EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

1.-6. Kitaplar

1

EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

7.-10. Kitaplar
Dizin

2

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî

EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ

VIII. Kitap

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın

Transkripsiyonu – Dizini

Hazırlayanlar

Robert DANKOFF - Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI

Yapı Kredi Yayınları

ISBN 978-975-08-1058-9

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî

VIII. Kitap

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini

Hazırlayanlar:

Prof. Dr. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Dr. Yücel Dağlı

Kapak Tasarımı: Pınar Kazma Çınar

Ofset Hazırlık: Yücel Dağlı

Baskı: Altan Matbaacılık Ltd. Şti.

Giriş

“Kıvançlı, heyecanlı ve sevinçliyiz; elinizdeki kitap ile Seyahatnâme’nin bir cildi daha okuyucuya kazandırılmış oldu. Heyecanla başlayıp umutla devam ettirdiğimiz çalışmamızın, sevinçle karşılanıp takdirle alkışlanması her geçen gün bizi biraz daha yüreklendirmektedir.”

Proje Yöneticimiz İ. Gündağ KAYAOĞLU *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*‘nin IV. cildinin sunuşuna bu cümleler ile başlamıştı. Kendisi *Seyahatnâmesi*‘nin 10. cildinin bittiğini, 7. cildin basıldığını görebildi. 2003 Mayıs ayında aramızdan ayrılan abimiz şimdi aramızda olsaydı VIII. cildin sunuş bölümüne ne kadar çoşkulu cümleler yazardı.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi‘nin ilim âlemi tarafından tanınmasından sonra başlayan yayın çalışmaları, bir çok ilim adamının katkılarıyla günümüze kadar devam edip gelmiştir. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*‘nin dünya kültürü için önemine gönülden inanmış bulunan İ. Gündağ KAYAOĞLU’nun, Orhan Şaik GÖKYAY’ın başladığı I. cildi neşre hazırlamak ile başlayan uğraşı, “Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi” ve *“Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*‘nin Tıpkıbasımı” projeleriyle devam etmiştir. Ömrünün son gününe kadar üzerinde uğraştığı bu büyük projeler Proje Yöneticimiz’in hayattayken arzuladığı şekilde bitirilmeye çalışılacaktır.

VIII. cilt içinde Evliya Çelebi’nin, Azak’tan Kırım’a; Kefe, Bahçesaray, Kılburun, Akkerman, İsmail, Babadağı, Hasköy, Edirne, Dimetoka, Gümülcine, Drama, Selânik üzerinden bütün Yunanistan ve Mora’yı dolaşarak Hanya, Kandiye, Arnavutluk; Yanya, Tepedelen, Avlonya, Draç, İlbasan, Ohri, Resne, Manastır, İştip, Tikveş, Cisr-i Mustafa Paşa, Edirne üzerinden İstanbul’a dönüş seyahatleri bulunmaktadır

Seyahatnâme’nin bu cildinin kapsadığı coğrafya itibariyle; yer isimleri, dil, lehçe vb. konularda yardımlarına müracaat ettiğimiz ve cildin hazırlanması aşamasında sürekli bilgi ve görüşlerini aktararak, yardımlarını esirgemeyen Evangelia BALTA’ya teşekkürlerimizi sunarız.

Seyahatnâme’nin VIII. cildi, en çok bilinen ve güvenilir kabul edilen ve VII. ile VIII. cildin bir arada ciltli olarak bulunduğu Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü 308 numaralı nüsha esas alınarak

hazırlandı. Yazma eser, şemseli ve köşelikli kahverengi deri cilt içinde, aharlı ince bir kâğıda yazılmış olup 310 mm. boyunda ve 205 mm. eninde 383 yapraktan ibarettir. Yazmanın ilk188 yaprağını VII. cilt, son 195 varağını ise VIII. cilt oluşturmaktadır. Kötü bir nesihle kaleme alınmıştır. Sayfadaki yazı uzunluğu 166 mm.'dir. Her sayfada 33 satır mevcuttur.. Az da olsa bazı sayfalarda çıkmalar (derkenar) bulunmaktadır.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin bu cildi de daha önce yayınlanan ciltlerde olduğu gibi basit çeviriyazı sistemiyle ve tartışmalı (okunamayan, karalanmış veya silinmiş vs.) kısımları yazmanın başka bazı kütüphanelerdeki nüshalarıyla karşılaştırılarak hazırlanmıştır. Dizin, bazı zarurî dipnotlar ve içindekiler listesi de ayrıca ilâve olunmuştur, devam eden ciltlerde de aynı sistem korunacaktır.

XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesi ile birlikte biraz da Evliyâ Çelebi'nin bizzat kendisine has üslûbunu yansıtan büyük hacimli böyle bir eserin, yeni Türkçe harflere aktarılmasının ne denli zor bir iş olduğu herkesçe teslim edilen bir vakıadır. Metnin eksiksiz yansıtılmasıyla birlikte yayın ilkeleri açısından; dil özellikleri, ses yapısı ve dönemin öbür dil hususiyetlerinin yanısıra, ortaya okunabilir ve anlaşılabilir bir metnin konulması gerekmektedir.

Hazırlanan bu çalışma ne tenkitli bir neşir; ne de özgün bir "dil" çalışmasıdır. Bu çalışmayla tarih, edebiyat, sosyoloji, antropoloji vb. sosyal bilimlerin hemen her dalı ile uğraşan kişilerin rahat okuyup istifade edebilecekleri eksiksiz bir metnin ortaya konulması hedeflenmiştir. Dolayısıyla tenkitli bir metnin neşrinde istenen değerlendirme ve özellikler bu metinde bulunmamaktadır. Bu kitap hazırlanırken şu hususlara dikkat edilmiştir:

Metnin kolay okunmasını sağlamak maksadıyla okuyucuyu gereksiz biçimde yoran çeviriyazı işaretlerine, zarurî hâller dışında yer verilmemiştir.

Metin içinde /é/ (kapalı /e/)'ler /e/, /ñ/ (geniz /n/)'leri /n/ bazen /n[g]/ olarak okunmuştur.

Asıl metinde aynı kelimeler, zaman zaman farklı imlâ ile yazılmışlardır. XVII. yüzyıl dil zenginliğini korumak için bu kelimelerde hiçbir tasarrufta bulunulmamış ve aynı imlâların yansıtılmasına özen gösterilmiştir.

Evliyâ‘nın özellikle harekelediği ama bugün farklı bir imlâ ile yaşayan kelimelerde, asıl imlânın aktarılmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca yer ve kişi adlarında da Evliyâ‘nın imlâsı esas alınmıştır.

Eserde mevcut çıkmalar (derkenar), zorluklarla karşılaşıldığı zaman diğer yazma nüshalar da gözden geçirilerek metnin içine yerleştirilmiş ve { } işaretiyle çıkma olduğu gösterilmiştir.

Metinde onarma yoluna gidilmemiş, metnin anlaşılırlığını sağlamak için bazı kelimelere harf ilâvesi yapılmış ve bu da [ ] içinde gösterilmiştir.

Metinde geçen âyetlerin Arapça asılları dizilerek, dipnotta sûre ve âyet numaraları ile anlamları konulmuş; ancak öbür Arapça ve Farsça ibare, deyim, vecize vb.nin metin içinde çeviriyazısı verilmiştir.

Hazırlanan eserin kolay kullanılması için baş tarafına, aslında bulunmayan geniş bir “İçindekiler” ile sonuna da “Dizin” ilâve edilmiştir. Yazma nüsha ile karşılaştırma yapmak isteyenler için asıl yaprak numaraları metin içinde ***“[15a; 15b; 16a; …]”*** biçiminde verilmiş olmakla birlikte dizin, yaprak numaralarına göre değil, bu kitabın sayfa numaralarına göre düzenlenmiştir.

Bütün yardım, dikkat ve gayretlere rağmen bu büyüklükteki bir metnin neşrinde hataların olması kaçınılmazdır. Bizden kaynaklanan bu hatalara getirilecek eleştirilerin, ileride yapılacak yeni neşirlere rehberlik edeceği inancını taşımaktayız.

Elinizdeki eserde de Farsça ve Arapça metinlerde yardımlarını bizden esirgemeyen Mustafa ÇİÇEKLER’e, Girit konusuna geniş vukufu sebebiyle, Girit bölümündeki yardımlarından dolayı Mustafa OĞUZ’a teşekkür ederiz.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi‘nin yayımlanmasının zaruretine bizim kadar inanmış olan ve bu konuda her türlü teşvik ve desteği sağlayan Enis BATUR’a, Yapı Kredi Yayınları yöneticilerinden Aslıhan DİNÇ ile Yapı Kredi Yayınları kitap editörü M. Sabri KOZ’a da ayrıca teşekkür ederiz.

Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI - Robert DANKOFF

Bazı İşaretler

(–)	Metinde boş bırakılan 1 kelimelik yerlerde kullanılmıştır.
(…)	Okunamayan 1 kelimelik yerlerde kullanılmıştır.
(?)	Okunuşundan emin olunmayan yerlerde kullanılmıştır.
[ ]	Bizim tarafımızdan ilave edilen yerlerde kullanılmıştır.
( )	Bizim tarafımızdan fazlalığı görülen veya düzeltilen yerlerde kullanılmıştır.
{ }	Derkenarları belirtmek için kullanılmıştır.
[12a], [12b]	Varak numaralarını göstermek için kullanılmıştır.
……(12 satırlık yer boş) …………	Metinde boş satır adetlerini göstermek için kullanılmıştır
‘	Gerekli hallerde Ayn (Ÿ) harfini göstermek için kullanılmıştır.
’	Gerekli hallerde hemze (¡) harfini göstermek için kullanılmıştır.
‘	Özel isimlerde kesme işareti (‘) için kullanılmıştır.

Metin

[Sekizinci Cilt]

[l88b] Evvelâ dibâce-i târîh-i fetihnâme-i cezîre-i Girid-i ifrît oldur ki, kâ‘ide-i Hazret-i Rezzâk-ı Bîçûn ve erkân-ı kün fe-yekûn, ber-mukteză-yı âdet-i Rabbi’l-İzzet’in hükm-i şerîf-i ezeli’l-âzâli bunun üzerine cârîdir kim ins ü cinnin Rezzâk-ı Râzık’ıdır kim anlara takdîr etdiği erzâkların verir.

Âyet, sûre-i (–) [1] nassı mazmûnu üzre cemî‘i mahlûkun mürebbîsi olup cemî‘i ibâdına bu rûy-i arzı mesken [ü] me’vâ olmağiçün halk edüp tavattun etdirüp herkese kadrine göre takdîr etdiği ni‘met-i nefîselerin verir kim âyet, sûre-i (–) [2] mâ-sadakı üzre cemî‘i ins ü sakalân ve cemî‘i mahlûk-ı Hudâ‘nın Hâlık’ı Râzıki’ı Hâlık-ı Kevneyn ve her mebde-i eşyâdır, ammâ cemî‘i kullarını birer gûne endîşe-i hâma düşürüp her biri bir sevdâ ile bir ser-i kârda halk olundukda bu abd-i kemter Evliyâ-yı bî-riyâya ezel-i âzâlde seyâhat takdîr olunup âyet, sûre-i (–) [3] nassı üzre ve âyet, sûre-i (–) [4] fehvâsınca ve sûre-i (–) [5] nass-ı kâtı‘ları fermânına bu hakîr-i ez‘afu’l-ibâd mazhar düşüp cihân-geşt olduk. Zîrâ, beyt

Hallâk-ı Ezel âleme kıldıkda tecellî,

Her kulu birer hâl ile kılmış mütesellî.

ebyâtı üzre bu fakîre seyâhat ile mücâhidün fî-sebîlillâh olmağı müyesser etdikde kal‘a-i Azak’da sâkin iken Âl-i Osmân’ın Girid cezîresi gazâsına müteveccih oldukların istimâ‘ edüp evvelâ ol Mâlikü‘l-mülk Rezzâk ve hısn-ı hasîn-i dâr-ı Kazak ve mesken-i kefere-i Âk iken sûr-ı müslimîn olan,

İbtidâ kal‘a-i Azak’dan sene (–) târîhinde kalkup Heyhât sahrâsı içre vilâyet-i Kırım’a andan Âsitâne-i sa‘âdete andan gazâ-yı ekber olan cezîre-i Girid’e gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ *bism-i İlâh* ile Azak’dan çıkup kıble tarafına Heyhât sahrâsı içre basîret üzre giderek 2 sâ‘at ileri ve gerü ve yemîn ü yesâra ince karavullar ta‘yîn olunup cümle arabaları kal‘a gibi küren çatup üç pâre top ileri ve üç pâre top geri koyup beş yüz aded cürd atlı gâzîler ileri çarkacı gidüp 2 sâ‘atde,

Menzil-i nehr-i Güğemli kenârında bir kamışlı ve sazlı yerde Kalmık Tatarı havfinden arabaları tabur çatup meks etdik. Hikmet-i Bârî bu mahalde şiddet-i şitâdan dörd yerden güneş doğdu. Âdetullâh üzre cânib-i şarkdan tulû‘ eden âfitâb-ı âlem-tâb kankısı idiği nâ-ma‘lûm idi. Cümle bizimle olan Azak ihtiyârları kırk elli yıldan berü böyle dörd yerden güneş doğduğun görmedik, dediler. Sebebi oldur kim gâyet şiddet-i şitâdan bu Heyhât sahrâsı üzre güneş te’sîr etmeyüp sâ’ir sevâhil olan vilâyetler üzre zulumâtlar olmayup ol vilâyetler üzre evc-i âsumânda güneşler nümâyân olur.

Ammâ aslâ Maskov vilâyeti üzre ebeden güneş yok idi, hemân kıble tarafında ve cenûb semtinde ve Kırım üzre ve İslâmbol üzre âsumânda dörd yerden güneşler balık ığrıbı ağları gibi ya‘nî torba gibi güneşler sarkmış durur idi. Ammâ bi-emrillâhi te‘âlâ niçe kerre ba‘zı zamân altı ve yedi yerden âfitâblar peydâ olur, deyü ihtiyâr-ı kavm-i Noğay ve kavm-i müslim-i Heşdekler şehâdet etdiler.

Hâsıl-ı kelâm bu gece Güğemli nâm mahalde bîcân yatup ol kadar şiddet-i şitâ ve dipi ve boran azâbların çekdik kim Hudâ-yı Lem-yezel bilür. Ale's-sabâh hareket üzre iken Azak'daki elçiden ve Azak ağalarından kırk elli atlılar ile mektûblar gelüp,

"Benim sultânım! İşde yolunuz üzre beş bin Kalmık sizi çapmağa hâzırlardır. Gâfil mebâş" deyü haber geldi, ammâ ne çâre Hudâ kerîmdir deyüp andan yine nehr-i Güğemli'de oturup Azak'dan dahi imdâd gelmeğe muntazır olduk.

Ammâ bu nehr-i Güğemli gerçi donmuş sudur ammâ ibtidâ menba'ı iki aylık yoldan tâ Heyhât sahrâsının ortasından cereyân edüp bu mahalde Azak deryâsına karışdığı yer bir azîm boğazdır kim Heyhât sahrâsına girmiş sazlı ve kamışlı körfez boğazdır. Bu nehrin tulû'u tâ Bahr-i Harez kenârı yakınında nehr-i azîm Edil'den ayrılup Heyhât içre iki aylık yol gelüp Azak bahrine bu mahalde katılır, ammâ bu nehri ibtidâ Heyhât sahrâsı amâr olsun deyü nehr-i Edil'den ayırup akıdan Tohtamış Geray Hân'dır. Hâlâ ba'zı yerleri mürûr-ı eyyâm ile tîn ü türâb u rimâl ile dolup suyu her bâr akmaz.

Andan kalkup gitmek üzre iken kal'a-i Azak'dan bin aded güzîde pür-silâh asker-i imdâd gelüp cümlemiz tâze cân bulup yine cânib-i kıbleye Heyhât sahrâsı içre basîret üzre gidüp,

Menzil-i Akkumlar: Azak deryâsı kenârında bir kamışlı yerdir. Andan 5 sâ'atde,

Menzil-i Akkuğular: Bu dahi Azak denizi kenârında bir zehr-i mâr sulu yerdir. Andan yine kıbleye 5 sâ'atde,

Menzil-i Çibir suyu: Lezîz kuyuları var, bunu geçüp,

Menzil-i Kaburkalı eşim: Bunun dahi lezîz kuyu suları vardır. Bunu dahi 5 sâ'atde *[189a]* geçüp,

Menzil-i Vâdî-i Yey: Bu dahi bir sığınacak yerdir ammâ şorlu suları var. Bu mahalle gelince Kalmık havfinden kâmil on üç sâ'at yürüyüp sazlar ve kamışlar içinde konduk. Andan yine cânib-i kıbleye gidüp,

Üzengilik suyu: Azak denizinden bölünüp girme bir sazlı ve kamışlı yerde zehr-i mâr sulu yerdir. Bu mahalde sazlık içinden sekiz dâne hınzîrlar asker üzre hücûm edüp niçe atları zahm-dâr etdiler, ammâ her biri Marzivan eşeği kadar var idi. Guzât-ı müslimîn bunlara tîr bârân edüp Azak deryâsı buzu üstüne çıkdıklarında buz üzre yürümeğe tırnakları tutmadıkda hemân bu hakîrin Palu ve Çakır nâm samson kelblerim bu hınzîrlar ile ceng edüp yedisini de samsonlar pâre pâre edüp elçinin imdâd gönderdiği Maskov kefereleri domuzları yeyüp gûyâ Kızılyumurta ıydı etdiler. Ba'dehu bu Üzengilikden kalkup yine taraf-ı kıbleye gidüp,

Ahıryan deresi: Bir kamışlı deredir amma suyu yokdur. Bunu geçüp,

Kuru eşim suyu: Bu dahi Azak denizinden azmakdır. Bunu dahi geçüp 5 sâ'at taraf-ı kıbleye ılgar edüp,

Çalpaş: Acı kuyuları var. Menzil yeridir ammâ bizler Kalmık havfinden konmayup andan yine semt-i kıbleye 5 sâ'at yortup onuncu sâ'atde,

Menzil-i Akbaş: Bu dahi sazlı ve kamışlı ve tuzlu sulu yerdir. Andan kalkup 12 sâ'at

yine taraf-ı kıbleye gidüp,

Menzil-i Cibilli: Bunda dahi kuyular vardır ammâ lezîzdir. Bu mahalde Azak'dan getirdiğimiz etler ve söğüşler ve ekmekler cümle sovukdan taş gibi olup yemeden kaldı.

Hikmet-i Bârî bu mahalde guzât-ı müslimîn Heyhât sahrâsı içre iki dâne fîl kadar yaban dombayları görüp atlanan atlananın olup bu yaban câmûsların kovmağa gideceklere sâ'ir guzât,

"Bire koman, bu donbaylar bu kışda sazlık ve büklük yerlerden çıkmazdı ammâ bunlar Kalmık Tatarı derdinden gelmişlerdir. Bire sakının, bu camûsları kovman" deyü bu kadar tenbîh etdiler.

Nasîhat dutmayup niçe âdemler pür-silâh olup câmûsları kova kova ol sâ'atde Kalmık obaları içine gire düşerler.

Hemân tarfetü'l-ayn içre Kalmık bunları çevirüp cenge âheng ederler. Kalmık Tatarı çok, bu bizimkiler ancak yetmiş ve seksen nefer yiğitler, ammâ gâyet güzîde bahâdır pür-silâh zor-batır âdemler idi.

El-hâsıl Kalmık ile bunlar azgaş ve uğraş ve savaş ede ede Kalmık bunları kova kova üzerimize geldiler. Bizler dahi topları hâzır etmişdik. Hemân cümle atlanup Allâh Allâh sadâsına rehâ buldurup Kalmığ'a bir kerre bir hamle edince aslâ el kaldırmağa iktidârları olmayup tarfetü'l-ayn içre bin altmış aded Kalmık dendân-ı kılıçdan geçüp yetmiş dânesi esîr-i bend-i zencîr olup bu kadar atları ve bu kadar esvâb ve silâhların cümle guzât alup hisse-mend oldular. Esîr olan Kalmıklardan su'âl oldukda,

"Dahi koşlarınızda âdemleriniz var mıdır?" dedikde,

"Barımızda bu kurtulanlarımızdır, elimiz olumuz koşumuzda yalnız kaldılar" dediler.

Cümle guzât pür-silâh olup Ak Mehemmed Paşa'dan me'zûn olup tarfetü'l-ayn içre Kalmıkların (…) lerini basup niçe yüz bin hayvânâtları ve avret ve oğlanlarıyla sâlimîn ü gânimîn geldiler. *İzâ erâdellâhu şey'en heyye'e esbâbehu* [6] mazmûnu üzre kaçan kim Kerîm Allâh, bir kuluna kerem etmek ister, anın esbâbını halk eder. İmdi Allâh ol yaban dombayların ileri sebeb gönderüp ol câmûsları kovarken Kalmığ'a götürüp anları asker üzre getirüp cümle Kalmığ'ı asker-i İslâma kırdırup cümle mâl u menâlların askere ganîmet verüp ihsân etdi. Bir âdemin bundan haber ü âgâhı yok iken iki câmûs bahânesiyle guzât-ı müslimîne ol şiddet-i şitâda bî-hisâb ihsânlar etdi. Lisân-ı Fârisîde,

"Bahâne mî dehet be-bahâ nemî dehed" [7]

buyurmuşlar.

Ba'dehu bu Cibilli nâm mahalde ol gece niçe yaban donbaylarını sayd u şikâr edüp bu mahalle gelince Kalmık havfinden aslâ âteşler yakmayup dururduk. Bu gece sazlara ve kamışlara âteşler edüp semiz dombay kebâbları pişirüp ve Azak'dan getirdiğimiz söğüş koyun etleri ve ekmekleri cümle buz olmuşdu, baltalarla pişmiş koyunları pâreleyüp kimin kazanda yine pişirüp kimini âteşde yine kebâb edüp ıssı edüp ekmeklerin de küllere gömüp ol gece bir zevk u safâlar etdik. Ammâ ale's-sabâh yine de'b-i kadîmimiz üzre

etrâf-ı erba‘aya karavullar koyup cümle arabaları küren çatup ve Kalmık esîrlerin atlarıyla ortaya alup yorta yorta giderken bir kar yağmağa başlayup ol gün kıble cânibine seğirdüp vakt-i asrda,

Menzil-i kal‘a-i Kertmeli

Zamân-ı kadîmde Ciniviz Frengi binâsı olup şehr-i mu‘azzam imiş. Ba‘dehu Timur Leng Hân harâb etmiş. ***[189b]*** Bu kal‘a Azak deryâsından girmiş bir acı göl boğazı kenârında bir bayır üzre azîm handakları ve ba‘zı alâmetleri nümâyândır. Bu mahalde dahi iki dâne yaban atları görünüp bunları kova kova yetişüp birine hakîr yedi dâne ok urdum, aslâ yıkılmayup her urduğum oklar gûyâ yağ tulumuna girir gibi girüp oklar atın vücûdunda gâ’ib olup atlar kıçların serperek sahrâya kaçardı. Hele hakîr bu atın önün alup tâ gözüne bir hadeng-i Rûmî urunca at depesin yere diküp oku kırup kalkarken kılıçla atı kıç ayaklarından sinirleyüp artık davranmadan kaldı. Ve gerüden sâ’ir refîkler de yetişüp iki re’s atları derileriyle pâre pâre edüp niçe yüz kimesneler hisse-mend olup ol gece at etleri kebâbı fasılların etdik. Ve yine Azak’dan çıkardığımız pişmiş etler buz olmuş etleri ve ekmekleri yine ıssı edüp tenâvül etdik, zîrâ Azak’dan çıkalı azıklarımız yine tavuskan idi.

Andan yine ale’s-sabâh şiddet-i şitâ çekerek kar üzre yortup,

Biy suyu

Bir sazlı ve kamışlı su içinde kâmil bir sâ‘at azâb-ı elîm çekerek yüz bin renc-i anâ ile düşe kalka bu acı göl suyun ubûr ederek bu su ne buz dutmuş ve ne dürüst su idi. Cümle atların ve Kalmık’dan ganîmet olan hayvânâtların kolları ve göğüslerini buz pâreleri pâre pâre edüp ikinci sâ‘atde bu gölden karşu tarafa ubûr edüp cân halâs etdik, ammâ çok hayvânât bu gölde kaldı. Ve iki âdem at altında kalup gark oldu dediler ammâ hakîr görmedim. Gerçi derin göl değildi ammâ hem şiddet-i şitâ ve dipi ve boran ve batak ve çataklı göl idi. Bundan bî-tâb u bî-mecâl çıkup yine cânib-i kıbleye 6 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Gölkoñur

Bu mahalle kavm-i Tatar altı su boyu deyü cân verirler, zîrâ Azak deryâsından girme altı aded su kenârlarıdır kim yaz günlerinde bu altı aded suların kenârları ol kadar nebâtât u çerâgâh u giyâhâtlardır kim atlar ve develer niçe kerre yüz bin gûne şükûfezâr otlar içinde hayvânâtlar gâ’ib olur. Anıniçün kavm-i Tatar bu cây-ı fezâlara cân verirler. Ammâ Kalmık Tatarları kabza-i tasarrufa alup mesken-i dâru’l-bevâr edinmişlerdir. Anıniçün kış günleri bile bu mahalde karâr ederler, zîrâ Azağ’ın memer-i nâsıdır, ammâ sad şükr-i Hudâ bu mahalde Kalmıh’a râst gelmedik. Bu mahalde dahi asker-i İslâm sayd u şikâra çıkup iki yaban devesi ve iki asğul ya‘nî yaban sığınları urulup şikârlar alındı.

Hikmet-i Hudâ bu mahalde yine hüddâmlar ve refîkler ve samson ve tazı ve zağarlarımla şikâra gezerken bir yaban atına râst geldik, ammâ gûyâ fîl-i mahmûdî gibi cüssedâr ve semîn esb-i beyâbânî idi. Refîklerim ile bu ata on yedi ok ve yedi sekiz kurşum urduk. Aslâ fâ’ide etmeyüp yine kaçardı, ammâ gide gide zahmlar bunu alup cüst ü çâpıklık etmez oldu. Hele gulâmımın biri dahi bu atın kızılca koltuğunda kolan yerine bir çatal kurşum urunca bir iki kerre dizleri üzre gelüp kalkarken hakîr bu atı yine sinirleyüp refîkler ile boğazlayup pâre pâre hissemend olduk.

Bu sergüzeştden nakilden murâd oldur kim Hudâ‘ya ayândır, âlem-i sabâvetimde vâkı‘amda görürüm ki bu Heyhât sahrâsı gibi bir çemenzâr fezâda tazılar ve zağar kelbler ile sayd [u] şikâr edüp gezerken bir yaban atına birkaç ok urup öldürmüş idim. Kırk yedi yıldan sonra rü’yâ-yı sâliham zuhûr edüp bu mahalde iki kerre yaban atları urdum, hikmet-i garîbedir.

Ve bu Gölkoñur mahalline gelince altı yerden Azak denizinden girme azîm sular geçdik. Kimi bir sâ‘at ve kimi iki sâ‘at enli sulardır kim birer günlük yol Heyhât sahrâsına girmiş körfez boğazlardır. Aralarında âb-ı hayât eşimler ve kuyular vardır.

Ve bu mahallerde mâ-tekaddem sene 105(…) târîhinde Azak kal‘asın feth etdiğimizde bu altı su boyunda kavm-i Ulu Noğay ve Kiçi Noğay ve Urumbet Noğay ve Şıdak Noğay ve Yaman Sadak Noğay ve Deveyeli ve Nevrûzeli ve Çobaneli ve Arslan Beğeli ve niçe yüz kavm-i Noğay tâ’ifesi konup göçerlerdi. Ve asker-i İslâma Azak altında zahîre taşıyup imdâd edüp üç akçeye okkası misk gibi kokar say yağ verirlerdi. Ve ol zamân bu vâdîlerde eşimler kazup suların içerlerdi ve konup göçerlerdi. Ammâ şimdi Kalmık derdinden nehr-i Kuban’dan beri bu Heyhât sahrâsına geçmeyüp gayri çerâgâhlar edinmişlerdir, zîrâ bu edîm-i [8] dır.

{Sitâyiş-i hayvânât-ı sahrâ-yı Heyhât}

Ve bu Heyhât sahrâsının otları ve otlukları ve sazlığı ve kamışlıkları kazlar ve ördekler ve kuğular ve toy ve angıt ve poz bakal ve niçe kerre yüz bin gûne hûş u tuyûr ve çığal ***[190a]*** bu Deşt-i Kıpçağ’ın çayır ve çemenzârları içre yumurtaları çakıl taşları gibi galtân olup atlarımızın ayakları altında galtân olup yatır. Ve tilkiler ve çakallar ve sâ’ir hayvânâtlar bu yumurtaları yeyüp safâlanırlar.

Hattâ bu sahrâda cemî‘i karalar vilâyetinin İsne ve İsvân ve vilâyet-i Sûdân ve vilâyet-i Funcistân vilâyet-i Irâk-ı Bağdâd’a sevâhillenen turnalar bahâr eyyâmında bu Heyhât sahrâsı sazlığ ve kamışlıklarına gelüp bunda yumurtlayup yavru çıkarır. Arabistân’da yavru çıkarmazlar ve aslâ anda yumurtlamazlar, zîrâ şiddet-i hârdan beyzaları pişüp yavru çıkarmazlar. Hemân evvelbahârda sevâhil diyârlardan sökün edüp bu Heyhât-ı Sağîr’e ve nehr-i Edil’den öte Heyhât-ı Kebîr’e gelüp yavrularlar. Hattâ bu hakîr nehr-i Edil kenârlarında tâ nehr-i Cayık’a varınca seyâhat ederken turna ve kaz ve ördeğin yavruları atlarımızın altında pâymâl-i rimâl olup gezerlerdi. Ve niçe semiz yavruların alup pişirüp safâsın ederdik.

{Der-beyân-ı eşkâl-i murğ-ı bâz toykun ve sunkur}

Ve bu sahrâ-yı Edil’de olan karçığa ya‘nî doğan ve toykun ve sunkur ve albay va lâçîn ve bödene ve topalken ve kırgı ve küykenek nâm yırtıcı doğan gibi şâhin kuşlar bu dünyâda yokdur. Hattâ kaz kadar beşer onar kerre tülemiş toykun ve sunkur nâm doğanlar var kim yaban atın ve yaban devesi ve yaban dombayların alup yer. Eğer su’âl olunursa bir kuş bir atı ve bir deveyi ve câmûsu nice alup yer derse eyle yaranup tülemişdir kim gözleri kırmızı mercân gibi olup kendüye gıdâ olacak mertebe bir şikâr bulmayıcak hemân yaban atı ve devesine hücûm edüp ibtidâ atı sağrısından nâhunlayup ya‘nî tırnak urup arkasın yere yere atın başına konup kanatlarıyla atların ve develerin gözlerin kapayup seğirtmeğe komayup iki gözlerin oyup çıkarup amânı ve kuvvetin kesüp hâh nâ-hâh atı ve dombayı ve her ne ise yeyüp kasığından yırtup yer, ka[r]nı doyup pervâz urdukda sâ’ir kurdlar ve

tilki ve çakallar ve gayri hayvânâtlar at leşlerin yemeğe başlarlar. Ammâ bu toykun ve sunkur nâm kuşlar ayu ve kurd ve tilki ve çakala ve arslana sunmazlar, zîrâ anlar yırtıcı mahlûklardır.

Bu Heyhât arslanı Bağdâd gazanferi gibi yünü mücellâ değildir. Hemân Engürü vilâyetinin sof keçisi yünü gibi salkım saçak keçileri gibi yünleri ve mefret ve mehîb ra'd-âvâz esedleri vardır. Anıniçün sunkur ve toykunlar bu arslana pençe urmaz. Hattâ kavm-i Heşdek ve kavm-i Noğay bu Edil kuşlarının toykun ve sunkur ve gayri doğanların eyle öğredirler kim Tatar kavmi ana kuşa lâçîn derler. Hasmı olan âdem eyle bir sahrâda yâ bir yerde yalınız giderken iki dâne kuşları hasmına koyuverüp hâh nâ-hâh ne kadar Rüstem yiğit olsa bir beri bir beri çala çala ol âdemi atından yıkarlar. Ve ol mahalde hasmı yetişüp hasmından intikâm alır. İşde tâ bu mertebe âdeme sunar toykun ve sunkurları olur.

Ammâ Cenâb-ı Allâh bu kuşları eyle mahbûb ve eyle müzeyyen sadrbâz cenâhsâz halk eder kim nakş-ı bûkalemûn gibi âdem gördükde hayrân kalır. Niçesi on on beş kerre tülemek ile beyâz süd gibi ve süd mâvisi ve kırmızı akîk-i Yemenî gibi olup her yüğlerinin üstüne birer elîf gibi siyâh râddecikler çekilmişdir. Ve gözleri mükehhal ve kırmızı mercân gözlü ve kulakları yünden püsküllü ve minkârı koknus burnu la'lgûn olup pençeleri arslan cıynahı kadar soyaları vardır.

Ammâ her yiğit bu doğanları kolunda götüremez, zîrâ her biri onar on ikişer ve sekizer vukıyye gelir kuşlardır. Ba'zı âdemler at sağrısında ve ba'zılar kollarında götürüp kolu altında bir çatal ağaca keçe sarup koluna dayak edüp ağacın ucu üzengide durur. Ba'zı yiğitler bu kuşları başlarında taşırlar, ammâ ol mertebe ikdi öğredirler kim konakdan konağa başı üzre hevâda uçarak gelüp hu hu deyü sadâ versen gelüp koluna konar, ammâ bir şikâra salsan gıjgırdısından yer ditreyüp cümle ildiği hayvan şaşup kalır. Ve bu tuyûrları kaza ve turna ve kekliğe salmazlar, zîrâ ol murğ-ı hümâ pervâzlar bu sunkur ve toykunun hamlesine tâkat getiremezler, ammâ ekseriyyâ yaban atları ve yaban develeri ve sığınlara ve dombaylara salaylar.

Ve yine bu Heyhât sahrâsı içre olan yaban koyunu ve kuzusu ve geyiği ve yağmurcası ve tablalısı ve karacası ***[190b]*** ve yünlü Çîn âhûsu ve yaban gûru ya'nî arkası siyâh elifli yaban eşeği ve kurd ve çakal ve tilki ve hınzîr ve ayular ve gayri mahlûklar otav otav ya'nî bini iki bini bir yerde sürü sürü gezüp birbirlerin yeyüp geçinirler. Bu sahrâda anıniçün hayvânât kemiklerinden geçilmez. Ve Azak nâfesi dedikleri kırmızı tilki kürkleri cümle bu Heyhât'dan gelir.

Eğer bu sahrâ-yı Heyhât'ın evsâfın bir yıl tahrîr etsek tovusmak ihtimâli yokdur, ancak bu kadar iktifâ edelim.

Ba'dehu Gölkonur nâm mahalden kalkup andan yine kıble tarafına 8 sâ'at Heyhât üzre seğirdüp,

Menzil-i Yamançe Karaağaç

Tâ Azak'dan bu mahalle gelince elli dörd sâ'at yer sahrâ-yı Heyhât'ın bir ince yeridir, ammâ pek eşüp yortmak ile elli dörd sâ'atdir. Yohsa âheste-reviş gidilse yigirmi konak yer olur, ammâ bu Heyhât'ın tûlu cânib-i şarkda Bahr-i Harez kenârından cânib-i garba nehr-i Özü kenârında Kılburun kal'asında tûlu nihâyet bulup toksan yedi konakdır.

Hamd-i Hudâ bu Yamançe Karaağaç mahalline dek Azak'dan selâmetle gelüp bu ormanlık içine girüp azîm âteşler yakup yaban atları etlerin ve deve etlerin ve sığın ve dombay etlerin pişirüp zevk u safâlar etdik, ammâ yine cânib-i erba'amıza karavullar kor idik. Ve Heyhât sahrâsında bundan gayri yerde ağaçlı orman yokdur, ammâ nehr-i Edil ve nehr-i Cayık ve nehr-i Kuban ve Bahr-i Harez kenârlarında ormanistânlar gâyet çokdur.

Bu Yamançe Karaağaç ormanından çıkup cânib-i garbda nehr-i Kuban'a yakın ahlad armudu ve göğem ve kızıl elma ve pelid meyveleri yiyerek (–) sâ'at seğirdüp *elhamdü lillâhi te'âlâ* **nehr-i azîm Kuban** kenârında bir azîm ormanistân içine girüp tahassun etdik.

Ve cümle bizi Azak'dan imdâ[d] getiren askerler cümle bâr-ı sakîlleri arabalardan çıkarup niçe arabaları bırağup bizimle kalan kalup giden gitmeğe icâzet alup gitmek sadedinde iken Azak vâlîsi olan Monla Ganî Paşa ân-ı vâhidde buz üstünden nehr-i Kuban'ı beri Heyhât tarafına üç bin askeriyle geçüp yine bizim meks etdiğimiz orman içre konup Ak Mehemmed Paşa'ya buluşup bir semmûr kürk-i vezîr geyüp Mehemmed Paşa'dan Azak a'yânına ve Süleymân Paşa'ya mektûblar alup ol gece atlar mâhtâbda ve ol şiddet-i şitâda Heyhât sahrâsı içre bizi getiren askerle ve araba ve elli pâre toplarla "Tevekkülen alallâh" deyüp gerüye dönüp azm-i râh-ı Azak deyüp Ak Mehemmed Paşa'dan on aded esîr Kalmıkları avret ve oğlanlarıyla rehin olmak içün ve Azağ'a selâmet varmak içün Kalmıkları alup gitdiler.

Ammâ niçe yüz aded âkıl kimesneler hemân Azak Paşası Monla Ganî Paşa nehr-i Kuban'ı buz üstünden cümle askeriyle geçince bizim askerin çoğu buzdan karşu geçüp Çerkezistân vilâyetine dâhil olup konaklara kondular, ammâ bizler nehr-i Kuban'ın karşu tarafında Heyhât sahrâsı hâkinde orman-ı azîm içre kalup ormanlar içre âteşler yakup kebâblar çevirüp âteşler başında zevk u safâlar etdik zann edüp her kim ol dipi ve boranı ve şiddet-i şitâ-yı azâb-ı elîmi çeküp bu ormanda âteş başına geçüp oturdu ise elleri ve ayakları don(ul)up ve gözlerine kara su inüp a'mâ ve kötürüm olup niçe âdemler bu orman içre âteş başlarında helâk oldular.

Hamd-i Hudâ ne hakîr ve ne memlûk refîklerimi âteş başına komayup dipide ve boranda ağaçlar altında kar üzre oturup bahârlı ıssı şerbetler ve ıssı çobralar yeyüp yatdık. Ve ahlad emrûdu ve elma ve göğem erikleri fasılların etdik.

Ve bu gece bu hıyâbân etrâflarına karavul koyup ve her tarafa köşe-bend yüzer yüz ellişer kadar tüfeng-endâz yigitleri ormanlar içre meterislere koyup Kalmık havfinden ve Çerkez hırsızı derdinden cânib-i erba'aya karavullar koyup nehr-i Kuban'dan ağırlıkları buz üstünden karşu tarafa geçirmeğe cidd-i ihtimâm edüp cümle ağırlık karşu tarafa geçüp beri tarafda salt atlılar kaldı.

Hikmet-i Hudâ nehr-i Kuban'ın buzu ale's-sabâh kopup ne buz ve ne su olup cümle askerle karşu Heyhât tarafındaki ormanda kaldık, ammâ Kuban nehri üzre buz pâreleri hırmen-hırmen misâl buzlar pâre pâre cereyân edüp karşu Çerkezistân cânibini selâmetine ötmek kâbil değil.

Âhır-ı kâr birkaç nefer bahâdır fetâlar keskin araklar ve bal suları ve keskin bozalar nûş edüp ağaçlardan ve sazlardan ve kamışlardan ve iri kurumuş ağaçlardan botlar ve sallar

çatup niçe arabaları ve niçe yüz seyishâne yüklerin karşuya geçirüp ve herkes atların botlar üzre koyup ve niçe *[191a]* yüz re's atları nehr-i Kuban'dan yıldırup karşu tarafa geçirüp Çerkez evlerinde ve Noğay kavmi evlerinde âhûrlar içre atların kodular.

Ve karşu tarafda Nevrûz Mirza Noğayları ve Çerkez yiğitleri çırnık kayıklar ve botları beri tarafa geçirüp Ak Mehemmed Paşa'yı ve iç ağaları ve paşanın imâmı İbrâhîm Efendi'yi ve Ca'fer Ağa'yı karşu tarafa geçirüp hamd-i Hudâ selâmetle vardılar.

Ammâ hakîr bârhânemden ırılmayup bir dahi botların karşu tarafdan bu cânibe gelmesine bakmayup niçe iş görmüş gâzî yiğitler ile yek dil [ü] yek cihet olup hemân hakîr ol şiddet-i şitâda kılıcım ve sadağım ve kol tüfenglerim ve dahi gayri hafîf eşyâlarım keçi tulumlarına doldurup tulumları üfleyüp ağızların berk bağlayup her tulumları atların kuyruklarına bağlayup bu abd-i kemter ol yevm-i berzah-ı şitâda uryânen iki at arasında elimde şıdak kamçımla atlara yov yov diyerek nehr-i Kuban'ı hidmetkârlar ve atlarımla yaldayup karşu geçdim, ammâ hamd-i Hudâ dizlerime dek ıslandım. Niçe yiğitler dahi eylece nehr-i Kuban'ı beri selâmete ötdüler.

Meğer bir alaşa atım suyun sovuğundan suya girmeyüp karşu tarafda kalmış yâhûd sudan yine gerüye dönmüş karşuda kişneyüp durur. Hemân hakîr yine cür'et edüp Cenâb-ı Allâh'a sığınup karşu tarafda kimesne kalmamış iken ol "nefse nefsi" günde hakîr Kırım kadıaskeri olan Murtezâ Alî Efendi'nin ihsân etdiği boz al alaşa üstüne yine uryânen süvâr olup elimde şıdağımla ata urarak kendi ağırmak küheylân cıdav yerin ıslatmadan nehr-i azîm Kuban'ı bu[z]lap iken buzlar arasından yine karşu tarafa ötüp gerü dönen atı suya döğe döğe kovdum.

Vaşak nâmında bir kelb-i mu'allem zağarım kalmış, anı da eğer hânesine alup yine nehr-i Kuban'a at ile girüp kelbi bir büyük buz üzre bırağup kelb buzdan buza sıçrayup kâh suda yüzüp hakîr dahi selâmetle karşu bile geçüp esvâb kürküm geyerken karşu tarafda kırk elli bin kadar Kalmık askeri ulam ulam ulap gelerek nümâyân oldu.

Ve tarfetü'l-ayn içre Kuban nehri kenârına gelüp gördüler kim nehr-i Kuban bu[z]lap değil, su ile buz akar. Ne çâre etsinler, cümle asker karşu tarafa geçmişler.

Hemân cümle Kalmık suyun karşu tarafında Azak tilkisi gibi uluşarak dururken hemân beri Mehemmed Paşa askerinin elleri ve ayakları dutar gâzîleri kırkar ve ellişer dirhem dalyan tüfengler ve Nevrûz kal'asından serâmed şâhî toplar ile bu Kalmık askerine bir yaylım top ve bir yaylım tüfeng kurşumları serpince bir anda niçe yüz Kalmık orman içinde kar üzre hâk-i mezellete düşdüler. Ve yetmiş beş Kalmık kartları atlarından çuval gibi yere düşdüler. Ve gayrilerinin karârları firâra mübeddel oldular ve niçe yüzü mürd oldular.

Çerkez nâmdârları Kalmık küffârının böyle kırıldıkların görüp derhâl botlar ile iki bin tüfeng-endâz ve üç bin atlı Çerkez ve Noğay tarfetü'l-ayn içre karşu geçüp Kalmıkları kova kıra iki bin kadar kelle ve üç yüz aded diri Kalmık esîr alup yine nehr-i Kuban kenârına gelü[p] sademât-ı topdan ve darebât-ı kurşumdan mürd olan Kalmıkların atların ve yat u yarakların ve lâşe-i murdârlarından cümle esvâb-ı mülevveslerin alup yine nehr-i Kuban'ı botlar ve sallar ile beri tarafa sâlimîn ve gânimîn geçüp Mehemmed Paşa huzûruna iki bin kelleleri galtân edüp cümle Çerkez ve Noğay'a bir kîse

guruş ihsân olundu.

Ve yine belki nehr-i Kuban buz olursa Kalmık yine gelmek ihtimâli ola deyü cümle asker Nevrûz kal‘asına girüp sığmayanlar kal‘a hâricinde meterislendiler ve etrâfa karavullar ta‘yîn olunup Çerkez hırsızlarından da emîn oldular ve ol gece hâb-ı râhata yatdılar. Ve üç tekâ‘üd olunmak fermân olundu.

Evsâf-ı menzil-i kal‘a-i Nevrûz

Geçen sene Mehemmed Geray Hân ile Dağıstân’a giderken hakîr bu kal‘ayı seyr [ü] temâşâ edüp bâlâda evsâfı mufassal tahrîr olunmuşdur, ammâ şimdi Nevrûz Mirza cümle kavm-i Noğay ile üç gün üç gece Ak Mehemmed Paşa’ya yahşi konakbanlık edüp ve cümle askerin yahşi sıylayup Paşa Nevrûz Mirza’ya bir hil‘at-i fâhire geydirüp ol dahi paşaya ve oğlu beğ efendiye birer at ve birer yorga alaşa ve birer oğlan ve birer Çerkez kızları verüp kethudâya ve dîvân efendisine ve hakîre birer Noğay alaşaları verüp ve iki yüz aded cürd atlı ve sadaklı ve savatlı ve ***[191b]*** kübeli zor bahâdır yiğitler kulağız verüp,

Nevrûz kal‘asından Çerkezistân’a revâne olduğumuz konakları beyân eder

Evvelâ bu mahalde Edirne kâ’immakâmı Kara Mustafâ Paşa’nın bizi Azak’dan çıkaran ağası ulaklık ile Mahmûd Ağa der-i devlete gitdi. Andan paşa cümle askeriyle cânib-i garba ormanlar içre,

Vilâyet-i Hatukay’da Deveyeli Noğayı

Bu kavm-i Noğay dahi Maskov diyârında re‘â[yâ] iken ceng ede ede kırk yıldan berü kaçup bu yurdlarda sâkin olup koyunları ve sığırları ve develeri gâyet çok olduğundan “Devey eli” derler. Mirzalarının ismi dahi Devey Bay Mirza deyü nâm vermiş bir kart âdemdir.

Cümle beş bin askere mâlikdir. Kavm-i Jana ve kavm-i Şağake ve kabîle-i Hatukay Çerkesleri ile kardaş olup mezkûr çerâkizelerin dağlarında sâkin olup hoş geçinirler, zîrâ Hatukay beği olan Cânbe Geray nâm kefere Çerkezinden kız almışdır.

Hatukay Çerkezi beği dahi ankâ Çerkez’dir. İsmi Cânbe Geray olmasının aslı oldur kim bu Çerkezistân halkının zu‘m-ı bâtılları oldur kim hânelerinde bir müsâfir mihmân olduğu gece hâne sâhibinin bir oğlu doğsa müsâfirinin ismini oğluna ve kızına isim korlar.

Meğer Cânbe Geray Hân Acem seferine bu Çerkezistân’dan geçerken bu Hatukay Çerkezi vilâyetine konup beğinin evinde müsâfir olup beğinin bir oğlu vücûda gelüp ismini Cânbe Geray korlar. Bir müsinn ü mutarraş koca keferedir, ammâ küfr-i dalâlet nedir bilmez(?).

Bu Cânbe Geray Beğ‘in hânesinde Ak Mehemmed Paşa konup sâ’ir kıranlara paşanın askeri konup sabâha dek cümle paşalıların uğurlamadık esbâbların komadılar. Hattâ ba‘zı atların ayaklarından na‘lların söküp çıkarmışlar. Ve niçe âdemlerin sürmeden gözlerin çalup âdemler bî-basar ve bî-nazar kalmışlar, ya‘nî mübâlağadan kinâyi tâ bu mertebe Çerkes hırsızları vardır. Bu diyârda “Hırsızlık ayıb değildir, yiğitlikdir” deyü hırsız olana kız verirler. Çünki sabâh oldu. Paşalıların kimi donum ve kimi gömleğim ve bıçağ u hançerim deyü feryâd ederler.

Hamd-i Hudâ hakîr mukaddemce hüddâmlarıma tenbîh edüp “Basîret üzre olup bir şey

çaldırman" demiş idim. Cümle eşyâlarımız yerlü yerinde olup sabâh yola revâne oldukda paşalıların kiminin atı gitmiş piyâde kalmış gider, kiminin kontoşu ve kürkü gidüp ol şiddet-i şitâda piyâde çamur içinde gidüp kiminin kılıcı ve tüfeği ve gayri silâhları yok. Her bir fakîr paşalılar bir vâdî-i hayretde perîşân-hâl giderler.

Hakîr bunlara rîş-hande ederek ve niçe latîfe-âmîz şakalar ederek cânib-i garba gidüp,

Menzil-i kabak-ı Hatukay

Bu diyârda köğe "kabak" derler, bir ma'mûr köydür. İçinden cereyân eden nehre nehr-i Aburgan derler. Abaza dağlarından tulû' edüp bu mahalde nehr-i Kuban'a mahlût olur.

Bu gece bu kabakda mihmân olup paşa tarafından alay çavuşları cümle ağavâtlara "Basîret üzre olun" deyü tenbîh ü te'kîd edüp herkesin havâyiclerin hıfz edeler.

Bu hâl üzre ale's-sabâh olup anı gördük. Paşanın gözleri nûru iki dâne pençe-i âfitâb gulâmların uğurlamışlar. Ve cümle ağavâtların atlarında pâybend ve kösdek kalmamış. Hemân paşa gazab-âlûd olup eydir:

"Tâ bu uğurlanan kölelerim bulunmayınca biz bu yerden bu kadar askerle kalkmam" deyince gördüler kim bir vezîr-i âlîşândır, her gece yüzer koyun ve biner at yemi gider.

Âhır-ı kâr dağlara âdemler üşürüp meğer gulâmlar Abaza oğlanları idi. Fi'l-hâl dağlar[da]n gulâmları ve serîka eden Çerkesleri paşa huzûruna getirüp gulâmlara beşer yüz deyenek ve sârık Çerkezlerin ikisinin de boyunların urup ol ân nefîr-i rıhletler çalınup cânib-i garba Dağıstân içre giderken hakîr-i pür-taksîr hamd edüp,

"Bir şey'im serîka olunmadı" derken bir sâ'atden sonra altımdaki atım leng-pâ oldu.

"Âyâ bu at kardan ve çamurdan ökçeledi mi ki yâhûd ayağın buz mu kesdi ki?" deyü şek şübheye varmışken gulâmımın birinin dahi altındaki atı leng-pâ oldu.

"Bire bu ne hâldir. Şu atların ayaklarına bakın" dedim. Gördüler kim Çerkez hırsızları gece yedi re's atlarımın ayaklarından na'lların söküp çıkarmışlar. "İlâhî Hak belâ versin mel'ûnlara" deyü hakîr yedek ata binüp benim atım boş gidüp gulâmımın biri dahi bir boş ata süvâr olup, na'lbe[n]d ve çârsû-yı bâzâr yok kim na'l urdurasın.

Ne çâre bu dipi ve boranda ve ol şiddet-i şitâda cânib-i garba ormanlar içre gidüp 8 sâ'atde,

Menzil-i vilâyet-i Küçük Jana

Bu konakda meks etdiğimiz gibi hemân kerâmemiz heğbelerinde yedek na'llarımız var idi. Hakîr paşanın na'lbe[n]d-başısına bir altun verüp sekiz re's atlarımı na'lladup râhat olup ol gece hâb-ı râhatı hüddâmlarım kendilerine harâm edüp bî-dâr olup ale's-sabâh ***[192a]*** gördük, cümle ağavâtların atları ve seyishânelerinin kuyrukları ve yelelerin Çerkesler kesüp koca koca atları cümle üçer dörder yaşında tay etmişler. Ne çâre bu diyârda bir cây-ı menâs amân yok kim varup anda konasın.

Bu hâl-i pür-melâl üzre böyle renc-i anâ ve rîh-ı gınâ çekerek her menzilde kırkar ve ellişer yerde bataklı ve çataklı ve buz donmuş ve donmamış buzlap akar suları geçerken atların ayakları buza geçerdi. Ammâ cânı başında olan iş görmüş yiğitler atların yularlarından dutup buzları kırup atların suda yüzdürürdü ve ba'zı elleri ve ayakları dutar

refîk ve hüddâmlarımız atları başından ve kıçından çekerek buzdan taşra çıkarırdı.

El-hâsıl yigirmi altı günde nehr-i Kuban kenârında Nevrûz kal‘ası mezkûrdan kat‘-ı menâzil ederek,

Menzil-i pişköv-i Keberkeye

Bunda Çerkes beğleri paşaya ve askere hayli konakbânlık edüp paşaya bir Çerkez dilberi pençe-i âfitâb Besni gulâmı bağışladılar. Paşa dahi anlara birer yay ve birer kücügen yelekli oklar verüp büyük beğe bir küheylân at ve öbür karındaşlarına birer hil‘at-i zer-ender-zer geydirüp cümle memnûn u mahzûz oldular.

Andan kalkup yine şiddet-i şitâ çekerek dipi ve boran azâb-ı elîmin görerek giderken hemân hakîrin bir toykun doğanı kolumda iken buyup öldü, ammâ pâdişâha lâyık bir toykun ve yedi tülek mercân gözlü murğ-ı zeyrek idi. Tâ sa‘âdetlü pâdişâha hedâyâ veririm deyü Maskov vilâyetinde nehr-i Cayık’dan ve nehr-i Edil’den berü getirirdim, el-hükmü lillâh.

Öbür toykun ve iki sunkur kuşlarım sağ kalsın deyü ölen kuşun kündeleri ve cılkısın ayakları ve boğazından alup lâşeden (…) ve cığaların yolup gevdesin bırakdım, zîrâ bu hûş [u] tuyûr ve kedi ve köpek makûlelerine mezârsız derler, ya‘nî yere gömmezler. Anıniçün hakîr de bu toykunun lâşesin hâk-i mezellete atup geçdik, zîrâ bugünkü gün Çerkez’den perîşân olup sovuk cehennem azâbın çekerek giderken bir kimesnenin seyishânesi yıkılsa hüddâmları yükletmek ihtimâli olmayup geçüp giderlerdi. Netîce-i kelâm bu derd-i belâları niçe gün çekerek,

Menzil-i kabak-ı Şağake

Mâ-tekaddem Mehemmed Geray Hân ile Dağıstân vilâyetine giderken bu kabak evsâfı tahrîr olunmuşdur, ammâ şimdi yine bunda meks edüp âteş başına oturanlardan niçe kimesnelerin yüzleri karığup a‘mâ oldular.

Ve Ak Mehemmed Paşa efendimizin iç ağalarından Sarrâczâde Mehemmed Çelebi’nin ve birkaç iç ağaları ve çâ[ş]nigîr ve müteferrikalardan yigirmi nefer kimesnelerin ell[er]i ve ayakları sovukdan donup elleri ve ayaklarının kemiklerin *Allâhümme âfinâ* desterelerle kesüp elleri ve ayakların kaynar katrânlara batırup âdemler hazz(?) edüp kimi feryâd edüp kimi merhûm oldu.

Ol Allâh-ı âlim ü dânâya ma‘lûmdur kim bu hakîrin bir gulâmları ve bir refîklerinin vücûdlarına bir hatâ ermeyüp menzil be-menzil gelirdik. Ammâ ekseriyyâ atdan enüp piyâde yürürdük, atlar üşüdükde yine atlara süvâr olup sehel tureyl [ü] cevelânlar etdikde atlar dahi kızardı.

Bu hâl üzre beher yevm niçe bin azâb-ı elîm çekerek bir konağa dahi gelirdik.

“Kırk yıldan berü şöyle şiddet-i şitâyı görmedik” deyü ihtiyârlar şehâdet ederlerdi.

Hulâsa-i kelâm bu kabakda yedi âdemi defn edelim, dedik. Yere bu kadar bin Ferhâdî külünkler urup bir kırat toprak kopmak ihtimâli olmayup âhır-ı kâr Çerkes evlerinde kazan kazan sular kaynadup yere döküp gücile güc birer âdem defn edecek kadar hafirler kazup defn edüp gitdik.

Andan cânib-i garba 2 sâ‘at nehr-i Kuban’dan azmış gelmiş sulu bataklı ve çataklı yerden ubûr edüp bir azîm ormanlar içine girüp sehel sovukdan ârâm bulup yaban ahlat armudu ve göğemler ve kızıl kızıl elmalar yiyerek,

Menzil-i Çatal Özek nâm mahalle varup meks etdik. Bu mahal nehr-i Kuban cezîrelerinden bir ormanlı azîm cezîredir. Kavm-i Noğay bu adaya Çatal Özek derler.

Bu mahalde nehr-i Kuban’ı buz üstünden karşu tarafda yine Heyhât hâkine geçüp kâmil yedi sâ‘at cânib-i garba yortup,

Menzil-i Hân Depesi: Nehr-i Ku[ba]n’a karîb Heyhât sahrâsı içre alâmet olmak içün Timur Hân yığmış bir âlî püştedir. Anıniçün Timur Hân Depesi derler. Bunu geçüp,

Nehr-i Çatal Özek: Kuban nehri batağından ayrılup Taman adası kurbunda Adahon boğazına mahlût olur. Andan yine semt-i garba sazlı ve kamışlı yerler ile cânib-i garba 5 sâ‘atde,

Nehr-i Piçigız: Bu nehir nehr-i Çatal Özek’den ayrılup yine nehr-i Kuban’a mahlût olur. Bu nehri buz üstünden geçüp bir sâ‘at ağaçlık içre yine semt-i garba ***[192b]*** gidüp,

Nehr-i Kiçi Piçigız: Bu dahi Büyük Piçigız’dan ayrılup yine aslı olan nehr-i Kuban ile Adahon boğazınd[a] Karadeniz’e mahlût olurlar. Ve bu nehr-i Kiçi Piçigız’ı sulap bulup niçe yüz sazlar ve kamışlardan potlar yapup atların kuyruklarına potları bağlayup suyu yaldayup karşu tarafa yüz bin renc-i anâ çekerek geçüp 3 sâ‘at bir çölistân içre gidüp,

Nehr-i Yaman: Bu nehr-i sağîrcik nehr-i Piçigız’dan ayrılup bir cezîre olup andan yine nehr-i Piçigız’a mahlût olur. Bu mahalli dahi geçüp yine cânib-i garba (–) sâ‘at gidüp,

Menzil-i kal‘a-i Aranı

Ciniviz keferesi binâsıdır (…) depe başında bir vîrân harâb kal‘adır. Timur Hân harâb etdiğine “harâb” lafzı târîh vâki‘ olmuşdur, sene 803, zîrâ zamân-ı kadîmde şehr-i azîm imiş. Hâlâ niçe kerre yüz bin yerde âsâr-ı binâları zâhirdir. Ve nehr-i Yaman su bu şehri ihâta edermiş. Hâlâ yolları hâk-i pâk-i rimâl ile leb-ber-leb olup mürûr-ı eyyâm ile nehr-i Yaman bu harâb kal‘a altından akmaz olmuş. Andan 2 [sâ‘atde]**,**

Nehr-i Ulu Caman Su ya‘nî Büyük Yaman Su: Bunun dahi aslı nehr-i Kuban’dandır. Yine Adahon boğazında nehr-i Kuban’a Kuban dahi Karadeniz’e mahlût olur. Bu nehri dahi potlar ile karşu tarafa geçüp 3 sâ‘at gidüp,

Kal‘a-i Yılanlıbayır

Zamân-ı kadîmde bir zîbâ kal‘a imiş. Timur Hân hâke berâber etmiş. Bu diyârlarda yılan ve çıyan ve akreb olmamak ile bu kal‘a yurdunda birkaç yılan görünüp artık amâr olmadığından Yılanlıbayır derler. Bir mürtefi‘ depe vardır. Bu kal‘a-i Yılanlı‘yı geçüp Yeleşke boğazından Kuban boğazından karşu Temrek kal‘asına ya‘nî Taman cezîresi hâkine düşeli[m] dedikde Yeleşke boğazı ne sudur ve ne buzdur. Adahon boğazı dahi eyledir, deyü haber gelüp cümle askerin e[r]likleri kesilüp bi’z-zarûrî cümle asker-i İslâm ile bir günlük yol gerü cenûb tarafına dönüp yine nehr-i Kuban’ı buz üstünden karşu tarafa ötüp Şağake Çerkezi hâkinde,

Menzil-i Ömer Ağa çiftliği

Mehemmed Geray Hân efendimizin vezîri olan Sefer Gâzî Ağa akrabâsı Ömer Ağa'nın otarıdır, ya'nî çiftliğidir. Bunda yedi gün kâmil meks edüp bir tarafa gidüp selâmete çıkamadık. Zîrâ ne Yeleşke boğazı ve ne Adahon boğazı ne sudur ve ne buzlapdır.

Hamd-i Hudâ sekizinci [gün] haber geldi kim Kızıltaş kal'ası önü buzlap oluyor dediklerinde cümlemiz hamd [ü] senâ edüp ol ân bâr [u] büngâhları arabalara ve seyishânelere tahmîl edüp iki gün cânib-i garba ılgarup nehr-i Kuban kenârına vardık.

Ne buz dutmuş ve ne gemiler var. Bir aceb derde giriftâr olduk kim ta'bîri mümkin değil. Meğer Çerkes mel'ûnları sekiz günden berü bizi besleyüp zahâ'ir vermeden âcizler olup "Kuban dondu" deyüp yalan haber verdiler.

"Biz nice çadırlar kuralım?" deyüp çadır kazıkları buzdan yere geçmez ne çâre. Niçe çadırları arabalara ve ba'zı ağaçlara tınâbların bağlayup çadırları kurup içinde karâr-dâde olalım derken bir rîh-ı akîm ve elîm ve bir bâd-ı sarsar-ı azîm esüp ol rûzgâr-ı zorkâr cümle haymeleri pâre pâre edüp hevâya perrân atup niçe arabaları baş aşağı edüp ve niçe arabaları rûzgâr atsız ve sığırsız rûzgâr sahrâlar içre götürüp tekerleklerinin deverânlarına göz ermez.

Hattâ fakîr Ak Mehemmed Paşa bir vezîr-i âlî-vakâr iken bir araba altına girüp pinhân olmuşken arabayı rûzgâr dönderüp Mehemmed Paşa gücile cân halâs edüp bir musîbet-i vâveylâ oldu kim haşr [ü] neşrden bir nişân olup nefse nefsî oldu.

Ba'zı iş görmüş gâzî "Tatar gâzîleri sihre uğradık" dediler. Hemân Mehemmed Paşa[-yı] âkıl cümle iç ağalarına tenbîh edüp sûre-i Muavvezeteynlere müdâvemet etmeğe başladıklarında bi-emrillâhi te'âlâ rûzgâr-ı zorkâr rîh-ı akîm teskîn olup sehel hevâ küşâde oldu. Ammâ yine nehr-i Kuban'ın beri tarafında ne köy ve ne kend ve ne amâristân var. Bir berzah-ı calenderde kalup ne zahîre ve ne dâne-i hardal var. Herkes berk-i hazân gibi ditreyüp âlem-i hayretde kaldılar.

Hemân bu mahalde bir koca nûhî köse Kalmık Tatarı gelüp paşaya buluşup eyitdi:

"Paşa, bana zararın tokunmaz mı, yemîn eyle" dedi. Paşa da Kelâm-ı İzzet'e el urup yemîn edüp

"Benden ve benim hüddâmlarımdan sana zarar yokdur" deyü yemîn etdikde Kalmık eydir:

"Sultânım, şimdi sizin başınıza rûzgârın kızıl kıyâmetin koparup bu kadar arabaları ve bu kadar çadırları bile götürdüp kıyâmet gösteren ben idim. İşde ol size ma'rifetim bir şemme ***[193a]*** kadarın sizlere gösterdim. Eğer bu suyu karşu geçmek isterseniz bana bir at ve bir sadak ve bir kürk ton ve yüz kuruş verin. Şimdi yine kızıl kıyâmet edeyim ve bu suyu tondurup buzlap edeyim, cümleniz âsân vech ile karşu yakaya ötüp bu yakanın açlığından kurtulup karşuda selâmete çıkasız" dedikde hemân fakîr Mehemmed Paşa,

"Bize meded eyle olsun" deyüp Kalmık başı her ne taleb etdiyse ma'a'z-ziyâde verüp Kalmık anı alup bir tarafda bağlayup Kalmık Tatarı bir orman içine girüp gitdi, ammâ yine gidüp durduğu yerde Kalmık görünür, ammâ kimesne aslını bilmez, illâ hakîr ve paşa ve dîvân efendisi bilir.

Bu mahalde âfitâb-ı âlem-tâb bir hoş münevver iken hemân hakîr Kalmığ'ın ardında bir mesâfe-i ba'îde yerde bir dırahtistân içre pinhân olup nazar ederdim.

Hemân Kalmık Tatarı bir dıraht-ı müntehânın dibinde evşan edüp ya'nî yesteh-i bârân-zede edüp edebde dübürünü uryân edüp hevâya döndü ve doğrulup götünden tersini çıkarup ağzına koyup üç kerre yerde kar üzre takla atdı.

Ve yine necâseti yanına gelüp iki ellerin yere koyup iki ayakların hevâya kaldırup mezkûr ağaca ayakların dayayup baş aşağı durdu ve sol eliyle necâsetin karışdırup alnına parmaklarıyla necâset sürdü ve bir hayli zamân Kalmık boku üzre baş aşağı durdu.

Hemân anı gördüm, şark ve garb ve şimâl tarafları kararup üzerimizde olan âfitâbın nûru gidüp evc-i semâ kebûd-gûn olup zulumât basup bir ra'd u berk ve bir şiddet-i şedîd rûzgâr olup gûyâ ebr-i nîlgûn pâre pâre olup yere ener.

Anı gördüm, Kalmık ağaca dayadığı ayakların endirüp necâsetin yanında üç dörd kerre devr edüp kâhîce necâsetden eliyle alup hevâya atdıkça yıldırımlar şakıyup kıyâmetler kopardı.

Anı gördüm bizim asker Kuban nehri kenârında kaynaşmağa başlayup herkes suyu karşu geçmeğe tedârik gördüler. Kalmık dahi alnının necâsetin kar ile silüp askere doğru giderken hakîr dahi Kalmığ'ın ardında serî'ce yürüyüp Kalmığ'a yetişüp anların lisânı üzre "mandu tav" deyüp selâm verdim. Ol dahi "tav mondu" deyüp selâm aldı.

Ve ağzından bir ceviz kadar sarı bir taş çıkarup gözlerine sürüp yine koynuna koyup alnındaki necâseti dahi kar ile silüp döne döne paşanın yanına geldi. Ve paşayı nehr-i Kuban kenârında ayak üzre bulduk.

Hemân Kalmık eydir: "Ya karşu tarafa geçmeseniz ya!" deyüp hemân Kalmık ibtidâ kendi buz üstünden seğirde seğirde geçüp yine bizim tarafa gelüp paşaya geldi ve cümle piyâde olan askerler beriden öteye ve öteden beriye geçmeğe başladılar. Ammâ buz henüz kâğız kadar kalın olup benî âdemler buz üzre geçdiklerince Hudâ âlimdir, buz âdemlerin ayakları altında sofra kadar (sofra kadar) çukur çukur olup çıtır çıtır buz öterdi.

Bu mahal Kızıltaş kal'ası mukâbelesinde Çerkes memleketi hâki tamâm olduğu mahal olup nehr-i Kuban'ın karşu tarafında olan Kızıltaş kal'ası halkı cümle piyâde buz üzre Ak Mehemmed Paşa'ya gelüp buluşup ser ber-zemîn pây-bûs edüp durdular. Paşa dahi bu kal'a ahâlîlerine sıklet edüp,

"Tiz bu sâ'atde buz donmuş iken bizim ağırlıkları arabalarımızla asker-i İslâmın bârhâneleriyle cümlesi karşu Kızıltaş kal'ası selâmeti tarafına geçirin" deyü ibrâm ilhâh edüp tenbîh edince fi'l-hâl kal'a neferâtları yine karşu tarafda Kızıltaş kal'asına geçüp birkaç yüz çuval ve torva yükü sâ'at kumları getirüp buz üzre döküp birkaç yerde buz üzre yollar etdiler kim at ayakları kayup buzu delmeye deyü ince yollar yapdılar. Hemân cümleden evvel Kızıltaş kal'ası halkının koyunların karşu Çerkezistân'a buz üzre geçirdiler.

Ammâ alimallâh ve şehidallâh ve kefâ billâhi {şehîden} Muhammedün Resûlullâh yemîni ile böyle olmuşdur kim bir ayda nehr-i Kuban gibi bahr-i azîm bir ok

boyu buz dutup dururdu, ammâ bi-emrillâhi te‘âlâ Maskov vilâyetinde olan nehr-i Edil ve nehr-i Cayık buzları gibi mücellâ billûr gibi buz değil idi. Ba‘zı yerleri kumlu ve siyâh çamurlu kalın buz idi. Lâkin ba‘zı yerleri yine mücellâ idi.

Ve bu mahalde nehr-i Kuban İslâmbol’da Unkapanı‘ndan karşu Kâsımpaşa’da Meyyit İskelesi kadar vâsi‘ ve amîk yerdir. Ba‘zı yeri eyle mücellâ donmuş kim buz altında şinâverlik *[193b]* eden iri balıklar nümâyân idi.

Ve bu geçidin alt yanında Karadeniz’in talattumu feryâdı istimâ‘ olunurdu. Ve Karadeniz’in temevvücü tâ bu Kızıltaş kal‘ası önündeki buz üzre gelirdi.

Yine böyle iken Kızıltaş halkı ve sıbyânları “Paşa geldi” deyüp şâdımânlar edüp buz üzre ceyran gibi seküp bî-bâk ü bî-pervâ gezerler.

Hemân kal‘a halkı paşayı ibtidâ yalınız iki dâne uzun direkli pot üzre oturdup uzakdan arkanlar ile potu çeküp paşa nehr-i Kuban’ın karşu tarafına selâmetle geçüp bir seccâde üzre oturup sâ’ir askerinin selâmetle geçmesine muntazır oldu. Ve ardı sıra cümle iç ağaları turna katarı buz üzre seğirde seğirde geçdiler.

Her kim âheste âheste geçdi ise karşu geçmeyüp buz altına geçdi ve gark oldu. Hudâ âlim ü dânâdır, her kim buza basardı buz çukur olurdu. Tâ bu mertebe ince yerleri var idi. Dahi ileri ileri buza bassalar gerüsü düz olup ilerisi çukur olurdu.

Hamd-i Hudâ cümle atlar dahi birer birer (birer) karşu geçüp ba‘dehu boş arabalar geçmeğe başladı, zîrâ mukaddem cümle arabaların yüklerin piyâde âdemler karşuya taşımışlardı.

Ve cümle arabaların tekerleklerin çıkarup tekerlekleri ve arabaları ipler ile bağlayup alarkadan arabaları çeke çeke karşuya geçirdiler.

Ve cümle atları birer birer yularlarından birer dâne piyâde âdemler alarkadan buz üzre dökülen kumlar üzre atları çeküp cümle selâmet geçdiler. Ve bizim memlûklarımız dahi on sekiz re’s atları ve atlı arabaları ile selâmet Kızıltaş kal‘asına geçüp geçen yılda kondukları konaklarına revâne oldular.

Meğer gerüde dîvân efendisi ile yedi sekiz dâne muta‘assıb âdemler kalup,

“Biz bu sihr ile peydâ olan buzdan geçmeziz” deyü gerü kaldıklarında hemân paşa,

“Tiz geçsinler, yohsa kendüleri bilir” deyü sıklet edince dîvân efendisinin keyf-i küyûfu yetişmeyüp araba içinden taşra çıkmayup kendüsi ile kalan Dağıstân kavmi muta‘assıbları efendinin arabasın piyâde çekerken kimi mu‘avvezateyn ve kimi esmâü‘l-hüsnâdan “Yâ Dâfi‘ ve yâ Hâfız ve yâ Râfi‘ ve yâ Allâh” deyü geçerlerken hemân dîvân efendisinin arabası buza geçüp bir yanından buz üzre kalup dîvân efendisi fakîr İbrâhîm Çelebi cân havliyle arabadan taşra kendüyi buz üzre atup sürünerek arabadan alarka gidüp altı dâne muta‘assıb Dağıstân müselmânları buz altına geçüp gark oldular.

Ve onar(?) yoldaşları dahi okuyarak buza basdıkça gark olarak bir kaçı beri kenâra çıkup bir kaçı gark oldu.

Meğer bu gark olanlar esmâü‘l-hüsnâ ve mu‘avvezeteyni sıdk i‘tikâd ile okuduklarınca

sihr ile peydâ olan buzun sihri bâtıl olup buz delinüp kimi halâs olup kimi gark olurdu. Hemân bu hâl-i pür-melâli Kalmık görüp paşa yanına gelüp başından kalpağın yere urup eydir:

“Vay benim ama çekdiğim yayşılığa” ya‘nî sihrime deyü feryâd edüp ağlayup eydir:

“Sultânım, şu geçenlere tenbîh eylen, geçerken Arabca okumasınlar. Hemân seğirde seğirde geçsinler. İşte öyle vakti olunca artık benim yayşılığım bozulur. Hemân boyuna bıravsınlar(?)” deyü ricâ etdi.

Ve cümle asker ale’l-fevr beri tarafa geçdi, ammâ fakîr Dîvân Efendisi İbrâhîm Çelebi ol hey’et-i mecmû‘acikile gemi maymûnuna dönmüş suya gark olmadan cân kurtarup paşa yanına gelüp ağlamağa ve bir nutk etmeğe tâkat dermânı kalmayup gûyâ bir bî-cân kâlıb-ı cemâdât olmuş. Hele hüddâmları efendiyi konağına götürüp artık sâhib-i firâş oldu.

Ba‘dehu paşa dahi cümle asker beri tarafa geçdiklerinden sonra alay ile Kızıltaş kal‘ası altına geldikde kal‘adan paşaya selâmetle “Hoş geldin ve safâ geldin” deyü on pâre toplar atınca paşanın karındaşı ve beğin hocası ve niçe tiryâkîler dahi topçulara ve kal‘a dizdârına şütûm-ı galîzeler edüp “Bire hey kahpe oğlular! Bu kışda kıyâmetde ne top atup bizim keyfimiz kaçırırsız” deyü bir mîl yerden feryâd edüp “Atma hey bîdînler” deyü paşaya gelüp,

“Sultânım azîz başıniçün şu kal‘a dizdârıyla topçuların boyunların urun” deyü ricâ etdiler. Paşa-yı âkıl eydir:

“Niçün katl edeyim?” dedikde,

“Hey sultânım bu şiddet-i şitâda top mu atılır?” dedikde paşa eydir:

“Kânûn-ı dizdârîdir kim her vüzerâya top ata gelmişlerdir” [de]dikde hoca efendi eydir:

“Kânûnlarına fülân edeyim” deyüp pür-âteş olup konağına gitdi. Ba‘dehu ***[194a]*** dizdârın ziyâfeti tenâvül olunup vakt-i zuhr oldukda,

Der-beyân-ı ibret-nümâ-yı hikmet-i Bârî

Hemân ki kal‘a minâresinden mü’ezzin bir kerre derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden “Allâhu ekber, Allâhu ekber” deyüp gülbâng-ı Muhammedîye rehâ buldurunca hemân bi-emrillâhi te‘âlâ ol sihr ile müncemid olan buzlar bir kerre her tarafdan toplar gibi kütleyüp buzlar pâre pâre olup ân-ı vâhidde buzundan nâm u nişân kalmayup mahv oldu. Gûyâ evvel dahi bu nehr-i azîm üzre buz tonmayup bir hayâl-i hâb idi.

Hudâya ayândır kim bu buzu Kızıltaş kal‘ası önünde buz üstünden böyle geçmişizdir. Ba‘dehu Kalmık ihsânlar alup gâ’ib oldu.

Ba‘dehu Kızıltaş‘da paşa on dâne kurbânlar edüp fukarâlara bezl edüp andan kalkup cânib-i garba giderken Temrek kal‘ası sağ tarafımızda kalup bizler cümlemiz 3 sâ‘at gidüp,

Menzil-i karye-i Sovucuk: Hamd-i Hudâ dâr-ı amân köylerine düşdük. Andan kalkup,

Menzil-i karye-i Şolomkay, andan kalkup yine cânib-i garba 4 sâ‘at balık gölleri kenârınca gidüp,

Menzil-i kal‘a-i Çoçka: Lisân-ı Rûs’da “çoçka” domuz yavrusuna derler. Zamân-ı kadîmde ma‘mûr kal‘a idiği bâlâda Dağıstân’a giderken mufassal tahrîr olunmuşdur.

Andan yine cânib-i garba 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı menzil-i kal‘a-i dâr-ı emân ya‘nî hisâr-ı üstüvâr-ı Taman

Bu kal‘aya girirken cümle ahâlî-i Taman paşaya istikbâle çıkup kal‘adan top şâdımânları edüp Osmân Paşazâdeler ve Kefeli Seyyid (–) Efendi kadı olup cümle paşalılara yâfteler ile konaklar verilüp paşa, Osmân Paşazâde sarâyında mihmân olup herkes hânelerinde istirâhat etdiler.

Ve haber alındı kim “Bu cezîre-i Taman’dan karşu Kırım cezîresine geçmeğe Çoçka burnundan karşu Kırım tarafında Kilisecik burnu mâbeyne-hümâsı buz akup Azak deryâsı buzu sökülüp sâfî buz cereyân edüp karşu Kırım’a geçmek muhâldir” denildikde kal‘a-i Taman’da oturak fermân olundu.

Ve mâ-tekaddem Mehemmed Geray Hân ile Dağıstân’a giderken bu kal‘a-i Taman’ın amâristânı ve eşkâli ve âb [u] hevâsıyla cümle bâlâda tahrîr olunmuşdur.

Hulâsa-i kelâm bu seyâhatimizde Bahr-i Harez sâhilinde Maskov’un Terek kal‘asından tâ bu Balu Hân’a, Ejderhân’a, Alatır’a, Kazan’a, Sarây’a, Mujikkirmân’a ve nehr-i Edil kenârında ve nehr-i Cayık sâhilinde ve Türk Or’u kenârında ve’l-hâsıl gayri yerlerde Maskov’un yüz otuz altı pâre kal‘a-i azîmlerin seyr [ü] temâşâ edüp nehr-i Ten kenârına gelüp tâ kal‘a-i Azağ‘a gelince nehr-i Ten’in yemîn [ü] yesârında olan cümle (–) aded nâmdâr kal‘aları hasırdan yelkenli kızak gemileriyle buz deryâsı üzre tâ Azağ‘a gelüp andan Heyhât sahrâsı içre erba‘în ve zemherîr geçirüp şeb [ü] rûz niçe bin âlâm-ı şedâ’idi ve niçe yüz bin meşakkat-i râh-ı hemrâhı ol şiddet-i şitâda çeküp vilâyet-i Çerkezistân’a düşüp niçe bin derd-i serencâm çeküp hamd-i Hudâ bir gün Cenâb-ı Allâh bu abd-i ez‘afı‘l-ibâda bir âh-ı ciğer-sûz çekdirmeyüp ve bir ân müşevveşü‘l-hâl etmeyüp ten-dürüstî diyâr-ı İslâm’a bu kal‘a-i Taman’a sihhat ü selâmetle dâhil olup meşakkat-i râh mihnetleri cümle ferâmûş edüp subh u mesâ hâne be-hâne sohbet-i hâslar edüp Hakk’a ibâdet ederdik.

Elhamdü lillâh ve eş-şükrü lillâh sümme elhamdü lillâh ki bu felek-i kec-rev dehr-i denîde çekdiğimiz âlâm-ı şedâ’idler cümle unuduldu.

Hemân dünyâda sıhhat [ü] dermân, âhir nefesde îmân müyesser ola (ola) âmîn yâ Mu‘în.

Cenâb-ı Hallâk-ı Âlem’e bî-hadd ü lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ hamd [ü] senâ olsun kim bu hakîr-i pür-taksîr Evliyâ-yı bî-riyâya bir gün bu kârhâne-i mihnet-sarâyda bir âh-ı serd çekdirmedi ve kapusundan bir gün boş göndürmedi kim âye[t] (–) (–) de, [9] dır.

Elhamdülillâh sihhat-i bedenle yedirüp içirüp geydirüp kuşadup bu hakîri perveriş eyleyen bir bî-zevâl Allâh’a sad-lek şükür ve kezâlik hamd [ü] senâlar olsun.

Ba‘dehu bu Taman kal‘asında paşa ile on gün on gece a‘yân-ı vilâyetden Osmân

Paşazâde ve Dervîş Beğoğlu Alî Cân ve gayrilerle cân sohbetleri edüp zevk u safâlar ederken bir gece bir şiddet-i şitâ ve bir rîh-ı şedîd esüp Taman cezîresi ile Kırım cezîresi mâbeyni on sekiz mîl olan boğaz Karadeniz'dir, üç arşın kâmil Karadeniz boğazı buz ile müncemid olup sedd olduğunun paşaya haberi geldi. Ve paşa fi'l-hâl kös-i rıhlet nefîrler çaldırup cümle bâr [u] büngâhıyla göçüp Taman'dan bir sâ'atde yine,

Menzil-i Çoçka burnu

Nâm mahalle varılup paşa-yı kâmkâr atından nüzûl bir seccâde üzre meks edüp "Katı salt olanlar karşu tarafa bu buz üstünden geçsinler" deyince hemân ibtidâ hakîr *bismillâh tevekkülen alallâh* ***[194b]*** beş yüz kadar piyâde âdemler ile hakîr at üzre fi'l-hâl karşu geçüp atımı anda hüddâmlarıma bırağup tekrâr piyâde olup bî-bâk ü bî-pervâ elimde mızrağımla buz üzre piyâde avdet etdim. Ammâ sovukdan âdemin erliği kesilirdi ve at üzre âdemler durmağa tahammül edemeyüp atdan yıkılırdı. Hemân fi'l-hâl hakîr cür'et edüp beri Taman tarafına yine geçüp paşaya gelüp,

"Müjde sultânım! Buz bir acâ'ib katnamış(?) kim gûyâ polad-ı Nahşevânî olmuş. Bire meded sultânım fursat ganîmetdir. Bu sabâh sovuğunda hemân buzdan karşu geçelim" deyince hemân paşayı iki dâne uzun direkli pot üzre bindirdiler ve iplerinden potu uzun arkan ipler ile geçdiler. Hakîr, paşanın yanı sıra yine piyâde gidüp buzu adımlayup beş yüz adımda acele ile yürüyüp Çoçka burnundan karşu Kırım cânibinde bir mîlden eksik,

Menzil-i Kilisecik burnu

Nâm mahalle paşa vâsıl olup kızakdan çıkup bir seccâde üzre meks edüp sâ'ir askerin beri Kırım cezîresine geçmelerine muntazır olup durdu. Ba'dehu paşanın cümle ağırlığı tevâbi'ât levâhıkât hayvânâtları bir sâ'atde geçdiler. Hakîrin dahi ağırlığı cüz'î ve küllî cümle beri tarafa ubûr edüp selâmete erdiler ve Kırım hâkine yüzler sürdüler.

Ammâ üçüncü sâ'atde âfitâb-ı âlemtâbın şiddet-i harâreti te'sîrinden deryâ üzre buz çıtır çıtır ötüp câ-be-câ buzlar münkesir olmağa başladı. Ve buzun kenâreleri toprağın harâretinde diş diş olup erimeğe başladı. Ammâ gerüde hayli tüccâr u züvvâr ve Tatar kavimleri batı'l-harekelik edüp vakt-i zuhra karîb kaldıklarında güneş kulle-i feleğe dikilüp vakt-i zevâl olup gerçekden şiddet-i hâr olup deryâ üzre buz küt küt ötüp ba'zı buzlar catır catır çatlayup niçe yerleri buzun rahnedâr olunca hemân paşa-yı müdebbir kendü yanındaki âdemlerden birkaç cerî âdemleri karşu cânibde olan âdemlere gönderüp "Buz çatladı, artık geçmesinler" deyü haber gönderdi. Anlar haberin sıhhatine bakmayup buz deryâsı üzre uğradılar.

Ve mine'l-âfât-ı yeh-pâre: Hemân buz üstünde bulunup aklı başında olan çâpük cânlardan Tatarlar eğer piyâde ve eğer atlav seğirde seğirde beri geçüp selâmet buldular, ammâ arabalarıyla gerü kalanlardan on beş araba ve yigirmi kadar âdemler buza coyulup gark oldular. Ve ba'zısına arkan ipler atup âdemleri çıkardılar. Ve niçesi gark-ı âb olup beynehu [ve] beynellâh şehîd oldular.

Ve mine'ş-şecâ'ati ve'l-cür'eti merd-i meydân-ı tüvânegân-ı bahâdırân: Ammâ ba'zı çâpük-süvârlar atlarıyla çatlayan buzların aralarından buzdan buza atlarıyla dolanup Kırım tarafına çıkdılar. Ve dahi gerü kalanlar gördüler kim iş işden geçüp fi'l-hâl atlarının başlarından (…)ların ve arkalarında eğerlerinin kolanların çözüp atların buz üstünde

bırağup kendüsi ellerinde kargı mızraklarıyla buzdan buza pertâb ederek selâmete geçdiler. Kimisi buza ayakları geçüp elindeki sırığı buz üzre aykırı gelüp herîfi sırık buza basmağa komayup yine bin mihnet ile buzdan taşra çıkup selâmete gelirdi. El-hâsıl cür'et bir mevhibe-i İlâhîdir.

Ammâ meğer ol mahalde lodos rûzgârı esüp buz deryâsın pâre pâre edüp ân-ı vâhidde buz hırmen hırmen cirmi kadar pâre pâre olup cereyân etmeğe başlayup Karadeniz'e doğru buzlar harekete başlayınca yigirmi nefer kimesne atlarıyla buz pâreleri üzre kaldılar. Ve yetmiş seksen kadar âdemler dahi piyâde yeh-pâreler üzre kalup büyük hırmen cirmi kadar buzlar üzre seğirdüp her ne cânibe varırsa deryâdır. El-hâsıl yigirmi nefer âdemler buz üzre Mevlevî-vâr döne döne buz ile Karadeniz ummânına ol şiddet-i şitâda âh u fiğân ve enîn [ü] feryâd ederek gitdiler.

Ammâ aklı cânı başında olup iş görenlerden şehbâz ve şehnâz yiğitler kankı cânibde bir gayri buz pâresi yakîn ise buzdan buza pertâb edüp bir cânibe selâmet çıkup halâs oldular.

Ve ba'zı dilâver server hünerver olan fetâlar suya gark olmuş atlarının yula[r]ların ellerinden komayup kendüsi bir küçük buz üzre kalup atı anı buz aralarından çeke çeke ol dahi kendüyi buzdan buza kenâra yakın olan tarafları ata ata atıyla donuyla Kerç kal'ası boğazı tarafına selâmet çıkdılar. Cümle asâkir-i İslâm ol yiğidin cür'etine pesend edüp engüşt ber-dehen ve nâhun ber-denden etdiler. Hakkâ ki mu'cize mertebesi şey etdiler.

Ammâ yiğide de küheylân at lâzımdır, zîrâ at benî âdemin karındaşıdır kim şimdi binilen atların soy sopunu Cenâb-ı Allâh kudret eliyle Hazret-i Âdem'in Ka'be tînından bu atların soyunu halk etdi. Ammâ kable hilkat-i Âdem rûy-ı arzda atlar var idi, lâkin omuzu başlarında kanatları olup tırnakları iki çatal bir gayri eşkâl atlar idi. ***[195a]***

Andan üç nefer yiğit dahi gördüler kim atlarıyla buz üzre Karadeniz ummânına çıkup gidiyorlar. Hemân tarfetü'l-ayn içre atlarının eğerlerin buz üzre bırağup kendüleri de uryân olup "Tevekkülen alallâh" deyüp çıplak atlarına süvâr olup buz üstünden kendülerin atlarıyla Karadeniz'e urup atlarının yelelerine ol şitâda berk yapışup üçü dahi yigirmi mîl kadar atlarıyla deryâyı söküp kenâra gelirken Kerş kal'asından âdemler esbâblar ile bu yiğitlere yetişüp hamd-i Hudâ üçü dahi mısra':

Be-deryâ der-menâfi' bî-şümârest,

Eger hâhî selâmet der-kenârest" [10]

deyüp Kerç kal'ası tarafına çıkdılar.

Hikmet-i Hudâ bu Tatar yiğitlerinin birisinin atı kuyruğuna bir gark-ı âb olmuş âdem cân havliyle yapışup anı dahi at selâmete çıkarup bir at iki âdem halâs etmiş olur. Hakkâ ki atlar eşref-i mahlûkdur kim Hallâk-ı âlem küheylân atların hakkında Kur'ân-ı azîminde ve Furkân-ı mecîdde sûre-i (–) de [11] buyurmuşlardır. Anıniçün bu hakîr atları pek sevüp elli bir yıldan berü beş on re's atsız olmamışımdır.

Ve yedi nefer âdemler dahi yüze yüze Kerç kal'ası tarafına çıkdılar. Ve yedi âdem dahi

karşu Taman cezîresi tarafına çıkmışlar. Ancak yedi nefer âdem gözümüz önünde buz üzre Karadeniz'e döne döne gitdiler.

Ve on bir aded atlar buz üzre kişneyüp kaldılar. Anlara da Rabbü'l-âlemîn kâdir-i Perverdigârdır kim inşâallâh halâs olurlar. Belki deryâda bir gemiyle Hızır'a râst gelirler.

Hamd-i Hudâ paşa ile bu kadar asker beri tarafa ubûr edüp bir ferd-i âferîdeye zarar gelmeyüp sâlimîn ü gânimîn,

Menzil-i evsâf-ı kal'a-i Kerş

Bu kal'ada üç gün meks edüp atlarıyla buz üstünden pertâb ede ede geçenlere ve atlarıyla deryâda yüzüp beri tarafda selâmete gelenlere ve at kuyruğuna yapışup çıkan âdeme ve deryâda yüze yüze gelen yedi nefer kimesnelere Mehemmed Paşa efendimiz cümlesine birer kat libâs-ı fâhireler verüp onar aded kızılgalar verüp hayr du'âlar aldı, ammâ atlılara "Pesend hezâr ahsend" deyüp yedi nefer kimesnelere birer kat esvâbdan gayri ellişer kızılga altunlar verüp üç nefer atlılar ki uryânen yaldayup gelmişlerdi, anlara birer eğer ve birer rahtlar verüp ol yiğitleri mesrûr etdi. Hak Te'âlâ anı da ma'mûr ede.

Ammâ bu mezkûr Çoçka burnu boğazı Azak denizi ile Karadeniz'in mâbeyninde iki mîlden eksik bir boğazdır kim iki tarafda kal'alar olsa nehr-i Ten Kazağı Azak kal'ası dibinden geçüp Karadeniz'e çıkamazdı. Ve Taman cezîresi tarafı kâmil bir mîl birer âdem kaddi ve birer arşın kadar sığ ve kumsal yerlerdir. Eğer mülûk murâd edinse ol Taman tarafındaki bir mîl sığ yerleri Çoçka burnuna kal'a binâ etseler bu boğaz bir mîlden yakın olup kuş geçmez olurdu.

Ve bu bugün ubûr etdiğimiz Çoçka ve Kilisecik burnu boğazı ol boğaz-ı muhâlifdir kim sene 976 târîhinde Sultân Selîm-i Sânî asrında bâlâda konup evsâfın tahrîr etdiğimiz nehr-i Edil kenârında Türk Or'u nâm handakı Sokollu Mehemmed Paşa fermânıyla kazup asker kışa kalup oru kazmadan ferâğat edüp Heyhât sahrâsında bizim geldiğimiz gibi şiddet-i şitâda bu boğaza cümle asker-i İslâm gelüp bizim gibi bu boğazdan buz üzre beri Kırım'a geçerken buz bozulup on binden mütecâviz asker-i İslâm buz altında gark olduğu boğaz-ı menhûsdur. Hamd-i Hudâ bizler selâmetle ubûr edüp iki gün kal'a-i Kerç'de meks etdik. Bu kal'anın evsâfı ve tarh-ı tarzı Mehemmed Geray Hân ile Dağıstân'a gitmezden mukaddem bâlâda mufassal tahrîr olunmuşdur.

Ba'dehu Kerç'den kalkup cânib-i garba Kırım cezîresi içre 7 sâ'atde,

Halîl Ata salası: Ma'mûr büyük Tatar köyüdür. Andan 9 sâ'atde semt-i garba gidüp,

Evsâf-ı kal'a-i Kefe

Cümle Kefe halkı Mehemmed Paşa'nın istikbâline çıkup cümle tevâbi' [ü] levâhıkıyla paşaya konaklar ta'yîn olunup herkes menzilgehinde a'yân-ı vilâyet ile görüşüp cân sohbetleri etmeğe başladılar. Ertesi gün Karadeniz'den on pâre şayka nâm büyük gemiler ile Tarabefzûn vilâyetinden Sarhoş İbrâhîm Paşa Kefe vâlîsi olup ol dahi alay-ı azîm ile Kefe'ye dâhil olunca cümle ahâlî-i vilâyet ana dahi istikbâle çıkup alay-ı azîm ile kal'ada sarâya gelirken ana dahi kal'adan kırk elli pâre top şâdımânları edüp Ak Mehemmed Paşa İbrâhîm Paşa'nın mübârek-bâdına vardı, zîrâ İbrâhîm Paşa bostâncıbaşılığından berü eski vezîr idi. Azîm ziyâfet olup ertesi İbrâhîm Paşa Ak mehemmed Paşa'ya gelüp yine

ta‘âm-ı uzmâlar tenâvül olundu.

Ba‘dehu ertesi gün,

{Der-beyân-ı âmeden-i Tatar Hân-ı cedîd}

Sene 1077 Zilhiccesi’nin onuncu gün ıyd-ı adhâda Karadeniz’den Ammârzâde Kapudan ***[195b]*** Paşa on beş pâre kadırga ile donanma-i hümâyûn Kefe limanına azîm şâdımânlar ile girüp lenger-endâht oldukda cümle limanda olan kadırgalara cemî‘i keştîler safâ geldiniz topları ve tüfengleri atup kapudan paşaya şâdımânlar etdiler. Meğer bu kadırgalar içinde yeni olan Kırım hânı Çoban Geray Hân var imiş. Hân kapudan paşa başdardasında üç gün üç gece yatup cemî‘i Kırım halkı yeni hân geldiğin duyup şehr-i Kefe âdem deryâsı olup şâhrâhların izdihâmlarından geçilmez oldu.

Ammâ garîb temâşâdır kim biz Mehemmed Geray Hân ile bu kadar Çerkezistân’dan ubûr edüp Dağıstân pâdişâhına vardık, andan hakîr Harez deryâsıyla diyâr-ı Acem’in Gîlân vilâyetine düşdük, andan Maskov’un Terek kal‘asına düşüp andan yine diyâr-ı Mesköv’de Ejderhân ve Balu Hân ve Alatır ve Heşdek ve Kalmık vilâyetlerin bu kadar zamânda geşt [ü] güzâr edüp vilâyet-i Azak’dan şimdi Kefe kal‘asına geldiğimizde henüz Tatar hân der-i devletden gelüp Kırım’a dâhil olduğu temâşâ-yı garîbedir. Ammâ “Mehemmed Geray Hân belki isyân etmek ihtimâli vardır ve cümle Kırım halkı Mehemmed Geray Hân’ındır” deyü tasavvur edüp der-i devletden bu kadar zamândan berü vilâyet-i Kırım’a hân göndermediklerinin aslı oldur.

Ba‘dehu dördüncü gün Ak Mehemmed Paşa ve vâlî-i vilâyet-i Kefe olan Sarhoş İbrâhîm Paşa ve cümle a‘yân-ı kibâr kübbâr eşrâf kadırgaya varup hân ile buluşup alay-ı azîm ile Kefe şehrinde Mehemmed Bâkî Çelebi’nin hânesinde hânı mihmân edüp kal‘adan bir top şâdımânları ve keştîlerden hem-çünân balyemez medfalar şâdımânları olup ertesi vilâyet-i Kırım’dan gürûh gürûh asâkir-i Tatar ile kalga sultân ve nûreddîn sultân ve Hân vezîri Sefer Gâzî-i merhûm oğlu İslâm Ağa ve Defterdâr İslâm Ağa ve sâbıkan Mehemmed Geray Hân vezîri Kaytas Ağa ve kadı‘asker olan Murtezâ Alî Efendi ve niçe bin a‘yân-ı Kırım Kefe’ye gelüp hân alay-ı azîm ile Bâğçesarây tahtında cülûs etdirmeğe götürdükleri mahalde Çoban Geray Hân hazretleri Ak Mehemmed Paşa efendimize gelüp bir ziyâfet-i azîm tenâvül edüp Ak Mehemmed Paşa’yı Bâğçesarây’a bile götürmeğe da‘vet etdikde Mehemmed Paşa eydir:

“Pâdişâhım! Mukaddem siz sa‘âdetle varup taht-ı âlînizde karâr-dâde olup sonra bizi da‘vet edersiniz. Hâk-i pâye bizler dahi yüzler sürmeğe Bâğçesarây’a revâne oluruz. Lâkin şimdi bizim Evliyâ Çelebi karındaşımız bile götürün. Bizim anda konakçımız olup cümle tevâbi‘âtlarımıza konaklar hâzırlasın” dedikde hakîr dahi cümle tedâriklerim görüp,

Kefe’den Bâğçesarây’a revâne olduğumuz konakları ayân u beyân eder

Evvelâ hân ve kalga ve nûreddîn ve İslâm Ağa ve hakîr Ak Mehemmed Paşa ile vedâlaşup Kefe’den kalkup deryâ-misâl asker alayıyla cânib-i garba Eski Kırım’a giderken cümle Kırım a‘yânı hâna karşu gelüp mübârek-bâd deyüp hânın pây-ı semendine yüzler sürüp başlarından şıpırtma kalpakları börklerin taşlayup başı kaba hânın rikâbına yüzler sürüp giderlerdi.

Ammâ ertesi gün kavm-i Şîrînli cümle ceng silâhların kuşanup yigirmi bin kadar

asker cebe ve cevşen ve kübelere ve sadak ve tonlara müstağrak olup hâna geldiler, ammâ aslâ atlarından enmeyüp at üstünden kalpakların başlarından çıkarup selâm alup yine gerüye kümeleriyle dönüp alaya girdiler ve kollarında yürüdüler. Ve niçe gûne evzâ‘ u etvârları ve niçe acâ’ib şîveleri hâna edüp gitdiler.

Andan hân-ı âkıbet-kâr aslâ evzâ‘-ı fâhişlerine nazar etmeyüp herkese merâtiblerince dilnüvâzlık ve çâre-sâzlıklar ve rûy-ı dil ve hüsn-i zindegânîlikler sûretlerin göstererek yemîn ü yesârında olan mahlûk-ı Hudâ‘ya selâm-ı firâvânlar verüp ve fukarâlara ihsân [u] in‘âmlar bezl edüp,

Menzil-i şehr-i Eski Kırım, andan **şehr-i Karasu,** andan **Akmescid,** andan **şehr-i azîm Bâğçesarây**‘a girirken cümle a‘yân-ı kibâr-ı Kırım Kara Hasanî ve Şîrînli ve Mansûrlu ve Sincivit ve Argın ve Bargın ve Dayirli ve Mankıt ve Olan ve Badrak ve cümle kapu kulları ve cümle mirzalar ve cümle e’imme ve hutebâlar ve ulemâ ve sulehâ ve meşâyihler ve cümle sofîler bir alay-ı azîm ile Hân’ı Bâğçesarây’da görünüşe koyup tahtında cülûs edüp şeyhülislâm Hân’ın beline bir kılıç bend edüp Hân’ın eline bir Kelâm-ı İzzet verüp,

“Pâdişâhım, hüküm, Kitâbullâh’ındır. Hâric bir şey etme” deyüp Fâtiha-i seb‘u’l-mesânî tilâvet olundu.

Ve cemî‘i bay [u] gedâ “mübârek-bâd” deyü ibtidâ ulemâlar ve andan vüzerâlar andan Şîrînli ve Mansûrlular ve cümle gayriler hândan bî‘at edüp niçe pişmiş at etleri ve niçe bin ta‘âm-ı gûnâ-gûn niçe bin suhûn-ı ibret-nümûnlar içinde tenâvül olunup ba‘de’d-du‘â ve senâ gitdiler, ammâ Şîrîn mirzaları ta‘âma gelmediler.

Ve bu mübârek-bâddan sonra üç gün üç gece şehir içinde bir azîm sürûr [u] şâdımânîler ile bir donanma-i müzeyyen *[196a]* oldu kim rûz-ı îd-i yevm-i rûşenleri rûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhî olup leylleri şeb-i muzlim iken niçe kerre yüz bin kanâdîl ve meşâ‘illerin çerâğânından şeb-i târîkleri leyle-i Esrâ olup bir sûr-ı Hümâyûn Şâh olmuşdur kim ancak İslâmbol’da olur.

Ba‘dehu bu donanma-i meserretin beşinci günü cümle a‘yân-ı Kırım Bâğçesarây’ın Hân görünüşüne cem‘ olup bay u gedâ ve pîr [ü] cüvân ken[g]eş edüp Tatar Hân’a siyâneten eyitdiler kim,

“Kânûn-ı Cinkız Hân’ımızdır kim otuz yılda bir felek günleri devr edüp otuz sene temâmında her kankı hân bulunursa Kırım içinde olan esîr başına birer kızılga altun esîr zekâtı almak kânûnumuzdur. Şimdi otuz yıl başı bu hânımızın tâli‘ine düşüp Osmânlıya borcu olduğundan esîr başına beşer guruş alsın” ve şer‘an ve kânûnen izin olunup nefs-i cezîre-i Kırım’da yigirmi dörd kadılık yerde kazâ kazâ cümle esîrler tahrîr olunup dörd kerre yüz bin esîr Kazak çıkdı.

Hakîkatü‘l-hâl Kırım askeri taş çatlasa seksen yedi bin askerî tâ’ifesinden ziyâde yokdur. Yüz bin dahi askerinden gayri ümmet-i Muhammedler vardır, ammâ dörd kerre yüz bin Kazak esîri vardır. Allâhümme âfinâ bu kadar küffâr-ı Kazak-ı âk isyân u tuğyân etseler cezîre-i Kırım’ın altın üstlerine dönderirler, ammâ mu‘cizât-ı Muhammedü‘l-Mustafâ‘nın berekâtıyla aslâ harekete kâdir değillerdir.

Ammâ Hân hazretleri dörd kerre yüz bin Kazak esîrlerin yüz bininin tamga bahâlarını yüz binin mirzalarına ve askerî tâ'ifelerine ihsân etdi.

Andan yüz bin esîrin tamga bahâların karaçı halkına ve kapu kullarına in'âm etdi.

Andan yüz binini e'imme ve hutebâ ve ulemâ ve sulehâ ve meşâyih ve sofîlere bahşîş-i şâhî edüp kendüsine yüz bin esîr kalmışken anın dahi elli bin esîrlerin tamga bahâların cümle biyimlere ve bükeçlere ve hâtunlara ve atalıklara ve emildeşlere ve ot ağalarına ve hân kazakdaşlarına ihsân etdi.

Ve bu tertîb üzre cümle a'yân-ı vilâyet bu ken[g]eşe ve bu ahd [u] mîsâka rızâ verüp hân tarafından cemî'i kazâlara mâl tahsîline cümle hân ağaları gidüp bir ânda yedi yüz yetmiş mîl adanın içinde olan esîrleri tahrîr edüp mukaddemâ kadıların tahrîr etdiklerinden ziyâde hânlara mensûb olanları bile yazup altı kerre yüz bin esîr tahrîr etdiler.

Ve yüz yigirmi iki bin cevârî avret defke tahrîr olundu.

Ve iki kerre yüz bin kopna gılmân tahrîr olundu. Kopna oldur kim nâ-bâliğ gulâma kopna derler.

Ve yü[z] bin altı yüz aded defke kızlar tahrîr olundu. Bu defke kızlar ve kopna gulâmlar ve marya cevârîleri yazmak kânûn değil iken tahrîr edüp mâl tahsîline taraf taraf ve kol kol tüfeng-endâz sekbânlar kazâ kazâ vilâyet-i Kırım'a gidüp Haccâc-ı zâlim Yûsuf gibi cezîre-i Kırım'a talava vurmağa başladılar. Hakîr eyitdim:

"Bire hânım Kırım'da ne çok esîr var imiş" dediğimde Tamanlı Alî Hân Mirza eydir:

"Evliyâ Çelebi dörd, beş kerre yüz binden ziyâde câriye avretleri vardır. Eğer anlardan ve kopna ve defkelerden birer altun tamga bahâyı bu hân alırsa belki bu hân âsî olup Âl-i Osmân'a karşu kor, zîrâ bu Çoban Geray neslinden (–) Hân (–) Hân Âl-i Osmân'a isyân edüp yeniçerileri kıra gelmişlerdir. Allâh hıfz ede, ammâ birkaç günden sen seyr [ü] temâşâ ile gör Kırım'da neler olur. Hemân bolay kim siz Mehemmed Paşa ile bunda bulunmayup der-i devlete yönelmiş bulunasınız" deyü niçe umûr-ı mu'azzama sözler söyledi.

Der-beyân-ı gulgule-i Tatar-ı zorkâr

Bir gün gördük, esîrlerden tamga bahâ almağa giden hân ağaların başları yarık ve kolları kırık ve gözleri çıkık har har soluyarak ve feryâd [ü] fiğân ederek Hân'ın görünüşüne gelüp Hân'a,

"Şîrîn beğleri bizi vurup kovup bu hâle koyup kaça kaça geldik" deyü şikâyet etdiler. Hân dahi,

"Eyle oluğ karaçılarım oğle olur" deyü peltek zebân lehçesiyle söyleyüp mukayyed olmadı.

Meğer Şîrînliler bu ağavâtları urup tahsîl etdikleri mâlları ellerinden alup ağaları vur edüp kovarlar. Hemân ertesi gün Kırım cezîresi içre bir gulû-yı âm hây hûy zâhir olup pür-silâh sadaklı ve savatlı asker kayalar başında deryâ-misâl cem' olup Çoban Geray oğlu hânı ve vezîri olan İslâm Ağa'yı görünüşe kapadup, "Biz bu bid'ati etdirmeziz" deyü Tatar lisânı üzre,

“Neçik ola şolay temeçik ola. Kırım yurdında altı kerre yüz bin casır Kazaknı yazmışlar. Kana şunun kopna kişkene şuraları ve kana şunun marya defkeleri yazdır Nişin yazarlar. Zulüm yasayup tamga alırlar. Alahıng emri şolay mıdır. Kırımga alay zulm bolsa Osmânlı kişisi erine yasadıkları zulmü bileyizdir” deyü lisân-ı Tatarca feryâd u fiğân edüp cavk u cavk ve saf saf ve fırka fırka *[196b]* olup her biri birer küme içre “caman caman” deyü feryâdları evce peyveste oldu.

Âhır-ı kâr vakt-i zuhurda mâbeyne muslıhîn girüp yüz bin aded nâ-bâliğ kopnaları ve devke ve marya câriyeleri ulemâ ve sulehâ ve meşâyihân ve kudât ve biyim ve bükeçlere ve kalga ve nûreddîn ve Mansûrlu ve Sincivitlere ve Dayirli ve kapu kullarına yine ke’l-evvel ihsânlar edüp Fâtiha tilâvet edüp birer altun kızılga alıncak oldu. Ve ol gün bu şe’âmet ve bid‘at kemâ yenbagî def‘ [u] ref‘ oldu.

Ertesi gün yine Şîrîn beği askeri gulû edüp Bâğçesarây üzre gelüp,

“Biz bu esîr tamgası zulmün etdirmeziz. Ve hânı ve vezîri İslâm Ağa’yı ve kadı‘askeri ve hânın kalga sultânını istemeziz” deyü feryâd etdiler. Hân eyitdi:

“Alay olsun karaçılarım Şîrînliden ve nökerlerinden aslâ esîr tamgası alınmasın. Ammâ karaçılarım, Maskov kâfirine seferim var. Hemân hâzır olun. İşte sizin esîr tamganızı bağışladım” dedikde cümle Şîrîn askeri hazz edüp,

“Hele Hân’a zor ile korkudup tamgayı bağışlatdık” deyü ferah kesb edüp herkes eline gitdiler.

Çünki sabâh oldu hemân hân-ı âlîşân-ı müdebbir cân “Maskov seferine at bağlansın” deyü dellâllar nidâ edüp Hân-ı âlî-tebâr kâmil bin aded yarar ve nâmdâr tüfeng-endâz yiğitler yazdı. Ve beş yüz tüfengli kalga sultân yazdı. Ve beş yüz tüfeng-endâz nûreddîn sultân yazdı. Ve üç yüz tüfeng-endâz Hân vezîri İslâm Ağa yazdı. Ve mukaddemâ Çerkez vilâyetinde rehin olan Çoban sultânları henüz iki bin tüfeng-endâz ile gelmişler idi.

Çünki cümle dörd bin üç yüz piyâde(?) tüfeng-endâz hâzır-bâş olup seksen bin aded dahi Tatar atlısı hâzır olduğun Şîrîn beğleri işidüp cemî‘i zamânda Tatar hânlar beş yüz tüfengliye mâlik olmamışlardır diyü hândan küşümleyüp hânın seferine gelmeyüp Karasu şehri kurbunda Akkaya nâm sahrâda cümle Şîrînli kırk bin Tatar-ı sabâ-sür‘at ile cem‘iyyet-i kübrâ edüp Bâğçesarây’ı basup hânı ve kalgayı ve Vezîr İslâm Ağa’yı katl etmeğe ken[g]eş edüp ale’s-sabâh Bâğçesarây’ı uracak olduklarının haberi hâna gelince hemân hân cümle tüfenglileriyle Bâğçesarây’ın cânib-i etrâfın ve kayalar başı ve dereler ağızlarına meterislere girdiler.

Derhâl Kefe eyâletinde olan Tat eli ağasına haber gidüp nısfu’l-leylde iki bin aded güzîde Tat eli tüfenglisi gelüp anlar dahi kemâ-kân birer merkezde sâbit-kadem olup âmâde durdular.

Andan kalga sultânı ve Vezîr İslâm Ağa’yı karadan getiren Âl-i Osmân’ın Silisre ve Nigebolı ve Vize ve Kırkkilise ve Çirmen ve Bender sancaklarının askerleri ve umûmen Bucak Tatarı ve Dobruca askeri dahi kalga sultân ile karadan bile gelmişlerdi. Bunlar dahi cümle Bucak Tatarıyla altmış üç bin aded Rûm askeri olup Bâğçesarây’ı ihâta edüp âmâde

durdular.

Ve Âsitâne-i sa‘âdetden Tatar Hân’ı donanma-i hümâyûn ile getiren Ammârzâde Kapudan Paşa ve yeniçeri ağası elli birinci cemâ‘at odasından çıkan Yeniçeri ağası Minkârîzâde(?) Şaşı Mehemmed Ağa üç bin kapukuluyla ol dahi Bâğçesarây’da hâzır idi.

Ve Ammârzâde Kapudan Paşa dahi iki bin askeriyle hândan kerem ummak içün Bâğçesarây’da mevcûd idi. Ve on bin güzîde asker ile Mansûrlu Kaya Beğ geldi. Ve hâna yeniden baş urup kul olunca Karasu şehrinde cem‘iyyet-i kübrâ eden Şîrînli askeri bu hânın yanında yüz elli bin pür-silâh âteş-feşân Âl-i Osmân askeri olduğun istimâ‘ edüp karârları firâra mübeddel olup Bâğçesarây’ı urma tedbîrlerin takdîr-i Hudâ bozup “Evdeki hisâb bâzâra uymaz” darb-ı meselin îrâd edüp cümlesi târumâr olup hânedânlarına revâne olduklarının haberi hân-ı âlîşâna gelince hemân Hazret-i Risâlet-penâhın alem-i şerîfi nişânesin du‘â ve senâ ile hazîneden çıkarup yüz kîse mâl dahi bilesince alup “Her kim mü’min ü muvahhid ve müslim tâbi‘ ise Hazret’in sancağı dibine gelsin” dedikde el-azametullâh ol mü’min ve mu‘tekid Tatar halkı şukka-i(?) alem-i Resûlullâh’ı görünce deryâ-misâl asker bir yere cem‘ olup gürûh gürûh ve asâkir-i Tatar sâf sâf olup,

Bâğçesarây’dan Nakşivân elinde Şîrîn beğleri üzre gitdiğimiz konakları beyân eder

Çünki bu ubûd-ı anûd cünûd-ı Şîrînliye şer‘-i resûl-i mübîn tarafından resûller gidüp “Alem-i Resûlullâh ile(?) Maskov seferine gelsinler” deyü haber götüren resûlü döğüp söğüp kovup gelmediklerinden aye[t]: [12] nass-ı şerîfine amel etmeyüp gelmediklerinden Hân hazretleri vâcibü‘l-katl olduklarına mezâhib-i erba‘adan fetvâ-yı kavîler alup kös-i hâkâniyânların ve nefîr-i İsfendiyârların çalarak ve alem-i Resûlullâh’ı açarak Bâğçesarây’dan niyyetü‘l-gazâ deyü çıkup,

Menzil-i şehr-i Akmescid, andan **menzil-i şehr-i Karasu,** andan cânib-i kıbleye 10(? sâ‘at gidüp,

Nâhiye-i Nakşivân *[197a]* ya‘nî ülke-i **Şîrînli** hudûduna bu kadar bin asker kadem basdığın Şîrîn beğleri görüp hemân karârları firâra mübeddel olup Kırım’da müselmân olan üç yüz aded Kalmık Tatarlarıyla ve üç yüz aded çatal atlı Tatarlarıyla cümle Şîrîn beğleri ehl [ü] ıyâlleri ve mâl [u] menâl-i firâvânların Mehemmed Geray Hân gibi bırağup cümlesi cân bâzârına düşüp Kırım cezîresinin Çikişke nâm kal‘ası kurbunda Arbat geçidi nâm geçitden geçerken niçe Kalmıkları ve niçe yarar yiğitleri geçitde gark olup kendileri cân kurtarup firâr etdikleri haberi hâna gelince hemân hân ardları sıra Şîrînlinin hasm-ı kavîleri olan Mansûrlu’dan ve karaçı halkından üç bin aded zor batır yiğitleri Sasıklık nâm geçitden anlar dahi geçüp Heyhât sahrâsı içre Şîrînli’yi kova kova ol Şîrînliler ile bile firâr eden üç yüz aded Kalmıklara Mansûrlular râst gelüp cümlesin kırarlar. Ammâ Şîrînliler yahşı koşkol çatal atlılar ile kal‘a-i Azak’da Süleymân Paşa’ya ve Monla Ganî Paşa’ya varup cân atup halâs oldular, ammâ birer at ile kalup mâl u menâlden ayrıldılar.

Ammâ bu Şîrînlinin başlarına gelen cümle Mehemmed Geray Hân-ı Gâzî‘nin bed-du‘âsıdır kim “Mehemmed Geray Hân’ın elinden zor-ı bâzû ile Şeremet nâm esîr vezîr ile niçe benâm esîrleri yeni hâna veririz” deyü aldıklarında hân başın açup bunlara bed-du‘â edüp,

“İlâhî siz de benim gibi an-karîb hâne-berdûş olup ehl [ü] ıyâlinizden cüdâ olasız” deyü bed-du‘â etmişdi.

Hikmet-i Bârî du‘â-yı Mehemmed Geray Hân hedef-i icâbetde vâki‘ olup sekizinci ayda bunların başlarına böyle musîbet gelüp Çoban Geray Hân cümle Şîrînliyi ehl [ü] ıyâllerinden ayırdı. Ammâ Şîrînliler kal‘a-i Azak’da dahi duramayup Dağıstân’da olan Mehemmed Geray Hân’a Cenâb-ı Allâh bunları muhtâc edüp Dağıstân’a firâr etmede. Ammâ Şîrînli beğlerin kovan Mansûrlular yine Çoban Girây oğluna gelüp Şîrînlinin kal‘a-i Azak’a kamandıkların andan Dağıstân’a firâr etdiklerinin haberin hâna söyledikde hemân hân Karasu sahrâsından kalkup Şîrînlinin Nakşivân elindeki emvâl [ü] erzâkların ve bâğ u bâğçe vü besâtînlerin ve sarây ve akârât ve cümle mahsûlâtları ve hadem ü haşemlerin ve bî-hadd ü bî-kıyâs hayvânâtların cümle hân zabt edüp gayri eşyâların nehb ü gâret etdirüp ahâlî-i Kırım henüz ganîmete mâlik oldular.

Andan hân hazretleri bu kadar mâl-ı ganâ’ime mâlik olup andan avdet edüp tekrâr,

Menzil-i şehr-i Karasu, andan **şehr-i Akmescid,** andan tekrâr alay-ı azîm ile **Bâğçesarây’**a dâhil olunca tekrâr cemî‘i Kırım cezîresinde olan üsârâların tamga bahâlarıyçün be-dürüstî beşer guruş tahsîl etmeğe cemî‘i kazâlara niçe yüz ağalar çıkup eyle sırık urup zulm ile mâl tahsîl etdiler kim bu zulmü Yûsuf Haccâc-ı Zâlim etmemişdir.

Ve min garâ’ibi’s-sitem-i zulm-i sarîh: Çoban Geray Hân’ın vezîri Sefer Gâzî Ağazâde İslâm Ağa babasını Kırımlı katl etdikleri ecilden intikâm almak içün esîr tamga bahâsı bahânesiyle ahâlî-i Kırım’a böyle zulm-i fâhiş olduğun yüz ve yüz elli yaşında ve gâyet müsin âdemler Kırım’da çokdur, anlar eydir:

“Bu zulm [ü] ta‘addîyi ata ve dedelerimizden işitmedik. Ve Kırım Kırım olalı curd eyelerimizden görmedik. Ve burun gelen hânlardan Hulagu Hân ve Tohtamış Hân ve Cinkız Hân ve Günbay Hân ve Menkirtim Hân ve Geraylardan Mengli Geray Hân ve Fethi Geray Hân ve Semiz Mehemmed Geray Hân ve Bahâdır Geray Hân ve İslâm Geray Hân ve şimdi Dağıstân’a giden Mehemmed Geray Hân zamânlarında böyle zulm [ü] ta‘addî görmedik” deyü cümle ahâlî-i Kırım feryâd u fiğân ederlerdi.

Eğer kavm-i Tatar’ın bu zulmun feryâd [u] fiğânlar etdiklerini istimâ‘ etdiğimiz gibi ıstılâhâtları üzre tahrîr eylesek terkîmi müşkil olup anlanılmaz, bir gayri lisân-ı garîbedir.

Hakîkatü‘l-hâl bu mahalde fukarâ-yı Kırım’a eyle zulm oldu kim ba‘zı sulehâ-yı ümmetden kişiler esîrleri hâtırıyçün evlâdların sûk-ı sultânîde bey‘u men-yezîd edüp esîrlerinin baş mâlların edâ etdiler. Hattâ bu mahalde üç re’s mahbûb esîrler birer altuna çıkup kimesnelerden bir ferd-i âferîdeler rağbet etmediler. Ve mahbûb ve mahbûbe üsârâlar pâymâl-i bî-me’âl(?) fürûht olunurdu.

Bu bast-ı mukaddemed[en] murâd [u] merâm u muhassal-ı kelâm oldur ki nefs-i Kırım’da yüz bin aded askerî tâ’ifesi olup hânlar sefere atlananda ekall-i mâ yekûn yetmiş seksen bini hân ile bile atlandıkda altı kerre yüz bin esîrlerin elleri ve kolları ve pâyları boş seğ-ber-sahrâ dağlard[a] ve bâğlarda ve tarlalarda bu kadar esîr küffârlar gezmede. Aceb hikmetdir kim altı kerre yüz bin Kazak küffârdan biri cezîre-i Kırım’dan firâr etmeğe kâdir değillerdir, zîrâ cümle Kırım askeri hân ile sefere gitdiklerinde ol mahalde cümle Kırım’ın Noğay ve Badrak karıları Kırım’da atlanup bellerine kılış ve

sadak bağlayup Kazaklarıyla bâğlara ve dağlara ve tarlalara gidüp zirâ‘at etdirüp ehilleri seferden geldiklerinde hâzır mahsûl bulurlar. Anıniçün Kırım halkı Kazaklarının tamga bahâsı vermenin zulmlerine tahammül etdiler, ammâ zulm-i sarîh oldu. Hudâ def‘ ede.

Ve mine'ş-şe'âmeti zulmün azîmün oldur kim sene 1077 târîhinde bu nefs-i Kırım'da Mehemmed Geray Hân'a Âl-i Osmân tarafından bir yarlığ-ı belîğ-i tevkî‘-i refî‘-i *[197b]* şehinşâhî ile Köpürlüzâde Fâzıl vezîr Ahmed Paşa'dan mektûb gelüp eyle tahrîr etmiş kim,

"Sen ki sâbıkan Mehemmed Geray'sın. Hatt-ı şerîfim vüsûl buldukda yetmiş yedi sadaklı ve zırh zireh-külâhlı sultânlarınla âsitâne-i sa‘âdetime gelesin. Kırım hânlığın Çoban Geray Hân'a ihsân eyledim" deyü hatt-ı şerîf gelince Mehemmed Geray Hân fakîr âbâ ve ecdâdından kalan on Mısır hazînesi mâlı ve bu kadar menâli ve bu kadar ehl [ü] iyâli ve körpe evlâdları bırağup ol ihtiyâr pâdişâh ağlaya ağlaya Dağıstân pâdişâhına hakîr bile gitdik. Bu dahi Kırım'da esîr tamgası bahâsı zulmünden eşedd zulm-i Haccâc-ı zâlim idi, *ve's-selâm.*

Ammâ bu mezkûr esîr tamgası mâlından günden güne hâna ve Vezîr İslâm Ağa'ya bî-hadd ü bî-kıyâs mâl-ı hazâ'in harâm geldi kim koyacak hazîneler leb-ber-leb oldu.

Hemân hânın gözü niçe bin kîse mâlı görünce "Âhır ömrümdür" deyüp kendüyi Âsitâne-i sa‘âdetden donanma-i hümâyûn ile getiren Ammârzâde Kapudan Paşa'ya kırk kîse ve kadırgadaki levendânlara on kîse ve yeniçeri ağasına kırk kîse ve yeniçerilere on (…) kîse [ve] cebecilere ve topçular ocaklarına onar kîse ve kalgası ve vezîrin karadan getiren Silisre ve Nigebolı ve Vize ve Kırkkilise ve Çirmen sancakları askerlerine beşer kîse ve Bucak Tatarı leşkerine beş kîse ve kendünün Kırım kapukullarına on kîse ve cümle sekbânlarına on kîse ve Tat eli halkına beş kîse ve'l-hâsıl bir haftada iki bin kîseyi bezl edüp cemî‘i Kırım halkın memnûn mesrûr şâdımân eyledi.

Ba‘dehu tamgadan hâsıl olan mâl-ı harâmdan beş yüz Kazak esîr, yüz kız, yüz oğlan ki her biri birer pençe-i âfitâb âfitâbeler idi, yüz aded gümüş eğerli yorga atlar, iki yüz çıplak yorga atlar ve beş yüz re's Kırım bârgîrleri, yüz çift envâ‘ından doğanlar ve karçığalar ve lâçînler, yüz aded kelb-i mu‘allem tâzîler, yüz çift alaca kelb zağarlar ve niçe bin tuhaf murassa‘ât ve altun ve gümüş avânî ve niçe yüz çift Hıtâyî çâr-gül münebbit kâseler ve tabaklar ve mertebânîler cem‘ edüp vezîri olan İslâm Ağa ile bu hedâyâ-yı mezkûrları beş yüz kîse nakd ile Âl-i Osmân pâdişâhına ve vezîria‘zama ve vâlide sultân ve şeyhülislâm ve kadı‘askereyne ve İslâmbol monlası ve sâ'ir ser-i kârda olanlara dahi niçe bin hedâyâlar ile kîseleri Der-i devlete İslâm Ağa götürdü.

Andan ertesi gün Kefe'de olan Ak Mehemmed Paşaya yigirmi kîse ve elli re's at ve yigirmi re's yorga bârgîr ve on aded Leh ve Çerkes ve Rûs gulâmları ve bir hınto araba ve iki yüz cürd atlılar ile hedâyâ ve mektûblar gönderüp Mehemmed Paşa'yı Bâğçesarây'a da‘vet etdi.

Mehemmed Paşa'ya hedâyâlar varınca memnûn olup Azak'dan gelirken Çerkezistân içre Şîrîn beğinin oğlu ve Sübhân Gâzî Ağa'nın oğlun Nevrûz kal‘asından bile hâna getirüp Kefe'den Bâğçesarây'a dördüncü günde girirken azamet-i Hudâ hân ile bu kadar bin aded müsellah ve mükemmel güzîde asker Mehemmed Paşa'nın istikbâline

çıkup paşaya ziyâfet-i azîmler olup cümle tevâbi‘lerine müstevfâ konaklar verüp hân ile Şîrînliyi barışdırup yemîn billâh ile ve emân makremesi ile başkapucubaşı ve Halîm Efendi gidüp Şîrîn beğini getirüp dest-bûs edüp Sübhân Gâzî oğlu dahi dest-bûs edüp babası Sübhân Gâzî Ağa'nın dahi defter-i cerâ'imi üzre kalem-i afv çekilüp anın da‘vetine dahi bir kapıcıbaşıyla kendi oğlu gitdi. Ol dahi gelüp dest-bûs edüp vilâyet-i Kırım âsûde-hâl olup hân dahi henüz Ak Mehemmed Paşa sebebiyle müstakil hân olup ibtidâ ramazân-ı şerîfin gurresinden her gece sohbet-i hâslar edüp ol kadar Hüseyin Baykara meclisleri olup zevk u safâlar eyledik kim ta‘bîr olunmaz, zîrâ Mehemmed Paşa'yı Mehemmed Geray Hân'ın binâ etdiği görünüşüne kondurmuşlar idi.

Beher yevm cümle me'kûlât [u] meşrûbâtlar verildikden sonra Mehemmed Paşa'ya beher yevm yüzer guruş cep harçlığı verilirdi. Ve bu abd-i hakîre ve bu mağdûr-ı fakîre hân-ı zî-vakâr ve pür-himmet-i âlî-tebâr hazretlerinin iltifât-ı bî-gâyetlerine mütevâsıl olup elli bir târîhinde ni‘met-i uzmâsıyla perveriş bulduğum merhûm sa‘îd ü şehîd Sefer Gâzî Ağa'nın sarâyını hakîre konak ta‘yîn edüp hâlâ İslâm Ağa vezîr olup Der-i devlete gidüp küçük karındaşı Mehemmed Mirza hakîre konak-bânlık edüp cemî‘i me'kûlât [u] meşrûbâtmız içeri haremde Anişe Hâtûn'dan ya‘nî Â'işe Kadın'dan gelüp zevk u safâlar ederdim. Ve hândan hakîre bir kat esbâb-ı fâhire ile bir semmûr paçası kürk ihsân edüp Mehemmed Paşa ile Bâğçesarây'da kâmil yigirmi gün tekâ‘üd edüp sehel bürûdet-i hevâ ve şiddet-i şitâlar def‘ olup ibibik kuşları ötmeğe başlayup Kırım'ın hevâları mu‘tedil olmağa sehel başlar.

Ammâ Mehemmed Paşa ile hân her gece ol şeb-i yeldâlarda yedişer ve sekizer sâ‘at oturup cemî‘i ulemâ-yı Kırım ile mübâhase-i ilm-i şer‘iyyeler ederlerdi. Ammâ Mehemmed Paşa bir müverr[ih]-i âlem kimesne olmak ***[198a]*** ile hân hazretleri huzûrunda ve bu kadar ulemâ-yı Tatar müverrihînler huzûrunda Mehemmed Paşa eydir:

"Cânım efendiler, pek müşkil midir? Âyâ bu vilâyet-i Kırım'a ibtidâ kavm-i Tatar ne asırda mâlik oldu? Ve ibtidâ müstakil fâtih hâkim olanlar kimlerdir? Ve hân deyü ve Geray deyü neden isim kodular?" deyü paşa su'âl edince hemân Kırım kadı‘askeri olan fuzalâ'ü‘d-dehrden Murtezâ Alî Efendi buyurdular kim:

"Bizim kavm-i Tatar ibtidâ Hazret-i Dâvûd Nebî asrında Hıtâ vü Hoten ü Çîn'de idiler. Anda tenâsül bularak ol diyârlardan gelüp Mâverâü‘n-nehir'de Mâhân vilâyetinde mekân edinüp Hazret-i Risâlet-penâh'ın zamân-ı bâ-sa‘âdetlerinde Cingiz Hân zuhûr edüp Âl-i Osmân ile ol Cinkız Hân ammî-zâdelerdir. Âl-i Osmân'ın ecdâdları Süleymân Şâh ve(r) Ertuğrul Rûm-ı Yûnâniyâna giderler. Bizim Cingiz Hân nehr-i Edil boylarında sâkin olup ol dahi tenâsül bularak Heyhât sahrâsına, andan vilâyet-i Kırım'a istîlâ ederler. İşte bizim Emrem Atalık'da mufassal ve mu‘temed latîf târîhi vardır. Okunsa cümlemiz andan ifâde ederdik" dedikde hemân Emrem nâm atalığın meğer tevârîh koynunda imiş. Çıkarup Halîm Efendi tilâvet etdi. Meğer bu tevârîh sâhibi Emrem Atalık yüz yigirmi yaşında bir kart kazak ve kozak ve ozak köse boyu kısa âdemin ecdâdlarından Tohta Bay nâ[m] bir müverrih-i benâm kimesnenin te'lîfi olduğundan Emrem Koca dedelerinin te'lîfin koynundan çıkarup tilâvet olunmağa başlandı, ammâ lisân-ı Çağatay üzre bir latîf ve fasîh [ü] belîğ târîh-i Tohta Bay-ı Çağatay'dır.

Tevârîh-i Tohta Bay kavli üzre ibtidâ Kırım cezîresine mâlik olan hânları beyân eder

Evvelâ sene (–) târîhinde Cingiz Hân-ı zor-dest Deşt-i Kıpçak'da Tohtamış Hân ile üç sene kâmil germâ-germ ceng-i cidâl ve harb-i kıtâl edüp âhır meydân-ı şecâ'at Cingiz Hân'da kalup Tohtamış Hân münhezimen Bahr-i Harez'den karşu Îrân-zemîn'e firâr edüp anda karâr eder. Cingiz Hân kendü oğullarından en ulucası Cuci Bay'a Balu Hân ve Kazan ve Bulgar ve Rûs ve Kozak vilâyetleri hânlığın verüp Balu Hân da müstakıllen hân olduğiyçün Cuci Bay'a hân deyü ibtidâ nâm verdiler. Ol dahi giderek cihân-ârâ bir şâh-ı cihân olup Maskov kralını kendüye tâbi' edüp harâc-güzâr etdi.

Ammâ cezîre-i Kırım'da Ciniviz Frengi berren ve bahren bir büyük kral-ı dâll-i bed-fi'âl olmak ile Cuci Hân'a ser-fürû etmeyüp cezîre-i Kırım üzre Cuci Hân azîm leşker çeküp amân u zamân vermeyüp Kırım memleketin sene (–) târîhinde Ciniviz küffârı elinden hâh nâ-hâh zor â-zor ibtidâ feth edüp leb-i deryâda olan kal'alardan İnkirmân ve Sarkirmân ve Balıklağa kirmân ve Menkûb kirmân ve Kefe kirmân ve Kerç kirmân ve Çikişke kirmân ve gayri bu makûle hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal'alar leb-i deryâda kefere elinde kalmak üzre Cuci Hân ile kefere kralı sulh edüp cezîre-i Kırım'ın sahrâlarında Tatar askeri sâkin olup ilâ yevminâ hâzâ cezîre-i Kırım dest-i Tatar'da kaldı.

Ba'dehu Kırım cezîresi fâtihi Cuci Hân Kırım'ı feth etdikden altı ay mürûr edüp fevt oldukd[a] (–) (–) defn edüp altı nefer oğlu kalır. Büyük oğlu ile beş aded karındaşlar Kırım'ı üleşemeyüp yurd eyesi olmak içün azîm vezni üzre birbirleriyle altı nefer karındaşlar ceng-i cidâl ve harb-i kıtâl eyleyüp âhır-ı kâr büyük karındaşları Bereket Hân dedeleri Cingiz Hân'a varup buluşdukda "Hay bizim oğlumun oğlu cânım sen safâ geldin" deyü niçe gûne ta'zîm ü tekrîmler edüp Bereket Hân'ın ilticâsından cihân cihân hazz edüp Kırım hânlığın Bereket Hân'a yarlığ-ı belîğ-i şâhî ile verüp öbür beş nefer karındaşların Deşt-i Kıpçağ'a gelmeği fermân eyleyüp Bereket Hân cezîre-i Kırım'a müstakil pâdişâh olup âleme nizâm [u] intizâm verdi.

Hikmet-i Hudâ altı aydan Cingiz Hân merhûm oldu. Mürd oldu, diyemeziz, zîrâ Hazret-i Risâlet-penâhın [13] âyet-i şerîfiyle tahrîr olunan yarlığ-ı belîğine ta'zîm edüp ayağa kalkup öpüp başına koyup dîn-i İslâm kabûl etmişdi.

"İllâ Ka'be'ye gidemem, zîrâ Ka'be'ye varınca bu kadar pâdişâhları atlayup geçemem. Cümlesi bana hasımdırlar. Emn-i tarîk yokdur ki Ka'be'ye gidem. Ve (–) sene mu'ammer olmuş kişiyim. Zekerim kesüp sünnet olamam" deyü özrün arz edüp sâ'ir alâ mâ farazallâhı cümle kabûl etdiğiyçün biz ana müslim deyüp merhûm oldu, deriz.

Netîce-i kelâm Cingiz Hân merhûm oldukdan sonra oğlunun oğlu Bereket Hân Cingiz Hân yerine müstakil hân olup bin gün ana dahi hidâyetullâh erüp derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden bende-i Sübhân olup ibtidâ Tatar'da kendüyi sünnet etmek bundan kalmışdır kim yüzer ikişer yüz nefer âdemleri bir yerden sünnet etdirüp ***[198b]*** üç gün üç gece toy düğünler edüp sürûr [u] şâdımânlar ile ömr-i nâzenînin zevk u safâ ile geçirirdi.

Ve vilâyet-i Kırım'da Eski Salâ şehrin ve Aşlama Bâğçesi'n ve Bâğçesarây'ı ve Eski Yurd'u binâ eden bu Bereket Hân'dır. Gâyet şecî' ü nâmdâr hân olup cemî'i kralları âciz-mânde edüp cümlesin harâca kesdi ve mâl-ı hazîne cem' edüp askere verüp yiğit cem' ederek iki kerre yüz bin aded cengâver ve dilâver hünerver askere mâlik olup Heyhât sahrâsında iki kerre yüz bin otav yılkıya mâlik idi. Her otav ta'bîri bin at ola ve altmış bin otav deve ve altı kerre yüz bin otav sığır olup sâ'ir devâbbâtlar Küçük Heyhât sahrâsında

otlayup gezerlerdi kim hadd [ü] hasrların Cenâb-ı Bârî bilirdi. İlâ yevminâ hâzâ Heyhât sahrâsında olan caban hayvânâtları Bereket Hân'ın devâbbâtlarında[n] kalmışdır kim beyâbânî olmuşlardır. Allâhu Te'âlâ Bereket Hân'a tâ bu mertebe berekât vermişdi.

Ba'dehu Bereket Hân'ın tâ bu mertebe mâl [u] menâl ve çeri cem' edüp bir mu'azzam pâdişâh olduğun Hulagu Hân işidüp hasedinden Kırım'da Bereket Hân üzre dörd kerre yüz bin askerle Hulagu Hân gelirken Bereket Hân bu hâl-i pür-melâli istimâ' edüp yüz bin ceng-âver Tatar-ı sabâ-reftâr-ı adû-şikâr ile cezîre-i Kırım'dan sene 661 târîhinde çıkup sahrâ-yı Küçük Heyhât'da Azak kal'ası altında Deşt-i Kıpçak'da Hulagu Hân meks etmişken vakt-i seherde Hulagu Hân'ın leşkerine Bereket Hân bir bereketli şemşîr-i bürrân urur kim cümle kavm-i Hulagu'nun çoğu helâk olup dendân-ı tîğdan halâs olanlar ile ancak Hulagu Hân bin kadar Tatar ile nehr-i Edil'i ötüp cân kurtarır. Bu kadar mâl-ı ganâ'imi Bereket Hân'a kalır. Bereket Hân da fi'l-bereke deyüp sâlimîn ü gânimîn Kırım'a mansûr u muzaffer dâhil olur.

Hulagu Hân dahi bu derd-i ser ile niçe zamân serserî gezüp cümle pâdişâhlara tasaddur etmişken cemî'i pâdişâhlar ve krallar kıtında hor hakîr olup âhır-ı kâr derdinden Mecûsî mezhebinde mürd olup yeri dâru'l-bevâr olup yerine oğlu Abaka Hân müstakil pâdişâh olup cemî'i pâdişâhlara nâmeler gönderüp tecdîd-i bî'at ederler. İllâ Kırım'da Bereket Hân,

"Ben İslâm pâdişâhı olup dîn-i Muhammedîden olup eyle bîdîn Mecûsî-mezhebden niçün varup tecdîd-i bî'at ederim" deyü Abaka Hân'ın nâmesin Bereket Hân pâre pâre edüp elçisini kovdu.

Hulagu oğlu Abaka Hân'a bu haber gelince babası Hulagu Hân'ın bozulup üç kerre yüz bin askerinin kırıldığı intikâmın Bereket Hân'dan almak içün iki kerre yüz bin askerle vilâyet-i Kırım üzre gelmede. Kırım askeri dahi henüz İslâm ile müşerref olmuş asker Bereket Hân ile kâmil seksen bin aded güzîde İslâm askeri cezîre-i Kırım'ın Or Ağzı nâm yerinden taşra Küçük Heyhât sahrâsına çıkup Abaka Hân ile Bereket Hân devlet sınaşup bi-emri Hudâ mu'cizât-ı Muhammedü'l-Mustafâ berekâtıyla Bereket Hân Hulagu oğlu Abaka Hân'a bir sâtûr-ı berekât-i Muhammedî urur kim Abaka'nın babası Hulagu Hân'ın Bağdâd'da Âl-i Abbâsiyân'dan Musta'sım Billâh'a etdiğinden edüp yüz elli bin Abakay Hân Tatarı kılıçdan geçüp hâlâ üstühânları Or kal'asından taşra Cerekli nâm mahal kurbunda püşte püşte Tatar-ı Abakay kemikleri yığılup durur. Ve hâlâ Kırım Tatarı içre darb-i meseldir kim "Bereket Hân kılıcına uğrayasın" derler.

Ba'dehu Bereket Hân Abakay Hân'ın cümle atları ve bisâtları ve mâl-ı ganâ'imlerin guzât-ı müslimîne bezl edüp mansûr [u] muzaffer vilâyet-i Kırım'a dâhil olur. Günden güne cihângîr pâdişâh-ı Cem-i kişver-keş olur.

Hikmet-i Hudâ ol sene nehr-i Turla ve nehr-i Tuna dörder ay müncemid olup Bereket Hân iki kerre yüz bin asker ile nehr-i Tuna'yı öte Edirne tarafına ötüp evvelâ İslâmbol tekûru olan Keştantış kralın elin vilâyetin tâ İdrivne ya'nî Edirne ve Filibe ve Sofya-i sâfiye ve Kavala ve Selânik ve Serez ve Zihne ve Tırhala ve Yanya ve Kesendire ve Koloz ve medînetü'l-hukemâ ve'l-kudemâ olan Atine şehrine varınca kenâr-ı bahrde ve berrde olan cemî'i şehr-i azîmlerden yedi yüz yetmiş pâre şehirleri nehb ü gâret edüp hisâbın Allâh bilür ol kadar mâl-ı ganâ'im ve niçe kerre yüz bin mahbûb üsârâlar ve bî-

hadd ü bî-hatm behâ'imler alup cemî'i şehirleri yaka yıka ihrâk bi'n-nâr ederek yedi ayda yine nehr-i Tuna kenârına gelüp niçe bin pâre gemilerle Akkirmân tarafına Tuna'dan ubûr edüp ve nehr-i Turla'yı dahi ubûr edüp mansûr selâmet Kırım'a dâhil olur.

Ba'dehu sene 665 târîhinde Kırım'dan seksen bin asker ile Belh u Buhârâ'ya ve ***[199a]*** Îrân [u] Tûrân'a ve Çîn Mâçîn ve Hıtâ ve Hoten u Fağfûr ve Türkistân'a at salup serkeş pâdişâhları ser-fürû etdirüp bin sekiz yüz kadar ulemâ-yı Tata[r]'ı başına cem' edüp ta'zîm [ü] tekrîm ile cezîre-i Kırım'a getirüp cemî'i ulemâya câmi' ve medreseler inşâ edüp gazâ mâllarıyla cümle ulemâlara hânedânlar yapup ehl [u] ıyâl ederek günden güne giderek Âl-i Cingiziyân iştihâr bulup *"Sâhibü's-seyf ve'l-kalem"* deyü hutbeyi ibtidâ şehr-i Kırım'da bunlar okudup sikkeleri at şekli tasvîrli mankır kesdirdi, zîrâ sayd [u] şikârları ve cemî'i kârları atlar ile olmağın sikkelerine at sûreti yazdılar. Hakkâ ki sikkeyi nühâs-ı hâssda kazdılar. Ve günden güne ulemâ-yı Tatarlar ile alem oldular.

Ol asrda nefs-i cezîre-i Kırım'da üç bin aded fetvâ sâhibi ulemâ-yı Tatar var imiş. Anlar ile Bereket Hân şöhret bulup günden güne asker-i İslâm gür olup Ciniviz Kırım'da harâc-güzâr olur.

Ba'de[hu] sene 666 târîhinde Bereket Hân merhûm olup Eski Salâ'da medfûndur. Anın bir tıfl-ı nâ-resîde oğlu bir yaşında olmak ile atalıkları birbirlerine düşüp âhır Cingiz Hân'ın hâl-i hayâtında velîahd edindiği dördüncü oğlunun {oğlu} Toluy neslinden olan Menkirtim Hân ibn Tağar Hân'ı hân edüp Kırım'a getirdiler. Bu dahi Maskov ve Leh ve Çeh ve İsfaç ve Filimenk ve Macar ve Kurs ve Nemse ve İslovin ve Tot ve Korol kralların cümle harâca kesüp Krakov vilâyetlerinden Daniska vilâyeti seferine gidüp hisâbın Cenâb-ı Bârî bilir mâl-ı hazâ'in üsârâlar ile cezîre-i Kırım'a gelüp ana dahi [14] âyeti fermânı gelüp sefer-i hakîkîye azm-i cinân edüp yeri dâr-ı İlliyyîn ola. Hâlâ kabri Mankıt elindedir.

Ba'dehu yerine karındaşı Tedan Hân ibn Tağar Hân nehr-i Edil sahrâsındaki şehr-i Sarây'dan gelüp vilâyet-i Kırım'a müstakil hân oldu. Bunun zamânında Leh Kazağı Kırım'ın garbîsi tarafında Avlota limanına girüp Sarkirmân kal'asın Ciniviz keferesi elinden alup Teda[n] Hân Kazak elinden mezkûr kal'ayı kurtarmağa kâdir olmadığından Kırım halkı Tedan Hân üzre gulû-yı âm edüp hanlıkdan ma'zûl edüp yerine sene 690 târîhinde Menkirtim Hân oğlu Tağtağağ Hân hân olup dâ'ima fitne ve fesâda ve fısk [u] fücûra ve lu'b u lehve mâlik olup Ciniviz küffârı ve Maskov ve Leh ve Kostantin ve İdrivne ve Sırf ve Bulgar ve Eflak ve Boğdan ve gayri küffâr kralları yüz bulup Kırım'ın câ-be-câ yerlerin gâret etmeğe başlayup Sarkirmân kal'asın bu dahi Leh elinden halâs etmeğe sa'y etmedi.

Meğer bu Tağtağağ Hân ecdâdları bî-dînine girüp putperest olmuş. Hemân cümle ahâlî-i Kırım ve ulemâ-yı sulehâ-yı (–) gulû-yı âm edüp "Tağtağağ Hân'ı katl edelim" derken bir tarafdan fursat bulup Menkûb kal'asında Ciniviz küffârına kaçup şapka geyer. Ertesi ale's-sabâh leşini aşağı kayalar dibinde boynunda altun haçlar bile bulunup yine ol mahalde lâşe-i murdârın kefereler bir meşâda gömerler ve bir gûre dıkarlar. Hâlâ âyende vü revende Tatarlar yanından geçüp meşâdına la'net okuyup gûruna tükürüp geçerler.

Andan sonra yerine Özbek Hân hân olup gâyet halîm ü selîm ve dîndâr müselmân hân-ı âkıl olduğundan vilâyet-i Kırım içre meyân-ı cüyûşda köy köy aşkıyâlar zâhir olup nefs-i

Kırım içi helc [ü] melc olduğun Mâverâü‘n-nehir’de Tohtamış Hân Kırım’ın bu hâline muttali‘ olup “Fursat ganîmetdir” deyüp yüz bin asker ile Kırım vilâyeti üzre gelüp hikmet-i Hudâ ol müslim ve sâlih ve mütedeyyin Özbek Hân’ı Tohtamış Hân bozup Özbek Hân dahi Kırım’dan deşt-i Kıpçağ‘a andan vilâyet-i Semengân’da Timur Hân’ın yanına düşüp ilticâ eder, ammâ beri tarafda Tohtamış Hân diyâr-ı Kırım’a müstakil hân olup cümle Kırım halkı bi’z-zarûrî idiler.

Timur Hân dahi Özbek Hân’ın ricâsıyla hayfın alıvermek içün Timur Hân yüz bin çatal atlı ceng-âver asâkir-i dilâverler ile ılgar edüp Özbek Hân talî‘a-i asker olup Timur Hân’ı Heyhât sahrâsından geçirüp yedi gün yedi gecede vilâyet-i Kırım’a çapul civerüp cezîre-i Kırım’a dâhil olup yaka yıka Tohtamış Hân asker kova kıra Kırım diyârın harâb edüp cümle ulemâ-yı Kırım’ı Timur Hân alup Belh u Buhârâ‘ya götürüp Tohtamış Hân gemiyle Tarabefzûn vilâyetine firâr edüp bir zamân anda karâr eder.

Beri tarafda Timur Hân Kırım hânlığın yine Özbek Hân’a verüp andan sonra Timur Hân-ı pür-zor vilâyet-i Kırım’a üç kerre gelüp câ-be-câ harâb etdiği yerler deşt-i Kıpçak’da ve Azak ile Kırım mâbeynlerinde tâ nehr-i Özü ***[199b]*** kenârında Doğangeçidi nâm kal‘a mahallinde ehl-i İslâm mezâristânları ve şehir esâsları nümâyân olup durur.

Ve “Timur-ı pür-zor Hân’ın bir oğlu Akmescid’in cenûbîsine Çadır dağı yaylağı dâmeninde medfûndur” deyü Ak Mehemmed Paşa’nın su’âline cevâb vermek içün mezkûr *Tohta Bay Tevârîhi* böyle okunup Kırım’da ibtidâ kavm-i Tatar sâkin olmasının aslı ve ibtidâ Kırım’a hân olan Cingiz Hân oğlu Cuci Hân’dır deyü cevâbdihlik edüp Kırım sâhibi olduk dediler.

Yine Mehemmed Paşa eydir:

“Ya, Âl-i Osmân eline bu cezîre-i Kırım ne yüzden girdi?” deyince Emrem Atalık eydir:

“Sene (–) târîhinde İslâmbol’u feth eden Sultân Mehemmed kişi(?) İnkirmân’ı ve Avlota kirmân’ı Leh elinden feth edüp Kırım’ın bir köşesin kabza-i tasarrufa alup kaldı.

Ba‘dehu sene (–) târîhinde Mengli Geray Hân i‘ânetiyle Sultân Bâyezîd-i Velî vezîri Gedik Ahmed Paşa Kefe kal‘asın ve Sudak ve Kerç ve Balıklava ve İnkirmân ve Sarkirmân kal‘aların cümle Ciniviz küffârı elinden kimin ceng ile kimin emân ile feth edüp küffâr Azak kal‘asına gidüp Kefe kal‘asında Şâhzâde Korkud Hân ibn Bâyezîd Hân’ı Kefe’de hâkim edüp Kefe kal‘asın taht-ı Âl-i Osmân edüp (edüp) bizim hânlarımızdan Mengli Geray Hân ile Sultân Bâyezîd’iniz ta‘ahhüd edüp,

“Kırım cezîresinin sahrâları hânların ola. Dağlarında ve leb-i deryâlarında olan kılâ‘lar cümle Âl-i Osmân’ın olup bir Kırım şehzâdesi Yanbolı şehrinde rehin durmak üzre sulh oldu. İlâ yevminâ hâz[â] Kırım’ın nısfına Osmânlı ve nısfına hânlar mutasarrıflardır. Ba‘dehu Mengli Geray Hân Bâyezîd-i Velî ile Akkirmân ve Kili kal‘aları fethinde bulunup sonra merhûm olup (–) medfûndur. Andan (–) hân oldu. Andan sonra Geray elkâbı bu Mengli Hân’dan kalup Kara Şemseddîn hazretleri Mengl[i] Geray buyurduklarından hâlâ hânlara Geray derler. Meselâ Âl-i Osmân’a hünkâr derler.

………………(2 satır boş)………………..

Andan Selâmet Geray Hân ve Bahâdır Geray Hân ve İslâm Geray Hân ve Mehemmed Geray Hân iki kerre hân olup şimdi Dağıstân'da kalup hâlâ hânımız Çoban Geray Hân'dır. Allâhu Te'âlâ hatâlardan saklayup ocağı dâ'im ola" deyü hân huzûrunda böyle du'â vü senâlar edüp bu gece sohbetimiz cümle ulemâ ile tevârîh zevki olup Kırım pâdişâhların *Tevârîh-i Tohta Bay*'da böyle tilâvet edüp hakîr dahi bu kadarca tahrîr ile iktifâ etdik, *ve's-selâm.*

Ertesi gün Ak Mehemmed Paşa hândan me'zûn olup der-i devlete revâne olacak mahalde hân hazretleri Ak Mehemmed Paşa'ya on beş kîse guruş ve beş bin altun ve on esîr ve on yorga gümüş eğerli atlar ve iki yüz Tatar eğerli tevâbi' binecek atlar ve yigirmi aded Çerkes kızları ve paşa karındaşına ve oğlu beğe ve kethudâsı ve dîvân efendisi ve sâ'ir ser-i kârda olanlara bu kadar esîr ve bu kadar ihsânlar olundu kim ta'bîr olunmaz.

Hakîr dahi hân hazretlerinden ve kalga ve nûreddînden ve cümle a'yân-ı Kırım olan ahibbâlarımızdan on bir esîr ve on yorga ve on iki re's Noğay atları ve cümle üç kat esvâb ve cümle sekiz yüz yetmiş aded guruş peydâ etdik.

Ak Mehemmed Paşa ile sene (–) târîhinde Kırım'dan İslâmbol'a gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ cümle ahibbâ ve dostânlar ile vedâlaşup hân hazretleri dahi bu kadar bin asker ile atlanup Mehemmed Paşa'yı göndere gidüp Bâğçesarây'dan cânib-i garba sayd [u] şikâr ederek gidüp 6 sâ'atde,

Menzil-i Kamışlı salâsı: Andan yolumuzdan bir konak sapadır. 7 sâ'at şimâle gidüp,

Menzil-i Çüyençi Mehemmed Efendi salâsı

Beş yüz evli bir büyük Tatar köyüdür. Bunda Mehemmed Efendi e'ızze-i kirâmdan müstecâbü'd-da've ülken âdemdir. Bu köyekde demirden dökme kazanlar yaparlar kim her bir kazgana birer ve ikişer sığır sığar mefret kazanlar, ma'deni Çadır dağındadır kim ibret-nümâ-yı vâcibü's-seyrdir. Rûm'da Bosna serhaddinde Kıradişka ve vilâyet-i Erzurûm'un Kiğı sancağında ve vilâyet-i Kırım'da Çadır dağında bu demir ma'deni başka bir ma'âdindir kim Kiğı'da ve Kıradişka'da bu demir ma'denin top güllesi dökerler ammâ bu Çüyençi'de demiri kazan dökerler kim Belh, Buhârâ ve Semengân, Laristân Moltan vilâyetlerine varınca Çüyençi Mehemmed Efendi kazanı meşhûr-ı âfâkdır.

Hele hamd-i Hudâ Mehemmed Efendi'nin hayr du'âsın alup dest-i bûsıyla şerefyâb olup andan 5 sâ'atde ma'mûr salâları geçüp,

Baylar salâsı: Bu mahalde hân Mehemmed Paşa ile müfârakat vedâsı edüp hân Kırım'a bizler cânib-i şimâle 9 sâ'atde,

Menzil-i Tuzla salâsı: Mukaddemâ tuzla-i azîm olup emânet olduğu bâlâda merkûmdur.

Andan yine şimâle ***[200a]*** 5 sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i Ferahkirmân

Ya'nî Or ağzı kal'ası ki cezîre-i Kırım'ın bir cânibi dahi bu mahalde nihâyet bulur. İşbu cezîre-i Kırım Karadeniz'in şimâli nihâyeti cânibinde şekl-i müselles yedi yüz yetmiş mîl

bir adadır. Kıble tarafı ki Tat eli dağlarıdır kim cümle sekiz aded kal‘a-i metînelerdir kim Âl-i Osmân’ın Kefe eyâletidir.

Ve bu cezîrenin nısfı tarafı şimâl semtine bâğsız ve bâğçesiz çölistân yerlerdir kim cümle bin altmış yedi pâre ma‘mûr u âbâdân câmi‘ ve mesâcid ve medreseli salalardır kim her biri âdem deryâsıdır ve cümle Tatar hânlar hükmündedirler. Bu hisâb üzre hemân Kırım hânlarının mutasarrıf oldukları bu Kırım cezîresinin nısfıdır, ammâ yüz bin askerî tâ’ifesi çıkar.

Ve altı kerre yüz bin Kazak-ı Âk esîr tahrîr olunmuşdur. Ve yüz bin aded dahi ulemâ ve sulehâ ve e’imme ve hutebâ ve fukarâ ve zu‘afâ ve kudât ve meşâyihân tahrîr olunmuşdur. Yüz bin kadar âdem dahi tüccârân-ı berr [ü] bihâr ve ehl-i hıref tahrîr olunmuşdur. Beher yevm üç bin koyun ve iki yüz sığır ve kırk elli at ve kırk elli deve boğazlanup beher yevm yedişer bin kîle buğday harc olup on kerre yüz bin atlara yem asılup cümle Kırım halkı at besler. En makbûl kârları gazâdır.

Ve me’kûlât [u] meşrûbâtları at ve deve ve sığırdır. Meşrûbâtları at ve deve südü kımız ve boza ve talkan ve baldır suyudur. Tatarlar(ı) ekmeği az yerler. Ekmek yemezi çokdur. “Yedikleri darı ve geydikleri deri ve evleri saz ve kendileri nâsâz” deyü bu kelâmlar darb-ı mesel olmuşdur.

Ve cümle Tatar tütünü pek içerler, aslâ dumanın taşra çıkarmazlar. Hemân dumanın içüp mest olup yıkılup “Esrik olganmız” deyü sarhoş olurlar, ammâ gâyet bahâdır ve şecî‘ kavm-i zor-âver ve dilâver hünerver-i server erlerdir. Cümle halkı develeri çifte ve arabalara koşup,

………………(3 satır boş)………………..

Hâsıl-ı kelâm cezîre-i Kırım evsâfı ve bu kal‘a-i Or evsâfı bâlâda niçe kerre ta‘rîf ve tavsîf olunmuşdur, ammâ kal‘a-i Or’dan sene 1077 Ramazân’ının yigirmi üçüncü günü hân tüfenglileri ve beş tavlı askeriyle Allâh’a sığınup Or’dan taşra vakt-i seherde Heyhât sahrâsına çıkınca,

Der-beyân-ı te’sîr-i sihr-i kavm-i Kalmık

Hemân Or ağzından nîm sâ‘at Heyhât’a çıkınca bizim askerimizin üzerine bir karanlık zulmet çöküp birbirlerimizi görmeden kalup atlarımızın başların ve ellerimizde dizginlerimiz pusdan ve dumandan göremez olup asker içre bir gırîv [ü] feryâd kopup ne cânibe gideceğimiz nâ-ma‘lûm olunca ol mahalde paşanın oğlunu gâ’ib etdik.

“Bire beğ kandedir?” deyü herkes feryâd eder. Beği ne görmüş ve ne bilmiş var.

Hemân hakîr “Bire ümmet-i Muhammed Elham sûresiyle Kul hüvallâh sûresin okuyu[p] cânib-i erba‘alarınıza üflen” deyü feryâd etdim.

Hemân cümle kişiler bildiklerin tilâvet edüp bir sâ‘atden sonra sehel hevâ küşâde olup beği buldular. Meğer beğ bu hâli görüp beş on nefer kimesneler ile gerü Or kal‘asına dönmüşler.

Meğer mel‘ûn Kalmık bizi görüp fi’l-hâl yayşılık ya‘nî sihirbâzlık edüp bizi zulumât deryâsına gark edüp askeri bir duman bürüdü kim cümle Tatar’ın ve bizim askerin akılları başlarından gidüp ba‘zı âdemler gerü Or kal‘asına dönüp köpekler sadâsından Or kal‘asın

bulurlar.

Bir zamândan sonra duman müzmahil olup güneş kulle-i fel[ek]den baş gösterince anı gördük. İki bin kadar Kalmık Tatarı domuz topu olup bir yerde durup çakallar gibi uluşup gördüler kim bir hayli azîm asker ve cümle pür-silâh tüfeng-endâz âteşiz. Hamd-i Hudâ bize batamayup bir cânibe seg ber-sahrâ-yı Heyhât gitdiler.

Hemân paşa-yı müdebbir cümle ağırlık arabaların kal‘a-misâl güren çatup yine "Tevekkülen alallâh" deyüp kâmil 5 sâ‘at semt-i garba gidüp,

Menzil-i Kaygaç gölü, andan 5 sâ‘atde **menzil-i Baydibi:** Kavm-i Tatar bu mahalle Baytüpi derler. Anda atlara yem kesdirüp sabâha dek Kezkuyu nâm yeri geçüp bir yortuş yortduk kim arabalarımız gücile bize yetişirlerdi. Andan,

Menzil-i Bahşili: Anda dahi atlara yem kesdirüp **Kopkuyu**‘yu ya‘nî çok kuyuları geçüp ve **Çorga** nâm mahalli geçüp bu mahalde nehr-i Özü taşsa yoldan atlayup Deryâ-yı Siyâh'a karışır, Bahr-i Siyâh talattum etse nehr-i Özü‘ye mahlût olur bir ince ***[200b]*** yoldur. Bu ensiz yolu dahi geçüp ve **Sarıkamış** nâm mahalli dahi geçüp zîrâ Kalmık derdinden bu sahrâ-yı Heyhât'da aslâ duracak ve sığınacak bir cây-i menâs [yok] gâyet sür‘at ile seğirdüp,

Evsâf-ı menzil-i kal‘a-i Kılburun

Cezîre-i Kırım ağzı olan kal‘a-i Or'dan cânib-i garba ılgar ile bu kal‘aya gelince kâmil otuz sâ‘atlik ıssız çöl-i çölistân bir ensiz burun gibi yoldur. Anıniçün Kılburun derler. Lâkin memerr-i nâs olmak ile âyende vü revendegânlardan kavm-i Tatar teneffüs ve ârâm edecek yerlere birer eşim koyup(?) ya‘nî kuyular kazup kimi tatlı ve kimi şorca sular vardır. Hamd-i Hudâ Heyhât sahrâsı ve deşt-i Kıpçak bu Kılburun nâm kal‘ada tamâm oldu.

Ve bu Kılburun'da hânın koşduğu sekbânlara ve iki beştavlı nâm Tatarlara ve bizi getiren arabacılara Ak Mehemmed Paşa belağan mâ-belağ ihsânlar edüp gerüye Kırım'a dönüp Or'a iki konak kaldığı mahal ki Kezkuyu nâm mahalde Kalmık bunlara sataşup ceng-i azîm ede ede cümle garîb yiğitlerin atların ve kuşların Kalmık alup arabalar altında ve içinde yine ceng ede ede fakîrler kal‘a-i Or'a dâhil olup hân hazretleri cümlesine atlar ve silâhların verüp tatyîb-i hâtır eder. Ve Or'un taşrasındaki on otak mâlları dahi Kalmıklar alup giderler.

Hamd-i Hudâ bizlere râst geldi ammâ batamayup ellerinden halâs olduk.

Ba‘dehu bu Kılburun'da bu kadar Özü nehri gemileri gelüp cümle mâlı ve hayvânâtları ol karşuya ubûr etdirüp ancak paşa kendüsi ve iç ağaları ve hâs tavla atlarıyla iki gece Kılburun'da kalup cümle evlerin üstlerindeki sazları ve kamışları atlara yedirdik, zîrâ bir derbend-i calender-i bî-emân yerdir. Özü nehri hod ne buz idi ve ne dürüst su idi. Gemiler birkaç günde gidüp gelince Kılburun'da burnumuzun kılları açlıkdan fırıl fırıl ötüp atlar evlerin sazların yedi. Bizler bâzların ölülerin yedik. Bunda dahi bir acâ'ib sunkur kuşum ölüp üç doğan kuşum kaldı. Ve bu Kılburun ka[l‘a]sında bir at yemi bir guruşa oldu. Ve bir etmek bir altuna çıkdı, zîrâ dörd bin kadar âdem böyle kal‘acıkda ne bulsunlar ve ne yesinler.

El-hâsıl kâmil bir hafta Ramazân-ı şerîfde bu kal‘a-i Kılburun'da eyle za‘îf ü nahîf olduk kim gûyâ mûy-misâl olup kadîd-i mahz olduk. Hamd-i Hudâ bir gün buz sökülüp ol gece karşu tarafdan gemiler gelüp zahîreler getirdiler. Ve fi'l-hâl atları karşu tarafa geçirdiler.

Hemân paşa dahi cümle salt kalan âdemleriyle gemilere binüp karşu tarafda,

Menzil-i kal‘a-i Hasan Paşa: Anda paşaya azîm top şâdımânları edüp andan alay-ı azîm ile bin adım kadar gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Cânkirmân, ya‘nî Özü kal‘ası

Üç kat bölme kal‘alar olup birbirlerine muttasıl olup bânîsi ve eşkâliyle cemî‘i evsâfları bâlâda sene 1067 târîhinde Kazak-ı Âk bizi bu Özü kal‘asında kapadup yedi gün yedi gece ceng-i azîm edüp küffâr-ı hâksârı cümle kırdığımız mahalde etdiğimiz gazâ evsâfıyla bu kal‘a-i Özü ve kal‘a-i Hasan Paşa ve kal‘a-i Kılburun evsâfları cümle mufassalan bâlâdaki cildde tahrîr olunmuşdur, tekrâr ta‘rîf ü tavsîfe hâcet yokdur. Ammâ Mehemmed Paşa'ya ahâlî-i kal‘a gâyet ta‘zîm ü tekrîm etdiler, zîrâ "paşa der-i devlet tarafına da‘vet olunup gider. Belki sadrıa‘zam olur" mülâhazasıyla bî-hadd ü bî-hasr hedâyâlar verüp beş yüz tüfeng-endâz ve beş yüz atlı şehbâz refîk-i şehnâzlar verüp andan cânib-i kıbleye 2 sâ‘atde,

Nehr-i Berezen: Fi'l-hâl bu nehri keştîler ile karşu tarafa ubûr edüp **Karabahşi deresin** geçüp,

Menzil-i Deligöl: Bunda atlara yem kesdirüp andan yine kıbleye gidüp **Üç Acılı Başı**'nda Durujunka Kazağının bir kal‘ası var. Top sadâları gelüp bu mahalli de tarfetü'l-ayn içre geçüp yine Karadeniz sâhilince cânib-i kıbleye gidüp **Büke bulağı** nâm mahalli dahi geçüp,

Menzil-i Hoca Beğ: Bunda dahi atlara yemler kesdirüp andan artık Karadeniz kenârların sol tarafa bırağup 10 sâ‘atde **Üç Dallık** nâm mahalli acele ile geçüp,

Menzil-i Otyarık: Nâm mahal ki cemî‘i ulaklar ve yolcular bu mahalle geldiklerinde âteşler yakdıklarıyçün Otyarık derler. Nehr-i Turla kenârında olduğu ve bâlâda geçen konakların eşkâl-i zemînleri sâ‘at be-sâ‘at birkaç kerre Özü'ye ve Doğangeçidi kal‘asına ve Kırım vilâyetine niçe kerre gidüp gelirken bu menâziller kerrât ile tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu Otyarık nâm mahal nehr-i Turla kenârında bir bayır üzre Kazak kâfirlerinin tasvîrleri olduğu muhâlif yerdir. Mâ-tekaddem bu mahalde bir kal‘a var imiş. Karşu tarafı kal‘a-i Akkirmân'dır.

Bu mahalde cümle atları hüddâmlar ile karadan Mayak geçidinde kal‘a-i Yanığ‘a gönderüp hakîr paşa ***[201a]*** ile gemilere binüp altı mîl enli nehr-i Turla'yı ubûr edüp,

Evsâf-ı tahtgâh-ı Salsâl-ı bî-îmân, ya‘nî kal‘a-i Akkirmân

Bu kal‘a-i sedd-i İskender altında Özü muhâfızı olan bostâncıbaşılıkdan çıkan Yûsuf Paşa deryâ-misâl askeriyle Ak Mehemmed Paşa'nın istikbâline çıkup cümlemiz kendi otağına koyup kal‘a-i Akkirmân'dan ol kadar top şâdımânları oldu kim zemîn ü âsumân lerze-nâk oldu.

Anda üç gün tekâ‘üd edüp Ak Mehemmed Paşa'ya beher yevm üç kerre ziyâfet-i

azîmler edüp dördüncü gün hareket mahallimizde Yûsuf Paşa Ak Mehemmed Paşa'ya yigirmi kîse harc-ı râh ve elli re's at ve bârgîr ve yigirmi aded Rûs köleleri verüp "Ma'zûr ola sultânım" [deyü] Mehemmed Paşa eski vezîr olmak ile Yûsuf Paşa niçe gûne temalluk-âmîz mu'âmeleler edüp cümle ser-i kârda olanlara dahi birer at verüp hakîre iki bârgîr ve yüz guruş ihsân edüp paşaya refîkler koşup vezîrler birbirleriyle vedâlaşup Akkirmân'dan yine cânib-i kıbleye 3 sâ'atde,

Menzil-i Eşek deresi, andan yine 4 sâ'atde **Beğli deresi,** andan 5 sâ'atde **Acıdere,** andan 4 sâ'atde **Orudere,** andan 4 sâ'atde,

Ziyâretgâh-ı Sarı Ata Sultân

Kavm-i Tatar bu azîze Sar Atay Sultân derler. Bunlar sahâbe-i kirâm-ı Resûlullâh'dandır kim Hazret-i Risâlet-penâh dâr-ı bâkîye intikâllerinden sonra bu Sarı Ata Sultân ve Mâlik Eşter hazretleri ve Baba Mansûr hazretleri üç nefer yarar tüvânâ pehlivânlar Salsâl-ı dâll-ı kral-ı bed-fi'âl cengine geldiklerinde mel'ûn Salsâl bu Sarı Ata Sultân'ı şehîd edüp bu mahalde defn ederler. Merkad-i pür-envârlarının kadd [ü] kâmeti kâmil yigirmi adımdır. Başı ve ayağı ucunda birer amûd-ı müntehâları var ve cânib-i erba'ası handakdır kim sığır ve sıpalar girmesin içün parmaklı çitler örülmüşdür. Gayri kubâb ve imâretden bir alâmet yokdur.

Andan Mâlik Eşter hazretleri Baba Mansûr hazretleri ile ikisi yalnız kalup Mâlik Eşter Salsâl-ı la'în ile kâmil üç gün üç gece niçe bin gûne fünûn ile ceng edüp âhır-ı kâr Mâlik Eşter hazretleri dahi Salsâl-ı dâll elinde zahm-dâr olunca hemân Mâlik Eşter mel'ûn Salsâl'e bir ok ile zahm-dâr etdikde cân ber-cehennem olup mel'ûn mürd olup la'înin maşâdı bu Akkirmân'da tahtı olmak ile anda Kamerü'l-kum kurbunda kırk arşın kulle-misâl kad ile meşâd-ı bî-şâdı vardır.

Ve bir hınzîr dişi Akkirmân kal'ası kapusunun üzerinde incecik zencîr ile asılı dişdir kim kâmil beş yüz on yedi dirhemdir. Hattâ merhûm Melek Ahmed Paşa efendimiz Akkirmân kal'ası ta'mîrine bu abd-i hakîri me'mûr edü[p] kal'a-i dürr-i beyz inşâ etdiğimde ol dişi tartmışımdır. Ve bir kaburga kemiği dahi yine kapu üzredir. Ol dahi kâmil bir kulaçdır.

Ammâ Mâlik Eşter hazretleri dahi mel'ûnun urduğu zahmdan ifâkat bulamayup refîkı olan Baba Mansûr hazretleriyle ikisi cezîre-i Kırım'a varup bir yıldan sonra Mâlik Eşter hazretleri ol zahm-ı mühlikden şehîd olup Baba Mansûr gasl edüp Bâğçesarây'ın şimâlinde şehri karîb Eski Yurd nâm mahalde Mehemmed Geray Hân binâ etdiği câmi'in mihrâbı önünde Mâlik Eşter medfûn olduğu Bâğçesarây ziyâretgâhlarında mufassal tahrîr olunmuşdur.

Ba'dehu Baba Mansûr Sultân dahi Bâğçesarây'da merhûm olup Çufud kal'ası altında bir dere kenârında medfûn olduğu merkûmdur.

Bu mezkûr Sarı Ata köyü dahi beş yüz hâneli ve câmi'li Tatar köyüdür. Bâlâda tahrîr olunan Akkirmân köyleri dahi câmi'li ve zâviyeli ma'mûr köylerdir kim bunlara Bucak Tatarı köyleri derler. Yetmiş seksen bin güzîde Bucak askeri çıkar.

Ba'dehu bu Sarı Ata Sultân köyünden kalkup,

Nehr-i Kurunduruk: Bu nehircik vilâyet-i Boğdan dağlarından gelüp bu mahalde Süleymân Paşa cisri altından geçüp,

Menzil-i kal'a-i Tatar bınarı: Sene (–) târîhinde Koca Ken'ân Paşa binâ etdiği bâlâda mevsûfdur.

Andan 5 sâ'atde **menzil-i Karakuyu,** andan yine (–) sâ'at kıbleye gidüp **karye-i Karakaya,** andan 4 sâ'atde,

Menzil-i şehr-i azîm İsmâ'îl

Akkirmân'dan bu mahalle gelince cümle tahrîr etdiğimiz ma'mûr u âbâdân câmi'li ve mesâcidli kurâlara cümle Bucak Tatarı köyleri derler. Sultân Bâyezîd ve Sultân Süleymân evkâflarıdır kim cümlesinden kırk bin güzîde asker çıkar, ammâ şimdi yigirmi bin aded dahi Ulu Noğay gelüp her köğe beş evli yazılup arabaların kurup yeni binâ olunan Vâlide Sultân câmi'ine re'âyâ kayd oldular.

Ve Mehemmed Geray Hân'ın sebeb-i azli bu Tatarlar olmuşdur kim bunlar Vâlide hâssı olmuşlarken Mehemmed Geray Hân bunları Kırım'a kaldırdığıyçün hânlıkdan ma'zûl olup Dağıstân'a bile firâr etdik. İsmâ'îl şehri de bâlâdaki cild-i (–) de mufassal tavsîf olunmuşdur.

Ba'dehu şehr-i İsmâ'îl emîni Mehemmed Paşa'ya vâfir hedâyâlar verüp andan gemilere süvâr olup karşu cezîreye Tuna gemileriyle geçüp 3 sâ'at cezî[re]de gidüp tekrâr yine Tuna gemilerine süvâr olup karşu tarafa geçüp,

Menzil-i kal'a-i Tulça, {ya'nî hudûd-ı vilâyet-i Dobruca}

Paşa Tulça emîni hânesinde *[201b]* meks edüp cümle asker Bucaklı Mustafâ Ağa hânında mihmân oldular. Hakkâ ki mahallinde binâ olunmuş mihmânsarâydır. Andan cânib-i cenûba 5 sâ'atde,

Menzil-i kasaba-i Babadağı

Sarı Saltık Sultân ya'nî Mehemmed Buhârî hazretleri bu şehirde medfûn olup bu şehir anın âsitânesi evkâfı olduğu cümle bâlâda cild-i sânîmizde mastûrdur. Ammâ şimdi sene 1077 Ramazânı ıydının üç günün dahi Mehemmed Paşa ile edüp ve cümle ahbâb ile görüşüp öpüşüp bilişidik. Hamd-i Hudâ bir yâr-ı sâdık mahbûbumuz var idi. Yigirmi yıldan berü mülâkât müyesser olmayup bu mahalde hânemize gelüp görüşdük. Kıt'a:

Rûz-ı ıyd oldu meh hâneme kıldı teşrîf,

Merhabâ etdi benimle dedi eyyâm-ı şerîf,

Anda hatm oldu letâfetle belâğat anda,

Bârekallâh zehî lütf-i revân cism-i latîf.

Andan yine selt-i cenûba (–) sâ'atde,

Menzil-i karye-i Tanrıverdi, andan 6 sâ'at gidüp **karye-i Muradlı,** andan 4 sâ'atde **karye-i Mürvetli,** andan 4 sâ'atde **karye-i Çıracı,** andan 4 sâ'atde **karye-i Alî Beğ,** andan 5 sâ'atde,

Menzil-i kasaba-i ma'mûr Hacıoğlu

Tulça kal‘asından tâ bu mahalle gelince Dobruca vilâyeti add olunur. Bu memleket Hacıoğlu Bâzârı‘dır ki zamân-ı kadîmde bu şehr-i Hacıoğlu ve kal‘a-i Pravadi Dorobruca kralının tahtgâhı imiş. Sene (–) târîhinde Edirne’de pâdişâh olan Sultân Îsâ Çelebi ibn Yıldırım Bâyezîd Hân bu Hacıoğlu’nu Dobruca kralından feth edüp kal‘aların hâke berâber etdü[ğ]i şehrin evsâfıyla bâlâda mastûrdur, ammâ ol zamân bu kasaba-i Hacıoğlu’nda aslâ su olmadığından cemî‘i Özü muhâfızı olan vüzerâlar bu Hacıoğlu’nda ordu-yı bâzârlarıyla meks edüp sâhil-i Karadeniz’de olan kılâ‘ ve kasabât ve kurâları muhâfaza etdiklerinde bu şehir halkı vüzerâya suyu arabalar ile bir merhale yerden su götürürlerdi.

Hattâ Dervîş Mehemmed Paşa bu şehirde muhâfız iken kırk bin guruşluk su içün masrûfu sicillâtda mastûrdur, ammâ şimd[i] Köpürlüzâde Fâzıl Vezîr Ahmed Paşa kethudâsı Ebü‘l-hayr İbrâhîm Ağa elli bin guruş harc edüp bu Hacıoğlu kasabasına sekiz aded çeşmesârlar getirdüp şehri suya gark edüp niçe bin ibâdullâhı vüzerâların su masrûflarından halâs edüp niçe kerre yüz bin aded mahlûk-ı Hudâ‘yı su ile saky edüp ziyâfet-i uzmâ etdi.

Cenâb-ı Kibriyâ dahi ana firdevs-i berînde [15]‘u ve âb-ı kevseri ihsân ede.

Anın hayrât [u] hasenâtları olan çeşmesârların kemerleri üzre tahrîr olunan târîhlerdir:

Kendi bizzât bedîhî dediler târîhin,

Ben hemân vâsıtayım şâh-ı na‘îmindir su.

Bu târîh kendilerinin güftesidir.

Diğer târîh-i çeşme-i âhar:

Oldu cârî çeşme-i mâ-i hayât.

Diğer târîh güfte-i Tecellî Çelebi:

Ey Tecellî hâtif-i kudsî dedi târîhini,

Akdı yer yer âb-ı zemzem ayn-ı İbrâhîm’den.

Diğer târîh li-nâmıkıhı

Fekâle Evliyâ târîh-i kudsî

Cera’l-aynu tesemmâ selsebîl.

Sene (–).

El-hâsıl sekiz aded çeşmesârların târîhleri bâlâda mufassal tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu çeşme hayrâtlarından mâ‘adâ sûk-ı sultânîde bir bezzâzistân çârsûsu ve bir hammâm-ı dilküşâ binâ edüp Hacızâde şehrin âbâdân eylemiş.

Bu şehirde vilâyet-i Dobruca hâki tamâm olup andan kalkup yine cânib-i cenûba 4 sâ‘atde vilâyet-i Deliorman içre,

Menzil-i karye-i Gökçedöllük, andan 5 sâ‘atde **menzil-i karye-i Kuravdanlu(?),** andan 3 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Yenibâzâr: Yigirmi sene kâmil bu diyârlarda seyâhat edüp bu kasabanın yemîn [ü] yesârından kırk elli kerre geçmek müyesser olup behr-i şehre dâhil olmak müyesser olmadı idi. Şimdi görmek nasîb olup bir ma‘mûr u müzeyyen kasaba-i ra‘nâ imiş. Hâlâ Silisre eyâletinde paşa hâssı voyvadalığı ve yüz elli akçe kazâdır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi vardır, ammâ şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı yokdur. Şehri bir vâsi‘ çemenzâr ve lâle‘ızâr öz içinde vâki‘ olup Eğridere nâm mâ-i cârî şehir içinden cereyân eder. Yüz elli hâne kiremitli ve saz örtülü bâğ u bâğçeli vâsi‘ hânedânları ve yigirmi aded dükkânları ve üç aded demir kapulu ve kârgîr binâlı kal‘a-misâl ma‘mûr bezzâzistânlı ve bir hammâmlı ve iki hânlı ve iki mihrâblı biri mescid ve biri kurşum örtülü Ahmed Paşa câmi‘inin kapusu üzre celî hat ile târîhidir:

Câmi‘-i Ahmed Paşa sebeb-i binâ-yı câmi‘-i şerîf-i Mustafâ. Sene 981.

Ve bir câmi‘ dahi köprü aşırı Memo Ağa câmi‘i müferrehdir. Ve bu şehrin âb [u] hevâsı latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi ve bâğı ve bâğçeleri çokdur.

Andan kalkup yine cenûba gidüp 2 sâ‘atde,

Karye-i Madara: Bir yalçın kayadan yigirmi aded değirmen yürüdür âb-ı hayât suyu kaynayup çıkar. Bunun dahi bâğ u bâğçeleri çokdur. Bu mahalde Deliorman vilâyeti dahi tamâm oldu. *[202a]* Andan 4 sâ‘atde,

Köprü köyü: Nehr-i Kamçı kenârında yüz altmış aded saz örtülü Bulkar köğü ze‘âmetidir. Bu nehr-i Kamçı Şıpka dağlarından ve Kızanlık ve Torvakutaran bellerinden gelüp Varna kurbunda Galata nâm mahalde Karadeniz’e karışır.

Bu nehri bir ağaç cisrden geçüp bir sâ‘at gidüp,

Karye-i İşmidovak: Sâfî Bulkar keferesi köyüdür. Andan Çalıkkavak dağın yüz bin mihnet ile aşup,

Nehr-i Küçük Kamçı‘yı ubûr edüp kâmil 5 sâ‘at yokuş aşağı semt-i kıbleye gidüp,

Menzil-i karye-i Dobral: Kasaba-misâl bir azîm Bulkar keferesi ze‘âmet köyüdür.

Andan 5 sâ‘atde, **Beğ köğü,** andan 4 sâ‘atde,

Paşa köyü: Mehemmed Geray Hân efendimizin oğlu Ahmed Geray Sultân bu köyden Ak Mehemmed Paşa’nın istikbâline çıkup alay ile hânesine kondurup azîm ziyâfetler edüp vâfir hedâyâlar verüp hakîrden babasının Dağıstân pâdişâhında kaldığın ve cemî‘i ahvâllerin su’âl edüp hakîre vâfir ihsânlar etdi. Andan kalkup (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı şehr-i kadîm Bulgareli, ya‘nî mahmiyye-i Yanbolı

İdrivne kral şehirlerinden iken Sırf krallarından Despot nâm kral-ı dâll Rûm keferesi elinden teğallüben alup Bulgar şehirlerinden bir sevâd-ı azîm şehr-i kebîr oldukda sene 767 târîhinde Gâzî Hudâvendiğâr ya‘nî Kosova’da şehîd olan Sultân Murâd-ı Evvel fethidir. Be-dest-i Timurtaş Paşa. Edirne‘den tokuz sene mukaddem feth olmuşdur. Zemîni nehr-i Tunca kenârında bir ada-misâl bir burunda vâki‘ olup iki cânibi cümle nehr-i Tunca’dır.

Kal‘ası bir mürtefi‘ bayır üzre vâki‘ olmak ile fethinde usret çekilüp ba‘de’l-feth münhedim etmişlerdir. Hâlâ Sofîler câmi‘i mahallinde iç kal‘asının temelleri zâhir ü

bâhirdir.

Rûmeli eyâletinde maktû‘u’l-kalem ve mefrûzul’l-kadem Tatar hân sultânlarına hâss-ı hümâyûn kayd olunmuşdur. Yüz elli akçe şerîf kazâ ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve subaşısı vardır. Lâkin Âl-i Osmân’ın beş bin katâr katırı bunda azîm âhûr kârbânsarây-ı ıstabl-ı anterîler içinde sâkinlerdir. Anıniçün bu şehir cemî‘i tekâlîf-i örfiyye ve şâkkadan mu‘âf u müsellemler ve cümle halkı müslimlerdir.

Ve nehr-i Tunca’ya nâzır bir mürtefi‘ bayırlı yerde bâğlı ve bâğçeli ve âb [u] hevâsı latîf bir şehr-i şîrîndir. Ve üç tarafın nehr-i Tunca ihâta etmişdir. Ancak yıldız cânibi bir mürtefi‘ bayırlı ve bâğlı yerlerdir.

Ve cümle ma‘mûr u müzeyyen hânedân-ı azîmleri nehr-i Tunca kenârında kat-ender-kat kârgîr binâlı şâhnişînler ile müzeyyen olmuş şehr-i ma‘mûrdur. Bâ-husûs hânzâde Kırım Geray Sultân’ın sarâyı pâdişâhâne bir sarây-ı cihân-nümâdır.

Ve cümle on yedi mahalle-i müslimîndir. Ve bir Urûm ve bir Yahûdî mahallesi vardır. Evvelâ (–) mahallesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle üç bin beş yüz aded serâpâ la‘l-gûn kiremit örtülü ve taş ve kerpiç dîvârlı ve şâhnişînleri ve derveze ve revzenleri mükellef evlerdir.

Ve cümle sokakları iri taşlı kâr-ı kadîm pâk kaldırımlı şâhrâhları vardır. Ve cümle iki yüz seksen aded ma‘mûr u müzeyyen dekâkînleri var ammâ helvâcısı ve haffâfı cümle ehl-i hıreflerden çokdur, hakkâ ki latîf helvâsı olur. Ammâ beş aded kurşum örtülü kal‘a-misâl kârgîr binâ ve dörd aded demir kapulu metîn bezzâzistânı gibi ma’mûr u müzeyyen bir bezâstân bir diyârda yokdur. Cümle zî-kıymet eşyâlar bunda bî-kıymet ve bî-minnet bulunur. Mâldâr hâcegîleri vardır.

Ve bir kiremit örtülü ma‘mûr unkapanı var, mîrî mâl hâsıl olur. Ve cümle çârsû içre üç aded ma‘mûr u mükellef hân-ı tüccârânları var. Ve bir hânı dahi Tunca nehri kenârında var.

Ve cümle altı aded bekâr odaları var. Ve cümle nehr-i Tunca kenârında üç aded hammâmları var. Cümleden mükellef ü mükemmel âb [u] hevâsı ve binâsı latîf eski hammâmdır kim kapusu üzre târîhi budur:

Emere bi-imâreti’l-hammâmı‘s-Sultân Murâd Hân ibn Mehemmed Hân ibn Yıldırım Bâyezîd Hân, sene semâne ve selâsîn ve semâne-mi’e

merkûmdur.

Ve bu hammâma karîb yine nehr-i Tunca kenârında küçük (–) (–) var.

Ve cümle bu şehir içre on yedi aded mihrâblardır. Yedisi Cum‘adır. Mâ‘adâsı zâviye ve mesâcid ve buk‘alardır.

Ammâ cümleden ma‘mûr u müzeyyen ve mükemmel ve kâr-ı atîk ve cemâ‘at-i kesîreye mâlik kân-ı sıddîk, Eski câmi‘ nâmıyla müte‘ârif bir ma‘bedgâh-ı kadîmdir kim bir yeniçeri ağası binâ etmiş rusâs-ı hâs ile mestûr bir câmi‘-i nûrdur. Minâresi çâr-kûşe kulle-misâldir. Ve hareminde âbdesthâne şâzrevân-ı Hanefîleri var. Ve

harem etrâfında ma‘mûr medreseleri var ulu câmi‘dir.

Andan yine çârsû içre Hacı Yusuf câmi‘inin kapusu üzre târîhi budur:

Hâze'l-câmi‘u'ş-şerîf sâhibü'l-hayrât Hacı Yûsuf rûhiyçün fâtiha.

deyü tahrîr etmiş. ***[202b]***

Andan nehr-i Tunca kenârında Sofîler câmi‘i dahi kurşumlu ve bir serâmed tula minâreli câmi‘dir kim kapusu üzre târîhi budur:

Kad benâ hâze'l-binâ'e'l-câmi‘e'ş-şerîf ve'l-mescide'l-münîf Eş-Şeyh Mehemmed eş-şehîr bi-ibni'n-Noktacı ve kad vaka‘a hatmetuhu fî evvel cümâzi'l-âhir min şuhûr sene sitte ve semânîn ve semâne-mi'e,

deyü târîhi mastûrdur. Ve bu câmi‘in evkâfnâmesinde keramât-ı evliyâ ile bu câmi‘ üç akçeye binâ olunduğu hikâyeti mastûrdur. Müstemi‘ olan yârâna ma‘lûm u meşhûr câmi‘-i ma‘mûrdur. Meşhûr câmi‘ler bunlardır.

Ve cümle üç aded medrese-i âlimândır. Evvelâ Eski câmi‘ hareminde Yeniçeri ağası medresesi ve Ha[cı] Yûsuf medresesi ve Noktacı medresesi ulemâsı ve sofîleri meşhûrdur. Ammâ mahsûs dâru'l-kurrâ ve dâru'l-hadîsi yokdur.

Ve cümle on bir aded mekteb-i tıflân-ı ebcedhânları var. Ve cümle beş yerde tekyegâh-ı ehl-i tarîkı vardır. Cümleden Sofîler câmi‘i tekyesi ma‘mûrdur.

Der-beyân-ı binâ-yı ibret-nümâ-yı âbâdân

Bu şehir içre cereyân eden nehr-i Tunca üzre iki yerde âsâr-ı azîm cisr-i kavîler var. Yedişer göz taş temelli binâ-yı ibret-nümâlardır, ammâ üzerleri kalın dıraht-ı müntehâ haşebler döşelidir. Sâhibü'l-hayrâtı Gâzî Hudâvendigâr'dır.

Diğer binâ-yı acîbe: Bu cisrlerden yukaru yine nehr-i Tunca üzre yedi göz su değirmenleri var. Bu dahi ağreb ü garâ'ibden temâşâgâhdır. Ve nehr-i Tunca aşırı garb cânibine tâ sarâya varınca sahrâ-yı azîmdir kim mezra‘aları vâfir ve hayrât berekâtları mütekâsir fezâ-yı lâle‘ızârdır. Ve yine nehr-i Tunca üzre Sofîler câmi‘ine karîb yedi göz sofîler değirmenleri var. Ahmed Paşa kızının evkâfı ve mülk-i mevrûsudur.

Der-âb [u] hevâ-yı câvidân: Âb [u] hevâsı gâyet i‘tidâl üzre olmak ile mahbûb u mahbûbesi memdûhdur. Ve cümle halkı Yörükân-ı Çıtak'dır. Lâkin gâyet sulehâ-yı ümmetden kimesneleri çokdur. Cümle helâl yerler ve helâl geyerler. Ve re‘âyâsı Bulgar ve Rûm ve Yahûdî ve Sırf kefereleridir. Ve gâyet ganîmet şehirdir. Sayd [u] şikârı bî-hadd ü bî-hisâb olduğundan selef pâdişâhları cümle Kırım hânları ve hânzâdelerin bunda rehin korlar. Hânlığa müsta‘id olduklarında Kırım'a hân ederler.

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Yanbolı

Evvelâ Sofîler câmi‘i cenbinde ol kadar kibâr-ı kümmelînden kibâr-ı evliyâullâh medfûnlardır kim her bir meşâyihi birer birer menâkıbıyla ve âsâr-ı binâlarıyla evsâfların tahrîr eylesek tatvîl-i kelâm olur. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bunda dahi Kırım Geray Sultân Mehemmed Paşa'ya hedâyâlar verüp andan cânib-i

kıbleye (–) sâ‘at gidüp,

Menzil-i karye-i Fındıklı: Nehr-i Tunca kenârında yüz evli ve bir hammâmlı ve bir câmi‘i kapusu târîhi budur:

Câmi‘-i Baht Geray Sultân ibn Bahâdır Geray Hân. Sene 1064.

Ve bir kaç sultânlar bunda sâkinlerdir. Andan 4 sâ‘atde,

Kasaba-i Kızılağaç Yenicesi

Mukaddemâ Melek Ahmed Paşa ile sene 1064 târîhinde Gazzâz Mehemmed Çelebi câmi‘i târîhi Şeyh hazretleri hattı olduğu cild-i sâlisde mastûrdur.

Andan kalkup bir sâ‘at gidüp azîm yağmurlar çeküp dereler taşup ve niçe âdemler gark olup,

Menzil-i karye-i Anbârlı: Ma‘mûr ze‘âmet ve müselmân köyüdür.

Andan 2 sâ‘at, **karye-i Örenli** müselmânlardır.

Andan 4 sâ‘atde **Muhyiddîn Baba Tekyesi;** bir âsitâne-i azîm olduğu bâlâda medh olunmuşdur.

Andan 5 sâ‘atde **Sarı Talışmanlı köyü**n geçüp,

Evsâf-ı kasaba-i ma‘mûr Hasköy

Yigirmi otuz sene bu câniblerde seyâhat ederdim, bu kasabayı görmemiş idim. Hakkâ ma‘mûr ve şîrîn şehir imiş. Kırkkenîse sancağı hâkinde yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır ve nâhiyesi (–) kurâdır. Ve Koca Mahmûd Paşa câmi‘i evkâfıdır kim voyvadası yüz iki kimesneler ile zabt u rabt eder. Cümle iki yüz elli aded kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî mükellef evleri var.

Ve bir latîf hammâmı ve elli kadar dükkânı ve bir kurşumlu hânı ve bir kurşumlu medresesi ve üç mektebi ve üç aded tekyesi ve bir mükellef ü mükemmel kurşum örtülü müferr[ih] câmi‘-i dil-küşâsı var. Cümle bu zikr olunan imârâtlar Koca Mahmûd Paşa’nın hayrât [u] hasenâtlarındandır.

Ve bir kurşum örtülü gâyet mükellef câmi‘ dahi var, kapusu üzre târîhi budur:

Niyyet-i hâlisa ile Taybeğ,

Yine bir hayr-ı azîm etdi ol,

Feyzî kûş eyleyicek itmâmın,

Dedi târîhini hayr-ı makbûl.

Sene 988.

Ve beş aded hân-ı tüccârları var. Ve bir aded imâret-i dâru’z-ziyâfesi var kim cemî‘i bay u gedâya ve müslim ve gayr-ı müslime ni‘meti mebzûldür. Ammâ bâğ u bâğçesi cihânı zeyn etmişdir. Ve âb [u] hevâsı latîf bir sahrâ-yı mahsûldâra vâki‘ olmuş bir kasaba-i ra‘nâdır.

Andan cânib-i cenûba *[203a]* 6 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Hâfıza ya‘nî Havsa

Hâfıza nâm Süleymân Hân’ın bir musâhibesi hayrâtı olduğu sene 1065 târîhinde cild-i sânîde mufassal medh olunmuş kasaba-i ma‘mûrdur. Bunda Sokollu Mehemmed Paşa oğlu Hanya Paşa ile konup ol ân Mısır beği olan Novalı Beğ Mısır hazînesiyle gelüp ol dahi cümle Mısır askeriyle konup paşa ile bu vâlî beğ birbirlerine ziyâfet-i azîmler edüp ba‘de’t-ta‘âm Ak Mehemmed Paşa bu hakîre mektûb-ı mahabbet-üslûblar ile Edirne’de Sultân Mehemmed Hân’ın yanında Edirne kâ’immakâmı olan Kara Mustafâ Paşa’ya bir mahbûbe pençe-i âfitâbe bikr-i nâ-şüküfte bir duhter-i pâkîze-ahter ve bir mahbûb-ı cihân rûh-ı musavver Çerkez gulâmı ve dörd aded nakş-ı Mânî fağfûrî kâseler ve iki Edil nehri kenârı doğanları ve iki aded ûd ağacı kundaklı tüfengler ve beş çift beyâz balık dişleri hedâyâlar verüp Havsa’dan 5 sâ‘atde,

Menzil-i şehr-i tahtgâh-ı kadîm mahrûse-i Edirne-i azîm

Bu dahi sene 1065 de memdûhdur. Hemân ol ân kâ’immakâm paşanın kethudâsı Kara İbrâhîm Kethudâ‘ya varup ol dahi hakîri Kâ’immakâm Mustafâ Paşa’ya götürüp dest-bûs etdikde,

“Hay Evliyâm safâ geldin. Yâ seni elçi paşa ile Nemse kralına gitdi işitdik” dedikde,

“Belî efendim, sahîhdir. Üç yılda yedi krallık yeri geşt [ü] güzâr edüp vilâyet-i Erdel’e andan vilâyet-i Krakov’a, andan vilâyet-i Kırım’a, andan Mehemmed Geray Hân ile Dağıstân’a, andan vilâyet-i Maskov’dan Maskov elçisiyle Azağ‘a, andan Ak Mehemmed Paşa karındaşınız ile şimdi Havsa kasabasına, andan hakîri sultânıma gönderdi. İşde cümle fakîrâne müfîd [ü] muhtasar hedâyâları ve işte mahabbetnâmeleri” deyüp cümle hedâyâlar makbûl olup cümleden ziyâde doğanlardan hazz edüp,

“Yâ Evliyâm, sakın saklama. Sende yahşi toykun ve sunkur kuşları var imiş, haber aldım. Anları bize getir, sa‘âdetlü pâdişâha verelim ve sana bî-hisâb ihsânlar alıverelim ve ne dilersen verelim” dedikde,

“Azamet-i Kibriyâ hakkıyçün sultânım, üçü de Çerkez vilâyetinde Hatukay köyünde sovukdan buyup öldüler. Ancak ikisi kaldı” deyince,

“Âferim işde anları bize getir” dedikde “el-emrü emrüküm” deyüp üç yıllık sergüzeşt [ü] serencâmımız bir bir söyledü[p] “Nemse çâsârının Beç kal‘asında ne kadar zamân oturdun, ne tarz [u] tavırda ve şekl-i şemâ’ilde ve metânet-i istihkâmda ve ne mertebedir” deyü kâmil iki sâ‘at Beç‘i ve Prağ’ı ve Yanık kal‘ası ve Pojon kal‘aların sorup hakîr yoldan gelmemle bî-tâb u bî-mecâl kalup ahşama alıkoyup tâ nısfu’l-leyle varınca üç yıllık seyâhatim hakîre söyledüp yine Beç kal‘asın sorar. Hakîr eyitdim:

“Sultânım, Beç‘i ne sorar[sız], Beç bir menhûs kal‘adır kim cemî‘i Ungurus ve Alman ve yedi kralın kilidi ve Nemse çâsârının tahtgâhıdır kim cemî‘i yedi kral anın uğuruna kırılmağa ta‘ahhüd etmişlerdir. Sultân Süleymân Beç altında kâfir bozup bârgâh-ı Süleymânîsini ve cebehâne ve mâl-ı hazâ’inlerin bırağup iç ağaları top-keşân câmûslarına binüp ol şiddet-i şitâda Cânkurtaran’a düşüp cân kurtardılar. Ba‘dehu Süleymân Hân bed-du‘â edüp ‘İlâhî benim ırk-ı tâhirimden olan evlâdlarım ve askerlerim Beç‘e varırlar ise peç olalar ve pîç olup pûç olalar ve hiç bulalar. Ve Fir‘avn ve Yezîd-i Mervân ve Kârûn’un la‘netin alalar. Ve Yanığ‘a varanlar yanalar, bir yana gideler’ deyü bed-du‘â etmişlerdir.

Niçe tevârîh-i mu‘teberelerde Süleymân Hân’ın Beç‘de münhezim olduğu mufassalan tahrîr olunmuşdur, manzûr-ı şerîfiniz olsun” dedim. Kâ’immakâm Mustafâ Paşa eyitdi:

“Evliyâm, Süleymân Hân’ın Beç altındaki inhizâmın işitdik ammâ anın intikâmın pâdişâhımız almak isterse bir vezîria‘zamın Beç üzre mühr ile serdâr-ı mu‘azzam ederse bizi de bile koşuntu edüp Beç seferine biz bile giderse[k] ihtimâle haml edüp anın havfinden Beç ahvâlin sorarım. Yohsa ne zimmetimize lâzımdır” dedi. Yine hakîr eyitdim:

“Sultânım kaçan kim bir vezîr Beç‘e mutasarrıf olmak ister, iki sene kâmil Budin’de ve Üstolni-Belgrad’da ve Eğre vilâyetlerinde kışlalar verüp yüz bin Tatar askeriyle ve yüz bin Âl-i Osmân askeriyle kâfiristâna çapullar verüp cemî‘i kâfirin kolun kanatların kırup üçüncü yılda cümle hâzır mühimmâtlar ile hemân kar alaca olunca Beç kal‘asın muhâsara edüp yine Tatar askeri tâ Prağ‘a ve Loncat’a ve İstirinye’ye varınca nehb ü gâret etmeden hâlî olmayup iki ayda kal‘a-i Beç‘i aldı yâ almadı, hemân kış gelmeden askeri Beç altından çıkarup ibtidâ Üstolni-Belgrad yakındır, ana çıkmak gerek ki selâmet buluna. Eğer bu üslûb üzre Beç kal‘ası muhâsara olunup asker ile yek-dil [ü] yek-cihet olup “Mâl-ı ganâ’im sizin, kal‘a pâdişâhın” denilirse inşâallâh Beç değil Prag ve Amıstırdam ve Lonçat şehirleri bile feth olur” dedim.

Andan Maskov elçisiyle Azağ‘a Maskov diyârından geldiğim nakl eyleyüp,

“Sultânım, elçi Azağ‘da sultânımdan habere muntazırdır. Azîm hedâyâları var” dediğimde,

“Tiz bu gece Azak paşası Monla Ganî Paşa’ya Kulkethudâsı Süleymân Paşa’ya mektûblar yazılup, elçiyi der-i devlete göndersinler ve *[203b]* sabâh Azağ‘a ulaklar gitsinler” deyü tenbîh buyurduklarında hakîr eyitdim:

“Efendim yâ Ak Mehemmed Paşa içün Azağ‘a gelen fermân-ı şerîfinizde der-i devlete gelesiz, buyurmuşsuz. İşte Edirne’ye karîb Havsa nâm mahalde sultânımın fermânına muntazırdır” dediğimde

“Bir müneccim âdemdir, varsın İslâmbol’da bir zamân fâl açup bakla salup tâli‘in yoklayup bir mansıb tedârik ede” deyü bir beyâz buyurdı yazup,

“Tiz sabâh şu buyurdı-i şerîfi Ak Mehemmed Paşa’ya bir ağa götürüp Mehemmed Paşa durmayup İslâmbol’da sarâyında ilm-i usturlâba mukayyed olsun” dedikde hakîr eyitdim:

“Benim efendim. Bu buyurdı-i şerîfi götüren ağaya birkaç yüz guruş vermek lâzım. Anın ise hâlâ bir fülûs-i ahmeri yokdur. Buyurdı-i şerîfi hakîr götüreyim ki masrûfdan halâs ola” dediğimde

“Yok Evliyâ eyle değildir. Sen şimden gerü bizimle olursun, biz hovardalık etdik” dedikde

“Efendim evvel ve âhır ben senin garîbinim ve bir yâr-ı kadîm du‘âcınım. Sekiz yıldır İslâmbol’da evlerim görmedim. Bir kerre varayım, yine geleyim” dedikde otuz guruş harc-ı râh ve bir at ihsân edüp Ak Mehemmed Paşa’nın İslâmbol’a gitmesi fermânın dahi alırken anı gördüm, elime bir emir ve bir mektûb verüp eydir:

“İşte Evliyâm Mehemmed Paşa’ya sa‘âdetlü pâdişâh Balıkesri hâssın ihsân edüp ‘Yakında bir mansıb-ı âlî de ihsân ederim. İslâmbol’da edeb ile otursun’ buyurmuşlar. Var imdi bu hâssın emrin ve bu bizim mektûblarımız götür. Hedâyâları makbûlümüz olup sana hâs emriyçün iki kîse guruş versin” dedikde hemân hakîr eyitdim:

“Sultânım ben andan bir kîse ve yarım kîse almadan geçdim. Hemân sultânımın ihsân etdiği üç yüz guruşu Allâh ödüncü olsun deyüp elimden almaya” dediğimde paşa güle güle tamâm olup,

“Yâ Evliyâm tâ bu mertebe züğürd müdür?” dedikde,

“Züğürd değildir, ammâ dünyâda âhiretde müflis mendebûr olacak altı yüz kîse Azak’da borç edinmiş bir ankâ vezîr-i mükerremdir kim Azak’da balık pilav, balık yahni, balık çorba ve balık yemek ve balık geymek ve balığı vâkı‘asında görmek ve Azak’da ekmeği görmemek ile dörd yıl geçinmiş bir ankâ-yı müflisdir” dediğimde,

“Tiz Frenk Hüseyin’i çağırın” dedikde Hüseyin gelüp tiz iki kîse ve bir yeşil çukaya kaplı semmûr kürk getirdüp anları da hakîre verüp hakîr hayr du‘âlar ile dest bûs edüp ale’s-sabâh Ak Mehemmed Paşa’ya Edirne’den 3 sâ‘atde,

Menzil-i Havsa’ya gelüp mektûbları ve hâss emirleri ve iki kîseyi ve bir semmûr kürkü verince fakîr Mehemmed Paşa şâd-merk olayazdı ve hakîre cihân cihân hayr du‘âlar edüp üç yüz guruş verüp semmûr kürkü geydirüp ol ân hâssın zabtına bir müsellim gönderüp nefîr-i rıhletler çalınup Havsa’dan cânib-i şarka 6 sâ‘atde,

Kasaba-i Babaeskisi

Mâ-tekaddem câmi‘ ve hân ve medreseleri ve Çoban Kâsım Ağa cisrinin târîhiyle cümle mevsûfdur. Ammâ şimdi Köpürlüzâde Fâzıl Ahmed Paşa vezîria‘zamın kethudâsı bir çeşme-i âb-ı hayât inşâ etmiş, anın târîhi budur:

………………(1/2 satır boş)………………..

Andan 4 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Burgaz, andan (–) sâ‘atde **menzil-i kasaba-i Karışdıran:** Burgaz kasabasında bir mürtefi‘ yerde seksen evli bir çamur deryâsı içinde kasabacıkdır. Kurşum örtülü câmi‘i ve hânı ve bir hammâmı ve on aded dükkânı cümle Rüstem Paşa’nın hayrâtıdır. Hân-ı azîmin târîhidir:

Bir hayr-ı azîm eyleyüp ehl-i sefer içün,

Vaz‘ eyledi bu hân-ı safâ-hâneyi paşa,

Bir mevzi‘-i zîbâ-yı latîf olduğiyçün bu,

Nazmî dedi târîhini zî-mevzi‘-i zîbâ.

Sene 953.

Bu tahrîr olacak târîh câmi‘ üzre tahrîr olunmuşdur, yâhûd galat vaz‘ olunmuşdur. Amma çeşme târîhidir:

Aslını bu çeşmeden sordum dedi,

Selsebîlin aynıyım ben pür-safâ,

Dedim anıniçün revân târîhini,

Çeşme-i âb-ı hayât cân-fezâ.

Sene 953.

Bu târîh çeşmeye yakın câmi‘ üzre mastûrdur.

Andan 6 sâ‘atde **kal‘a-i Çorlu**, bâlâda mevsûfdur.

Andan 4 sâ‘atde **menzil-i kasaba-i Sekbanlı**, bu dahi merkûmdur.

Andan 4 sâ‘at gidüp **kasaba-i Kınıklı menzili**, bu dahi mezkûrdur.

Andan 3 sâ‘atde **menzil-i kal‘a-i Silivri,** bâlâda mahrûrdur.

Andan 4 sâ‘atde **menzil-i kasaba-i Büyükçekmece.**

Andan 4 sâ‘atde **menzil-i kasaba-i Küçükçekmece.** Bunlar dahi bâlâda niçe yüz kerre tahrîr olunmuşdur.

Andan (–) sâ‘atde sene 1077 mâh-ı Zilka‘de'sinin on yedinci günü sevâd-ı mu‘azzam **İslâmbol'**a sâlimîn ü gânimîn on altı gulâmımla ve cümle refîklerimle ve on altı re's atlarımla ve üç bin aded nakid guruşumla ve bu kadar mâl-ı menâl-i metâ‘-ı gûnâ-gûnlarımla hâneme vâsıl olup yüz bin hamd [ü] senâ etdim.

Hikmet-i Bârî bir hafta içinde tâ‘ûndan altı nefer ad[ed] abd-i memlûklarımın güzîdeleri merhûm olup hakîr kâmil iki ay göz ağrısı çeküp Allâh âkıbetin hayr eyleye Dahkî Efendi hazretleri meğer üstâd-ı kâmil kehhâl imiş, hakîre gûnâ-gûn şâflar ve gûnâ-gûn müncîler ile gözlerime ***[204a]*** devâ edüp hamd-i Hudâ gözlerim Arab meş‘ali gibi münevver oldu, ammâ Hudâ âlimdir gözlerimden ol kadar cerâhat ve ol kadar ahlât ve ol kadar sarı sular akdı kim ta‘bîr olunmaz.

Meğer Maskov vilâyetinin Balu Hân ve Kazan ve Alatır ve Mujikkirmân vilâyetlerinde erba‘în ve zemherîrde çekdiğimiz şiddet-i şitâ ve dipi ve boranlar cümle gözlerime te'sîr edüp hânemizde sehel istirâhat edince evvelden isti‘dâd-ı emrâz hâsıl etmiş gözlerim karığup ağrımağa başladı.

Hamd-i Hudâ halâs olup yedi aded hatm-i şerîf tilâvet edüp hasbeten lillâh Girid gazâsına gitmeğe azîmet edüp cümle tedâriklerim görüp,

Sene 1078 mâh-ı Recebü'l-müreccebinin onuncu gün niyyetü'l-gazâ deyüp cümle ahbâb ile ve Ak Mehemmed Paşa ile vedâlaşup Girid gazâsına azîmet edüp cümle menâzilleri ve kılâ‘ u kasabâtları beyân eder

Evvelâ *bism-i İlâh* ile İslâmbol'dan üç hidmetkâr ve üç aded yâr-ı sâdık-ı kadîm refîklerim çıkup 2 sâ‘at cânib-i garba kesâfet-i bürûdet-i hevâ çekerek,

Menzil-i karye-i Küçük Nakkâşlı: Küçükçekmece buhayresi kenârında bâğ u bâğçeli yerdir, ammâ hikmet-i Hudâ bunda bir dipi ve boran çekerek Osmân Ağa ve Rıdvân Ağa ve Yûsuf Kethudâ çiftliklerin geçüp 6 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Çatalca: Hünkâr bâğçesi ustası Deli Usta hânesinde mihmân olup

hamd-i Hudâ hevâ küşâde olup cânib-i garba **Kovukdere** nâm mahalli geçüp ve **karye-i Elbasan**'ı geçüp 3 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Kadı: Bunda Sührâb Mehemmed Paşa çiftliğinde mihmân olup andan ale's-sabâh **karye-i Harâccı**'yı geçüp 3 sâ'atde,

Menzil-i kasaba-i Fener: Beş yüz hâneli kefere köyü olduğu bâlâda niçe kerre mastûrdur.

Andan **Küçük Kılıçlı**'yı ve **Büyük Kılıçlı**'yı ve **Sekbânlı'**yı ve **kasaba-i Kösdemir**'i ve **Kurtulmuşlu**'yu geçüp 6 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Çavuşlu: Yeniçeri ocağında Kör Alî Ağa çiftliğidir. Anda mihmân olup yine taraf-ı garba 5 sâ'at gidüp,

Menzil-i kasaba-i Sarây: Mâ-tekaddem medh olunmuşdur, ammâ şimdi kurşumlu kubâblar ile mebnî olan Ayas Paşa câmi'inin kapusu üzre olan celî hatt ile bu târîh tahrîr olundu:

Allâhümme Allâhu lenâ târîhahû,

Vedhulûhâ bi-selâmin âminîn.

Sene (–)

Andan **karye-i İdriv Çakıllı** ve ana karîb **tekye-i azîm İskender Baba**: Bâlâda memdûhdur kim yılda bir kerre bir cem'iyyet-i kübrâsı olur kim bir vecih ile tasvîri mümkin değildir.

Bu sultânı ziyâret edüp dervîşân-ı zî-şânlarıyla görüşüp sehel ta'âm yeyüp anı dahi geçüp **karye-i Örenli**'yi ve **karye-i Tatarlı'**yı geçüp 5 sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i Vize: Mâ-tekaddem mufassal tavsîf olunmuşdur kim Özü eyâletinde başka sancak beği hükm eder. Andan yine semt-i garba (–) sâ'at gidüp,

Tekye-i Binbir Oklu: Ahmed Baba Sultân'ı yine ziyâret edüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb edüp anı dahi geçüp nîm sâ'at gidüp,

Kasaba-i Bınarhisâr: Halîlîzâde İbrâhîm Ağa'da mihmân olup andan bir top menzili ba'îd **Yene kasabası**n geçüp 4 sâ'atde ormanistân dırahtistânlar içre gidüp,

Menzil-i kasaba-i azîm Kırknisâ ya'nî Kırkkilisa ve Kırkkenîse: Şâtır Mahmûd Ağa hânesinde mihmân olup safâ etdik. Bu dahi bâlâda tahrîr olunan kurâlar ve tekyeler ve kasabalar ile niçe kerre bâlâda gâyet mufassal tavsîf olunmuşdur.

Andan **karye-i Dereli**'yi ve **karye-i Paşa**'yı ve **karye-i Çime**'yi geçüp 6 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Karagündüz: Alî Çelebi hânesinde mihmân olduk.

Andan **karye-i Akalan** ve **karye-i Haftân,** sadrıa'zam ammîsinin ze'âmetidir. Anı dahi geçüp 5 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Evliyâlı köyünde bu Evliyâ fakîr mihmân olup Mübârek Geray Sultân ile bir gece cân sohbetleri edüp andan semt-i garba bir sâ'at gidüp,

Menzil-i karye-i Esedli: Efendimiz Mehemmed Geray Hân oğlu Ahmed Geray Sultânımızda bir gece mihmân olup bir at ve elli guruş ihsânın alup andan,

Karye-i Üçobalı'yı ve yine **Paşa köyü**'nü ve yine **Evliyâlı'**yı geçüp ve **karye-i Çinkoca**'yı ve **Yanbolı şehri**nde cisrden geçüp nehr-i Tunca kenârında yine Mehemmed Geray Hânzâde Ivaz Geray Sultân'ımda bir gece mihmân olup niçe ihsânlar alup andan bir sâ'atde,

Karye-i İbrâhîmli'de Mehemmed Geray efendimin kalga sultânı olan Mübârek Geray Sultân'ı anda bulup bir gece mihmân olup Baht Geray Sultân'ı da anda bulup anın dahi ihsânın alup andan yine cânib-i garba,

Karye-i Tavşanlı'da Mehemmed Geray'ın nûreddîn sultânına ve Temir Ağa'ya buluşup anların da in'âmların alup ve,

Karye-i Tontolar: Üç köydür.

Anları dahi geçüp **Yeniköy**'ü ve **Babaköyü**'n geçüp,

Menzil-i karye-i Şeyhli'de Çerkezoğlu'nda ve Ömer Sofî'de mihmân olup andan garba 2 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Atlıoğlu: Bunda Âl-i Osmân'a rehin olan sultânda mihmân olup keremkârlığın görüp andan cenûba 3 sâ'at gidüp,

Menzil-i karye-i Dedeler: Bahâdır Geray Hân oğlu Dede Mehemmed Geray Sultân'da mihmân olup mürüvvetin görüp andan garba bir sâ'at gidüp,

Menzil-i Yenikoy: Selîm Geray Sultân'da mihmâ[n] olup keremin görüp andan,

Kasaba-i Yenice'yi geçüp 2 sâ'at semt-i kıbleye meyyâlce gidüp, ***[204b]***

Menzil-i tekye-i Kademli Baba Sultân

Âsitâne-i Âl-i Abâ-yı Bektaşiyân'dır ve bizzât azîz hazretleri bir serâmed kurşumlu kubbe-i âlî içinde medfûn olup ser-i pâları etrâfında gûnâ-gûn rahleler üzre niçe hüsn-i hatt ebyât eş'ârlar rûy-ı dîvâra tahrîr olunmuşdur.

Ve ser-i sa'âdeti tarafında *âyetün min âyâtillâh* kelâm-ı izzetler var. Ve cânib-i erba'asında niçe yüz gûne şem'dân ve çerâğdân ve buhûrdân ve gülâbdânlar var.

Andan azîz-i merhûm çoban iken kaval-ı Mûsâ çalmağa mâ'il olduğundan başı ucunda iki dâne kamış kavalı ve iki çift pâbuçları durur. Gâzî Hudâvendigâr asrında Gâzî Mihal Beğ azîzi defn edüp kubbe ve imâret ve hücreleri ve kilârları ve yaz u kış meydânları ve mescidi, âhûrları cümle Gâzî Mihal'in olup azîm nazargâhdır kim evc-i âsımâne ser çekmiş bir kûh-ı ser-bülendin tâ zirve-i a'lâsında cihân-nümâ bir teferrücgâh-ı âlîdir kim yüz iki yüz atlı konup göçüp cümle seksen aded fukarâları müsâfirîne ri'âyetler edüp matbah-ı Keykâvus'undan cemî'i âyende vü revendegânlara ni'met-i nefîseleri ve sofra-i bî-imtinânları mebzûldür. Andan yine 3 sâ'atde,

Karye-i Koca Muradlı'yı ve **karye-i Karagöz**'ü geçüp,

Menzil-i karye-i Kayacık: Petko nâm keferede mihmân olup anın haçını putunu kırup andan,

Karye-i Manastır‘ı ve **karye-i Talışmanlı**‘yı ve **karye-i Kabalı**‘yı ve **Navurdere**‘yi geçüp **menzil-i karye-i Kozluca** andan **karye-i Vakf**‘ı ve **karye-i Kırkçeşme**‘yi ve **Hacı Arslan Çiftliği**‘n ve **karye-i Istavroz**‘u geçüp (–) sâ‘atde,

Menzil-i taht-ı sânî Edirne-i azîm

Doğru Kara Kethudâ İbrâhîm Ağa’ya varup andan Kâ’immakâm Kara Mustafâ Paşa’ya varup mukaddemâ Edirne’de görüşdükde taleb etdiği sunkuru ve toykunu va‘demiz üzre paşaya hedâyâ verüp ol dahi telhîsci ile iki dâne ibret-nümâ mürg-bâzları sa‘âdetlü pâdişâha gönderüp cümle doğancıbaşı ve çakırcıbaşı ve atmacacıbaşı ve şâhincibaşı nâm ağalar ve gayri şikâr ağaları,

“Müddet-i medîd-i ömrümüzde biz bunun gibi tülemiş mercân gözlü ve bu tonda böyle iri toykun ve sunkur görmedik” dediklerinde hemân sa‘âdetlü pâdişâh,

“Tiz bunu kim getirdiyse dahi gayrilerin getirsin” dediklerinde kâ’immakâma haber gelüp kırk kerre yemîn billâh etdim, halâs olamadım.

Âhır-ı kâr Çerkez vilâyetinde olan kuşların kanatları ve kuyrukların kâ’immakâma gösterüp ol dahi hakîri kanat kuyruklar ile buyruklayup pâdişâh-ı âlempenâhın huzûruna varup zemîn-bûs edüp hayr du‘âlar ve senâlardan sonra kuşların cenâhların gösterüp,

“Pâdişâhım bunlar Çerkezistân’da öldüler. Pâdişâhıma gelenlerden gayri kuşlarım yokdur” deyü yemîn billâh etdikde Hudâ yarlığasın Vânî Efendi,

“Hünkârım bu Evliyâ Çelebi tâ Erzurûm’umuza Melek Ahmed Paşa yılından berü bilirim. Sözünde sâdık bir seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî âdem kulundur. Eğer dahi bâzları olsa pâdişâhımdan dirîğ etmezdi” ded[ik]de, bizzât hünkâr eyitdi:

“Ben de bilirim. Âlem-i sabâvetimizde Kaya Sultân yanında bize çok hidmet etdi” ded[ik]de iki kerre zemîn bûs edüp lisân-ı Tatarca niçe gûne du‘âlar edüp ol kuşlar sebebiyle Maskov diyârın ve Dağıstân ülkesin ve Çerkezistân’ı ve Heyhât sahrâsı ve Kalmığ’ı ve kavm-i Heşdek’de yetmiş gün yatsı namâzı vakti olmayup salât-ı ışâyı kılmadığımızı hikâyet etdikde Vânî Efendi,

“Belî ol diyârda ışâ namâzı kılınmaz, zîrâ iki sâ‘at olmadan sabâh namâzı olur” deyüp şehâdet etdi.

Ve niçe su’âller edüp cümle Vânî Efendi’nin su’âllerine cevâblar verdim.

Andan sa‘âdetlü pâdişâh Leh ve Çeh ve İsfaç ve Nemse ve Filimenk ve Alman ve Ungurus ve’l-hâsıl üç yılda Beç‘de ve Prak’da ve Macar’da ve Hırva[di]stân’da seyâhat etdiğim yerleri yedi gün kâmil su’âl edüp ekseriyyâ Beç kal‘asın ve Yanık kal‘asın su’âl edüp andan sekizinci gün kuşlar içün bî-hisâb ihsân [u] in‘âmlar edüp yine kâ’immakâma geldim, kaziyye-i serencâmım bir bir nakl etdim.

Ertesi cemî‘i velî-ni‘am efendilerim ile Girid’e giderim deyü cümle vedâlaşup ve niçe ihsân [u] in‘âmlar alup Kâ’immakâm Paşadan izin taleb etdikde ta‘[y]înâtlar verüp hakîri sâ’ir ağavâtları zümresine ilhâk etmek murâd edindikde hemân hakîr dest bûs edüp eyitdim:

“Azîz başın içün olsun ve *merhûm u mağfûrun-leh* Köpürlü Mehemmed Paşa rûhiyçün

olsun kim bu fakîr-i hakîr bir mücâhidün fî-sebîlillâh kişiyim. İbtidâ Azak gazâsından berü bir gazâdan kalmayup yedi yıl Kırım'dan Kazak vilâyetlerinde Maskov'da ve Leh'de ve Krakov'da ve Çeh'de Tatar-ı sabâ-reftâr-ı adû-şikârlar ile kâfiristânda kılıç urup gazâlar etdim. Allâh içün olsun beni bu Girid gazâsından alıkoma. Henüz sadrıa'zam İstife şehrinde imiş, yetişeyim" dedikde,

"İmdi Evliyâ Çelebi, bizi ol gazâda du'âdan unutma" deyü iki yüz altun ve bir kat esvâb ve hüddâmlarıma da otuz altun ve birer kat libâslar *[205a]* verüp altı re's ulak bârgîrleri ile yetmiş seksen kıt'a mektûblar verüp vedâ'laşup niçe ihsânları Edirne'de bırağup,

Sene 1078 mâh-ı Ramazânu'l-mübârekinin on beşinci bâzârertesi gün şehr-i Edirne'den cezîre-i Girid'e Kandiye gazâsına gitdiğimiz konakları ve çekdiğimiz âlâm-ı şedâ'idleri beyân eder

Evvelâ Edirne'den çıkarken cânib-i cenûbda yeni köprüden geçüp Tunca kenârıyla sehel gidüp ana karîb nehr-i Arda üzre bir haşeb cisr-i azîmden ubûr edüp (–) sâ'at cânib-i cenûba gidüp,

Karye-i ma'mûr Demirdaş: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) nin kurşumlu câmi'-i zîbâsı ve bir hânı ve bir latîf hammâmı ve bir medrese ve bir mektebi ve iki yüz aded tahtânî ve fevkânî mükellef ve müzeyyen ve ma'mûr kârgîr binâ sarây-ı azîmleri var kim cümle kiremit örtülü büyût-ı zîbâlardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Andan yine cânib-i cenûba (–) sâ'at gidüp,

Karye-i Emirli: Bunda dahi kurşumlu câmi' ve hân ve hammâm ve yüz elli kadar kiremit örtülü evleri var. Bu iki aded ma'mûr kurâları geçüp 2 sâ'at fezâlarda gidüp,

Menzil-i karye-i Ece Sultân: Bu azîz-i merkûm bir bayır üzre bir cinîn-misâl hıyâbân-ı dırahtistân koru içinde bir kurşumsuz tula kârgîr binâ kubbe-i ra'nâ içinde Ece Sultân medfûndur kim hasîbü'n-nesîb sâdât-ı kirâmdandır. Türbe-i pür-envârında aslâ fukarâları yokdur. Bu karyede Abdülkerîm Çelebi'de mihmân olup ertesi,

Karye-i Kapuçu: Bir ma'mûr kefere-i Rûm köyüdür. Anı geçüp (–) sâ'at cenûba nehr-i Meriç kenârınca gidüp,

Evsâf-ı kal'a-i bâlâ Dimoduka

İki nefer Urûm kralları karındaşlar idi. Birinin ismi Dimo, birinin Duka. Bu iki kefereler bu kal'ayı iştirâk-i sevî üzre binâ etdiklerinden Dimo Duka'dan galat-ı meşhûr Dimetoka derler. Sene 762 târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân fethidir. Be-dest-i Gâzî Ferhâd Beğ.

Ve yedi kerre mukaddemâ muhâsara olup fethi müyesser olmayup âhıru'l-emr kralın birin Ferhâd Beğ avda avlayup esîr eder. Öbür karındaşı Rûm kefereleriyle kal'aya kapanup kal'a içinden taşra çıkmayup re'âyâ olmak şartıyla Duka nâm kral kal'anın miftâhların Ferhâd Beğ'e teslîm edüp ba'dehu asker-i İslâm alâ mehil kal'ayı kabza-i tasarrufa alırlar. Yohsa bu kal'a sademât-ı top-ı kûb ile feth olur hisâr-ı üstüvâr değildir. Ammâ hîn-i fethde küffâr kal'a içinde olmak üzre akd-i sulh olunduğiyçün hâlâ kal'ada dizdârdan gayri müslim yokdur.

Derûn-ı hisârda cümlesi yüz aded kârgîr binâ kiremit ile mestûr menhûshâne-i ma'mûr-

ı keferelerdir, ammâ dizdâr nârin kullede sâkindir. Ve bir kenîseleri var.

Rûmeli eyâletinde niçe sa‘b hisâr-ı metîneler vardır ammâ bu dahi sedd-i Mekü-misâl kal‘a-i üstüvârdır. Hâlâ Rûmeli eyâletinde Edirne bostâncıbaşısı hükmünde Sultân Bâyezîd Hân vakfı voyvadası zâbıtdır. Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi (–) kurâdır.

Taht-ı kadîmdir kim Sultân Bâyezîd-i Velî bunda niçe zamân sâkin olmuşdur. Hattâ Selîm Hân-ı Evvel Bâyezîd Hân pederinden hilâfeti cebren aldıkda Bâyezîd Hân'ı bu Dimetoka tahtgâh-ı kadîmdir deyü bunda nefy edüp Havsa nâm mahalde Bâyezîd Hân merhûm olup na‘şın İslâmbol'a götürüp câmi‘inin mihrâbı önünde defn ederler. Ya‘nî bu kal‘a tahtgâh-ı kadîm olup Mûsâ Çelebi Sultân ibn Yıldırım Hân dahi bunda sâkin olurdu, zîrâ sayd [u] şikârı da gâyet çokdur. Ve hâlâ yukaru kal‘ada cihânnümâ bir pâdişâh sarâyı var. Sâfî kurşum örtülü örtülü maksûreleri ve müteaddid ve hücreleri ve kâ‘aları vardır.

Ve kal‘ası evc-i semâya berâber bir kırmızı yalçın kaya üzre maşrıkdan cânib-i garba şekl-i bâdemî vâki‘ olmuş bir tûlânîce Şeddâdî iki kat taş binâ kal‘a-i ra‘nâ beş bölük bir kal‘a-i serâmeddir. Cirmi dâ'iren mâdâr iki bin beş yüz adımdır. Ve püşte-i âlîsinin enderûn [u] bîrûnunda sâfî mağârâlardır.

Ve cümle iki kat dîvârında birer aded metîn kullelerdir. Lâkin handakı yokdur ve olacak handak yeri de yokdur ve handak lâzım da değildir, zîrâ bu kal‘anın ba‘zı yerleri evc-i âsımâna kad keşân olmuş iki minâre kaddi uçurum ve yalçın kayalardır. Bâ-husûs garb tarafı ki nehr-i Kızıldeli nâm dîvâne akar suyun tarafı bir şâhin ve zağanos âşiyânlı kayalardır. Ol ecilden bu kal‘anın aslâ handakı yokdur. Ve cenûb tarafına Kızıldeli {nehri} akup duran âbdır. Ol cânibinde dahi handakları olmayup gâyet metîndir.

Ve bu Kızıldeli nehri kenârında aşağı varoş-ı azîmi var. Lâkin etrâfında kal‘a dîvârları yokdur, ammâ bu varoşa Kızıldeli suyu aşırı cenûb tarafı dağları aşağı varoşa havâledir, ammâ iç kal‘a da ana havâledir.

Ve yukaru kal‘anın iç kal‘ası iki katdır ve iki bölükdür. Birine ***[205b]*** Kız kullesi derler. Birine Cebehâne kullesi derler. Ve bu iki bölük hisârın birbirlerine geçmeğe iki kapusu ve cânib-i şimâle nâzır bir bölme hisâr dahi var, gâyet metîn dîvârlıdır.

Ve hünkâr sarâyı dahi iç kal‘a-misâl bir bölme hisâr dahidir. Lâkin bu sarây ve bölme dîvârı İslâm pâdişâhlarının binâsıdır. Bu zikr olunan kat-ender-kat bölme hisâr-pîçe dîvârlardan aşağısının her taraflarında birer kat hisâr-pîçe nâm sa‘b ve metîn dîvâr vardır.

Ve cümle üç aded kapulardır. Biri tâ iç kal‘a kapusu cânib-i cenûba nâzırdır. Bir kapu dahi taraf-ı şimâle meftûh kapudur. Bu dahi iç kal‘a kapusudur. Bir kapu dahi aşağı kat kapudur kim çömlekçiler tarafına açılır, ammâ bu mezkûr kapular hünkârlara mahsûs kapulardır kim yukaruda pâdişâh sarâyı vardır. Bir kapu dahi cânib-i garba nâzır Köprü kapusu derler. Bir kapu dahi semt-i kıbleye nâzır Çârsû kapusu derler, iki kat metîn ve kavî kapulardır, cümle halk bundan girüp çıkarlar, ammâ bu iki kat kapu mâbeyni dahi bir bölme küçük hisârcık gibi vâki‘ olmuşdur.

Bu hisâb üzre bu kal‘a-i Dimetoka cümle altı katdır. Ve cümle bölme dîvârlarında olan

kapularla cümle (–) kat metîn hadîd bâb-ı kavîlerdir. Ammâ aşağıda iki kapu dediğimizin taşrasındaki kapudan içeri girirken sağ tarafda dîvârda bir âdem kaddi âlîde celî hat ile beyâz mermer üzre tahrîr olunan târîh budur:

Devr-i adlinde o şâh-ı keremin,

Yapılup oldu kılâ'-ı müsned,

Sarf edüp mâlını himmet etdi,

Kıldı bu hidmete sa'y-i bî-had,

Dedi târîhin anıniçün Tîğî,

Kapu ağası-i Sultân Ahmed. Sene 1015.

Ve tevârîhin sağ köşesinde lisân-ı Yûnânca Hazret-i Risâlet-penâhın sa'âdetle dünyâya geldikleri gece temel koyulduğunun târîhi tahrîr olunmuşdur kim hatt-ı garîbedir.

Der-vasf-ı aşağı varoş-ı ma'mûre

Cümle on iki mahallâtdır. Ve cümle altı yüz aded kiremit ile mestûr tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı seng-i mutarraş dîvârlı ma'mûr ve müzeyyen sarâylar ve hânedân-ı ra'nâlarında elbetde bâğ u bâğçe ve gül-i gülistânları mukarrerdir.

Ve cümle on iki mihrâb cevâmi' ve mesâcid-i selâtîn-i mü'minândır. Cümleden Yıldırım Bâyezîd Hân câmi'i çâr-kûşe dîvâr üzre ve içinde dörd aded kârgîr binâ direk üzre bir acîb ü garîb tahtadan mebnî bir musanna' kubbeli câmi'-i pür-envârdır kim bir müzeyyen ve serâmed minâre-i bâng-ı Muhammedîsi var. Cümle âsâr-ı binâları ve harpüşte tahta binâ kubbesi rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile eyle musanna' kurşum örtülüdür kim sihr-i bûkalemûndur. Şeb [u] rûz cemâ'at-i kesîreye mâlik ma'bedgâh-ı kadîmdir, ammâ haremi yokdur. Ve bundan gayri dahi câmi' yokdur.

{Der-beyân-ı mesâcid-i âbidân-ı zâhidân}

Cümle 12 mesâcidlerdir, ammâ câmi' olmağa müsta'id zâviyeler vardır. Cümleden Nasûh Beğ mescidi bir câmi'-i selâtîn-misâl kurşum kubbeli ma'mûr mescid-i şerîfdir. Ve Kurd Beğ mescidi ve Bâzârlı Beğ mescidi, ya'nî Alaca mescid demekle ma'rûfdur. Ve Ankâ'ü'l-vâsi' mescidi ve Oruç Paşa mescidi ve Kapucu mescidi ve Tatarlar mescidi ve Harâccı mescidi ve Zencîrli mescid ve Cırcır mescidi ve Abdâl Cindî mescidi ve köprü başında Gâzî Ferhâd Beğ mescidi. Bunlar cümle kiremit ile mestûr buk'a-i mübârekelerdir.

Ve cümle dörd aded medrese-i âlimândır. Cümleden Bâyezîd Hân medresesi ve medrese-i Oruç Paşa. Ve cümle beş aded tekye-i dervîşân-ı ehl-i tarîk vardır. Ve cümle beş aded mekteb-i sıbyân-ı ebcedhândır.

Ve cümle iki aded dâru'z-ziyâfe-i imâret-i it'âmdır. Yıldırım Bâyezîd Hân imâ[re]ti, Nasûh Beğ imâreti kurşumlu me'kelhânedir kim bay u gedâya ni'metleri mebzûldur.

Ve cümle (–) aded hân-ı tüccârân-ı sevdâgerândır. Cümleden kurşum örtülü Nasûh Beğ hânı ma'mûrdur. Ve cümle iki aded kârbânsarây-ı âyende vü revendegânı vardır.

Ve cümle üç aded hammâm-ı rûşenâları var. Köprü başındaki hammâm kâh işler ve kâh

harâb durur. Ammâ Fısıldı hammâmının âb [u] hevâsı ve binâsı latîf ve musanna‘ hammâm-ı râhat-ı cândır. Ve bir musanna‘ kemer altında bir delik vardır, ol kemer altındaki kurna başında bir âdem otursa ve öte başında bir âdem oturup ol deliğe bir âdem ağzın koyup söyleşirler, delikden kelâmları birbirlerine be-dürüstî işidilüp söyleşirler. Anıniçün Fısıldı hammâmı derler. El-hâsıl âşık ve ma‘şûkların kelimât edüp murâd alup her murâdı verecek delikdir kim Fısıldı deliği ve Fısıldı hammâmı derler. Ve Ulu câmi‘in önündeki hammâmın târîhidir:

Yapdı bu hammâmı Sultân Osmân,

Cûy-ı kevser ola cennetde bu su,

Hâtıra ilâc olup târîh dedim,

Hâsılı hammâm-ı rûşendir bu.

Sene (–).

Ve cümle yetmiş aded hânedâ[n] hammâmları ***[206a]*** vardır. Cümleden Koca solakbaşı hânesinin hammâmını müferrihdir, derler ammâ hakîr girmedim ve alimallâh görmedim.

Ve cümle yüz aded dekâkînlerdir kim her şey bulunur. Lâkin kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur, ammâ çömlekçi ve bardakçı dükkânları iki yüzden çokdur. Ve çarşu içi câ-be-câ kudretden beyâz kaya kaldırımdır.

Ve âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi nâzük-endâm ve sîm-bedendir. Ve cümlesinin reng-i rûyları humret üzredir, zîrâ Delikızıl nehri nûş ederler. Gâyet latîf ve serî‘u’l-hazm âb-ı hoş-güvârdır. Bu nehrin ibtidâ menba‘ı Tanrıverdi dağından gelüp bu kal‘anın altındaki cenûb tarafında on iki göz taş yapıda temelli direkler üzre meşe direkleri döşeli cisr-i azîmin altından geçüp dahi aşağı kal‘adan bir top menzili alarka cânib-i kıbleye cereyân ederek gidüp nehr-i Arda ve nehr-i Tunça ve nehr-i Meriç bir yerden cereyân ederken bu Kızıldeli nehri anlara mahlût olup cümlesi bir yerden Enez kal‘ası kurbunda bahr-i Rûm’a munsab olur.

Der-beyân-ı memdûhât-ı Dimedoka

Bâğ u bâğçesinde şîreli âbdâr hoş-hor üzümü ve tekkeşîn ayvası memdûhdur, ammâ kırmızı la‘l-gûn Dimetoka bardağı ve kâseleri ve çanakları ve ibrikleri meşhûr-ı âfâkdır.

………………(1 satır boş)………………..

Der-fasl-ı ziyâretgâh-ı kibâr-ı evliyâullâh: Bu şehir taht-ı kadîm olmak ile niçe bin güzîde kibâr-ı kümmelînler medfûndur, ammâ ziyâret etdiğimiz bunlardır kim tahrîr olunur.

Evvelâ kal‘a altında ziyâret-i Cüneyd Baba, andan ziyâret-i Sofî Şâhî Baba, andan Tebrîzî Başa, andan Mursal Baba, andan Gâzî Ferhâd Baba, andan mezârlık içinde Monlacık Efendi, andan Ayvad Baba, *kaddesenâllâhu bi-sırrıhi’l-azîz, rahmetullâhi aleyhim ecma‘în*.

Andan kalkup cenûb tarafına 5 sâ‘at gidüp,

Karye-i Karayenli ve **karye-i Hisârcık** ve **karye-i Saltık** ve **karye-i Mandıra** ve

karye-i Sofîli ve **karye-i Karabınar:** Bunlar kefere ve müslim köyleri ve cümle serbest ze‘âmetlerdir. Andan,

Menzil-i karye-i Vukûf: Anda Ahmed Beğoğlu'nda mihmân olup zevk etdik. Bu köyden taşra,

Ziyâret-i Zindel Baba Sultân andan cânib-i cenûba bir sâ‘at gidüp **ziyâret-i Açıkbaş Baba Sultân,** ammâ aslında Âşık Paşa Sultân'dır. Kavm-i Ütrük Açıkbaş Tata derler. Bu iki ziyâret sâhibleri ibtidâ diyâr-ı Rûm'a Orhân Gâzî oğlu Süleymân Paşa ile geçen kırk kişilerdendir. *Rahmetullâhi aleyhim ecma‘în.*

Bunların gazâ etdikleri kâfir tevârîhlerinde bile yazılmışdır. Ve bu ziyâretlerin kurbunda,

Ziyâretgâh-ı Kadınlar Mezârı: Hâlâ ziyâretgâh-ı âyende vü revendegândır. Bu ziyâretgâha karîb çeşmesâr-ı acîb var. Kırk yılda bir Kadr gecesinde tâ sabâha dak süd akar, Zindel Baba çeşmesi derler temâşâgâh-ı garîbdir.

Andan yine cânib-i cenûba gidüp **karye-i Yelkenci** ve **karye-i Koyuneri** nâm kurâyı geçüp 5 sâ‘atde kâh şarka ve kâh cenûba gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i atîk Ferecik

Bânîsi Rûm keferesidir. Ba‘dehu sene 759 târîhinde ibtidâ Süleymân Beşe ibn Orhân fethidir. Hîn-i muhâsarada fethinde usret çekilüp ba‘de'l-feth iki kal‘asın dahi {Tanrıverdi dağı eteğinde olup} asker-i İslâm münhedim etmişlerdir. Hâlâ âsâr-ı binâları zâhir ü bâhirdir. Bu şehir imâretinin cümlesi yedi mahalledir. Müslim mahallâtları şehrin güzîde yerindedir. Kefere mahalleleri kenârdadır.

Ve kamusu beş yüz aded tahtânî ve fevkânî cümle kârgîr binâ ve serâpâ kiremit örtülü bâğlı ve bâğçeli vâsi‘ hânedânlardır. Cümleden hânemiz sâhibi Kara Mehemmed Ağa ve Ramazân Ağa ve Kör Alî Ağa hâneleri mükellef ü mükemmel büyût-ı ra‘nâlardır.

Ve dükelisi yedi aded mihrâbdır. Cümleden cemâ‘at-i kesîreye mâlik çârsû içre kenîseden veliyy olunmuş Süleymân Beşe ibn Orhân câmi‘idir, ammâ kurşum kubâblı bir ma‘bedgâh-ı kadîmdir. Minâresi sol tarafındadır ve kapusu üzre târîhi budur:

Büniyet hâze'l-minâre ve vaz‘uhâ masnû‘a,

Kâle târîhen Hadîdî kadduhâ merfû‘a.

Sene (–).

Ve câmi‘-i Sultân Mûsâ Çelebi ibn Yıldırım Bâyezîd Hân ve {câmi‘-i İbrâhîm Ağa}.

Ve hepisi (–) aded mesâcid-i mü'minân-ı muvahhidândır. Evvelâ Şeyh Sinân mescidi ve Sadreddîn mescidi ve Bâzâryeri mescidi var. Meşhûr buk‘a-i mübârekeler bunlardır.

Ve umûmîsi iki aded medrese-i âlimândır. Ve olancası beş aded mekteb-i sıbyândır. Ve bardası iki aded tekyegâh-ı dervîşândır. Ve olandası yüz aded dükkân-ı esnâfândır.

Ve hamusu beş aded hân-ı tüccâr-ı sevdâgerândır. Cümleden çârsû içinde Ekmekçizâde Ahmed Paşa hânı gâyet mükellef ve işlek ve kiremit örtülü ma‘mûr hândır. Hâlâ bu hânın

[206b] mütevellîsi İslâmbol’da Kuruçeşme’de sâkin ekmekçi hâkimi nâzıru’n-nuzzârdır.

Ve yekûnîsi bir hammâm-ı hoş-hevâ-yı hûb-binâsı vardır. Bu dahi Ekmekçioğlu Ahmed Paşa hayrâtıdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i şehr-i Ferecik

Bir topraklı bayır üzre {Tanrıverdi kûhu zeylinde} vâki‘ olup kıble tarafı Enez kal‘asına doğru sahrâ-yı azîm mahsûldâr diyârdır. Ve bu şehirden nehr-i Meriç aşırı kal‘a-i İpsala dörd sâ‘atlik yerdir kim görünür.

Der-vasf-ı hâkimân-ı Ferecik

Evvelâ Rûmeli eyâletinde olup Sultân Bâyezîd-i Velî evkâfı olmak ile mütevellîsi hâkimden şer‘-i Resûl-i mübîn tarafından şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi elli aded kurâdır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve şehir kethudâsı ve harâc emîni ve şehir nâ’ibi vardır. Ve âb [u] hevâsı latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi ve cümle meyvesi memdûhdur. Bâ-husûs âb-ı hoş-güvârı Fere[cik] dağlarından bir azîm su kemerleriyle şehre gelüp cümle çeşmelere ve câmi‘lere bahş olur.

{Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı Ferecik}: (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Andan Tanrıverdi dağın geçüp (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Andan 3 sâ‘atde dereler ve depeler ve dağ ve bâğ u ırağ u yakın giderek ve haydud keferesi havfin çekerek cânib-i garba gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Köhnelik harâbâbâd Kara Güvercinlik

Tuna nehri kenârında bir Güvercinlik kal‘ası dahi vardır, tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu Güvercinliğ‘i sene (–) târîhinde Orhân Gâzî asrında Ece Ya‘kûb nâm akrabâmız feth edüp câ-be-câ münhedim etmişdir. Hâlâ kal‘ası bir kızıl yalçın kaya üzre şekl-i muhammes bir Şeddâdî seng binâ imiş, harâb olmuş. İçinde keçiler yatır.

Ammâ aşağı varoşu bir vâsi‘ dere içre yalçın kayalar altında beş yüz Bulgar kâfiri köyüdür. Aslâ müselmân yokdur.

Ve cümle evlerde birer küçük hânlar var kim cümle âyende vü revende müsâfirîn ü tüccâr u züvvârlar evlere konup herkes akçesiyle yeyüp içüp konup göçüp ba‘zı bî-perhîz âdemler kanup geçirirler, zîrâ gâyet mahbûbe kızları vardır kim yol üzre bâzâr yerinde durup bir yolcu görseler,

“Ağa benim evime kon. Bak benim ekmeğim ak pakdır ve evimin aşağısı ve yukarusu pâkdir. Ak akçene bakmam. Senden bir şey saklamam. Sana pek ri‘âyet ederim” deyüp ol kadar dilnüvâzlık edüp mazbût gönülleri uğurlayup hâh nâ-hâh seni istediği yerine kondurup ta‘zîm edüp kılınırlar, ammâ bir Girid mankırı bağışlamazlar. Eğer hakların vermezsen cümle avretler başına üşüp bir ey kötek çekerler, zîrâ mu‘âf u müsellem derbend-i azîmdir. Ve ba‘de’l-ışâ hakların alup cümle kızlar ve avretler kaçarlar. Eğer senden râzılar ise sabâh tahte’l-kahve ta‘âmlar getirüp yedirüp içirüp yola yollarlar. Bu dahi Sultân Bâyezîd-i Velî evkâfıdır.

Ba‘dehu bu köyden kıble tarafına aşağı yarım sâ‘at bir vîrân kal’a dahi var, anı dahi

seyr edüp sağ tarafda dağlar içre (–) sâ‘at gidüp,

Menzil-i karye-i Karakayalı: Müselmânlardır ve bu dahi Bâyezîd-i Velî Hân vakfıdır. Anda yeniçeri Muslı Beşe hânesinde mihmân olduk.

Andan (–) sâ‘atde konarak(?) yerlerde gidüp,

Sitâyiş-i kasaba-i Şabcılar

Bir dağ eteğinde bir câmi‘li ve iki hânlı ve iki yüz kiremit örtülü evli cemî‘i tekâlîf-i örfiyyeden mu‘âf u müsellem ve müslim ve gayr-i müslim re‘âyâları cümle mîrî şab çıkarup emînine verirler. Sekiz yük akçe büyük iltizâmdır. Hikmet-i Hudâ bu kasabada bir kölem firâr edüp yer yarıldı yere geçdi. Âhır-ı kâr hemân tarfetü‘l-ayn içre cân başıma sıçrayup atlarıma süvâr olup tekrâr,

Menzil-i Ferecik'e gelüp kadıdan mürâsele ve mahzarlar alup kâmil bir hafta Ferecik kazâsı ve kurâsında şimâle ve cenûba ve şarka ve garba gezüp tâ Sıçanlı dağların ve yolları ve bellerine varınca geşt [ü] güzâr edüp hamd-i Hudâ mel‘ûn köle destime girüp pây-beste ve dil-haste edüp yine **tekrâr menzil-i Ferecik**‘de oğlana bir ey kırbaç-ı Evliyâ kerâmetin gösterüp anda atları ve esbâbları yine seyishânelere tahmîl edüp cenûb cânibine 2 sâ‘atde, **karye-i Şahinli**‘yi geçüp,

Menzil-i tekye-i âsitâne-i Nefes Sultân

Evc-i âsımâne berâber bir kûh-ı bâlâ üzre bir azîm âsitâne-i Bektaşiyân'dır. Akdeniz içinde cezîre-i İmroz ve cezîre-i (–) ve kal‘a-i Enez ve kal‘a-i İpsala sahrâları cümle bu âsitâneden nümâyândır, tâ bu mertebe eflâke ser çekmiş serâmed bir kûh-ı serbülenddir. Bu tekyenin yaz meydânı ve kış meydânı ve cümle müsâfirhâneleri ve matbah-ı Keykâvusî‘si ve ıstabl-ı anterîsi ve kilârı ve mescidi ve türbe-i ***[207a]*** pür-envârın kubbesi ve'l-hâsıl cümle imâretleri serâpâ nîlgûn kurşum örtülü âsâr-ı azîmlerin sâhibü‘l-hayrâtı Etmekçioğlu Ahmed Paşa imâretidir.

Kırk elli kadar pâ-bürehne ve ser-bürehne pâk ü pâkîze âşık-ı şeydâ fakr-ı fâka sâhibi fukarâ-yı dervîş-i dilrîşânları var. Her biri birer köşe-i vahdetde halkdan münzevî mücerred pâk erbâb-ı ma‘ârif cânlar var. Niçesi de âyende vü revendelere hidmet edüp kût-ı lâ-yemût geçinirler.

Ve cemî‘i müsâfirîn ü mücâvirîne matbah-ı Keykâvuslarından ni‘metleri mâh u sâl bi'l-guduvvi ve'l-âsâl ale'l-ittisâl bay u gedâya ve pîr [ü] cüvân u muğâna ni‘metleri mebzûldür. Ve âsitâne meydânı içre bir âb-ı hayât su sarnıcı var kim mâh-ı Temmûz-ı nevrûzda gûyâ buz pâresidir.

Ve bir acâ'ib yel değirmeni var. Cümle Enez sahrâsında ve Mekri kal‘ası taraflarında ve Dimetoka taraflarından âdemler gelüp bu yel değirmeninde un öğüdürler. Garâ'ib anda kim bu kadar yüz yıldan berü bu değirmenin yerine rahne gelmeyüp taşı aslâ aşınmamışdır.

Ve bu kûh-ı bâlâ üzre şehr-i Edirne'den gelen üç aded nehr-i azîml[er] deryâ gibi cereyân edüp Enez kal‘ası kurbunda bahr-i Rûm'a munsab olduğu aceb güzel görünür kim ibret-nümâ temâşâgâhdır. Ve bizzât Nefes Sultân bir çâr-kûşe kurşumsuz kubbe-i âlî içinde medfûndur. Beyt, li-nâmıkıh:

Nefes Sultân bir erdir nefes almakdurur erlik,

Tefâhür eyle fakrile budur âlemde serverlik.

Yine bu [kubbe-i pür]-envârının içinde rûy-i dîvâr[da] bu ebyât-ı nâ-matbû‘umuz tahrîr edüp rû[h-ı] pür-fütûhlarıyçün bir sûre-i Mülk tilâvet edüp rû[h]-ı şerîfine savâbın hibe eyledik.

Bu mehbıt-ı pür-envâr kubbe-i âlî içre kabr-i münevveresinin cânib-i erba‘asında ol kadar Kelâm-ı İzzet ve çerâğdân ve kandîldân ve şem‘dân ve gûnâ-gûn âvîzeler var kim bir Mısır hazînesi mâl eder. Cümle fukarâlar her züvvârın üzerlerine mâ-i gülâb nisâr edüp gûnâ-gûn buhûr ûd miskler yakarlar. Hamd-i Hudâ bu dergâhı da ziyâret edüp andan aşağı enüp bir sâ‘atde,

Der-beyân-ı yenâbî‘-i germâb-hâ-yı zemîn

Bu Nefes Sultân âsitânesi cenbinin zîrinde bir ılıca var kim Rûm u Arab u Acem ve Belh [u] Buhârâ ve Frengistân’da ve Bursa’da ve’l-hâsıl ekâlîm-i seb‘ada yedi yüz yetmiş aded banalar görüp cümlesine girüp illâ Budin kal‘asında Yeşil Direkli ılıcası ve Sofya’nın banası ve bu Nefes Sultân humması kadar menâfi‘-i kesîreli kavza görmedim. Hattâ Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘ bu kaplıcaya girüp nef’in müşâhede edüp,

“Vallâhi Bursa ılıcalarından latîfdir” deyü Nefes Sultân’a çıkup ziyâret etdikde buyururlar kim,

“Bu Nefes Sultân bizim Âl-i Osmân’ın ırk-ı tâhirinden Yıldırım Bâyezîd Hân oğlu Düzmece Mustafâ Çelebi budur. Terk-i dünyâ edüp bu tekyede kendüyi ifnâ-yı vücûd ile pinhân edüp âlem ağyârdan bî-haber olup zevk u safâda idi. Ba‘dehu bu Düzmece Mustafâ peydâ olup anı Edirne’de Uzunçârsû başında salb edüp Şehzâde Mustafâ asılup derdinden halâs olduk” derlerdi. Ammâ hâlâ ki Şehzâde Mustafâ bunda Nefes Dede nâmıyla bu hânkâhda hidmet yer[in]de henüz pâdişâh-ı âlem idi, deyü bizzât Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘ bu hikâyeti nakl edüp Nefes Sultân fukarâlarına ihsân u in‘âmlar edüp,

“Bizim zürriyetimizdendir. Türbe-i pür-envârına bir hoşça hidmet edin” deyü tenbîh edüp gider. Hakîkatü‘l-hâl bu Nefes Sultân Yıldırım Hân oğlu Mustafâ Çelebi olduğuna şübhe yokdur. Hattâ âlem-i fakr-ı fâkda ve Kâf-ı kanâ‘atde iken bir zî-kıymet taşı ummân-ı kerâmesinden çıkarup fürûht edüp bu ılıcayı kubâbları ve câmekânları ve halvet ve havz u şâzrevânlarıyla bir gayri kimesne nâmıyla amâr edüp kırk yedi yaşında âhirete intikâl edüp bu âsitânede Nefes Sultân deyü defn etmişlerdir. *Rahmetullâhi aleyh.*

Bu ziyâreti etdiğimizden sonra cânib-i cenûba gidüp,

Koru-yı pâdişâhî: Bir azîm ormanistân çengelistân balkanistândır kim Âl-i Osmân’ın kırk bin re’s atları ve kısrağ u tay ve hergeleleri bunda kışlayup gezer. Emîr-âhûr-ı sultânî tarafından koru ağaları zabt edüp bir ağacını kesenleri teczîm ederler.

Andan koru ağalarında sehel istirâhat edüp taht-ı kahve yeyüp andan 6 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i atîk Marile

Rûm kralları binâsı olup sene (–) târîhinde Yıldırım Hân ümerâlarından Ferhâd

Beğ fethidir. Kal‘asının câ-be-câ yerleri hâlâ münhedimdir. Kefereleri koru-yı pâdişâhîye hidmet edüp cümle tekâlîf-i şâkkadan mu‘âf müsellem ve gayr-i müslimlerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı kal‘a-i köhne-âbâd hisâr-ı Mekri

Bir kal‘a-i Mekri dahi Rodo[s] cezîresinin mukâbelesinin cânib-i şarkîsinde Anatolu hâkinde Alâ’iyye hâkinde leb-i deryânın bir körfez nihâyetinde Mekri kal‘ası var. Ammâ bu Rûmeli Mekrisi andan ziyâde ***[207b]*** ma‘mûr ve müzeyyendir. Sene (–) târîhinde (–) (–) fethidir. Be-dest-i Gâzî Evrenos.

Kal‘ası Akdeniz kenârında şekl-i murabba‘ seng binâ bir köhne sûr-ı ra‘nâdır. Dâ’iren mâdâr cirmi bin adım kal‘adır. Der-i dîvârlarının câ-be-câ yerleri rahnedâr olup ol kadar ma‘mûr değildir.

Bir bayırlı ve dereli ve depeli ve kayalı zemîn üzre vâki‘ olmuş kal‘a-i atîkdir, ammâ leb-i deryâda iç hisârı metânet üzre mebnîdir. Hâlâ Rûmeli eyâletinde yüz elli akçe pâyesiyle Ferecik kazâsından ifrâz bir küçük kazâcıkdır.

Ve hâkimi Bâyezîd-i Velî Hân mütevellîsi zâbıt u râbıtdır. Ve cümle on pâre köy nâhiyesi dahi vakf-ı Bâyezîd Hân’dır kim hîn-i tahrîrde muharrirler şehr-i Mekri ile nâhiye kurâların cümle dörd yüz aded hâne tahrîr etmişler. Ammâ şehri cümle iki yüz aded kiremitli tahtânî ve fevkânî cümle kârgîr binâlı Urûm evleridir. Müselmânları Urûmlardan azdır. Ancak elli hâne Müselmânları var ve yüz elli hânesi kefere-i menhûs hâneleridir. Ve cümle kefere evlerinin kapuları pençere gibi küçücük küçücük kapuları gâyet yüksekdedir kim “Atlı müsâfirler gelüp konak etmeyeler” deyü kapuların küçük ve yüksek muhâlif nerdübânlı kapular etmişler.

Ve cümle beş aded mihrâbdır. Cümleden kal‘ada Yıldırım Hân câmi‘ tarz-ı kadîmdir. Dizdârı ve kal‘a neferâtları bu kal‘ada sâkinlerdir. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve a‘yân-ı eşrâfı taşra varoşda olurlar. Bu varoşda bir câmi‘ ve bir mahalle mescidi ve [bir] tekye mescidi var.

Ve bir medrese ve bir mekteb ve beş aded hân-ı tüccârân ve dere kenârında bir hammâm-ı gâsılân ve cümle yigirmi aded küçücük dükkânları var.

Ve mine’l-acâ’ib uyûn-ı âb-ı hayât: Bu şehrin içinin tâ ortasında bir yalçın kayadan bir aynu’l-hayât nâm billur gibi bir ak berrâk su çıkar kim mâh-ı Temmûz’da bürûdetinden üç yudum huzûr ile içilmez. Tâ bu mertebe sovukdur ve gâyet serî‘u’l-hazm âb-ı zülâldir kim bir âdem bir kuzu yeyüp bu şerâb-ı tahûrdan nûş etse ol ân acığup yine ta‘âm yemek ister.

Bu şehir içre olan on iki göz su değirmenleri bu su çevirüp andan evlere taksîm olur. Bu ayn-ı câriyenin menba‘ı yine kal‘a içinde bir çına[r]-ı müntehâ var kim rub‘-ı meskûnda bu dıraht-ı azîmin misli meğer Akdeniz içinde İstankö[y] cezîresindeki çınâr-ı azîm ola. Ol çınâr-ı azîmin kökleri arasında kayalardan turna gözü-misâl kaynayup çıkar. Bu Mekri şehri bu su ile ve çınâr-ı azîm ile meşhûr bir şehr-i ma‘mûrdur.

Ve bu şehrin âb [u] hevâsı gâyet latîf ve i‘tidâl üzre olduğundan Rûm keratsa kızları ve pençe-i âfitâb gulâmları var.

Ve bâğ u bâğçesinde nârı ve inciri ve dudu gâyet çokdur. Ve hevâsının sevâhilliğinden dağı ve taşı zeytûn ağacı ormanları cihânı dutmuşdur kim dânedâr Girid ve Moton ve Koron zeytûnu kadar latîf zeytûnu olur. İslâmbol'dan bu mahalle gelince zeytûn nâdirdir, zîrâ ol taraflar şiddet-i şitâdır, ammâ bu Mekri iklîm-i sâlisin vasatında bulunup hevâsı sehîldir. Anıniçün bu şehrin şimâl cânibindeki dağlar serâpâ bâğlardır, ahâlîsi tendürüst ve sağlardır.

Ve bu şehrin kıble cânibi yigirmi mîl alarkada Akdeniz içinde nümâyân olan cezîre-i Semâdirek otuz beş mîl ihâta eder bir ma'mûr ve müzeyyen kal'ası ve liman-ı azîmi var. Cezâyir eyâletinde kapudan paşanın hükmündedir.

Ve bu Mekre kazâsı ve Ferecik kazâsının cümle kefere re'âyâları aslâ Urûmca kelimât etmeyüp Türkçe'ye yakın bir gûne Çıtak lisânları var. Cümle beyâz abâ ve kebe geyerler müşekkel keferelerdir kim isti'mâl etdikleri lehçe-i mahsûsaları bunlardır.

Der-beyân-ı lisân-ı Ahıryan-ı Çıtak

Evvelâ bir işe acele etme dese, *"hulalama"* derler.

Ve *"gilimiz de bile misik"* ya'nî cümlemiz bile idik.

Ve *"saryife edelim acalur"* ya'nî müşâvere edelim nice olur.

Ve *"sulubayımız neçik buyuramış eylece edesik"* ya'nî voyvadamız her ne emr ederse öyle idelim.

Ve her kelimâtlarının aralarında "*ankolayına"* lafzın gâyet {ziyâde} isti'mâl ederler. Ve dahi niçe kerre yüz bin gûne elfâz-ı mühmeleleri var ammâ bu kadarca tahrîr olundu.

Andan şimâl cânibe 3 sâ'atde Karanlık Dere nâm mahalli geçüp,

Menzil-i karye-i Mûsâ Çelebi

Yıldırım Bâyezîd Hân oğlu Mûsâ Çelebi'dir kim pederi Bâyezîd Hân Timur Hân hâdisesinde münhezim olup hummâ-yı muhrıkadan merhûm oldukda bu Mûsâ Çelebi Edirne hâkimi bulunup Rûmeli'ne müstakil pâdişâh olup niçe feth [u] fütûhâtlar etdi.

Ba'dehu Anatolu'da karındaşı Çelebi Sultân Mehemmed cümlenin re'y [ü] tedbîriyle müstakil pâdişâh-ı âlî-vakâr oldukda karındaşı Mûsâ Çelebi'ye âdemler gönderüp,

"Gel birâder hakîr uluca karındaşından bî'at eyle" dedikde Mûsâ Çelebi eydir:

"Ol Anatolu pâdişâhıdır. Ben Rûmeli pâdişâhıyım. Karındaşım tâ Mekke ve Medîne ve Mısır ve Şâm ve Kudüs ve Irâk pâdişâhı olmayınca ben andan bî'at etmek ihtimâlim yokdur" deyüp gelen mektûb-ı mahabbet-üslûbu pâre pâre edüp varan elçiyi kovup ol dahi Anatolu'da ahvâl-i ***[208a]*** pür-melâli Çelebi Sultân Mehemmed Hân'a bir bir nakl etdikde Mehemmed Hân asker cem' edüp devlet-i dünyâ içün iki bürâder-i cân-berâberler deryâ-misâl askerler ile (–) nâm mahalde bir savaş-ı perhâş ederler kim ta'bîr olunmaz.

Bi-emri Hayy-i Kadîr Mûsâ Çelebi münhezim olup dağlara firâr edüp bu köğe emân ile gelüp bu köylüler Mûsâ Çelebi'ye amân u zamân vermeyüp başıyla şehîd ederler ve başını Çelebi Mehemmed Hân'a götürüp ihsân umarlar.

Hemân âdil Mehemmed Hân “Bire gidiler, biz devlet-i dünyâ içün bir ma‘reke eyleyüp bürâderim size vardıkda niçün diri bana getirmediniz. Siz fermân varmadan benim karındaşım niçün katl etdiniz” deyüp bu köy ahâlîsin cümle katl-i âm etdiler.

Ba‘dehu na‘şe-i Mûsâ Çelebi’yi Bursa’ya götürüp pederi cenbinde defn etdiler. Anıniçün bu köğe Şehîd Mûsâ Çelebi köyü derler.

Andan **karye-i Köpekler**‘den aşağı Gümülcine sahrâsında cânib-i garba giderek **nehr-i İrça**‘yı geçüp bir sâ‘at gidüp **nehr-i Karacaoğlan**‘ı dahi geçüp bu nehreyn-i sağîreyn Karıl(?) yaylalarından gelüp ikisi bir olup Gümülcine sahrâsında cereyân ederek bir sâ‘at gidüp Akdeniz’e mahlût olur, ammâ karye-i Mûsâ Çelebi’den 6 sâ‘at sahrâlardan gidüp,

Evsâf-ı vilâyet-i Rûmiçne, ya‘nî kal‘a-i Gümülcine

Gümülcene ve Gümürcine yazılır ammâ aslı “Gümlü Çîn”dir. Galat-ı meşhûr evlâ olmağın Gümlüçin’den Gümülçine derler.

Vech-i tesmiyesi oldur kim kaçan bu kal‘ayı sene 764 târîhinde Sultân (–) asrında Gâzî Evrenos Rûm keferesi ile Yahûdî elinden dest-i kahr ile alırken derûn-ı kal‘ada bir Yahûdî [vardı]. Cümle bu eyâlet ol Yahûdî‘nin kabza-i tasarrufunda olup Kavala sâhibi Feylekos bu Yahûdî‘yi defterdâr etmişdi. İsmine Gümlü Çîn derlerdi. Çîn ü Mâçîn Yahûdîlerinden idi kim İskender-i Zülkarneyn’e Çîn pâdişâhından elçilik ile gelüp diyâr-ı Rûm’un âb [u] hevâsından hazz edüp bu şehirde kalup kal‘ayı amâr etdiğinden Gümlü Çîn kal‘ası derler.

Ba‘dehu anın evlâd-ı evlâdları Gâzî Evrenos’a kal‘ayı vere ile vermeğe ta‘ahhüd edüp ammâ ol şart ile cümle Yahûdîler kal‘a içinde kalalar, deyü ahd [ü] mîsâk edüp kal‘ayı Gâzî Evrenos’a teslîm ederler. Lâkin ba‘de’l-feth Yahûdîler ile kavm-i Kıbtî ya‘nî kavm-i Çingane mücâdeleye düşüp,

“Bu kal‘a İskender zamânından berü bizim idi. Siz teğallüben mâl kuvvetiyle zabt etdiniz” deyü Gâzî Evrenos huzûrunda azîm gavga ve mübâhaseler oldukdan sonra âhır-ı kâr,

“Yahûdîler yine kal‘ada sâkin olalar, ammâ kal‘a neferâtları çinganeler olalar” deyü akd-i sulh olup ilâ hâze’l-ân Yahûdîler kal‘a içinde olup dizdâr ve neferât anlardır. Ve hâlâ bu şehirde çingane ile Yahûdîler birbirlerinin adû-yı cânîlerdir.

İşte şehr-i Gümülcine’nin vech-i tesmiyesi Gümlü Çîn Yahûdî bânîsi sebebiyle Gümlü Çîn’den galat Gümülçine derler. Ammâ lisân-ı Yûnâniyân’da Rûmçine derler. Hakîm Feylekos’un bir duhter-i pâkîze-ahteri var idi. İsmine Rûmçine derler idi. Cüzâm marazına mübtelâ olup babası Feylekos bu kızı bu şehrin zemînine koyup âb [u] hevâsının letâfetinden kesb-i hevâ ederek cüzâm zahmından halâs olup bu şehri ibtidâ amâr eden Rûmçine kızdır. Ba‘dehu Gümlü Çîn Yahûdî çinganeler havfinden kal‘a binâ etmişdir.

Hamd-i Hudâ sene (–) târîhinde be-dest-i Gâzî Evrenos dest-i İslâma girmişdir. Ammâ bir şîrîn şehr-i mu‘azzamdır. Hâlâ Rûmeli eyâletinde yüz elli akçe şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi iki yüz pâre ma‘mûr kurâlardır. Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân-ı eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve şehir emîni ve harâc emîni ve

çingane beği var.

{Der-beyân-ı ahvâlât-ı kavm-i Kabâbıta}

Zîrâ Rûmeli çinganelerinin Âl-i Fir‘avn’dan berü vatan-ı aslîleri bu Gümülcine şehridir. Hattâ kavm-i Ferâ‘ineler birbirleri mâbeynlerinde yemîn etseler,

“Mısır hakkiyçün ve Gümülcinemiz hakkiyçün” deyü yemîn ederler, ammâ Anatolu çinganelerinin vilâyet-i kadîmleri Menteşe hâkinde Balat şehridir kim Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân çinganeleri Balat’dan İslâmbol’a sürüp sâkin oldukları yere hâlâ Balat mahallesi derler kim çinganelerin dâr-ı karârlarıdır.

Yine Sultân Mehemmed Hân bu Gümülcine’den dahi İslâmbol’a çingane sürüp Anatolu ve Rûmeli kıptîleri birbirleriyle hüsn-i zindegâneleri olmayup Rûmeli kıptîleri kâfir ile Kızılyumurta bednâm günlerin edüp müselmânlar ile ıyd-ı adhâ edüp Yahûdîler ile kamış bayramların edüp bir mezheb kabûl etmedikleri ecilden cenâzelerinin namâzların e’immelerimiz kılmayup Eğrikapu hâricinde çinganeler içün başka bir gûristân yeri verdiler. Ve eyle mürted olduklarından üzerlerine bir harâc dahi fermân olunup hâlâ anıniçün çinganeden iki harâç alınur. Hattâ Ebü‘l-feth tahrîri üzre çinganelerin ölülerinden bile ***[208b]*** tâ yerine bir zinde bulmayınca ölüsünden harâc alınur.

Ba‘dehu çingane-i Rûm yine şehr-i kadîmleri olan Gümülcine’ye göçüp geldiler.

Anatolu’nun Balat şehri çinganeleri İslâmbol’un Balat mahallesinde müselmân şekilli kalup çinganeler sâzende ve çengilik edüp kaldılar. Anınıçün hâlâ çingane beği kâhîce bu Gümülcine şehrinde oturur, zîrâ etrâf-ı Gümülcine’de olan gûyende sâzende ve kalpazan ya‘nî kalp akçe yapar ve hırsızlık eder kıptîler çokdur. Her kavmin ve her millet-i nasârânın elbette çinganeleri vardır, ammâ bu Gümülcine etrâfı çinganeleri meşhûr harâmîlerdir.

Der-eşkâl-i kal‘a-i Gümülcine

Bir sahrâya vâki‘ olmuş havâlesiz şekl-i murabba‘ tula binâ bir kal‘a-i zîbâ cümle kârgîr seng ra‘nâ hisâr-ı üstüvârdır. Girdâ-gird cirmi bin adım bir küçük kal‘adır, ammâ içinde cuhûddan gayri kimesne yokdur. Bu kal‘anın nısfı âyende vü revendegânlara mihmânsarây hânlardır ve birez yeri meydândır. Ammâ bu kal‘anın handakı yokdur. Cümle iki aded kapuları vardır. Bir kapusu cânib-i kıbleye çârsû meydânına nâzırdır. Ve bir kapusu taraf-ı şarka nâzırdır. Câ-be-câ bedenleri ve ebrâcları harâbcadır. Cebehânesi ve topları yokdur, zîrâ iç elde olmak ile cebehâne ve dizdârı ve neferâtları yokdur. Ancak Yahûdîleri çokdur.

Der-vasf-ı varoş-ı şehr-i Gümülcine

Bu şehr-i ma‘mûr cümle on altı aded mahallâtdır. Evvelâ Yeni mahalle ve Çulha câmi‘i mahallesi ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle dörd bin aded kiremit ile mestûr kârgîr binâ-yı ma‘mûr hânedân-ı tahtânî ve fevkânî ve bâğ u bâğçeli müzeyyen büyût-ı ra‘nâlardır. Cümleden (–) hânesi ve (–) sarâyı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ekseriyyâ bâğ u bâğçeleri bir fezâya vâki‘ olup etrâfları cümle sâfî serâmed kamışlar dikilmişdir.

Ve bu şehir içre Şikarlı çay derler, bir âb-ı hayât uyûn-ı câriye cârîdir. Bu nehr-i sağîre

üzre beş yerde ağaç cisrler ile ubûr olunur. Bu nehrin iki tarafı şehirdir. Ve Kalfa çayı dahi şehr[e] karîb birbirlerine mahlût olup (–) nâm mahalde Akdeniz'e munsab olurlar. Bu iki nehir şehrin şimâli cânibinde evvelâ (–) yaylağından gelüp şehri ve niçe bin aded bâğ-ı İremleri ve niçe hadîka-i ravza-i rıdvânları ve müşebbek bostânları rey edüp Bahr-i Sefîd'e rîzân olurlar.

Evsâf-ı cevâmi'hâ-yı selâtîn-i âbidân-ı zâhidân

Cümle on altı aded mihrâbdır, ammâ cümleden ma'mûr ve müzeyyen ve ma'bedgâh-ı kadîm ve cemâ'at-i kesîreye mâlik çârsû içinde Eski câmi', kurşumsuz tarz-ı kadîm câmi'dir. Kıble kapusu üzre tahrîr olunan târîh budur:

Rûzgârile bozulup câmi'in,

Kim binâsı köhnelenmişdi tamâm,

Dedi tecdîdi Sipâhî târîhin,

Câmi'in kalbi aceb rûşen makâm.

Sene (–).

Andan Yeni Câmi', cümle kubâbları ve tetimmâtları serâpâ nîlgûn kurşum örtülü imâretdir ve gâyet musanna' ve müzeyyen ve acîb ü garîb müferrih ve rûşen câmi'-i latîfdir. Gûnâ-gûn revzenleri ve mihrâb ve minberi ve müezzinân mahâfili ve kürsîsi bu şehirde değil Rûmeli vilâyetinde eyle musanna' hurdegîr imâret yokdur.

Hattâ derûn-ı câmi'de Yâkût-ı Musta'sımî hattına mânend bir hasîn hatt ile lâciverdî kâşîler üzre üstâd-ı hattât bir Fâtiha-i seb'u'l-mesânî-i şerîf tahrîr etmiş kim âyetün min âyâtillâhdır. Ve sâ'ir hatt-ı gûnâ-gûnlar üzre kapu kemerinde, [16] ve [17] âyeti tahrîr olunmuşdur.

Andan Yeni mahalle câmi'i dilküşâ ma'bedgâhdır.

Andan Çulha câmi'i gâyet latîf câmi'dir.

Andan Hacı Bevvâbîn câmi'i müferrih ibâdetgâhdır. Bunlar meşhûr u müzeyyen cevâmi'lerdir.

Der-aded-i mesâcid-i mü'minân: Cümle 11 aded mahalle buk'aları ve mezkitleridir. Cümleden Cebehâne mescidi ve Gâzî Evrenos mescidi ve Tekye mescidi ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–). Meşhûr mesâcidler bunlardır.

Der-medh-i medrese-i âlimân-ı müfessirân: Cümle beş aded (dâru'l-bedr) dâru't-tedrîs-i muhaddisândır. Cümleden medrese-i Yeni Câmi' kurşum kubâblı tahsîl-i dâru'l-ulûmdur kim talebeleri ve ders-i âmmı mevcûddur. Ammâ mahsûs dâru'l-kurrâ ve dâru'l-hadîsi yokdur.

Der-mekteb-i ciğer-gûşe-i püserân: Cümle yedi yerde mekteb-i sıbyândır. Yeni Câmi' mektebi cümleden ma'mûr, sıbyânları mesrûr. Kurşumlu mekteb, mecma'-ı tıflân-ı ebcedhândır.

Der-zikr-i hânkâh-ı dervîşân: Evvelâ tekye-i Gâzî Evrenos ve tekye-i (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı çeşmesâr-ı dil-i cân: Cümle (–) aded aynu'l-hayâtlardır, ammâ Eski Câmi'in sağ tarafındaki sebîlhânenin târîhidir:

Bi-hamdi lillâh inâyet oldu Hakdan,

Ki bu dâru's-sebîli yaptı ***[209a]*** *Yümnî,*

Ana târîh olur semti du'âdır,

Görenler dese makbûl ola hayrı.

Sene (–).

Der-imâret-i dâru'l-ıt'âm-ı garîbân: Cümle iki aded me'kel-i imâret-i fukarâdır. Cümleden Gâzi Evrenos imâretinin subh [u] mesâ gûnâ-gûn ni'met-i nefîsesi hâss u âmma mâh u sâl bi'l-guduvvi ve'l-âsâl üç âdeme ve beş âdeme birer sini ta'âm dâ'imdir. Ve her müsâfirînin atlarının başlarına birer alîf cânib-i vakfdan mütevellî verir, gâyet ma'mûr evkâf-ı azîmdir.

Der-medh-i hammâm-ı râhat-ı cân: Cümle iki aded hammâm-ı gâsılândır. Eski hammâm Gâzî Evrenos'undur. Ve Yeni hammâm Yeni Câmi' sâhibi Ahmed Efendi'nindir, ammâ gâyet latîf hammâm-ı rûşenâdır.

Der-kân-ı vekâle-i sevdâgerân-ı tüccârân: Cümle on yedi aded bâzergân hânlarıdır, ammâ onu bekâr odalarıdır.

Der-aded-i çârsû-yı bezzâzistân: Cümle dörd yüz aded dekâkîn-i ma'mûrelerdir kim cemî'i ehl-i hıref mevcûddur. Gerçi kârgîr binâlı bedesteni yokdur ammâ cemî'i ekâlîm-i seb'a diyârlarının zî-kıymet metâ'ları bî-kıymet ve bî-minnet bulunur. Hattâ haftada bir kerre cemî'i ahâlî-i kurâlardan niçe bin âdemler bu şehrin kıble cânibinde olan sahrânın dıraht-ı müntehâları sâyesinde herkes oturup metâ'ların meydân-ı mahabbete koyup bâzâr-ı azîm olup cem'iyyet-i kübrâ olur kim bir cânib tâ mezâristâna varup benî âdem deryâsı olur.

Der-beyân-ı âsâr-ı ibret-nümâ: Bu mezkûr bâzâr yerinin kıblesi tarafındaki ravza-i cinânlar misilli bâğçeler içinde Papas kuyusu nâm bir âb-ı hayât bi'r-i azîm var. Mâh-ı Temmûz'da suyu yah-pâre-misâldir. Ol çâh-ı zülâlin ağzındaki yek-pâre bir azîm mermer ağızlığı var. Üstâdân-ı selef-i mermer-bürân bu kuyu ağzı mermeri etrâfına gûnâ-gûn sihr-i i'câz mertebesi tasvîrler olmuş kim her biri zî-rûh zann olunur. Zamânemiz üstâdları kalemin urmada âcizlerdir.

Ve bu şehrin âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûbu ve mahbûbesi meşhûr-ı âlem-ârâdır. Ve halkı gâyet garîb-dostlardır. Ve sahrâsı mahsûlât-ı hubûbât-ı gûnâ-gûnlar ile meşhûr bir ganîmet dâr-ı diyâr-ı vâdîdir.

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı Gümülcine: Evvelâ şehir içinde İmâret mescidinde ziyâret-i Gâzî (–) Beğ. Başında şebkülâhı üzre çığa telleri ve gayri âlât-ı silâhları ve etrâfında Kelâm-ı İzzetler ve çerâğdân ve şem'dânlar ile müzeyyen bir meşhed-i kabr-i münevverdir. *Kuddise sırruhu*.

Andan ziyâret-i sa'îd [ü] şehîd yeniçeri ocağından Kulkethudâsı Çelebi Mustafâ Ağa:

Kabrinin seng-i mezârında tahrîr olunan târîhdir:

Her görenler bir du‘â edüp diye târîhini,

Künc-i Firdevs ola menzilgâh-ı rûh-ı Mustafâ.

Sene 1061.

Yeniçeri ocağına Hacı Bektaş-ı Velî‘den beri böyle bir velî-ni‘am ve sâhib-i kerem ve sâhib-i himem bir merd-i Hudâ nâmdâr dilâver server gelmemişdir. Vilâyet-i Rûmeli’nde Arnavudistân’ın Elbasan nâm sancağı hâkinde Pekin nâm kal‘a maskat-ı re’si olup Âsitâne-i sa‘âdet’de neşv [ü] nemâ bulup yeniçeri ocağında kulkethudâsı olup cihân-ârâ oldu. Âhır-ı kâr sene 1061 târîhinde Melek Ahmed Paşa efendimiz sadâretden ma‘zûl olup yerine Siyâvuş Paşa sadrıa‘zam olup cümleden mâl almak içün Bektaş Ağa’yı ve yeniçeri ağası ve bu kulkethudâsı ve Sarı Kâtib’i ve niçe bî-günâh kimesneleri katl etdiğinden mâ‘adâ efendisi Sultân Murâd vâlidesi Kösem Sultân’ı dahi şehîde edüp kendüsi de elli dörd günden sonra bir musîbet-i elîm ile mühürden ma‘zûl olup uryân büryân ü giryân u nâlân Rûmeli mansıbına gidüp,

“Âh Kulkethudâsı Çelebi Mustafâ Ağa’yı bi-gayr-i hak katl etdiğim yoluma geldi” deyü feza‘ u çeza‘ ederek mansıbına gitdi.

Bu *merhûm u mağfûrun leh* Çelebi Kethudâ Mustafâ Ağa rûhiyçün el-fâtiha. (–) (–) (–)

Der-lehçe-i mahsûs-ı lisân-ı Kıptî ya‘nî zebân-ı çingane-i kavm-i Ferâ‘ine-i Rûmî

Bu edîm-i arzın ekâlîm-i seb‘asında sâkin olan esnâf-ı ümem-i kesîre (–) sükkân-ı benî âdem-i mütenevvi‘a vefîrelerin her bir milelin birer gûne zebânları vardır, ammâ her milelin bi-emrillâhi te‘âlâ çinganesi vardır, sâkin oldukları diyâr halkının lisânları üzre tekellüm ederler. Ammâ Anatolu’da Balat şehrinin cümle çinganeleri başka lisân ile tekellüm ederler, ammâ bu Rûmeli’nde Gümülcine Kıbtîlerinin başka lehçe-i mahsûsaları vardır.

Bu diyâra ve gayri memâlik-i mahrûselere bu kavim Mısır’da Fir‘avn Hazret-i Mûsâ ile ceng-i azîm edüp Bahr-i Kulzüm ki Mısır’da Süveyş deryâsıdır, bu bahr-i mâlihin yine sahrâsı tarafında sâhil-i Bahr-i Kulzüm’de Kolundur boğazı nâm mühlik girdâbında Fir‘avn elli kerre yüz bin leşkeri ve sehhâr ve sehereleri ve keheneleri ve âlât-ı sihirleriyle cümle gark olup ol cengde hâzır olmayup gâ’ib olan kavm-i Fir‘avn Hazret-i Mûsâ bed-du‘âsıyla Mısır iklîminde duramayup iklîm be-iklîm târumâr olup ac u zâc müflis mendebûr-ı bî-vatan olup dağlarda sâkin olup şehirden şehre hırsîzlıcak edüp sigidüp ***[209b]*** gezmededirler.

Ammâ bu kavm-i çingane Mısır’da iken fir‘avn-ı evvel olan Velîd bin Dufe‘ melik asrında ve Melik Avn asrında ol kadar ankâlar idi kim her biri birer mâl-ı Kârûn’a mâlik idiler.

Ba‘dehu bu Fir‘avnîler ile Melik Avn Mısır’ı zabt edüp Melik İmen ile Delife nâm melikler birbirleriyle Sa‘îd-i âlîde ceng ederlerken Melik Avn Mısır’da mürd olup avda kendüyi bir kuş yırtup pâre pâre olup sebeb-i mevti olur.

Ba‘dehu yerine Reyyân ibnü‘l-Velîd melik olup kavm-i kabâbıta buna Nehravis derler.

Yûsuf Nebî *aleyhi's-selâm*ın fir'avnı budur kim Mısır'da Aynu'ş-şems şehrini tahtgâh edindi ve çok çingane askeri edindi. Âhır-ı kâr Diyârbekir'de kavm-i Amâlika'dan Ebû Kapuş Gakin ibn Kayhum pâdişâh-ı Mısır'a gelüp Mısır azîzinin vezîri Bernaş nâm âsaf-ı dilâver Amâlika'ya karşu çıkup iki asker birbirleriyle kâmil üç sene ceng-i azîm edüp niçe kerre yüz bin Çingane kavmi Mısır'da helâk olup bakıyyetü's-süyûfları bu diyâr-ı Rûm'a geçdiler.

Rûm'da kavm-i Kıptî çok olmasının bir sebebi dahi kavm-i Amâlika bunları kırdığı sebeb ile Rûm'a geçmişlerdir.

Ba'dehu Yûsuf Nebî fir'avnı Amalâkîler üzre gâlib olup kavm-i Amâlika diyâr-ı Musul'a vâsıl olunca karâr etdiler.

Ba'dehu bu Melik Reyyân Fir'avn mansûr muzaffer olduğundan Hazret-i Yûsuf'a îmân getirüp Hazret-i Yûsuf otu[z] yaşında iken Melik Reyyân'a müslîm(?) olduğu cihetden vezîri olup hem-'ınân oldular.

Melik Reyyân yüz yigirmi sene melik olup merhûm oldukda yerine oğlu Melik Darım melik olup kavm-i çingane buna Melik Dimoş derler. Babası Melik Reyyân'ın îmânı i'tikâdı üzre gitmeyüp be-gâyet cebbâr kâfir oldu. Hazret-i Yûsuf buna dahi vezîr olup İslâma getirmeğe cidd ü cehd ederdi. Bu dahi yüz yigirmi yaşında ölüp yerine Darum ve[z]îri ve karındaşı idi melik oldu. Lisân-ı Kıptîde ismi Palatis'dir. Ol dahi mürd olup yerine oğlu Ma'danus, Kıptîler Ma'âdinus derler, bu melik olup suhuf-ı İbrâhîm Nebî tilâvet ederdi, ammâ zühal sûretine tapup cümle çinganeleri katl etdi. Ve niçe kerre yüz bini vilâyet vilâyet firâr etdi.

Ba'dehu Ma'âdinus hayâtda iken oğlu Kâsim'ı melik etdi, ammâ bu dahi putperest-i utârid olup Mısır'da Ehrâm dağların yıkmağa kasd etdi. Ahâlî-i Mısır men' eylediler.

Andan bu Kâsim dahi ölüp yerine karındaşı Efsas melik oldu. Niçe müverrihler buna Melik Ağsas derler. Be-kavl-i müverrihîn altıncı fir'avn budur.

Andan oğlu Latis melik oldu. Âhır-ı kâr Melik Talmay nâm Sûdân meliki Melik Latis'i tutup katl edüp Mısır'a mâlik oldu. Ba'zılar "Mûsâ Nebî fir'avnı bu Talma'dır" derler, ammâ sahîhi budur kim Mûsâ Nebî'nin fir'avnı Velîd bin Mas'ab'dır kim Kürdistân'ın Musul şehrinden hurûc etmişdir. Bunun dahi hakkında niçe gûne ihtilâfât-ı kesîreler vardır.

Ba'zılar fir'avn kavm-i Amâlika'dandır derler, sahîh ola, zîrâ kavm-i Amâlika Diyârbekir ve Şehrezor ve Musul [ve] şehr-i Nisîbîn'den zuhûr etmişdir. Bu rivâyet esahh-ı kavl-i mu'tebere ola, zâhir de bu ola. Ammâ ba'zılar fir'avn-i Mûsâ asılda kavm-i Kıpt'dendir derler, zîrâ ol zamânda Kıptî tâ'ifesi cihâna müstevlî olmuşlardı.

Ba'dehu mürûr-ı eyyâm ile kavm-i Amâlika inkırâz bulup Kabâbıta kavmi Velîd bin Mas'ab'ı melik etdiler ki Mûsâ Nebî'nin fir'avnı muhakkak bu Velîd bin Mas'ab'dır kim hâşâ mine's-sâmi'în rubûbiyyet da'vâsı edüp bu cihânda ne kadar çingane kavmi var ise i'zâz ikrâmlar edüp başına cem' edüp hâşâ sümme hâşâ [18] dedi. Niçe bin kitâb-ı mu'teberelerimizde ve niçe yüz tefâsîr-i şerîflerde Hazret-i Mûsâ ile cemî'i ahvâlâtları mastûr.

Ammâ kavm-i Ferâ'ine Hazret-i Mûsâ asrında iki fırka olup bir fırkası zikri sebkat

etdiği üzre Bahr-i Kulzüm'de Kolundur boğazında gark olup anlardan bakıyyetü'l-gark-ı âb olmayanlardan niçe kerre yüz bini Rûm'a firâr etdiler.

Ammâ bir fırkası ne Fir'avn'e ve ne Hazret-i Mûsâ tarafında bulunmayanlara kavm-i Kıptî derler. Hazret-i Mûsâ bu kavme hâtır-mânde olmayup hayr du'â etdiğinden hâlâ vilâyet-i Mısır'da mu'teber bir alay kavm-i Kabâbıta'dır kim her hânedânda birer Kıptî kâtibleri vardır, ammâ gâyet müstakîm keferelerdir ve gâyetü'l-gâye serî'u'l-kalem kâtiblerdir kim yine hatlarını kendileri okur gâyetü'l-gâye müverrihdirler.

Hazret-i İdrîs kalemi üzre hatlarıyla rûz merre olan vakâyı'âtları tahrîr etmededirler. Hâlâ Hazret-i İdrîs'den berü vâkı'âtları tahrîr etdikleri mu'teber tevârîhleri var. Kıptîlerdir, ammâ acâ'ib latîf hasletleri vardır. Gâyet hamûl ve gayret- *[210a]* keş keferelerdir.

Gerçi hâlâ İsevîler olup kitâb-ı İncîl ve Zebûr ve Furkân okurlar ammâ Tevrât okumazlar ve müselmâna mahabbet ederler, ammâ Rûm ve Yahûdîleri sevmezler. Hattâ Hazret-i Ömer *radıyallâhu anh* hilâfetinde Amr ibnü'l-Âs hazretleri serdâr-ı mu'azzam olup sene (–) târîhinde Mısır üzre geldikde Kıptî meliklerinden Mukavkıs Melik, Amr ibnü'l-Âs hazretlerine imdâd edüp Rûm keferesi ellerinden kal'a-i İskenderiyye'yi ve kal'a-i Reşîd'i ve kal'a-i Dimyât'ı ve kal'a-i Askalân'ı ve şehr-i Hâsân'ı ve şehr-i Yâfa ve şehr-i Mısır'ı Rûm elinden Amr ibnü'l-Âs'a feth etdirdiler, ya'nî İslâm kavmine mahabbetleri vardır, ammâ kendileri hâlâ İsevîlerdir.

Cümle siyâh ferrâce geyüp başlarına beyâz ve mâvîli alaca sarık sarup esbâb-ı ihtişâmı ehl-i ırz kefere Kıptîleridir. Hattâ cemî'i peygamberlere îmân getirenlerdendir. Hattâ Hazret-i İbrâhîm'e Melik Tûtîs îmân getirüp bir Kıptî kızı hedâyâ gönderdi. İsmine Bin Hâcer derlerdi. Hazret-i İsmâ'îl ol Kıpta Hâcer nâm câriyeden vücûda geldiğinde Hazret-i Risâlet-penâh buyurmuşlardır kim,

"Kıpt tâ'ifesi kızlarından Hâcer anamızdan ecdâdımız Hazret-i İsmâ'îl vücûda gelmişdir. Pâk neseb Âl-ı Kabâbıta'dır" deyü buyurmuşlardır.

{Hadîs-i şerîf der hakk-ı Kıptî-i Mısır: [19]

Ba'dehu Hazret-i Risâlet-penâh asrında Mısır meliki Melik Mukavkıs Hazret-i Risâlet-penâha mahabbeten Zünnûn-ı Mısrî ile Hazret'e Yağfûr nâm bir hımâr ve Düldül nâm bir katır şekilli at ve Zülfikâr nâmında bir kılıç ve iki aded bikr-i nâ-şüküfte-i duhter-i pâkîze-ahter Kıptî kızları hedâyâ gönderüp Hazret-i Kevneyn'e bu vasle hedâyâlar vâsıl olunca Hazret-i Risâlet-penâh Yağfûr hımârı kendüye alıkoyup Düldül katırı ve Zülfikâr kılıcı Hazret-i Alî'ye verüp ol bint-i nâ-süfte ve gonça-i nâ-şüküfte kızları görüp Zünnûn elçiden bu kızların ahvâllerin su'âl etdikde Zünnûn eyitdi:

"Yâ Resûlallâh bu kızların ikisi de kız karındaşlar{dır}" deyince Hazret-i Risâlet-penâh buyururlar kim:

"Mezhebimizde iki kız karındaşı dutmak olmaz" deyüp câriyenin birin Şâ'ir Hassân'a ihsân edüp Abdürrahmân ibn Hassân bu kızdan tevellüd etdi.

Ve Hazret-i Risâlet-penâh Mâriye nâm câriyeyi dutup İbrâhîm nâm evlâdı Mâriye câriyeden müştak olup Hazret-i Risâlet-penâh kavm-i Kıptî'ye du'â etdikde hemân elçi olan Zünnûn-ı Mısrî Hazret-i Risâlet-penâh'ın kerem-kârlığıyla cemâl-i bâ-kemâlin görüp

şehâdet parmağın kaldırup İslâm ile müşerref oldukda huzûr-ı Resûl-i Hudâ‘da Hazret-i Alî elçi Zünnûn’un kemerin fütüvvet-i Muhammedî üzre bağlayup beline ve başına şedd-i İslâm bağlayup Zünnûn-ı Mısrî etıbbâ ve hukemâlara pîr [ü] pîşvâ oldu.

Ba‘dehu Amr ibnü‘l-Âs ile Mısır fethine gelüp Şeyh Ukbe-i Cüheynî ile ma‘an şehîd olup hâlâ ikisi İmâm Şâfi‘î kurbinde birbirlerine karîb medfûnlardır. Hâlâ Hazret-i Risâlet-penâh’ın du‘âsı berekâtıyla vilâyet-i Mısır’da kavm-i Kıptî mu‘azzez ve mükerremlerdir.

Kavm-i Kıptî hakkında hadîs-i şerîf budur: [20]

Ammâ Hazret-i Mûsâ bed-du‘âsıyla Rûm’da kavm-i Kıptî ya‘nî kabîle-i çinganeler hor hakîr ve çakır ve fakr-ı fâkada olup ölülerinden bile harâc alınur bir gûne kavimdir kim bunlar Fir‘avn leşkeriyken cenâb-ı Allâh bunların hakkında âye[t] sûre-i (–). [21] nassı buyurmuşdur. Hakkâ ki cebbâr ve hırsız ve nûrsuz ve pîrsiz bî-dîn ve bî-mezheb müselmân şeklinde kefere bile değil âdemlerdir kim anların **ıstılâhât [u] ibârâtlarıdır kim tahrîr olunur.**

Lisân-ı çingane budur:

yek	*duy*	*tirin*	*iştar*	*panç*
1	2	3	4	5
şov	*eftay*	*ohto*	*anga*	*deş*
6	7	8	9	10

Firahun ism-i Allâh’dır, ya‘nî hâşâ sümme hâşâ yer tanrısı Fir‘avn ola. Bir kavmi ana Firahun derler.

haman hun	*zeyyan hun*	*dulke hun*
ulu peygamber	ulu pâdişâhdır	ulu karı pâdişâhı
kuluşe hun	*misa hun*	*harun hun*
ulu evliyâlar	Mûsâ peygamber	Hârûn peygamber

mesab hun	*manro*	*pangi*
baba peygamber	ekmek	su
maş	*dudum*	*şah*
et	kabak	lahana

mancan canes

güzel patlıcan

keral

peynir

sika

incir

so kezer so bi kengan

nişlersin ne satdın

şu karamtu so kerez

eyi hoş ya sen nişlersin

akı kay kerez

işte işleyiyoruz

nuki keraz

ne işlersin

urda parda kerez

ufak defek işleyiyoruz

caba biken

var sat

so bi kengan

ne satdın

bul bikin gum

edebde göt satdım

kanaste diyan

kime göt verdin

yek kal balame diyum

bir kâfirlere verdim

davo les kere daya pupe

ben sikeyim bunun anasını

dameyte peya puye ***[210b]***

{ben} sikeyim ben de senin kız karındaşını

nana yile cavo kadentu ma

ayb değil midir çekişir söğüşürsünüz

sartana des tut

yâ nice çekişmeyeyim

suro gis avla aku şela

her gün gelir bana söğer

cay icav oles kav kakes

var götür onu efendiye

icav gum mar ker gum oles

götürdüm döğdürdüm onu

mos ecav kan oles

çünki götürdün döğdürdün onu

haba ma minca tar

yeyesin benim amımdan

sos kete hal morom teminç

cânım niçün yesin benim kocam senin amından cânım

tena hala mahal mebu ya tar

eğer amımdan yemezse yesin götümden

………………(1/2 satır boş)………………..

Bu kavm-i Ferâʻinenin dahi niçe kerre yüz bin elfâz-ı hezeyânları vardır, zîrâ şeb [ü] rûz birbirleriyle gavgâ ve cidâl edüp şütûm-ı galîzeler ederler.

Bir fülûs-ı ahmer içün birbirlerin katl edüp yâhûd bir mankır içün "Büyük efendiye, yok paşaya gidelim" deyü şerʻ-i şerîfe gelüp daʻvâlarının hakîkatine nazar olundukda netîcesi bir mankıra çıkar yâhûd bir dank etmez daʻvâdır. Anıniçün çingane kavminin daʻvâları mesmûʻa değildir.

Ammâ Mısır Kıptîlerinin ağızlarından bir nâ-şerʻî şütûm-ı galîza istimâʻ olunmamışdır. Ve Anatolu Balat şehri çinganeleri bu Rûmeli Kıptîlerinin yanlarında âb-ı rûydur. Anların dahi lisânları bâlâdaki cild-i (–) tahrîr olunmuşdur.

Ammâ bu Kabâbıta kavminin dahi on iki gûne lisân-ı mühmele-i müstekrehleri vardır. Cenâb-ı Kibriyâ şûr [u] şerlerinden sâ'ir ibâdullâhı halâs ede. Ammâ seyyâh-ı âlem olana bunların da lisânlarından bir şemme fehm edecek kadar bilmek lâzım olduğundan her ne kadar yâve gûne sözler ise de tahrîr olunduğu taʻyîb olunmaya, zîrâ bu kavm-i çingane ciğerim hûn, dîdelerim eşk-i laʻl-gûn etdi.

Bu şehr-i Gümülcine'yi seyr [ü] temâşâ edüp zevk u safâda iken hânemiz sâhibinin bir oğlanlarından üç nefer çingane oğlanı Amr-ı Ayyâr'dan ayyâr veled-i zinâları var idi. Bir gece bir pençe-i âfitâb-i cihân ve bir fitne-engîz-i (…) zamân memlûkum bir çingane ayyârıyla gâ'ib oldular. Hânemiz sâhibine sıklet edüp,

"Senin çingane gulâmınla benim abd-i müşterâm gâ'ib oldu" deyü sâhib-i hâneye sıklet etdikde ol dahi birkaç tevâbiʻi ve hakîr dörd nefer gulâmlarımla salt ü sebükbâr pür-silâh olup tağ u râğ u bâğların ve yakîn u ırağları geşt [ü] güzâr etdiğimiz menâzilleri ve cümle kasabât u kılâʻları ve,

Firâr eden köleleri bulmağa revâne olduğumuz beldeleri beyân eder

Evvelâ Gümülcine'den çıkup ol gün serserî kâh şarka ve kâh garba gidüp,

Kalʻa-i Buri, andan **kalʻa-i Kavala,** andan **kasaba-i Vaşlak**ʻı ubûr edüp cümle

dizdâr ve serdâr ve kethudâyerleri ve nâ'ib-i kadılara ve hâkim ve zâbıtlara ve mukaddemâ âşinâlarımız olan ahbâb bürâderânlara,

"Şu eşkâlde bir abd-i memlûkum firâr etdi" deyü cümle dostânları âgâh [edüp] tâ kal'a-i Dırama'da mesîregâh olan çınâr-ı müntehâlar sâyesindeki havz-ı azîm kenârında at başı çeküp çelebiler hânesinde mihmân olup ol gece cümle ahbâba kölemizin firâr etdiğinden haberdâr edüp andan ale's-sabâh şehr-i Dırama'dan şark cânibine dağlar içre bir merhale gidüp,

Evsâf-ı hâk-i Ruçan, ya'nî kasaba-i Orfan

Rûmeli eyâletinde Selânik sancağı hâkindedir, ammâ ba'zı zamân Dırama kazâsı nâhiyesinden olur, ba'zı zamân yüz elli akçe pâyesiyle başka kazâ sadaka olunur (–) voyvadalıkdır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve nâhiyesi nâ'ibi vardır. Ve a'yân [u] eşrâfı var ammâ nakîbü'l-eşrâfı yokdur.

Bu rabta-i ma'mûre şehr-i Dırama'nın şarkîsi tarafında Sidirkapsi kasabasının şimâlinde bir konak yer yakında bir belde-i kebîre ve bir câmi'-i kebîri ve müte'addid zîbâ mesâcidleri ve müferrih ve dilküşâ ve rûşenâ hammâmları ve kârgîr binâ hânları ve mihmânsarâyları ve medrese ve tekyegâhları ve mekteb-i sıbyânları ve kifâyet mikdârı çârsû-yı bâzârı vardır. İki yerde sûr-ı üstüvâr-ı metîneleri var imiş.

Mâ-tekaddem kefere-i Rûm zamânı şehr-i azîm ve bender-i kadîm imiş. Nehr-i Orfan Sofya-i sâfiyenin Rila dağlarından ve Usturumça bâğlarından ba'zı enhârlar mahlût olup Demirhisâr ve Siroz şehri cibâllerinden enüp sahrâlarda niçe mezâri'âtlar rey edüp Virneyik(?) kasabası kurbundan güzer kasaba-i Orfan'dan dahi ubûr edüp Rindiye nâm boğazda Akdeniz'e munsab olduğu mahalde *[211a]* leb-i deryâda bir kâr-ı kadîm ve bir hisâr-ı üstüvâr-ı azîm var imiş kim cemî'i Rûmeli kıyılarında Kavala kal'asından sonra bu kal'a sedd-i İskender imiş. Ve hakkâ İskender-i Yûnân binâ etmişdir kim kefere-i Yûnân ana Aleksandire Kral derler.

Ba'dehu bu sûr-ı vâsi'i Gâzî Hudâvendigâr ya'nî Sultân Murâd-ı Evvel feth etmede usret çekdiğiyçün ba'de'l-feth cemî'i ebrâcları ve der-i dîvârların câ-be-câ münhedim edüp hâlâ niçe yerde âsâr-ı binâları nümâyândır, ammâ bu kal'a-i harâbdan hâlâ ma'mûr olan Orfan kasabasının mâbeynleri iki fersah yerdir. Zamân-ı kadîmde ikisi bir şehr-i azîm imiş, ammâ hâlâ Orfan ma'mûrdur. Cümle bâğ u bâğçeli (–) aded tahtânî ve fevkânî kiremit örtülü kârgîr binâ ma'mûr ve halkı mesrûr hânedân sâhibleridir.

Orfan'ın avretleri orfana olur derler ammâ iftirâ-yı mahzdır. Lâkin mahbûbesi gâyet garîb-dostlardır. Ve ahâlî-i vilâyeti dahi sulehâ-yı ümmetden kimesnelerdir. Rûmca ve Bulgarca kelimât ederler. Bâğ u bâğçelerine hadd [ü] nihâyet yokdur. Ve bu mahalle karîb Rindiye boğazında Orfan nehrin gemilerle ubûr ederken Venedik kâfiri firkateleri nümâyân oldu.

………………(1 satır boş)………………..

Bu kasabayı dahi seyr [ü] temâşâ edüp ihtilât etdiğimiz yârân-ı bâ-safâlara firâr eden memlûkumuzun eşkâl-i aceblüsünü libâsıyla nakl edüp tahsîliyçün gûnâ-gûn ricâlar edüp andan cânib-i şarka (–) sâ'at gidüp Selânik yolu ulu râhdır deyü ol cânibe serserî gidüp,

Evsâf-ı menzil-i kasaba-i Küçük Beşik

Selânik sancağı hâkinde Sidirkapsi nâhiyesinde câmi‘i ve mesâcidleri ve medrese ve mektebi ve müte‘addid hânları ve kifâyet mikdârı dükkânları ve cümle (–) aded (–) örtülü ma‘mûr evleri ve bâğ u bâğçeleri ve gölünde gûnâ-gûn mâhîleri vardır.

………………(1.5 satır boş)………………..

Andan cânib-i cenûba (–) sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i Büyük Beşik

Sebeb-i tesmiyeleri (–) (–) (–) (–) (–) (–) Bu dahi Selânik sancağı hâkinde Sidirkapsi kazâsı nâhiyesinde Beşik gölü sâhilinde bir vâsi‘ çemenzâr yerde câmi‘li ve mesâcidli ve medreseli ve mekteb-i sıbyânlı ve tekye-i dervîşânlı ve müte‘addid tüccâr hânlı ve kârbânsarây-ı müsâfirhâneli ve çârşû-yı bâzârı zînetli ve hammâm-ı rûşenâlı ve bâğ u bâğçesi ve müşebbek bostânları var, âb [u] hevâsı latîf mahsûllü kasaba-i ma‘mûrdur. Nâ’ibi ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve a‘yân [u] eşrâfı vardır. Cümle (–) aded (–) örtülü tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı ma‘mûr ve müzeyyen evlerdir.

………………(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i buhayre-i Beşik: Bu buhayre-i âb-ı hayât kal‘a-i Selânik’in cânib-i garbîsi tarafında bir merhaleden nâkıs tûlu on iki mîl ve arzı yedi mîl vâki‘ olmuşdur kim sehel tûlânîcedir.

Ve bu gölün cenûb tarafında bir kûh-ı serbülend var. Ol cebel-i âlînin şimâl cânibi Sid[ir]kapsi nâhiyesi dağlarıdır.

Ve bu buhayrenin âbı mezkûr dağlardan bir nehr-i kebîr-misâl bir gölden çıkup Rind[iy]e boğazı nâm mahalde iki aded cebel-i bâlâların mâbeynlerinden cereyân ederek yarım konak yer gidüp nehr-i Orfan ile bu Beşik gölünün ayağı bir olup Rindiye boğazında Akdeniz’e mahlût olacağı mahalde Selânik’den ve Kavala’dan ve gayri yerlerden gelüp gidiciler cümle gemilerle bu nehr-i Orfan’ı geçerler. Gayri şey ile ubûr etmek mümkin değildir, zîrâ bu kadar pâdişâhlar bu mahalle kârgîr binâ cisr-i azîm inşâ edemediler, zîrâ mahrec-i âbı olan yeri tûlen ve arzen iki mîle karîb sâzlık ve neyistânlık buhayredir.

İçinde gûnâ-gûn mâr-ı mâhîler ya‘nî yılan balıkları ve niçe yüz gûne mâhîler sayd olunup cümle vilâyetlere tuzlu yılan balığı bundan gider. Başka tüccârları ve başka balık emâneti emîni vardır kim Selânik’de sâkin Çufud Yahyâ Ağa’nın on yedi yük akçe iltizâmıdır.

Bu buhayrede olan mâhîlerin misli gayri göllerde yokdur. Meğer Arnavudluk İskenderiyyesi’nde ola. Hattâ bu gölde birer zirâ‘ turna balığı ve vilya balığı ve kefal balığı ve bunlardan mâ‘adâ niçe elvân sağîr ü kebîr mâhîler şikâr olunur kim ta‘bîr olunmaz.

Bu mâhîleri emîninin izni olmadan bir enliyi ***[211b]*** bir şibr kaddi bir semek sayd etse tecrîm ederler. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu buhayre üzre sâkin olan emîn ağaya dahi firâr eden kölemizin eşkâlini ve esvâbını beyân eyleyüp bulunmasın ricâ etdik.

Der-menâfî’-i uyûn-ı hârra-i arazeyn kasaba-i Beşik

Bu rabtanın mukâbelesinde yine Sidirkapsi hâkinde buhayre-i Beşik sâhilinde bir çemenzâr yerde germâb âb-ı hayâtdır, ammâ sehel kibrît râyihalıdır. Hattâ gümüş hâtemleri zeheb-i mutallâ gibi asfer-levn eder, ammâ altun hâtemleri eyle mücellâ ve zeheb-i hâlis eder kim gûyâ za'fran sarusu olur. Lâkin gâyetü'l-gâye şiddet-i suhûniyyet üzre olduğundan herkes girmeğe tahammül edemediğinden sehel âb-ı sermâ idhâl edüp mu'tedilü's-sühûn hummadır ve gâyet nâfi'dir kim behaka ve cüzâma ve freng zahmetine bi-emrillâh nâfi'dir. Lâkin eyyâm-ı şitâda temevvüc-i deryâ ılıcası suyuna mahlût olur. Gerçi havzı üzre kubbesi vardır ammâ Bursa kaplıcaları gibi tekellüflü kubâb-ı azîmli âsâr-ı binâları yokdur. Bu germâbı dahi manzûrûmuz olup andan Beşik buhayresi kurbunda nehr-i Lojnik'e karîb,

Sitâyiş-i kasaba-i Yenibâzâr

Buhayre-i Beşik sâhili kurbunda bir düz çemenzâr lâle'ızâr mahsûllü ve dağları korulu bir ma'mûr ve müzeyyen kasaba-i şîrîndir, ammâ mukaddemâ bir küçük belîde imiş. Sene (–) târîhinde Selîm Hân-ı Sânî asrında Sokollu Koca Vezîr Mehemmed Paşa mâl-ı firâvân sarf edüp bir câmi'-i pür-envâr-ı azîm ve mesâcid-i kadîm ve dâru't-tedrîs-i âlimân ve mekteb-i sıbyân-ı ebcedhân ve tekye-i ehl-i tevhîd-i dervîşân ve hammâm-ı râhat-ı cân ve esvâk-ı muhtasar-ı ehl-i hıref-i esnâfân ve hân-ı tüccârân-ı sevdâgerân ve imâret-i ıt'âm-ı dâru'z-ziyâfe-i âyende vü revendegânlar ile bu rabtayı ihyâ edüp hâlâ bir şehr-i mu'azzam-misâl olup cemî'i tekâlîf-i örfiyyeden ahâlîsi mu'âf [u] müsellem olduklarından ilâ yevminâ hâzâ günden güne amâr olmadadır.

Ammâ bu dahi Sidirkapsi nevâhîsindendir. {Ve Sidirkapsi'ye bir konakdan seheldir. Selânik'den İslâmbol'a gidenlerin memerr-i nâsıdır kim} nâ'ib-i şer'î ve hâkimi mütevellîsi olup yeniçeri serdârı ve kethudâyeri ve a'yân [u] eşrâfı vardır.

Mâ-tekaddem bu kasabayı görmemiş idim. Şimdi vardığımızda salât-ı Cum'ayı Sokollu Mehemmed Paşa câmi'inde edâ etdik. Hakkâ ki nûrun alâ nûr bir câmi'-i pür-nûrdur kim cümle hayrâtları serâpâ kurşumlu binâlardır.

Edâ-yı salât etdikde meğer Cum'a günleri bu şehirde beş on bin âdem cem' olup bâzâr durur imiş, bu mahall-i cem'iyyetde etrâf [u] eknâf nevâhîleri ahâlîsin cem' olmuşlardır deyü firâr eden gulâmımız içün dellâllar nidâ etdirüp cümle huzzâr-ı bâzârları haberdâr edüp elli guruş vermek üzre bulana ta'ahhüd edüp Mütevellî Ramazân Ağa'da mihmân olduk.

Ammâ şîrîn kasabadır ve buhayresi yine Beşik buhayresidir. Lâkin bu mahalde vakıf tarafından başka emîni vardır.

………………(1 satır boş)………………..

Andan kalkup cânib-i kıble[ye] ma'mûr âbâdân yerleri serserî gezüp,

Evsâf-ı kasaba-i Sidirkapsi

Vech-i tesmiyesi oldur kim Selânik'de Ayasofya kenîsesin binâ eden Aysof nâm melikenin Sidirkapsi nâm bir karındaşı bunda sâkin olup amâr etdiğiyçün ol nâm ile müsemmâ lisân-ı Yûnâniyân'da Sidirkapsi derler.

Bir karındaşı dahi Ayaniroz nâm şehzâde idi. Terk-i dünyâ olup Hazret-i Îsâ tarîkin

dutup mücerred pâk bir papas-ı sîne-çâk olup Aynaroz'u amâr etdiğiyçün Aynaroz derler.

Ammâ bu Sidirkapsi nâm ban-ı Yûnân bir akl-ı Arasto hakîm tabî'at olmağın Sidirkapsi dağlarında gümüş ma'âdinleri bulup çıkarup mâl-ı Kârûn'a mâlik olmağın ol mâl-ı firâvân kuvvetiyle Sidirkapsi şehrini amâr etdi. Hâlâ Selânik sancağı hâkinde başka kazâdır.

Ve nâhiyesi (–) kadar ma'mûr kurâdır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve bâcdârı ve harâc emîni vardır, ammâ cümleden melik hâkimü'l-vakti gümüşhâne emînidir kim cümle salb [u] siyâset ve cürm [ü] cinâyet anındır.

İlm-i usturlâb muktezâsınca be-kavl-i müneccimîn bu şehr-i Sidirkapsi iklîm-i örfiyyenin 28'sindedir, zîrâ şehr-i Selânik dahi eyle olup bu şehir Selânik'in cânib-i şarkîsi ve cenûbî tarafına meyyâlcedir. Bu şehrin Selânik ile mâbeyni iki konakdan eksikdir.

Ve bu şehr-i Sidirkapsi Akdeniz kenârından iki fersah içeri karada dağlar ve ormanlar içre bir ma'mûr ve müzeyyen küçük kasabadır ammâ gâyet şirindir.

Der-beyân-ı imâret-i Sidirkapsi

(–) (–) câmi'i (–) (–) (–) ve mesâcidleri ve medrese ve tekye ve mekteb ***[212a]*** ve müte'addid mükellef hânları ve iki hammâmı var. Biri çifte olup nisvânlar girir başka hammâmdır. Çârsû-yı bâzârı hayli vardır, hisâb etmedim, zîrâ dâğ-ı derûnum var idi. Vâfir metâ' ile gulâmım firâr etdiğinden bu şehirleri huzûr-ı kalb ile temâşâ edemedim.

Ammâ bu şehr-i Sidirkapsi'nin Akdeniz cânib-i şarkîsinde yakın olmağın lodos rûzgârında temevvüc-i deryânın sadâsı istimâ' olunurdu. Âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Ve suları şehre kehrîzler ile gelüp şehir ahâlîsin ve cümle imâretlerin rey eder âb-ı hayâtları vardır. Ve âb [u] hevâsının sevâhil olduğundan bâğ u bâğçesi vâfir ve hayrât [u] berekâtı mütekâsir olup medâr-ı dünyâ içün papadya çiçeği gibi beyâz akçesi memdûhdur, zîrâ kân-ı fıdda-i hâlisdir.

Ve dahi eyyâm-ı vakt-i şitâda kuzusu ve oğlak keçisi her dem tâzedir. Ve dağlarında keklikleri ve çilleri ve sığın ve karaca ve yağmurca ve tablalıları ve sığınları bî-hisâb sayd [u] şikârlı kûh-ı bülendler vardır.

Der-vasf-ı kûh-ı Sidirkapsi

Şehrin cânib-i cenûbunda karîb yerde ma'den-i fıdda-i hâlisa çıkar kim âdem kolu kalınlığı üç tamardır kim misli Sirebreniçse [ve] Kıratova'da ve Novaborda şehirlerinde böyle hâlisü'l-ayâr gümüş olmak ihtimâli yokdur.

Ve bu cebelde olan eşcârât-ı azîmeler bir diyârda yokdur. İllâ Bosna vilâyetinde Ravna dağlarında vardır. Ammâ bu Sidirkapsi dırahtların bir ferd-i âferîde aslâ kat' edemez, zîrâ gümüş ma'denin hal etmeğe mîrî kûhistân ve dırahtistândır. Bir kimesne bir dıraht kat' etse kat'-ı eydeyn edüp tecrîm ederler. Hâlâ bu gümüşhâne Sadrıa'zam Kethudâsı Ebü'l-hayr İbrâhîm Ağa'nın malıdır. Beher sene kendüye onar on birer kantâr gümüş gelir.

Selâtîn-i mâziyeler asrında bunda hâsıl olan hâlisü'l-ayâr fıddadan akçe kesilirdi. Hâlâ Sidirkapsi şehri içre dâru'd-darbı vardır. Sultân Murâd-ı Râbi' asrında darbhânesinde akçe kesilüp "Sultân Murâd ibn Ahmed Hân ızze nasruhu duribe Sidirkapsi" deyü hâlis akçesi beyne'l-ünâs râyic idi. Ba'dehu Sultân İbrâhîm Hân asrında Kara Mustafâ

Paşa yasak etdi.

Ammâ kânûn-ı selâtîn-i Âl-i Osmân idi kim kırk yerde gümüşhâne ma‘deni olup kırk yedi hilâfet sâhibi olduğu yerlerde {ve yetmiş yedi bender şehr-i azîmlerde ve ma‘âdin-i fıdda olan yerlerde} sikkesi kesilirdi.

Meselâ Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus ve Mısır ve Zenc ve Habeş ve İsvân ve Yemen ve Lahsa ve Basra ve Bağdâd ve Musul ve Âmid ve Tebrîz ve Erzurûm ve Canca ve Bayburd ve Amâsiyye ve Sivas ve Mar‘aş ve Ayntâb ve Haleb ve Şâm ve Gazze ve Kudüs ve Şâm-ı Tarabulus ve Antâkiyye ve Adana ve Konya ve Aksarây ve Kastamonu {ve Tire ve Mağnisa ve İzmir ve Silifke ve şehr-i Gümüş ve Sinop} ve Bursa ve Kütâhiyye ve Adaliyye ve Kıbrıs ve Tarabefzûn ve Kefe ve Kostantiniyye ve Edirne ve Sofya ve Belgrad ve Budin ve Bosna ve Sirebreniçse ve Novaborda ve Kıratova ve Üsküb ve Elbasan ve Ohri ve Yanya ve Mora ve İnebahtı ve Atina ve Selânik ve Siroz ve Kavala, taht-ı İskender-i Kübrâ‘dır ve Pireveze (–) (–) (–)

Ve bu Sidirkapsi kasabasında sikke kesildiğin hakîr dahi râygân bilirim. Ve bâlâda tahrîr olunan şehr-i azîmlerde kat‘ olunan sikke-i mübârekeleri akçelerine mâlik olmuşdum. Hattâ merhûm Sultân Süleymân *aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân* pederimize bir kîse Canca sikkesinden akçe ihsân edüp pederimizden hakîre andan bir hayli akçe intikâl edüp mâlik olmuşduk, ammâ anların dördü bir dirhem sırma gümüşü gibi hâlisü‘l-ayâr akçeler idi. Ammâ hâlâ Sidirkapsi ve gayri darbhâneler cümle İbrâhîm Hân’dan berü mu‘attaldır, ammâ hâlâ gümüşhânesi subh u mesâ işlemededir.

………………(1.5 satır boş)………………..

Bunda gâyet ankâ âdemler vardır. Andan cümle yârânlara başımıza belâ-yı nihânî ve kazâ-yı âsımânî olan harc-ı râhımızla âhımızı götüren memlûkumuz içün cümle ahbâba ricâ edüp andan cânib-i şarka dağlar içre alâ tarîkı‘s-seyr sa‘b yolları aşup,

Bîmedh-i papasistân-ı nâhiye-i Aynaroz

………………(2.5 satır boş)………………..***[212b]***

Eğer bu dağlarda [ve] bellerde ve sâhil-i Bahr-i Sefîd’de olan sağîr ü kebîr kılâ‘ları ve derelerde ve depelerde olan kenîse ve manastırları ve derûn-ı düyûrlarda olan papasların kemâl-i mücâhede-i riyâzatların bir bir nakl etsek papasnâme kitâbına-misâl bir müsevvedât olur. Ammâ haftada bir iftâr eder niçe bin papas ve ladika ve kıssîs ve ruhbân ve bıtrîk ve râhib ve keşîş ve mığdisi nâm palâs-pûşân sâhib-i zünnârlar var kim kemâl-i cû‘ ile insâniyyetden çıkup gözleri çukur çukur olup Ahlâd vilâyeti kadîdi gibi kadîd-i mahz olup hayâl-i fânûsa dönmüş kefereler var, ammâ ayda bir iftâr edüp beş zeytûn ve beş dâne hurmâ ve beş fincân süd nûş eder pîr-i muğân irşekleri var kim harekâtdan ve kelimât etmeden kalmış kaddi dâl olup belleri bükülmüş ve gözlerinin nûrları dökülmüş kâfirleri var, ammâ yine riyâzat perhîz ile mu‘ammer olup iki yü[z] yetmiş yaşına yetmiş muğânlar vardır.

Ve bunda olan erbâb-ı ma‘ârif papaslar bir diyârda yokdur. Meğer Rûm’da ve Kızılelma’da ve Beç‘de ve Prak’da ve bizim Atina şehrinde ola.

Her biri bir kârda olup gûnâ-gûn musanna‘ saplı müdevver halkalı ve halkası kendi ağacından bile oyulmuş gûnâ-gû[n] kaşıklar var ve arka kaşağıları ve kâse ve beşikler ve

dervîşân zerdesteleri ve Fahrî oyması gibi sihr-i bûkalemûn salîbeler oyarlar kim gûyâ sihr-âsârdır.

Ve dahi bu düyûrlarda olan mâl-ı hazâ'in cemî'i kâfiristândan nezerâtlar gelüp der-hazîne ederler. Ve bunda olan mahbûb-ı pençe-i âfitâb mûğ-pîçe ve muğân-pîçeler var kim her biri kâküllerin târ kıldıklarında uşşâkların akılları târumâr olur. Bu gulâm-ı meh-pâreler cemî'i âyende vü revendegânların hidmetlerine dâmen dermeyân edüp önlerinde dururlar. Her ne hidmet buyursan kulluğa dururlar.

Ve her müsâfirîn ü bay u gedâya bu kenîselerde eyle ri'âyet edüp sükkerî ve katr-ı nebât-ı Hamavî ve gûnâ-gûn Hindistân reçelleri ve emlec-i Kâbülî ve zencebîl murabba'âtları ve kuş südü ve arslan südü dedikleri şarâb-ı bî-hicâbı bile getirirler, zîrâ bu keferelerin âdet-i kadîmeleri Hazret-i Îsâ'dan beri böyle görmüşlerdir.

Ve bu Aynaroz nâhiyesinde hâlâ cümle her gün başına bir kenîseler var kim cümle üç yüz altmış altı aded kenîse ve manastırdır derler ammâ saymadım. Ammâ bunların hâkimleri hâlâ kânûn-ı pâdişâhî üzre Âsitâne-i sa'âdetde bostâncıbaşı olup bir hasekisi gelüp zabt eder. Ne kâdirdir kim bir kimesne gelüp bu papaslara zulm ede. Hemân ol ân ol âdemi bostâncılar döğe döğe manastır ketenine döndedirler.

Ammâ cümleden büyük Aya Ladra nâm kenîsesi binâ-yı musanna'dır. Ve Ton Ayveru deyri ve Kutlumuş deyri ve Pandoradol [Pantokrato] deyri {ve Portariçse deyri ve Iskarapoz [Ikseropotamu] deyri dahi bir büyük kenîsedir} manastırı dahi sihr-âsâr binâ-yı ibret-nümâdır.

Ve bunda olan püserân mûğ-pîçe-i muğân bir kenîsede yokdur. Hattâ bu deyri temâşâ ederken bir savma'a şekilli bir köşede bir mesdûd kapu var idi. Bir perîzâd çehre bir gulâma,

"Aç şu kapuyu seyr edelim" dediğimde,

"Hazret-i Îsâ'nın anda İncîl'i vardır" deyü bize kapuyu açmayup ığmâz-ı ayn etdikde bu hakîrin hâtırına evâyillerde istimâ' etdiğim ebyât idi, hemân hâtıra hutûr edüp eyitdim.

Beyt-i münâsib:

Dünki gün kilsaya vardım komadı gılmân beni,

Ahdim olsun kollayam mahşerde Îsâ'ya seni.

deyüp gayri şeylere nazar etmeğe mukayyed olduk.

Andan kenîse-i (–) (–) (–) andan (–) (–) andan (–) (–) andan (–) (–) esmâları ma'lûmumuz olan manastır-ı musanna'lar bunlardır kim her biri birer kal'a-misâldir.

Andan iki günden sonra cânib-i cenûb[a] sa'b yollar ile gidüp,

Menzil-i karye-i (–) andan yine cânib-i cenûba (–) gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i ma'mûr Lankada

Ba'zılar Lanzağ der, ba'zılar Lanza derler. Vech-i tesmiyesi oldur kim kaçan kim Gâzî Evrenos bu kal'ayı muhâsara etdikde tekûruna elçi gönderüp bilâ niz[â]' kal'ayı teslîm edesiz dedikde hakkâ ki bilâ-nizâ' kal'a miftâhların elçiye teslîm etdiklerinde bu şehre Lâ-

nizâ‘ deyü nâm verdiler, ammâ galat-ı meşhûr evlâ olmağın niçe âdemler Lanza derler. Yörükân ve Çıtakânlar Lankada derler. Bânîsi Rûm melikelerinden Selânik sâhibi Ayasof avretdir kim ılıcasının hâssıyçün amâr *[213a]* etmişdir. Bu dahi Selânik sancağı hâkinde

………………(2.5 satır boş)………………..

Der-kabh-i buhayre-i Lankada: Bu âb-ı hayât olmayan gölcüğün cânib-i şarkîsi şehr-i Siroz'dur ve taraf-ı garbîsi Sidirkapsi'dir, bu iki şehrin ortasında bir vâsi'(î) göldür kim dâ'iren-mâdâr cirmi yedi mîldir. Câ-be-câ yerleri sığdır. Lâkin derin olan yerleri altı zirâ‘ ve on zirâ‘ amîk yerleri vardır. Lâkin suyu hâssasızdır, zîrâ niçe yerleri sazlık ve bataklık ve dahi mezmûm kamışlık olduğundan suyu dahi mezmûmdur. Sâhib-i tab‘ olanlar çokluk nûş etmezler.

Bu buhayrenin cânib-i şimâlinde bir şey yokdur. Birkaç yerde harâb dîvârlar ve harâb köyler vardır. Ahâlî-i kurâları haydud nâm harâmîlerin derdlerinden ve Osmânlının zulm-i sarîhlerinden dağî ve bâğî olmuşlardır. Ammâ kış günleri bu gölde ol kadar kaz ve ördek ve kuğu ve balıkçıl ve saka kuşu ve sürhâb ve karabatak ve vezneboşaldan misilli tuyûr-ı hûşun hisâbın Hallâk-ı âlem bilür.

Bu kasaba sâkinlerinden olan re‘âyâ vü berâyâsı cümle Rûm keferesi ve Bulgar feceresi ve Eflağ nasârâsı olup eyyâm-ı şitâda mezkûr kuşları tüfeng ile urup sayd [u] şikâr edüp kifâflanırlar. (–) (–) (–) (–) (–)

Der-medh-i yenâbî‘-i germâbhâ-yı Lankada: Rabta-i ma‘mûr hâricinde Selânik livâsı hâkinde bir mesîregâh çemenzâr murğzâr gül-i gülistân hıyâbânistân yerde âsâr-ı binâlar ile ma‘mûr u âbâdân bir ılıca-i zîbâdır kim âbı gâyet mu‘tedilü‘s-suhûndur.

Ve bir kubbe-i âlî içinde aşren fe-aşr Şâfi‘î mezhebi havzı gibi bir havz-ı azîmi etrâfında Hanefî kurnaları var.

Bu havzdan taşra cereyân eden âb-ı germâbın cem‘ olduğu zemîn-i hârda bir çamur gibi yer vardır. Cümle sızıya ve istiskâya ve cüzâma ve freng zahmetine mübtelâ olan kimesneler boğazlarına varınca ol çamura girüp tahammül edeceği mertebe çamurda gark olup nısf sâ‘at dursa bi-emrillâhi te‘âlâ cemî‘i emrâz-ı muhtelifeden şifâ bulup vücûd-ı bî-vücûdu pür-cûd olup dürr-i beyz-âsâ olur.

Hattâ kiraz meyvesi mevsiminde cemî‘i Selânik'in a‘yân-ı eşrâf-ı kibâr-ı kübbârları hayme hargâh me'kûlât [u] meşrûbâtlarıyla bu kaplıcaya gelüp cümle yârân-ı bâ-safâlar havza girüp bir iki hafta ve bir ay cân sohbetleri ederler. Lankada humması meşhûrdur.

Ve niçe mesâfe-i ba‘îde vilâyetlerden marîzler gelüp âb-ı germâbına girüp şifâ bulup giderler *ve's-selâm.*

Andan bir günde sa‘b yollar ve mahûf beller aşup,

Evsâf-ı binâ-yı sûr-ı üstüvâr, ya‘nî köhne binâ-yı Avrethisâr

Sebeb-i tesmiyesi oldur kim Selenik nâm kral-ı dâllın karısı binâ etmeğile Avrethisârı derler. Fâtihi sene (–) târîhinde Gâzî Evrenos'dur. Hisâr-ı üstüvâr bir till-i refî‘a-i azîm üzre bir vâdînin zahrında Şeddâdî seng-i tırâş bir kal‘a-i savaş imiş. Mürûr-ı eyyâm ile iç elde kalup kal‘a lâzım olmadığı ecilden câ-be-câ hisâr ebrâcları rahnedâr olup

durur, ammâ sehel himmet ile amâr olmak mümkindir. El-hâlete hâzihi içinde dizdârı ve neferâtları ve cebehâneleri yokdur. Bu kal‘a Selânik sancağı hâkinde nâhiye kurâlı ma‘mûr kazâdır. Selânik’in cânib-i şimâlîsi ve taraf-ı garbîsindedir. Bu kal‘a ile Selânik mâbeyni iki konakdan eksikdir. Sür‘at ile giden Selânik’e bir günde gider.

Sitâyiş-i varoş-ı Avrethisâr

Bir vâsi‘ vâdî içinde cümle (–) aded tahtânî ve fevkânî kâ[r]gîr binâ kiremit örtülü bâğ u bâğçeli ve âb-ı hayât sulu şehircikdir. Müferrih câmi‘leri var. Cümleden çârsû içre (–) câmi‘i (–) (–) (–) câmi‘i (–) (–). Mâ‘adâ mahalle buk‘alarıdır.

Medrese ve mekteb-i sıbyânı, tekye-i dervîşânı ve hân-ı tüccârânı ve hammâm-ı gâsılâni ve esvâk-ı sultânı ve kârbân-ı mihmânsarâyı vardır.

Âb [u] hevâsının letâfetinden bâğ u bâğçesi ve mahbûb u mahbûbesi cümle hulkıyla mahbûbe gibi halkı vardır, zîrâ [22] kelâmı kelâm-ı sahîhdir.

Avrethisârı nâmıyla meşhûr bir şehr-i ma‘mûr olmağın cümle halkı avret-misâl evzâ‘ u etvâr ve telaffuz edüp zenâne libâsına mâ’il âdemleri ve erbâb-ı ma‘ârif pâk ve sâlih ve mütedeyyin ehl-i ırz mestûre şekilli âdemleri vardır, ammâ hâkimlerine gâyet mutî‘lerdir. Ekseriyyâ ahâlîsi tüccâr ve ehl-i hırefdir. Re‘âyâsı Rûm ve Bulgar ve Sırfdır. Yüz elli akçe pâyesiyle kazâsı ve (–) ***[213b]*** tarafından voyvadası ve muhtesibi ve şehir kethudâsı ve harâc emîni ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı vardır, ammâ Selânik karîb olmağile şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı yokdur.

Bunda dahi kadıya ve cümle ahbâba firâr eden kölemizi bulmağiçün ricâ edüp dellâllar nidâ etdirüp andan bir günde,

Evsâf-ı kasaba-i Toksanboz

Selânik sancağı hâkinde bir vâsi‘ fezâda ma‘mûr u âbâdân zemîn-i mahsûldârdır. Câmi‘i ve hânı ve hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı ve bâğ u bâğçesi vardır. Siroz şehri ile Selânik mâbeyninde vezîria‘zamların hâssıdır kim bir vezîria‘zam ağası hükûmet eder. Nâhiye nâ’ibi vardır, ammâ kethudâyeri ve yeniçeri serdârı yokdur, zîrâ şehr-i Siroz ve kal‘a-i Selânik yakındır. Ve re‘âyâsı cümle kefereler olduğundan ma‘mûr kenîsesi ve mahbûbe Rûm ve Bulgar kızları vardır.

Der-vasf-ı buhayre-i Toksanboz: Bu gölün şark tarafı şehr-i Siroz yakındır ve şarkdan garba bu göl tûlânîce vâki‘ olup girdâ-gird cirmi on üç mîl ihâta eder. İçinde birkaç yerde sazlı ve kamışlı cezîrecikler vardır. Vakt-i şitâda bu cezîreler içre fahta ve batlar ve sürhâb ve karabataklar ve gayri murğânların envâ‘ları dünekleyüp dururlar. Ve sayyâdları kayıklar ile varup sayd ederler. Ve gûnâ-gûn mâhîleri olur, anları dahi şikâr edüp ahâlî-i vilâyet kifâflanırlar. Bunda dahi vezîria‘zamın hâs ağasına kölemiz içün ricâ edüp etrâf kurâlarına âdemler gönderüp gulâmımızı bulmağa sa‘y etdi. Andan bir günde gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i Doyran

Ba‘zılar Toyran ve niçeler Doryan yaz[arlar] ammâ sahîhi Toyran’dır. Gâziyân-ı mücâhidândan Gâzî Evrenos Beğ bu mahalle gelüp asker-i bî-pâyân ile meks etdikde bu vilâyet kefereleri asker-i İslâma ziyâfet-i azîm edüp toy eyleyüp toyurduklarıyçün ba‘de’l-feth ismine Toyran deyü nâm edüp bu şehre hayr du‘â etmişlerdir. Hâlâ anıniçün bir

ganîmet kasaba-i ma‘mûredir.

Be-kavl-i müneccimîn ilm-i usturlâ[b] üzre bu dahi 18 sekizinci iklîm-i örfiyyedendir. Ve be-kavl-i kehene-i kudemâ bu şehrin tâli‘-i imâreti burc-ı seretân beyt-i kamer-i mâ’îdir.

Ve bu kasaba-i zîbâ kal‘a-i Selânik’in taraf-ı garbında vâki‘ olup Avrethisârı‘na iki konakdan nâkısdır, ammâ hakîr bir günde geldim. Ve şehr-i Selânik ve Avrethisârı ve bu kasaba-i Doyran birbirlerine sac ayağı gibi üçü dahi birbirlerine birer merhale yer karîbdir.

Ammâ bu Doyran gâyet ma‘mûr ve müzeyyen belîdedir. Selânik hâkinde yüz elli akçe pâyesiyle bir şerîf kazâdır ve nâhiyeleri cümle (–) aded âbâdân kurâdır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı vekîli ve muhtesibi ve voyvadası vardır.

Ve cümle (–) aded tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ kiremit örtülü bâğ u bâğçeli vâsi‘ evleri vardır.

Ve cümle (–) aded mahalledir. Evvelâ (–) mahallesi (–) ve (–) mahallesi (–) (–) (–) (–) (–) meşhûru bunlardır.

Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ çârsû içre (–) (–) câmi‘i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

………………(1 satır boş)………………..

mâ‘adâ mesâcidlerdir.

Ve cümle (–) medrese-i âlimândır. (–) (–)

Ve cümle (–) aded mekteb-i sıbyândır.

Ve cümle (–) aded tekye-i dervîşândır.

Ve cümle (–) aded hân-ı tüccârândır. (–) (–)

Ve cümle (–) aded hammâm-ı râhat-ı cândır. (–) (–)

Ve cümle (–) aded dekâkîn-i sûk-ı sultânîsi vardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve dahi bâğ u bâğçeleri ve müşebbek bostânları ve dağlarında reme reme ganemleri firâvândır. Ve enhârları cârî ve revândır. (–)

Der-beyân-ı eşkâl-i buhayre-i Toyran

Bu gölde gûnâ-gûn semekler sayd etdik. Gâyet lezîz mâ’ideleri olur. Husûsan turna balığı ve sazan balığı ve niçe bin elvân mâhîleri olur. Ve bu buhayrenin dâ’iren-mâdâr cirmi on üç mîldir. Ve âb-ı bâridi gâyet lezîzdir. Ve bu kasaba-i ma‘mûre bu buhayrenin sâhilinde vâki‘ olup cümle isti‘mâl etdikleri âb-ı rahmet bu göldendir. Cümle re‘âyâsı Rûm ve Bulgar kefereleridir, ammâ müselmânları azdır nasârâsı gâlibdir, zîrâ serbest vüzerâ hâssıdır. (–) (–)

Bunda dahi memlûkumuz içün dellâllar nidâ etdirüp kölemi bulana elli guruş va‘d edüp müjde edene yigirmi guruş vereyim deyü ahd etdim.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı kasaba-i Toyran

Eş-şeyhü‘l-âlimü‘l-fâzılu’l-âmilü‘l-kâmil eş-**Şeyh Mehemmed Toyranî** hazretleri: Toyran kurbunda Gölbaşı köyünde vücûda gelüp âhır niçe tek-i pûdan sonra

Sofyavî kutbu'l-aktâb Balı Efendi *[214a]* halîfelerinden olup pîşvâ-yı tarîk bir e'ızze-i kirâmdan ulu sultân olup niçe gûne keşf [u] kerâmât-ı aliyyeleri zâhir ü bâhir olunca Gâzî İbrâhîm Paşa-yı Makbûl azîzin mu'tekidi olduğu cihetden azîz-i merkûmun maskat-ı re'si olan Gölbaşı karyesinde bir mükemmel ve mükellef câmi' ve mesâcid ve tekye ve imâret-i dâru'l-me'kel inşâ edüp amâr etdikde azîz-i merkûm zâviyesi sâhasında medfûndur. Hâlâ ziyâretgâh-ı ehl-i züvvârdır. *Kuddise sırruhu*. Andan,

Ziyâret-i Hâlis Efendi, andan **Ziyâret-i Şücâ' Efendi.** Niçe ziyâretler dahi edüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb etdik. *Rahmetullâhi aleyhim ecma'în*.

Hikmet-i Hudâ bu sultânları ziyâret edüp rûhâniyyetlerinden isti'ânet taleb etdiğimiz gece konağımızda niçe bin fikr-i fâsid ile hâb-âlûd oldukda anı gördüm, vâkı'amda bir pîr-i fânî gelüp hakîri hâbdan bîdâr edüp yine vâkı'amda gördüğümüz gibi bu yaş gözüyle gördüm ki yine ol pîr-i fânî câmehâbımın başında oturup eydir:

"Ey oğul! Şehrimiz Toyran'a hoş geldin. Seni mâlınla ve gulâmınla toyurur. Hemân bizim rûhumuz içün yine Kur'ân-ı azîm tilâvet eyle. Bu çengelistân dağlarda ve bellerde ve bu muhâtara yollarda serserî ne gezersin. Gerüye dönüp Gümürcine'ye giderken gâ'ib köleni ve mâlını alup Gümülcine'den dahi gayri hüddâmların alup acele ile Girid gazâsına gidüp üçüncü yılda feth-i Kandiye'de bulunup ecel-i müsemmâna dek Arabistân'da ve Mekke ve Medîne'de seyâhat edüp berhordâr-ı ömr-i sa'âdet-i dâreyne nâ'il olasın" deyüp gâ'ib oldu. Hemân gulâmımın biri meğer hâbından bîdâr imiş.

"Ağa sizinle söyleşen kim idi? Ve kapular içerden kilidli, bu âdem nereden geldi? Ve şimdi nereye gidüp gâ'ib oldu?" deyince hamd-i Hudâ vücûduma bir kuvvet-i kuvâ hâsıl olup müferrih haberlerden şâd u hurrem olup sâ'ate nazar etdim, henüz nısfu'l-leyl olmuşdu, "Sübhânallâh" diyerek artık gözüme hâb-ı râhat girmeyüp ale's-sabâh hemân hüddâmlarımla Gümülcine'deki hânemiz sâhibiyle atlara süvâr olup bu Doyran ahâlîleriyle vedâlaşup andan gerü cânib-i şimâle bir gün gidüp,

Menzil-i kenâr-ı buhayre-i Ayvasil

Hâlâ ma'mûr kasaba-misâl bir büyük köydür kim (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Bu buhayre kenârında zamân-ı kadîmde Aya Vasil nâm bir ulu papasın amâr etdiği şehir olmağile anın ismiyle müsemmâ olup Aya Vasil derler. Lisân-ı Rûm'da cümle "aya" ya'nî "evliyâ" demekdir "vasil" ayuya derler.

Ba'dehu Gâzî Evrenos şehri ve kal'asın harâb edüp hâlâ bu mertebe amâr kalmış, ammâ buhayresi etrâfları gâyet ma'mûrdur.

Bu buhayre Selânik'den bir menzil râh-ı tavîldir. Selânik'in taraf-ı cenûbu ve garbîsi arasında vâki' olmuşdur. Ve bir mukayyesde buhayre-i Beşik ile Selânik mâbeynindedir, zîrâ bu buhayre Beşik buhayresi ile mâbeynleri yarım konak yerdir kim bir mikdâr tûlânîce vâki' olup dâ'iren-mâdâr cirmi on mîldir dediler.

Ve gûnâ-gûn mâ'ide mâhîlerinden kara sazanı ve turna balıkları çok olur. Bu buhayre etrâfında ma'mûr olan kefere kurâları sayd edüp şehr-i Selânik'e ter ü tâze getirüp fürûht edüp kâr ederler ve öşr-i sultânîsin bu buhayre emînine verirler, zîrâ başka emânet ve zâbıtlıkdır.

Ve bu buhayrenin derinliği sekiz ve tokuz ve on kulaç yerleri vardır. Ve buhayresinin ayağı buhayre-i Beşik'e mahlût olur gâyet lezîz buhayre-i azîmdir.

Andan kalkup yine cânib-i şimâle ol gün gidüp diğer, **menzil-i kasaba-i Orfan,** andan bir günde yine semt-i şimâle gidüp,

Menzil-i kal'a-i Kavala

Bir acâ'ib kal'a-i mu'azzamdır, ammâ temâşâ edemeyüp acele ile andan kalkup,

"Âyâ şu vâkı'amızda ve re'yen yaş gözüyle gördüğüm azîzin nutk-ı dürerbârlarından ne zuhûr ede" deyü ale's-sabâh endîşe-i fikr-i fâsid-i hâm ile giderken Sarı Şa'bân nâm kasabaya girirken bir alay âdemler karşudan gelirler. Hakîrin ise yüzünde siyâh nikâb poşu ile giderdim.

Bi-emr-i Hudâ anı gördüm, firâr eden memlûkumu tebdîl-i kıyâfe bir gayri libâslar geydirüp baş aşağı edüp bir seyishâne üzre binüp gider.

Hemân hakîrin karâra tâkatı kalmayup Gümülcine'de hânemiz sâhibiyle hakîr dal balta olup oğlana bir kırbaç eyice haddâdî baltalar urup seyishâneden oğlanı yıkınca öbür gulâmlar gulâmı dest ber-kafâ bağlayup dururken hemân beş on dâne atlılar başıma üşdüler.

El-hâsıl cümlesi şaşdılar kimi "Köle bizimdir "der, kimi "papasadır" der kimi "Bu âdemin bize vereceği var idi, mâlımıza duta verdi" der.

El-hâsıl tenâkuz sözlere bakmayup oğlana birkaç balta dahi urup,

"Kanı sandıkdaki harçlık altunlar?" deyince,

"Vallâhi işte bu evimiz sâhibi ***[214b]*** ağanın çingane oğlanındadır" deyince anı gördük.

Evimiz sâhibi asker içinde çinganesin hasta-sıfat tebdîl-i kıyâfet bir eşek üzre bulup bir fâhişesiyle anı dahi meydân-ı mahabbete getirüp,

"Kanı mâlımız?" dedikde bî-bâk ü bî-pervâ aslâ inkâr etmeyüp,

"İşte mâlım dediğin eşek semeri içindedir" dedikde eşek palanın pâre pâre edüp cümle altunları bulup ancak on üç altun eksik.

"Bire maybalı eyle olur" derken semer içinden benim bir sîm rahtım çıkdı. Meğer ol dahi gâ'ib imiş. Hemân gulâmım eyitdi:

"Göre göre ben bu raht gâ'ib olduğiyçün firâr etdim. Göre bu mel'ûn çinganede çıkdı ve beni bu ayardup cümle altunları bana uğurladup ol aldı" dedikde cümle kârbân halkı âlem-i hayretde kalup,

"Âdem gerçek köle senin imiş" dediler ve köleyi ve çingane ve fâhişesini dest ber-kafâ bağlayup andan Köse Şa'bân kasabası hâkimine haber gönderüp cümle tevâbi'iyle gelüp kârbân halkın çevirüp,

"Siz de elin kaçgın kölesisiniz?" deyü yedi nefer âdemleri der-zencîr edüp gerüye dönderüp Köse Şa'bân kasabası hâkimiyle gidüp andan şimâl cânibine,

Menzil-i kasaba-i Köse Şa'bân

Bunda çingane ikrâr edüp on üç altun kölemi seyishâne üzre bindiren âdemde çıkup anı haps etdirüp altunları aldık. Andan ol gün gidüp tekrâr,

Menzil-i kal‘a-i Gümülcine‘ye geldik. Hânemiz sâhibi çingane gulâmını sür‘atle çârsû başında imâret köşesinde salb etdirüp sâ’ir çinganelere ibret oldu.

Ve hakîr dahi köleme iki yüz tâziyâne urup harc-ı râhımız olan altunları bi’t-tamâm tahsîl edüp anda cümle atları ve gayri hüddâmları ve bâr-ı sakîllerimiz alup,

Gümülcine’den Yenice ve Serez câniblerine gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

Evvelâ ol gün, **menzil-i karye-i Akbınar,** andan **karye-i Eşekcili**‘yi ve **karye-i Sindelli**‘yi ve **karye-i Keçiler**‘i ve **karye-i Çibilli**‘yi ve **karye-i Ahıryanlı**‘yı ve **karye-i Müselmânlı**‘yı geçüp bu Müselmânlı önünde,

Evsâf-ı menzil-i Misinehisâr

Zamân-ı İskender-i Kübrâ‘da Akdeniz cezîrelerinden Misine cezîresinin bir banı gelü[p] İskender-i Kübrâ‘dan me’zûn olup bu hisâr-ı üstüvârı binâ etdiğinden Misinehisâr derler. Bir kûh-ı ser-bülendin dâmeninde bir düz vâsi‘ çemenzâr fezâda şekl-i murabba‘ bir seng binâ bir kal‘a-i ra‘nâ imiş. Süleymân Beşe ibn Orhân Gâzî feth edüp câ-be-câ yerlerin münhedim etmiş. Hâlâ hâli üzre harâb yatup kalmışdır. İçinde koyun kışlaları vardır.

Andan **karye-i Keztencili’**yi ve **Su sığırlığı köyü**n ve **karye-i Babalı’**yı ve **Yassıköy**‘ü bu kurâlar cümle Misinehisâr dağı eteğinde bâğ-ı İrem-misâl ma‘mûr kurâlardır. Ve cümle Gümülcine nâhiyesi kurâlarıdır kim mezra‘aları mahsûldâr sahrâlardır. Ve cümle ganîmet köylerdir.

Bu ma‘mûr ve mezkûr kurâları geçüp cânib-i cenûba gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Buri

Sebeb-i tesmiyesi Rûm-ı Yûnâniyân tevârîh-i mu‘tebereleri kavlince bânîsi Feylekos kızı Muri nâm melike binâsı olmağile Muri’den galat Buri derler. Niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp âhır-ı kâr dest-i İslâma sene (–) târîhinde Süleymân Beşe ibn Sultân Orhân Gâzî fethidir. Be-dest-i Gâzî Evrenos Beğ. Hâlâ Rûmeli eyâletinde Gümülcine kazâsında Gâzî Murâdiyye anbârlığıdır kim azîm emânetdir. Cümle îrâd [u] mahsûlâtları cânib-i vakfa gidüp mürtezikalara ulûfe verilir.

Eşkâl-i kal‘ası: Leb-i deryâda taş binâ zemînden yigirmi arşın bâlâ bir metîn ve müstahkem kal‘a-i ra‘nâ imiş, câ-be-câ harâb olmuş. Dâ’iren-mâdâr cirmi şekl-i murabba‘ cümle bin yüz aded hatvedir, ammâ etrâfında handakı yokdur. Ve içinde elli aded Rûm keferesi evleri ve beş aded dükkânı var, gayri şey yokdur.

Ve iki kapusu var, biri leb-i deryâya kıbleye nâzırdır, bir[i] cânib-i garba Karasu’ya nâzırdır. Ve bu kal‘aya muttasıl bir dîvâr şimâl cânibine çekilmişdir, tâ kal‘adan dağlara varınca tûlu bir sâ‘at metîn hît-ı kavîdir kim andan bir âdem ve bir kârbân geçemeyüp kal‘anın deryâ kapusundan geçilüp anda bâc u gümrük alınırmış. Hâlâ gümrükhâne âsârları zâhir ü bâhirdir.

{Der-sitâyiş-i buhayre-i Buri}: Ve bu kal‘a önünde kıbleye nâzır bir körfez-i deryâ

vardır, tâ deryânın boğazı ağzına varınca kırk yedi mîl bir vâsi‘ deryâ göldür. İçinde niçe bin gûne mâhîler sayd olunur başka emânetdir kim emîni yüz aded neferâtlarıyla bu buhayreyi zabt eder. Bunu dahi Gâzî Murâd Hân mütevellîsi fürûht edüp mahsûlâtın cânib-i vakfa verir.

Ba‘dehu bu *[215a]* kal‘ayı geçüp nîm sâ‘at semt-i cenûba gidüp,

Menzil-i karye-i Kızılca: Ahmed Çavuş nâm hânedân sâhibi hânesinde mihmân olup bir câmi‘i ve bir hammâmı ve bir hânı olup bâğ u bâğçesi firâvân âb-ı hayâtı revân bir karye-i âbâdândır.

Andan yine taraf-ı garba 2 sâ‘at sahrâ içre gidüp,

Evsâf-ı şehr-i ma‘mûresi, ya‘nî belde-i Karasu Yenicesi

Rûm keferesi şehirlerinden belde-i mu‘azzam imiş. Sene (–) târîhinde Gâzî Evrenos Beğ fethidir. Hâlâ Rûmeli eyâletinde Selânik sancağı hâkinde yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve cümle (–) aded ma‘mûr nâhiye kurâları vardır.

Ve hâkim-i örfü (–) (–) (–) tarafından voyvadadır. Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân-ı eşrâfı vardır. Muhtesibi ve şehir nâ’ibi ve şehir kethudâsı ve harâc emîni ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı vardır.

İmâret-i şehri bir düz vâsi‘ fezâda nehr-i Karasu kurbunda cümle dörd yüz aded bâğ u bâğçeli tahtânî ve fevkânî serâpâ kiremit örtülü vâsi‘ ve ma‘mûr hânedân-ı zîbâlardır.

Ve cümle dörd mahalledir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) mahallesi meşhûr kasaba-i ma‘mûrdur.

Ve nehr-i İskeçe şehir içinden cereyân eder. Ve İskeçe dağlarından gelüp nehr-i Karasu’ya mahlût olur. Nehr-i Karasu dahi İskeçe yaylağından ve Vetirne ve Usturumça kasabası dağlarından cem‘ olup kasaba-i Sarı Şa‘bân kurbunda Akdeniz’e mahlût olur.

Ve dahi bu şehr-i Karasu Yenicesi cümle (–) aded mihrâbdır, ammâ cümleden çârsû içre Sultân Ahmed Hân vüzerâlarından Ekmekçizâde Ahmed Paşa câmi‘i bir nâ-tamâm mîr u imâd kıt‘ası gibi bir ibret-nümâ-yı musanna‘ câmi‘-i zîbâdır kim anda olan letâfet ve zarâfet bir câmi‘de yokdur kim diller ile ta‘bîr ve kalemlerle tahrîr olunmaz. Misli meğer İslâmbol’da Ebâ Eyyûb-ı Ensârî kurbunda Zâl Paşa câmi‘i ola. Cümle kubâbları kurşum örtülü ve haremi etrâfı mermer sütûnlar ile mebnî bir câmi‘-i dilküşâdır. Lâkin niçe yerleri eczâhân ve e’imme ve hutebâsı ve hüddâmlarının vazîfeleri nâ-tamâmdır. Hudâ tamâmın müyesser ede, ammâ imâm-ı hasbîsi ve cemâ‘at-i kesîresi vardır.

Ve (–) câmi‘i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) mâ‘adâ mahalle mesâcidleridir. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle bir aded medrese-i dâru’l-ulûmu var, kurşumlu dâru’t-tahsîl-i ulûmdur.

Ve cümle üç aded mekteb-i sıbyândır.

Ve cümle iki aded tekye-i dervîşândır. (–) (–)

Ve cümle bir aded kurşum örtülü hammâm-ı müferrihı var. Koca Mustafâ Paşa’nın hayrâtıdır kim mahsûlâtı medresesindeki ulemâya sadaka olunur.

Ve cümle bir aded dâru’z-ziyâfe-i imâreti var kim cemî‘i müsâfirîn ü mücâvirîne

ni‘meti dâ’imdir. Bu hayrât dahi kurşum örtülü olup Mustafâ Paşa binâsıdır.

Ve cümle sağîr ü kebîr on bir aded hânları var, ammâ cümleden mihmânsarây-ı hasbî serâpâ kubâbları kurşum örtülü kırk ocak bir kârbânsarâyı var. Sultân Ahmed Hân vüzerâlarından Etmekçizâde Ahmed Paşa hayrâtıdır kim kapusu üzre târîhi budur:

Tîğıyâ hayr du‘â eyle dedim târîhin,

Ola âbâd müdâm âsaf-ı Ahmed Paşa.

Sene (–).

Bundan gayri hânlar bâzergân hânlarıdır.

Andan cümle elli aded dükkânları var. Bezzâzistânı yokdur ammâ her metâ‘-ı nevâdir bulunur, ammâ yigirmi aded debbâğ dükkânları nehr-i İskeçe kenârında ma‘mûr dekâkîn-i debbâğlardır.

Ve câ-be-câ bâğ u bâğçeleri vardır. Âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesi vardır.

Der-medh-i cebel-i Karasu: İsmi İskeçe dağıdır. Şehrin cânib-i garbındadır. Cümle şehir halkı mâh-ı Temmûz’da cemî‘i devâbbâtlarıyla yaylamağa çıkarlar. Âb [u] hevâsı latîf çemenzâr yayladır.

Andan kalkup garb tarafına (–) sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i (–)

Hâkinde Karasu nâhiyesi olup (–) (–) hâkimidir. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı yokdur. Şehri İskeçe dağları dâmeninde cümle hânelerinin revzenleri cânib-i kıbleye nâzır cümle beş yüz kiremitli ma‘mûr ve müzeyyen bâğ u bâğçeli kasaba-i zîbâdır. Ahâlîsinin nısfı müselmân ve nısfı keferelerdir. Bir câmi‘i ve üç mescidi ve bir hammâmı ve bir medresesi ve iki hânı ve iki tekyesi ve kifâyet mikdârı dükkânları vardır.

………………(1 satır boş)………………..

Andan kalkup cânib-i cenûb dipi ve boran ve bârân-ı rahmet çekerek nehr-i Karasu kenârınca bir sâ‘at sahrâda gidüp nehr-i Karasu geçidi başına geldik. Mukaddemâ birkaç kerre bu nehri sığır arabalarıyla ubûr ederdik, bir köprü dutma[z] dîvâne cereyân eder nehr-i azîmdir. Ammâ şimdi,

Cisr-i azîm-i Fâzıl Ahmed Paşa, ya‘nî Köpürlüzâde Vezîr: Bu nehr-i ***[215b]*** azîm üzre henüz binâ olunmuş bir haşeb cisr-i azîmdir kim gûyâ Hersek vilâyetinde Foça şehri cisridir. Kalın ve tavîl sütûn-ı müntehâları nehr-i azîmin ka‘rına kakup bir kantara-i hayrât-ı azîm olmuş kim hakkâ ki sırât-ı calenderdir.

Bu cisri ubûr edüp nehrin karşu tarafında,

Menzil-i kasaba-i Ahmedâbâd: Bu dahi Köpürlüzâde Fâzıl Vezîria‘zam Ahmed Paşa hayrâtı olmak ile ismine Ahmedâbâd deyü tesmiye etdiler. Ammâ henüz niçe bin aded ummâl ve bennâ ve üstâdânlar cem‘ olup amâr etmededirler. Hâlâ cümle iki yüz aded kiremit ve saz örtülü bâğsız ve bâğçesiz nev-binâ hânelerdir. Ve bir câmi‘-i muhtasarı ve bir zâviyesi ve 2 aded nev-binâ kiremitli hânları ve 25 aded çalaş ve malaşdan mebnî

müfîd [u] muhtasar dükkâncıkları var, henüz amâr ol[ma]dadır. Hudâ-yı müte‘âl dahi ziyâde ma‘mûr edüp inkırâzu’d-devrân mü’ebbed ola. Bu rabta-i nev-binânın şimâlindeki püşte-i âlî üzre,

Ziyâret-i Kuşluk Baba: Tekyesi ve âsâr-ı imâreti yokdur.

Andan bir sâ‘at cânib-i kıbleye gidüp Akdeniz kenârına karîb dıraht-ı müntehâlı orman hıyâbân içinden gidüp,

Menzil-i kasaba-i Sarı Şa‘bân: Kavala sancağı hâkinde voyvadalıkdır. İmâreti bir düz kumsallı zemîn başında cümle iki yüz hâneli ve bir câmi‘li ve iki hânlı, bir hammâmlı, elli dükkânlı, bir medreseli, bir tekyeli ma‘mûrca kasabacıkdır. Lâkin Karasu cisri başında Ahmed-âbâd kasabası binâ olalı bu kasaba üç sâ‘at tarîk-i müstakîmden hilâf kalup bu kasaba işlemez oldu.

Andan taraf-ı garb ile cenûb mâbeyninde 3 sâ‘at gidüp leb-i deryâda sengistânlar içre Kavala germesinden(?) geçüp 3 sâ‘atde dahi,

Evsâf-ı tahtgâh-ı Feylekos binâ-yı azîm, ya‘nî hisâr-ı üstüvâr-ı Kavala-i kadîm

Hazret-i Süleymân Nebî evlâdı Hazret-i Melik Rac‘îm asrında bu kal‘ayı Feylekos-ı hakîm binâ etdi kim beşinci âbâda nesebi Hazret-i Süleymân’a müntehîdir. Ba‘zı Yûnâniyân müverrihleri bu Feylekos, Süleymân Nebî oğlu Melik Rac‘îm oğlu Feylekos’dur, derler. Rûm-ı Yûnâniyân pâdişâhlarından ulu pâdişâh olup Hazret-i Süleymân’ın bu Kavala kal‘ası zemîninde Belkîs Ana içün binâ etdiği maksûre yerine bu Kavala kal‘asın Feylekos binâ edüp hükûmetin Kavala nâm bir oğluna verüp amâr etdiğiyçün anın ismiyle müsemmâ olup Rûm tevârîhlerinde bile Kavala derler.

Ba‘dehu bu Feylekos cihângîr olma mertebesinde olup Rûm ve Arab u Acem ü Horasân ve Mâverâü‘n-nehir’e varınca iki yüz pâre sevâd-ı mu‘azzam şehirleri ve ahâlîlerin kabza-i teshîre alup cemî‘i Îrân u Tûrân halkının harâcıyla bu kal‘a-i Kavala ve kal‘a-i Selânik’i binâ-yı azîm etdi.

Ba‘dehu İskender-i kübrâ vilâdet-i Muhammedü‘l-Mustafâ‘dan 889 sene mukaddem vücûda gelüp Feylekos’un yanında perveriş bulup oğlu Kavales ile bir yerde kâmil oldular. Anıniçün Rûmlar İskender’e Feyleko Aleksander derler. Ba‘zılar bu İskender Feylekos oğlu derler. İskender’in müddet-i saltanatı cem‘an otuz yıl pâdişâh olup otuz yılda cihângîr pâdişâh-ı zü‘l-kuvve olup yedi yüz pâre ulu şehirler bünyâd etdirüp Karadeniz’i Akdeniz’e mahlût edüp Bahr-i Zulumât’ı buz deryâsı üzre geçüp sedd-i Ye’cûc [u] Me’cûc’u yapdı. Ve bu Kavala şehrinde merhûm olup bir cezîrede defn etdiler. Hâlâ nâ-ma‘lûmdur.

Andan yerine oğlu {Ruhanya} pâdişâhlığı kabûl etmeyüp bu Kavala’da Feylekos deyrinde terk-i dünyâ papas-ı palâs-pûş oldukda yine İskender-i Kübrâ ta‘allukâtından Batlîmûs nâm-ı benâm bir hakîm-i Arasto pâdişâh oldu. Rûm lisânı üzre Batlîmûs ulu pâdişâh demekdir. Bu Kavala’da niçe hayrât hasenâtlar edüp Hazret-i Zekeriyyâ *aleyhi’s-selâm* ibn Mâtân ibn Feylekos ibn Melik Rac‘îm ibn Hazret-i Süleymân’dır kim bu Batlîmûs Hazret-i Zekeriyyâ‘ya îmân getirdi.

Ba‘dehu Yahûd tâ’ifesi Hazret-i Zekeriyyâ‘ya bir iftirâ edüp {destere ile depesinden

aşağı iki pâre biçüp} şehîd etdiklerinde bu Batlîmûs şehâdet-i Zekeriyyâ Nebî‘yi istimâ‘ edüp bu kal‘a-i Kavala’dan bin yedi yüz pâre gemiyle Haleb İskenderûnu’na çıkup Hazret-i Zekeriyyâ hûnunu taleb içün bir günde yüz altmış bin Yahûdî kılıçdan geçirüp Hazret-i Zekeriyyâ meşhedi üzre bir ma‘bedgâh binâ etdi. Hâlâ Hazret-i Zekeriyyâ şehr-i Haleb’in tâ vasatında Ulu Câmi‘ ortasında medfûndur.

Ba‘dehu Batlîmûs kral intikâm-ı Zekeriyyâ Nebî‘yi alup cemî‘i Yahûdîlerin mâlıyla bu Kavala’ya gelüp İslâm ile merhûm oldukda na‘şın Aynaroz şehrinde Aleksandire kenîsesinde defn edüp yerine oğlu Şeşûşi’l-a‘ver Batlîmûs olup Kavala’yı ve Makedonya şehri olan İslâmbol’u amâr etdi.

El-hâsıl bu şehr-i Kavala niçe bin divelden divele intikâl edüp âhıru’l-emr sene 786 târîhinde Gâzî Hudâvendigâr ya‘nî Murâd Hân-ı Evvel Rûm keferesi elinden feth etdi. Ba‘dehu Ciniviz küffârı Sakız cezîre- ***[216a]*** –sinden donanma gemileriyle gelüp bu kal‘a-i Kavala’ya istîlâ edüp zabt eder. Ba‘dehu sene 906 târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî vilâyet-i Mora’da Moton ve Koron kal‘aları fethine giderken bu Kavala kal‘asına uğrayup feth edüp gitdi. Hâlâ Cezâyir eyâletinde ya‘nî kapudan paşaların hükmünde deryâ beği sancağı tahtıdır kim kânûn-ı Süleymân Hân üzre beği iki pâre kadırga ile me’mûr olduğu sefere gider. Paşasının taraf-ı şâhîden hâss-ı hümâyûnu 240.000 akçedir ve ze‘âmeti 12 adeddir ve tîmârı 235 adeddir. Alaybeği ve çeribaşısı vardır. Kânûn üzre cümle erbâb-ı tîmâr paşasının askeriyle hîn-i seferde iki bin leşker olur.

Şehir hâkimleri bunlardır: Evvelâ şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân-ı eşrâfı ve yüz elli akçe pâyesiyle kadısı ve (–) aded nâhiye kurâsı var. Eyâlet sancağı cümle yedi kazâdır. Bu kazâlardan beğine senevî tokuz bin guruş ber-vech-i adâlet hâsıl olur. Kadıya iki bin guruş hâsıl olur.

Ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve topçubaşı ve cebecibaşı ağaları birer oda kapu kulları var ve bir oda iki yeniçeri ağası var, zîrâ Venedik kâfirinin donanma gemileri her bâr bu kal‘a-i Kavala elbette gelirler. Ol ecilden muhâfazada çok askeri vardır.

Ve bir hâkimi dahi şehir nâ’ibi, muhtesib ağası, kal‘anın dizdâr ağası ve yedi aded kal‘a ağaları ve üç yüz aded kal‘a neferâtları vardır.

Ve şehir kethudâsı ve emîni ve bâcdârı ve harâc emîni, liman kapudanı ve mütevellî ağası var kim cümleden melik nâzıru’n-nuzzâr mütevellîdir, zîrâ Maktûl İbrâhîm Paşa’nın tevliyyet-i azîmidir.

Eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Kavala: Akdeniz kenârında Rûmeli kıyısında iki cânibi depeli bir sivri burun üzre sivri bir yalçın kara kayada Şeddâdî seng-i mutarraş binâ bir hisâr-ı üstüvâr-ı ra‘nâ metîn ve müstahkem Feylekos hakîm tahtı olup şekl-i bâdemî vâki‘ olup iç kal‘ası kaya üzre dâ’iren-mâdâr kâmil üç bin adım ihâta eder bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal‘a-i ibret-nümâdır, ammâ bu sûr-ı zîbâ bu kaya üzre cânib-i cenûbdan taraf-ı şimâle tûlânîce vâki‘ olmuşdur kim bu evc-i âsımâna berâber olan iç kal‘a kapusu cânib-i kıbleye nâzırdır. Bunda dizdâr sâkin olup cemî‘i cebehâne ve mühimmât ve levâzımât bu iç kal‘ada olup her gece bunda mehterhâne-i pâdişâhî faslı olur.

Bu kal‘adan Akdeniz içre olan cezîre-i (–) iki mîl mesâfe-i ba‘îde olup cümle âsâr-ı

imâret binâlarıyla nümâyândır. Ve Aynaroz nâhiyesi kurâ ve kılâ‘ları cümle râygândır.

Ve bu iç kal‘a önünde yine yalçın kaya üzre bir kat bölme hisâr dahi vardır. Ana orta hisâr ta‘bîr olunur. Bunun dahi iki kapusu vardır. Bir kapusu cânib-i şimâle nâzırdır. Ve bir kapusu cânib-i cenûba mekşûfdur. Bu bölme orta hisârda Diyârbekirli Hattât Nişâncı Osmân Paşa vâlî-i vilâyet olup şehri muhâfaza eder. Cihân-nümâ bir sarâyda sâkin olup seyr-i safâlar edüp kendü askerinden mâ‘adâ yedi kazâ yerin askeri âmâdelerdir.

Ve bu orta hisârda cümle iki yüz hânedir ammâ kaya üzre olmak ile bâğ u bâğçesi yokdur.

Ve cümle (–) mihrâbdır. Evvelâ Alaca câmi‘ müferrihdir kim cümle Akdeniz nümâyândır. Andan Beğ câmi‘i, andan Sûhte câmi‘i ma‘mûr ma‘bedgâhlardır. Ve Kenîse mescidi müzeyyendir. Ve iç kal‘a mescidi var. Cümle evleri kârgîr seng binâ büyût-ı ra‘nâlardır. Ammâ iç kal‘ası gâyet metîn olmak ile başka üç yüz aded neferât merdüm-hisârları vardır. Ve cümle elli aded sağîr ü kebîr topları vardır.

Der-sitâyiş-i aşağı kal‘a-i Kavala

Cümle beş yüz aded kat-ender-kat fevkânî ve tahtânî kârgîr binâlı metîn hânedânları var kim cümle (–) örtülüdür, ammâ bâğçeleri nâdirdir.

Ve cümle beş aded mahalledir. Etrâfı cümle bir deryâdan bir deryâya varınca orta hisârı ve iç kal‘ayı ihâta etmiş varoş kal‘asıdır, ammâ kaç bin adım olduğu ma‘lûmum değildir. Lâkin cümle iç kal‘a ve orta hisâr ve bu aşağı varoş hisârının cümle yedi aded kapuları vardır. Ammâ bu aşağı varoşun İslâmbol kapusu ta‘bîr etdikleri bâb-ı kavî cânib-i şimâle nâzırdır. Andan İskele kapusu cânib-i cenûba meftûh olup kal‘a limanına mekşûfdur. Bu liman kapusu kurbunda üç aded kadırga bir şeşhâne gözleri vardır kim hâkiminin kadırgaları bunda her vakit âmâde durmak kânûndur.

Ve bu liman kapusundan taşra cümle iki aded hânlar ve cümle beş aded dükkânlar ve niçe mahzenler ve bir aded sebîlhâne-i âb-ı hayât vardır.

Ve limanı bin pâre gemi alır bir vâsi‘ liman-ı azîmdir kim a‘lâ demir dutar yatak ve sığınacak bir cây-ı menâs limandır. Lâkin kıble ve cenûb ve şark rûzgârlarından emîn değildir, ammâ şimâl ve yıldız ve batı ve karayelden emîn liman-ı emândır.

Ve bu aşağı kal‘a cümle beş mihrâbdır. Cümleden mükellef ü mükemmel ve ma‘mûr cemâ‘at-i kesîreli câmi‘-i selâtîn-misâl rusâs-ı hâs-ı nîlgûn kurşum ile kubâbları mestûr ve ma‘mûr kârgîr kubâblı ve serâmed mevzûn *[216b]* minâre-i musanna‘lı Sultân Süleymân Hân vüzerâlarından makbûl iken maktûl olan gâzî ve şehîd İbrâhîm Paşa câmi‘i bir vâcibü‘s-seyr rûşen binâ-yı garrâ musanna‘ ve zîbâ ve dilküşâ ve müferrih ve müzeyyen bir câmi‘-i pür-envârdır kim vasfında lisân kâsır ve midhatinde kalemler kâsirdir.

Ve’l-hâsıl bu câmi‘ ve imâret-i dâru’z-ziyâfe-i me’keli ve medrese-i âlimân-ı müfessirîni ve mekteb-i sıbyân-ı püserân-ı ebcedhânı ve tekye-i pîr-i tarîk-i dervîşânı ve hân-ı hâce-i sevdâgerânı ve mesâcid ü zevâyî-i muvahhidânı ve çârsû-yı bezzâzistânı ve hammâm-ı râhat-ı cânı ve sebîlhâne-i atşânı ve gayri hayrât hasenâtlar cümle İbrâhîm Paşa’nın olup cemî‘i imârâtları serâpâ kurşum örtülüdür. Bir hayli mesâfe-i ba‘îdeden bu aşağı şehre nazar olundukda gömgök kurşum ile mestûr bir şehr-i ma‘mûr nümâyândır.

Ve bu hayrât hasenâtlara karşılık bu şehr içre Sultân Süleymân *aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân* bir konak yerden dağları ve belleri Ferhâd-vâr deldirüp bir kayadan bir dağa kâmil altmış göz tâk-i Kisrâ'dan nişân verir kemerler ile bir âb-ı hayât su getirdmişdir kim bu da vasfdan hâric ve beyândan âric kavs-ı kuzah-misâl tâklerdir kim kaddi kâmil seksen zirâ'-ı Mekkî bâlâdır. Bu binâ-yı temâşâ-yı Süleymân'ı Feylekos'un bu Kavala kal'asına mu'âdildir kim bu şehri mâ-i hayât ile saky etmişdir. *Rahmetullâhi aleyh.*

Der-vasf-ı taşra kal'a-i Demirkapu

Bu tahrîr olunan aşağı kal'adan mâ'adâ bir kat sûr-ı üstüvâr-ı azîm var kim tâ şimâl cânibde olan Demirkapu nâm derbend-i bâb-ı calenderden bu kal'a limanı kapusuna gelince kâmil üç sâ'atlik yer kal'a-i azîmdir, ammâ yalın katdır. Lâkin cemî'i ebrâcları ve köşe köşe bend ve dirsekleri kat-ender-katdır. Ammâ el-hâlete hâzihi bu sûrun câ-be-câ yerleri mürûr-ı eyyâm ile münhedim olmuşdur, ammâ sehel şey ile amâr olmak mümkindir, zîrâ niçe bin burc-ı bârûları âşikâredir. Eyle sevâd-ı mu'azzam kal'a imiş kim kâmil kırk aded dağları ve mürtefi' bayırları ihâta etmiş görmeğe muhtâc bir vâcibü's-seyr kal'adır.

Hattâ hakîr piyâde adımlamağa iktidârım olmayup sabâhdan esb-süvâr olup sarp sengistân dağları deverân ü seyerân ederek bir günde at ile devr edüp vakt-i gurûbda Osmân Paşa yanına geldikde kâmil on dörd sâ'atde sür'at ile devr etmiş oldum, ammâ atların ayaklarında na'lları kalmadı. Tâ bu mertebe sengistân dağları ihâta etmiş kal'a-i azîmdir.

Zamân-ı kadîmde bu derûn-ı kal'anın imârâtların Rûm Yûnân tevârîhlerinde eyle tahrîr etmiş kim hemân kırk bin hânenin kapuları cümle gümüş tahtadan imiş ve on iki aded esnâfın her biri on ikişer bin dükkân imiş. Ve cümle üç bin kenîse ve manastır ve ma'mûr düyûrlar imiş. Hâlâ cemî'i âsâr-ı binâları zâhir ü bâhirdir.

Ve hâlâ cümle bu kal'anın der-i dîvârları ma'mûr olan Kavala kal'asın ihâta edüp bir tarafından geçüp ma'mûr Kavala'ya gelmek emr-i muhâldır, illâ bu büyük kal'anın demir kapusundan geçilir. Hâlâ sa'b kapudur. Bu kapunun iki tarafında evce ser çekmiş taç kulleleri vardır. Andan bu kapu içre giren üç sâ'atde kal'a-i Kavala'ya gelir.

Ammâ bu kal'a-i harâb içi cümle bâğ u bâğçelerdir. Dağ etekleri kara kara kayalardır. Dahi mâ-fevkleri kal'anın ebrâcları ve dîvârlarıdır. Lâkin bu şehrin hevâsı sakîldir, zîrâ leb-i deryâda sâfî kara taşlıkdır. Mâh-ı Temmûz'da cehennem derecelerinden bir şehir olup benî âdemi büryân ve giryân olup gâyet cezîre yerdir. Câ-be-câ bâğ u bâğçelerinde mevzûn ve serâmed servi ağaçları vardır.

………………(2 satır boş)………………..

Bu şehri dahi temâşâ edüp mağrib tarafına 2 sâ'at sengistân yollar aşup,

Sitâyiş-i kasaba-i Vaşlak

Kavala sancağı hâkinde Bereketli kasabası kazâsı hükmünde bir vâsi' dere içre on beş aded kiremitli ve kayağan örtülü küçük hânlı ve on beş dükkânlı ve bir hammâmlı ve cümle iki yüz kiremit örtülü bâğlı ve bâğçeli ma'mûr evli şîrîn kasabacıkdır.

Andan nısf sâ'at gidüp niçe yârân-ı bâ-safâlar bizi Praveşte kasabasında hânelerine

da‘vet edüp andan,

Evsâf-ı kasaba-i Praveşte

{Bir kûh-ı serbülendin eteğinde vâki‘ olup kasaba-i Orfan’ın şarkında ve kal‘a-i Kavala’nın garbında olup Orfan’a ve Kavala’ya birer konak yerdir. Gerçi bir küçük kasabadır ammâ etrâfında birkaç rabâtları vardır.}

Bu dahi Kavala sancağı hâkinde niyâbet ve voyvadalıkdır. Cümle üç yüz aded bâğlı ve bâğçeli ve kayağan taşı örtülü ma‘mûr evlerdir. Cümle bir müfîd [ü] muhtasar câmi‘i ve bir mescidi ve cümle dörd aded hâncuğazları ve cümle bir kesîf hammâmcığı ve cümle kifâyet mikdârı dükkâncıkları vardır. Bunda bir gece mihmân olup ziyâfet-i azîm tenâvül edüp andan,

Kasaba-i Rahova‘da ta‘âm yeyüp seyr etdik. Bu dahi Kavala sancağı hâkinde voyvadalıkdır ve niyâbetdir. Cümle üç yüz aded hânelerdir. Bir câmi‘i ve bir mescidi ve bir hammâmı ve iki hânı vardır. Bu kasaba Praveşte kasabasının sağ cânibinde vâki‘ olmuşdur. Bu Rahova kasabasında mihmân ***[217a]*** olmayup ubûr etdikde ol günde,

Menzil-i kasaba-i sağîr Bereketli

Bu dahi Kavala sancağı hâkinde voyvadalıkdır, ammâ başka kazâdır, ammâ ol kadar ma‘mûr ve büyük kasaba değildir. Lâkin şehr-i Sivas vilâyeti kurbunda Derende şehri gibi bâğ-ı İrem ve İremezât misilli bir sahrâ-yı mâ-i cârîli vâdîye vâki‘ olmağın bâğ u bâğçesi cihânı dutmuşdur.

Hattâ memdûhâtından, Bereketli eriği rub‘-ı meskûnda yokdur. Diyâr-ı Acem’de âlû-yı Buhârâ‘dan Mardin encâsından ve mezkûr Derende âlûsundan latîf ve hoşhor ve serî‘u’l-hazmdır. Bir gûne küçük hurde sarı elvân eriğinin hoşâbı olur kim âdemin ciğerin tâzeler. Hattâ Âl-i Osmân’ın içkilârcıbaşıları tarafından bir ağa bu Bereketli’ye gelüp niçe yük erik kurudup her sene pâdişâh-ı âlem-penâha erik götürürler. Mahsûsan her sene bir erik ağası gelir. Bu kasaba halkı cümle bâğbânlardır. Ve evleri birbirlerinden seyrek olup bâğçeler içinde sâkin olurlar, ammâ ne kadar hâne olduğu ma‘lûmum değildir, zîrâ büyûtları tertîb üzre binâ olunmamışdır. Hemân karye-misâl evlerdir. Lâkin câmi‘i ve mesâcidleri ve küçücük hânları ve bir hammâmı ve birkaç dükkânları vardır.

Andan cânib-i şimâle Dırama yolu üzre bir sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Filibecik

Bu dahi Kavala hudûdunda Bereketli kazâsı nâhiyesinde fethi sene (–) târîhinde Gâzî Evrenos’un olup Feylekos Hakîm’in yaz günleri sâkin olacak tahtgâhı imiş. Hâlâ kal‘ası bir sivri püşte üzre şekl-i müdevver bir küçük kal‘adır. Ammâ bunda olan hammâm kubbesi kadar beyâz mermer taşlar bir kal‘ada yokdur, illâ Şâm eyâletinde Bâlbek ovasında Ba‘lebeke kal‘ası taşları ola.

Bu kal‘a-i Filibecik’de olan üstâd-ı mühendisin ilm-i mi‘mârîsi tasarrufları bir sûr-ı üstüvârda yokdur. Lâkin bu kal‘a içre âdem âdemî-zâd yokdur, ammâ aşağı varoşu dahi ol kadar ma‘mûr olmayup bir köy kadar yetmiş seksen aded kayağan örtülü hâneler kalmış. Lâkin bunda ağreb ü garâ’ibden ibret-nümâ-yı âsâr-ı garîbe ve acîbeler çokdur. Cümle âsâr-ı binâları somâkî mermer imâretlerdir kim gören âdemler vâlih ü hayrân olurlar.

Böyle temâşâgâh meğer Anatolu'daki Aydıncık şehri ve Milas şehri ve Ayasuluğ şehri ve Balat şehri ve Van deryâsı kenârında Ahlât şehri harâbistânlarında ola.

Ammâ bu kal'acığın kayaları dibinden âb-ı hayât turna gözü gibi sular kaynayup çıkar kim mâh-ı Temmûz'da gûyâ buz pâresidir kim her uyûn-ı câriyeler gûnâ-gûn havz-ı azîmlere rîzân olup leb-ber-leb durup anlardan taşra çıkup cereyân eder.

İbret-nümâ-yı acîbe: Mezkûr havz-ı azîmin kurbunda bir çâr-kûşe hammâm kubbesi-misâl bir beyâz mermer yekpâre kubbe vardır. Bir pehlivân ol taşı arkasına alup dağdan bu mahalle getirüp Feylekos Hak[î]m kızının {mezârı} üstüne koyup üstâd-ı mermer-bür bu mermeri oyup bir kubbe-i musanna' etmiş kim vâcibü's-seyrdir. Hâlâ şimdiki hâlde bu taşı on bin âdem bir yere gelse durduğu yerden hareket etdirmeğe kâdir değildir, ammâ evâ'il-i a'sârda bir pehlivân kaldırmış. Hâlâ ol mermer kubbe üzre lisân-ı Yûnânca Feylekos Hakîm kızı ismini ve bu taşı getiren pehlivânın ismini yazup pehlivân ismi Amlâka'dır demiş. Dahi bu mahalde niçe bin aded yekpâre mermerden sandûka mezârlar var ve niçe bin ibret-nümâ-yı âsârlar var. Eğer mâ-vaka'ı üzre bu harâbistânı tahrîr eylesek tazyî'-i evkât mükerrer olur. Andan yine cânib-i garba gidüp,

Karye-i Poyran: Bulgar köyüdür. Andan yine garba,

Menzil-i kasaba-i Doksad-ı bâğ-ı İrem

Dırama kazâsı ve Dırama sahrâsında bâğ-ı Merâm misilli üç yüz hâneli bir câmi'li ve bir mescidli ve bir hammâmlı ve bir hânlı ve birkaç dükkânlı kasaba-i iremdir. Ve gâyet hevâsı ve binâsı latîf mahsûllü niyâbet ve evkâf yerdir.

Hakîr-i pür-taksîr bu mahalleri aslâ görmemek ile kâh şimâle ve kâh cenûba ve kâh şarka ve garba kasaba kasaba gezüp andan yine cânib-i şimâle gidüp **karye-i Çatalca'**yı geçüp Kavala'ya 6 sâ'at karîb,

Evsâf-ı kasaba-i (–) (–)

Dırama kazâsı hâkinde (–) dağı eteğinde cümle imârâtlarının yüzleri cânib-i kıbleye nâzır bir şîrîn kasabacıkdır. Ve cümle üç yüz altmış aded kiremitli evlerdir. Ve cümle dörd aded mihrâbdır. (–) câmi'i (–) (–) (–) ma'mûrdur.

Bir medresesi, bir mektebi, bir tekyesi, bir hammâmı, iki hânı (–) (–) var.

Bâğ u bâğçesi gâyet çokdur. Pembe mahsûlü çok olduğundan cümle halkı Dırama'nın çadır bezi işlerler. Cemî'i memâlik-i mahrûselere çadır bezleri bundan gider. Âb [u] hevâsı latîf olduğundan mahbûbeleri çokdur. Andan bir sâ'at cenûba gidüp,

Evsâf-ı vâdî-i dar-ı mâ, ya'nî kal'a-i Dırama

Bu dahi Feylekos ve İskender-i Yûnâniyân'ın yaylagâhıdır. Lisân-ı *[217b]* Yûnânca Dırama bir bâğ-ı İremin ismidir. Sene 787 târîhinde tâ Gâzî Hudâvendigâr Murâd Hân-ı Evvel asrında Gâzî Evrenos Rûm ve Bulgar keferesi elinden dest-i kahr ile feth etmişdir. Rûmeli eyâletinde (–) sancağı hükmünde (–) (–) voyvadalıkdır ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır.

Ve nâhiyesi (–) aded ma'mûr kurâlardır kim gâyetü'l-gâye mahsûllü kazâdır, zîrâ re'âyâ vü berâyâları bay olup şer'-i şerîfe mutî' münkâdlardır.

Şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve şehir nâ'ibi ve muhtesibi ve bâcdârı ve şehir kethudâsı ve harâc ağası vardır. Ve a'yân-ı eşrâfı gâyet çokdur.

Ve kal'ası: Bir bayırlı yerde ve bir hıyâbân ormanistân içre şekl-i murabba' seng binâ bir kal'a-i köhnedir kim şekl-i murabba' vâki' olup dâ'iren-mâdâr cirmi iki bin adım olup dizdârı ve neferâtları ve cebehâneleri yokdur. Ammâ iki kapusu var, biri şarka ve biri garba nâzır kapulardır kim derûn-ı hisârda cümle iki yüz aded kiremitli kârgîr binâ bâğçesiz küçük hânelerdir. Ve bir tarafında handakı yokdur. Beğ câmi'i nâmıyla gâyet musanna' bir câmi'i var, cemâ'ati gâyet azdır.

Der-hakk-ı varoş-ı şehr-i Dırama

Cümle yedi aded mahalledir. Evvelâ (–) mahallesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle altı yüz aded bâğ u bâğçeli ve tahtânî ve fevkânî ma'mûr kârgîr vâsi' hânedânlardır.

Ve cümle on iki aded mihrâb-ı câmi'-i selâtîn ve gayri cevâmi'lerdir. Evvelâ çârsû içinde Eski câmi': Sultân Bâyezîd-i Velî'nindir, tarz-ı kadîm bir ma'bedgâh-ı müstecâbü'd-da've eynedir. Andan Monla câmi'i, andan Ak Mehemmed Ağa câmi'i, andan Büyük Tekye câmi'i, andan Küçük Tekye câmi'i. Mâ'adâ cümle yedi aded mahalle mesâcidleri ve mezkitleridir.

Ve cümle iki medrese-i âlimân ve cümle üç mekteb-i sıbyân ve cümle iki aded tekye-i dervîşân ve cümle on aded küçük hânlar ve cümle bir ad[ed] hammâm.

Ve bir taşlı dere içre iki tarafı şehir olmak ile bu dere üzre haşeb cisri var. Bu taşlı dere kenârında cümle üç yüz aded dükkânlar var ammâ bezzâzistân-ı kârgiri yokdur. Hattâ ba'zı zamân bu dere içre cereyân eden nehr-i Pirnaz cûş u hurûş ile gelüp bu dere içre olan dükkânları seyl götürüp yine yaparlar.

Ve bu çârsû içre bir tahta kulle-i bâlâ üzre bir acâ'ib musanna' sâ'at kullesi var. Çanının sadâsı bir hayli mesâfe-i ba'îdeden istimâ' olunur.

Der-beyân-ı mesîre-i teferrücgâh-ı ibret-nümâ

Evvelâ tâ Dırama şehrinin ortasında Eski câmi' önünde Subaşı nâm bir mecma'u'l-irfân havz-ı azîm var kim Şâfi'î havzından vâsi' ve âriz ve amîk mezheb-i Hanefî-i Nu'mân ibn Sâbitî yolu üzre aşren fe-aşrinden büyük buhayre-misâl bir havzdır kim Rûm u Arab u Acem'de ve Belh u Buh[â]râ ve Horasân ve Alman'da eyle bir mesîregâh havz-ı latîf yokdur. Yüz adedden ziyâde âb-ı hayât turna gözü sâf u nijâd billûr-misâl sular kaynayup havz-ı azîme ve havz-ı sağîrelere rîzân olur kim her âb-ı kevserden mâh-ı Temmûz'da âdem huzûr ile âb-ı nâblarından huzûr ile nûş edemez. Tâ bu mertebe bârid şarâb-ı zülâllerdir. Ve bu havz-ı azîmlerin etrâflarında gûnâ-gûn nişîmen soffalar ve müte'addid gûnâ-gûn maksûre-i tahtânîler, müte'addid elvân elvân âsâr-ı binâlarla mebnî mazca'(?) ve hücreler var. Ve cümleden büyük havz-ı azîm içine beş yüz âdem sığar. Ve suyu benî âdem memesi kaddi kadardır. Ve içi ve taşra kenârları serâpâ sâfî beyâz mermer-i hâm döşelidir.

Ve bu havz-ı azîmlerin cânib-i erba‘asındaki vâdîde cümle dıraht-ı çınâr-ı müntehâlar ve gayri gûne eşcâr-ı sâyedârlar ile zeyn olmuş bir kurâdır kim bu kadar eşcârın sâye-i zıll-ı himâyesine aslâ âfitâb-ı âlemtâb te’sîr etmez, zîrâ her bir dıraht-ı azîmler biner yaşında mu‘ammer olmuş sun‘-ı Hudâ çınâr-ı bâlâlardır kim her birinin zirve-i a‘lâsında niçe yüz bin elvân murğân âşiyân etmişlerdir. Ve niçe bin gûne murğân-ı hezâr-ı hezârân ol dıraht-ı müntehâların sâyesinde hoş-elhân-ı nevâ-sâzlık edüp anda olan uşşâkâna safâlar bahş ederler.

Hâlâ şehr-i Dırama ahâlîsinin teferrücgâh-ı ârâmgâhı bu mesîregâhdır. Bâ-husûs rûz-ı ıydeynde ve rûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhîde ve nevrûz-ı sultânîde ve Hızır-İlyâs günlerinde cemî‘i sıbyân-ı püserân-ı tıflânlar yevm-i ıydeynde bu teferrücgâh fezâsına ve bunda olan dıraht-ı müntehâların nihâllerine salıncaklar kurup âşık u ma‘şûkânlar reftâr ede[rek] güftâr ederek salınırlar. Cemî‘i seyyâh-ı âlem anda gelüp bu teferrücgâhı seyr [ü] temâşâ edüp her maksûrelere birer gûne hüsn-i hatt ile âsârlar etmişler.

Ve bu sahrâ-yı çemenzârın cânib-i erba‘asında alçaklı *[218a]* ve yüksekli dîvâr üzre hânedân sâhiblerinin gûnâ-gûn nüzhet-âbâd maksûreleri kâh-ı Havarnakları ve gûnâ-gûn şâhnişînleri olup cümle bu vâdîde lu‘bedebâzlık eden sıbyânları ve niçe gûne hokkabâz ve sürâhîbâz u cânbâz ve sâzendegân-ı mutrıbânları seyr [ü] temâşâ ederler. Ammâ ol maksûrelere her ehl-i teferrüc varamazlar, zîrâ her kişinin mülk-i mevrûsu ve bâğ [u] bâğçeleridir.

Ammâ mezkûr havzlarda cemî‘i sıbyân, gılmân, dilberânların sağîr ü kebîrleri mâlik-i bahrî gibi kâküllerini târ edüp beden-i uryân-ı sîm-tenlerin billûr fûtalara sarup her bir havzda gümüş balıkları-misâl şinâverlik edüp her biri birer gûne san‘at ile havzlara perende-bâzlık edüp birbirleriyle bilâ-vâsıta kuç kucağ olup görüşüp öpüşüp oynaşırlar. Kimesne hâcir-i hasım ve mâni‘-i kavî(?) olamaz. Kânûn-ı şehr-i Dırama-ı mahbûbân, deyü âdet-i mahbûbân budur.

Ve rûz-ı ıydeynlerin üç gün üç gecelerinde bu havz-ı azîmlerin etrâflarında cemî‘i me’kûlât [u] meşrûbât fürûht edici ehl-i hıref dekâkîn-i müfîd [ü] muhtasarlar inşâ edüp herkes dükkânların zeyn edüp gecelerde dükkânların niçe bin kanâdîller ile çerâğân edüp bey‘ [ü] şirâ ederler.

Hulâsa-i kelâm bu kadar zamân seyâhatimiz içre böyle bir mesîregâh [u] teferrücgâh yer görmedim. Hakkâ ki mecma‘u’l-irfân âşıkân-ı sâdıkân yeri bir mesîregâh yerdir. İnkırâzu’d-devrân dâ’im âbâdân ola.

Ve bu şehr-i Dırama kûh-ı Pirnaz yaylası dibinde vâki‘ olmağile âb [u] hevâsı gâyet latîf olup mahbûbu ve mahbûbesi gâyet nâzük ve nerm ü râm ve sîm-endâm bânû-peyker ve melek-manzar perî-rû mahbûb u mahbûbeleri olup cümle garîb-dostlardır. Ve halkının çoğu mahbûb-dostlardır.

Ve cümle ahâlî-i vilâyeti tüccâr ve ehl-i hıref ve ehl-i sanâyi‘dir. Ve âyende vü revendelere ni‘metleri mebzûl olup Bulgarca ve Rûmca kelimât edüp ba‘zı ıstılâh lisânları Urûm lisânı gibi “varmisik, gelmisik” deyü hurûf-ı kâfı çok isti‘mâl ederler.

Kabâ-yı merdâneleri: Cümle çuka ve atlâs ve kâmhâ ve dârâyî ve elvân boğası haftân dahi geyüp başlarına destâr-ı Muhammedî sararlar.

Libâs-ı zenâneleri: Cümle çuka ferrâce ve yassı başlı olup başlarına beyâz ızâr bürünüp mü'eddebâne gezerler. Ve cümle re'âyâları beyâz abâlar geyer Çıtak kavmidir, ammâ gâyet rençber ya'nî kâr [u] kisbe çalışır âdemleri vardır.

Ve bu şehrin kıble cânibi bir sahrâ-yı azîm mahsûldâr zemîn olmak ile gâyet ucuzluk ve ganîmet şehirdir.

Ve bu sahrânın kıble cânibi intihâsında evc-i semâya berâber bir kûh-ı bâlâ vardır. İsmine (–) derler. Yaz u kış aslâ zirve-i a'lâsından karı eksik değildir. Andan dahi niçe yüz aded uyûn-ı câriyeler tulû' edüp sahrâda olan kurâ ve kasabâtların mezâri'âtların rey eder âb-ı revânlardır. Ol kûh-ı ser-bülend beş konak yerden nümâyândır.

Ve şehrin ensesi ki şimâl cânibidir, şehirden bir top menzili ba'îd Karlıdağ nâmıyla ma'rûf hakîkat bir karlı dağdır. Bir tarafı yine Pirnaz dağıdır. Bu dağların dahi dâ'imâ karları eksik değildir kim zamân-ı kadîmde Feylekos Hakîm'in yaylağı imiş. Hâlâ yine bu şehir halkı ol kûh-ı bâlâlara yaylağa çıkarlar.

Hattâ bu şehr-i Dırama'nın her hânedânlarında ve bâğ u bâğçelerinde cereyân eden âb-ı hayâtlar cümle Karlı'dan ve cümle Pirnaz dağından gelüp evlere taksîm olur.

Memdûhâtından; Dırama'nın çadır bezi gâyet meşhûrdur, zîrâ pembesi gâyet latîf olur. Ve dahi hayâl ve rakîk kettân bezi işlenir kim bir gömleğin bezin bir kamış içine koyup İslâmbol'da vüzerâ ve vükelâlara ve bizzât Âl-i Osmân pâdişâhına hedâyâ götürürler. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

El-hâsıl ma'mûr şehircikdir. Hudâ-yı Müte'âlın hıfz-ı emânında ola.

A'yân-ı kibârdan

………………(1 satır boş)………………..

vedâ'laşup cânib-i garba giderken hemân şehre karîb nehr-i Turkohor'u atlarımızla geçüp bu nehir şehir ensesindeki Pirnaz dağından gelüp andan nehr-i Ispançe'yi dahi geçüp bu nehir Karlıkova dağlarından gelüp iki nehir bir olup ve şehrin havzlarından taşup cereyân eden sular dahi buna karışup bunlar cereyân ederek kal'a-i Kavala kurbunda Akdeniz'e munsab olur.

Andan **karye-i Oyalıgur**'u ve **karye-i Raçan**'ı ve **Aysırat**'ı ve **karye-i İsfelinoz**'u geçüp ve **kasaba-i Praveşte** yine sol yanımızda nîm konak yerde kalup andan 6 sâ'atde,

Evsâf-ı bender-âbâd-ı köhne, ya'nî kal'a-i üstüvâr Zihne

Sebeb-i tesmiyesi oldur kim Siroz kral kızı Zihne nâm *[218b]* bir melike binâ etmeğile anın nâmıyla müsemmâ olup Zihne derler, ammâ imlâda "Zihne" {ve "Zihne} yazılır.

Niçe mülûkdan mülûka intikâl etmiş bir belde-i atîk olup âhır-ı kâr sene 776 târîhinde Gâzî Hudâvendigâr asrında Gâzî Evrenos Rûmeli küffârının elinden dest-i kahr ile alup hâlâ Rûmeli eyâletinde Selânik sancağı hâkinde maktû'-ı kalem ve mefrûzu'l-kadem Sultân Süleymân Hân evkâfında hâkimi mütevellîdir.

Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi (–) aded ma'mûr kurâdır. Gayri hâkimleri yokdur. Kal'ası şehrin aşağı cenûbîsi tarafında iki yanı kudretden handaklı çâh-ı gayyâ-misâl hafrli bir topraklı bayır üzre bir sivri burunda bir sûr-ı ra'nâsı var, Şeddâdî taş

binâ bir küçük ve bir ince kal‘acıkdır. Ba‘de’l-feth münhedim olduğundan dizdârı ve merdüm-hisârı yokdur. Andan,

Sitâyiş-i varoş-ı şehr-i Zihne: Bu belde sâfî gayyâ ve derk-i esfel-misâl uçurum ve bayırlı mahûf u muhâtara yerlerde ve bir kırmızı topraklı zemîn-i bâlâ-yı cihân-nümâda cümle iki aded mahalle-i bülendedir.

Ve cümle iki yüz aded kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ evlerdir. Cümle büyût-ı ra‘nâları biri biri üzre daracık havlılı dîk evlerdir. Hattâ ba‘zı evlerin meyyit yaykayacak yerleri yokdur, küçük küçük hâneciklerdir.

Ammâ cümleden hânemiz sâhibi Emîr Monla Çelebi’nin hânesi ve mütevellîsi ve mahkeme hânesi vâsi‘ce ve azîm hânedânlardır.

Ve cemî‘i tarîk-i âmları daracık ve eniş yokuşdur. Aslâ araba giremez garîb ü acîb sa‘b yerdir kim âdem tavattun edecek yer değildir. Lâkin Süleymân Hân vakfı olup mu‘âf u müsellem yer olmak ile günden güne ma‘mûr u âbâdân olmadadır, zîrâ sahrâsı bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-eş‘âr bir dâr-ı diyârdır. Ve dağlarında câ-be-câ bâğları vardır.

Ve şehrinin imâret-i âsâr-ı binâlarından: Cümle (–) aded câmi‘-i selâtîn-i mü’minân-ı muvahhidândır. Cümleden Eski Câmi‘ Sultân Bâyezîd-i Velî‘nindir. Tarz-ı kadîm kiremit ile mestûr bir câmi‘-i ma‘mûrdur.

Ve cümle bir aded mahalle mescidi var ammâ câmi‘ olmağa müsta‘id bir vâsi‘ mezkit-i ibâdetgâhdır. Ve cümle bir medrese-i âlimândır. Ve cümle bir aded mekteb-i tıflândır. Ve cümle bir aded tekye-i dervîşândır. Ve cümle Eski Câmi‘ önünde bir küçük hammâm-ı kesîfândır. Ve cümle iki aded hân-ı tüccârândır.

Ve cümle elli aded dükkân-ı esnâfândır, ammâ bezzâzistânı ve çeşmesârları ve sebîlhâneleri yokdur. Ammâ âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur.

Ve memdûhâtından: Zihne’nin kâsesi ve bardağı meşhûrdur, zîrâ hâk-i pâki ol kadar latîfdir kim gûyâ İlimni cezîresinde hâsıl olan tîn-i mahtûm gibi tîn-i amber-çîni olup fağfûr-ı çîn-misâl kâse ve kûzeleri olup vilâyet vilâyet hedâyâ gider. Hattâ efvâh-ı nâsda darb-ı mesel olmuşdur kim kelâm-ı darb-ı mesel:

Her şehrin bir memdûhu var Zihne’nin bardak,

Serez’in güzeli çokdur evleri çardak,

deyü elsine-i nâsda söylenir.

Ammâ halkı gâyet garîb-dost âdemlerdir. Cümlesin Hak mu‘ammer edüp sa‘âdet-i dâreyn sâhibi olalar.

Fasl-ı ziyâretgâh-ı Zihne:

………………(1 satır boş)………………..

Andan kalkup cânib-i garba gidüp **karye-i Porya** ve **Sarımsaklı köyü** ve **karye-i Topolyani** ve **nehr-i Lisanyan**[‘ı] geçüp bu nehir Serez yaylasından gelüp nehr-i Siroz ile bir olup Akdeniz’e mahlût olur. Ve mezkûr kurâlar Serez sahrâsında olup anları ve niçe

mezâri‘âtları 4 sâ‘atde geçüp,

Evsâf-ı tahtgâh-ı Kral Kaleyoroz, ya‘nî kal‘a-i kadîm şehr-i Siroz

Lisân-ı Yûnân ve lisân-ı Latin tevârîhlerinde bu belde-i azîm hakkında niçe bin kîl kâl ile evsâfın tahrîr etmişler, ammâ be-kavli- müverrihân-ı Rûm Yûnân eyle tahrîr ve terkîm etmişler kim zamân-ı kadîmde bu şehr-i azîm üç günde devr olunduğu mahalde Kaleyoroz nâm kral-ı bed-fi‘âl-i dâll olan Leka nâm la‘în idi kim hâşâ sümme hâşâ bu şehre mâlik olmağile rubûbiyyet da‘vâsı edüp Maşkolor panayırı olan yerde yılda bir kerre saçlarına ve sakallarına la‘l yâkût cevâhir dizüp arz-ı cemâl ederdi. Rûm keferesi ana Kaleyoroz derler, ya‘nî uludan ulu peygamberden eyi demek ola.

Bu şehr-i atîk anın tahtgâhı idi. Niçe bin devlet eline girüp âhır-ı kâr sene 777 târîhinde Gâzî Hudâvendigâr fethidir, be-dest-i Gâzî Evrenos. Ba‘dehu küffâr-ı bed-kirdâr-ı murdâr bu şehre yine istîlâ edüp yine sene 786 târîhinde Gâzî Evrenos feth edüp bir dahi küffâr-ı hâksâra cây-ı me’men olmasın deyü kal‘asın câ-be-câ rahnedâr etmişdir. Hâlâ tahrîr-i Gâzî Süleymân Hân üzre Rûmeli eyâletinde Selânik sancağı hâkinde maktû‘-ı kalem ve mefrûzu’l-kadem (–) (–) (–) (–) evkâf-ı azîmdir kim hasîbü‘n-neseb olanların *[219a]* taht-ı hükûmetlerinde olup salb [u] siyâset ve cürmü [ü] cinâyet ve gayri mahsûlât-ı mütenevvi‘a cümle anların destinde olup keyfe mâ-yeşâ mutasarrıflardır.

Andan gayri hâkim-i şer‘î şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân-ı kibâr-ı kübbâr-ı eşrâfı vardır.

Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâsı vardır kim cümle nâhiyeleri (–) aded ma‘mûr u âbâdân kurâlardır.

Ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve üç yerde şehir nâ’ibleri ve muhtesib ağası ve şehir kethudâsı ve şehir subaşısı ve şehir bâcdârı ve harâc ağası (–) (–) (–) (–) (–) vardır, ammâ kal‘a dizdârı ve neferâtlarından merdüm-hisârları yokdur.

Sitâyiş-i zemîn-i eşkâl-i kal‘a-i Siroz

Sebeb-i tesmiyesi budur kim lisân-ı Yûnân’da ismi Bikadobor’dur. Gâzî Hudâvendigâr bu kal‘ayı muhâsara edüp niçe yerden bu kal‘ayı rahnedâr edüp guzât-ı müslimîn “Si-rûz ya‘nî bugünkü gün yürüyüş etsinler” dedikde yürüyüş edüp feth oldukda ismine Si-rûz derler, ya‘nî bugünkü gün kal‘ası derler, ammâ efvâh-ı nâsda galat-ı meşhûr evlâ olmak ile Serez derler. (–) (–) Ammâ defter-i hâkânîde Siroz derler. Tahtgâh-ı Çelebi Sultân Îsâ olmuşdur.

Dağlarında gümüş ma‘âdinleri olmak ile sikke-i Âl-i Osmân darbhânesi olup “Izze nasruhu duribe Siroz” deyü akçesin çok görmüşüz. Ammâ zemîn-i kal‘ası kûh-ı (–) dâmeninde aşağı şehrin şark tarafında bir yalçın kanara kaya üzre şarkdan garba tûlânîce vâki‘ olmuş bir iç kal‘adır kim şekl-i muhammes Şeddâdî seng binâ bir kal‘a-i ra‘nâ olup ancak iki kapusu var, biri cânib-i şarka ve biri taraf-ı garba nâzırdır, ammâ kapularının kanatları yokdur. Ve kal‘a içinde dahi âdem ve âdemî-zâtdan aslâ nâm nişân yokdur. Ancak birkaç harâb evler ve beş aded su sarnıçları ve bir dâne vîrân kenîsesi vardır.

Der-beyân-ı eşkâl-i aşağı varoş-ı hisâr-ı Siroz: Bu sûr-ı üstüvârın derûnu benî âdem ile ma‘mûr u müzeyyen olup cümle Yahûdî ve kefere-i Rûm ve Ermenî ve Latin ve

Bulgar ve Sırf fecereleriyle mâl-â-mâl bir köhne binâdır.

Cümle on aded mahallât-ı nesârâlardır. Ve cümle iki bin aded kiremit ile mestûr kefere ve fecerelerin menhûshâneleridir, ammâ ankâ bâzergân kefereleri olmağile mükellef ü mükemmel dâr-ı menhûshâneleri vardır.

Ve cümle bu kal‘anın dörd aded kapuları vardır. Birine Balıkbâzârı kapusu derler, kıble tarafına mekşûfdur. Biri dahi şark cânibine meftûhdur. Biri dahi garb semtine nâzırdır. Biri dahi iç kal‘aya açılır. Bu mezkûr kapuların cümle haşebden metîn kanatları vardır kim bâcdâr ve dîdebânları ve yasakçı yeniçerileri vardır.

Ve bu kal‘a şekl-i murabba‘ tula ve taş ile mebnî alçak dîvârlı ebrâcları rahnedâr handaksız ve top ve tüfeng ve cebehânesiz kal‘adır kim cirmi kâmil dâ’iren-mâdâr dörd bin kırk adımdır. Ve derûn-ı hisârda Rûm ve Yahûdî ve Ermenî ve Latinlerin kenîseleri vardır. Ve câ-be-câ dükkânları ma‘mûrdur. Ve bu aşağı kal‘adan taşra,

Der-vasf-ı varoş-ı sevâd-ı şehr-i azîm mahmiyye-i Siroz: Bir sahrâ-yı azîme vâki‘ olmuş bâğlı ve bâğçeli gâyetü‘l-gâye ma‘mûr [u] âbâdân şehr-i müzeyyendir kim şehir kethudâsı defteri üzre,

Der-tahrîr-i aded-i mahallât-ı şehr-i Siroz: Cümle kırk ad[ed] mahallât-ı mesâkinât. Ammâ on mahallesi bâlâda tahrîr olunan kal‘ada kefere ve Yahûdî mahalleleridir. Otuz mahallesi bu şehr-i (…)de müselmân mahallâtları[dır].

Esmâ-i mahallâtı beyân eder: Evvelâ Ahmed Paşa mahallesi ve Kurbağılık mahallesi,

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-aded-i hânedân-ı a‘yân-ı kibâr: Cümle sağîr ü kebîr dörd bin aded tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı ve porta kapulu ve bâğ-ı İremli kârgîr binâlı serâpâ la‘l-gûn kırmızı kiremitli ma‘mûr u âbâdân hânedân-ı zîbâlardır kim her büyût-ı ra‘nâlarda birer âb-ı hayât sular cereyân edüp fıskiyye ve havz u selsebîllerinden ve fevvârelerinden pertâb edüp bâğ-ı İremlerin mâ-i cârîler rey eder. Cümleden (–) Ağanın sarâyı ve (–) sarâyı ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Meşhûr sarâylar bunlardır.

Evsâf-ı cevâmi‘hâ-yı selâtîn ve kibâr-ı a‘yân

Cümle toksan bir mihrâbdır, ammâ on ikisi salât-ı Cum‘a edâ olunur cevâmi‘-i mü’minân muvahhidân cemâ‘at-i kesîreye mâlik ma‘bedgâh-ı âbidândır. Ammâ cümleden aşağı çârsû içinde

Eski câmi‘; kurşumlu harpüşte tahta kubbeli ve bir serâmed bânghâne-i mevzûnlu bir ma‘bedgâh-ı beytullâh-ı kadîmdir, ammâ teng mahalde binâ olunmak ile haremi yokdur. Ancak kıble kapusu önündeki harem yerinde bir havz-ı İmâm-ı Hanefî‘si var, musluklarından cümle cemâ‘at âbdest alırlar. Kapusu üzre târîhi budur:

Bismillâhirrahmânirrahîm. Lillâhi Te‘âlâ hâlisan benâ ve ammere haze’l-mescide’l-mübârek fî zemeni’s-sultân Murâd ibni Orhân hullide mülkuhu el-muhtâc [ile’]l-bârî [219b] Halîl ibn Alî el-Candarî, ufiye anhüm. Sene seb‘a ve semânîn ve seb‘a-mi’e.

deyü terkîm olunmuşdur. Andan,

Zeynî Kadı câmi‘i: Kubâbı rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr bir câmi‘-i ma‘mûrdur. Andan,

Mesîregâh câmi‘-i Ahmed Paşa: Cümle kubâbları ve imâreti ve medrese ve mektebi serâpâ kurşum örtülü câmi‘-i pür-nûrdur kim vasfında lisân kâsırdır. Eğer mihrâb ve minberi ve mü’ezzinân mahâfili ve kıble kapusundaki hendese-i ilm-i mi‘mârî evsâfların ta‘bîr ü tavsîf edersek tatvîl-i kelâm olur. Ancak diyâr-ı Rûm’da bu câmi‘-i rûşen-binânın nazîri şehr-i Üsküb’de Yahyâ Paşa câmi‘i ola. Ammâ bu ma‘bedgâh-ı behiştin haremi bir diyârda yokdur.

Bir duhâvî katîfe-misâl çemenzâr ve lâ[le]‘ızâr ve murğzâr bir harem-i sebzezârdır kim niçe yüz aded sun‘-ı Hudâ-ı azîm çınâr-ı müntehâlar ile ârâste ve niçe yüz aded bîd-i ser-nigûnlar ile pîrâste olmuş niçe bin gûne murğân-ı hümâ-pervâzlar her dırahtın sâyelerinde âşiyâne-i lâneler eyleyüp gûnâ-gûn hoş-elhân nağamâtlar ile âğâze edüp her dıraht-ı azîmin zıll-ı himâyesinde niçe bin cemâ‘at-i kesîreler oturup çemenzâr üzre mübâhase-i ilm-i şer‘iyye edüp kesb-i ulûm-ı şettâ ederler. Gûnâ-gûn serâmed mîl-i minâre-vâr sebiz-gûn sun‘-ı Hâlık-ı Bîçûn müntehâ servler ile müzeyyen olmuş bir haremdir kim her servin râyiha-i tayyibesinden âdemin demâğı mu‘attar olur. Bu serâmed ser[v-i] bâlâların misli bir diyârda yokdur, illâ İslâmbol’da Tershâne bâğçesinde ve Hâsbâğçe’de ve Kulle bâğçesinde ola. Hulâsa-i kelâm bir ibret-nümâ temâşâgâh mesîregâh haremdir kim Rûm ve Arab u Acem’de meşhûr-ı âfâk bir câmi‘-i nûr-ı pür-nûrdur kim Sultân (–) (–) hân vüzerâlarındandır. Kıble kapusu üzre celî hatt-ı müzehheb ile mermer üzre tahrîr olunan târîh budur:

Câmi‘u hâzâ Mehemmed Beğ benâ,

Hasbeten lillâhi dârü‘s-sâcidîn

İbnü Ahmed Paşa sultânu’l-guzât,

Âsafu’l-islâmi nasru’l-âbidîn,

Kul li-hatmin mülhemen târîhahû,

Câmi‘u’l-ebrâri dâru’l-hâmidîn.

Sene (–)

Andan Makremeli câmi‘, dilküşâ ma‘bedgâhdır.

Andan Alaca câmi‘: Hakkâ ki münakkaş nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn eynegâhdır.

Andan {Selçuk} Sultân câmi‘i: Bu dahi hakkâ ki câmi‘-i selâtîndir.

Andan Türbe-i Pür-envâr câmi‘i.

Andan Koca Mustafâ Paşa câmi‘i ki Sultân (–) vüzerâlarından câmi‘-i atîk musanna‘dır. Âsâr-ı binâ-yı azîmdir kim cümle imâreti ve medrese ve mektebi serâpâ kurşum ile mestûr kubâb-ı ma‘mûrelerdir. Hattâ bâb-ı atebe-i ulyâsı üzre beyâz mermer-i hâm içre celî hatt ile târîhi budur:

Ecelli’l-kadri ya‘nî Mustafâ Beğ,

Benâ lillâhi bennâ'i's-salâhi

Ve fî târîhihi kâle'l-müverrih

Bedâ dâru's-salâti vel-felâhi.

Sene (–).

Andan Kara Ahmed câmi'i, evkâf-ı azîmdir.

Andan Kara Hasan câmi'i, cemâ'at-i kesîreye mâlikdir.

Andan Abdîzâde câmi'i, rûşen binâdır.

Andan Alî Beğ câmi'i, tarz-ı kadîmdir.

Andan Namâzgâh musallâsı.

Eğer bu mezkûr cevâmi'lerin cümlesin vaz'-ı esâs-ı binâsı üzre cemî'i tarz-ı tavr-ı eşkâliyle birer birer ta'rîf ü tavsîf etsem imâretnâme nâmında bir gûne müsevvedât olur. Ancak bu câmi'lerin niçesi kurşum örtülü kubâblar ile ma'mûr u âbâdân cevâmi'lerdir.

………………(1 satır boş)………………..

Sitâyiş-i mesâcidhâ-yı mahallât-ı zâhid[â]n: Cümle (–) aded mahalle buk'aları ve mezkit ve eyneleridir. Evvelâ (–) mescidi ve (–) zâviyesi ve (–) buk'ası (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) meşhûru bunlardır kim tekye ve medreseler mihrâbıyla cümle otuz mihrâb olup sâ'ir cevâmi'lerin mihrâblarıyla cümle bu hisâb üzre şehr-i Siroz toksan bir mihrâbdır. Ve niçe yerde mesâcidler amâr olmadadır. *Allâhümme zid.* (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ilm-i aded-i medâris-i âlimân-ı müfessirân: Cümle (–) aded dâru't-tedrîs-i tahsîl-i ulûmdur. Evvelâ Ahmed Paşa medresesi, kurşumlu imâret-i azîmdir. Cemî'i talebe ve ders-i âmlarına vazîfe-i mu'ayyeneleri cânib-i vakıfdan vâsıldır.

Andan medrese-i Selçuk Sultân, kurşumlu imâretdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ammâ mahsûs dâru'l-hadîs ve dâru'l-kur'ân-ı kurrâsı yokdur.

Der-fasl-ı mekteb-i ciğer-gûşe-i püserân: Cümle yigirmi yedi aded dâru't-ta'lîm-i sıbyândır. Evvelâ Ahmed Paşa mektebi ve Koca Mustafâ Paşa mektebi ve Selçuk Sultân mektebi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Meşhûru bunlardır.

Der-zikr-i hânkâh-ı erbâb-ı tarîk-i dervîşân: Evvelâ Saçlı Emîr Sultân tekyesi, tarîk-i Halvetî'de ulu âsitânedir. Andan Mustafâ Paşa tekyesi,

………………(1.5 satır boş)………………..***[220a]***

Der-ayân-ı çeşmesâr-ı dil-i cân: Cümle yedi yüz on aded çeşme-i aynu'l-hayât mâ-i kevserlerdir, zîrâ her hânedânda birer uyûn-ı câriyeler revân olduğundan mâ'ad[â] elbetde her köşe başında ve her mahalleler içinde birer ikişer aded çeşme-i şarâb-ı kevserler vardır.

Der-vasf-ı sebîlhâne-i cân-sitân: Cümle yetmiş yerde çârsû-yı bâzâr-ı mahallâtlarda sebîlhâne-i atşân vardır. Cümleden Kaya Balı sebîli ve Selçuk Sultân sebîli ve

………………(3/4 satır boş)………………..

Der-medh-i âb-ı zülâl-i enhâr-ı hayvân: Bu şehir içre cümle (–) aded uyûn-ı câriyeleri vardır, ammâ kal‘a kayası dibinde cârî olan İmâret suyu ta‘bîr etdikleri âb-ı revân gâyet latîf ve serî‘u'l-hazmdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı aded-i çâh-ı âb-ı hoş-güvâr-ı hânedân: Cümle iki bin altmış aded bi'r-i ayn-ı selvân misilli hânedân kuyuları vardır.

………………(1 satır boş)………………..

Der-aded-i çârsû-yı kapan-ı bezzâzistân: Cümle iki bin aded dükkândır, ammâ Haleb ve Bursa ve Şâm ve Mısır gibi kârgîr kubâblı dekâkîn değildir ammâ dokuz kubbeli ve kurşum örtülü ve dörd aded demir kapulu bezzâzistânı içre ankâ hâcegîleri var, bey‘ [u] şirâ ederler.

Der-fasl-ı hammâmât-ı gâsılân-ı râhat-ı cân: Cümle beş aded hammâm-ı hâs u âmmı var. Evvelâ Eski hammâm Hayreddîn Paşa'nındır. Ve Debbâğlar hammâmı, kâr-ı kadîmdir, âb [u] hevâsı latîfdir. Ve Ak hammâm ve Alaca hammâm ve Şeyh Efendi hammâmı. Bu hammâmların âb [u] hevâsı ve binâsı gâyet latîf ve müferrih hammâmlardır.

Der-kayd-ı hammâm-ı mahsûs-ı kibâr-ı sâhib-i hânedân: Be-kavl-i âlüfte ve âşüftegân-ı erbâb-ı ma‘ârifân bu şehir içre bin altmış kadar ev hammâmları vardır, deyü niçe sarây hammâmların vasf edüp tefâhür kesb ederler. Hakkâ ki hakîrin ma‘lûmu olduğu üzre elli aded sarây hammâmları vardır.

Der-manzara-i binâ-yı aded-i hân-ı hâcegân: Cümle on yedi aded vekâle-i tüccârân-ı sevdâgerânları var. Cümleden (–) hânı ve (–) hânı

………………(1 satır boş)………………..

Der-ta‘rîf-i râb-ı gurebâ-yı mücerredân: Cümle tokuz aded bekârhâne odaları vardır, ammâ bunların da pâsbân ve dîdebân ve bevvâbânları vardır. Bunda sâkin olanların cümlesi birbirlerine kefîl ve boyun ehl-i hıref ve ehl-i pîşe garîbü‘d-diyâr müslim ve gayrı müslim âdemlerdir.

Der-şuğl-ı cüsûr-ı memerr-i nâs kâr-ı mühendisân: Cümle (–) aded kârgîr binâ kantara-i ra‘nâlardır. Cümleden Ahmed Paşa cisri musanna‘ kârgîr binâ bir püll-i ra‘nâdır.

………………(1 satır boş)………………..

Der-kâr-ı ibret-nümâ-yı binâ-yı âbâdân dâru'z-ziyâfe-i fakîrân:

………………(1.5 satır boş)………………..

Bî-vasf-ı kenîse-i bıtrîkân-ı râhibân: Yukaru orta hisârda (–) aded kefere ve Yahûdî ve Yarmenî ve Latin düyûrları vardır, ammâ cümleden kadîm Rûm kenîsesi tâ Leka kral-ı dâll asrında binâ olunmuşdur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-hakk-ı âb [u] hevâ-yı hûb-ı câvidân: Letâfet [ü] tarâvet-i kesb-i hevâdan halkının reng-i rûyları humret üzre olup zinde ve tendürüst olduklarından mâ‘adâ ricâl makûlesi kemâl mertebe müsinn ü zâl-ı zemâne olup kuvveti gitmiş zann olurken yine çapük ü çâlâk âdemlerdir.

Der-sûret-i çîn meh-cebîn-i mahbûbe-i mahbûbân: Merd [ü] zenân-ı cüvânân-ı perî rûyları gâyet çokdur. Evvelâ cümle dilberânları gâyet garîb-dost olup semmûr Boşnak

kalpağı geyüp Rûmeli gâzîleri gibi sıkma çuka dolamaları gümüş düğmeli ve çakşırları yine gümüş kopçalı ve kubâdî ve pâbuçlu ve serhaddî kontoşlu dilberânları olur. A‘yân-ı eşrâf ihtiyârları yine gûnâ-gûn çuka ferrâce ve semmûr kürk kontoşlar geyüp destâr-ı Muhammedî sararlar. Ba‘zı elfâzlarında “varmısık, gelmısık” deyü ziyâdece tekellüm ederler. {Ekseriyyâ re‘âyâları Rûm, Bulgar ve Çıtak ve Yörük kavmidir kim beyâz abâ ve kebeler geyerler.}

Der-kıyâfet-i kabâ-yı ehl-i perde-i nisvân: Cümle zenâneleri Râbi‘a-i Adeviyye gibi ehl-i perde olup serâpâ çuka ferrâce-i gûnâ-gûnlar geyüp başları yassı başlı olup beyâz dülbend makreme örtünüp yüzlerine siyâh nikâbları ve sarı pâypûşları olup mü’eddebâne gezerler.

Der-kayd-ı esmâ-i râcilân-ı merd-i meydân:

………………(2/3 satır boş)………………..***[220b]***

Der-benâm-ı havâtîn-i zenâne-i bintân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-nâm-ı gulâm-ı halka be-gûşân-ı çâkerân: Ekseriyyâ köleleri kara zengî Arablardır. Esmâları Mukbil, Sürûr, Mukaddem, Müyesser, Anter, Seylân misilli nâmları var.

Der-esmâ-i cevâriyân-ı mu‘tıkagân: Câriyeleri dahi siyâh-çerde zengiye habeşelerdir kim esmâları Şebcân, Şebgûn, Şebtâr nâm isimlerdir.

Müşerref olduğumuz ahbâb-ı dostân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-şinâh-ı ulemâ-yı etıbbâ-yı hâzikân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-üstâdân-ı cerrâh-ı fâsıdân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-menâkıb-ı sulehâ-yı ümmet-i meşâyihân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-na‘t-ı güzîde-i musannifîn-i şâ‘irân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-mazınne-i kirâm-ı ehl-i hâl-i mecâzibân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-hisâb-ı ekâlîm-i arz-ı beled-i büldân: İlm-i usturlâb muktezâsınca iklîm-i örfiyyenin 28 iklîmindedir. Arz-ı beledi (–) tûl-ı nehârı (–)

Be-kavl-i müneccimân tâli‘-i amâristân: Kühhân-ı kudemâların kavlleri üzre tâli‘-i amârı burc-ı mîzânda ve beyt-i zühre-i hevâyîde bulunmuşdur.

Der-manzara-i mihmânsarây-ı kârbân-ı revân: Bu şehr içre cümle (–) aded mihmângâh-ı hasbî vardır kim cemî‘i âyende vü revendegânlar konup göçerler.

………………(1 satır boş)………………..

Der-ganîmet-i hubûbât-ı mahsûlât: Sahrâsında böğrülce ve bakla ve nohud ve mercimek ve (–) (–) (–) (–) (–)

Bâb-ı nebâtât-ı sebzevât-ı giyâhât:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-nişâne-i lezzet-i ni'met-i uzmâ-yı me'kûlât:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-sun'-ı Hudâ güzîde-i müsmirât:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-hayât-ı cân-perver envâ'-ı meşrûbât:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-kâr [u] kisb-i ehl-i işgâlât: Ehl-i sanâyi'inin musanna' kârları (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-kâr-ı kehene-i acâ'ibât-ı mutalsamât: Beşik depesinde Hazret-i Îsâ'nın taşdan beşiği var idi. Her hastanın derdine göre bir su zâhir olup içerlerdi.

Der-sahrâ-yı vâsi'atü'l-aktâr mezâri'ât: Pirinci ve altı gûne buğdayı ve semîn arpası ve pembesi gâyet çok olur bir ganîmet şehr-i dâr-ı diyârdır.

Der-nazargâh-ı bâğ-ı İremezât cinân-ı bâğavât: Cümle (–) aded hadîka-i cinîn-i gaytânları vardır. (–) (–) (–) (–) (–)

Der-mesîregâh-ı ehl-i merâm-ı erbâb-ı hâcât: Cümle (–) yerde teferrücgâh merâmgâh vardır, ammâ cümleden ayn-ı İmâret cereyân etdiği tarafda kal'anın garb tarafı ardında Kal'a Ardı demek ile ma'rûf bir vâsi' çemenzâr ve dırahtistân-ı azîmler içre bir sebzezâr-ı ârâmgâh u tarâvetgâh zemîn-i murgzâr yer var kim eflâke kad-keşân olmuş dıraht-ı sâyedârların zıll-ı himâyesinden zemîne aslâ güneş te'sîr etmez. Cemî'i uşşâkân-ı yârân-ı sâdıkânlar anda ta'tîl günleri ve rûz-ı ıydeynlerde ve Hızır-İlyâs ve rûz-ı nevrûzeynlerde cemî'i ahbâb-ı sâdıkân birbirlerine müştâkânlar bu mesîregâh-ı çemenzârda cem' olup cân sohbetleri ederler kim mesîregâh-ı azîmdir. Meselâ Anatolu vilâyetinde Konya'nın Merâm'ı ve Malatiyye'nin Aspuzu'su ve İslâmbol'un Göksu'yu ve Kâğıdhâne'si ve Sarıyâr'da Selîm Hân mesîregâhları meşhûr-ı âfâk olduğu gibi bu Siroz şehrinin dahi Kal'a Ardı'sı meşhûr-ı cihân merâmgâhdır. Andan

Mesîregâh-ı Ahmed Paşa: Merkûm Ahmed Paşa câmi'inin çemenzâr murğzâr dırahtistân haremi ehl-i ırz teferrücgâhıdır, zîrâ harem-i beytullâhdır, ammâ bir vâcibü's-seyr yerdir. Andan,

Mesîregâh: Şehrin Zihne tarafında Evrenos Gâzî ile ibtidâ bu şehre gelen on sekiz nefer gâzîlerin atların bağladıkları kazıklar hâlâ on sekiz aded çınâr-ı müntehâlardır kim her biri evc-i semâya ser çekmiş bir {çemenzâr ve mesîregâh yerdir. Bu dırahtlardan ma'lûmdur kim kerâmât-ı evliyâ hakdır, zîrâ kuru at kazıkları böyle dıraht-ı azîmler olmuşdur.}

Der-sıfat-ı eşkâl-i memdûhât: Bu şehr-i Siroz'un niçe bin şey'i memdûhdur ammâ ala gözlü ve çakır gözlü alnı sakar ve dörd ayakları sekil kınalı semîn ve mahbûb dombay ve kömüş ve câmûsları Kürdistân'ın Van diyârında ve Adana ve Tarsûs şehirlerinde yokdur. *[221a]* Bir çift câmûs iki yüz guruşa bey' olunur, ammâ dörd araba yükü arabalarına tahmîl etseler çeker. Tâ bu mertebe tüvânâ câmûsları olur. Ve dahi memdûhâtından,

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-fasl-ı şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Siroz

Evvelâ bu şehr-i azîmin cemî'i şâhrâhları yan yana üçer ve dörder araba sığar vâsi' tarîk-i âmların cümlesi iri ve beyâz taşlar ile döşeli kaldırımlıdır. Her köşe başında cereyân eden çeşmesârların mâ-i hayâtı taşup çârsû-yı bâzârın sokaklarının yemîn ü yesârında sular akup bâzâr-ı hüsn içre ve ba'zı şâhrâhlarda ve niçe meydânlarda gûnâ-gûn dıraht-ı müntehâlar ve bîd-i ser-nigûnlar ve üzüm asmaları ve serv-i serâmedler ile hıyâbân-ı Acem-misâl olmuş bir sâyedâr şehr-i müzeyyen dâr-ı diyârdır kim diyâr-ı Rûmeli'nde deyyâr mânendi yokdur, ammâ ekseriyyâ kâfiristânın Donkarkız ve Danimarka ve Lonçat ve Amıstırdam ve Kaşa nâm şehirler[i] böyle eşcârât-ı gûnâ-gûnlar ile müzeyyen şehr-i ma'mûrelerdir, ammâ Siroz İslâm şehirlerinde gâyet müzeyyen belde-i mu'azzamadır.

Perverdigâr-ı âlemîn dahi ziyâde ma'mûr edüp inkırâzu'd-devrân mü'ebbed ola, zîrâ ahâlî-i vilâyetleriyle acâ'ib ü garâ'ib hüsn-i ülfetler edüp eğer şehirde ve eğer yaylaklarında niçe zamân Hüseyin Baykara sohbetleri etdik.

Hattâ bu şehrin tâli'-i imâreti burc-ı mîzânda bulunmak ile mîzân hükmünce cemî'i ahâlîsi i'tidâl üzre vezn-i mîzân gibi geçinüp kendi hâllerinde ve kâr [u] kisblerinde bir alay tüccâr kavmidir. Bir sınıfı a'yân-ı kibârdan ehl-i hidmetdir. Ve bir zümresi âlimân-ı sâlihân-ı mü'minân-ı muvahhidân e'imme ve hutebâ ve mecma'-ı ulemâ, menba'-ı fuzalâ ve mesken-i şu'arâdır. Ve ehl-i sanâyi'leri gâyet âlüfte ve âşüfte âdemlerdir kim beyt-i zührede bulunduklarından cümle hevâyî san'at olup sâz söz ve çeng-i rebâb ve def kudûm ve nây musikâr ve santûr ve tanbûr ve tanbûra-misâl sâzlara mâyillerdir.

………………(2.5 satır boş)………………..

Der-vüs'at-i şehr-i Siroz

Bu şehr-i vâsi'in tûlu şark cânibinden tâ garb tarafında Ahmed Paşa mahallesinden Mustafâ Paşa tekyesine varınca tûlu kâmil dörd bin aded germe adımdır, ammâ levendâne yürüyüş ile dörd bin hatvedir, yohsa batı'ü'l-hareke meyyit-i mütaharrik olan tiryâki kavmi yürüyüşüyle on bin adım olur. Ve tûlunun ba'zı yeri üç bin ve dörd bin ve iki bin adım enli yerleri vardır, ammâ taşra bâğ u bâğçeleri add olunmayup hemân şehir imâreti olan yerler adımlanmışdır.

Ve bu şehrin zemîniyçün seyyâhân-ı berr-i bihârân-ı âyende vü revendegânlar eyle tahrîr ve tafsîl eylemişler kim bu şehre sağ kol yolu demişler. Ve Âsitâne'den Budin yoluna sol kol yolu demişler. Ve yine Âsitâne'den bu zikr olunan iki yolun arasında olan yola tâ cânib-i cenûbda Mora vilâyetine varınca erkek yol demişler. Ve Sofya'dan tâ Bosna ve Hersek'e varınca dişi yol derler. Ve Edirne'den Arnavudistân'ın Elbasan ve Avlonya ve Delvine sancaklarına varınca oğul yolu ta'bîr etmişler.

………………(1 satır boş)………………..

Bu şehr-i Serez'in cânib-i etrâfında olan kazâları ve kılâ' [u] kasabâtları bildirir

Evvelâ cânib-i kıblîsinde iki konakda kal'a-i Selânik'dir ve kasaba-i Orfan ve kasaba-i Sidirkapsi'dir. Ve maşrık tarafında bir konak mesâfe-i ba'îdede kasaba-i Rahova ve kasaba-i Praveşte ve kasaba-i Vaşlak ve kal'a-i Zihne ve kasaba-i Doksad ve kazâ-yı Bereketli'dir. Ve şimâl tarafına kasaba-i Nevrekop ve kazâ-yı Razluk. Ve yıldız rûzgârı tarafına kasaba-i Usturumça ve kazâ-yı Maşkolor panayırı. Ve garbîsi semtine 4 sâ'atde kazâ-yı Demirhisâr ve kazâ-yı Menlik ve kazâ-yı Vetirne ve hâss-ı vezîr-i Rûmeli ve kazâ-yı Petriç. Ve niçe kazâlar dahi vardır, ammâ anlar hayli mesâfe-i müşâsındadırlar. Ammâ bu kazâlar mesâbesindedirler, ammâ yine bu mezkûr kazâlar cümle şehr-i Serez'in çârsû-yı bâzârına muhtâclardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[221b]***

Der-sitâyiş-i yaylağ-ı azîm şehr-i Siroz

Evvelâ bu şehrin vakt-i şitâda hevâsı gâyet latîf ve mu'tedil olup mâh-ı Temmûz'da sehelce şiddet-i hâr ziyâde olduğundan şehrin kıblesi tarafı sahrâ-yı azîme olup yıldız rûzgârı ve garb cânibi kat-ender-kat ulu yayla kûh-ı bülendler olup müverrihân-ı Rûm ol kûh-ı ser-bülende Ana dağı derler. Bir till-i refî'u'ş-şândır kim Anatolu'da Bingöl yaylağı ve Göksun yaylağı ve Kayseriyye'de Erciş yaylakları meşhûr ammâ bu şehr-i Siroz'un Ana Dağı yaylağı Rûm ve Arab u Acem'de meşhûrdur.

Zamân-ı kadîmde Leka-yı bed-likâ-yı bî-bekâ Kral-ı dâllin tahtgâh yaylasıdır. Hâlâ bu yaylağ-ı bâlâya bir günde urûc olunup tâ zirve-i a'lâsında cümle a'yân-ı vilâyetin iki bin aded yayla evleri ve cümle kırk aded cevâmi' ve mesâcidleri ve cümle bir aded hammâmı ve cümle iki aded hânları ve cümle bir aded medrese ve cümle bir aded tekye ve cümle bir aded mekteb-i sıbyân ve cümle beş yüz aded dükkânları vardır. Ve niçe bin gûne âsâr-ı binâları vardır. Bu yaylağ-ı azîme yılda bir kerre ahâlî-i vilâyet çıkup kâmil altı yedi ay zevk u safâlar edüp tâ'at ibâdet ederler kim ta'bîr ü tavsîf olunmaz.

Ba'dehu zamân-ı zemistânda şehre gelüp meştâ etdiklerinde beş altı ay yine odalarda sıra sohbetleri edüp cemî'i eymün-i evkâtda bu şehir halkının kâr [u] kisb safâları böyledir.

Hikmet-i Hudâ bu abd-i kemter bu sene-i mübârekede Girid gazâsına giderken bu şehrin ahbâb [u] dostânlarıyla bu yaylağa çıkup on yedi gün zevk [u] safâlar edüp sene 1078 Ramazânu'l-mübârekinin ıyd-ı şerîfin bu yaylakda edüp Hüseyin Baykara cem'iyyetleri etdik. Hakkâ ki bir cây-ı dilküşâ-yı behişt-i İrem-âsâ bir hûb-hevâ dâr-ı ferahfezâ yaylağ-ı Merâm'dır kim mâ-fevkında eyle bir irem-âbâd yokdur kim cümle üç yüz yetmiş aded aynân-ı tecriyânları vardır kim her biri birer gûne âb-ı hayâtdan nişân verir âb-ı nazîfi hıffetde her hafîfden ahaf ve nezâfetde nazîf bî-mânend şarâb-ı kevser nazîf eltaf mâ-i zülâldir. Cümlesi gâyetü'l-gâye hâzımu'l-ifrât âb-ı hayâtlar olduğundan bir âdem bir gûsfend-i semîn yeyüp bu mâ-i cân-perverlerden bir kâse nûş edicek derhâl aç olur. Tâ bu mertebe serî'u'l-hazm şarâbları vardır.

Lâkin bu yaylada eyyâm-ı sayfda cümle ahâlî-i halkı kürke muhtâc eder, zîrâ mâh-ı Temmûz'da kâhîce kar yağup şiddet-i şitâ{dan} ziyâde olur. Ve bu yaylak şehrinin çârsû-yı bâzârı ve şâhrâhları içre evc-i âsımâna ser çekmiş her kişinin hudûdunda serâmed çam dırahtları ve niçe bin gûnâ-gûn şecere-i müsmirât nahılları sebze-pûş cüvânân-misâli her

kişinin hidmetinde sâyedâr eden şecerâtların hisâbın Hallâk-ı âlem bilür.

Hikmet-i Hudâ {mutalsamât-ı ibret-nümâ}: Bu yaylağın cânib-i kıblesinde Ayu kayası nâm bir mutalsam yek pâre kayadır kim ol kaya içinde cevâhirden ve zeheb-i hâlisden inşâ olunmuş bir ayu sûreti olduğundan Ayu kayası derler. İlâ hâze'l-ân zemherîrde kırk gün ayular mağârâlarda çille çeküp kırk birinci gün ininden çıkup ibtidâ bu kayaya urûc edüp mutalsam olan ayunun mekânı yerine varup cihânı seyr [ü] temâşâ eder.

Zamân-ı kadîmde bu kaya üzre bu tılsımât-ı Leka-yı bî-bekâ kral kehenelerine inşâ etdirüp her ayu kim panzehire mâlik ise panzehirin ol kaya üzre ayular kusup panzehirin koyup giderlermiş. Ba'dehu sehhâr ve sehhâreler ve keheneler ol ayuların panzehirlerin alup anınla niçe yüz bin gûne sihir edüp hârık-ı âde şeyler ederlermiş.

Ba'dehu bu yayla dest-i Âl-i Osmân'a girdikde kavm-i Mağâribe bir ilm-i ma'rifet ile mezkûr mutalsam ayuyu bozup altun cevâhirin alup giderler. Hâlâ eser-i binâsı durur, ammâ ayunun eşkâlinden nâm [u] nişân yokdur. Lâkin her sene erba'înden sonra ayular bu kayaya urûc edüp çıkmaları mukarrer olduğundan Ayu kayası derler.

Bu kaya Tûfân-ı Nûh'da yed-i kudret ile halk olunmuş bir kulle-i bâlâ-misâl bir şâhika-i âsifedir kim tâ zirve-i a'lâya ser çeküp irtifâ'ında eflâk-i heft âsımân mahâzât eyvân-ı keyvâna müsâvât eder tâ ol mertebe kadd-i bâlâ bir till-i şâhikadır kim benî âdem zirvesine urûz etse âsımânda kerrûbiyânın tevhîd ü tezkî sadâların istimâ' edüp rûz-ı rûşende seb'a-i seyyârelerin deverân [u] seyerânların görür. Eyle bir kadd-i âlî yalçın kaya halk olunmuşdur kim tâ zirve-i a'lâsında her tarafında üçer günlük yollarda olan kurâ ve kasabât ve kûh-ı ser-bülendler ayne'l-yakîn seyr [ü] temâşâ olunur.

Diğer sun'-ı Hudâ-yı iber: Bu yaylağ-ı vâcibü's-seyrin cânib-i garbîsinde Gerdek kayası, bir sahrâ-yı bâlâ-yı azîme var kim içinde niçe yüz gûne kehifler vardır. ***[222a]*** Hâlık-ı kevneyn (…) (…) ol Hallâk-ı âlemdir. Bu yalçın kayayı iki çatal halk eyleyüp her biri üçer kad Süleymâniyye minâresi kaddinde iki çatal serâmed ve ince mîl minâre-misâl kayalardır. Birbirlerinden mâbeynleri ikişer ve üçer zirâ' kadar vardır, ammâ kadleri dörder yüz zirâ' kadar bâlâdır, ammâ bu kayanın tâ zirve-i a'lâsında bir tengetir haymecik kurulsa yeri vardır.

Bu kayalardan aşağı bakanın zehresi çâk, yeri hâk olur. Ne'ûzü billâh derk-i esfel ve çâh-ı cahîm u hamîm ve sakar dereleridir. Ammâ bu şehrin niçe tüvânâ fetâlârı ve zehredâr çâpük ü çâlâk, şehbâz u dilâver-i server-i hünerverleri da'vâ-yı merd edüp kendüyi bir kayadan bir kayaya pertâb edüp geçer, ammâ el-ıyâzu billâh makdûr-ı beşer değildir. Hakkâ ki zehredârlığ u bahâdırlıkdır.

Bu mahalle nâzır bir sâhibü'l-hayrât bu kayalara urûc edenleri ve bir kayadan bir kayaya pertâb edenleri seyr [ü] temâşâ etmek içün bir kasr-ı âlî binâ edüp rûy-ı arz-ı nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn nümâyândır.

Ve bu yaylakda dahi niçe bin gûne ibret-nümâ mesîre ve teferrücgâhlar vardır. Lâkin kesret-i kitâbetden aczim olmağile taksîr-i kilk edüp bu mertebe ta'rîf ü tavsîf ile iktifâ etdik ve's-selâm.

Der-beyân-ı menâfi‘-i uyûn-ı hârra-i arazîn: Ya‘nî ılıca hammâmıdır kim şehr-i Siroz'un cânib-i şimâlinde dağlar içre nîm râhda varılır bir germâb-ı hammâm-ı hoş-nâb-ı âb-ı suhndür. Lâkin sâ'ir kaplıca ve sâ'ir kavza ve gayri hummalar gibi pek ıssı değildir, ammâ gâyet nâfi‘dir. Beras ve cüzâm zahmetine gâyet nâfi‘dir. Sâhibü‘l-hayrât-ı selef bu mâ-i germâ üzre kârgîr binâ kubâblar ve yan soffaları ve câmekân ve müte‘addid havz-ı Şâfi‘îler inşâ etmişler. Mâh-ı Temmûz'da etrâf kurâ ve kasabâtlarından niçe bin âdemler gelüp hayme ve hargâhların kurup bir iki ay ayş [u] ışret edüp zevk [u] safâlar ederler (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-makâm-ı meşhed-i ziyâretgâh-ı şehr-i Siroz

Evvelâ Ahmed Paşa cisri dibinde Pîr Dede Sultân. Ve Şeyh Bedreddîn Sultân ve mutalsamât olan Beşik depesi kurbunda şeyh-i millet, kutb-ı devlet, pîşvâ-yı âdemiyân eş-Şeyh Hazret-i Muslihiddîn Sultân. Ve Kurbağılık mahallesinde zübde-i evliyâ, umde-i asfiyâ eş-Şeyh Mecnûn Baba. Ve Şeyh Saçlı tekyesinde sâhib-i yakîn-i bî-gümân, halvet-nişîn-i bî-nişân eş-Şeyh Hazret-i Emîr Sultân. Ve kurbunda medfûn âmil, kâmil, mahbûb-ı Ma‘bûd, fâzıl-ı uşşâk-ı Hazret-i Mahmûd, eş-Şeyh Hazret-i Dede Maksûd: Maskat-ı re'sleri bilâd-ı Rûm'da şehr-i Tokat'dan olup İslâmbol'da Zencîrli Servi nâm mahalde Koca Mustafâ Paşa câmi‘i Şeyhi Sünbül Sinân Efendi halîfelerinden kâmil-i ayâr oldukda Sinân Efendi Dede Maksûd'u maksûd [u] merâmına ergirüp şehr-i Siroz'da seccâde-nişîn iken seccâdesin tekye-i hâmûşâna döşeyüp bu şehr-i Siroz'da Emîr Sultân tekyesi sâhasında medfûn âsûde-hâldir. *Kuddise sırruhu*.

Ve yine âfitâb-ı nihânî, kamer-i zindegânî, eş-Şeyh Hazret-i Lâyihî Efendi, ya‘nî Erdebîlîzâde nâmıyla müte‘ârif bir gavvâs-ı bahr-i ma‘ânî imiş. Bu azîz-i merkûm dahi Emîr Sultân tekyesi hareminde medfûndur. Ve Şeyhzâde Abdurrahmân Efendi ve eş-Şeyh Necmî Efendiler dahi Emîr Efendi tekyesinde medfûnlardır. *Rahmetullâhi aleyhim ecma‘în.*

………………(1 satır boş)………………..

Bu şehr-i Siroz'u dahi murâd [u] merâmımız üzre seyr [ü] temâşâ edüp beş on dâne erbâb-ı ma‘ârif yârân-ı bâ-safâlarımız ile alâ tarîkı‘s-seyr garb tarafına dağları ve ma‘mûr bâğları 4 sâ‘atde gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Timurhisâr

Bânîsi Rûm krallarıdır. Niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp âhır-ı kâr sene (–) târîhinde Gâzî Murâd Hân-ı Evvel vüzerâlarından Timurtaş Paşa Rûm keferesi elinden feth etmek ile Timurhisâr'dan galat Demirhisâr derler. Rûmeli eyâletinde Selânik sancağı hâkinde (–) (–) voyvadalıkdır ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Nâhiyesi (–) aded ma‘mûr kurâlardır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi vardır ammâ dizdârı ve merdüm-hisârı yokdur. Kal‘ası bir püşte-i âlî kaya üzre şekl-i muhammes bir Şeddâdî seng binâ bir sûr-ı ra‘nâ-yı metîn ve bir husûn-ı muhkem-i sengîndir, ammâ iç [el] olmak ile derûn-ı hisârda âbâdândan bir ferd-i âferîde yokdur. Cümle ahâlîsi aşağı şehirde sâkinlerdir.

Der-sitâyiş-i varoş-ı Demirhisâr: Cümle bin altı yüz aded tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ serâpâ kırmızı kiremit ile mestûr cümle hâne-i ma‘mûrelerdir.

Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Cümleden (–) câmi‘i (–) (–) câmi‘i *[222b]* Mâ‘adâ cümle (–) aded ma‘bedgâh mesâcidlerdir.

Ve cümle (–) aded medrese-i erbâb-ı ulûmdur. Ve cümle (–) aded mekteb-i püserândır. Cümle (–) aded tekye-i dervîşândır. Cümle (–) aded hammâmdır. Cümle (–) aded hân-ı tüccârândır. Cümle (–) aded esvâk-ı sultândır.

………………(1 satır boş)………………..

A‘yân-ı eşrâfları ehl-i hidmet ve tüccârân ve ehl-i sanâyi‘âtdır.

Memdûhâtından: Bâğ u bâğçesinin hadd [ü] hasrı yokdur. Hattâ bu Demirhisâr’da olan nâr-ı dânedâr bir dâr-ı diyârda yokdur kim gâyet âbdârdır. Acem diyârında Şehribân nârından ve Urfa ve Mar‘ayş ve Niksâr nârlarından latîf ve hoş-hor rümmânı olup çekirdeği haşhâş dânesi kadar olur.

………………(1.5 satır boş)………………..

Ve bu Demirhisâr Siroz şehrinin cânib-i garbîsine vâki‘ olup nısf merhaleden endekdir, ammâ bunun dahi âb [u] hevâsı ve mahbûbu ve mahbûbesi merğûb u matlûbdur.

………………(1 satır boş)………………..

Sitâyiş-i germâbhâ-yı Demirhisâr: Şehirden (–) (–) ba‘îde bir âb-ı hayât ılıcadır kim ol diyâr halkı nef‘in niçe bin kerre müşâhede etmek ile her sene mâh-ı Temmûz’da gülnâr mevsiminde niçe kerre yüz bin âdemler haymeleriyle cem‘ olup germâbına çimüp ten-dürüst olurlar. Havzı ve âsâr-ı binâları,

………………(2/3 satır boş)………………..

Andan yine şehre gelüp,

Ziyâretgâh-ı Timurhisâr: el-mevlâ Abdullâh Kemâlî (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu Demirhisâr’da üç gün zevk edüp yine 4 sâ‘atde,

Menzil-i şehr-i Serez

Ale’s-sabâh şehr-i Siroz’da cümle ahbâb ile vedâ‘laşup cânib-i cenûba sahrâ-yı Siroz içre gidüp Demirhisâr nehrin ağaç cisr-i azîmden geçüp bu nehir tâ şimâl cânibinde Samakov ve İştib ve Köstendil dağlarından ve Koçana ve Dobniçse kasabası bellerinden cem‘ olup niçe yüz aded kurâlara ve niçe kasabâtlara uğrayup bu Siroz sahrâlarından ubûr edüp cenûb tarafından cânib-i şarka cereyân ederek Akdeniz’e Beşikler kasabaları kurbunda mahlût olur, ammâ ol mahalde bu nehri gemilerle ubûr ederler. El-hâsıl bu Siroz sahrâsında hakîr-i pür-taksîr üç yerden ağaç cisrler ile sular geçüp,

Karye-i Dimitriç ve **karye-i Başköy:** Bunlar artık Selânik kazâsı nâhiyesi köyleridir. Andan,

Menzil-i karye-i Kabayani: Selânik nâhiyesinde ma‘mûr ze‘âmet ve kefere köyüdür. Andan (–) sâ‘atde kâh cenûba ve kâh kıbleye gidüp,

Der-vasf-ı buhayre-i Yaycılar kenârında **menzil-i karye-i Yaycılar**‘da mihmân olup bir gece zevk etdik. Bu karye-i ma‘mûre beş yüz hâneli ma‘mûr köydür. Nısfı kefere-i Rûm, Bulgar ve nısfı müselmânlardır kim cümle yay işler kemânkeş pehlivân âdemlerdir.

Anıniçün Yaycılar köyü derler. Gölün Selânik cânibinde ma‘mûr köydür, câmi‘i ve mescidi ve birkaç dükkânları ve bir ma‘mûr hânı vardır.

Ammâ gölü Selânik'in garb tarafında bir konakdan ekall göldür kim dâ'iren-mâdâr cirmi beş mîldir. Ammâ suyu sehel şorca olup bî-hâsıl olduğundan içinde elvân balıkları ve zamân-ı şitâda gûnâ-gûn tuyûrları yokdur. Lâkin midye istiridye misilli deryâ böcekleri çok olup kefereler yerler. Ve umku on kulaç ve yedi kulaç yerleri vardır.

Ammâ bi-emr-i Hayy-ı Kadîr-i Sannâ‘-ı lem-yezel bu buhayre-i mâlihin kenârelerinde gâyet lezîz tuz hâsıl olup koyunlara ve atlara ve sâ'ir hayvânâtlara bu tuzdan verüp hayvânlar cümle semîn olurlar. Cemî‘i Selânik kazâsında ve gayri nevâhîlerde olan kurâ ve kasabâtlara milh-i ucâc bundan gider kim tuzu vefret üzre hâsıl olur, *ve's-selâm.*

Andan kalkup cânib-i şarka gidüp,

Karye-i Güveze ve **karye-i Voyvadalı** ve **karye-i Ekino** ve **karye-i Linbet:** Bu köyler dahi Selânik kazâsı nâhiyesidir. Bunları 6 sâ‘atde geçüp kıble cânibine gidüp,

Evsâf-ı şehr-i dâr-ı Yahûd-ı Karâyî mâlik, ya‘nî tahtgâh-ı kral-ı Rûm nâm Selenik

Be-kavl-i müverrihîn-i Yûnân-ı Rûm ve Latin ve Sırf ve Mığdısî ve Kıbtî tevârîh-i mu‘teberelerinin tahrîri üzre ibtidâ bu şehri bünyâd eden Hazret-i Süleymân *aleyhi's-selâm*dır kim Belkîs Ana'yı Sebâ şehrinden perîlere getirdüp tahtını rûzgâra götürdüp cihânı Belkîs Hâtûn'una seyr [ü] temâşâ etdirirken Belkîs Ana ibtidâ diyâr-ı Rûm'da Atine şehr[i] hâkinde Temâşâlık nâm bir cây-ı mürtefi‘i görüp anda bir kasr-ı azîm binâ etdirüp ***[223a]*** hâlâ eser-i binâları zâhir ü bâhirdir. Andan fermân-ı Süleymân Nebî ile rûzgâr-ı zorkâr bârgâh-ı Süleymân'ı ber-hevâ götürürken Belkîs Ana bu şehr-i Selânik'in zemîninden dahi hazz edüp zemîn-i Selânik'in Yedikulle nâm hâlâ çınâristân olan yerde yine bir kasr-ı irem-i bünyâd etdirüp niçe zamân Hazret-i Süleymân Selânik zemîninde cemî‘i ins ü cinn ve hûş u tuyûr ve perî vü dîvler ile sâkin olurlar.

Ba‘dehu ber-hevâ tahtıyla Kavala kal‘ası zemînine, andan Pozanta şehriyle İslâmbol'un Ayasofya yerinde, andan Tarabefzûn kal‘asında Bozdağ‘da, andan Bursa'da, andan Aydıncık'da, andan Ayasuluk'da, andan Şâm Ba‘lebekesinde, andan Kuds-i Şerîf'de ve gayri yerlerde üç bin aded yerlerde Belkîs Ana hâtırıyçün kasr-ı ibret-nümâlar amâr edüp rûy-ı arzı ba‘de't-Tûfân Hazret-i Süleymân amâr etdi. Hâlâ amâristânının niçe bin yerlerde âsâr-ı binâları zâhirdir.

Andan sonra Hazret-i Süleymân oğlu Melik Rac‘im asrında Hazret-i Zekeriyyâ ulu'l-azm peygamber dünyâya gelüp anın zamân-ı sa‘âdetlerinde Feylekos Hakîm zuhûr edüp Hazret-i Zekeriyyâ‘ya îmân getirüp diyâr-ı Rûm'da bir pâdişâh-ı zî-şân olup Kavala kal‘ası ve bu Selânik kal‘ası zemîninde Hazret-i Süleymân'ın binâ etdiği kasr-ı âlîsi yerinde Selânik kal‘asını Hazret-i Risâlet'in vilâdetinden 898 sene mukaddem binâ edüp hükûmetin büyük oğlu Selenik nâm şehzâde-i cüvân-bahta verüp hâlâ anın ismiyle müsemmâ olup Selenik'den galat-ı meşhûr Selânik derler, ammâ kavm-i Yahûdî Şelenik derler. Lisân-ı Latin'de (–) derler, lisân-ı Frenk'de (–) derler. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Netîce-i kelâm bu kal‘a-i bî-bedel günden güne dest-i Rûm'da amâr olup sevâd-ı mu‘azzam bender-âbâd bir dâr-ı diyâr oldu. Çünki Arz-ı Mukaddese'de Hazret-i

Zekeriyyâ‘yı Yahûdîler erre-i Zekeriyyâ ile farkından iki falk edüp nübüvvet-i risâlet mührü ve tâc-ı hilâfet sikkesi Hazret-i Yahyâ‘ya değüp kavm-i Yahûdî‘yi dîne da‘vet etdikde ol asrın kral-ı dâllı olan (–) nâm la‘în kızını nikâh almak içün Yahyâ Nebî‘den fetvâ taleb etdikde Yahyâ Nebî,

“Mezheb-i dînimizde bu meşrû‘ değildir” deyü fetvâ vermedüğü ecilden kavm-i Yahûd gulû-yı âm edüp,

“Meryem Ana akrabân bir bâkire kız içün niçün bilâ-v[â]lid Îsâ‘yı tevellüd etdi” deyü anı dahi bahâne edüp Hazret-i Yahyâ‘yı Kuds-i Şerîf’e bir merhale karîb Nâblûs şehri kurbunda Sabastıya nâm karyede Hazret-i Yahyâ‘yı şehîd edüp re’s-i şerîfin Şâm-ı şerîfde câmi‘-i Ümeyye içinde defn edüp cesed-i şerîfin Sabastıya deyrinde bir zîr-i zemînde kodular.

Ba‘dehu Hazret-i Yahyâ‘ya mukaddemâ îmân getiren Buhtunnasır Hazret-i Yahyâ‘yı Yahûdîler şehîd etdiğin istimâ‘ edüp Kürdistân’dan beş kerre yüz bin Rûm tâ’ifesiyle hurûc edüp hûn-ı Yahyâ Nebî intikâmın almak içün Kürdistân’dan Haleb ve Şâm ve Kudüs’e gelince niçe kerre yüz bin Yahûdîleri dendân-ı tîğ-ı Ekrâd-ı Sübhân’dan geçirüp her diyârda hûn-ı Yahûd seyl-i Ceyhûn ve Seyhûn-vâr cereyân ederdi. Ve şehr-i azîm Sıfet’e gelüp bir günde yüz yetmiş bin Yahûdîleri evlâd [u] ıyâlleriyle katl-i âm edüp hâlâ Sıfet şehri derelerinin niçe yerlerinde hûn-ı Yahûd cereyân etdiği kayalar nümâyândır.

Andan bakıyyetü‘s-süyûf olan niçe yüz bin kavm-i Yahûd kal‘a-i Yâfa ve Askalân ve Akkiye ve Sayda ve Berut ve Cebeliye nâm bender kılâ‘lardan kavm-i Yahûd gemilerle firâr edüp bu Selânik’e gelüp niçe bin hiyel ü şeytânatlar ile kal‘a-i Selânik’[e] girüp bir gece şebhûn edüp şehr-i Selânik’de kavm-i Rûm’u cümle kırup kal‘a-i Selânik’i kabza-i teshîre alup yüz kırk yıl mutasarrıf oldular. Anıniçün bu Selânik’e müverrihân-ı Rûm dâr-ı Yahû[d] dediler.

İçlerinde bir Karâyî mezhebinde bir Yahûdî mâlik var idi. Akdeniz içinde Sakız cezîresinde Ciniviz Frengi pür-cengî kefereleriyle yek-dil [ü] yek-cihet olup Selânik kal‘asına müstakillen mâlik olup yetmiş sene dahi Yahûdîler Selânik’e hükm edüp Arz-ı Mukaddese’de bir kavm-i Cuhûd kalmayup bizim Selânik diyerek Rûmeli mâl-â-mâl kavm-i Yahûd olunca hemân Rûm krallarından Ağıştaş nâm kral Makedonya şehrinden ya‘nî Filibe şehrinden hurûc edüp altı kerre yüz bin Rûm keferesi leşkeriyle Selânik üzre gelüp muhâsara edüp ceng-i cidâl esnâsında iken Ciniviz Frengi bin pâre gemi ile Selânik’e gelüp Yahûdîlere imdâd edüp Rûmlar Selânik’e zafer bulamadılar.

Âhır-ı kâr Ciniviz Frengi millet-i Mesîhiyye’den olup kitâb-ı İncîlî oldukları ecilden kavm-i Yahûd-ı İsrâ’îlî ile kavm-i Îsevî mâbeynlerine Cinivizli girüp Yahûd ile Rûmîler mâbeynlerin ıslâh edüp “İştirâk-i seviyy üzre Selânik’e mâlik olalar” deyü mâbeynde akd-i sulh olup ol asırdan berü ilâ yevminâ hâzâ Yahûd tâ’ifesi şehr-i Selânik’de mâl-â-mâldir.

Ammâ ol asırda Selânik hâkimi Rûm tarafından Ayasof nâm *[223b]* bir melike-i be-nâm avret idi kim şehr-i Selânik içre Ayasofya kenîsesin ol binâ etdi ve İslâmbol’da ve Tarabefzûn’daki Ayasofya câmi‘in dahi ol melike yapdı.

Andan sonra yedi yüz sene mürûr edüp İslâmbol’u ta‘mîr ü termîm eden Kostantin

kralın anası Hellana nâm avret Selânik'e mâlik olup ol dahi Selânik'de bir deyr-i azîm binâ edüp oğlu Kostantin'in izniyle bin milyon akçe ile Kuds-i Şerîf'e gidüp bu Hellana avret Kudüs'de Kumâme nâm gumâmeyi binâ edüp şehr-i Selânik'de niçe bin Yahûdîleri kılıçdan geçirüp Selânik'de müstakıllen melike olup Yahûdîler re'âyâ gibi kaldılar.

Hulâsa-i kelâm bu şehr-i Selânik niçe yüz aded divelden divele intikâl edüp âhır-ı kâr sene 792 târîhinde Âl-i Osmân'dan Gâzî Hudâvendigâr ya'nî Sultân Murâd Hân-ı Evvel ibn Orhân Gâzî vüzerâlarından be-dest-i Gâzî Evrenos Beğ kefere-i Rûm elinden dest-i kahr ile feth edüp hâlâ Süleymân Hân-ı Gâzî tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde başka sancak beği tahtıdır. Lâkin hâlâ beği Rûmeli vezîriyle sefer eşmeyüp Cezâ'ir vezîri kapudan paşalar ile sefer eşüp üç pâre palpa aleste forsakeş kadırgalara mâlik olup deryâda sefer eşmeğe me'mûrdur. Paşasının taraf-ı pâdişâhîden hâssı 280.832 ve cümle ze'âmeti 36 ve cümle tîmârı 262 ve Selânik'in Yörükân ocak beği ze'âmeti 400 aded ze'âmetdir kim top-keşân Yörüklerinin üzerlerine mübâşir olup hîn-i seferde câmûslar ile balyemez toplar çekerler.

Bu erbâb-ı zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr ve erbâb-ı ocak-ı yörükân beği askeri ve paşasının askeriyle hîn-i seferde kânûn üzre cebelüleriyle cümle altı bin aded güzîde pür-silâh âmâde asker olur. Ammâ bu askerî tâ'ifesinden mâ'adâ bu sancakda eşkinci askeri kâmil on iki bin yörükân ve çıtakân askeri vardır. Bunlara defter-i hâkânîde müsellemân Selânik yörükânı derler. Başka beği ve tabl alemi ve tuğ-ı mîrlivâsı vardır.

Hâkimân-ı şer'-i Resûlü: Beş yüz akçe mevleviyyet pâyesiyle şeyhülislâm-ı Hanefî ve mezâhib-i selâseden mezheb-i Şâfi'î ve mezheb-i Mâlikî ve mezheb-i Hanbelî müftîleri dahi vardır ve nakîbü'l-eşrâfı var ve beş yüz akçe mevleviyyet ile şerîf ve azîz efendi monlası var kim cümleden melik monladır. Beğ ve paşa ve müsellemler bu şehir monlasının yanında aslâ kîl u kâl diyemezler. Ve nâhiyesi üç aded kazâ yerde cümle (–) aded ma'mûr kurâlardır. Ve sancağında cümle (–) aded kazâlardır, niçesi tahrîr olundu ve niçeleri dahi mahalliyle tahrîr olunur. Ammâ monlasının niyâbetleri kazâ-yı Kesendire, kazâ-yı Sidirkapsi, kazâ-yı Aynaroz'dur kim bu kazâ leb-i deryâda cezîre-misâl bir burunda vâki' olup üç yüz altmış altı aded manastırları vardır.

Ve şehr-i Selânik içre dörd yerde dahi niyâbeti vardır. Evvelâ çârsû niyâbeti ve andan Kelemerye niyâbeti ve Mısır çârsûsu niyâbeti ve muhtesib ağa niyâbeti vardır. Bunlar cümle hâkim-i şer'îlerdir.

Ammâ hâkim-i örfîleri dahi var: Evvelâ sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve yeniçeri ocağından yeniçeri çukasıyçün tahsîle gelen Selânik ağası ve başçavuşu ve dîvân efendisi ve küçük çavuşu ve bir oda yeniçerisi var.

Ve cebecibaşı ve topçubaşısı birer oda asker ile Âsitâne'den gelüp muhâfaza ederler.

Ve Elbasan ve Ohri ve Vuçitrin ve Üsküb ve Pirizren sancağı askerleri dahi muhâfazaya me'mûrlardır, zîrâ Venedik küffârı donanması ve Malta ve Duka ve Papa ve Misine donanması küffârlarından ziyâde havf u haşyet olduğundan bu Selânik'de kırk bin asker mevcûd idi.

Ve cümle dörd aded kal'a dizdârları vardır. Evvelâ; yukaru iç kal'a dizdârı ve

Kelemerye kullesi dizdârı ve orta hisâr dizdârı ve (–) hisâr dizdârı var ve bunların başka başka neferâtları ve cebehâneleri var. Ve cümle (–) aded pâre sağîr ü kebîr balyemez topları var. Ve cümle (–) aded kal‘a neferâtları var.

Ve cümle kırk aded ağalıkdır. Evvelâ; sağ kol ağası ve sol kol ağası ve hisâr eri ağası ve beşli ağası ve azeb-i hisâr ağası ve martolosân ağası ve yerli topçu ağası ve yerli cebeciler ağası ve bârûtçular ağası ve pâsbân ağası ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve muhtesib ağası ve bâcdâr ağası ve dîdebân ağası ve kolcu ağası ve cümleden melik gümrük emîni ve şehremini ve harâc emîni ve mi‘mârbaşı ve mu‘temedbaşı ve şehir subaşısı ve çöplük subaşısı ve (–) (–) (–) (–) ve bârûthâne emîni ve kethudâsı ve kâtibleri ve üç yüz aded bârûdhâne neferâtları var kim ibret-nümâ bir kârhâne-i vâcibü‘s-seyr bârûdhâne-i *[224a]* ra‘nâdır kim mahalliyle anın dahi evsâfı tahrîr olunur.

Netîce-i kelâm kânûn-ı Süleymân Hân üzre bu Selânik kal‘asının hâkim [ü] zâbıt ve askerî tâ’ifeleri bu tahrîr olunan esnâfâtlardır.

Der-beyân-ı zemîn-i eşkâl-i kal‘a-i Selânik

Evvelâ Bahr-i Sefîd’in Rûmeli sâhilinde tûlu yüz mîl aded bir körfezin cânib-i garbîsi nihâyetinde vâki‘ olup ol halîcin bir kumsal pâk limanı kenârında iç kal‘ası bir topraklı ve kayalı püşte-i âlî üzre şekl-i müselles Şeddâdî seng-i beyâz sengîn binâ bir sûr-ı ra‘nâ-yı hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn hisâr-ı üstüvâr-ı refî‘u’l-bünyân ve halkı azîmü’ş-şân kirmân-ı kadîmdir kim eyle bir rabât-ı ma‘mûre bu mertebe sâhil-i Bahr-i Ebyaz’da misli yokdur.

Bir kal‘a-i vâsi‘dir kim leb-i deryâda tûlu üç mîldir. Kara tarafında arzı iki mîl mesâfe-i ba‘îdedir. Şimâl cânibine Hortaç Sultân dağları iç hisâra havâle-i ba‘îdedir kim aslâ top ermez. Ammâ bu kal‘anın iki cânibi karadır ve bir cânib-i cenûbîsi Bahr-i Sefîd’in bir körfezidir kim bu körfez şarkdan garba tûlânîce vâki‘ olup derûn-ı hisârın cümle evleri biri biri üzre kat-ender-kat bu körfez deryâsına nâzır hânedânlardır. Garb tarafı tâ Vardar Yenicesi’ne varınca on sâ‘atlik yer sahrâya nâzır büyût-ı ra‘nâlardır.

Der-hisâb-ı dâ’iren-mâdâr cirm-i hisâr-ı Selânik: Evvelâ Vardar kullesi tophânesi ki deryâ kenârında kal‘anın bir köşesi burnunda vâki‘ olup ol burundan Vardar tophânesi kapusuna varınca kâmil üç yüz adımdır. Ol kapudan taşra handak kenârınca Vardar kapusu ol dahi üç yüz adımdır. Ve cânib-i garba nâzır bâb-ı kavîdir.

Andan Yenikapu ki Mevlevîhâne kapusudur kim kâmil dörd yüz adım olup taraf-ı garba meftûh derveze-i muhkemdir. Andan cânib-i şimâle yokuş yukaru kal‘a dîvârı taşrasından dere ve depeler aşup kâhîce garb tarafına dahi gidüp Gâzîler kullesine dek yalın kat dîvâr-ı metîndir.

Bu Gâzîler kullesi burnundan maşrık tarafına tâ Yedikulle’ye varınca iki kat sa‘b u metîn kal‘a dîvârıdır. Mezkûr Yenikapu’dan tâ Yedikulle’ye gelince handak yokdur. Cümle üç bin yedi yüz germe adım dîvârdır, ammâ bin yüz adım yerin dîvârı yalın kat sa‘b u metîn hâ’it-i üstüvârdır. Mâ‘adâ bin sekiz yüz elli adımı Yedikulle’ye gelince iki kat kavî dîvârdır. Andan Yedikulle’den yokuş aşağı taşradan kulle kapusuna varnca beş yüz adımdır ve bu kapu cânib-i şarka meftûhtur. Andan yine semt-i cenûba yokuş aşağı gidüp Kelemerye kapusuna varınca iki bin üç yüz adımdır. Bu kapu dahi cânib-i şarka mekşûfdur. Andan aşağı yine cenûb cânibine teveccüh edüp düzce zemînde gidüp leb-i

deryâda sedd-i metîn Kelemerye kullesi burnuna varınca bin adımdır.

Ve tâ Yedikulle'den yokuş aşağı bu Kelemerye kullesi burnuna gelince dahi handak yokdur ve yalın kat Şeddâdî binâ-yı âlî dîvâr-ı üstüvârdır. Ammâ bu Kelemerye kullesinden taşra deryâ kenârınca adımlamak müşkildir, zîrâ ol tarafı deryâ döğer. Ol ecilden Kelemerye kapusundan içeri girüp Kelemerye kal'ası dîvânhânesi kapusuna dek andan tâ İskele kapusuna dek kal'a dîvârının iç yüzünden iki bin adımdır.

Andan İskele kapusundan taşra çıkup tâ Vardar kullesine varınca cânib-i garba meyyâl gidüp kâmil bin adımdır. Bu mahalde kal'a-i Selânik'in üç köşesinin adımlaması tamâm olup bu Vardar kal'ası garba nâzır köşededir, ammâ bu köşeden tâ Kelemerye kal'ası köşesi burnu cânib-i kıbleye nâzırdır. Ve bu iki köşe arası leb-i deryâda liman tarafıdır. Ve dahi Kelemerye kal'asından yokuş yukaru cânib-i şimâle Yedikulle'dir ve kara tarafıdır. Ve dahi andan tâ Vardar kal'ası köşesine varınca baş aşağı cânib-i garba nâzır semtler olup bu taraf dahi berr semtidir.

El-hâsıl bu kal'a-i Selânik'in iki cânibi karadır ve bir tarafı deryâdır. Bu hisâb üzre kal'a-i Selânik'in dâ'iren-mâdâr cirmi on bir bin beş yüz adımdır. Eğer deryâ kenârı olmasa taşradan adımlansa bin adım dahi ziyâde gelirdi. Ve deryâ kenârı kal'ası cümle yalın kat dîvârdır, ammâ gâyet metânet üzre mebnî kat-ender-kat musanna' ve metîn ebrâcları vardır.

Ve bu kal'a-i Selânik'in dîvârları yüzünde üstâd-ı bânî-i bennâ arz-ı ma'rifet mühendis-i mi'mârîyi icrâ edüp dâ'iren-mâdâr kal'anın safhasına üç kat tuladan münakkaş kuşak edüp mâ'adâ mutarraş ve musaykal ve mücellâ taş dîvârının kaddi kâmil yigirmi üç arşın bâlâ ve altı arşın âriz dîvâr-ı kârgîrdir. Zamân-ı kadîmde gâyetü'l-gâye kavî ve metîn binâ imiş, ammâ bu kadar bin yıldan berü mürûr-ı eyyâm ile câ-be-câ taşları rahnedâr olmuş. Ve ba'zı handakları türâb-ı rimâl ile dolmuş. Ve bu kal'a-i zîbâ *[224b]* tokuz aded kayalı dağlar ve bayırlar üzre vâki' olup Selânik'in cânib-i selâsı cümle sekiz aded kapulardır.

Ve kal'a içi cümle altı kat bölme bölme hisârdır. Ve cümle altı aded hisâr dizdârı ağalığıdır. Evvelâ bir kat bölme hisârı büyük şehir kal'asıdır. Ve ikinci kat hisârı Vardar kal'asıdır. Ve üçüncü katı Kelemerye ağalığıdır. Ve dördüncü bölmesi Yedikulle kal'asıdır. Ve beşinci bölmesi Kuşaklı kulle hisârıdır. Ve altıncı kat bölmesi Tophâne kal'ası ağalığıdır. Bu mezkûr olan altı bölme hisârların birer kapularından mâ'adâ iki kapu dahi Yedikulle'nin aşağı şehre enecek iki aded demir kapular var ammâ yalın kat kapulardır. Lâkin otuzar arşın bâlâ dîvârları vardır.

Ve bu bölme hisârların enderûn [u] bîrûnlarında aslâ handak yokdur, zîrâ taşlık zemînlerde binâ olunmuşdur kim handak kazmak mümkin olmadığından düşman muhâsara etse taşlığından lağım kazmak dahi kâbil-i imkân değildir. Hakkâ ki sa'b rabât-ı müzeyyen-i refî'u'ş-şândır. *Hafizahullâh*.

Ve bu kal'anın ekseriyyâ kulle ve ebrâcları balık sırtı-misâl dirsek dirsek olup elli adımda bir kulle-i metîn vâki' olmuşdur. Bu hisâb üzre hisâr niçe kulleleriyle dâ'iren-mâdâr cümle yüz elli aded kulledir. Ve cümle dörd bin aded dendân-ı bedendir. Bu hakîr-i kemter-i fakîr bu kal'ayı piyâdece âheste-reviş ile kâmil beş sâ'atde şekl-i müselles devr edüp im'ân-ı nazar ile nazar etdim. Ve cümle bu kal'a içre her gece beş yerde nevbet-i

sultânî mehterhânesi çalınup pâsbân u dîdebân ve nigâhbânları "Allâh yeğdir yeğ" deyüp nevbet bekleyüp cümle ağavâtları kal'a dîvârları üzre kol dolaşup hâb-ı gafletde bulunan dîdebânları ta'zîr ederler, zîrâ gâyet serhadd-i bender-i azîmdir.

Der-ta'mîr-i imâret-i kal'a-i Selânik

Gerçi bu kal'a-i kadîmi Feylekos ve niçe Batlîmûs-ı Yûnâniyânlar binâ edüp Hudâvendigâr Gâzî Murâd Hân feth edüp ta'mîr ü termîm etmiş ammâ mürûr-ı eyyâm ile niçe yerleri rahnedâr olup sene 952 târîhinde Bahr-i Sefîd içre kal'a-i Kastel ve kal'a-i Körfös ve kal'a-i Çuka'lara ve kal'a-i Andirik'e Süleymân Hân giderken bu Selânik'de meştâ edüp kal'ayı ihyâ edüp cânib-i selâsına dörd aded kal'a-i metînler inşâ eyleyüp bu kal'a-i Selânik'i gûyâ kal'a-i Kahkahâ ve kal'a-i Van u kaviyyü'l-bünyân eylemiş.

Evvelâ kıble tarafı köşesinde Vardar kal'ası; leb-i deryâya nâzır on iki aded mazgal delikleri sâfî demir kapular ile ârâste ve her mazgalda birer aded âdem sığar şayka toplar ile pîrâste olup on aded balyemez topları dahi ejder-i heft-ser gibi dehânların açup deryâda gezen kâfir gemilerine gıjgırmağa âmâde topların cümlesi limanı korudup arabalar üzre hâzır ve müheyyâ mefret ve serâmed medfa'lardır.

Ve bu kal'a-i Vardar'ın dâ'iren-mâdâr dîvârının kaddi kâmil on beş arşın bâlâdır, ammâ beş adım enli kârgîr taş dîvârdır. Ve cümle yedi aded kurşum örtülü serâmet ve musanna' ve sekizer kat kal'a-i azîmlerdir kim her biri birer gûne mendireklerdir. Ve kat-ender-kat tabakalarında ve tâ zirve-i a'lâlarında niçe yüz şâhî serâmed topları vardır. Ve her tabakasında cümle üç yüz aded neferâtlar sâkin olup keşik bekleyüp nigâhbânlık ederler.

Bu kal'anın cânib-i şimâle nâzır iki kat demir kapularının atebe-i ulyâsı üzre târîhi budur:

Süleymân-ı zamân sâhib-sa'âdet,

Şehinşâh-ı zemîn merğûb-ı âdet,

Zamânında olup bu kal'a bünyâd,

Ulû'l-ebsâr idi olan şehâdet,

Felek tahtında yer yüzünde şimdi,

Buna târîh burc-ı der-sa'âdet.

Sene 952.

Sitâyiş-i kal'a-i Esed, ya'nî Kelemerye kal'ası

Bu dahi Gâzî Süleymân Hân'ın imâretidir. Evc-i âsımâna ser çekmiş sekiz kat kal'a-i metîndir kim derûnunda cümle kırk aded hâneleri ve üç aded su sarnıçları ve bir zâviyesi var bir serâmed kal'a-i bâlâdır kim misli meğer Kesendire veyâhûd Moton ve Koron kal'aları ola. Leb-i deryâya berâber bir demir kapulu mazgal deliklerinde cümle yigirmi aded kırkar karış ve kırkar vukıyye demir gülle atar cihân-ârâ topları var kim devlet-i Âl-i Osmân kılâ'larında bu toplara mânend toplar meğer kal'a-i Rodos'da yâ Akdeniz boğaz hisârlarında ola, ammâ bu Kelemerye kal'asının cümle topları deryâya nâzır olup limanı korudur. Kaçan kim rûz-ı ıydeynlerde bu topları atdıkda tâ körfezin karşu taraflarındaki sekiz mîl mesâfe-i ba'îde olan kıyıları döğer tavîl toplardır.

Ve cümle yüz elli aded neferâtları ve bir mükellef câmi‘i ve gılâl anbârları ve cebehâne mahâzinleri ve niçe yüz bin gûne mühimmâtları vardır. *[225a]*

Ve bu kal‘a-i Kelemerye kullesinin zemînden tâ kurşum örtülü bacasına varınca kaddi elli arşın bâlâ ve beş adım enli kalın ve metîn dîvâr-ı Kahkahâ‘dır. Ve ufak şâhî topları bu kulle-i bâlânın kurşum örtülüce karavulhânelerinde kirpi tüğü gibi zeyn olmuşdur. Ve şehrin mahpûshâne zindânı bu Kelemerye kullesindedir kim ne‘ûzü billâh cemî‘i mücrimler anda mahpûslardır. Ve cânib-i kıbleye nâzır bâb-ı mu‘allâsının atebe-i ulyâsı üzre tahrîr olunan târîh budur:

Şîr-i merdân Hazret-i Sultân Süleymân-ı zamân,

Emri ile yapılup burc-ı esed oldu tamâm,

Şîr-i peyker ejdehâ toplar ki etrâfındadır,

Yaraşur bu kulleye burc-ı esed denilse nâm,

Oldu târîhi tokuz yüz kırk iki bu kullenin,

Hicret-i Peygamber-i âhır zamândan ve’s-selâm.

Sene 942.

Bu kal‘anın taşra dîvânhânesinin târîh-i zîbâsıdır:

Binâ-yı pâdişâhî ger zarûrî dehr ile gâyet,

Harâbe müşrif olmuşdu bu dîvânhâne-i âlî,

Görünce Bahşiyâ tahsîn edüp dedim târîh,

Bu câyı himmet ile kıldı bu kân-ı kerem ihyâ.

Sene 1026.

Andan bu Kelemerye kal‘asının taşrasında dîvâr yüzünde şark tarafına nâzır köşede bu târîh mastûrdur:

Bilin bu kal‘anın mi‘mârıyem ben,

Hudâ-yı Rabbenâ güftârıyem ben,

Çü kâtib bu sözü mermerde kazdı,

Müverrih târîhi fethini yazdı.

Sene (–)

Ammâ bu kâr-ı mi‘mârîler cümle Süleymân Hân’ın cemî‘i âsâr-ı binâ-yı imâretlerin inşâ eden Koca Mi‘mâr Sinân ibn Abdülmennân Ağa’nın kâr-ı ibret-nümâlardır kim ne mertebede üstâd-ı mühendis olduğu âsâr-ı binâlarından ma‘lûmdur kim gören uşşâklara hafî değildir.

Andan Yedikulle’nin iç kal‘a kapusu üzre olan imâreti târîhidir:

Hazret-i Sultân İbrâhîm Hân hân-ı azîm,

Âl-i Osmân mâlikü'l-berr bahr ü Mekke rehberi,

Minhü Feyzullâh târîh düşdü yâ ehle'l-felâh,

Cümleye yâ Rab şefî' eyle Şefî'-i Mahşeri.

Sene 1056.

deyü Yedikulle'nin taşra kapusu önünde aşağı şehre ve de[r]yâya nâzır bir mecma'u'l-irfân kasr-ı âlîsi var. Cümle âyende vü revende ve devendegân ve uşşâkân, seyyâhân-ı berr [ü] bihâr ol kasr-ı Hava[r]nak-ı nüzhet-âbâdda cem' olup cilvelenirler. Hakkâ ki cihân-nümâ bir kâh-ı vâlâ-yı bâlâ-yı ibret-nümâ-yı mesîregâhdır. Ammâ bu kal'adan taşra aslâ mahallât ve hâne-i imârâtlar yokdur. İllâ şark tarafına kal'a hâricinde kireçhâne vardır ve garb tarafında Yenikapu hâricinde Mevlevîhâne vardır.

{Sitâyiş-i varoş-ı iskele}

Ammâ İskele kapusundan taşra Mısır çârsûsu nâmıyla ma'rûf cümle beş yüz aded dükkânlardır kim cümle Mısır diyârının metâ'larından kettân ve hınnâ ve sükker ve pirinç ve kahve ve (–) (–) (–) (–) cemî'i Mısır metâ'ı bu sûk-ı sultânîde mevcûddur. Ve cümle üç yüz aded bâzergân mahzenleri vardır. Ve cümle elli aded kerasteci dükkânları bu mahaldedir. Ve cümle yüz aded debbâğ dükkânları bu mahalde leb-i deryâ ile kal'a dîvârı önünde azîm debbâğân kârhâneleri vardır. Ve bir aded debbâğân mescidi vardır.

Ve İskele kapusu hâricinde kal'aya muttasıl **câmi'-i Abdürra'ûf Efendi** leb-i deryâda fevkânî bir câmi'-i kasr-ı irem-âbâddır kim cemî'i cemâ'at-i kesîrenin ârâmgâh-ı mesîregâhı bir ibâdetgâh-ı rûşen-âbâddır.

Abdürra'ûf Efendi, Selânik monlası iken bu mahalde bir câmi' olmamak ile bu ibâdetgâhı inşâ etmiş, ammâ hakkâ ki yerinde amâr etmiş bir sâhib-i tab' u ilm-i mi'mârî ve ilm-i hendeseye mâlik olmağın câmi'-i müferrihi fevkânî edüp altında cümle Mısır çârsûsu dükkânları edüp câmi'in e'imme ve hutebâsı ve meşâyih ve mü'ezzinân [ve] sâ'ir hüddâmânlarına vakf etmiş.

Bu câmi'-i dilküşâ gûyâ bir kasr-ı ibret-nümâ olup dâ'iren-mâdâr etrâfı billûr ve necef ve moran câmlar olup dahi etrâfı tarabuzanlı maksûreciklerdir kim şeb [u] rûz cemâ'at-i kesîreden hâlî değildir, zîrâ ekâlîm-i seb'anın tüccâr müselmânları ve Bahr-i Ebyaz'ın keştîbân-ı mellâh mü'minânları bu câmi'-i mesîregâhda tâ'at-ı Sübhânî edüp limanda olan gemilerin seyr [ü] temâşâ ederler. Kal'a hâricinde bundan gayri amâristân yokdur. Bundan gayri cümle imâret derûn-ı hisârdadır, ammâ bu iskele varoşun önünde,

Der-vasf-ı liman-ı azîm Selânik

Bu liman-ı cây-ı emân şarkdan garba tûlânî yüz mîl mesâfe olan körfez-i tavîlin garbîsi nihâyetinde bir liman-ı azîmdir kim on bin pâre barça ve galyon ve karavana ve filipot ve pink ve şitiye ve polaka ve karaka ve burtun ve potaç ve şayka ve karamürsel ve zarbina ve çekeleve ve kadırga ve galyeta ve mavuna ve başdarda nâm gemiler alır bir liman-ı azîmdir. Ammâ lodos rûzgârına ve gündoğusuna ***[225b]*** ve kıble rûzgârlarına ağzı açık olmak ile lodos komu isâbet eder. Lâkin a'lâ demir dutar yer olmak ile lenkoreta demirlerin cânkurtaran nâm gomanalara demirleri bağlayup limana lenger endâht edince bî-bâk ü bî-pervâ yatılır a'lâ liman-ı cây-ı emândır. Cümle mellâhân-ı tüccâr-ı

Karadeniz ve Akdeniz ve Bahr-i Ummân gemileri ve Mısır ve Şâm ve Cezâyir ve Süveyş ve Tarabulus ve Frenc ve Portakal ve Donkarkız ve Danimarka ve İngiltere ve Filimenk ve Ciniviz gemileri gelüp bu limanda tonoz bırağup yatırlar, zîrâ kırk elli kulaç umku var liman-ı dâr-ı emândır.

Ve bu limanın sayd [u] şikârlarından niçe bin gûne mâhîleri var ammâ tekir balığı ve tirkiz balığı ve kayası ve iskorpidi ve uskumrusu ve küreki(?) ve ülüfer balığının envâ'ları meşhûrdur.

Ve cânib-i erba'ası alçak ovalı ve kenârları yufka ya'nî sığ sulu yerlerdir ammâ yine a'lâ demir dutar. Ve bu limanın karşu tarafında karye-i Kadha, karye-i Viçitroz köylerinin önleri yahşi demir dutar deryâdır. Mezkûr köyler karada deryâdan ikişer mîl alarkadır ve Selânik ol köylerden otuz mîl uzakdır. Ammâ ol köylerin önlerine varan gemiler iki taraflarına demir bırakmak lâzımdır, zîrâ köğlerden tarafında deryâ kenârları sığ kumsal denizdir kim gâyet hazer lâzımdır, belki bir maraza(?) zâhir ola. Anıniçün iki demir üzre bu köyler önünde yatmak ma'kûldür.

Bu köyler önünde dahi gûnâ-gûn mâhîler çıkar, ammâ Selânik'in şimâlinde İslâmbol yolunda kasaba-i Beşikler'in ve kasaba-i Lankada'nın göllerinin gûnâ-gûn balıkları çıkar, ammâ anların yılan balığı rub'-ı meskûnda meşhûr olup bu Selânik'de eyle yılan balıkları çıkmayup her bâr Beşiklerden ve Lankada göllerinden ter ü zâze Selânik'e mâr-ı mâhî girüp sayyâdları fürûht ederler, *ve's-selâm*

Evsâf-ı imârât-ı cevâmi'hâ-yı selâtîn-i Âl-i Osmân der-şehr-i Selânik-i âbâdân

Cümle sağîr ü kebîr yüz elli aded mihrâb-ı selâtîn-i mâzî ve gayri cevâmi'-i vüzerâ ve vükelâ ve sâhibü'l-hayrât binâları ibâdetgâh-ı kadîmelerdir. Evvelâ cümleden şerîfi ve müstecâbü'd-da've ma'bedgâh-ı azîm,

Câmi'-i Ayasofya-yı Kebîr : İslâmbol'daki Ayasofya câmi'ine benzer ammâ bu andan küçükdür. Ve Tarabefzûn şehrindeki Ayasofya dahi bu kadardır. Bu üç Ayasofya câmi'leri Yanko ibn Madyan'ın Sofya şehrinde olan Aysof kızının binâları olduğundan Ayasofya câmi'leri derler. Lâkin bu Selânik Ayasofyasının kıble kapusundan mihrâba varınca tûlu yüz yetmiş beş ayakdır, arzı yüz yigirmi beş ayakdır. Ammâ ibret-nümâ-yı iberdir kim bu câmi' içinin sol tarafında yek-pâre yeşil somâkîden yine kendüden altı ayak nerdübân ile çıkılır bir zümürrüd gibi mücellâ yeşil kürsî var kim bu cihânda misli yokdur. Gâyetü'l-gâye vâcibü's-seyr san'at-ı garîbe vü acîbedir kim rûy-ı arzda seyyâhân-ı berr [ü] bihârân-ı cihân-bîn içre meşhûr-ı âfâkdır.

Ve bu câmi'in haremindeki âbdesthâne havzı içinde biri biri içre kat-ender-kat beyâz mermer-i hâmdan üç kat ve her katında tabaka tabaka fıskiyye ve fevvâre kadehleri ve şâzrevân lüleleri var kim bunun dahi vasfında lisân kâsır ve kalemler kâsirdir. Ve dahi bu câmi'in taşra yan soffalarında tokuz aded sütûn-ı mücellâları var kim her biri birer Rûm harâcı değer amûd-ı musaykallardır. Ve kıble kapusu üzre terkîm olan târîhi budur:

Ve hâzâ câmi'un dârun acîbün,

Mine'l-küffârı me'hûzun garîbün,

Felemmâ câ'ehu nasrun minallâh,

Ve littârîhi kul fethun karîbün.

Sene (–)

Ammâ üstâd-ı mühendisîn-i dûrbîn meğer bu Ayasofya kubbesi ile İslâmbol'da Sultân Selîm câmi'i kubbesi İslâmbol'un Ayasofya câmi'i kubbesinden kenâreleri yirmişer arşın büyükdür derler ammâ Selîmiyye ve bu Ayasofya alçak kubbe-i azîmlerdir. Ammâ bu Ayasofya kubbesinin üstünde üstâd-ı selef bir gûne kurşum örtmüş kim hâlâ bu zamânımız üstâdları eyle kurşum örtmek ihtimâlleri yokdur. Ve âdetullâh anın üstüne cârîdir kim dâ'imâ kurşum mâvî olur, bu Ayasofya kurşumu saruya mâ'il olduğundan "İçinde altun vardır" deyü Selânik cuhûdları bir kerre "Bu kubbe-i pür-nûrun kurşumun tecdîd [ed]üp ta'mîr edelim" deyü hâkimlere kırk bin guruş vermişler. Bî-garaz müselmânlar rızâ vermeyüp hamd-i Hudâ hâlâ küffâr zamânında kenîse ikenden berü kurşumu örtülüp durur.

Ammâ derûn-ı câmi' tarz-ı kadîm üzre bir alay âvîze ve maslûbât temâşâgâhları olmayup mihrâbı ve minberi ve mahfeli sâde güzelidir. Ammâ kanâdîlleri bî-hisâbdır.

Ve bir minâre-i mevzûnu dahi sâde rûy-misâl bir serâmed minâre-i bânghânedir. Haremi eyle dıraht-ı meyvedârlar ile müzeyyendir kim her dıraht-ı sâyedârın zıll-ı himâyelerinden zemîne âfitâb-ı âlemtâbın tâb [u] tüvânı rûy-ı arza te'sîr etmez. Bir mecma'-ı fuzalâ ve kân-ı sulehâ müstecâbü'd-da've câmi'-i pür-envârdır kim inkırâzu'd-devrân mü'ebbed ola. ***[226a]*** Andan,

Eski câmi': Kârgîr kubbe değil harpüşte servi ağaçlarından bir tarza musanna' kurşum örtülü kubbe-i azîmdir. Cümle yigirmi dörd mermer sütûn-ı berrâk üzre nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn çâr-kûşe kubbe-i bî-misâldir. Ammâ kıble kapusu olan bâb-ı musanna'ının yemîn ü yesârındaki pervâzelerde olan zıh ve gilvi ve burma helezon-misâl zıhları üstâd-ı mermer-bür eyle oymuş kim gûyâ sihr-i mübîn etmiş kim acâ'ib kârgerlikdir. Bu câmi'in tûlu iki yüz ayakdır, arzı yüz on kademedir. Ve bir musanna' minâre-i bâlâsı var kim bu şehirde misli yokdur. Andan,

Temâşâhâ-yı câmi'-i Sultân Hortaç *kuddise sırruhu*: Bu câmi'-i pür-envâr bir müdevver dîvâr üzre sekiz aded tâk-i Kisrâ-misâl kemerlerdir kim her biri birer kavs-ı kuzahdan nişân verir gûyâ kudret kemeri üzre kubbe-i nîlgûn-ı ser-nigûn kâsesi İslâmbol'da olan Ayasofya-i Kebîre'nin kubbesinden beş ayak küçükdür, deyü mi'mârân-ı hısârân eyle nakl etdiler. Eyle bir kubbe-i bâlâdır kim âdem ibret nazarıyla nigerân etdikde dembeste vü hayrân olup merdüm-i dîdeleri hîrelenüp engüşt ber-dehen eder, zîrâ bu kubbe-i âlînin sekiz aded tâkleri ve kâse-i nîlgûnu hurde münakkaş zî-kıymet ahcârlar ile nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn olup üstâdân-ı selef var makdûrun sarf edüp bu kubbe-i mînâya eyle tasarruflar etmiş kim bu atlâs-ı felek-gerdûnda eyle bir kârgerliği Şeddâd'ın bâğ-ı İrem'inde bir mi'mâr-ı selef etmemişdir.

Bu câmi'in enderûn [u] bîrûnunda olan envâ'-ı füsûs-kârî mukavvim mahkûk-ı gûnâ-gûnlar ve ruhâm-ı ibret-nümûn-ı ma'kûk-ı mahkûk mukavvimler Alman kralı tahtı olan Beç kal'ası içre İstifani kenîsesinde bile görmedim. Ve büyük câmi'in mihrâb ve minberinde olan hurdegîr-kârı bir câmi'de yokdur.

El-hâsıl midhatinde lisân kâsır ve kalemler kâsirdir. Lâkin kubbe-i ser-nigûnu

kurşum örtülü değildir. Küffâr zamânında kâr-ı kadîm bir gûne çâr-kûşe kiremit örtülüdür kim bu dahi bir vâcibü's-seyr musanna' kiremitdir. Hattâ Ayasofya-i İslâmbol kubbesi Hazret-i Risâlet-penâh sa'âdetle mâh-ı Rebî'u'l-evvel'in on ikinci isneyn gecesi Emîne Hâtûn rahminden dünyâya kadem basdıkda ol kubbe münhedim oldukda bu Selânik Ayasofya kubbesi ve bu Hortaç Sultân câmi'i kubbesi dahi münhedim olup yine ta'mîr ü termîm etdikleri alâmetleri kubbenin kıble tarafında amâr olan yerleri âşikâredir. Cemî'i Rûm tevârîhlerinde Büyük Kostantin-İpol'un anası Hellana karı bu Hortaç Sultân câmi'in binâ edüp sonra Kuds-i Şerîf'de keferelerin bilâ-teşbîh ka'besi olan Kumâme-i gumâme deyrini binâ etmişdir deyü yazmışlardır, ya'nî tâ bu mertebe ma'bedgâh-ı kadîmdir kim kapusu üzre tahrîr olunan târîhi budur:

Bunun fethine sa'y-i himmet etdi Şeyh Hortaçî,

Tarîk-i Hak'da avn-i Hâdî ile mühtedî oldu,

Kılındı çün namâz içinde âşık târîhin dedi,

Bu deyr-i köhne lâ-şek ehl-i İslâm ma'bedi oldu.

Sene 998 târîhinde kenîse iken Şeyh Hortaç hazretleri bir gün fermân-ı pâdişâhiyle cemî'i sofîleriyle Allâh Allâh deyü tevhîd [ü] tezkîr ile yürüyüş edüp bu deyri ruhbânlar elinden feth edüp câmi'-i Muhammedî eder. Hâlâ minâresinin üç alemi var. Ve kubbesi üzre alem yerine altun ile yerde gömülü bulunan kazanı kubbe üzre alem yerine komuşlardır. Ve ale'l-fevr ahşam ezânı okunacak altı ayak bir yekpâre beyâz mermer kürsîdir kim haremde durur. Bu dahi ibret-nümâ bir kürsî-i vâcibü's-seyr bânghâne-i Muhammedîdir. Andan,

Câmi'-i Cezerî Kâsım Paşa: Bu dahi kurşum örtülü servi ağaçlarından harpüşte tahta kubbe-i âlîdir, ammâ bunun dahi kurşumu gâyet musanna' örtülüdür. Bu câmi'in kıble kapusundan mihrâba varınca tûlu iki yüz yigirmi ayakdır ve arzı yüz elli ayakdır. İçinde cümle sağîr ü kebîr yüz elli aded sütûn-ı somâkîler ve beyâz mermer sütûnlardır kim biri biri üzre ba'zı kemerlerde amûd-ı sağîreler vardır, zîrâ bu câmi' iki kat binâ olunmuşdur. Ve câmi' içindeki döşeme mermerlerinin tûlu ve arzı beşer ve altışar arşın beyâz mermer-i mücellâlardır kim her biri birer hâlîçe kadar büyük çâr-kûşe mermerlerdir.

Ve cümle der-i dîvârları iri somâkî mermerler ile bir tarz-ı acîb ü garîb kaplanmış dîvârlardır kim a'ceb ü garâ'ibden temâşâgâh dîvârlardır kim her taşı âşıklara temâşâ edecek nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûndur.

Ve bu câmi' içinde bir âb-ı hayât kuyusu var. Isıtmalı âdem içse istifrâğ edüp suyunda gasl etse bi-emrillâhi te'âlâ hummâ-yı muhrıkaya mübtelâ ise de halâs olur. Gâyet nâfi' sudur. El-hâsıl bu câmi'in midhatinde dahi kalemler batıydır.

Ammâ bu câmi'in kıble kapusunun iç yüzünde sol tarafında bir âdem kaddi bâlâda bir beyâz mermer sandûka var. İçinde Kâsım günü dedikleri Kâsım medfûndur deyü Rûm tevârîhlerinde mastûrdur. Hattâ hakîr *[226b]* Alman kralı inpirator çâsâr bu Kâsım Paşa hakkındaki mermer sandûkayı su'âl etdikde hakîr dahi mâ-vaka'ı üzre gördüm ve ziyâret etdim dedikde cümle vüzerâlar ve irşekleri ve gorofları ve başpapası ve tercümânbaşı olan meykeli cümlesi "Nice gördün?" dediklerinde,

“İşte çâr-kûşe bir beyâz mermer sandûka üzre lisân-ı Yûnânca otuz satır hatt tahrîr olunmuş durup başka hüddâmları var, silüp süpürüp gözedirler” dediğimde kral ve cümle musâhibân-ı kefere-i dâll hazz edüp “Sahîh görmüşsün” deyü pesend edüp cümle küffâr çâsâr ile ayağa kalkup Kâsım günü sâhibi rûhiyçün âyîn-i bâtılları üzre âyet-i İncîl’den niçe şeyler okuyup yine oturdular. Ya‘nî bu câmi‘in tâ Alman diyârında nâmı olup i‘tibâr ederler.

Ve bu Kâsım Paşa câmi‘inin taşra haremi küçükdür, ammâ bunda dahi yek-pâre beyâz mermerden bir beyâz şâzrevân havzı var kim içine kırk elli âdem sığar. Bu şâzrevân üzre bir kubbe-i serâmedi var. Sekiz aded nâzük ince beyâz mermer sütûnlar üzre bir kubbe-i mînâ-yı ibret-nümûndur. Ve bu câmi‘in dahi kıble kapusunın atebe-i ulyâsı üzre târîh-i musanna‘ı budur:

Dâru hayrâtı Habîbillâhı Rabbi’l-âlemîn,

Hân Sultân Bâyezîd ahyâ li-ecli’l-müslimîn,

Unzurû yâ ma‘şere’l-ibâd ilâ târîhihi,

Va‘budû bi’l-ilmi hakkan ni‘me ecru’l-âbidîn.

Sene 898.

Andan **Alaca İmâret câmi‘i:** Alaca minâreli olduğiyçün Alaca câmi‘ derler. Bu dahi kurşum örtülü bir câmi‘-i pür-envâr-ı musanna‘dır kim câmi‘-i Hortaç‘dan sonra rûhâniyyetli câmi‘-i mübârek budur. Kıble kapusu üzre merkûm olan hüsn-i hatt ile târîh-i Arabîsi budur:

Dâru hayrin kad benâ destûru hâkâni’l-mu‘în,

A‘nî İshâk ibnu İbrâhîme lil-hakkı‘l-mübîn,

Unzurû yâ ma‘şere’l-ebrâr ilâ târîhihâ,

A‘melû bi’z-zühdi fîhâ ni‘me ecru’l-âmilîn.

Sene (–) .

Andan haffâflar ya‘nî kavaflar içinde **Süleymân Paşa câmi‘i:** Bu rûşen binânın kapusu üzre târîhi budur:

Kad beneytü lillâhi hâlisan hâze’l-câmi‘e,

Sâ’ilen gufrânek [ve’]l-‘afve yâ Rabba’r-rahîm,

Kâ’ilen târîhahu bânî Süleymânü‘l-fakîr,

Yâ ibâdallâh te‘âlû ve’scüdû Rabba’l-hakîm.

Sene (–).

Andan **Hamza Beğ câmi‘i:** Bezzâzistânın kurbunda olmak ile gece ve gündüz cemâ‘ati münkatı‘ olmaz kurşum kubâblı câmi‘-i latîfdir. Bâb-ı mu‘allâsının atebe-i ulyâsı üzre târîhi budur:

Kad benâ‘l-bevvâbu hâze’l-câmi‘e,

Hâlisan lillâhi zü'l-fazlı'l-vedûd.

Kâle târîhan lehu abdü'l-Cemîl

Üdhulû bi'l-berri yâ ehle's-sücûd.

Sene (–).

Andan Sinân Paşa câmi'i: Dilküşâ câmi'-i müferrihdir.

Andan Sakıye câmi'i: Ma'bedgâh-ı pür-nûrdur.

Andan İki Lüleli câmi': Eynegâh-ı ma'mûr u müzeyyendir.

Andan İki Şerîfeli câmi': Sâhibü'l-hayrât bu câmi'in minâresini iki şerîfeli binâ etdiğiyçün sâhibi Şerîfî Efendi'yi şehîd etmişlerdir. *Rahmetullâhi aleyh.*

Andan Akça câmi': Şîrîn ve musanna' câmi'-i zîbâdır.

Andan Kara Alî Beğ câmi'i: Ma'mûr u âbâdân mezkitdir.

Andan Topal câmi'i: Cemâ'at-i kesîreye mâlik evkâfı çok musallâdır.

Andan Eski Sarây câmi'i: Gâyet şîrîn kârlı ma'bedgâhdır.

Andan Seyfullâh câmi'i: Bir tarz-ı kadîm câmi'-i azîmdir.

Andan Dâvûd Paşa câmi'i: Selâtîn-misâl câmi'-i nûrdur.

Andan Burmalı câmi'.

Hulâsa-i kelâm bu şehr-i azîm içre otuz iki aded cevâmi'lere varınca cümle kurşum örtülü musanna' câmi'-i selâtîn ve vüzerâlar çokdur, ammâ içinde ibâdet edüp manzûrûmuz olup meşhûr-ı âfâk olan musanna' ve müzeyyen ve ma'mûr olan ibret-nümâ cevâmi'ler bu merkûmlardır. Dahi ziyâde tahrîre tâkatımız olmayup tatvîl-i kelâm olur deyü bu kadar ile iktifâ etdik. Bu cevâmi'lerden mâ'adâ,

Der-beyân-ı aded-i mesâcid-i mü'minân-ı muvahhidân: Cümle yüz elli aded mahallât-ı müslimîn mesâcidleridir, ammâ içlerinde niçe kurşum kubâblı kârgîr binâ mahalle zâviyeleri var kim câmi' olmağa müsta'id vâsi' mezkitler var. Cümleden evvelâ (–) mescidi,

………………(2 satır boş)………………..

Meşhûr zâviyeler bunlar.

Evsâf-ı medâris-i âlimân-ı müfessirân: Cümle (–) aded dâru'l-ulûm-ı tâlibândır, ammâ cümleden (–) (–) medresesi (–) (–)

………………(1 satır boş)………………..

Der-ilm-i dâru'l-kurrâ-i huffâzân: Cümle (–) aded yerde,

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-aded-i dâru'l-hadîs-i muhaddisân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[227a]***

Der-mektebhâ-yı ciğer-kûşe-i püserân: Cümlesi

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-zikr-i erbâb-ı tarîk-i tekye-i Âl-i Abâ-yı dervîşân

Kamusu (–) aded hânkâh-ı pîr-i pîşvâ-yı dervîşân-ı zîşân-ı zikir-nişândır.

Ammâ cümleden ma'mûr u müzeyyen Yenikapu hâricinde Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın hayrât-ı azîmi Mevlevîhâne-i Celâleddîn-i Rûmî'dir kim vasfında lisân kâsırdır, ammâ ol ulu sultâna mahabbetimizden bir şemme âsitâne-i sa'âdetinin evsâfın tahrîre cür'et edelim.

Evvelâ bu hânkâh-ı azîmin zemîni Yenikapu hâricinde kal'a dîvârına muttasıl bir mürtefi' zemînde vâki' olup Akdeniz ayak altında nümâyândır. Cümle fukarâ hücrelerinin pençereleri dahi deryâya nâzırdır.

Ve haremi demir kapulu başka bir kal'a-misâl vâsi' meydânın ortasında semâ' u safâhânesinin cânib-i erba'ası gûnâ-gûn maksûreler ile etrâfı cümle musanna' parmaklık çevrilmiş tarabızanlı nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn bir haşeb kubbeli semâ'hânesi var kim İslâmbol'da Beşiktaş Mevlevîhânesi kubbesinden musanna' kubbe-i vâcibü's-seyrdir kim neccârların pîr [ü] pîşvâsı Habîb-i Neccâr dahi böyle bir kubbeye müşâbih tîşe urmağa kâdir değildir. Ve nakş-ı sihr-âsârına mânend Mânî ve Hassân ve Bihzâd ve Ağa Rızâ ve Şâhkulu ve Erjeng ve Mururânlik(?) nâmân nakkâşân-ı üstâdân bu kubbe-i zerkârın bir kıl kalemin çekmede âciz olup mûmiyânları mûy-misâl olur.

Hattâ semâ'hâne etrâfında mevzûn sütûnları cümle haşebdendir, ammâ bu amûd-ı serâmedlerde olan san'at-ı ibret-eser bir hânkâh-ı fukarâda yokdur. Ve bunun mihrâb ve kürsîsinde olan hurde tasarruflar meğer Budin serhaddinde Üstürgon kal'amızın mihrâb u minber ve mahfelinde ola. Gûnâ-gûn musanna' zî-kıymet âvîzeler ile ârâste olmuş bir münevver rûşen-âbâd tekye-i Mevlânâ'dır kim niçe yüz aded pâ-bürehne ve ser-bürehne fakr u fâka erenlerinden uşşâkân-ı müştakân erbâb-ı ma'ârif-i mesnevîhân mağz-i Kur'ân tilâvet eder dilrîş-i şeydâ dedeleri var.

Şeyhi (–) (–) efendi hazretleri bir âlüfte ve âşüfte sâhib-i kemâl azîz-i muhteremdir. Bu âsitânenin evkâf-ı kesîresi olmağın matbah-ı imâretinde ni'met-i nefîsesi cemî'i pîr ü cüvâna ve bay u gedâya ni'metleri mebzûldur. Hakkâ ki bâğ-ı İremden nişân verir bir hânkâh-ı meşhûrdur.

Andan tekye-i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) tevhîd-i sultânîler sürülür.

………………(1.5 satır boş)………………..

El-hâsıl cümle tekyelerin fukarâları mevcûd olup âyînler olur.

Der-medh-i hammâmât-ı gâsılân-ı râhat-ı cân

Dükelisi on bir aded hammâm-ı rûşinâ-yı hâss [u] âmdır, ammâ cümleden Yedikulle'deki Küçük hammâm ve mahkeme kurbunda Kadı'asker hammâmı ve Ayasofya hammâmı ve Çufudlar mahallesi içinde Halîl Ağa hammâmı ve Yenihammâm ve Sultân Bâyezîd'in zikr olunacak üç aded hammâmlarından evvelâ Tahtalkal'a hammâmına Buğluca hammâm derler. Ve Kulle hammâmı. Bu mezkûrlar gâyet vâsi' hammâm-ı latîflerdir. Ammâ,

Der-vasf-ı Beğ hammâmı: Bu merkûm olunan hammâm-ı dilküşâlardan müferrih ve musanna' ve zîbâ hammâm-ı hoş-hevâdır kim vâcibü's-seyr tarz-ı acîb ü garîb kâr-ı

kadîmdir kim çâr-kûşe dîvârları ve cüm[l]e münevver kubâbları aslâ derlemeyüp bir katre damla damlamaz.

Dîvârları cümle amber-i hâm ve za‘ferân ve lâden kokar. Ve zemîninde mefrûş olan niçe bin elvân mermer-i hâm ruhâmlar ve beşer altışar arşın tavîl ü âriz beyâz mermerler döşelidir. Ve niçe bin aded billûr ve necef ve moran ve (…) gûn câmlar ile kubâbları münevver olup zemînde bir ser-i mû olsa nümâyândır.

Ve pâdişâhlar girüp gasl edecek bir kasr-ı âlîsi var. Sekiz ayak taş ner[dü]bân ile urûc olunur şâhnişîn-misâl bir fevkânî halvetdir, ammâ tahtânî kurnalarda yaykananlar cümle bu kasr-ı halvetden görünür. Her lülelerinden germâbı ve sermâbı kurnalara selsebîl-âsâ cereyân etmede bir garîb temâşâgâh-ı halvet-i fevkânî-i pâdişâhîdir. Ba‘zı ayân-ı kibârân da yaykanırlar ve beğ halveti dahi vâcibü‘s-seyrdir.

Sovukluk kubbesinin tâ vasatında bir havz-ı latîfi var kim taşra câmekânındaki havza benzer bir havz-ı kebîr pesendîde-i ibret-nümâdır. Nazar eden uşşâk-ı zî-ma‘rifetler bilir.

Hâsıl-ı kelâm bu hammâm-ı dilârânın misli meğer Sivas eyâletinde Merzifon şehrinde Pîr Dede Sultân’ın nazargâh hammâmı ola.

………………(1 satır boş)………………..*[227b]*

Sitâyiş-i hammâmât-ı mahsûs-ı sarây-ı kibâr-ı a‘yân: Cümle 300 aded sarây-ı hânedân hammâmları vardır. Evvelâ Paşa Sarâyı hammâmı ve Monla sarâyı hammâmı ve Çufud Yahyâ Ağa hammâmı ve Mahmûd Ağa Kethudâsı Mehmed Ağa hammâmı ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) meşhûr hammâmlar bunlardır.

Der-imâret-i hân-ı hâcegân: Hepsi on altı aded hân-ı tüccârân-ı sevdâgerândır, ammâ cümleden Sulu Hân, Sultân Bâyezîd-i Velî Hân’ındır. Tahtânî fevkânîsi cümle (–) aded hücreli hân-ı azîmdir. Andan (–) hânı (–) (–) ve

………………(1 satır boş)………………..

Kurşumlu hân-ı azîmler bunlardır.

Der-mihmânsarây-ı kârbân-ı revân: Umûmisi (–) aded kârbânsarây-ı hasbîlerdir. Cümleden

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-hakk-ı vekâle-i mücerredân-ı garîbân: Olancası yetmiş aded bekâr odaları var kim bunlarda dahi ehl-i san‘at garîbü‘d-diyâr kimesneler sâkin olurlar. Evvelâ

………………(1 satır boş)………………..

Der-vasf-ı çeşme-i âb-ı revân-ı hayvân: Barısı altmış dörd aded çeşme-i cân-perverlerdir. Cümleden çârsû başında Ekmekçizâde Ahmed Paşa çeşmesi ve Şeyh Hortaç çeşmeleri ve Bâyezîd-i Velî çeşmeleri ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-hayrât-ı sebîlhâne-i cân-sitân: Baridesi (–) aded şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ ervâhiyçün sebîlhâne-i atşânlardır ammâ cümleden Yalı kapusundan içeri Gümrük emînhânesi önünde kurşum örtülü kubâblı sebîlhânenin târîh-i ra‘nâsıdır:

Hâtif-i Gayb dedi târîhin,

Mâ-i Kevser sebîl mânendi.

Sene (–)

………………(1.5 satır boş)………………..

Bâb-ı rahmet-i enhâr-ı zülâl-ı âb-ı revân: Niçe sâhibü'l-hayrâtlar bu şehre âb-ı cârîler getirmişlerdir, ammâ cümleden lezîz âb-ı hayât Hortaç dağından gelen şarâb-ı zülâl gibi bir mâ-i tahûr yokdur kim menba'ı cebel-i Hortaç'dır ve gâyetü'l-gâye serî'u'l-hazmdır. Cümle şehrin hân u câmi' ve hammâm u hânedânların rey eden bu ayn-ı Hortaç'dır. Ammâ Yenikapu'nun taşrasındaki garb tarafı dağlarından dahi niçe sular bu şehre gelir, ammâ ol kadar nâfi' değildir.

………………(1 satır boş)………………..

Der-aded-i bi'r-i âb-ı hoşgüvâr-ı hânedân: Olancası üç bin altmış aded sicillâtda mastûr hânedân kuyuları vardır. Niçesi şorcadır, niçe yüzü âb-ı hayât buz pâre kuyu sularıdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-alâmet-i çârsû-yı bezzâzistân: Hamusu dörd bin dörd yüz aded dükkânçe-i ehl-i hıref ehl-i sanâyi'âtdir. Cemî'i erbâb-ı kâr-ı hezârfen Cemşîd-veş zû-fünûn kimesneler bu şehirde mevcûddur. Her birinin kâr-ı memdûhâtından birer şemme vasf etsek tatvîl-i kelâm olup tahrîri seyâhatimize mâni' olur. Ammâ bu şehir kal'a-misâl bir kârgîr binâ-yı pür-meâl mükellef ü mükemmel kurşum kubâblı ve demir kapulu bezzâzistânı var kim bu kârhâneye duhûl eden kimesnelerin demâğları misk [ü] amber-i hâm ve sâ'ir ıtr-i nâkların râyiha-i tayyibelerinden âdemin demâğı mu'attar olur bir bezzâzistândır kim niçe Mısır hazînesine mâlik hâcegîlerinin altun ve guruş sayması gıjıştısından âdeme dehşet hâsıl olup bir iz[di]hâm-ı bey' [ü] şirâ yeridir kim ta'bîr olunmaz.

Cümle sadranç nakşı bu şehir üç yüz aded şâhrâh tarîk-i hâss u âmmdır. Ve her zokakda birer esnâf halkı çârsû-yı bâzâr mukarrerdir, ammâ cümleden Tahtalkal'a bâzârı ve kal'adan taşra Mısır çârsûsu ve kal'a içre hâliçeciler bâzârı ve haffâflar bâzârı ve hayyâtlar çârsûsu ve takyeciler ve kavukçular çârsûsu ve

………………(1 satır boş)………………..

Ammâ cümleden bâzâr-ı meykede-i erbâb-ı harâb ya'nî meyhâne ve bozahâne çârsûsu başka bir semte vâki' olup bir acîb ü garîb temâşâgâh ve bir mest-i müdâmgâh hergâh sehergâh bâzıdır kim cümle kefere ve fecere vü fesaka ve tâ'ife-i mezmûm harâbât erenleri bunda mevcûd olup cümle üç yüz kırk aded humhâne meyhâneler vardır kim her birine yüzer ikişer yüz atlı yolcular konup içüp göçerler ve mihmân olurlar, hem hândır ve hem humhânedir. Kârhâne sâhibi kefereler şarâb-ı bî-hicâb satup kâr eder.

Garîb temâşâdır kim bir diyârda böyle mihmânsarây-misâl ***[228a]*** meyhâneler yokdur kim meyfürûş kefereler evlâd [u] ıyâlleriyle müsâfirîn-i meyhorlara hidmet ederler. Yine böyle iken bir âdem mest olup meyhânecilerin evlâd [u] ıyâllerine dest-dırâz ve zebân-dırâzlık etmezler. Gâyetü'l-gâye mazbût şehr-i merbûtdur. Cemî'i kurâ vü kasabâtdan gelüp metâ' getirü[p] metâ' götürenler ve gayri âyende vü revendegânlar bu meykedelere konup göçerler. Ve her biri niçe piyâle şarâb içüp giderler.

Ve cümle yigirmi aded bozahâne ve cümle on yedi aded ma'mûr ve mükellef ü

mükemmel kahvehâneler var kim her birinde saz u söz ve mutrıbân u meddâhân ve gazelhân ve kaşmerân ve mukallidânlar mevcûd olup cemî‘i uşşâkân-ı zarîfân şâ’irân seyyâhân, erbâb-ı ma‘ârifân bu kahvehânelerde cem‘ olup şeb [u] rûz Hüseyin Baykara cem‘iyyetleri olur.

Ve bu çârsû-yı bâzâr içleri ve cümle mahallât sokakları zamân-ı kadîmde bu şehir binâ olunurken cümle sadranç nakşı tarîk-i âmlar tarh olup her sokağı ikişer ve üçer bin adım doğru doğruya çırpı ile tarh olmuş tarîk-i âmmlar cümle pâk döşeli taş kaldırımlardır. Ammâ Çufud mahallâtlarının sokakları hem daracık dâr-ı menhûshânelerdir ve hem cümle zokakları pis ve mülevvesdir, zîrâ bu kavm-i cuhûdlar cümle himâyede olmak ile çöplük subaşısı Yahûdların sokakların pâk etdiremez. Ve derilerinin kapularından içeri değme âdemler geçemez. *Allâhümme âfinâ* gûyâ cehennem derecelerinden bir sakar dereceleridir.

………………(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı esmâ-i aded-i mahallât-ı mü’minân-ı muvahhidân: Yekûnisi kırk sekiz aded mahalle-i ehl-i îmândır. Cümleden Yedikulle mahallesi ve Vardar mahallesi, Kelemerye mahallesi, Hortaç mahallesi, Kâsım Paşa mahallesi, Ayasofya mahallesi,

………………(2 satır boş)………………..

Meşhûr [u] müte‘ârif mahallâtlar bunlardır.

Ve cümle on altı aded kefere-i fecere mahallâtlarıdır kim Ermenî ve Rûm ve Freng ve Sırf ve Bulgar ve Latin kefereleri bu mahallâtlarda dâhillerdir. Bunlar dahi zîbâ dâr-ı menhûslardır, ammâ müselmân mahallâtlarından aşağı gayri semtde bir düz yerin Kelemerye kal‘ası kapusu tarafına vâki‘ olmuşlardır.

Ve cümle elli altı aded Yahûdî mahallâtları vardır. Bunlar İskele kapusunın iç yüzünde hisâr dîvârı diplerinde sâkinlerdir kim ne‘ûzü billâh hakkâ ki Çufud hâne-i menhûslardır, ammâ şehrin çârsû-yı bâzârının güzîde yerlerindedirler, ammâ kesîf yerleri vardır. Ammâ,

Der-defter-i kâ’ime-i sicillât-ı mahkeme üzre ve şehremini ve şehir kethudâsı nakilleri üzre bu şehr-i Selânik’de müselmân ve eğer Rûm ve Yahûdî ve Ermenî ve gayri keferelerin cümle-cümle hâneleri hâne-i avârız defteri üzre cümle otuz üç bin altmış aded baca odalarıdır kim cümle kat-ender-kat kârgîr binâlı üçer ve dörder tabaka kırmızı kiremit örtülü sarâylar ve gayr[i] hânedânlardır kim her birinin revzenleri ve soffaları ve şâhnişîn ü maksûre ve çârdak ve kameriyyeleri cânib-i kıble ve taraf-ı şarka ve semt-i cenûba Selânik körfezi deryâsına nâzır büyût-ı hânedân-ı mihmânsarâylardır.

Ve niçe yüz aded sarâylarda bâğ u bâğçeler ve hadîka-i gül-i gülistânlar ve fıskiyye ve şâzrevân selsebîlli vâsi‘ ü latîf müzeyyen sarâylar vardır.

Ve bu sancağ-ı kazâda Ekmekçizâde Ahmed Paşa’nın tahrîri üzre beş kerre yüz bin aded benî âdem tahrîr olunmuşdur. Hâlâ ol tahrîrden dahi ziyâdedir derler, zîrâ rûz merre furûnlarda fürûht olunan ekmekden ma‘lûmdur kim andan ziyâde benî âdem vardır derler, zîrâ Cenâb-ı Allâh bu edîm-i arzda her ne kadar elsine-i muhtelife sâhibi milel-i nasârâ ve gayri benî âdem var ise bu şehirde mevcûd olup Freng balyozları ve konsolozları ve çingane beğleri ve yörük beğleri ve niçe gûne ecnâs-ı milel-i mahlûkât vardır.

Hâsıl-i kelâm bu şehr-i Selânik küçük İslâmbol’dur kim yüz bin kadar Yahûdîleri var.

Anlar dahi Selânik'e "Bizim İslâmbol" derler. (–) (–) (–) (–)

Der-imârât-i dâru'z-ziyâfe-i me'kel-hâne-i fakîrân [u] garîbân: Cem'ası on altı aded yerde kurşum örtülü imâretleri var kim yedi adedinin subh [u] mesâ matbah-ı Keykâvus'unda ni'met-i uzmâsı tabh olup cemî'i bay u gedâ-yı pîr [ü] muğâna ve Kıptî vü fakîrâna birer tâs çobra ve birer nân ile bezl-i ıt'âm ederler. Cümleden (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[228b]***

Der-beyân-ı dârü'ş-şifâ-yı bîmâristân: Bu şehir içre Edirne ve Bursa ve İslâmbol gibi bîmârhâne-i azîmler yokdur, ammâ sâhibü'l-hayrâtlar Kâsım Paşa câmi'i kurbunda ve Şeyh Hortaç câmi'i kurbuna garîbü'd-diyâr olup hasta olanlara vakıf hücreler ile hüddâmlar ta'yîn edüp gözedirler.

Der-bîmârhâne-i kefere-i muristân: Bu hayrâta karşılık kefereler dahi Mitrepolid kilisesi yanında başka bir mükellef ü mükemmel bîmârhânelerinde koca karıları me'kûlât [u] meşrûbât âşbâzlarıyla ta'yîn eyleyüp her vilâyetden gelen garîb kefereleri Îsâ peygamber aşkına gözedirler.

Der-ibret-nümâ-yı âsâr-ı âbâdân: Cümleden bir vâcibü's-seyr bârûthânesi var kim cemî'i çarhların atlar çevirüp şeb [ü] rûz bârûd-ı siyâh döğülür. İbret-nümûn çarhları gûyâ çarh-ı felekdir, ra'd-âsâ sâ'ıkası bir hayli mesâfe-i ba'îdeden istimâ' olunur. Üç yüz kadar neferâtları ve emîni ve ağaları vardır.

………………(2 satır boş)………………..

Der-vasf-ı eşkâl-i âsiyâb-ı dakîk-i tahhân: Bu şehir içre cümle yüz yetmiş aded âb değirmenleri var kim bir gûne musanna' Freng-pesend çarhları var kim bir vilâyetde böyle un değirmenleri yokdur. Bir tıfl-ı mürekkeb ma'sûm çarhlarına dokunsa fır-â-fır çevirüp gendüm dakîk-i rakîk hâsıl olur.

Der-vasf-ı hevâ-yı latîf-i hûb-ı câvidân: Hevâ-yı râhat-ı cânı ol kadar latîf-i i'tidâldir kim fi's-sayf ve'ş-şitâ kuzusu ve oğlağı sürü ile şehr[e] hedâyâ gelir. Zamân-ı meştâda niçe pîr-i fânîleri kürk geymeğe ihtiyâc olmazlar. Sekiz aded rûzgârda hevâsı {hûbdur}.

Der-sûret-i çîn-i mehcebîn-i mahbûbân: Cemî'i mahbûb gulâmları on yaşına erdikde yigirmisine varınca sâhib-cemâl ve latîfü'l-i'tidâl olup hüsn-i cemâlleri bir mertebededirler kim hâl-i Hindûlerinin her biri hâl-i Hâşimîden nişân verüp zekiyyü't-tab' olurlar.

Der-reng-i rûy-ı pîr [ü] cüvân-ı tüvânân: Cemî'i pîr-i nâ-tüvânlarının bile rûy-ı ahmer-cebînleri humret üzre olup kemâl mertebe müsinn ü mu'ammer Zâl-ı zamân olup kuvveti gitmiş ve hey'eti yitmiş ve ömr-i azîzleri yüz yetmişe yetmiş iken yine at binüp kılıç kuşanup cimâ'a kâdirlerdir.

Der-medh-i peyker-perî rûy-ı zenân: Cümle bintân-ı zenân meh-pâreleri bir mertebe hüsn-i cemâlde ve latîf-i i'tidâlde olup kelimâtları cümle mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn olup geysûlarının her târı şeb-târ olup Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde havâtînleri vardır.

Der-esmâ-i râcilân-ı merd-i meydân: Afo Çelebi, Baykuşzâde Ağa,

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-nâmhâ-yı sâliha-i nisvân: Evvelâ Gülmise Kadu ve Gülcemâl Bula ve Rabişe Kadın ve Zilfikâr Kadın ve Ümiyehân Kadın ve Hundi Kadın ve Âlem Kadın ve Safiyye Kadu ve Mihrimâh Bula ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-kabâ-yı eşkâl-i insân: Cümle a'yân-ı kibârı atlâs haftân ve elvân boğası libâslar ve semmûr kürkler geyüp mutallâ destâr-ı gûnâ-gûnlar sararlar. Vasatu'l-hâl olanlar londura çuka kontoş ve Dırama bezi haftân geyerler. Tâze yiğitlerinin niçeleri semmûr kalpak geyerler.

Der-libâs-ı şemâ'il-i mahbûbe-i bintân: Cümle havâtîn ve cevârîleri çuka ferrâceler geyüp zengîneleri dîbâ ve şîb ve zerbâf hil'at-i fâhireler geyüp başlarında beyâz dülbend dutuk dutunup yüzlerinde kıldan nikâb pûşîde edüp mü'eddebâne reftâr ederler.

Der-esmâ-i çâkerân-ı halka-begûşân: Ekseriyyâ kölelerinin esmâları Fîrûz ve Pervîz ve İskender ve Çâker ve Ken'ân ve Cemâlli ve Kademli ve Maşkolor ve Ferhâd ve Yarar ve Seyfî ve Tezgeldi ve Şâhîn ve Şeremet ve Yovan ve Balı ve Keyvân ve Sührâb ve Piyâle ve Gönüllü.

Der-müş'ir-ı esmâ-i cevâriyân: Elbetde halâyıkalarının nâmları böyledir: Câriye, Sâmi'a, Dâhiye, Kâbire, Sünâriye, Sâriye, Misbûy, Selviboy, Cânfidâ, Mâriye, Henîbe, Şehhûbân, Nigâre, Şîvekâr. Bu misilli nâmları var.

Der-fasl-ı esmâ-i eşrâf-ı a'yân: Evvelâ Gümrük emini Çufud Yahyâ Ağa, Mahmûd Ağa,

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-âğâze-i lehçe-i mahsûs-ı ağayân: Ekseriyyâ halkı dörd lisân üzre kelimât ederler, ammâ fasîh ve belîğ Türkçe bilirler ve Rûmca ve Bulgarca dahi bilirler, ammâ lisân-ı Yahûdî'yi gâyet çok bilirler, zîrâ şeb [ü] rûz ihtilât-ı kâr [u] kisbleri çufudlar iledir kim ankâ bâzergânları gâyet çokdur. ***[229a]***

Der-midhat-i ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân: Niçe yüz aded üstâd-ı kâmil hukemâ-yı hâzıkları var kim her biri gûyâ zamânımızın Bokrât, Sokrât, Feylekos, Câlinûslarıdır, ammâ cümleden Balıkbâzârı kurbunda Seyyid Latîf Çelebi, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-kâr-ı üstâdân-ı cerrâh-ı fassâdân: Bu şehr-i amârda niçe üstâd-ı kâmil merrîh-sıfat cellâd-reviş cerrâhları vardır, ammâ cümleden üstâd-ı kâmil Alakorna vilâyetinden Freng Frankul hakkâ ki sâhib-i cür'et cerrâh-ı kâmildir kim sihr-i i'câz mertebesinde kâr-pesendeleri var kim midhatden ârîdir.

Der-menâkıb-ı sulehâ-yı meşâyihân-ı zâhidân: Gerçi ahâlî-yi vilâyeti âlüfte ve âşüfte ve şûh u şengül ve şakrak ve latîfe-gûy âdemler görünür ammâ içlerinde sulehâ-yı ümmetden niçe yüz aded âdemleri savm-ı Dâvûd'a müdâvemet edüp salât-ı ebvâbîn ve teheccüd işrâk duhâ namâzlarına müdâvim sâhib-i verâ'lar var. {Evvelâ},

Der-şi'r-i na't-ı şerîf güzîde-i şâ'irân: Niçe yüz aded musannifîn [ü] mü'ellifînden emlahu'ş-şu'arâ sâhib-i tab' ve zekî ve necîb ü reşîd tekmîl-i fünûn etmiş şu'arâ-yı pâkîze-güftârları var ammâ cümleden Senâyî Çelebi ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Müşerref olduğumuz erbâb-ı dilân-ı ma‘ârifân: Birkaç gün içinde niçe pür-ma‘rifet hezâr-fen Cemşîd gibi çeber-çen çelebilerle ihtilât etdik, ammâ cümleden,

………………(1 satır boş)………………..

Der-ehl-i hâl-i mazınne-i kerâme-i mecâzibân: Bu şehir içre niçe büdelâ vü ümenâ ve evtâd u nücebâ ve nukebâ ve melâmiyyûn şeklinde âdemler var kim ricâlü‘l-gayb ile hem-demlerdir, ammâ cümleden Deli Selâm nâm-ı benâm mecâzib-i İlâhîdir. Ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-hisâb-ı usturlâb-ı ıklîm-i arz-ı büldân: Bu şehrin iklîm hisâbı be-kavl-i ilm-i usturlâb küre-i arz-ı müdevverde yigirmi sekizinci iklîm-i örfiyyede ve dördüncü iklîm-i hakîkîde bulunup arz-ı beledi (–) ve tûl-ı nehârı (–) sâ‘at ve derîce ve (–) (–) (–) (–)

Der-kavl-i müneccimân-ı tâli‘-i şehr-i amâristân: Be-kavl-i kehene-i kudemâ bu şehrin tâli‘-i imâretin burc-ı hût beyt-i müşterî mâ’îde bulup tahrîr etmişler. Anıniçün bahrinde gûnâ-gûn mâhîleri çok olup ahâlîsi müşterî-sıfat bey‘ [u] şirâya mâ’il olup mâ-i cârî sıfat tab‘ âdemlerdir.

Bî-medh-i deyr-i papasân-ı râhibân: Cümle Rûm ve Ermenî ve Frenglerin on iki aded manastır ve kenîseleri vardır. Yigirmi aded dahi Yahûdîlerin hahamhâneleri ve sinago nâm bed-âyîn edecek yerleri vardır. (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ganîmet-i hubûbât-ı mahsûlât: Bu şehr-i dilâvîzin cânib-i garbî ve cenûbîsi taraflarındaki vâdîlerde ol kadar hubûbât-ı gûnâ-gûnlar hâsıl olur kim vech-i arzda meğer Şâm’ın Havrân ovalarında ola. Yedi gûne buğday ve pirinci ve fûlü ve adesi ve böğrülcesi olur.

Der-rahmet-i sebzevât-ı giyâhât: Sebzevât-ı ahzariyyât kısmından her bâr sayf [u] şitâda salatası ve soğanı ve purasası ve teresi ve sarımsağı ve lahanası ve turpu ve şalgamı ve havucu vefret üzre olur. Ve vâdîlerinde gûnâ-gûn alefi ve tirfil ve yonca ve çayırı olur.

Der-vasf-ı ni‘met-i uzmâ-yı me’kûlât: Eyyâm-ı şitâda cemî‘i a‘yân-ı kibâr gezme nâmıyla ma‘rûf birbirlerine her gece birer hânedânda ziyâfet-i azîmler ederler kim bu da bir diyâra mahsûs değildir. Pesendîde ni‘metlerinden mümessek kuzu kebâbları ve mu‘amberîn kuzu kapamaları ve mâhîçeleri ve hoşâbları olur kim ibretdir.

Der-sun‘-ı Hudâ-yı güzîde-i fevâkihât: Bâğ u bâğçe ve cinîn ü gaytân ve hadîka-i ravza-i Rıdvân misilli bâğ-ı İrem-âbâdlarında niçe yüz gûne memdûh meyve-i âbdârları olur, ammâ beyâz kirazı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-zübde-i hayât-ı cân-perver envâ‘-ı meşrûbât: Niçe gûne mükeyyefât müskirât-ı muharremâtdan meşrûbâtları vardır, ammâ bir katresi harâm olan bâdesi gâyet memdûhdur, derler, ammâ hakîr görmedim ve Piyâle Kethudâ‘dan sordum. İllâ vişnâbı ve müselles-i şer‘îsi ve Hortas balı şerbeti beyne’l-ulemâ memdûhdur.

Der-kâr [u] kisb-i ehl-i işgâl-i masnû‘ât: Her ehl-i hırefin kâr-ı zîbâları var ammâ ekseriyyâ halkı cümle ankâ tüccârlardır kim [23] deyü kâr [u] kisb edüp ekseriyyâ bahren Mısır’a giderler ve Frengistân’da dahi ticâret ederler. Bir fırkası ehl-i hidmet ve biri tâlib-i ilm ve biri ehl-i hıref ve biri du‘âgûyânlardır.

Der-memdûhât-ı güzîde-i sanâyi'ât: Halkının cümle kârları memdûhdur ammâ cemî'i Yahûdîleri gûnâ-gûn nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn Selânik keçeleri işlerler kim sihr-âsâr ederler. Ve Âl-i Osmân'ın kırk bin yeniçerilerine Selânik'in mâvî ve yeşil suprama çukası ve londura şeklinde çuka işlerler. {Ve kırk kalem nâmında kenârları kırmızı harîrden mâvî peştemâllar işlenüp Rûm u Arab u Kırım'a peştemâl ve hâlîçe-i gûnâ-gûnlar bu Selânik'den gider.}

Der-nazargâh-ı bâğ-ı İremezât: İhtisâb ağası ve şehir kethudâsı ve bâcdâr defteri üzre şehr-i Selânik'in etrâfında cümle kırk altı bin bâğ-ı Merâmlar olup dölüm hakkı verirler, deyü nakl etdiler, ammâ her bâğda gûnâ-gûn kasr-ı nişîmenler mukarrer olup şîre-i engûr bezm-i rezm-i rez faslı olunur. ***[229b]***

Der-mesîre-i teferrücgâh-ı cinîn-i bâğavât: Evvelâ Yedikulle ardı, andan Yene suyubaşı, andan Yenikapu suyubaşı,

………………(1 satır boş)………………..

cânib-i erba'asında seyrângâh çokdur.

Der-kâr-ı kehene-i acâ'ibât-ı mutalsamât: Evvelâ Kâsım Paşa câmi'inin içinde Kâsım günü sâhibi mezârı sandûkasın açmak murâd edinseler hemân mübâşeret eden âdemlerin elleri kurulup gerdânları burulup kalır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-tahrîr-i vâsi'atü'l-aktâr mezâri'ât: Bir gûne mahsûldâr ve rahîsatü'l-eş'âr bir dâr-ı diyârdır kim deyyâr edîm-i arzda mânendi yokdur kim bir yılda yetmiş gûne mahsûl verir bir münbit zemîn-i hâk-i pâki merğûb mezra'aları vâfir ve hayrât [u] berekâtı mütekâsir deşt-i hâmûnları dırahtistânlı yerlerdir.

Der-beyân-ı müşâ-yı arâzî-i kurâ vü kasabât: Evvelâ cânib-i garba on sâ'at karîb müşâsında Vardar Yenicesi şehridir. Yine ol tarafda kasaba-i Vodina ile hem-hudûddur. Dahi garb cânibinde Demirhisâr ile bir merhale yerde hudûddeşdir. Yine şimâl tarafında Beşik kasabalarıyla hem-çetdir. Yine şimâle meyyâl bir merhalede Lankada kasabasıyla hem-hâkdir. Yine ol tarafda bir günlük şedd-i rahilde Sidirkapsi kasabası ve {nâhiye-i Aynaroz keşişliği} karîbdir.

Andan kıblesi cânibinde birer ve ikişer konak yakın olan şehirlerden kasaba-i Karaferye ve cenûbunda kal'a-i Serfice ve kal'a-i Alasonya ve şehr-i azîm Yenişehir ve kasaba-i Tırnovi ve kasaba-i Ermiye ve kal'a-i Koloz ve kal'a-i Kesendire ve kasaba-i Velesin ve kasaba-i Çatalca, bu mezkûr kasabalar cümle Selânik'in cenûbu ve kıblesi tarafında birer ikişer konak yer yakın ma'mûr şehir kasabâtlardır. Ammâ cânib-i şarkîsi Akdeniz'den girme yüz mîl tûlânî vâki' olmuş bir körfez boğaz deryâdır, *ve's-selâm.* (–) (–)

Der-şehrengîz-i tetimme-i külliyât: Evvelâ bu şehrin halkı gâyet garîb-dost ve ankâ a'yân-ı kibâr-ı kübbârı çok olduğundan binden mütecâviz hânedân sâhibi sofra-i bî-imtinânı meydânda ni'met-i nefîseleri mebzûl sâhib-i keremkârâyî âdemleri vardır.

………………(4.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı mekâlîd-i cebel-i Hortaç menba'-ı enhârât: Bir kûh-ı serbülend-i sertâcdır kim eflâke kad-keşân olup tâ zirve-i a'lâsında sayf [u] şitâda selc-i yeh-pâre-i

billûru eksik değildir. Selânik'in taraf-ı garbîsi ve yıldız rûzgârı cânibine yakın olmağın Selânik'den nümâyândır. Ve cemî'i uyûn-ı âb-ı hayâtları Selânik'e zîr-i zemîn içre kehrîz künkler ile gelüp şehrin cemî'i hammâmât, cevâmi' ve imârâtlarına taksîm olur. Bu tell-i refî' üzre niçe yüz aynu'l-hayât misilli gölcügezler vardır. Şiddet-i şitâda ol gölcüklerde billûr gibi buz hâsıl olup rûz-ı nevrûz-i Temmûz'da katırlar ile buzları ve selclerin şehr-i Selânik'e Hortas re'âyâları getirüp fürûht ederler.

Ba'zı Selânik şehrinin a'yân-ı kibârları hayme vü hargâh bâr [u] büngâh me'kûlât [u] meşrûbâtlarıyla bu kûh-ı Hortaç'a çıkup bir iki ay zevk u safâ edüp kesb-i tarâvet ederler.

Ziyâretgâh-ı makâm-ı Şeyh Hortaç: Bu kûh-ı bâlânın bir hadîka-i ravza-i cinân misilli bir köşesinde azîz-i merkûmun bir âsitânesi vardır. Andaki savma'asında dâ'imâ tâ'at u ibâdât edüp gündüz sâ'im ve gece kâ'im bir azîz sultânın nazargâhı olmağile Hortaç dağı derler. Ammâ lisân-ı Rûm'da Hortasi derler, zîrâ bu cebelin dibinde hâlâ Hortas nâm yüz evli bir kefere köyü vardır kim şehr-i Selânik a'yânına kar getirirler.

Andan yine şehre gelüp ziyâretgâh-ı evliyâlara şurû' etdik.

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı erbâb-ı hâcât: Evvelâ Hortaç Sultân kendü câmi'leri sâhasında âsûde-hâldirler. *Kuddise sırruhu.*

Bu azîz-i merkûmun niçe yüz bin menâkıbı vardır, ammâ tahrîr etmeğe vaktimiz yokdur. Ancak bir menâkıb-ı ibreti oldur kim bir gece cemî'i fukarâsıyla leyle-i Cum'a âye[t] (–) [24] fermânı üzre ve âye[t] (–) (–) [25] nass-ı kâtı'ı üzre cümle fukarâlarıyla tevhîd [ü] tezkîr-i sultânî ederken hemân bi-emrillâhi te'âlâ ol nısfu'l-leylde azîzin ser-i sa'âdetlerinin tâc-ı şerîfi üzre gün doğup Selânik şehri şeb-ı muzlim iken ***[230a]*** rûz-ı rûşen olur. Cümle uşşâkân-ı müştakân-ı azîz gece ile güneşi azîzin tâcı üzre görüp lisân-ı Fârisî üzre Hortaç ya'nî güneşli tâc sâhibi azîz deyüp lakab-ı şerîfleri Hortaç kaldı.

Bu hâli Selânik küffârları ve Yahûdîleri görürler kim gece ile azîzin ser-i sa'âdetinde güneş durur. Ol gece nasârâdan yedi yüz âdem ve Yahûddan ancak yetmiş âdem îmân ile müşerref olup ba'dehu azîz-i merkûm bu keşf [u] kerâmetden sonra câmi'i olan deyri kefereler destinden feth edüp câmi' edüp hâlâ câmi'inde medfûndur. *Rahmetullâhi aleyh.*

Ve ziyâretgâh: Kanlı Burkaz dibinde bir kurşum ile mestûr kubbe-i ma'mûr içinde kabr-i Mûsâ Baba. Bir servi dırahtlı âsitâneciğinde birkaç fakr [u] fâka sâhibi fukarâları vardır.

Ve ziyâretgâh: Yalı kapusunın iç yüzünde bir türbe-i pür-envâr-ı nazargâhda meşhed-i Meydân Baba Sultân. Hâlâ ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır.

Ve ziyâretgâh-ı Alî Baba: Balıkbâzârı kurbunda bir âsitânecikdir.

………………(1 satır boş)………………..

Ve dahi niçe ziyâretgâhlar vardır ammâ dergâhlarına yüz sürüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb etdiğimiz bu merkûm olan e'izze-i kirâmlardır.

Andan cümle ahbâb ile vedâ'laşup cânib-i garba 4 sâ'at gidüp **nehr-i Vardar**'ı ağaç cisrden ubûr etdik. Bu nehr-i azîm cânib-i garbda Arnavudistân içinde Kalkandelen dağlarından tulû' edüp Kaçanik kal'ası deresinden geçüp şehr-i

Üsküb içinden ve Köpürlü içinden ve Ofçabolu içinden gelüp bu mahalden dahi ubûr edüp bu Selânik kurbunda (–) mahalde Akdeniz'e mahlût olur.

Ba'dehu (–) sâ'at dahi yine cânib-i garba sahrâlar içre gidüp niçe âbâdân kurâlar geçüp giderken **nehr-i Söğüdlü**'lü geçüp bu nehircik Vardar Yenicesi dağlarından tulû' edüp bu dahi Selânik kurbunda Bahr-i Beyâz'a munsab olur.

Andan niçe âbâdân kurâlar dahi geçüp 10 sâ'atde,

Evsâf-ı Verebiye Ovası, ya'nî kal'a-i Vardar Yenicesi

İki aded kal'adır. Biri Tekûr bınarı kal'asıdır kim şehrin bir ucu anda imiş. Bir kal'ası hâlâ amâr olan şehir olduğu yerdedir kim ana Verebiye kal'ası derler. Anıniçün defter-i hâkânîde kal'a Vardar Yenicesi sahrâ-yı Verebiye derler. Bânîsi Rûm krallarından yine Feylekos evlâdlarından iki bürâder iki kal'a binâ edüp biri Tekrûr kral ve biri Verebiye kral binâsıdır. Niçe mülûkdan mülûka değüp âhır-ı kâr sene 764 târîhinde Gâzî Hudâvendigâr ümerâlarından Gâzî Evrenos feth edüp pây-ı taht-ı ümerâ etdi. Ve kal'asın câ-be-câ münhedim etdi kim bir dahi küffâr-ı Rûm tama' edüp muhâsara etmeyeler.

Hâlâ Rûmeli eyâletinde Selânik sancağı hâkinde üç yüz akçe şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi (–) kurâdır. Ve hükûmeti (–) (–) dir. Ve kazâsı cümle üç yüz aded hâne tahrîr olunup hâne-i avârız ordu ve nüzülât tekâlîfleri verirler. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve (–) ve muhtesibi ve bâcdârı ve şehir kethudâsı vardır.

Eşkâl-i zemîn-i şehr-i Yenice: Mezkûr olan iki kal'anın mâbeyninde bir vâsi' dereli ve depeli ve bayırlı yerde cümle 17 aded mahallât-ı ma'mûreli şehirdir. Evvelâ (–) mahallesi,

………………(1 satır boş)………………..

Meşhûr mahallât bunlardır.

Ve cümle bin beş yüz aded kiremit örtülü bâğ u bâğçeli ve tahtânî ve fevkânî vâsi' ve birbirlerinden (…) vâki' olmuş kârgîr binâ hânedânlardır kim her birinde âb-ı hayât sular ve bâğçeler mukarrerdir.

Ve cümle 17 aded câmi'-i mîr-i mîrân ve gayri kibâr-ı a'yân câmi'leridir, ammâ cümleden mükellef ü mükemmel ve ma'mûr ve müzeyyen cemâ'at-i kesîreye mâlik çârsû içinde İskender Beğ câmi'i, kurşum kubbeli ma'bedgâh-ı kadîmdir. Kıble kapusu üzre tahrîr olunan târîhi budur:

Ammere'l-İskender min nesli Gâzî Evrenos,

Dâru hayrı ceddehü'l-a'lâ fe'amme nef'uhâ,

Ecruhâ fî dârı'l-uhrâ cennetü'l-me'vâ limâ,

Câe fî târîhihâ dârun karârun ecruhâ.

Sene (–)

Andan Badralı câmi'i, müferrih ve musanna' ma'bedgâhdır.

Ve Îsâ Beğ câmi'i, hakkâ ki bânî-i mi'mâr-ı selef ilm-i hendese üzre mahbûb câmi' binâ etmiş kim görenler pesend ederler.

Ve Receb Çelebi câmi‘i, bu dahi kâr-ı kadîm câmi‘-i pür-nûrdur.

Ve Şeyh İlâhî türbesinde Ahmed Beğ câmi‘i.

Bu terkîm olunan beş aded cevâmi‘lerden mâ‘adâsı cümle 12 aded mahalle mesâcidleridir. Cümleden Evrenos Gâzî mescidi ve Şeyh İlâhî mescidi,

………………(1 satır boş)………………..*[230b]*

Ve cümle bir aded medrese-i âlimândır. Ol dahi Gâzî Evrenos Beğ‘in kurşum örtülü kubâblar ile tezyîn olmuş bir dâru't-tedrîs-i tahsîl-i ulûmîdir.

Bir âdem her ne kadar ahmak hebennak-ı sa‘lebi'l-humakâ olsa bu dershânede bir kerre *bismillâhi* dese elbette bir yılda tefsîr-i şerîf istihrâc etmeğe liyâkat hâsıl eder, zîrâ Şeyh İlâhî hazretlerinin nazargâhıdır. Cemî‘i talebeleri ve ders-i âmları mevcûd olup her tâlibâna cânib-i vakıfdan lahmiyye ve şem‘iyye bahâları vâsıldır.

Ve cümle yedi aded mekteb-i dâru'l-ulûm-ı sıbyân-ı ebcedhân-ı püserândır. Evvelâ Yürekli Alî Beğ mektebi ve Receb Çelebi mektebi ve Îsâ Beğ mektebi ve (–) (–) (–) bunlar meşhûrdur.

Ve cümle (–) aded tekye-i sâhib-i tarîk-i pîşvâ-yı dervîşân-ı abdâlân hânkâhlarıdır. Cümleden Şeyh İlâhî tekyesi ve (–) tekyesi ve (–) (–) hânkâhı ma‘mûrdur.

Ve cümle 3 aded dâru'z-ziyâfe-i me'kel-i fakîrânı vardır. Cümleden Receb Çelebi imâreti ve Şeyh İlâhî medresesi imâreti ve Gâzî Evrenos türbesi imâreti. Bunların bay [u] gedâya ve hâss u âmma ni‘metleri dâ'imdir kim şeb [ü] rûz matbah-ı Keykâvus'undan muğân u cuhûdâna bile bezl-i ıt‘âm-ı âm olunur.

Ve cümle yedi yüz kırk aded çârsû-yı bâzâr dükkân-ı bezzâzistânı var. Cemî‘i zî-kıymet eşyâlar bî-minnet ve bî-kıymet bulunur. Ammâ altı aded kurşum örtülü kubbe-i pür-cevherli ve dörd aded demir kapulu kârgîr binâ bir metîn ve kavî bezzâzistânı var kim değme şehirde eyle bir kârhâne-i zîbâ yokdur.

Ve cümle üç aded hammâm-ı rûşenâları var. Cümleden Gâzî Evrenos Beğ hammâmının âb [u] hevâsı ve binâsı ve hüddâmları ve bisâtları memdûhdur. Ve çârsû içinde Ahmed Beğ hammâmı gâyet müferrih ve dilküşâ germâ-yı vâsi‘dir.

Ve nazargâh-ı hammâm-ı Şeyh İlâhî: Bir küçük hammâmdır, ammâ bi-emri Hudâ her ne kadar emrâz-ı muhtelifeye mübtelâ âdem kırk gün bu hammâma girmeğe müdâvemet etse bi-emri Hayy-ı Kadîr şifâ bulur. Azîz-i merhûm asrında bu hammâma girenlerden aslâ akçe alınmazmış ve külhanında aslâ âteş yanmazmış. Yine böyle iken derûn-ı hammâmın şiddet-i hârından bir âdem bir sâ‘at hammâmda durmağa tâkat getiremezmiş.

Ba‘dehu mürûr-ı eyyâm ile bu hammâmı ta‘mîr ü termîm iktizâ etdikde mütevellîsi külhanın meremmât ederken dîvârın bir cânibi obrulup münhedim oldukda görseler kim hammâm kazganı altında yedi aded taşlar durup ol seng-i hârlardan alev ber-alev âteşler çıkup kazgandaki suyu kaynadır. Ol taşlar kim Kuds-i Şerîf kurbunda Hazret-i Mûsâ *aleyhi's-selâmın* türbe-i pür-envârı etrâflarında olan ot taşlarıdır.

Bir köşesinde dahi bir demir kandîl içinde şîr-i revgan memlû olup bir gûne mülebbes

ve mülemma‘ ve musanna‘ fitil ile bir kandîl-i çerâğân iken benî âdemlerin nazarları bu kandîldâna ta‘alluk edince yâhûd rîh-ı akîm isâbet edince kandîl sönüp ve yedi aded taşların âteşleri de teskîn olup hammâm-ı kudret buzhâne gibi olup ilâ yevminâ hâzâ âteş-i germâ-germ ile meshûn bir germâ-yı nazargâhdır. Lâkin yine hasta girse bi-emri Hudâ şifâ bulur. Hattâ bu hakîrin Kâzım nâm bir gulâmı gâyet müşevveşü‘l-hâl iken bu humma-i nazargâha girüp tendürüst oldu.

Ve “Cümle yetmiş aded sarây hammâmlarımız vardır” deyü a‘yân-ı kibâr tefâhür kesb ederler.

Ve cümle 9 aded hân-ı sevdâgerânları vardır. Cümleden (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle bir aded kârbânsarây-ı mihmân revân-ı hasbîsi var. Ol dahi Gâzî Evrenos Beğ‘in hayrâtındandır kim şeb [ü] rûz beşer yüz altışar yüz kadar atlılar konup her ocak başına birer bakır sini ta‘âm ve âdem başına birer nân ve birer şem‘-i revgan ile birer şem‘dân ve her at başına birer tobra alîk-ı esbân gelüp cemî‘i âyende vü revendegâna ta‘âm-ı bî-minneti tenâvül edüp def‘-i cî‘ân etdikde sâhibü‘l-hayrâta her âdem birer Fâtiha tilâvet edüp rûh-ı hayrâtı şâd ederler. Hakkâ ki hayrât-ı azîmedir.

Ve cümle 22 aded âb-ı hayât çeşmesârları vardır. Cümleden çârsû içinde hânlar önünde dörd gözlü çeşme-i ayn-ı zülâl-i cân-perveri var kim her uyûnu lülelerinden âdem bâzûsu kalınlığı cereyân edüp andan taşup aşağı Tabahâne ibret-nümâ çârsûsuna gider gâyet lezîz ve nâfi‘ âb-ı nâbdır. Bu çeşmesâr üzre sâhibü‘l-hayrât bir kasr-ı âlî inşâ edüp cemî‘i ehl-i sefer garîbü‘d-diyâr kimesneler anda cem‘ olup görüşüp bilişirler, bir mecma‘u’l-irfân kasr-ı zîbâdır. Dahi cümle çeşmesârların âb-ı revânları cümle Gâzî yaylasından gelir. Lâkin bu şehre göre suyu azdır. Mürûr-ı eyyâm ile yolları rahnedâr olmuşdur.

Ve cümle kırk bir yerde sebîl-i atşân-ı selsebîl-i şehîdân-ı deşt-i Kerbelâ rûhiyçün meâb-ı kevserlerdir.

Ve cümle memdûhâtlarından ekseriyyâ halkının kâr [u] kisbleri çemşir kökünden ve karaçalı kökünden ve erik ve kızılcık ağaçları özlerinden gûnâ-gûn musanna‘ kaşıklar ve keşkül ve zerdesteler yapup kifâf-ı nefs ederler. Ve vilâyet vilâyet bu şehrin kaşıklarından hedâyâ götürürler. Ve Bursa’nın imâm lülesi kadar meşhûr lüle-i duhân işlenir.

Ve dahi Yenice’nin ***[231a]*** kuzu kulağı gibi duhânı Rûm ve Arab u Acem’de meşhûr olup birer vukıyye mikdârı iki başı sivri ve ortası yumru duhânı bir yere cem‘ edüp kazıllar ile bağlayup cemî‘i vilâyet a‘yânına hedâyâ götürürler. Hakîr ömrümde duhân içmedim ammâ bu Yenice duhânının misk [ü] amber-i hâm râyihasından hazz ederim. Tâ bu mertebe misk-bû tütünü olur.

Der-vasf-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât

Evvelâ niçe bin hânedân sâhib-i a‘yân-ı kibârı gûnâ-gûn çuka libâslar geyüp ferhâdhânî ve hezârî ve altunbaş ve hünkârî ve köse destâr-ı Muhammedî sar[ar] eşrâf-ı kibârı vardır. Vasatu’l-hâl olanlar ehl-i tüccâr ve ehl-i sanâyi‘i çuka kontoş ve çuka çakşır ve çuka semmûr ve zerdeva kalpak ve kopçalı çakşır ve bellerinde teybend kuşaklarında kortela bıçak ve varsak taşıyup Rûmeli gâzîleri gibi reftâr eder fetâları vardır. Ammâ ıstılâhât-ı lisânları Rûm lehçelerine yakın, varmısık, gelmısık ve onlar ile görismısık ve şöyle etmısık ve böyle etmısık, el-hâsıl sık lafzını sık sık isti‘mâl ederler.

Zenâneleri dahi cümle çuka ferrâceler geyüp yassı başlarına beyâz dülbend ızâr bürünüp yüzlerine kıl nikâb dutuk edinüp mü'eddebâne gezerler.

………………(2 satır boş)………………..

Ammâ hevâsı sehel sakîl olduğundan ahâlî-i vilâyet mâh-ı Temmûz eyyâm-ı bâhûra varınca cümle yaylağa çıkarlar.

Sitâyiş-i yaylağ-ı kûh-ı Yenice-i Vardar

Bu şehrin cânib-i garbîsinde {şimâlîsi mâbeyninde} nîm râh kurbuna bir garîb temâşâgâh yalakabdır. Yenice ahâlîsinden mâ'adâ Yenice etrâf kurâ ve kasabâtlarının ahâlîleri eyyâm-ı Temmûz'da bu yaylağa cemî'i devâbbâtlarıyla urûc edüp beş altı ay kesb-i tarâvet ederler. Tâ Gâzî Evrenos zamânından berü binâ olunmuş câmi'leri ve dükkânları ve hânları ve mesâcidleri ve bir aded hammâmı olup hâlâ Gâzî Evrenos evkâfı bir yaylağ-ı azîm olup "Öşr-i aded-i ağnâmı mü'ebbedü'd-devrân" deyü hatt-ı şerîfler ile bu yayla Evrenos Beğ evkâfıdır. Cemî'i îrâd-ı mahsûlâtları mütevellîsi tarafından zabt olunup aşağı şehirdeki imâret, tekye ve hammâm ve medreselerinin mürtezika ve hüddâmlarına vazîfe-i mu'ayyeneleri verilir.

Âb [u] hevâsı latîf niçe yerde aynü'l-hayât misilli kaynak sularının niçesini künkler ile zîr-i zemînden şehrin imâretlerine götürmüşler. Çam ve ardıç ve çimşir ve ar'ar ve sanevber misilli hoş-bû dıraht-ı gûnâ-gûn ile müzeyyen bir yaylakdır.

Anı dahi yedi günde temâşâ edüp andan aşağı yine şehre enüp şehr-i Yenice'nin kıblesi cânibinde tâ Karaferye yollarınca on sâ'at mesâfe-i ba'îde bir sahrâ-yı azîmin tâ ortasında,

Der-feth-i buhayre-i Vardar Yenicesi

Bu halîc-i ibret-nümâ şehr-i Vardar'ın kıble ve şimâlîsi tarafına vâki' olup girdâ-girdi on bir mîldir. Umku beş altı kulaç olup cânib-i etrâfı kamışlık ve sazlıklı ma'mûr köyler vardır. Sâ'ir göller gibi niçe yüz gûne balıkları olmaz ammâ kazı ördeği ve sâ'ir hûş [u] tuyûr şikârı çokdur.

Lâkin bu buhayre yigirmi otuz yılda bir kerre suyundan bir katre kalmayup zirâ'at edüp çemenzârlarında at bağlarlar imiş, bir gün yine hikmet-i Hudâ her cânibinden taraf taraf âb-ı hayâtlar tulû' edüp zirâ'at olmuş mahsûlâtların gark edüp ol kadar bî-hadd [ü] bî-kıyâs semekeleriyle gelüp buhayre içi mâl-â-mâl mâhî olur, deyü ahâlî-i vilâyet nakl etdiler, ammâ hakîrin manzûru olduğu mahalde buhayresi leb-ber-leb idi.

{Bu gölün dahi cümle mahsûlâtları Gâzî Evrenos'un olup başka iltizâmdır. Ve bu gölün ayağı nehr-i Vardar ile nehr-i Söğüdlü mâbeyninde cereyân ederek Selânik'e karîb Akdeniz'e mahlût olur.}

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Vardar Yenicesi: Yenice lafzında birkaç şehirler vardır. Evvelâ Zağra Yenicesi ve Kızılağaç Yenicesi (–) (–) Ammâ bu Vardar Yenicesi cümleden ma'mûr u müzeyyen ve ziyâretgâh-ı müstecâbü'd-da've nazargâh-ı kadîmdir. Evvelâ,

Ziyâret-i ser-çeşme-i gâziyân ve ser-bâzân fetâ-yı şecî'ân u bahâdırân ve mücâhidân-ı fî-sebîlillâh sâhib-i nâmûs ya'nî ziyâret-i **Gâzî Evrenos:** Bu şehir içre bir kurşum örtülü kârgîr bir kubbe-i ra'nâ içinde medfûndur. Ammâ bu kubbe-i müşebbekin(?) içi iki kat meşhed-i gâziyândır. Aşağı zîr-i zemîn yanına üç ayak taş nerdübân ile enilir kabr-i şerîfin

bir tûlânî mermer sandûka içinde Gâzî Evrenos me'nûs olup yatır bir muzlim zîr-i zemîndir. Ammâ bu zîr-i zemîn üstündeki soffada yine ol kubbe içinde bir mermer sandûka dahi var. Başı ve ayağı ucundaki hice taşındaki târîh budur:

Netîce târîhi, li-sene ışrîn [ve] semân-mi'e.

tahrîr olunmuşdur, ammâ kendi bizzât na'ş-ı şerîfleri aşağı zîr-i zemîndeki mermer sandûka içinde medfûndur.

Hiçbir vilâyetde bu tarz üzre mebnî bir kabr-i münevver manzûrumuz olmamışdır. Ve kubbe-i âlî olmağile etrâfı revzenler ile müzeyyen olmuş kasr-ı irem-misâl bir kubbe-i pür-nûrdur. Her seyyâhân-ı berr [ü] bihârın rûy-ı dîvârda birer gûne hüsn-i hatlar ile âsârları vardır. *Rahmetullâhi aleyh.* Yedi yüz altmış ***[231b]*** aded şehir kılâ' u kasabâtlar feth etmişdir kim Gâzî Sultân (–) (–) Hân'ın ümerâlarındandır. Dâ'imâ karârgâhı firdevs-i evc-i ıllıyyîn ola. Andan taşra hareminde,

Ziyâret-i İki Yürekli Alî Beğ ve buna karîb **Gâzî Îsâ Beğ:** Bu iki aded gâzî âdem ejdehâları Gâzî Evrenos'un evlâd-ı zevi'l-ihtirâmlarındandır kim Rûmeli diyârına bunlar dahi kılıç urup feth etmişlerdir. Bu bürâdereyn-i gâziyeyn pederlerinin taşra cenbinde medfûnlardır ammâ üzerlerinde kubâbları yokdur. Kiremit ile örtülü külbe-i ahzânlar içinde âsûde-hâllerdir. Andan şehir içinde bir mürtefi' yerde Ahmed Beğ mescidinde,

Ziyâretgâh-ı azîm nâtık-ı hakâyık, nâsıh-ı halâyık, kıdve-i ricâl, nokta-i kemâl, p[i]r-i erbâb-ı zevk, şeyh-i ashâb-ı şevk, menba'-ı esrâr, merci'-i ebrâr, müftî-i esrâr-ı İlâhî, mücâhid-i envâr-ı nâmütenâhî, kutbu'l-aktâb **Hazret-i eş-Şeyh İlâhî** *kaddesenâllâhu bi-sırrıhi'l-azîz*: Bu azîz-i merhûmun maskat-ı re'sleri Anatolu hâk-i amber-pâkinin Kütâhiyye kurbunda Simav nâm kasaba-i benâmda tevellüd edüp Belh u Buhârâ ve Semerkand kümmelînlerinden cihâz-ı fakrı (–) kabûl edüp Rûm erenlerinden yine Simav'da seccâde-nişîn iken iki kerre yüz bin mürîde mâlik olup hattâ İslâmbol'da medfûn Emîr Buhârî hazretleri de bunların fukarâları zümresinden olup tekmîl-i fünûn edüp Emîr Buhârî gibi niçe bin halîfeye mâlik olup niçe bin menâkıbları vardır.

Sultân (–) (–) şeref-i sohbetleriyle müşerref olup âhır-ı kâr bunlara dahi sene 820 târîhinde [26] emrine fermân-ber olup bu şehir içre medrese-i tekye-i dâru'l-hadîs nazargâhında bir kârgîr kubbe kurşum ile mestûr bir kubbe-i pür-nûr içinde medfûn olup ziyâretgâh-ı hâss [u] âmm-ı erbâb-ı dilândır. (–) (–) (–) (–)

………………(2 satır boş)………………..

Ve yanında sâhibü'l-hayrât Ahmed Beğ dahi medfûndur.

Ve dahi Murâd Baba ve dahi eş-Şeyh Fazlullâh Efendi ve dahi Kerem İssî Sultân ve dahi Yazıcı Çelebi Efendi, ya'nî *Muhammediyye* kitâbı sâhibi Yazıcızâde Mehemmed Efendi zâdesi Mehemmed Çelebi'dir. Ol dahi bu âsitâne-i du'â hareminde medfûndur. *Rahmetullâhi aleyhim ecma'în.*

Niçe yüz ziyâretgâhlar dahi var, ammâ hakîrin yüz sürdüğü âsitâneler bunlardır kim himmetleri hâzır u nâzır ola.

Bu şehrin nisâ tâ'ifeleri bu mezkûr sultân-ı merhûmların rûhâniyyetleri sebebiyle gâyetü'l-gâye sâliha-i mestûre Râbi'a-i Adeviyye gibi mü'eddebe ve taşra çârsû-yı bâzâra

çıkmaz havâtîn-i hurmeleri vardır. Ve cemî‘i halkında sulehâ-yı ümmetden ehl-i tarîk halîm ü selîm ve halûk âdemleri vardır. Hak cümlesinden râzı ola.

Bu şehrin ahıbbâsıyla vedâlaşup ertesi gün kalkup garb tarafına sahrâlar geçüp **karye-i Eskici** ve **karye-i Kadı** ve **karye-i Hisârbeği** ve **karye-i Yegoniçe** ve **karye-i Sindelli** bu köy Vodina kasabası hâkindedir.

Ve bu mahalle karîb nehr-i (–) haşeb cisrden geçüp bu nehrin menba‘ı **Oştrova kasabası** gölünden ve Vodina dağlarından cem‘ olup nehr-i Vardar'a mahlût olup anınla Akdeniz'e munsab olur. Andan cümle 6 sâ‘atde,

Evsâf-ı şehr-i dâr-ı ma, ya‘nî kal‘a-i Vodina

Lisân-ı Latin'de Vodina suyu demekdir. Suyu gâyet çok olduğundan kavm-i Latin bu şehre Vodina derler. Bânîsi Sırf krallarıdır. Sene (–) târîhinde Gâzî Evrenos fethidir kim dest-i Rûm ve Sırf ve Bulgar ve Latin'den dest-i bâz-ı kuvvet ile kabza-i teshîre almışdır. Rûmeli eyâletinde Selânik sancağı hâkinde yüz elli akçe kazâdır.

Ve nâhiyesi (–) aded kurâdır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve şehrin ze‘âmet sâhibi Çanakçızâde nâm ağası ve şehir kethudâsı ve subaşısı vardır, ammâ kal‘a dizdârı ve kulları yokdur. Lâkin kibâr-ı a‘yânı çokdur.

Kal‘ası evce berâber bir yalçın kaya üzre bir bir sa‘b ve metîn kal‘a imiş. Ba‘de'l-feth münhedim olmuş, ammâ câ-be-câ yine kulleleri râygândır. Şehri dahi ol evce berâber kaya üzre bir sahrâ-yı vâsi‘de bâğlı ve bâğçeli ve bî-hisâb âb-ı hayât kaynak uyûn-ı câriyeli cümlesi on iki mahalledir. Tokuzu müselmân ve üçü kefereler mahallesi bir şehr-i müzeyyendir, ammâ bunda aslâ Yahûdî yokdur ammâ Rûm keferesi gâyet çokdur. Anıniçün bu şehirde Yahûdîler karârdâde olmazlar kim Rûm'un ellerinde hatt-ı şerîfleri var kim Yahûdî'yi şehre komayup katl ederler.

Temâşâ-yı garîbe-i acîbe: Cümle müselmânların dahi ellerinde mükerrer hatt-ı şerîfleri var kim cümle ümmet-i Muhammed salât-ı ıydeyni kılarken yâhûd kılup câmi‘den çıkdıkdan sonra ol yevm-i ıydde bir kâfir kapusundan taşra çıksa ol ân katl ederler, ammâ şimdi amân u zamân vermeyüp kîr-i mühmelesin kesüp müselmân ederler, temâşâ-yı azîmdir.

Zîrâ bir kerre cemî‘i ümmet-i Muhammed salât-ı ıyd-ı adhâyı edâ ederlerken cümle ***[232a]*** küffâr gulû edüp ümmet-i Muhammedleri câmi‘lerde basup tarafeynden vâfir kıtâl olup hamd-i Hudâ salât-ı ıyd berekâtıyla ümmet-i Muhammed gâlib olup niçe bin küffârı dendân-ı tîğdan geçirirler.

Ba‘dehu zamânlarının pâdişâhı Gâzî Murâd Hân-ı Evvel'den hatt-ı şerîf alırlar. Hâlâ anıniçün küffârlar rûz-ı ıydda kapudan taşra çıkamazlar, ammâ [ba]bası ve anasına dilgîr ve hâtır-mânde olan mûğ-pîçe gulâmlar ve mahbûbe kızlar müselmân olmağiçün kapusundan taşra çıkınca ol ân dutup elbette her sene beşin onun böyle müselmân ederler.

Ammâ eyle ta‘zîm ü tekrîm ile ol müselmân etdikleri gulâmları atlandırup gûnâ-gûn hil‘at-i fâhireler ile geydirüp alay-ı azîm ile mehterhâneler çalarak şehri deverân etdirüp elbette hânedân sâhiblerinden ihsân [u] in‘âmlar alıverüp andan ıyd-ı şerîfin üçüncü günü alaylardan sonra şeyhülislâm hânesinde sünnet-i Resûl edüp çerâğ edüp ev bark sâhibi

ederler, aceb âyîn-i latifdir.

Ve bu şehir cümle bin altmış aded serâpâ la‘l-gûn kırmızı kiremit örtülü ma‘mûr u müzeyyen tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ vâsi‘ bâğlı ve bâğçeli {evlerdir} ve her evde aynu'l-hayât misilli değirmen yürüdür sular cereyân edüp fıs[kiy]ye ve havz u şâzrevânlara tevzî‘ [ü] taksîm olup andan aşağı tabahâneye gider, andan aşağı şehrin kenârında evc-i âsımâna ser çekmiş kayalardan aşağı üç Süleymâniyye minâresi kaddi sular aşağı selsebîl-âsâ pertâb etdiği dahi bir seyr [ü] temâşâ-yı ibret-nümâdır kim cemî‘i uyûn-ı câriyelerin pertâbı sâ‘ıkasından âdemin kulakları ra‘d-vâr gibi gürleyüp cemî‘i suların ayağı nehr-i Vardar'a mahlût olur.

Ve kamusu (–) aded câmi‘-i âbidân-ı zâhidândır. Evvelâ Sultân (–) Hân câmi‘i, tarz-ı kadîm ibâdetgâhdır.

Andan Husrev Efendi câmi‘inin kapusu üzre celî hatt ile târîhi budur:

Kadı Husrev Efendi kıldı binâ,

(...) allâh zehî âlî makâm u latîf,

Hak kabûl eylesün güzel olmuş,

Dediler târîhin bu beyt-i latîf.

Sene 1010.

Ve Nûreddîn Efendi câmi‘i ve Yenicâmi‘ ve Hasan Ağa câmi‘i ve Tekye mahallesi câmi‘i ve Öteyaka câmi‘i ve Yene mahallesi câmi‘i ve Zafer Ağa câmi‘i var.

Bunlardan mâ‘adâ dükelisi on bir aded mahalle mesâcidleridir.

Ammâ bu şehirde aslâ kurşum örtülü âsâr-ı binâlar yokdur. Cümle kiremit ile mestûr hayrât-ı ma‘mûrlardır.

Ve hepsi bir aded med[re]se-i sûhtevâtdır. Ve umûmisi dörd aded mekteb-i necîb ü reşîdândır.

Ve olancası iki aded tekye-i dervîşândır kim Tekye mahallesi nâmıyla ma‘rûfdur.

Ve bardası bir aded hammâm-ı gâsılân-ı râhat-ı cândır, ammâ suyu firâvândır.

Ve olandası on aded sağîr ü kebîr hân-ı müsâfirînlerdir kim cümle kiremitlidir.

Ve barısı üç yüz aded dükkânçe-i sanâyi‘dir. Lâkin kadîm-i evveldenberü bezzâzistânı yokdur.

Ve hamusu bir aded dâru'l-ıt‘âm me'keli vardır kim cemî‘i bay u gedâya ve gebr ü tersâya ve pîr-i muğâna ni‘meti mebzûldur. Sâhibü'l-hayrâtı merhûm Husrev Efendi'dir, ammâ bir aceb evkâf-ı azîmdir.

Ve ümmetâsı yetmiş aded âsiyâb-ı dakîk-i rakîk su değirmenleri gâyet çokdur. Cümle evler içinde dahi niçe yüz küçücük değirmenleri var, zîrâ her hânede birer ikişer aded âb-ı cârîler mukarrerdir.

Ve cümletâsı şâhrâhları kaldırımlar döşeli olup üzerlerinden berrâk ve âb-ı sâfîler

cereyân edüp şehir içi pâk kaldırımdır kim hâr-ı hâk müzahrafâtdan aslâ bir nişân yokdur.

Ve âmmetâsı bu şehir içre on yerde kayalardan evc-i semâdan üç minâre boyu sular aşağı atıldığı yerlerde dahi değirmenler ve bâğlar ve bâğçeler vardır.

El-hâsıl bu şehr-i dilâvîzin misli meğer Arabistân'da Şâm u cennet-meşâm ola. Ve âb [u] hevâsı letâfeti Konya şehri kurbunda Karaman Ereğlisi şehri ola.

Ve mahbûbu ve mahbûbeleri gâyet çokdur. Ve Rûm kızları ve keratsa nâm avretlerinin perî peykerleri olur kim ve mine'l-acâ'ibdir. Hattâ ba'zı a'yân-ı kibâr ta'aşşuk edüp kefere bânûların nikâh ile alırlar. Gâyet garîb-dost âdemleri ve bânûları olur.

Ve hemetâsı yedi aded kenîseleri vardır. Bunlarda dahi zu'm-ı bâtıllarınca Îsâ içün bâkire kalmış duhter-i pâkîze-ahterleri var kim gûyâ her biri birer gûne pençe-i âfitâbelerdir. Ve perî-rû mûğ-pîçe ruhbân gulâmları var kim her biri bir gûne hüsn-i cemâlde maralî va gazâlî gözlü ve şîrîn sözlü putperest-i put-ı nâ-resîdeleri vardır.

Bu gûne perî-peyker ve melek-manzar mûğ-zâde cüvânları düyûrlarında putperestlik ederken hâtıra bu ebyât hutûr etdi. Beyt:

Put-ı nevresm (ki)nemâze(m) şeb [ü] rûz râğıb olmuş,

Bu ne dîndir Allâh Allâh puta secde vâcib olmuş.

Ve dahi ehl-i beledinin lehçe-i mahsûs ıstılâhâtları ekseriyyâ Rûm lisânı lehçesi gibi kelimât ederler. Meselâ her söz esnâsında varmişik, gelmişik, vurmişik, almişik, yemişik lafzını tekrâr ederler. Hâsıl-ı kelâm şik sözlerin çok isti'mâl ederler. *[232b]* Ammâ cemî'i halkı ehl-i zevk olup seyr [u] seyrâna mâ'illerdir. Her gün birer mesîregâhlarda zevk u şevk ederler.

Yekûnisi kırk yerde teferrücgâhları vardır. Evvelâ şehir içinde Köprü ovası nâm yerde bir acâ'ib ü garâ'ib çemenzâr u lâle'ızâr vâdî-i mesîregâhdır kim niçe yüz aded gûnâ-gûn dıraht-ı müntehâlar ile zeyn olmuş evc-i âsımâna kad keşân olmuş sâyedâr çınâr ve kavak ve bîd-i ser-nigûn ve karaağaç ve misk-bû uhlamur ağaçlarının zıll-ı himâyelerinden zemîne aslâ güneş te'sîr etmeyüp duhâvî katîfe gibi zemîn sebiz-gûn olup câ-be-câ âb-ı revânlarının kenârelerinde maksûre ve nişîmen ve soffalar ile ârâste ve matbah ve kebâb çarhlarıyla pîrâste olmuş âb-ı hayâtları cereyân edüp her dıraht-ı serâmedin şâhalarında tâze cüvân yiğitler salıncaklar kurup uşşâkları kolanlar çeküp salınırlar.

Bu fezâ-yı sebzezârda şeb [ü] rûz cem'iyyet-i kübrâ olup herkes akrânlarıyla cân sohbetleri edüp taraf taraf uşşâkân-ı müştakân fetâlar lu'bedebâzlık ederler, zîrâ bu vâdî-i ferahfezâ şehrin içindedir. Andan,

Mesîregâh-ı Papas kasrı: Bu dahi şehir içinde olup cümle sahrâ-yı Karaferye ve sahrâ-yı Vardar ayak altında olup cihân-nümâ bir maksûre-i irem-âbâd-ı temâşâgâh-ı ibret-nümâdır. Ve,

Teferrücgâh-ı Yeniçeşme başı: Bu dahi dıraht-ı azîmler içre bir âb-ı hayât sulu hadîka-i gülistân-ı iremdir. Ve,

Alî Beğ köşkü: Sâhibü'l-hayrâtı hayâtda olup her rûz-ı Cum'ada ziyâfet-i azîm edüp cân sohbetleri olur. Ve,

Salıncaklı köşk: Bu dahi niçe yüz aded sâyedârlı çınârlarda salıncakları var. Ve,

Bostânlık köşkü: Bunda ekseriyyâ Rûm kefereleri cem‘ olup horalar depüp ayş [u] ışret ederler. Ve,

Seyrângâh-ı Hüsâm Efendi çeşmesi: Bu dahi bir bâğ-ı Merâm-misâl teferrücgâh-ı Şâm'dır.

Ve bu terkîm olunan mesîregâhlardan mâ‘adâ niçe merâmgâhlar vardır ammâ hakîrin manzûru olan bunlardır.

Ve **memdûhâtından**: Bu şehrin âb-ı hayât suları ve bâğ u bâğçelerinin unnâb dırahtları cihânı zeyn edüp unnâb dânedâr meyvesi meşhûrdur. Ve siyâh keçi oğlağı kürkü memdûhdur.

………………(3/4 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı şehr-i Vodina: Evvelâ kibâr-ı kümmelînden Üveys Efendi *kuddise sırruhu.* Ve,

Ziyâret-i Baykuş Baba: Savma‘asından taşra aslâ çıkmayup a‘yân-ı vilâyetden ayağına ni‘met-i nefîse nasîbi geldiğiyçün Baykuş Baba derler. *Rahmetullâhi aleyh.*

Ve ziyâret-i Kadın Ana: Râbi‘a-i Adeviyye mertebesinde gece kâ'im ve gündüz sâ'im bir hâtûn-ı zâhide-i ehl-i perde imiş. (–) (–) (–)

Bu şehri dahi seyr [ü] temâşâ edüp cümle ahbâb ile vedâlaşup andan cânib-i kıbleye iki sâ‘atde yokuş aşağı enüp 8 sâ‘at gidüp **Avusdos yaylağı** dibinden geçerken,

Karye-i Pokrevenik: Kefere köyü olup Vodina kazâsıdır. Andan,

Karye-i Kopna: Kefere köyüdür ve Karaferye kazâsıdır.

Andan nehr-i Avusdos'u geçdik. Bu nehr-i sağîre Avusdos dağlarından gelüp Vodina uyûnlarıyla bir olup nehr-i Vardar'a mahlût olur. Andan bir sâ‘at gidüp,

Der-vasf-ı kasaba-i Avusdos: Selânik sancağı hâkinde Karaferye kazâsı nâhiyesinde niyâbetdir. Avusdos yaylağı dâmeninde bin hâneli ve çârsû-yı bâzârlı ve gülistânlı ve bâğ u bâğçeli ma‘mûr kasabadır, ammâ âb [u] hevâsı ve binâsı ve mahbûbu ve mahbûbesi gâyet latîf kâfir kasabasıdır. Gâzî Evrenos evkâfı olmağile hâkimi mütevellîdir. Re‘âyâ vü berâyâsı gâyet ankâ Rûm kefereleridir. Andan,

Karye-i Delimano ve **karye-i Horapan** ve **karye-i Yegorniçe** ve **karye-i Turkohor** ve **karye-i Kravata:** Bu ma‘mûr kurâları cânib-i kıbleye 8 sâ‘atde geçüp,

Evsâf-ı vâdî-i Aya Merye, ya‘nî kal‘a-i Karaferye

Bânîsi Rûm tekûru Şerfice kral kızı Aya Merye nâm bir kral kızı binâsıdır. Ba‘dehu sene 774 târîhinde Sultân Murâd-ı Sânî asrında Gâzî Evrenos bu kal‘a üzre serdâr-ı mu‘azzam olup gelirken anlar yine Kara Koca ve (Kara Koca ve) Kara Ece ve Kara Mürsel ve Kara Fery[e] nâm gâziyânları talî‘a-i asker edüp bu kal‘a altına geldiklerinde hemân Kara Fer[y]e nâm gâzî mücâhid kemendler ile kal‘aya cümle tevâbi‘iyle urûc edüp feth etdikde bu kal‘anın ismine ol gâzînin ismiyle müsemmâ olup Kara Fer[y]e derler.

Ve ba‘de'l-feth hükûmetin (kara) Kara Koca'ya verüp amâr eder. Hâlâ

Rûmeli eyâletinde Selânik sancağı hâkinde üç yüz akçe şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi (–) aded ma‘mûr kurâlardır.

Ve şeyhülislâmı Bekir Efendi’dir ve nakîbü‘l-eşrâfı Resûl Efendi’dir. Ve ulemâ ve sulehâsı gâyet çokdur. Ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesib ağası ve şehir kethudâsı ve bâcdârı ve harâc emîni ve şehir subaşısı ve mutlak hâkimi (–) (–) dir.

Ba‘de’l-feth kal‘asın münhedim etdiklerinden dizdâr ve kal‘a neferâtları yokdur. Lâkin a‘yân-ı kibârı çokdur. Kal‘ası zamân-ı kadîmde gâyet sarp imiş. Hâlâ su kapusu ta‘bîr etdikleri mahal şeddâdî binâ iki minâre kaddi kulle-i bâlâ-yı azîmdir. *[233a]*

Ve bu kal‘anın iki tarafı çâh-ı gayyâ ve derk-i esfel-misâl uçurumdur ve dereli ve depeli yerlerdir. Şehir dahi bir dereli ve depeli vâsi‘ öz içinde cümle 4.000 aded kiremitli ve bâğ u bâğçeli ve her hânede birer âb-ı hayât cârî olmuş tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı ma‘mûr u müzeyyen hânedân-ı zîbâlardır. Cümleden Bekir Efendi sarâyı ve Mustafâ Ağa sarâyı ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) meşhûr büyûtlardır.

Ve cümle 16 aded müselmân mahallesidir. Evvelâ (–) mahallesi (–) (–) (–) (–) (–) ma‘rûfu bunlardır.

Ve cümle 15 aded kefere-i Rûm ve Sırf ve Bulgar ve Latin’dir. Ve cümle 2 cemâ‘at-i Yahûdîlerdir, ammâ ekseriyyâ Karâyî Yahûdîleridir.

Ve cümle 16 aded mihrâb câmi‘-i selâtîn-i selefdir. Cümleden çârsû içinde Murâd Hân Gâzî-i Evvel câmi‘i ve câmi‘-i Mûsâ Çelebi ibn Yıldırım Hân ma‘bedgâhı ve Kazancı câmi‘i. Bunlar kenîselerden amâr olmuş cevâmi‘lerdir. Ve Müftî câmi‘i ve Mahmûd Efendi câmi‘i ve Emîr Çelebi câmi‘i ve Çelebi Sinân Beğ câmi‘inin kapusu üzre târîhi budur:

Efâza’l-ilâhu lenâ târîh,

Felillâhi hemme ve ni‘me’s-sevâb.

Sene (–)

Bu câmi‘-i zîbânın bir serâmed kurşumlu kubbesi var ve hareminde bir sun‘-ı Hudâ çınâr-ı müntehâsı var kim beş âdem el ele verüp kucaklar. Gûyâ Akdeniz içinde İstankö[y] kal‘asının handakı kenârında lonca köşkü çınârı gibi bir dıraht-ı azîmdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 9 aded mahalle mesâcidleridir. Evvelâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 3 aded medrese-i âlimândır. Cümleden (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 10 aded mekteb-i sıbyân-ı ebcedhândır. Evvelâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 5 aded hânkâh-ı kân-ı tevhîd [ü] tezkîr tekyegâhdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 5 aded çifte hammâm-ı râhat-ı cândır. Çifte hammâm Tuzcu Sinân’ındır. Ve Tabahâne hammâmı müferrihdir. Ve Hızır Beğ hammâmı hevâsı ve binâsı latîfdir. Ve Çâşnigîr hammâmı küçükdür ammâ gâyet musanna‘ ve zîbâ hammâm-ı rûşenâdır. Ve cümle 70 aded sarây hammâmları vardır.

Ve cümle 3 aded me'kel-i fukarâ-yı dâru'l-ıt'âmı vardır. Cümleden Çâşnigîr Beğ imâreti ve Sinân Beğ imâreti ve Mehemmed Beğ imâreti dâ'imâ ni'metleri mebzûldür.

Ve cümle 600 aded dükkânı vardır. Ve Çelebi Sinân Beğ vakfı altı kubbeli ve demir kapulu bir bezzâzistânı var, içinde hammâm silecekleri fürûht olunur.

Ve cümle 15 aded sağîr ü kebîr mükellef hân-ı tüccârânları var kim cümle metâ' bulunur. Evvelâ (–) hânı (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 300 aded şehr içre gûnâ-gûn su değirmenleri vardır. Biri birinden aşağı suları cereyân eder âsiyâb-ı mâlardır kim misilleri bir diyârda yokdur.

Sitâyiş-i yaylağ-ı Avusdos: Bu şehrin garbî ve cenûbîsi tarafında bir kûh-ı serbülenddir kim niçe bin âdemler devâbbâtlarıyla bu yaylağa çıkup altı ay safâ ederler. Şehirden kâmil üç sâ'atde urûc olunur bir kûh-ı serâmed giyâhât-ı beyâbânlı ve niçe bin âb-ı hayâtlı yayladır. Hattâ şehrin cümle suları bu yaylada Peşker köyü nâm bir köyde bir kayadan çıkar bir azîm mesîregâh teferrücgâh yerdir. Andan enüp şehrin cümle imâretlerine suyu tevzî' [ü] taksîm olur. Hattâ ibret-nümâ-yı cisr-i Sinân Beğ altından geçer âb-ı hayât sulardır. Bu cisr-i ibret-eser-i memerr-i nâsın târîhi budur kim mısrâ'-ı âhiridir:

Hakkâ ki cisr-i zîbâ olmuş bülend muhkem.

Sene 994.

Bu püll-i ibret-nümâyı üstâd-ı bennâ-yı selef var makdûrun sarf edüp bir kayadan bir kayaya bir göz bir kantara etmiş, ammâ gûyâ tâk-i Kisrâ'dan nişân verir. Küçük görünür ammâ Hersek vilâyetinde Mostar köprüsü kadar ola ve ol cisre müşâbeheti de vardır. Hattâ kırk kulaç bâlâ bir kavs-ı kuzahdan nişân verir vâcibü's-seyr musanna' bir köprüdür.

Ve bu şehrin âb [u] hevâsı letâfetinden mahbûb u mahbûbesi gâyet latîfdir. Hattâ Urûm dilberânları semmûr kalpak ile reftâr etdiklerinde gören uşşâkân "İlâhî bu gulâma İslâm müyesser eyle" deyü du'â ederler. Anlar dahi du'â-yı hûyu istimâ' edüp hırâmânî reftâr eder şîvekâr gulâmları var.

Der-vasf-ı âdet-i kadîm-i pür-savâb: Bu şehir içre dahi bir temâşâ-yı kadîmdir kim Vodina şehrinin aksidir. Kaçan kim bu şehirde keferelerin ıyd-ı bed-nâmları ya'nî Kızılyumurta günleri oldukda Vodina ile bu şehr-i Karaferye Kızılyumurta günleri feth olmak ile hâlâ ol gün cümle kefereler evlerinde gizlenüp geyinüp kuşanacaklar iken menhûshânelerinden taşra çıkmayup cümle ehl-i İslâm ol Kızılyumurta günleri geyinüp kuşanup ıyd-ı ekber gibi ve ıyd-ı adhâ gibi cümle gâziyân-ı mücâhidân âlet-i harbe müstağrak olup ol gün tâ ahşama varınca top ve tüfengler atarak ve Allâh Allâh deyü feryâd-ı gülbâng-ı Muhammedî çekerek alay alay olup gezerek evinden taşra çıkmış kâfirleri ve mûğ-pîçeleri ve kâfire duhterleri

………………(3/4 satır boş)……………….. ***[233b]***

ararlar. Eğer ahşama dak taşrada bir kâfir bulurlarsa derhâl zekerinin ucunda lahm-ı zâ'idin kesüp İslâm ile müşerref edüp ve müzeyyen cevâhirli ata bindirüp cemî'i şehir a'yânları alay ile yeni müselmânı gezdirüp ta'zîm ederler. Elbette her sene birkaç kefere böyle bulup müselmân ederler, garîb temâşâdır. Dîn-i İslâm şerefiyyetine her kibâr [u] a'yân [ve] sığâr ü kibâr birez şey verüp ol nev-müselmânı bay u ganî edüp dirlik sâhibi ederler.

Bu gûne temâşâ gayri diyârlara mahsûs değild[ir], illâ Vodina ile bu Karaferye'ye mahsûsdur. Lâkin Karaferye halkı "Her sene etmeziz, kâhîce ederiz" dediler, ammâ Vodina ahâlîsi elbetde her rûz-ı ıydeynde ve her bednâm-ı ıyd-ı nasârâda böyle etmeleri mukarrerdir, ve's-selâm.

Der-medh-i memdûhât-ı sanâyi'ât-ı Karafer[y]e: Evvelâ beyâz ve rakîk ve musanna' hâvlı makremeleri ve hammâm silecekleri ve hammâm gömlekleri ve gûnâ-gûn harîrli çârşefleri olur kim bir diyârda olmaz. Cümle diyâra ve bizzât Âl-i Osmân pâ[dişâ]hına ve cümle vüzerâya bundan hedâyâ gider. Ve Kalamata ve Tarabefzûn bezinden latîf ve nazîf gömleklik(?) beyâz bezleri olur.

………………(3/4 satır boş)………………..

Ve **me'kûlât [u] meşrûbâtının meşhûru:** Cemî'i bâğ-ı İremlerinde bir vukıyye ve nîm vukıyye gelir bir gûne kaysı nârı olup bir acâ'ib dânedâr fâkihe-i rummânı olur kim her dânesi içinde çekirdeği dâne-i haşhâş kadar ancak olur ve gâyet âbdâr ve hoş-hor nârdır. El-hâsıl Bağdâd-ı behişt-âbâda iki merhale yer Acem vilâyetinde Şehribân şehrinin nârına gâlib âbdâr nârı olur. Ve bu şehrin şimâli ve şark tarafı sahrâsında pirinç ve pembe ve yedi gûne gendüm ve yetmiş yedi elvân mahsûlâtlar olur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-kıyâfet-i kabâ-yı bahâdırân-ı fetâyân: Cümle çuka-i serhaddî ve kontoş ve başlarına kalpak ve kopçalı çakşır geyüp gezerler.

Der-libâs-ı tâ'ife-i zenân-ı bintân: Cümle havâtînleri yedekçi takyesi gibi kırmızı saya çukadan berataları başlarına geyüp üzerlerine beyâz dülbendden nikâb bürünüp dahi eyinlerine saya ve gayri elvân çukalar geyüp gâyet mü'eddebâne hareket ederler.

Der-şekl-i çâkerân-ı memlûkân: Bu şehirden tâ şehr-i Siroz'a varınca ekseriyyâ köleleri siyâh şütürleb Arabları var ammâ bir âdem kölesini döğmeğe kâdir değildir. Hemân Arabın bir kabâhat etse anların mâbeyninde hasîb [ü] nesîb bir zengî Arab beği vardır, ana varup Arabından şikâyet edüp,

"Benim çelebim şöyle kabâhat etdi" deyü çelebi diyerek kovlarsın, beğ dahi bir çavuş gönderüp senin çelebi Arabını senin gözün önünde yıkup beş yü[z], altı yüz yâhûd cürmüne göre bin kırbaç ururken ricâ edüp "Halâs etdim" desen ricân geçmeyüp "Elbette çelebiye bin kırbacı urucilardandır. Ölürse sana bir Arab alıverir" [derler]. Tâ bu mertebe zabt u rabt eder zengî Arab beği vardır.

Der-beyân-ı esmâ-i zengî Arab halka be-gûşân: Hayrullâh, Câdallâh, Tomakdu, Afnu, Kobro, Daco, Kırmanka, Amber, Mercân, Çelebi, Şedillâ, Yâkût, Şomtülü, Badıllâ, Kamber, Donkolâ. Bu gûne Arab isimleri var.

Der-vasf-ı mesîregâh-ı müferrihât-ı ârâmgâh-ı erbâb-ı merâm: Cümle yigirmi altı yerde teferrücgâh-ı iremezâtları vardır, ammâ cümleden ma‘mûr teferrücgâh-ı Çağlayık: Gûyâ ki hıyâbân-ı Acem'dir.

Andan mesîregâh-ı Eynebınarı, andan Peşker köyü bınarı merâmı, andan seyrângâh-ı Bekir Efendi kasrı, andan cilvegâh-ı Sukapusu kaynağı, andan işretgâh-ı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Andan sohbetgâh-ı ibâdetgâh-ı namâzgâh: Bir vâsi‘ fezâda vâki‘ olmuş bir musallâdır kim Rûm ve Arab u Acem'de misli yokdur. Elli bin âdem alur bir çemenzâr u lâle‘ızâr vâdîde etrâfı dîvârlı ve çârbâğ-ı Acem-misâl çâr kapulu bir fezânın içi ilm-i hendese üzre çırpı ile sâhibü‘l-hayrât-ı selef niçe bin aded dıraht-ı müntehâları diküp her bir şecer-i müntehâlar evc-i âsımâna ser çekmiş duru[r]. Her dıraht-ı bâlâların nihâl-i şâhdârlarının berk-i nâbınıñ(?) zıllından zemîne âfitâb-ı âlemtâbın sâyesi zemîne düşmeyüp edîm-i arz gûyâ ahzar-gûn duhâvî katîfe gibi nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn bir vâdîdir. Bunda olan sun‘-ı Hudâ kad keşân olmuş sebiz-gûn servlerin râyiha-i tayyibelerinden âdemin demâğları mu‘attar olup her biri zümürrüd gibi yeşil hil‘atli cüvân gibi ayağ üzre Hallâk-ı âlemin kulluğuna el kavşurup durur kim biri birinden müntehâ serâmed servlerde ve gayri dıraht-ı azîmler üzre niçe kerre yüz bin murğân-ı hoş-elhân-ı hezâr hezârân bülbül-i gûyâ-yı nağme-sâzın ve gayri murğân-ı nevâ-sâzın âğâze-i dâstânları asvâtı âdeme âdeme rûh-efzâ hayât verir.

El-hâsıl bu abd-i kemter elli bir yıl seyâhatde böyle bir ma‘bedgâh-ı musallâgâh görmedim. İllâ Sirem sancağı hâkinde Öziçse nâm şehrin içindeki namâzgâhı gördüm. Ol dahi ibret-nümâdır, ammâ bu Karafer[y]e *[234a]* musallâsı vâcibü‘s-seyr küşâde bir medrese-i azîmdir, zîrâ şehrin cemî‘i ulemâ vü sulehâ ve meşâyihân tâlibân-ı ulûmları ba‘de'l-asr bu hıyâbân içre cem‘ olup köşe be-köşe küme küme mübâhase-i ulûm-ı şer‘iyye ve gayri ulûm-ı Arabiyye ve Acemiyye görüp cân sohbetleri edüp mecma‘-ı ulemâ ve menba‘-ı fuzalâ ve mesken-i şu‘arâ-yı musannifîn müverrihîn kânıdır. İktizâ etdikde niçe yüz bin âdem bu dergâhda cem‘ olup du‘â-yı istiskâ edüp tazarru‘ [u] nâlîşler etdiklerinde elbette du‘âları hayyiz-i kabûlde vâki‘ olup bir müstecâbü‘d-da‘ve du‘â hırmeni namâzgâh-ı bî-misildir kim gören âdemler engüşt ber-dehen edüp aklı perîşân olmak mertebesine varır. Tâ bu mertebe acîb ü garîb sun‘-ı Hudâ eşcâr-ı azîmler vardır. İnkırâzu'd-devrân mü'ebbed ola.

Hakkâ ki seyyâhân-ı berr [ü] bihâr olana bu şehr-i ibret-nümâyı görmeğe muhtâcdır kim ibret-eserler vardır.

Der-vasf-ı ziyâretgâh-ı kubûr-ı müslimîn: Evvelâ ziyâret-i Hasan Baba Sultâ[n]: Bir mesîregâh yerde medfûndur kim yanında bir ulu çınâr-ı azîm vardır kim on beş âdem kucaklar. Her nihâl-i şâhdârları eflâke kad keşân olup nihâlleri üzre niçe kerre yüz bin leylek balıkçıllar ve devlingeçler ve çaylaklar ve gayri gûnâ-gûn hoş-elhân tuyûrân âşiyâneler yapmışlar. Bir vâcibü‘s-seyr dıraht-ı çınâr-ı bâlâdır.

Ve ziyâret-i Sinân Beğ Sultân ve ziyâret-i Kemâl Ata Sultân ve ziyâret-i Durbalı Baba ve ziyâret-i Abdüssamed Sultân ve ziyâret-i Seyyid Sultân.

Ve ziyâret-i şu‘arâ-yı Sultân Selîm Hân-ı Evvel Âhî Çelebi: Sâhil-i nehr-i Tuna'da

Nigebolı nâm bir şehr-i benâm maskat-ı re'sleri olup âsitâne-i Selîm Hân'da perveriş-i neşv [ü] nemâ bulup ism-i şerîfi Benli Hasan iken Âhî tahallus edüp mahlasının te'sîrinden ömr-i nâzenîn-i girân-mâyesi âh vâh ile geçüp bu şehr-i dilcûyda kadı iken [27] emrine imtisâl edüp bu şehrin cebbâne-i müslimîninde medfûn olup kabr-i münevveri seng-i mezârından ma'lûmdur. Bî-hisâb te'lîfât-ı lâ-nazîrleri vardır, ammâ *Hüsn-i Dil-i Âhî*'si nazîre kabûl etmez sâhib-i dîvân fusahâ-yı büleğâ-yı Rûm'dan bir sultân-ı şu'arâdır. *Rahmetullâhi aleyh.*

Ve ziyâret-i Ulu câmi' imâmı ve eş-şeyh vâ'ız u nâsıh Hurrem Efendi. *Rahmetullâhi aleyhim ecma'în.*

Bu şehri dahi seyr [ü] temâşâ edüp cümle ahbâb ile vedâ'laşup cümle refîklerimiz ile kalkup cânib-i garba baş yukaru giderken,

Karye-i Lözviçe ve karye-i Peşker, karye-i Rûmihat ve karye-i Öziçe: Bunlar Karaferye hâkinde ma'mûr ze'âmet ve tîmâr ve evkâf köyleridir. Bu kurâları ubûr edüp bu kurâların ensesinde Avusdos yaylası içinde Rûm kurâlarından geçerken,

Der-ma'den-i sun'-ı Hudâ-yı hacer-i mermer: Cemî'i kûh-ı serbülendleri mermer-i hâm olup mezkûr kurâların kefereleri bu kûh-ı bâlâdan beyâz mermerler kesüp vilâyet vilâyet götüre götüre bu kûh-ı serbülend kûh-ı Bîsütûn'a dönmüş, ammâ balgamî ve yerekânî-misâl bî-nazîr mermer ma'denidir. Ve niçe kurâların dahi kefereleri cümle kirâcılardır.

Bu kurâlardan sonra yine baş yukaru gidüp Hızır-İlyâs gediği yolun aşup azîm derd-i ser çeküp hattâ Kızılyumurta günleri olup cemî'i rûy-ı arz şiddet-i hâr üzre olmuşken bir azîm dipi ve boran ve şiddet-i şitâ çeküp ellerimiz ve ayaklarımız donayazup seyishânemizin biri boranda gark olup gücile halâs edüp ba'dehu 3 sâ'atde cânib-i garba baş aşağı enüp mahûf u muhâtara kayalar ve dereler ve depelerli yolları kar örtmüş yerleri yüz bin renc-i anâ ile ubûr edüp karye-i İnobası'nı geçüp cümle (–) sâ'atde gidüp Eğribucak kazâsı içinde,

Menzil-i karye-i Evrenli: Bunda düşüp cân kurtardık. Andan ale's-seher karye-i Evrenli'yi geçüp 2 sâ'atde,

Menzil-i tekye-i Memi Baba Sultân: Bu hânkâh-ı pürnûr Eğribucak kazâsı hâkinde ulu dergâh-ı hânkâh olduğu mâ-tekaddem sene (–) târîhinde zahîre-bahâ tahsîliyçün geldiğimizde cild-i (–) de evsâfı mufassalan tahrîr olunmuşdur, ammâ şimdi bir gece mihmân olup cümle âşıkân-ı sâdıkân olan fukarâ-yı Bektaşiyân cânlarıyla cân sohbetleri edüp azîz-i merkûmun kabr-i pür-envârı dîvârı safhasına bu ebyâtı tahrîr etdim. Beyt:

Gelüp etdik ziyâret bu makâmı,

Ki budur Memi Beğ Sultân-ı Rûmî.

Andan kalkup cânib-i kıbleye 3 sâ'at gidüp **kazâ-yı Çehârşenbebâzârı'**na dâhil olup vilâyet-i Yörükândır kim bu kavmin başka lehçe-i mahsûsaları vardır.

Der-beyân-ı lisân-ı kavm-i Çıtak-ı Yörükân, kavm-i {Rûm ân merzibûm}

Bu kavm-i nâ-tırâş-ı kallâşların ibtidâ dedelerini Süleymân Beşe ibn Orhân

Gâzî Anatolu'dan Türkmân kabîlesinden sürüp bu diyârda tavattun etdirüp Bulgar ve Urûm kefereleriyle ülfet-i ihtilât ederek başka bir lisân-ı lehçe-i mahsûsa ile kellim ederler. Evvelâ

………………(1.5 satır boş)………………..*[234b]*

Bu kazâdan kalkup yine semt-i kıbleye giderken nehr-i azîm İnce Karasu'yu gemilerle geçdik. Bu nehir dahi bâlâda mevsûfdur. Andan (–) sâ'at gidüp,

Menzil-i kal'a-i kadîm Serfice: Ve Serefçe dahi derler. Mâ-tekaddem bunun dahi sitâyişi sene (–) târîhinde cild-i (–) mizde mufassalan mastûrdur.

Bunda bir gece yine Memi Ağa hânesinde mihmân olup cümle âşinâ-yı âlüftegânlar ile görüşüp ale's-sabâh kalkup 4 {sâ'atde} cânib-i kıbleye giderken,

Kırk Yigit nâm geçidi: Kırk kerre yüz bin renc-i anâ ile hamd-i Hudâ selâmet ile geçince her bir geçitde kırk cân geçdi. Hudâ-yı Bîçûn bir dahi ol geçidden geçmek müyesser etmeye, zîrâ her birinde âdem kanı kokusu kokar ve hayduk nâm kefereleri âdemi helâk ederler. Erkek âdem anda kan döküp cân çıkarup doğurur, zîrâ aşağı ve yukaru yolları mahûf u muhâtaralı ve sâfî ormanlı pusu yerleridir. Her derelerde niçe bin şühedâlar medfûndur, zîrâ at işlemez, piyâde âdem birer birer geçmeğe muhtâcdır. Hamd-i Hudâ Hafîz Allâh bizleri hıfz edüp sâlimîn geçüp 3 sâ'atde geçüp,

Menzil-i karye-i Çiftlik: Bir hânı ve birkaç dükkânları var, müslim ve gayri müslim köyüdür.

Andan yine 3 sâ'atde düzlük ve bayırlık yerlerde ma'mûr kurâları ve ovaları dahi üç sâ'atde geçüp,

Evsâf-ı vilâyet-i Romanya, ya'nî kal'a-i ibret-nümâ-yı Alasonya

Bu kal'a-i berâberin bânîsi Romanya veled-i Maşkolor veled-i Leka-yı bed-likâ-yı bî-bekâ kral-ı dâlldır. Ba'dehu Romanya kralın bir bânû-peykere kızı Ayasonya nâmıyla melike olup bu şehri babası Romanya kralın amârından ziyâde amâr etdiğiyçün Ayasonya'dan galat Anasonya derlerken dest-i İslâm'a bu şehir girince galat-ender-galat olup Alasonya derler. Ammâ lisân-ı Rûm'da "aya" lafzı "evliyâ" demekdir, keferelerin zu'm-ı bâtıllarınca Ayasonya melike avret evliyâ ola. Anıniçün bu şehr-i Alasonya'ya Rûm ve Bulgar ve Sırf ve Latin gâyet ziyâdesiyle i'tibâr ederler.

Ba'dehu niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp sene (–) târîhinde Gâzî Hudâvendigâr feth etmişken yine küffâr-ı dûzah-karâr istîlâ etdi.

Ba'dehu sene (–) târîhinde Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Gölikesri kal'asıyla bu kal'ayı feth edüp yine küffâr-ı Rûm ve Bulgar kabza-i tasarrufa aldı.

Ba'dehu sene (–) târîhinde bizzât Sultân Bâyezîd-i Velî Mora vilâyetinde Moton ve Koron kal'aları fethine giderken reh-i râstı üzre olan kılâ'lardan kal'a-i Serfice'yi ve bu kal'a-i Alasonya'yı feth edüp bir dahi küffâr-ı hâksâr-ı dûzah-karâr karârgâh etmeğe tama'-ı hâma düşüp istîlâ etmesin içün ba'de'l-feth bu kal'a-i Alasonya'yı câ-be-câ münhedim edüp şehrinin hükûmetin feth ü fütûhuna sa'y [ü] cidd-i ihtimâm eden Gâzî Durhân Beğ'e ihsân edüp bu şehir etrâfında dahi niçe Leka-yı bed-likâ kal'aları feth [ü] fütûh eder. Hâlâ münhedim olan yerlerinde niçe yüz aded burc-ı bârûları zâhir ü bâhirdir.

Bu şehir hâlâ tahrîr-i der-dest-i Sultân Süleymân Hân fermânı üzre Rûmeli eyâletinde Dırama Tırhala sancağı hâkinde maktû'u'l-kalem ve mefrûzu'l-kadem vâlide sultân hâssıdır kim (–) yük akçe iltizâmdır kim hâkimi üç yüz elli iki asker ile bu şehri zabt u rabt eder. Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır.

Ve nâhiyesi (–) aded kurâdır. Ve bu kazâ re'âyâsının cümle harâcı mâlları Selânik'de dokunan yeniçeri çukası bahâsına kayd olunmuşdur. Yeniçerilerin Selânik ağası gelüp bu şehir re'âyâsı harâcını tahsîl eder.

Ve bu şehrin şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâf vekîli ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve şehir subaşısı ve şehir kethudâsı ve muhtesib ağası ve bâcdâr ağası vardır, ammâ dizdârı ve kal'a neferâtları yokdur. Lâkin üç yüz aded martoloslara ağaları vardır kim cümle martolosânları âyende vü revendegânları götürüp getirirler.

Ve iç kal'ası bir mürtefi' bayırlı püşte-i âlî üzre bir taşlı sarı eşkâl kaya üzre şekl-i muhammes bir küçük seng binâ bir havâleli kal'a-i ra'nâ imiş. Câ-be-câ münhedim olmuş. İçinde bir kenîse ve birkaç kefere hâneleri vardır. Mâ'adâ imâret-i şehri aşağıdadır.

Der-sitâyiş-i şehr-i Alasonya: Bu beldenin niçe yüz hâneleri mürtefi' bayırlara yapışmışdır. Ve kıble tarafı iki sâ'at yer sahrâ-yı azîmdir. Gayri tarafları alçak kayalı dağlardır. Gûyâ bu şehir bir kâsenin bir köşesindedir.

Ve cümle 7 mahalledir. Nısfı kefere ve nısfı müs[elm]ândır. Ve cümle 655 aded kiremit örtülü azacık bâğçeli kârgîr taş binâ vâsi' hânedânların ba'zısında Serfice şehri gibi on beş yerde serâmed çâr-kûşe kulleli sarâyları vardır, zîrâ haydud küffârları ve gayri aşkıyâları çokdur. Anıniçün kulleler binâ olunmuşdur.

Ve cümle yedi mahalde on aded mihrâbdır. Dördünde salât-ı Cum'a edâ olunup mâ'adâsı mahalle mesâcidleridir. Cümleden varoşda Muharrem Paşa câmi'i, bir kurşum kubâblı ve bir mevzûn minâreli ve hareminde niçe mevzûn ve serâmed servler içinde bir şîrîn câmi'-i *[235a]* pür-nûrdur.

Ve dahi çârsû içinde İmâret câmi'i, hayrât-ı azîmdir. Andan Tekye câmi'i, andan Gazanfer Ağa oğlu câmi'i, müferrihdir. Bu ma'bedgâhlardan mâ'adâ cümle (–) aded mahalle mesâcidleridir.

Ve cümle bir aded medrese-i âlimândır.

Ve cümle bir aded mekteb-i dâru'l-ulûm-ı sıbyân-ı püserândır.

Ve cümle bir aded tekye-i dervîşândır kim Tekye câmi'i derler.

Ve cümle bir aded imâret-i dâr-ı me'kel-i fakîrândır kim Çârsû câmi'i hareminde olup bay u gedâya ni'meti mebzûldür.

Ve cümle bir aded hân-ı azîmdir kim Çârsû câmi'i kurbundadır. Ve cümle 80 aded dükkânların nısfı İlimboz deresinin öte tarafındadır, nısfı beri tarafdadır.

Ve cümle bir aded küçük hammâmdır kim Muharrem Paşa'nın hayrâtıdır.

Ve cümle 8 aded âsiyâb-ı mâlar bu hammâm kurbunda nehr-i İlimboz üzre Muharrem Paşa vakfıdır. Andan cümle bir aded musanna' seng binâ cisr-i ra'nâsı İlimboz nehri üzre

Serfice râhında vâki‘ olup hammâmın suyu bu cisr kenârından gider.

Bu şehir içre cereyân eden ayn-ı İlimboz yine İlimboz dağlarından gelüp bu şehrin tâ ortasından cereyân edüp andan aşağı gidüp bir günlük yolda (–) nâm mahalde Akdeniz’e mahlût olur bir âb-ı hayât sudur. Ammâ şehrin Serfice yolu tarafındaki mezkûrûn su değirmenleri tarafında bu nehir gâyet uçurum ve muhâlif kayalı yollardan cereyân eder. Hattâ cemî‘i yolcular bu kayalardan ubûr ederlerken hayli havf ü haşyet çekerler. *Allâhümme âfinâ* bir âdem düşse pâre pâre olur. Ol ecilden cemî‘i âyende vü revendegânlar bu kayalarda piyâde yürürler, *ne‘ûzü billâh*.

Bu mahalle karîb **mesîregâh-ı havz-ı azîm:** Subaşı nâmıyla ma‘rûf bir vâsi‘ dere içre bir çemenzâr vâdîde nebâtât [u] giyâhât sebzezâr, çemenzâr yerde bir teferrücgâh kasrı kurbunda kudretden kayalar içre niçe yerde havz-ı azîmler var. Cümle uşşâkân-ı müştakân mahbûbânlarıyla bu havuzlar içre şinâverlik edüp cilvelenüp gûnâ-gûn zevk u safâlar etdiklerine bir ferd-i âferîde hâciz-i hazîm ve mâni‘-i kavî olamazlar. Destûr-ı şâhî olmuş gûnâ-gûn havz-ı Şâfi‘îlerdir.

Der-beyân-ı lisân-ı ahâlî: Şehir halkının ekseriyyâ lehçe-i ıstılâhları lisân-ı Arnavud’a yakınrak kelimât ederler, ammâ yine fasîh [ü] belîğ Urûmca bilüp Türük lisânı üzre dahi kellim ederler. Lâkin yine “Varmişik, gelmişik, görmişik” lafzını ziyâde isti‘mâl ederler. Ve bu şehirde aslâ kaldırım yokdur. Yine böyle iken aslâ çamur olmaz, zîrâ serâpâ kumsal zemîn-i hâk-i pâkdir. Ve dahi aslâ çemşesârlar yokdur, zîrâ âb-ı hayât su kenârında vâki‘ olmağile gâyet mahbûbe Rûm kızları bokliçse nâm desti ve bardaklar ile nehr-i İlimboz’dan su taşırlar.

Gerçi küçük şehirdir ammâ mu‘âf u müsellem vâlide hâssı olmağile gâyet ma‘mûrdur. Ve âb [u] hevâsı hûbdur. Ve zenâne ve bintân [u] gılmânları mahbûbdur. Ve gerçi bâğ u bâğçeleri azdır ammâ beyn’n-nâs hâk-i pâki merğûbdur. Ve halkı gâyet garîb-dostdur. Ve ankâ bâzergân sofra sâhibi keremkârî âdemleri çokdur.

Der-sitâyiş-i panayur-ı Alasonya: Bu diyârlarda panayur yılda bir kerre olan bâzâr cem‘iyyetine derler. Bunda dahi eyyâm-ı Temmûz’da her ni‘met firâvân iken iki üç kerre yüz bin âdem Rûm ve Arab u Acem ve Sind ü Laristân [u] Moltan’dan ve’l-hâsıl ekâlîm-i seb‘anın ankâ tüccârları cemî‘i diyârlardan metâ‘-ı zî-kıymetlerin getirüp kâmil bir hafta germâ-germi olup bir hafta dahi mukaddem çârsû-yı bâzâr dekâkîn kurulup kâmil on beş gün bu şehr-i Alasonya âdem deryâsı olup gûyâ meydân-ı Arasât gibi izdihâm-ı azîm olup ol kadar bey‘ [u] şirâ niçe Mısır hazînesi cem‘ olup niçe kerre yüz bin yük çözülüp bozulup fürûht olunup yine metâ‘-ı gûnâ-gûnlar alınup niçe yüz bin yük bağlanır. Ammâ bu mahalde Selânik yeniçeri ağası ve Tırhala paşası askerleriyle gelüp cemî‘i tüccârları ve şehri muhâfaza ve bâzâr yerin muhâsara ederler.

Cümle panayur dükkânları binden mütecâvizdir. Ve niçe bin dahi çadır ve cerge ve koliva nâm müfîd ü muhtasar dükkânlar vardır. Bu dükkânların yılda bir içlerine âdemler girüp gayri zamân mu‘attal durup vâlide sultânların evkâflarıdır kim bu dekâkînlerin îrâ[dâ]t [u] mahsûlâtları cümle vâlidelere âyid ü fâyid olup voyvada tahsîl-i mâl edüp on kîse nukra eşk-i pür-hûn ciğerhûn zehr-i mâr hâsıl olup ba‘dehu yigirminci gün herkes târumâr olup gürûh gürûh vatanlarına revâne olurlar. Bu cem‘iyyet-i kübrânın vasfında lisân kâsırdır.

………………(1 satır boş)………………..

Ba‘dehu bu şehirden kalkup (–) sâ‘atde Alasonya sahrâsın geçüp kıble tarafına İlimboz yaylasın geçüp bu dahi bir ibret-nümâ-yı hoş-hevâ yaylağ-ı cân-sitândır kim bî-mânenddir, ammâ yayla mahalli değil iken ubûr olunup zevkine ve temâşâsına nâ’il olamadık.

Andan *[235b]* yokuş aşağı Yenişehir sahrâsının ucunda **Karye-i Karadere** ve **karye-i Karacaevren** ve **karye-i Kavaklar** ve **karye-i Beğkatarı** nâm ma‘mûr u âbâdân kurâları 3 sâ‘atde geçüp,

Der-sitâyiş-i şehir-misâl kasaba-i Tırnovi

Zamân-ı kadîmde küçük karye imiş. Ahâlîsi erbâb-ı ma‘ârif bezzâzlar olmağın yeniçeri odaları himâyesinde olup mu‘âf [u] müsellem olmak ile hâlâ bir şehr-i azîm gibi olmuşdur. Yenişehir’in cânib-i garbında nümâyân olan İlimboz yaylası dâmeninden cenûbdan garba tûlânî vâki‘ olmuş cümle üç bin beş yüz aded serâpâ kiremit örtülü biri biri üzre kat-ender-kat sık ve daracık bâğ u bâğçesiz kefere-i Rûm hâne-i menhûsları var.

Ancak bir mahalle-i müslimîn var. Anların da çoğu kavm-i ahıryan dır, ya‘nî Urûm’dan dönme melez müselmân şekilli âdemlerdir.

Bir câmi‘-i muhtasarı ve bir hammâmı ve bir mescidi ve on bir aded sağîr ü kebîr hânları ve cümle bin altmış aded dükkânları var.

Ve Yenişehir monlası nâ’ibi ve Gâzî Durhân Beğ evkâfı olmak ile anın tarafında[n] mütevellîsi ve bir yeniçeri çavuşu ve şehir subaşısı ve muhtesibi ve bâcdârı vardır. Ve harâc emîni Selânik yeniçeri ağasıdır kim bu şehrin cemî‘i re‘âyâ vü berâyâ keferelerinin mâlı Âl-i Osman’ın kırk bin yeniçeri kulları çukalarının gömleklik ve sarıklık asdarlarına kayd olunmuş harâc-ı azîmdir. Zîrî bu şehrin cümle küffâreleri bezzâz olup gâyet latîf bezler dokurlar. Ve cemî‘i kâfiristân ve Frengistândan ankâ bâzergânlar gelüp bez götürüp guruş altun getirirler. Anıniçün bu şehrin kefereleri de gâyet ankâlardır.

Ammâ gûyâ Malta şehridir. Bir müselmân sehel bir tecâvüz etse fi’l-hâl ol müselmânı katl edüp gâyib ederler. Sokakları gâyet dardır ve kesîf ve nâpâkdir. Ve evleri gâyet sık ve dıykdır.

Niçe yüz muharrirler fermân-ı pâdişâhîyle bu şehre girüp tahrîr edememişlerdir, zîrâ küffârın kesret ü vefretinden kefereleri add olunmamışdır. Bu şehir Yenişehir’den çok ma‘mûr şehr-i müzeyyendir. Bu şehrin kıblesi hârici tarafında tâ Yenişehir’e varınca cümle otuz yedi bin aded bâğdır.

Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbeleri ve kefereleri tendürüst olup sağdır, ammâ perî-rûy bânû-sıfat meh-cebîn-tal‘at Urûm kızları ve keratsaları olur kim her biri dîbâ ve şîb ü zerbâf ve la‘l yâkût murassa‘âtlara müstağrak olmuş zenâneleri ve muğân-pîçeleri vardır.

Ve cümle on altı aded kenîseleri ve iki bin kadar bıtrîk ve ladika ve ruhbân ve kıssîs ve mavramoloz ve keşîşleri ve patirgâhları vardır. Netîce-i kelâm zikrinde fâ’idesi ve beyânında â’idesi yok bir şehr-i mülevves belde-i kefere-i menhûshânedir.

Andan kıble tarafına 2 sâ‘at sahrâda gidüp,

İbtidâ bu şehir Leka kralın bâzergânbaşısı binâsı olmak ile müverrihîn-i Rûm merzibûm bu şehre dâr-ı tüccâr deyü tesmiye etmişler. Mürûr-ı eyyâm ile dest-i Âl-i Osmân'da dahi artık amâr olmağile Yenişehir nâmıyla müsemmâ bir şehr-i ra‘nâdır. {Sene 848 târîhinde ibtidâ Koca Murâd Hân-ı Sânî ibn Çelebi Mehemmed Hân fethidir.

Ba‘dehu Murâd Hân fevt olup küffâr Selânik'e istîlâ edüp ba‘dehu} sene (–) târîhinde Gâzî Turhân Beğ fethidir. Der-zamân-ı Sultân Mehemmed Hân-ı Sânî ya‘nî Fâtih-i Kostantiniyye asrında feth olup anların tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde Tırhala beği kâ'immakâmı dörd yüz âdemle hükm-i hükûmât edüp bu şehri zabt eder. Hâkim-i şer‘î beş yüz akçe mollalıkdır. Âsitâne tarafından rü‘ûs-ı hümâyûn ile dergâh-ı âlî kapucusu ve yeniçeri ocağından çukadârı ve bâzâra gideni ve yüz aded neferâtları vardır.

Nevâhîleri cümle iki yüz pâre ma‘mûr kurâlardır. Beher sene ber-vech-i adâlet mollaya seksen kîse mâl-ı cerâ'im hâsıl olur. Ve şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfı ve şehrin a‘yân-ı kibârı ve şehir içre üç aded nâ'ibi biri muhtesib nâ'ibidir, sipâh kethudâyeri, yeniçeri serdârı, muhtesib ağası, şehir kethudâsı, bâcdârı, harâc ağası (–) (–) (–) vardır.

Kal‘ası zamân-ı kadîmde hâlâ bezzâzisten olan yerde imiş. Gâzî Turhân Beğ münhedim etmeğile dizdârı yokdur. Lâkin iki yüz nefere mâlik martolos ağası vardır kim şehri her gece muhâfaza edüp şehir etrâfında olan (–) aded kapuları sedd ederler, pür-silâh pandur askerdir. Zamân-ı kadîmde Leka'nın tahtgâhı olup kal‘ası münhedim oldukdan sonra cemî‘i kal‘a taşların câmi‘ ve mesâcid ve medrese ve hân ve imâretler binâ etmişler, zîrâ bu şehir yakınında aslâ taş yokdur. Lâkin münhedim olan kal‘a yerlerinin âsâr-ı temeli taşları zâhir ü bâhirdir.

Bezzâzistânı ve çârsû-yı bâzârı tâ şehrin ortasında bir mürtefi‘ yerde vâki‘ olmuşdur. Mâ‘adâ imâret hayrâtları aşağı ovada bir düz fezâda tezyîn olmuş şehr-i mu‘azzamdır kim cânib-i garbîsi nehr-i Kösdem kenârıdır. Bu nehr-i azîm tâ Yanya dağlarından gelüp yine garb tarafında Meçova kurâların rey ü sakıy *[236a]* ederek gelüp şehirden 12 sâ‘at aşağı cânib-i şimâle akup Bababurnu nâm yerde Akdeniz'e mahlût olduğu yerde gemi ile geçilir bir nehr-i azîmdir kim niçe nehr-i âb-ı hayâtlar karışır.

Evsâf-ı cevâmi‘hâ-yı âbidân-ı zâhidân: Cümle yetmiş bir aded mihrâbdır. Yigirmi ikisi kârgîr minâre-i serâmedli salât-ı Cum‘a edâ olunur câmi‘-i selâtîn-misâl ma‘bedgâhlardır, ammâ cümleden mükellefi cisir başındaki kurşum kubâblı Hasan Beğ câmi‘i binâ-yı azîmdir, ammâ zîb ü ziyneti tarz-ı kadîmdir.

Andan namâzgâh-ı ibret-nümâ-yı azîm kim elli bin âdem alur müstecâbü'd-da‘ve yerdir.

Andan bu musallâya karîb Ömer Beğ câmi‘i, kurşumlu beytullâh-ı zîbâdır. Kıble kapusu üzre târîhi budur:

Benâ hâze'l-imâreti Ömer bin Durhân.

Tahrîr olunmuşdur. Ammâ,

Der-vasf-ı minâre-i ibret-nümâ: Bu Ömer Beğ câmi‘inin bir vâcibü‘s-seyr mîl minâresi var kim cemî‘i İslâm diyârında eyle hendese üzre bir bânghâne görülmemişdir.

Ve bir üstâd-ı selef dahi eyle bir kârgerlik etmemişdir. Bu minâre-i zîbâ-yı musanna‘ın içinde aslâ misli yokdur kim garîb temâşâdır. Aşağı kapusundan nazar etsen yukaru şerîfe kapusu görünür, içi bomboş bir minâre-i serâmeddir. Üstâd-ı bennâ-yı kudemâ bu minâre-i serâmede var kuvvet-i bâzû-yı ma‘rifetin sarf edüp minârenin iç yüzünde dîvârı etrâflarına bir gûne hendese ile taş kademeler edüp minârenin tâ zirve-i a‘lâsına urûc olunup ortası boş münkesir bir minâre-i refî‘u’l-bünyândır.

Andan el-Hacı Bayrâm câmi‘i: Bu dahi cümle rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr bir câmi‘-i ma‘mûrdur. Kapusu üzre târîhi:

İnne sâhibe’l-hayrât fahrü‘l-akrân el-hacı Bayrâm.

Terkîm olunmuşdur.

Andan Bayrak câmi‘i: Her vakitde muvakkıtı sâ‘at gözedüp ezân mahalli oldukda minârenin tâ zirve-i a‘lâ-yı alemine bir çam sırığı üzre bayrakını ipler ile çeküp cümle mü’ezzinânlar ol alem bayrağı görüp her cevâmi‘ ve mesâcidlerde ezân-ı Muhammedîler tilâvet olunur. Anıniçün bu câmi‘e Bayrak câmi‘i derler. Hakkâ ki bu bayrak alâmeti ve muvakkıtı aceb hayrât-ı azîmdir. Ve bu câmi‘ tâ çârsû-yı bâzârın ayne’l-fi‘linde olmak ile İslâmbol’un Rüstem Paşası ve Sultân Bâyezîd câmi‘i gibi subh u mesâ cemâ‘at-i kesîreden hâlî değil bir müferrih ve dilküşâ kurşum örtülü câmi‘-i pür-envârdır.

Ve Azîz Efendi câmi‘i ve Akçeli câmi‘ ve Türbe câmi‘i ve Burmalı câmi‘ ve Şeyh câmi‘i ve Ömer Ağa câmi‘i ve Muharrem Paşa câmi‘i ve Eski câmi‘.

Ve Sâ‘at câmi‘i: Bir serâmed binâda çan sâ‘ati var. Bir merhale yerden sadâsı istimâ‘ olunup Bayrak câmi‘i minâresine bayrak çekerler. Bu câmi‘ bir mürtefi‘ zemînde kiremit ile mestûr bir câmi‘-i ma‘mûrdur.

Ve cisr-i azîmin öte tarafında Mevlevîhâne câmi‘i ve Hacı Bekir câmi‘i ve Dâru’l-kurrâ câmi‘i ve Çömlekçiler câmi‘i ve Murâd Ağa câmi‘i ve Ahmed Efendi câmi‘i ve oğlu Çelebi câmi‘i ve Fâtıma Hâtûn câmi‘i, meşhûr cevâmi‘-i zîbâ ve mükellef ü mükemmel ma‘bedgâhlar bunlardır kim evkâf-ı azîmleri dahi ma‘mûrdur.

Der-beyân-ı mesâcidhâ-yı mahallât-ı muvahhidân: Cümle (–) aded mahalle zâviyeleri ve buk‘alarıdır. Evvelâ (–) mahallesi mescidi (–)

………………(1 satır boş)………………..

Der-ilm-i dâru’t-tedrîs-i müfessirân-ı âlimân: Cümle (–) aded medrese-i tâlibândır. Cümleden medrese-i Süleymân Paşa (–) (–) (–) (–) (–)

Der-dâru’l-ulûm, dâru’l-kurrâ-i hâfızân: Cümle üç yerde ilm-i tecvîd tilâvet olunur. Cümleden Darü‘l-kurrâ câmiinde hâfız-ı Kur’ân gayet çokdur.

Dergâh-ı dâru’l-hadîs-i peygâmberân-ı muhaddisân: Cümle üç yerde ilm-i hadîs-i Resûl-i Ekrem kırâ’at olunur. Cümleden Bayrak câmi‘inde meşâyih-i muhaddisî[n] vardır.

Der-binâ-yı mekteb-i ciğer-kûşe-i püserân: Cümle yigirmi iki yerde dâru’t-ta‘lîm-i sıbyân-ı ebced-hânı var. Cümleden (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı hânkâh-ı dervîşân: Cümle on yerde tekye-i erbâb-ı tarîk-i dervîşân-ı Âl-i

Abâ vardır. Cümleden cisir başında nehr-i Kösdem'in kenârında bir teferrücgâh Mevlevîhânesi var. Fuzalâu'd-dehrden Cenûbî Efendi nâm bir şeyhi var ve pâk ü pâkîze fakr-ı fâka çille-i merdânın çeker elli beş aded terk [ü] tecrîd semâ'-zen fukarâları var. Meydân-ı semâ' [u] safâgâhı ve fukarâ hücreleri ve matbah-ı Keykâvus'u ma'mûr ve ni'meti mebzûl hânkâh-ı Celâleddîn-i Rûmî'dir. Ve tekye-i,

………………(1 satır boş)………………..

Der-medh-i hammâm-ı râhat-ı cân: Cümle beş aded hammâm-ı hâss u âmmdır. Cümleden biri Bayrak câmi'i kurbunda kurşum kubâblı Pîrî Paşa hammâmı, gâyet müferrih [ve] dilküşâ hammâmdır. Andan Eski hammâm, çifte hammâm-ı azîmdir kim biri avretler içün binâ olunmuşdur. Andan Kâbil Ağa hammâmı, müferrihdir. Andan (–) hammâmı, bu dahi âb [u] hevâsı ve binâsı latîf hammâm-ı rûşenâdır. Gerçi bu şehr-i azîme göre bu zikr olunan beş aded hammâmlar azdır, ammâ ***[236b]***

Der-aded-i hammâmât-ı sarây-ı kibâr-ı a'yân: Cümle âlüftegân ahbâb kavilleri üzre bu şehr-i Yenişehir'de dörd yüz aded hammâm-ı mahsûs vardır, dediler. *El-uhdet ale'l-kâ'il* ammâ mezkûr hammâmların suları cümle at sakâları ile nehr-i Kösdem'den taşınır garîb ü acîb derd-i ser-encâmdır.

Der-hisâb-ı çârsû-yı bezzâzistân: Cümle sekiz yüz seksen aded dükkân-ı ehl-i hıref pîşekâr-ı ehl-i sanâyı'dır kim cemî'i esnâf-ı kârgerân, zergerân, çeberân mevcûddur. Ammâ bu şehrin tâ vasatında çârsû-yı bâzâr içre kal'a-misâl bir kârgîr kapulu ve dörd aded demir kapulu bir bezzâzistânı var kim gûyâ bu şehrin bir hısn-ı hasîn ve sûr-i metînidir. İçinde ankâ bâzergânları ve mahbûb hâcegîzâdeleri metâ' fürûht ederler.

Der-manzara-i hân-ı tüccârân-ı sevdâgerân: Cümle yigirmi bir aded vekâle-i bâzergân-ı berr [ü] bihârı var. Cümlesi kiremit örtülüdür, ammâ cümleden mükemmel (–) hânı

………………(1 satır boş)………………..

Der-defter-i sicillât-ı aded-i büyût-ı hânedân: Cümle dörd bin aded vâsi' tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ ve serâpâ kiremit örtülü ma'mûr evlerdir. Lâkin cümle dîvârları kerpiç ile mebnî hâitlardır, ammâ kapuları vâsi' sarâyları çokdur. Evvelâ (–) sarâyı,

………………(1 satır boş)………………..

Bu hânedânlar ile esvâk-ı sultânîlerin cümle etrâflarında haşebden parmaklı kapuları vardır. Ahşama karîb şehir içre tabl [u] kudûm çalındıkdan sonra cümle tedribe kapuların pâsbân ve martolosânlar kapayup emîn olurlar, zîrâ cümle dekâkînler bezzâzistânın etrâfında bir yerde olup kal'adan mahfûz çârsû-yı bâzârdır kim niçe bin Mısır hazînesi mâl vardır.

Der-binâ-yı cüsûr-ı memerr-i nâs-ı âbâdân: Cümleden nehr-i Kösdem üzre on aded göz Hasan Beğ Gâzî cisri, kavs-ı kuzahdan nişân verir bir püll-i ra'nâdır [ve] metîndir. Ve

………………(1 satır boş)………………..

Der-sitâyiş-i sebîlhâne-i atşân-ı cânsitân: Cümle üç yüz yerde her köşe başlarında ve her mahallâtlar içre sebîlhâneler mukarrerdir kim sâhibü'l-hayrâtlar atlar ve katırlar ile nehr-i Kösdem'den sayf [u] şitâda su taşıyup İmâm Hüseyin şehîdân-ı deşt-i

Kerbelâ rûhiyçün sebîl ederler, zîrâ bu şehir içre aslâ çeşme olmadığından sudan gayri hayrât-ı azîm yokdur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ammâ evlerde suları çokdur.

Der-aded-i tahrîrât-ı çâh-ı mâ-i hânedân: Cümle üç bin yüz altmış aded bi'r-i büyût-ı ra'nâlar vardır kim cümle kuyu suları isti'mâl eder ünâsı vardır. Hattâ bu şehirde su kıtça olmağile herkes vakt-i tekâzâ-yı hâcetde ibriğin eline alup çârsû-yı bâzâr içre ibriğiyle reftâr ederek sâhibü'l-hayrâtların beyt-i helâ hayrâtlarına edepde sıçmağa ya'nî (…) evşan etmeğe giderler, zîrâ her hayrât-ı kademgâh-ı istincâ [hâ]nelerin suları yokdur. Niçe bin sâhibü'l-hayrâtlar gelüp su hayrâtı edememişlerdir, zîrâ bu şehir bir mürtefi' yere vâki' olup andan âlî zemîn yokdur kim terâzûlarla su getireler.

………………(3/4 satır boş)………………..

Der-vasf-ı ârâmgâh-ı bâğ-ı İremezât: Cümle otuz aded mesîregâh teferrücgâhları vardır. Cümleden şehrin cânib-i şarkîsinde,

Fâtıma Hâtûn korusu: Bir hıyâbân-ı Acem-misâl koyah-ı çâr-bâğ-ı İremdir kim anda olan hudâyî dıraht-ı azîmler meğer Zirinoğlu Hırvadistân'ında ve Lipova kal'ası dağlarında olan aslâ zemîne güneş düşmez bir hıyâbân-ı Merâm'dır. Ve,

Seyrângâh-ı Kâbil Ağa köşkü: Bu dahi bir ferahfezâ yerdir. Ve

Teferrücgâh-ı Çelebi korusu: Budin serhaddinde Peçoy-ı Sirem mânend bâğ-ı İrem olan şehrin Bârûdhâne nâm mesîregâhına müşâbeheti var, bir dilküşâ-yı hoş-elhân tuyûrlu bir cân-ı cihân korusudur kim âdem güzeli kuzuları bu cây-ı dilküşâda hûbân uşşâklarıyla reme reme olur çerâgâhda reftâr ederler. Ve,

Mesîregâh-ı Tatarköy korusu: Niçe yerlerde bâğ u bâğçelerde ve sayd [u] şikâr edecek sahrâları bî-hadd ü bî-kıyâsdır.

Bî-medh-i âb [u] hevâ-yı Yenişehir: Mâh-ı Temmûz'da hevâsı sakîldir ve nehr-i Kösdem hammâm suyu gibi cereyân eder, ammâ eyyâm-ı şitâsı gâyet latîfdir.

Der-kâr [u] kisb-i ahâlî-i işgâlât: Ekseriyyâ halkı kavm-i tüccârdır, zîrâ bânîsi dahi tüccâr olduğundan mün'im ve garîb-dost merd-i meydân kişileri vardır.

Der-fasl-ı lisân-ı ahâlî-i ıstılâhât: Ekseriyyâ halkı Rûmca kelimât ederler, zîrâ re'âyâları cümle Urûm kefereleridir. Anıniçün halkı "Varmişik, ge[l]mişik" deyü kelimât ederler. Halkının libâsları ekseriyyâ semmûr kürklü ve elvân saya ferrâceli ve serhadli kontoşlar geyerler. Vasatu'l-hâlleri londura çukalar geyüp Tırnovi bezi haftân geyerler ve başlarına mutallâ destâr-ı Muhammedî sararlar. Ammâ tâze cüvân yiğitleri çuka dolamalar geyüp başlarına çuka berata geyüp kortela bıçak taşıyup ayaklarına sarı kubâdî pâbuç geyüp gezerler.

Temâşâ-yı garîbe: Cümle zenâneleri *[237a]* dahi kırmızı saya çukadan berata geyüp cevâhir ve incü püskülleri beratalarının depelerine zeyn edüp cümle Frengî atlâs ve kâmhâ ve hârâ ve dârâyî hil'at-i fâhireler geyüp başlarında beyâz ızâr ve yüzlerinde kıldan nikâb ile mestûr olup gezerler. Ammâ **ibret-i acîbe** kefere re'âyâlarının bir nev'i üç kulaç beyâz sarık sararlar. Dörd kulaç olsa kefereleri tecrîm ederler. Aslâ müselmân destârından fark olmaz kefere re'âyâlarıdır.

Diğer temâşâ[-yı] ibret: Bu şehrin bir gûne dahi re‘âyâ keferеleri var. Freng şapkası gibi manlifke Eflâtûniyye şapkası geyerler, ammâ Frengin siyâh şapkadır, ammâ bu re‘âyânın beyâz keçeden şapka geyerler ammâ depeleri sehel sivridir. Bir mudhik çehre-i acîb lûlî mashara şapka ve inbisatlı keferelerdir.

Der-aded-i cinân-ı bâğavât-ı erbâb-ı hâcât: Cümle yigirmi bin altmış aded bâğ-ı engûr öşr-i sultânî verir.

Memdûhâtından: Alî Fakılar eriği gâyet âbdâr hoş-hor âlûdur kim âlû-yı Buhârâ‘dan ve Mardin icâsından ve Birgili eriğinden latîf ve serî‘u’l-hazmdır kim gâyet meşhûr-ı âfâk olup pâdişâhlara hedâyâ gider. Ve Karaferye’nin kaysı nârı gibi latîf ve âbdâr rümmânı olur kim hakkında *“en-Nârü fâkihetü’ş-şitâ”* [28] denilse olur. Ve baba ayvası ve tekyeşîn ayvası ve ekmek ayvası dahi gâyet latîf hoş-bû sefercelîsler olur. (–) (–) (–) (–) (–)

Der-hisâb-ı ilm-i usturlâb-ı kavl-i müneccimân: Bu şehr-i azîm iklîm-i (–) bulunup arz-ı beledi harfeyn-i “lut”dur. Ve tûl-ı nehârı harfeyn-i “nüh”dür. Ve kıblesi cenûb cânibine olan hatt-ı nısf-ı nehârdan cenûb cânibine olan maşrık cânibine otuz tokuz derîcedir. El-hâsıl Mısır kıblesi üzre bunun dahi kıblesi vâki‘ olmuşdur. (–) (–) (–) (–)

Der-fasl-ı temimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Yenişehir: Gâyet ma‘mûr u müzeyyen şehirdir. Hâlâ dahi ma‘mûr [u] âbâdân olmadadır, ammâ “Tâ‘ûndan yigirmi bin âdem telef oldu” deyü Yenişehir monlası Hısımzâde Abdülbâkî Efendi nakl etdi. Hakkâ ki niçe hânedânlar kapanup kalmışdı. Bir kerre böyle tâ‘ûn-ı ekber Bursa Yenişehir’ine dahi vâki‘ olmuşdu.

………………(2.5 satır boş)………………..

Der-mertebe-i ziyâretgâh-ı kibâr-ı evliyâ-yı Yenişehir: Evvelâ şehrin kıblesi tarafında türbe-i pür-envâr-ı Hacı Efendi ve eş-Şeyh Hazret-i Azîz Eendi *kuddise sırruhu’l-azîz.* Türbe-i mehbıt-ı pür-nûrunun rûyu üzre târîhi budur:

Gûş edüp dedi Şerîfî târîh,

Gitdi Firdevs’e Azîz-i ulemâ.

Sene (–)

Ve Yenişehir’den yıldız cânibine 2 sâ‘atde,

Ziyâret-i Kapudan Hasan Çelebi. Ve ziyâret-i Şâmî Yahyâ Efendi: Şâm-ı cennet-meşâmın Sâlihiyye nâm mahallesinde vücûda gelüp seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem iken Yenişehir’de tavattun edinüp Mehemmed Çavuş mescidi sâhasında medfûndur. Yerine mahdûm-ı nevcüvânları Seyyid Şerefeddîn seccâde-nişîn olup ol dahi sene 1004 târîhinde azîz-i mezbûr kerâmât-ı aliyye ile meşhûr iken merhûm olup pederleri cenbinde âsûdedirler. Ve (–) (–) (–)

………………(2 satır boş)………………..

Bir ay kâmil bu şehirde zevk [u] safâlar edüp ba‘dehu alâ tarîkı‘s-seyr,

Yenişehir’den Kesendire ve Koloz câniblerine gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ Yenişehir’den cenûb cânibine (–) sâ‘atde vâsi‘ sahrâlar içre ma‘mûr u âbâdân kurâları geçüp,

Der-vasf-ı kasaba-i Ermiye

Tırhala sancağı hâkinde (–) dir ve yüz elli akçe pâyesiyle a'lâ kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâdır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve gayri hâkimleri Yenişehir'dedir. İllâ subaşısı ve bâcdârı vardır. Kasabasının imâreti leb-i deryâdan alarka bir düz vâsi' sahrâda bir lezîz sulu ve bâğ u bâğçeli ve cümle (–) aded kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî mükellef büyût-ı ra'nâlardır.

Ve cümle (–) aded mahallâtdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ (–) câmi'i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded medrese-i sûhtegândır. (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded mekteb-i sıbyândır.

Ve cümle (–) aded tekye-i dervîşândır. (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded hândır. (–) ***[237b]***

Ve cümle (–) aded hammâm-ı cân-sitândır.

Ve cümle (–) aded dükkânçe-i esnâfândır.

………………(2.5 satır boş)………………..

Ammâ limanının ağzı açıkdır. Gün doğusu rûzgârı dokunur bir körfez içinde a'lâ yataklı gâyet vâsi' limandır kim bir uğurdan beş yüz pâre gemi yatmak kâbil a'lâ demir dutar gemilere karârgâh olacak bir cây-ı menâs limandır kim suları revân bir limandır.

Bu rabtanın dahi ahâlîsinin lisânları Urûmşadır kim "Varmişik, gelmişik" deyü kelimât ederler,

………………(3 satır boş)………………..

Andan kalkup cânib-i kıbleye (–) sâ'at leb-i deryâ ile giderken,

Evsâf-ı liman-ı azîm Yoroz, ya'nî kal'a-i kadîm Koloz

Bânîsi Rûm tekrûrlarından Batlîmûs Papayoroz nâm bir bıtrîk binâ edüp veled-i nâpâki olan Koloz nâm velîd-i pelîd hâkimi olup anın ismiyle müsemmâ olup Biga Koloz deyü Rûm tevârîhlerinde merkûmdur.

Ba'dehu sene (–) târîhinde Sultân (–) asrında be-dest-i (–) Paşa fethidir. Hâlâ Tırhala sancağı hâkinde voyvadalıkdır.

Ve (–) yük akçe iltizâm olup emîn oturur, zîrâ bender iskeledir. Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi (–) aded kurâdır. Kethudâyeri ve serdârı ve dizdârı ve üç yüz aded kal'a neferâtları ve muhtesibi ve bâcdârı ve Tırhala sancağı zu'amâsı ve erbâb-ı tîmârı muhâfazacıları vardır.

Eşkâl-i kal'ası: Leb-i deryâda bir mürtefi' taş üzre şekl-i muhammes yine bir taş binâ sûr-ı üstüvâr-ı ra'nâdır kim gâyet metîn [ü] bâlâdır. Dâ'iren-mâdâr cirmi (–) adımdır. (–) kapusu var. Bu kal'a-i serâmed Akdeniz'in bir körfezi intihâsında vâki' olup körfezin ağzı kıbleye nâzır olup limanı bin pâre gemi alur. Altı aded rûzgâr-ı zorkârdan emîn bir liman-ı cây-ı emândır kim her ne cânibe keştîler demir bıraksalar a'lâ lenger dutar limandır.

Kal‘asının cümle topları limana nâzırdır, ammâ ol kadar azîm mefret topları yokdur.

Ve kal‘ası da köhne binâ olmak ile câ-be-câ rahnedâr yerleri vardır. Anıniçün cebehânesi azdır.

Ve derûn-ı hisârda cümle (–) aded kiremit örtülü hâneleri vardır. Ve (–) câmi‘i (–) (–) var,.

Ammâ aşağı liman kenârında azîm mahzenleri vardır. Hattâ bu hakîr bu kal‘aya gelmezden üç gün mukaddem Venedik donanması gemileri gelüp bî-bâk ü bî-perv[â] bu limanda lenger-endâht olup kal‘aya istîlâ edüp aslâ muhâfızân karşu duramayup firâr etdiklerinde kal‘adan bu kadar esîr mâl-ı ganâ’im ile kal‘a kapusun kal‘ edüp aldıkda liman kenârında olan anbârların içlerinde olan niçe kerre yüz bin kîle zehâyir-i gûnâ-gûnları gemilerine tahmîl edüp gitmişlerdi. Bu hakîr vardıkda henüz firâr edenler şehre ve kal‘aya gelmede idiler.

Der-ta‘rîf-i varoş-ı kal‘a-i Koloz:

………………(3 satır boş)………………..

Andan kalkup cânib-i (–) (–) gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Aleksandire, ya‘nî şehr-i atîk Kesendire

Be-kavl-i tevârîh-i Rûm bu kal‘ayı Aleksander ya‘nî İskender binâ etmişdir. Kavm-i Rûm İskender-i Zülkarneyn’e Aleksandire derler. Bu şehr-i kadîm anın binâsı olmağile Aleksandire’den galat olup Kesandire derler. Andan dahi galat olup Kesendire Burnu derler. Selânik körfezi burnuyla Eğriboz’un Kızılhisâr burnu mâbeyninde Kesendire burnudur.

………………(3.5 satır boş)……………….. ***[238a]***

Andan cenûb cânibine (–) sâ‘at ma‘mûr kurâlar geçüp âb-ı hayât sular içüp,

Der-sıfat-ı eşkâl-i rabta-i müzeyyen Velesin: Bu dahi Tırhala livâsı hâkinde yüz elli akçe pâyesiyle ma‘mûr kazâdır. Ve nâhiyesi (–) kurâdır. Ve hâkim-i örfü (–) tarafından voyvadadır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi vardır. Cümle imâret binâları bir vâsi‘ zemîn âb-ı hayâtlar cereyân eder hevâdâr yerde vâki‘ olup cümle (–) aded mahalledir. Ve cümle (–) mihrâbdır.

………………(5 satır boş)………………..

Andan (–) sâ‘atde (–) cânibine sahrâlarla ma‘mûr kurâları seyr [ü] temâşâ ederek,

Der-sitâyiş-i kasaba-i zîbâ Çatalca-i ra‘nâ: İslâmbol kurbun[d]a bir dahi Çatalca rabtası vardır ammâ bu andan ma‘mûrdur.

………………(9 satır boş)………………..

Bu kasabayı dahi seyr [ü] temâşâ edüp andan kalkup cânib-i garba teveccüh edüp (–) sâ‘atde ma‘mûr kurâlar geçüp ve nehr-i Köstem’i gemilerle ubûr edüp menzil-i karye-i (–), andan yine taraf-ı garba (–) sâ‘at dahi kûh-ı ser-bülendler eteğinde ma‘mûr kurâ-yı müzeyyenler içre gidüp andan,

Evsâf-ı (–) (–), ya‘nî kal‘a-i köhne-binâ Tırhala

Bânîsi Leka-yı bed-likâ-yı bî-bekânın bâğ-ı Merâmgâhıdır. Niçe divelden divele girüp ba‘dehu Venedik küffârı elinde amâr olup gûyâ ravza-i cinân oldukda hemân bir gece Yıldırım Bâyezîd Hân-ı Gâzî Üsküb şehrinden sene (–) târîhinde ilgar edüp şebhûn ile bu şehri gâret ü alan [u] tâlân edüp ol kadar mâl-ı defâ’in hazâ’in alup bu kadar bin esîri bend-i zencîr edüp kal‘ayı câ-be-câ münhedim edüp gider. Ba‘dehu sene 852’de Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed pederi Selânik’i ve Yenişehir’i feth eyleyüp ba‘dehu bu Tırhala dest-i Venedik’den alup içine asker-i İslâm kor.

Ba‘dehu Rûm ve Bulgar kefereleri bir fürce bulup yine bu kal‘aya istîlâ etdiklerinde sene 799 târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî Mora vilâyetinde Moton ve Koron kal‘aları fethine giderken deryâ-misâl asker ile bu kal‘a-i Tırhala’ya uğrayup feth eder. Be-dest-i Gâzî Durhân Beğ. Yine Durhân Beğ‘e hükûmeti ihsân olunup amâr eder.

Hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre bu da Rûmeli eyâletinde başka sancak beği tahtı olup paşasının hâss-ı hümâyûnu 450.885 akçedir ve ze‘âmeti 36 ve tîmârı 529’dur. Alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Kânûn-ı pâdişâhî üzre hîn-i seferde cümle erbâb-ı tîmâr cebelüleriyle ve paşasının askeriyle cümle üç bin leşker-i pür-silâh olup livâları altında Rûmeli vezîriyle sefer eşerler.

Ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve üç yüz akçe pâyesiyle tahtabaşı nâm şerîf kazâdır kim ber-vech-i adâlet kadıya beher sene on kîse mahsû[l] hâsıl olur. Nâhiye kurâları cümle (–) aded ma‘mûr kurâlardır.

Ve mahkemesi bir ferah-fezâ küşâde yerdedir. Ve sipâh kethudâyeri ve *[238b]* yeniçeri serdâr[ı], kal‘a dizdârı, yüz elli aded kal‘a neferâtları, muhtesib ağası, bâcdârı, şehir kethudâsı, mi‘mâr ağası, harâc ağası, şehir subaşısı (–) (–) (–) vardır.

Der-sıfat-ı eşkâl-i kal‘ası: Yanya(?) Venedik amârı olup bir ulu vâsi‘ öz içinde bir yalçın serâmed beyâz kaya üzre kıbleden yıldız cânibine şekl-i bâdemî tûlânîce vâki‘ olmuş bir Şeddâdî seng-i tırâş bir hisâr-ı savaş-ı perhâşdır kim gâyet sa‘b u metîn ve kârgîr kavî binâ-yı azîmdir. Dâ’iren-mâdâr cirmi iki bin yüz adımdır. Ancak cânib-i garba nâzır bir kapusu var ammâ iki kat metîn bâb-ı hadîdlerdir ve cümle iki kat hisârpîçeli sarp dîvârlı binâdır. Ve bu kapudan içeri iki kat demir kapular dahi vardır. Bu aralıkda beş aded hânecikler vardır kim bu mahal başka bir bölme hisârcıkdır. Andan yukaru yalçın kaya yollar üzre gidüp bir demir kapu dahi vardır. Ol kapudan içerisi orta hisârdır. Bu hisârda cümle on aded neferât evleri ve bir câmi‘i ve bir serâmed sâ‘at kullesi var kim nâkûsunun sadâsı bir merhale yerden istimâ‘ olunur. Gayri yerleri arz-ı hâliyedir kim çârsû-yı bâzâr ve gayri imâret yokdur.

Andan yokuş yukaruya yine yalçın kayalar üzre gidüp tâ iç kal‘adır kim cânib-i garba nâzır bir sa‘b u kavî demir kapusu var ammâ gâyet küçükdür. At ve eşek giremez. Bu iç kal‘a gâyet sedd-i metîn binâ-yı kavî vâki‘ olup çâr-kûşesinde çâr kulle-i bâlâları var kim her bir[i] eflâke kad keşân olup içlerinde leb-ber-leb daru ve buğday ve kabuklu pirinç ve gayri nukûl ve bukûl ve zehâyir mâl-â-mâldir. Bir kullesinde sâfî âlât-ı silâha müte‘allık cebehâneler ve sâ’ir mühimmât-ı levâzımâtlar memlûdur. Ve kal‘a dizdârı dâ’imâ bu kal‘ada mahpûs gibi olur. Bir top menzili mesâfe-i ba‘îdeye gitmek ihtimâli yokdur. Dizdârdan gayri bu nârin hisârda bir âdem sâkin değildir.

Ve bu iç hisâr eyle bâlâdır kim cenûb tarafında Kalabakkayası, Kız kal‘ası dağı, Kesendire ve Koloz dağları ve Ermiye burnu ve Selânik'in Hortaç dağı cümle nümâyândır. Tâ bu mertebe Tırhala'nın iç hisârı bâlâdır.

Der-sitâyiş-i aşağı şehr-i Tırhala: Cümle 16 mahalle-i müslim ve cümle 8 aded mahalle-i keferedir, ammâ aslâ Yahûdî mahallesi yokdur. Ticâret ile gelüp giderler. Evvelâ (–) mahallesi,

………………(1 satır boş)………………..

meşhûru bunlar[dır].

Ve cümle iki bin üç yüz aded tahtânî ve fevkânî ve kârgîr binâ hânedân-ı ra‘nâ serâpâ la‘l-gûn kiremit örtülü taş ve kerpiç dîvârlı şâhâne şâhnişîn ve kasr-ı âlîli ve bâğ u bâğçeli gâyet vâsi‘ ve âb-ı hayât kaynak sulu mükemmel ve mükellef ve ma‘mûr u müzeyyen evlerdir.

Der-vasf-ı sarây-ı kibâr-ı a‘yân: Cümleden Abdülfettâh sarâyı, beğ sarâyı, kadı sarâyı, Hasan Ağa sarâyı, Körâhûr kethudâsı sarâyı, Zâ‘imzâde sarâyı (–) (–) (–) (–) (–) (–) meşhûr sarâylardır.

Der-aded-i cevâmi‘hâ-yı şehzâdegân ve sâ'ir kibâr-ı zîşân

Cümle 23 aded ma‘bedgâh-ı müslimîn-i âbidândır.

Evvelâ cümleden min nesl-i selâtîn-i Âl-i Osmân olan sekiz aded câmi‘-i Cum‘anın güzîdesi ve mükemmel ü mükellefi **Osmân Şâh câmi‘**idir kim bir diyârda misli yokdur, illâ Tire ve Ma‘nîsa ve Bursa ve İslâmbol'da var kim gerçi küçükdür ammâ gâyet binâ-yı rûşen-âbâd ve müzeyyen ü ma‘mûr u rûşen binâ câmi‘-i dilküşâ-yı ra‘nâ-yı ibret-nümâdır.

Bunda olan âvîze-i maslûbât murassa‘lar ve bunda olan mihrâb u minberdeki tasannu‘lar ve bunda olan şîrînkârlığ u gûnâ-gûn tasarruflar vâki‘ olmuşdur kim ehl-i vasf anın midhatinden kâsırdır.

El-hâsıl hüsn [ü] letâfeti, kân-ı zarâfeti vasfdan hâric ve beyân-ı kilk-i cevâhir-nisârdan âric câmi‘-i pür-envârdır. Hakkâ ki Sultân Süleymân Hân câmi‘in binâ eden Koca Mi‘mâr Sinân ibn Abdülmennân Ağa bu câmi‘-i beytullâhı binâ edüp var makdûrun sarf edüp atlâs-ı felekde böyle bir kârgerlik bir mi‘mâr-ı selef-i mühendisîn etmemişdir. İnkırâzı‘d-devrân müebbed ola.

Bu câmi‘-i pür-envârın kubbe-i mînâsı çâr-kûşe dîvâr üzre vâki‘ olup İslâmbol'da gûyâ Selîmiyye câmi‘idir kim içinde aslâ amûd-ı müntehâlar yokdur. Ancak kubbe-i nîlgûn kenârlarında kanâdîl çerâğân edecek demir parmaklıklı kenâreler vardır. Kıble kapusu gâyet musanna‘dır kim atebe-i ulyâsı üzre târîhi budur: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve taşra soffasında altı aded sütûn-ı ibret-nümûn *[239a]* üzre beş aded kubâb-ı serâmedlerdir kim her biri kubbe-i eflâke mânenddir.

Ve haremi bir beyâz mermer ile mefrûş bir kâr-ı mermer nukûş-ı ruhâmdır. Etrâfında amûd-ı müntehâlar üzre kubâblar ile âraste ve medrese-i âlimân hücreleriyle pîrâste olmuş harem-i dilküşâdır. Ammâ bu câmi‘-i müferri[h] şehrin içinden cereyân eden nehr-i (–)

kenârında bir düz çemenzâr u lâle‘izâr yerde vâki‘ olup cümle imâreti ve medrese ve mektebi ve hân u hammâm ve gayri âsâr-ı binâları cümle Osmân Şâh’ın hayrât [u] hasenâtları olup serâpâ âsâr-ı binâları rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr bir âsâr-ı ma‘mûrdur.

Lâkin şehir kenârında olmak ile cemâ‘atden garîbdir, ammâ ba‘de’l-asr şehrin cemî‘i erbâb-ı dükkânı ve cümle erbâb-ı ma‘ârifân u âşıkân-ı sâdıkânları gürûh gürûh bu câmi‘in etrâfında olan dırahtistân [u] sebzezârların (…) larındaki çemenzâr yerlerde oturup cavk cavk olup cümle ahbâb zevk u şevk ederler, zîrâ şehrin bir teferrücgâh yeri budur kim bir müferrih ve hevâdâr ve mesîregâh zemîn-i lâle‘izârda vâki‘ olmuşdur. Hakkâ ki Koca Osmân Şâh Al-i Osmân neslinden olup bir sâhib-i tab‘ keremkârây olduğu câmi‘-i hayrâtlarından ma‘lûmdur.

Bu şehzâde-i cüvân-baht Sultân Bâyezîd ve Sultân Selîm-i Evvel vüzerâlarından Kara Mustafâ Paşa’nın ciğer-gûşe cüvânbahtıdır kim Sultân Süleymân’ın hemşîrezâdesidir kim Selîm Şâh-ı Evvel’in duhter-i pâkîze-ahterinden vücûda gelüp Sultân Süleymân’dan uluca idi. Hattâ Selîm Şâh, Sultân Süleymân’ı katl edin deyü bostâncıbaşıya teslîm etdikde bostâncıbaşı şehîd etdim deyü bir âdemin cenâzesin kılup Eyyûb Sultân civârında mukaddemâ medfûn olan Çelebi Şehzâde Mustafâ yanında ol âdemi defn edüp, ammâ bostancıbaşı-yı dûrbîn-fikr akl-ı Arasto Süleymân şehzâdeyi Kullebâğçesinde bostâncı sûretine koyup çapa çaldırır. Tâ ki Selîm Hân Mısır’ı feth edüp İslâmbol’a geldikde sâhib-firâş olup dâr-ı bâkî tarafları göründükde:

“Pâdişâhım sizden sonra bu tâc [u] taht, raht u baht kime intikâl eder? İşte hâlâ pâdişâhım bilâ veled kalup Sultân Korkud ile Sultân Ahmed bürâderânlarınız[a] kıydınız ve ciğer-gûşen şehzâde-i âzâde sarı arslan Süleymânınıza kıydınız. Şimdi sâhib-i taht-ı Âl-i Osmân kim olur” dediklerinde,

“Kızım evlâdı, şehzâde-i dânâ Osmân Şâh müstakil olsun” dedikde Osmân Şâh’ı müstakil pâdişâh etmeğe cümle kullar karâr verirler.

Hemân bostâncıbaşı Selîm Şâh’ın hâlet-i nez‘inde yüz bin yemîn billâh ile Sarı Süleymân’ı Kullebâğçesi’nde külâh-ı zeriyle ve elind[e] çapasıyla Selîm Şâh huzûruna bostâncıbaşı Süleymân’ı getirüp baba ve oğul birbirlerin bağrına basup hemân ol ân Selîm Hân kırk gün dahi sıhhat-i emân bulup bostâncıbaşıyı kubbe vezîri edüp kırkıncı gün Selîm Hân [29] emriyle âhirete gidüp Süleymân Hân müstakil pâdişâh oldukda kul tâ’ifesi bir hayli güft ü gû edüp,

“Selîm Hân vasiyyet etmişdi. Biz Osmân Şâh’ı pâdişâh ederiz, zîrâ ulu şehzâde-i cüvân-bahtdır” deyü niçe gûne güft ü gûlar olunca hemân Süleymân Hân-ı âkıbet-endîş Osmân Şâh’ı hemşîresiyle ya‘nî Osmân Şâh’ı vâlidesiyle bir gecede ılgar ile bu Tırhala sancağına nefy edüp kayd-ı hayât ile mü’ebbed bu livâyı Osmân Şâh’a ihsân edüp Süleymân Hân güft ü gûdan halâs olup müstakillen pâdişâh olur.

Beri tarafda Osmân Şâh da taht nişînlikden me’yûs olup bu Tırhala içre bu câmi‘-i zîbâyı ve niçe yüz aded hayrât [u] hasenâtları binâ eder. *Rahmetullâhi aleyh.* Hakkâ ki câmi‘-i pür-envârdır.

Andan şehir içinde,

Mustafâ Paşa câmi‘i: Bu dahi nûrun alâ nûr bir câmi‘-i pür-nûrdur kim cümle eser-i binâları serâpâ kurşumlu binâ-yı ra‘nâdır. Kapusu üzre merkûm olan târîhi budur:

În ibâdethâne-i Sübhân,

Âhıreş âmed der- meh-i Şa‘bân,

Dîde bûdem temâm şüd în câmi‘,

Güfte-end târîh-i Ka‘betü‘l-İrfân.

Sene (–).

Andan **Câmi‘-i Gâzî Durhân Beğ**: İbtidâ-i fetihde binâ olunup ma‘bedgâh-ı kadîmdir. Çârsû-yı bâzâr içinde vâki‘ olmağın şeb [u] rûz cemâ‘at-i kesîreye mâlik namâzgâhdır. Lâkin kiremitli tarz-ı kadîmdir. Kıble kapusu üzre celî hatt-ı kadîm ile târîhi budur:

Geşt târîh mahzenün fî Hak.

Sene (–)

Bu câmi‘-i pür-nûrun kıblesi önünde gûnâ-gûn havzlar mâ-i cârîler var. Andan,

Lala Paşa câmi‘i: Bu dahi serâpâ rusâs-ı hâs ile mestûr bir eynegâh-ı ma‘mûrdur. Andan,

Akça câmi‘i: Bu dahi mesîregâh-ı merâmdır. Andan,

Alaca câmi‘: İskender beğ hayrâtıdır. Andan ,

Ömer Beğ câmi‘i: Şehrin cenûbunda Kalabakkaya yolunda bir câmi‘-i latîfdir. Lâkin minâresi serâmed değildir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-defter-i mesâcid-i mahallât-ı müselmân

Cümle sekiz aded buk‘alardır. Evvelâ Alî Çavuş mescidi ve zâviye-i Ca‘fer Efendi, (–) (–) (–) (–) (–) ***[239b]***

Ve cümle 6 aded medrese-i tâlibân-ı âlimândır. Cümleden Osmân Şâh medresesi, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 9 aded mekteb-i sıbyân-ı püserândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle 8 aded hânkâh-ı dervîşândır. Tekye-i Ca‘fer Efendi ve zâviye-i Alî Çavuş ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 13 hammâmdır. Osmân Şâh hammâmı çiftedir. Ve Durhân Beğ hammâmı ve Ömer Beğ hammâmı, cümle hevâsı ve binâsı hûb hammâm-ı dilküşâdır.

Ve cümle 70 aded sarây hammâm-ı mahsûsaları var. Cümleden Abdülfettâh Paşazâde sarâyı hammâmı ve Durhân Beğzâde sarâyı hammâmı ve niçe hammâmlardır.

Ve cümle 1000 aded dükkânçe-i esvâk-ı sultânîdir, ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin cemî‘i tuhaf-ı dünyâ bu şehrin içinde bî-kıymet bulunur.

Ve cümle 5 aded hân-ı hâcegânları vardır. Cümleden, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 3 aded imâret-i dâru'z-ziyâfe-i fakîrânı vardır. Evvelâ Osmân Şâh imâreti ve Gâzî Durhân Beğ, (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 5 aded yerde cüsûr-ı memerr-i nâsı vardır. Cümleden binâ-yı ibret-nümâ şehir içinde Lala Paşa cisri, on beş aded hurde gözlüce cisr-i musanna'dır ammâ alçakdır. Ve cisr-i Osmân Şâh: Sekiz göz nâmıyla ma'rûf bir cisr-i musanna'-ı mevsûfdur. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle bin bir aded çeşme-i aynı'l-hayât misilli kaynakları var, deyü nakl etdiler. Hakkâ ki bu şehr-i Tırhala sudan ibâret bir mâ-i dâru'l-hayâtdır. Evvelâ Sekiz göz cisr başında Dervîş Beğ çeşmesinin kemeri altındaki târîhidir:

Halka bu çeşmeyi yapdıkda görüp Şâmî,

Der-akab dedi târîhini mâ âb-ı hayât-ı sânî.

Sene 1024.

Niçe yüz çeşmesâr-ı uyûn-ı câriye kaynakların üzerlerine niçe yüz sâhibü'l-hayrâtlar kubbeler binâ edüp ba'zısına havz-ı latîfler inşâ edüp cümle benî âdem ve cemî'i devâbbât def'-i atşân edüp niçe yüz aynu'l-hayât misilli ay[n]-ı bî-hisâbın cümlesi şehir içre cereyân eden nehr-i (–) karışup kıble tarafına cereyân ederek Kiremitlik nâm mahalde cümle uyûnlar bir yerden nehr-i Kösdem'e mahlût olduğu yerde bir âb-ı hayât âb-ı zülâl vardır kim ismine Şeker bınarı derler. Cemî'i şehr-i Tırhala'nın sâhib-i tab' olanları at sakkâlarıyla su getirdüp Şeker bınarından nûş ederler. Hakkâ ki Şeker bınarı dedikleri kadar vardır.

Cümle 200 aded ibret-nümâ-yı eser su dollâbları var kim Adana şehrinde ve Arabistân'da Hamâ şehrindeki gibi su dollâbları var. Şehrin ortasında cereyân eden nehr-i (–) yemîn [ü] yesârında sağîr ü kebîr dollâblar deverân edüp her birinden birer gûne sadâ peydâ olup başka bir gûne nağamât-ı makâmât-ı dollâbdır kim cümle hammâmlara ve câmi'lerin havz [u] şâzrevânlarına ve cemî'i sarây hânedânlar ve müşebbek bostânlar ve niçe bin aded ravza-i rıdvân misilli cinîn ü gaytânlara cemî'i âb-ı sâfî muravvaklar bu dollâblardan tevzî' [ü] taksîm olup şehir bâğçeleri rey olur. Bir acâ'ibât [ü] garâ'ibâtdan dollâb-ı vâcibü's-seyrlerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 105 aded pâk ü pâkîze taş döşeli beyâz kaldırımlı şehr-i tâhirdir. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle halkı Urûmşadır. Dilleri Urûm gibi "Varmişik, gelmişik, olmişik ammâ neylemişik" deyü kelimât eder ankâ âdemleri vardır.

Ve cümle 23 aded mesîregâhları var. Cümleden Osmân Şâh fezâsı ve (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle mahsûlâtları şehrin cenûb tarafındaki sahrâda yedi gûne gendümü ve şa'îri ve pembesi ve gayri hubûbâtları çokdur.

Ve cümle mahbûb u mahbûbesi şîvekâr ve tendürüst duhter-i pâkîze-ahteri ve mahbûb gulâmları gâyet çokdur, zîrâ hevâsı latîfdir.

Ve cümle re'âyâ vü berâyâsı Rûm ve Ermenî ve Bulgar ve Sırf ve Latin tüccârları

çokdur kim sığır gönü ve gayri metâ‘ alup Venedik’e götürürler.

Der-vasf-ı şehrengîz-i külliyât:

………………(6 satır boş)……………….. *[240a]*

Der- ziyâretgâh-ı kubûr-ı kibâr-ı evliyâullâh-ı şehr-i Tırhala

Evvelâ, **ziyâret-i Durkud Baba**.

Ve ziyâret-i serbâzân-ı gâziyân-ı mücâhidân-ı fillâh **Gâzî Durhân Beğ:** Câmi‘inin hareminde medfûndur.

Ve eş-Şeyh Hızır Efendi ve eş-Şeyh Ramazân Efendi ve Alaca câmi‘de kutb-ı âlem-i rûhânî, kamer-i zindegânî **eş-Şeyh Hüseyin Efendi**, *kuddise sırruhu.*

Ve ziyâretgâh-ı şem‘-i âlem, çerâğ-ı hurrem, şeref-i ibâd, kenef-i zühhâd, âfitâb-ı nihânî, ma‘den-i hikmet-i Rabbânî, **eş-Şeyh Hazret-i Ca‘fer Efendi,** *kuddise sırruhu:* Bu azîz-i merkûm Tâlî Efendi’nin bürâder-i cân-berâberidir. Birkaç kerre hacc-ı şerîf edüp Yemen ve Aden ve Sebâ şehirlerin seyâhat edüp Yemen’de Veys el-Karanî âsitânesinde kalmak murâd edindikde bir gece menâmında Veys el-Karanî‘yi görüp,

“Yâ hazret, maskat-ı re’sin olan Tırhala’da kal” buyururlar.

Andan azîz-i merkûm şedd-i rahil ederek Tırhala’ya gelüp bir zâviyeyi binâ edüp halkı tarîk-i Hakk’a yöneldüp gitdiler. Dahi sene 1026 târîhinde cânib-i Hakk’a yönelüp zâviyesi sâhasında türbe-i mahsûsasında âsûdedir. Ammâ âsitânesinde halîfe ve fukarâları aceb cem‘iyyet-i kübrâ edüp tevhîd-i sultânî ederler. *Rahmetullâhi aleyh.*

Ve ziyâretgâh-ı kıdve-i erbâb-ı tahkîk, üsve-i ashâb-ı tedkîk, kıble-i velâyet, ka‘be-i hidâyet, müftî-i esrâr-ı İlâhî, mücâhid-i envâr-ı nâ-mütenâhî **eş-Şeyh Azîz Mehemmed Efendi** *kuddise rûhuhu:* Azîz-i merkûm pederimizin rivâyeti üzre Malgara şehrinde Nâ’ibzâde Hasan Halîfe nâm bir muktedâ-yı imâmın ciğer-gûşe dürr-i girân-mâyesi idi. Bu Tırhala’da Alî Çavuş nâm bir hümâm bir zâviye binâ edüp Nûreddînzâde Efendi hazretlerinden bir halîfe ricâ etdiklerinde bu Mehemmed Efendi’yi Tırhala’ya gönderüp tarîk-i Halvetî‘de seccâde-nişîn olup Osmân Şâh câmi‘inde dahi vâ‘ız u nâsıh ve hatîb olup niçe bin münkirîni ehl-i tevhîd eder. Âhır-ı kâr sene 1013 târîhinde dâr-ı fânîden dâr-ı bâkîye rıhlet edüp zâviyesi hazîresinde medfûndur. *Rahmetullâhi aleyh.*

Ve **ziyâret-i el-Mevlâ Pârepârezâde Ahmed Efendi:** Gâzî Ömer Beğ câmi‘inin hareminde medfûndur.

Ve **ziyâret-i Kınalı Efendi** *kuddise sırruhu.*

Ve **ziyâret-i** imâm-ı sâhib-i sadr, hümâm-ı âlî-kadr, ma‘den-i ilm-i ledünn-i Rabbânî, sâkin-i külbe-i Sübhânî **eş-Şeyh Hazret-i Sinân Efendi:** Edirne kurbunda Ergene köprüsü kasabasında rahm-ı mâderden müştak olup bir aşk-ı İlâhî ile âlûde olmuş merd-i fenâ iken Karadeniz sâhilinde Varna nâm şehirde Şeyh Mehemmed Kırımî hazretlerinden cihâz-ı fakrı kabûl anlardan tekmîl-i tarîk edüp bu Tırhala şehrinde Gâzî Ömer Beğ câmi‘i zâviyesinde sâhib-i post cemî‘i Rûmeli halkı mu‘tekidi olup âhır-ı kâr rehzen-i ecel girîbânın alup dâr-ı bâkîye irtihâl edüp zâviyesi hazîresinde medfûndur. Ammâ azîz-i merhûm sâbit-kadem-i makâm-ı tecrîd, pergâr-ı edvâr [u] etvâr-ı tevhîd olup Sinânî

mahlası ile eş‘âr-ı pâkîze-güftârı olup keyfiyyet-i aşk-ı İlâhî ile pür-şevk u sâhib-i zevk olup vilâyet-i Rûmeli’nde yetmiş bin aded mürîde mâlik olmuş bir server sultân imiş, *rahmetullâhi aleyh.* (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Niçe ziyâretler dahi etdik ammâ bunlar meşhûr-ı âfâkdır.

Bu şehri dahi seyr [ü] temâşâ edüp birkaç aded yârân-ı bâ-safâlar ile alâ tarîk-i sayd [u] şikâr cânib-i şimâle bir öz içinde ma‘mûr kurâlar geçerek ve âb-ı hayât sular içerek ve nehr-i Kösdem’i ayakdan atlar ile geçerek âbâdân kurâlarda yeyüp içerek konup göçerek 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı ibret-nümâ-yı kal‘a-i bâlâ cebel-i Kalabakkaya

Sene (–) târîhinde Gâzî Durhân Beğ Rûm keferesi elinden hîle ile feth etmişdir, ammâ kâmil üç sene muhâsara etmişdir. İçinde olan üç bin aded ruhbân kıssîsân açlıkdan amân deyüp bunlara zahîre gönderüp çuvallar ve sandûkalar içre fedâ’îleri zahîre deyü sandûkalar içre pinhân edüp ipler ile papaslar zahîreyi kal‘aya çekince zahîreyi götüren gâzîler sandûkaların ağzın açup içinden guzât-ı serbâzânlar çıkup dal tîğ-i uryân olup bu kal‘a-i bâlâyı bu hîle ile feth etmişdir. Yohsa bir vecih ile kabza-i teshîre almak mümkin değildir. Ba‘de’l-feth yine papaslar mâl-ı hazâ’inler verüp kal‘a kayası içre kaldılar.

Hâlâ Tırhala hâkimi hükmünde Tırhala’ya bir sâ‘at karîb cânib-i garbda evc-i âsımâna kad keşân olmuş bir püşte-i a‘lâ-yı yed-i kudret ile halk olunmuş bir mekâlîd-i sahra-i ibret-nümâdır kim vakt-i zuhur olmayınca bu kûh-ı serbülendin zirve-i a‘lâsı ebr-i kebûdlar içre mestûr durur, nümâyân olmaz. Ba‘de’z-zuhur âfitâb-ı âlemtâb kulle-i feleğe urûc etdikde bu cibâl-ı âlînin mâ-fevkı zâhir ü bâhir olur. Rûy-ı arzda buna mânend kûh-ı serbülend-i ibret-nümâ yokdur. Meğer kim Acem memleketinde kulle-i Kahkahâ-yı mahpûshâne ola, ammâ Kahkahâ kal‘asının at ve katır çıkacak bir yolu vardır ammâ bu Kalabakkayası‘na “Ne reh ne râhber peyd[â]” dediği gibi aslâ bir keçi ***[240b]*** tırmaşup çıkacak yolu yokdur. Hemân bi-emrillâhi te‘âlâ mantar gibi aşağısı incecik yukarusu yayla-yı sahrâ-yı azîm bir çemenzâr u lâlezâr kayadır. Aslâ bir tarafında kal‘adan bir eser-i binâ yokdur. Hemân yed-i kudret kal‘asıdır.

Tırhala tarafına bir sivri kaya burnu vardır. Anda zamân-ı kadîmde küffârlar âdem gevdesi kalınlığı demir kollar uzadup uçlarına tuç makaralar bağlayup câmûs ve sığır derilerin dilim dilim edüp kalın gemi palamarı ipleri gibi örmüşler. Hîn-i mahalde bu ipleri tuçdan makaralara geçirüp ol örme urganların uçlarına yine kalın ipden balık ağı gibi örülmüş beşer onar âdem alur zenbîl-misâl şeyleri aşağı sarkıdup yukaru çekecek zahîreleri ve koyunları ve sığırları ve’l-hâsıl her ne var ise postlara(?) aşağıda koyup yukaru kayanın tâ zirve-i a‘lâsındaki tuç makaraların yanlarında dollâb-ı çarh-ı musanna‘lar vardır, ol dollâbların hidmetine on aded papaslar dâ’imâ me’mûr olup dururlar.

Hemân zenbîllere bir âdem ve beş âdem girdiğin gördüklerinde ve dollâblarda olan katırlara hay edüp dollâbı katırlar çevire çevire beş Süleymâniyye minâresi kaddi olan kaya üzre zenbîller çıkup içinde olan âdemler yâhûd koyun kuzular her ne ise taşra çıkup gider.

Bir dâne-i hardal ve bir âdem ise de bu kûh-ı serbülendin zirve-i a‘lâsına böyle

makara ipler ile katırlar çeküp çıkarırlar. Yohsa yerinden bu kayaya çıkmak muhâl-ender-muhâldir kim bir yerde tırnak ilişdirecek yeri yokdur, yolu yokdur, hemân cânib-i etrâfı musaykal ve mücellâ kayalar olup her tarafı uçurum çâh-ı gayyâ-misâl kayalardır. Ba‘zı yerleri ol kadar yüksekdir kim gûyâ kûh-ı Bîsütûn olup altından benî âdem geçmeğe havf edüp sayf [u] şitâda niçe yerlerine aslâ güneş dokunmaz yerleri var.

Bu sahra-i ibret-nümâyı dâ’iren-mâdâr atlar ile etrâfın cümle gezüp seyr [ü] temâşâ edüp bu kayanın dibinde **karye-i Kalabağ**‘a varup ol gece anda mihmân olup gece papaslar ile kelimât edüp,

“Âyâ bu kayanın zirve-i a‘lâsına çıkup yukaruda manastırı ve kayanın zirvesinden bu sahîfe-i vech-i arzı nice temâşâ edebiliriz?” dedikde papasları eyitdiler:

“Baş üstüne sabâhın sizi zenbîllere koyup yukaru çekdirelim. Dünyâ yüzünü seyr [ü] temâşâ edesiz” dediler.

Biz dahi “N’ola” deyüp bu köyde zevk u safâlar etdik. Sâfî Urûm keferesi köyüdür kim cümle altı yüz aded hâneli ze‘âmet köyüdür.

Sabâh olup cümle atlarımız bu köyde birkaç hidmetkârlar ile bırağup on nefer yârân ile pür-silâh olup kayanın altına gelüp yukarudan ruhbânlar makaralar ile ipden örülmüş zenbîlleri sarkıdup aşağı endirdiler.

Mezkûr Kalabakkayası‘na urûc etdiğimiz beyân eder

Hemân beş aded yârân ile “Tevekkülen alallâh” deyüp zenbîllere girüp aşağıdan papaslar “Ala müsâfiri” deyü haykırınca anı gördük. Hemân zenbîl ile hevâya münkalib olmağa başladık. Tâ ki kayanın ortasının berâberine su‘ûd etdik. Hâtıra hutûr etdi kim,

“Bu ip yâ makara kırılırsa hezâr pâre oluruz” deyü yüreğimiz ve vücûdumuz berk-i hazân gibi ditreyüp “Emr Allâh’ın” dedik, ammâ yanımızda olan papas bize tesellî-i hâtır vererek nısf sâ‘atde hamd-i Hudâ yukaru tuç makara dibine çıkup bizi yukaru çeken dollâbı seyr [ü] temâşâ edüp yine zenbîli aşağı endirüp öbür yârân-ı refîklerimizin zenbîle girüp yukaru çekeceklerin bir kaya üzre oturup seyr [ü] temâşâ etdik.

Hemân anlar zenbîle girince yine papaslar katır ve sığır dollâblarına hay deyüp anları da çekince hemân ol yârânlar nısf râha su‘ûd edince gözleri kararup,

“Bire bizi aşağı endirin” deyü feryâda başlayup ağlaşırlar.

Aslâ papaslar anların nâliş [ü] efgânlarına bakmayup katırlara dah deyüp rub‘ sâ‘atde anlar dahi yukaru çıkup secde-i şükr etdiler.

Bir yârânımızın meğer âbdesti yok iken secde etmiş. Bir latîfe-gûy kimesne idi,

“Ben dahi ol tobra zenbîl ile aşağı enmek ihtimâlim yokdur. Bunda papas olup yarınki gün âsımâna urûc edüp Mesîh-dem Îsâ Nebî‘ye varup dem alup hem-dem-i Îsâ olurum” dedi.

Hele hamd-i Hudâ beş Süleymâniyye minâresi kaddi kadar âsımâna ser çekmiş kayanın zirve-i a‘lâsına selâmetle çıkup etrâf-ı âlemi temâşâ etdikde sübhânü‘l-Hallâk bu edîm-i arz üzre ola[n] dağlar ve teller ve çayır ve çemenzâr yerler ve kurâ vu kasabât ve cereyân eden enhâr-ı uyûnlar sahîfe-i zemînde nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn gibi nümâyân oldu.

Andan piyâde reviş ile dahi âlî kayalar *[241a]* üzre çıkup gûyâ âvâze-i kerrûbiyânı istimâʻ edüp Hazret-i Îsâ ve Hazret-i İdrîs ile evc-i âsımânda kelimât edeyazdık, yaʻnî tâ bu mertebe urûc edüp ebr-i kebûd içre dem-beste vü hayrân [u] sergerdân gezüp hakîre bir dehşet hâsıl olup âvâze-i dühül gibi bir sadâ istimâʻ olunup rîh-ı azîm-i gûnâ-gûnlardan serâsime olduk. Ammâ bir çemenzâr u lâlezâr sahrâsı var kim sürü ile koyunları ve keçileri ve sığırları gezer, aslâ çobanları yokdur, zîrâ cânib-i erbaʻası derk-i esfel ve çâh-ı gayyâ-misâl uçurumdur. Ve niçe yerde bârân-ı rahmetden cemʻ olmuş âb-ı hayât su sarnıçları vardır.

Bî-medh-i manastır-ı Kalabak

Leka-yı bî-bekâ oğlu Kalabak kralın binâsıdır. Gâyet eski deyr-i kadîmdir. Cümle papaslar bize istikbâle çıkup manastırların seyr [ü] temâşâ etdirdiler. Ammâ ve mine'l-acâ'ib binâ-yı musannaʻ köhne-âbâd deyr-i ibret-nümâdır. Kürdistân'da Çanlı kilise kadar büyük değildir, ammâ binâsı gûyâ bir kalʻa-i muʻazzam olup gâyet mükellefli binâ-yı acîb ü garîbdir.

Cemîʻi âvîzeleri ve cümle maslûbâtları ve kamu kanâdîlleri murassaʻ ve cevâhirlidir. Bunda olan *"Vedd ü Süvâʻ ve Yağus u Yaʻûk"* [30] misilli putları Alman diyârında ve Amıstırdam'da ve Loncat şehrinde ve Daniska şehrinde görmedim.

Ve bunda üç yüz kadar ruhbân-ı palâs-pûşân bıtrîk ve kıssîsler var kim her biri riyâzât perhîz mücâhede ile niçe gûne fünûn-ı şittâya vâsıl olmuşlar.

Ve bunda ol kadar mahbûb mûğ-pîçe pençe-i âfitâb gulâmlar var kim cümle Îsâ Nebî uğuruna ifnâ-yı vücûd edüp her müsâfirînin önüne durup bel bağlayup hidmet ederler. Cemîʻi müsâfirîn ü mücâvirînlere ve müteferricînlere taʻzîm ü tekrîm edüp it'âm-ı taʻâm edüp gûnâ-gûn emlec u kebbât u kâbülî ve âlû Buhârî reçeller ve tereyağları ve kaymaklar ile ziyâfetler ederler.

El-hâsıl kuş südü ve arslan südüyle ziyâfet-i azîmler edüp gece mihmân olanlara gûnâ-gûn dîbâ ve şîb ve zerbâf ve câme-hâblar geyirüp ol kadar iʻzâz [u] ikrâm ederler kim bir vecih ile mütesavver değildir, zîrâ bu deyre cemîʻi kâfiristân ve dip Frengistân'dan nezerâtlar gelir. Ve bunda kırk yıl başpapas olan kânûn-ı kefereler üzre Cebel-i Tûr papası olur. Andan Rîmpapa olur yâhûd İslâmbol'da patirgâh papas olup cemîʻi dünyâ keferesine hükmü nâfiz olur.

Hulâsa-i kelâm bu kayanın ve bu deyrin vasfı diller ile taʻbîr ve kalemler ile tahrîr olmaz. Bu kevn-i atlâsda bu kûh-ı serbülend dahi bir temâşâgâhdır, ammâ urûc [u] nüzûlü gâyet mahûf u muhâtaradır.

Bunda bir gün ruhbânlar ile sohbetler edüp niçe mûğ-pîçe gılmânlar ile kelimâtlar edüp andan başpapasdan hedâyâlar alup ahşama karîb Bakacak nâm kayaya çıkup bu kayanın etrâfındaki birer ve ikişer ve üçer konak müşâsında olan kılâʻ u şehir kasabâtları seyr [ü] temâşâ etdik. Evvelâ şimâl cânibinde Demirhisâr ve Siroz ve Vardar Yenicesi ve Vodina ve Karaferye ve Oştrova ve Serfice ve Alasonya ve Sidirkapsi ve Lankada ve Selânik şehirleri cümle nümâyândır.

Ve dahi cânib-i şarkîsine Akdeniz bir buhayre-misâl görünüp sâhilinde kalʻa-i Koloz ve Kesendire ve Ermiye ve kasaba-i Çatalca ve kalʻa-i Fener ve şehr-i Tırhala âşikâredir. Ve

garbîsinde şehr-i Yanya ve Iskırapar ve Margılıç ve Delvinye ve Avlonya ve Tomor dağı ardında şehr-i Görice ve Aydonat ve Parga kal‘ası ve Venedik körfezi deryâsı içre Venedik’in Körfez cezîresi ve Julad kal‘ası dağları ve Dukat kûhları ve Kuryeleş cebelleri ve Kardik kal‘ası ve Ergiri kasrı kal‘ası, el-hâsıl bu tarafda kırk pâre kal‘a ve dağları tahte’s-serâda gibi nümâyân idi.

Andan kıblesinde kasaba-i Kardiçse ve kasaba-i Maşkolor panayırı ve kasaba-i Cum‘a-âbâd ve kal‘a-i Domoko ve kal‘a-i İzdin ve kasaba-i Badracık ve kal‘a-i Modoniç ve kal‘a-i Livadye dağları görünür. Tâ bu mertebe âlî Kalabakkayası bir püşte-i ibret-nümâdır.

Andan yine Allâh’a sığınup ecel tobrası nâm zenbîl içine girüp gözlerimiz yumup murğ-ı cânı Hudâ‘ya tefvîz edüp [32] âyetin tilâvet ederek zemîne selâmetle uçup konduk. Ve yine ol gece Kalabak köyünde mihmân olup gûyâ murğ-ı dilimiz bâz-ı ecelden halâs olup ol gece müşâvere edüp yârânlar eyitdiler kim,

“Yanya şehri yakındır. Sabâh anda gidelim” dedikde hakîr:

“Hayır, şimden gerü hemân azm-i râh-ı gazâ-yı cezîre-i Girid ederiz” deyüp Kalabakkaya’dan kalkup **Ağrafa dağları** eteğinden geçüp 4 sâ‘at gidüp,

Nehr-i Tekur: Şâm yaylasından gelüp ve Tırhala sahrâsından geçüp maşrık cânibine cereyân ederek Kiremitlik cisri altından geçüp nehr-i Kösdem’e mahlût olur. Nehr-i Tekur hakkâ ki ***[241b]*** âb-ı zülâldir.

Andan kıbleye bir sâ‘at dahi sahrâlar üzre gidüp,

Evsâf-ı fânûs-ı cihân, ya‘nî kal‘a-i Fener-âbâdân

Bânîsi ma‘lûmum değildir. Lâkin sene (–) târîhinde Ebü’l-feth Sultân Mehemmed Mora vilâyeti fethine giderken bu kal‘a-i Fânûs’u be-dest-i Gâzî Durhân Beğ feth edüp Tırhala sancağında voyvadalıkdır. Ve Yenişehir monlası nâhiyesidir kim monlanın nâ’ibi hükm eder.

Nâhiyesi (–) aded kurâlardır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve kırk aded merdüm-hisârı ve muhtesibi ve bâcdârı vardır, ammâ şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı yokdur, zîrâ şehr-i mu‘azzam değildir. Kal‘asını izn-i pâdişâhî ile Hamza Beğ ta‘mîr ü termîm edüp kırk kîse masrûf edüp yine kırk yük akçe kal‘a içün vakf eylemişdir kim kal‘a kullarına vakıfdır kim bu kal‘a kullarının vazîfe-i mu‘ayyeneleri taraf-ı pâdişâhîden değil Hamza Beğ evkâfından verilir.

Kal‘ası, evc-i âsımâna münkalib olmuş bir yalçın kayalı dağ başında cümle Yenişehir ve Tırhala ve Akdeniz beş konak yer nümâyân bir kûh-ı serbülend üzre misl-i kal‘a-i Demâvend bir hisâr-ı üstüvârdır. Ve ancak cânib-i garba nâzır bir kapusu var. Şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî henüz amâr olmuş dürr-i beyz-âsâ bir kirmân-ı ra‘nâdır kim dâ’iren-mâdâr cirmi bin adımdır. Aslâ bir tarafında handakı yokdur, zîrâ her tarafı çâh-ı cahîm-vâr uçurum olup handak yeri yokdur. Derûn-ı kal‘ada dizdâr hânesiyle on aded neferât hâneleri ve Mehemmed Hân câmi‘i ve cebehâne ve su sarnıçları ve gılâl anbârları vardır, gayri şey yokdur. Ammâ,

Aşağı varoşu: Yüz aded kiremit örtülü evleri cümle kat-ender-kat sahrâya nâzır

mükellef ü mükemmel cihân-nümâ sarâylardır.

Ve cümle beş aded mahalle ve cümle beş aded mihrâbdır. Kal‘a içre Hamza Beğ câmi‘i, Evliyâ Hâtûn câmi‘i.

Ve cümle üç aded mahalle mesâcidleridir. Ve cümle elli aded keferelerin menhûs hâneleridir. Ve cümle iki aded küçük hânları ve cümle bir küçücük hammâmcığı ve cümle yigirmi aded dükkâncığı ve cümle bir aded medreseciği ve cümle bir aded mektebi ve cümle bir aded tekyesi var. Ve câ-be-câ bâğları var.

Hikmet-i Hudâ böyle kûh-ı bâlâ üzre niçe âb-ı hayât suları var, ammâ halkı Urûmşa olup dağ âdemîsi olmak ile tâ‘ûndan firâr edüp niçe hânedânların cümle bakır avânîleri durup hâneleri berbâd oluyor.

Hattâ hakîr anda iken bir âdem-i bî-zebân yatır imiş. Aslâ bir âdem yanına varup sormamışlar ve ol âdem açlıkdan ölüp kalmış. Hakîr râst gelüp hidmetkârlarım ile ol âdemi gasl edüp namâzın kılup mezâristânda defn etdim. Ammâ ol gece hânemiz sâhibi,

“Bunlar tâ‘ûnlu ölü yanına varup ölü yaykadılar” deyü cümle tevâbi‘ [ü] levâhıklarıyla bizden kaçup bir hânedân-ı azîmde bizler yalnız kalup ertesi ale’s-sabâh biz dahi andan kalkup hânedân sâhiblerinden Paşazâde ve Muslu Ağalar ile vedâlaşup ziyâret-i Hüsâm Efendi’yi ve Evliyâ Kadın Ana’yı ziyâret edüp andan aşağı bir sâ‘atde bu dağdan yokuş aşağı cânib-i kıbleye enüp **karye-i Loksad’ı** ve sahrâ içre niçe ma‘mûr kurâları geçüp bir sâ‘at dahi taraf-ı kıbleye âbâdânda gidüp,

Sitâyiş-i kasaba-i Kardiçse

Bir sahrâya vâki‘ olup Yenişehir niyâbetinde ve Tırhala livâsı hâkinde ze‘âmetdir. Cümle 9 mihrâbdır ve cümle 9 mahalledir. Cümleden çârsû içinde Kâsım Çavuş câmi‘i: Kiremit örtülü cemâ‘at-i kesîreli câmi‘dir.

Ve cümle sekiz aded mahalle mesâcidleridir. Ve cümle bir aded medrese ve cümle bir aded mekteb-i sıbyân ve cümle bir aded tekye-i dervîşân ve cümle üç aded hân-ı tüccârân ve cümle bir küçük hammâm-ı râhat-ı cân ve cümle yüz aded dükkân-ı esnâfân ve cümle bin aded kiremit örtülü bâğ u bâğçesi bî-hisâb hâneleri var. Halkı cümle Urûmşadır. Lisânları Urûm lehçesine yakın kelimât edüp ekseriyyâ re‘âyâ vü berâyâları keferedirler. Başlarına beyâz keçeden Freng şapkası geyerler.

Ve bu sahrâda cümle arabaları Anatolu vilâyetindeki gibi iki tekerlekli kan[g]lı arabalar ile yük taşırlar. Ve cümle (–) aded âb-ı hayât çeşmeleri vardır. Cümleden Kâsım Çavuş câmi‘i önündeki çeşmenin târîhidir:

Abdülbâkî bir kulundur kulların çok bî-şümâr,

Ol Habîbin hakkı içün et Çâr-yâra anı yâr.

Sene:1065.

Bu kasabadan dahi kalkup *[242a]* 4 sâ‘at maşrık tarafına gidüp bir vâsi‘ sahrâda,

Evsâf-ı kasaba-i Maşkolor Panayırı

Tırhala sancağının hâkinde Yenişehir monlası niyâbetindedir, ammâ yılda bir kerre

Yenişehir monlası ve Tırhala beği yâhûd kâ’immakâmı ve Selânik yeniçeri ağası yılda bir kerre askerleriyle gelüp cümle tüccâr-ı berr [ü] bihârı muhâfaza edüp germâ-germ bâzâr olur.

Ve bu elde hayrâtı olan Sultân Süleymân’ın makbûl iken maktûl olan Gâzî İbrâhîm Paşa vakfı olmak ile mütevellîsi de iki yüz asker ile bir tarafın muhâfaza edüp cemî‘i dekâkînlerden kirâların ve bâc [u] bâzârların cem‘ edüp câmi‘lerinin talebe-i mürtezikalarına vazîfe-i mu‘ayyenelerin verir.

Ve bu kasaba-i ra‘nâ nehr-i Çınârlıdere kenârında vâki‘ olup nehr-i Çınârlı Ağrafa dağlarından gelüp nehr-i Kösdem’e mahlût olur bir âb-ı hayâtdır, ammâ mâh-ı Temmûz’da gâyet ıssı cereyân eder.

Bu rabta-i zîbâ nehr-i Çınârlı kenârında cümlesi üç yüz aded hâneli sâfî kefere re‘âyâlı büyük köydür kim hâkim İbrâhîm Paşa müttevellîsidir. Bir sahrâ-yı azîme vâki‘ olup yılda bir kerre bu nehr-i Çınârlı‘nın kenârından iki kerre yüz bin ve üç kerre yüz bin benî âdem Arab u Acem ve Hind ü Sind ve Semerkand u Laristân ve Moltan ve Macar ve İsfeç ve Nemse ve Leh u Çeh ve İsfaç ve İşpanya ve Ciniviz ve Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus ve Mısır u Şâm ve Haleb u Irâk’dan ve’l-hâsıl ekâlîm-i seb‘a-i ırakdan cemî‘i memâlik-i mahrûselerin ankâ bâzergânları niçe kerre yüz bin guruşluk metâ‘-ı zî-kıymetlerin getirüp bu sahrâ-yı lâlezâr çemenzârda hayme vü hargâhları ve bâr [u] büngâhlarıyla konup metâ‘ların fürûht etmeğe başlarlar.

Ve cümle sağîr ü kebîr iki bin aded müfîd [ü] muhtasar binâ olunmuş serâpâ kiremit ile mestûr dekâkîn-i ma‘mûrlardır kim cânib-i vakıfdan binâ olunmuşdur kim bu cümle dükkânlarda ağır bâzergânlar oturur, zîrâ kal‘a-misâl etrâfları dervezeli emîn yerlerdir.

Bu dükkânlarda âdem deryâsı temevvüc edüp kırk gün kırk gece bir alma ve satma ve verme girme ve getirmeli bir cem‘iyyet-i kübrâdır. Diller ile ta‘bîr ve kalemlerle tahrîr olur değildir.

Ve bu cem‘iyyet-i kübrâ kiraz meyvesi eyyâmlarında vilâyetin her nebâtât mahsûlâtları ganîmet üzre olduğu mahal olmağile niçe kerre yüz bin re‘âyâ vü berâyâlar me’kûlât [u] meşrûbâtlarını bu bâzâr-ı hüsne getirüp eyle ganîmet olur kim bir koyun on akçeye ve iki vukıyye ekmek bir akçeye ve sâ’ir eşyâlar dahi ana göre fürûht olup ganîmet olup niçe bin aded külbe-i ahzândan dükkânlar dahi binâ edüp herkes metâ‘ların bey‘ eder.

Ve her tarafda çeng ü çeğâne ve def ü tanbûr u santûr ve çeng ü rebâb u mûsikârlar çalınup kahvehâne ve meyhâne ve bozahânelerde ve gayri hayme vü bârgâhlarda bir hây hûy sâz u söz ü rakkâsân ve mutrıbân ve kaşmerân ve mukallidân [ve] meddâhânların cümlesiyle her gün her gece Hüseyin Baykara meclisleri olup cemî‘i ordu-yı bâzâr niçe kerre yüz bin kanâdîl ve meşâ‘il ve fânûs u şem‘-i asel şem‘-i rîhlar ile çârsû-yı hüsn çerâğân olup şeb-i muzlimleri gûyâ rûz-ı rûşen olup rûzları rûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhî olup bu tertîb üzre kırk gün kırk gece taraf taraf ve köşe be-köşe zevk [u] şevkler olur.

Ve niçe kerre yüz bin yük çözülüp fürûht olur ve niçe kerre yüz bin {yük} alınup bağlanup niçe Mısır hazînesi mâl cem‘ olup bu rûy-ı arzda her ne kadar zî-kıymet akmişe-i fâhire ve kâlây [ve] dîbâ ve şîb ü zerbâf-ı nâdire ve cemî‘i cevâhir-i kemyâb zî-bahâyî

şeyler var ise bunda bî-bahâ bulunur. Ve herkes metâ'ın bozup bâzâra çıkarup arz-ı kâlâ eder. (–) (–)

………………(1 satır boş)………………..

Der-tahkîk-i kânûn-ı kadîm-i cem'iyyet-i panayur

Müverrihân-ı Rûm ve tevârîh-şinâs-ı Latin-i merzibûm olan keferelerin tevârîhlerinde tahrîr etdikleri minvâl üzre bu cem'iyyet-i kübrâ tâ Leka-yı bed-likâ-yı bî-bekâ asrından berü kalmışdır. Ol Leka-yı dâl yılda bir kerre bu cem'iyyet-i kübrâ olan yere gelüp bir mürtefi' püşte üzre çıkup sakalına incü la'l yâkût ve cevâhir ü gûnâ-gûn girân-bahâ dürr-i yetîmlerı rîş şevârib geysûlarına zeyn edüp arz-ı cemâl etdikde hâşâ sümme hâşâ rubûbiyyet iddi'âsında oldukda cümle dünyâ halkı gelüp cemâl-i bed-likâyı görüp her bay u gedâ metâ'ların Leka'ya pâyendâz edüp Leka'ya secde eder imiş. ***[242b]*** Hâlâ ol zamândan berü bu cem'iyyet-i bâzâr kânûn-ı Leka-yı bî-bekâ kalup her sene âdem deryâsı cem' olur, sebebi budur *ve's-selâm.*

{Der-kâr-ı kehene-i mutalsem-i nâmûs, ya'nî sivri sinek ve kara sinek

San'at-ı garîbedir kim bu Maşkolor panayuru gününde sinekden âdem duramaz iken hemân panayur günleri olunca aslâ sineğin vücûdu kalmaz. Temâşâ bu kim bu cem'iyyet-i kübrâda niçe kerre yüz bin benî âdemin muzahrafât-ı kâzûrâtı ve niçe kerre yüz bin hayvânâtların necisleri ve niçe kerre yüz bin aded zibih olan koyunların ve sığırların kanları râyihası çok olacak iken bir bed râyiha olmayup bir peşşe ve bir meges-i siyâh yokdur. Hemân ki bâzâr savulup bir âdem kalmaduğu gibi kara sinek ve sivri sinek cihânı dutup âdemi helâk eder. Tâ Leka'dan berü böyle tılsımât olmuşdur kim temâşâ-yı garîbedir.}

Ammâ bu hengâme-i bâzârı görmeyen bir cem'iyyet-i kübrâ görmemişdir. Seyyâhân-ı berr [ü] bihâr-ı âlem ve nedîm-i benî âdem içinde meşhûr. Gerçi Alasonya şehrinde ve Dabra panayırında ve Dolyan panayırında ve Mitroviçse'de ve Ösek panayırında ve Arat'da ve Varat panayırında ve Eflak ve Boğdan mâbeyninde Fohşan panayırında ve Çerkezistân'da Şeyh Hasan bâzârında ve Acem vilâyetinde Gîlân bâzârında ve yine Acem'de Lahîcân bâzârında ve yine Acem'de İmâm Rızâ Meşhedi cem'iyyetinde ve Acem'in Erdebîl şehri Maktelü'l-Hüseyn'de ve Bağdâd'da Selmân-i Pâk teferrücünde ve yine Bağdâd kurbunda ziyâret-i İmâm Hüseyin'de ve yine Bağdâd Kûfe'sinde İmâm Alî ziyâretinde ve Mekke-i Mükerreme'de âdem deryâsı cem'iyyeti olan Cebel-i Arafât'da ve Mısır kurbunda Seyyid Ahmedü'l-Bedevî ziyâretinde ve ana karîb nehr-i Nîl kenârında İbrâhîm Dessûkî'de ve şehr-i Dimyât'da ziyâret-i Şeyh Şatâ'da ve niçe yüz aded ma'lûmumuz olan ibret-nümâ vâcibü's-seyr cem'iyyet-i kübrâların Cebel-i Arafât'dan gayri bu Maşkolor panayuru cemi'i bu dünyâda ve yeni dünyâda misli yokdur.

El-hâsıl bu germâ-germ cem'iyyet-i kübrânın kırk gün kırk gecede olan sürûr, şâdımân-ı hây hûyu evsâfların mâ-vaka'ı üzre ta'rîf ü tavsîf eylesek midhatinde lisânlar kâsır ve kalemler kâsirdir. Ve tatvîl-i kelâm olur deyü ale'l-ihtisâr tahrîr etdik.

Bu temâşâları edüp yine refîklerimiz ile 4 sâ'at cânib-i kıbyele gidüp,

Sitâyiş-i kasaba-i Cum'a

Bu dahi Tırhala hâkinde voyvadalık olup Yenişehir nâ'ibi hükm eder. Cümle (–) aded

nâhiye kurâlarıdır. Yeniçeri serdârı ve kethudâyeri ve birkaç a‘yânı vardır. İmâreti bir vâsi‘ sahrâya vâki‘ olup bâğlı ve bâğçeli cümlesi yedi aded mahalle ve kamusu yedi mihrâblı bir küçük kasabacıkdır kim serbest ze‘âmetdir.

Ve dükelisi iki aded salât-ı Cum‘a edâ olunur câmi‘dir. Biri Ömer Beğ câmi‘i, biri Alî Çavuş câmi‘idir, ammâ bu bir kurşum örtülü câmi‘-i pür-envârdır. Ve hepsi beş aded mahalle buk‘alarıdır.

Ve umûmenisi bir aded medrese-i âlimândır. Olancası bir hammâmdır. Ve barısı iki ad[ed] mekteb-i sıbyândır. Ve bardası üç aded hânkâh-ı dervîşândır. Ve olandası iki aded hân-ı tüccârândır. Ve hamusu yigirmi aded dükkândır.

Bir âb [u] hevâsı latîf rabta-i ma‘mûr ve ganîmet ve mahsûllü yerdir. Hânedân sâhibi Hâdim Ağa ve bürâderi Mûsâ Ağa sofraları meydânda keremkârây âdemlerdir.

Hikmet-i Hudâ bu kasabada kara sinek eyle çokdur kim âdemi helâk eder. Maşkolor panayırı günleri aslâ sineğin vücûdları anda kalmayup bu kasabaya sinek gelüp çok olur. Bâlâda tılsım olduğu merkûmdur.

Ba‘dehu bu kasabadan kalkup kıble cânibine (–) sâ‘at sahrâ içre ma‘mûr [u] âbâdân İremezât misilli kurâları geçüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Dimoko

Bânîsi Leka oğlu Dimoko binâ etmeğile Dimoko’dan galat Domoko derler. Sene (–) târîhinde Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Mora vilâyeti fethine giderken be-dest-i Durhân Beğ feth edüp Rûmeli eyâletinde İnebahtı sancağı voyvadalığında Çatalca kazâsı nâhiyesinin niyâbetidir.

Aşağıdan kal‘asına bir sâ‘atde su‘ûd edüp temâşâ etdim. Kal‘ası evc-i âsımâna berâber bir sivri kaya üzre şekl-i müdevver ve Şeddâdî taş binâ bir küçük kal‘adır. Ba‘de’l-feth câ-be-câ ba‘zı yerleri münhedim(li) olmuşdur.

Cümle kâfiri ve müselmânları ancak yüz kadar kiremit örtülü evlerdir. Ve Rûmları tâ fetihden berü iç kal‘anın zirve-i a‘lâsında sâkinler. Andan aşağıda müselmânlar olup bir mahalle ve bir câmi‘ var, ammâ müselmânlarının dînleri ve mezhebleri nedir, anlar dahi bilmez. Kefereler ile mahlût hem-meclis müselmân şekilli harâc vermeden halâs olmuş bir kavimdir.

Cümle iki hânları ve cümle elli aded dükkânları var ammâ hammâmı ve gayri imâretleri yokdur, ammâ âb-ı hayât kaynak suları çokdur. Ve bâğ u bâğçeleri uzakdır. Bu kal‘a şâhrâha hilâf olmak ile bu kavim aslâ müsâfir almazlar ve Yahûdî kavmin bu şehre komazlar ve Yahûdîler de havf edüp gelmezler.

Bu kal‘adan kıble tarafına 4 sâ‘at dağlar ve beller ve sarp kayalı yollar aşup ve mandıralarda koyun ve câmûs kaymakları ve yoğurdları yeyüp içüp hoş geçüp,

Evsâf-ı ma‘mû[r] zemîn, ya‘nî kal‘a-i metîn İzdin

Bânîsi Leka kızı Zidin binâsıdır. Zidin’den galat İzdin derler. Sene 852 târîhinde bizzât Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Mora cezîresin Venedik elinden almağa giderken bunu dahi Venedik küffârı elinden dest-i kahr ile kabza-i teshîre alup Süleymân Hân tahrîri üzre

Cezâyir eyâletinde kapudan paşa hükmünde *[243a]* Ağrıboz sancağı hâkinde yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi (–) aded kurâdır.

Ve vâlide sultânların hâss-ı hümâyûnları olup hâkimi voyvadadır kim maktû'-ı kalem ve mefrûzu'l-kadem olup elli bin guruş tahsîl olur. Şeyhülislâmı, nakîbü'l-eşrâfı, sipâh kethudâyeri, yeniçeri serdârı, kal'a dizdârı, elli aded merdüm-hisârı, muhtesibi, bâcdârı, harâc emîni, şehir kethudâsı (–) (–) (–) vardır.

Kal'ası evc-i semâya berâber bir gök kaya üzre cenûbdan şimâle tûlânîce şekl-i bâdemî seng binâ bir kal'a-i ra'nâ-yı sedd-i İskender'dir. Dest-i Venedik'de iken eyle amâr u müzeyyen binâ imiş kim cemî'i Frengistân üstâdlarının pesend etdikleri hisâr-ı üstüvârın biri dahi budur. Ve biri dahi Moton ve Koron'dur. Ammâ bu eyle bir kâr-ı kadîmdir kim her taraf-ı kadd-i bâlâsı otuzar arşın Şeddâdî dîvâr-ı musanna' ve mücellâ ve musaykal seng-i hârâdır kim kâr-ı hendese letâfet [ü] zerâfetinde misli yokdur. İlm-i mi'mârîden sehel haberdâr olup bu kal'a-i pesendîde gördükde engüşt ber-dehen edüp vâlih [ü] hayrân olur. Lâkin küçükdür. Girdâ-girdi kâmil bin adım olup iki kapusu var. Biri semt-i kıbleye ve biri cânib-i cenûba nâzır demirden metîn ü kavî kapulardır.

Cümle bu kal'a içre elli aded hânelerdir. Ammâ yukaru tâ iç kal'ada aslâ evler yokdur, ancak cebehâne ve ba'zı mühimmât levâzımâtlar vardır. Zehâyir kısmından buğday ve darı ve kılçıklı pirinç ve beksumât var, gayri şey yokdur. Bu iç hisârdan Akdeniz ayak altında gibi nümâyândır. Ammâ aşağı kal'ada bir câmi' var, tarz-ı kadîmdir.

Bu kal'anın suyu eşeklerle aşağıdan gelir, su sarnıçları mu'attaldır. Ve bu kal'anın kıble tarafı sahrâ ve dahi mâverâsı Akdeniz bir mîl kadar mesâfedir. Ve şark tarafı havâleli bayırlardır. Ve etrâfında aslâ handakı yokdur, zîrâ sa'b ve yalçın kayalardır.

Sitâyiş-i aşağı şehr-i İzdin

Vech-i tesmiyesinin bir rivâyeti dahi,

………………(1 satır boş)………………..

Ammâ bu varoş-ı ma'mûr gâyet müzeyyendir. Bir vâsi' dereli ve iki tarafları kayalı bir öz içine vâki' olup cümle 13 aded mahalle-i müslimî[n]dir. Evvelâ (–) mahallesi,

………………(1 satır boş)………………..

Meşhûru bunlardır. Ve cümle 8 aded mahallât-ı keferâtdır, ammâ Yahûdî ve Freng yokdur. Lâkin Rûm ve Bulgar ve Ermenî ve Latin kefereleri çokdur. Bu kadar mahallâtlar içre cümle 6 ad[ed] mihrâbdır. Dördünde salâ[t-ı] Cum'a edâ olunur câmi'-i selâtîn-i Âl-i Osmân [u] sâ'ir a'yândır. Evvelâ cümleden müferrih dilküşâ ve kurşum örtülü Hasan Beğ câmi'i.

Andan Ebü'l-feth Sultân Mehemmed câmi'i, gerçi tarz-ı kadîm bir kiremit örtülü ma'bedgâh-ı kadîmdir ammâ müstecâbü'd-da've beytullâh olup gâyet rûhâniyyet vardır. Ve hareminde gûnâ-gûn sâyedâr dıraht-ı müntehâlar vardır. Kıble kapusunun atebe-i ulyâsı üzre bu târîh mastûrdur:

Her ki zi-rahmet-i Hudâ ümmîd kün,

Der penç evkât încâ nemâz,

İlâhî be-hakk-ı sûre-i İhlâs,

Ebedî kün în câmi‘-i halâs.

Sene 852.

Andan İmâret câmi‘i. (–) (–) (–) (–)

Bunlardan mâ‘adâ mahalle mesâcidleridir kim cümle 3 mahalle zâviyeleridir.

Ve cümle 3 aded medrese-i müfessirândır. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 6 aded mekteb-i tıflândır. (–) (–)

Ve cümle (–) aded tekye-i âbidândır. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 2 aded hân-ı tüccârân-ı sevdâgerândır.

Ve cümle bir aded hammâm-ı râhat-ı cândır. Ol dahi Mehemmed Paşa’nın hayrâtıdır. Ve cümle 40 aded hânedân hammâmları var dediler.

Ve cümle bir aded imâret-i dâ[rı]‘l-me’kel-i fakîrândır.

Ve cümle 5 yerde şehir içre cereyân eden nehir üzre taş cisr-i ibret-eserler vardır, ammâ birer göz küçük kantara-i zîbâlardır.

Ve cümle 2 aded dükkânçe-i ehl-i hırefdir. Gerçi bezzâzistânı yokdur ammâ her metâ‘-ı girân-bahâ bî-bahâ bulunur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle iki bin beş yüz aded mükemmel ü mükellef kiremit örtülü kat-ender-kat ma‘mûr u müzeyyen hânedânlar ve gayri büyût-ı ra‘nâ-yı iremlerdir ve cümle sokakları kaldırım döşelidir.

Ve kal‘a altından tâ aşağı çârsû deresine varınca cümle biri biri üzre ufacık ve daracık ve havlısız kefere evleridir kim yüzleri cânib-i garba nâzırdır. Ammâ bu kefere hâne-***[243b]***-lerinin dere aşırı mukâbelelerinde olan bayırlar üzre cümle müselmân mü’minân muvahhidân hâneleridir.

Ve cümle yüzleri kıble semtine nâzır bâğlı ve bâğçeli ve fıskiyye ve havz u şâzrevânlı vâsi‘ havlılı kat-ender-kat sarây-ı âlîlerdir. Cümleden (–) sarâyı ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) meşhûr hânedânlardır.

Ve bu şehir içre cereyân eden nehr-i (–) yemîn [ü] yesârı böyle ma‘mû[r] büyût-ı müzeyyenelerdir. Âb [u] hevâsı sehildir. Bâğlarında limonu ve turuncu ve zeytûnu ve anârı ve gayri gûnâ-gûn müsmirâtları çokdur.

Ve cümle 8 aded mesîregâhları var. Cümleden şehrin yıldız cânibinde nîm sâ‘at ba‘îd Paşa Bâğı nâmıyla ma‘rûf bir bâğ-ı İrem vardır kim bî-bedel teferrücgâh-ı râhat-ı cândır. Ve Mesîre-i

………………(1 satır boş)………………..

Evsâf-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i İzdin

Evvelâ vilâyet-i Rûm olmağile ekseriyyâ halkının lisânları Rûmşa olup fasîh u belîğ Rûmca ve Türkçe kelimât ederler.

Esbâbları cümle iskerled ve parankona ve saya ve çuka ferrâce ve kontoş ve serhaddîler geyüp başlarına destâr-ı Muhammedî sararlar. Re‘âyâları yine beyâz keçeden Freng şapkası geyüp beyâz abâlar ve kebeler geyerler. Ve zenâneleri cümle başlarına elvân çukadan terpûş geyüp yüzlerine kıldan nikâb ve başlarına beyâz arakıyye eyinlerine gûnâ-gûn çuka ferrâceler geyüp hırâmânî reftâr ederler, ammâ gâyet mü’eddebe ve ehl-i perde havâtînleri var, zîrâ mazbût şehr-i ma‘lûmdur.

Ve cümle halkı garîb-dost kavm-i tüccâr veliyy-i ni‘am sofra sâhibi halûk ve halîm ü selîm âdemlerinden (–) Ağa ve (–) Ağa ve (–) Ağa keremkârây hânedân sâhibleridir.

Ve gâyet gâzî ve serbâz u dilâver server hünerver âdemleri olup bu şehir leb-i deryâ kurbunda olmağın âsî Venedik’den havfleri olduğundan her gece bu şehirden biner aded çatal fitilli yarar ve nâmdâr fetâlar çıkup leb-i deryâyı muhâfaza ederler. Ve her gece ikişer yüz atlı fârisü‘l-hayl küheylân atlı gâzîler sabâha dak şehrin cânib-i selâsı olan dağları ve belleri geşt [ü] güzâr edüp karavul beklerler.

Ve bu şehr-i İzdin Akdeniz’in bir körfezi içinde leb-i deryâdan nîm sâ‘at yerde vâki‘dir ammâ limanı gâyet vâsi‘ olup bin pâre gemi sığar. Lâkin kıblesi ve gün doğusu tarafına ağzı açık olup bu iki rûzgâr-ı zorkâr pek isâbet edüp gemiler pârelenir. Lâkin kavî cân kurtaran gomanalar ile lenger endâht olunca bî-bâk ü bî-pervâ gemiler a‘lâ demir dutar yataklı limandır.

Ve bu şehirde cümle on bin âdem tahrîr olunmuşdur kim cümle vâlide sultân re‘âyâ vü berâyâlarıdır.

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı İzdin: Evvelâ eş-Şeyh Rıdvân Efendi, anın kurbunda Saçlı Baba Sultân, andan Kara Kadı Efendi, andan Kurşumlu câmi‘ önünde sâhibü‘l-hayrât Gâzî Hasan Beğ, andan eş-Şeyh Hazret-i Sinân Efendi, andan İsmâ‘îl Efendi, andan Mehemmed Dede, *kaddesenâllâhu bi-sırrıhi’l-azîz.* (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu şehirden dahi kalkup garb tarafına (–) sâ‘at gidüp,

Sitâyiş-i âbâdân Ovacık, ya‘nî kasaba-i Badracık

Vech-i tesmiyesi (–) (–) dir. (–) sancağı hâkinde dağlar içinde ma‘mûr rabta-i müzeyyendir kim kânûn üzre yüz elli akçe pâyesiyle a‘lâ kazâdır.

Ve nâhiyesi (–) kurâdır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve Âsitâne-i sa‘âdetde yeniçeri ocağından bir atîk yeniçeri çavuşu dahi hükûmet edüp cümle re‘âyâlardır mâl tahsîl eder, zîrâ cümle müselmânları ve zimmî kefereleri İslâmbol’da Yeniçeri meydânının koyun etine kayd olunmuş re‘âyâlardır kim cemî‘i tekâlîf-i örfiyyeden berîlerdir. Vâlide hâssı olan İzdin kazâsına müşâ kazâdır, ammâ anlar bu re‘âyâlara müdâhale edemezler. Kânûn üzre yeniçeriler hükmünde re‘âyâlardır.

Ve şehri Hünkâr yaylağı dibine vâki‘ olup cümlesi 800 aded kârgîr ve kiremit örtü[lü] bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr ve müzeyyen hâne-i zîbâlardır. Bir yayla-yı azîm dâmeninde olmağın âb [u] hevâsı latîf kasabacıkdır. Lâkin limonu ve turuncu ve nârı olmaz.

Kamusu beş aded mahalledir. Ve dükelisi (–) aded mihrâbdır. Çârsû içinde (–) câmi‘i ve (–) (–) (–) ve mahallât mesâcidleri ve bir medresesi ve bir mektebi ve bir tekyesi ve bir hammâmı ve yüz mikdârı dükkânları ve bir hânı ve (–) ve sâ’ir imârâtlârı vardır. Cümle

âbâdân eser-i binâları yıldız rûzgârı tarafına nâzır, (–) (–) (–) (–) (–) *[244a]*

Andan yine cânib-i şarka düşüp İzdin sahrâsın geçüp (–) sâ‘at gidüp İzdin sahrâsında cereyân eden nehr-i (–) Narda ve Ağrafa dağlarından gelüp bu İzdin sahrâsında merhûme Kösem Vâlide Sultân'ın yedi göz ibret-nümâ vâcibü‘s-seyr cisr-i azîminden geçüp İzdin körfezinde Akdeniz'e mahlût olur.

Hakîr dahi bu kantara-i memerr-i nâsdan geçüp bir sâ‘at dahi gidüp,

Der-beyân-ı uyûn-ı germâb-ı nâfi‘-i İzdin: Beş altı yerde kaynak ılıcalardır, ammâ ol kadar binâ-yı azîmli hummalar değildir. Alçak alçak küçük kubbeciklerdir. Ba‘zısının üstünde eser-i binâları olmayup kaynak ıssı sulardır. Ekseriyyâ İzdin halkı ve kasaba-i Mercanos ve kasaba-i Mudunuç ahâlîleri gelüp bu hummalara girüp şifâ bulurlar, gâyet nâfi‘ kükürd kokar mâ-i germâlar[dır].

Bu ılıcaların yanında tütünü meşhûr kasaba-i Mercanos yolu sağ tarafımızda kalup bizler cânib-i cenûba 2 sâ‘at dahi dağlar aşup giderek,

Evsâf-ı sûr-ı üstüvâr-ı kavî burç, ya‘nî binâ-yı metîn kal‘a-i Mudunuç

Bânîsi Venedik Penc-pirimidir. Sebeb-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Fâtihi bizzât Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed sene (–) târîhinde Mora cezîresi fethine giderken Gâzî Ömer Beğ‘i serdâr edüp be-dest-i Ömer Beğ, bu kal‘a-i bî-misâl dest-i Efrenc-i Venedik'den feth olup tahrîr-i Süleymân Hân üzre kapudan paşa eyâletinde Ağrıboz sancağı hâkinde voyvadalıkdır ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâcıkdır.

Nâhiyesi (–) aded kurâlardır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve harâc emîni ve bâcdârı ve kal‘a dizdârı ve yüz aded mekeros apordos ve fakîr kal‘a neferâtları ve fakîr kibâr-ı a‘yânları vardır.

Kal‘ası leb-i deryâdan cânib-i garba iki sâ‘atden eksik ba‘îd olup dağların bir yüksek yerinde şekl-i müdevver dörd kat bir Şeddâdî binâ kal‘adır. Dâ'iren-mâdâr cirmi kâmil dörd bin adımdır. Lâkin aşağıda kal‘anın iki katı ba‘de'l-feth münhedim olaldan berü câ-be-câ der-i dîvârları rahnedâr durur, ammâ sehel mâl-ı himmet ile amâr olmak mümkindir, ammâ üçüncü kat dîvârı ve iç kal‘ası gâyet metîndir.

Hikmet-i Hudâ bu fakîr bu kal‘aya gelmezden mukaddem yolda bir top u tüfeng sadâsı ve bir gülbâng-ı Muhammedî edâsı işidüp mukayyed olmadık. Bir de âheste âheste bu şehre gelirken niçe bin ümmet-i Muhammed ehl [ü] ıyâlleriyle başları kaba ayakları kaba piyâde olup kaçarlardı. Meğer bu kal‘a varoşuna küffâr donanması deryâdan leşker döküp karadan Corci nâm kapudan-ı bî-îmân gelüp bu şehri urup nehb [ü] gâret alan [u] tâlân edüp ihrâk bi'n-nâr edüp iki yüz aded esîr ve niçe bin guruşluk metâ‘-ı kâlây [u] zahâ'ir alup kadıyı dahi esîr edüp evlâd [u] ıyâlin alır.

Der-sebeb-i gâret-i kal‘a-i Mudunuç

Kadı-i zâlim re‘âyâ vü berâyâya ol mertebe zulm-i sarîh [ve] ta‘addî etmiş kim kadının zülmünde[n] re‘âyâlar kayıklara binüp deryâya şinâverlik eden Corci Kapudan'a Venedik'in İstendil adasında varup bulur. Kadıdan tazallum edüp,

“Bizden bu kadar mâl aldı, kapudan Hazret-i Îsâ hakkıyçün olsun bizim hakkımızı hakk eyle” deyü yine re‘âyâlar Corci Kapudan’a vesîle olup berren ve bahren gelüp böyle bir nâzenîn şehir bir kadı-i zâlim sebebiyle küffâr harâb [u] yebâb edüp bu kadar esîr mâl-ı ganâ’im alır.

Bizler dahi bu vâveylâ mahallinde bu şehre girmeğe cür’et edüp gördük kim henüz küffâr bu kadar mahlûk-ı Hudâ‘yı esîr-i bend-i zencîr edüp götürür.

Hemân kal‘ada kapanan ümmet-i Muhammedler bizleri görünce kal‘a kapusun açup,

“Bire gâzîler, nice edelim, bu kadar ehl [ü] iyâl evlâdımız esîr olup işte götürüyorlar” deyü feryâd ederek şehrin ba‘zı mahalde (…) olan âteşlerin hüddâmlarımla ve şehir âdemleriyle söndürürken anı gördük.

Şehr-i İzdin’den atlı ve yayan hayli gâziyân-ı mücâhidânlar imdâda gelince cümle şehir halkıyla dahi bir yere gelüp küffâr-ı hâksârı hayli kovup leb-i deryâya karîbe varınca küffârdan niçe mâl [u] menâl ve niçe pîrezen havâtînler ve niçe zâl-ı zamân ümmet-i Muhammed esîrleri bırakdırup ve seğirdmeden ve bâr-ı sakîl götürmeden [bî-]tâb kalmış kırk beş aded kefereler dahi kalup hamd-i Hudâ anları esîr edüp dahi ileri küffârı kovarak tâ leb-i deryâya karîb vardığımızda mel‘ûn küffâr kalyonlarından ve altı pâre mavunalarından bize balyemez toplar urup bi’z-zarûrî cümlemiz esîrleri alup gerüye ***[244b]*** firâr edüp sâlimîn ü gânimîn bu kadar ümmet-i Muhammedi ve bu kadar mâl-ı esbâb-ı eskâl ile şâdımânlar edüp esîr kefereler ile şehre geldiğimizde cümle guzâtın ittifâkıyla hakîre bir kefere esîr verdiler. Hamd-i Hudâ âmedânî bir gazâda bulunduk, ammâ çe fâ’ide bu kadar ümmet-i Muhammed esîr olup gitdi.

Ve “Dağlarda dahi pusuda küffâr vardır” deyü haber gelüp cümle Mudunuçlu ve şehr-i İzdinli ve kasaba-i Mercanoslu ve niçe bin âdemler dahi gele gele cem‘-i vefîr olup dağlara ve bellere gidüp şehrin etrâfın karavullar beklemeğe kaldılar.

Tetimme-i evsâf-ı şehr-i Mudunuç: Varoşun bir köhne câmi‘i ihrâk olunmayup kaldı. Ve bir hânı ve bir kesîf hammâmı ve on aded dükkânları ve yüz aded müselmân evleri ve yüz elli kadar kefere evleri var. Cümle kiremitli ve bâğlı ve bâğçeli evler kalup mâ‘adâsı ihrâk-ı bi’n-nâr olup yanardı.

Ba‘dehu dağlara bellere giden Mudunuçlu ve İzdinli gâzîleri gelüp küffârdan bir nâm u nişân bulmadıklarının haberin verdiler ammâ gâfil olmamak gerek, dediler. Biz dahi havfimizden taşra şehirde yatmayup orta hisâra kaçup anda mihmân olduk.

Gerçi bu kal‘a evc-i âsımâna berâberdir ammâ Mercanos kasabası yoluna gidecek dağlar bu kal‘aya havâledir. Derûn-ı kal‘ada cümle elli kadar fukarâ neferât hâneleri ve gılâl anbârları ve cebehâne hazîneleri var, ammâ cebehânesi azdır. Cümle beş aded şâhî topları var ve ancak bir küçük câmi‘i var. Gayri imâreti yokdur. Ve kal‘adan taşra câ-be-câ bâğ u bâğçeleri var. (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı kibâr-ı evliyâullâh-ı kal‘a-i Mudunuç

Şehrin cânib-i şarkîsi hâricinde bir mürtefi‘ mesîregâh [u] seyrângâh-ı zemîn-i âlîde sâfî serv-i serâmed dırahtistânları içinde cihân-nümâ-yı temâşâgâh çemenzâr yerde bir kurşum örtülü kubbe-i azîm-i âlî içinde Bağdâd-ı behişt-âbâdda medfûn olan İmâm Mûsâ

Rızâ *radıyallâhu anhünne* ırk-ı tâhir-i sülâle-i evlâd-ı zevi'l-ihtirâmından olan menba'-ı esrâr, merci'-i ebrâr, meczûb-ı vahdet, meslûb-ı izzet, bedrika-i makâmât, âyîne-i kerâmât, imâmzâde-i sâhib-i sadr ibn hümâm-ı âlî-kadr, ber-geşde-i(?) dergâh, ber-güzîde-i ib[â]dullâh eş-şeyh Sultân Veliyyullâh ibn İmâm Alî Mûsâ Rızâ ibn İmâm Kâzım ibn İmâm Ca'fer-i Sâdık ibn İmâm Bâkır ibn İmâm Zeyne'l-âbidîn ibn İmâm Hüseyin ibn İmâm Alî Murtezâ'nın ehli Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'dır kim bint-i Hazret-i Muhammed Ahmed Mahmûd Mustafâ'dır, *rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în.*

Bu Sultân Veliyyullâh hazretleri böyle ırk-ı tâhirden olup bu Mudunuç şehrinde âsâyiş-i âhiret edüp âsûde-hâl olup cemî'i ta'allukât evlâd [u] ashâbıyla bu kubbe-i pür-nûr-ı mehbıt-ı pür-envâr içinde medfûnlardır.

Menâkıb-ı Azîz Veliyyullâh

Hâdise-i deşt-i Kerbelâ'dan sonra Âl-i Emeviyyûn'dan Âl-i Yezîd, evlâd-ı İmâm Hasanlara ihânet ve hıyânet eyledikleri ecilden bu Sultân Veliyyullâh terk-i vatan edüp Rûm erenlerinden olmak arzusuyla geşt [ü] güzâr-ı âlem ederek bu Mudunuç şehr-i azîmine geldikde meğer ol asırda bu şehr-i azîm İşpanya kralı destinde imiş. Kral-ı dâll-ı bed-fi'âle bu Sultân Veliyyullâh tevhîd-i sultânî edüp def [ve] kudûmlerin çalarak krala buluşduklarında bunların keyfiyyet-i ahvâl-i hasîb [ü] nesîblerin su'âl edüp vâkıf-ı esrâr oldukda,

"Siz benim ülkemde nişlersiz ve niçün bu vilâyete ayak basup ezân okuyup tevhîd etdiniz? Sizden sonra bu vilâyet Türk kavmi ayağı basmağa sebeb olup yol göstermeğe geldiniz" deyü mel'ûn kral gazab-âlûd olup Sultân Veliyyullâh'ı bir büyük top içine koyup âteş edecek mahalde azîz i'tikâd-ı tâm ile Kur'ân-ı azîmden sûre-i (–) (–) olan âyet-i şerîfeye müdâvemete başlayup, [33] âyetin tilâvet ederken top-ı kûp yanında cümle fukarâlar tevhîd-i erreye meşgûl olduklarında hemân küffâr-ı dûzah-karârın karârı kalmayup topa âteş atdıklarında bi-emrillâhi te'âlâ İmâm Veliyyullâh ber-hevâ perrân edüp alev ber-alevden hevâda nümâyân olup,

"Yâ Allâh! Yâ Hafîz!" sadâsı istimâ' olunup hevâdan bi-emrillâh zemîne nüzûl edüp vücûd-ı nâzenînine bir zarar isâbet etmeyüp ayak üzre durup tâ'at-ı Rabbi'l-İzzet'e meşgûl olunca cemî'i küffâr seğirdüp azîzin bu hâlin görüp ol ân yedi bin aded küffâr-ı bî-îmân kelime-i şehâdet getirüp sâhib-i îmân mürîd-i azîz olup kulluğa dururlar.

Kral dahi bu hâli görüp ol dahi şehâdet parmağın götürüp kelime-i tevhîdi yâd edüp İslâm ile müşerref olup cümle evlâd [u] ıyâlleri dahi mü'min ü muvahhid olup diyâr-ı Rûm'da *[245a]* ibtidâ İslâm ile müşerref olan bu ahâlî-i Mudunuç'dur.

Ba'dehu azîzin cemî'i me'kûlât [u] meşrûbât ta'yînâtların verüp ve topdan düşdüğü yere bu hâlâ ma'mûr olan âsitâne-i azîmeleri binâ edüp ekâlîm-i seb'a küffârları gelüp azîzi görür oldular.

Azîz-i merkûm dahi bu keşf [ü] kerâmeti ızhâr etdikden sonra mu'ammer olmayup âhirete intikâl etdikde niçe bin fukarâları azîz-i merhûmu bu dergâhda defn ederler. Hâlâ ziyâretgâh-ı hâss [u] âmm bir ulu âsitâne-i fukarâ-yı Hacı Muhammed Bektaş-ı Velî hânkâhıdır.

Yetmiş aded fakr [u] fâka sâhibi erbâb-ı ma'rifet fenâ-fillâh terk [ü] tecrîd erenlerinden

aceb halûk u halîm ü selîm cânlar vardır kim her biri birer gûne hidmete me’mûrlardır.

Cemî‘i âyende vü revendegânların atlarına ve hüddâmlarına hidmet edüp herkesin ne kadar atları var ise çul ve tobra çıkarmayup tekyenin âhûru tobralarıyla cemî‘i atlara sular verüp yemler asup kahveler pişirüp hidmet ederler.

Ve matbah-ı imâret-i dâru’z-ziyâfesinin ni‘met çobrası ve yahnisi ve pilâvı ve zerdesi bay u gedâ-yı pîr [ü] cüvâna ve cuhûd [u] muğâna, [34] nassı üzre cemî‘i âyende vü revendegânlara ni‘metleri mebzûldür, zîrâ evkâf-ı azîmdir.

Ve cümle kâfiristândaki krallar ve sâ’ir kefereler bu sultânın mu‘tekıdı olup her sene kâfiristândan nezerâtlar gelir.

Ve her sene başında abdâlânları def [ve] kudûm çalarak pârsâ-yı Muhammedîde gezüp tahsîl-i mâl u zehâyir edüp müsâfirîne yedirirler.

Vâcibü‘s-seyr bir ulu tekye-i cihân-nümâdır kim cemî‘i âsâr-ı imâretleri sâfî kurşum örtülü (–) (–) paşanın hayrât [u] hasenâtlarındandır kim bu kubbe-i pür-envâr içinde âsûde olan Sultân Veliyyullâh’ın sandûkası etrâfında bu kadar hüsn-i hatt-ı Kelâm-ı izzetler ve bu kadar zî-kıymet buhûrdân ve gülâbdân ve musanna‘ şem‘dânlar ve maslûb kanâdîl-i gûnâ-gûnlar ve zî-kıymet tuhaf âvîzeler ve niçe bin âşıkân-ı seyyâhân-ı berr [ü] bihârın birer gûne hüsn-i hat âsârları ve niçe bin dervîşânların cihâz-ı fakrlarından zerdeste ve keşkül ve pâlheng ve kabağı ve sapan-ı Dâvûdîsi var ve niçe tabl u alem ve tarak u sancağ ve def ü kudûm ve nefîr ü zil ve kebirge ve ma‘rifeleri var. Cemî‘i fukarâlar her gelen züvvârın üzerlerine gülâb nisâr ederler.

Ammâ Sultân Veliyyullâh’ın yanında evlâd-ı zevi’l-ihtirâmından Sultân (–) (–) medfûndur. Dahi cenbinde Sultân (–) medfûndur. Ve taşra hareminde niçe e‘izze-i kir[â]mdan kimesneler medfûnlardır. *Rahmetullâhi aleyh.*

Der-beyân-ı tahkîk-i kerâmât-ı Evliyâ

Bu abd-i kemterin manzûru olmuşdur kim tahrîre cür’et etdik. Dünkü günkü bu şehri küffâr-ı hâksârdan niçe bin melâ‘în-i la‘în nehb [ü] gâret etdiklerinde niçe yüz küffâr dahi bir alay pelîd-i anîd-i Yezîd bu türbe-i şerîfe gelüp görürler kim bir alay dervîşân-ı zî-şân el kavşurup durur, ammâ cümle küffâr bu sultânın mu‘tekıdleri olmak ile fukarâların esîr etmeyüp niçeleri tama‘-ı hâma düşüp matbah-ı imâret kârından ve meydân-ı fukarâdan ba‘zı eşyâları gırârlara doldurup ganîmet aldık zann edüp götürüp giderler.

Niçe küffâr bu ganîmet aldıkları hâli görürler kim mâl [u] menâl alanlara bir zarar olmayup bir hayli küffâr dahi matbahdan suhûnlar ve tancere ve kazgan ve kepçeler alup başlarındaki kara şapka üzre kara tancereleri geyüp giderler.

Anı görüp birkaç aded kefere-i fecereler âsitâne-i sa‘âdetin içine cür’et edüp girirler. Birkaç cihâz-ı fakrdan eşyâlar alup ve birkaç aded hüsn-i hatt kelâm-ı şerîfler alup bir küffâr dahi da‘vâ-yı merd ile azîzin ser-i sa‘âdetinde olan sikke-i Muhammedi alırken bir pîr-i fânî Süleymân Dede eydir:

“Bire azîz, ne yatırsın? Şu hâli görsene, kani gayret-i Muhammedî” deyince azamet-i Hudâ kubbe-i pür-envâr içinde bir ra‘d u berk ve bir âteş zâhir olup kubbe-i pür-envârın taşrasında yedi aded küffâr-ı hâksâr âteş gazabıyla harâb(?) kara kömür-misâl yanup

yerleri dûzah-karâr olup bu hakîr bu âsitâne ziyâretine vardığımızda dahi ihrâk olan keferelerin lâşe-i murdârlarının yedisi dahi kara katrân tulumları gibi servi dırahtları sâyesinde pâymâl-i rimâl olup yatırlardı.

Hakîr cümle dervîşânlar ve hüddâmlarımla küffârların cîfe-i murdârlarına ayaklarına ipler takup âsitâneden taşra sürüdüp meydâna bırakdık.

Cümle şehir keferelerı bu keferelerin lâşe-i sûzânların görüp dibelik Sultân Veliyyullâh'a i'tikâd-ı tâm hâsıl etdiler. Ammâ niçe kefereler bunların kapkara yandıkların görüp tekyeden aldıkları eşyâları bırağup firâr ederek mukaddemâ matbahdan sahan ve tancere alanlara bu ahvâl-i pür-melâli deyüp kimisi mâl-ı ganâ'imi bırağup kimisi cür'et edüp götürürken bi-emrillâhi te'âlâ başlarında tancere geyen kâfirin başlarında tancereler kızup kara şapkalarında kara saçları *[245b]* ve kara başları kara tancerenin kızgınından başları yanup tancereleri ve kazganları bırağup kaçarlar.

Niçesi gayret edüp mâl-ı ganâ'im götürürken tâkatları tâk olup yükünü bir gayri kefereye verir. Anın dahi vücûdu bî-tâb olup (…) bırağup biri dahi alır.

Elhâsıl bu âsitâne-i Veliyyullâh'dan küffâr her ne kadar şey almışlarsa sahrâda bırağup gemilerine cân atup halâs olalım derken mukaddemâ biz de bu kadar asker ile küffârı kova kova yetişüp bu kadar mâl-ı ganâ'im bırakdırup bu kadar esîrlerimiz halâs edüp küffârdan kırk beş aded esîrler almışdık.

Hamd-i Hudâ bu âsitânenin cemî'i esbâb-ı eskâlleri yerine gelüp bir şeyleri zâyi' olmayup henüz her gûne cihâz-ı fakrı dervîşân-ı zîşânlar yerlü yerlerine komak hidmetinde idiler. Bu menâkıb-ı pür-ibretden me'âl-i kelâm oldur kim cemî'i akâ'id kitâblarında yazdığı üzre kerâmât-ı evliyâ hakdır. Hazret-i Şeyh Veliyyullâh r[û]hiyçün âli ve evlâdları rûhiyçün Allâh rızâsıyçün *el-fâtiha.*

Bu hakîr fukarâ-yı bâbullâhlar ile bu âsitânede bir gece mihmân olup cân sohbetleri etdik. Hakkâ ki ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at pâk-mezheb ve pâk-i'tikâd fukarâları var. Husûsan pîşvâ-yı tarîk sâhib-i seccâde olan Arslan Dede, hâfız-ı Kur'ân bir cân-ı dervîşândır kim savm-ı Dâvûd ile mukayyeddir, demlerine hû.

Andan bize birkaç dervîş refîkler verüp cümle fukarâlar ile vedâlaşup giderken,

Bir temâşâ-yı garîbe zuhûr edüp niçe yüz aded Mudunuç halkı İzdin şehrinden kadı getirüp tekye fukarâlarından mâl ve esbâb [u] eskâl taleb etmeğe başladılar.

Meğer bu Mudunuç halkı muta'assıbînden bir alay Urûmşa kavim olup Sultân Veliyullâh'a ve gayri kibâr-ı evliyâlara kavm-i münkirînlerden imişler, bu tekyenin niçe bâğ u bâğçe ve niçe mezâri'âtların mülkiyyet üzre alup tasarruf etmişler imiş. Hikmet-i Hudâ küffâr dahi gelüp ol münkirînlerin emvâl [ü] erzâkların alup ve ehl [ü] ıyâllerin esîr edüp götürdükde bunlar dervîşânlara yapışup,

"Sizin mâlları küffâr götürürken bâr-ı sakîl olmağile bırağup bizim mâllarımız dahi bırağup siz bizim tekye mâlıdır deyü sahrâdan mâllarımız değşirüp bu tekyeye getirmişsiz."

Kadı-i İzdin huzûrunda da'vâ etdiklerinde dervîşân eyitdi:

“Bire âdemler, küffâr bizim cihâz-ı fakr olan eşyâlarımız ve matbahın suhûn [ve] tancerelerin götürüp gitdiler. Ve âsitâne içinden çerâğdân ve şem‘dân ve birkaç Kelâm-ı şerîfleri alan kâfirler yanup kapkara kül olup kaldılar” deyince hemân bir âdem,

“İşte benim iki Kelâm-ı izzetim ve bu kadar mâlım alındı, sizdedir” deyüp doğru kabr-i şerîfe girüp kadı ve hakîr huzûrunda hemân üç aded büyük Mushaf-ı şerîfi rahleler üzre alup,

“İşte bunlar benimdir” deyü kapudan taşra çıkarken herîf-i zarîf depesi üzre yıkılup cân ber-cehennem kapkara yanup kaldıkda fukarâlar yerden Kelâm-ı şerîfleri alup yine yerlerine koyup hakîr âlem-i hayretde dem-beste kalup hemân hüddâmlarımla bu meyyitlerin lâşe-i murdârının elinden ayaklarından taşra sürüyüp mezkûr keferelerin lâşeleri arasına bırağup cümle kavm-i Mudunuç bu hâli görüp firâr etdiler.

Fakîr kadı, İzdin’den geldiğine peşîmân olup ol dahi el-azametullâh deyüp atına süvâr olup İzdin’e gitdi.

Bu sergüzeşt [ü] serencâmlara niçe yüz şâhid-i âdiller vardır. Bizler dahi hemân ol ân atlara süvâr olup yine refîklerimizle Mudunuç‘dan kıble tarafına el-ıyâzen billâh sa‘b kayalı ve dereli ve depeli dağlar ve beller aşup 4 sâ‘atde,

Sitâyiş-i kasaba-i Esedli, ya‘nî rabta-i Esedâbâd

Ağrıboz sancağı toprağında bir küçük sahrâda bir câmi‘li ve bir mescidli ve medreseli ve bir mektebli ve bir tekyeli ve iki hânlı ve beş dükkânlı ve cümle yüz aded kiremit örtülü evleri ma‘mûr kasabacıkdır.

Küffâr firkateleri havfinden bundan mihmân olmayup 4 sâ‘at vâdîler içre kâh kıbleye ve kâh cenûba gidüp,

Evsâf-ı hâk-i pâk-i bâdiye, ya‘nî kal‘a-i atîk Livadiye

Be-kavl-i müverrih-i Yûnân Atina şehrinde sâkin olan Eflâtûn-ı İlâhî nâm hakîmin duhter-i pâkîze-ahteri Livaziye nâm bir krale-i melike binâsı olup Livaziye’den galat Livadiye derler. Ba‘dehu sene (–) târîhinde Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Mora vilâyeti fethine giderken be-dest-i Gâzî Ömer Beğ Venedik küffârı ve Rûm keferesi elinden feth edüp ibtidâ hükûmetin mîr-i livâlık ile Ömer Beğ‘e sadaka olunduğundan “Livâ diye” ya‘nî sancak beğliği denildi. Yohsa kefere zamânında ismi Livazya’dır. Hâlâ kapudan paşa eyâletinde Ağrıboz sancağı hâkinde yüz elli akçe kazâ pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi (–) kadar kurâdır.

Ve Medîne-i Münevvere vakfı olmak ile dâru’s-sa‘âde ağası ***[246a]*** tarafından voyvadası iki yüz âdem ile zabt edüp salb [u] siyâset ve cürm [ü] cinâyet cümle voyvadanın olup kırk elli bin guruş hâsıl olur maktû‘u-ı kalem ve mefrûzu’l-kadem serbest vakfullâhdır. Hâkimü‘l-vakti olan gümrük emîni Hasan Ağazâde sarâyında mihmân olup safâlar etdik.

Ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve elli aded merdüm-hisârı ve şehir kethudâsı ve şehir subaşısı ve harâc emîni ve muhtesib ağası ve bâcdârı ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân-ı kibâr-ı kübbâr ve eşrâfı gâyet çokdur.

Eşkâl-i zemîn-i kal‘ası: Evc-i semâya ser çekmiş bir yalçın kaya üzre üç kat bir Şeddâdî seng-i hârâlı bir kal‘a-i metîn ve şekl-i muhammes vâki‘ olup cirmi dâ’iren-mâdâr

iki bin germe hatvedir, ammâ tiryâkî adımıyla değildir, levendâne iki bin adımdır. Ammâ ba‘zı yerleri gâyet çâh-ı gayyâ-misâl uçurum sa‘b kayalardır. Aslâ bir tarafında handakı yokdur ve lâzım da değildir, ammâ kıble ve cenûb tarafına havâleli yalçın kayaları vardır, ammâ ol kayalar ile kal‘a mâbeyni on minâre kaddi çâh-ı gayyâdan nişân verir derk-i esfeller vardır. Ve yıldız cânibine nâzır ancak bir kapusu vardır, gayri kapuları yokdur. Bu kapudan içeri derûn-ı hisârda elli aded hisâr eri ve dizdâr ve kethudâ evleri ve bir câmi‘i ve gılâl anbârları ve cebehâneleri var.

Bu kal‘adan yukaru iç kal‘a bir küçük bölme hisârdır. İçinde aslâ bir hâne yokdur, ancak bir tophâne ve bir su sarnıcı ve birkaç şâhî topları var. Ve bu orta hisârdan yukaruda bir bölme hisâr dahi var, asıl iç kal‘a odur. Bunda kral sarâyından gayri eser-i binâdan bir âsâr yokdur. Cümle zemînin dizdâr bâğçe etmişdir, zîrâ evler olsa her bâr âdem çıkup enmeğe âciz-mânde olurlar. Ammâ hakkâ ki ayyûka kad keşân olmuş bir sahra-i âlî üzre bir dürr-i beyz-âsâ kal‘a-i serâmeddir kim burc-ı bârû-yı üstüvârlarından âdem aşağı dereler ve kayalara bakmağa cür’et edemez. Ve bundan cümle zemîn nümâyân olduğundan mâ‘adâ Bahr-i Ebyaz bir buhayrecik gibi görünür.

Ve bu kal‘anın dahi kıblesi ve cenûbîsi tarafları havâle kayalardır, ammâ aslâ zarar yokdur, zîrâ bir top menzilinden ziyâde mesâfe-i ba‘îde yerde cibâllerdir.

Bu yukaru kal‘adan aşağı şehre kâmil bir sâ‘atde enilüp kal‘a gûyâ gökyüzünde kalır. Ve kal‘a olduğu kayalar üzre gûnâ-gûn kuşlar dünekleyüp âşiyâne etmişler. El-hâsıl bu kal‘anın mâ-fevkına murğân-ı hümâ-pervâzlardan mâ‘adâ bir mahlûk varmak muhâldir. Hemân Hudâ-yı Perverdigâr’ın ihsânıyla feth olmuş bir kal‘a-i bî-hemetâdır.

Der-vasf-ı şehr-i Livadye

Mezbûr kal‘adan taşra yedi aded dağlar üzre ve yedi aded dereler ve depeler içre beyâz taşlık içinde mâl-â-mâl biri biri üzre kat-ender-kat bâğsız ve bâğçesiz ve havlısız dıyk ve daracık eniş ve yokuşlu yerlerde cümle der-i dîvârları sâfî kârgîr binâ taşdır. Ve cümle kiremit ile mestûr gâyet ma‘mûr evlerdir kim birbirlerinin pençerelerine nâzırlardır. Ammâ Muslihiddîn mahallesi evleri cânib-i şarka nâzır ve aşağıca evlerdir. Ve Karşı mahalle hâneleri cümle taraf-ı garba nâzırlardır kim cümle 7 aded müselmân mahallesidir. Cümleden ma‘mûr Muslihiddîn mahallesi ve Karşı mahalle ve Aşağı mahalle ve Çârsû mahallesi ve Voyvada mahallesi ve,

………………(4/5 satır boş)………………..

Meşhûrları bunlardır.

Ve cümle 6 aded mahalle-i keferelerdir. Ekseriyyâ Rûm ve Latin ve Ermenî kefereleridir. Ve cümle müselmân ve kefere hâneleri iki bin yigirmi aded tahtânî ve fevkânî musanna‘ büyût-ı ra‘nâlardır.

Ve cümle 7 aded mihrâb-ı müslimîndir. Cümleden Aşağı çârsû içinde Gâzî Ömer Beğ câmi‘i, tarz-ı kadîm küçük câmi‘dir. Ve Balı Beğ câmi‘i, köhne binâdır ammâ cemâ‘at-i kesîresi vardır. Kıble kapusu üzre târîhi budur:

Mescidün hâzâ Balı Beğ benâ,

Hasbeten lillâh dâru’s-sâcidîn,

Kâle gayben hâtifâ târîhehu,

Udhulûhâ bi-selâmin âminîn.

Sene (–).

Ve Tabahâne câmi‘i, buna Süleymâniyye câmi‘i derler. Ve Mustafâ Voyvada câmi‘i ve Muslihiddîn Efendi câmi‘i. Meşhûr ve müferrih câmi‘ler bunlardır.

Mâ‘adâ cümle 3 aded mahalle mezkitleridir.

Ve cümle 3 aded medrese-i sûhtegândır. Ve cümle 3 aded mekteb-i dâru’t-ta‘lîm-i gılmândır. Ve cümle 3 aded tekye-i erbâb-ı tarîk-i zâhidândır. Ve cümle bir aded vekâle-i bâzergândır kim Tabahâne dibindedir.Ve cümle 80 aded dükkândır. *[246b]* Ve cümle bir aded kesîf ve küçük hammâmdır.

Ve cümle 3 aded yerde cisr-i memerr-i nâs vardır. Şehrin tâ ortasından cereyân eden (–) ibret-nümâ (–) gûyâ aynu’l-hayât misilli bir berrâk ve pâk billûr-misâl âb-ı hoş-güvârdır kim ibtidâ menba‘ı Bihor dağlarından ve İnebahtı bellerinden gelüp bu şehir içinde mezkûr üç aded cüsûr-ı metîneler altından geçüp bu uyûn-ı cârilerin yemîn [ü] yesâr[r]ı şehr-i azîm ve çârsû-yı bâzâr ve kenârında mükellef kahvehâneler ve voyvadanın havz [u] fıskiyye ve şâzrevân ve maksûreli sarâyı bu dere kenârında bir yalçın kaya sahra-i azîm altında bir musanna‘ ve şîrîn sarâydır. Dahi aşağı nehir kenârınca ma‘mûr tabahâneden aşağı cereyân edüp Esedâbâd kasabasından aşağı Bahr-i Sefîd’e mahlût olur. El-hâsıl bu şehir gâyet sarp ve taşlık içinde daracık ma‘mûr şehirdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-temimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Livadye

Evvelâ cümle halkının lisânları Urûmşadır. Ve fasîh Urûmca ve Türkçe dahi kelimât edüp tâze yiğitleri Cezâyirli gibi daracık esbâb-ı gûnâ-gûnlar ve bellerinde üçer bıçak bir yerde taşıyup harîr mukaddem kuşaklar kuşanup beyâz dimi dizlik geyüp başlarına kırmızı fes geyüp levendâne baldırı çıplak gezüp ayaklarına siyâh fillar geyüp levendâne gezerler. İhtiyârları gûnâ-gûn çuka libâslar geyüp başlarına perîşânî destâr sarar pîr-i fânîleri çokdur. Zenâneleri yassı başlı olup elvân reng çuka ferrâceler geyüp mü’eddebâne gezerler, ammâ mahbûbe Rûm kızları başı kaba kâküllerin târ edüp harîr fisdânlar geyüp yüzleri açık gezerler. Gâyet mahbûbe Rûm keralanaları ve Rûm keratsaları olur. Ammâ dıyk ve taşlı dere içre olmak ile hevâsı sehel sakîldir. Lâkin Karşu mahalle nâm bâğçe dedikleri mahallin âb [u] hevâsı latîfdir. Ekseriyyâ eyyâm-ı Temmû[z]‘da cümle halkı ol bâğlara göçerler. Cümle 2.000 aded bâğlar dölüm hakkı verir. Bin aded bâğları dahi mu‘âfdır.

Memdûhâtından: Balı ve aşağı bâğçelerinin la‘l-gûn âbdâr hoş-hor kirazları kem değildir.

………………(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Livadye: Evvelâ Eskici Baba ve

………………(1.5 satır boş)………………..

Bu şehri dahi temâşâ edüp andan dağlar geçerek şark tarafına gidüp ve sol tarafında sahrâlar ve ma‘mûr kurâlar geçüp 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı dâr-ı hummâ-yı muhrıka, ya‘nî kal‘a-i harâb-âbâd İstife

Bânîsi ibtidâ Leka-yı bî-bekâ kral-ı dâllin binâsıdır. Bu sûr-ı üstüvârın misli bu edîm-i arzda yok imiş, ammâ İskender-i Yûnân bu kal‘ayı yedi sene döğüp âhıru’l-emr feth edüp içinde olan cümle kavm-i Mecûsîleri kırup kal‘anın dahi cemî‘i tabyaları ve burc-ı bârûların münhedim edüp cümle taşların Ağrıboz deryâsına dökdürüp hâlâ câ-be-câ kulle-i azîmleri ve niçe metîn ebrâcları ve cümle fecc-i amîk handakları ve kuyuları durur ve her temel taşları hammâm kubbesi-misâl râygândır.

Kıbleden yıldız tarafına tûlânî bir kal‘a-i azîm imiş kim bir bayır üzre şekl-i bâdemî vâki‘ olup dâ’iren-mâdâr cirmi kâmil yedi bin adım kal‘adır. Hîn-ı muhâsarada içinde ceng-âver âdem olsa hemân handakları kifâyet edüp bir yıl muhâsara götürüp sığınılır kal‘a-i harâbdır. Ve iki tarafı handak-misâl derelerdir. Ve yedi yerde sedd-i metîn kapu yerleri zâhir ü bâhirdir.

Âhır-ı kâr bu zemîn-i mahsûldâ[r] niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp dest-i Venedik Frengine girüp ol dahi sehel amâr eder.

Ba‘dehu sene (–) târîhinde Ebü‘l-feth Mehemmed Hân asrında Gâzî Ömer Beğ feth edüp küffâr-ı Venedik’i cümle kırup lâşe-i murdârların biri biri üstüne istif etdiklerinden ârifân-ı gâziyân bu şehre “İstife” deyü nâm verdiler, ammâ lisân-ı Rûm’da ismi Ayasentifa’dır. İslâmbol yanındaki Ayastefanas kal‘asın dahi bu İstife’yi binâ eden yapmışdır. Ammâ bunda Gâzî Ömer Beğ ceng-i azîm edüp yürüyüş ile küffârların kırup feth etdikde ol dahi İskender-i Yûnân gibi “Bir dahi küffâr amâr etmesin” deyü ba‘de’l-feth kal‘asın münhedim etmişdir, ammâ bir *[247a]* kulle-i azîmi ma‘mûrdur.

Hâlâ tahrîr-i Süleymân Hân üzre şehri Ağrıboz sancağı hâkinde havâss-ı hümâyûndan olup Ayşe Sultân hâssı voyvadası hâkimdir kim iki yüz âdemle hükûmet edüp on yük akçe hâsıl eder. Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâdır. Sipâh kethudâyeri ve Sarıkabak nâm yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve bâcdârı vardır ammâ dizdârı ve neferâtları yokdur, zîrâ sûru harâbdır.

Ve bu şehrin cümlesi altı aded mihrâbdır. Üçü salât-ı Cum‘a edâ olunur âzînelerdir. Evvelâ Ya‘kûb Beğ câmi‘i, müferrihdir. Ve Kâsım Beğ câmi‘i, musanna‘dır. Ve Dervîş Yazıcı câmi‘i. Ve çârsû içinde henüz nev-binâ Ağrıbozlu Köse Alî Paşa karındaşı Ahmed Paşa câmi‘idir, ammâ cümleden müferrih ve musanna‘ ve şîrînkârlı câmi‘ budur. Kendüsi hareminde medfûndur. Ve cenbinde İbrâhîm Hânzâde İbrâhîm Beğ dahi haremde medfûn olup seng-i mezârının târîhidir:

İbrâhîm Hânzâde etdi nâgehân azm-i bekâ,

Terk-i dünyâ kalbine gûyâ ki oldu lâyiha,

Kim ederse fevti târîhin su’âl el kaldırup

Rûh-ı İbrâhîm beğ içün diye el-fâtiha.

Sene 1077.

Bu câmi‘lerden mâ‘adâ kamusu altı aded mahalle buk‘alarıdır. Cümleden (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–),

Dükelisi dörd aded medrese-i hâce-i âlimândır. Evvelâ medrese-i (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümlesi (–) dâru’l-ulûm-ı nâresîde-i püserândır. Evvelâ Sarıkabak mektebi (–) (–) (–).

Ve cümle üç aded hânkâh-ı erbâb-ı tarîk-i Âl-i Abâ-yı fenâ fillâhdır. Cümleden (–) tekyesi (–) (–). Ve cümle altı aded müselmân mahallesidir. Evvelâ (–) mahallesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ve cümle on yedi aded Rûm mahallesidir. Ve cümle bir aded Yahûdî mahallesidir.

Ammâ hepsi iki bin beş yüz aded mükellef ü mükemmel kiremit örtülü Şeddâdî taş dîvârlı kârgîr binâ sarây kapuları gibi kemer kapulu vâsi‘ hâne-i zîbâlardır. Cümleden Sarıkabak {Hasan Ağa} sarâyı ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Ve umûmisi bir aded hammâmdır. Ve olancası iki aded hânlardır, ammâ hammâm ve kurbundaki hân vâlide sultânın hayrâtıdır kim İzdin hâssı mâlıyla binâ olunmuşdur, ammâ çârsû içindeki hân gayri kimesne hayrâtıdır.

Ve cümletâsı yüz mikdârı dekâkînlerdir ammâ add etmedim, ammâ gâyet vâsi‘ sokak içine vâki‘ olup çârsû içre üç yerde çınâr-ı azîmleri vardır. Ekseriyyâ şâhrâhları kaldırımsız şûre yerlerdir.

Âb [u] hevâsı gâyet sakîl olduğundan hukemâ-yı kudemâ bu şehre dâr-ı hummâ deyü tesmiye etmişler. Anıniçün halkının reng-i rûyları saruya mâ’illerdir. Ve tâze yiğitleri Cezâyirli esbâbı libâslar geyüp baldırı çıplak gezüp ve elvân çukadan peşliler geyüp arkalarında birer Cezâyir ihrâmları olup ayaklarında siyâh Freng pâbuçları geyüp başlarında la‘l-gûn fesler ve bellerinde çatal bıçaklar taşıyup gezerler.

Ammâ bu şehirde avretler sokağa rûz-ı rûşende çıkmak aybdır. Gece fânûslar ile hüddâm-ı siyâh çerdeleriyle akrabâ ve ta‘allukâtlarına gider. Eğer merhûme olursa ol zamân gündüzün kapudan taşra [35] ile dâr-ı karâr-ı vâdî-i hâmûşâna gider.

İbret-nümâ-yı binâ-yı âbâdân: Bu şehrin cenûb cânibinde şehre gelen su kemerleri acâ’ib binâ-yı temâşâgâhdır. Lâkin suyu ol kadar memdûh olmayup elbette vefret üzre nûş eden balgamî olup asferü‘l-levn olur.

Ve **mesîregâh-ı bâğ-ı Merâm Alî Paşa:** Bir teferrücgâh-ı hıyâbândır kim vasfında lisân kâsırdır. Bu cây-ı müferriha Köpürlüzâde Fâzıl vezîria‘zam Ahmed Paşa konup seksen gün kâmil meks etdikde bu şehrin âb [u] hevâsı sakîlliğinden kâmil defter ile on sekiz bin âdem asker-i İslâmdan hastalık ile merhûm olup âşinâ-yı velî-ni‘am olan efendilerimiz ve Gedüslü Halîfe efendimiz ziyâret edüp rûh-ı şerîfleriyçün bir Yâsîn-i şerîf tilâvet etdik. *Rahmetullâhi aleyhim ecma‘în.*

Der-beyân-ı ma‘den-i hacer-i İstife

Bir hafîf beyâz taşdır. Şehrin şimâli hâricinde tarlalar içinde bir mahûf u muhâtara çâh-ı cahîm gayyâsı gibi ka‘r-ı zemîn mağârâlarda keserlerken gûyâ peynir gibi yumuşakdır, hemân kesb-i hevâ edicek bir beyâz katı taş olur. Ammâ kehf-i azîmlerden çıkarırken çok kûhken âdemler altında kalup helâk olmuşlardır. ***[247b]***

Memdûhât-ı sanâyi‘âtından: Bu mezkûr taşdan beyâz ve musanna‘ tütün lüleleri edüp eyle münakkaş ederler kim gûyâ nakş-ı Mânî‘dir. Ve gûnâ-gûn kâseler ve buhûrdânlar ve fincân-ı münakkaşlar edüp sarı şem‘-i asel ile tertîb edüp gûyâ altun olur. Ve tereyağı sürseler gûyâ seng-i hârâ olup vilâyet vilâyet lüle ve kâse ve fincânların hedâyâ götürürler.

………………(1 satır boş)………………..

Bu şehri dahi seyr [ü] temâşâ edüp cânib-i şarka 5 sâ‘atde taşlı bayırlar aşup koyun ağıllarında kaymaklar yeyüp içüp hoş geçüp,

Evsâf-ı deyr-i Ayağırıyoz, ya‘nî kal‘a-i azîm Ağrıboz

Rûm Yûnân keferelerinden Ayağırıyoz ya‘nî nâm sâhibi evliyâ bir ruhbân binâ edüp Ayağırıyoz’dan galat Ağrıyoz derler. Ba‘zılar Eğriboz derler, zîrâ bu şehre deryâdan gemiyle girirken Kızılhisâr nâm kal‘ası tarafında bir eğri boz dağ vardır kim yüz mîl mesâfe-i ba‘îde yerden nümâyândır, ol eğri boz dağ içün bu şehre Âl-i Osmânlı Eğriboz derler, ammâ defter-i hâkânîde Ağrıboz yazılır.

Niçe kral-ı bed-fi‘âl-i dâllden dâll-i mudille intikâl edüp âhir dest-i Efrenc-i Venedik elinden bizzât Ebü’l-feth Sultân Mehemmed Hân sene (–) târîhinde deryâdan donanma-i hümâyûn ile karadan kendileri elli yedi bin asker ile yüz yigirmi yedi gün muhâsara edüp kal‘a-kûp toplar ile döğe döğe niçe yerlerin münhedim etdikden sonra Maslahat Depesi nâm mahalden yürüyüş edüp kılıç ura ura feth olmuşdur.

Hâlâ tahrîr-i Süleymân Hân üzre kapudan paşa eyâletinde sancak beği tahtıdır kim paşasının hâss-ı hümâyûnu 440.000 yük akçedir.

Ve tîmârı 205 ve erbâb-ı ze‘âmeti 48 var. Kânûn üzre cebelüleri paşasının askeriyle cümle üç bin aded asker-i pür-silâh olup me’mûr oldukları sefere giderler. Paşası deryâda üç pâre kadırga ile palpa ve aleste olup her bâr kadırgaları limanda âmâde olup bir cezîrede düşman gemileri görünse kadırgalarıyla avanta edüp düşman üzre varır.

Ve kânûn üzre kadısı üç yüz akçe pâyesidir. Nâhiyesi (–) aded kurâdır. Ber-vech-i adâlet beher sene hâkim-i şer‘a on kîse ve hâkim-i örf olan paşaya seksen kîse hâsıl olur.

Müftîsi vardır ve nukebâsı ve vâlîsi ve voyvadası ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârısı ve muhtesib ağası ve bâcdâr ağası ve harâc ağası ve şehir kethudâsı ve mi‘mâr ağası ve gümrük ağası ve dizdâr ağası ve azeb ağası ve hisâr eri ağası ve topçu ağası ve cebeciler ağası ve meremmâtçı ağası ve cümle üç yüz aded merdüm-hisâr erleri vardır kim cümle âmâde askerdir.

Ve eşkâl-i zemîn-i kal‘ası: Akdeniz içinde Rûmeli eyâleti hâki tarafına yakın bir uçda şekl-i muhammes üç kat bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn sedd-i İskender-vâr bir hisâr-ı üstüvârdır kim gûyâ kal‘a-i Seğitvar’dır. Bir ma‘nâda bu kal‘a yedi kat kal‘a dîvârıdır. Araları Şeddâdî dolma rıhtım moloz binâ dîvârlardır. Ba‘zı yerleri kırkar ve ellişer ayak enli kalın dolma dîvârdır.

Ve şark ve cenûb ve garb ve şimâl taraflarını deryâ döğer dîvârlardır. Ancak karayel ve yıldız cânibleri karadır, ammâ bu kara câniblerinin dîvârları seksen adım enli sedd-i Kahkahâ-vâr kesme kaya handakdır. Ve ol taraflarının dîvârları kırkar arşın yüksekdir. Ve handak kenârınca kara tarafının dîvârı bir denizden bir denize varınca bin beş yüz adım kara tarafı dîvârıdır.

Ve dahi evvelki kat taşra dîvârı üzre bu kal‘anın gird-â-gird cirmi cümle altı bin adımdır. Andan iç yüzündeki ikinci kat dîvârı üzre bu sûr-ı ma‘mûrun cirmi kâmil dörd bin adımdır, ammâ levendâne yürümek ile ol kadar adımdır.

Ve cümlesi yüz on bir kulle-i azîmlerdir kim her biri birer gûne burc-ı eflâkden nişân verir ebrâc-ı azîmlerdir. Ve her bir kullede kırkar ve ellişer aded iri ve ufak dendân-ı bedenlerdir. Ve her bir kullede onar ve on beşer aded sağîr ü kebîr balyemez topları vardır.

Evvelâ (–) kullesi (–) ve kullesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ammâ cümle kullelerden metîn ve azîm ve kavî Cisr kullesi başka kal‘adır kim Köprü kal‘ası nâmıyla meşhûrdur. Başka bir küçücük adacık içinde vâki‘ olup dâ’iren-mâdâr cirmi sekiz yüz adımdır. Başka dizdâr ağası ve başka iki yüz neferâtı vard[ır]. Bu kal‘adan büyük kal‘aya giderken ağaç cisr ile geçilüp gidilir. Ve ba‘zı mahalde cisrler zencîrlerle kalkup kal‘a cezîrede kalup cisr altından ***[248a]*** kadırga gemisi geçer.

Der-acâ’ibât-ı mutalsamât-ı kâr-ı kehene-i kudemâ: Bu mahallin cisri altından gece ve gündüz deryâ bir kesme kaya boğazda kırk kerre aşağı ve kırk kerre yukaruya cereyân etmededir, ammâ katı yaydan ok çıkar gibi akar. Ve sabâhdan öyleye dek cânib-i garba akar. Ve öyle vaktinden tâ vakt-i gurûba dek şark tarafına cereyân eder. İlâ mâşâallâh leyl ü nehâr bu boğazda deryâ böyle cereyân etmededir. Bir acâ’ib ü garâ’ib temâşâgâh mutalsamât-ı ibret-nümâdır. Ve bu boğazda suyun yukaru aşağı akduğu yerde,

İbret-nümâ-yı kâr-ı üstâdân: Üç aded su değirmenleri var kim dakîk-i gendüm-i rakîk öğüdürler. Su kangı cânibe cereyân ederse âsiyâb-ı musanna‘lar dahi ol tarafa deverân edüp un öğüdür. Bu dahi bir gûne ağreb ü garâ’ibden musanna‘ ibret-nümûn tahhân-ı pesend-gûndur.

Ve bu değirmenlerin üstlerinde bu kal‘a neferâtlarının ve garîbü‘d-diyâr yiğitlerin odaları vardır.

Ve bu değirmenlerin kapusu dibinde bu köpr[ü] kal‘asının suya berâber bir uğrın hisârpîçe kapusu var. Ve bâlâda köprünün beri başında bir kapu ve öte başında bir kapusu var. Ortası mezkûr haşeb cisrdir kim her gece bevvâbân dîdebân nigâhbânlar bu cisri demir zencîr dollâblar ile çeküp kaldırırlar. Bu cisr kal‘ası ve andan içeri büyük Ağrıboz kal‘ası cezîrede kalır. Bu kal‘a-i Ağrıboz’un bu mahallini görmeyüp ibret nazarıyla bakmayup geçenler bu rûy-ı arz-ı cihânda bir şey görmemiş ve bir sun‘-ı Hudâ‘yı temâşâ etmemişdir, zîrâ alâ mele’i’n-nâs böyle bir tılısmât-ı râygân yokdur.

Ve bu cisr iki yerdendir. Biri değirmenler olan cisr-i azîmdir, birisi kulle cisridir. Ammâ kulleye girecek cisr Rûmeli tarafından gelüp geçilen küçük cisrdir kim anın altından kadırga geçemez. Ve bu cisr üzre bir teferrücgâh köşkü var. Cisr altından beriye ve öteye akan tılısmât suyun tarfetü‘l-ayn içre nice akup nice değirmenlerin deverân etdikleri bu kasrdan temâşâ olunup bir ârâmgâh-ı müsâfirîn ü mücâvirîndir.

Ve bu cisr kapusu üzre bir beyâz mermerde bir musanna‘ Santa Marka ya‘nî kanatlı arslan tasvîri var kim üstâd-ı mermer-bür bu timsâle eyle tîşe ve direfş urmuş kim gûyâ sihr-i i‘câz etmiş. Görenler anı zî-rûh zann eder, zîrâ bu sûrete Venedik kâfirleri perest edüp cemî‘i sancağ u bayrağ u peykerlerinde bu sûretin nakşın taşırlar.

Ve bu cisr kullesinde cisr başından taşra çıkarken kullenin sağ tarafı rûy-ı dîvârında çâr-kûşe bir beyâz mermer-i hâm üzre celî hüsn-i hatt-ı lâciverd-i müzehheb ile tahrîr olunan târîh budur:

Bâ-fermân-ı âlî mübâşeret kulle ve cisr hazret-i vezîr-i mükerrem Ken‘ân Paşa el-vâki‘ fî şehri şevvâl 19 ve itmâm şud 26 fî şehr-i mezkûr sene 1067.

Ve bu cisr-i ibret-nümânın karşusunda Rûmeli tarafında İstife hâkinde hemân cisrin başında otuz ocaklı bir hân-ı mu‘azzam var, leb-i deryâdadır. Cemî‘i âyende vü

revendegânlar bu hân-ı mihmânsarâyda konup sabâh cisr kurulup kal'a kapusu açıldıkda erbâb-ı hâcât kal'aya duhûl ederler.

Ve bu hândan kal'aya girecek cisr kapusu cânib-i garba nâzırdır. Ve bir kapusu dahi aşağıda taraf-ı kıbleye nâzırdır. Ve bir kapu dahi yukaru kapulardır kim semt-i garba meftûhdur kim taşdan mebnî alçak cisirler ile ubûr olunur. Lâkin bu kapuların önleri zencîr ile her gece kalkar ağaç cisrdir.

Ve bu kapuda Süleymân Hân bir azîm kulle binâ edüp kapunun iç yüzünde beyâz mermer üzre tahrîr olunan târîhdir:

Şeh Süleymân Ağrıboz'un etdirüp ta'mîrini,

Dedi kim şâdân olasın kapularla işbu tâk,

Avn-i Hak ile dedim Zilhicce târîhini,

Bâb-ı bâlâ üstüne kılaydı bünyâd iki tâk.

Sene (–).

Bu kapudan içeri gidüp tophâne hisârpîçesi başka bir hisârdır kim kapusu cânib-i garba mekşûf bâb-ı kavîdir. Bu kal'ada leb-i deryâda suya nâzır on aded top kemercikleri var. Cümle demir kapulardır kim her kemerlerin altlarında birer aded mefret top-ı azîmleri var kim her birine birer âdem sığup içinde âdem bağdaş kurup oturmak mümkin toplar var kim tâ Kastel burnunu döğer. Ol tarafa nâzır top-ı {kal'a}-kûplara şayka ve pranka top derler. Âdem kolu kalınlığı demir halkalı ibret-nümâ toplardır kim her biri birer kal'a değer toplardır kim liman-ı azîmi korudur.

Ammâ bu tophâne hisârpîçesinde topçulardan gayri kimesne olmaz, zîrâ kaçan bu toplar atılsa zelzelesinden bunda bir ev kalmaz, cümle münhedim olur. Anıniçün bunda evler olmayup başka Ebü'l-feth binâsı hisârpîçe kal'adır. Ve bu mahalle gelince zikr olunan dörd aded kapulardan mâ'adâ hisâr kapuları yokdur.

Ve bu kal'a-i Ağrıboz içinde cümlesi on bir aded müselmân mahallesidir. Evvelâ mahalle-i (–). *[248b]*

Ve kamusu 11 aded cevâmi'-i selâtîn-i mü'minândır. Evvelâ cümleden kadîm Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân câmi'i, mukaddemâ kefere asrında bir deyr-i azîm-i âyîn-i Mesîhhâne imiş. Hâlâ ma'bedgâh-ı müslimîn olup tûlu yüz otuz ayakdır. Arzı toksan ayakdır. Ve derûn-ı câmi'de kırk sekiz aded mermer sütûn-ı müntehâlar üzre kiremit örtülü ve harpüşte kubbeli çâr-gûşe kulle-misâl minâreli ve içinde bir âb-ı hayât kuyulu ve iki kapulu musanna' bir câmi'-i kebîrdir.

Andan Dâvûd Beğ câmi'i, gâyet müferrih kurşum örtülü ve kârgîr kubâblı câmi'-i dilküşâdır. Kıble kapusunun atebe-i ulyâsı üzre târîhi budur:

Câmi'i Dâvûd Beğ benâ

Hasbeten lillâhı Rabbi'l-âlemîn,

Câe târîhen lehu hayrun cemîl,

Cennetü'l-me'vâ mekânü'l-müslimîn.

Sene (–)

Andan Emîrzâde câmi'i, gâyet musanna'dır.

Andan Filzâde câmi', cemâ'at-i kesîrelidir.

Andan Karlızâde câmi'i, mahbûb u müzeyyen câmi'-i rûşendir.

Bunlardan mâ'adâ bu kal'a içre dükelisi altı aded mahalle mesâcidleridir. Cümleden Osmân Ağa mescidi ve Turhân Beğ zâviyesi ve Hasan Baba mezkiti ve Küçük İlyâs buk'ası ve Mûsâ Ağa mescidi. Bunlar câmi'-misâl mescidlerdir.

Ve bu müselmân mahallelerinden mâ'adâ yukaru kapu semtinde hepisi beş aded kefere-i Rûm mahallesi ve beş aded küçük kefere kenîseleri vardır. Ve umûmisi bir aded Yahûdî mahallesi ve bir aded sinago nâm kenîsesi vardır.

Ve olancası derûn-ı hisârda bin tokuz yüz aded bâğsız ve bâğçesiz ve daracık kârgîr binâ cümle kiremit örtülü ve cümle kemer kapulu ve kefere binâsı Şeddâdî binâ-yı metîn kat-ender-kat evlerdir. Ve cümle soka[k]ları serâpâ pâk kaldırım döşelidir. Ve cümle şâhrâhları ilm-i hendese üzre çırpı ile tarh olunmuş sadranç nakşı tarîk-i âmlardır. Lâkin kal'a içi olmak ile daracık sokaklardır.

Ve barısı (–) aded medrese-i âlimândır. Cümleden medrese-i (–) (–) (–) (–) (–)

Ve bardası (–) aded mekteb-i ciğer-gûşe-i püserândır. Evvelâ Alî Paşa mektebi ve (–) (–) (–) (–)

Ve barısı (–) aded tekye-i erbâb-ı tarîk-i Âl-i Abâ-yı dervîşândır. Cümleden hânkâh-ı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve olandası derûn-ı kal'ada bir küçük hammâm-ı {Sultân} (…) indir. Ve hemüsü on tokuz aded çeşme-sâr-ı dil-i cândır kim cümlesi âb-ı hayâtdan nişân verir. Ve hamusu sekiz yüz aded çâh-ı mâ-i hânedânlardır, zîrâ her evde birer kuyu mukarrerdir kim suyundan isti'mâl ederler.

Ve emetâsı der[û]n-ı hisârda seksen aded dekâkîn-i ehl-i hıref vardır, ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin her metâ' bulunur.

Der-vasf-ı taşra varoş-ı Ağrıboz

Bu merkûm kal'anın yıldız rûzgârı hâricinde kal'anın handakından bir kurşum menzili alarkada cümletâsı iki bin aded kiremitli ve bâğlı ve bâğçeli ve kârgîr binâ cümle fevkânî kat-ender-kat kapudan ve mîr-i mîrân sarâylarıdır kim gûyâ her biri birer hıyâbân-ı koyağistân ve gül-i gülistânlı sarây-ı müzeyyenelerdir. Cümleden Kapudan Köse Alî Paşa sarâyı ve karındaşı Ahmed Paşa sarâyı ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) bunlar meşhûrdur.

Ve âmmetâsı (–) aded mihrâbdır. Cümleden Mustafâ Beğ câmi'i, kurşum kubâblı gâyet şîrîn ve ma'mûr u müzeyyen câmi'-i pür-envâr-ı latîfdir. Andan Koca Memi Paşa câmi'i, hakkâ ki beytullâh-ı ibret-eser olup harpüşte tahta kubbesi kiremitlidir, ammâ gâyet ma'mûr u müzeyyen câmi'-i pür-envârdır kim kıble kapusu üzre târîhi böyle merkûmdur:

Hayra mâ’il olup Memi Paşa,

Oldu hep kasd [u] niyyeti ma‘kûl,

Görüp itmâmını anın hâtif,

Dedi târîh-i hayrın oldu kabûl.

Sene (–).

Ve hemisi tokuz aded mahalle mesâcidleri vardır. Cümleden Habîb Çelebi mescidi ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Ve hemetâsı iki aded medrese-i tâlibân-ı müfessirân-ı muhaddisân-ı hâfız-ı Kur’ân’dır. Cümleden (–) (–) (–).

Ve yekûnisi beş aded mekteb-i sıbyân-ı ebced-hândır. Cümleden Memi Paşa mektebi ve Kapudan Alî Paşa mektebi, (–) (–) (–) (–).

Ve cem‘âsı dörd aded tekye-i dergâh-ı zikrullâh hânkâhlarıdır. Evvelâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Ve olanısı iki aded hammâm-ı gâsilândır. Eski hammâm Dâvûd Beğ hayrâtıdır. Ve Yeni hammâm Mustafâ Beğ‘indir, ammâ sarây hammâmları çokdur. ***[249a]***

Ve cümlesi bu varoş içre dörd yüz yigirmi altı aded dükkân-ı ehl-i hırefdir kim cemî‘i ehl-i sanâyi‘ hezâr-fen Cemşîd gibi çeber üstâd-ı kâmil zû-fünûn âdemler vardır. Çoğu cemî‘i kapudanların kefere pâyzenleri bunda pür-ma‘rifetlerdir.

Ve götürüsü iki aded hân-ı tüccârândır.

Ve herbarısı altı yüz aded bi’r-i mâ-i hânedânlardır, herbarısı âb-ı hayâtdan nişân verir.

Ammâ cümleden bu varoşda bir Freng kuyusu var, Korteni nâmıyla meşhûr bir mâ-i şarâb-ı tahûrdur. Cânib-i vakıfdan su sığırları kuyudan dollâblar ile su çeküp varoşda ve kal‘a içinde olan çeşme-sârlara cümle sular bu Korteni kuyusundan gidüp her çeşmeye taksîm olur hayrât-ı azîmedir.

Diğer binâ-yı ibret-nümâ-ı hayrât-ı mâ-i kevser: Mukaddemâ bu şehr-i azîm susuz olmak ile sene (–) târîhinde Kapudan Halîl Paşa bu şehre beş sâ‘atlik yerden dağlardan ve deşt-i hâmûnlardan Ferhâd gibi su getirmişdir kim kat-ender-kat kemerlerdir. Ancak bu varoş içinde Mustafâ Paşa câmi‘i önünde elli aded kemer gözler var kim her biri kehkeşân-âsâ semâya ser çekmiş kavs-ı kuzah-misâl tâk-i Kisrâlardır kim aceb hayrâtdır.

Ve bu varoş amârıyla kal‘a mâbeyni şehrin mezâristânıdır kim hîn-i fetihde niçe bin aded güzîde-i gâziyân-ı şehîdânlar medfûndur.

Der-medh-i âb [u] hevâ-yı câvidân: Letâfetinden cemî‘i halkı ten-dürüst olup reng-i rûyları ahmer-gûn olup cümle halkı Cezâyir levendi tarzı gûnâ-gûn çuka peşli ve nefer yelekli ve göğüslüklü geçirme esbâblar geyüp ihtiyârları fes üzre nîm sarık ve eyinlerinde beyâz ve kırmızı ihrâm ve Cezâyir bürnüsü geyüp bellerinde pala bıçaklar ve harîr muhattem kuşaklar ve dimi dizlikler ve saya sıkma çakşırlar geyerler. Tâze yiğitleri baldırı çıplak beyâz soflu(?) mahbûb dilberânları gâyet çokdur. Ammâ zenâneleri aslâ taşrada

yokdur. *Ammerallâhu te'âlâ.* Ehl-i ırz âdemleri ve hânedân sâhibi kerem kânları çokdur.

Der-vasf-ı memdûhât-ı meşhûrât: Ağrıboz köfteri nâmıyla şöhre-i şehr olmuş Urûm şîresinden perveriş olmuş içi cevizli ve bâdemli bir lezîz ve ter köfteri olup lezzetinden ve râyiha-i mümessekinden âdem yemek ile doyamaz. Sandûkalar içre koyup Rûm ve Arab u Acem'e hedâyâ götürürler. Ve İslâmbol'dan ve Rûmeli'nden bu şehre gelince aslâ hurmâ ağaçları yokdur, ammâ bu şehrin bâğ u bâğçelerinde nahl-i hurmâ-yı serâmedler çokdur. Ve âbdâr kirazı olur, zîrâ bu şehrin hevâsı sevâhildir.

Der-hisâb-ı iklîm-i arz-ı beled-i Ağrıboz: Be-kavl-i müneccimân ber hükm-i ilm-i usturlâb bu şehrin iklîmi yigirmi sekizinci iklîm-i örfiyyede ve iklîm-i râbi'in nısf-ı hakîkîsinde bulunup arz-ı beledi "letay" ve tûl-ı nehârı "nühey" lafızlarında bulunmuşdur. Ve kıblesi cenûb cânibine nısf-ı nehârdan cânibe olan maşrık cânibine kırk derîcedir. El-hâsıl Mısır hâkinde arz-ı Hâsân(?) üzre kıblesi doğru olup ol arz üzre Mekke'ye müteveccih Ağrıboz kıblesidir. (–) (–)

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât:

………………(4 satır boş)………………..

Der-ziyâretgâh-ı şühedâ-yı Ağrıboz: Evvelâ cisrin Rûmeli tarafında ziyâret-i Kara Baba Sultân: Bir küçük kubbede medfûndur. Bu makâm-ı âlîden cümle şehrin imâretleri ve şehrin iki tarafında olan körfez deryâlar nümâyândır. Andan kal'a içinde medfûn Samûd Baba Sultân,. Andan yukaru kapu arasında Emirler Sultân. Andan varoşda Gâ'ib Baba. Andan Veli Dede Sultân. Himmetleri hâzır ü nâzır ola, *rahmetullâhi aleyhim ecma'în*.

Bu mahalde kal'a evsâfı ve şehrin cümle imâretgâhları evsâfı tamâm oldu, ammâ,

Bu Ağrıboz cezîresin seyâhat edüp vâkıf-ı esrâr olduğumuz mertebe ba'zı ahvâl-i cezîresin dahi beyân edelim

Evvelâ mezkûr Ağrıboz, Hazret-i Risâlet-penâh'ın mevlûdünden 888 sene mukaddem bu Ağrıboz İskender-i Zülkarneyn hükmünde iken bu şehrin hâk-i pâki Rûmeli karası tarafına muttasıl idi. Be-kavl-i müverrihân-ı Rûm Yanvan bu şehrin hâkimi bir müdebbir akl-ı Arasto Batlîmûs olmağın İskender'e arz eder kim,

"Bu kal'amız olan yer Rûmeli tarafına sehel yer muttasıldır. Anı kûhkenlerle Ferhâd gibi keselim. Kal'a ve şehrimiz cezîre olup düşmandan masûn ve mahfûz olup balık dalyanları yapup gûnâ- *[249b]* gûn mâhîler çok olup cümle kal'a kullarına andan ulûfe ve pâdişâhımıza niçe hazîne hâsıl olur ve şehrimiz balık ile gâyet ganîmet olur" deyü İskender'e bu minvâl-i meşrûh üzre arz etdikde arzı hayyiz-i kabûlde vâki' olup,

"Murâd [u] merâmın üzre ol arz eylediğin yeri kesesin" deyü İskender'den fermân sâdır olunca hemân hâkim-i Ağrıboz başına âdem deryâsını cem' edüp mezkûr boğazı kesüp deryâyı beriden öteye akıdup ol mahalle kehenelerin ilmiyle bir mutalsamât-ı azîme edüp cemî'i Akdeniz balıkları ol kesilen boğazdan ubûr ederken dalyanlarda ağ duzağlara girüp sayd olunduğu sebebden mezbûr cezîreye Ağrıboz ipsarya demişler, ya'nî lisân-ı Rûm'da "balık ağı yeri" demekdir, ammâ bundan evvel bu cezîre yerine "Makri[di]yo" derler imiş. Ve lisân-ı Latin'de "Makridiyo" uzun yere derler. Hakkâ bu cezîre dahi Rûmeli tarafına uzun vâki' olduğiyçün "makri" derler. Ammâ lisân-ı Rûm'da

“Makridiyo” “iki boğaz” demekdir. Hakkâ ki hâlâ iki boğaz deryâsı içinde bir cezîre-i tûlânîdir.

Ve bu Ağrıboz cezîresinin tûlu yüz seksen mîldir. Ve dâ’iren-mâdâr cirmi üç yüz altmış mîldir. Ve dağlık ve taşlık ve ormanlık yerler ve âb-ı hayât kaynak sular ve mahsûllü sahrâlar ve çemenzâr u lâle‘izârlı yerler olup bir bî-bedel âb [u] hevâsı latîf cezîre-i vâcibü‘s-seyrdir kim mahsûlât-ı gûnâ-gûnunun kesretinden ehl-i hey’et bu cezîreyi yeşil ile tasvîr ederler. Bu adaya deryâdan varırken bir sivri dağ yüz mîl yerden nümâyân olup ol kûh-ı ser-bülende Ağrıboz derler. Bir cânibi Kızılhisâr burnu dağıdır. Ve bu cezîrenin leb-i deryâsı etrâfında serâpâ kat-ender-kat ma‘mûr Rûm keferesi kurâlarıyla müzeyyendir. Ve mezkûr adanın lodos tarafında kal‘a-i Ağrıboz’dur.

Sitâyiş-i limaneyn-i azîm Ağrıboz: Bu liman kal‘anın aşağı tarafına vâki‘ olup yukaru limanı yıldız rû[z]gârı ve poyraz cânibine açıkdır. Kış günleri gemiler yatamaz, fırtınadan helâk olur. Ammâ bu aşağı tarafdaki liman-ı azîmi bir bî-bedel Hüdâ’î limandır kim dörd yüz pâre gemi bir kezden girüp cümle lenger-endâht olup huzûr ile yatırlar. Hemân bir ırmağa girmiş gibi olurlar. Ve ba‘zı gemiler İslâmbol’da Galata önündeki gibi hisâr önüne aykuru yatırlar.

Ve bu liman ağzında Ropoz köyü tarafına nâzır bir küçücük adacık vardır. Kal‘aya gâyet yakındır. İsmine Paşa adası derler. Anda Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed gemiyle geçüp üstünde çadır kurup oturmuşdur. Hâlâ nişîmen yeri zâhir ü bâhirdir. Bu adacıkdan gemilerle kal‘aya varınca köprü edüp Rûmeli tarafından kal‘aya asâkir-i İslâm dökülüp yürüyüş edüp kal‘a feth olmuşdur. Ve bu cezîrecikden keşişleme rûzgârı cânibine Tuzla burnu beş mîldir. Andan Rûmeli tarafına Burgazlı buruna varınca yigirmi beş mîldir. Ve bu burundan kıbleye üç mîl mikdârı bir dere vardır. İsmine (–) derler, âb-ı hayâtdır. Ve bu mahalden Kızılhisâr kırk beş mîldir.

Ammâ Ağrıboz’dan Kızılhisâr’a kara ile giderken kıble ile keşişleme rûzgârı arasına teveccüh edüp bir sâ‘atde,

Karye-i Filaboz: Bâğ-ı İrem-misâl bir gül-i gülistânlı ve limon ve turunçlu ve bostânlı bir şîrîn karyedir. Cümle şehir a‘yân [u] eşrâflarının bâğ u bâğçeleri bu köydedir. Vâlide sultânın Livadye şehri hâssına ilhâk olunmuş hâss-ı vâlide sultândır kim hâkimi Livadye ağası tarafından gelüp zabt eder.

Andan yine cânib-i kıbleye ma‘mûr kurâlar geçüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Fila

Batlîmûs kralın Filaboz nâm bir veled-i pelîd-i anîdi binâ etmeğin anın ismiyle müsemmâ bir kal‘a-i bâlâdır. Sene (–) târîhinde küffâr-ı Rûm gulgule-i asker-i İslâm-ı Rûmeli geldiğin istimâ‘ idicek derûn-ı hisârda küffârın karârları firâra mübeddel olup kal‘ayı amân ile verirler, ammâ ba‘de’l-feth kal‘anın câ-be-câ yerlerin münhedim etmişlerdir, ammâ kara tarafı gâyet ma‘mûrdur. İçinde Rûm kefereleri vardır.

Andan kıble tarafına 2 sâ‘at dahi bâğlar ve bâğçeler içinde gidüp ve niçe kurâlar geçüp,

Sitâyiş-i kal‘a-i harâb (–): İki Ağrıboz kal‘ası kadar var bir vîrân kal‘adır, ammâ sehel bahâne ile ma‘mûr olmak âsândır. Ve kurbunda bâğ-ı İrem-misâl ma‘mûr Urûm

kurâları çokdur. Andan 5 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Padra: Kefere köyüdür. Andan kalkup kâh leb-i deryâ ile ve kâhîce dağ u râğ u bâğlı yollar ile cânib-i şarka (–) sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı ibret-nümâ Kızılhisâr

Hukemâdan bir Batlîmûs kral binâsıdır. Sene (–) târîhinde Ebü‘l-feth Mehemmed Hân’ın Koca Mahmûd Paşası fethidir. Ve Ağrıboz kazâsıdır kim nâ’ibi hükm eder. ***[250a]*** Ve kal‘ası leb-i deryâdan bir buçuk mîl ba‘îd karada bir yerlü gök kaya başına vâki‘ olup mukâbelesinde limanı yokdur, ammâ yanında cânib-i kıbleye nâzır bir hûb ve latîf lenger-endâz edecek limanı vardır. Kal‘ası evc-i âsımâna berâber serbülend bir püşte-i âlî üzre şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî seng binâ bir kal‘a-i ra‘nâcıkdır. İçinde ancak yigirmi kadar evcikdir. Bir câmi‘i var, gayri dükkân ve hammâm ve hândan bir eser-i binâ yokdur. Ancak su sarnıçları ve cebehâne mahzenleri ve gılâl anbârları ve dizdârı ve seksen kadar merdüm-hisârı vardır. Ve bir kapusu cânib-i (–) nâzırdır.

Sitâyiş-i varoş-ı Kızılhisâr: Kal‘adan aşağıda leb-i deryâdan alarkaca bir sarp dere içre içinde cümle (–) aded mahalledir. Ve cümle (–) aded kârgîr binâlı serâpâ kiremit örtülü ma‘mûr hânelerdir.

Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ (–) (–) câmi‘i (–) (–) (–) (–). Mâ‘adâ mesâcidlerdir. Ve cümle bir medrese ve cümle bir mekteb-i sıbyân ve cümle bir hânkâh-ı dervîşân ve cümle bir hân-ı tüccârân ve cümle bir hammâm-ı dilsitân ve cümle (…) yigirmi aded dükkân. Gayri eser-i binâsı yok bir cezîre yerdir.

Ve bu kal‘a Ağrıboz adası körfezinin ağzından taşra bir burunda vâki‘ olup Ağrıboz’dan bu mahalle gelirken maşrık tarafına gelinir. Ve bu mahalle eyle sığnaklı rûzgâr-ı zorkâr düşer kim âdemi atdan tepesi üzre yıkup atı dahi yüzü üzre yıkar. Ba‘zı zamân rûzgâr cümle ekinleri kökünden çıkarup niçe bin dıraht-ı müntehâları bîhından devirüp rûzgâr her şey’i deryâya döker.

Temâşâ-yı ibret-nümâ: Bu şehrin cümle Urûm avretleri donsuz gezdiklerinden rûzgâr-ı akîm fisdânların açup avret yeri olan ferc-i kabîhaları görünmesin içün cümle avretler ferrâce ve fisdânlarının eteklerine birkaç vukıyye kurşum pâreleri diküp avret yerleri açılmayup gezerler.

Ve eğer bu sığnaklı rûzgâr *allâhümme âfinâ* gemilere râst gelse kaynadup gark eder, tâ bu mertebe şedîd rûzgârı olduğundan ba‘zı müverrih bu kal‘aya Dâr-ı rîh hisâr-ı Sorh-âbâd derler.

Ammâ bu kal‘anın beş mîl kara yeli cânibine Andakara ada derler, bir latîf sığınacak sığnaksız yerdir kim a‘lâ demir dutar cây-ı menâs limandır.

Andan altı mîl keşişleme tarafına bir adacık vardır. İsmine Mantilo derler. Ana karşu bir liman var, Mantilo limanı derler. Ve anda bir vîrân kenîse var. Bu kilise tarafında gemiler demir bırağup yatsalar huzûr ederler. Bu limanda âb-ı hayât sulu kayalar vardır.

Ve bu Kızılhisâr burnundan Atina şehri tarafında Ropoz burnuna varınca elli mîldir. Ammâ şimâl tarafına İzdin burnu otuz mîldir, lâkin şimâl ile batının kerte kara yelden cânibine teveccüh olunup İzdin burnun üzleyüp gidilir. İşte bu mahalde dahi deryâ

kapudan mellâh rübbânlarına fâ’ide olsun içün Ağrıboz ve Kızılhisâr limanların dahi manzûrûmuz olduğu üzre tahrîr eyledik.

Hikâye-i garîbe: Sene (–) târîhinde Selîm Hân-ı Sânî asrında Kılıç Alî Paşa cezîre-i Kıbrıs’da serdâr-ı mu‘azzam olan Kara Mustafâ Paşa’ya imdâd götürürken dörd pâre kadırgasıyla on pâre küffâr galyonları Uluç Alî Paşa râst gelüp bir gün bir gece küffâr ile ceng-i azîm edüp âhır-ı kâr Alî Paşa’ya sehel mağlûbiyyet görünüp *firâren an tevâlîyi’l-keferât* deyü avanta edüp bu Kızılhisâr limanına girüp lenger-endâz olacak mahalde akîbince küffâr-ı hâksâr kovarak gelince hemân Alî Paşa anda karâr etmeyüp Ağrıboz körfezine girüp kal‘a altında demir bırağup bî-bâk ü bî-pervâ yatır. Küffâr dahi on pâre galyon gemileriyle boğazın ağzına lenger bırağup,

“Türk her ne zamân çıkarsa benimdir” deyüp yatır.

Hemân akl-ı Arasto Alî Paşa bir gecenin içinde dörd pâre kadırgasının levendâtları ve forsaların kadırgalarından çıkarup Ağrıboz kal‘asının mezkûr olan cisrin Değirmen boğazından cereyân [eden] suyun iki taraflarında kayalara pâyzenleri Ferhâdî külüngler ile üşürüp kayaları iki tarafdan kese kese kadırgaları geçecek kadar vâsi‘ edüp hemân nısfu’l-leylde dör[d] pâre kadırgasının tentelerin fora edüp karada tenteleri kurar.

Ba‘dehu kadırgalarının dördünü dahi mezkûr kesdiği Değirmen boğazından öte Ropoz burnu tarafına geçirüp dörd pâre kadırgalarıyla Kızılhisâr burnunu dolaşup vakt-i seherde küffâr gemilerinden de görür kim yine Türk liman içinde tentelerin kurup yatır.

Mukayyed olmayup cemî‘i küffâr vakt-i seherde hâb-ı râhatda sarhoş ve evgâr yatırken hemân Gâzî Alî Paşa dörd pâre kadırgasıyla ale’s-seher kâfir gemileri ***[250b]*** içine girüp “Allâh Allâh” deyüp kâfire kıçdan başdan çatup tarfetü‘l-ayn içre kâfir gemilerine er döküp kılıç urarak bi-emrillâhi te‘âlâ dör[d] pâre kadırga ile on pâre gemileri feth edüp mansûr [u] muzaffer Âsitâne’ye gelüp küffârın haçlı peykerin ser-nigûn eyleyüp huzûr-ı Selîm Hân’da top u tüfeng şâdımânları edüp andan sonra müstakillen üç tuğ ile kapudan paşa olup niçe gazâ mâllarıyla Tophâne’deki câmi‘-i mezbûru binâ etmişdir. Hâlâ Alî Paşa bu Ağrıboz’un Değirmen boğazı kayaların keselden berü iktizâ etse ol boğazdan küreklerin çıkarup kadırga geçmek mümkindir, *ve’s-selâm.*

Bu Kızılhisâr’dan kalkup yine gerüye Ağrıboz’a dönüp bir günde,

Menzil-i karye-i Yopnoz: Sâfî Urûm köyüdür. Andan yıldız rûzgârı tarafına 5 sâ‘at gidüp yine,

Kal‘a-i Ağrıboz: Bir gece mihmân olup cümle a‘yân-ı kibâr kapudan efendilerimiz ile vedâ‘laşup andan yine mezkûr değirmenler olan boğaz cisrinden Rûmeli hâkine kadem basup, **Karye-i Iskımnoz**‘u geçüp 2 sâ‘atde,

Menzil-i kazâ-yı Ropoz: Ağrıboz toprağı nâhiyesidir. Ve cümle (–) aded nâhiye kurâları vardır. Leb-i deryâdan bir mîl alarka bir kayalı sırt başında iki yüz evli bir kâfir köyüdür. İslâmbol’da Süleymâniyye câmi‘i kurbunda sâkin Defterdârzâde Mehemmed Paşazâdesi Ahmed Beg efendimizin serbest ze‘âmetidir. Ammâ bu köyde bir ibret-nümâ bir tasvîrâtlı nakş-ı bûkalemûn kenîsesi var kim her suver-i timsâlleri gûyâ nakş-ı Mânîdir.

Andan dahi kalkup yine cenûb cânibine ol sarp dağlı ve taşlı yerleri 2 sâ‘atde aşup,

karye-i Mahonya, keferelerdir.

Andan kıbleye 4 sâ‘at çam ağaçlı düz yerleri geçüp yolun sol tarafında,

Menzil-i sitâyiş-i kasaba-i Kifse

Atina kazâsından ifrâz bir küçük kazâdır. Pâyesi seksen akçe kazâcıkdır. Ve nâhiyesi (–) aded kurâcıkdır. Ve hâkim-i örfîsi hâss-ı hümâyûn olup Âsitâne-i sa‘âdetde haftâncıbaşılar tarafından voyvadası hâkimdir. Serdâr ve kethudâyeri Atina şehrindedir, zîrâ Atina gâyet yakın olup görünür. Bir ma‘mûr u âbâdân sahrâ içre bâğ-ı İrem-misâl üç yüz aded ma‘mûr u müzeyyen kiremit örtülü hâne-i müzeyyenli kasabadır kim nısfı müselmân ve nısfı kefere re‘âyâlıdır. Bir câmi‘i ve bir mescidi ve bir medrese-i sûhtevâtı ve bir mektebi ve bir tekyesi ve bir hammâmı ve bir mükellef hânı ve on aded dükkânı var, gayri imâret yokdur.

Ve **memdûhâtından,** bâğlarında beyâz kirazı gâyet latîf ve ter ü tâzedir. Ve dağı ve taşı sâfî zeytûn ağ[aç]larıyla müzeyyen olup elbette her tağ başında birer dâne küçük kiliseleri mukarrerdir. Andan cânib-i kıbleye 2 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı şehr-i azîm-i atîk dâr-ı medîneti’l-hukemâ ve’l-kudemâ kal‘a-i Atina

Lisân-ı Rûm’da tâ ile sa harflerinin kurb-ı mahreçleri olduğundan kavm-i Rûm-ı merzibûm bu şehre Asina derler, ya‘nî (–) demek olur. Ve zebân-ı Latin’de (–) derler ve lisân-ı Freng’de (–) derler ve lisân-ı Talyan’da (…) derler ve lisân-ı (–) (–).

Be-kavl-i cemî‘i müverrihân-ı nasârâ-yı millet-i Mesîhiyye ve müverrihîn-i millet-i Kıptî İdrîsiyye bu Atina şehrinin ibtidâ bânîsi Hazret-i Süleymân *aleyhi’s-selâm’*dır kim kaçan Belkîs Ana’yı Yemen diyârında Sebâ pâdişâhının duhter-i pâkîze-ahteriyken perîlere Belkîs Ana’yı bir gece câme-hâbıyla getirdüp menkûhalığa kabûl edüp Belkîs Ana kesb-i hevâ içün cihânı seyr [ü] temâşâ etmek murâd edindikde Hazret-i Süleymân rûzgâra emr edüp Kuds-i Şerîf’den bârgâhıyla Hazret-i Süleymân ma‘a Belkîs Ana ber-hevâ tayerân ederek ibtidâ cezîre-i Girid’de kûh-ı İsfakiyye’nin tâ zirve-i a‘lâsında makarr edüp Belkîs Ana’ya anda bir kasr-ı âlî bünyâd eder.

Andan yine ber-hevâ Rûm tarafına geçüp bu Atina şehrinde Temâşâlık nâm mahallinde bir bâğ-ı İremezât misilli sarây-ı azîm kasr-ı âlîler binâ eder.

Ba‘dehu Melik Rac‘îm ibn Hazret-i Süleymân dahi ziyâde amâr eder. Ba‘dehu Melik Feylekos binâ etdi. Beşinci atada bu Feylekos Hazret-i Süleymân’a müntehîdir. Rûm pâdişâhlarından olup Selânik’i ve Kavala’yı binâ edüp Rûm u Arab u Acem’i kabza-i teshîre aldı.

Ba‘dehu bu Feylekos asrında İskender-i Kübrâ vücûda gelüp Feylekos İskender’i perveriş edüp ol dahi cihân-ârâ bir pâdişâh-ı Zülkarneyn olup bu Atina şehrini dahi ziyâde amâr edüp bu şehir içre yedi bin aded hukemâ-yı Rûmiyyûnlar cem‘ olduğunda cümle müverrihîn-i milel bu şehre “Dâr-ı medîneti’l-hukemâ ve’l-kudemâ” deyü tesmiye etdiler. Hattâ hukemâlardan Fisagores-i Tevhîdî ve Bokrât ve Sokrât ve Feylekos ve Feylesûf ve Restâlîs ve Câlinûs ve Eflâtûn-ı İlâhî ve Batlîmûs ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[251a]***

Ve’l-hâsıl cemî‘i hukemâ bu Atina şehrinin âb [u] hevâsını beğenüp cây-ı vatan edinüp ale’l-ittifâk bu şehir hukemâsı ecele dermân bulmağa çalışup mümkin olup ecele dermân

bulamayup niçe kerre yüz bin derde dermânı kemâl mertebe riyâzât [u] perhîz ile vücûdlarına şifâ bulup üçer dörder yüz yıl mu‘ammer oldular. Ammâ Bokrât hakîm ecele dermân değil derdine dermân bulamayup ishâlden merhûm olunca hemân Eflâtûn-ı İlâhî terk-i dünyâ edüp ve hukemâ mezhebinden çıkup Hazr[et-i] (–) (–) dînin kabûl edüp seyâhat ederek Budin serhadlerinde Peçoy-ı Sirem-mânend-i bâğ-ı İrem şehrine gelüp anda kırk sene kâmil ikâmet edüp âhır-ı kâr be-kavl-i şi‘r-i muhammes:

Murg-ı dil bâz-ı ecelden bulamaz istihlâs,

Cân bir zehrin içiser feleğin âmm ile hâss,

Yok ecelden kişi kurtulmağa bir cây-ı menâs,

Olımadı kılıcından ecelin Zâl halâs,

Bulımadı maraz-ı mevte şifâ Câlînûs.

fehvâsı üzre Eflâtûn-ı İlâhî bu kadar hâzık-ı kâmil iken ol dahi girîbân-ı ömrün dest-i ecele verüp çâk çâk etdirüp yeri zîr-i hâk olup Peçoy-ı dilcûy şehrinin Seget kapusu hâricinde bir cinân içre yatır. Tâ hâlet-i nez‘a gelince “Ah benim bâğ-ı İremim Atina” diye diye vefât etdi.

Zîrâ şehr-i Atina eyle bir hûb u merğû[b] şehr-i âbâdândır kim refî‘u’l-bünyân ve halkı azîmü‘l-kân bir dâr-ı diyârdır kim rûy-ı arzda vâki‘ olan acâ’ibât u garâ’ibâtu’d-dehrden her ne kadar musanna‘ât eşyâlar var ise bu şehr-i ma‘mûrede mevcûddur.

Ve beyâz mermer-i hâmdan oyulmuş mukarnas san‘atlar ve niçe kerre yüz bin aded gûnâ-gûn ecnâs-ı mahlûkâtın tasâvîr-i garîbe ve acîbeleri Freng-pesend timsâlleri var kim görenler vâlih [ü] hayrân akılları hoş ve vücûdu bî-hûş olup merdüm-i çeşm-i nergisleri nem-nâk olup hîrelenir. Gûyâ her tasâvîrleri zî-rûh gibi âdeme nigerân ederler. Bu timsâlleri temâşâ edenlere hande-künân tebessüm edüp kimisi gazab-âlûd olmuş şeklinde âdeme kec-nigâh ederler.

El-hâsıl acâ’ibâtu’d-dehrden ve garâ’ibât-ı asırdan bu Atina şehrinin bu mu‘tedil şehr-i azîminde ve dil-küşâ bender-i kadîminde ve Atina etrâfındaki vâdî-i Temâşâlık’da, andan Ejder limanında, andan Derzî limanında, andan Koçbaşı nâm kenîsede, andan Kifse kasabasında, andan Mermerlik’de olan acîb ü garîb ibret-nümâ temâşâ-âsâr-ı vâcibü‘s-seyrler bu rûy-ı arzın ekâlîm-i seb‘asında yokdur.

Zîrâ kavm-i Yûnâninyân-ı Rûm ibtidâ Hazret-i Dâvûd *aleyhi’s-selâm* asrında bilâd-ı Rûm’da tenâsül bularak milk-i emlâk sâhibi olduklarında ibtidâ binâ etdikleri şehr-i azîm şehr-i Makedonya ki şehr-i Filibe’dir. Andan şehr-i Pozanta’dır kim sonra ana Kostantiniyye dediler, hâlâ İslâmbol derler. Sonra bu Atina şehrini kavm-i Rûm Rûm deryâsının Rûmeli tarafının ve şimâlî ve garbîsi tarafının Körfez deryası nihâyetinde binâ etdiler.

Ba‘dehu İslâmbol sâhibi Kostantin dahi ziyâde amâr edüp anın cünûdu bu şehr-i Atina’ya hükm edüp medrese-i dâr-ı hukemâ olmuş idi kim bin yedi yüz yıllık kâr-ı kadîm ve bender şehr-i azîmdir. Niçe yüz aded mülûkdan mülûka intikâl etmiş bir dâr-ı diyâr olup içinde niçe pâdişâhlar ve niçe hukemâlar sâkin olup İşpanya elinden Venedik Frengi eline

girüp andan sene (–) târîhinde Âl-i Osmâniyân'dan bizzât Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân fethidir.

Hâlâ Rûmeli eyâletinde kapudan paşa hükmünde (–) sancağı hâkinde Mekke ve Medîne vakfı olup Kızlarağası nezâretinde maktû'-ı kalem ve mefrûzu'l-kadem hâss-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûndur. Şer'-i Resûl-i mübîn tarafından üç yüz akçe pâyesiyle kadısı ve (–) aded nâhiye kurâsı ve müftîsi ve nakîb-i şürefâsı ve sipâh kethudâyerisi ve yeniçeri serdârısı ve dâru's-sa'âde ağası tarafından vâlîsi elli bin guruş tahsîl eder ve kal'anın dizdâr ağası ve yüz elli aded merdüm-hisârısı ve muhtesib ağası ve bâcdâr ağası ve harâc ağası ve emîn ağası ve şehir kethudâsı ve mi'mâr ağası ve şehir subaşısı ve Urûmlar üzre bir patirgâh keferesi var, gayri hâkimleri yokdur.

Der-evsâfât-ı eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Atina

Kal'ası bir vâsi' sahrâ ortasında havâlesiz bir yalçın kızıl kaya üzre şekl-i müdevverden maşrıkdan mağribe tûlânîce bir kâr-ı Âdî binâ-yı kadîmdir kim bu kal'anın emsâli vech-i arzda böyle bir sûr-ı hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn binâ olunmamışdır, zîrâ zemînden kayasının kaddi kâmil yüz arşın âlâdır.

Ve kal'anın vücûdunda her taşı fîl cüssesi ve hammâm kubbesi kadar musaykal ***[251b]*** ve mücellâ seng-i tırâş cümle beyâz mermer-i hâmdır. Üstâd-ı bennâ-yı selef var makdûrun sarf edüp bu taşları birbirine geçirme etmişdir. Aslâ kireç ve alçısı yokdur.

Bu kal'anın cânib-i erba'asından bir vecih ile zafer mümkin değildir, zîrâ lağım ve meteris bir yerden kâbil-i imkân değildir. Ve bir tarafdan bu kusûr-ı üstüvâra havâle yokdur.

Ve yerli kayasından yukaruya taş binâsının kaddi kâmil elli arşından yüksek olup kal'anın dâ'iren-mâdâr cirmi beden-i dîvârı üzre kâmil üç bin adım ihâta eder bir kal'a-i zîbâdır. Ammâ bir tarafında aslâ handakı yokdur, zîrâ her cânibi kesme kaya gayyâ-misâl uçurumlu kayalardır. Ancak cânib-i garba nâzır üç kat demir kapuları var, biri birinden geçer. Ve her bir kapunun mâbeyni ellişer adımdır. Ve bu kal'a içinde,

Der-fütûhât-ı hânedân: Cümlesi üç yüz aded Şeddâdî-misâl binâlı kâ[r]gîr ve metîn serâpâ kiremit örtülü kal'a-misâl evlerdir, ammâ bâğçeleri yokdur. Lâkin cümle hânedânlarının revzen ve şâhnişîn ve soffaları(?) tâklarından sahrânın bâğ u bâğçeleri ve serâpâ mezâri'âtları ve müşebbek bostânları temâşâ olunur, ammâ zâlim kal'anın kefere zamânında cereyân eder âb-ı hayât suları kehrîzler ile gelüp cereyân edermiş, ammâ şimdi suyu olmadığından cümle hânedânların dam u bâmlarından nâzil olan bârân-ı rahmet her hânenin su sarnıçlarına cem' olup mâh-ı Temmûz'da buz pâresi olup andan isti'mâl edüp yağmur suyuna muhtâclardır. Niçe kimesneler aşağı varoş şehrinin âb-ı hayât kuyularından çemenderlerle su getirdüp andan nûş edüp def'-i atşân ederler.

Der-sitâyiş-i cevâmi'hâ-yı selâtîn ve gayri müslimât

Bu kal'a içre bir câmi'dir, ammâ bu cihânı geşt [ü] güzâr eden seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem olanların mâbeynlerinde memdûh u meşhûr olan câmi'-i pür-nûr-ı ibret-nümâ bu kal'anın ortasında vâki' olup tûlu iki yüz elli ayakdır ve arzı seksen ayakdır. Ve içinde cümle altmış aded beyâz mermer direği amûd-ı müntehâlarla biri biri üzre iki kat vaz' olunmuş sütûn-ı mevzûn-ı ibret-eserlerdir.

Ve bu câmi‘in her cânibi sütûnlar üzre birer soffa dahi binâ olunmuşdur kim dâ’iren-mâdâr etrâfları iki kat câmi‘-i musanna‘dır. Lâkin dörd aded sütûnlar mihrâb ile minber mâbeyninde kırmızı la‘l-gûn somâkî sütûn-ı müntehâlardır kim her biri birer gûne nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn sun‘-ı Hudâ-yı bî-çûn-ı ekberdir kim her biri iksir-i a‘zamdan nişân verüp eyle musaykal ve mücellâ ve berrâkdır kim âdemin reng-i rûyu nümâyân olup her biri bir iklîm harâcı değer.

Ve bu sütûnlar üzre kıble olan yerde ûd ağacından Fahrî oyması-misâl bir kubbe-i âlî binâ olunmuş sâfî münakkaş zerkâr-ı halkâr kubbe-i mînâdır kim gören âdemin aklı perîşân olur. Bu ûd ağacından mebnî kubbede hakîm Eflâtûn-ı İlâhî şeb çerâğdan bir kandîl asmış. Câmi‘in gün doğusu tarafındaki dîvârda kâğız gibi incecik hayâl harekân mermerleri ya‘nî âteş taşları vaz‘ edüp âfitâb-ı âlemtâb kulle-i felekden baş gösterdikde ber-hevâ mürtefi‘ oldukça şemsin şiddet-i hârından ol âteş taşları kızup câmi‘ içindeki ol şeb-çerâğ kandîlleri kızup neft ile mülemma‘ olmuş fetîleler yanup câmi‘ içi münevver olurmuş. Cümle kefereler buna tılsımât deyü i‘tibâr edüp kudret nûru kandîli derlermiş.

Sene (–) târîhinde Âl-i Emeviyyûn asrında Mağrib-zemînden Sultân Mansûr, bin pâre gemiyle cezîre-i Girid’i ve cezîre-i Çiçilya’yı ve bu kal‘a-i Atina’yı feth edüp mezkûr şeb-çerâğ kandîlleri ve cevâhirden zencîrleri ve niçe bin aded girân-bahâ putları ve şem‘dânları ve cevâhirli salîbeleri cümle almış ammâ kubbe-i mînâ ûd ağacından olduğunu bilmeyüp almamışlar. Hâlâ şimdiki hâlde dahi kimesne bilmez. Ammâ ve mine’l-acâ’ib kubbe-i mînâ-yı ibret-nümâ-yı temâşâgâhdır. Ammâ hâlâ bizim minbere muttasıl dörd aded zümürrüd-misâl yeşil somâkî direkler var kim içlerinde gûnâ-gûn eşkâl-i acîbe ve gûnâ-gûn şükûfe-i garîbeler müşâhede olunur.

Mukaddemâ dörd aded kırmızı somâkî ve dörd aded bu yeşil somâkî ile cümle sekiz aded somâkîlerden mâ‘adâ derûn-ı câmi‘de cümle altmış aded tahtânî ve fevkânî beyâz mermer sütûnların cümlesi zıhlı ve şeşhâneli sütûn-ı musanna‘lardır. Ol mezkûr dörd aded yeşil somâkî direklerin sol tarafındaki direklere muttasıl altı aded hûrde beyâz mermer direcikler üzre üstâd-ı mühendis mermer-bür *[252a]* bir beyâz mermer-i hâmdan Eflâtûn-ı İlâhî içün bir mermer kürsî inşâ etmiş kim ilm-i mi‘mârîsi olan ibret gözüyle bu kürsîye nigerân eylese çeşm-i şehlâsı hîrelenüp aklı perîşân olur.

Bu mezkûr altı aded sütûncuklar üzre altı aded hûrde musanna‘ kemerciklerdir. Ve her kemerciklerin uçları bir yere gelüp bir küçük kubbecik olmuşdur. Eflâtûn-ı İlâhî ol kubbecik üzre oturup halka va‘z u nasîhat edermiş. Etrâfı eyle hûrde mermerden oyma müşebbek gilvi ve medîne ve fürûş kafesler vardır. Ve cümle kemerciklerin uçları bir yere gelüp bir küçük kubbecik olmuşdu. Ol kubbeciğin tâ ortasında köpük gibi bir beyâz mermerden bir kille-i Tebrîz tasvîr olunmuşdur kim bu dahi bir sihr-i i‘câz mermerden bir san‘at-ı temâşâdır. Ve bu kürsînin tâ ortasındaki etrâf-ı erba‘ası sâfî servi ağacından oyulmuş parmaklıklardır.

Ve bu câmi‘in ferşi çâr-kûşe beyâz mermer-i hâmlar döşelidir kim her taşın kıt‘ası tûlen ve arzen beşer arşındır. Her biri eyle mevvâcdır kim âdemin reng-i rûyi nümâyândır.

Ve bu câmi‘in üç kat kıble kapusu var. Taşra kapu ile orta kapu mâbeyninde câmi‘e girecek zamân sol tarafda bir beyâz münakkaş mermerden mebnî bir kadeh vardır. İçine beş âdem sığar. Evvel zamânda sâhib-i binâ câmi‘de işleyen ırgatlara ol kadeh ile birer

kadeh şarâb-ı bî-hicâb verirmiş. Anlar da bilâ-cür‘a nûş ederlermiş. Hâlâ şimdiki hâlde ol kadeh iki at sakkâsı maşkı su alır. Ol asrın âdemleri ne kadar kadd-i bâlâ-yı cüssedâr âdemler olmak gerek kim iki at gırbası su alır kadehden bilâ-cur‘a şarâb nûş ederlermiş. Hâlâ ol kadehin içini üstâd-ı mermer-bür dahi kazıyup tırâş edüp âbdest musluğudur kim andan tecdîd-i vudû‘ olunur.

Andan orta kapu mâbeyni tavanı sâfî halkârî Bursavî Fahrî Çelebi oyması gibi hayâl-i Freng-pesend oymalı tavandır. Ve bu orta kapunun kaddi kâmil yigirmi arşın bâlâ servi tahtası kanatlardır. Mâ-tekaddem kefere zamânında bu kapular cümle zer-ender-zer cevâhir ve murassa‘ât ile müzeyyen dervezeler imiş. Hâlâ cevâhir yerleri zâhir ü bâhirdir.

Ve iç kapu ki câmi‘ içidir. Anda erganon ve nâkûs çalınacak mahmel-i ibret-nümânın kemerlerinin tâ ortasındaki kemere öksüz kemer derler mu‘allak durur bir kemer üzre yine mu‘allak durur bir direkdir. Bu cihânda anı görmeğe muhtâc (…) ammâ görseler de akıl ihâta etmeyüp âdem engüşt ber-dehen edüp vâlih olur. Hemân aklı olan kerâmât-ı insândır deyüp hâmûş-bâş olur. Yohsa im‘ân-ı nazar ile nazar edince âdem mebhût [u] hayrân kalır.

Bu mezkûr tâk ve sütûn-ı pâk üzre bir şeb-çerâğ durur imiş. Şeb-i zulmetde cemî‘i papas bıtrîk kıssîsler ol şeb-çerâğ-ı münevverin şu‘lesinden İncîl ve gayri suhuf âyetleri okurlarmış. Ammâ bu ma‘bedgâh-ı kadîm câmi‘in üzeri kâ[r]gîr kubâb-ı âlîler değildir.

Be-kavl-i Muhammed bin İshak, Hazret-i Îsâ *aleyhi's-selâmdan* vilâdet-i Muhammed Mustafâ‘nın altı yüz yıl sonra vilâdet-i bâ-sa‘âdeti gecesi oldukda Bağdâd'da tâk-i Kisrâ ve Irâk'da âteş-gede-i Nemrûd sönüp ve Pozanta'da Ayasofya-i Kebîr kubbesi ve Selânik Ayasofya kubbesi ve bu Atina deyri kubbesi dahi cümle münhedim olup ba‘dehu bu Atina kubbesi niçe kerre binâ edüp sâbit-karâr olmadığından İslâmbol tekurü bu Atina kubbesi yerine tâk-i azîmler etdirüp ol kemerler üzre dıraht-ı müntehâ servi ağaçları kirişler edüp anların üstüne yine servden taban direkler ve anların dahi üstlerine serviden tahtalar döşeyüp cümle servi haşebleri ve tahtaları zer-ender-zer nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûnlardır kim bir kıl kalemin çekmede Mânî ve Bihzâd âciz olup meyânları mûy-meyân olur. Ve cemî‘i servi haşeblerinin râyiha-i tayyibesinden câmi‘ içinde olan cemâ‘at-i kesîrenin demâğları mu‘attar olur.

Ve bu münakkaş servi tahtaların dahi üstü horasânî ve kireç ve cibis ve alçı üzre serâpâ beyâz mermer-i hâm döşelidir, kurşum kubbe değildir, ammâ mermerlerin her kıt‘ası hâlîçe ve kilim kadar vardır. Kurşumdan a‘lâ ve latîf musaykal ve mücellâ billûr gibi mermer-i hâmlardır. Güneş urdukda moran billûru gibi şa‘şa‘a verir.

Ve bu sütûhda döşeli olan mermerleri üstâd-ı mermer-bür bir gûne tahta gibi incecik biçmiş kim gûyâ her bir kıt‘ası tavan tahtası gibi ince olup câmi‘ üzre *[252b]* aslâ bâr-ı sakîl değildir. Ve cemî‘i bârân-ı rahmetden nâzil olan katarât cümle bu mermer kiremitler üzre nâzil olup bir san‘at ile üstâd-ı kâmil katarât-ı matar-ı rahmete yollar edüp câmi‘in kıble tarafındaki mihrâb soffası altı ayak taş nerdübân ile çıkılır kâ[r]gîr binâ bir soffa-i azîmin altı amûd-ı müntehâlar üzre binâ olunmuş su sarnıcıdır. Cümle câmi‘ üzre mermerlerden cereyân eden âb-ı rahmet bu mihrâb altındaki sarnıca cem‘ olup âb-ı zülâl-i mâ-i bârid olup câmi‘ içre olan cemâ‘at-i kesîre nûş edüp def‘-i atşân ederler.

Ve bu su sarnıcı olan kıble soffası üstündeki nîm kubbe kârgîr binâdır. Câmi‘ içi gibi ağaç kirişler ile mebnî kubbe değildir, sâfî kârgîr binâ nîm kubbedir. Ammâ bunun dahi üstü kilimler cirmi kadar beyâz mermer döşe[li] sütûhdur. Ammâ bu kubbe-i mînânın içi sâfî altun sıvalıdır ve müzehheb ve mutallâ sırçalı taşdır. Ve nakş-ı zerkârı sâfî lâjiverd ve la‘lî ve sîlû ve bedahşânî boyalar ile münakkaşdır.

Ve bu kıble kubbesinin enderûn [u] bîrûnuna im‘ân-ı nazar ile nigerân eyledim. Envâ‘-ı füsûs-ı mukavvim-i mahkûk [ve] gûnâ-gûn ruhâm-ı ibret-nümûn-ı ma‘kûk ile ma‘kûd kılınmışdır. Ve her kubbe-i tâk-i nî[l]gûnunda ve cümle der-i dîvârı rûyund[a] elvân elvân umk-ı mancûklar ve beyâz ve siyâh ve ahmer-gûn ve gayri gûnâ-gûn ahcârât-ı zî-kıymetler ile inşâ olunup çeşm-i insâna ve aynu’l-hırre ve aynü‘l-hirre ve aynü‘s-semek nâm hûrde zî-kıymet taşlar ile nakş-ı bûkalemûn olmuş câmi‘dir kim gûyâ Kuds-i Şerîf’de câmi‘ ve Mescid-i Sahratullâh’dır.

Ve bunda olan ahmer-gûn ve sebiz-gûn amûd-ı müntehâ-yı gûnâ-gûnların misilleri vech-i arzda olmayup meğer İslâmbol’d[a] Ayasofya-i Kebîr’de veyâhûd Süleymâniyye câmi‘inde ola.

Ve mihrâb u minberinin vasfında lisân kâsır ve kalemler kâsirdir. Ve bu câmi‘in rûy-ı dîvârlarında olan beyâz mücellâ mermer taşların her biri fîl cüssesi kadar vardır. Hikmet, garâ’ib bunda kim bir âdem her ne kadar ilm-i mi‘mârîde üstâd-ı kâmil ve mahâret sâhibi olsa ol taşların birbirlerine imtizâcların fark edemez. Gûyâ yek-pâre kırk arşın kaddi bir dîvâr-ı bâlâ sanırsın. Ve eyle mücellâ ve muşa‘şa‘ dîvârdır kim ber-hevâ bir [ze]rre ve bir şemmecik uçsa ol dîvârda nümâ[yâ]ndır.

Bâ-husûs benî âdem cemâ‘atin reng-i rûyları ve cümle rükû‘ u sücûdları evlâ bi’t-tarîk cümle âşikâredir. Hakkâ ki gûyâ bir yek-pâre âyîne-misâl çâr-dîvâr-ı âlîlerdir.

Ve bir san‘at-ı pesendîdesi dahi oldur kim bu dîvârda aslâ kireç ve cibis ve horasân yokdur. Serâpâ kurşum ve demir kinedler ile mebnî bir câmi‘dir, gayri şey’i yokdur.

Ve taşra hareminin cânib-i erba‘asında altmış aded beyâz şeşhâne sütûn-ı müntehâ-yı ibret-nümâların kadleri yigirmi beşer arşındır, ammâ câmi‘ içindeki gibi yek-pâre sütûnlar değillerdir. Lâkin her ne kadar dikkat eylesen bu haremdeki sütûnların imtizâc yerlerin dahi göremeyüp yek-pâre mermer direklerdir dersin, zîrâ cümle amûdları üstâd-ı nakkâd-ı mermer-bür zıhlı ve oluklu ve burmalı musanna‘ ve tarz-ı kadîm şeşhâne direklerdir.

Ve bu altmış aded sütûnlar serv-misâl câmi‘in haremi etrâfına ilm-i hendese üzre ale’t-tertîb çırpı ile dizilüp câmi‘in saçakları altında olan sütûnlar üzre ve dîvâr üzre olan beyâz mermerden cüsseli gûnâ-gûn-ı ibret-nümûn tasvîrât-ı timsâlâtların eşkâl-i evzâ‘-ı etvâr-ı hey’et-i mecmû‘aların bir bir tahrîr eylesek müsevvedâtımız bir mücelled kitâb olup seyâhatimize mâni‘ olur.

Ve akl-ı benî âdem ihâta etmez bir gûne sihr-i i‘câz mertebesi suverlerdir kim kâr-ı makdûr-ı beşer değildir. Ancak akl-ı Arasto olan bu kârgerlikleri görüp kerâmât-ı benî âdemdir deyüp hâmûş-bâş olur, zîrâ cümle eşkâle ibret gözüyle nazar olunsa her biri zî-rûh zann olunur.

Hulâsa-i kelâm Cenâb-ı Bârî Hallâk-ı âlem Sâhib-i kevneyn-i mükevvenât bu edîm-i arzı lafz-ı kün ile halk edelden berü min Âdem ilâ kıyâme ne kadar zî-rûh kısmı halk etdi ise bu câmi‘in haremi etrâfında mermerden kâlıb-ı tasvîrât u timsâlâtları vardır.

Ve gûnâ-gûn mahûf ve bed-çehre ve bed-likâ dîv ve cinnî ve şeytân-ı vesvâs ve deli ve hannâs ve zarrât ve zebânîler ve perîler ve melekler ve ejdehâlar ve dâbbetü‘l-arzlar ve deccâl ve hameletü‘l-arş ve hameletü‘l-arz ve hût ve hamele-i arz sevr ve niçe bin aded ecnâs-ı mahlûkâtdan evrenk ve neheng ve fîl ve ger[ge]dân ve zürefâ ve kepçekuyruk ve yılan ve çıyan ve akreb ve kaplıbağa ve timsâh ve deniz mâliki ve niçe bin sıçan ve kedi ve arslan ve kaplan ve bebr ve pars ve şak ve gûlbeyâbân ve gûnâ-gûn Kerrûbiyân ve Cebrâ’il ve İsrâfîl *[253a]* ve Azrâ’îl ve Mîkâ’îl ve Arş u Kürsî ve Sırât u Mîzân ve cennet ü cehennem ve a‘râf u meydân-ı haşrde cem‘ olan cemî‘i ecnâs-ı mahlûk-ı Hudâ‘nın ehl-i cenneti, cennete melâ’ike-i Kerrûbiyânlar sürüp götürürken şâdımân ederek gider tasvîrlerin yazmış.

[Ve] ehl-i cehennemi zebânîler yılanlar ile ehl-i cehennemi ura ura cehenneme giderler iken her biri mağmûm ve gam-küsâr şekilli sûretlerin yazup mermerde kazup bir tarafda cennet içre olanların hûrî ve gılmân ile gûnâ-gûn bâğ-ı behiştlerde ayş [u] ışret etdikleri meclis[le]rin yazmış. Bir tarafda dahi ehl-i cehennemin dâr-ı cahîmde cahîm-i nâr-ı sa‘îr içre yatup zebânîlerin urdukları timsâlleri yazmış.

El-hâsıl bu câmi‘in haremi dîvârlarında bu cennet tasvîrin görenler safâ eder ve cehennem timsâllerinin mahûf u ucbe-likâ sûretlerin benî âdem gördükde âlem-i hayretde kalup vücûduna bir havf ü haşyet düşüp dem-beste ve mebhût olur.

Ammâ bir âdem bu Atina şehrine varup tâ ilme’l-yakîn ve hakka’l-yakîn ve ayne’l-yakîn hâsıl etmeyince bu Atina vilâyeti ve şehri zamân-ı kadîmde ne idiğin bilimez, zîrâ ta‘rîf ü tavsîf ile olmaz. Mısra‘:

Şenîden key buved mânend-i dîde [36]

mazmûnunca işitmek görmek gibi değildir. Bu hakîr-i pür-taksîr bin elli târîhinden berü rub‘-ı meskûnun ekâlîm-i seb‘asın seyâhat etmede hazzım vardır kim âlemi geşt [ü] güzâr etdim, ammâ bu Atina şehrinde ve Frengistân’ın Roma şehrinde ve Ungurus’un Üstürgon kal‘asında ve Beç şehrinde ve Filimeng’in Amıstırdam şehirlerinde olan ibret-nümâları bir diyârda görmedim, ammâ bu Atina câmi‘i içre ve hareminde olan kâr-ı pesendîde-i benî âdemler cümle mezkûr diyârların ibret-nümâlarından ziyâde musanna‘ a‘ceb ü garâ’ibdir. Ve bu şehri gelüp görmeyen seyyâh-ı âlem cihân-bînim demesin.

Lâkin zâlim Garb sultânı Melik Mansûr bu vilâyeti feth etdikde bu câmi‘in cümle der-i dîvârlarında olan tasvîrâtların cevâhir gözlerin çıkarup kör eylemiş. Ve cemî‘i zî-kıymet mücevher kanâdîlleri ve cümle zî-kıymet girân-bahâ şem‘dânlar ve şeb-çerâğlar ve çelipaları alup gâret edüp taşra hareminde olan kubâbların la‘l yâkût cevâhirlerin alup haremi âteşe urup gitmiş. Hâlâ ba‘zı musanna‘ât yerleri âteş rahnesinden büzülmüşdür, ammâ yine bu kevn-i atlâs-ı felekde böyle câmi‘-i rûşen-i pür-nûr yokdur, zîrâ bu câmi‘e niçe kerre girsen bir girişde dahi niçe gûne sanâyi‘ât tasarrufât-ı ibret-nümâ-yı mersûmâtlar zâhir ü bâhir olur. El-hâsıl beyt-i münâsib:

Ra’eynâ câmi‘e’d-dünyâ cemî‘an

Ve lâkin mâ ra'eynâ misle hâzâ [37]

Ebyâtı bu câmi'-i pür-envâr hakkında ola, zîrâ bu ma'bedgâhın misli arâzî-i ma'mûre[de] yokdur. İnkırâzu'd-devrân müebbed olup binâ-yı sâbite(?) ola, *âmîn ve yâ Mu'în.*

Der-binâ-yı acâ'ibât: Bu mezkûr câmi'den aşağı kal'a kapusunun iç yüzünde cümle etıbbâ ve hukemâ-yı hâzıkânın dershâneleri var. Bunun dahi der-i dîvârlarında olan revzenleri cümle hâs u beyâz mermer-i hâmdır. Ba'de'l-feth bu dershâne-i ibret-eserin içine Âl-i Osmân bârûd-ı siyâh koyup cebehâne ederler. Hikmet-i Hudâ zamân mürûr edüp bir gün bir ra'd u berk ile yıldırım isâbet edüp bu dershâne-i musanna'ın ba'zı yerlerin münhedim etmiş. Hâlâ âyende vü revendegân içün mihmânsarây-ı kârbân-ı revân-ı hasbîdir. Bu binâ-yı azîm dahi acâ'ib ü garâ'ib temâşâgâhdır kim vasfında lisân kâsırdır.

Ve bu mahall-i hisârın iki kapusu mâbeyni tophânedir. Bunda birkaç aded azîm topları vardır. Ve bir mescid dahi var kim kal'a kapusun bekleyen neferâtlar bu kapularda pür-silâh âmâde olup bu mescidde ibâdet ederler. Ve bu kapudan yüz adım aşağı gidüp,

Hüseyin Efendi tekyesi: Tarîk-i Halvetî'de ulu âsitâne-i sa'âdetdir kim kapusu üzre târîhi budur:

Böyle dedi Mahdemî târîh ana,

Ola makbûlü Hudâ'nın ol hümâm.

Sene 1023.

Bu kal'adan aşağı şimâl tarafına enüp,

Der-defâtirât-ı varoş-ı Atina-i dâr-ı İremezât

Atina kal'asının poyraz ve yıldız cânibine vâki' olmuş bâğ-ı Merâm'dan nişân verir şehr-i şîrîndir. Cümle 3 mahalle-i müselmândır kim cümle bir yere vâki' olmuş hânedânlardır.

Ve cümle üç aded câmi'lerdir. Mezkûr iç kal'a câmi'iyle dörd mihrâbdır. Evvelâ (–) Beğ câmi'i; kârgîr binâ kubâblı metîn ve ma'mûr câmi'-i pür-nûrdur. Ve Hacı Alî câmi'i ve Eski câmi'. Bu üçü kârgîr kubbeli ve kiremit örtülü ma'bedgâhlardır. Bu şehirde aslâ kurşum örtülü imâretler yokdur.

Ve cümle yedi aded mahalle mesâcidleri var. Ve cümle bir aded medrese-i âlimândır. Ve cümle üç aded mekteb-i sıbyândır. Ve cümle iki aded tekye-i dervîşândır. Ve cümle üç aded hammâmdır. Evvelâ Beğ hammâmı ve Hacı Alî hammâmı ve Âbid Efendi hammâmı, hoş-hevâ hammâmlardır. Ve cümle iki aded hân-ı tüccârândır. ***[253b]***

Ve cümle yüz beş aded dükkânlardır, ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin cemî'i elbise-i fâhire ve metâ'-ı nâdireler bulunur bâzâr-ı hüsndür.

Der-kâ'imât-ı hânedân-ı müslim ve gayri müslim evleri: Cümle yedi bin aded kiremit örtülü kal'a-misâl mazgallı ve bedenli serâpâ kârgîr binâ metîn evlerdir. Aslâ toprak örtülü ve çamur dîvârlı ve ağaç binâlı evler yokdur. Cümle horasânî ve kireç ile inşâ olunmuş taş dîvârlı Şeddâdî binâ büyût-ı ra'nâlardır. Ve her evde sarnıç

suyu mukarrerdir kim cümle dam u bâmlara nâzil olan matar-ı rahmet mîzâblardan cereyân edüp su sarnıçlarına akar.

El-hâsıl gâyet sa‘b u metîn ve ma‘mûr u müzeyyen vâsi‘ hâneli ve ekseriyyâ bâğçeli mihmân hânelerdir. Ve cümle sokakları pâk kumsal zemîndir kim aslâ çamur olmadığından bu şehirde aslâ kaldırım yokdur.

Ve cümle küffârı hîn-i tahrîrde dörd bin harâc tahrîr olmuş ammâ on bin küffârdan mütecâviz kefere-i fecereler vardır. Gûyâ hemân Malta şehridir. Müselmânları aslâ sevilmeyüp müslimînlerin bu şehir[d]e vak‘ u vakâr i‘tibârları yokdur, zîrâ kefereleri gâyet ankâ bâzergânlardır. Tâ dip Frengistân'da ortakları vardır.

Der-beyân-ı câmehâ-yı kefere-i Atina: İhtiyâr kefereleri ve hukemâları siyâh harîr katîfe Eflâtûniyye şapkayı başlarına geyüp cümle libâsları dahi siyâh rokladır. Ve tâze Rûm gulâmları başlarına kırmızı fes ve elvân çuka yelekler ve harîr elvân muhteşem kuşaklar ve harîr zünnâr kemerler kuşanup ayaklarına siyâh tomak ve siyâh pâbuç ve kırmızı pâbuç geyerler.

Ve zenâneleri cümle elvân fisdânlar geyüp başlarında terpûşları olup yüzü açık gezerler. Ammâ bu şehirde aslâ rûz-ı rûşende eğer müslime ve eğer kâfire karılarının çârsû-yı bâzâra ve gayri esvâklara çıkup gezdiğin bir ferd-i âferîde görmemişdir. Hemân ki ba‘de'l-gurûb oldu, niçe bin avretler fânûslarıyla mısra‘:

Ya‘nî ki turâ mî-talebem hâne be hâne.

mazmûnu üzre sabâha dek hânedânlarda ve hammâmlarda zevk u safâlar ederler.

Ammâ bir gûne kefere avretleri var, başlarına tâvûs kuşu kuyruğu gibi münakkaş alaca yassı bir gûne turfe şey geyerler. Bu dahi acâ'ib ü garâ'ib hey'et-i mecmû‘adır. Lâkin re‘âyâ kefereleri başlarına Freng kalabağı gibi manlifke geyerler. Ve esbâbları yine gûnâ-gûn abâ ve kebeler geyerler.

Bî-medh-i aded-i kenîsât: Cümle üç yüz aded sağîr ü kebîr düyûr-ı püt-gedelerdir kim cümle üç bin aded bıtrîkân-ı kıssîsân-ı ruhbânları vardır. (–) (–)

Der-aded-i çeşme-sâr-ı âb-ı hayât: Kefere zamânında bu şehir içre cümle yüz on sekiz yerde çeşme-i aynü‘l-hayâtlar var imiş kim her hânedânda birer âb-ı nâblar cereyân edermiş. Şimdiki hâlde yolları harâb olup çeşme yerleri râygândır.

Der-kâ'imât-ı aded-i çâh-ı hânedân: Cümle dörd bin aded evlerde âb-ı hayât su kuyuları vardır.

Der-teferrücgâh-ı sarây-ı Belkîs: Bu şehr-i Atina'nın gün doğusu tarafında taht-ı Belkîs derler, Hazret-i Süleymân Nebî dîvlere fermân edüp yapmışlardır. Eğer bunun dahi evsâfını kemâ-kân olan eser-i binâ-yı amûd-ı gûnâ-gûnları ve tâk-i Kisrâları ve kubâb-ı âlîleriyle ta‘rîf ü tavsîf etsek bir kürrâs-ı kitâbet olur. Lâkin şimdiki hâlde Atina şehrinin namâzgâhıdır kim istiskâ du‘âsına ve salât-ı ıydeyne cümle müslimîn pür-silâh olup çıkarlar, zîrâ bu şehirde müselmân kalmayup cümle kefereler kalır. Bu dahi bir vâcibü‘s-seyr üstü açık amûd-ı müntehâları âlî bir namâzgâh-ı sarây-ı azîmdir kim midhatinde lisânlar kâsırdır.

Ve bir sarây dahi şehir içinde Iskala kapusu nâm mahalde bir sarây-ı azîmidir kim bu da ta‘bîr ü tavsîfden müberrâ bir köhne binâ sarây-ı ra‘nâ imiş kim tahrîrât ile olmaz, görmeğe muhtâcdır.

Andan (–) nâm mahalde Uzun kenîse demek ile ma‘rûf sihr-i i‘câz bir deyr-i temâşâgâh var kim vasfında diller lâldir. Andan,

Binâ-yı temâşâgâh-ı acâ'ibât: Eski câmi‘ kurbunda cümle hukemâların mecma‘u'l-irfânı var kim ana Eflâtûn çadırı derler. Sekiz rûzgâra karşu sekiz köşe yek-pâre taşdan bir hayme-i ibret-nümâdır. Bu çadırın her köşesinde birer âdem sûreti tasvîr olunmuşdur kim anlar da yek-pâre beyâz mermerden düzülmüş, her bir tasvîrin elinde birer rûzgâr alâmeti âletleri var.

Ve sekiz rûzgârın dördü erkek ve dördü dişi tasvîr olunmuşdur. Erkekleri pençe-i âfitâb gulâm-ı mehtâb çehresindedir. Dişileri mahbûbe avretler sûretindedir. Poyraz ve yıldız ve karayel ve gündoğusu rûzgârların erkek sıfatında tasvîr etmiş, ammâ lodosu ve batı ve inbatı ve keşişlemeyi avret sûretinde etmişdir. Ammâ hakkâ sihr-i i‘câz timsâller etmişdir kim yine her biri rûzgârlarına nâzır olup durur.

Ve bu çadır kubbesinin içi on iki burûc üzre on iki terek tarh olunmuş beyâz mermerden *[254a]* kubbedir.

Evvelâ on iki tereğin birinde burc-ı hamel beyt-i merrîh münkalib-i nârî tasvîri yazılmış.

Ve bir tereğinde burc-ı sevr beyt-i zühre-i türâbî yazılmış.

Ve birinde burc-ı cevzâ beyt-i utârid-i hevâyî terkîm olunmuş.

Ve birinde burc-ı seretân beyt-i kamer-i mâ'î var.

Ve birinde burc-ı esed beyt-i şems-i nârî merkûmdur.

Ve birinde burc-ı sünbüle beyt-i utârid-i türâbî tahrîr olunmuş.

Ve birinde burc-ı mîzân beyt-i zühre-i hevâyî kayd olunmuş.

Ve birinde burc-ı akreb merrîh-i mâ'î merkûmdur.

Ve birinde burc-ı kavs beyt-i müşterî-i nârî mastûrdur.

Ve birinde burc-ı cedî beyt-i zühal-i türâbî makyûddur.

Ve birinde burc-ı deliv beyt-i zühal-i hevâyî tektîbdir.

Ve on ikinci tereğinde çadırın burc-ı hût beyt-i müşterî-i mâ'î mersûmdur.

Ve bu ebrâclara müte‘allık seb‘a-i seyyâreleri ve dahi niçe gûne kevâkibâtların te'sîrâtların ta‘rîf edüp yazmış. Bir sihr-i mübîn mertebesinde on iki terek bir musanna‘ mermerden yek-pâre dershâne çadırıdır.

Ammâ bu çadır şeklindeki kubbenin içinde bir kabir var, "Feylekos-ı Yûnânî bunda medfûndur" derler. Cümle Rûm kefereleri i‘tibâr edüp bed-nâm günlerinde ziyâret ederler. Bu kabrin başı ve ayağı ucunda lisân-ı Yûnân üzre târîhi tahrîr olunmuşdur.

Ve bu mermer çadır kubbe üzre bir ince mîl vardır. Hukemâ-yı kudemâlar zamânında ol mîl üzre bir âyîne-i İskender-misâl bir mirât-ı dünyâ var imiş. Her ne cânibden bu şehir üzre bir düşman hareket etse ol âyîne-i dünyâda hareket eden düşmanın cümle leşkeri ve ser'askeri nümâyân olurmuş. Hâlâ yeri durur ammâ âyînesi yokdur.

Ol zamânda bu şehir içre cem' olan hukemâlar birer gûne ibret-eser mutalsamât-ı garîbe ve birer gûne vefk-ı a'zam acîbeler inşâ edüp bu şehirde tâ'ûn ve yılan ve çıyan ve akreb ve leylek ve karga ve pire ve kehle ve tahta biti ve sivri sinek ve kara sinek olmazmış. El-hâsıl bir yıl üç yüz altmış altı gündür, gün başına birer gûne tılsımât karada ve gün başına birer tılsımât deryâya müte'allık olup leb-i deryâya tılsımâtlar etmişler, tâ ki Hazret-i Risâlet-penâh rahm-ı mâderden müştak olunca bu mezkûr mutalsamâtların hükümleri nâfiz olup ol Habîb-i Hudâ'nın mevlûdu gecesi cümle tılsımât-ı vifâkâtlar zîr [ü] zeber olup amelleri bâtıl olur. Hâlâ niçe tılsımât yerleri manzûrûmuz olmuşdur. Ammâ şimdi yine bu şehr-i Atina'da sivri sinek ve çıyan ve akreb ve leylek ve karga olmaz ve gelirse vatan dutmaz ve çok dururlarsa yaşamazlar.

Ve bu çadır kubbe içre âdem girse hemân sâ'at gönlü bulanup istifrâğ edü[p] pâre pâre safrâ ve sevdâ ve balgam ve sâ'ir ahlâtları cümle kusar, zîrâ kubbenin bir tereğinde şeb-i Yemenî ve bir tereğinde lâciverd rengi göz taşı vardır. Hemân anların râyihası te'sîriyle hummâlı âdem kusup ısıtmadan halâs olur, gâyet mücerrebdir.

Der-beyân-ı ma'rifet-i kübrâ: Bu çadır kubbesinin taşrasında olan sekiz rûzgâra mu'âdil üstâd-ı hakîmin birisi ilm-i nücûm ve ilm-i usturlâb üzre rub' dâ'iresiyle mîl-i bu'd-nazarıyla(?) hayâl-pesend bir mîkât tarh edüp yine mermer üzre çizmiş kim bu felek-i kec-revde eyle bir mîkât-ı ibret-nümâyı Batlîmûsların biri ve Hâkim-i bi-emrillâh ve Alî Kuşçu Ebü'l-feth asrında bile eyle musanna' mîkât etmemişlerdir. El-hâsıl ibret-nümâ-yı kubbe-i âlîdir.

Ve bu Atina kal'asının havâlesi olan kayanın altında mağârâlar var kim her birinde gûnâ-gûn kubâblar ve sarâ[y]lar ve savma'a-i i'tikâfhâneler ve gûnâ-gûn kehfler var kim anların her birinde hukemâ-yı kudemâlardan Restâlîs ve Bokrât ve Sokrât ve Fisagores-i Tevhîdî ve Câlinûs ve Feylekos ve Feylesûf Batlîmûs ve Mihan ve Mihail ve Eflâtûn hücreleri var.

Her hücre-i savma'a-i gâr-ı yetîmânlar içre girsen hâlâ besbâse ve kebâbe ve dar-ı sîn ve dârû-yı fülfül ve cencebîl ve ûdu'l-kahr ve âkırkarhâ ve kâkûle râyihası âdemin demâğın mu'attar eder. Ba'zı gâr sâhibleri kîmyâya çalışdıklarından gârlarında kibrît ve zeybak ve zırnîh ma'âdinleri kokar.

Ol zamânda bu şehre gelen hukemâlar bu gâr-ı yetîmânlarda sâkin olup ders müzâkere edüp gûnâ-gûn mübâhase-i ilm edüp niçe gûne ulûm-ı acîbe ve garîbeye mâlik olup tekmîl-i fünûn-ı kesîre ederlermiş.

Anıniçün niçe müverrihân-ı selef bu şehr-i Atina'ya şehr-i İşrâkıyyûn ve şehr-i Meşşâ'iyyûn ve şehr-i (–) derler. Ol asırda hukemâlar var imiş kim Bağdâd'daki hukemâ ile bu Atina'daki hukemâları bî-zebân bilâ-vâsıta birbirleriyle şeb [ü] rûz kelimât ederlermiş. Bu dahi sırr-ı acîb [ü] garîbdir kim Bağdâd ile Atina'nın mâbeyninde deryâdan mâ'adâ beş aylık yoldur, lisân-ı hâl ile kîl [u] kâl mertebesi söyleşile. ***[254b]*** Hakkâ ki

Mesîh-enfâs mertebesidir.

Ve dahi ol zamân bu şehr-i Atina ol kadar ma‘mûr [u] âbâdân imiş kim şehirden cânib-i cenûb üzre leb-i deryâda Ejder limanına varınca iki sâ‘at yerdir, kat-ender-kat hâne-i kâşâne bâğ-ı behişt-misâl sarâylar ve hadîka-i ravza-i Rıdvân-misilli bâğ-ı cinânlar ve niçe bin gûne dekâkînler ve niçe bin ibret-nümâ-yı ve temâşâgâhlar var imiş. Hâlâ niçe yüz ibret-nümâları nümâyândır.

Bir tarafı iki sâ‘at tâ Deli dağa varır. Ve bir cânibi şimâle Kifse kasabasına varırmış. Bu Kifse kasabası şehr-i Atina’dan ayrılup kalmışdır kim hâlâ arasında niçe bin bâğlar vardır.

El-hâsıl bu şehri piyâde bir âdem üç günde devr edermiş. Ve bir mektûbu elden ele verüp tâ Eğriboz‘a ve İstife’ye ve Gördüs şehrine ulaşdırırlarmış. Hâlâ bu şehirden ol iki sâ‘atlik yer tâ Ejder limanına varınca serâpâ bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânların içlerinde niçe yüz bin imâret eserlerinden kubâblar ve tâk-i Kisrâlar vardır.

Der-binâ-yı acâ’ibât Ejder limanı

Şehrin cânib-i cenûbunda iki sâ‘at ba‘îd olan sâhil-i Bahr-i Sefîd’in bir körfezi nihâyetinde Ejder limanıyla ma‘rûf mellâhân-ı tüccâr-ı ummân ve bahr-i Okyanûs ve bahr-i Malağyan keştîbânları arasında mevsûf bir Ejder limanıdır.

Bu limanın kenârındaki iskele başındaki hân-ı azîm dibinde iki âdem kaddi kadar bâlâ beyâz mermerden götü üzre oturmuş ve ağzın cânib-i cenûbdaki deryâya açmış bir arslan tasvîrin üstâd-ı mermer-bür eyle timsâl-i bî-misâl etmişdir kim bu dehr-i denîde ana mu‘âdil cemî‘i dünyâ ressâmları cem‘ olsa bir tîşe ve bir tilsiman ve bir direfş urmağa kâdir değillerdir.

Ol esed tasvîrinin başı hammâm kubbesi kadar olup ön ayakların leb-i deryâya dayayup kıçı üzre çömelüp oturup gûyâ deryâda olan gemilere nigerân eder bir mehîb ü acîb san‘at-ı garîb ejdehâ-sıfat bir arslan-ı azîm sûreti olduğiyçün bu limana Ejder limanı derler. Bu dahi acâ’ibât [u] garâ’ibâtdan bir eserdir.

Ammâ bu liman-ı azîm üç yüz pâre gemi alır çanak gibi bir müdevver kapulu limandır kim beş rûzgâr-ı zorkârdan emîn olup a‘lâ demir dutar yataklı limandır. Hattâ Cânpolâdzâde Mustafâ Paşa kapudan paşa-yı bahr iken bu limanda donanma-i hümâyûn gemileriyle lenger-endâht olup liman ağzında bir kulle-i azîm mendirek binâ ederken bu arslanı da temâşâ edüp gûnâ-gûn boyalarla nakş-ı bûkalemûn etmiş. Hâlâ ol nakşın eserleri vücûd-ı gazanferde zâhirdir.

Ba‘dehu Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ Cânpolâdzâde Mustafâ Paşa’yı der-i devlete da‘vet edüp gitdikde kulle-i mendirek nâ-tamâm kalup durur. Eğer ol kulle tamâm olsa bu Ejder limanı hakkâ ki ejder-i heft-ser kânı bir liman-ı cây-ı emân olurdu. Lâkin zâlim limanın kenârlarında suyu yokdur. Lâkin yakında bâğlar içinde âb-ı hayât suları çokdur.

Ammâ hakîr kemter-i fakîr bu arslan tasvîrine im‘ân-ı nazar ile nazar etdim. Kefere asrında bu sübû‘-ı bî-gırrende ve bî-dirrende çeşme imiş, zîrâ kıçı üzre oturup ağzın hevâya açup durduğundan ve ön ayakları önünde yek-pâre havz-ı azîm olduğundan ma‘lûmdur kim çeşme-sâr ola. Ağzından âdem gevdesi kadar âb-ı hayât su pertâb edüp havza dökülüp cümle keştîbânlar andan sulanırlarmış. Ammâ âb-ı hayât suyunun menba‘ı

Atina şehrinin şark tarafında iki sâ‘at ba‘îd Deli dağ derler, bir kûh-ı ser-bülend vardır, andan künkler ile âb-ı hayât su gelüp bu arslan sûretinin ağzından akarmış. Hâlâ su gelen yerleri âşikâre durur.

Der-fasl-ı kûh-ı Mecnûn ve mahsûlât-ı nebâtât-ı ahşâbât

Atina şehrine iki sâ‘at karîb Rûm ve Arab [u] Acem’de Deli dağ nâmıyla şöhre-i şehr olmuş bir kûh-ı bâlâ-yı ser-bülenddir kim Ağrıboz körfezi ve Mora cezîresi körfezi ve İnebahtı körfezi deryâları cümle halîc gibi nümâyândır.

Ve bu cebel-i âlîde olan hubûbât u nebât[ât] ve edviye-i hezârgûn bir yaylada yokdur. Hattâ yebrûhu’s-sanem ve râvend-i rûmî ve dürüğ otu ve labada ve ışkın ve reybâs dahi niçe kerre yüz bin gûne bunun emsâli edviye-i dârû-yı a‘zam hâsıl olup cemî‘i derde dâ-i devâlar bulunur.

Hattâ bahâr mevsiminde bu kûh-ı bâlânın zirve-i a‘lâsına çıkan âdemin demâğı rûh-ı tutyâ ve sünbül ve benefşe ve müşk-i rûmî ve nergis ve reyhân ve ful ve şakâyık-ı nu‘mân ve lâle ve zerrîn kadehin gûnâ-gûnlarının râyiha-i tayyibelerinden âdemin demâğı mu‘attar olur. Ve zamân-ı kadîmde cemî‘i dünyânın etıbbâ ve hukemâ-yı hâzıkları bu Atina şehrini mesken edinmelerinin aslı bu kûh-ı bâlânın edviyeleri içindir.

Ve bu şehir İşpanya *[255a]* kralı elinde iken cemî‘i vilâyetlerden hukemâ ve etıbbâlar bu kûha gelüp cem‘ etdikleri nebâtât-ı devâ içün yüz bin altun gümrük hâsıl olurmuş. Hâlâ yine niçe yüz yük edviyeler hâsıl olup cemî‘i Frengistân’a gider, aslâ bir akçe gümrük vermezler.

Bî-medh-i manastır-ı acâ’ibât: Bu mezkûr Deli dağın eteğinde bir deyr-i ibret-nümâ-yı atîk vardır. Cemî‘i kâfiristânda Koçbaşı manastırı nâmıyla meşhûr bir âyîngâh-ı millet-i Mesîhiyyedir kim âb [u] hevâsı ve binâsı rub‘-ı meskûnda yokdur. Niçe yüz bin hukemâ-yı kudemâ kendülerin defn etdirmeğe vasıyyet ederler, zîrâ lâşeleri aslâ ve kat‘â çürümeyüp beyâz ter ü tâze gârlar içre yatırlar, zîrâ bu kehflere hukemâ-yı kudemâlar tılsım edüp yılan ve çıyan ve akreb ve mûr ve peşşe ve meges ve gayri kes yokdur. Anıniçün tenleri çürümez, kadîd dahi değillerdir. Cümle tenâsüb a‘zâları ve şevârib lıhyeleri yerli yerinde durup vücûdları nerm ü râm dururlar, zîrâ bu kenîse-i mu‘tebereyi Hazret-i Îsâ‘nın havâriyyûnlarından Şem‘ûn-ı Safâ gelüp binâ etmişdir.

Üç yüzden mütecâviz hüddâmân-ı kıssîsân, bıtrîkân-ı muğân-pîçeleri vardır. Hemân Yahûdî‘den mâ‘adâ ne kadar mahlûk-ı Hudâ gelse cân ve baş ile hidmet edüp kuş südü ve arslan südü getirüp yedirüp içirüp kondurup göçürürler.

Ve bu deyr etrâfındaki dağlara ve bayırlara matar-ı rahmet yağsa rûy-ı arzda olan nebâtâtın ve dırahtların be[r]klerinde(?) olan lâdenlerin ve niçe kerre yüz bin elvân ezhârâtların râyiha-i tayyibeleri insânın demâğların mu‘attar eder. Anıniçün Koçbaşı manastırı balı meşhûrdur. Hazret-i Şem‘ûn balının arılarına du‘â edüp ilâ hâze’l-ân ol asel-i zenbûrlar inkırâz bulmayup cihânı arı dutmuşdur, zîrâ Şem‘ûn balı pek sevdiklerinden kendiler bal kovanları beslermişler. Bir acâ’ib ü garâ’ib neftî reng balı olur kim bir fincân asel-i musaffâ mürevvakına kırk filcan su kosan a‘lâ lezîz şerbet olup pâlûde bir dahi olur. Tâ bu mertebe kuvvetli neftî reng balı olur.

Sırr-ı sun‘-ı Hudâ-yı azîm: Hikmet, garâ’ib bunda kim balın kovan sepedi içre hâsıl

olan bal koç başı gibi boynuzlu ve kaşlı ve gözlü ve ağızlı ve burunlu ve kulaklı bir şîrîn mahbûb koç kellesi gibi petek balı olur. Her sepetde onar ve on beşer ve yigirmişer vukıyye gelir baldan koç kellesi hâsıl olduğıyçün “koç başı balı” deyü memdûhât içre meşhûrdur. Ve râyiha-i tayyibesi misk [ü] amber-i hâm gibi olup tenâvül edenin demâğın mu‘attar eder. Ve bu kenîsede pişen ni‘met-i nefîse bir yerde tabh olmak ihtimâli yokdur kim cemî‘i âyende vü revendelere sofra-i bî-im[tin]ânlarıyla ni‘met-i mümessekleri mebzûldür.

Der-şehrengîz-i temimme-i külliyât: Bu Atina kazâsı gibibir küçük kazâda cümle bin bir aded sağîr ü kebîr kenîseler ve manastırlar ve düyûrâtlar vardır. Niçesinde beşer ve onar ve yigirmişer aded palâs-pûşân keşîşân lât-ı uzzâ perestânları var. Ve her bir kenîselerin birer gûne esmâları var. Ammâ bu Koçbaşı manastırına Rûm kefereleri süryânî der ve gâyet i‘tibâr ederler. Hattâ cemî‘i Frengistân ve gayri kâfiristândan nezerâtlar gelir.

Nâ-medh-i deyr-i râhibân-ı Mendel: Bu mezkûr Koçbaşı kenîsesinden şark cânibine 2 sâ‘atde kayalı dağlar ve sa‘b yollar ile gidüp bir kûhistân mişeistân bâğ-ı hıyâbân koyah içinde keşîşhâne-i Mendel manastırın dahi Hazret-i Îsâ âyet, sûre-i (–) [38] nass-ı kâtı‘-ı bürhânı üzre Îsâ Nebî âsımâna urûc etdikde on iki aded havâriyyûn nâm halîfeleri pârekende ve perîşân olup her biri bir cânibe seyâhat ederek (–) nâm havâriyyûn dahi bu Atina şehrine gelüp bu Mendel kenîsesin binâ etmiş. Hâlâ beş yüzden mütecâviz ruhbânları vardır. Buna dahi cemî‘i kâfiristândan nezerâtlar gelir. Bin atlı gelse “Hoş geldiniz” deyü ta‘zîm edüp ri‘âyet ederler, ammâ Yahûdî varsa sabâh mürd olmuş bulunup kapkara yanmış bulunur, aceb hikmetdir.

Bu deyr-i musanna‘da ol kadar mahbûb mûğ-pîçe papas gulâmları var kim medihlerinde lisân kâsırdır. Niçe bin koyun [ve] kuzu ve keçi ve sığır ve at ve katırları dağlarında ve hıyâbânlarında çobansız sürü sürü reme reme gezerler. Ve bâğ u bâğçeleri dünyâyı dutmuşdur.

Ve hâlâ İslâmbol’un Emînönü‘nde binâ olunan Vâlide câmi‘ine bu kenîse hâs kayd olunup bostâncıbaşı tarafından bir haseki zabt edüp imâret-i dâru’z-ziyâfe içün cânib-i vakfa beş bin vukıyye asel-i musaffâ verirler. Ve eğer bu Mendel manastırının mâ-vaka‘ı üzre binâsı ve hevâsı ve anda olan ibret-nümâ musanna‘ kanâdîl ü şem‘dân ve çelipaları ***[255b]*** ta‘rîf ü tavsîf eylesek bir tomar-ı dırâz olur, zîrâ bu deyr-i bî-misâlin vasfında lisân kâsırdır. Bu deyri dahi temâşâ edüp mâ-fevkinde,

Temâşâgâh-ı gâr-ı acâ’ib: Bir kûh-ı ser-bülend içinde sâfî mermeristân bir kûh-ı azîm-i bâlâdır kim evc-i âsımâna ser çeküp mâ-fevkinde Hazret-i Süleymân’ın Belkîs Ana’ya binâ etdiği kasr-ı azîmin hâlâ eser-i binâları râygândır. Cemî‘i Akdeniz içinde olan cezâyirâtlar serâpâ zâhir ü bâhirdir.

Atina şehrinde her ne kadar âsâ[r-ı] binâlar var ise mermer amûdları ve gayri mermer ahcârâtları cümle bu kûh-ı bâlâdan kesildiği yerleri durur. Ve hâlâ niçe yüz aded kûhkenler Ferhâd-vâr mermer kesmededirler, garîb temâşâgâhdır.

Ve bu mahalde bir derk-i esfel-misâl bir kehf-i azîm vardır. Papaslar balmûmları yakup cümlemiz uryân olup birer zıbun ile daracık kayalar içre teper aşağa delikden deliğe enüp bir sâ‘atda tâ ka‘r-ı zemînde makâm-ı İşrâkıyyûn ve makâm-ı Meşşâ’iyyûnlara varup

temâşâ etdik. Cümle bu tâ'ife cümle bu kehflerde ifnâ-yı vücûd edüp birbirleriyle bî-zebân kelimât edüp tahsîl-i ulûm-ı felsefiyyât ederlermiş. Ammâ bu gârların cümlesi hüdâyîdir, benî âdem kârı değildir. Ve kayalar arasından aydınlık gelecek yerleri vardır. Her gârda ve her seng-i hârâda niçe yüz bin hukemâların esmâları ve gûnâ-gûn ibret-nümâ hatlar ve tasvîrâtlı hatlar var kim gûyâ İslâmbol'da Atmeydânı'nda çâr-kûşe dikili taşın hatlarıdır. Ve herkes bu gâra girüp temâşâ etdiğin taşa kazup yazmış.

Andan aşağı ka'r-ı zemînde tâ havza varınca enüp niçe bin âsâr-ı garîbeler ve niçe bin benî âdem üstühânların seyr edüp vesîlemiz olan papaslar ile üç sâ'atde taşra selâmete çıkdık.

Ba'dehu andan aşağı 2 sâ'atde bâğ u bâğçeler ve dağlarda niçe kerre yüz bin bal kovanları ve niçe ma'mûr çiftliklerde zevk u safâ edüp geçerek,

Menzil-i kar (–) (–) Mesoya: Hâlâ başka kazâdır kim yüz elli akçe pâyesidir. Hâ[lâ] kadısı bunda sâkin olur. Yüz aded evli ma'mûr Urûm karyesidir. Dâğları cümle bâğlar ve zeytûn ağaçları ve bal kovanlarıdır. Andan cânib-i cenûba bir sâ'at gidüp,

Temâşâgâh-ı Derzî limanı

Bu cây-ı menâs-ı keştîye Derzî limanı demeğe bâ'is oldur ki bu limanın ağzında bir kara yumru adacık vardır. Ol adanın üstünde zamân-ı sâbıkdan kalmış taşdan yonma bir put vardır. Ol putu bir derzî yapdırmış. Anıniçün Derzî limanı derler, garîb temâşâdır. Be-kavl-i nasârâ ol put tâ Hazret-i Risâlet-penâh rahm-ı mâderden müştak olunca söylermiş. Mevlûd-ı Nebî gecesi lâl olmuş. Hâlâ bir beyâz mermer putdur durur. Bu put olan adacığın iki cânibinde büyük gemiler bî-bâk geçer derin yerlerdir. Ve gemiler içeri girdikden sonra her cânibi a'lâ demir dutar yerlerdir. Ve bu limanın ağzından taşraki kıble tarafında bir bucak dahi vardır. Anda içecek âb-ı hayât su bulunur.

Mezkûr bucakdan **Bibercik adası** dörd mîldir. Bir karaca incecik uzun adacıkdır kim tûlu on mîldir. Ve Rûmeli kenârına yigirmi mîldir ve mâbeynleri beşer ve altışar kulaç derindir. Ammâ yıldız rûzgârı olan cânibin mukâbelesindeki olan burun ucunda bir taş vardır, andan geçen gemiler ol taşı gözetmek gerek. Ve bir taş-ı azîm dahi kıble tarafındaki burunda vardır, andan dahi ihtirâz lâzımdır.

Andan Derzî limanın ve Bibercik cezîresin seyr edüp 2 sâ'at cânib-i cenûb garba meyyâl gidüp,

Menzil-i karye-i Temâşâlık

Atina kazâsı hâkinde olup Kifse kazâsı ile Mesoya kazâsı mâbeyninde cezîre-i Ağrıboz'da Kızılhisâr burnuna mukâbil deryâya havâle eflâke ser çekmiş bir yüce dağlı ve kayalı yerde bu kayanın tâ zirve-i a'lâsında at meydânı-misâl bir meydânda ilm-i hendes[e] üzre çırpı ile hemvâr dizilmiş niçe yüz aded sâbit-kadem gûnâ-gûn amûd-ı müntehâlar var kim ol sütûn-ı müntehâların üstleri ebr-i semâya çıkınca kat-ender-kat sarây-ı azîmler ve kasr-ı Havarnaklar ve kâh-ı nüzhet-âbâdlar var imiş kim zamân-ı Hazret-i Süleymân'da Belkîs Ana'nın tahtgâhı imiş.

Ve bu cây-ı ma'hûdede niçe bin vîrân kenîseler ve hân ve hammâm ve kubâb-ı azîmler ve tâk-i Kisrâlar var kim âdem anların vasfın tahrîr etmeğe âcizdir. Ve mezkûr mermer

direkler olduğu kayalar altında ya‘nî deniz kenârında olan yarlar ve kayalar diplerinde niçe âb-ı hayât sular vardır, ammâ biri aceb kaynak-ı azîmdir. Değme âdem ol kaynak suyu bilmez, denizde kaynar, deryâdan yukaru kubbe gibi atılır, âb-ı hayâtdır. Tâ gemilerle üzerine varmayınca bilinmez. Yanına varınca kaynadığından ma‘lûm olur, zîrâ bir yerlü kayadan *[256a]* atılup çıkar. Keştîbânlara su lâzım olursa bu mahalde tâ burunun ucunda bu kaynak suyun yoklayalar, v*e's-selâm*.

Bunları dahi temâşâ edüp karayel tarafına dolaşdıkda,

Memleha-i azîm: Bir hudâyî tuzla vardır, gâyet lezîz tuzu olur. Cemî‘i kazâlara ve nevâhîlere tuz bundan gider.

Andan bu tuzla burnun gün batısı ve karayel tarafına deniz kenârıyla dolaşdıkdan sonra şehr-i Atina'nın **Eski liman**ı kenârına gelinir. Bu limanın ismine lisân-ı Freng'de Porto-Veko derler. Mezkûr limanın gün batısı tarafına Atina'nın Ejder limanıdır. Bu limanın ismine lisân-ı Efrenc üzre Porto-Liyo derler. Zamân-ı kadîmde bu liman ağzına kâfirler taş dökmüşlerdir. Bu limana girirken gâyet ihtirâz lâzımdır. Mezkûr taşlar limanın gün doğusu tarafındadır.

Ve bu limandan tâ Meğara kal‘asına varınca otuz beş mîldir. Bir hayli vâsi‘ ve tavîl körfezdir kim nihâyetinde Meğara kal‘ası var. Ve karşu cenûb tarafına Mora cezîresinin Termiş kal‘ası burnu var. Ve Meğara kal‘asının garb tarafı ardına İnebahtı körfezidir. Ve bu İnebahtı körfeziyle Meğara kal‘ası körfezinin ikisi mâbeyni altı mîl karadır. Dağdan iki körfez denizleri dahi görünür.

Ve mezkûr Atina limanı ile Külür adası mâbeyninde Harâmî adası derler, bir küçük adacıkdır. Atina limanından Harâmî adacığına dak iki mîldir kim gâyet yakındır kim bâng-ı horos istimâ‘ olunur. Ammâ mezbûr adacığın mâbeyninden refâhiyyet üzre barça gemiler geçer.

Ve mezkûr Külür cezîresi bir çam ve ardıç ağaçlı adadır. Her cânibi a‘lâ demir dutar yerlerdir. Ve kenâr ile Külür adası mâbeyni bir mîl karası yakındır. Ve derinliği dörd ve beş kulaç denizdir. Ve cezîre-i Külür'de bir kenîse vardır, ismine San Nikola derler. Mezbûr adaya varan gemiler kilisanın önüne yanaşırlar ve içmeğe suları bu adada çamlı derelerde bulunur.

Andan yine cânib-i garba gidüp tekrâr,

Menzil-i şehr-i azîm Atina

Voyvoda İbrâhîm Ağa'da yine mihmân olup yine seyr [ü] temâşâ-yı ahvâl-i Atina'ya şurû‘ etdik. Evvelâ,

Der-hisâb-ı ekâlîmât: Be-kavl-i müneccimîn bu Atina yigirmi sekizinci iklîm-i örfîde bulunup arz-ı beledi (–) (–) ve tûl-ı nehârı (–) (–) derîce ve dakîkadır. (–) (–) (–)

Der-kavl-i kehene-i kudemâ-yı selef: Bu Atina şehrinin tâli‘-i imâreti burc-ı kavs-ı beyt-i müşterî ve nârîde bulunmuşdur. Anıniçün halkı şast ber-kabza çekilmiş yay gibi her cânibe nigerân edüp müşterî sayd edüp ticâret ederler. Beyt-i nârîde bulundukları cihetden ahâlî-i vilâyeti âteş-pâre lecûc ve akûr Urûmlardır.

Der-memdûhât-ı mahbûbe-i mahbûbât: Rûm keratsaları olur kim bu cihânda misilleri yokdur. Ol kadar beyâz ve ebrû-yı kemân ve hokka ağız ve dürr-i dendân ve sîm-gabgab çâh-ı zenehdân sâhibi pençe-i âfitâb bintân-ı bâkire ve dûşîze ve pâkîze duhterleri olur kim gûyâ her biri perî-peyker ve melek-manzar olurlar.

Ve mahbûb Urûm kiritsileri var kim her biri maralî ve gazâlî Hoten âhûsu gözlü ve şîrîn sözlü sîm-beden ve nâzük-endâm ve bedr-i tâm misilli sûretleri çîn-i meh-cebîn mahbûbu'l-kulûb mûğ-pîçe cüvânları olur kim söze gelseler bedî'u'l-beyân ve fasîhu'l-lisânlardır.

Âb [u] hevâ-yı râhat-ı cânı ise gûyâ şehr-i Ma'arratü'n-nu'mân ve şehr-i Halebü'ş-Şehbâ'dır. Binâ cihetinden ise bu kevn-i atlâs-ı felekde nazîri yokdur. Eğer misli var ise Şâm u Haleb'de ve Kuds-i Şerîf'de ve Mısır-ı Kâhire'nin binâ-yı ibret-nümâları ola.

Der-temdîhât-ı ulemâ-yı etıbbâ-yı hâzikân: Cemî'i halkı ilm-i tıbba mukayyeddirler, ammâ cümleden Marçelin ve Mendel kenîsesinde Mihail ve Tiryandafila ve Zafiri nâm kefereler cümleden üstâd-ı kâmil hâzık-ı fassâd-ı âmil tekmîl-i ma'rifet etmiş keferelerdir.

Ve cerrâhân-ı fassâdları hod bî-nihâyedir, ammâ Nikola ve Saranda ve Manolak nâm zımmîler gâyet üstâd-ı kâmil cerrâhlardır. El-hâsıl hukemâ-yı hâzıkı ve cerrâhân-ı fâsıdı hadden efzûn ve ta'rîf ü tavsîfden bîrûndur, zîrâ Hazret-i Süleymân bu şehre bünyâd uralı medînetü'l-hukemâ ve'l-kudemâ şehr-i azîm Asina'[dır].

Der-memdûhât-ı sun'-ı hudâyî mezkûr olan mümessek olan asel-i musaffâsı bu edîm-i arzda yokdur, zîrâ bu diyârın dağlarında hâsıl olan giyâhât [u] nebâtâtın şükûfe-i ezheriyâtından hâsıl olur berrâk musaffâdır kim pâdişâhlara hedâyâ gider. Ve beyâz ve la'l-gûn kiraz-ı âbdârı bir şehrin bâğ-ı cinîn-i gaytânlarında yokdur.

Hulâsa-i kelâm bu şehrin üç tarafı gül-i gülistân ve sünbül [ü] reyhânistân ve ravza-i Rıdvân misilli bâğ-ı cinânları ve müşebbek bostânları hisâbın Rabbü'l-İzzet (…) bilüp bu şehrin cenûb tarafı deryâ olup kara tarafı bir vâsi'atü'l-aktâr ve rahîsatü'l-eş'âr ***[256b]*** bir dâr-ı diyârdır kim cemî'i müverrihân-ı vassâfân bu şehrin midhatinde kâsırlar, zîrâ hüsn-i letâfeti ve kâr-ı zarâfeti vasfdan hâric ve beyândan âricdir. Bu cihân durdukça durup inkırâzu'd-devrân mü'ebbed ola, *âmîn yâ Mu'în, bi-hurmeti Seyyidi'l-mürselîn.*

Lâkin zâlim şehir kân-ı kavm-i Yûnâniyân olmak ile kefereleri bî-hisâbdır ve müselmânları azdır. Anlar dahi cümle Rûmca kelimât ederler, zîrâ müslimlerin şeb [ü] rûz bey' [u] şirâları ve hüsn-i ülfet [ü] ihtilâtları cümle kefere-i Rûm iledir, ammâ ol kadar fasîh ü belîğ Rûm lisânı tekellüm ederler kim ta'bîr olunmaz, zîrâ lisân-ı Rûm bu şehirde iştihâr bulup Eflâtûn ve Bokrât ve Sokrât ve Batlîmûsânlar ve gayri hukemâ-yı kudemâlar Rûm lisân-ı Yûnân'a bu belde-i kadîmde irtibat vermişlerdir.

Lâkin bu lisân-ı Yûnân-ı Rûm Hazret-i Dâvûd Nebî asrında Melik Câlût hukemâlarından istimâ' olunup Hazret-i Süleymân oğlu Melik Rac'îm asrında iştihâr bulup Hazret-i Zekeriyyâ ve Hazret-i Yahyâ ve Hazret-i Îsâ *salavâtullâhi aleyhim ecma'în,* nebîlerin zamân-ı sa'âdetlerinde cümle lisân-ı Yûnânca kellim etdiklerinden Cenâb-ı Hallâk-ı âlem kıb(l)elinden Hazret-i Îsâ'ya kitâb-ı İncîl lisân-ı Yûnân üzre nâzil olup lisân-ı Latin'e ve lisân-ı Süryân'a ve lisân-ı Kabâbıta-i Mısır'a tercüme olundu, ya'nî iştihâr-ı lisân-ı Yûnân bu şehr-i Atina'da tevâtür bulup cümle hukemâlar niçe bin aded

kitâb-ı mu‘tebereler te’lîf ve tasnîf etdiler.

Der-beyân-ı lisân-ı Yûnâniyân

Bu âyet kitâb-ı İncîl’de Hazret-i Muhammed hakkında nâzil olmuşdur:

Abiton
ya‘nî bir oğlan

Âzeriyon
Âzer oğlundan

porfonoton
peygamber ola

lev gislin
yalancı olmaya

nisu nisa
anın mevlûdu

Efzolad
Mekke‘de ola

ki kalevşir
sâlıhlığla gelmiş ola

to nomnin
anın mübârek adı

mevamis u mis
Ahmed Muhammed ola

epsiğodos
ana uyanlar

na kirdis
bu cihân ıssı olalar

biystu bis
ve dahi ol cihân ıssı olalar

Kitâb-ı İncîl’de elif be sûreleridir.

Alfa o, vdipşi, gamaşi, zeltafi, ei, zitata, ita sima, sita ro, yota pi, kaba o, lev, dekşi, mi, ni, o, pi, ro.

Avta, mikraçko kalo, ya‘nî O, Hazret-i Îsâ *mikraçko* küçükdür, büyüyüp *kalo* olur, ya‘nî eyi olur.

Diğer tarz-ı âhar, elif, be: *Alfa, vita, gama, zelta, ezita, ota, yota, kapa, lavza, mi, ni, iksi, ro, sima, ta, ipsşi.* (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ilâ âhırih.

Telaffuz-ı lisânları ve aded-i hisâbları böyledir kim tahrîr olunur

ena	*ziyo*	*tiriya*	*tesera*	*pende*
1	2	3	4	5
eksi	*efta*	*ohto*	*enga*	*zeka*
6	7	8	9	10

zeka tesera

endeka	dodeka	zeka triya	14
11	12	13	
zeka pende	zeka eksi	zeka efta	zeka ohto
15	16	17	18
zeka enga	ikoş	tiryanda	saranda
19	20	30	40
peninda	eksinda	efdomida	oğdonda
50	60	70	90 [80]

İlâ ahirih.

Hristos; Allâh ismidir.

Mıkraçko kalo: Küçük eyi Îsâ (–).

Hazret-i Îsâ'nın havâriyyûn nâm on iki halîfelerinin esmâları bunlardır

Evvelâ Şem'ûn-ı Safâ, Rûmlar ana *Simyon* der.

Biri dahi *Pavlo*'dur kim Habîb-i Neccâr'dır.

Biri *Petro*'dur.

Ve biri *Andirya*'dır.

Ve biri *Yovani'*dir. Âyet âyet kelâm-ı İzzet İncîl nâzil oldukça bu *Yovani* kitâb-ı İncîl'i yazup cem' ederdi.

Biri dahi *Mansego*'dur.

Ve biri *Luka'*dır kim mecâzibûn-ı esrâr-ı İlâhîdir.

Biri dahi *Marko*'dur kim Venedik Frengi ana San Marko deyüp sancağ u bayraklarında kanatlı arslan sûreti taşıdıkları bu Marko halîfenin sûretidir.

Ve biri *Yakopi* ya'nî Ya'kûb'dur.

Biri dahi *Soma'*dır.

İkisi nâ-ma'lûmdur.

Bu mezkûr halîfelerin her biri Hazret-i Îsâ [39] -ne urûc etdikden sonra her biri birer iklîme seyâhat ederek gidüp dîn-i Îsâ'yı âşikâre edüp diyâr-ı Rûm'u ma'mûr [u] müzeyyen edüp bilâd-ı kadîm olan Atina ve şehr-i Rûm'da cem' olurlardı.

Bu mezkûrûn halîfelerden sonra gelenlere kavm-i Yûnân-ı Rûm, *Aya Niko* ve *Aya*

Yoro ve *Aya Kâsım* ve *Aya Vestos* ve *Aya Hıdrellez* ve *Aya İsvet Nikola* derler. “Aya” lafzı “evliyâ” demekdir. “Kalayoroz” ulu papasdır.

ipsomi	*nero*	*tiri*
ekmekdir	su	peynir

kıryaş	*ankurya*	*pepon*	*koromidya*
et	hıyar	kavun	soğan

kiri

mûm	*angeli* melek	*İsvet Nikola* Sarı Saltık
naldırfim kız karındaş	*ipsarya* balık	*pu payisto* nerede idin

esi supa ela kaç kato
bire sus gel otur

sika pano matyam
kalk yukaru cânım

dozmga fora nase zoko ena folori
Bir kerre ver bana sana bir altun vereyim

kalı mera kiritsi
sabâhu'l-hayr çelebi *[257a]*

kalisi mera mastori
yâ sabâhu'l-hayr usta

keratsa kadıncık	*kiritsi* çelebi	*pedaki* oğlan
magir bıçak	*kasro* kal'a	*pirgaz* hisâr
ela mesa gel içeri	*lazika* papas	*mitropolid* kadı

patirgâh
hâkimdir, ya'nî ulu kral pâyesidir.

Kafiro; kavm-i Âzer budur kim Hazret-i İbrâhîm'in babası putperest olan Âzer'dir.

Hıristiyan; Hazret-i Îsâ'ya îmân getirenlerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Netîce-i kelâm bir bahr-i ummân-misâl lügat-i Yûnâniyândır, ammâ bu kadarca tahrîre cür'et etdik *ve's-selâm.*

Bu Atina şehrin böyle seyr [ü] temâşâ edüp zevk [u] safâlar ederken hikmet-i Hudâ Âsitâne-i sa‘âdet tarafından Girit cezîresi mühimmâtı tahsîliyçün bir kapucubaşı gelüp emr-i pâdişâhîleri kırâ’at olundukda fermân-ı şehriyârî üzre Atina’nın Ejder limanından Alî Balı nâm kapudanın bir yarar [fır]katasına süvâr olup çul ve garâr ve tobra ve pembe tahsîliyçün,

Ayena ve Poroz ve cezîre-i Külür ve cezîre-i Harâmî ve cezîre-i Dokoz ve cezîre-i {Çamlıca}, el-hâsıl on iki pâre cezîrelere gitdiğimizi beyân eder

Evvelâ Atina’dan on sekiz mîl cenûb tarafına muvâfık eyyâm-ı müsâ‘id ile gidüp,

Der-fütûhât-ı cezîre-i hisâr-ı Egene

Sene (–) târîhinde Gâzî Ebü‘l-feth’in fethidir. Venedik elinde iken küffârı itâ‘at etmişlerdi. Ba‘dehu Venedik ale’l-gafle donanmasıyla gelüp kal‘asının ba‘zı yerlerin münhedim etmişdir. Ammâ kal‘ası hâlâ cezîrenin şimâlinde vâki‘ olup şekl-i muhammes bir Şeddâdî seng binâ kal‘a-i ra‘nâcıkdır. İçinde olan kâfir ve müslim âdemler Girit cezîresi fethinden berü cümle ahâlî-i kal‘a milk-i emlâklerin bırağup karşu Atina hâkine göçmüşlerdir. Ammâ mâ-tekaddem Mesoya nâm kadılığın tahtgâhı ve kapudan paşanın eyâleti ve hâs kâ’immakâmı oturup hükm-i hükûmât ederlerdi. Hâlâ kadı ve kâ’immakâm dahi küffârın ısyân [u] tuğyânlarından kaçup Atina tarafındaki köylerinde gezüp fenâ kazâ oldu. Lâkin hâlâ bu kal‘a kurbunda cümle beş yüz aded kârgîr binâ evler ve yüz mikdârı müselmânlar olup bir câmi‘i var, gayri yokdur. Gayrisi kefere re‘âyâları ve beş aded kenîseleri var, gayrisi yokdur. Ammâ âb-ı hayât sularıyla bâğları çokdur. Zeytûnu ve limonu ve turuncunun hadd [ü] hasırları yokdur.

Bizimle kâ’immakâm ve kadı Atina’dan bile gelüp cümle re‘âyâdan bir günde yedi bin guruş mâl ve mîrî tobra ve çuval ve fitilleri tahsîl edüp kâfir firkateleri havfinden ol gece anda yatamayup hemân firkatemize girüp yelken yırtup ol gün eyyâm-ı latîf ile Egene limanının karşu tarafında cümle varullara sular doldurduk. Bir hudâyî liman-ı azîmdir kim yüz pâre barçalı gemiler alır. Ve ağzı gün batısına nâzırdır. Büyük kalyonlar girir.

Bu liman-ı Egene’nin sağında bir vîrân burgoz kal‘acık var. Kılıç Alî Paşa sehel harâb etmiş. Bu burgoz önünde dahi gemiler yatmak kâ’ildir.

Bu limandan çıkup şimâle yigirmi mîl gidüp,

Der-ta‘rîfât-ı cezîre-i Külür

Atina kıyılarından nümâyân bir cezîre-i âbâdândır. Kapudan paşa hâssı olup Atina kazâsı hükmünde nâhiyesidir. Bâlâda memdûhdur ammâ limanı yokdur. Her ne cânibe iri kalyonlar yanaşup lenger endâht olsa huzûr ile yatır. Kal‘ası harâbdır.

Bunda bir gece mihmân olup re‘âyâlarından iki bin guruş mâl-ı mîrîsi tahsîl edüp birkaç üstâd kefereleri kulağız alup andan dahi yelken açup (–) mîlde,

Der-tavsîf-i cezîre-i

………………(8 satır boş)……………….. ***[257b]***

Andan on sekiz mîlde eyyâm-ı serdmend ile hamd-i Hudâ yine tekrâr **menzil-i şehr-i Atina** şehrinin Ejder limanına lenger-endâz olduğumuz sâ‘at İşpanya vilâyetinden iki pâre Ciniviz kalyonları gelüp top şâdımânları edüp Atina hâkimine ve kadıya ve Freng

balyozlarına ve konsolozlara müjde olup her hâkime vâfir hedâyâlar getirüp şehr-i Atina ganîmet oldu. Hemân hakîr ertesi gün cümle ahbâb ile vedâ‘laşup,

Atina’dan Mora vilâyetine gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

Evvelâ Atina’dan şimâl cânibine 4 sâ‘atde,

Karye-i Haşa: Atina kazâsı voyvadalığıdır kim yüz aded hâneli Arnavud keferesi köyüdür. Cümle elli aded hâne olup cümle re‘âyâsı bender yolun beklemek içün mu‘âflardır.

Bu köyü geçüp deryâ kenârınca sarp taşlık ve çamlık ve mahûf u muhâtara kâfir firkateleri yatağı ve mel‘ûnlar durağı olan yerleri 5 sâ‘atde geçüp,

Hudûd-ı vilâyet-i Mora, kal‘a-i Meğara

Sene (–) târîhinde Venedik Frengi elinden Ebü‘l-feth fethidir. Mora eyâleti hükmünde voyvadalıkdır ve yüz elli akçe kazâdır. Ve nâhiyesi (–) aded kurâdır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve merdüm-hisârları mevcûd idi. İbtidâ Girid seferinden berü kâfir kal‘asın vîrân edüp cümle kasabası halkı pârekende ve perîşân oldular. Biz dahi kefere firkateleri havfinden bu mahalden ale’l-acele ubûr edüp tekrâr gerü şimâl tarafına 3 sâ‘at dönüp,

Karye-i Kunduri: Yüz evli ve iki manastırlı Arnavud keferesi kurâsıdır. Meğara kazâsı olup harâcları İstife şehrinin menzil bârgîrine bağlı ma‘mûr köydür.

Andan 7 sâ‘at cenûba ağaçlı ve ormanlı tathîr olmuş Âl-i Osmân askerinin ve sadrıa‘zamın güzergâhı olan yolları geçüp andan Gördüs sahrâsıyla iki deryâ körfezi mâbeynine vâki‘ olmuş mahsûllü fezâları ve ma‘mûr [u] âbâdân kurâları dahi geçüp,

Der-tavsîfât-ı vilâyet-i Koritos, ya‘nî binâ-yı seng-i kudret kal‘a-i Gördüs

İbtidâ bânîsi Hazret-i Yahyâ asrında millet-i nasârâdan Koritoz nâmında bir kral-ı dâl binâ edüp Koritoz’dan galat Gördüs derler. Ba‘dehu İşpanya eline girdi. Andan Venedik Bundukanî Frengi eline girüp dahi ma‘mûr etdi.

Andan sene 862 târîhinde Ebü‘l-feth Mehemmed Hân asrında Mora vilâyetinde leb-i deryâda olan niçe kal‘alar donanma-i hümâyûn ile feth olup bu kal‘a-i Gördüs aslâ itâ‘at etmeyüp bizzât Ebü‘l-feth-i Meğâzî deryâ-misâl asker ile Mora vilâyetinin sedd-i sedîdi ve hısn-ı metîni olan Mizistre kal‘asına leşker-i bî-pâyân çeküp bu mahalle geldikde cümle Gördüs küffârları mehâbet dârât-ı salvet-i Âl-i Osmân’a tâkat getiremeyeceklerine ilimleri lâhık olup derûn-ı hisârda olan kefereler mâbeynlerine tefrîka düşüp Bundukanî Frenkleri kal‘adan firâr edüp kal‘a miftâhların Rûm kefereleri Ebü‘l-feth’e teslîm edüp yarlığ-ı belîğ-i şâhî ile yine kal‘ada kalup re‘âyâ olmak üzre mu‘âf olmuşlardır. Hâlâ Mehemmed Hân tahrîri üzre Cezâyir eyâletinde kapudan paşa hükmünde sancak beği tahtı olup taraf-ı pâdişâhîden beğinin hâssı 219.000 ve ze‘âmeti 16 ve tîmârı 911, kâmil alaybeğisi ve çeribaşısı vardır, hîn-i seferde beğinin askeriyle cümle üç bin leşker olur.

Ammâ şimdi Mora yetmiş yük akçe muhassıllığı ile başka eyâlet olup vezâret etdiler. Ve bu şehr-i Gördüs paşa hâssı voyvadalığıdır. Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Meğara kazâsından alçakdır. Cümle 306 aded nâhiye kurâlarıdır. Ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve iki yüz aded

merdüm-hisârı ve muhtesib ağası ve bâcdârı ve harâc ağası ve şehir kethudâsı ve mi‘mâr ağası ve niçe yüz aded a‘yân-ı kibârları ve beğ ve beğzâdeler ve paşalar ve paşazâdeler var. Cümleden (–) paşa ve alaybeği ve Zekeriyyâ Efendi ve Azîz Efendi ve Ca‘fer Efendi ve Bekü(?) ve İbrâhîm Beğzâde ve Alî Kethudâ ve Azîz Efendizâde Ahmed Ağa ve Mustafâ Efendi ve oğlu Alaybeği, bu mezkûrûndan mâ‘adâ niçe yüz aded hânedân sâhibleri velî-ni‘am a‘yân-ı kibârlar vardır.

Der-eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Gördüs: Atina körfezi ve İnebahtı körfezi ortasında vâki‘ olan altı mîl tûlu bir sahrânın tâ ortasında evc-i semâya berâber bir yalçın kırmızı kaya üzre şekl-i müsemmen ya‘nî sekiz köşe ve sekiz aded rûzgâra karşu sekiz köşe bir kal‘a-i bî-hemtâdır kim serâpâ Şeddâdî rıhtım kâr-ı kadîm seng-i tırâş bir kal‘a-i hâzır-bâş pür-savaş bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn sûr-ı azîmdir.

Bu kal‘adan Atina körfezi ve İnebahtı körfezi deryâları gâyet nümâyândır. *[258a]* Zîrâ bir eflâke ser çekmiş kal‘a-i bî-hemtâdır kim dâ’iren-mâdâr cirmi on dörd bin adımdır. Bir Şeddâdî sedd-i İskender-misâl kal‘a-i pür-me’âldir.

Ve cümle yedi bin yedi yüz yetmiş yedi aded dendân-ı bedenler üzre üstâd-ı mühendis san‘at-ı mi‘mârîsini arz edüp eyle musanna‘ bedenler etmiş kim bir gayri sûr-ı üstüvârlarda eyle dendân-ı bedenler yokdur. Ve cümle der-i dîvârları eniş ve yokuş kayalar üzre vâki‘ olmuşdur.

Ve cümle beş aded sedd-i sedîd kapuları vardır ammâ dördü dâ’imâ mesdûd durup hîn-i muhâsarada açılır küçük kapulardır. Ancak cânib-i garba nâzır büyük kapu aşağı varoşa işler. Amma bu kapu üç kat kavî ve metîn demir kapulardır. Ve her katı mâbeynleri birer bölme hisâr dîvârlarıdır. Ammâ ibtidâ aşağı büyük kapudan içeri bölme hisârcıkda aslâ evler yokdur. Ancak kapunun iç yüzünde kal‘anın kapucuları oturacak bir lonca yeri var ve üç aded mağârâdan odacıklar vardır. Ve aşağı şehirden bu büyük kapuya gelince yokuş yukaru bir buçuk sâ‘atde çıkılır cihân-nümâ bir bâb-ı azîmdir kim şeb [ü] rûz dîdebânları ve nigâhbânları ve bevvâbânları pür-silâh âmâdedirler.

Ve bu büyük kapudan içeri yokuş yukaru kesme kaya yollar ile tâ orta kapuya varınca iki yüz aded germe hatvedir. Bu orta kapu dahi cânib-i garba mekşûf bâb-ı azîm demirden metîn derveze-i kebîrdir. Bu orta kapudan içeri yine yokuş yukaru beş yüz adım bölme hisârcıkdır kim hîn-i fethde kal‘a miftâhların Sultân Mehemmed[‘e] teslîm edüp mu‘âf [u] müsellem olan Rûm keferelerinin hâne-i menhûsları vardır. Bunda aslâ müselmânlar hânesi yokdur. Cümle iki yüz aded Rûm evleri ve bir kenîseleri ve on aded dükkâncıkları var. Kayalar üstü olmak ile bâğ u bâğçeleri yokdur.

Bundan yine yokuş yukaru üçüncü kat kapudur kim iki yanında olan kullelerin içleri leb-ber-leb sâfî darı ve arpa ve buğday ve kılçıklı pirinç doludur. Ve bir kullede sâfî odun memlûdur kim “Hîn-i muhâsarada cemî‘i zehâyir lâzımdır” deyü ihtiyâten her mühimmât levâzımâtlar mevcûddur. Ve bir kullede dahi âb değirmenleri ve âdem çevirecek dollâblı âdem değirmenleri ve niçe bin el değirmenleri vardır.

Ba‘dehu bu üçüncü kat kapudan içeri sevâd-ı azîm kal‘a içinde cümle iki yüz aded cümle tahtânî kârgîr binâlı ve serâpâ kiremit örtülü müselmân evleri var, aslâ kefere hâneleri yokdur. Meğer müselmânların avretleri kâfire ola. Yohsa bu kal‘aya kâfirler

giremezler.

Ve cümle dörd aded mihrâbdır. Biri, Ebü'l-feth Sultân Mehemmed câmi'idir, tarz-ı kadîm müfîd [ü] muhtasar ma'bedgâhdır. Ve biri Beğzâde câmi'idir. Ve biri Ahmed Paşa câmi'idir. Ve biri Fethiyye câmi'idir kim sonra kenîseden feth olup câmi' olmuşdur.

Ve cümle iki aded mahalle mescidi ve bir kahvehâne ve bir dükkâncığı var. Böyle sevâd-ı mu'azzam kal'ada gayri imâretler yokdur, zîrâ evc-i âsımâna berâber olduğundan herkes çıkup enmeden âciz olup imârâtları azdır. Lâkin yine aşağı şehir a'yânlarının bunda evleri ve mağârâları vardır.

Ve bu kal'a içi eyle sengistândır kim harâbistânının içinde âdem râhat ile yürüyemez. Hikmet-i Hudâ böyle evc-i âsımâna berâber kaya üzre üç yüz altmış altı aded su kuyuları var kim garb tarafı kuyuları cümle acıdır, şark tarafı çâhları cümle âb-ı hayât gibi tatlıdır.

Der-ayân-ı çeşme-sâr-ı âb-ı hayât

Bu kal'ada Sultân Mehemmed câmi'i dibinde iki aded âb-ı zülâl çeşme-i cân-perverler vardır kim her biri mâh-ı Temmûz'da buz pâresi gibi mâ-i berd-i ayn-ı revâkdır, ammâ aceb hikmet-i Bârî'dir kim bu kûh-ı bâlâdan bâlâ kurbunda dağlar yokdur kim andan bu kal'aya sular gele diyesin. Hemân [40]dir, *âmennâ ve saddaknâ.*

Ve cümle dağlardan âlî bu çeşmesârlar olan kal'a dağı sâ'ir dağlara hâ'ildir, akıl ihâta etmez kim bu kal'a dağında böyle âb-ı tahûr kuyular ve çeşme-sârlar ola. Hemân sun'-ı Hudâ-yı Sannâ'-ı Lem-yezel'dir. Ve ol çeşmelerin târîhleri budur:

Emere binâyı hâzâ lillâhi'l-Bârî Hasan Ağa ibn Mustafâ ibn el-Hacı Hasan Ağa hâlisan mâlehu lillâhi te'âlâ ve talebâhu'l-mâ. Tahrîren fî evâsıtı şehri rebî'u'l-evvel, sene ihdâ ve elf.

Ve bu çeşmeye karîb olan çeşme-i zülâlin târîhidir:

Emere hâze'l-mûyi cârî el-Hacı Ağa hasbeten lillâhi te'âlâ. Tahrîren fî evâsıtı şehr-i rebî'u'l-âhir sene sitte ve erba'în ve tis'a-mie.

Tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu çeşmeler ***[258b]*** âb-ı kevserden nişân verirler. Ve bu çeşme-sârların mağrib cânibinde dahi uyûnlar vardır, ammâ sehel acıcadır, ammâ ta'âma konup gayri şeylere isti'mâl olup hayvânâtlara nâfi' çeşme-i cârîlerdir.

Der-temdîhât-ı sıfat-ı iç hisâr: Mevsûf olan büyük kal'anın cânib-i cenûbu köşesinde bir yalçın kaya püşte-i âlî üzre çâr-kûşe bir küçük iç kal'adır. İçinde ancak dizdâr evi ve kethudâ evi ve cebehâne hazînesi var. Ve birkaç şâhî topları var, gayri şeyler yokdur. Ammâ bu kal'a-i enderûnun burc-ı bârûlarından tâ Venedik körfezi kenârında Aya Mavra kal'ası ve Narda şehri ve Yanya şehri dağları nümâyândır. Ve şark cânibinde Akdeniz içre yigirmi üç aded cezîreler cümle nümâyândır. Tâ bu mertebe eflâke kad-keşân olmuş hümâ âşiyânlı sûr-ı üstüvârdır. Bu kal'acığın şark tarafında bir kat kal'a dîvârı dahi sonradan binâ olmuş. Ana Yeni hisâr derler, zîrâ bir kerre bu kal'ayı küffâr ol mahalden almış. Ol sebeb ile bu mahalle bir kat kal'a dahi binâ etmişler. Ol hisâb üzre bu kal'a-i Gördüs beş kat bölme hisârdır.

Ziyâretgâh: Bu kal‘anın tâ zirve-i a‘lâsında Gâzî İbrâhîm Baba medfûndur. *Kuddise sırruhu'l-azîz.*

Ve kal‘anın bu mahalleri cümle hâlîdir kim tilkiler ve çakallar ve tavşanlar vardır, zîrâ vâsi‘ kal‘a-i azîmdir. Ve bu kal‘ada âdem sığar mefret ibret-nümâ toplar var kim tâ Ebü'l-feth komuşdur, ammâ bu mefret top-ı kûpları bu kal‘a-i serâmedün tâ zirve-i a‘lâsına nice çıkarmışlardır. Bu dahi garîb temâşâdır. Bu kal‘ada aslâ kurşum örtülü eser-i binâlardan alâmet yokdur.

Der-manzarât-ı sıfat-ı varoş-ı Gördüs

Bu kal‘a-i bâlâdan cânib-i şimâle yokuş aşağı beş bin adımda enilir, ammâ yarı yolda yol üzre bir uçurum mürtefi‘ yerde iki aded âb-ı hayât çeşmeler var kim Hudâ hakkiyçün Rûmeli diyârında öyle bir âb-ı hayât meğer Erdel vilâyetinde nehr-i azîm Şamos suyu ola. Şehre yakın olan çeşme-i cân-perverin târîhi budur:

Emere binâyı hâze'l-mûyi cârî hâlisan mâlehu Yûsuf el-Hayyât hasbeten lillâhi te‘âlâ ve tâliben li-merdâti Rabbi'r-rahîm. li-sene ihdâ ve ışrîn ve tis‘i-mie.

Ve bu çeşmeden aşağı şehr-i Gördüs cümlesi beş aded mahalledir. Evvelâ (–) mahallesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve kamusu beş yüz aded bâğlı ve bâğçeli ve mâ-i cârîli ve bâğ-ı Merâmlı cümle kârgîr binâlı kal‘a-misâl vâsi‘ sarây-ı azîmler ve gayri hânedânlardır kim cümle la‘l-gûn kırmızı kiremit örtülü evlerdir, ammâ her bir hânedânlar başka başka binâ olunmuşdur. Birbirlerine muttasıl evler gâyet nâdirdir, zîrâ bir vâsi‘atü'l-aktâr zemîn-i mahsûldâr dâr-ı karârlardır. Câ-be-câ ba‘zı hânedânların aralarında tarlalar vardır, zîra vîrân yerleri çokdur. Ammâ kefere zamânı eyle amâr imiş kim hemân üç bin aded kâğıdcı dükkânı ve iki bin sırmakeş ve iki bin bıçakçı ve mıkrâsçı dükkânları ve bu kadar hân ve kenîse ve manastırları var imiş. Hâlâ niçe kerre yüz bin aded yerlerde âsâr-ı binâlar zâhirdir.

Der-cevâmi‘hâ-yı müslimât: Dükelisi beş aded câmi‘-i âbidân-ı mü'minândır ammâ üçü câmi‘-i Cum‘adır. Evvelâ çârsû içinde Mehemmed Çavuş câmi‘i, kurşumsuzdur, lâkin cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir. Ve Zorba (–) câmi‘i. Ve Tekye câmi‘i. Mâ‘adâ mesâcidlerdir kim ma‘lûmum değildir.

Der-kân-ı âlimân-ı medârisât: Hepsi dörd aded dâru't-tedrîs-i müessirândır.

Der-kâ'imât-ı mekteb-i püserân: Olancası yedi aded dâru'l-ulûm-ı ebcedhândır.

Der-tezkîrât-ı hânkâh-ı muvahhidât: Umûmisi üç aded tekye-i dervîşân-ı zî-şân-ı Âl-i Abâ âsitâneleridir.

Der-kâ'ime-i dekâkinât: Barısı ya‘nî Tatar lisânı üzre cümlesi yüz aded müfîd ü muhtasar dükkânlardır.

Der-tektîbât-ı hân-ı tüccârân: Bardası iki aded hânlardır. Biri Zekeriyyâ Efendi'nin hayrâtıdır.

Der-aded-i hammâmât: Olandası hemân bir aded hammâmı var, taş nerdübân ile enilir hammâm-ı kesîfdir. Ammâ "Yetmiş aded sarây hammâmları vardır" deyü ehl-i beled tefâhur kesb ederler.

Der-memdûhât-ı sun‘-ı Hudâ-yı güzîde-i müsmirât: Bâğ u bâğçelerinde serv dırahtları ve limon ve turuncu ve zeytûnu ve rümmânı ve inciri bî-hisâbdır, ammâ kübbâtı ve lezîz ve âbdâr nârenci meşhûrdur.

Der-mahsûlât-ı hububât: Dânedâr buğdayı ve arpası ve mercümeği ve kırk gûne menbûtât nebâtât giyâhı memdûhdur. Ve sahrâlarında kal‘a-misâl ma‘mûr çiftlikler ile müzeyyen olmuş otarlar var, ammâ cümleden Zekeriyyâ Efendi’nin Voha nâm çiftliği ma‘mûrdur.

Ve cümle re‘âyâsı Urûm ve Arnavud’dur. Cümle halkı *[259a]* Urûmca ve Arnavudca tekellüm ederler, ammâ lisânları (…) dur kim “Varmisik, gelmisik, görmisik” deyü “sik” lafzını çok isti‘mâl ederler.

Der-lehçe-i mahsûs-ı ahâlî-i ıstılâhât

Biri birleri mâbeynlerinde başka bir vâdî tarh edüp gûyâ ârifâne bir nezâket üzre kelimâtları vardır kim zikr olunur. Evvelâ:

Kakomir; ya‘nî bedbaht,

Kelefos sünepe; ya‘nî nâpâk,

Yâ sen almassın canını bir timine(?) kurtarasın kakomir başını. Bu mahalde *“kakomir”* zavallı ma‘nâsınadır.

Yâ bire esi bırakmışsın sirkecik çorbaya:

Yâ bire sen kodun mu sen sirke çorbaya.

Bire yâ zavalı vermesin bana bir sipsi tütücik:

Bire yâ zavallı vermez misin bana bir lüle tütüncük.

Hazretinizden azamışım kökülü:

Hazretlerinizden istemişim ham ipek kozalağı.

Cenâbınıssa ekmeğim yokdur, işde şimdi yeyesin kalımbok

Ya‘nî Cenâbınıza ekmeğim yokdur, işde şimdi yeyesin kalımbok.

Kalımbok Mısır buğdayıdır kim kamış gibi şeyde bitüp andan bir gûne beyâz ekmek ederler. Ol ekmeğe kalımbok ekmeği derler. “Kalımbok yeyin” dediği oldur.

Ve niçe yüz bin gûne kendülere mahsûs ıstılâhât ibârâtları var kim yanlarında enâyîden bir gayri âdem olsa anların lisân-ı mühmelelerin tercümân ile anlaya. Hakîr dahi bu kadarca fehm edüp tahrîr etdim.

Ammâ halkı gâyet halûk u halîm ve selîm ü kerîmü‘t-tab‘ sofra sâhibi muhibb-i garîbü‘d-diyâr kerem-kânı Hâtem-i Tayy ve Ca‘fer-i Bermekî gibi hânedân sâhibleri çokdur.

Ve âb [u] hevâsı latîf olup yaylaksıdır, ya‘nî yazı yaz ve kışı kışdır. Cemî‘i halkı tüccârdır. Ve muhteşem semmûr kürklü a‘yânları çokdur.

Tâze yiğitleri Cezâyir levendâtları gibi daracık esvâb geyüp baldırları çıplak gezerler.

Ve başlarına kırmızı fes ve bellerinde pala bıçak ve ayaklarında siyâh Freng filları geyerler.

Ve zenâneleri cümle elvân çuka ferrâceler ve yassı başlı beyâz çember bürünüp mü'eddebâne gezer ehl-i perde havâtînleri olur. Ve câ-be-câ mahbûb cüvânları olur. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-esmâ-i merd-i meydân: Durak, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-nâmhâ-yı bintân-ı zenân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-elkâb-ı memlûkân-ı esvedân: Ekseriyyâ köleleri Zengî Arablardır ve mahbûb Freng gulâmlardır. Kondela ve Sirvela ve Surullâh ve Kukula ve Hafila.

Der-benâm-ı cüvân-ı çâkerân: Freng gulâmlarının isimleri Firos ve Perviş ve Bihzâ ve Mirza ve Cem ve Ârif ve Şehbâz ve Keyvân.

Der-esmâ-i abd-i müşterâ-yı cevâriyân: Evvelâ Rûşinâ ve Revânî ve Bâd-ı Seher ve Bismilâ ve Sîmâne ve Peymâne ve Âsime ve Sâmise ve Sâmi'a.

………………(2 satır boş)………………..

Niçe yüz bin gûne ahvâlât-ı nizâm [u] intizâmları var ammâ aşk olsun cümle halkının zevk u şevklerine ve birbirlerinin kesret-i mahabbetlerine aşk olsun. Ve Hak Te'âlâ cümlesinden râzı olsun.

Ammâ zamân-ı kadîmde bu Gördüs kal'asının karası olan bir denizden bir denize olan zemîni Venedik krallarından Pirinc-pirim ban nâm bir cudam kefere Ebü'l-feth'in Mora üzre geleceğin ilm-i nücûm kuvvetiyle bilüp Mora vilâyetin ada etmek içün bu Gördüs mahallinden kesüp iki Körfez deryâsı boğazların birbirlerine kavuşdurmağa mübâşeret edüp üç kat handak dahi kesüp handakların iç yüzlerine on aded kal'a-i metîneler yasamış idi ve iki deryâyı birbirlerine kavuşdurmuş idi. Vilâyet-i Mora umûmen yedi yüz yetmiş mîl ihâta eder bir cezîre-i âsûde-hâl olmuşdu, ammâ *"El-abdü yüdebbiru ve Allâhu yukaddiru"* [42] ol kral-ı dâll-ı bed-fi'âl Âl-i Osmân'dan havf edüp bu mahalli kesüp deryâ etmişdi.

Hikmet-i Bârî İşpanya kralı bin yedi yüz pâre gemiyle vilâyet-i Mora üzre gelüp bu diyâr-ı Mora'yı kabza-i tasarrufa alup mezkûr olan on pâre kal'aları münhedim edüp ve iki deniz mâbeyninde kesilen boğazı ve handakları doldurup Mora cezîresinin hılkati üzre karaya muttasıl edüp Âl-i Osmân'a şâhrâh sehel olmağa sebeb olur. Hâlâ ol kal'aların esâs-ı ayırma(?) yerleri ve hafr-i azîmlerin yerleri râygân durur.

Ba'dehu Bundukânî Venedik var kuvveti bâzûya getirüp yine *[259b]* Mora cezîresin İşpanya elinden alup amâr ederken Venedik elinden âhır-ı kâr Ebü'l-feth Mehemmed Hân nısfın alup feth etdi. Andan dahi nısfında Moton ve Koron ve Pondikoz kal'aların Sultân Bâyezîd-i Velî feth etdi.

Ba'dehu Arhoz ve Anapoli ve Benefşe ve Bardunya ve Nasova ve Manya ve Termiş kal'aların sene (–) târîhinde Sultân Süleymân'ın Kâsım Paşa'sı mezkûr kal'aları feth edüp vilâyet-i Mora üçüncü pâdişâh elinde feth olup kabza-i tasarrufa alınmış oldu. İnkırâzu'd-devrân dest-i Âl-i Osmân'da ola. *Âmîn ve yâ Mu'în.*

Ba‘dehu bu Gördüs a‘yânıyla vedâ‘laşup Zekeriyyâ Efendi’den bir Manya kızı ve bir Manya gulâmı ihsân alup Mora adasın ale’l-umûm geşt [ü] güzâr et[me]ğiçün,

Gördüs’den kalkup cezîre-i Mora’yı temâşâ etdiğimiz bildirir

Evvelâ Gördüs’den garb tarafına giderken,

Nehr-i Fesirke: Petri dağlarından gelüp İnebahtı körfezine mahlût olur. Andan,

Nehr-i Korikup: Havli(?) dağlarından gelir küçük deredir. Ve,

Nehr-i Çeriloz: Moha dağlarından gelir. Andan,

Nehr-i Diminoz: Valça dağlarından gelüp bu üç uyûn-ı câriyeler cümle İnebahtı körfezine munsab olur küçük ay[n]lardır kim atlar ile ubûr edüp,

Karye-i Diminoz: Nehr-i Diminoz kenârında bâğ-ı İrem-misâl bir kefere karyesidir, ammâ Zekeriyyâ Efendi’nin çiftliğidir. Andan yine semt-i garba 5 sâ‘at İnebahtı deryâsı kenârıyla gidüp,

Menzil-i karye-i Fileroz: Ağaç hisârı deresi kenârındadır. Andan,

Nehr-i Emro: Markaşi dağlarından gelüp yine İnebahtı körfezine,

Nehr-i Akrata; Kalavrata dağlarından gelüp İnebahtı körfezine karışır.

Andan 3 sâ‘at dahi deryâ kenârınca gidüp, ba‘dehu sarı sarı dağlara çıkup ve ma‘mûr u âbâdân yaylaklı kurâlar içre 3 sâ‘at dahi taraf-ı cenûba gidüp sarp dağlar geçüp,

Der-tastîrât-ı kal‘a-i köhne binâ Kalavrata

Venedik binâsı olup sene 862 târîhinde Ebü’l-feth fethidir, ammâ be-dest-i Koca Mahmûd Paşa, kabza-i teshîre aldı. Ve Mora sancağı voyvadalığıdır. Ve üç yüz akçe kadısı ve yetmiş aded nâhiye kurâsı ve kethudâyerisi ve yeniçeri ağası ve kal‘a ağası ve yigirmi beş aded merdüm-hisârîsi vardır. A‘yândan Defterdâr Ahmed Paşa ağası el-Hacı Ahmed Ağa (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Eşkâl-i kal‘ası: Havâleli bir kayalı ve bir depeli zemîn-i mürtefi‘ üzre şekl-i müdevver bir küçük kal‘acıkdır. Derûn-ı hisârda yigirmi aded kiremit örtülü daracık dârları var. Bir câmi‘i ve bir kal‘a kapusu var, gayri şey yokdur.

Der-terkîmât-ı sıfat-ı varoş-ı Kalavrata

Bir mukassî dıyk dere hemusu dörd yüz aded kiremitli kârgîr binâ ma‘mûr u âbâdân hânelerdir. Ve hamusu yedi aded mahallelerdir. Yekûnisi (–) aded mihrâbdır. Evvelâ,

………………(1 satır boş)………………..

Mâ‘adâsı mahallât zâviyesidir. (–) (–) (–)

Cem‘ası (–) aded medrese-i âlimândır. Ümmetâsı (–) aded mekteb-i ciğer-gûşe-i püserândır. Ve cümletâsı (–) aded tekye-i dervîşân-ı fakîrândır.

Ve âmmetâsı bir aded hammâmdır, kâh işler ve kâhîce işlemeyüp mesdûd durur. Ammâ kırk aded evler hammâmları vardır, dediler, zîrâ ma‘mûr hânedânları vardır.

Ve hemetâsı iki aded hândır. Ve kamusu (–) aded dükkândır, her metâ‘-ı zî-kıymet

bulunur.

Ammâ yaylak zemînde vâki‘ olmağın âb [u] hevâsı ve binâsı ve mahbûb u mahbûbesi hûb u latîf ve merğûbdur. Lâkin hevâsı sermâ olduğundan bâğçelerinde limonu ve turuncu ve zeytûnu ve nârı ve inciri az olur. Ve sâ’ir meyveleri dahi nâdir olur. Câ-be-câ bâğları vardır ammâ sâ’ir sebzevâtları cümle Vostiçse kasabasından gelir, gâyet mahsûlsüz yerdir. Anıniçün Rûm lisânınca Kalavrata der. (–) (–) demekdir.

………………(2.5 satır boş)………………..

Bu kasabayı dahi seyr [ü] temâşâ edüp yine şimâl cânibine dağlar ve dere ve depeler aşup derd-i ser çekerek 7 sâ‘at gidüp, ***[260a]***

Der-vasf-ı kasaba-i Vostiçse

Mâ-tekaddem bir küçük kal‘acığı var imiş. Malta küffârı münhedim etmiş, zîrâ leb-i deryâda olup İnebahtı körfezi kenârında bir mürtefi‘ bayır üzredir. Mora paşasının hâssı voyvadalığıdır. Ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Deryâsı şimâl tarafıdır. Cümle iki yüz aded kiremit örtülü bâğlı ve bâğçeli ve kârgîr binâlı ve tahtânî ve fevkânî hâneli ma‘mûr kasabacıkdır. Cenûb tarafındaki sahrâsı serâpâ mezâri‘ât-ı kesîreli kurâlardır. Bu kasaba etrâfında olan çınâr-ı müntehâlar ve çınâr gibi mefret zeytûn ağaçları olur kim bir diyârda böyle zeytûn dırahtları yokdur. Hattâ niçe ihtiyârlardan mesmû‘umuz oldu kim “Şehrimizde iki bin yıllıkdan mütecâviz zeytûn ağaçlarımız vardır kim alâmetlerinden biliriz” dediler.

Ve cümle kırk aded dükkâncıkları ve cümle bir aded hâncuğazı ve cümle bir aded hammâmcığı var, kış günleri işler. Mâh-ı Temmûz’da halkı cümle deryâya girirler.

Ve bu şehri Venedik kâfiri bu âna gelince üç kerre ihrâk edüp harâb [u] yebâb etmişdir, zîrâ hâlâ azîm hânedânlar harâb [u] türâb yatup ancak Şeyh Efendi câmi‘i kârgîr binâ-yı azîm olmak ile âteşden halâs olup ma‘mûrdur, ancak mesâcid ve cevâmi‘lerden hemân bu ma‘bedgâh kalmışdır.

Ammâ bu şehr-i harâbın şark tarafında nehr-i (–) Kalavrata dağlarından gelüp İnebahtı körfezine bu şehir kurbunda mahlût olup bu nehir üzre iki aded cisir var, cümle tokuz gözdür. Gâyet alçakdır ammâ gâyet musanna‘dır.

Ve bu şehrin mağrib tarafında bir âb-ı hayât su vardır, sekiz yerden taş oluklar ile cereyân eder gâyet lezîz âb-ı hoş-güvâr buz pâresi gibi mâ-i bâriddir. Sâhibü‘l-hayrâtın biri teferrücgâh içün bu uyûn-ı câriye kenârında ahşâbâtdan bir kasr-ı merâm inşâ etmiş. Hakkâ ki mesîregâh-ı müferrih bir maksûre-i ârâmgâhdır. Bu maksûre kurbunda,

Tekye-i Alî Baba: Tarîk-i Bektaşiyândan birkaç fakr [ü] fâka sâhibi cânları var. Bu âsitâne içinde Alî Baba medfûndur, *kuddise sırruhu.* Bu dergâh leb-i deryâda olmak ile cemî‘i etrâfdan kayıklar ile züvvâr-ı berr [ü] bihârlar gelüp ziyâret ederler. Bir temâşâgâh mesîregâh-ı dilküşâdır. Hattâ bu âsitânede bir seçer-i azîm var kim sâyesi zemîni dutup niçe bin aded nihâl-i şâhaları serâperde-i Süleymânî gibi sâyebân olup zıll-ı himâyesindeki çemenzâr soffalar ve dikkeler üzre niçe bin uşşâkân-ı müştâkânlar zevk u safâlar edüp kimisi tâ‘at u ibâdât, kimisi me’kûlât [u] meşrûbât kaydında olup kebâb u şarâb ve çeng [ü] rebâb kaydında olup bir alay levendât harâbât erenleri mezkûr uyûn-ı câriyelerde

câme-şûyluk edüp esbâbların yaykarlar, bir acâ'ib ü garâ'ib mesîregâhdır.

Ba'dehu bu Vostiçse kasabasından kalkup cânib-i garba leb-i deryâ-yı körfez ile 5 sâ'at gidüp,

Der-sitâyiş-i kal'a-i Mora Kastel'i

Bu dahi Mora cezîresi toprağında sene (–) târîhinde Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân İnebahtı körfezi içre kâfir gemileri girmesin içün körfezin boğazı ağzına bu Kastel'i binâ-yı âlî etmişdi, ammâ küçücük olmağile yine Bundukanî Frengi ve Malta keştîleri bu kal'a önünden bî-bâk ü bî-pervâ geçerler.

Âhır-ı kâr sene 905 târîhinde Süleymân Hân bu kasteli kâmil altı yüz adım tevsî' edüp şekl-i murabba' Şeddâdî-misâl bir kal'a-i ceng [ü] cidâl etmişdir kim nazîri yokdur. Bedest-i Gâzî Kapudan Hayreddîn Paşa. Donanma-i hümâyûn ile bu cây-ı emâna gelüp cemî'i asker-i İslâm ve cümle pây-zen forsa esîrler ile binâ olunmuş bir kal'a-i Kastel'dir.

Bu diyâr[d]a bir boğaz ağzında veyâhûd bir dağda karavulhâne gibi binâ olunan kullelere kastel, liman ağızlarında ve liman ortalarında binâ olunan kullelere mendirek derler.

Ammâ bu Mora Kastel'i Kapudan Hayreddîn Paşa-yı müdebbir, dûrbîn fikr-i Arasto, Mora hâkinde bir kumsal burunda havâlesiz ve dahi handaksız der-i dîvârı yigirmişer ayak kalın sedd-i sedîd dîvârlı kıbleye nâzır bir demir kapulu ve on iki aded balyemez toplu kal'a-i metîndir kim topları karşu İnebahtı tarafındaki Kastel'i ve cânib-i garbda körfezin boğaz ağzını döğer, serâmed balyemez topları var. Bu kal'anın çâr-kûşesinde dörd aded tabya-i azîmlerinin suya berâber topları var. Demir kapuları ile âmâde durur. Dizdârı ve iki yüz aded merdüm-hisârı var. Hâkimi Balıbadra şehrindedir ve Ballıbadra niyâbetidir.

Derûn-ı hisârda cümle elli aded kiremit örtülü neferât evleri gâyet dardır. Ve cümle bir câmi'i ve bir hammâmı vardır. ***[260b]*** Ve cümle bir aded çeşmesi kal'a kapusunun iç yüzünde vâki' olup gûyâ âb-ı hayât âb-ı nâbdır kim târîhi budur:

Hüvellâyık li-şâribih du'â.

Sene (–)

Bu kastelin ve karşu İnebahtı Kastel'inin azîm vezni üzre tabyalarındaki serâmed balyemez topları boğazdan aslâ kuş uçurmazlar, zîrâ iki Kastel'in mâbeyne-hümâları bir mîlden sehel ziyâdecedir. Niçe kerre Venedik küffârının donanması gelüp bu Kastel'leri döğüp hamd-i Hudâ zafer bulamayup niçe gemileri darebât-ı topdan gark olup birer gûne rahne ile menkûb olup gitdiler.

Ammâ birkaç kerre leyle-i zulmetde Manya ve Malta firkateleri geçüp içeride mezkûr Vostiçse kasabasını ihrâk edüp boğazdan geçelim derken kal'a neferâtları haberdâr olup balyemez toplar ile firkatelerin gark etmişlerdir.

Ve [bir] kerre dahi Vostiçse'yi Malta firkateler[i] ihrâk etdikde İnebahtı gâzîleri dutup firkatelerine süvâr olup Malta firkatelerin cümle feth edüp aldıkları mâl-ı ganâ'imleri ve esîrlerin kurtardıklarından mâ'adâ cümle kefereleri esîr etdiler, ammâ bu mahalde Malta

kâfiri Vostiçse şehrin ihrâk etdikde mezkûr Kastel kal‘asından içeri giremeyeceğin bilüp karaya kâfir döküp şehri harâb [u] yebâb edüp gitdiler. Anınıçün hâlâ Vostiçse harâbdır, henüz amâr olmadadır.

El-hâsıl bu İnebahtı körfezi ağzında mezkûr Kastel kal‘aları sedd-i İslâmdır. Lâkin hânları ve dükkânları yokdur, ammâ bâğları ve bâğçeleri çokdur. Bu kal‘ayı dahi temâşâ edüp küheylân atlarımıza süvâr olup cenûb tarafına gidüp (–) sâ‘atde,

Der-temdîhât-ı kal‘a-i nâdira, ya‘nî kal‘a-i Balıbadira

Bânîsi Bundukanî Venediğinin Pirinc-pirim paplarının binâsıdır. Vech-i tesmiyesi oldur kim bu şehrin bâğlarında bir servi dırahtında bal hâsıl olup balı çok olduğundan Balıbadra derler. Mukaddemâ fethi Ebü‘l-feth’indir. Ba‘dehu küffâr istîlâ edüp Sultân Bâyezîd-i Velî sene 862 târîhinde Moton ve Koron kal‘alarının fethine giderken feth etmişdir, ammâ yine Bâyezîd-i Velî pederi Ebü‘l-feth’e hutbesi okunur. Kânûn üzre Gördüs’den sonra Mora paşasının tahtı hâlâ budur.

Hâss-ı hümâyûnu ve erbâb-ı tîmârı ve erbâb-ı ze‘âmeti ve alaybeğisi ve çeribaşıları cümle Ebü‘l-feth’in kânûnu üzre Gördüs kal‘asında tahrîr olunmuşdur, ammâ bu Süleymân Hân asrında Mora paşalarına taht olmuşdur, ammâ mâl defterdârı ve muhassılı ve defter kethudâsı ve tîmâr defterdârı hâlâ Girid yılından berü cümle Mora askerîsi ile kapudan paşa ile erbâb-ı tîmârları sefer eşerler, zîrâ cümle Mora eyâleti askeri deryâ seferine me’mûrlardır. Ancak Mora Paşası Ankebût Ahmed Paşa kethudâlığından çıkma Hasan Paşa Mora paşası olup muhassıllık ile âlî mansıb olup Benefşe kal‘asın muhâfaza edüp cezîre-i Girid’e asker geçirmeği me’mûrdur.

Mora eyâleti sancakları bunlardır kim zikr olunur

Evvelâ sancağ-ı Mizistre ve livâ-i Aya Mavra ve sancağ-ı İnebahtı ve livâ-i Karlıeli ve sancağ-ı Manya ve livâ-i Ballıbadra, şimdi Mora paşalarının tahtgâhı olup bu beş pâre sancaklar Mora eyâleti olup muhassıllığile vezâret-i âlî olmuşdur. Lâkin Manya sancağı kefereleri hâlâ ısyân [u] tuğyânda olmak ile ba‘zı kurâları Misistre sancağına ilhâk olunup Manya vilâyetinin kâfirleri evlâd [u] ıyâlleriyle urulup esîr olunur. Ve cümle cezîre-i Mora eyâleti yigirmi dörd aded kazâlardır. İnşâallâh mahalleriyle her biri nevâhîleriyle tahrîr olunur.

Ammâ bu Ballıbadra kazâsı üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi (–) aded ma‘mûr kurâdır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı cümleden melik gümrük emîni, bâcdârı, muhtesibi, şehir kethudâsı, harâc emîni, kapudan ağası, mi‘mârbaşısı, şehir voyvadası, şehir çöplük subaşısı, kal‘a dizdârı, iki yüz aded merdüm-hisârı, üç aded Freng balyozları, üç aded Freng konsolozları ve şehir Rûmlarının portoyorozları vardır kim gâyet mazbût ve ma‘mûr şehirdir.

Der-eşkâl-i kal‘a-i Ballıbadra

Bundukanî ya‘nî Venedik körfezi deryâsı kenârından bin adım alarka karada bir bayır burunda kıbleden garba şekl-i bâdemî akçe tahtası gibi bir Şeddâdî metîn taş kârgîr binâ bir sûr-ı ra‘nâdır. Dâ’iren-mâdâr handakı kenârınca girdâ-girdi bin beş yüz hatvedir, ammâ bedenler üzre etrâf cirmi bin elli aded adımdır. Kıbleye nâzır bir kapusu var ammâ üç kat metîn ve kavî nev-binâ hadîd kapulardır. ***[261a]*** Ve iç kal‘ası ve başka handaklı ve asma

makaralı tahta cisirli cânib-i cenûba nâzır bir demir kapulu kal‘acıkdır.

İçinde ancak dizdâr evi ve cebehânesi ve zahîre anbârları ve su sarnıçları ve şâhâne balyemez topları var, gâyet sarp kal‘adır, zîrâ bu iç kal‘a tarafında sehel havâleli bayırlar vardır.

Ve bu iç hisâr kapusu önünde handak aşırı Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i var, ammâ hutbesinde Ebü‘l-feth Mehemmed Hân da yâd olunur. Ve bu câmi‘ kapusu önünde bir küçük hammâmcığı var.

Ve câmi‘in mihrâbı önünde bir çeşme-i aynü‘l-hayâtı var. Ve bu kal‘ada cümle yüz aded kiremitli kârgîr binâ musanna‘ hânedânlar vardır kim cümle büyût-ı ra‘nâlarının revzenleri ve şâhnişînleri deryâya ve Holumiç kal‘asına ve Gaston sahrâlarına nâzır cihân-nümâ âlî hânedânlardır.

Ve bu kal‘anın deryâya nâzır köşesinde bir azîm nev-binâ tabya-i azîmi var kim kirpi tüğü gibi balyemez topları cümle deryâda limana nâzır olup murğ-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kalmış bir binâ-yı Şeddâd-i Semûd bir tabya-i sedd-i İskender-cünûddur kim üçer kat toplar çeker burc-ı Kahkahâ‘dır.

Der-vasf-ı zemîn-i şehr-i Ballıbadra

Şehr-i İzdin kurbunda Badracık nâm bir kasaba-i benâm vardır, ammâ bu Ballıbadra’dır kim kal‘anın cenûbu ve şarkı ve garbı tarafın ihâta etmiş tâ leb-i deryâya karîb varınca bâğ u bâğçeleri ve şark tarafında iki sâ‘at ba‘îd dağlara varınca hadîka-i cinânlı bir düz vâsi‘ fezâ-yı mahsûldârda bender şehr-i azîmdir kim cümle üç bin (…) yüz aded kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ büyût-ı ra‘nâlardır kim gâyet mükellef ü mükemmel ma‘mûr ve halkı mesrûr hânedânlardır. Elbette her evde bâğ u bâğçe mukarrerdir

Der-cevâmi‘hâ-yı müslimât: Cümle (–) aded mihrâb ve minber-i ma‘bedgâh-ı mü’minâtdır.

Evvelâ çârsû başında Ebü‘l-feth Mehemmed Hân-ı Gâzî câmi‘i, kiliseden velî olunmuş ma‘bedgâh-ı kadîmdir.

Andan iç kal‘ada Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i.

Andan bu varoşda Perî Kethudâ câmi‘i, kubâbları kurşum örtülü ve altun ile yaldızlı serâmed alemli ve bir nâzük ve musanna‘ zîbâ minâreli câmi‘-i hurrem harem-âbâddır.

Andan bu Kethudâ câmi‘ine karîb nev-binâ Şeyh Efendi câmi‘i; gâyet ma‘mûrdur, zîrâ henüz sâhibü‘l-hayrâtı hayâtda olmağın gâyet mükellef ve müzeyyen mezkitgâh-ı amârdır.

Andan İbrâhîm Çavuş câmi‘i şîrîn kârlı kârgîr câmi‘-i hurde-gîr-i musanna‘dır.

Andan Debbâğhâne ya‘nî Tabahâne câmi‘i, cemâ‘at-i kesîrelidir. Bunlardan mâ‘adâ,

Der-aded-i mesâcidgâh-ı muvahhidâtdır. Evvelâ Ula mahallesi mescidi ve

………………(1 satır boş)………………..

Der-alem-i dâru’l-ulûm-i müfessirân: Cümle dörd aded medrese-i muhaddisân-ı tâlibândır, ammâ mahsûs dâru’l-kurrâ-i huffâzânları yokdur.

Der-alâmet-i mekteb-i ebced-hân-ı tıflân: Cümle beş aded dâru't-tahsîl-i ulûm mekteb-i necîb [ü] reşîd-i sıbyânları vardır.

Der-hânkâh-ı dervîşân-ı meczûbân: Cümle dörd aded tekyesi var. Evvelâ nev-binâ Şeyh Efendi tekyesi (–) (–) (–) (–) (–)

Der-medh-i râhat-ı cân hammâmât: Cümle üç aded hammâm-ı cân-sitândır. Kal'ada Bâyezîd-i Velî hammâmı ve Tabahâne'de Ahmed Efendi hammâmı ve Perî Kethudâ hammâmı, gâyet müferrih hammâm-ı rûşenâdır. Ammâ be-kavl-i âlüftegânları şehrimizde kırk aded hammâmlar hânedânlarda vardır, derler.

Der-terkîmât-ı hân-ı erbâb-ı tüccârât: Cümle iki aded vekâle-i sevdâgerânlardır. Birinde Freng balyozları ve birinde bâzergânlar sâkin olur.

Der-takrîrât-ı dekâkîn-i ehl-i işgâlât: Cümle üç yüz aded dükkândır, ammâ sarrâchânesi müzeyyen çârşû-yı ma'mûredir kim cümle çârsû-yı bâzârlarının şâhrâhlarının yemîn ü yesârında üzüm asmaları dikilüp sûk-ı sultânîsi içre aslâ güneş te'sîr etmeyüp gûyâ bir hıyâbân-ı Acem'dir. Ve gûnâ-gûn engûr âbdâr şîredâr üzümleri hûşe hûşe âvîze-vâr dur[ur]. Cemî'i âyende vü revendeler seyr ü temâşâ ederler. Anıniçün bu Balıbadra şehrine Mora vilâyetinin gelinciğidir deyü müverrihân-ı Rûm şehrengîz etmişler, hakkâ güzel demişler.

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât: Evvelâ gâyetü'l-gâye şehr-i müzeyyen olduğundan mâ'adâ âb-ı hayât uyûn-ı câriyeleri bî-hadd ü bî-pâyân ve ni'met-i nefîseleri firâvân şehr-i âbâdândır.

………………(2.5 satır boş)………………..***[261b]***

Der-ta'dâd-ı bâğavât-ı İremezât: Der-kâ'imât-ı bâcdâr ağa-yı ihtisâb, cümle yigirmi üç bin bâğlar dölüm hakkı öşr-i sultânî verir deyü nakl etdiler. Bu kal'adan tâ Kala[v]rata dağlarına varınca bâğ-ı Merâmlardır kim üç sâ'at fezâ-yı gül-i gülistânı zeyn etmiş hadîka-i ravza-i Rıdvânlardır.

………………(3/4 satır boş)………………..

Der-mesîregâh-ı ibret-nümâ-yı müferrihât: Yüz yetmiş aded teferrücgâh-ı ehl-i merâm erbâb-ı hâcâtları çokdur, ammâ cümleden bâğçe-i cinînler içre olan temâşâ-yı sun'-ı Hudâ,

Büyük servi: Bu edîm-i arzın akâlîm-i seb'asında ve rub'-ı meskûnunda misli yokdur, zîrâ Cenâb-ı Hallâk-ı Sannâ'-ı Lem-yezel bâğbân Rabbi'l-İzzet'in nazarı ta'alluk etmiş bir serv-i ahdar-gûn zümürrüd-vâr bir dıraht-ı azîmdir kim bu kevn-i atlâs-ı bûkalemûn-ı felekde nazîri yokdur. Lâkin gayri servler gibi serâmed değildir. Cümle dörd çataldır ve cümle üç yüz altmış aded şâhaları evc-i âsımâna ve yemîn ü yesâra nihâller salup zıll-ı himâyesinde kırk elli tavla at bağlayup kırk elli bin koyun sâyelenir. Ve her haşebesi kâmil ellişer ve altmışar karış ihâta eder. Ve aşağıda büyük vücûdun yedi nefer gulâmla gücile dirâğûş etdik. Bir âdem dahi başından destârın bozup bu serv-i serâmedi dülbendiyle ihâta etdi, bi't-temâm. Ammâ bu serv-i ibret-nümânın tâ zirve-i a'lâsında bir köhne delik vardır. Andan bal arıları âşiyân edinüp bal yaparlar. Her sene bu serv sâhibi bal mevsiminde bu dırahta çıkup yüz vukıyye bal çıkarup vilâyet vilâyet a'yân-ı kibârlara hedâyâ gönderir

ammâ Hudâ âlimdir bu vech-i arzda eyle bir râyiha-i tayyibeli asel-i musaffâ sun‘-ı Hudâ halk olunmamışdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-fasl-ı sun‘-ı Hudâ-yı memdûhât: Cemî‘i müverrihân-ı Freng-i pür-ceng-i bî-âheng bu şehre Balıbadra demesinin vech-i tesmiyesi bu üç bin altmış sene mu‘ammer olmuş servde bal hâsıl olduğiyçün ve bu şehrin balı cihânı tutduğıçün bu şehre Balıbadra şehri derler.

Ve Hazret-i İbrâhîm babası Âzeryû[n] asrında kavm-i kâfir hâşâ sümme hâşâ bu ser[v] ağacını ma‘bûd ittihâd edinüp perestiş ederlermiş. Hâlâ ilâ hâze’l-ân cemî‘i millet-i nasârâ-yı Mesîhiyye bu serv yanında geçdiklerince başlarından tartur-ı pur-puturların çıkarup başı kaba birkaç kerre tapınup geçdikleri hakîrin manzûru olmuşdur.

Zîrâ bu hakîr bu mesîregâhda dahi bir âsârımız olsun içün sapanlarla(?) bu servin bir nihâline urûc edüp nevregân tilsiman ile *“Seyyâh-ı âlem Evliyâ rûhiyçün el-fâtiha”* deyü servin kabuğun oyup Karahisârî tarzı tahrîr etdim, ammâ inşâallâh İstankö[y] cezîresindeki çınâr-ı müntehâ-yı ibret-nümâya kazdığımdan bu a‘lâ olup inkırâzu’d-devrân mü’ebbed olur.

Ammâ bu şehrin âb [u] hevâsı ol kadar memdûh değildir, zîrâ hevâsı sevâhildir. Limonu ve turuncu ve gûnâ-gûn müsmirâtları memdûhdur. Lâkin câ-be-câ âb-ı hayât suları çokdur.

Ve halkı Rûmyordur,(?) cümle Rûmca kellim edüp cümle re‘âyâları Urûm keferesi ve Arnavud kefereleridir, zîrâ Mora cezîresi yedi yüz yetmiş mîl bir adadır, ammâ beş gûne benî âdem vardır.

Evvelâ nefs-i Mora’nın cümle mü’min ü muvahhid müselmânlarının lisânları Urûmşadır.

Ve Kalavrata ve Vostiçse ve Taraboliçse semtlerinin ahâlî-i re‘âyâları tâ Gördüs’e varınca kavm-i Arnavudlardır kim cümle Arnavudca kelimât ederler.

Ve Benefşe ve Anabolı Manya’daki dağlar içre bir gûne kavim vardır. Anlara Çakona kavmi derler. Lisânları ne Urûmcadır ve ne Talyan lisânıdır. Başka bir gûne lehçe-i mahsûsaları vardır. Tercümân ile anlanır garîb lisândır.

Ve Manya vilâyeti Mora cezîresinin cenûbîsi burnunda cezîre-i Girid’e mukâbil bir vilâyetdir. Anın Manya kâfirlerinin dahi lisânları ne Urûmcadır ve ne Katofari(?) lisânıdır. Anların dahi bir gûne ıstılâhât-ı mühmelleri vardır.

Ve bir sınıfı dahi Misistre keferesi Rûmlarıdır kim gâyet fasîh ü belîğ kelimât ederler. Beş gûne kavmin beş gûne ıstılâ[h] ibârâtları vardır. Anlar da mahalleriyle tahrîr olunur.

Ve bu Ballıbadra’da Yahûdî dahi çokdur. Cümle gümrük hüddâmları ve çârşû-yı bâzâr meyâncıları Yahûdîlerdir, zîrâ cümle limanda olan Freng kalyonları içre dîdebânlar Yahûdîlerdir.

Der-hakk-ı cây-i menâs-ı liman-ı Balıbadra

Venedik körfezinin cânib-i şarkîsinde Holumiç kal‘ası burnundan içeri bir küçük körfezciğin nihâyetinde bir müdevver hudâyî limandır, ammâ şehir kenârında sığ[ın]acak

yerleri olup barça galyonlar bir tonoz mikdâr lenger bırağup yatırlar. A'lâ yatak yeridir kim her gûne simâki vefret üzredir. *[262a]* Gerçi hevâsı sehel sevâhildir ammâ mahbûb u mahbûbesi memdûhdur. Şarâbı ve sâ'ir me'kûlât [u] meşrûbât ni'metleri firâvândır.

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı Ballıbadra

Evvelâ **Sarı Sıddîk Baba:** Rûm kefereleri dahi ziyâret edüp "Bizim İsvet Nikolamız olan Sarı Saltık Sultân budur" derler. Türbedârlarına nezerâtlar verüp ziyâret ederler. Cümle hâkimler üskes men' edemediler.

Menâkıb-ı muhtasar: Bu azîz-i merkûm Vostiçse şehrinden karşu İnebahtı körfezin karşu geçmek murâd edindiklerinde gemiciler azîz-i merkûmu gemiye almayup giderler. Hemân Sarı Sıddîk Sultân eteğine deryâ kenârından kum doldurup deryâya döke döke kayığın ardı sıra gider. Hemân keştîbânlar görürler kim ol dervîş-i dilrîş deryâ üzre iki bin adım doldurup gelir. Hemân kayıkçıların akılları başlarından gidüp eğer dervîş böyle deryâyı doldurursa boğaz kapanup kendileri kâr yeri kalmaz. "Bire dede gel, kayığa gir" deyü Sarı Sıddîk'ı kayıklarına alup İnebahtı'ya geçirirler.

Anıniçün hâlâ Vostiçse tarafından bir mîl kadar yer kumsal burundur kim ucunda bir hânı vardır. Mora'dan İnebahtı'ya iskele ol burundadır. Hâlâ ol kerâmât-ı aliyye bu Badra'da âsûde olan Sarı Sıddîk Sultân'ındır. Niçe keşf [ü] kerâmetleri dahi vardır, ammâ bu kerâmeti ızhâr etdiğiyçün âhirete intikâl etmişlerdir. Hakkâ ki Rûm tevârîhlerinde çok menâkıbların yazmışlardır. Anların tahrîri üzre bu azîz Âl-i Osmân'ın Osmâncık pâdişâhı asrında Hacı Bektaş-ı Velî halîfesi imiş, eyle terkîm etmişler. Andan,

Ziyâret-i Yovani Baba *kuddise sırruhu:* Bunu dahi Rûmlar "Bizim Hazret-i Îsâ halîfelerinin on ikinci halîfelerinden Yovani halîfedir kim bizim havâriyyûnlarımızdandır" deyüp ziyâret ederler. Ve Hazret-i Îsâ'ya nâzil olan kitâb-ı İncîl âyetlerin bu bir yere cem' etdi, deyü i'tibâr ederler.

Andan ziyâret-i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu şehirden dahi kalkup 3 sâ'atde semt-i cenûba gidüp,

Nehr-i Kamaniçse: Tâ Kalavrata dağlarından gelüp bu mahalde körfeze karışır küçük sudur. Anı atlarla geçüp,

Karye-i Mustafâ Paşa: Üsküdar'dan bir menzildeki Gekbiziyye'deki Mustafâ Paşa câmi'inin evkâf-ı azîmidir kim re'âyâsı sâfî Arnavud kefereleridir. Andan 3 sâ'atde dahi,

Karye-i Mertire: Mora alaybeğisi ze'âmetidir. Re'âyâsı cümle Rûm olup bu köy Mora kara dağları eteğinde olup cümle kâfir firkateleri bu kenârlarda ağaçlık içre küçük limanlarda gizlenüp âyende vü revendeleri esîr edüp gider.

Ve bu karyeden (–) sâ'at Gaston sahrâ-yı bî-pâyânı içre ma'mûr câmi'li ve hânlı ve hânedânlı ve bâğ u bâğçeleri geçüp,

Der-sıfat-ı girdâ-gird-i kal'a-i Larinçe

Bânîsi Bundukanî Venedikidir. Lisân-ı Rûmca Larinçe (–) (–) (–) (–) derler. Sebeb-i tesmiyesi oldur. Ammâ sene (–) târîhinde Bâyezîd-i Velî Hân fethidir. Usret ile feth olup bî-fâ'ide olduğiyçün ba'de'l-feth kal'asın câ-be-câ münhedim etdiler, zîrâ Balıbadra ve

Holumiç kal‘aları gâyet yakın olduğundan kal‘asın berbâd etdiler, ammâ amâr iken Mora adasında anın gibi ma‘mûr u metîn kal‘a yok imiş. Hâlâ cümle der-i dîvârından çok yerde âsâr-ı binâları vardır. Sehel bahâne ile ta‘mîr olup leb-i deryâda şekl-i muhammes bir kal‘a-i metîn olurdu. Ve âb-ı hayât suları ve iki aded limanları olup sekiz rûzgâr-ı zorkârdan bî-bâk ü bî-pervâ yatılır limanları var. Ve hâlâ Cezâyir korsanları deryâda şinâverlik edüp şikâr ararlarken bu Holumiç kal‘ası dağın seçüp bu Larinçe limanlarında lenger-endâht olup yatırlar.

Der-ceng-i temâşâ-yı ibret-eser-i me’ser-i âmedânî

Bu hakîr [ü] fakîr cümle atlarımı dağlar içre pinhân edüp iki hüddâmımla hakîr üç kişi piyâde olup Larinçe kal‘ası harâbistânı içre bir köşede pinhân olup dûrbîn ile körfez bahri içre Kefalonya cezîresi Venedik Frengi hükmünde olup cümle kal‘a ve burc-ı bârûları iskeleleri ve keferelerinin sığâr u kibârların dûrbîn ile râygân temâşâ ederken sekiz pâre yeşil sancaklı ve orsa bayraklı müselmân firkateleri zâhir oldu.

Meğer bize İnebahtı gâzîlerinden Durak Beğ ve Mısırlıoğlu nâm gemiler gazâdan gelirlerken hemân küffârın mezkûr Kefalonya kal‘ası limanından on pâre firkate çıkup Durak Beğ gemileri üzre avanta edüp rûy-ı deryâda İslâm gemileri ve kefere firkateleri birbirlerine girişüp bir ceng-i azîm etdiler kim *[262b]* bu hakîr Larinçe kal‘ası harâbında top u tüfeng serpindisinden duramaz olup bir köşede pinhân idim, ammâ bizim gâzîler hakkâ ki dilîrâne eyi savaş-ı perhâş etdiler.

Ammâ bizim guzâtın gemileri sekiz aded firkatelerin içi mâl-â-mâl küffâr esîri ve bî-hisâb ıskarça yüklü mâl-ı ganâ’im kendülerinde cenge iktidârları var ammâ gemilerinin cenge tahammülleri yok.

Ve küffârın on pâre pür-silâh yüksüz serdemend firkateleri ve gerüden dahi sandallar ve kayıklar ile imdâdları gelmede.

Hemân bizim asker-i İslâm gemileri firkatelerinin içinde mâl-â-mâl olan küffâr esîrlerinden havf etdiler kim belki ceng esnâsında esîrler baş kaldırmak ihtimâlleri ola, deyü hemân cengden fâriğ olup avanta deyüp cümle levendât küreğe girüp sekiz pâre İslâm firkatesi bizim temâşâ etdiğimiz Larinçe kal‘ası limanına girüp kapandılar.

Hakîri görüp cümle gâzîler hazz edüp tarfetü‘l-ayn içre sekiz pâre firkatelerinin içlerinde olan mâl-ı ganâ’im bâr-ı sakîlleri ve cümle kefere esîrlerinin ellerin dest ber-kafâ bağlayup gemilerden taşra çıkarup hakîre teslîm etdiler.

Hemân hakîr hüddâmlarımı atlarıyla getirdüp hakîr dahi atıma süvâr olup küffâr esîrleri üzre âmâde durup bir gulâmımı dağda olan köğe gönderüp cümle re‘âyâ pür-silâh aşağı enüp cümle esîrleri ortaya alup ve bâr-ı sakîlleri esîrlere yükledüp harâb kal‘adan çıkup dağlara gidüp anda karâr etdik.

Hemân ki Gâzî Durak Beğ sekiz aded firkatesi ile salt kalup cânib-i erba‘adan ceng-âşûbu görüp gelen yiğitlerden beş yüz kadar yiğitleri firkatelerine doldurup ol ân Larinçe limanından taşra yine küffâr üzre avanta edüp küffâr ile kütâ-küt germâ-germ savaş-ı perhâş etdiğin Ballıbadra ve Holumuç kal‘ası yiğitleri bu ceng-âşûbu duyup yolunda(?) olanlar pür-silâh tarfetü‘l-ayn içre gemilere girü[p] derhâl Gâzî Durak Beğ‘e imdâd yetişüp küffârın on pâre firkatesin ortaya alup top ve kurşum ile küffârı topa tutulmuş

maymûna dönderüp fi'l-hâl küffârın sekiz pâre gemilerini ân-ı vâhidde feth edüp iki küffâr gemisi gerüye firâr edüp Kefalonya cezîresi limanına girdiler.

Hamd-i Hudâ Gâzî Durak Beğ sekiz pâre gemi ile sekiz gemi dahi feth edüp cümle keferelerini esîr edüp ol kadar mâl-ı menâl-i ganâ'im ve silâh ve cebehâne makûlesi alup yine Larinçe kal'ası limanına lenger-endâht olunca hakîr dahi dağdaki esîr mâl-ı ganâ'imleri yine getirüp Durak Beğ'e teslîm etdikde Gâzî Durak Beğ ve Mısırlıoğlu ve gayri hocalar ve dayılar hakîre hidmetimiz mukâbelesinde üç kefere esîr ve iki Freng gulâmı ve bir kîse talar guruş ihsân edüp ol ân on altı pâre gemilere cümle guzât girüp küffârın sekiz pâre gemilerinin haçlı peykerlerin baş aşağı edüp top u tüfeng şâdımânları edüp muvâfık eyyâm ile yelkenlerin açup İnebahtı kal'asına doğru azm etdiler.

İşde ale'l-gafle böyle bir deryâ cengi seyr [ü] temâşâları edüp Cenâb-ı Kibriyâ beş esîr ve bir kîse guruş bu hakîre dahi ihsân etdi. Cenâb-ı Allâh bir kuluna ihsân edince karada gezerken deryâ ganîmetinden mâl ihsân eder. Ammâ Gâzî Durak Beğ'in ve gayri gâzîlerin cümle karadan İnebahtı'ya gidecek esîrleriyle bizim dahi beş aded ihsân olunan esîrleri bir gulâmımla karadan Gördüs'de Zekeriyyâ Efendi'ye gönderüp "Bu esîrleri fürûh[t] edersiz" deyü mektûblar tahrîr edüp anlar İnebahtı ve Gördüs'e gitdiler.

Yine hakîr Larinçe kal'asından kalkup cânib-i cenûba 3 sâ'atde baş yukaru gidüp,

Der-defter-i pîç-ender-pîç, ya'nî binâ-yı bâlâ kal'a-i Holumiç

Ba'zı kimesneler Holumuç yazarlar. Bundukanî Venediği binâsıdır. Vech-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–). Niçe divelden divele değüp âhır-ı kâr sene (–) târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî fethidir. Mora eyâletinde paşasının hâssı voyvadası hâkimdir. Ve pâdişâh tarafından azîm emânetdir. Üç yüz akçe şerîf ammâ kadısı Gaston kasabasında sâkindir. Nâhiyesi (–) aded ma'mûr kurâdır. Kethudâyeri, yeniçeri serdârı, bâcdârı, kal'a dizdârı, yüz on aded merdüm-hisârı, harâc emîni, muhtesib ağası, mi'mâr ağası, şehir kethudâsı vardır.

Der-tarz [u] tarh-ı zemîn-i eşkâl-i kal'a-i Holumiç

Bu sûr-ı üstüvâr-ı bâlâ leb-i deryâdan iki mîl ba'îd şark cânibine evc-i semâya berâber olup kâmil iki sâ'atde çıkılır bir şekl-i müsebba' Şeddâdî taş binâ kal'a-i bâlâ-yı ***[263a]*** ra'nâ-yı metîndir kim aslâ bir tarafdan havâlesi yokdur. Her tarafında beşer konak yerden ve deryâda yüz mîl yerden görünür kal'a-i bî-hemtâdır.

Ve iç kal'ası içinde ancak dizdâr evi ve cebehâne ve gılâl anbârı ve su sarnıçları var, gayri ma'mûrâtdan bir şey yokdur. Ammâ cânib-i erba'asındaki odalar üzre kireç ile sıvalı bârân-ı rahmetden akan su yolları olup su sarnıçlarına gider. Ammâ bu iç kal'anın ortası bir vâsi' meydân olup altında su sarnıcı ve bir servi ağacı olup cânib-i şimâle nâzır bir iç kal'a kapusu var. Ammâ taşra kal'ası bu iç kal'aya muttasıl çâr-kûşe bir kal'a-i metîndir. Lâkin yalçın kayalar üzre olmak ile her tarafında aslâ handakları olmayup bunun dahi taraf-ı garba nâzır bir kapusu var.

Bu kal'a içinde seksen aded kiremit örtülü kârgîr binâ hâneleri mâbeyninde Sultân Bâyezîd-i Velî'nin bir câmi'i var, bir tarz-ı acîb ü garîb minâre-i ra'nâsı var.

Der-beyân-ı varoş-ı Holumiç

Bu kal‘a-i mezkûrun garb tarafı taşrasında cümle iki yüz aded kiremit örtülü ma‘mûr Urûm keferesi evleri var. Kal‘aya aslâ keferelerler giremez. Zamân-ı kadîmde Venedik ile Âl-i Osmân sulh iken azîm iskele imiş. Hâlâ yedi kral balyoz Frenkleri ve konsolozlarının sarâyları var, ammâ Venedik balyozu yokdur.

Ve yetmiş bin guruş iltizâmlı gümrük emîni oturup iskele başında bir gümrükhâne sarâyı var, hâlâ ma‘mûr durur ammâ ne emîni var ve ne cây-ı emânı var. Venedik keferesi havfinden müselmânları yokdur ammâ kefereleri çokdur.

Ammâ bu kal‘anın enderûn u bîrûnunda aslâ çârsû-yı bâzâr ve hân u hammâm ve mekteb ve tekye dahi yokdur. Gâyet cezîre yer olup harâba yüz dutmuşdur. Limanı beş yüz pâre gemi alır a‘lâ demir dutar altı rûzgârdan emîn liman-ı emândır, ammâ batı ve lodos rûzgârları isâbet eder. Lâkin demir kuvveti ile yatılır bir cây-ı menâs liman-ı körfüzdür.

Ve bu kal‘adan garb tarafına deryâ aşırı kal‘a-i İzakilse tokuz mîl deryâda bir cezîre-i mahsûldârdır kim cirmi seksen mîldir. Zamân-ı kadîmde bizim idi. Kılıç Alî Paşa sene (–) de Aya Mavra kal‘asın Venedik bize verüp bu cezîre-i Zakilse’yi Alî Paşa Venedik’e vermeği re’y-i ahsen görürler. Hâlâ ma‘mûr kefere cezîresi olup içinde seksen bin aded keferesi var. Ve bu Holumiç kal‘asına mukâbil nümâyan bir sarp kal‘ası ve liman olup horos sadâsı ve nâkûsları sadâları istimâ‘ olunur bir cezîredir.

Ve bu bizim Holumiç kal‘asından Holumiç burnu yigirmi mîl poyraz rûzgârı üzre gidilir bir burundur kim tâ Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus’dan çıkan gemiler bu burnu üzlerler.

Hikmet-i Bârî biz bu Holumiç kal‘asın seyr [ü] temâşâ ederken Mora paşası Hasan Paşa’nın kethudâsı Ballıbadra’dan dörd pâre firkate ile bu Holumiç‘e gelüp küffâra zahîre veren âdemleri ve zahîre taşıyan gemileri arayarak geldikde biz dahi atlarımız Holumiç‘de bırağup kethudâ firkatesine girüp İzakilse cezîresi taraflarına avanta edüp cezîreyi seyr [ü] temâşâ ederek gezdik.

Der-kâ’ime-i eşkâl-i cezîre ve kal‘a-i İzakilse

Zakilse dahi derler, ammâ vech-i tesmiyesi bu cezîre kadîm-i evvelde dest-i küffârda iken bunda olan cehele küffâr firkateler ile henüz feth olmuş Mora vilâyetinde niçe yüz aded ümmet-i Muhammedleri esîr-i pây-beste dil-haste etdiklerinde ol ümmet-i Muhammedlere cevr ü cefâ ve îzâ etdiklerinden İzakilse deyü nâmı kalmış.

Ba‘dehu Ebü‘l-feth’den sonra Sultân Bâyezîd-i Velî Moton ve Koron kal‘aları fetihlerine giderken bu cezîreyi feth edüp cümle îzâ çeken ümmet-i Muhammedleri esîrlikden halâs edüp îzâ eden cümle kefere ve ruhbânları kılıçdan geçirüp cezîreyi hâli üzre bırağır.

Ba‘dehu kal‘asın amâr edüp içine her mühimmât [u] levâzımâtlarıyla asker-i İslâm doldurup kalırlar. Tâ ki sene (–) târîhinde dest-i İslâmda durup ol sene-i minhde Sultân Murâd-ı Sâlis asrında Uluç Alî Paşa bu cezîreyi Venedik’in Aya Mavra kal‘ası ile mübâdele olunup bu cezîre hâlâ Venedik elinde olup Aya Mavra bizde kaldı. Ammâ hâlâ bu cezîre ve kal‘ası gâyet ma‘mûr sûr-ı üstüvârdır. Ve taşrasında bir şehr-i müzeyyen binâ etmiş.

Ve bu cezîre bir ulu yaylalı dağdır. Ve dâ'iren-mâdâr cirmi seksen mîldir kim Mora cezîresine on mîl karîbdir. Ve Mora ile adaya karîb mâbeynde bir *[263b]* ulu kaya vardır kim de[r]yâ içindedir. Gemiler ol kayaya karîb varmağa ihtirâz ederler. Ve Holumiç burnu bu kayacığın cânib-i şarkında Mor[a] kıyısında bir âlî burundur, ammâ etrâfı ifrât ile sığlıkdır ve ormanlar ile sıklıkdır. Mezkûr Holumiç burnuna karîb gemiler varmayalar. Mellâh keştîbânlar ihtirâz edeler. Hattâ küffâr zamânı bu Holumiç burnunda fânûs yakarlarmış. Cümle rübbân-ı mellâhân gece ile ol fânûsu görüp ol buruna yakın varmazlarmış. Hâlâ fânûs kullesi eseri nümâyândır.

Ve bu cezîre-i Zakilse'de pırankop(?) derler bir gûne kök peydâ olur. Bundan Frengistân'a niçe bin yük yük götürürler. Ve niçe bin denk beyâz sekerled ve beyâz saya çukaları Frengistân'dan yük yük getirüp bu cezîrede mezkûr kök ile la'l-gûn çukalar boyanup bu kökden her sene niçe yüz bin altun hâsıl olur. Anıniçün Venedik kâfiri bize Aya Mavra gibi kal'a-i bî-hâsılı verüp yerine pür-mahsûl İzakilse cezîresin aldı. Ammâ bu Zakilse bizim elimizde iken ol kökden kimsenin haberi olmayup Girid mankırı gibi bir fülûs-ı ahmer hâsıl olmazdı.

Ve bu cezîrenin kal'ası Mora cezîresinin Holumiç kal'asına mukâbil ve karîb poyraz rûzgârına karşu bir bayır üzre bir Şeddâdî seng binâ bir küçük kal'a-i ra'nâdır, ammâ gâyet sa'b ve metîn kal'a-i zîbâdır, ammâ âsî kefere destinde olmak ile alarkadan temâşâ etdik. Bî-hadd ü bî-hisâb dağları bâğlardır ve âdem deryâsıyla mâl-â-mâldir.

Ve bu adanın bir eyi limanı var. Karayel tarafında yıldız rûzgârına karşu bir adacık vardır, ismine Paluziye derler, anda a'lâ yatak yeri limandır.

Ve bu Zakilse cezîresi cemî'i Frengistân ve Mağrib'den gelen gemiler bu adayı ü[z]leyüp gelirler, zîrâ gâyet memerr-i nâsdır. Ve bu cezîre-i İzakilse etrâfında bir gece dolaşup aslâ küffâra zahîre gider firkate ve kayıklara râst gelmeyüp andan kalkup küffâr havfi çekerek firkatelerimiz ile cânib-i kıbleye gidüp cezîre-i Kefalonya'da esîr olan Durak Kapudan'ın hocası Kara Hasan Hoca'ya küffârdan ıtlâka gitdikde Zakilse'den yigirmi mîl karayelin kertesine serdemend gidüp,

Der-şerh-i cezîre ve kal'a-i Kefalonya

Bânîsi Venedik Pirinc-pirimleridir, ammâ sene (–) târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî fethidir. Venedik elinden alınmışdır.

Ba'dehu sene (–) târîhinde Moton ve İnebahtı fetihlerinden sonra Venedik küffârı iki yüz pâre keştî ile bir donanma-i azîmi gelüp mezkûr kal'ayı kâmil sekiz ay döğe döğe ve yedi kerre lağımlar atup ve otuz dörd kerre yürüyüş ile zarben ve kahren bu kal'ayı zebûn etdiler. İçinde olan asâkir-i İslâm da az kalup sekiz aydan berü bir cânibden dahi imdâd gelmediğinde kal'ayı vere ile verdiler.

Vereden sonra küffâr ahd-i emânı bozup cümle vere veren askeri dendâ[n-ı] tîğdan ve rümh-ı sinândan geçirüp kırdılar.

Ba'dehu sene (–) târîhinde Süleymân Hân asrında Sakız cezîresin feth eden Piyâle Paşa dest-i bâzû-yı kahr ile Venedik elinden bu kal'ayı feth edüp *"Men dakka dukka"* [43] deyüp mukaddemâ küffâr bizim vere veren askerimiz nice kırdı ise Piyâle Paşa dahi cümle küffârı kılıçdan geçirüp kal'ayı feth etdi.

Ba‘dehu sene (–) târîhinde Venedik küffârı bu cezîreyi dahi Kılıç Alî Paşa Aya Mavra kal‘asıyla bu cezîreyi dahi mübâdele edüp Aya Mavra bizde kaldı ve bu Kefalonya cezîresi ol zamândan berü kefere elinde kaldı.

Şekl-i müdevveri yüz elli mîldir. Ve cezîre-i Mora’ya otuz mîl karîbdir kim Mora’nın cânib-i garbîsindedir. Ve Aya Mavra burnundaki İncir limanı altı mîldir, mukâbelesine poyrazın kerte gün doğusundan cânibe gidilir.

Ve mezkûr Kefalonya adası dağlı ve taşlı ve bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı hayât sulu ve ni‘metleri vâfir ve berekâtları mütekâsir bir vâsi‘ adadır. Hattâ deryâdan biz gelirken bu adanın alâmeti oldur kim günbatısı tarafları gâyet yüksek dağlardır. Ve lodosa mukâbil olan yerinde bir yumru burun vardır, gâyet âlî burund[ur] kim Kav Sansi burnu derler. Mağribden gelen gemiler ol burnu seçüp Kefalonya’dır derler, ammâ bu burunda bir taş vardır, gemilere andan ihtirâz lâzımdır.

Ve bu adanın kıble tarafında hudâyî bir vâsi‘ limanı vardır, Tuzla limanı derler. Ve birine Palike limanı derler. Bî-bedel limanlardan bunlardır. Bu limanda yatup küffâra vere beyâz bayrağın diküp üç gün ***[264a]*** nazaretede mihmân olup kal‘a cenerali cümle me’kûlât [u] meşrûbâtlarımız verüp safâlar etdik. Bu mezkûr Palike limanından çıkup karada altı mîl gidüp,

Der-fihris-i eşkâl-i sûr-ı Kefalonya

Bir mürtefi‘ püşte üzre şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî binâ-yı metîndir ammâ küçükdür. Küffâr elinde olmak ile murâd [u] merâmım üzre kemâl mertebe temâşâ edemedik, ammâ gâyet ma‘mûr ve pür-silâh kal‘a-i âmâdedir. Ba‘zı kal‘a-misâl manastırları ve kortiyeleri ve müzeyyen çiftlikleri nümâyândır.

Ve kal‘a içinde ve taşrasında ol kadar kefere çokdur kim hisâbın nâr-ı sa‘îr zebânîleri bilir, zîrâ âb [u] hevâsı ve binâsı latîf ve mahbûb u mahbûbesi nazîf ü zarîf bir cezîre-i dilküşâdır.

Ve kal‘ası limanına gemiler varıcak karayel tarafına Palike limanına mukâbil altı kulaç yerde gemiler yatır, zîrâ kal‘a cânibi sığlıkdır ve tuzla yerlerdir. Ve eğer limandan taşra demir bıraksalar on altı kulaçdır.

Ve bir liman dahi Ayakiri limanı derler, latîf limandır kim liman kenârında bir kenîsesi var.

Ve bir liman dahi gün doğusuna Ayastifano derler, eyi liman-ı emân olup bunun dahi bir kenîsesi (…) karayel tarafında akarsuları vardır.

Ve bir limanı dahi Ayastifano limanının karayel tarafına bir limanı dahi var, Larinçes derler. Büyük kalyonlar girüp lengerlerin on beş kulaç yerde bırağır. Ve bir limanı dahi günbatısı ve karayel tarafında olup Başkarada limanı derler, eyi latîf limandır kim niçe gemiler kenârda başın karaya verüp karın karına yatılır sekiz rûzgârdan emîn çanak gibi liman-ı pür-emândır.

Ve bir liman dahi bu cezîrenin kıblesi tarafında Harâmî limanı derler, a‘lâ liman olup büyük gemiler yatmak kâbildir. Ammâ bu Harâmî limanı Aya Mavra burnuna on mîl yer

karîbdir kim Lefkada adacığı ve Aya Mavra kal'ası ve Pireveze {kal'ası} ve Anatolkoz kıyıları cümle görünür.

Ve bu Kefalonya cezîresinin etrâfında yigirmiden mütecâviz a'lâ yataklı limanlar vardır, ammâ mecmû'a-i nâ-matbû'umuzda keştîbân mellâhân tüccârlara bir hisse haberdâr etmek içün bu mezkûr liman-ı meşhûrların evsâfların manzûrûmuz olduğu üzre tahrîr etdik.

Bu cezîrede üç gün nazarete bekleyüp dördüncü gün kal'a cenerali olan Cinivize buluşup mezkûr esîr Kara Hasan Hoca'yı zindândan çıkardup bi'l-müvâcehe Hasan Hoca'yı ceneralden beş yüz uskota riyal guruşa esîrlikden halâs edüp ceneralin ziyâfetin yeyüp ve niçe cüz'î ve küllî hedâyâların alup yine firkatelerimize süvâr olup top u tüfeng şâdımânları edüp giderken Berak adası ardından bir firkate memlû buğday ile bize karşu gelüp kâfire getirirlerken amân vermeyüp içinde yigirmi iki keferesin dahi esîr edüp firkateyi yedeğe alup yıldız tarafına beş mîl gidüp,

Der-cezîre-i şehrengîz-i Küçük Kefalonya

Venedik hükmünde bir küçücük adacıkdır kim mağribden maşrıka tûlânî vâki' olup bundan Aya Mavra burnuna üç mîl karîb olup bu cezîrecikde bir küçük kal'acık vardır. Kapudanı ve yüz kefere neferâtları var.

Bu cezîreye yanaşup vere verüp nazaretelerinde yatmadan ac u zâc ve bir habbeye muhtâc kefereler paşa kethudâmızın başına üşüp ricâ ve minnet ile ganîmet aldığımız buğday gemisin buğdayıyla yigirmi kîse uskota guruşuna alup yigirmi iki nefer esîr olan kâfirleri de on altı kîse guruşa halâs edüp bize vâfir ri'âyet edüp,

"Varın selâmetle gidin, şimdi bu ân Venedik donanmamız gelüp buradan geçüp Girid'e imdâd asker götürse gerek" dediklerinde hemân aklımız başımızdan gidüp andan "avanta" deyü kalkup tekrâr yıldız cânibinden maşrık tarafına sıyırma rûzgâr ile tekrâr kal'a-i Holumiç'e gelüp anda Hasan Kethudâ bize fürûht etdiği buğday mâlından ve esîrlerin mâllarından bir kîse guruş hakk-ı sükût verdi.

Zîrâ "Küffâra gılâl satmak memnû'dur" deyü kendüsi deryâda gezerken kendüsi buğdayı kâfire satdığından sıkılup hakîre bir kîse ve hüddâmlarıma kırkar altun ve birer çuka ve birer kumâş ve küffârların birer aded tüfenglerin verüp kethudâ ile ve esîrlikden halâs olan Kara Hasan Hoca ile ve gayri ülfet etdiğimiz gâzîler ile vedâ'laşup bunda atlarımız yine hâzırlayup mezkûr bir kîse mâl bâr-ı sakîli ve niçe bâr [u] büngâhı Holumiç kal'ası dizdârına emânet komak içün atlara süvâr olup iki sâ'atde evc-i âsımâna urûc edüp kal'a-i Holumiç dizdârında mihmân olup cümle ***[264b]*** eşyâ-yı bâr-ı girânları dizdâra emânet koyup salt sebükbâr kaldık.

Mukaddemâ Küçük Kefalonya cezîresinin "Bire kalkın, şimdi donanmamız gelir" dediği gerçek imiş. Anı gördük, rûy-ı deryâda yigirmi altı pâre kalyon ve üç pâre kadırga ve on pâre firkate pupa yelkenlerin küşâde edüp vakt-i zuhurda top [u] tüfeng şâdımânları edüp haçlı peykerlerin açarak İzakilse limanına cümle girüp lenger-endâht olup yatup ayş [u] nûş ve zevk u şevke başlayup erganon ve torompete ve luturyan boruları çalarak yatdıkların hakîr kal'adan seyr [ü] temâşâ ederdik kim aslâ dûrbîn ile nazar etmek lâzım değil idi.

Hikmet-i Hudâ temâşâ-yı ibret-nümâ: Ol gece İnebahtılı Durak Beğ âdemlerinden Mısırlıoğlu nâm gâzî-i megâzî dörd pâre firkatesi ile hırsız gibi gelüp İzakilse altında liman içre yatır. Yigirmi altı pâre kâfir kalyonları ve üç pâre kadırga ve on pâre firkatelerin aralarına vakt-i sabâhda cümle küffâr liman bende(?) sarhoş ve evgâr ve bî-kâr hâb-ı gafletde yatırlarken hemân Mısırlıoğlu dörd pâre palpa ve alesta firkateleriyle zâhir olup bu kâfir gemilerinin arasına aç kurd koyuna ve koyun tuza sunar gibi kâfire sunup sarılıcak hemân sadâ-yı Allâh'a rehâ buldurup bir yaylım top ve bir yaylım tüfeng atup cümle küffâr gemilerinin içlerine dal sâtûr-ı Muhammedî urduklarında hakîr beri tarafda dendân-ı bedenler üzre Holumiç kavmiyle seyr [ü] temâşâ edüp du'âya meşgûl olduk. Eyle bir ceng-i germâ-germ savaş-ı perhâş-ı bebr-i dilîrâne etdiler kim top u tüfengin bârûd-ı siyâhı dûdı vakt-i sabâhda şeb-i muzlim olup küffâr içre bir girîv u [fer]yâd [u] vâveylâ kopup âfitâb-ı âlem-tâb pertev saldıkda anı gördük, niçe bin küffâr cünd-i melâ'în kendülerin deryâya atup gark-ı âb olmağa başladılar.

El-hâsıl kâmil üç sâ'at pey-ender-pey ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl olup hâh-nâ-hâh kâfirin dörd pâr[e] azîm gemilerin feth edüp dörd pâre firkatesinin yedeğine bağlayup kâfirin haçlı bayrakların ser-nigûn edüp muvâfık eyyâm ile giderken azamet-i Hudâ cümle kâfir kalyonlarından ve kal'adan ve limanda yatan firkatelerden küffâr-ı dûzah-karâr ol kadar top u tüfeng atdılar kim âsımânı top u tüfeng tütünü tutdu.

Derhâl küffâr Mısırlıoğlu'nun ardı sıra dörd pâre kâfir kadırgası donadup limandan çıkup kovunca Mısırlıoğlu eyyâm-ı müsâ'id ile yelken ve kürek çekerek dörd pâre kalyon şikârıyla İnebahtı kal'asın buldular.

Ba'dehu dörd pâre küffâr kadırgaları hâ'ib ü hâsir döndüler ve dâr-ı menhûs olan limanlarına girdiler. Ve ol ân cümle yelken açup Girid cânibine yıkılup gitdiler.

Bu temâşâ-yı ibret-eseri dahi edüp guzât-ı müslimîne pesend etdik. İştde bu Mora serhaddinin cümle gâzîlerinin şeb [ü] rûz kârları budur. Hudâ-yı Müte'âl her işlerin âsân edüp cümlesi Rabbü'l-İzzet'in hıfz-ı emânında olalar.

Ba'dehu hakîr Holumiç a'yânıyla vedâ'laşup baş aşağı iki sâ'atde cânib-i kıbleye sahrâ-yı Gaston içre giderken,

Nehr-i (–) : Tokuz göz musanna' taş cisrden ubûr etdik. Bu nehir cânib-i şarkda tâ Kala[v]rata dağlarından gelüp Holumiç kurbunda Körfez deryâsına mahlût olur.

Andan yine sahrâ-yı Gaston içre ma'mûr kurâları ve çiftlikleri 3 sâ'atde geçüp,

Der-ta'rîf-i mahsûldâr-ı şehr-i Gaston-ı ibret-nümûn

Mora paşasının hâssı voyvadalığıdır. Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Nâhiyesi cümle (–) aded ma'mûr kurâdır. Şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfı ve nâhiye nâ'ibi ve kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve harâc ağası ve muhtesib ağası ve bâcdârı ve cümle a'yân-ı kibârı var, ammâ tâ'ûndan dağlara firâr etmişler. Ve Bundukanî Venediği gâretinden şehri harâba yüz dutmuşdur.

Bu şehir deryâdan iki sâ'at ba'îd bir mahsûllü vâsi'atü'l-aktâr ve rahîsatü'l-eş'âr bir sahrâ-yı ganîmet bî-pây[ân]da vâki' olup cümle 4 aded mahallât ve cümle 4 aded mihrâb ve cümle iki yüz aded kiremit örtülü sehel ma'mûr kalmış bâğlı ve bâğçeli vâsi'

evlerdir.

Evvelâ çârsû içinde Eski câmi‘ ve Yeni câmi‘ vardır. Mâ‘adâ cümle (–) aded mahalle mesâcidleridir.

Ve cümle bir aded medrese ve cümle 2 aded mekteb ve cümle 100 aded dükkândır. Ve cümle bir hân ve cümle bir hammâm ve cümle 4 aded tekye-i dervîşânı var, ammâ cümleden eş-Şeyh Mehemmed Kâdirî hânkâhı ma‘mûrdur. Yüz neferden mütecâviz âşıkân-ı sâdıkânları vardır. Ve Şeyh (–) tekyesi Halvetî tarîkinde ulu âsitâne olup ni‘meti pîr ü cüvâna dâ’imdir.

Ammâ bâğ u bâğçesi bî-hisâbdır. Mâ-tekaddem bu sahrâ-yı bî-pâyânın mahsûlât-ı gûnâ-gûnları cümle Venedik’i ve sâ’ir Frengistân’ı beslerdi, zîrâ Mora *[265a]* vilâyetinde bu sahrâdan ve Arhoz vâdîsinden ve Eloz ovasından ve Lakoz vâdîlerinden mahsûldâr hâmûn-ı lâle-ızârlar yokdur, ammâ bu Gaston sahrâsı cümleden azîm nebâtât [u] giyâhât mahsûlâtlı ve kurâ ve kasabâtlı fezâ-yı ma‘mûrdur.

Memdûhâtından: Balı ve yağı ve her fevâkihe müsmirât-ı âbdârı memdûh olup illâ kiraz-ı gülnâr-ı hoşhoru rub‘-ı meskûnda yokdur, meğer İslâmbol’un Hisâr kirazı ola. Ve dahi memdûhu bu sahrânın âb [u] hevâsı bi-emri Hudâ câmûsuna yaramışdır. Niçe yüz bin kara câmûsları olup sürü sürü gezerler.

Cümle halkı Urumşa lisânlılardır, ammâ müselmânları cümle sâhib-i sülûk muhibb-i fukarâ âdemlerdir. Re‘âyâları Rûm kefereleri olup cümlesi başlarına bir gûne manlifke beyâz şapka gibi tartur geyerler. Ve avretleri başlarına beyâz sarık sarar kefere karılarıdır kim bir gûne mudhik çe[h]reli ve saçı (ve) sarıklı karılardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Gaston: Evvelâ Kâdirî tekyesinin bâğ-ı İremi içinde bir gül-i gülistân-ı hıyâbânda merkad-i Delikli Baba: İsm-i şerîfleri Şeyh Alî‘dir. Ve civârında meşhed-i eş-Şeyh Arâkî. Ve ana karîb kabr-i eş-Şeyh Ebûbekir. Ve bunun cenbinde eş-Şeyh Mehemmed eş-Şâmî, bu azîz-i merkûm tarîk-i Kâdirî serverlerinden bir serbâz-ı âşk-ı ilâhî hünerverlerinden ulu sultân olup niçe yüz menâkıbları vardır. *Kaddesenâllâhu bisırrıhi’l-azîz, rahmetullâhi aleyhim ecma‘în.*

Andan kalkup kıble tarafına 3 sâ‘at gidüp,

Kal‘a-i Pazgan: Leb-i deryâda vîrânca şekl-i müselles bir Şeddâdî kal‘acık imiş. Durkud Paşa harâb etmiş, ammâ kurbunda ma‘mûr kurâlar çokdur. Andan yine cânib-i kıbleye 3 sâ‘atde,

Karye-i Beğ çiftliği: Yüz mikdârı saz örtülü kâfir evleri var. Andan yine kıble tarafına (–) sâ‘at leb-i deryâ ile gidüp,

Sitâyiş-i kal‘a-i Pondikoz

Lisân-ı Rûmca sıçan kal‘ası demekdir. Bânîsi yine Venedik’dir. Leb-i deryânın bir burununda vâki‘ olup ma‘mûr edecek kal‘adır. Sene 906 târîhinde Bâyezîd Hân-ı Velî feth edüp ba‘de’l-feth münhedim etmişdir kim bir dahi küffâr tama‘ edüp istîlâ etmeye. Ammâ rivâyet-i sahîhanın sebeb-i inhidâmı oldur kim bu şehr-i azîm içre bir amûd-ı bâlâ üzre hukemânın biri bir altundan sıçan timsâlini mutalsam edüp bu şehirde

aslâ sıçan olmazmış. Hîn-i fetihde şikârcı guzât-ı müslimînler mezkûr amûdu yıkup üzerindeki altun sıçanı koparup aldıkları gibi cemî‘i şehre sıçan müstevlî olup içinde olan benî âdemlerin esbâb-ı havâ’icleri kalmadığından mâ‘adâ cümle gâzîlerin atlarının yelelerini ve kuyruklarını sıçan yeyüp atları tay eder. Ve cümle halkın saçları ve sakalları ve bıyıkların sıçan yeyüp pîr-i nâ-tüvân sâhib-i rîşleri sıçan cüvân yiğitler etdiğinden cümle halk sıçan derdinden şehri bırağup firâr etdiklerinden şehrin harâbı böyle olmuşdur, deyü yazmışlar. Anıniçün bu kal‘aya Rûmlar Pondikoz kal‘ası derler. Şehri ve bâğ u bâğçesi dahi (…) kedi kadar sıçanları vardır ve âdem ve âdemî-zâd yokdur. Anı geçüp bir sâ‘at dahi gidüp,

Karye-i (–) : Bir bayırlı yerde yüz elli evli ve bir câmi‘li ma‘mûr köydür. Ze‘âmeti olan Hasan Çavuş bir câmi‘i kiremitlice ve bir alçak minârelice câmi‘ binâ etmiş.

Andan bir sâ‘at cânib-i cenûba gidüp nehr-i azîm **Rufiya**‘yi keştî ile ubûr etdik. Bu nehr-i âb-ı zülâl tâ Arhoz ve Taraboliçse ve Kalavrata dağlarından cem‘ olup nehr-i azîm oldukda mezkûr Pondiko[z] kal‘ası kurbunda Akdeniz’e mahlût olup kâhîce gemilerle ubûr olunur bir dîvâne akar nehr-i azîmdir, ammâ garâbet anda kim bu Mora cezîresi deryâ içinde olup böyle nehr-i kebîr ola garîb hikmet-i acîbdir. Hemân [44] dir. Hakkâ ki Mora adasında bundan büyük nehir yokdur. Andan şark tarafına 2 sâ‘at gidüp,

Der-tavsîf-i kal‘a-i Fener

Teşrîfât-ı kazâda kazâ-yı Fânûs-ı Mora yazar, zîrâ bir Fener kal‘ası dahi Tırhala kal‘ası kurbunda vardır, ammâ bu Fânûs kazâ-yı Mora’dadır. Bu kal‘ayı dahi sene 906 târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî feth etmişdir. Be-dest-i Koca Mustafâ Paşa. İslâmbol’da Zencîrli Servi’de câmi‘ ve tekyesi olan Mustafâ Paşa feth etmişdir. Hâlâ Mora sancağı hâkinde seksen akçe pâyesiyle kazâ-yı nâgehânîdir kim nâhiyesi (–) aded kurâdır. Serdârı var, kethudâyeri ve gayri hâkimleri yokdur. Kal‘ası bir sarplık ve taşlık yerdedir, ammâ vîrândır.

Şehrinin imâreti cümle iki yüz aded hâneli ve cümle bir câmi‘li ve cümle bir zâviyeli ve cümle bir *[265b]* hammâmlı ve cümle bir mektebli ve cümle bir sûhte medreseli ve cümle bir tekyeli ve cümle on dükkânlı vîrân şekilli kasabacıkdır, ammâ bâğ u bâğçesi çokdur.

Andan nehr-i Rufiya kenârınca niçe dere ve depeler aşup 3 sâ‘at semt-i şarka gidüp,

Karye-i Sıçaka

Yüz evli ve bâğ u bâğçeli ve dere ve depeli Fener kazâsı nâhiyesinde ze‘âmet köyüdür. Andan yine cânib-i kıbleye 3 sâ‘at gidüp,

Karye-i Ardamiça

Ba‘zılar Ardiça derler. Bir sarp dereli ve depeli yerde bâğ u bâğçeli ve bir câmi‘li ve seksen aded kayağan örtülü ve nısfı kiremit ile mestûr ze‘âmet ma‘mûr köyüdür. Andan cânib-i cenûba el-ıyâzen billâh dağlar ve beller aşup sarp yerleri 6 sâ‘atde geçüp,

Menzil-i karye-i Zursa

Vezîria‘zam iken Sultân İbrâhîm’in hal‘i günü Atmeydânı‘nda hezâr-pâre etdikleri Ahmed Paşa’nın oğlu Bâkî Beğ‘in serbest ze‘âmeti köyüdür kim bir vâsi‘ öz içinde bâğlı

ve bâğçeli ve yü[z] elli evli serâpâ kiremit örtülü ma‘mûr kârgîr binâlı ve bir câmi‘li bir şîrîn karyedir, ammâ kasaba olmağa müsta‘id zemîn-i mahsûldâr[dır].

Der-sun‘-ı Hudâ-yı ibret-eser: Bu karye içre bir âb-ı hayât-ı berrâk ve âb-ı nâb su kaynak havz-ı azîmi var kim bu karye-i ma‘mûrenin etrâfında olan niçe kurâlardan avred ve oğlanlar gelüp bu havz-ı azîm içre şinâverlik edüp benî âdem mâhîleri birbirlerine bilâ-vâsıta kuç kucağ olup sohbet-i pür-çîn ederler.

Bu havzın etrâfında âsımâna kad keşân olmuş çınâr-ı müntehâların zıll-ı sâyelerinde gûnâ-gûn nişîmen soffalar ve niçe mastaba ve dikkeler ve çemenzâr yerde gûnâ-gûn maksûrelerde erbâb-ı merâm teferrüc edüp ayş u nûş ederler.

Her dıraht-ı şâhdârın her birin onar âdem kucaklayamaz. Aceb sun‘-ı Hallâk-ı Lem-yezel kârı dıraht-ı azîmlerdir kim sâyelerinde olan aşren fe-aşr havz-ı azîm üzre ve zıll-ı himâyesinde olan soffalar üzre sohbet-i hâs eden âdemlere aslâ güneş te’sîr etmez, bir garîb ü acîb teferrücgâh-ı mesîregâh bâğ-ı Merâmdır kim Mora’da ve sâ’ir diyârda Zursa teferrücgâhı gâyet meşhûrdur.

Bu teferrücgâh içün her bâzâr gün bunda etrâf kurâlardan beş on bin âdemler cem‘ olu[p] alı satı ve bâzâr-ı azîm olur. Bu karye-i ma‘mûre Arkadiya kazâsı nâhiyesidir.

Ba‘dehu bu karyeden elli aded tüfeng-endâz Urûm yiğitlerinden levendâtlar alup Hudâ‘ya sığınup (–) sâ‘at taraf-ı cenûba gidüp nehr-i Boz’u geçdik. Bu nehir Arkadiya ve Kala[v]rata dağlarından cem‘ olup bu mahalle karîb Körfez deryâsı‘na munsab olur.

Andan Körfez deryâsı kenârına çıkup nîm sâ‘at ileri bayırlar başlarına karavullar koyup leb-i deryâ ile sengistân yerleri geçerdik. Bu mahallerde Manya ve Çuka adalarının Freng-i bed-reng pür-ceng kâfirlerinin yatak yerleri olduğundan kâfir havflerin çekerek (–) sâ‘at dahi taraf-ı kıbleye gidüp,

Der-tahrîr-i zemîn-i Matya, ya‘nî temdîh-i kal‘a-i Arkadiya

Bânîsi (–) (–) (–) dir. Lisân-ı Rûmca üzre Arkadiya (–) (–) demekdir. Niçe mülûk destine girüp âhır-ı kâr sene 906 târîhinde Bâyezîd-i Velî fethidir. Mora eyâletinde paşa hâssı voyvadalığıdır. Üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâ olup (–) aded nâhiye kurâsı var.

Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve bâcdârı ve mi‘mârı ve harâc ağası ve şehir kethudâsı ve Rûmlar üzre portoyorozi vardır. Kal‘a dizdârı ve toksan aded gâzî merdüm-hisârı cümle Cezâyir levendleri gibidir. Kal‘ası leb-i deryâdan bir top menz[il]i içeri şark cânibinde karada Cum‘a köyü(?) dağı burnunda bir mürtefi‘ havâlesiz şekl-i bâdemî bir seng-i tırâş ve bir kârgîr ve metîn kal‘a-i savaş muhkem hisâr-ı üstüvâr-ı hâzır-bâşdır kim ejder-i heft-ser gibi cânib-i erba‘aya ve deryâya nâzır bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn rabât-ı müzeyyen ve şehr-i medîndir kim bir refî‘u’l-bünyân ve halkı azîmü’ş-şân gâzî fetâlardır. Ammâ bu kal‘anın etrâflarında aslâ handak ve hafirden bir nişân yokdur, zîrâ sâfî yalçın kayalar üzre vâki‘ olmuşdur.

Bu sûrun girdâ-girdi cümle iki bin adımdır. Ve cümle üç kat dolma rıhtım Şeddâdî sedd-i İskender-vâr kalın dîvâr-ı üstüvârdır. Lâkin iç kal‘ası dahi metîn ve müstahkemdir. Ve cümle etrâf-ı kal‘ada sekiz aded tabya-misâl burc-ı bârûlardır kim her tabyaları üzre gâyet latîf topları vardır.

Ve bu kal‘a içinde cümle seksen aded kiremit ile mestûr tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ hânedân-ı ma‘mûrlar vardır. Ve cümle cânib-i şarka nâzır bir demir kapusu var ammâ iki kat kapulardır. Ammâ *[266a]* şarka nâzır orta kapu önünde Sultân Süleymân câmi‘i var, tarz-ı kadîm bir musanna‘ câmi‘-i rûhânîdir. Ve taşra büyük kapunun iç yüzünde bir âb-ı hayât çeşme-i âb-ı hoş-güvârı var. Bu kapu dahi cânib-i şarka mekşûfdur. Bu kapudan taşra,

Der-kayd-ı taşr[a] varoş-ı müzeyyen: Bir sarplık ve kayalık zemîn içre cümle 400 aded serâpâ kârgîr binâ ve cümle taş dîvârlı kal‘a-misâl metîn ve tahtânî ve fevkânî kiremitli ve (–) örtülü ma‘mûr u müzeyyen hânedânlardır kim her evde tüfeng mazgalı delikleri var kim cânib-i etrâfında olan sokaklarda aslâ düşman girüp gezemez, zîrâ bu şehir halkının havfi Freng’dendir. Bir kerre bu şehre Venedik Frengi girüp cümle kırılup bakıyyesi hâ’ib ü hâsir firâr etdiler. Zîrâ bu şehrin hânedânlarının ikisi üçü bir yerde değillerdir seyrek seyrek binâ olunmuş kal‘a-misâl hânedânlardır, ammâ yine birbirini gözedirler. Cümleden (–) Ağanın hânesi ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) meşhûr sarâylardır.

Der-kârhâne-i ehl-i sanâyi‘ât: Bu şehir içre cümle elli aded ma‘mûr u müzeyyen çârşû-yı bâzâr-ı hüsn vardır. Ammâ bu sûk-ı sultânî içre dükkânların önlerinde iri kadd-i bâlâ çınâr ağaçları ve asma ağaçları ile zeyn olup bir sâyedâr ve koyah-ı hıyâbân müferrih ve mesîregâh-ı müzeyyen çârsûdur.

Ve cümle bir aded câmi‘i var. (–) (–) (–) (–) (–) Ve cümle (–) aded mahalle mesâcidleri v[ar]. Ve cümle bir aded medrese-i sûhtevâtı var. Ve cümle 2 aded ebced-hân-ı tıflân mektebleri vardır. Ve cümle bir aded hânkâh-ı Âl-i Abâ-yı fakîrânı va[r]dır. Ve cümle bir aded kâh işler ve kâh işlemez hammâmı var. (–) (–)

………………(2 satır boş)………………..

Bu şehrin hevâsı sevâhil olup vakt-i asrda hânedânlarına ve kayalı dağlarına güneş şa‘şa‘a urup gâyet şiddet-i hâr olur, ammâ halkı tendürüst olup mahbûbu ve mahbûbesi memdûhdur.

Hattâ bu şehr-i hâk-i pâkde hâsıl olmuş (–) Ağazâde Abdullâh Çelebi nâm bir cüvân-ı benâm hâsıl olup Hallâk-ı âlem ana bir hüsn ü cemâl [ü] kemâl ve bir hüsn-i edeb ü bî-misâl vermişdi kim güneş anın rûy-ı münevveri yanında bî-nûr bî-ferdir. Hikmet-i Bârî pederi merhûm oldukda bu cüvân-ı ahsen-i takvîm ansızın öksüz kalup Gördüslü Zekeriyyâ Efendi yanına alup dünyâ ve âhiret oğul edüp ilm-i kemâl-i ma‘rifet ta‘lîm etdirüp bir necîb ü reşîd ma‘sûm-ı pâk oldu kim görenler [45] âyetin tilâvet ederdi.

Ammâ bu şehrin sevâhil olduğuna göre suları âb-ı hayâtdır. Hattâ çârsû-yı hüsn içre bir çeşme-sâr-ı âb-ı kevser vardır kim Mora vilâyetinde misli yokdur. Ol aynü‘l-hayâtın târîhi budur:

Bu sebîl-i kevserin hâtif dedi târîhini,

İç Hüseyn’in aşkına ey cân sahhâ âfiyâ.

Sene 1016.

Ve bu şehrin bâğ u bâğçesi bî-hisâb olup **memdûhât-ı müsmirâtından** limonu ve

nârenci ve kebbâtı ve nârı ve inciri memdûhdur, ammâ zeytûnu hurmâ gibi tâze iken tenâvül olunur, aslâ acı değildir. Ve pembesi rub‘-ı meskûnda olmak ihtimâli yokdur.

Ve **memdûh-ı sanâyi‘âtı:** Beyâz pembe bezinden yigirmi dirhem gelir bir gömleği bir kamış içre koyup pâdişâhlara ve krallara ve a‘yân-ı vilâyetlere [ve] vüzerâ ve vükelâlara bir boğum kamış içinde bir gömleklik bezi hedâyâ gönderirler. Aceb musanna‘ bezdir kim Hindistân'da bile olma[z], ammâ Karadeniz sâhilinde Tarabefzûn şehrinde olur. Anın dahi memdûh meşhûr bezinden her sene Âl-i Osmân pâdişâhlarına hedâyâ götürürler.

………………(1 satır boş)………………..

Bu şehr-i Arkadiya'yı dahi seyr [ü] temâşâ edüp andan leb-i deryâ ile (–) sâ‘at cenûba gidüp birkaç mahûf u muhâtara dereleri âsûde-hâl giderken hikmet-i Bârî yârî kılup sağ tarafında kenâr-ı bahre karîb Berak adası nâm cezîrenin boğazı ardından bir kâfir firkatesi zâhir olup bize râst gelüp hemân üzerimize avanta etdikde hamd-i Hudâ hemân atlarımızın boynuna düşüp dağlara tırmaşup kaçarken ardımız sıra birkaç top ve niçe yüz tüfengler atup sad şükr-i Hudâ ne bize ve ne atlarımıza bir şey râst gelmeyüp dağlara çıkup halâs olduk.

Mel‘ûn küffâr yine firkatesinin direklerin endirüp yine Berak adası ardında pinhân olup yatdı. Bizler dağlar içre 3 sâ‘at gidüp, ***[266b]*** nehr-i (–) geçdik. Bu nehir tâ Misistre ve Londar şehirleri dağlarından gelüp Anavarin kal‘ası limanında deryâya munsab olur. Ve,

{Der-vasf-ı sıfat-ı eşkâl-i cezîre-i Berak}

Mezkûr Berak adası Mora cezîresine pek yakındır kim kurşum yetişir. Ve Anavarin kal‘asıyla mâbeyne-h[üm]âları tokuz mîldir kim karayel üzre Anavarin'den gidilir. İçinde bir imâretden eser yok bir küçük sâfî kayalı cezîrecikdir. Bu adaya Bâyezîd Hân'ın Moton, Koron seferinde Berak adası deyü tesmiye etmişler ammâ lisân-ı Freng'de ismine keştîbânlar Peradna derler. Ammâ asıl liman gibi bayağı keşişlemeye mukâbil olan kenârda bir harâb kenîsecik yeri vardır, palamarı kilise önüne bağlayup gemiler demirlerin keşişleme tarafına yigirmi iki kulaç suda korlar. Ve mezkûr adanın kara tarafı kırk kulaç amîk denizdir. Barça kalyonlar murâd edinse geçer.

Ve bu Berak adamızdan kâfirin İzakilse adasına kâmil altmış mîl karayelin kerte batıdan cânibe gidilir. Ve bu Berak cezîresi önünde kâfir firkatesinden halâs olup 4 sâ‘atde,

Der-tektîb-i binâ-yı serâmed-i âlî ya‘nî kal‘a-i Anavarin-i atîk

Vech-i tesmiyesi,

………………(1 satır boş)………………..

Bânîsi Bundukanî Venedik'i banı binâsıdır. Sene 906 târîhinde Sultân Bâyezîd Hân'a Venedik kâfirleri kal‘a miftâhların amân ile teslîm etdiler, zîrâ savlet-i pâdişâhîye tâkat getiremeyeceklerin bilüp verdiler, zîrâ mukaddemâ Ebü'l-feth nice Gördüs kal‘asın feth etdiğin hâtırlarına getirüp bu kal‘a-i bî-amânı amân ile verdiler.

Ammâ Hudâ hakkıyçün ceng [ü] cidâl ile alınacak kal‘a-i serâmed değildir. İçinde suyu ve zahîresi olsa yedi sene muhâsaraya tahammülü var kehkeşân-âsâ semâya kad çekmiş bir kal‘a-i bî-hemtâdır. Hâlâ Bâyezîd Hân tahrîri üzre Mora eyâletinde cümle tekâlîf-i

örfiyyeden berîlerdir.

Kal‘ası ebr-i semâya ser çekmiş bir yalçın sarı kayanın tâ zirve-i a‘lâsında bir Şeddâdî binâ ve kûh-ı Kahkahâ-misâl bir kal‘a-i bâlâdır kim gûyâ Kürdistân'da Van kal‘asıdır. Ammâ bu kal‘anın cânib-i erba‘ası kayasın deryâ döğüp ihâta etmişdir. Ancak maşrık tarafında bir incecik kumsal yolu var karadır ve bir ince kumsal yol dahi limanın tâ ortasında vâki‘ olmuşdur. Bu iki yoldan mâ‘adâ cânib-i erba‘ası deryâdır kim bir tarafdan zafer mümkin değildir.

Ve aşağı limandan yukaru kal‘aya yokuş yukaruya üç bin adımda çıkılır gâyet dik kayalı yokuşdur. Ol tarafda şarka nâzır bir demir metîn ve kavî bâb-ı âlîsi var. Bu kapudan içerisine aşağı kal‘a derler. Cümlesi seksen aded kiremitli bâğ u bâğçesi kârgîr binâ daracık evlerdir, ammâ her biri cihân-nümâdır. Ve Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i bundadır, ammâ müfîd [ü] muhtasar câmi‘-i kâr-ı kadîmdir.

Ve kamusu beş aded dükkâncıklardır. Hân ve hammâm ve medrese ve mekteb ve bâğ u bâğçeden bir eser-i binâ yokdur. Hemân susuz bir cezîredir. Suyu aşağı liman kenârında mezkûr kumsal yerdeki kuyulardan eşekler ile kal‘aya su taşır. Ammâ garâ'ib temâşâ-yı iberdir kim su getiren eşekler üzre kal‘ada su destilerin yükledüp aşağı kuyuya endikde aşağıdaki âdemler destileri su ile doldurup eşekleri kal‘aya kovarlar. Eşekler su ile evleri önüne geldikde segâh makâmında bir âğâze-i hımâr etdikde hâne sâhibi çemenderinin su ile geldiğin bilüp eşekden suyu alup yine gönderir. Eyle mu‘allem hımârları olduğundan Mora vilâyetinde darb-ı meseldir kim "Seni Avarin eşeğinden mu‘allem ederim" deyü hüddâmlarına hitâb ederler. İşde Avarin kal‘asının tâ zirve-i a‘lâsına suları bu tertîb üzre hımârlar ile çıkar. Ve her hânedânda sarnıç mukarrerdir.

Ve bu mevsûf olan aşağı kal‘adan beyâz kayalı yol ile baş yukaru orta kal‘aya çıkup cânib-i cenûba nâzir bir küçük hadîd bâb-ı şedîdi var ve cümle beş aded evleri var. Ammâ bir azîm su sarnıcı var cemî‘i bârân-ı rahmet mîzâblar ile cereyân edüp bir katre mâ-i matar hebâya gitmeyüp yollardan sarnıca dolar, pâk kayalı şâhrâhları var. [Ve] bu kal‘ada aslâ kelb yokdur kim bevvâblar komazlar.

Ve bu kal‘a hânelerinde birkaç tut ağaçları var. Dizdâr ağa bunda sâkindir. Ve bu orta kal‘a içinde bir kat dahi iç kal‘acık vardır, ammâ hâlâ câ-be-câ der-i dîvârları harâbcadır, ammâ bunda dahi su sarnıcından gayri eser-i binâ yokdur, zîrâ benî âdem bu nârin hisâra çıkmağa âcizlerdir.

Ammâ bu mezkûr kal‘anın eğer aşağısı ve eğer yukarusunun maşrık tarafında aslâ dîvâr yokdur. Hemân yed-i kudret *[267a]* kal‘asıdır, zîrâ ol taraflar on minâre kaddi bâlâ yalçın kanara kayalardır kim ber-hevâ tayerân eden murğ-ı zeyrekler tırnak ilişdirecek yeri yok bir mücellâ ve musaykal kayalardır kim şâhinler ve karakuşlar ve kerkesler ve devlingeçler ba‘zı rahnedâr kayalarda âşiyâneler yapup dünemişler. El-ıyâzen billâh âdem aşağı bakmağa cür'et edemez. Cümle sahrâlar ve dağlar ve bâğlar cânib-i şarkda ayak altında nümâyândır. Ve cânib-i cenûbu ve kıblesi ve garbîsi tarafı cümle Bahr-i Sefîd bir buhayrecik gibi râygândır, ya‘nî tâ bu mertebe bir kal‘a-i bâlâdır.

Ve bu kal‘ada cümle yigirmi üç aded balyemez topları olup cümle liman ağzına bakar. Ve aşağıda Yeni Avarin kal‘ası burnun döğer serâmed toplardır. Ve bunun levendâtları

aşağı Yeni Avarin kal‘ası kulundan fitoz ve yarar ve bahâdır ve nâmdâr neferâtları vardır. Cümle (–) aded merdüm-hisârları vardır ammâ fakîrlerdir. Hîn-i fetihde bu kal‘a Moton kal‘ası kazâsına ilhâk olup ilâ hâze’l-ân Moton nâhiyesi olup niyâbetdir. Ve bu kal‘aya ba‘de’l-feth Bâyezîd Hân deryâsından cânibine bir germe dîvâr-ı metîn binâ etmişler, ammâ câ-be-câ dîvâr rahnedâr olmuş.

Bu mezkûr dîvâr-ı germenin karşusunda bir uzunca ve karaca adacık vardır. Kıbleden cânib-i garba tûlânîce vâki‘ olup başka bir dağcuğazdır. Bu adacık ile kal‘a kayası mâbeyni bir sığlık boğazdır kim derinliği bir kulaçdır, ammâ adacıkdan tarafa kadırgalar müstevfâ geçerler, zîrâ beri cânibden öte cânibe bir fetâ âdem el taşı atsa yetişir. Tâ bu mertebe yakın adacıkdır. Ve dahi liman kenârınca giderek bir binâ-yı azîm kemerlerle dağlardan ve kayalardan Avarin kal‘asına su getirmişler, ammâ mürûr-ı eyyâm ile ba‘zı yerleri münhedim olup amâr etmediklerinden suları gelmez.

Sitâyiş-i liman-ı azîm Avarin

Lisân-ı Freng-i Talyanca bu limanın ismine Porto Çunkor derler, ya‘nî Kova dikeni sazlığı biter demekdir. Hakîkatü‘l-hâl bu liman etrâfı sığlığında kova sazı yeşil yeşil bitüp Mısır hasîrı gibi bûriyâ örerler, latîf hasîrı olur.

Bu liman Moton kal‘asına tokuz mîldir ve Moton bu limana yıldız karayel üzerine gidilir. Ve bu liman bir hudâyî liman-ı azîmdir kim içine beş yüz pâre kadırga ve kalyon ve barça sığar.

Cânib-i cenûba gûyâ kapu gibi iki kaya vâki‘ olup cümle toplar bu boğaza nâzırdır. Sekiz rûzgâr-ı zorkârdan emîn bir vâsi‘ liman-ı emândır. Hattâ bu liman içre üç yerden nehr-i azîmler mahlût olur. Esmâları bâlâda merkûmdur.

Mezkûr limana ifrât ile büyük gemiler varıcak limanın tâ ortasında bir küçücük adacık vardır, gemiler palamarların adacığa bağlayup demürlerin rû[z]gâra göre her ne tarafa olursa bırağup a‘lâ yataklı liman-ı emândır.

Hattâ sene (–) târîhinde ibtidâ Malta gazâsı deyü yedi yüz pâre gemilerle Serdâr-ı mu‘azzam Kapudan Yûsuf Paşa ile bu limana donanma-i hümâyûn ile girüp cemî‘i Âl-i Osmân donanması sığup sulanup eski kadırgaları bunda bırağup cümle mühimmât [u] levâzımâtları askerlerin gayri gemilere yerleşdirüp bir gece bu limandan çıkup cezîre-i Girid’e ibtidâ Todori kal‘aların ân-ı vâhidde feth edüp andan Hanya kal‘asına sarılup döğe döğe hamd-i hudâ (–) günde feth etdik.

Me’âl-i kelâm oldur kim bu liman-ı Anavarin Âl-i Osmân donanmasın alır bir cây-ı emândır.

Andan bu liman kenârınca bir sâ‘at kıbleye giderken mahsûllü yerleri ve nehr-i (–) yi atlar ile geçüp,

Der-tastîr-i kal‘a-i Anavarin-i cedîd-i süflâ

Sene 977 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Sâlis asrında be-dest-i Kılıç Alî Paşa binâ etmiş bir kal‘a-i zîbâdır kim Mora eyâletinde voyvadalıkdır ve Moton kazâsı nâhiyesidir. Ve müftîsi ve nakîbi ve kethudâyeri ve yeniçeri serdâr[ı] ve kal‘a dizdârı ve (–) aded merdüm-hisârı ve muhtesibi ve bâcdârı ve harâc emîni ve mi‘mârbaşısı ve şehir

kethudâsı ve on iki aded kal‘a ağaları vardır.

Der-sebeb-i binâ-yı kal‘a-i Anavarin-i cedîd: Oldur kim bu Avarin limanı bir liman-ı azîm olup iki yerden girilir ağzı olmak ile bâlâdaki eski Ava[r]in'in topları bu limanı korudamayup top gülleleri aşırı gitdiğiyçün aşağıda deryâya berâber bu kal‘ayı liman ağzında binâ etdiler. Hakkâ ki isâbet etdiler. Hâlâ liman ağzında bir Şeddâdî-misâl binâ-yı kâr-ı İslâm bir hısn-ı hasîn sedd-i metîn sûr-ı benâm olup limanı emn [ü] emân edüp bir kal‘a-i zîbâdır. Ammâ maşrık ve mağrib tarafı deryâdır, ancak liman ağzında bir alçak kayalı burun üzre şekl-i bâdemî akçe {tahtası gibi tûlânîce bir taşra} kal‘a-i zîbâdır kim dâ'iren-mâdâr cirmi kal‘a dîvârı *[267b]* üzre üç bin sekiz yüz adımdır. Kara cânibi kayalar üzre olmak ile aslâ handakı yokdur.

Ve cümle 2 aded kapuları vardır. Bir kapusu leb-i deryâda liman kapusudur kim cânib-i şimâle nâzırdır. Ve biri kara tarafında kıbleye meftûh büyük varoş kapusudur.

Bu kapunun içerisine girirken sol cânibinde iç kal‘a hemân bi't-teşbîh Uyvar kal‘ası gibi şekl-i müseddes mühr-i Süleymân gibi altı köşe kal‘adır. Ve her köşesinde birer tabya-i metîn olup altı aded tabyalardır. Bu kal‘a-i ra‘nâ-yı musanna‘ sâfî tula ve taş ile mebnî bir sûr-ı kavîdir kim her taşı seng-i mutarraş olup her tabyası üzre birer aded kurşum örtülü kârgîr kubbe karavulhâneleri var, kal‘aya gâyet hüsn vermiş kubâb-ı müzeyyenelerdir.

Ve her tabyada ikişer kat balyemez topları var. Cümlesi limana nâzır serâmed toplardır. Ve bedenler üzre ve mazgal deliklerinde niçe yüz aded demirden saçma ve şâhî topları var.

Bu iç kal‘a yalınızca cirmi kâmil bin hatvedir ammâ germe adımdır. Ve içinde cümle 33 aded bâğçesiz kiremit örtülü ma‘mûr evleri vardır. Ve semt-i şimâle nâzır bir kapusu var. Kapu arası üzre bir azîm kubbe-i âlîdir. Kal‘a ağalarının ve neferâtlarının dîvânhâneleridir kim şeb [ü] rûz cemî‘i dîdebân ve pâsbânlar bunda pür-silâh âmâde olup nevbet beklerler.

Ve bu iç kal‘anın cümle dîvârı otuzar ayak rıhtım kalın ve enli dîvâr olup kaddi kâmil yigirmi arşın âlîdir.

Sitâyiş-i aşağı taşra kal‘a: Bunun cirmi üç bin sekiz yüz adım kâ[r]gîr binâ olduğu tahrîr olunup derûn-ı hisârda cümle altı yüz aded kârgîr binâ odalar olup serâpâ kiremit ile mestûr hânedân-ı ma‘mûrlardır.

Sultân Murâd Hân-ı Sâlis ibn Selîm Hân câmi‘i: Bu kal‘a içre olup kurşumlu ve kârgîr kubbeli ve bir nâzük minâreli musanna‘ câmi‘-i zîbâdır. Lâkin çârsû içinde olmayup tâ şehrin ortasında bir mürtefi‘ yerde hareminde havz-ı selsebîlli câmi‘-i pür-envârın kıble kapusu üzre târîhi budur:

Bi-hamdillâh yapıldı işbu câmi‘,

Komadı şöyle hâlî Hak Te‘âlâ,

Ziyâret eyleyenler bu makâmun,

Dediler târîhin hoşça a‘lâ.

Sene 1016.

Andan çârsû içindeki Ferhâd Ağa câmi‘i: Kiremitli ve nâzük ve mevzûn minâreli câmi‘dir kim on ayak taş nerdübân ile çıkılır ma‘bedgâh-ı fevkânî olup altı serâpâ kemerli kârgîr binâ dükkânlardır. Bunun dahi kıble kapusu üzre târîhi budur:

Eyledi bünyâd Ferhâd Ağa-yı ehl-i dîn,

Hasbeten lillâh ibâdet etmeğiçün kavm-i dîn,

Eşref-i abde mesâcid ola bu hısn içre hem,

Oldu târîhi be-tertîb mescidün lil-müslimîn.

Sene (–)

Bu cevâmi‘lerden mâ‘adâ mesâcidler dahi vardır. Ve cümle bir medrese-i âlimân var. Ve cümle bir aded mekteb-i sıbyân var, Sultân Murâd-ı Sâlis hayrâtıdır.

Ve cümle bir aded tekye-i dervîşân var. Ve cümle bir aded hândır.

Ve {cümle bir aded hammâmı Cığala Paşa’nındır.} Ve cümle 85 aded dükkândır.

Ekseriyyâ sokakları içre âb-ı hayât sular cereyân edüp taşradan gelir. Her sokak başında çeşme-sârlar ve gûnâ-gûn asma ağaçlarıyla müzeyyen şehirdir kim çârsû-yı hüsnüne aslâ güneş te’sîr etmeyüp cümle a‘yân-ı şehir dükkânlarda ve kahvehânelerde oturu[p] tavla ve satranç ve kûs ve dama ve mankala oynayup eğlenirler, zîrâ gâyet cezîre yerdir.

Der-eşkâl-i libâs-ı gâziyân: Cümle pîr ü cüvân ve sığâr [ü] kibârı Cezâyir esbâbı geyüp levendâne gezer. İhtiyârları fes üzre sarık ve gûnâ-gûn çukadâr peşliler geyüp bellerinde üç aded bıçaklar bir yerde ve ayaklarında kara tomaklar geyerler. Cüvân yiğitleri beyâz baldırlı ve Freng pâbuçlu ve başlarında kırmızı fesli ve sîne-çâk ve bâzûları küşâde orta kuşaklı gezerler. Ammâ zenânelerini görmedim, ne gûne libâs geyerler, zîrâ bunda avret merhûme oldukda kapudan çıkar. Gâyet ehl-i ırz gayret-keş-i nâmûs ve hamiyyet sâhibi merd-i Hudâ yiğitleri vardır.

Cemî‘i Tunuslu ve Tarabuluslu ve Cezâyirli her sene gemileriyle bunda gelüp lenger-endâz olup metâ‘-ı gûnâ-gûn ve Kara Arab köleler getirirler, zîrâ Mağrib-zemînden kopan gemiler at başın bu meydânda çeküp lenger bırağırlar, zîrâ bu Avarin kal‘ası Mağrib’e göğüs gerüp durur. Cezâyir’den çıkan gemiler cenûb lodos rûzgârıyla yıldız üzre kâmil bin mîlde bu Anavarin’e gelirler. Dâ’imâ kârları Cezâyirli iledir.

Âb [u] hevâsı latîf olduğundan halkı tendürüstlerdir. Suyu hayrât-ı azîmdir kim Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ kim Fâtih-i Bağdâd’dır, anın kapudan ve berberi Çelebi Hasan Paşa yüz bin guruş hasbeten lillâh harc edüp bir konak yerden kayaları ve kûh-ı Bîsütûnları Ferhâd gibi kesdirüp bu şehir ahâlîsine su ziyâfet eylemişdir. Hakkâ ki hayrât-ı azîmdir.

Bu âb-ı hayât gelen yerler ve kal‘a enseleri sâfî bâğ u bâğçelerdir kim ***[268a]*** limonu ve nârenci ve kebbâtı ve rümmânı ve inciri ve sâ’ir müsmirâtları ve zeytûnu ve servi dırahtları çokdur.

Hikmet-i Hudâ Âl-i Osmân diyârında bundan gayri yerde kahve ağacı yokdur. Kal‘a

kapusunun önünde yol aşırı Cerrâh Alî Çelebi dükkânının ardındaki bâğçesinde bir kahve ağacı var. Her sene bî-hisâb mahsûl verir. Eğer eşkâl-i dırahtı su'âl olunursa hemân Rûm diyârlarında hâsıl olan bir nâr ağacı gibi alçak ve küçük ağacı olur, gûyâ Yemen diyârındaki gibi ağaçdır. Ammâ nazar ta'alluk etmesin içün kimseye göstermez ve kış eyyâmlarında etrâfını keçeler ile örtüp keçe içre bir tağar âteş yakar, bir temâşâ dıraht-ı mudhikdir. Ve dahi,

Kâr-ı memdûhâtından pembeden hayâl-i rakîk [Sa]kız dimisi işlenir. Sakız dimisinden nazîfdir [kim] gûyâ Ahmedâbâd bezidir. Her diyâra hedâyâ götürürler. Ve tüfenglere tabancalı çakmak işlerler kim Cezâyir'de ve Hersek'de Taşlıca şehrinde eyle tabanca işlenmez, meşhûrdur.

Der-terkîm-i eşkâl-i taşra varoş: Kal'anın hârici kıblesinde bir düz vâsi' fezâda serâpâ [bâ]ğ-ı iremli kârgîr binâlı tahtânî ve fevkânî ve kiremit örtülü cümle iki yüz aded evlerdir, ammâ ekseriyyâ Rûm keferesi hâneleri olup Ermenî ve Yahûdî yokdur. Ve cümle bir mahalle mescidi ve cümle bir hân-ı müsâfirîn ve cümle on beş aded dükkân-ı mücâvirîni var. Hammâmı ve gayri hayrâtları yokdur. İllâ cümle bir aded mesîregâh mesken-i fukarâ-yı hânkâh vardır.

………………(1.5 satır boş)………………..

Bu kal'ayı dahi seyr edüp cümle gâziyân-ı mücâhidânlar ile vedâ'laşup baba oğuldan ayrıldıkda ağlaşır gibi ağlaşarak birbirlerimizden ayrılup kıble tarafına leb-i d[er]yâ ile bâğlar ve zeytûnlükler içre kâhîce taşlıca yerler üzre 3 sâ'atde renc-i anâ çekerek gidüp,

Der-takrîr-i binâ-yı metîn-i ibret-nümûn ya'nî hısn-ı hasîn-i hisâr-ı üstüvâr-ı Moton

İbtidâ bânîsi Hazret-i Yahyâ *aleyhi's-selâm* asrında kavm-i Amâlika binâsıdır. Ba'dehu İşpanya amâr etdi. Ba'dehu bir hiyel [ü] şeytânat ile Bundukanî Venedik'i bu kal'ayı kabza-i teshîre alup dahi metânet üzre binâ etdi. Be-kavl-i müverrihân-ı Âl-i Osmân ba'dehu sene 906 târîhinde bir azîm donanma-i hümâyûn ile bahren ve leşker-i bî-hadd [ü] bî-pâyân cünd-i müslimîn ile berren Sultân Bâyezîd-i Velî bizzât kendüler gelüp muhâsara edüp (–) ay döğe döğe cebren ve kahren dest-i Venedik'den feth etdiklerine târîhi budur:

Mülhem olup Lâmi'î Hak kıbelinden dedi

Kan dedi târîhini feth-i bilâdı'l-Fireng.

Sene (–).

Kuvvet-i bâzû ile yürüyüş edüp kılıç ile feth olduğundan anıniçün derûn-ı câmi'lerdeki hatîbler minbere kılıç ile çıkarlar. Ve hâlâ şehir içre ba'zı rûy-ı dîvârlarda küffârın kanları alâmeti durur kim küffârın kanı kellelerini seyl-i hûn-ı revân götürmüşdür.

Bu kal'a-i v[â]lâ ibret-nümâ zamân-ı kadîmde Freng-i bed-reng küffârının sağ gözü idi. Sol gözü Körfez adasıdır. Bu gözü çıkup dest-i İslâma girdi. Körfez adası kal'asın da Hudâ kerîmdir, anı da çıkarup inşâallâh feth ederiz. Bu kal'a dahi cümle ehl-i deryânın at başı meydânıdır.

Tahrîr-i Bâyezîd Hân üzre Mora paşasının kâ'immakâmı tahtı olup iki yüz askeriyle zabt edüp üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâ olup nâhiyesi (–) aded ma'mûr kurâlardır.

Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı yokdur, ammâ nakîbi ve şeyhülislâmı ve yigirmi dörd aded tuğ ve alem sâhibi kal'a ağalıkları ve kal'a dizdârı ve cümle yedi yüz aded merdüm-hisârı var. Lâkin a'yân [u] eşrâfı yokdur. Cümlesi gâziyân-ı serbâzân-ı mücâhidân-ı fî-sebîlillâh şehbâz ve bahâdır şehnâz fetâları vardır. Cümleden sâhib-i hüküm dizdârdır. Ve azeb ağası ve cebeci ağası ve topçu ağası ve muhtesib ağası ve bâcdâr ağası ve mi'mâr ağası ve şehir kethudâsı ve harâc ağası yine kal'a ağalarındandır, zîrâ cümle harâcları kendülerinin aklâmlarıdır.

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Moton

Mora cezîresinin hâkinde kıbleye karşu bir alçak kayalı yerde leb-i deryâda bir burun üzre binâ olunmuşdur. Yıldızdan lodosa tûlânîce gûyâ surâhî bardak-misâl bir Şeddâdî binâ-yı metîndir kim cânib-i erba'ası deryâdır, ammâ yıldız tarafında dörd yüz adım seng-i hârâ karaya muttasıl kayadır, ammâ bu taraf iki kat kesme kaya handak-ı azîm vâsi'dir. Ve bu dörd yüz adım olan kara tarafındaki handakı küffâr *[268b]* ol kadar derk-i gayyâ-vâr amîk etmiş kim kal'ayı çevirüp cezîre gibi etmeğe az kalmış. Hemân sehel dahi kayaları kesilse bu kal'a-i Moton bir ada olur, acîb ü garîb himmet edüp kesmişdir.

Ve bu iki kat kesme handakları yüzer adım enli ve beşer altışar yerden asma makaralı zencîrler ile her gece kalkar haşeb cisirlerdir.

Ve handak içine nâzır gûnâ-gûn mazgal delikleri olup ol kara tarafı üç kat biri birinden âlî sedd-i İskender-misâl serâmed dîvârlardır. Ve her kat dîvârı kırkar ve ellişer ayak enli Şeddâdî hâ'it-i acîb dîvârlardır. Ve bu dîvârların iç yüzleri ellişer adım dolma rıhtım ve çim toprak yığılıdır kim murâd olunsa bu dîvârlar üzre fârisü'l-hayller cirid oynamak mümkindir.

Ve bu kara tarafları kat-ender-kat tabya-i azîmlerdir kim kirpi tüğü gibi balyemez topları cemî'i mühimmât [u] levâzımâtlarıyla âmâde durup ejder-i heft-ser-misâl arabalar ve şütürler(?) üzre serâmed toplardır.

El-hâsıl küffâr bu kara tarafından havf etdiğiyçün bu kal'anın bu cânibin gâyet metîn ü müstahkem etmişdir, ammâ hamd-i Hudâ küffâr yine korkduğuna uğrayup yine bu tarafdan Bâyezîd-i Velî döğe döğe toplar ile münhedim edüp yürüyüş ile feth olmuşdur. Ve bu kara tarafı iç {yüzü köşesinde,

Eşkâl-i iç hisâr}: Yedi yüz adım cirimde iç kal'adır kim ana Moton ve Koron halkı kasaba derler, ya'nî şehrin bir köşe ucunda vâki' olduğundan kasaba ta'bîr ederler, zîrâ ibtidâ bu kal'a feth olup birkaç eyyâm asker-i İslâm bunda sâkin oldular.

Bu nârin hisâr içinde cümle elli aded hâneleri var. Ve Sultân Murâd-ı Sâlis'in bir küçük câmi'i var, tarz-ı kadîmdir, ammâ gayri imâret ve hân ve hammâm ve çârsû-yı bâzârdan nişân yokdur.

Der-sıfat-ı eşkâl-i kal'a-i kebîr Moton

Bu taşra büyük kal'a dâ'iren-mâdâr cirmi bin beş yüz adımdır. Ammâ kara tarafından mâ'adâ leb-i deryâda olan dîvârları yalın katdır. Ve kaddi kâmil yigirmi arşın yüksek dîvârdır. Ve enniliği yigirmi ayak enli dîvâr-ı âlî olup böyle iken dîvârlardan içeri şehre deryâ fırtınası girüp damlar üzre deryâ suyu dökülüp sokaklardan seyller cereyân eder. El-

hâsıl deryâ altı bir kal‘adır.

Ve iç kal‘a ile bu kal‘anın cümle etrâflarında yigirmi beş aded kulle-i mevzûn metîn müstahkemleri vardır. Ammâ cümleden kal‘anın keşişleme cânibine liman ağzındaki Sultân Süleymân mendireği bir azîm kulledir kim rûy-ı arzın kılâ‘larında misli meğer Selânik kal‘asında yine Süleymân Hân’ın Kelemerye kullesi ola. Hemân bu dahi Kelemerye kullesi gibi on iki köşe evce berâber tokuz kat bir burc-ı mendirekdir kim felekde bî-hemtâdır. Suya berâber on iki köşesinde on iki demir kapaklı top deliklerinde on iki aded âdem sığar serâmed topları var kim karşu deryâ içinde Sipanca adasında aslâ kuş kondurmaz, topları üzre târîhleri budur:

Süleymân-ı zamân sultân-ı a‘zam,

Buyurdu topları heybet-ejder,

Dem urup ra‘d-veş gıjgırdığınca,

Ola a‘dâ hisârı hâke yekser.

Ba‘zı topları üzre üstâd-ı rahnegân(?) böyle ebyâtlar yazmışlar, hakkâ ki sikke-i kilk-i cevâhir-nisârların tuçda kazmışlar.

Bu kal‘anın dizdârı ve cümle neferâtları başka ağalıkdır, zîrâ bu kulle-i bâlâ aşağıdan tâ yukaru zirve-i a‘lâsına çıkınca beş tabaka olup kirpi gibi topları her yanında mevcûddur. Limanı ve gayri cânibleri korudup cümle üstü nîlgûn kurşum örtülü olup andan cereyân eden bârân-ı rahmetden âb-ı nâblar bu kulle içre su sarnıcına cem‘ olur. Hakkâ ki bu mendirek kullesinde Süleymân Hân’ın Mi‘mâr Sinân’ı arz-ı ma‘rifetin icrâ etmiş. Bu kullenin cânib-i şimâle mekşûf ancak bir demir kapucuğu var. Önünde cisr ile geçilir bir kapudur kim talattum-ı deryâda bu kulle deryâ içinde kalup etrâfı dökündü kayalı taşlardır.

Ammâ büyük kal‘anın cümle dörd aded kapuları vardır. Evvelâ yıldız rûzgârı tarafına büyük varoş kapusu dörd kat dolambaç eğri büğrü girilir sa‘b kapulardır. Bu kapuların araları ve cânib-i erba‘aları sâfî mazgal delikleri ile ârâstedir. Ve sâfî kirpi tüğü gibi zeyn olmuş balyemez toplar ile pîrâstedir.

Ve taşra büyük cisir kapusu üzre Sultân Bâyezîd-i Velî‘nin bir tuçdan topuzu alâmeti var, ya‘nî bu kal‘ayı topuzumla aldım demek alâmetidir. *[269a]* Ve bir mermerden alem alâmeti ve bir mermerden kavun ve bir mermerden karpuz alâmeti var, ya‘nî kavun ve karpuz mevsimi mahallinde feth eyledim, demek alâmetidir.

Alâmet-i diğer: Ve mezkûr büyük kapudan içeri orta kapuda dahi içeri iç yüzünde kapu kemerinin altında bir kalın balık eğegisi kemiği var, kâmil on beş arşın tavîl balık kemiğidir kim ibret-nümâdır. Zencîrler ile kapu kemeri altında maslûbdur. Ammâ böyle bir balık kemiğini Alman vilâyetinin Danimarka vilâyetinde seyr etdim, kâmil yetmiş adım kaddi bir üstühân-ı mâhî olup amûd-ı kebîr-misâl kalın idi, ammâ bu Moton kal‘asındaki dahi ibret-(…) idi.

Ve maşrık tarafında iki kapu dahi limana nâzır küçük kapulardır, ammâ biri ba‘zı zamân işler, ba‘zı mahal mesdûd durur, ammâ biri dâ’imâ meftûhdur. Ve bu kapular önünde leb-i deryâda kızak kundaklar üzre limanı muhâfaza eder mefret azîm toplar var kim her birine âdem sığar. Ve bir kapusu dahi burc-ı mendirek kullesi kapusudur kim cânib-i lodos rûzgârına nâzır bâb-ı sağîrdir. Lâkin bu kapu dahi dö[r]d kat kavî ve sa‘b u metîn bâb-ı hadîdlerdir. Bu kapu üzre bir kulle-i bâlâsı var. Zemînden yukaru bu kal‘anın zirve-i a‘lâsına kâmil yüz kademe taş nerdübân ile urûc olunur bir kulle-i serâmeddir.

Ve bu kal‘a içi yıldızdan lodosa dörd aded vâsi‘ sokaklardır, tûlleri yedişer yüz aded germe adım şâhrâhlardır. Ammâ bu kal‘anın enniliği liman tarafından mağrib tarafına cümle on aded vâsi‘ sokaklardır ve cümle üçer yüz adımdır. Bu kal‘a böyle ensiz ve tûlânîce vâki‘ olmuşdur. Lâkin bu mezkûr olan tarîk-i âmların cümlesi iri taşlar ile mücellâ kaldırım döşelidir kim gâyet pâk şâhrâhları vardır. Bu cirmde ve bu eşkâlde olan kal‘anın evsâfı tamâm olup,

Der-evsâf-ı cevâmi‘hâ-yı selâtîn-i müslimât: Cümle yedi aded mihrâb-ı ma‘bedgâh-ı mü’minândır. Evvelâ iç kal‘ada Sultân Murâd Hân-ı Sâlis câmi‘i ve büyük kal‘ada Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i, kenîse imiş. Âye[t]: Sûre-i Bakara [46] nassı üzre hîn-i fethde bu deyrin mihrâbı Kudüs’den Mekke’ye velî olunup beytullâh-ı müslimîn olup hâlâ derûn-ı câmi‘de on altı aded mermer sütûn üzre tâk-i havarnaklardır kim her biri gûyâ tâk-i Kisrâların üzeri servi dırahtı kirişleri üzre münakkaş tavandır. Tûlı yüz ayak ve arzı seksen ayakdır. Bir nâzük ve musanna‘ tarz-ı kadîm kârgîr minâre-i mevzûnu var, câmi‘-i kebîrdir.

Der-mesâcidhâ-yı âbidât: Cümle (–) aded buk‘a-i zâhidânı var. Evvelâ Tekye mahallesi mescidi ve Şeyh Efendi mahallesi mescidi ve Aşağı mahalle mescidi ve Uryânî mescidi ve Çârsû mescidi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-tenkîl-i dâru’t-tedrîs-i sûhtevât: Cümle (–) aded dâru’t-tahsîl-i ulûm-ı müfessirân muhaddisân dâru’l-kurrâ-i huffâzândır. Evvelâ medrese-i Bâyezîd Hân, talebeleri çokdur, ammâ hâfız-ı kur’ânları yokdan azdır. Var ise hâfız-ı Kur’ân’ı evlâd-ı Arab-ı mücâvirândır.

Der-tescîl-i mekteb-i tıflân-ı necîbât: Cümle 4 aded dâru’t-ta‘lîm-i ebcedhân-ı püserândır. (–) (–) (–) (–) (–)

Der-tezkîr-i hânkâh-ı dervîşân-ı meczûbât: Cümle (–) aded hâne-i zikrullâh-ı erbâb-ı tarîk-i Âl-i Abâ'dır. Cümleden Tekye mescidinde pîşvâ-yı tarîk Azîz Efendi tekyesi ve

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-dâru'l-ıt'âm-ı fakîrân-ı imârât: Cümle iki aded imâret-i dâru'z-ziyâfe-i müsâfirîni var. Sultân Bâyezîd'in ve Şeyh tekyesinin ni'metleri mebzûldür. Ammâ bu şehirde fukarâları imârete muhtâc etmez, niçe yüz aded gâziyân-ı mücâhidândan hânedân sâhibleri velî-ni'am ve sâhib-i kerem âdemler var.

Der-medh-i aded-i binâ-yı hammâmât: Cümle bir aded hammâm-ı müfîd [ü] muhtasardır, ammâ niçe yerde hânedân hammâmları olup pâk ve tâhir gâzîleri var.

Der-temeddüh-i dekâkîn-i erbâb-ı sanâyi'ât: Cümle kırk aded dükkân-ı ehl-i hırefdir, ammâ yine her metâ'-ı zî-kıymet eşyâlar bî-kıymet bulunur.

Der-ibret-nümâ-yı mutalsamât-ı acâ'ibât: Çârsû meydânı ile varoş kapusunun iç yüzünde bir mahall-i vâsi'de bir somâkî alaca amûd-ı müntehâ üzre bir mermerden mebnî tâbût vardır. İçinde bir kral meyti vardır, derler. Niçe âdemler içinde tibr ve iks[î]r-i a'zam vardır derler. Ammâ Latin keferelerinin târîhlerinde yazduğu üzre bu kal'ada yılan ve çıyan ve akreb ve sivri sinek olmasın içün tılsımât vardır, derler.

Der-tenmîk-ı aded-i hânedân-ı ağavât: Cümle kal'a içre sağîr ü kebîr tahtânî ve fevkânî hâne-i müselmânı yedi yüz aded ma'mûr u mükellef ***[269b]*** ve mükemmel Şeddâdî kefereden kalmış metîn ü kavî binâ evlerdir kim cümle la'l-gûn kiremit ile mestûrdur. Ammâ suları yokdur, taşradan getirirler, lâkin hîn-i muhâsara mülâhazasıyla her hânedânlarda su sarnıçları mukarrerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-temimme-i evsâfât-ı şehrengîz-i külliyât: Bu kal'ada olan toplar bir kılâ'da yokdur. Meğer Rodos kal'asında ve Akdeniz ve Karadeniz boğazlarında ve İslâmbol'da Sarâyburnu'nda ve Tophâne'de ve Budin kal'asında ve Eğre kal'asında ola. Cümle yüz toksan aded sağîr ü kebîr top-ı kal'a-kûplardır kim her biri birer kal'a değer. Allâh şerr-i a'dâdan hıfz ede. (–) (–) (–) (–)

Der-sitâyiş-i liman-ı vâsi'-i buhayrât: Bu kal'anın maşrık tarafında iri taşlar ile binâ-yı kavm-i Amâlika bir liman-ı azîmi var ammâ büyük barçalar ve karavana kalyonlar giremezler, ammâ küçük şitiye ve potaç ve pink ve burtun ve polaka ve tartınar ve galyeta ve kadırga ve çekeleve ve zarbina(r) ve şayka gemiler girüp müstevfâ yatırlar, ammâ büyük barça gemiler limana karşu denizde demir kuvvetiyle yatırlar. Bir hudâyî liman-ı latîfdir kim gemiler palamarların liman kenârlarında olan azîm taş direklere bağlayup demirlerin maşrık tarafında deryâya bırağup yatırlar, zîrâ bu deryânın umku altı ve yedi ve on kulaç yerleri olup her gemi kışlamak mümkindir. Ve bu limanın iki mîl kıble tarafına,

Der-vasf-ı eşkâl-i cezîre-i Sipanca: Bu ada ile Moton kal'ası arasından yat gemiler geçmesin deyü Sultân Bâyezîd-i Velî Moton önündeki mendirek kal'asın binâ eder. Ba'dehu Süleymân Hân dahi mükemmel vâsi' binâ kal'a-i mendirek edüp gâyet emn [ü] emân olup bir enâyî ve ecnebî düşman gemisi geçmek değil bir murğ-ı zeyrek bu mendirek önünden uçamaz ve bir çırnık deryâdan geçemez. Ve bu Sipanca adasının maşrık tarafında Hudâyî bir eyice limanı var, ismine Porto Lonko derler, ya'nî Uzun liman deyü

Freng lisânında tahrîr ederler. A‘lâ yataklı limandır, ammâ içecek suları acıcadır. Bu cezîre kıbleden yıldız tarafına iki çatal tûlânîce vâki‘ olmuş bir adacıkdır.

Der-medh-i bi’r-i mâ-i hayât: Bu limandan cümle keştîbânlar sandallar ile kenâr-ı limana der-kenâr olup varulları ve kavataları ve destileriyle Moton’un kapusundan taşra yıldız cânibinde olan varoşda Hamursuz nâm bir su kuyusu var. Kâfir zamânından kalmış bir çâh-ı âb-ı nâbdır kim nazîri yokdur. Cümle mellâhân-ı keştîbân-ı fellâhân ve şehir halkının kibâr u sıbyân olan hüddâmânları bu kuyudan su çeküp isti‘mâl ederler. Ve niçe sâhibü‘l-hayrâtlar bu kuyunun etrâflarında taş tekneler edüp cümle garîbü‘d-diyâr fukarâ-yı tüccârân bunda câme-şûyluk edüp libâsların pâk ederler. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı taşra varoş-ı mahallât: Bu şehr-i rabât şîrîn müzeyyen-i İremezât Moton kal‘asının taşrasında yıldız cânibine bir ok menzili ba‘îd vâki‘ olup cümle iki yüz aded ma‘mûr u mükellef kârgîr binâlı ekseriyyâ tahtânî keferelerin menhûs hâneleridir. Aslâ bunda müselmân hâneleri yokdur. Lâkin bâğlarında ve bâğçelerinde a‘yân-ı kibâr hâneleri ve maksûreleri olup teferrücgâhlar için binâ olmuş ârâmgâhlar bî-hisâbdır. Bu varo[ş] hâneleri dahi cümle kiremit ile mestûr dâr-ı fücûrlardır. Ve cümle bin aded merâm bâğavâtdır. Cümlesi kal‘a a‘yânı ve kal‘a neferâtlarınındır. Zeytûnu cihânı dutmuşdur. Limonu ve turuncu [ve] inciri ve engûrü ve rümmânı cümle hadîkaları zeyn etmişdir.

Ve cümle elli aded dükkân-ı ehl-i harâbât ya‘nî meyhâne-i muharremât dükkân-ı meykedeleri var, gayri imârât yokdur. Lâkin leb-i deryâda bir vîrân hammâmı var, kâhîce işler dediler. Suyu bu hammâma karîb Freng kuyusundan gelir.

Der-çâh-ı mâ-i imârât: Bu âb-ı hayât kuyu bir musanna‘ temâşâgâhdır kim üstâdân-ı Freng-i asfer-reng bu bi’r-i mâya var makdûrun sarf edüp kuyu üzre sekiz yerden pâyendâzlar üzre tâk-i kuzahlar binâ edüp kuyu üstünde ortası delik bir kubbe-i âlî edüp etrâfını alçacık dîvârcık edüp dahi etrâfına incecik mermer sütûncuklar edüp dahi üstüne asma kameriyyeleri edüp câ-be-câ etrâfında soffalar ve dikkeler etmiş kim gûyâ bir kasr-ı âlî olup mezkûr kuyu bu kubbe altında binâ olunmuş bu kasr-ı a‘lânın taşrasından yokuş yukaru atlar ile çıkılır bir yolu vardır.

Bu kasrın kubbesi ortasındaki mezkûr kuyu üzre olan delik üzre üstâd-ı Freng gûnâ-gûn çarh-ı musanna‘lar ile su dollâbları îcâd eylemiş kim niçe engâzları cümle demirdir. Ve dollâb kovalarının ipleri dahi zencîrlerdir. Bu dollâba atları koşup çarhları deverân etdirdikçe kubbede olan mezkûr delikden kovalar aşağı kuyudan suyu yukaru kasra çeküp andan aşağı minâre kaddi ***[270a]*** su uçup terâzûler ile şehrin hânedânlarına ve sarnıçlarına ve hammâm ve amâristânlarına gider, bir ibret-nümâ çâh-ı mâdır. Lâkin ba‘zı zamân atları olmayup işlemez, ammâ aşağıda kuyusu şeb [ü] rûz mu‘attal durmaz.

Hakkâ ki san‘at-ı garîbe ve acîbe temâşâgâhdır kim her bâr atları hâzır olup sehel şey ile ma‘mûr olsa kal‘a içindeki çeşmeler amâr olurdu.

Ve bu varoşda Balı Dede türbesi kurbunda bir küçük hânı var, kiremit örtülüdür. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-memdûhât-ı müsmirât-ı sun‘-ı Hudâ-yı fevâkihât: Evvelâ zeytûnu rub‘-ı meskûnda yokdur. Ve çiçek inciri hod cihân-ârâ olup çokdur.

………………(1 satır boş)………………..

Der-güzîde-i meşhûr-ı kâr-ı sanâyi‘ât: Cümleden sâbûnu misk gibi râyiha-i tayyibesi vardır. Esbâbı gül-i pembe-misâl pâk eder. Ve pembesi firâvân olmağın beyâz ve rakîk kara dimisi ve nâzük harîri olur, zîrâ cümle dağ ve bâğlarında dud ağaçları çokdur.

Der-vasf-ı hevâ-yi dilsitân bâd-ı nesîm-i müferrehât: Hevâsı mâh-ı Temmûz’da iki ay gâyet şiddet-i hâr üzre olup sehel sakîlcedir, ammâ on ay hevâsı ol kadar latîfdir kim gûyâ Halebü’ş-Şehbâ ve şehr-i Ma‘arratü‘n-nu‘mân’dır. Hakîr anda iken bahâr eyyâmları olup eyle safâlar etdik kim ta‘bîr ü tavsîf olunmaz. Kış eyyâmları hod gâyet latîf hevâ-yı nazîf olur deyü ahâlî-i vilâyet hevâ-yı şitâsın medh etdiler, zîrâ bu şehirlerde aslâ kar yağmadığından bir bender-âbâd iskeledir kim Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus ve Cerbe ve Hilâl vilâyetlerinden beher sene niçe yüz pâre barça galyonlar niçe yüz bin gûne metâ‘lar ve niçe bin siyâh Arablar bu iskeleye gelüp andan Maşkolor panayuruna giderler.

Der-acâ’ibât-ı gazâ-yı ekber-i âmedânî: Hikmet-i Hudâ biz bu şehirde iken Cezâyir’den ve Tarabulus’dan beş pâre korsan gâziyân levendân gemileri orsa bayraklar açup pupa eyyâm-ı müsâ‘id ile gelirken hemân kal‘a önünde olan Sipanca adası ardından iki aded kâfir kalyonları her biri dağ gibi seksener pâre yatırtma tuç top çeker Freng kalyonları bizim Cezâyirli kalyonları önlerine çıkadüşdü.

Hemân sâ‘at bizim beş pâre Cezâyir galyonlarının kapudanaları ve paturunaları ve iryaleleri kâfir üzre tıramola edüp tarfetü‘l-ayn içre müslim ve gayri müslim galyonları birbirlerine sarılup birbirlerine eyle top ve kumbara ve muşkat urup sadâ-yı Allâh Allâh istimâ‘ olunur, ammâ mendirek kullesinden temâşâ ederiz, ammâ tarafeynin top ve tüfenglerinin dûd-ı bârûd-ı siyâhından gemiler aslâ görünmez, ammâ bir ceng [ü] cidâl [ve] harb [ü] kıtâl oluyor kim zemîn ü âsımân dir dir ditreyüp durur. Bir sâ‘at murûrundan sonra bir bâd-ı nesîm İslâm tarafına esüp cümle gemiler râygân olup meğer cümle guzât kâfir kalyonlarına girüp direklerine çıkup cümle küffârın çarmıh ve halat alatların baltalar ile kesüp kâfirin yelkenleri cümle deryâya düşüp cümle guzât küffârın gemileri içinde kılıç urup Allâh demede. Ve yine ceng-i savaş-ı perhâş olmada. Hikmet, rû[z]gâr bunlar[ı] Moton kal‘asına doğru sürüp getirdi.

El-hâsıl kıssayı ne dırâz edelim. Yedi sâ‘at germâ-germ ceng-i azîm olup âhır-ı kâr küffâra gâzîler amân u zamân vermeyüp iki pâre kâfirin dağ gibi kalyonların feth edüp cümle haçlı bayrakların baş aşağı edüp liman-ı Moton’a girirlerken bir top u tüfeng şâdımânlıkları olmuşdur kim diller ile ta‘bîr ve kalemlerle tahrîr olunmaz.

Netîce-i kelâm kal‘ada ve keştîlerde üç gün üç gece zevk u şevk u şâdımânlar etdiler, zîrâ feth etdikleri gemilerin her biri kal‘a-misâl idi. Meğer içinde Girid cezîresine gidecek mâl-ı hazîne ve mühimmât ve cebehâne-i imdâd levâzımâtı var imiş. Cümle mâl-ı ganâ’imi cemî‘i guzât-ı müslimîn kalyonları üzre pay edüp altı yüz esîr sağ ve dörd yüz kefere mecrûh ve dörd yüz aded kefereler dendân-ı tîğdan ve sademât-ı topdan cümle mürd olup lâşe-i murdârların cümle deryâya atdılar.

Ve yüz yetmiş aded gâzîleri şehd-i şehâdet câmından nûş etdiler, gemiden taşra çıkarup e’imme ve hutebâlara teslîm olunup techîz [ü] tekfînlerinin ma‘ûnetleri görüldü.

Andan gazâ mâlından kâ’immakâm-ı vilâyete kânûn üzre üç kîse guruş liman hakkı verdiler. Ve dizdâra ve kadıya ve sâ’ir kal‘a ağalarına el-hâsıl cümle a‘yâna

merâtiblerine göre hedâyâlar verdiler. Hattâ hakîr-i pür-taksîre bir Freng gulâmı ve niçe çuka ve kumâşlar *[270b]* ihsân etdiler. Ve hüddâmân-ı gılmânlarıma bile in‘âmlar etdiler.

Ba‘dehu cemî‘i şühedâları gasl edüp cümlenin cenâzelerin bir yerde bir namâz ile kılup tevhîd [ü] tezkîr ile kal‘anın hâricinde yıldız tarafında kal‘a ile taşra varoş arasında,

Der-beyân-ı kubûr-ı şühedâ-yı gâziyân-ı şehr-i Moton

Bu mahalde meşhed-i gâziyân-ı kadîm ki Sultân Bâyezîd-i Velî asrında kal‘a altında şehîd olanların yanlarında bu Cezâyirli şühedâların defn edüp rûhlarıyçün Yâsîn-i şerîf ve Fâtiha-i ümmü‘l-kitâb-ı latîf tilâvet olunup herkes vatanlarına revâne oldukda bu hakîr gayr[i] ziyâretgâhlara meşgûl oldum. Evvelâ bir kubbe-i âlî içinde

Meşhed-i Gâzî Silihdâr Ağa: Sultân Bâyezîd Hân’ın makbûl [ü] merğûbu iken ser-i sa‘âdetin top götürdükde Bâyezîd Hân hemân ol ân iki rek‘at salât-ı Sübhân kılup el açup,

“Behey âteşe yanası kal‘a dahi bu ânda da mı feth olmayup bir yâr-ı gâr-ı hem-râz şâhbâz-ı silihdârımı şehîd etdin” deyü bed-du‘â etdikde bi-emrillâhi te‘âlâ hemân Moton’un iç kal‘asında bir azîm bârûd-ı siyâh tutuşup niçe bin küffâr ender-hevâ mu‘allakast olup ol ân Kasaba nâm iç kal‘a feth olup taşra büyük kal‘a sonra kılıç ile feth olmuşdur.

Ve bu mezâristânda beş aded kubbelerde beş aded vüzerâlar ile yedi bin aded şehîdân-ı gâziyânlar medfûnlardır.

Ziyâret-i Balı Dede: Kurbunda bir küçük hân vardır kim hânda mihmân olanlar elbette ziyâret ederler. Ve ziyâret-i

………………(1 satır boş)………………..

Bu ziyâretleri edüp ol gece şehirde cemî‘i şühedâların gâzîler helvâsı ziyâfetleri yeyüp niçe yüz bin İhlâs-ı şerîfler tilâvet olunup savâbları şehîdân-ı gâziyân ervâhlarına hibe olup ale’s-sabâh hakîr cümle ahbâb ile vedâ‘laşup ve yarar refîkler verüp önümüzce kulağız-ı pür-silâh olup maşrık cânibine 3 sâ‘at gidüp,

Karye-i Kokinapoli: Lisân-ı Rûmca kırmızı kuş köyü derler. Moton kal‘ası dizdârının ze‘âmeti köyüdür.

Andan yine maşrık tarafına 3 sâ‘at zeytûn bâğları içre âb-ı hayât sular içerek,

Evsâf-ı binâ-yı ibret-nümûn, ya‘nî rabât-ı müzeyyen kal‘a-i Koron

Bânîsi Bundukanî Venedik banıdır. Lisân-ı Latin’de ismi Gorona’dır. Gorona’dan galat-ı meşhûr Koron derler. Lisân-ı Rûmda Gorona Katror derler, zîrâ bir zamân bu kal‘ada tâc-ı İskender goronası durmak ile Rûmlar Gorona Katror derler.

Netîce-i kelâm niçe divelden divele intikâl edüp âhır-ı kâr sene 906 târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî‘nin Moton kal‘asın feth etdiğin bu Koron küffârları istimâ‘ edüp mehâbet [ü] savlet-i şehriyârîye tâkat getiremeyeceklerin küffâr-ı hâksâr bilüp derhâl Koron kal‘asının miftâhların Bâyezîd Hân’a teslîm-i emân-ı istîmân edüp vere verdiler.

Lâkin bu kal‘a-i gevher-nigîn otuz beş sene dest-i İslâmda durup Süleymân Hân Kızılelma-yı Alman üzre Beç‘de ve Prak’da ve Budin-i sedd-i îmân kal‘aları tarafında ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâlde iken yine Alman kralı olan Ferdinand kral-ı

dâll-ı pür-tadlîlin ığvâ ve tahrîk (…)etiyle Venedik Pirinc-pirimi sene 940 târîhinde altmış pâre kadırgalarıyla ol Moton kal‘asını muhâsara etmek sadedinde iken gâziyân-ı Moton kitâbı metinden görmüş gibi küffârı mezkûr balyemez topları endâht edüp küffârın altı pâre mavunaların Sıpanca adası önünde gark edüp küffâr-ı dûzah-karârın karârları firâra mübeddel olup bu kal‘a-i Koron’a gelüp limanına lenger-endâz olup ol ân taşra cenûb cenbin döğüp cümle etrâf re‘âyâların yetmiş bin gûne dâm [u] tezvîr-i hiyel [ü] şeytânat hulf-ı va‘deler ile re‘âyâları kendülerine râm edüp murâd [u] merâmları üzre kal‘a-i Koron’u muhâsara ederler.

Meğer ol asırda gâziyân-ı Koron’a tâ‘ûn-ı ekber istîlâ edüp bir vâveylâ vü vâveledâda dörd bin aded gâzî merhûm olmuşken derûn-ı kal‘ada iş erleri olmak ile kal‘a kırkıncı günde vere ile kâfire kal‘ayı birkaç muhannes nâbekâr bîkâ[r u] bedkârlar verüp seg ber-sahrâ her biri bir tarafa giderler.

Küffâr kal‘ayı kabza-i tasarrufa alup mülk-i mevrûsumuz yine elimize girdi mülâhazasıyla cümle keştîlerde olan mühimmât [u] levâzımâtların kal‘aya koyup kal‘ayı gereği [gibi] Kahkahâ-vâr amâr etmeğe şürû‘ eder. Çünki bu haber-i mûhiş Budin altında Süleymân Hân’ın mesmû‘-ı şerîfleri olunca hemân ol ân Semendire sancağından Yahyâ Paşazâde Mehemmed Beğ‘e Mora sancağın verüp ve kapudan paşayı dahi deryâdan ***[271a]*** gönderüp sene-i mezbûrede asâkir-i İslâm berren ve bahren kuşadup niçe bin hüsn-i tedbîrler ile derûn-ı kal‘ada olan cengâver dilâver Urûm [ve] Arnavud’u ve Freng’i içlerine tefrîka düşürüp Rûm ve Arnavudlar Freng’i kal‘ada cümle kırup kal‘a-i Koron’u yine Mehemmed Beğ‘e teslîm edüp amân ile Urûm [ve] A[r]navudlar kal‘adan çıkup her biri dâru’l-bevârlarına gitdikde mîr-i müşârun-ileyh kal‘a miftâhların Süleymân Hân’a müjde haberiyle gönderir.

Ol zamândan berü hamd-i Hudâ dest-i İslâmda olup Süleymân Hân tahrîri üzre Mora eyâletinde Moton kâ’immakâmı hükmünde olup yüz elli akçe şerîf kazâdır.

Nâhiyesi (–) aded ma‘mûr kurâdır. Kethudâyeri, serdârı, emîni, bâcdârı, harâc ağası, mi‘mâr ağası, muhtesib ağası, şehir kethudâsı, cümle on iki aded kal‘a ağası, cümle üç yüz nefer kal‘a neferâtları ve a‘yân-ı eşrâfı, nakîbü‘l-eşrâfı, şeyhülislâmı, deryâ beğleri, niçe sancak sâhibi ümerâ-yı mîr-i mîrânları vardır. Moton’dan ziyâde a‘yân-ı kibârı vardır.

Der-zemîn-i eşkâl-i sûr-ı Koron-ı meşhûn

Akdeniz sâhilinde Koron burnunda bir kırmızı kaya üzre bir minâre-i pespâye kaddi kadar yüksek yerde kıbleye ve maşrıka mukâbil iki kal‘adır, ammâ biri biri üzre hâ’ildir. Biri Koron kal‘asıdır ve biri Livadye kal‘asıdır, ammâ şimdiki hâlde Livadye kal‘ası münhedim olmuş durur.

Feth-i sânîde Yahyâ Paşazâde Mehemmed Beğ bu Livadye’yi münhedim edüp kal‘anın zabt [u] rabtı mümkin olsun içün kal‘a küçük idi ammâ metîn Moton Koron oldu. Hâlâ bu Koron dîvârı yigirmişer ayak enli ve kalın Şeddâdî seng binâ-yı sedd-i İskender-misâldir kim her taşı temelinde fîl ve câmûs cüssesi kadar var, rıhtım binâ bir metîn kal‘a-i ra‘nâ olup şekl-i müsellesden sehel müdevvercedir kim maşrıkdan garb tarafına tûlânî vâki‘ olup bir kayalı burun üzre dâ’iren-mâdâr cirmi bin altı yüz aded germe adımdır, ammâ bedenler üzre adımlamışımdır. Taşradan adımlamak müşkildir, zîrâ niçe muhâlif uçurum

yerleri vardır kim cânib-i erba‘ası kırkar ve ellişer kulaç yalçın kayalar olmak ile aslâ handakı yokdur.

Eşkâl-i iç hisârı: Kara tarafında cânib-i garba nâzır bir kayalı püşte-i âlî üzre başka bir metîn kal‘acıkdır, ammâ yine taşra büyük kal‘aya muttasıldır.

Ve Bâyezîd-i Velî câmi‘i önünde semt-i şarka nâzır bir demir kapusu var. Cebehâne kullesi bu iç hisâr içinde bir iç hisâr gibi vâki‘ olup bir azîm serâmed kulle-i serbülenddir.

Ve kal‘aya sehel havâle olan yere bu iç kal‘a havâle olmuşdur. Ve iç kal‘anın mağrib tarafında olan köşeye vâki‘ olmuş sehel havâleli kayalardır, zîrâ bu kal‘a-i Koron’un ekseriyyâ havfi bu havâle köşesi burnundandır. Ammâ bu köşe ol kadar metîn şedîddir kim ta‘bîr ü tavsîf olunmaz. Hattâ üstâd-ı bennâ-yı mühendis bu havâleye karşu kal‘ayı gemi burnu gibi bir sivri ve kaykı burun etmiş kim hîn-i muhâsarada kal‘a-kûp top tokunup kal‘aya zarar isâbet etmeye, deyü bu buruna var makdûrun sarf edüp bu havâleye karşu bir tabya-i azîm sedd-i metîn edüp minâre kaddi kesme kaya üzre binâ olunup üstüne bin âdem sığar meydân-ı azîmdir.

Gûnâ-gûn hiyel ü efkâr ile mebnî olup niçe gûne siperler ve kemîngâhlar ve mazgalların cânib-i erba‘asında havâle olan yere ve dahi karada olan etrâfa nâzır kirpi-misâl dizilmiş yetmiş pâre serâmed balyemez ve keşkekyemez ve çuldutma[z] ve kundakkıran nâm şâhâne topları var. Sâfî dolma rıhtım binâlı tabya-i azîmdir. Başka topçuları ve başka neferâtları vardır.

Ve bu mahal kal‘anın cümleden yüksek yeri olmak ile bir karavulhâne kasrı var kim cihân-nümâ nâmıyla iştihâr bulup cümle şehrin erbâb-ı ma‘ârifân yârânları anda cem‘ olup cavk cavk zevk [u] şevkler edüp rûy-ı deryâda cezîre-i Çukaları ve Manya vilâyetini ve Zarnata kal‘ası ve Kalamata kal‘asın seyr [ü] temâşâ ederler. Bir acâ’ib ü garâ’ib köşk-i bâlâ-yı mecma‘-ı fukarâ ve kân-ı zurefâdır.

Ve bu kal‘anın ancak cânib-i garba nâzır bir bâb-ı hadîdi var ammâ biri biri içinde eğri büğrü yollu dörd aded sa‘b ve metîn derveze-i âlîlerdir. Her kapu aralarında dîdebân ve pâsbân [u] *[271b]* nigâhbân ve bevvâbânlar pür-silâh olup şeb [ü] rûz mevcûd bulunup tavla satranç ve gûnâ-gûn lu‘bedebâzlıklar edüp keşik beklerler. Bu dahi bir kârgîr binâ kubbe-i azîm altında bir cem‘iyyet-i kübrâ yeridir kim cemî‘i kal‘a ağaları bu mahalde oturup dîvân ederler. Cümle bu kapu aralarında olan rûy-ı dîvârda niçe bin(?) gûne âlât-ı silâh ile zeyn olmuş dörd aded mehîb kapu aralarıdır.

Ve bu kal‘anın cânib-i erba‘asında cümle on bir aded tabya-i azîmleri ve kırk yedi aded ebrâc-ı metîneleri ve bin tokuz yüz aded dendân-ı bedenleri var. Ammâ cümle tabyadan mehîb ü metîn sedd-i İskender Süleymân Hân asrında binâ olunan Yahyâ Paşazâde Mehemmed Paşa’nın binâsı Havâle tabyası gûyâ sedd-i Ye’cûc’dur. Ve Beg tabyası sankim püşte-i Me’cûcdur kim limana nâzır olup üç kat top çeker. Ve maşrık tarafında Süleymân Hân tabyaları iki aded sedd-i Kahkahâlardır kim münhedim olan Livadye kal‘ası yerine ve limana nâzırdır.

Ammâ bu Livadye kal‘ası yine ma‘mûr olsa maşrık tarafında deryâ aşırı olan Manya kıyılarını döğüp Kalamata körfezi limanına kâfir gemileri giremezdi.

Ve Sarı Beğoğlu'nun evi köşesinde Cığala Paşa tabyası üzre azîm vezni üzre serâmed balyemez topları var, kırkar karışdır, cenûb tarafındaki limanı döğüp kuş uçurmaz. Bu cirmde ve bu eşkâl-i mehâbetde ve bu binâ-yı salâbetde olan kal'a-i bî-misâlin içinde,

Der-vasf-ı sarây-ı hânedân-ı ağavât: Cümle altı yüz aded kat-ender[-kat] kâfirî binâ metîn ü ra'nâ tahtânî ve fevkânî bâğsız ve bâğçesiz ma'mûr u müzeyyen büyût-ı ra'nâlardır, zîrâ bu kal'a cemî'i zamânda muhâsara olunup top yemeden evleri harâb olmadan vere ile verildiğinden cümle hânedânları ve kal'asının rûy-ı dîvârları ve cümle ebrâc-ı dendân-ı bedenleri dürr-i beyz-âsâ durur.

Ve cümle sütûhları la'l-gûn kiremit örtülü olup kapularının atebe-i ulyâları serâpâ kemer binâlar ile ârâste ve revzen ve şâhnişîn ve maksûreler ile pîrâste bir şîrîn bir şehr-i müzeyyen olup cümle şâhrâhları pâk kaldırım döşelidir kim hâr-ı hâşâk mezbeleden nişân yokdur.

Der-çeşme-sâr-ı âb-ı hayât: Lezîz hoş-güvâr suları var, taşradan gelir ammâ yolları pinhândır. Ve iç kapudan içeri kapular arasında ibret-nümâ balık kemikleri asılıdır.

Ve bu mahalde yigirmi aded dükkâncıkları var ve Sultân Bâyezîd-i velî câmi'i var, gâyet musanna' câmi'-i rûhânîdir kim yigirmi altı aded sütûn-ı müntehâları iki katdır. Zamân-ı kadîmde kenîseden velî olunmuş bir minâreli câmi'-i mahbûbdur ammâ ol kadar vâsi' değildir. Bu kal'a içre gayri imâretler yokdur, zîrâ dar diyârdır. Âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûbu ve mahbûbeleri gâyet meşhûrdur ammâ cüvânlarına aşk olsun.

Der-sûret-i çîn-i meh-cebîn mahbûbân: Gerçi cümle halkı Cezâyirli esbâbları gibi daracık (…) peşli ve geçirmeli ve göğüslüklü libâs geyüp bellerinde pala bıçak ve ellerinde nacak olup eynlerinde beyâz ve la'l-gûn ihrâm ve siyâh burnus ve kapod libâslar geyerler. Ammâ mahbûbları beyâz Cezâyir ihrâmların arkalarına alup başlarında la'l-gûn fesler geyüp beyâz ham gümüş gibi baldırların sığayup sâf billûr-misâl beyâz topukların uşşâkân-ı müştâkâna seyr [ü] temâşâ etdirerek ihrâm ile hırâm ederek mahbûbânları güzer etdiklerinde her tarafdan yâhû sadâsı istimâ' olunur. Ol kadar hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde olup kelimâtları Rûmşadır, ammâ fasîh mevzûn ve mazmûn tekellüm edüp ser-i sa'âdetlerinden ahmer-gûn feslerin ref' etdikde kâküllerinin her târı şeb-i târ-misâl olup uşşâkın akl-ı kâsırları târumâr olur. Her bir cüvânların hâlleri hâl-i Hâşimî hâl-i Hindû-vâr olup her bir hâlleri bin kez reşk-i müşk-i Tatar-ı Hoten değer. Hüsn-i letâfetleri ve şîvekâr-ı zarâfetleri vasıfdan hâriclerdir.

El-hâsıl cezîre-i Mora vilâyetinde üç yüz elli pâre şehir ve yigirmi dörd aded kazâ yerde bu Koron şehrinin mahbûb-ı matlûbu meşhûr ammâ mahbûbelerin görmedim. Ve şehir ahâlîsi dahi ehlinden mâ'adâ havâtînlerin görmezler. Kendilerinin nakilleri üzre Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde zâhide sâhib-cemâle havâtînleri var.

Ve cemî'i halkı halûk ve halîm ü selîm ve nedîm kelâm-ı örfîye(?) mâlik fasîhü'l-lisân ve bedî'u'l-beyân bâbâ-yı âlem garîbü'd-diyâr muhibbi a'yân-ı kibârları vardır.

Der-esmâ-i a'yân-ı kibâr-ı ağavât: Evvelâ Dizdâr (–) ağa ve Sarı Beğzâde ve (–) (–) (–) (–) (–) (–). Gâyet şecî' ve bahâdır ve ankâ sofra sâhibi kerem kânları âdemleri var. Lâkin Moton halkı ile bu Koron ahâlîsi aralarında sehel gerd-i kudûretleri vardır. Bâ'is ü bâdîsi oldur kim kaçan Süleymân Hân asrında küffâr-ı dûzah-karâr ibtidâ Moton kal'asına

istîlâ etmek murâd etdiklerinde gâziyân-ı Moton ceng-i azîm edüp küffârı münhedim edüp kal‘ayı vermediler. Küffâr kal‘a-i Koron’a varup bilâ-te’hîrin kal‘a-i Koron gibi bir hısn-ı hasîni kâfire *[272a]* verdiklerinden Moton halkı Koronluyu ta‘n-ı zebân-dırâzlık ile teşnî‘-i serzeniş etdiklerinden Koronlu da Motonluya “Bire ciğerciler” deyü ta‘n-ı ta‘arruz ederler. Elbette her diyârda iki kabâ’il mâbeynlerinde böyle güft [ü] gûlar mukarrerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-memdûhât-ı fevâkihât: Evvelâ Koron zeytûnu Rûm ve Arab u Acem’de Şâm-ı şerîf zeytûnundan ziyâde memdûhdur. Hadd-i zâtinde bu abd-i kemter dahi bu Koron zeytûnu kadar iri ve (…) ve latîf ve hoş-hor zeytûn görmedim. Husûsan limon suyu ve zeytûnyağıyla perveriş olmuş destiler içre zeytûnu pâdişâha hedâyâ getirirler. Cemî‘i dağları ve bâğların zeytûn dırahtları dutmuşdur. Limonu ve nârenci ve kebbâtı ve tatlı limonu dahi memdûhdur. Ve zeytûnyağı ve üzüm bâğı ve tereyağı hod meşhûr olup yigirmi gûne engûr-i âbdârı olup şîreli(?) şîresi olur. Ve sâbûnu Kuds-i Şerîf sâbûnundan latîf sâbûnu olur. Ve servi ağaçları hod cihânı dutmuşdur.

Mesîregâh-ı ârâmgâh: Bu şehir hâricinin cânib-i şimâlinde bir sâhibü‘l-hayr kimesne bin aded serv-i serâmed dırahtların hendese üzre çırpı ile sadranç nakşı ale’t-tertîb diküp bir teferrücgâh-ı İrem etmişdir kim bu dahi rub‘-ı meskûnda bî-nazîr seyrângâh-ı bî-bedeldir. Servi dırahtlarının râyiha-i tayyibelerinden âdemin demâğı mu‘attar olup niçe yüz kerre yüz bin tuyûr-ı murğ-ı hoş-elhânların asvât-ı hazînleri âdeme safâ verir bir cây-ı safâgâh nüzhetgâhdır.

Ve mesîregâh-ı (–) (–) (–)

………………(1 satır boş)………………..

Der-tarz-ı acîb ü garîb: Bu şehirde ve Moton’da Kara Arab cevârîler ve Zengî Arab köleler cihânı dutmuşdur, ammâ köle sâhibleri Arabına bir fiske ve bir çubuk çalmağa kâdir değildir ve kölesine “Bire Arab, bire kara” demeğe kâdir değildir. Cümle halk Arablarına “Yako Çelebi ve Amber Çelebi ve Bilâl Çelebi ve Kobro Çelebi ve Beyran Çelebi ve Cicilkan Çelebi” ve’l-hâsıl çelebi lafzından gayri bir söz söylemeğe kâdir değilsin.

Ve ibtidâ satın aldığın mahalde ne hidmet teklîf etdinse andan ziyâde bir şey teklîf edemezsin, ammâ mukaddemâ ma‘hûd olan hidmeti edâ etmese hemân cemî‘i Zengî Arab kölelerin yine bir zişt-rûy abûsu’l-vech şütür-leb bir kara Arab beğleri vardır. Ana varup,

“Bizim çelebi, hidmet-i der-uhdesin edâ etmedi” deyü şikâyet edersin, yâhûd bir haber gönderirsin.

Derhâl anların mâbeynlerinde çavuşları var, gelüp çelebi Arabını götürüp dîvân eder. Bir seni ve bir köleni söyledüp eğer cürm kölende olup ac u zâc u uryân değilse,

“Niçün edâ-yı hidmet etmezsin?” deyü bin, iki bin, üç bin deyenek ve kırbaç ve fîl sikin götüne urup leş gibi bırağır.

Eğer Arabın ölürse yerine bir gayri köle verir. Sâhibi döğse yetmiş seksen döğenek(?) urup merhamet edüp koyverir, ammâ beği bî-rahm hûnî cellâd-ı merrîh döğünce helâk edecek mertebe döğer. Hakkâ ki aceb zabt [u] rabt ederler.

Ve cemî‘i Arablar bâğları ve bâğçeleri gözedüp zevk u safâlar edüp avretleri ve oğlanlarıyla bâğları amâr ederler. Bu diyârda beyâz Freng kölelerinden mâ‘adâ hüddâm memlûkler siyâh Arablardır.

Bu şehrin dahi iklîm-i arz-ı beledi, Gördüs şehri ve Ballıbadra şehri gibi yigirmi sekizinci iklîm-i örfiyyedendir.

………………(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı liman-ı amân-ı cây-ı necât

Bu kal‘anın limanı yıldız rû[z]gârı tarafına vâki‘ olup amelî binâ eylemişdir. Yohsa hudâyî liman değildir. Kefere asrında yüz iki yüz pâre gemiler alırmış, ammâ şimdi el-hâlete hâzihi üzre mürûr-ı eyyâm ile hâr-ı hâşâk rimâl-i türâb ile dolup sığ olup gâyet derin yerleri iki kulaç olup iri gemiler giremeyüp limanın taşrasında lenger endâht olup yatırlar. Ammâ Koron kal‘asın liman tarafına dolaşırken sıkandil şakulası ile üç kulaç sudan taşra dolaşalar, zîrâ kal‘a burnunda sığlar vardır. Dahi taşra dökündü kayalar vardır. Bu mahallerden taşrası on iki karış sudur. Gemilere bu kal‘a altında gâyet ihtirâz lâzımdır. Limana girmeyüp kal‘anın kıble tarafında demir korlarsa kenârda yakın yerde taşlıkdır. Bir mîl mikdârı alarka denizde yatmak gerekdir. Ve içmeğe su hâcet olursa gemiler yatdığı yere karşu bir burunda vâfir su çıkar. Sandallar başdan kara olup su önüne varup iki üç adım alarkadan suyu alup bî-zahmet yine sandallara girüp giderler.

Ammâ mezkûr sudan Kav Galo ya‘nî Horos burnu nâm burun sudan beş mîl mikdârı deryâdan ada gibi gösterir ammâ karaya muttasıldır. Ol Kav Galo burnundan keştîbânlar hazer edeler. Ve bu Koron limanından Moton kal‘ası limanına varınca on sekiz mîl olup gün batısı üzre gidilir.

Der-tenmîk-i eşkâl-i varoş-ı müzeyyen şehr-i Koron

Mezkûr Koron limanı kenârından tâ kal‘aya varınca bir mürtefî‘ zemînde biri biri üzre kat-ender-kat varoşdur kim cümle altı yüz aded kârgîr binâ-yı *[272b]* âlîler olup serâpâ kırmızı kiremitler ile mestûr hânedân-ı ma‘mûrları bâğ u hadîka-i cinînli hâne-i ra‘nâların cümle pençereleri (…) yıldız cânibine nâzırlardır kim ol tarafı limandır.

Ve cümle 6 aded mahallât-ı müslimât [u] kâfirâtdır. Ve cümle bir câmi‘i va[r]. (–) (–) (–) hayrâtıdır. Ve cümle 3 aded mahalle buk‘aları vardır. Ve cümle bir aded medrese-i tâlib-i ilmi vardır. Ve cümle 2 aded mekteb-i sıbyân-ı ebced-hânı vardır. Ve cümle 2 aded tekye-i dervîşânı vardır.

Ve cümle bir aded hammâmı vardır ve cümle bir aded hân-ı kârbânı vardır. Ve cümle 200 aded dükkânçeleri vardır.

Ve cümle 20 aded yerde sebîlhâne-i cân-sitânları vardır. Cümleden çârsû içinde sebîlhâne-i atşân-ı teşnegânın târîhidir:

Bu Nihâdî dedi târîhin se tâ,

Çeşme-i pes bu resme kıldı sebîl,

Pâk sâfî çeşme-i âb-ı hayât,

Oldu âb kevser-i âb-ı sebîl.

Sene 1067.

………………(2.5 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı Koron: Bâğlar içinde Şeyh Mehemmed Efendi *kuddise sırruhu.* (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve bu Koron'dan dahi a'yân-ı vilâyetden refîkler alup yıldız cânibine leb-i deryâ ile zeytûnlükler ve bâğlı ve bâğçeli yerlerde bir sâ'atde,

Evsâf-ı kal'a-i Kastel

Koron limanı kenârında bir mürtefi' bayır üzre bir küçük kasteldir. Bâğı ve bâğçeli ve yüz aded hâneli ma'mûr köy iken hakîr Koron'a varmazdan bir gün evvel gece sabâha yakın üç pâre Manya firkateleri ale'l-gafle bu Kastel köyünü urup nehb [ü] gâret edüp yüz nefer esîr ve bu kadar mâl-ı ganâ'im alup küffâr gitmiş.

Hakîr vâveylâ üzre varup ehl [ü] ıyâl evlâd feza' u çeza'da olup bu kadar mâl-ı menâl târumâr yatdığından hakîr dahi bunda yatmayup bir sâ'atde **nehr-i Lonka,** andan **Eski Kal'a** dibinde **nehr-i Yunalida**'yı geçüp andan **nehr-i Velika'**yı ubûr edüp andan **nehr-i Çiçor**'u güzer etdik.

Bu enhâr-ı sağîrler cümle Anavarin ensesindeki dağlardan ve Kalavrata kûhlarından gelüp bu Koron körfezine mahlût olurlar. Bu mezkûr uyûnları atlar ile ubûr edüp Koron'dan berü 7 sâ'atde,

Karye-i ma'mûr Nisi: Bir bâğlı ve bâğçeli ve mahsûldâr fezâda üç yüz aded kiremit örtülü müselmân köyü olup ze'âmetdir kim sâhibü's-seyfi erbâb-ı dîvândan Acemzâde Efendi'dir. Bir câmi'i ve bir hânı var ammâ hânedân sâhibi İdrîs Ağa'dır. Evlâdları deryâ beğleridir. Bir azîm (…) hânedândır kim bin atlı gelse safâ geldin deyüp karşu çıkup mihmândârlık eder bir velî-ni'am İdrîs Ağa'dır.

Andan bu karye-i Nisi'den cânib-i şarka giderken **Nehr-i Ca'fer Emîn,** andan **nehr-i Matya,** andan **nehr-i Galata,** andan **nehr-i Ispırahoma.**

Mezkûr enhârlar cümle Andrusa şehri dağlarından gelüp Manya vilâyeti ile Koron kal'ası mâbeynindeki Kalamata körfezine mahlût olurlar. Bu enhâr-ı zülâlleri atlar ile ayakdan 2 sâ'atde geçüp,

Der-bed'-i sitâyiş-i kal'a-i nev-binâ Kalamatya

Venedik Pirinc-pirimi binâsı olup lisân-ı Rûmca vech-i tesmiyesi kala matya demek eyi gözüm kal'ası demekdir. Hâlâ kavm-i Rûm-ı mezmûm Kasro Kalamatya derler. Lisân-ı Etrâk'e Kalamata nâmıyla ma'rûf bir kal'a-i mevsûfdur. Sene (–) târîhinde Ebü'l-feth kılıç ile feth ederken usret çeküp ba'de'l-feth sûr-ı üstüvârın câ-be-câ münhedim etmişlerdi. Ba'dehu bu şehri ma'mûr olup kal'a dahi elzem-i levâzımından olup şehrini Manya küffârından halâs içün sene (–) târîhinde müceddeden Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi' asrında be-dest-i Köpürlü Mehemmed Paşa bâ-mübâşeret-i Arnavud Kemânkeş Ahmed Paşa amâr olup Mizistre sancağı hâkinde kapudan paşaların hâssı olup kâ'immakâmı yüz nefer âdemiyle hükûmet eder. Yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır.

Ve nâhiyesi (–) aded kurâdır. Kethudâyeri ve serdârı ve gayri hâkimleri yokdur. Lâkin

kâ'immakâm tarafından mîzân-ı harîr emîni ve bâcdârı ve yeniçeriyândan kal'a dizdârı ve üç yüz aded merdüm-hisârı vardır.

Eşkâl-i zemîn-i kal'ası: Koron körfezi nihâyetinden bir top menzili ba'îd cânib-i şimâl-i şarkîye meyyâl karada Manya kâfiristânı eteğinde bir sivri kaya-i âlî üzre şarkdan garba tûlânî bir yeni metîn binâ kal'a-i Şeddâdî taş binâ bir küçük hisâr-ı ra'nâdır kim dâ'iren-mâdâr cirmi altı yüz aded adımdır. Ve yüz elli adım enlidir ve içinde cümle yigirmi aded kiremit ve kayağan örtülü dîk evleri var.

Ve cümle Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi'in bir câmi'i var, dahi minâresi yok idi. ***[273a]*** Ve cümle on beş aded kolumburuna ve şâhî darbzen topları var. Ve semt-i şarka nâzır bir demir kapusu var. Bu mezkûr iç kal'anın taşrasında,

Eşkâl-i Büyük Kal'a: Bu dahi [nev-]binâ alçak kaya üzre şekl-i tûlânî bir kârgîr binâ-yı âlî kal'a-i zîbâdır kim içinde otuz aded kiremitli neferât evleri ve garba nâzır bir demir kapusu var. Cânib-i erba'ası kesme yalçın kaya olmak ile bir tarafında aslâ handakı yokdur, ammâ dîvârlarında ebrâcları ve mazgal delikleri çokdur.

Der-vasf-ı binâ-yı taşra varoş: Bu rabât-ı müzeyyene kal'anın cânib-i garbîsinde cümle sekiz yüz aded tahtânî ve fevkânî kerpiç ve taş dîvârlı ve serâpâ kiremit örtülü bâğlı ve ravzalı ve müşebbek bostânlı müzeyyen varoşdur. Ve şarkdan garba tûlânî vâki' olmuş bir uzun kaldırımsız sokak içre cümle iki yüz aded dükkânçelerdir. Cümle metâ'-ı akmişe vâlây-ı kâlây kâmhây dârâyî nâm metâ'lar firâvândır. Ammâ hânları ve hammâmları çokdur. Ancak aşağı mahkeme önünde bir kiremit örtülü bir kârgîr minâreli kâr-ı kadîm bir küçük câmi'-i mahbûbu var.

Cümle halkı Rûm'dur, müselmânı gâyet azdır. Anıniçün cümle tokuz aded kenîseleri vardır.

Der-memdûhât-ı sanâyi'ât: Gûnâ-gûn harîrden Cezâyir muhatteminden fark olunmaz elvân harîr muhattemler ya'nî mühürlü makdemler kim levendât makûleleri başlarına sarup bellerine kuşak ederler. Ve siyâh zerdûz işleme poşuları olur ve harîr münakkaş destâr-ı tavîlleri ve sâfî harîrden bürüncük nâm hayâl ve rakîk gömlekleri olur. Ve bir gömleklik bezi bir boğum kamış içine koyup pâdişâhlar ve vüzerâ ve vükelâlara hedâyâ götürürler. Bir gömleği yedi sekiz dirhem gelir. Tâ bu mertebe hayâl harîr bezi olur. Ve harîri gâyet çokdur. Sığâr [u] kibâr, zen-i duhterânları cümle ipek hâsıl edüp Eyyûb Nebî kurdcuğazları besleyüp harîr peydâ ederler, zîrâ tokuz bin aded bâğlarında cümle tut ağaçları cihânı dutmuşdur. Sahrâlarında mezâri'âtları cümle kalımbok olup sığâr u kibârı cümle kalımbok ekmeği yerler.

Âb [u] hevâsı: Manya dağları eteği olmak ile hevâsı hûb ve Urûm cüvânları ve Rûm keratsaları mahbûb u mahbûbe olup harîr ile kâr ederler, zîrâ bu şehirde hâsıl olan harîr bir gayri kazâda ve Acem diyârında Gîlân ve Lahîcân'da olmazdır. Hattâ Frengistân'a bu şehirden niçe bin yük harîr-i gûnâ-gûn gider.

………………(3/4 satır boş)………………..

Bu şehrin cânib-i kıblesinde kûh-ı bâlâların tâ zirve-i a'lâsında 2 sâ'at yerde Manya kâfiristânının Zarnata nâm kal'ası nümâyân idi, ammâ ba'dehu evsâfı tahrîr olunur.

Andan yine gerüye dönüp garb tarafına giderken yine **Nişiköy sahrâsı**nı 4 sâ‘atde geçüp,

Der-şürû‘-ı sitâyiş-i kûh-ı Rusa, ya‘nî kal‘a-i köhne-âbâd-ı Andrusa

İbtidâ Rûm krallarından Andrarusa nâm bir kral-ı benâm binâsıdır. Lisân-ı Rûm’da Andirusa (–) (–) demekdir. Ba‘dehu Bundukanî Venedik eline girüp dahi ziyâde amâr etdi.

Ba‘dehu sene 906 târîhinde Bâyezîd-i Velî Hân Moton kal‘asın döğerken bunu dahi döğüp bilâ-tevakkuf feth etdiler, ammâ ma‘mûr etmeyüp münhedim kalmışdır. Misistre sancağı hâkinde voyvadalıkdır ve yüz elli akçe kazâ-yı nâgehânîdir. Nâhiyesi (–) kurâdır. Kethudâsı ve serdârı ve dizdârı ve neferâtları yokdur. Kal‘ası leb-i deryâ-yı Koron’dan (–) sâ‘at ba‘îd dağlar içre yıldız ve batı rûzgârı tarafında bir topraklı bayır üzre şekl-i murabba‘ bir taş binâdır. Ve bir ak(?) kapusu var.

Derûn-ı hisârda cümle yigirmi beş aded kiremit örtülü ekseriyyâ tahtânî kârgîr binâ büyût-ı ra‘nâcıkları var. Ve cümle bir aded Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i var. Ve bu kal‘a etrâfında aslâ handak olmadığından neferâtları dahi olmadığı ecilden a‘yân-ı vilâyet Manya küffârından emîn olmayup kal‘anın câ-be-câ münhedim olan yerlerin kendi mâllarıyla ta‘mîr ü termîm edüp kendüleri nigâhbânlık edüp her gece keşik-i şâhî beklerler.

Der-tefhîm-i eşkâl-ı varoş: Bir eniş yokuşça zemînde cümle yüz aded hâneleri olup serâpâ kiremitli ve bâğ u bâğçeli vâsi‘ büyût-ı ra‘nâlardır. Lâkin ekserî Rûm keferesi evleridir. Ve cümle yigirmi aded dükkân-ı muhtasarı vardır. Ve cümle henüz kenîseden velî olmuş Şeyh (–) Efendi nev binâ bir câmi‘-i zîbâ binâ ediyor. Bu hakîr küstâhâne sûre-i Bakara’dan bu âyet-i şerîfeyi târîh bulduk. Târîh-i nass-ı şerîf: [47] Sene 1077.

Ve cümle bir medrese-i fakîhân ve cümle bir aded mekteb-i sıbyân ve cümle bir aded tekye-i dervîşândır kim câmi‘ sâhibi Azîz Efendi binâsıdır. Lâkin bu rabta-i zîbânın suyu azdır, ammâ bâğları gâyet çokdur ve hân ve hammâmı yokdur. Ve mahbûb u mahbûbesi akdır.

Ve memdûhâtından: Tütünü çokdur. *[273b]* Ve duhânının râyihası acâ’ibdir. Bu kasabadan kalkup maşrık tarafına 4 sâ‘at gidüp,

Sahrâ-yı Lakoz: Cânib-i erba‘ası kûh-ı serbülendler olup her dağ başlarında birer aded vîrânca kal‘aları var. Yedisinde dahi dizdâr ve neferâtları yokdur. [Gerçi] bu Lakoz sahrâsı bir küçük vâdîdir ammâ niçe kurâlar ve çiftlikler ile ma‘mûr u müzeyyen ve mahsûldâr bir fezâ-yı lâle‘izârdır.

Anı geçüp ve **Londar yaylağı**n taşlıklar ve dereler derdin çekerek anı dahi geçüp 4 sâ‘at dahi yıldız cânibine sahrâcıklar ve ma‘mûr Londar kazâsı kurâların ve çiftliklerin seyr [ü] temâşâ ederek cümle 8 sâ‘atde,

Der-feth-i vilâyet-i Petratina, ya‘nî kal‘a-i atîk Karitina

Be-kavl-i tevârîh-i Yûnân bu kal‘a-i köhne-binâ tâ Hazret-i Zekeriyyâ zamânı binâ-yı Rûm batlîmûsundur. Petratina ya‘nî taş ovası içre Karitena nâm bir batlîmûs-ı benâm binâsıdır.

Ba‘dehu Venedik eline bir hîle ile girüp ba‘dehu sene 869 târîhinde bu kal‘a kefereleri gördüler kim cânib-i erba‘aları feth oldu. Bunlar dahi kal‘anın miftâhların Sultân Bâyezîd Hân’a teslîm edüp sâlim müsellim olup kal‘ada kaldılar. Hâlâ Mizistre sancağı türâbında voyvadalıkdır.

Kethudâyeri, serdârı, dizdârı, on dörd aded tîmârlı neferâtları, a‘yân-ı kibârları, yüz seksen akçe pâyesiyle kazâsı, (–) aded nâhiye kurâsı var.

Kal‘ası nehr-i (–) yukaruya gidüp bir göz büyük cisr-i azîmin iki yanında ikişer göz küçü[k] gözlüce cüsûrcüklerden geçüp kâmil iki bin adım yokuş yukaru sarp kaya üzre evce berâber bir pilâv yığması gibi bir sivri kaya üzre şekl-i murabba‘ bir küçük kal‘acıkdır kim cirmi kâmil dörd yüz adımdır, ammâ bedenler üzre adımlamışımdır. Lâkin bu hemân ancak iç kal‘adır. Ve içinde beş aded hânesi var, dizdârı ve iki üç neferât evleridir [kim] âdem her bâr çıkup enmeğe âcizlerdir. Ve maşrıka nâzır bir kapusu var. Ve bir mescidi ve su sarnıcı ve cebehânesi ve kifâyet mikdârı şâhî topları var.

Aşağı vîrân kal‘ada Bâyezîd-i Velî câmi‘i var, ammâ imâmı ve hüddâmları yokdur. Halkı evkât-ı hamsede birbirlerine muktedâ-yı nâs olup imâmet ederler. Bu câmi‘in bir tuhfe küçük minâresi var kim bir diyâr câmi‘inde yokdur. Ve sütûhu serâpâ kiremit örtülü bir câmi‘-i garîbdir.

Der-keşf-ı aşağı varoş-ı ma‘mûr: Aşağı mezkûr kal‘aya havâle olan kaya ile kal‘a arası mâl-â-mâl varoş-ı ma‘mûrdur kim cümle sekiz yüz aded kârgîr binâlı biri biri üzre kat-ender-kat kıbleye nâzır hânelerdir kim cümle kayalar üzre binâ olunmuşdur. Ammâ suları az olduğundan her evlerde su sarnıçları mukarrerdir. Hânı ve hammâmı hâlâ vîrândır.

Cümle dörd aded mihrâbdır. İç kal‘ada Bâyezîd Hân mescidi, taşra kal‘ada Bâyezîd Hân câmi‘i, Havâle mahallesinde (–) mescidi, mahkeme kurbunda kârgîr minâreli ve serâpâ kiremit örtülü (–) câmi‘i var. Cümle bir medrese-i sûhtegân ve cümle bir aded mekteb-i sıbyân ve cümle bir aded tekye-i dervîşân-ı zî-şân ve cümle yigirmi aded dükkânlar arasında ve şehir bâğlarında câ-be-câ serv dırahtları var.

Ve mezkûr vîrân hammâm dibinde cümle bir aded âb-ı hayât çeşme-sâr-ı cân-fezâsı var.

Ve namâzgâh-ı ibret-nümâsı şehrin aşağı kıble cânibinde servi dırahtları içre bir musallâ-yı vâcibü‘s-seyrdir kim ta‘bîr ü tavsîfe muhtâcdır.

………………(1.5 satır boş)………………..

Ve bu şehirden aşağı yine altı göz kantara-i musanna‘ı nehr-i (–) üzre ubûr edüp yüz mikdârı ma‘mûr bâğ-ı İremler geçüp kıble tarafına 4 sâ‘at gidüp,

Karye-i Ca‘fer Ağa: Ma‘mûr müselmân ve Rûm köyüdür. Andan sahrâ içre ma‘mûr kurâlar ve âbâdân çiftlikleri seyr ederek geçüp,

Der-evsâf-ı hâk-i pâk-i hevâdâr, ya‘nî binâ-yı Rûm kal‘a-i Londar

İbtidâ bânîsi Rûm krallarından Londraki nâm bir kral-ı dâll-ı benâm inşâ eyleyüp ba‘dehu Bundukanî Venedik’i eline girdi. Ba‘dehu sene 869 târîhinde Ebü‘l-feth Gâzî Misistre kal‘asın feth etdikde bu dahi vere ile verüp feth olmuşdur.

Ba‘dehu yine küffâr-ı bed-tebâr-ı nâ-bekâr istîlâ edüp sene (–) de Sultân Bâyezîd-i Velî Moton Koron’u feth edüp bunu dahi Bâyezîd Hân feth edüp kal‘asın münhedim edüp câ-be-câ yerleri râygândır. Ammâ şimdiki hâlde amâr olsa aceb lâzımlı kal‘a yeridir, zîrâ ensesi cümle Manya kâfiri dağları olup bu kal‘a zemîni Manya boğazı ağzınd[a] bir yalçın kaya üzre şâhin yuvalı bir kal‘a-i zîbâ yeridir. Hâlâ şehri Mora paşası voyvadalığı olup kal‘a kayaları altında sehel ma‘mûrcadır.

Kal‘ası gâyet metîn üç kat kal‘a imiş. Ancak iç kal‘a ma‘lûmdur. İçinde Rûm kefereleri olur. Kal‘a ta‘mîr olsa şehir dahi ziyâde amâr olur. ***[274a]*** Ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır.

Nâhiyesi (–) aded kurâdır. Gayri hâkimleri ve a‘yânı yokdur, illâ bir Arab kadı vardır. Ammâ cümle kasabasının amâristânı üç yüz aded vîrân şekilli ve kiremitli hâne-i vâsi‘lerdir. Ahâlîsi Manya küffârları havfinden şeb [ü] rûz bir (…) üzre oturup niçe kimesneleri gece ile aşağı ovalara gidüp köğlerde yatırlar.

Cümle bir aded Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i var, kenîseden bozmadır. Ve cümle bir medrese ve cümle bir tekyesi ve cümle bir mektebi ve cümle bir hânı ve cümle sekiz aded dükkânı ve cümle bir küçücük hammâmı var, gayri imâretleri yokdur. Cümle iki yüz aded âb-ı hayât su kuyularıdır kim kuyuya muhtâclardır.

Bâğı ve bâğçeleri yokdur. Manya eteğinde olmak ile gâyet mürtefi‘ yer olduğundan şitâsı şedîd olup bâğları yokdur. Henüz şehri dahi harâba yüz dutmuşdur.

………………(1 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı Londar: Karabaş Mehemmed Efendi *kuddise sırruhu*. (–) (–) (–) (–).

Ba‘dehu bu Londar’dan kalkup kıble tarafına Manya dağları eteğiyle (–) sâ‘at taşlıklı sarp uçurum yollar ile gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Lonkanik

Bânîsi Rûm keferelerinden Lonkanik nâm bir dâllın binâsı olmağile Lonkanik derler. Lisân-ı Rûm’da Lonkanik (–) (–) demekdir. Lisân-ı Freng’de lonka uzun olan şey’e derler.

Ba‘dehu bu kal‘ayı sene (–) târîhinde Endülüs ve Afrika pâdişâhı olan Sultân Mansûr ibtidâ cezîre-i Girid’i feth edüp ba‘dehu bu Mora cezîresin feth etdikde bu kal‘a-i Lonkanik’i bile(?) feth edüp câ-be-câ kal‘asın rahnedâr etmiş. Ancak bir kaya başında bir kulle alâmet kalmış.

Ba‘dehu sene (–) târîhinde bizzât Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân Misistre kal‘asın feth etdikde bu şehrin kefereleri mezbûr kullenin miftâhların Ebü‘l-feth’e teslîm ederler, ammâ hâlâ kullede bir âdem sâkin değildir, ammâ bu kulle Manya vilâyetinin Şehbâz dağları eteğinde olup yüzü maşrıka nâzırdır. Ammâ aşağı şehir halkı kal‘anın ba‘zı rahnedâr yerlerin kendü mâllarıyla ta‘mîr ü termîm edüp Manya kâfirleri havfinden ba‘zı mahalde girüp tahassun ederler, ammâ evleri ve gayri amârları yokdur. Ancak her gece re‘âyâdan bu kal‘a içre beş nefer âdem kalup vığla bekleyüp aşağı varoşu hıfz ederler. Eğer Manya kâfirinden bir hareket olursa bu kal‘ada olan vığlacılar âteşler yakup niçe tüfengler atup etrâfa haber ederler. Fi’l-hâl cevânib-i erba‘a kurâlarından niçe bin tüfeng-endâz âdemler cem‘ olup Lonkanik kasabasın muhâfaza ederler.

Der-beyân-ı eşkâl-i varoş-ı Lonkanik: Bir dereli ve depeli ve mukassî kayalar içre enişli ve yokuşlu cehennem dereceleri-misâl uçurum yerlerde cümle beş yüz aded mikdârı biri biri üzre kat-ender-kat kârgîr binâlı ve serâpâ kiremit örtülü havlısız daracık dârlardır, ammâ ağaçları çok olup ormanlardır.

Cümle beş mahalle-i ma‘mûrlardır. Ve cümle bir aded câmi‘dir. Ve cümle yedi aded dükkândır, gayri amâristândan nişân yokdur. Lâkin her evlerde suları ve değirmenleri gâyet çokdur.

Ve cümle on bir aded kenîseleri vardır, zîrâ halkının ekseri keferelerdir. Müselmânları da anlardan dönme ahıryanlardır.

Bu rabtaya benî âdem her bâr çıkup enmeğe âcizlerdir, zîrâ gâyet sa‘b yerlerdir, ammâ âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûbe Rûm kızları ve keratsa nâm avretleri olup cümle ipek beslerler. Ammâ cümle müselmânı ve kefereleri tâ‘ûndan dağlara firâr edüp ancak voyvadası Mizistre sancağı tarafından hâkimdir. Yüz kadar âdemleriyle şehirde ev kalmış, mâ‘adâsı firâr etmiş. Ve Mizistre kadısı niyâbetidir.

Bu kasabayı geçüp yine kıble cânibine Manya dağları eteğince ol mahûf u muhâtara yerleri geçüp,

Karye-i Aya Vaş ve **karye-i Kokitse** ve **karye-i Agoryan** ve **karye-i Alorozi**: Bu kurâlar cümle Manya’nın Şehbâz dağları eteğinde üçer ve dörder yüz evli ma‘mûr Urûm köyleri bâğlı ve bâğçeli olup cümle Misistre sancağı nâhiyesidir. Andan 4 sâ‘atde,

Der-fütûhât-ı vilâyet-i Misehor, ya‘nî evsâf-ı kal‘a-i Mizistre

Ba‘zılar Misistre yazarlar ammâ defter-i hâkânîde vilâyet-i Misehor yazılır. Elkâb-ı ümerâda livâ-i Mizistre yazılır. İbtidâ bânîsi be-kavl-i müverrihân-ı Yûnân Hazret-i Süleymân’dır. Andan Melik Rac‘îm ibn Süleymân Nebî‘dir.

Ba‘dehu melik Feylekos-ı Yûnâniyân Atina şehrin binâ edüp *[274b]* ba‘dehu bu Mizistre şehrinin âb [u] hevâsından hazz edüp dahi ziyâde amâr etdi. Be-dest-i Misehor vezîr mübâşeretiyle amâr olmağın Rûm tevârîhlerinde aşağı şehr-i Mizistre’ye Misehor derler.

Lisân-ı Freng’de (–) (–) derler. Lisân-ı Latin’de Mistir derler bir şehr-i kadîm ve kal‘a-i azîmdir.

Sene (–) târîhinde bizzât Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân fethidir. Venedik Frengi cenerali tahtı idi.

Hâlâ Mizistre sancak beği tahtıdır. Kânûn üzre paşasının hâssı 219.000 akçedir. Ve ze‘âmeti 11 adeddir ve tîmârı 91 adeddir.

Alaybeği ve çeribaşısı olup hîn-i seferde kânûn üzre cebelüleriyle cümle üç bin asker olup eyâlet vezîri kapudan paşa ile sancak beğisi üç pâre kadırgalar ile deryâda sefer eşerler. Mîr-i livâsına bu sancakdan ber-vech-i adâlet otuz kîse mâl hâsıl olur. Ve hâkim-i şer‘î üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâdır.

Kadıya senevî sekiz kîse hâsıl olur. Ve şeyhülislâmı Hamdi Efendi hazretleridir kim tekmîl-i fünûn etmiş bir halûk ve sâhib-i tab‘ ve kesîrü‘l-mürüvve âlîcenâb çelebidir.

Ve nakîbü'l-eşrâfı ve aşağı şehir nâ'ibi ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeriyân serdârı ve a'yân-ı kibârı ve kal'a dizdârı ve yigirmi dörd aded merdüm-hisârı ve muhtesib ağası ve gümrük emîni ve harâc emîni ve bâcdârı ve mi'mâr ağası ve şehir kethudâsı ve (–) (–).

Ve Rûm kefereleri üzre portoyoro[z]u ve Yahûdîlere cemâ'atbaşısı ve Frenglere konsolozu vardır, zîrâ mazbût şehirdir.

Der-fasl-ı girdâ-gird-i eşkâl-i kal'a-i Mizistre

Bu abd-i kemter-i ahkarın manzûru olduğu üzre bu kal'a-i bâlâ Manya dağları dâmeninde Şehbâz dağına muttasıl bir sivri yalçın mâvî ve beyâz kaya üzre evc-i âsımâna ser çekmiş Şeddâdî bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn ve bir kâr-ı kadîm şekl-i bâdemî bir iç kal'ası var. Aşağı kal'alarıyla cümle üç kat bölme hisâr-ı üstüvâr-ı ra'nâ iç kal'adır.

Ve cümle üç aded kapuları vardır. Bir kapusu semt-i şarka açılır, gûyâ iç kal'a içinde nârin hisâr kapusudur. Ve orta kapu kıble cânibine nâzırdır. Ve taşra katındaki kapu taraf-ı garba meftûhdur, ammâ karanlık bir muzlim yerdedir.

Ve bu kapu önünde **makâm-ı Fâtih Mehemmed Hân** var. Kal'ayı feth etdikde derûn-ı dilden secde-i şükr etdikde bir yalçın seng-i hârâ kayada alnı secdeye geldüğü yerde hâlâ bir mücellâ çuku[r] kayacıkdır. Bârân-ı rahmet cem' oldukda masrû' ve mahmûm olan âdemler ol matar-ı rahmetden nûş edüp bi-emrillâhi te'âlâ şifâ bulurlar.

Ve bu mezkû[r] üç kat iç kal'aların tâ nârin kullesi içinde kal'a dizdârı hânesi ve cebehânesi ve gılâl anbârları ve su sarnıçları var, gayri şey yokdur.

El-hâsıl bu mezkûr olan üç kat hisâr içre cümle seksen aded kiremit ile mestûr cihân-nümâ hâne-i bâlâlardır. Bu iç hisârda Sultân Mehemmed Hân câmi'i, tarz-ı kadîm minâresiz ma'bedgâhdır. Bu iç kal'alar cümle dâ'iren-mâdâr cirmi bedenler üzre kâmil sekiz yüz adımdır. Bu kal'adan âdem aşağı baksa Hudâ hakkıyçün zehresi çâk terleri hâk olur. Tâ bu mertebe eflâke ser çekmiş kad-keşân kal'adır kim zirve-i a'lâsına nazar edenin çeşm-i nergîs merdümleri hîrelenir.

Makâm-ı eş-Şeyh Hazret-i Akşemseddîn: Bu kal'a kapusundan taşra ibâdet etdiği kaya üzre azîzin gözü yaşı seng-i hârâyı delik delik etdiği ve mübârek dizleri yeri taşa te'sîr edüp yer eylemişdir. Anıniçün "Mizistre kal'asın Akşemseddîn'in gözü yaşı aldı" derler. *Rahmetullâhi aleyh.*

Bu makâmdan aşağı,

Sitâyiş-i imâret-i aşağı hisâr-ı üstüvâr

Mezkûr iç kal'aların şarkîsi ve şimâlîsi ve yıldız rûzgârı ve garbîsi tarafların ihâta etmiş bir kal'a-i azîmdir, ammâ kıble ve cenûb tarafları ne'ûzü billâh çâh-ı gayyâ ve derk-i esfel-misâl uçurum yüz kulaç kayalar olmağile ol taraflarında kal'a dîvârları ve ebrâcları yokdur ve lâzım da değildir. Bu kulle şekl-i muhammes olup dâ'iren-mâdâr cirmi kâmil tokuz bin germe adımdır. Bir tarafında aslâ handakı yokdur.

Cümle yalçın seng-i hârâ kayalar üzre binâ olunmuşdur kim cümle sekiz aded kapuları var. Biri küçük namâzgâh kapusudur kim cânib-i garba nâzırdır. Ve biri çârsû kapusudur kim bu dahi taraf-ı garba mekşûfdur. Ve biri Zâl kapusudur kim semt-i şarka manzûrdur.

Ve biri Kurd Ağa câmi‘i kapusudur kim şimâl tarafına meftûhdur. Ve biri dahi aşağı çârsû kapusu cânib-i kıbleye nâzırdır. Ammâ şehir içre bunlardan mâ‘adâ niçe gizli küçük kapular dahi vardır, ammâ bu mezkûrlar şâhrâh-ı bâb-ı kebîrlerdir.

Ve bu kal‘a içre cümle ma‘mûr u âbâdân kârgîr binâ-yı kâfiri bin yüz aded kat-ender-kat biri biri üzre binâ olunmuş havlısız *[275a]* cihân-nümâ evlerdir, ammâ altı yüz kadar hâneleri bu sene gazab nârıyla ihrâk olup hâlâ niçe hânelerin amâr etmededirler. Ve cemî‘i evleri biri biri üzre olup cümle cânib-i şarka ve taraf-ı şimâlde Aya Niko sahrâsına nâzır büyût-ı âlîlerdir. Ve bu kal‘ada,

Der-aded-i cevâmi‘hâ-yı müslimât: Cümle yedi aded mihrâbdır. Evvelâ Fethiyye câmi‘i, Mehemmed Hân'ındır. Ve Çârsû câmi‘i ve Zâl câmi‘i, mâ‘adâ mesâcidhâ-yı mü'minândır.

Ve cümle bir aded medrese-i sûhtevâtdır. Ve cümle iki aded mekteb-i ciğer-kûşe-i necîb [ü] reşîdândır.

Ve cümle bir aded hânkâh-ı pîr-i tarîk-i meczûbândır. Ve cümle bir aded hammâm-ı râhat-ı müferrihâtdır. Ve cümle iki yüz aded dekâkîn-i ehl-i sanâyi‘âtdır. Ve cümle bir aded hân-ı erbâb-ı tüccârândır. Ve cümle bir aded hân-ı kârbânsarây-ı müsâfirândır.

Ve cümle yedi aded kenîse-i manastır-ı kefere-i mühmelâtdır. Cümleden Aya Niko deyri musanna‘dır.

Der-ibret-nümâ-yı garîbât: Bu kal‘a içre Yahûdî ve Rûm mahallâtları içre ve gayri yerlerde cümle yigirmi tokuz aded yerde bâdgîr nâmında azîm mağârâlar ve kehf-i yetîmânlar var kim her biri biner âdem alır. Mâh-ı Temmûz'da cümle şehrin ahbâbı ve harâbât erenleri bu mağârâlarda istirâhat edüp tarab u ayş [u] işret ederler, ammâ bu gârlarda eyyâm-ı bahûrda âdemler kürksüz oturamazlar. Ve cümle şehir halkları suların ve bâdelerin ve hoşâbların bu serdâb mağârâlarda sovudurlar. Mâh-ı Temmûz'da sovukdan du[ru]lmaz bir garîb temâşâgâh mağârâlardır.

Ve bu kal‘adan taşra Kurd Çelebi câmi‘i, henüz binâ oluyor, bir şîrîn câmi‘ olur. Ve bu kal‘adan yokuş aşağı cânib-i kıbleye iki bin adım gidüp,

Sitâyiş-i varoş-ı Misehor

Bir düz fezâda cümle beş yüz aded tahtânî ve fevkânî serâpâ kiremit örtülü bâğ u bâğçeli vâsi‘ evlerdir. Ve cümle on aded müselmân mahallâtlarıdır. Ve cümle beş cemâ‘at-i Yahûdîlerdir. Ve cümle on bir mahalle-i Rûm kefereleridir.

Ve cümle altı aded mihrâbdır. Biri gâyet mükellef câmi‘dir. (–) (–) (–) (–) (–) Ve cümle dörd aded mesâcidlerdir. Ve cümle bir aded medrese-i sûhtegândır. Ve cümle iki aded mekteb-i sıbyân-ı ebcedhândır. Ve cümle iki aded tekye-i dervîşândır.

Ve cümle iki aded musallâ-yı namâzgâhı vardır. Biri kal‘anın şimâlindedir, biri cenûbundadır. Ve cümle bir aded sehel kesîfce hammâmcığı var. Ve cümle dörd aded hân-ı tüccârânı var. Ve cümle bir aded kârbânsarây-ı müsâfirîni var kim henüz Misistre kadısı Zekeriyyâ Efendi binâ etdi.

Ve cümle hânedânlarından Paşa sarâyı ve Ako Beğ sarâyı ve (–) Ağa sarâyı, (–) sarâyı,

mahkeme sarâyı ma‘mûr hânedânlardır. Ve cümle yüz seksen aded dükkânları var ammâ tabahânesi ve ipekçiler çârsûsu müzeyyendir. Ve kal‘a ardındaki dereden cereyân eden nehr-i (–) bu varoşun önünden cereyân edüp şehir hâricinde bir göz cisr-i musanna‘ altından ubûr edüp Aya Niko sahrâsı içinden cereyân eden nehr-i azîm İri’ye mahlût olup andan Eloz sahrâsı kurbunda Bardunya ve Pasova kal‘aları kurbunda Akdeniz’e munsab olur.

Ve şehir içre cümle yetmiş aded su değirmenleri vardır. Ve cümle üç bin aded bâğ u bâğçe ve gül-i gülistânı ve limon ve turuncu ve inciri ve engûrü gâyet çokdur. Cemî‘i bâğları kal‘anın garb tarafında olan dağlar serâpâ bâğlar ve sahrâları cümle âb-ı revân sulu bâğçelerdir kim her biri gül-i gülistân ve sünbül ü reyhânistân ve ravza-i Rıdvân misilli bâğ-ı cinânlardır. Ammâ eyyâm-ı Temmûz’da hevâsı sehel sakîldir. Lâkin kışı gâyet latîfdir. Ammâ suları gâyet latîf olup niçe bin aded uyûnları firâvân ve her müşebbek bostânlar içre cereyân eder uyûn-ı hoş-güvârlardır.

Ve mahbûbu ve mahbûbesi gâyet meşhûrdur kim eğer gılmânı ve eğer bintânı maralî ve gazâlî gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü perî-peyker ve melek-manzar mahbûb [u] mahbûbeleri olur.

Memdûhâtından: İpeği ve ibrîşimi ve pırankop nâm boya kökü ve siyâh ekşi tutu ve siyâh inciri memdûhdur. Cemî‘i halkı Urûmşadır, zîrâ şeb [ü] rûz ihtilât-ı bey‘ [u] şirâları Rûm kefereleriyle olup fasîh Rûm lisânı tekellüm eder müselmânları var.

Der-fasl-ı murabba‘ât-ı lisân-ı Urûm

Klapsete matya mu klapsete

Na kamete me ke vrisi

Na’rthi to dilburako mu

Ke na yemişi [48]

Bre ti kiz mavre koraka

K’ e’ da ftera su mavra

K’ ene t’ avga su melana

Ke ta pulya su mavra [49]

An eksi bono

is tin kardya

Ela na kledama

matakya mu [50]

Ve bu şehirde yılda bir kerre kırk bin âdem cem‘ olup bâzâr-ı azîm olur kim {vasfında lisân kâsırdır}. *[275b]* Ba‘dehu bu şehirden kalkup bir sâ‘at şimâl tarafına bâğlar içre gidüp,

Sitâyiş-i kal'a-i Aya Niko

Ebü'l-feth Gâzî münhedim etmişdir. Bir acîb ü garîb şehr-i azîm imiş. Mizistre sahrâsında cereyân eden nehr-i azîm İri kenârında olup cümle der-i dîvârları yerde yatır. Andan 4 sâ'atde cânib-i kıbleye yine Manya dağları eteğinde gidüp,

Menzil-i manastır-ı Zerbiçse

Bir aceb mihmânhâne-i Mesîhiyyedir kim yüz mikdârı papasları ve muğ-pîçe mahbûb gulâmları var. Âyende ve revendelere hidmet edüp bay u gedâ-yı pîr-i muğânlara ni'metleri mezbûldür.

Andan kalkup elli aded pür-silâh şehbâz yiğitler ile (–) sâ'at Manya dağları eteklerince mahûf u muhâsara yerleri ubûr edüp,

Karye-i Goranoz, andan **karye-i Kurçuvuna**, andan **karye-i Yirbiçe**, andan **karye-i Zelina:** Bu kurâları kıble tarafına giderek el-ıyâzen billâh taşlık yerlerdir kim atlarımız basacak yer bulamazlardı. Gâyet pusu yerleri mahûf dereleri geçüp 4 üncü sâ'atde,

Evsâf-ı hudûd-ı hâk-i Manya, ya'nî dâr-ı İslâm kal'a-i Bardunya

Sene (–) târîhinde bu dahi Ebü'l-feth Gâzî fethidir, ammâ amân ile verilmişdir. Mizistre sancağı voyvadalığıdır ve yüz elli akçe kazâcıkdır. Nâhiyeleri (–) aded kurâcıkdır. Lâkin kethudâyeri ve serdârı ve gayr[i] hâkimleri yokdur, ammâ dizdârı ve yüz on dörd aded neferâtı vardır. Kal'ası Manya dağı eteğinde bir havâleli yalçın beyâz kaya üzre şekl-i murabba' ve Şeddâdî binâ bir kal'a-i ra'nâdır. Kıble ve şimâl cânibi gayyâ deresi-misâl olmak ile ol câniblerinde kal'a dîvârları yokdur. Âdem aşağı baksa zehresi çâk olur. Ancak garb tarafında bir küçük kapusu var, at gücile girir. Bu kapu tarafları havâleli olmak ile gâyet metîn ve kavî kulle-i azîmleri vardır.

Bu kal'ada cümle (–) aded küçücük evleri var. Biri biri üzre olup cümle havlısız daracık dârlardır. Sokakları hemçünân dîk u tengdir. Eşekler yük ile gücile geçerler. Ve cümle evleri kiremitli ve cânib-i kıbleye nâzır büyûtlardır. Taşra dağlarında âb-ı hayât suları ve bâğları ve bâğçeleri ve müşebbek bostânları çokdur.

Bu kal'ada aslâ hân u dükkân ve hammâm ve medrese ve mekteb ve gayri imâretden eser yokdur. Ancak Sultân Mehemmed Hân'ın bir küçük câmi'i ve kal'a kapusu üzre bir mescidi vardır. Bu kal'a bir cezîre yerde olmak ile aslâ bir şey bulunmaz. Cümle Mizistre'ye muhtâclardır. Ammâ halkı gâyet şehbâzlardır. Her bâr Manya küffârıyla savaş-ı perhâş edüp mahbûb u mahbûbe Manya kızları ve gulâmları getirüp her gün ceng [ü] cidâlden hâlî değillerdir. Ve bu kal'adan taşra Manya küffârı havfinden aslâ evler yokdur. Ancak küçük kulle gibi çiftlikleri çokdur, zîrâ gâyet mahsûldâr sahrâsı vardır. Bu kal'adan aşağı **nehr-i Arna**, Manya dağlarından gelüp bu mahalle karîb Akdeniz'e karışır.

Bu kal'ayı dahi temâşâ edüp on aded bahâdır kulağızlar alup kıble tarafına (–) sâ'at sehel taşlık mâ'adâ âsân yollar ile vîrân ve muhâtara yerler ile giderken hikmet-i Hudâ yol üzre bir mefret yılan çıkup bir meşeyistân ormana seğirdüp kaçarken hemân refîklerimiz Bardunya gâzîleri yılanı kovup hay şunda ve ha bunda derken çalıların ardında bir kemîngâh yerde beş aded tüfengli Manya kâfirleri hâzır-bâş çıkınca hemân bizim gâzîler ile yaka yakaya ve boğaz boğaza olunca hemân gulâmlarımız dahi atlarından silâhlarıyla piyâde olup küffârları ortaya alup hamd-i Hudâ birin katl edüp dördün esîr-i bend-i

zencîr edüp ganîmet şâdımân ile gidüp,

Der-evsâf-ı dâr-ı amâniyye, {ya'nî} kal'a-i Pasova-i {hâkâniyye}

Sene (–) târîhinde Bâyezîd-i Velî asrında be-dest-i (–) Paşa binâ etdiğiyçün kal'a-i hâkâniyye-i amâniyye deyü defterhâne-i pâdişâhîde mastûrdur. Hâlâ Mizistre sancağı voyvadalığı ve Bardunya kazâsı niyâbetidir. Ancak dizdârı ve yüz aded merdüm-hisârı vardır. Gayri hâkimleri yokdur.

Kal'ası leb-i deryâdan (–) mîl ba'îd Manya dağları içinde bir sarp taşlı yalçın kaya üzre havâleli şekl-i murabba'dan tûlânî ve kıbleden garba surâhî bir Şeddâdî binâ-yı metîndir. Dâ'iren-mâdâr cirmi bin elli adımdır kim cânib-i erba'ası çâh-ı gayyâ-misâl olmak ile aslâ bir tarafında handakı yokdur. Ve cümle girdâ-gird yalın kat dîvârdır, ammâ beş arşın enli kârgîr binâ dîvârdır. Ve dâ'iren-mâdâr cümle on iki aded metîn ebrâclardır. Ve şimâl cânibi on minâre kaddi derk-i esfel-vâr uçurum olmak [ile] ol tarafın kal'a dîvârı yokdur.

El-hâsıl bu kal'aya bir tarafdan zafer mümkin değildir, ammâ havâle olan kayalar kal'a içinde âdem gezdirmez. Anıniçün kal'a içinde bir er ve bir oğlan ve bir avret ve bir hâne yokdur. Cümle *[276a]* kal'a neferâtları ehl [ü] ıyâlleriyle kal'a kulleleri içinde olan kat-ender-kat kullelerde sâkinlerdir. Her bir bölük ağaları birer kulle içinde neferleri ile olurlar. Ancak kal'a ortasındaki meydânda bir kârgîr minâreli ve kârgîr kubbeli ve kiremit örtülü (–) câmi'i var, altı sâfî su sarnıcıdır. Bu câmi' içre dahi mücerred gönüllü gâzîleri olurlar. Ammâ bu kal'ada garâ'ib ü acâ'ib balyemez topları var.

Bunda çârsû-yı bâzâr ve gayri imâret ve bâğ u bâğçe yokdur. Neferâtları kapudan taşra yalnız çıkmağa kâdir değillerdir. Suya gitseler kırk elli aded gâzîler pür-silâh olup su ve bâğ u bostânlarına gidüp gelirler. Kâhîce Manya kâfirleriyle ceng dahi ederler. Şarka nâzır bir metîn demir küçük kapusu olup üstünde kullede dizdâr sâkin olur.

Ammâ âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Ve bu kal'anın kıble tarafında bir top menzili ba'îd bir eyi latîf limanı var, yüz pâre gemi alır, Paşa limanı derler. Manya vilâyeti burnu dörd mîl karîbdir. Bu kal'adan Manya'nın,

Güllü kal'ası: Bir yalçın kaya üzre aceb metîn kal'adır. Bu dahi mahallinde tavsîf olunur.

Bu mahalde âdemlerimiz Manya küffârlarıyla söyleşüp âvâzları istimâ' olunur, tâ bu mertebe yakındır kim şeb [ü] rûz Manya küffârları Pasova gâzîleriyle ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl ederler.

Ammâ bu Pasova kal'asına gelirken kemîngâhda esîr etdiğimiz dörd nefer kefere içün iki bin guruş Manyalı verüp aldılar. Gâzîler hakîre iki yüz guruş hisse verüp gulâmlarıma da kırkar guruş pay verdiler. Hak berekât vere.

Andan bu kal'a erenleri hakîre elli aded gâzî pür-silâh cengâver kulağızlar verüp bu kal'adan maşrık tarafına dağlar ve ormanları geçüp 4 sâ'atde sahrâ-yı Eloz içre 4 sâ'at dahi ma'mûr çiftlikleri ve kurâları geçüp,

Karye-i Iskala: Re'âyâsı cümle kefere ve ze'âmetdir. Andan yine bu sahrâ-yı Eloz içre niçe kurâlar geçüp ve,

Nehr-i Aksu: Atlar ile gücile ubûr etdik. Bu nehr-i ayn-ı zülâ[l] tâ taraf-ı şimâlde Taraboliçse şehri dağlarından gelüp Mizistre sahrâsı içre gidüp bu Eloz sahrâsı nihâyetinde Akdeniz'e karışır. Ammâ nehr-i azîmdir, kâh atlar ile ve kâh gemiler ile ubûr olunur. Lâkin tuğyânı mahalde bu nehirden içeri Manya firkateleri girüp etrâf sahrâda olan köyleri nehb [ü] gâret eder.

Zamân-ı sâbıkda bu nehir kenârında bir şehr-i azîm var imiş. Hâlâ âsâr-ı binâları zâhir ü bâhirdir. Âl-i Emeviyyûn asrında Mağrib-zemîn pâdişâhlarından Sultân Mansûr bu cezîre-i Mora'yı feth edüp bu şehri harâb [u] yebâb ve hânelerin türâb etmiş.

Bu mahalden Boynuz adası on mîldir, görünür bir küçük cezîrecikdir, ammâ bir eyi latîf limanı vardır.

Ve bu Eloz sahrâsı kenârından Benefşe kal'ası burnuna varınca yigirmi aded vîrânca olmuş kal'alar vardır. Her biri manzûrûmuz oldu, ammâ esmâları ve harâb-âbâd evsâfları tahrîr etsek tatvîl-i kelâm olur.

El-hâsıl bu rûy-ı arzda Mora cezîresi âdem deryâsı ve kal'alar vâdîsi imiş. Bu sahrâ-yı Eloz köyün geçüp Benefşe kal'ası yoluna girüp yine maşrık tarafına girüp,

Kal'a-i harâb Apirya: Bir yalçın kaya üzre solumuzda kalup (–) sâ'at dahi şark tarafına gidüp,

Nâhiye-i azîm kal'a-i kadîm Çakonya

Lisân-ı nâsda Çakona derler. Lisân-ı Rûm'da (–) (–) demekdir. Benefşe kadılığında nâhiye-i kübrâdır. Lâkin sarp sengistân ve çengelistân dağlar olmağile kimse varamaz, ammâ on bin kadar re'âyâları var. Cümle millet-i Mesîhiyye'den geçinüp kitâb-ı İncîl okuyup Rûm keferesi geçinirler, ammâ mezhebleri başka ve ıstılâhât-ı lisân-ı lehçe-i mahsûsaları başkadır. Değme âdem kelimâtların fehm edemez, tercümâna muhtâcdır.

Mora cezîresi dörd bölük kavim olduğu tahrîr olunmuşdu. İşte bir ülke kavmi dahi bunlardır. Dağlarında buğday ve arpa ve gayri müsmirât fâkihât nebât hâsıl olmaz. İllâ darı ve kalımbok olup cümle kalımbok yer bir alay kâfir-i bed-hûy bed-kâr bî-kârlardır.

Ammâ âb [u] hevâsı hûb câvidân ve enhârları cârî ve revân olduğundan gâyet semîn ü cesîm dâbbetü'l-arz gibi dîv-sıfat zorâver dilâver ü tüvânâ kâfirleri olup ekseriyyâ Benefşe şehrine ve Anapoliye şehrine avret ve oğlanları ile bu şehre gelüp hamâllık ederler.

Hattâ ba'zı hâmile karıları arkalarında iki yüz elli vukıyye yük götürür. Ba'zılarının kucağında iki evlâdı var iken yine iki yü[z] elli vukıyye yük götürür avretleri vardır. Ammâ fetâ ve tüvânâ erleri üçer dörder yüz vukıyye yük kaldırırlar. Gâyet güçlü kefereleri olur.

Ammâ şehirlerde buğday ekmeği yeseler hasta olurlar. Her bâr akrabâ ve ta'allukâtları evlerinden yük yük kalımbok ekmeği *[276b]* getirüp yerler.

Ve bir turfe esbâb geyerler, ammâ cümle beyâz abâ kebe olup saçak saçak püsküllüdür. Belleri ince etekleri bol ve yenleri dar esvâb-ı turfe geyüp cümle merd [ü] zenânları başlarına beyâz sarık sararlar, ammâ avretleri siyâh saçların târumâr edüp üzerine beyâz bir Keşâni sarığın geydikde bir hey'et-i mecmû'a mudhik aceblülü eşkâl-i garîbe olur kim

görenler gülmeden vâlih [ü] hayrân olur.

Eşkâl-i sûretleri: Cümle Kalmık Tatarı çehreli ve kazan başlı ve deve dişli ve iri kulaklı ve iri gözlü ve yassı yüzlü ve samson sözlü olup sadâları dağlar içre güm güm ötüp bir dağda biri ve bir kûhda biri mâbeynleri iki fersah yer olup birbirleriyle a‘lâ tekellüm ederler.

Der-beyân-ı lisân-ı kefere-i kavm-i Çakona be-vilâyet-i cezîre-i Mora

ana	*duya*	*tiruya*	*tero*	*pando*
1	2	3	4	5
akso	*ofto*	*ohto*	*anko*	*doka*
6	7	8	9	10
andi	*kota*	*hırso*	*Mariya*	*narvo*
ekmek	Allâh	Allâh	Meryem Ana	su
kali	*ori*	*duğani*	*çiya*	*şomo*
odun	bakmak	buğday etmeği	uç	ta‘âm
fuka	*ipşile*	*oni*	*miri*	*samiri*
karın	göz	eşek	kedi	bugünkü gün
tancala	*tanca*	*azanu*	*matimi*	*şatimi*
evler	ev	kalk	ana	kız
izemi	*kaşimeni*	*iy yo*	*omehu*	*izvaçi*
oğul	otur	sovuk su	yokdur	gitmek

Buna göre niçe kerre yüz bin gûne lisânları var ammâ bir gün bir gece anda mihmân olup atlarımız ve kendimiz darı ve keçi eti yemeden bîzâr olup lehçe-i mahsûsalarından bu kadarca tahrîr etdik.

Andan kalkup vîrân olmuş Çakonya kal‘a[sı] bir kırmız[ı] kaya üzre sağ tarafımızda kalup ma‘mûr Çakonya kurâlarından sengistânlar içre ubûr edüp,

Menzil-i Çeşmebaşı: Bir vâsi‘ yerde etrâfı kayalı dağlar olup gûnâ-gûn kaynak

suları ve niçe bin bâğları var. Cümle Benefşe kal‘ası a‘yânının bâğ-ı İremleridir. Benefşe kal‘asının muhâfazasına me’mûr Yanyalı Pîr Paşa ve Kaplan Paşalar cümle hayme ve hargâh bâr [u] büngâhların kurup otururlar. Ve niçe bin asâkir-i İslâm Girid’e geçmek içün donanma-i hümâyûn ile Kapudan Kaplan Paşa gelir deyü nevbet bekleyüp dağ ve taşlar üzre asâkir-i İslâm meks edüp bir ordu-yı bâzâr ve bir cem‘iyyet-i kesîr olmuş kim ta‘bîr olunmaz.

Bunda Pîr Paşa’nın serâperdesinde hüddâmân-ı refîklerimizle meksedüp bir gece mihmân olup mezkûr çeşmenin âb-ı hayâtından nûş edüp ol gece zevk u safâlar etdik. Ba‘dehu ale’s-sabâh nîm sâ‘at maşrıka ve nîm sâ‘at kıbleye ulu yol ile gidüp,

Der-sitâyişât-i ibret-i hikmet, ya‘nî kal‘a-i Benefşe-i sun‘-ı yed-i Kudret

Be-kavl-i müverrihîn ibtidâ binâsı Feylekos-ı Yûnâniyân-ı Batlîmûsân’dır. Ba‘dehu dest-i İşpanya kralına girdi.

Andan Bundukanî Venedik’i elinde iken Ebü‘l-feth ve Bâyezîd-i Velî bu kal‘a üzre berren ve bahren sefer edüp bu kal‘a-i Benefşe ve kal‘a-i Anapolya ve kal‘a-i Termiş‘in fethi müyesser olmayup cümle cezîre-i Mora Âl-i Osmân hükmünde olup Ebü‘l-feth’den tâ Sultân Süleymân Hân’a gelince mezkûr üç aded kılâ‘-ı metîneler sene (–) dest-i küffârda kalup âhır-ı kâr sene (–) târîhinde Süleymân Hân vüzerâlarından Kapudan Vezîr Kâsım Paşa serdâr-ı mu‘azzam olup berren ve bahren deryâ-misâl asker ile bu kal‘a-i Benefşe’yi muhâsara edüp Venedik elinden feth edüp Süleymân Hân tahrîri üzre hâlâ kapudan paşa eyâletinde Mora sancağı hükmünde voyvadalıkdır. Ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır.

Ve nâhiyesi (–) aded ma‘mûr kurâlardır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve gayri hâkimleri yokdur, ammâ iki dizdârı vardır. Biri aşağı hisâr ve biri yukaru hisâr dizdârıdır.

Ve cümle (–) aded kal‘a neferâtları vardır. Muhtesibi ve bâcdârı ve şehir kethudâsı ve portoyor[oz]ları vardır. Süleymân zamânı başka kapudanı var imiş, beş pâre firkate ile deryâyı muhâfaza edermiş. Ba‘dehu ref‘ olmuş, ammâ hakkâ ki bu asırda bu kal‘aya bir deryâ kapudanı lâzımdır.

Ve hâlâ Mora paşası, Ankebût Ahmed Paşa kethudâlığından çıkma Hasan Paşa olup Seydî Ahmed Paşazâde Mehemmed Paşa ma‘zûlen Girid’e geçdi. Hakîr Hasan Paşa ile Benefşe kal‘asında kalup kal‘ayı seyr [ü] temâşâya meşgûl olduk.

Evvelâ bu kal‘a-i Benefşe’ye elsine-i nâsda Menekşe derler. Lisân-ı Freng’de (–) dir, lisân-ı Rûm’da (–) dir, ammâ lisân-ı kavm-i İslâm’da Benefşe’dir. Vech-i tesmiyesi oldur kim dağların ve bellerin ve Çakona nâhiyesi ellerin cümle benefşe ve zerrîn ve müşk-i rûmî ve ada soğanı zeyn edüp benefsec râyihası âdemin demâğın mu‘attar etdiğinden bu kal‘aya Benefşe derler.

Eşkâl-i kal‘ası: Akdeniz kenârında Mora cezîresinin cenûbîsi tarafında bir sivri burunda hemân *[277a]* bir ada-misâl bir kırmızı yalçın kaya üzre ol kûh-ı ser-bülendin zirve-i a‘lâsında evc-i âsımâna berâber dest-i kudret ile halk olmuş kal‘a-i Kahkahâ-yı Rûm bir hisâr-ı üstüvâr-ı lâ-nazîrdir kim şarkdan garba tûlânî vâki‘ olmuş bir iç kal‘a-i bî-misâldir kim ba‘zı zamân kesâfet-i hevâda iç kal‘a bulutlar içre kalup tâ vakt-i zuhurda şiddet-i hâr olunca ebr-i kebûtlar zâ’il olup iç kal‘a nümâyân olmağa başlar. Tâ bu mertebe

iç kal‘a-i bâlâdır.

Ammâ cânib-i selâsında aslâ dîvârı yokdur. Hemân bir kal‘a-i yed-i kudretdir. Ancak aşağı kal‘a tarafına nâzır kapusu kurbunda câ-be-câ kal‘a dîvârları vardır. Ammâ her ne cânibinden olursa aşağı bakılmak muhâldir kim âdemin zehresi çâk olur. Bu kal‘a-i bâlâ Kürdistân'da gûyâ Van kal‘asıdır, lâkin bu Van kal‘asından üç kat yüksekdir ve andan vâsi‘dir.

İçinde cümle beş yüz aded hâne Şeddâdî binâlar var, her biri gûyâ birer kal‘adır. Serâpâ la‘lgûn kiremit örtülü bâğsız ve bâğçesiz ve havlısız daracık dârları var kim cümle büyûtları birer gûne kat-ender-kat kasr-ı Havarnak-misâl cihânnümâ hâne-i zîbâlardır.

Yedi sekiz yerde dud ağaçları ve beş on yerde servi ağaçları var. Cümle evleri biri biri üzre olup kamusu cânib-i cenûba ve semt-i kıbleye nâzır büyût-ı ra‘nâlardır kim Akdeniz cümle buhayre-misâl nümâyân olup cümle evleri beyâz kuğu gibi şâhâne ma‘mûr beyt-i latîflerdir. Ve her evlerde birer ve ikişer üçer su sarnıçları mukarrerdir.

Ammâ bu iç kal‘ada aslâ kefere hâneleri yokdur. Ve hammâm ve kuyu ve hân ve dükkân ve gayri binâ-yı âbâdân yokdur.

Ammâ cümle iki aded câmi‘-i mü'minân var. Birine Fethiyye câmi‘i derler, Sultân Süleymân Hân'ındır kim kenîseden velî olunmuşdur. Ve biri kapunun iç yüzünde Dervîş Mehemmed Ağa câmi‘i. Bunlar kiremitli câmi‘lerdir, ammâ cemî‘i evlerin ve bu câmi‘lerin kiremitleri cümle kireç ile mebnî bir gûne büyük kiremitlerdir, zîrâ Rûm kiremidi gibi olsa rûzgâr-ı zorkâr bu kûh-ı serbülendde cümle kiremitleri hevâya atar.

Ve bu iç kal‘anın şark tarafında bir burunda bir kulle-i azîm vardır. Kapusuna taş nerdübân ile çıkılır, Kâsım Paşa kullesi derler. Mâl-â-mâl cebehâne-i mühimmât levâzımât memlûdur.

Ve bu kal‘anın garb tarafında evce berâber bir kulle-i bâlâsı dahi var. Cümle şehre ve cânib-i erba‘aya havâle olup içinde gûnâ-gûn zahâ'ir me'kûlât u meşrûbât mâl-â-mâldir.

Ve bu kal‘a deryâda üç yüz mîl deryâdan seçilir. Ve Girid adası bu kal‘adan alâ mele'i'n-nâs nümâyândır, zîrâ mâbeyne-hümâları seksen mîldir.

Ve bu kal‘anın cümle sokakları serâpâ kudretden beyâz taş döşeme kaldırım olup pâk ü pâkîzedir. Aslâ bu kal‘aya bevvâbân [ve] nigâhbânlar köpek komazlar, zîrâ cümle yağmur suları su sarnıçlarına gider. Anıniçün cümle tarîk-i âmları pâkdir.

Ve cümle halkının mesîregâh [u] teferrücgâhları Fethiyye câmi‘idir kim bir yalçın kaya üzre vâki‘ olup şarka ve şimâle ve garba nâzırdır. Cümle cemâ‘at-i kesîre edâ-yı salât etdikten sonra anda oturup teferrüc ederler.

Ve bir mesîregâh dahi kal‘a kapusu mâbeyndir kim cümle kal‘a kulunun lonca yeridir. Bir büyük kemer altı olmağile kapunun iki tarafı soffalarında cümle âyende vü revendelerin teferrücgâhlarıdır. Ve cümle der-i dîvârı âlât-ı silâh ile müzeyyendir. Bu kapuda yukaru iç kal‘anın hudûdu ve evsâfı tamâm oldu.

Der-sitâyiş-i eşkâl-i girdâ-gird-i varoş-ı kal‘a-i Benefşe

Bu mezkûr iç kal‘a kapusundan aşağı varoşa enince üç kat dolamaç kal‘a kapuları

vardır. Yolları sâfî mücellâ yalçın kayalı gâyet sarp yollarından at ve katır ve hımârlar gücile çıkarlar. Ve bu mezkûr iç kal‘a kayası aşağı varoşu gûyâ karnına alup kuşatmışdır. Ve bu varoş iç kal‘anın kıblesi tarafına vâki‘ olup iç kal‘a kayası altına girmişdir. Hattâ yukaru iç kal‘anın tâ zirve-i a‘lâsından bu aşağı varoş görünmez, zîrâ iç kal‘anın püşte-i âlîsi altına aşağı varoş girmişdir. Anıniçün yukaru kal‘adan bu varoş hisâr görünmez.

Der-beyân-ı binâ-yı varoş-ı Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘

Sebeb-i binâsı oldur kim sene (–) târîhinde Sultân Mehemmed Hân asrında bu kal‘a-i Benefşe’nin varoşu etrâfında rabât-ı ma‘mûresi olmadığı ecilden Venedik kâfiri donanma-i menhûsuyla yüz pâre keştî deryâdan ve Manya ve Malta küffârları karadan gelüp bu varoşu üç ay on gün muhâsara edüp yüz bin aded top gülleleri urup bir taş koparamayup hâ’ib ü hâsir olup kal‘a fethinden me’yûs oldukları mahalde karadan kırk bin aded güzîde asker-i İslâm imdâd yetişüp küffâr-ı bed-girdâr-ı murdârı ale’l-gafle basup küffârı kıra kıra deryâya döküp niçe bin *[277b]* aded kefere [vü] fecereler gark-ı bahr-i Sefîd olup niçesi şinâverlik ederek gemilerine varup karârları firâra mübeddel olup cân ber-cehennem gitdiklerinde ahâlî-i vilâyet hâl-i diyer-gûnların der-i devlet-medâra arz etdiklerinde donanma-i hümâyûn ile sene (–) târîhinde Kapudan Fazlı Paşa ve on iki eyâlet askeri ve yetmiş bin re‘âyâ vü berâyâ ve ummâl ve bennâlar cem‘ olup mezkû[r] iç kal‘a kayasının nısfından üstâd-ı bennâ bölüp tâ deryâya varınca ve leb-i deryâ ile tâ iç kal‘a kayasının deryâ içindeki burnuna varınca bir hisâr-ı şekl-i müselles etmişlerdir kim henüz kal‘a-i Benefşe tâze cân bulup bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn olmuşdur.

Ammâ cümle bu varoşun sokakları daracıkdır. Lâkin dar olduğu yine eyidir, zîrâ hîn-i muhâsarada düşman dar sokaklarından yürüyüş edemezler. Ve cümle evleri biri biri üzre kat-ender-kat havlısız kal‘a-misâl cümle Rûm keferelerinin evleridir.

Müselmân mahalleleri kal‘anın kayası altına vâki‘ olup gâyet cengâver ve dilâver Rûm kefereleri olur. Hattâ Venedik kâfiri bu varoşu muhâsara etdikde dahi kal‘aları yok iken küffâr buna üç kerre yürüyüş edüp daracık sokakl[ar]ına Freng girince varoş Urûmları kıra kıra gerüye döndermüşlerdir. Hâlâ cemî‘i Venedik kâfirleri bu Benefşe keferelerinin ol kadar adû-yı cânlarıdır kim Benefşeliyi bulsalar kebâb ederler. Gâyet bahâdır Rûm kefereleri olur. Şimdi ise varoşları kal‘a içine alındı. Her bir Rûmları ejder-i heft-ser-misâl oldular.

Der-cirm-i varoş: Bu varoş iç kal‘a kayası nısfından garb tarafında varoş kapusundan deryâ kenârından şark tarafı kapusundan yine iç kal‘a kayası burnuna muttasıl varınca cümle girdâ-gird cirmi iki bin yüz aded germe adımdır.

Ve cümle tokuz aded kulle ve cümle üç yerde tabya-i azîmler ve cümle dörd aded kapuları vardır. Evvelâ şark tarafında bir kapusu leb-i deryâda olup limana nâzırdır, ammâ kıbleye açılır metîn kapudur. Ve biri dahi cânib-i garba mekşûf büyük kapudur kim üç kat biri biri içre demir kapulardır. Ve iki aded küçük uğrın kapucukları vardır. Ammâ büyük garb tarafı kapusundan taşra şehrin mezâristânıdır.

Ve birkaç acı sulu kuyuları var. Ve liman kenârında bâzergân mahzenleri var. Bu taraf limandır, ammâ büyük gemiler yatamazlar. Benefşe firkateleri ve Gelibolu gemileri yatırlar.

Ve bu mezkûr varoş içinde irili ve ufaklı cümle bin altı yüz aded havlısız daracık ve cümle kiremit örtülü kat-ender-kat kârgîr binâlı kal‘a-misâl Şeddâdî-eser evlerdir. Cümlesi pâk ve beyâz ve nazîf büyût-ı ra‘nâlardır.

Cümle kârgîr kubbeli ve kârgîr minâreli iki aded câmi‘leri çârsû içre olmak ile ikisi de cemâ‘at-i kesîrelidir. Ve cümle iki aded mesâciddir. Ve cümle bir medresedir ve cümle iki mektebdir. Ve cümle elli aded dükkândır.

Sudan gayri bu şehirde her ne murâd edinsen bulunur, illâ su bulunmaz. Miskâl ile su bulunduğu ecilden bu şehirde aslâ çeşme ve sebîlhâne ve hammâm yokdur.

Bu şehre âb-ı hayât su gelmek kâbildir ammâ cümle şehir halkları ale’l-ittifâk şehre su gelmesine sâhib-i hayrları men‘ ederler.

Sebebi oldur kim, “Çeşme sularımız vardır deyü mağrûr olup su sarnıçlarımıza mukayyed olmayup vîrân olur, hîn-i muhâsarada küffâr gelüp taşradan gelen sularımızı kesüp cümlemiz susuz kalup amân deyüp kal‘ayı kâfire vermek iktizâ eder” deyü bu fikr ile ahâlî-i vilâyet şehre su geldiğin istemezler.

Ammâ her evde beşer onar aded su sarnıçları mukarrerdir. Cümle üç bin aded sarnıçları var kim mâh-ı Temmûz’da her biri âb-ı hayât olup buz pâresidir, ammâ cümle sahrîcleri mühürlüdür kim bir komşu bir komşuya bir katre içmeğe su vermez.

Ve cümle iç kal‘anın kızıl kayasından cereyân eden bârân-ı rahmete yollar kesüp mîrî sarnıçlara, andan şehir evleri sarnıçlarına dolar. Cemî‘i hânedânların dam [u] bâmları üzre cereyân eden matar-ı rahmetin bir katresi hebâya gitmeyüp sahrîclere akar.

Bu şehirde aslâ bâğ u bâğçe olmaz, zîrâ cümle seng-i hârâdır. Ve hevâsı gâyet ısıcakdır. Ve mahbûbu ve mahbûbesi gâyet akdır. Ve kal‘alarının hâfızı Hallâk-ı Rezzâkdır.

Ve bu Benefşe kal‘ası bir adadır. Ancak kara tarafı ki garb cânibidir, ol mahalde deryâ üzre on bir göz taş cisir var. Tûlu dörd yü[z] elli adımdır. Cisir olduğu mahal sığdır. Tâ cisirler altından balıkçıların kayıkları bir tarafdan bir taraf deryâsına geçer, zîrâ bu cisrin iki tarafı limandır, ammâ büyük gemiler müşkil ***[278a]*** yatırlar.

{Der-sitâyiş-i liman-ı Benefşe}

Ammâ eski Benefşe limanı gâyet latîf ve top altında a‘lâ yataklı liman-ı emân olup iki yüz pâre gemiler yıldızdan ve karayelden ve batıdan bu üç rûzgâr-ı zorkârdan âsân yatır. Cümle gemiler başların karada taşlara yıldız cânibine bağlar. Ve lodos cânibine on kulaç yerde demir korlar, ammâ lodosa ve kıblede ve gün doğusunda gemiler yatamaz, gâyet müşkildir.

Ve bu limanın garb tarafında kayalar altında latîf sular bulunur. Ve mezkûr Benefşe cisrinin nîm sâ‘at cenûbundaki bâğlar ve bâğçeler cümle Benefşelinindir. Latîf suları ve âbdâr meyveleri ve hoş-hor engûrleri olur.

Ve bu Benefşe’den cenûba kaya burun kâmil otuz mîldir. Andan cezîre-i Girid kıble cânibine kâmil seksen mîldir. Cemî‘i leb-i deryâda Âl-i Osmân’ın Benefşe gibi elzem-i levâzımından bir serhad yokdur. Ve gâyet cezîre-i bî-amân yerde vâki‘ olup limanı bî-emândır.

Bu kal‘ada Hasan Paşa yanında bir hafta meks edüp garîb ü acîb temâşâlar etdik. Ba‘dehu bunda haber aldık kim Sadrıa‘zam Termiş kal‘asından donanma-i hümâyûna süvâr olup cezîre-i Girid’e geçmiş. Hakîr dahi Mora paşası Hasan Paşa’dan ihsânlar ve refîkler alup,

Benefşe’den Anapoli’ye revâne olduğumuz konakları beyân eder

Evvelâ Benefşe’den cânib-i garba 8 sâ‘at gidüp **Eloz sahrâsı**nda,

Menzil-i Beğ çiftliği: Gâyet ma‘mûr otardır. Çakonya dağları sağ tarafımızda kaldı. Andan cânib-i şimâle 8 sâ‘at ma‘mûr [u] âbâdân kurâlar ve çif[t]likler, mahsûldâr mezâri‘âtlar geçüp,

Menzil-i kal‘a-i tekrâr Mizistre‘de Şeyhülislâm Hamdî Efendi hânesi yukaru kal‘ada olup anda mihmân olduk. Andan cânib-i şimâle 6 sâ‘at gidüp,

Menzil-i karye-i (–) (–): Kefere köyüdür. Andan yine şimâle (–) sâ‘at bâğlı ve bâğçeli ve mahsûllü sahrâlar geçüp,

Sitâyiş-i kal‘a-i harâb (–) (–): Bir yalçın kaya başında kayaları mağârâlı vîrân kal‘a-i bâlâdır kim içinde âdem ve âdemî-zâd yokdur. Ancak kış eyyâmlarında içinde çobanlarıyla koyunlar kışlağı ağıllar var. Aşağı deresi içinde bir âb-ı hayât suyu var, ammâ gâyet mahûf u muhâtara yerlerdir ve kemîngâhlı derelerdir.

Andan yine şimâle **Tana sahrâsı** içre bir sâ‘at mahsûllü yerleri ve ma‘mûr çiftlikleri geçüp,

Evsâf-ı kasaba-i Tana

Mora sancağı voyvadalığıdır ve yüz elli akçe kazâdır. Ve nâhiyesi (–) aded kurâdır. Şehri bir taşlı yerde şark ve garb tarafı sahrâlı bir mürtefi‘ kayalı yerde cümle beş yüz aded hâneli ma‘mûr u âbâdân bir kasabadır kim zemîni sâfî servlik içinde cümle kiremit örtülü hânedânlar ve cümle bir câmi‘i var, haremi sâfî servi ve kubbesi kiremitli ve bir kârgîr minâreli bir latîf câmi‘i ve âb-ı hayât suları var, ammâ çârsû-yı bâzârı ve hân [u] hammâmı yokdur, ammâ haftada bir azîm bâzârı durup etrâfdan niçe bin âdem cem‘ olur. Andan bir sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i (–) (–), ya‘nî şehr-i atîk Tarapoliçse

Bânîsi (–) (–) (–) dir. Vech-i tesmiyesi lisân-ı Rûm-ı Yûnân’da kuş kafesi demekdir. Hâlâ Rûm, kavm-i Rûm kuşlara pulya derler. Ta‘rîf-i tasğîr ile poliçse derler. Sene (–) de dest-i Venedik’den Kâsım Paşa fethidir. Hâlâ Mora paşasının voyvadalığıdır ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır.

Nâhiyesi (–) aded kurâdır. Kethudâyeri ve serdârı ve a‘yânı vardır. Kal‘ası şehrin garb tarafında bir top menzili mesâfe-i ba‘îde bir yalçın kaya üzre bir kârgîr Şeddâdî binâ bir küçük kal‘a-i ra‘nâdır. İbtidâ Ebü’l-feth’e miftâhların teslîm etmişler. Ba‘dehu küffâr yine istîlâ edüp feth-i sânîde Süleymân Hân vezîri Kâsım Paşa’ya vere ile kal‘ayı verdiler ve miftâhların teslîm etdiler. Lâkin hâlâ içinde âdem âdemî-zâd yokdur.

Şehri bir vâsi‘ ova içinde cümle bin aded hâneli bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr u âbâdân kârgîr binâlı ve serâpâ kiremit örtülü hânedân-ı vâsi‘lerdir. Ve cümle on bir mahallâtdır.

Evvelâ (–) mahallesi

………………(1 satır boş)………………..

Ve cümle iki aded câmi‘-i müferrihlerdir. Evvelâ çârsû içinde kârgîr kubbeli ve kârgîr minâreli ve kubbesi kireç ile sıvalı ve hareminde bir ibret-nümâ-yı vâcibü‘s-seyr âbdesthâne hav[z]lı bir câmi‘-i rûşendir kim Mora diyârında böyle bir müferrih dilküşâ câmi‘-i pür-envâr yokdur. Hattâ üstâd-ı bennâ-yı mühendis bu mezkûr havzı tâ haremin ortasına altı aded beyâz ve ince mermer sütûncuklar üzre bir kubbe-i nüh-tâk-ı revâkı vaz‘ edüp altında havz-ı pâki âb-ı hayât ile memlû olup bir yekpâre mermerden şeşhâne bir havz-ı Hanefîdir kim vasfında lisân âcizdir. ***[278b]***

Bu câmi‘in kıble kapusu üzre târîhi budur:

Bize târîh içün Hudâ-yı Alîm,

İşbu kavli bize edüp ta‘lîm,

Râstdır bu makâma tek(?) târîh,

Rûşen oldu makâmın İbrâhîm.

Sene 1067.

Andan Ahmed Ağa câmi‘i, bu dahi bir nûr-ender-nûr pür-nûr câmi‘-i ma‘mûrdur kim kârgîr kubbeli ve serâmed minâreli câmi‘i zîbâdır. Bu câmi‘lerden mâ‘adâ cümle altı aded mahalle zâviyeleridir.

Ve cümle iki medrese-i âlimândır. Ve cümle üç aded mekteb-i püserândır. Ve cümle iki aded tekye-i dervîşândır. Cümleden Ahmed Ağa câmi‘i hareminde Hüseyin Efendi hazretlerinin hânkâhı tarîk-i Halvetî‘de ulu âsitâne-i kübrâdır kim bay u gedâya ni‘meti mebzûldür. Bizzât sâhibü‘l-hayrât bu tekye sahâsında bir kubbe-i âlî içre medfûn olup bâb-ı mu‘allâsının atebe-i ulyâsının sağ tarafındaki pençere üzre bu târîh mastûrdur:

Kâşif-i esrâr-ı erbâb-ı sülûk,

Tâli‘-i envâra cidd ü cehd eden,

Târîhi anın bin otuz beşdedir,

Gitdi o pîr-i mübârek dünyeden.

Sene 1035.

Ve iki tekye dahi ma‘mûr dergâhlardır. Ve cümle bir hammâm-ı râhat-ı cân ve cümle bir hân-ı tüccârân ve cümle bir aded mihmânsarây-ı âyende vü revendegân ve cümle on dörd yerde çeşme-sâr-ı âb-ı revân ve cümle yüz altmış aded dükkân-ı esnâfân ve cümle iki aded kahvehâne-i tiryâkî-i mezmûmândır. Ammâ bu kahvehâneler çârsû içre vâsi‘ şâhrâh üzre vâki‘ olup önlerinde azîm çınâr-ı müntehâlar var kim her biri evc-i semâya ser çeküp şâhaları altında çemenzâr soffalar üzre cemî‘i seyyâhân-ı berr [ü] bihârın erbâb-ı ma‘ârifleri her çınârın zıll-ı himâyesinde arz-ı ma‘rifet edüp ahâlî-i vilâyet ile üns-i ülfet edecek bir kahvehâne-i ibret-nümâlardır. Ve cümle dörd yüz yigirmi aded kefere hâneleridir.

El-hâsıl gâyet ma‘mûr ve şîrîn şehr-i ra‘nâdır. Âb [u] hevâsı yaylak olmak ile latîfdir, ammâ şiddet-i şitâsı şedîd olmak ile limonu ve turuncu ve nârı ve zeytûnu olmaz. Mor[a] iklîmi sevâhiline göre kışı şedîd olur. Lâkin mahbûbu ve mahbûbesi gâyet hûb cemâlli cüvânları olup cümle halkı tendürüstlerdir.

Libâsları cümle çukalar ve kumâşlar olup tâze yiğitleri Cezâyirli esvâbı geyüp bağır yelekleri ve pala bıçaklar taşıyup başlarında kırmızı fes ve ayaklarında siyâh fillar pâbuç geyüp gezerler. Cümle halkı Rûmşadırlar ammâ ehl-i zevklerdir.

Ve gâyet muhibb-i garîbi’d-diyâr âdemlerdir kim bir gece müsâfirsiz ta‘âm yemezler. A‘yân-ı kibârdan

………………(1.5 satır boş)………………..

Andan kalkup kıble cânibine 2 sâ‘at gidüp sâfî bâğlar ve bâğçeler içre geçüp,

Karye-i (–) : Rûm köyüdür. Anı geçüp 6 sâ‘atde dahi sarp taşlı yolları geçüp (–) dağın aşup muhâtara gayyâ derelerin ve harâmî pusu yerlerin geçüp,

Der-fasl-ı sahrâ-yı (–) (–), ya‘nî binâ-yı serâmed-i kal‘a-i Arhoz

Bânîsi Venedik pirinç pirimleridir. Lisân-ı Talyan’da ismi (–). Lisân-ı Rûm’da Arhoz (–) demekdir. Lisân-ı Ervâm’da dahi ol ismile müsemmâ bir şehr-i ra‘nâdır.

Ba‘dehu sene (–) târîhinde Sultân Süleymân vüzerâlarından Kapudan Güzelce Kâsım Paşa deryâdan donanma-i hümâyûn ile karadan deryâ-misâl asker ile bu kal‘a üzre er döküp emân ile feth etmişdir. Hâlâ kânûn-ı Süleymân Hân üzre vezîria‘zamların hâssıdır kim kâ’immakâmı hâkimdir. Beher sene hâkime (–) yük akçe hâsıl olur.

Yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâdır. Sipâh kethudâyeri ve serdârı yokdur, ammâ muhtesib ve bâcdârı ve harâc ağası ve şehir kethudâsı ve kal‘a dizdârı ve (–) aded merdüm-hisâr neferâtları vardır.

Eşkâl-i zemîn-i kal‘ası: Leb-i deryâdan bir top-ı tavîl menzili ba‘îd evce berâber bir yalçın püşte-i âlî üzre havâlesiz şekl-i murabba‘ Şeddâdî seng-binâ bir sûr-ı üstüvâr-ı zîbâ olup cânib-i cenûba nâzır bir kapusu var. İki kat metîn derveze-i hadîdlerden içeri sehel gidüp bir meydândan içeri kendü iç kal‘a kapusudur. Ol dahi taraf-ı cenûba meftûh kavî demir kapudur.

Andan içeri bu iç kal‘a içinde cümle yüz elli aded hânelerdir, ammâ çoğu boşdur. Sâhibleri tâ‘ûndan firâr edüp câ-be-câ hâneleri harâb, yerleri türâb olmadadır.

Ammâ bu iç kal‘anın garba nâzır köşe evc-i âsımâna berâber bir ibret-nümâ kulle-i ra‘nâsı var. Cümle Anapoli körfezi deryâsı ve Anapoli kal‘ası ve Arhoz sahrâsı cümle ayak altında nümâyândır. Bu kulle-i bâlâ gûyâ iç kal‘a içinde bir iç kal‘a dahi olmuşdur.

El-hâsıl temâşâ etdiğimiz kal‘alarda böyle bir kulle-i bâlâ meğer İslâmbol’da Galata Kullesi *[279a]* ola. Hakîkatü‘l-hâl Galata Kullesin binâ eden bennâ-yı selef bu kulle-i serâmedi ol binâ etmişdir. Târîhi lisân-ı Latince ile tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu kulle Galata Kullesi gibi sâde binâ değildir. Tâ zirve-i a‘lâsında olan bedenler içre bir kat kulle-i bâlâ var kim ol dahi eflâke kad keşân olup durur. Lâkin Galata Kullesi gibi üstü kurşum örtülü külâh değildir. Üstâd-ı kâmil arz-ı ma‘rifet içün bu kullenin tâ zirve-i

a‘lâsına bir musanna‘ kârgîr binâ toloz kubbe-i ra‘nâ etmiş kim ta‘bîr olunmaz.

Kadîm-i eyyâmda bu kulle üzre topları çok imiş, ammâ şimdi cümle beş aded serâmed şâhî topları var. Derûn-ı kulle sekiz kat olup her tabakasında gûnâ-gûn cebehâneler ve mühimmât [u] levâzımâtlar ve gûnâ-gûn zahâ’irler ve darı ve kılçıklı pirinç memlûdur.

Ve bu mezkûr iç kal‘anın şark tarafında muttasıl bir kat bölme kal‘a dîvârı dahi var. Bu hisâr içre cümle on beş aded kiremitli evler vardır.

Ve bir müfîd [ü] muhtasar câmi‘i var. Niçe ihtiyârlar “Bu câmi‘ Ebü‘l-feth’indir kim ibtidâ bu kal‘ayı Ebü‘l-feth feth edüp Anapoli’yi feth edemeyüp ba‘dehu küffâr bu kal‘ayı bile almışdır” deyü nakl etdiler, ammâ bu câmi‘in hutbesinde Süleymân Hân nâmı tilâvet olunur. Bu hisârda bu câmi‘den gayri bir şey yokdur.

El-hâsıl bu kal‘a-i Arhoz üç kat bölme hisârdır. Ve dâ’iren-mâdâr cirmi bedenleri üzre iki bin yüz aded adımdır. Ve şark ve garb tarafları cümle yalçın uçurum kayalar olmak ile aslâ bir tarafında handakı yok bir metîn kal‘adır. Bu kal‘anın kapusu önünde,

Sitâyiş-i yukaru küçük varoş

içre eğer müslim ve gayri müslim hâneleri cümle seksen aded kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ-yı cihânnümâ hâne-i ra‘nâlardır. Lâkin ol kadar ma‘mûr u müzeyyen değildir. Bunda dahi çârsû-yı bâzâr ve hân u hammâm yokdur. Gâyet âlî olmak ile herkes bu mahalle çıkmağa âciz olduklarından cümle halkı aşağı şehre muhtâclardır.

Der-vasf-ı aşağı şehr-i Arhoz

Yukaru varoşdan yokuş aşağı bu varoşa gelince kâmil üç bin adımdır. Bu şehir cümle sekiz yüz aded hâne-i kebîrlerdir kim iki ev bir yerde değillerdir. Cümle başka başka binâ olunmuşdur. Hemân sahrâda herkes beğendüğü yerde bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı hayât sulu kal‘a-misâl vâsi‘ ve metîn ü ma‘mûr hâneler düzmüşler kim cümle cümle kiremitli ve porta sarây kapulu büyût-ı ra‘nâlardır.

Cümle iki aded câmi‘dir. Biri çârsû içinde kiremit kubbeli ve bir nâzük kârgîr minâreli tarz-ı kadîm câmi‘-i azîmdir. Ve biri dahi Beşikler(?) kurbunda bir câmi‘i- ma‘mûrdur. Ve cümle on aded mahallât mesâcidleridir.

Ve cümle derûn-ı kal‘ada ve yukaru varoşda ve aşağı bu varoşda cümle on bir mahalledir. Cümleden Beşikler(?) mahallesi, Kethudâ mahallesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) ma‘mûrdur.

Ve cümle bir medrese-i âlimândır. Ve cümle iki aded mekteb-i ebcedhândır. Ve cümle iki aded tekyegâh-ı dervîşândır.

Ve cümle bir aded hammâm-ı gâsilândır. Ve cümle bir aded hân-ı sevdâgerândır.

Ve cümle yigirmi aded seyrek seyrek dükkândır kim tertîb üzre binâ olunmamışdır. Ve cümle beş yüz aded âb-ı hayât kuyuları vardır. Ve mahkeme sarâyı (–) (–) (–) ma‘mûrdur.

Âb [u] hevâsı latîfdir. Ve bâğ u bâğçesi cihânı dutmuşdur, zîrâ cümle Anapoli şehrinin a‘yân-ı kibârının bunda bâğları vardır. Kırk gûne âbdâr şîredâr engûr-i hoşhoru sicilde mastûr olup üzümü memdûhdur. (–) (–) (–) (–)

………………(1 satır boş)………………..

Bu şehri dahi temâşâ edüp andan şarka 2 sâ‘at gidüp,

Menzil-i karye-i Kuçiya: Zekeriyyâ Efendi’nin bâğ-ı İrem-misâl çiftl[i]ğidir. Andan cânib-i kıbleye bir sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i harâb Eski Anapoli: Bâğlar ve bâğçeler içinde vîrân kalmış havâlesiz Şeddâdî bir taş binâ imiş. Anı geçüp nîm sâ‘atde gidüp,

Der-fütûhât-ı vilâyet-i Anapoli, ya‘nî kal‘a-i sedd-i İskender Anapoli

Lisân-ı Talyan-ı Freng’de Anapolya derler. Lisân-ı Latin’de (–) derler. Lisân-ı Rûm-ı Yûnân’da Kasro Anapoliye derler. Lisân-ı Âl-i Osmân’da Anabolı derler kim Anapoli’den galatdır.

Ammâ Âl-i Osmân hükmünde bu Anabolı ve Karadeniz sâhilinde İnebolı, Süzebolı, Ahtabolı, Gelibolı, (–) (–) Anatolu’da şehr-i Bolı var ve niçe bolı lafızlı şehirler var ammâ bu kal‘a-i Anapoli gibi dest-i Âl-i Osmân’da böyle bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal‘a yokdur. Hattâ ibtidâ sene (–) târîhinde Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân muhâsara edüp feth edemedi. Ba‘dehu (–) senede Sultân Bâyezîd Hân muhâsara etdirüp fethi müyesser olmadı.

İki kerre sayyâd-ı Çîn elinden rehâ bulmuş Çîn âhûsuna dönüp bu kal‘ayı Venedik kâfiri eyle sedd-i Ye’cûc etdi kim mukaddemâ Rûmu Feylekos binâsından ziyâde sedd-i Me’cûc idi.

Âhır-ı kâr sene (–) târîhinde Sultân Süleymân Hân *[279b]* vezîri Kapudan Güzelce Kâsım Paşa bu kal‘a üzre serdâr-ı mu‘azzam gelüp berren ve bahren bu sûr-ı metîni kuşadup yetmiş gün yetmiş gece zarabât-ı kal‘a-kûp toplar ile döğe döğe kuvvet-i bâzû-yı Âl-i Osmân ile kılıç urup feth olmuşdur kim cümle Mora cezîresin Ebü‘l-feth ve Bâyezîd Hân iki pâdişâh feth edüp bu kal‘a aslâ belî dimeyüp kâmil yetmiş yıl dest-i küffârda kalup sonra bu Anabolı ve kal‘a-i Benefşe ve kal‘a-i Termiş yetmiş yıldan sonra amân ile Benefşe ve Termiş kal‘aları[n] vermişlerdir.

Bu kal‘a feth olmayınca cemî‘i Mora cezîresi dest-i Âl-i Osmân’a girmemişdir, {illâ} üçüncü pâdişâhda Süleymân Hân destine girmişdir. Hâlâ anların tahrîri üzre bu kal‘a-i Anabolı Mora paşasının hâss-ı hümâyûnundan voyvadalıkdır. Hâkimleri üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır.

Nâhiyesi (–) aded kurâdır kim kadıya beher sene on kîse mâl-ı harâm pîş-tahta mahsûlu hâsıl olur. Ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve sürsat ağası ve nüzûl ağası ve iştirâ ağası ve gümrük ağası ve muhtesib ağası ve bâcdâr ağası ve harâc ağası ve mi‘mâr ağası ve şehir emîni ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve anbâr emîni ve anbâr nâzırı ve anbâr kâtibi var, zîrâ cümle Girid’e gidecek zahâ’ir-i asker-i İslâm bunda dağlar gibi yığılmış idi. Anıniçün bu şehir âdem deryâsı olmuş.

Ve kal‘a ağası ve cümle yigirmi aded neferât ağalarından sağ kol ağası ve sol kol ağası ve gönüllü ağası ve azeb ağası ve beşli ağası ve topçu ağası ve cebeciler ağası ve kapudan ağası ve liman ağası ve mendirek kal‘ası ağası başka neferâtları vardır.

Ve cümle (–) aded aşağı kal‘a ve yukaru kal‘a neferâtları vardır. Ve Rûm kefereleri üzre portoyorozları vardır, ammâ Freng balyozu konsolozu yokdur. Lâkin a‘yân-

ı eşrâfı ve ulemâ-yı sulehâsı ve beğ ve beğzâdeler ve paşa ve paşazâdeler gâyet çokdur, ammâ cümleden mükellef ü mükemmel Maryoloğullarından Abdî Paşa ve Mustafâ Paşa ve Hasan Paşa ve (–) (–) (–) (–) (–) cümleden azîm hânedân sâhibleri olup üçer pâre kadırga ile sefer eşer ikişer tuğlu deryâ kapudanlarıdır kim Akdeniz'de velvele-ârâ olmuş paşa-yı bâ-vakârlardır.

Der-eşkâl-i zemîn-i sûr-ı evsâfât

Bu kal'a Anabolı körfezinin intihâsında leb-i deryâda şekl-i bâdemî, ya'nî bir tûlânîce vâki' olmuş bir mürtefi' kaya üzre bir kal'a-i metîn ve hısn-ı hasîn hisâr-ı üstüvârdır kim iç kal'ası kâmil üç kat bölme Şeddâdî dîvârlı bir sa'b rabta-i iç hisârdır.

Bunda ancak Fethiyye câmi'i var, Süleymân Hân'ındır kim kenîseden velî olunup tûlen ve arzen ellişer ayak olup sâde kiremitli ve bir mevzûn minâreli kâmil altmış beş ayak taş nerdübân ile hakîr bu bânghâneye urûc edüp şehrin tarh [u] tarz, eşkâl-i esâs-ı binâsın seyr [ü] temâşâ edüp bir tabak kâğıza kal'anın cümle eşkâl-i imârâtların resm etdim. Ammâ bu Fethiyye câmi'i içre bir azîm su sarnıcı var kim cemî'i bu iç kal'a halkı ana muhtâc olup eyyâm-ı bahûrda gûyâ buz pâresi suyu var, bir rûhâniyyetli câmi'-i nûrdur.

Ve bunda cümle iki yüz aded kiremit örtülü mükellef ü mükemmel binâlı cümle müselmân hâneleridir ve cümle islâm binâsıdır, zîrâ hîn-i muhâsarada sademât-ı topdan kefere binâları kalmayup ba'de'l-feth tarz-ı İslâm üzre ma'mûr olmuş hânedânlardır. Ammâ esâsları yalçın kayalar üzre vâki' olmağile bu iç kal'ada aslâ bâğçeli evler yokdur. Ve cümle daracık dârlardır ammâ cihân-nümâ hevâdâr dâr-ı karârlardır.

Ve bu kal'anın kıble cânibinde aslâ kal'a dîvârı yokdur, hemân bir yalçın kayalardır kim âdem aşağı aslâ bakmağa cür'et edemez. Ammâ bu kal'anın cümle topları bu dîvârsız olan kayalar üzre olup cümle aşağı deryâ boğazına nâzır serâmed topları vardır kim her biri siper sepetlerinin ardlarında ejder-i heft-ser gibi durur balyemez toplardır.

Ve bu iç kal'anın maşrık tarafında bir bölme hisâr dahi var, ana orta hisâr derler. Ancak garb cânibine nâzır bir kapusu var. Andan içeri ceng(?) meydânıdır, ancak bir mescidi ve beş aded hânesi var, gayri âsâr-ı binâlar olmayup hemân bir meydân-ı vâsi'dir.

Ve bu mahalden aşağı gidüp şark tarafında yine kayalar üzre bir bölme hisâr dahi vardır ismine (–) derler. Bir câmi'i ve seksen aded kiremit örtülü hâneleri var, gayri şey yokdur.

Andan aşağı Toroz kapusuna giderken bir bölme hisâr dahi vardır ismine (–) derler. Cümle yigirmi aded hâneler dahi bunda vardır.

Ammâ iç kal'a bu zikr olunan iki aded bölme hisâra gelince dîvârlarının kalınlığı yüz ayak enli Şeddâdî binâ-yı metîndir. Ve kırkar arşın yüksek dîvârdır kim cümle rûy-ı dîvârları iç yü[z]üne eğridir. Kaçan kim hîn-i muhâsarada top gülleleri te'sîr etmeyüp kayup gider.

Ve bu tarafı kal‘anın kara olmak ile üç kat kesme kaya handakın taşra katı kâmil seksen *[280a]* adım enli ve amîk handakdır kim liman tarafındaki handak içre kayıklar yanaşup girirler.

Bu kal‘anın ölümü kara tarafındaki handak aşırı olan havâle kayalardandır, zîrâ bu mahallin havâle kayalarından taş atsan kal‘a içine el taşı düşer, tâ bu mertebe havâle kayaları vardır kim bu kayalardan kurşum kal‘a içre tavuk gezdirmez. Ol ecilden bu kal‘anın kara cânibi sarp ender sa‘bdır. Ve cümle beş yüz adım kara cânibi kara taşlı karadır. Mâ‘adâ bu kal‘anın cânib-i erba‘ası deryâdır. Hemân bu kal‘a cezîre olmağa beş yüz adım kayalı yeri kalmışdır, eğer anı kesseler bu kal‘a be-dürüstî cezîre olurdu. Ve hâlâ bu kal‘a dâ’iren-mâdâr yalçın kaya üzre vâki‘ olmuşdur. Cenûb tarafı bir çâh-ı gayyâ-misâl seng-i hârâ olduğundan mâ‘adâ ol taraflarda aslâ kal‘a dîvârı olmayup hemân bir kal‘a-i Hudâyîdir. Ve dahi yukaru kal‘aların şimâl tarafında aşağı varoş kal‘asına ener kal‘anın büyük kapusu önünde bir lonca köşkü var, limana nâzırdır kim cümle liman ve aşağı şehir ayak altında nümâyândır.

Der-sıfat-ı eşkâl-i aşağı kal‘a-i varoş-ı azîm

Evvelâ bu aşağı hisâr leb-i deryâ-yı liman kenârınca kal‘anın bedenleri üzre tâ aşağı tophâneye varınca andan yukaru büyük tophâneye varınca andan yalçın kayalar üzre tâ Toroz kapusuna varınca andan şark tarafında büyük kapuya varınca bu kal‘a dâ’iren-mâdâr cirmi dörd bin sekiz yüz aded germe adımdır. Ve cümle kırk iki aded şâhâne dirsek dirsek ebrâc-ı azîm kullelerdir. Ve cümle iki bin yüz aded kal‘a bedenleridir.

Ve cümle etrâfında beş aded kapulardır, ammâ üçü bu aşağı hisârdadır. Evvelâ biri cânib-i şarka nâzır büyük kapudur kim Arhoz kal‘ası yoluna gider üç kat metîn demir kapulardır. Andan iki kapu dahi iskele kapusu dur kim biri taraf-ı garba ve biri semt-i şarka açılır ve iç hisâra gider Toroz kapusu ve orta hisâra giden orta kapular şarka nâzırlardır. Bu kal‘a-i zîr yukaru ve iç kal‘aların kayalarını kuşatmış leb-i deryâ-yı limanda bir düz vâsi‘ yerde şekl-i mukavvis bir kal‘a-i azîmdir. Ammâ bu cirm [ü] eşkâlde olan kal‘a içre,

Der-aded-i esmâ-i mahallât: Cümle bin altı yüz aded tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı ve serâpâ kiremit örtülü kat-ender-kat sarây-ı âlîlerdir kim cümle vüzerâ ve mîr-i mîrân ve ümerâ ve a‘yân-ı kibâr evleri bu kal‘adadır. Yukaru kal‘ada böyle sarâylar yokdur. Evvelâ liman kapusunın iç yüzünde Maryoloğlu sarâyı ve (–) mahalde Şeyhî Efendi sarâyı (–) (–) (–)

Der-vasf-ı sarây-ı ağavât: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ve yukaru kal‘ada Dizdâr Gökçegöz sarâyı meşhûrdur.

Der-cevâmi‘hâ-yı müslimât: Evvelâ çârsû içinde (–) (–) câmi‘i kârgîr kubbeli ve kârgîr minâre-i mevzûnlu câmi‘dir. Taşra soffasının sol tarafında bir kabr-i şühedâ vardır. Ve yine çârsû içinde (–) (–) câmi‘i, bu dahi kârgîr kubbeli ve kiremitli ve kârgîr minâreli ma‘bedgâhdır. Ve kal‘adan taşra tekye câmi‘leri, ikisi de müferrihdir. (–) (–) (–) (–). Bunlar çümle cemâ‘at-i kesîreye mâlik beytullâhlardır. Ve yukaru hisârda Süleymân Hân câmi‘i, kiliseden olduğu bâlâda mastûrdur.

Der-aded-i mesâcidhâ-yı muvahhidât: Cümle (–) aded mahalle buk‘alarıdır. Evvelâ

(–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ilm-i dâru’t-tedrîs-i âlimân-ı mü’minât: Cümle (–) aded medrese-i müfessirîn-i muhaddisîndir. Evvelâ cümleden (–) (–) (–)

Der-ta‘rîf-i mekteb-i sıbyân-ı necîbât: Cümle (–) aded dâru’t-ta‘lîm-i tıflândır. Evvelâ (–) (–) (–) (–) (–).

Der-hânkâh-ı dervîşân-ı meczûbât: Cümle (–) aded tekyegâh-ı zikrullâh-ı erbâb-ı tarîk-i Âl-i Abâ‘dır. Evvelâ şehrin şarkındaki kapudan taşra mezâristânlar içre yukaruda iki aded fukarâ-yı ehl-i tarîk tekyesi var. İkisinde dahi câmi‘ler vardır. Acâ’ib ü garâ’ib âsitânelerdir kim ni‘metleri subh u mesâ müsâfirîn [ü] mücâvirînlere ni‘metleri dâ’imdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-defter-i dekâkîn-i ehl-i kâsibât: Cümle iki yüz aded dükkân-ı ehl-i hırefdir, ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin cümle zî-kıymet şeyler bulunur.

Der-medh-i germâb-ı hammâmât-ı ehl-i salât: Cümle (–) aded hammâm-ı râhat-ı cândır. (–) (–) Ammâ yetmiş aded sarây hammâmları vardır.

Der-tahrîr-i hân-ı sevdâgerân-ı erbâb-ı tüccârât: Cümle (–) aded vekâle-i bâzergândır. Evvelâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-hakk-ı mihmânsarây-ı müsâfirîn-i levendât: Cümle üç aded hân-ı hasbîler var. Evvelâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[280b]***

Der-çeşme-sâr-ı zülâl-i âb-ı hayât: Cümle (–) aded çeşmelerdir. Cümle hayrâtı kal‘a fâtihi Kâsım Paşa’nındır kim âb-ı nâbın şark tarafında (–) bâğlarından getirdmişdir. Derûn-ı kal‘ada çârsû içindeki çeşmenin târîhidir:

Ve hayrun kabûl.

Sene 954.(–) (–)

Der-kâ’ime-i küçük bâzâr-ı ehl-i sanâyi‘ât: Evvelâ büyük kapudan taşra elli aded dekâkînler olup her bâzâr günleri cemî‘i kurâ ve kasabâtlardan niçe bin benî âdem cem‘ olup germâ-ger[m] bir cem‘iyyet-i kübrâlı bâzâr olur kim ta‘bîr olunmaz. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-uyûn-ı cân-perver-i aynı‘l-hayât: Bu şehrin iki yerden suları gelir ammâ ısıcakdır, ammâ Kâsım Paşa suyu lezîzdir. Biri dahi Eski Anabolı‘dan gelir {ammâ sehel acıcadır.}

Der-reng-i rûy-i pîr-i nâtüvân-ı ricâlât: Müsinn-i zâl-ı zamân çöngelmiş kocalarının belleri bükülmüş iken yine bâğlara piyâde gidüp gelirler.

Der-medh-i sûret-i mahbûbân-ı sâhib-cemâlât: Dilberânı gâyet memdûh olup ehl-i ırz ve perî-peyker ve melek-manzar zarîf ve nüktedân pençe-i âfitâb dilberânı olur.

Der-esmâ-i kibâr-ı a‘yân-ı sâhib-summât: Abdî Paşa ve Mustafâ Paşa ve Hasan Paşa ve Şeyhî Efendi (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân-ı sâhib-tabî‘at: Çokdur ammâ cümleden Rûm

Benefşeli ve Rûm Mihalaki ve Abdî Paşa esîri Manolaki, bunlar meşhûrdur.

Der-şinâh-ı üstâd-ı cerrâhân-ı mu'teberât: Evvelâ Cerrâh Usta Habîb ve Usta Receb (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-menâkıb-ı sulehâ-yı müstecâbü'd-da'avât:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-na't-ı güzîde-i şâ'irân-ı mu'arrefât:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-mazınne-i ehl-i hâl-i mecâzibât:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-kabâ-yı kıyâfet-i kabâ-yı benât: Cümle tâze cüvân evlâdları serâpâ parankona elvân çukaları Cezâyir esbâblarıdır, zîrâ cümle levendâtdır.

Der-câmehâ-yı eşkâl-i ümmehât: Cemî'i havâtînleri elvân çuka ferrâceler geyüp yassı başları üzre izâr örtünürler.

Der-esmâ-i merd-i meydân velî-ni'am-ı sâhib-kemâlât: Cümle keştîbân dayılarının esmâları Murâd Dayı, Sücâh Dayı, Eloz Dayı, Kakomir Dayı gibi isimleri var.

Der-nâmhâ-yı bintân-ı Adeviyye-i muhadderât: Evvelâ Mevzûne Kadu, Râbiye Kadu, Ümmise Kadu (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-elkâb-ı halka-begûşân-ı gulâmât: Ekseriyyâ köleleri Frengdir. Pervîz, Şehbâz, Bihzâd, Musli, Balı, Fîrûz bunun emsâli isimleri var.

Der-lakab-ı cevâriyân-ı ebyaz u esvedât: Itâbe, Kâtibe, Sâhibe, Müsemmâ, Ambere, Cânfide, Şûrîze misilli esmâları vardır.

Der-hisâb-ı arz-ı beled-i şehr-i iklîmât: Be-kavl-i müneccimîn ilm-i usturlâb üzre 28 (sekiz) inci iklîm-i örfîde bulunup tûl-ı nehârı (–) .

Der-kavl-i müneccimîn binâ-yı tâli'-i imârât: Be-kavli kehene-i kudemâ bu şehrin tâli'-i imâreti burc-ı mîzânda ve beyt-i zühre ve hevâyîde bulunmuşdur.

Der-hevâ-yı hûb-ı câvidân nesîm-i müferrihât: Hevâsı gâyet latîf-i i'tidâlde olup vakt-i seheri ol kadar hûbdur kim bâd-ı seher bunda bulunur.

Bî-medh-i kenîse-i râhibân-ı mühmelât: Derûn-ı şehrin cânib-i garbîsinde kefere mahallâtları içre cümle yedi aded kenîse-i râhibân-ı bıtrîkânları var.

Der-medh-i pîşekâr-ı ehl-i işgâlât: Ekseriyyâ halkı neccâr-ı keştîbân-ı marankozândır, ya'nî gemi yaparlar. Bir sınıfı bâğbân u pâsbân-ı kal'adır.

Der-kâr-ı kehene-i acâ'ibât-ı mutalsamât: Bu şehir içre aslâ yılan ve çıyan ve akreb olmaz. Ve limanına her sene kefal balığı gelüp tılsımın ziyâret {ederken sayd olunur}.

Der-mahsûlât-ı mütenevvi'ât-ı hubûbât: Buğdayı ve kalımboku ve darısı ve pembesi gâyet çok olur, ammâ arpası ve mercümeği az olur.

Der-sun‘-ı hudâyî güzîde-i müsmirât: Cümleden ziyâde elvân elvân üzümü gâyet şîredâr ve terdir ve inciri ve zeytûnu ve nârı gâyet memdûhdur.

Der-beyân-ı nebâtât-ı envâ‘-ı sebzevât: Fi’s-sayfı ve’ş-şitâ marulu ve teresi ve salatası ve soğanı ve gayri nebâtât [u] giyâhâtı firâvândır.

Der-temdîh-i ni‘met-i uzmâ-yı me’kûlât: Bu şehir sükkerî işleri ve gûnâ-gûn aşları husûsan güllâç baklavası ve keklik böreği bir diyârda yokdur.

Der-hayât-ı cân-perver gûnâ-gûn-ı meşrûbât: Evvelâ asel-i musaffâsının limon sulu şerbeti ve rümmân şerbeti ve müselles-i şer‘iyyesi memdûhdur.

Der-me’kel-i imâret-i dâru’z-ziyâfât: Her hânedândan imâret-misâl bay [u] gedâya ni‘metleri mebzûldür, ammâ taşra tekyelerin ni‘metleri bî-minnetdir.

Der-meşrûbât-ı muharremât-ı elvân-ı müskirât: Cümleden hamr-ı harâmı turna kanı gibi la‘l-gûn olup humârı yokdur, derler. Vişnâbı dahi meşhûrdur.

Der-mesîregâh-ı irem-i erbâb-ı hâcât:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-ta‘dâd-ı cinîn-i İremezât-ı bâğavât: Büyük kapudan taşra tekyeler etrâfında ve dahi iki sâ‘at ileri varınca cümle on sekiz bin bâğ u {bâğçe ve müşebbek bostânlardır}. ***[281a]***

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât:

………………(3.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı girdâ-gird-i liman-ı cây-ı necât

Bu aşağı kal‘anın şimâli ve yıldızı ve garbîsi tarafların ihâta etmiş bir liman-ı azîmdir kim Anabolı Körfezi’nin nihâyetindedir. Gemiler çet-a-çet küpeşte küpeşteye karın karına yatsalar bin pâre gemi alır, ammâ demir üzre mola yatsalar üç yüz pâre gemi alur liman-ı cây-i menâsdır. Bu limanın tâ ortasına vâki‘ olan Kastel kal‘ası mâbeyninde yatan gemiler beş kulaç suda yatırlar. Lâkin maşrık ve şimâl ve yıldız tarafı kenârları kumsal sığ yerlerdir. Gûnâ-gûn latîf ü semîn balıkları sayd olunur. Ammâ yılda bir kerre hadd [ü] hasrın Cenâb-ı Kibriyâ bilir ol kadar kefal balığı gelüp Kastel kal‘ası önünde bir tılsım balık var, anın te’sîriyle kefal balıkları gelüp cümle sayyâd-ı mâhî elinde dâma düşüp Anabolı kavmi balık ganîmeti ederler, aceb hikmet-i Hudâdır.

Der-tavsîfât-ı kal‘a-i Kastel-i dâr-ı hayât

Mezkûr aşağı varoş kal‘asının şimâli önündeki liman-ı kebîr ortasında hikmet-i sun‘-ı Hudâ bir yalçın püşte-i pest vâki‘ olup üstâd-ı bennâ-yı selef var makdûrun sarf edüp bu cezîre-i kayacık üzre şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî binâ bir mendirek-i ra‘nâ inşâ etmiş kim gûyâ bennâ-yı mühendisîn yed-i tûlâsın ayân etmiş, zîrâ bu liman-ı azîm bir hayli vâsi‘ liman olmağile niçe kerre düşman firkateleri şebhûn ile bu limana girüp gemiler basıp esîrler alup gitmişler. Anıniçün bu Kastel kal‘asın yasamışlar. Hakkâ ki liman henüz bir cây-ı emn [ü] emân olmuş. Bir cânibi tâ Anabolı boğazına nâzırdır. Cemî‘i etrâfı limanı muhâfaza eder bir sedd-i İskender’dir.

Cirmi dâ’iren-mâdâr kâmil üç yüz adım olup içinde bir câmi‘i ve cümle beş aded

hâneleri olup başka dizdârı ve yüz elli aded merdüm-hisârı olup hâneleri tabaka tabaka kulleler içinde sâkinlerdir.

Cânib-i şarka nâzır bir metîn küçük demir kapusu var. Hattâ sene (–) târîhinde Anabolı feth oldukdan [sonra] kırk gün küffâr ceng edüp donanma-i Âl-i Osmân'ı bu limana komayup savaş eder. Ba'dehu kırk günden sonra bu mezkûr kapuyu açup gemilerine süvâr olup bir cânibe kaçup giderler. Anıniçün bu kal'a kırk günden sonra feth olmuşdur.

Bu kastelde olan topların her biri boğaz ağzına ve etrâf-ı limana nâzır serâmed balyemez ağreb ü garâ'ibden toplar var kim bu liman etrâfında kuş kondurmaz. Ve bu kastel içinde evce ser çekmiş bir iç kal'a-misâl kulle-i serâmed var. Taşra mendirek kapusundan girildikde bu kulle kapusuna haşeb cisr ile geçilir, kesme kaya handakdır. Her gece haşeb cisri pâsbânlar kaldırup bu iç kulle gûyâ bir cezîre olur. Sekiz tabaka bir kulle-i serâmeddir. Cümle zahâ'ir ve cebehâne ve mühimmâtlar bundadır. Ve içinde yüz âdeme bir yıl kifâyet eder âb-ı hayât su sarnıcı vardır.

Bu kulle-i bâlâda dahi niçe serâmed şâhâne topları var kim deryâda ve Arhoz bâğlarında kuş kondurma[z]. Bunun emsâli Moton kal'asındaki kastel dahi acâ'ibdir, ammâ bu Anabolı mendireği Moton'dakinden vâsi' ve musanna'dır. Hudâ-yı Müte'âl inkırâzu'd-devrân düşman şerrinden emn [ü] emân ede, *âmîn yâ Müste'ân.* (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı kubûr-ı şühedâ-yı ziyâret

Evvelâ tarîk-i pîşvâ-yı fukarâ-yı Âl-i Abâ, **ziyâret-i Selîm Baba,** *kuddise sırruhu'l-azîz:* Liman kapusu kurbunda kal'a dîvârı dibinde medfûn olup ziyâretgâh-ı ünâs-ı hâss [u] âmmdır.

Ve **ziyâret-i Mezâristân-i kübrâ,** (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu kal'ayı dahi temâşâ edüp cümle ahbâb ile vedâ'laşup maşrık tarafına 2 sâ'at gidüp,

Karye-i Volimir: Konak sâhibimiz velî-ni'am Şeyhî Efendi hazretlerinin çiftliğidir. Andan 6 sâ'at kıbleye gidüp,

Karye-i İri: Durkud Paşa çiftliğidir. Andan yine maşrık cânibine 3 sâ'at sarp yollarla gidüp,

Manastır-ı Avogoz: Evce berâber bir kaya üzre olup bir acîb ü garîb mihmânhâne-i millet-i Mesîhiyye'dir, ammâ tâ zirve-i a'lâsına (–) sâ'atde çıkılup âyende vü revendegânlara ni'metleri mebzûldur. Andan yine maşrık tarafına 4 sâ'at taşlık içre gidüp,

Kal'a-i İrsolis: Âsımâna münkalib olmuş bir yalçın kaya üzre vîrânca kal'acıkdır. İçinde koyunlar kışlar ammâ aşağı dibinde bir âb-ı hayât su çıkar kim gûyâ buz pâresidir. Andan (–) sâ'at baş aşağı maşrık tarafına gidüp leb-i deryâya çıkup,

Karye-i Leşa: Gördüs kal'ası körfüzünün kenârında *[281b]* bir büyük Rûm keferesi köyüdür. Ve Kuluri adası bu kenâra pek karîbdir. Ve bu karyenin maşrık tarafına,

Cezîre-i Mesena: Sehelce Mora tarafına karîbdir kim bir tüfeng menzili yer olup kapudan paşa hâssıdır ve Gördüs kazâsıdır. Andan cânib-i kıbleye leb-i deryâca 3 sâ'at

gidüp,

Karye-i Pasiya: Bir bayır başında kırk elli evli kefere köyüdür ve Şeyhî Efendimizin çiftliği mahsûldârıdır ve Gördüs nâhiyesidir, ammâ soğanı ve üzümü ve inciri meşhûrdur. Bu köyün mukâbelesinde şimâl cânibine bir kurşum menzili ba'îd,

Evsâf-ı cezîre-i kal'a-i Poroz

Akdeniz içinde olup kapudan paşaların hâssıdır. Beher sene (–) yük akçe iltizâm olup kâ'immakâmı hâkimdir. Ve Mesoya kazâsı nâhiyesidir.

Kal'ası bir sarp kaya üzre sehelce rahnedârlı kal'acıkdır. Ancak içinde bir azîm manastırı var, hemân iç kal'a ma'mûr ol deyr-i mekfûrdur. Ammâ aşağı leb-i deryâda bir mu'azzam kefere köyü var, beş yüz hâneli ve beş manastırlı gâyet ma'mûr ve kefereleri ankâ ve mesrûr köydür. Cümle âsî Manya ve Malta firkateleri bî-bâk ü bî-pervâ gelüp limanında lenger endâht olup bey' u şirâ ederler. Ve şîre(?) ve ekmek ve peynir alup esîr mü'min satarlar. Mora kenârıyla bu Poroz adası mâbeyni eyü limandır kim kadırgalar bu limanın iki cânibinden girüp çıkmak kâbildir. Ve adası kenârlarında âb-ı hayât suları firâvândır. Ve bu limandan,

Cezîre-i Ayana: Şimâl tarafına sekiz mîl karîbdir. Kal'ası ve limanı hudâyîdir. Bâlâda vasf olunmuşdur, tekrârında âlem yokdur. Andan cânib-i cenûba (–) sâ'at Termiş dağların ve sengistânların geçüp,

Kal'a-i Peyada: Mâ-tekaddem ma'mûr imiş. Ba'de'l-feth Fâtih vîrân etmiş, ammâ sehel imdâd ile ma'mûr olmak kâbildir. Bu kal'ayı geçüp yine sa'b yollar ile gidüp,

Kal'a-i Monti: Bu dahi bir topraklı bayır üzre bir küçük taş binâ bir kal'a-i ra'nâcıkdır, ammâ bu dahi vîrâncadır. Anı dahi geçüp niçe kurâlar ve niçe münhedim kal'a-i ibret-nümâlar geçüp,

Karye-i Balaban: Bu dahi Şeyhî Efendimizin çiftliğidir. Mukâbelesinde deryâ aşırı iki mîl cânib-i kıbleye ve maşrıka meyilli,

Cezîre-i Dokoz: Vîrânca bir küçük adacıkdır, ammâ şarkında a'lâ limanı vardır. Andan 4 sâ'at leb-i deryâ ile ne'ûzü billâh taşlık içre cânib-i garba doğru renc-i anâ çekerek gidüp,

Der-eşkâl-i girdâ-gird-i kahkahâ-yı Rûm, ya'nî kal'a-i Termiş-i ibret-nümûn-ı ân merzibûm

Be-kavl-i müverrihân-ı Latin kavm-i Rûm bu kal'a-i felek-meşhûn Feylekos binâsıdır. Lisân-ı Rûmca Termiş Kasro (–) (–) demekdir. Lisân-ı Talyan-ı Freng'de (–) derler.

Venedik küffârı elinden sene 954 târîhinde Süleymân Hân fethidir. Be-dest-i Kapudan Kâsım Paşa. Hâlâ Mora sancağı hâkinde voyvadalıkdır ve Anabolı kazâsı nâhiyesidir. Dizdârdan gayri hâkimleri yokdur, ammâ böyle bir kal'a-i üstüvârın on sekiz aded neferâtları vardır. Hemân Hudâ'nın hıfz [u] emânında ola. Kal'ası leb-i deryâdan bir top menzili ba'îd şimâl cânibinde karada evc-i âsımâna ser çekmiş bir sarp sarı ve kızıl kaya-yı yalçın üzre bir küçük kal'acıkdır. Ammâ gûyâ kûh-ı Demâvend kûh-ı Bîsütûn üzre yed-i Kudret ile kal'a nâmında halk olmuş bir hisâr-ı üstüvârdır kim bu felek-i atlâs-ı bûkalemûnda misli meğer Kırım vilâyetinde Menkûb kal'ası veyâhûd Kefe kurbunda Sudak kal'ası ola.

El-hâsıl cemî‘i seyyâhân-ı berr [ü] bihârân tevârîh-şinâsân bu kal‘a hakkında kal‘a-i Kahkahâ-yı Rûm deyü tesmiye etmişler. Aslâ bir tarafından bu kal‘aya zafer mümkin olmayup şekl-i murabba‘ vâki‘ olup şimâle nâzır bir küçücük demir kapucığı var. Ol tarafı gâyet metîn ve yigirmi arşın yüksek Şeddâdî dolma rıhtım dîvârdır. Ammâ cânib-i cenûba ve taraf-ı kıbleye nâzır olan yerlerinde aslâ ve kat‘â kal‘a dîvârı yokdur. Bu taraflardan âdem aşağı baksa ödü sıdar. Ne‘ûzü billâh uçurum derk-i esfel kayalardır kim gûnâ-gûn hûş [u] tuyûrlar âşiyân etmişlerdir.

Ve bu taraf kayaları kar sacağı gibi kıbleye eğilüp serâpâ altı boşdur kim birkaç dâne Urûm keferelerinin hâne-i vâsi‘leri var. Tâ bu mertebe altı boş kal‘a kayasıdır. Gûyâ kûh-ı Bîsütûn’dur. Altında sâkin olan keferelerin cür’etlerine aşk olsun. Ammâ bu kal‘anın ancak kayadan kesme bir keçi çıkacak yolcuğazı vardır.

Andan kal‘a içre cümle seksen aded kârgîr binâ ve kiremit örtülü havlısız daracık dârları olup biri biri üzre deryâya nâzır cihân-nümâ küçük büyût-ı ra‘nâlardır. Süleymân Hân câmi‘i, minâresiz kiremitli bir küçük câmi‘dir. Bu kal‘anın içinde bir kulle-i bâlâ iç kal‘ası var, kapusu üstünden ağaç nerdübân ile çıkılır. Âdem gücile urûc edüp her gece bevvâblar nerdübânı kaldırırlar, zîrâ bu iç kal‘a içinde cemî‘i Mora a‘yânının zî-kıymet cevâhir kemyâbları ve niçe gûne tuhaf u avânîleri bu iç kullede mahfûzdur.

Ve bu iç kal‘anın şark tarafı köşesinde Yıldırım kullesi nâm bir kulle-i benâmdan cümle Mora cezîresi ve Girid cezîresi ve Manya burnu ve Çuka cezîreleri ve Akdeniz içre yetmiş aded Cezâyirler dahi bu Yıldırım kullesinden ***[282a]*** nümâyândır.

Niçe kerre bu kal‘ayı ale’l-gafle Manyalı ve Maltalı gemilerle gelüp basdılar. Niçe yüz kâfirlerin bu kal‘a ahâlîleri dutup asdılar. Âhır-ı kâ[r] cümle bakıyyetü‘s-süyûf olan kefereleri münhezimen firâr etmişlerdir. Gerçi on sekiz aded kal‘a neferâtları vardır ammâ derûn-ı hisârdan yüz elli aded şehbâz yiğitleri çıkar ve etrâf kurâlarından tarfetü‘l-ayn içre üç bin güzîde tüfeng-endâzı gâzîleri imdâda gelirler. Gâyetü‘t-gâye serfirâz ve şehbâz şehnâz dilâver server hünerver yiğitleri olur.

Ammâ bu kal‘a içre aslâ hân u hammâm ve medrese ve mekteb ve çârsû-yı bâzârdan bir eser-i binâ yokdur. Suları cümle sahrîcdir kim bârân-ı rahmetden bir katre âb-ı rahmet hebâya gitmeyüp cümle dam u bâmlarından cereyân edüp sarnıçlara cem‘ olur. Ammâ aşağıda limânı kenârında âb-ı hayât suları çokdur. Cümle esbâbların ve cemî‘i hayvânâtların anda götür[ür], gasl-ı siyâb edüp saky-i devâbbât ederler.

Ve aşağı limana varınca leb-i deryâsı cümle bâğlardır. Hattâ bu hakîr varmazdan bir gün mukaddem Venedik kâfiri donanması Sadrıa‘zam Köpürlüzâde Ahmed Paşa Girid’e geçmesin deyü bizim donanmamız arayarak bu Termiş kal‘ası altına gelüp lenger-endâht olup bâğları ve bâğçeleri nehb ü gâret ederken kal‘adan niçe yüz aded gâziyân-ı mücâhidân Termiş kemîngâhlarından çıkup küffâra bir eyi sâtûr-ı Termişî urmuşlar kim ta‘bîr olunmaz. Hattâ yigirmi iki aded nâmdâr kapudanların giriftâr-ı bend-i zencîr etmişler ve bin sekiz yüz adedin dendân-ı Termiş‘den geçirmişler ve niçe yüz küffârı köylerde kırmışlar. Hakîr niçe yüzünün lâşe-i murdârların şâhrâhlar üzre pâymâl-i rimâl olup yatdıkların gördük. Tâ bu mertebe gâzî yiğitleri vardır.

Memdûhât-ı me’kûlâtından: Üzümü ve incir kurusu ve leb-i deryâda tuzlası var.

Mora diyârında eyle bir lezîz tuzla yokdur. Kal‘a neferâtlarının aklâmlarıdır kim ulûfe-i mu‘ayyenelerin bu memlehadan alırlar. Dahi ziyâde mahsûlün Anabolı kuluna verirler, latîf tuzla mukâta‘asıdır. Ve bu kal‘a mukâbelesinde kıble cânibinde deryâ aşırı,

Cezîre-i Çamlıca: Anabolı nâhiyesidir. Şarkdan garba tûlânîce vâki‘ olup bir ma‘mûr küçük adacıkdır. A‘lâ latîf âb-ı hayât suları ve sığınacak latîf yataklı demir dutar vâsi‘ limanı var. Dağları sâfî çam ağaçları olduğundan Çamlıca derler. Ammâ cümle âsî küffâr bunda eksik değildir, zîrâ küffâr-ı hâksârrın gâyet güzergâhıdır. Ba‘dehu Termiş‘den 4 sâ‘at deryâ ile cânib-i garba giderken,

{Der-acâ’ib-i musîbet-i garâ’ib}

Yollar üzre niçe ümmet-i Muhammed’in pençe-i âfitâb gulâmlarının leşleri yollar üzre ve niçe ümmet-i Muhammed yiğitleri beller üzre meyyitleri yatır ve niçe bin atlar ve katırlar ve develer harbendesiz ve sârbân seyissiz serserî dağlarda gezüp niçe yüz yiğitler dahi mecrûhan uryân u giryân ve büryân u nâlân sergerdân olup dağlarda gezer. Hattâ birkaç pençe-i âfitâb gulâmların edebde dübürlerin bıçağ ile oyup dağlarda amân deyüp gezer ve niçe gulâm-ı nev-civânları katl edüp zekerin kesüp edebde dübürlerine sokup yüz[ü] koyu yatırlar. Ve niçe bin harar ve sepet sandûklar bomboş ormanlar içre yatırlar.

Hakîr âlem-i hayretde kalup “Âyâ bu ne garîb temâşâ-yı acîb olur” derken orman içinden dörd nefer mahbûb pençe-i âfitâb gulâmlar pâ-bürehne ve ser-bürehne hakîre “Amân sultânım” deyü uryân çıkageldiler.

“Biz sultânım Alasonya semtinde bir zâ‘imin hüddâmları idik. Ağamız Termiş‘den Vezîria‘zam ile kadırgalara binüp bizi mâl erzâk esbâblarıyla bırağup ardımız sıra gelin deyüp cezîre-i Girid’e üç gündür gideli hemân bizi Girid’e geçmeyen sekbân ve sarıcalar ve karakullukçular bizi ve gayri ağavâtların bârhânelerin urup ceng ede ede niçe bin âdemleri bu dağlarda kırup bir ipe muhtâç ipsiz ve sapsız ve zâbitsiz ve râbitsiz haşerâtları bizi soyup niçe bin gulâmları if‘âl bâblarına çeküp niçe benâ[m] gılmânları da kırup hâlâ dağlarda niçe bin haşerâtlar ağavâtlarının gulâmlarıyla ayş [u] ışret etmededirler. Ammâ sultânım siz dahi ihtirâz üzre olup bizi alup bir selâmete çıkarın” dediklerinde hemân cân başıma sıçrayup cümlemiz silâhımızla âmâde olup bu gulâmları yanıma alup gitdikçe yollar üzre niçe leşler ve niçe bâr [u] büngâh hayme hargâh yükleri yerde yatır gördük.

Meğer bu hakîr-i kemter Termiş kal‘asına varmazdan iki gün evvel Sadrıa‘zam Fâzıl Ahmed Paşa hemân Termiş‘e ılgar ile gelüp,

“Her kim pâdişâh kulu ise Girid’e bu ân gelsin” deyince cümle ehl-i ırz olan a‘yân-ı kibâr evlâd [u] ıyâllerin bırağup başı korkusundan bir cânıyla gemilere gidüp Girid’e geçerler. Anıniçün bu kadar sâhibsiz mâl [ve] erzâk-ı firâvânı haşerât hüddâmân fursat bilüp nehb ü gâret ederler.

Andan hakîr dahi gâfil olmayu[p] hüddâmlarım dağlar içre niçe gûne kelepür metâ‘lar bulup üç aded gulâmlar dahi gelüp anlar da piyâde yanımız sıra gidüp 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Kasrı Mora

Bir azîm kal‘adır. İbtidâ Afrika pâdişâhlarından Sultân Mansûr-ı Âl-i Fâtımiyyûn bu kal‘anın *[282b]* fethinde âciz-mânde olup bâde’l-feth münhedim [etmiş] ammâ sehel şey ile

ta‘mîr ü termîm olmak mümkindir, ammâ acâ’ib ü garâ’ib bir şehr-i mu‘azzam ve âbâdân-ı mukaddem imiş. Ve biri biri içine kat-ender-kat sekiz rûzgârdan emîn dâr-ı emân kapulu limanları var. Ve taşra limanı bin pâre gemi alır hudâyî liman-ı cây-i emândır. Ve eğer bu kal‘anın harâb-âbâd olan eser-i binâları ve tâk-i Kisrâ ve kubâb-ı Dîvâb[âd-ı] musanna‘ların ta‘rîf ü tavsîf etsem bir kürrâs-ı tomâr-ı dırâz olur. Ancak hâlâ üç yüz hâneli bir kefere köyü kadar hâneleri kalmış. Ammâ bu Kasro dağlarında(n) âb-ı hayât sular vardır kim gûyâ âb-ı zülâldir. Hâlâ kemerleri ve niçe bin kârgîr binâ âsiyâb-ı mâları ve niçe bin çeşme-sârları ve niçe bin çuka dezgâhları ve niçe bin kâğızhâne kârhâneleri râygân durur. Be-kavl-i müverrihân-ı Rûm cezîre-i Girid’de olan Kasro kal‘ası halkı Sultân Mansûr asrında bundan kaçup Girid Kasrosun amâr etdikleriyçün ana dahi Kasro derler. Hudâ-yı Bîçûn anın dahi fethin müyesser ede, bi-hakkı evliyâ vü enbiyâ. Ve bu Mora Kasrosu limanından,

Kav İskala burnu: Ya‘nî Köpek burnu demekdir, ol burundan Anabolı limanı altmış mîldir. Ba‘dehu bu Kasro’dan bir sâ‘at leb-i deryâ ile gidüp,

Manastır-ı Kasro: Ayende ve revendelere ni‘metleri mebzûldur ammâ içinde âsî kâfirleri eksik değildir. Hikmet-i Hakîm-i Mutlak bu kenîsenin haremindeki kuyudan bir şorca beyâz süd gibi su çıkar. İki filcân içene hakîm şerbetinden nâfi‘ olup burmadan ve sarmadan mülâyemet üzre on kadar amel edüp vücûd-ı insânda ve ma‘îdede ne kadar fazalât ve ahlât-ı fâside ve ne kadar safrâ ve sevdâ ve balgam ve namâzbur misilli şeyleri ve cemî‘i sovulcan ve kurdları kırup tahtânî niçe ameller edüp âdem ten-dürüst olur. Anıniçün bu deyre beher sene mâh-ı Temmûz’da niçe bin âdem hayme vü hargâh ve bârgâhlarıyla gelüp bu mâ-i müshilden nûş edüp ayş [u] ışret edüp zevk u şevk ederler. Ba‘dehu bundan cânib-i şimâle 6 sâ‘at gidüp,

Kal‘a-i Orsolis: Bir püşte-i âlî üzre harâbca bir küçük kal‘adır, ammâ Orsolis köyü ma‘mûrdur. Andan semt-i şimâle 5 sâ‘atde,

Karye-i (–) : Müselmân ve kefere re‘âyâsı var. Bâğları bî-hisâbdır. Andan taraf-ı garba 4 sâ‘atde,

Kal‘a-i (–) : Bu dahi bir taşlı boğaz ağzında kârgîr binâ-yı harâbdır. Andan 2 sâ‘atde,

Şehr-i sevâd-ı azîm harâb kal‘a-i (–)

Bunu dahi Afrika pâdişâhı Melik Mansûr münhedim etmişdir. Eğer bu şehr-i harâbı mâ-vaka‘ı üzre vasf etsem bir müdevven olur, ammâ bunda olan ibret-nümâ sütûnlar ve gûnâ-gûn biçilmiş iri ruhâm-ı mermerler ve niçe kerre yüz bin aded kubâb-ı tâk revâk-ı kisrâlar ve bî-hisâb havz sarây-ı azîmler içre fıskiyye ve şâzrevânlar var kim görenler vâlih ü hayrân olur.

Bunu dahi temâşâ edüp ubûr ederek 2 sâ‘at giderek selâmet def‘â **menzil-i kal‘a-i Anabolı,** andan yine cânib-i şimâle giderken **Kuçiya çiftliği**n geçüp 9 sâ‘atde ma‘mûr [u] âbâdân kurâları ve niçe bâğları geçüp, diğer **menzil-i kal‘a-i Gördüs**.

Hamd-i Hudâ bu mahalle yine selâmetle gelüp,

{Der-tahkîk-i netîce-i külliyât-ı şehrengîz-i vilâyet-i Mora}

Cezîre-i Mora’nın yedi yüz yetmiş mîl adasın dolaşup ve cümle otuz bir aded ma‘mûr kılâ‘âtların ve cümle beş aded tabakâtların(?) ve üç yüz altmış pâre ma‘mûr kurâların ve cümle yetmiş sekiz aded enhârların ve niçe bin aded kaynak uyûn-ı câriyelerinden nûş edüp ve niçe kerre yüz bin sun‘-ı Hudâları temâşâ edüp kâmil üç ayda devr edüp niçe yüz aded çiftliklerde zevk u şevkler edüp bu Gördüs mahallinde seyâhat-i Mora’nın itmâmı oldu. *Hâzâ min fazlı Rabbî.*

İmdi ihvân-ı safânın şöyle ma‘lûm-ı şerîfleri olsun kim Âl-i Osmân destinde böyle bir âb [u] hevâsı latîf ve mahsûllü cezîre yokdur kim cümle üç yüz nev‘a mahsûlün hisâb etmişler. Hattâ yaz u kış kuzusu ve keçi oğlağı eksik olmayup koyun bir yılda iki kerre kuzu verir. Ve kızları tokuz yaşında bâliğa olup on yaşında evlâd sâhibi olur. Sıbyânları onund[a] ve on ikisind[e] bâliğ olurlar. Ve dahi nebâtât-ı alefzârı dâ’imâ hâsıl olup inciri ve engûrü yedişer kerre yılda meyve-i âbdâr verir. Ve cemî‘i ahdariyyât sebzevâtları yaz u kış eksik değildir.

Ammâ âb [u] hevâsı dörd nev‘ üzredir. Meselâ Taraboliçe kazâzı ve Kalavrata kazâsı gâyet yaylak olup limon ve turunç ve nâr ve incir ve zeytûn olmaz, zîrâ yaz u kış dağlarında şiddet-i şitâ olup kâhîce kar dahi yağar, zîrâ dağları Mora vilâyetinin göbeğidir. Cümle Mora diyârının enhârlarının menba‘ları Taraboliçe ve Kalavrata ve Manya dağlarından tulû‘ edüp vilâyet-i Mora’ya taksîm olur.

Ve hevâ-yı sânî Manya dağları kavmidir kim lisânları başka kavm-i âsî keferelerdir kim Venedik’e tâbi‘lerdir kim garâ’ib ü acâ’ib dağları var. Aslâ ekin olmaz. Cümle halkı vilâyet uru[p] çarpup ve darı ve kalımbok yeyüp ve yılda bir kerre deryâdan bıldırcın kuşları gelüp niçe kerre yüz bin fıçı kuş turşusu edüp deryâdan midye ve istiridyeler avlayup yerler. Gâyet sa‘b vilâyetdir.

Ve bir kısm-ı sâlisi Mizistre sancağıdır kim tâ Benefşe’ye varınca bir sevâhil ***[283a]*** ve mahsûllü ve bâğ u bâğçeli yerlerdir. Hattâ on yedi nev‘ inciri sicilde mastûr olup Çakona kavmi bu sancak hâkinde olup başka lisânları var.

Dördüncü hevâsı Gaston sahrâları kazâsıdır. Aslâ kar durmaz, gâyet mahsûldâr fezâ-yı lâlezârdır kim cümle vilâyet-i Mora’yı ve vilâyet-i Venedik’i bu Gaston kazâsı besler.

Ve bu cezîre-i Mora’da dörd gûne benî âdem lisânları vardır. Evvelâ Mizistre cânibi fasîh ü belîğ Rûm’dur. Ve biri Manya Rûm’u lisânıdır. Ve biri Benefşe kurbunda Çakona keferesi lisânıdır. Ve biri Vostiçe ve Kalavrata cânibleri cümle Arnavud lisânıdır *ve’s-selâm.*

Bu hisâb üzre Mora’nın dörd gûne hevâsı ve dörd lisân üzre âdemîsi evsâfları tamâm oldu.

Der-beyân-ı kavl-i müneccimân-ı ilm-i usturlâb

Mora iklîm-i (–) (–) (–) bulunur. Arz-ı beledi (–) tûl-ı nehârı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) olup cümle yigirmi üç aded kadılık yerdir ve cümle iki sancak yerdir. Ammâ halkının lisânları Urûmşadır. Lâkin sulehâ-yı ümmetden âdemleri çokdur. Ve muhibb-i garîbi’d-diyâ[r], ankâ sâhib-i kerem ve sâhib-i çerâğ-ı efrûhte hânedân sâhibi veliyyü‘n-ni‘am âdemleri vardır.

Ba‘dehu bu Gördüs’den Zekeriyyâ Efendimiz ile cânib-i cenûba (–) sâ‘at gidüp tekrâr,

Menzil-i kal‘a-i Anabolı

Sürsat ağası Murâd Ağa ile ve Şeyhî Efendi ve Paşazâdeler ile zevk [u] safâda iken tâli‘imiz müsâ‘id olup donanma-i hümâyûn ile Kapudan Kaplan Paşa sadrıa‘zamı Girid’e bırağup Anabolı limanına lenger-endâht oldukda hakîr buluşup,

“Bire Evliyâm hoş geldin, bire seni Vezîria‘zam Kethudâsı İbrâhîm Ağa ve Defterdâr Ahmed Paşa ve gayri iş erleri seni isterler, tiz başdardaya gir, seni karşu Girid’e geçireyim” dedikde cânıma minnet olup sekiz re’s atlarımız ve üç aded memlûklarımız iki gırâr esbâb-ı bâr-ı sakîllerimiz Zekeriyyâ Efendi’nin Kuçiya nâm çiftliğine gönderüp bu hakîr bir at ve bir harar esbâb ve üç nefer gulâmlar ile salt sebükbâr olup Allâhu Te‘âlâ‘ya sığınup Zekeriyyâ Efendi ile Abdî Paşazâde Hasan Beğ‘in Karaca başdardasına bir atımla ve hidmetkârlarımla gemiye girüp hakîr Hasan Beğ ile kadırga kıçında zevk edüp tilâvet-i Kur’ân ederek,

Sene 1078 târîhinin mâh-ı Rebî‘u’l-âhirin fî yevmi 15 Girid gazâsına azîmet etdiğimiz beyân eder

Üç günde cemî‘i asâkir-i İslâm ve niçe kerre yüz bin gırâr zahâ’irât ve mühimmât levâzımâtları ale’t-ta‘cîl kadırgalara tahmîl edüp ol gece salpa demir ve fora tente edüp “Tevekkülen alallâh” deyü orsa flandıra sancağ u bayraklar diküp Anabolı limanınd[an] *bism-i İlâh* ile çıkup cenûb tarafına otuz mîl gidüp,

Cezîre-i Somun, anı geçüp **cezîre-i Sulucalar**, anı geçüp kıble cânibine gidüp **cezîre-i Tolom:** Bu mezkûr cezîreler Anabolı körfezi içinde vâki‘ olmuşlardır.

Andan cânib-i şarka kırk mîl gidüp tekrâr yine **cezîre-i Çamlıca**, andan mezkûr olan **liman-ı Kasro Mora**, andan yine **cezîre-i Dokoz**: Bu mahallerde hikmet-i Hudâ rûzgâr muhâlif olup yolumuz değil iken niçe hurde adacıkları geçüp seksen mîl dahi,

Der-menzilgâh-ı liman-ı kal‘a-i Termiş

Hikmet-i Hudâ yine temâşâ edüp meğer anda donanma-i hümâyûnun nısfı anda âmâde imiş. Cümle donanma bir yere cem‘ olup anda tarfetü‘l-ayn içre sulanup taraf taraf küffârdan haberler alup vakt-i seherde nefîr-i rıhletler çalınup cümle altmış yedi pâre aleste ve palpa ve suğurya ve serdemend başdarda [ve] kadırgalar olup yine “Tente fora avanta demir” deyü silisreler çalınup isa seren ve sök(?) yelken edüp beş pâre uçkun pergende firkateleri cânib-i hamsînde ileri karavul ve kulağızlar gönderüp andan poyraz rûzgâr-ı muvâfık ile kâmil cânib-i cenûba yüz otuz mîl gidü[p],

Der-menzil-geh-i liman-ı azîm Eski Benefşe

Mukaddemâ tavsîf olunmuşdur, ammâ hikmet-i Hudâ rûzgâr-ı zorkâr muhâlif olup beş gün beş gece bu limanda tente kurup lenger-endâht olup mihmân olduk. Ammâ cümle kapudanları avretler burusu gibi burular ve sancılar dutup küffâr havfinden yüreklerin ovmağa başladılar. Hamd-i Hudâ üçüncü gün eyyâm-ı müsâ‘id esüp der-akab salpa demir edüp otuz mîl gidüp,

Kaba burun

Ana kefereler lisânınca Kav Maloya derler. Bu burunda bir kenîse vardır. İsmine Frengler Kav (San) Sanangelo derler. Biz dahi cümle gemilerle ol burunu geçüp gün

doğusu rûzgârıyla orsa orsa giderek,

Cezîre-i (–) Çuka

Mora'nın Kapo[spata] burnundan bu cezîre-i Çuka kâmil (–) mîldir. Ve bu cezîre dâ'iren-mâdâr altmış mîldir. *[283b]* Bir a'lâ limanı ve bir metîn kal'ası var. Hâlâ Venedik Frengi hükmündedir. Hattâ sene 1055 târîhinde Serdâr-ı Mu'azzam Yûsuf Paşa ile cezîre-i Girid'de kal'a-i Hanya'yı feth etdikden sonra İnebahtılı Gâzî Durak Beğ firkateleri ile bu cezîreyi urup ihrâk edüp bu kadar mâl-ı ganâ'imler ile muğtenim olup bu cezîreyi görmüşdük. Hamd-i Hudâ bu sâl-i gazâda yine girüp alarkadan önünden geçüp yine orsa orsa gidüp seksen mîlde kıbleye gidüp hamd-i Hudâ cezîre-i Girid'e varup kıyı sıra sıyırdup **Kapospata** burnu nâm yere vardıkda meğer küffârın sekiz pâre mefret paturuna nâm kalyonları anda yatırlarmış. Hamd-i Hudâ eyyâmları muhâlif olduğundan kaskatı kalup yatırlardı, ammâ bir muvâfık eyyâm-ı müsâ'id ile bir sakarcıklı rûzgâr komu birkaç pâre kadırgalarımız Nazarete limanına düşdü, ammâ gayri cümle kadırgalarımız hamd-i Hudâ selâmetle Hanya limanına girüp ıskarça yatdık.

Taşradaki gemiler dahi küreklerin ve donağa[ç]ları ve zavrakların kırarak limana girdiler. Ve Nazarete limanına giren kadırgalar dahi anlar da yüz bin anâ çekerek Hanya limanına fî Rebî'u'l-âhirin 25 gün liman-ı Hanya'ya dâhil olunca,

{Der-vasf-ı gazâ-yı âmedânî be-dest-i Kaplan Paşa-yı Rüstem-i Sânî}

Hemân Kapudan Kaplan Paşa Sadrıa'zamdan fermân alup Anabolı'dan alınan balyemez topları arabalara ve kızaklara bindirüp cemî'i asâkir-i İslâm ile topları çeküp mukaddemâ Kapospata burnunda rûzgâr altında yatan sekiz pâre kâfir kalyonları yanına karîb varup ale'l-fevr leb-i deryâda dağlar gibi siperler yapup kâfir gemilerine balyemez toplar urmağa başladık. Ammâ la'în küffâr bî-eyyâm olmak ile aslâ deprenmeyüp hamd-i Bîçûn şayka topların taş gülleleri gemilere isâbet edüp suya berâber pençerelere açılup ol ân üç pâre gemileri gark olup bin altmış aded küffârları cümle kenâra çıkup esîr etdiler, beş pâre gemileri şeytânat-ı hîle ile demirleri üzre tonoz elleyerek rûzgâr üzre çıkup yelken açup giderken biri dahi gark olup ancak dörd pâre (pâre) gemileriyle Suda limanına gücile girüp cân kurtaranları az kaldı.

Hamd-i Hudâ bin altmış kadar esîr ile şâdımânlar ederek kal'a-i Hanya'ya gelüp Kaplan Paşa Sadrıa'zamdan bir tuhaf semmûr kürk ve sâ'ir kapudanlar {ve Seydîzâde Mehemmed Paşa'ya ve Konakçı Alî Paşa'ya} ve gayri iş erlerine tahlî'ât-ı fâhireler geydirilüp ol gece cümle kadırgaları boşaldup yine donanma-i hümâyûn Mora vilâyetine gidüp asker-i İslâm geçirmek fermân olundu.

Bu mahalde Anabolı'dan ve Eğriboz kal'alarından getirdiğimiz seksen vukıyye taş gülle atar şayka topları kâfir gemilerine getirüp urmuşduk. Ol topları her mühimmâtlarıyla Kandiye altına gitmeğe âmâde etdik. Ve Hanya kal'asından on pâre toplar getirüp kâfir gemilerine urup küffâr gemilerinin çarmıhları ve direklerin hevâya perrân etmişdik. Ol topları dahi Hanya kal'asında yerli yerlerine koyup,

Der-beyân-ı gâziyân-ı şehîdân

Küffâr ile ol neberd-i savaş-ı perhâşda ibtidâ Çarkacı Seydî Ahmed Paşazâde ileri varup küffâra mukâbil tabyalar ve siperler yaparken hemân küffâr gemilerinden bir yaylım

toplar atup orsa haçlı bayrakların dikdi.

Ol sademât-ı topdan Seydîzâde kolundan yigir[mi] nefer gâziyân-ı mücâhidân şehd-i şehâdet câmından nûş edüp çarkacımız askeri yan vermişdi. Hemân ale'l-akîb Kaplan Paşa-yı dilîr Todori kal'ası tarafından imdâd-ı asker yetişdirdi. Ve Konakçı Alî Paşa dümdâr iken küçük kal'anın Kapospata burnunda tabya kurup du'â vü senâ ile toplara âteş edüp küffârı kırarken küffâr-ı dûzah-karârdan bir yaylım toplar dahi atılup Alî Paşa kolundan yigirmi nefer serbâzân-ı dilâverânlar şehîd oldular. Ammâ bizim Kaplan Paşa tarafından iki at ve dörd nefer ayağı demirli pâyzenler mürd olup iki yiğit şehîd oldu. Hanya'da bu cümle şühedâları gasl edüp cümlenin namâzların bir kerreden kılup eski şühedâlar cebbânesinde defn etdik. Rûhlarıyçün el-fâtiha.

Ba'dehu Sadrıa'zam ve Serdâr-ı mu'azzam Köpürlüzâde Fâzıl Ahmed Paşa cemî'i umûrdîde ve kâr-âzmûde asker-i İslâmın ihtiyârlarıyla müşâvere edüp Hanya'dan kalkup Kandiye kal'asına salt gidüp kal'anın tarz [u] tavr [u] şekl-i şemâ'ili ve meterise ve lağıma girüp muhâsara edecek yerlerin görmeğe üç bin asker ile salt sebükbâr gitdikde bu hakîr Hanya alaybeğisi Şa'bân Ağa hânesinde Vezîr Murâd Paşazâde Beğ ile mihmân olup Hanya kal'asını seyr [ü] temâşâ edüp âsâr-ı binâların tahrîr etmeğe şürû' etdik.

Ammâ hamd-i Hudâ sene 1055 târîhinde Sultân İbrâhîm asrında be-dest-i Serdâr-ı mu'azzam Yûsuf Paşa ile fethinde bulunup ezân-ı Muhammedîler tilâvet etmişdik, ammâ şimdi ol zamândan berü dahi ziyâde ma'mûr u âbâdân ve müzeyyen olmuş.

Der-evsâf-ı vilâyet-i cezîre-i İkrît, ya'nî Girid-i Kanya ve kal'a-i sedd-i Yûnân Hanya

Be-kavl-i tevârîh-i Yûnân bu kal'a ibtidâ İşpanya binâsıdır. Ba'dehu Rûm-ı Yûnân Feylekos dahi ziyâde amâr etmişdir.

Ba'dehu Şâm-i şerîfde Âl-i Emeviyyûn asrında Afrika pâdişâhlarından Sultân Mansûr-ı Fâtımiyyûn bin yedi yüz pâre yelken ile bu cezîre-i İkrît'i feth edüp yüz yetmiş sene dest-i İslâm'da ***[284a]*** olup niçe bin ma'bedgâh-ı müslimîn var iken sene (–) târîhinde Venedik Frengi istîlâ edüp kabza-i tasarrufa alup dâr-ı menhûslar etdikde hikmet-i Bârî yârî kılup sene (–) târîhinde Sultân Süleymân *aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân* Malta Rodos'un feth etdikde cümle Efrenc küffârlarının derûnlarına havf [u] haşyet düşüp,

"Hay Sarı Iğronda Türk Süleymân'ın kuvvet-i tâli'i küşâde olup elbette bu cezîre-i Girid'e dahi Süleymân yâhûd bir Mehemmed Hân gelmesi mukarrerdir" deyü bîm [u] ra'ba düşüp bu Hanya kal'asın ve Retime kal'asını ve Kandiye kal'asın sedd-i İskender-misâl ederler.

Ba'dehu sene (–) târîhinde Sultân Selîm-i Sânî be-dest-i Kara Mustafâ cezîre-i Kıbrıs'ı üç yılda Venedik elinden feth etdikde yine Venedik kâfiri dibelik havfe düşüp bu Hanya kal'asına iki tabya-i azîm dahi zamîme edüp metânet üzre eder. Ammâ *el-abdü [yüdebbiru] vallâhu yukaddir* [51] kişi elbette korkduğuna uğrayısar.

Hikmet-i Hudâ sene (–) târîhinde Sultân İbrâhîm bin Ahmed Hân asrında Serdâr-ı mu'azzam Boşnak Silihdâ[r] Yûsuf Paşa ile yedi yüz yetmiş pâre yelken ile bu Hanya'ya gelüp feth etdiğimiz bâlâda cild-i sânî Seyâhatnâmemizde cümle ceng [ü] cidâlimiz ile mastûr, ammâ şimdi hamd-i Hudâ bu sene 1078 târîhinde Sultân Mehemmed Hân ibn İbrâhîm Hân asrında Kandiye kal'asın fethine geldiğimizde bu kal'ayı feth etdiğimizden

ziyâde ma‘mûr [u] âbâdân gördüm. Bu kal‘ayı ibtidâ feth etdiğimizin târîh-i mısra‘ıdır:

Kuvvet-i bâzû-yı sultân ile alındı Girid.

Sene 1055.

Hâlâ İbrâhîm Hân tahrîri üzre eyâlet vezîri tahtıdır. Paşanının taraf-ı pâdişâhîden hâssı (–) akçedir. Ve defter kethudâsı hâssı (–) akçedir. Ve mâl defterdârı hâssı (–) akçedir. Çavuşlar kethudâsı ve çavuşbaşısı ve defter emîni ve defter kethudâsı ve çavuşlar kâtibi ve şehir mukâta‘acısı ve tîmâr defterdârı ve alaybeğisi ve çeribaşısı ve (–) aded erbâb-ı zu‘amâsı ve (–) aded erbâb-ı tîmârı vardır. Kânûn üzre cümle hîn-i seferde cebe[lü]leriyle ve paşası askeriyle cümle tokuz bin aded zeytûn sipâhîsi askeri olur. Ve altı oda yeniçeri ağası ve altı oda cebeciler ağası ve altı oda topçular ağası ve bir oda kumbaracılar ağası ve bir oda lağımcılar ağası ve dizdâr ağası ve gönüllü ağası ve azeb ağası ve beşli ağası ve martolosân ağası ve yerli cebeciler ağası ve yerli topçular ağası ve yerli hisâr eri ağası ve kapudan ağası ve mi‘mâr ağası ve harâc emîni ve gümrük emîni ve bâcdâr ağası ve şehir kethudâsı ve mu‘temed başı ve muhtesib ağası ve kalkancıbaşı ve marankozbaşı ve (–) (–).

El-hâsıl kırk iki ağalık olup üç bin aded kal‘a kullarından mâ‘adâ cümle on beş bin aded pür-silâh güzîde asker Hanya içinde hâzır-bâşdır. Hâlâ dest-i Âl-i Osmân’da böyle bir metîn ve mükellef ü mükemmel askerli kal‘a yokdur.

Ammâ taşra muhâfazacı askerleri cümle kırk bin asâkir-i İslâm-ı nusret-me’sere Gâzî Deli Hüseyin Paşa serdâr-ı mu‘azzam olaldan berü bu kadar bin aded cüyûş-ı muvahhidîn âmâde olup niçe kerre küffârı kırup kralzâdeleri ve kapudanlar esîr-i bend-i zencîr edüp der-i devletde Yedikulle’de hapis etmişlerdir.

Ve hâkim-i şer‘îsi evvelâ beş yüz akçe mevleviyyet pâyesiyle şeyhülislâmı ve beş yüz akçe pâyesiyle mollası ve nâhiyesi (–) aded kurâsı var. Beher sene mollasına ber-vech-i adâlet yedi bin guruş hâsıl olur. Vezîrine elli bin guruş hâsıl olur. Ve cemî‘i şürefâya nakîbü‘l-eşrâfı vardır. Ve sipâh kethudâyeri ve beytü‘l-mâl ağası ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Hanya

Evvelâ maşrık tarafında Suda kal‘ası burnu ile garb tarafında Kapospata burnu içinde otuz mîl enli bir körfez intihâsında vâki‘ olmuş dâ’iren-mâdâr altı bin adım ve üç mîl ihâta eder bir kal‘a-i sedd-i İskender’dir kim leb-i deryâda bir alçak kayalı püşte üzre vâki‘ olmuşdur.

Hakîkatü‘l-hâl iç kal‘asını sedd-i İskender-i Yûnân binâ etdiği Yûnâniyân tevârîhlerinde musarrahdır, ammâ hakkâ ki bu kal‘anın edîm-i arzda misli meğer yine bu cezîrede Kandiye Kasrası ola.

Leb-i deryâda şekl-i muhammes beş tabyalı bir kal‘a-i bâlâdır kim cümle iki aded kapusu var. Biri kara tarafında cânib-i cenûba nâzır büyük kapudur. Ve biri dahi taraf-ı şimâle mekşûf büyük liman kapusudur, ammâ ikişer kat bâb-ı hadîdlerdir. Ve bir küçücük uğrın kapucuk dahi limana açılır ammâ ağaç kanatlı kapudur, demirli değildir ve hâss u âmm kapusu değildir. Ammâ büyük kapular demirli olup cümle memerr-i nâs kapuları olup cemî‘i halk bu kapulara muhtâc olup mâbeynleri mâl-â-mâl âlât-ı silâh ile müzeyyen

olup şeb [ü] rûz dîdebânlar pür-silâh olup nigâhbânlık edüp âyende vü revendelere nazar ederler.

Bu büyük kapudan taşra handak üzre ağaç cisr-i azîmin üstünde on bir aded ağaç topuzlar var, *[284b]* ya‘nî “topuzumuz ile aldık” alâmetidir.

Ammâ bu cisrin altında tokuz yerde handak içre kârgîr binâ direkler vardır. Handakı bir deryâdan bir deryâya varınca kâmil beş bin adım karadır ve yüz adım enli handakdır, ammâ ol kadar derin değildir.

Ve kal‘ası dîvârı elli zirâ‘ yüksek olup sâfî kesme küfegi arşın taşı ile binâ olunup handaka nâzır her tabyası birer kal‘a-misâl olup her tabya üzre siper sepetlerinin ardlarında ejder-i heft-ser-misâl balyemez ve şayka topları kirpi gibi handaka ve cânib-i yemîn [ü] yesâra nigerân eder topları var.

Ve her tabyasının mâbeynleri beşer yüz hatvedir, ammâ levendâne adımdır. Ammâ şimâl tarafı deryâ olup ol cânibi liman kenârınca bu kal‘a bin adımdır.

Ve cümle üç aded tabya-i azîmlerdir. Altun tabyası ve gümüş tabyaları cümleden metîn ü müstahkemdir. Ve bir tabya-i azîm tâ liman ağzında bir yalçın kaya üzre dökme balmûmuna benz[er] bir musanna‘ burc-ı bârûda deryâya berâber elli pâre serâmed balyemez topları ve şayka nâm pranka topları var. İçlerine âdem sığar. Bu top-ı kûplar deryâda aslâ bir çırnık ve bir kayık gezdirmediklerinden mâ‘adâ rûy-ı deryâda martı kuşu uçurmazlar.

Limanın ağzı kapusu poyraza nâzır olup gücile bir kadırga sığar. Her gece bu liman kapusuna kulleden kulleye dollâblar ile zencîr çekerler. Ammâ limanı iki yüz pâre gemiyi bî-minnet alup bu liman tâ şehrin içine girüp her cânibi sarâylar ve çârsû-yı bâzârlardır.

Ve bu limanın maşrıkı tarafında cümle yigirmi aded tershâne gözleri var. On altısı kârgîr ve toloz kemer binâlardır. Dördü hîn-i muhâsarada sehelce vîrânca olup limana nâzır sarâylar var kim her birinin ta‘rîf ü tavsîfinde lisân âcizdir. Ammâ bu liman tarafı dîvârlarının iç yüzleri toprak yığılı değildir, hemân sâde kalın kal‘a dîvârlarıdır. Ammâ kara taraflarıı dîvârının iç yüzleri kûh-ı Demâvend-misâl yüz altmışar adım enli dağlar gibi toprak yığılıdır kim kal‘a dîvârlarından onar arşın topraklar yüksekdir.

Ve her tabyalar üzre iç yüzde kal‘adan yüksek yigirmişer arşın kaddi tabyalar vardır. Beş aded tabyaların cümlesi birbirlerin korudurlar. Ve her tabya birer sedd-i İskender’e mânend olup her birinin üzerlerinde birer aded âlî ve musanna‘ karavulhâne köşkleri vardır. Garb tarafındaki altun tabyası ve şark tarafındaki gümüş tabyası ve (–) tabyası

………………(1 satır boş)………………..

Bu mezkûr tabyaların altları kat-ender-kat cümle hiyel [ü] şeytânatar ile binâ olunmuş lağımlardır. Ammâ nefs-i kal‘a dîvârı hemân yigirmi arşın enli Şeddâdî binâ-yı metîn kalın dîvârdır. Mâ‘adâsı dağlar gibi yığılmış toprakdır ammâ darı ve kamış kökülye çim ender çim ve rıhtım olmuş toprakdır. Bir yerine yüz bin gülle ursan aslâ te’sîr edüp darabât-ı top-ı kûb kal‘aya aslâ rahne vermez sa‘b dîvârdır.

Der-vasf-ı enderûn-ı imârât-i kal‘a-i Hanya

Bu zikr olunan cirimdeki kal‘a içinde cümle dörd bin aded kat-ender-kat cümle deryâya nâzır şâhnişîn ve revzen ve (…)lı ve maksûreli cümle Frengî kârgîr ve kâfirî binâlı hânedân-ı zîbâlı şehr-i ma‘mûr sarâylar ve büyût-ı ra‘nâlardır kim cümle billûr gibi kireç sıvalı sütûhları olup dam u bâmlarından cereyân eden matar-ı rahmetleri cümle evlerin su sarnıçlarına cereyân edüp mâh-ı Temmûz’da buz gibi suları nûş olunur.

Der-medh-i sarây-ı a‘yân-ı ağavât: Cümleden paşa sarâyı, Yûsuf Paşa sarâyı, Mûsâ Paşa sarâyı, Şa‘bân Alaybeği sarâyı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) meşhûrlardır.

Der-ayân-ı cevâmi‘hâ-yı ehl-i îmân: Cümle altı aded ma‘bedgâh-ı selâtîn ve gayri sâhibü‘l-hayrât-ı a‘yândır.

Ammâ cümleden cemâ‘at-i kesîreye mâlik Fâtih-i Hanya Gâzî Yûsuf Paşa câmi’idir. İki yüz ayak tûlu ve seksen ayak arzı kıble kapusundan mihrâba varınca tûlânî vâki‘ olup kenîseden velî olunmuş bin câmi‘-i münevverdir.

Andan Sultân İbrâhîm câmi‘i, musanna‘ ma‘bedgâhdır kim bu da deyr-i kadîm idi.

Andan Koca Mûsâ Paşa câmi‘i, iç kal‘anın içinde bir mürte[fi]‘ yerde vâki‘ olup cihân-nümâ bir câmi‘-i pür-envârdır. Bu mezkûr cevâmi‘ler cümle cemâ‘at-i kesîreye mâliklerdir.

Andan Yeniçeri Ağası câmi‘i.

Andan liman kenârında Küçük Hasan Paşa câmi‘i, kiliseden bozma değildir. Müceddeden Sekbânbaşı Mahmûd Ağa binâ ederken nâ-tamâm kalup Hasan Paşa itmâm etdiğinden Hasan Paşa câmi‘i derler. Kıble kapusu üzre târîhi budur:

Ol ser-i sekbâniyân kim Hazret-i Mahmûd Ağa

Hayra sâlik olmağı Hak ana in‘âm eyledi

Dedi hâtifdir anın gûş eyleyüp târîhini

Cidd ile bu câmi‘in noksânın itmâm eyledi.

Sene (–).

Der-aded-i mesâcidhâ-yı muvahhidân: Cümle yedi aded mahalle zâviyeleri idi. Hâlâ dahi amâr olmadadır. ***[285a]***

Der-ilm-i dâru’t-tedrîs-i âlimân:

………………(3/4 satır boş)………………..

Der-mekteb-i ciğer-kûşe-i püserân:

………………(3/4 satır boş)………………..

Der-zikr-i hânkâh-ı erbâb-ı tarîk-i zîşân: Cümle üç aded tekye-i dervîşândır.

………………(1/2 satır boş)………………..

Der-çeşme-sâr-ı râhat-ı dil ü cân: Cümle (–) aded çeşme-i cârîlerdir, ammâ cümleden havz-ı azîm meydânının çeşmesi târîhidir:

Bârekallâh ser-i sekbânân Ağa-yı Mahmûd

Eyleye Rabbü Vedûd âkibetini mahmûd,

Çeşme itmâmına Âlî dedi zîbâ târîh,

Yâ Ganî oldu iki eksik olunca ma'dûd.

Sene 1073.

Diğer târîh-i gayri çeşme, der kurb-ı Hunkâr câmi'i:

Sâ'î-i hayr ser-i sansoniyân,

Hazret-i Osmân Ağa-yı zî-hayâ,

Nûş edince dediler târîhini,

Çeşme-i aynı'l-hayât-ı cân-fezâ.

Sene 1072.

Der-defter-i çârsû-yı bezzâzistân: Cümle beş yüz aded dükkân-ı ehl-i hırefdir ve yigirmi aded kahvehânelerdir, ammâ kal'adan taşra meyhânelerdir.

Der-medh-i hammâmât-ı gâsilân: Cümle altı aded hammâmlardır.

………………(1/2 satır boş)………………..

Der-hân-ı hâcegân-ı tüccârân:

………………(3/4 satır boş)………………..

Der-sebîlhâne-i cân-sitân:

………………(3 satır boş)………………..

Der-sitâyiş-i kal'a-i meyân: Mezkûr büyü[k] hisârın tâ ortasında bir mürtefi' yerde cihân-nümâ bir iç kal'adır kim cümle üç aded kapuları var. Biri cânib-i şarka ve biri taraf-ı garba ve biri nerdübân ile enilüp çıkılup çârsû-yı bâzâra işler bir bâbdır kim öbür kapulardan küçükdür. Ammâ öbür büyük kapulardan bir kapuya varınca bu iç kal'a ortasında bir vâsi'(î) pâk kaldırımlı şâhrâhın yemîn [ü] yesârında aceb kârgîr binâlı musanna' azîm sarâyları var kim her biri kat-ender-kat cihân-nümâ sarâylardır. Bu kal'a ve taşra kal'a ve taşra bâğ u bâğçeler kâfir zamânı ol kadar ma'mûr u müzeyyen imiş kim gûyâ her hânedâ[n] kasr-ı irem ve her bir bâğçe cinîn-i hurrem imiş kim ta'bîr ü tavsîfden müberrâdır. Lâkin henüz ilâ yevminâ hâzâ ma'mûr [u] âbâdân olmadadır. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-fasl-ı âb [u] hevâ-yı râhatı'l-ebdân: Âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbelerine hadd [ü] hasr yokdur. Husûsan siyâh kâküllü Rûm pençe-i mahbûb gulâmları sîm-ten ve nâzük-beden olup hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde gılmânları olup gâyetü'l-gâye zekî ve necîb ü reşîd olu[r]lar.

Der-eşkâl-i kabâ-yı bintân-ı ehl-i ısyân: Cümle Rûm avretleri dahi mahbûbe-i zamâne olup âşıkperestlerdir, ammâ libâsları gâyet kabîhdir. Meselâ fisdân ta'bîr etdikleri harîr-i gûnâ-gûn kabâları koltukları altında hammâl semeri gibi yumru olup arkaları ve göğüsleri dahi eyle yumru olup bellerinden yukarusu tâ koltuklarına varınca eğer karınları

ve eğer sîneleri ve eğer memeleri ve eğer mû-miyân kemerleri aslâ görünmeyüp hemân koltuklarından yukaru omuzları ve kolları ve gerdân ve yüzleri ve başlarında kâtibî sarıkları altında siyâh saçları görünüyor. Gayri endâmları gûyâ bir harar gibi fisdân içinde olup hemân koltuklarından aşağı bir Mevlevî dervîşi tennûresi geymiş Yezîd libâslı mahbûbe zenâneleri var.

………………(3/4 satır boş)………………..

Der-kıyâfet-i libâs-ı re‘âyâ-yı kâfirân: Cümle re‘âyâ vü berâyâsı Rûm keferesi olup cümle başlarına kara manlifke şapka geyüp esbâbları koyun yünü sofdan siyâh rokla geyüp bellerinde zünnâr kuşakları ve ayaklarında siyâh Freng pâbuçları geyüp kefereden müselmân olanlara bozma kavmi derler.

Der-vasf-ı memdûhât-ı me’kûlât: Evvelâ engûrü Bozcaada’da ve Kuds-i Şerîf kurbunda Halîlü‘r-rahmân’da ve Mardin yanındaki Sincâr dağında bu Hanya üzümü gibi âbdâr hoş-hor engûrü olmazdır. Hattâ bir salkım üzümü on beş vukıyye gelüp yigirmi yedi gûne ıneb-i elvânı olur. Ve kilise balı derler bir beyâz asel-i musaffâsı olur kim tenâvül edenin demâğı râyiha-i müşkden mu‘attar olur. Gâyet latîf baldır ammâ az olur. Ve bir nârı bir vukıyye gelir gâyet âbdâr ve dânedâr rümmânı olur. Ve zeytûnu ve servi ağaçları cihânı dutmuşdur. Ve meşhûr-ı âfâk olan harâm şarâb-ı bî-hicâbı fâsıkân [u] fâcirân mâbeynlerinde memdûhdur.

Der-temimme-i şehrengîz-i külliyât: Evvelâ kal‘anın kara kapusunda[n] taşra yassı tabya başında gâziyân-ı mücâhidânların ***[285b]*** küffâr-ı hâksârdan kesdikleri kellelerinden bir kulle-i bâlâ binâ olunmuşdur. Bu dahi vâcibü‘l-iberdir.

………………(2 satır boş)………………..

Der-ziyâretgâh-ı meşhed-i kal‘a-i Hanya: Evvelâ kabr-i Gâzî Kansu Paşa, Kamalak Siyâvuş Paşa, Bıyıklı Mustafâ Paşa, Küçük Hasan Paşa, Kör Hasan Paşa (–) (–) (–) niçe yüz aded vüz[er]â ve mîr-i mîrânlar var ve şimdi kâfir kalyonlarıyla ceng ederken şühedâlarımız medfûnlardır. *Rahmetullâhi aleyhim ecma‘în.*

Bu şehr-i azîmi bu yüzden seyr [ü] temâşâ etdiğimizden sonra Sadrıa‘zam Kandiye’yi seyr [ü] temâşâ edüp lağım ve meteris yerlerin görüp (–) haftada Hanya’ya gelince Mora tarafından kapudan paşa niçe kerre deryâ-misâl asker-i İslâmı zahâ’irleriyle cezîre-i Girid’e geçirüp asker-i İslâm deryâ-misâl oldu.

Hemân Sadrıa‘zam nefîr-i rıhletleri ve kûs-i kerr ü ferr-i irtihâlleri çaldırup sene (–) mâh-ı (–) yevm-i (–) günde alay-ı azîm ile Hanya’dan sa‘d sâ‘atde çıkup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek “Azm-i râh-ı gazâ-yı Kandiye” deyüp gitmede.

Bu hakîr-i pür-taksîr asker-i deryâ-misâlin izdihâmından hazz etmeyüp on aded atlı ve çemender süvârlı refîkler ile yoldan sol cânibe sapup alâ tarîkı‘s-seyr nîm sâ‘at cânib-i şarka sengistân içre gidüp,

Evsâf-ı cezîre-i kal‘a-i Suda

İbtidâ bânîsi be-kavl-i müverrihân-ı Latin Kırım cezîresinde Kefe kal‘ası kurbunda Sudak keferesi Sultân Bâyezîd-i Velî‘nin Gedik Ahmed Paşası elinden halâs olup gemileriyle bu cezîre-i Girid’e gelüp bu Sudak Frengi bu kal‘acığı binâ etdiklerinden

Sudak'dan galat Suda derler, ammâ hakîkatü'l-hâl Suda kal'asıdır kim karada değildir. Evvel ve âhir Venedik banı hükmündedir.

Kal'ası elli mîl tûlu bir liman-ı azîmin intihâsında Hanya'ya bir bayır aşırı karîb ol bayırlı kaya dibinde deryâ içinde şekl-i müseddes bir sedd-i metîn bir küçücük kal'acıkdır kim sâfî yalçın kaya üzredir, ammâ gâyetü'l-gâye sa'bdır ve evleri azdır. Aslâ bâğı ve bâğçesi yokdur, zîrâ adası kâmil üç mîl ihâta eder adacıkdır kim cümle kat-ender-kat dirsek dirsek binâ olunmuş cümle kal'adır.

Bir yerden varılacak yerleri yokdur, ammâ Hanya cânibindeki kayalardan bu kal'aya bir şâhbâz ve tüvânâ yiğit el taşı atsa taş erer. Tâ bu mertebe karaya yakın adacıkdır. Kurşum atsa evlâ bi't-tarîk kal'asında kefereler durmaz, ammâ niçe kemîngâhları vardır, aslâ kefereleri görünmez. Ammâ eğer himmet-i Âl-i Osmân olsa Hanya tarafındaki burundan bu Suda'ya varınca el taşı (…) deryâyı beş on pâre gemi gark edüp doldurmak mümkindir, yâhûd karadan darabât-ı top-ı kûb sademâtıyla bu kal'acığı hâke berâber münhedim etmek emr-i seheldir, ammâ himmet-i azîm ister. Hattâ sene (–) târîhinde Kapudan Voynık Ahmed Paşa bu kal'aya donanma-i hümâyûn ile eyi hücûm edüp sarılmış, ammâ emr-i Hudâ şehîd olunca cümle gemiler çekilüp gitdiklerinde kal'anın fethi müyesser olmayup ilâ hâze'l-ân dest-i küffârda bir sûr-ı limandır. Hudâ-yı Müte'âl fethin müyesser ede.

Der-tenkîl-i eşkâl-i liman-ı Suda

Bu liman-ı cây-ı emân eyle bir pür-emân yerdir kim şarkdan garba tûlu elli mîl olup içine üç bin barçalar ve karavanalar ve galyon ve pinkler ve karaka ve burtunlar ve potaç ve şitiyeler ve kadırga ve kalyetalar ve mavuna ve kalyetalar lenger-endâht olup yatmak mümkindir.

Ve sekiz aded rûzgâr-ı zorkârdan emîn olup her cânibinde âb-ı hayât suları vefret üzredir. Akdeniz mellâhânlarının mâbeynlerinde bu Suda limanı meşhûr olup memdûh olan limanın biri dahi bu Suda limanıdır kim niçe kerre yüz bin elvân balıkları çıkar. Bâ-husûs üç vukıyye gelir la'l-gûn tekür balıkları ve kalkan ve kefal ve sazan ve levrek ve uskumru ve fıçıda ve palamıd ve alakerde ve ülüfer ve kolyoz balıkları olur kim bir limana mahsûs değildir. İllâ bu Suda limanında olur.

Ammâ bu limanın bir cânibinden bir cânibine karşu karşuya top güllesi yetişir. Hattâ bu limanın cânib-i kıblesinde Apokoron tarafı burnundan Suda kal'asın Gâzî ve Şehîd Deli Hüseyin Paşa döğe döğe harâb [u] yebâb etmişdi.

Bu kal'a-i Suda'yı ve limanı seyr [ü] temâşâ edüp Kasra cânibine teveccüh edüp Suda limanı kenârınca kıble cânibine bir sâ'at gidüp,

Karye-i Çömlek: Yol üzre bâğlı ve bâğçeli ma'mûr müslim ve kefere köyüdür. Keferesi cümle çanak ve desti ve çömlek yapdıklarından Çömlek köyü derler. Tîn-i amber-çîn-misâl bir hâk-i pâki var. Hâlâ bunda asâkir-i İslâmdan niçe yüz azebân yiğitler kahvehâneler ve bozahâneler ve niçe yüz ***[286a]*** aded dükkânlar ihdâs edüp kâr ederler.

Andan 2 sâ'at gidüp **Kethudâ Beğ Çeşmesi,** andan **Kanlı Çeşme**leri geçüp,

Menzil-i karye-i Eşkiloz: Bir ma‘mûr bâğlı ve bâğçeli ve bir âb-ı hayât kaynak sovuk sulu Urûm köyüdür. Andan şimâle bir sâ‘atde ma‘mûr limon turunçlu yerleri geçüp,

Der-alâmet-i kal‘a-i Apokoron

Rûm lisânınca (–) (–) demekdir, ammâ kavm-i Osmâniyân Abokoron derler. Sene (–) târîhinde Sultân İbrâhîm Hân fethidir, be-dest-i Gâzî Deli Hüseyin Paşa.

Sancak beğinin hâssı tahtıdır. Hâss-ı hümâyûnu (–) akçedir. Erbâb-ı zu‘amâsı (–) erbâb-ı tîmârı (–) adeddir. Alaybeğisi ve çeribaşısı vardır. Hîn-i seferde beğinin askeriyle ve cümle cebelüleriyle beş bin aded zeytûn sipâhîsi askeri olur. Ve yüz elli akçe şerîf kazâdır.

Kal‘ası Suda limanı ağzında şekl-i muhammes bir Şeddâdî kal‘a imiş. Küffâr donanması ile gelüp birez yerlerin câ-be-câ münhedim etmiş ammâ sehel şey ile ta‘mîr ü termîm olmak kâbildir. Bir câmi‘i ve bir mescidi ve bir hânı (ve bir hânı) ve bir hammâmı ve elli aded dükkânları ve üç bin aded muhâfazacı askerleri hâzır-başlardır.

Bu kal‘adan Suda limanına top ile gemi geçirmemek âsândır. Gâyet lâzımlı kal‘adır. Bu limanın karşu tarafındaki Suda burnunda Paşa kolu derler, ol mahalde bir kulle-i azîm ve tabya-i metîn yapılsa Apokoron’la karşu karşuya boğaz kal‘aları gibi olup Suda limanına kâfir gemileri giremeyüp Suda kal‘ası küffârı amân deyüp kal‘ayı verirlerdi.

Ve bu Apokoron’un âb [u] hevâsı gâyet latîf olup binâsı ol kadar memdûh değildir. Andan yine 4 sâ‘at şarka gidüp sa‘b taşlıklar geçüp,

Der-hakk-ı kal‘a-i Acısu

Deryâdan iki mîl ba‘îd karadadır. Sene (–) târîhinde bâ-fermân-ı sultân İbrâhîm Hân Deli Hüseyin Paşa müceddeden binâ edüp bir mürtefi‘ bayır üzre bir havâleli taş binâ kal‘a-i ra‘nâ-yı şekl-i murabba‘ı kâmil beş yüz adım bir küçük ve alçak dîvârlı kal‘acıkdır kim Deli Hüseyin Paşa’nın otağı yeridir. İçinde bir câmi‘i ve bir mektebi ve yedi aded hânesi ve garba nâzır bir kapusu var. Ve Rûmeli eyâletinden Alacahisâr Beği Mâlik Beğ bu kal‘aya sancağı askeriyle mâlikdir kim muhâfaza edüp âyende vü revendegânları ordu-yı İslâma götürüp getirir, gâyet memerr-i nâs kal‘a-i lâzımdır.

Taşra varoşu ma‘mûr olup bir aded hânı ve beş aded mesâvîhâne kahvehâneleri ve bir küçücük hammâmcığı ve on aded dükkâncıkları var. Kal‘a dibinde bir acı su kaynağı olduğundan Acısu kal‘ası derler.

Andan yine cânib-i şarka 5 sâ‘at sarp yollar ile leb-i deryâca gidüp **Kapu kahveleri** nâm yerleri geçüp niçe âb-ı hayât sular içüp ve niçe mezâri‘âtlar geçüp **Hüseyin Paşa Taburu** nâm mahalde Hüseyin Paşa yetmiş yedi bin aded Venedik küffârıyla ceng-i azîm etmişdir kim hâlâ küffârın kemikleri dağlar gibi yığılıdır kim bu savaş-ı perhâşda bir küffâr cân kurta[r]mamışdır.

Bu mahallerde küffârın üstühân-ı kellelerin seyr [ü] temâşâ ederek geçüp **Vere Cisri** nâm mahalle vardık. Bu kantara-i zîbâ Yeniçeri Ağası Murâd Ağa binâsıdır kim sonra sadrıa‘zam olmuşdur. Bu püll-i metînin altından ubûr eden **nehr-i Ruca** İsfakiye dağından gelüp bu mahalde Akdeniz’e mahlût olur, ammâ bu cisr gâyet uçurum ve mahûfdur. Anı dahi geçüp,

Der-manzara-i kal‘a-i zîbâ Retime

Rûm lisânınca Resime (–) (–) derler. Bânîsi Venedik Pirinc-pirimleridir.

Sene (–) târîhinde Sultân İbrâhîm Hân asrında be-dest-i Deli Hüseyin Paşa feth olmuşdur. Hâlâ sancak beği tahtıdır. Paşasının hâssı 229.000 akçedir. Alaybeği ve çeribaşı ve 39 aded ze‘âmeti ve 355 aded erbâb-ı tîmârı var. Kânûn üzre cebelüleri ile hîn-i gazâda cümle beş bin aded zeytûn sipâhîsi askeri olur. Ve yüzelli akçe kazâdır.

Nâhiyesi (–) aded kurâdır. Ve yeniçeri ağası ve kal‘a dizdârı ve dör[d] oda yeniçeri çorbacıları ve cebecibaşı ve topçubaşıları var, ikişer oda neferâtları var. Ve cümle yigirmi aded kal‘a ağaları ve cümle üç bin aded kal‘a neferâtları ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve muhtesib ağası ve harâc ağası ve mi‘mâ[r] ağası ve şehir emîni ve gılâl emîni ve liman emîni ve gümrük emîni ve bâcdâr ve (–) (–) (–) vardır.

El-hâsıl cümle müstahfızân askeriyle on iki bin kılıç asker-i İslâm âmâde ve müheyyâdır.

Eşkâl-i zemîn-i kal‘ası : Leb-i deryâda bir sedd-i metîn yalçın kaya üzre deryâya havâle kara cânibinde kendüye havâlesiz bir musanna‘ iç kal‘adır kim aşağı varoşdan bu iç kal‘aya giderken şimâl cânibine gidüp namâzgâhı geçüp beş yüz adım bir çemenzâr fezâyı dahi geçüp yokuş yukaru gidüp sedd-i İskender-vâr bir iç kal‘a-i şekl-i muhammes taş binâ gâyetü‘l-gâye sa‘b u metîn kal‘adır kim cirmi beden dîvârları üzre kâmil üç bin dörd yüz {adımdır}. ***[286b]*** Ve cümle etrâfında beş aded tabya-i azîmeler vardır.

Ve cânib-i erba‘ası yalçın kayalardır ammâ eflâke kad keşân değildir. Ancak bir minâre kaddi püşte-i âlî üzre seng-i tırâş bir kal‘a-i savaş-ı perhâş-ı hâzır-bâşdır kim aslâ bir tarafından lağım ve siba ve meteris eylemek kâbil-i imkân değil iken *“Himmetü‘r-ricâl takli‘u’l-cibâl”* [52] derler. Hîn-i muhâsarada Küçük Hüseyin Paşa bu iç kal‘anın namâzgâha nâzır köşesindeki tabyayı lağım ile atup ol tarafdan guzât-ı muvahhidîn yürüyüş edüp ol gün bu kal‘a-i zîbâ feth olmuşdur.

Ve cümle bu iç kal‘a dîvârlarının iç yüzleri Hanya kal‘ası dîvârı gibi dâ’iren-mâdâr toprak yığılıdır.

Ve cümle yigirmi adım enli dîvâr ve ancak cânib-i şarka nâzır bir kapusu var. İki kat metîn hadîd kapulardır. Taşra kapu üzre bir azîm balık kemiği maslûb olup alâmetdir. Ve bu kapulardan içeri bir vâsi‘ toloz kemer altı yoldur. Üzerleri toprak yığılı tabyalardır.

Ve cümle bu iç kal‘ada elli aded kiremit örtülü dürr-i beyz-âsâ beyâz evlerdir kim cümle kat-ender-kat kârgîr binâ-yı cihânnümâ hânedân-ı zîbâlardır. Cümleden dizdâr sarâyı ve Şeyh Mehemmed Efendi sarâyı vâsi‘dir. Ve cümle bir aded Sultân İbrâhîm Hân câmi‘i var. Ve cümle bir aded mescid var. Cebehâne, gılâl anbârları, su sarnıçları, kırk aded balyemez topları, ol kadar mühimmât levâzımâtları var kim hisâbın Hudâ-yı Lem-yezel bilir. Cenâb-ı Allâh şerr-i a‘dâdan emîn ede, *âmîn ve yâ Mu‘în.*

Der-sıfat-ı binâ-yı zemîn-i aşağı kal‘a-i varoş-ı Retime

Bu kal‘a-i sûr-ı azîm leb-i deryâda şekl-i murabba‘ bir alçak taş dîvârlı ve handaksız rabât-ı müzeyyendir. Ve etrâfında câ-be-câ tabyaları var ammâ şey değillerdir. Hîn-i

muhâsarada biri dahi hücûma tahammül edemezler. Bu varoşun cirmi kâmil dörd bin altı yüz adımdır.

Ve cümle üç aded kapusu var, biri cânib-i kıbleye nâzır büyük kapu, biri taraf-ı şarka nâzır tekye kapusu, üç kat metîn kapulardır. Ve biri Selonya kapusu dahi şarka nâzırdır. Ve Selonya kapusundan tâ limana varınca leb-i deryâda aslâ kal‘a dîvârı yokdur. Lâkin Osmânlı bu kal‘ayı feth etdikde leb-i deryâya şaranpav kazıklar kakup kal‘adan sarp palanka dîvâr etmiş, ammâ alçakdır. Lâkin mazgal ve dirseklerinde olan toplar cümle limana nâzır [u] hâzırlardır.

Ve bu varoş içre ağreb ü garâ’ibden cümle deryâya nâzır kat-ender-kat kâfirden kalma Şeddâdî binâ-yı âbâdânlar var kim her birinin midhatinde lisân kâsırdır kim bir vecih ile ta‘rîf ü tavsîf olunmaz. Cümlesi üç bin yedi yüz aded od[a]lardır ammâ sarâylar değildir. Ancak yetmiş yedi adedi sarâylardır. Hüseyin Paşa tahrîri üzre odalar add olunmuşdur. Cümleden mükellef paşa sarâyı, Velî Kethudâ sarâyı ve Şa‘bân Alaybeği sarâyı ve Ankebût Ahmed Paşa sarâyı.

Der-defter-i cevâmi‘hâ-yı selâtîn-i Âl-i Osmân ve gayri kibâr-ı a‘yân: Güzîdesi altı aded câmi‘dir. Evvelâ Yukaru hisârda İbrâhîm Hân câmi‘i, andan Tekye kapusunun iç yüzünde Vâlide Sultân câmi‘i, andan çârsû içinde Deli Hüseyin Paşa câmi‘i, andan Ankebût Ahmed Paşa câmi‘i, andan Tekye kapusu önünde mezâristân içinde Velî Paşa câmi‘i. Bunlar cemâ‘at-i kesîreye mâlik kiliselerden ma‘bedgâh-ı müslim olmuş ibâdetgâh-ı kadîmelerdir. (–) (–) (–) (–) (–)

Der-kâ’ime-i mesâcidhâ-yı ehl-i îmân: Kamusu tokuz ad[ed] zâviye-i mahallât âbidân-ı zâhidândır. Cümleden (–) (–) (–)

Der-alâmet-i dâru’l-hadîs-i muhaddisân [u] müfessirân: Dükelisi iki aded medrese-i âlimândır. (–) (–) (–) (–)

Der-dâru’l-ulûm-ı ma‘sûmân-ı ebcedhân: Hepsi üç aded mekteb-i tıflân-ı püserândır. Evvelâ (–) (–) (–) (–)

Der-tekyegâh-ı Âl-i Abâ-yı dervîşân-ı zîşân: Umûmisi üç aded hânkâh-ı erbâb-ı tarîk-i zâkirândır. Cümleden Tekye kapusu tekyesi ma‘mûrdur. Andan Tekye kapusu hâricinde Velî Paşa tekyesi, hânkâh-ı Bektaşiyân’dır kim bâğ-ı İremdir ve gâyet mesîregâh yerdir. (–) (–)

Der-safâ-yı râhat-ı cân-ı hammâmât-ı dilsitân: Olancası iki aded hammâm-ı rûşenâlardır. Evvelâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-imâret-i dâru’l-ıt‘âm-ı âyende vü revendegân: Barısı üç adeç me’kelhâne-i imâretdir. Evvelâ Deli Hüseyin Paşa câmi‘i imâreti ve Tekye kapusunda Vâlide câmi‘i imâreti ve Velî Paşa câmi‘i imâretlerinin ni‘metleri bay u gedâ-yı pîr [ü] cüvânlara subh [u] mesâ birer tâs çobraları mebzûldür.

Der-ta‘rîf-i çârsû-yı bezzâzistân: Bardası yüz elli aded dükkânçe-i ehl-i sanâyi‘-i kâsibândır kim cümle ehl-i hırefde her şey bî-minnet bulunur.

Der-tahrîr-i hân-ı tüccârân ahâlî-i ber [ü] bihârân: Barısı üç aded vekâle-i hâcegân-ı sevdâgerândır. Cümleden (–) (–) (–) (–) (–)

Der-temdîh-i çeşme-sâr-ı dil-i cân: Hamusu on aded çeşme-i hayvândır, ammâ cümleden çârsû içindeki meydânda kral çeşmesi *[287a]* bir vâcibü's-seyr aynu'l-hayâtdır kim üstâd-ı mermer-bür Freng hakkâk beyâz mermerden gûnâ-gûn tasvîrler edüp her gûne timsâllerin ağızlarından ve burunlarından ve zekerlerinden birer âb-ı nâb cereyân edüp her gören bu sûretleri vâlih [ü] hayrân olup engüşt ber-dehen eder kalır.

Der-âsâr-ı ibret-nümâ-yı âbâdân: Bu şehr içre bir zindân kullesi var. Anın üstünde bir sâ'at var. Bu dahi temâşâ-yı vâcibü's-seyr-i azîmdir.

Der-sitâyiş-i liman-ı cây-ı emân-ı keştîbân: Bu kal'anın limanı şehrin şark tarafında vâki' olup bir amelî binâdır. Ancak elli pâre gemi alır. Lâkin gündoğusu rûzgârı ağzından pek girüp demir dutmaz bir kumsal liman olmağile büyük barça gemiler yatamazlar. Bu limana karîb tophâne başka bir iç kal'a gibi vâki' olup iç kal'a-i bâlâ temelin ve aşağı şehrin etrâfın korudur bir tophâne-i zîbâdır kim cümle elli pâre balyemez serâmed topları var.

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı büldân

Evvelâ bu Resime kal'asının cümle imâret-i âbâdânları bu aşağı varoşda olup cümle sokaklar vâsi' olduğundan mâ'adâ çârsû-yı bâzârları içre üzüm asmaları dikilüp cemî'i şâhrâhlar münakkaş çadır gibi zeyn olup aslâ âfitâb-ı âlemtâbın şiddet-i harâret-i tâb-ı tüvânı bu bâzâr-ı hüsn içre bey' [u] şirâ eden benî âdemlere te'sîr etmez, gûyâ bir koyağistân-ı iremdir. Ve bir kumsal zemîn olmağile eyyâm-ı şitâda aslâ çamur olmaz.

Âb [u] hevâsı ve binâsı, mahbûb u mahbûbesi ve bâğ u b[â]ğçesi ve limon turunç ve şeftâlû ve inciri ve üzümü ve zeytûnu cihânı dutup memdûh-ı âlem olmuşdur.

………………(1.5 satır boş)………………..

Bu kal'ayı dahi seyr [ü] temâşâ edüp andan yine şark cânibine yine kal'aya karîb,

Karye-i Bostânlı: Kefere köyü ve bâğ u bâğçesi ve bostânları çok olduğundan Bostânlı derler.

Anı geçüp ve **Deliklitaş** nâm yeri geçüp ve **Kaynarca Hanı**n geçüp 5 sâ'atde,

Deli Hüseyin Paşa çiftliği: Hânı ve kahvehâneleri ve birkaç dükkânları vardır. Anda bir gece mihmân olup zevk u safâlar etdik. Andan yine cânib-i şarka (–) sâ'at mahûf yerleri geçüp,

Papas çeşmesi: Bir âb-ı hayâtdır. Andan yine semt-i şarka 2 sâ'atde,

Karye-i Küpler: Bir öz içine vâki' olmuş bâğ-ı Aspuzu-misâl kurâlardır. Cümle re'âyâları küp ve desti ve kiremit işlediklerinden Küpler köyü derler. Bir hânı ve üç aded kahvehânesi ve on kadar dükkânları var.

Andan yine şarka 2 sâ'atde, **Yenikahve,** anı dahi geçüp (–) sâ'atde,

Cebel-i karye-i Tamas: Yüz elli aded hâneli bir kefere-i Rûm köyüdür. Kahvehâneleri ve birkaç dükkânları var, gâyet taşlı yerdir.

Andan bir sâ'atde şarka gidüp bir nâr ağaçlığın geçüp kûh-ı Tamas'ın tâ zirve-i

a‘lâsında bir kenîse vardır. Andan cümle Kandiye sahrâsı ve kal‘ası ve cümle nevâhîleri ve çınârlı dereleri ve cemaşır(?) d[er]eleri ve İnâdiyye kal‘ası ve Acısular ve nazareteler cümle atlâs-ı bûkalemûn gibi sahrâ-yı Kandiye görünüp bu dağ cümle dağlara ve bâğlara havâle olup eğer bu kûh-ı Tamas üzre bir pâre bulut olsa hemân Kandiye sahrâsına yağmur yağmağa başlar.

Bu serbülend-i Tamas'ın serinde bir sâ‘at oturup Sadrıa‘zam ile Venedik küffârının ceng [ü] cidâllerinin tarafeynden top ve tüfeng sadâlarından zemîn ü âsımân dir dir titreyüp gûyâ haşr [u] neşr [ü] karârdan bir gün olup kal‘a-i Kandiye ve ordu-yı Âl-i Osmân murğ-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kalup bârûd-ı siyâhın dûd-ı kebûdu nîlgûn evc-i semâya münkalib olup evc-i felekde ra‘d u hark u berk zemîni lerzân ederdi.

Hakîr bu temâşâyı edüp Tamas dağından yokuş aşağı bir sâ‘atde nüzûl edüp **Servi kahvesi,** andan nîm sâ‘at aşağı enüp **Kolahor deresi,** andan yine nîm sâ‘at gidüp **Katırcıoğlu** (–) **Paşa çiftliği,** andan **Süd suyu**n, andan **Finike deresini** cisrden geçüp,

Evsâf-ı binâ-yı hâkâniyye, ya‘nî kal‘a-i üstüvâr-ı İnâdiyye

Niçe kerre Hüseyin Paşa-yı Gâzi-i dilîr bu Kandiye kal‘asına yürüyüşler edüp fethi müyesser olmayup niçe kerre yüz bin cân rûh-ı revân etdiğinden âhır-ı kâr Kandiye kal‘asına bir top menzili havâle sene (–) târîhinde bâ-fermân-ı Sultân İbrâhîm Hân bu kal‘ayı be-dest-i Deli Hüseyin Paşa-yı Sâm-akrân bu kal‘ayı inşâ edüp ismine İnâdiyye nâm kodular. Günden güne amâr olup bi-tamâm bir sûr-ı hümâm oldu, ammâ yüz bin asker üç ay içinde bu hısn-ı hasîni müceddeden sedd-i İskender-vâr binâ etmişlerdir.

Zemîn-i kal‘ası: Bir serâmed püşte-i âlî üzre ve bir topraklı ve taşlı bayır üzre şekl-i muhammesden *[287b]* tûlânî bir Şeddâdî-misâl taş binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır kim dâ'iren-mâdâr cirmi üç bin elli adım olup yigirmi ayak enli taşdan kalın dîvârdır. Ve on adım enli ve âlî toprak yığılıdır. Ve cümle dörd aded kapusu vardır: Kandiye kapusu cânib-i yıldıza nâzırdır. Dağ kapusu taraf-ı cenûba meftûhdur. Varoş kapusu semt-i garba mekşûfdur. Bir kapusu dahi semt-i şarka manzûr. Bu kal‘anın târîhi:

Âb-ı nâhte, lafzıdır. *Sene 1059.*

Diğer târîh:

………………(1/2 satır boş)………………..

Bu kal‘a içre cümle beş yüz aded kârgîr binâ evler vardır. Şekl-i muhammesde beş aded ebrâc-ı kavîleri var kim her biri gûyâ birer gûne sedd-i İskenderlerdir. Cebehâne ve gılâl anbârları ve su sarnıçlarıyla ârâste ve etrâfında karavulhâneleriyle pîrâste olmuş rabât-ı metîndir. Dizdârı ve üç yüz aded kal‘a neferâtları var ammâ yüz bin asâkir-i İslâm etrâf varoşlarında müstahfızânları var.

Ve cümle üç aded âb-ı hayât çeşme-sârları var. Ve cümle altı aded ma‘bedgâh mihrâbları va[r], cümleden Sultân İbrâhîm Hân câmi‘i, altı aded kubbesi kârgîr ve Horasânî sıvalı minâresi ve haremsiz ve cemâ‘atsiz câmi‘dir kim hâlâ içinde bârûd-ı siyâh memlû olmak ile kapuları mühürlü olup gece ve gündüz kal‘a neferâtları hâb-ı nâzlarından bîdâr olup zâr [u] nizâr bârûd-ı belâyı beklerler, ammâ gayri mesâcidlerin cemâ‘at-i kesîreleri vardır.

Bu İnâdiyye’den Kasro kal‘ası bir sâ‘at yer olup ayak altında görünür. Tâ ol kadar kal‘a-i şâhîdir. Hattâ İnâdiyye’nin serâmed topları Kandiye’yi şıpır şıpır döğer ve Kandiye’nin de topları erişir ammâ sovuk gelir, zîrâ bâlâya atılan top bî-fer gelir.

Der-beyân-ı varoş-ı azîm-i İnâdiyye

Kal‘anın şimâli ve garbîsi tarafında dereler ve depe içre cümlesi yetmiş yedi bin aded müfîd [ü] muhtasar tahtânî ve câ-be-câ fevkânî evler ve bekârhâne odalardır. Ve cümle yedi aded câmi‘-i pür-müfîd ü sefîd hâk-i pâk ile mestûr minâresiz câmi‘-i ma‘mûrlar ve cümle kırk aded mesâcidler ve cümle üç aded medreselerdir. Ve cümle beş aded mekteblerdir. Ve cümle iki aded tekyelerdir. Ve cümle altı aded küçücük hammâmlardır. Ve cümle yedi aded hânlardır. Ve cümle iki bin aded dükkânlardır, ammâ bu binâların cümlesi ahşâbât-ı hâr-ı hâşâk ile amâr olmuş müfîd [ü] muhtasar kârhânelerdir.

Hattâ sene (–) târîhinde küffâr-ı hâkisâr bu ordu-yı İslâm şehrin yüz bin küffâr ile ale’l-gafle basup niçe bin guzât şehîd edüp bu şehri kabza-i tasarrufa alup bakıyyetü‘s-süyûf cümle guzât-ı müslimîn İnâdiyye kal‘asına girüp mutahassın olduklarında bi-emr-i Hayy-ı Kadîr Hanya kal‘ası tarafından ricâlü‘l-gayb-misâl Katırcızâde Mehemmed Paşa imdâd yetişüp şukka-i alemlerin küşâde edüp nümâyân olduklarında küffâr-ı hâkisâr içre “Bire bire Katırcıoğlu geldi” dediklerinde küffâra bir velvele-i ra‘b u bîm düşünce ordu-yı İslâmı bırağup kimi taşra çıkdı ve kimi mâl-ı ganâ’im derdine düşmüşken hemân Katırcızâde Allâh Allâh deyüp küffâra kılıç ururken İnâdiyye kal‘asına mukaddemâ firâr eden asker-i İslâm dahi tâze cân bulup herkes evlerin küffârdan halâs etmeğe cidd-i ihtimâm edüp anlar dahi dal sâtûr-ı Muhammedî olup bir tarafdan dahi bunlar ve bir tarafdan Katırcızâde askeri derûn-ı dilden küffâra eyle bir tîğ-ı âteş-tâb ururlar kim vakt-i çâştdan vakt-i asra dek seksen yedi bin aded küffârı dendân-ı tîğ-ı hûnrîzden geçirüp on bin altmış kadar küffârı esîr-i bend-i zencîr edüp cemî‘i küffârın lâşe-i murdârların bir yere dağlar gibi yığup kelle-i bî-devletlerin Mısırlı kolu ve yeniçeri ve sipâh kollarında kelleden kulleler binâ edüp dururlar. Bu dahi bir temâşâgâh-ı kelle-pezân-ı paçadır.

Der-beyân-ı kârhâne-i tophâne

Bu İnâdiyye kal‘asından şimâl cânibine bin adım yokuş aşağı gidüp bâ-fermân-ı Sadrıa‘zam Köpürlüzâde Fâzıl Ahmed Paşa bâ-müsâ‘ade-i Ankebût Ahmed Paşa bir tophâne kârhânesi binâ etmişlerdir kim vasfında zebânlar kâsır ve kilk-i cevâhir-nisârlar kâsirdir. Kırkar vukıyye gülle atar seksener ve yüzer kantâr toplar dökülmeğe başlanup üç bin aded ser-rîhtegân dergâh-ı âlî hüddâmları olup Ferhâd-vâr subh [u] mesâ çalışırlar.

Bu mahalden cereyân eder **Kemer suyu** âb-ı hayâtdır kim Kandiye kal‘ası içine giderken henüz kat‘ olunup beyâbâna gider oldu, ammâ lezîz âb-ı hoş-güvârdır. Bu ayn-ı zülâl kurbunda,

Tekye-i Horasânoğlu: Gâzî sa‘îd ü şehîd Deli Hüseyin Paşa’nın hayrâtı olup âsitâne-i Hacı Bektaş-ı Velî olup seksen aded pâ-bürehne ve ser-bürehne abdâlân-ı fakr [u] fâka sâhibi kerem kânları olup cümlesinin tek [ü] pûy-ı himmetleriyle bu cây-ı hurrem-âbâdı bâğ u bâğçe ve gül-i gülistân ve âb-ı revânlı bâğ-ı Merâm-misâl bir mesîregâh etmişler. Hemîşe subh u şâm bay [u] gedâya it‘âm-ı ***[288a]*** âm edüp erenlere hidmet ederler.

Bu tekye-i mesîregâhdan cümle sahrâ-yı Kandiye ve kal‘a-i Kasro ayak altında

nümâyândır.

Der-temâşâgâh-ı garâ'ib

Biz bu tekyegâhı temâşâ ederken sadrıa'zamdan fermân gelüp İnâdiyye kal'ası varoşuna Âl-i Osmân'ın deryâ-misâl askeri üşüp ân-ı sâ'atde yere berâber edüp hân ve câmi' ve çârsû-yı bâzârından bir âsâr-ı binâ kalmayup cümle keraste ve ahşâbâtların yerlerinden kal' edüp Kandiye kal'ası altında Sadrıa'zamın çetr-i mülemma'ı kurbunda ordu-yı İslâmı amâr etmeğe şürû' etdiler.

Bu hakîr-i pür-taksîr dahi İnâdiyye kal'asından sekiz bin adım yerde çemenzâr u sebzezâr-ı mahsûldâr sahrâ ile cânib-i şimâle gidüp hamd-i Hudâ sene (–) târîhinde sıhhat [ü] selâmetle ordu-yı hümâyûna vâsıl olduk.

Der-evsâf-ı ordu-yı asâkir-i İslâm-ı Âl-i Osmân be-sahrâ-yı kal'a-i Kandiye-i bî-amân

Evvelâ bu abd-i hakîr-i kemter işbu sene (–) târîhinin Cemâziye'l-evvel'inin yigirmi beşinci gün Kandiye yurdunda ordu-yı hümâyûna dâhil olup ebâ an-ced ocağımız olan yeniçeri ağası ocağına dâhil olunca Yeniçeri Ağası İbrâhîm Paşa ve Kulkethudâsı Abdî Ağa hakîre bir oda ihsân edüp cümle me'kûlât [u] meşrûbâtlarımız belağan mâ-belağ ta'yîn edüp konağımızda âsûde-hâl olunup devâm-ı devlet-i pâdişâhîye müdâvim olup şeb [ü] rûz tarafeynden cemî'i ceng [ü] cidâli ve harb [ü] kıtâli temâşâ etmeğe ve ba'zı vekâyi'âtları ve zuhûrât-ı İlâhiyyeleri tahrîr etmeğe şürû' edüp iltizâm-ı mâlâ-yelzem etmeğe mukayyed olduk. Evvelâ,

Der-mebde-i savaş-ı perhâş-ı azîm kal'a-i Kandiye

İbtidâ Sadrıa'zam-ı âlî-vakâr dûrbîn-fikr akl-ı Arasto adl-i Hazret-i Ömer'e amel edüp sünnet-i Resûlullâha ittibâ'an ibtidâ kal'a-i Kandiye ceneraline dergâh-ı âlî yeniçeri ocağından (–) Ağa ve Sadrıa'zam ağalarından (–) Ağa nâme ile Panıgrad kapusundan içeri girüp ceneral nâm la'îne nâme verdikde kırâ'at ederler.

Der-beyân-ı sûret-i nâme

"Esselâmü alâ meni't-tebe'a'l-hüdâ. Evvel benâm-ı Hudâ, sâniyen Hazret-i Muhammed Mustafâ *sallallâhu aleyhi ve sellem,* sâlisen Çâryâr-ı bâ-safâ *rıdvânullâhi aleyhim ecma'în,* râbi'an hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn olan Âl-i Osmân Pâdişâhı sultân ibnü's-sultân es-Sultân Mehemmed Hân ibn Sultân İbrâhîm *edâmallâhu devletehu ve ebbede saltanatahu* hazretlerinin düstûr-ı mükerremi ve müşîr-i mufahhamı olan Fâzıl Ahmed Paşa'yım.

Tenbîh-nâmem vüsûl buldukda bir ân durmayup kal'a miftâhların pâdişâh-ı âlem-penâha teslîm edüp cümleniz gelüp harâc-güzâr olup yine evlâd [u] ıyâllerinizle derûn-ı kal'ada hâne-i menhûs-ı dâru'l-bevârlarınızda sâkin olasız.

Ve illâ bi-emrillâhi te'âlâ kal'anın feth-i nusreti müyesser oldukda cümleniz dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçmeniz mukarrerdir. Temmetü'l-kelâm."

Cevâb-ı ceneral-i dâll

"Yigirmi yedi yıldır bu Kandiye kal'ası gibi hasretü'l-mülûk altına sizin gibi niçe kerre yüz bin asker gelüp bu kal'anın bir taşına niçe bin başlar verüp hâ'ib [ü] hâsir gitdiler. Ve niçe bin kahramân müdebbir vüzerâlar ve mîr-i mîrânlar ve ümerâlar bu kal'a altında cân

verdiler, handakın görmeğe kâdir olmadılar. Sizler dahi birez zamân çalışup gidersiz. Bir taşına yüz bin baş vermemiz mukarrerdir, değil ki size kal'ayı verelim, bildiğinizden kalma." deyüp elçileri kal'adan redd edüp Sadrıa'zama gelüp kazıyye-i marzıyye-i kelâmı bir bir nakl etdiklerinde Sadrıa'zam cemî'i ordu-yı İslâm içinde kol kol nâdîlere nidâ etdirüp,

"Herkes bu gece meterislere girsinler" deyü fermân olunca el-azametullâh ol gece ol şeb-i târîk-i zulmetde âdem deryâsı Kandiye kal'ası görünmeyen yerlerden ibtidâ *bism-i İlâh* ile meterise başlayup küffâr-ı hâkisâr derûn-ı kal'adan İslâm leşkerinin kazmaları ve kürekleri sâ'ikasın istimâ' edince allâhümme âfinâ mel'ûn küffâr tobrasında yılan bulmuş hekîme dönüp tâ vakt-i sabâha dak ân-ı vâhid ve derîce ve dakîka durmayup ale'l-ittisâl niçe kerre yüz bin tüfeng ve niçe bin top ve niçe bin havân ve kazan kumbara ve niçe kerre yüz bin aded havân taşı evc-i semâdan bârân-ı la'net gibi yağup bir ferd-i âferîde bir kırât bir meteris kazmağa kâdir olmayup cümle guzât târumâr-ı misâl-i mûr-ı mâr olup her biri bir kaya altında siperlenüp ordu-yı İslâmda niçe kerre yüz bin hayme vü hargâh bâr [u] büngâhdan bir sağ çetr-i mülemma' kalmayup niçe bin at ve katâr u mehâr dağlara firâr etdiklerinden mâ'adâ niçe kerre yüz bin hımârlar kerrenây-ı Acem-vâr segâh makâmında âğâze ederek anlar dahi deşt-i Hâmûn kûhları penâh edinüp anırarak birer tarafa gitdiler.

Hulâsa-i kelâm ordu-yı İslâm içinde bir sağ hayme ve bir alacık dükkân ve dezgâh ve bir tabya-i cây-ı penâh kalmaduğundan mâ'adâ Sadrıa'zamın bârgâh-ı çetr-i mülemma'-ı zerdûzunda bir parça sağ yeri kalmayup âhır-ı kâr top ermez bir kayalı yar altında bir gayri otak-ı nüh-tâk kurup sâhib-i devlete bir gâr-ı yetîmân içinde bir savma'a etdiler.

Tâ ki ale's-sabâh oldu. Ol gece yedi bin altmış aded gâziyân-ı mücâhidân yiğitler şehd-i şehâdet câmın nûş edüp cemadânları beytü'l-mâl ağasına teslîm olundu.

El-hâsıl bu minvâl üzre küffâr-ı dûzah-karâr üç gün üç gece ale'l-ittisâl âteş-i Nemrûd ile göz açdırmayup bir ân muşkat-ı top güllesi darbından cüyûş-ı muvahhidîn aslâ ***[288b]*** emn-i râhat bulamayup üç gün üç gecede tokuz bin asker der-ceng-i evvel dahi meterise girmeden şehîd oldukların arz etdiklerinde Sadrıa'zam asâkir-i İslâma merhamet edüp,

"Acele etmesinler. Alâ mehil meterise kollu kollarınca ve yollu yollarınca âheste âheste yürüsünler. ve ordu-yı İslâmı gerüden kursunlar" dedikde cümle asâkir-i Âl-i Osmân tâze cân bulup (–) nâm mahallin deresi kenârında bir ordu-yı bâzâr binâ olunmuşdur kim diller ile ta'bîr ve kalemlerle tahrîr olunmaz.

Der-kayd-ı şehr-i azîm ordu-yı İslâm-ı Âl-i Osmân

İmdi ihvân-ı vefâ ordu-yı İslâm böyle bir sevâd-ı mu'azzam-ı benâm şehr-i merâm olmuşdur kim leb-i deryâdan sıçan yollar içre ya'nî top ve kurşum sademâtından halâs içün handak kazılan yollara bu gazâlarda sıçan yolu ta'bîr ederler. Ol sıçan yolları içre iki tarafı serâpâ ma'mûr u âbâdân dükkânçe-i tüccârân-ı ehl-i sanâyi'-i hurdegân olup bir ucu kıbleye kâmil bir sâ'at tûlu tâ Mısırlı karavuluna varınca kâmil altmış bin odalar ve cümle yigirmi bin dükkânlar ve hammâmlı ve fıskiyye ve havuzlu münakkaş servi tavanlı sarây-ı azîmler ve servi tahtasından musanna' kapular ve bâğçe ve bostânlan ve âb-ı hayât kuyular

ve güvercin kulleli şâhâne şâhnişîn ve kâh-ı vâlâlar ile ârâste olmuş bir şehr-i mu‘azzamdır. Eğer her vüzerâ ve vükelâ ve a‘yân-ı kibârların bir bir ta‘rîf ü tavsîf etsek bir hümâyûnnâme olur.

Ancak şundan ma‘lûm ola kim ne kadar şehr-i mu‘azzam oldu. Hemân üç bin aded dükkânda dîbâ ve şîb ü zerbâf ve semmûr kürk fürûht olunur dükkânlardır kim her ne gûne zî-kıymet şey murâd edinsen bulunup cemî‘i memâlik-i mahrûselerin ehl-i sanâyi‘ erbâb-ı ma‘ârifi bu şehir içre mevcûd idi. Altı ay kâmil asker-i İslâmın ömr-i girân-mâyeleri bu şehri âbâdân etmek ile güzerân etdi, ammâ yine Kandiye kal‘ası altına meterisler etmeğe sa‘y-ı tâm olunurdu.

Ve cümle yüz altmış yerde mesâcidler var ammâ câmi‘ İnâdiyye kal‘asından gayri yerde yok idi. Ve cümle kırk hammâm ve cümle yedi hân ve altmış aded kahvehâne var, lâkin meyhâneler yokdur, ammâ bozahâneler vardır.

Ve cümle kırk aded yerde şühedâları gasl edüp kaldıran ulemâlara mücevvedî(?) medrese çadırları var. Ve cümle yetmiş aded cerrâh çadırları ve cümle kırk aded hekîm dükkânları ve çadırları vardır.

Ve cümle kırk yerde tahıl bâzâr[la]rı ve cümle yigirmi yerde koyun bâzârı ve cümle elli yerde balık bâzârı ve cümle yedi yerde sipâh bâzârı ve cümle üç bin yerde sebîlhâne var, kırkı İbrâhîm Paşa’nındır.

Ammâ at bâzârı yokdur, zîrâ cemî‘i vüzerâ ve vükelâlar ve a‘yân-ı kibârlar cümle piyâdelerdir, zîrâ henüz dahi karşu tarafdan atlar kadırgalar ile geçemeyüp cümle asâkir-i islâm piyâdelerdir. Ba‘dehu firkateler ile atlar geçmeğe başladılar.

Ammâ cümle kırk yerde kirâcı eşek bâzârları vardır kim cemî‘i guzât-ı müslimîn bârhânelerini ve mühimmât [u] levâzımâtların Hanya ve Retime ve Apokoron’dan ve Seline ve Çanak limanından ve Fodula limanından ve Küçük limandan el-hâsıl cümle kenâr limanlarından zahîreleri cümle eşekler taşıyup ordu-yı İslâmı ganîmet ederler.

Ba‘dehu Anatolu’dan Hayırlıoğlu ve Gergerlioğlu nâm kirâcılar iki bin aded kirâ bârgîrleri ve kirâ katırları geçirüp bir vukıyye yükü Hanya’dan orduya birer timine taşıyup ol kadar kâr [u] kisb-i azîme edüp mâl-ı Kârûn’a mâlik olup orduyu ganîmet etdiler.

Ba‘dehu bu kârı Girit re‘âyâsı duyup ordu içre eşek bâzârlarında kâmil yetmiş bin eşek cem‘ olup kirâ yükü taşıyup ol kadar ucuzluk ve ganîmet oldu kim ta‘bîr ü tavsîf olunmaz. Hattâ kal‘a cenerali olan (–) nâm la‘în demiş kim,

“Hayfâ dirîğ, eğer eşeklerin Türk’e böyle imdâd edüp zahîre getirüp ucuzluk edeceğin bileydim cezîre-i İkrît’de olan cümle eşekleri Türk Girid’e gelmeden mukaddem cümle kırardım.” deyü vâfir te’essüf çekmiş.

Hakkâ ki yetmiş bin aded eşekler asâkir-i İslâma imdâd-ı azîme olup ol eşek bâzârın gören guya bâzâr-ı Deccâl’ı görüp âyet sûre-i (–) [53] nass-ı kâtı‘ı üzre niçe bin hımâr-ı hamîrânların segâh makâmında âğâzeleri kerrenây-ı Acem gibi evce peyveste olur.

Mezkûr hımârlar ve kirâ bârgîrleri her taraf limanlarından ordu-yı İslâma asker-i muvahhidîn taşıya taşıya günden güne cüyûş-ı müslimîn deryâ-misâl olup henüz

Sadrıa‘zam tâze cân bulup Kandiye kal‘asını muhâsara etmeğe cidd-i ihtimâma şurû‘a başlayup yetmiş yedi kolda olan cünûd-ı mü’minînin ser-i kârda olan vüzerâlarına ve mîr-i mîrânlarına ve mîr-i livâlarına ve alaybeğlerine ve çeribaşılarına tenbîh ü te’kîd olunup yevmen fe-yevmen meterisler yürümek fermân olundu.

Ve ordu-yı İslâmın hâkimü’ş-şer‘i olan fazîletlü (–) Molla Efendi ve şeyhülislâm (–) Efendi ve nakîbü‘l-eşrâf (–) Efendi ve ordu nâ’ibi (–) Efendi hazretlerinin tenbîh [ü] te’kîdleriyle cümle ulemâ ve sulehâ-yı dervîşân-ı mücâhidân-ı hasbîler dahi cenge âmâde oldular.

Ve hâkimân-ı örfîler ki ordu muhtesib ağası ve bâcdâr ağası ve sürsat ağası ve sürsat emîni ve gılâl muhassılı ve ordu subaşısı *[289a]* ve ordu kethudâsı ve karavullar ağası ve cümle iki yüz yetmiş aded alaybeğiler ve çeribaşılar ve (–) (–) (–) (–) (–) el-hâsıl iki yüz elli aded ordu-yı bâzâr ve iştir[â] hâkimlerine cümle fermân-ı şehriyârîler sâdır olup cemî‘i orducıyân ve çerâhorân-ı lağımcıyân ve ummâlân ve neccârân ve re‘âyâyı ve beldârân ve neberdân ve garîbân ve acemiyân ve teberdârân ve (–) (–) (–).

Netîce-i merâm cümle esnâfât-ı ehl-i hırefe dellâlbaşı tevâbi‘leriyle ordu-yı hümâyûn içre nidâ edüp herkes cebehâne-i pâdişâhîden demir kazmalar ve demir kürekler ve Ferhâdî külüngler ve küsküler ve varya demirleri alup cemî‘i ibâdullâh âlât-ı silâhlarıyla ordu-yı İslâm başından tâ Kandiye kal‘ası altına sıçan yolları kazmağa âdem deryâsı çalışırken mel‘ûn küffâr-ı sâhib-i zü‘n-nâr dûzah-karârın karârı kalmayup üç gün üç gece dahi âteş-feşânlık edüp kal‘adan atdığı top ve tüfengin ve taş kumbara ve fişengin hisâbın Cenâb-ı Bârî bilüp pey-ender-pey şeb [ü] rûz ardı arası kesilmeyüp erbâb-ı ehl-i hırefden üç gün gecede üç bin âdem diyâr-ı ademe kadem basdılar.

Ammâ hamd-i Hudâ meterisler dahi cümle sekizinci ayda henüz sahrâ-yı Kandiye’ye varup ancak kal‘anın Aktabya nâm dağ gibi toprakları nümâyân olup meteris başları kal‘aya dahi bir top menzili ba‘îd idi, ammâ hamd-i Hudâ gün-be-gün asker-i İslâm Anatolu’dan ve Arab u Garb tarafından ve Rûm u Bûm câniblerinden asâkir-i İslâm deryâ-misâl olup her tarafdan gelmede, ammâ ordu-yı İslâm içine kaht [u] galâ istîlâ edüp bir vukıyye et sekiz timine ve elli dirhem ekmek bir akçeye ve bir at yemi muhzerisi(?) bir guruşa ve bir vukıyye pasdırma bir guruşa ve bir vukıyye beksumât kırk akçeye çıkup sâ’ir me’kûlât [u] meşrûbâtlar ana göre kıyâs oluna.

Hattâ mecrûh olan guzât-ı müslimînin zahmlarına merhem etmek içün bir tavuk yumurtası mezâd-ı sultânîde bir guruşa çıkdı, ol dahi bulunmaz. Her şey gûyâ cân otu oldu, zîrâ küffâr-ı hâkisârın donanma gemileri Girit cezîresi etrâfların ihâta edüp aslâ bir gemi gelemez olduğundan ordu-yı İslâm içre kaht [u] galâ olmasına sebeb oldu.

Hikmet-i Hudâ sene 1077 mâh-ı Cemâziye’l-âhir’inde bir gece Kapudan Kaplan Paşa Çanak limanına seksen pâre kalyon ve seksen pâre kadırgalar ile gelüp on iki bin aded gûnâ-gûn güzîde asker ve lağımcılar ve beldâr[â]nlar ve niçe kerre yüz bin kantâr bârûd-ı siyâh ve niçe yüz bin top güllesi ve kazgan kumbaralar ve niçe kerre yüz bin elvân cebehâneler ve niçe kerre yüz bin aded çuval un ve buğday ve pirinç ve sâ’ir hubûbât ve koyun ve kuzu [ve] keçiler ve niçe bin çuval pasdırmalar ve niçe kerre yüz bin elvân mühimmât [u] levâzımâtlar getirüp ol gece fi’l-hâl sabâha dek cümle eşyâ-yı bâr-ı sakîlleri karaya döküp Sadrıa‘zama defterleriyle mektûblar gönderüp hemân ol ân eyyâm-ı müsâ‘id

elde iken kâfir gemileri gelmeden salpa demir edüp bir yaylım top ve tüfeng şâdımânları edüp bâdbân-ı murâdların açup deryânın bir tarafına teveccüh edüp gitmede.

Ammâ beri tarafda küffârın Kandiye mukâbelesindeki Istandiye adasında yatan yüz yigirmi pâre küffâr kalyonları ve kadırgaları ve mâ'unaları Kaplan Paşa'nın imdâd getirdikleri şâdımânların istimâ' edüp Çanak limanı ağzına cümle küffâr gemileri gelüp lenger-endâht olunca hemân Çanak limanı muhâfazasında olan Deli Hüseyin Paşa kethudâsı Velî Paşa ve Yırtlas İbrâhîm Paşa ve deryâ-misâl muhâfazacı asâkir-i İslâm ve henüz yeni imdâd gelen guzât-ı müslimîn-i benâm ve cümle hisâr asâkir-i hümâm küffâra karşu bir ağızdan sadâ-yı Allâh Allâh'a rehâ buldurup zemîn [ü] âsımân dir dir ditreyüp Çanak limanı ağzındaki irili ve ufaklı seksen pâre balyemez topları bir fitilden âteş edince top güllelerinin niçeleri küffârın keştîlerine isâbet {edüp} hemân ol mahalde üç pâre kalyonları Mevlevî-vâr semâ' ede ede alâ mele'i'n-nâs cümle küffârıyla gark-ı âb olup niçesi cân havliyle deryâda şinâverlik ederek "Der-kenâr selâmetdir" deyü kenâra gelüp selâmet yüzün görmeyüp giriftâr-ı bend-i zencîr oldular.

Gayri gemileri darabât-ı top-ı kûpdan firâr edüp niçesi mecrûhan mezkûr cezîreye firâr edüp yerleri dâru'l-bevâr-ı cehennem olup niçe bakıyyetü't-topları olan zevrakları bizim Kapudan Paşa ardına düşüp gitdiler, ammâ Kapudan Paşa gemilerinin izleri ve tozların görmeyüp hâ'ib [ü] hâsir yine mezkûr Istandiye adası limanı cehenneminde karâr etdiler.

Çün kim beri tarafda Sadrıa'zama Kapudan Paşanın mektûblarıyla zahâ'ir defterleri ve imdâd gelen asâkir-i İslâm haberleri varınca hemân sâhib-i devlet ve kesîrü'l-mürüvvet âkıbet-endîş re'y-i tedbîr edüp ordu-yı İslâm içinde dellâllar nidâ etdirüp ne kadar kerre yüz bin at ve katır ve deve ve hımâr var ise kol kol tenbîh te'kîdler olunup bu kadar gılâl ve cebehânenin Çanak limanından ordu-yı İslâma nakl olunmasına mübâşir-i mu'temedün aleyh âdemler ta'yîn olunup ve cümle Girid adasındaki re'âyâ vü berâyâlarda olan iki kerre yüz bin aded eşekleri *[289b]* arhonda ve milotanın defterleriyle cümle hımârlar re'âyâlarıyla gelüp bir hafta içinde Çanak limanından bu kadar me'kûlât [u] meşrûbât cebehâne ve mühimmât [u] levâzımâtlar bu kadar bin mahlûk-ı Hudâ taşıyup ordu-yı İslâm içine getirdikleri gibi cemî'i asâkir-i İslâm içinde eyle ganîmet-i azîm oldu kim cümle guzât tâze cân bulup cân [u] gönülden cenge âheng edüp meterislere henüz girmeğe başladılar.

Ammâ hakîr dahi bu mahalde sehel ısıtma zahmetin çekerken tâze cân hayât-ı(?) câvidân bulup asker-i İslâm ile kal'a sahrâsında meterislere ve sıçan yollarına varup gelmeğe başladım.

Ammâ şeb [ü] rûz ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl günden güne ziyâde olup bin ve bin beş yüz ve iki bin kilim benî âdemden kelle ve paçalar ile şühedâların kanları ırmak gibi akup na'şe-i şehîdân gâziyân taşımada idi.

Lâkin guzât-ı mücâhidîne bu hâl beş altı aydan berü mu'tâdları olup kârları olduklarından aslâ güçlerine gelmeyüp hemân cümle mevtâya "Hak rahmet eyleye" deyü taşıyup eski meterisler içlerinde birer yar altlarına sokup her şühedânın üstlerine yar toprakları yığup cümle esbâblarıyla defn edüp giderler. Aslâ bir guzât bu ahvâlden muğber-hâtır olmayup yine sürûr [u] şâdımân ederek cenge âheng ederler.

Bu hâl-i pür-melâli sene 1077 Zilhiccesi'nden berü guzât meterise gireli bu şühedâları {böyle} göreli mu'tâdları olmuş. Ve Hak Te'âlâ guzâta kuvvet-i kâhireler vermiş. Hattâ ibtidâ meterisler kal'a-i Kandiye'nin cenûb tarafında Karanlık kapusundan veyâ Panıgrad kapusundan ve Taşlı tabya nâmlı mahallerden bir top menzili ba'îd yedi kol yerlerden kal'aya meterislere şürû' olundukda bu kadar mesâfe-i ba'îde iken ordu-yı İslâm içinde aslâ bir âdem baş göstermeğe kâdir olmayup kırk gün kırk gece rûz-ı mahşer-misâl kıyâmet kopup asker içinde bir feryâd u vâveylâ ve bir feza' u çeza' düşdü.

Ve hevâda biri biri ardı sıra çifte çifte kumbaralar ve karakuş-misâl taşlar havân kumbaralarından çıkup ender-hevâ mu'allakast uçup rûz-merre niçe bin âdemler helâk olup yine vezîria'zam otağı pâre pâre olup cemî'i erbâb-ı dîvân hâcelerine ve sâ'ir a'yân-ı kibâr du'âgûyâna ordu deresinin öte tarafında meks etmek fermân olunup cümle erbâb-ı dîvân âsûde-hâl ve fâriğu'l-bâl oldular. Ammâ beri tarafda cümle meterisler bayır başlarına çıkup sıçan yolları taraf taraf yürümeğe başlayup gitmede.

Ammâ mel'ûn kal'a yine bârân-ı la'neti yağdırmada. Lâkin asâkir-i İslâm altı yedi aydan berü yetmiş kat meterisler değişdirmede ve yevmen fe-yevmen ileri gitmede. Ammâ mel'ûn küffâr handakdan taşra olan tabyaları cümle ardına bırağup bizden tarafa kal'a ile asâkir-i İslâm mâbeyninde Kandiye sahrâsında bir kurşum menzili ba'îd bizim asker-i İslâm üzre anlar dahi meterisler sürüp gelmede. Ve şeb [ü] rûz niçe bin atlıları ol meydânda çıkup girmede ve etrâfları çalup çarpmada.

Bizim asker-i İslâmda ise henüz bin kadar atlı asker-i İslâm ancak var. Cümlesi har-süvâr askerlerimiz var. Hattâ hakîr Mora vilâyetinden bir at geçirdim. Anı dahi elimden beş yüz guruşa alup hakîr dahi bi'z-zarûrî çemender-süvâr oldum.

El-hâsıl altı ay bu hâl üzre hırren fe-hırren ceng-i azîmler ederek günden güne guzât-ı müslimîn kal'aya bir kurşum menzili yakın varıldı, ammâ dahi lağım yerleri değil idi.

Ba'dehu sene 1078 gurresi dâhil olunca Mar'ayş eyâletiyle (–) Paşa gelüp Sadrıa'zam koluna me'mûr oldu.

Ba'dehu yetmiş sekiz Safer'inde Adana eyâletiyle (–) Paşa gelüp Şâm vezîri Defterdâr İbrâhîm Paşa koluna fermân olundu.

Ba'dehu sene-i mezbûrun mâh-ı Rebî'u'l-evvel'inde yine Kapudan Kaplan Paşa donanma-i hümâyûn ile İslâmbol'da yeniçeri kapusu askerinden on bin aded yeniçerileri, andan Karaman eyâletiyle Konakçı Kara Alî Paşa askerin getirüp Alî Paşa'ya teslîm olundu, zîrâ Alî Paşa Hanya muhâfızı idi. Andan Sivas eyâletiyle (–) Paşa'yı Alî Paşa koluna ta'yîn olundu.

Ve niçe kerre yüz bin kantâr bârûd-ı siyâh ve niçe kerre yüz bin çuval beksumât ve bilâ-hisâb cebehâneler ve sâ'ir mühimmât u levâzımâtlar getirüp bir gece Retime kal'ası limanına bu kadar asâkir ve mühimmâtları döküp yine eyyâm-ı müsâ'id ile şâdımânlar edüp deryâya çıkup gitdiler.

Beri cânibde bu ahvâl-i imdâd vezîr-i rûşen-zamîre mün'akis olunca Karaman eyâleti askerin Hanya'da eyâlet sâhibi Konakçı Alî Paşa yanına me'mûr etdiler. Ve Alacahisâr askerin Acısu kal'asında Mâlik Paşa yanına me'mûr etdiler. Ve Yanya paşası Arslan

Paşazâde Kaplan Paşa'yı askeriyle Apokoron kal'ası muhâfazasına ta'yîn etdiler. Ve kapukulundan gelen imdâd yeniçerileri *[290a]* Sadrıa'zam koluna ta'yîn olundu.

El-hâsıl cümle gelen imdâdları kol kol yerleşdirüp asâkir-i İslâm günden güne kuvvet ü kudret tahsîl edüp tâze cân bulmada ve şeb [ü] rûz fünûn tahsîl edüp ileri gitmede, ammâ küffâr-ı hâkisâr dahi henüz galebe edüp asâkir-i İslâm üzre gelmede.

Kumbaraların âteşine şeb [ü] rûz aslâ ardları ve araları kesilmeyüp vücûd-ı insân hevâda semender kuşu gibi kumbaraların âteşinden hevâda tayerân etmede. Ve her guzât şühedâ-yı gurebâ birer gûne zahm ile cân vermede. Lâkin bizim dahi kumbaralarımız ve sekdirme balyemez toplarımız dahi küffârın siperleri ve şaranpavları ve domuz damları ve bâmların târumâr edüp küffârları dahi kırup geçirmede.

Ammâ hâlâ bu kadar zamândan berü bu kadar savaş-ı perhâş olunur, kal'a ne cânibdedir bilinmeyüp ve ne eşkâldedir görünmeyüp hemân bir kuru hevâyî ceng [ü] cidâldir. Ve acebâ der-i dîvârı ne gûnedir deyü ileri varup bakan dâr-ı bâkîye bakar, bakmayan bâkî kalır. Tâ bu mertebe nazarı mühlik kal'a-i helikdir kim bir seneden berü kal'anın öz vücûdunda handakı kenârın gö[r]mek değil handakdan taşra sahrâda olan on iki aded tabyaların handakların göremediğimizden mâ'adâ tabyalardan taşra ileri sahrâlarda olan şaranpavların ve önlerinden küffâr meterislerin dahi bir yıldan berü görmüş askerimiz yokdur.

Hikmet-i Hudâ bu mahalde sene (–) tarihinde mâh-ı (–) Rûmeli beğlerbeğisi (–) Paşa şehîd olup eyâleti (–) Paşa'ya sadaka olundu.

Bu mahalde küffâr-ı hâksâr ibtidâ sekbânbaşı kolundan kal'adan taşra çıkup meterisleri basmak murâd edindikde bir ceng-i azîm olup hemân ol ân yedi yüz aded şehbâz cüvân yiğitler şehîd olup kırk nefer küffâr esîr-i bend-i zencîr olup Sad[rı]a'zama dil götürdüler. Ve cümle üç yüz aded kapudanları ve cümle dörd bin aded kelleleri alınup sâhib-i devlet her guzâta merâtiblerine göre beleğan mâ-belağ avuç avuç altunlar ve terakkîler ve mecrûhlara tekâ'üd ve nânpâreler ihsân olunup cüyûş-ı müvahhidîni cenge rağbet içün niçe gâzîlerin başlarına Sadrıa'zam kendi elleriyle gümüş çeleng takardı.

Ba'dehu bu ceng [ü] cidâl def' olup kal'a muhâsarasında olan asâkir-i İslâmın ardlarına ve aralarına dahi ziyâde asker-i bî-pâyân koyup dahi istihkâm etmeğiçün yedi koldan sarılınan askerin aralarına yedi kol asker dahi cemî'i mühimmât [u] levâzımâtları ile asker koyup Kandiye kal'ası on dörd koldan muhâsara olmuş oldu.

Evvelâ Sekbânbaşı Bekir Ağa'yı yerinden kaldırup cümle yigirmi iki aded mükellef ü mükemmel yeniçeri odalarıyla ve cümle on yedi aded balyemez toplarıyla ve cümle beş oda topçıyân ve cümle beş oda cebeciyân ve cümle bir oda kumbaracıyân ve cümle bin aded serdengeçdi sipâhân ve cümle altı bin aded erbâb-ı zu'amâ-yı sipâhân ve cümle bin aded lağımcıyân bu kadar asker ile Sekbânbaşıyı İbrâhîm Paşa koluna serdâr edüp bu Şâm vezîri İbrâhîm Paşa kolu cümle iki yüz yetmiş aded meteris-i kat-ender-kat oldu. Hattâ Yeniçeri ocağı beytü'l-mâlcisi Şalvarcı Süleymân Ağa bu kolda meterisde idi.

Ammâ Âl-i Osmân devletinde Hacı Bektaş ocağı olaldan berü böyle bir gûne musanna' meteris bir kal'a altında ne olmuşdur ve ne olacakdır kim makdûr-ı beşer değildir. Meselâ dörd beş hırmen-i azîm cirminde bir meydân-ı azîmi tâ ka'r-ı zemîne varınca etrâfın çâh-ı

gayyâ-misâl handaklar kazup deryâ-misâl sular çıkup bu meteris meydânına ağaç cisr ile geçüp bir tarafdan girüp çıkacak yeri olmayup etrâfına kat-ender-kat yer altında meterisler îcâd etdi kim bir yoldaşlarına küffârın kurşumu gelmeyüp kendileri kâfire kurşum ururlar.

Bu meteris gûyâ bir cezîre olup bir cânibden lağım gelmek muhâl oldu, zîrâ Karanlık kapu handakının taşra kenârınca olan ceneral-i la'înin tabyası hâlâ başka başka bir kal'a-misâldir. Bu meteris anın handakı kenârına varup mâbeynlerinde ancak bir handak kaldı.

Ve bu Süleymân Ağa meterisinden şehbâ[z] yoldaşları bir uzun direk cisr ile kâfirin karşu meterislerine geçüp kâfirleri kancalar ile beri tarafa çeküp dil alırlar idi. Ve kâfirler dahi eyle ederlerdi. Ammâ bu Süleymân Ağa handakı gayyâ olmak ile meterisleri aslâ basılmayup lağımdan emînlerdir. Bu hâl üzre bu meterisde bu Süleymân Ağa odası lağımdan halâs oldular, ammâ yine taş ve kumbara şerrinden halâs olmazlardı.

Ve bu Sekbânbaşı koluna bir Mısır beği bin aded şehbâzlarıyla meterise girmişler idi. Andan,

Eyâlet-i Rûmeli kolu: On sekiz aded sancak beği askeriyle cümle on üç bin leşker olup cümle yüz seksen beş kol ***[290b]*** meterisden Rûmeli beğlerbeğisi Pehlivân Paşa girmiş idi. Bu kollarda serdâ[r-ı] zafer-şi'âr bu idi, zîrâ Deli Hüseyin Pa[şa] asrında alaybeği iken bu koldan meterise girmişler.

Der-eyâlet-i Şâm kolu: Mezkûr Rûmeli askerinin alt yanında şimâl tarafında tâ kal'anın Panıgrad kapusu önü tarafında Çufud tabyası önünde Şâm vezîri Defterdâr İbrâhîm Paşa sekiz bin askeriyle meterise girmiş idi, ammâ gâyet muhâlif ve muhâtaralı subh u mesâ ceng-âşûb yeri bir berzahdır.

Ve bu İbrâhîm Paşa kolunda Haseki Hasan Ağa ve Samsoncubaşı (–) Ağa ve Zemberekçibaşı (–) Ağa ve Ta'lîmhânecibaşı (–) Ağa cümle yigirmi oda yeniçeri ve beş oda cebeci ve beş oda topçu ve bir oda kumbaracılar cümle iki yüz elli aded meterislere girilüp cümle kırk dörd aded balyemez toplar ve cümle on aded havân toplar konulup mükemmel meterisler idi.

Der-asâkir-i Sadrıa'zam kolu: Evvelâ Şâm kolu şimâlinde Vere tabyası, Atlı tabyası, Taşlı tabyası, Kızıl tabya, Hânlar tabyası önlerinde Sadrıa'zam ve serdâr-ı mu'azzam koludur kim hemân kendünün on bin aded ceng-âver ve dilâver ü server hünerver askeri vardır. Ve dahi Yeniçeri Ağası Arnavud İbrâhîm Paşa'nın üç bin aded kendü askeri ve Kulkethudâsı Abdî Ağa ve Zağarcıbaşı Burunsuz Ahmed Ağa ve Turnacıbaşı Haseki Ağa ve baş çavuş ve orta çavuş ve küçük çavuş ve Ocak imâmı Ömer Ağa ve Yüzbir Koca Mehemmed Ağa ve Ellitokuz Mehemmed Ağa ve on oda cebeciyân ve on oda topçuyân ve beş oda kumbaracıyân ve beş bin aded sipâhân serdengeçdileri ile cümle dörd yüz yetmiş koldan sıçan yolları içre meterisler içi gûyâ meydân-ı Arasât haşr [ü] neşr idi.

Der-fasl-ı Defterdâr Ahmed Paşa kolu: Sadrıa'zam ile Rûmeli kolu arasına bir incecik yol ile tâ Kızıl tabya ardlarına varınca Defterdâr Ahmed Paşa iki bin âdemiyle gerüden meterise girüp cümle asâkir-i İslâma mühimmât [u] levâzımâtlar yetişdirmede idi. Ammâ defterdâr koluyla Vezîria'zam kolu cümle on iki koldur, on iki yerde yüz yetmiş aded balyemez toplar idi kim her biri birer ejder-i heft-ser âteş-feşân-ı müdfi'lerdir. Ammâ Köse Topçubaşı kolunda kara katır nâm top ve sarı balı ve çuldutmaz ve dingil kıran ve

kara cum‘a ve elibalı ve kızak kıran ve deli sersem nâmân toplar cümle Kızıl tabyayı berbâd etmeğe başladı.

Ve Melek Ahmed Paşa kethudâsı Yûsuf Ağa cebecibaşı olup ve Fazlı Kethudâ baş kethudâ olup ve Yörük Ahmed Kethudâ ikinci kethudâ olup bu cebeciyân ocağı Defterdâr kolunda yeniçerilere rağmen ileri meteris yürütmeğe cür’et etdiler. Ve her bâr küffârdan baş dil getirmeğe başladılar.

Der-leşker-i cüyûş-ı muvahhidîn-i livâ-i Yanya: Evvelâ kal‘anın cânib-i cenûbunda Yüksek tabya önünde Kuşaklı Manastır ve Hindî Baba tabyası önlerinde Yanya sancağına mutasarrıf olan Bebr Paşa ve karındaşı Kaplan Paşa cümle livâsı askeriyle karavul bekleyüp çetecilere serdâr idi. (–) (–) (–) (–) (–)

Der-asker-i Seydîzâde Mehemmed Paşa: (–) (–) Askeriyle asâkir-i İslâmın ensesinde kafâdâr olup karavul beklemek fermân olundu, ammâ hakkâ ki her bâr eyi hidmet-i pâdişâhîde bulunurdu.

Der-cünûd-ı müslimîn-i Çorum Paşa: (–) (–) (–) eyâletiyle bu dahi Göllük taraflarının cenûbu tarafında muhâfaza edüp ince karavulları var idi.

Der-gâziyân-ı eyâlet-i (–) **Paşa** (–) (–) (–) (–)

Der-mücâhidân-ı cünd-i eyâlet-i Anatolu: Katırcıoğlu Mehemmed Paşa Göllük tarafında cümle eyâleti askeriyle ve kendünün ipden kazıkdan kurtulmuş yetmiş tâsdan geçmiş bin aded serbâzân-ı gâziyânları ve üç bin aded güzîde Anatolu serdengeçdileriyle Tire ve Mağnisa ve Aydın ve Saruhân ve Engürü ve Kânkırı ve İzmid ve Bursa ve Alâ’iyye ve Kastamonu ve Teke ve Hamîd, bu sancaklarda olan cemî‘i erbâb-ı zu‘amâ ve erbâb-ı tîmâr ile meterise girüp cümle yigirmi bin asker-i İslâm idi.

Der-mücâhidân-ı eyâlet-i (–) Vanlı Mehemmed Paşa: Bu dahi Göllük tarafında Haleb Vâlîsi Kethudâ İbrâhîm Paşa kolunda (–) aded eyâleti askeriyle meterisde idiler, ammâ gâyet şecî‘ [u] bahâdır mübârizânı var idi.

Der-asâkir-i serbâzân-ı zümre-i sipâhiyân-ı silihdârân: Bunlar dahi Göllük tarafında Kanlı Mağârâlar üstünde yedi bölük sipâhîleri Seydîzâde kolunda cümle altı bölük gâzîleri karavullar bekleyüp cebecilik edüp meterislerde olan gâziyân-ı dîn-i mübîni muhâfaza ederlerdi.

Der-eyâlet-i asâkir-i Halebü’ş-Şehbâ ile Kethudâ İbrâhîm Paşa: Sipâhiyân zümresinden aşağı kal‘anın Göllük tarafında Haleb vâlîsi İbrâhîm Paşa ***[291a]*** sekiz bin aded güzîde asker ile ve kendünün bin aded tüfeng-endâz piyâde cengâver ü dilâver server hünerver cürd atlı bahâdırân-ı mübârizânlarıyla Göllüğ’ün leb-i deryâsında kat-ender-kat meterise girmişler idi.

Ve ana muttasıl zümre-i yeniçeriyândan Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa ve turnacıbaşı ve samsoncubaşı ve tebdîl olan Haseki Hasan Ağa ve seksen bir cemâ‘at ve elli bir cemâ‘at el-hâsıl yigirmi aded odalar ile zümre-i yeniçeriyân ve cümle beş oda ile cebeciyân ve cümle beş oda ile topçuyân ve cümle bir oda ile kumbaracıyân, altı bölük sipâhiyândan cümle altı bin aded serdengeçdi sipâhân, cümle bu İbrâhîm Paşa kolunda Anatolu sipâhîleriyle berâber meterise girilmiş idi. Ammâ hakkâ ki bu tarz [u] tavr üzre bir

vezîr böyle meterise girmemiş idi, zîrâ zağarcıbaşı olan Zülfikâr Ağa, Gâzî Hüseyin Paşa asrından berü meteris ilminde ve asâkir-i İslâmı çeküp çevirmede tekmîl-i fünûn edüp bu Göllük tarafında ale't-tertîb meterisler etmişdir kim ta'bîr ü tavsîf olunmaz. Cümle kırk pâre balyemez topları, cümle yedi yüz yetmiş aded meteris yolları aralarındaki balyemez toplar Göllük tarafın berbâd ederlerdi. (–) (–) (–)

Der-cüyûş-ı müslimîn-i Ümm-i Dünyâ-yı Mısr-ı nâdireti'l-asr

Bu Göllük tarafında İbrâhîm Paşa-yı Ebü'l-hayr'ın Haleb askeri ardında cümle üç bin aded güzîde Mısır askeri serdârları Mısır beği Köse Kansu Beğ ve Yeniçeri Ağası Kundakçı Mustafâ Ağa ve Bayrakdâr Selîm Çavuş ve yedi odabaşı ve yigirmi aded çorbacı ve on aded Çerâkise beğleri ve'l-hâsıl yedi bölükden sipâhiyân ve gönüllü ve tüfeng-endâz ve sağ ve sol kol ağaları ve müteferrikagân ağalarıyla cümle üç bin asker-i Mısırlı idi, ammâ on bin aded kâmil tevâbi' [ü] levâhıklarıyla meterise girüp bunların etdiği savaş-ı perhâş bir meterisde olmazdı, zîrâ cümlesi taşıdıkları silâhların icrâ etmeğe kâdirler idi. Ve bunların ordusundan ganîmet ordu bir meterisde yok idi, zîrâ her bâr Mısır'dan gemileriyle ve Hilâl vilâyetinden firkateleriyle ale'd-devâm zahîreleri gelir idi.

Ve bu Göllük tarafında olan cümle-cümle asâkir-i İslâm otuz bir bin yedi yüz aded asâkir-i İslâm olup cümle üç yüz aded meterislerde ve elli aded sıçan yollarında mâl-â-mâl ıskarça asâkir-i müslimîn idi. Ammâ bu Göllük mahalli gâyet teng-i dar olup tâ Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa bu kola gelmeyince meterisler ve sıçan yolları vâsi' olmadı. Sağ tarafında nazarete dubasın(?) doldurup sol tarafında küfeke taşlı kayaları kesüp meterisler içre ka'r-ı zemînde hücreler ve kahvehâneler ve sebîlhâneler ve gasilhâneler inşâ edüp her siperlerin üzerlerine birer âdem kaddi kalın topraklar yığup cümle guzâtı taşdan ve kumbaradan sehel emîn edüp her siperlere ve tabyalar üzerlerine kalın vordinar direkler ve servi dırahtları örtüp üzerlerine çim ü rıhtım toprak döşeyüp bu hâl ile bu Göllük tarafı emîn olup guzât-ı müslimîn huzûr ile ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl eder oldular.

Hulâsa-i kelâm bu kal'a-i Kandiye şekl-i müselles vâki' olup iki köşesi kara cânibidir. Ve bu kara cânibinin ancak dörd bölükde iki bölüğü muhâsara olunmuş idi. Ve iki bölüğü tâ Yassı tabyadan ve Yüksek tabyadan ve Bıyıklı tabyasından Fıçılı tabyasından ve niçe küçük mâbeyn tabyalarından geçüp tâ Karanlık kapuya varınca bu mezkûr tabyalar mâbeynlerinde aslâ âdem ve âdemîzâddan bir ferd-i âferîde meterisde olmayup bu taraflar serâpâ hâlî olup küffârın domuzları ve keçileri ve koyunları ve atları ve eşekleri kal'anın top altlarında çayırlayup gezerlerdi.

Ve aslâ bu tarafda kal'a kapuların kapamazlardı, zîrâ gece ve gündüz üçer dörder bin aded top ve muşkat ve kumbara ve havân taşları atar idi, ammâ yine bu mahallerde topdan alarka yerlerde mezkûr cebeciler ve muhâfazacılar çete ve potura etmeden hâlî olmayup niçe kerre kemîngâhlardan küffârın baş ve dillerin ve at ve koyun [ve] sığırların alırlardı.

Ya'nî me'âl-i kelâm, kal'a-i Kandiye bu mertebe sûr-ı üstüvâr-ı azîm olup dörd bölükde[n] iki bölüğü meterise girilmiş kal'adır. İki tarafdaki deryâsı hod emîn ü sâlim dururdu.

Bu hakîr-i pür-taksîr bu kal'a-i Kandiye'yi bir fîle teşbîh etdim. Meselâ Sadrıa'zam kal'anın şimâl cânibindeki sûru burnu olan fîl hortumuna sarılmış çeker.

Fîl dahi kâhîce darılup hortumun silküp ya'nî kumbara ve lağımların atup Vezîria'zam kolundan niçe bin âdemleri helâk ederdi.

Ve bir dahi meselâ fîlin kuyruğu kal'anın Küllük cânibi olup Ebü'l-hayr İbrâhîm Paşa fîlin kuyruğuna yapışup çeker. Kâhîce fîl dahi gazab-âlûd olup İbrâhîm Paşa askerin püşt-i pâsıyla ***[291b]*** depüp niçe bin âdemleri helâk eder.

Fîlin karnı tarafları Aktabya mahalleridir. Anda meterisler olmamak ile ol taraflarda fîlden asâkir-i İslâm emîn ü sâlimdir. Hele hakîr akl-ı kâsırımla bu kal'a-i Kandiye'yi fîle benzetdim. Burnundan kuyruğundan yapışup zabt [u] rabt edelim derler. Hudâ-yı Bîçûn âsân vech üzre fethin müyesser ede.

Andan mâh-ı mezbûrun onuncu günü

Küffâr-ı hâksâr-ı dûzah-karârın elli pâre kalyonlarıyla imdâdı gelüp bî-bâk ü bî-pervâ liman kapusundan içeri gece ile niçe yüz kayık ve sandal ve firkate ve balkarmata nâmân gemileriyle kal'aya imdâdın kor idi, zîrâ deryâ kendinin hükmündedir.

Sabâhısı kal'anın cemî'i tabyaları ve der-i dîvârları üzre haçlı ve sanmarkalı peykerleri ve orsa bayrakları ve filandıraların ve yüksek tabya üzre üç kat gemi direğin birbirine mıhlayup evc-i âsımâne ser çekmiş amûd-ı müntehâ üzre bir zer-ender-zer filandıra bayrağı sütûn-ı âlînin zirve-i a'lâsına makaralar ile çeküp bir ucu handak içre zemînde olup bir filandıra göstermişdir kim diller ile ta'bîr ve tavsîf olunmaz.

Bu minvâl üzre kal'anın cemî'i ebrâcların zeyn edüp ale's-sabâh imdâdı geldiğini iş'âr içün bir top ve tüfeng ve kumbara şâdımânları etmişdir kim sadâ-yı küffâr ka'r-ı cahîmde velvele-ârâ olup kal'a içre cemî'i düyûrların çanhâne ve bân[g]hânelerinde ol kadar nâkûs ve erganon ve dankiyo ve dühül ve torompete ve luturyanî boruları çalup şâdımânlar etdi kim gûyâ deccâl-i dâl hurûc etdi.

Ba'dehu ertesi gün ale's-seher küffâr-ı hâksâr gelen imdâdlarına mağrûr olup sene 1078 mâh-ı Rebî'u'l-âhir'inin ibtidâ günü Göllük tarafında İbrâhîm Paşa üzre küffâr şebhûn etdi.

Hikmet-i Hudâ cümle asâkir-i İslâm gâfil değiller idi. Hemân ân-ı vâhidde cümle guzât-ı müslimîn küffârın cânib-i erba'asın çevirüp ortaya alup eni konu alâ mehil küffârı kıra kıra küffârdan aslâ bir cân halâs olmayup cümle guzât fecere ve meredeleri eyle kırdılar kim Kassâb Cömerd esnâfı-misâl beyâz kolları küffârın kızıl kanlarına müstağrak olup Sadrıa'zam huzûruna iki bin altmış kelle getirüp cemî'i guzât-ı müslimîne ihsân [u] in'âm (ve) bî-bahâne ve bî-nihâye olup cümle gâziyâna ellişer guruş ve niçelerinin serlerine çeleng sancılup İbrâhîm Paşa'ya bir semmûr postîn hil'at-i fâhire ve sâ'ir vüzerâ ve mîr-i mîrânlar hil'at-i zerdûzlar ihsân olunup herkes merkezlerine mesrûr şâdımân revâne olup küffâr-ı hâksâr bu kırkını ve bu kelle alayların kal'adan görüp köse sakalların yoldular. Mürdeleri dâr-ı cahîmi buldular.

Ba'dehu mâh-ı Cemâziye'l-evvel'de tekrâr bir Mısır beği üç bin asker ile cümle Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus askeri ve kalyonlarıyla İstiye limanı nâm mahalle lenger-endâht olup yetişüp üçüncü günde ordu-yı İslâma dâhil olurken bir alay-ı azîm ile gelmişlerdir kim diller ile ta'bîr ve kalemlerle tahrîr olunmaz. Bunlar dahi Göllük tarafında meks edüp Mısırlı meterise girüp Cezâyir asker kalyonlarına gidüp

cezîre-i Girid etrâfını muhâfaza etmeğe revâne oldular.

Ba‘dehu “Yetmiş sekizde cümle asâkir-i İslâma ne kadar ta‘yînât verilir?” deyü ordu ağası ve sürsat ağası ve anbâr nâzırı ve anbâr kâtibleri ve menkûfât efendilerine fermân-ı sadrıa‘zam sâdır olup cümle verilen ta‘yînâtlar hisâb olundukda ber-mûceb-i defter-i menkûfât cümle toksan altı bin aded mahlûk-ı Hudâ‘ya ta‘yînât verilir güzîde asker add olundu.

Ve dahi orducu başı defteriyle ordu-yı İslâm içinde ve mîrî hâs furûnlar ile cümle yüz yetmiş aded furûnlarda ne kadar ekmek işlendiği ve ne kadar ekmek fürûht olunduğun beher yevm hisâb edüp askerî tâ’ifesinden mâ‘adâ cümle esnâfât haşerât lağımcıyân ve beldârân ve çerehorân ve gayri bakkâlât çakkâlât esnâfân-ı pây-zenân ecnâs-ı mahlûkât cümle elli dörd bin aded benî âdemdir.

Ve seksen yedi bin aded at ve katır ve hımâr der-defter olup sadrıa‘zama arz olundu. Bu yüz elli bin aded kavmin ve bu kadar zîrûh kısmı devâbbât hayvânâtların defterlerin vezîria‘zam görünce âlem-i hayretde kalup âye[t] sûre-i (–) [54] nassını kırâ’at edüp tesellî-i hâtır buldu. Ammâ günden güne asâkir-i İslâm ziyâd ber-ziyâd olup her tarafdan gelmede. Ammâ bir tarafda ceng [ü] cidâl ederek asâkir-i İslâmdan da şehîd olmada.

Ammâ yine cünûd-ı müslimîn içre bir sürûr [u] şâdımân olup kal‘aya karîb varılup sahrâda olan şaranpav direklerin yakup domuz damların küffârların başlarına yıkup ordu-yı İslâm içinde niçe bin aded kavî tabyalar ***[292a]*** yapılmada.

Ve şeb [ü] rûz niçe bin mezâristân kazılup rûz-merre biner ve ikişer biner şehîd olup meterislerden taşra na‘şe-i şühedâyı taşra çıkarup ordu-yı İslâm içinde defn etdiklerinden ordu içre mezâristândan geçilmez oldu.

Hâsıl-ı kelâm kal‘a-i Kandiye hâki kan ile tahmîr olup âdem kanı değil âdem cânı ırmak gibi akdı. Hakkâ ki Kandiye imiş kim Kanlı tabyadan subh [u] mesâ tarafeynden benî âdem kanları revâne olurdu.

Ve eğer bu kal‘a-i ibret-nümâ altında rûz-merre manzûrûmuz olduğu üzre cemî‘i vekâyi‘ât, tebdîlât, tağyîrâtı ve ahvâlât-ı a‘yân, eşrâf, vüzerâ ve vükelâ ve mîr-i mîrânların şühedâların ve mükerrer mükerrer azl [u] nasbların birer birer tahrîr eylesem Hudâ hakkıyçün bir Kâmûs-u Ahterî lügati kadar kitâb-ı müdevven olur, ammâ tatvîl-i kelâma ne hâcet. Ancak hemân müfîd [ü] muhtasar tahrîre şürû‘ edelim.

Evvelâ sene 1078 Cemâziye’l-âhir’in evâhirinde küffâr tarafından birkaç aded püskürme nâm lağım-ı bednâmlar endâht olmağa başladı “Hay lağımdır” deyü asâkir-i İslâma bir dehşet hâsıl olmağ[l]a bu hâl üzre bir ay kâmil güzer edüp mezbû[r] sene Şa‘bânu’l-mu‘azzam’ında Defterdâr Ahmed Paşa Defterdâr-ı sâbık İbrâhîm Paşa kollarıyla Rûmeli kolu paşası Abaza Sarı Hüseyin Paşa kolu mâbeynlerinde küffâr-ı dûzah-kâr bir mühlik lağım-ı azîm etdi kim zemîn [ü] âsımân dir dir ditreyüp ordu-yı İslâmdan bir sâ‘atlik ba‘îd olan İnâdiyye kal‘ası dîvârları darabât-ı lağımdan sedd-i Kahkahâ-vâr metîn dîvârları çatlayup bin sekiz yüz adım ba‘îd (ba‘îd) olan sıçan yolları etrâflarında niçe yüz aded kışlalar ve siperler yıkılup niçe yüz evlerde ve dükkânlarda çıkan çıkanın olup mezkûr küffâr lağımının altında iki binden mütecâviz asâkir-i İslâm ve üç aded sancak beği ve üç aded mîr-i mîrânlar şehîd oldular. Hâk-i pâk

altında kalan gâziyân-ı mücâhidânın ise hisâbın Hudâ bilir.

Ve bu lağım-ı mühlik serpindisinden iki bin kilim mecrûh olmuş yiğitleri taşra orduya çıkardılar ve cümlesine cerrâhlar ta‘yîn etdiler.

Andan cümle guzât bildiler kim “Küffârın evvel atdıkları püskürme lağımlar imiş, bu şimdi atılan büyük lağım imiş” deyü cümle guzât âgâh olup cümle guzâtın iş erleri ve ser-i kârda olan dilâverân-ı serverleri cümle bir yere gelüp Sadrıa‘zam huzûrunda müşâvereler edüp on yedi koldan ka‘r-ı zemîne on bin aded lağımcılar ta‘yîn olunup yer sıçanları gibi ka‘r-ı zemînden kal‘aya doğru gidüp henüz bir buçuk yıldan sonra asâkir-i İslâm lağım kazmağa mübâşeret etdiler.

Ammâ sene 1078 evâhirine dek Kandiye kal‘asından hâric sahrâda Çufud tabyası ve Haçlı tabya ve Vere tabyası ve Kuşaklı tabya ve Atlı tabyasın cümle bir buçuk yılda at ayağı altında zîr-i zeber etdiler, ammâ niçe bin gâziyânı şehîd etdiler.

Ammâ zâlim Kanlı tabya ve Taşlı tabya pey-ender-pey bir yıl dayanup cânib-i erba‘alarında bizden ve anlardan bin altmış aded lağım-ı azîmler atılup bir vecih ile aslâ yanlarına varmak muhâl olmuşdu.

Yine böyle iken mel‘ûn küffâr münhedim ola[n] mezkûrûn tabyaların ka‘r-ı zemîninde kemîngâhlara girüp niçe kerre yüz bin gûne hiyel ü şeytânatlar ile ceng [ü] cidâller edüp bir gece içinde niçe bin şaranpav direkleri diküp yine cenge âheng edüp kal‘anın hâlâ yine bir kapusunu kapamayup cür’et ederlerdi.

Ammâ şeb [ü] rûz küffâr derûn-ı kal‘adan ve asâkir-i İslâm taşradan içeri atdıkları seksener vukıyye gelir kazgan kumbaralar kal‘a için ve anlar asâkir-i İslâm için berbâd [u] harâb u yebâb niçe âdemleri kumbara âteşleri kebâb ederdi.

Bu mahalde bizim asâkir-i İslâm henüz küffâra tuçdan ve sırçadan el kumbaraları atmağa başladılar, zîrâ küffâr askere pek yakın gelmeğe başladı ve asker-i İslâm dahi henüz bir buçuk yılda kal‘a handakı kenârına varup kal‘a dîvârın görmeğe başladılar. Ammâ henüz cümle guzât murğ-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde ceng etmeğe başladılar.

Sene 1078 Ramazânu’l-mübârek’inin evvelki günü Kapudan Kaplan Paşa yine Çanak limanına İzmir’de kapuya çıkan üç bin yeniçeri gâzîleri ve on bin kadar Anatolu askeri ve niçe bin kantâr bârûd-ı siyâh ve niçe bin gûne âlât-ı silâh ve niçe yüz bin kantâr beksumât ve sâ’ir cebehâne ve mühimmât [u] levâzımât eşyâları Çanak limanına getirüp bir gecede döküp yine ordu-yı İslâm askeri tâze cân bulup ordu eyle ganîmet oldu kim ta‘bîr olunmaz. *[292b]* Ve bu henüz gelen imdâdları dahi Sadrıa‘zam yerli yerlerine ve kollu kollarına koyup ceng [ü] cidâl harb [ü] kıtâl ziyâdece olmağa başladı.

Ammâ küffâr dahi lağımları ve kumbaraları ve havân taşların hevâdan ziyâdece yağdırmağa başladı. Ve gece ve gündüz çanları ve torompete ve luturyan boruları ve nâkûs u erganon gumâmelerin çalup her gece kal‘anın cemî‘i tabyaları ve burc-ı bârûları üzre niçe kerre yüz bin meş‘al ve neft ve katrân ile çerâğân edüp handaklarının içlerini asma zencîrli meş‘aller ile şeb-i muzlimi rûz-ı [rû]şen edüp kal‘anın rûy-ı dîvârı ve handakların içlerini ziyâdesiyle hıfz [u] hırâset etmeğe başladı.

Ammâ bizim tarafımızdan aslâ ceng-i harbîler ve tabl [u] kudûm, kös-i hâkânîyânlar çalınmayup hemân hâmûş-bâş olup derûn-ı dilden ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl olup lağımlar ve meteris yürüyüşleri günlerinde şemşîr-i Muhammedî urarak sadâ-yı Allâh Allâh ile gülbâng-ı Ahmedî çekilüp küffârı kırarak savaş-ı perhâş olurdu.

Hakîr-i pür-taksîr bu neberd-i azîmleri göre göre bir cür'et hâsıl edüp sâ'ir guzât-ı müslimînden bir kadem ayrılmayup şeb [ü] rûz etek der-miyân edüp gülbâng-ı Muhammedî çekilüp ceng-âşûb olan yerlerde eli kan ve kılıcı kan ve ciğeri büryân ve sînesi uryân ve dillerinde Hazret-i Kur'ân tilâvet eden guzât-ı müslimînden bir ân bir kadem gerüye kalmayup hamd-i Hudâ niçe yüz lağımlardan ve taş ve kumbaralardan ve top u tüfeng ve muşkatlardan Hudâ-yı Müte'âl Hâfız-ı Bîçûn hıfz-ı emânda edüp subh u mesâ silâh-ı vuzû' ile âmâde olup niçe yüz aded şühedâları ve niçe mîr-i mîrân ümerâları defn edüp niçe yüz aded mecrûhları cerrâhlara getirüp tîmâr etdirirdim, riyâ olmaya.

Hattâ bu hakîr-i fakîr ba'zı zamân mecrûhlara çorba ve etmek taşıyup ba'zı garîb olanların esbâblarını hüddâmlarımla haşlayup pâk ü pâkîze edüp yine libâsların geydirüp yüreklerinin bağırları başına merhem urup gözlerinin yaşlarına merhamet ederdim.

Hattâ niçesinin sakalları ve bıyıklarına ve kulakları deliklerine kehle üşüp saçları ve sakalları ve bıyıkların mıkrâs ile kırkup çâr darb bir mutarraş cavallâkî abdâl kıyâfet edüp niçe hastaları bu vech üzre kehleden halâs ederdim.

Hattâ ba'zı zamân bu rûz-ı mahşer günlerinde baba oğula ve oğul babaya bakmaduğu günlerde hakîrin bir küçük gurebâ tulumu var idi. Anı âb-ı hayât ile toldurup eski meterisler içre bî-kes ve bî-dermân kalmış hastalar ve mecrûhlara su üleşdirüp şehîdân-ı deşt-i Kerbelâ rûhlarını yâd ve mecrûhların dil-i gamnâklarin şâd ederdim. Cenâb-ı Kibriyâ riyâya yazmayup kabûl [ü] makbûl-ı dergâh ede, *âmîn ve yâ Mu'în.*

Der-menâkıb-ı hikmet-i Hudâ-yı azîm

Sene 1079 Berât gecesi nısfu'l-leylde Vezîria'zam kolunda leb-i deryâda karavul bekler iken on mîl kadar ba'îd rûy-ı deryâda bir alevli âteş zâhir olup cümle meterislerde olan guzât-ı müslimîn bu âteşi görüp,

"Hay meded, küffârın meterisleri basmağa bir hîlesi var. Bire gâzîler ol âteşe bakmağa mukayyed olman. Hemân meterislerinizde sâbit-kadem olup gâfil mebâş" dediler.

Ammâ yine deryâ tarafında cümle serdengeçdileri ve salıcıları ve varıcıları ve cümle tüfeng-endâzları leb-i deryâya koyup "Küffârın hîle ile deryâdan gelen âteşlerine mukayyed olun, gâfil mebâş" deyü tenbîh [ü] te'kîdler oldu. Ve niçe bin guzât leb-i deryâda âmâde durdular.

Hikmet-i Bârî ol âteş talattum-ı deryâ dalgasıyla talaslana talaslana gele gele leb-i deryâya bu âteş karîb geldiği gibi niçe kerre yüz bin tüfeng ve top ve muşkat bu âteşe urduklarında kurşum deryâda bulgur suda kaynar gibi kaynayup ol âteş dahi ziyâde gûnâ-gûn münevver çıkup alev-ber-alev şu'lesi evce peyveste olup ordu-yı İslâm ol leyle-i muzlimde gûyâ rûz-ı rûşen olup bu âteş dibelik kenâra dahi ziyâde yaklaşdıkda gâziyân-ı mübârizân dahi ziyâde kurşumu bu âteş üzre atup şipir şipir ururlardı.

Dalga bu âteşi âhır-ı kâr kenâra getirdikde cemî'i guzât gördüler kim bir âdem leşi

deryâ kenârına çıkup uryân ü büryân bir âdem leşi ammâ ud yerleri bir kîse-misâl kalın bir tobra içinde mestûr. Lâkin gayri vücûdu mekşûf.

Birkaç cür'et sânibi fetâlar ol leşin elinden alev-ber-alev âteşe bakmayup avret yerindeki tobra bezi yırtup avret yerine nazar etdiler. Gördüler kim sünnet-i Resûlullâh üzre sünnetli. Bildiler kim şühedâ-yı ümmet-i Muhammed'dir.

{Ammâ niçe âdemler bu meyyitin avret yerine nazar etdiklerinde alâ mele'i'n-nâs meyyit sol eliyle avret yerin setr etdikde niçe âdemler âlem-i hayretde kalup sübhânallâh dediler.}

Kimisi dedi kim "Kâfir bir müselmân meyyitine sihir etmişdir, sakının âteş hîlesinden" deyü her kafâdan bir sadâ güft [ü] gû olup âhır-ı kâr bu na'ş-ı şerîfi sâhil-i bahre çıkarup gördüler kim sağ kolu yemyeşil, bir kol kim avucunun tâ ortasında bir delik var. Cümle yeşil ve mâvî ve kırmızı alev-ber-alev âteşler ol avucundaki delikden çıkar.

Ve deryâ içinde bu vücûd kenâra gelende niçe kerre yüz bin kurşumun ***[293a]*** ve top güllelerinin darbları aslâ vücûduna te'sîr etmeyüp henüz cesed-i şerîfi billûr-misâl pâk sâf u nijâd olup cism-i şerîfinden nûr tulû' edüp avucundaki delikden çıkan âteş meğer nûr imiş kim evce peyveste olduğun niçe bin guzât-ı müslimîn görüp bildiler kim sahîh hurr-i şehîddir.

Sadrıa'zamın kethudâsı Mahmûd Ağa ve niçe sâhib-i veğâ gâzîler görüp ordu şeyhülislâmı ve mollasından fetvâlar alup fermân-ı vezîr ile bu hakîr-i pür-taksîre haber edüp bu abd-i kemter dahi mübârek bedr-i münîr cemâlin görüp benim ridâmı mübârek yüzüne burka' edüp vücûd-ı pâkini bir ihrâm ile örtüp sabâha dek durdu. Çünki vakt-i seher oldu kolundaki elvân nûr renkleri zâ'il olup ancak avucundaki delikde sehel âteş gibi nûr berk ururdu.

Çûn salât-ı fecr edâ olunup başıma niçe yüz fukarâları cem' edüp tevhîd tezkîr ile na'ş-ı şerîfin leb-i deryâdan bir kilimle kaldırup götürürken on üç yerden âb-ı zemzemli kefenler gelüp Kara Şehîdlik nâm kurbunda hakîr gasl edüp anda niçe yüz bin asâkir-i İslâm ile namâzını kılup ol cây-ı meşhed-i fukarâya defn edüp ismine "Yeşil Kollu Sultân" deyü nâm kodum.

Ve etrâfına handak kazdırup kabr-i şerîfi etrâfın kârgîr binâ ile amâr ederdim ve seng-i mezârı üzre bir tahtadan yeşil boyalı bayrak ile şühedâ alâmeti etdim. Hâlâ ziyâretgâh-ı hâss [u] âmmdır. *Rahmetullâhi aleyh.*

Bundan sonra bu hakîrin yedi krallık yerde ve üç aded İslâm pâdişâhlığı vilâyetlerinde refîk-i yâr-ı sâdıkım olan Hindî Baba Mansûr'u, Karabaş Yûnus Dede'yi, Tofu nâm bir dedeyi ve niçe fukarâları hakîrin iki aded şehîd gulâmlarımı ve üç aded paşalardan Kara Mustafâ Paşa'yı ve Katırcızâde Mehemmed Paşa'yı ve Vanlı Mehemmed Paşa'yı ve niçe mîr-i livâları ve niçe a'yân-ı kibâr şühedâları ve gayri mevtâları hasbeten lillâh gasl edüp defn ederdim.

Cümle şehîdân-ı deşt-i Kerbelâ ve şehîdân-ı ceng-i Sıffîn ve şehîdân-ı gazâ-yı Kandiye ervâhlarıyçün Allâh rızâsıyçün *el-Fâtiha.*

Ve dahi niçe gûne sa'y-ı kûşiş-i mücâhedelerim çokdur. Hudâ-yı Bîçûn riyâya

yazmaya. Üç binden mütecâviz ok atdım ve iki buç[uk] yıl kurşum atdım. Ve niçe yüz tobra toprak taşıdım. Ve iki buçuk yılda her Cum‘a gecesi birer hatm-i şerîf endirmeği kesmeyüp şeb [ü] rûz müdâvemet ederdim. Ve her ne yerde bir top güllesi bulsam yabandan taşıyup toplar dibine getirirdim. Hak te‘âlâ kabûl-ı dergâh ede.

Der-tahkîk-i gazâ-yı azîm-i kal‘a-i Kandiye

İhvân-ı safâ-yı bâ-vefâya şöyle ma‘lûm ola ki Âl-i Osmân'ın Azak gazâsından berü bir gazâsından kalmadım. Hattâ Erzurûm eyâletinde Şuşik kal‘asın kızılbaş-ı bed-ma‘âş elinden halâs etdiğimiz.

Ve Karadeniz sâhilinde nehr-i Çoruğ kenârında Gönye kal‘asın Kazak-ı Âk'dan halâs etdiğimiz cengi.

Ve sene (–) târîhinde Köpürlü Mehemmed Paşa ile Yanova gazâsı.

Ve sene (–) târîhinde Köse Serdâr Alî Paşa ile Varat kal‘ası savaşı.

Ve sene (–) de Melek Ahmed Paşa ile Bosna'da iken Venedik kâfirinin Şibenik kal‘ası kurbunda Ribniçse ve Kamin ve Kamingrad kal‘aları neberdleri.

Ve sene 1067 tarihinde Özü kal‘alarını Kazak-ı Âk'dan halâs etdiğimiz uruşları.

Ve yine sene-i mezbûrda Tatar Hân askeri ve Yalı askeriyle Mehemmed Geray Hân Leh vilâyetinde İlvov şehri kurbunda Erdel kralı olan Rakofçi Kral taburun bozup kırdığımız perhâşı.

Ve yedi sene İslâm Geray ve Mehemmed Geray Hân asırlarında Leh memleketinde etdiğimiz gazâlarda.

Ve sene (–) tarihinde Boğdan beği Burunsuz Kostantin isyân edüp Tatar Hân askeriyle başşehri altında küffârı kırdığımız cengde.

Ve sene 1069 tarihinde Erdel diyârında Gâzî Seydî Ahmed Paşa ile Rakofçi kralı iki kerre kırdığımızın biri Demirkapu'nun iç yüzünde Haçek sahrâsında ve biri Kolojvar cengi gibi ulu gazâlarda bulunduk.

Ve sene 1073 tarihinde Köpürlüzâde yine Serdâr-ı mu‘azzamımız Ahmed Paşa ile Uyvar gazâsında.

Ve sene 1074 târîhinde Kanije kal‘amız kurbundaki Yeni kal‘a cenginde.

Ve yine sene-i mezbûrda nehr-i Raba cengindeki inhizâmda bulunup niçe ceng-i azîmler etdik.

Ammâ ol gazâlar bu Kandiye cenginin yanında teferrücgâh-ı bâğ-ı Merâm-ı Aspuzu imiş. Ve bu Kandiye altında olan ceng-i azîm-i gûnâ-gûnlar hübût-ı Âdem'den berü bin yedi yüz aded mülûk devletlerinde böyle bir âlî gazâ olmamışdır ve olmaz da. Beyt:

Niçe bin âdem oğlanı helâk olmak gerek tâ kim

Yalancı fânî dünyâda ola bir gerçek er peydâ.

mazmûnunca niçe yüz yıl geçmek gerek kim böyle bir müdebbir ve mubassır ve mubattın

âkıbet-endîş vezîria‘zam gele kim böyle bir ceng-i azîm tedârikin göre. Mısra:

Şenîden key buved mânend-i dîde [55]

demişler, tâ ki bu cengde bulunup ayne'l-yakîn hâsıl etmeyince bu Kandiye cengi ne idiğin ma'lûm-ı ulu'l-ebsâr değildir.

Zîrâ bu cengde guzât-ı müslimîn evc-i semâya tayr-ı ebâbîl gibi lağım âteşleri içre tayerân edüp kimi halâs olup kimi hezârpâre ve kimi ihrâk bi'n-nâr olup kebâb ve kiminin yeri zîr-i türâb olup mâ'ide-vâr ba'zılar *[293b]* semâdan zemîne nâzil olurlar.

Ammâ on yedi koldan bu kal'a yüz toksan yedi pâre kırkar vukıyye balyemez topların gülleleriyle ve yüz yigirmi pâre kolumburuna toplar ile ve cümle yüz pâre havân toplarıyla bu kal'anın sîne-i pür-kînesi sademât-ı top-ı kûpdan rahnedâr olduğundan mâ'adâ kal'anın handakı hâricinde olan tabyaların münhedim olan yerlerine henüz asâkir-i nusret-me'ser yerleşüp günden güne âdem cânı ve kanı ırmak gibi akup na'şe-i şühedâlar yevmen fe-yevmen ziyâdesiyle taşra taşınmada idi.

Ammâ içeri kal'ada dahi küffâr topdan kumbaradan ve taşdan ve hevâdan nâzil olan oklardan küffâr kırılup içlerine havf ü haşyet düşdüğün içerden taşra firâr edüp vezîria'zama gelen küffârlar böyle haberler verüp ve gâyet kaht [u] galâ olup küffâr içre vâveylâ düşdüğün firârî kefereler haber verince Sadr-ı Âsaf bu fecereleri geydirüp vâfir ihsân in'âmlar edüp ordu içinde kara şapkalarıyla gezerler idi.

Birkaç günden bir kaçının karınları toyup yine içeri kal'aya kaçup deryâ-misâl askerinizim çokluğun ve ganîmet-i firâvânı söylediklerinde hemân ertesi gün kal'a içinden taşra ordu-yı İslâma kaçup gelirlerdi. Ve bir kaçı kaçarken küffâr bunları dutup kal'a dîvârı üzre bunları cümle kazığa urdu.

Ve sene 1079 Muharremi gurresinde Hanya kal'asına yine Kapudan Kaplan Paşa yüz elli pâre şayka ve kalyon ve kadırgalar ile yigirmi bin aded tâze asker imdâd getirüp ve yine niçe kerre yüz bin kantâr bârûd-ı siyâh ve un ve buğday ve beksumât ve pasdırma ve bilâ-hisâb cebehâneler ve sâ'ir mühimmât u levâzımâtlar ol kadar geldi kim hadd [ü] hasrın Cenâb-ı Bârî bilir.

El-hâsıl Hanya'dan bu gelen mühimmât zahâ'irler ordu-yı İslâma kâmil üç ay taşınup tamâm olmadı, ammâ bu gelen imdâdlar ordu-yı İslâma dâhil olup cümle guzât-ı müslimîn tâze cân bulup yüzleri güldü, ammâ bu imdâdların cümlesi dahi deftere kayd olmadan cümlesi üç ayda şehîd oldu.

Ve yine kal'a-i Hanya muhâfazasında olan Konakçı Kara Alî Paşa ve Seydîzâde Mehemmed Paşa ve (–) Paşa, bunlar yine ordu-yı İslâma gelmeğe me'mûr olup on bin aded güzîde asâkir-i muvahhidîn ile bir alay-ı azîm edüp mezkûr paşa-yı kâmkârlar orduya gelince cümle guzât cân-ender-cân bulup hayme vü hargâhlar içre başka revnak olup bu deryâ-misâl askeri Kuşaklı manastır tarafına kondurup Seydîzâde Mehemmed Paşa Göllük tarafında Çorum (–) Paşa tarafına konmağa me'mûr oldu.

Ammâ hikmet-i Hudâ Vezîria'zam cezîre-i Girid'e geçdiği mahalde Kandiye kal'ası içre bir arhonda nâm ya'nî bir Urûm beğzâdesi katle müstahak olup cümle kapudanlar ricâ edüp katlden halâs edüp "Azl-i ebed nefy-i beled" deyü bu arhondayı Kandiye'den Venedik'e sürerler, andan Moran şehrine gönderirler.

Ammâ *el-abdü yüdebbiru vallâhu yukaddir* [56] Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak'ın hikmeti var kim *İzâ erâdellâhu şey'en heyye'e esbâbehû* [57] mazmûnu üzre hikmet issi Mevlâ bir şey'i murâd edinse anın ibtidâ esbâbın halk eder, zîrâ âye[t] sûre-i (–) [58] buyurmuşdur. Çünkim arhonda nâm Urûm beğzâdesini Kandiye'den Moran vilâyetine sürdüler, ol dahi fursat bulup bir gece Moran'dan kaçup Bosna paşasına gelüp ol dahi bunu der-i devletde Edirne'ye gönderüp sa'âdetlü pâdişâha bu arhonda buluşup,

"Pâdişâhım, eğer Kandiye kal'asın istersen beni Kandiye kal'ası altında vezîria'zamına gönder, İnşâallâhu Te'âlâ ihtimâldir Kandiye kal'ası fethine sebeb olam" deyü niçe gûne da'vâ-yı merdler edüp pâdişâhdan mu'âf u müsellem nâme hatt-ı şerîfler alup Kapudan Paşa ile Hanya'ya ve Seydîzâde ile Kandiye'ye gelüp ol ân Sadrıa'zama buluşup eydir:

"Devletli vezîr, bu asâkir-i İslâmı iki yıldır bu Çufud tabyası ve Taşlı tabya ve Haçlı tabya ve Kanlı tabyaları önlerinde bu ümmet-i Muhammedi ne kırdırırsın. Bu mahaller ve bu sahrâlarda cümle altlarınız onar ve on ikişer kat lağımlardır. Bir yerden on lağım atar cümle lağımlar benim işlerimdir ve benim re'y-i tedbîrimle yapılmışlardır. Eğer benim sözüm dutarsanız bu mahallerden bu kal'ayı döğmeği ferâğat edin, zîrâ toprağında lağımları çokdur. Ammâ Kızıl tabyadan tâ deryâ kenârına varınca cümle taşlık olup ol tarafda aslâ lağım yokdur. Hemân deryâ kenârına varın, eğer bu kal'ayı oradan feth etmezseniz beni kebâb edin. Ve Göllük tarafında deryâ kenârında kum içinde meteris edüp tâ kal'a dibine varsınlar, eğer ***[294a]*** anda dahi lağım var ise beni lağım ile âteşe yakın" deyü meserret haberler verince Sadrıa'zam âye[t] sûre-i (–) [59] nass-ı kâtı'ı üzre cümle a'yân-ı devlet ile müşâverede bu re'y-i tedbîri re'y-i ahsen görüp (–) [60] mâ-sadakı üzre bu re'yi ma'kûl görüp bir buçuk yıldan berü derd-i ser renc-i anâ çekilmiş cemî'i lağımları ve cemî'i sıçan yolları ve cümle meterisleri ve kamu tabyaları ve hemu siperleri bırağup kal'anın şimâl cânibinde leb-i deryâda seng-i hârâlar üzre bir muzlim gecede âlem ağyârdan bî-haber iken cümle asâkir-i İslâm anda geçüp tâ sabâha dak cümle asâkir-i İslâm tabyalar üzre siperlenüp küffâr bu taraflara nâzır toplar koyunca cümle guzât siperlenüp kemâkân yerli yerlerine yerleşüp siperler peydâ etdiler kim evvelkinden a'lâ ve metîn tabyalar îcâd edüp bu mahal[d]e Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa âheste âheste bir sıçan yolları kazdı kim iki araba yan yana ve cümle erbâb-ı dîvân at ile dîvâna gidüp gelmede, aslâ at üzre bir âdem görünmeyüp eğri büğrü ve kaçamak yollu sıçan yolları olmuşdur kim Azak kal'ası ve Hanya kal'ası altında böyle vâsi' meteris yolları olmamışdır.

Bu sıçan yolunun tûlu bin sekiz yüz aded adım olup iki cânibi cemî'i bakkal ve çakkal ve zeyyât ve kassâb ve kahvehâne ve bozahâneler ve sebîlhâneler var kim hemân on üç yerde Ebü'l-hayr İbrâhîm Kethudâ Paşa'nın onar aded husrevânî küplü sebîlhâneleri var kim şehîdân-ı deşt-i Kerbelâ ervâhiyçün mısra':

[İ]mâ[m] Hasan ile Hüseyin aşkına su.

deyüp gâziyân-ı atşâna mâ-i hayâtlar bezl olur fî-sebîlillâhlar var.

Ve bâğ u bâğçeli ve müte'addid odalı ve hammâm ve şâzrevânlı sarâylar yapılup evvelki ordudan mu'azzam ve müzeyyen ve metîn ü ma'mûr meterisler olup cemî'i asâkir-i İslâ[m] Kızıl tabya ile leb-i deryâ mâ-beynine yedi yüz yerden meterisleri rûy-ı arza

kazup Ferhâd gibi kûhkenlikler edüp gûnâ-gûn sıçan yolları îcâd edüp kırk altı aded yere siperler edüp azîm balyemez toplar koyup sene 1079 (–) da Kızıl tabya nâm kûh-ı Elburz'a yapışmağa şürû' olunup azîm siperler binâ olundu kim on bir adedi gûyâ kûh-ı Elburz kûh-ı Demâvend ve sedd-i İskenderler yapılup Kızıl tabyaya havâle olup her birinin üstlerine kırkar ve yigirmişer aded balyemez top-ı kal'a-kûblar koyup Kızıl tabyayı subh [u] mesâ döğe döğe niçe balyemez topların falyaları aşınup mukaddemâ evsâfı tahrîr olunan tophâneye münkesir topları getirüp yine yerlerine ma'a'z-ziyâde musanna' yeni balyemez toplar dökülüp yevmen fe-yevmen yine kal'a-i Kandiye'yi döğerlerdi.

Ammâ bir buçuk sene mukaddem böyle yüksek tabya yok idi. Hattâ bu tabyalar binâ olundukdan sonra kal'a içindeki sarâylar ve kenîse ve manastırlar ve nâkûshâne misilleri sademât-ı top ile münhedim olup derûn-ı şehirde ma'mûr [u] âbâdândan bir yer kalmamağa başlayup küffâr-ı hâksâr kal'a içinde serserî râhat ile gezemez oldu. Ceneral-i la'în pelîd-i anîd bu hâl-i pür-melâli görüp şaşdı, ammâ ne çâre, Osmânlı kal'aya lağımsız yerlerinden yapışdı. Ve cümle asâkir-i İslâm taşlıklı yerde ve leb-i deryâda konmuş, lağımsız yerlerde olmak ile emn [ü] emân olmuş. Küffâr-ı hâksâr,

"Hay gidi Türk! Kal'anın ne acâ'ib hâlî ve lağımsız yerlerine konup safâlar edüp bizim kal'amız içinde bizim râhatımız gidüp cümle ma'bedhânelerimiz ve hânedânlarımız yıkılup berbâd oldu" deyüp küffâr müte'ellim olup günden güne küffâr içerden taşra dahi ziyâde firâr etmeğe başladılar.

Ba'dehu küffâr-ı hîlekâr var kuvvetlerin bâzû-yı münkesirlerine getirüp asker-i İslâm tarafında olan kayaları tîzâb sularıyla taşlara âteşler yakup ve sarp sirkeler döküp seng-i hârâları pâre pâre edüp birer kat ocak lağımlar Defterdâr İbrâhîm Paşa kolundan ve Siyâvuş Paşa karındaşı Sarı Hüseyin Paşa kolundan birkaç aded püskürme lağımlar atdı, ammâ taşlık yerde olmağile halka ol kadar zararı isâbet etmeyüp halk dahi "Lağım tamâm oldu" deyü herkes yerlü yerlerinde iken yetmiş tokuzuncu yeniçeri odasının altından bir lağım-ı mühlik âmedânî etdi kim zemîn ü âsımân dir dir ditreyüp zelzeleden ordu-yı İslâm içinde niçe yüz aded kışlalar münhedim olup lağım altında kalan şühedâlardan mâ'adâ bin on beş aded kilimler içinde şühedâları taşra defn etdiler.

Ve yedi yüz aded mecrûhlar çıkup taşrada cerrâhlara verdiler. Ve bin altmış aded cemadânları Beytü'l-mâl Ağası Süleymân Ağa'ya teslîm olundu.

Ve bu lağımda hemân on iki aded serdengeçdi ağaları neferâtlarıyla söyündü. Rûmeli beğlerbeğisi (–) Paşa şehîd olup yeri (–) ***[294b]*** ihsân olundu.

Hâsıl-ı kelâm bu kış dahi meterisde kışlayup rûz-merre ceng-i azîmler olup günden güne Kızıl tabya handakından hâric küffârın şaranpav meterislerine doğru bir ok menzili küffâr yerinde iken ol kış küffârı gerüye süre süre ve gûnâ-gûn hiyel [ü] şeytânatlı lağımların ve püskürmelerin bizim lağımcılar bulup bârûdlarıyla ve niçe yüz küffârlarıyla ahz ü kabz edüp niçe kerre yer altında bizim lağım ile küffârın lağımları birbirlerine râst gelüp ka'r-ı zemînde bile ceng [ü] cidâl edüp ol kışda hem rûy-ı zemînde ve hem ka'r-ı arzda ceng ederek küffârdan niçe kelleler ve niçe diller alınup gûnâ-gûn şaranpavlar ve hınzîr dâmları cümle ihrâk olup ve niçe kerre yüz bin şaranpav kerastelerin gâziyân-ı mücâhidânlar yerlerinden kal' olunup ol kerasteleri gâziyânlar fürûht edüp ordu-yı İslâm içre on binden mütecâviz kışlalar yapılup Hudâ hakkıyçün ordu-yı müslimîn dahi ziyâde

ma‘mûr u müzeyyen oldu.

Ammâ yine her gün bizden ve küffârdan kırkar ve ellişer aded lağımlar böyle taşlık içre atılmağa başladı.

Hemân Sadrıa‘zam gazab-âlûd olup mukaddemâ bu taşlı yerde lağım bu kadar diyen arhonda küffârı huzûruna çağırup eydir:

“Bire mel‘ûn, sen demedin mi ki deryâ kenârı taşlık olmak ile anda lağım yokdur, andan kal‘aya sarılın demedin ki” deyince hemân küffâr-ı hâzır-cevâb eydir:

“Dedimse sultânım, kâfir taş içine lağımlar yapınca anda kuluçka tavuk yumurta üstünde oturur gibi oturup safâ-yı hâtırla sarâylar yapup bir kış dahi kışlayup oturun demedim. İştde kal‘anın niçe yerlerinde top ile yıkılmış yerlerinden yürüyüş edüp bir kerre tecrübe edin. Ümmîddir ki Cenâb-ı Allâh size kal‘ayı ihsân ede. Ammâ siz aslâ iki yılda bir yürüyüş etmeyüp sarâylar ve bâğ u bâğçeler yapup hemân bu kadar yüz bin ümmet-i Muhammed şehîd oldu, deyü kırdırırsız” dedikde bu sözü küffârın Sad[rı]a‘zama bâr-ı girân gelüp cümle iş erleri ve serdengeçdi hünerverleri

“Vallâhi sultânım! Gidi kâfir eyi dedi. Bir yıldan berü bu taşlık içre emn [ü] emân otururduk. Bir yıldan sonra küffâr alâ mehil taşlık içre lağımlar atmağa başladı ve her gün niçe yüz kilimler ile Rûmeli zu‘amâları ve erbâb-ı tîmârları kırılup taşra taşıyup her ze‘âmet ve tîmârları ve alaybeğleri kırkar ve ellişer kerre tebdîl ü tağyîr oldu. Hemân sultânım, bir gün kal‘aya Allâh Allâh ile yürüyüş edelim” dediklerinde Sadrıa‘zam eyitdi:

“Bir uğurdan askerin gözün korkutmayalım. [61] demişler. Bir kerre şu Kızıl tabyayı berbâd edebilsek, olmaya illâ hayr” deyüp *el-umûru merhûnetün bi-evkâtihâ* [62] kelâmın terennüm edüp yine her tarafdan cidd-i ihtimâm ile cenge âheng etdirüp bilâ-hisâb cemî‘i gâziyân-ı serbâzânlara ihsân [u] in‘âmları mebzûl idi.

Hâsıl-ı murâd [u] merâm bu hâl üzre cümle guzât âheste âheste yürüye yürüye tâ Kızıl tabya dibine hamd-i Hudâ iki yılda varup sene 1079 târîhi Ramazân’ının gurresinde pâdişâh-ı âlem-penâh tarafından Hazînedâr-ı Hâssa Habeşî Musâhib Yûsuf Ağa, Sadrıa‘zama kılıç ve haftân ve sorguc-ı şâhî ve semmûr postîn hil‘at-i pâdişâ[hî] getirüp ve sâ’ir vüzerâlara semmûr kürkler ve mîr-i mîrânlara ve gayri ümerâlara ve cümle ser-i kârda olanlara ve cemî‘i ocak halkına kezâlik hil‘at-i fâhireler gelüp sâ’ir asâkir-i İslâma du‘ânâmelerde hayr du‘âlar edüp,

“Gayret benim değildir, gayret sizindir kim mu‘cizât-ı Muhammedi’l-Mustafâ‘nın berekâtıyla cidd-i ihtimâm edüp bana kal‘ayı feth edesiz, yohsa evvel-bahâr-ı behişt-âbâdda donanma-i hümâyûnum ile Kandiye altına varup meks-i hıyâm edüp cenge âheng ederim, *ve’s-selâm”* deyü hatt-ı şerîf kırâ’at olunup,

“Hak pâdişâhımıza ömür versin” deyüp ba‘de’d-du‘â ve’s-senâ dîvân-ı Âsaf-ı Berhayâ‘da herkese merâtiblerine göre hil‘at-i fâhireler geydirilüp Musâhib Yûsuf Ağa’yı Yeniçeri efendisi beğefendi hânesinde mihmân etdiler.

Ertesi gün Musâhib-i Şehriyârî Yûsuf Ağa’yı Vezîria‘zamın sedd-i İskender-vâr tabyasına kal‘a temâşâsına çıkarup kûh-ı Demâvend-misâl Kandiye kal‘asın künc-i nihândan seyr [ü] temâşâ etdi. Meğer bizim bir azîm lağımımız Kızıl tabya altında üç

kollu ve üç hazîneli âmâde imiş.

Vakt-i sâ‘ati gelince el-azametullâh Kızıl tabyanın beri bizden cânibi üstünde olan balyemez toplarıyla ve beş bin aded küffârlarıyla Kızıl tabyanın yüz kulaç dîvârı evc-i âsımâna urûc edüp cemî‘i küffârları rûy-ı hevâda tuyûr-ı cahîm gibi uçarak kimi bizim meterisler içine ve niçe bini deryâya ve kimi enderûn-ı kal‘aya düşdüğün küffâr-ı hâksâr görüp Kızıl tabya üzre karârları firâra mübeddel olup cümle küffâr ol tarafları bırağup cemî‘isi tâ limana varınca kaçup anda limana karîb yeniden binâ etdiği kal‘asına kapanup deryâda yatan kalyonlarına fişekler atup,

"El-amân bizi gelüp alın" deyü bir vâveylâ vü feryâd etdiler kim ta‘bîr olunmaz.

Beri cânibde ise düşman düşmanın hâlinden haberdâr olmayup cemî‘i guzât-ı müslimîn ve cüyûş-ı muvahhidîn *[295a]* dal kılıç olup "Fursat ganîmetdir" deyü yürüyüş etdiler.

Fi'l-hâl cemî‘i koldan çavuşlar ve ağalar cümle atlarda dal sâtûr olup "Dönün gâzîler! Yürüyüş zamânı değildir. İlerisinde hîle ve şeytânatlar çokdur ve fermân-ı vezîr yokdur, yerli yerinizde oturun" deyü cümle askeri gerüye dönderüp herkes yerli yerlerinde oturup âsûde-hâl olundu.

Ammâ câ-be-câ kollardan yetmişer ve seksener ve ikişer yüzer aded kelleler ve diller gelüp Sadrıa‘zamdan ihsân [u] in‘âmlar ve teller ve nânpâreler alınırdı.

Musâhib Yûsuf Ağa bu ceng [ü] cidâli ve harb [ü] kıtâli görüp (–) günden sonra niçe yüz kîse cümle vüzerâlardan ihsân [u] in‘âmlar alup sa‘âdetlü pâdişâha bu müjde ile revâne oldu.

Ammâ öte cânibde küffâr-ı dûzah-karâr bu Kızıl tabyanın bir cânibi münhedim olduğun görüp bir haftada Kızıl tabyanın iç yüzünde yedi yüz âdem içeri bir meydân-ı azîmde tâ deryâ kenârında olan Avret tabyası burnundan tâ Panıgrad kapusu tabyasının iç yüzüne varınca bir hafta içre bir sedd-i metîn kal‘a dîvârı yapmış ki diller ile ta‘bîr olmayup ardına elli adım enli sedd-i Ye'cûc gibi kalın toprak yığmış, dahi ilerisini cümle lağımlar etmiş ve cemî‘i mühimmâtların yerli yerlerine koyup durmuş. Meğer gâzîleri yürüyüşden men‘ edüp gerüye dönderdiklerinin aslı bu dîvâr imiş.

Ve bu yeni kal‘a dîvârının handak olacak yerleri sâfî taşlık olmak ile kırkar ve ellişer kat şarampav kazıklar ile domuz damları ve niçe kerre yüz bin aded paçarız direkleri ve niçe hiyel ü şeytânatlar ihdâs edüp ardlarını gûnâ-gûn meterisler etmiş kim bunun dahi vasfında lisân kâsırdır.

Ve bu kış bu yeni dîvâr kal‘ası önüne ve Kızıl tabya ardına iki kat kalın dîvârlar dahi çeküp her katı onar arşın enli Şeddâdî binâ dîvârlar edüp bunların önlerine ve ardlarına niçe kerre yüz bin kîse bârûtlar koyup ve niçe bin kazgan kumbaraları yere gömüp lağım gibi atmağa âmâde etmiş, zîrâ bu mahal taşlık yer olmağile lağım olmayup kumbara lağımların hâzır-bâş etmiş, ammâ yine Kızıl tabyada şeb [ü] rûz ceng-i sultânî olup ol kış bu Kızıl tabyanın cânib-i erba‘asında bin yetmiş aded tarafeynden lağımlar ve iki bin yüz aded püskürme nâm lağımlar atılup yedi bin aded cân dîn uğuruna kurbân-ı şehîdân olup câmedânları beytü‘l-mâle teslîm olunup yine asâkir-i İslâm bu hâl-i perîşâna aslâ bakmayup âteş-i Nemrûd içinde her bâr murğ-ı semender-vâr şinâverlik ve server-i

hünerverlik edüp cân u baş ile Kızıl tabya üstünde cengâverlik ederek Kızıl tabyada kızıl kana müstağrak olup Kızıl tabyayı elden komadılar.

Ve sene 1079 ceng-i azîm-i tabur: Bu sâl-i garrâ ıyd-ı ekberinin üçüncü gün küffâr-ı hâksâr derûn-ı kal'ada müşâvere edüp eydirler kim,

"Türkün cemî'i hücûmu bu Kızıl tabya tarafına olup öte Göllük taraflarının Türkleri gâfil olup ol tarafda Türk az görünmeğe başladı. Hemân bu gece Göllük tarafın basalım" deyü askerlerin cem' edince vakt-i zuhur olup azharun mine'ş-şems iken cümle guzât "Iyd-ı şerîfin üçüncü günüdür" deyü taraf taraf sohbetlerde iken hemân derûn-ı kal'adan on bin aded piyâde ve iki bin aded atlı küffâr tabl [u] kudûm ve erganon ve torompetelerin çalarak kal'adan çıkup hınzîr sürüsü gibi sürü sürü küffâr birbirlerine çita çit olup "Yajuj, Yajuj" deyü feryâdları evce peyveste {olup} gelmede.

Meğer bir fırka cünûd-ı cünübleri Kanlı Mağârâlar derelerinden ale'l-gafle orduyu basup meterisleri zabt etmek sadedinde iken el-azametullâh ve'l-heybetü lillâh hemân cümle guzât-ı müslimîn küffârı bu hâl üzre gördüklerinde,

"Bire gâzîler! İşte kurbânımız bayramıdır, ne durursuz gün bugünkü gündür" deyü alay çavuşları kol kol nidâ edince niçe bin gâziyân-ı mücâhidân gûyâ haşr [u] neşr gününde Sûr-ı İsrâfîl'e nefh urulduğu gün nice kabirden cümle mevtâ hayât bulup baş gösterirler ise hemân cümle guzât-ı mücâhidîn dahi meteris mezârlarından baş gösterüp elleri kan ve kılıçları uryân cümlesi derûn-ı dilden cân havliyle sadâ-yı Allâh Allâh'a rehâ buldurup küffârın kal'adan tarafa ardların kesüp cümle küffâr yeniçeri ocağı ve Mısırlı askeri ve sipâhiyân leşkerleri içinde küffâr kalup iki asker birbirlerine girüp bir savaş-ı perhâş oldu kim felekde melekler reşk edüp cümle guzât küffâra eyle sâtûr-ı Muhammedî urdular kim meğer Haccâc-ı Zâlim Yûsuf ol kadar benî âdem kırmış ola.

Âye[t] sûre-i (–) [63] mefhûm-ı şerîfi üzre cünûd-ı Rahmâniyyenin harekât-ı cünbüşleri berekâtıyla düşmen-i bed-kîşün efkâr-ı fikr-i fâsid-i şeytâniyyelerin perîşân olup her biri birer hâl ile gâziyân-ı serbâzân-ı dilâverânların ellerine girüp kimini tu'ma-i şemşîr ve niçe binini esîr-i bend-i zencîr etdiler.

Ammâ bu neberd-i meydân-ı veğâda Mağnisa sancağı alaybeği ***[295b]*** ve cümle erbâb-ı tîmârı ve Bursa alaybeği ve cümle erbâb-ı tîmârları ve cümle erbâb-ı zu'amâları bi'l-külliye anlardan cân kurtulmayup şehd-i şehâdet câmın dest-i sâkî-i kevser-i Alîden nûş edüp sarhoş oldular.

Ve Katırcızâde Mehemmed Paşa dahi üç yüz ad[ed] yiğidiyle mest-i elest oldu.

Ve dahi Vanlı Mehemmed Paşa dahi beş yüz yiğidiyle rütbe-i şehâdete erdiler.

Ve Köse Topçubaşı altmış aded neferâtlarıyla top yoluyla şehâdete gitdiler.

Ve Haleb vâlîsi efendimiz Kethudâ Boşnak İbrâhîm Paşa mecrûh olup taşra ordusuna çıkup kendü askerinden yetmiş altı aded şecî'ân-ı dilâverânlarından şehbâz-ı şehnâz fetâları şehîd olup bu rûz-ı ıydda bir ceng-i azîm olmuşdur kim bir vecih ile ta'bîrleri mümkin değildir kim iki seneden berü böyle neberd-i azîm olmamışdır.

Ammâ mel'ûn küffârı mübârizân-ı dilâverân kıra kıra bî-tâb u bî-mecâl olup ta'âm

yeyüp yine kırmağa başladılar, zîrâ küffârın gidecek yeri olmayup orta yerde topa tutulmuş maymûna dönüp harbende ve seyisler ve nâ-bâliğ gulâmlar bile küffârı kırmadan tâb [u] tüvânları kalmadı.

Cümle yedi bin yedi yüz kelle ve bin aded esîr-i bend-i zencîr olup on bir aded kapudan ve niçe yüz aded iş erleri kayd-bend ile cemî‘i erganon ve nâkûs ve haçlı peykerleriyle cümle küffârları zencîrler ile alay alay keşân ber-keşân sürüp kal‘a altından ser-nigûn bayrakların açarak ve tabl torompetelerin çalarak cümle guzât alay ile geçüp cümle ganâ’im olan küffârın atların yedeğe alup huzûr-ı vezîria‘zamdan güzer etdiklerinde küffâr kal‘adan bu hâl-i perîşân-ı pür-melâli görüp niçe küffâr dâğ-ı derûnlarından kendülerin kal‘a dîvârların üstlerinden handaka atup pâre pâre oldular. Ve Sadrıa‘zam niçe yüz esîrlerin boyunların urduğun guzât-ı müslimîn görüp herkes kayd-bendinde olan esîrlerin hıfz etdi.

Ve beş aded kapudanlarının dahi kelleleri kesilüp cümle guzât-ı müslimîne ihsân [u] in‘âm ve çelengler bezl olup cemî‘i mecrûhlara nân-pâreler verilüp niçe iş erlerine şehîd olan mîr-i mîrânların eyâletleri tevcîh olup ordu-yı İslâm içre taraf taraf sürûr [u] şâdımânîler olup bakıyyetü‘s-süyûf olan küffâr-ı hîlekârlar mecrûh menkûb kal‘aya teveccüh edüp “Meded bizi tut yâ Îsâ” deyü ricâ etdiklerinde ricâların Hazret-i Îsâ tutup niçe yüzünü Seydîzâde Mehemmed Paşa’ya verdi. Niçe yüzünü tutup Konakçı Kara Alî Paşa koluna verdi. Ve niçe yüzünü Yanyalı Bebr Paşa koluna verüp anlar dahi kayd-bend ile cümle küffârı cümle gâziyânlarıyla tekrâr bir alay-ı azîmler ile üç aded mîr-i mîrânlar huzûr-ı Sadrıa‘zama gelüp cümle askerine ihsân [u] in‘âmlar olup paşalarına hil‘at-i fâhireler geydirilüp herkes merkezlerine revâne olup guzât-ı mücâhidân içre bir gûne dahi ferah şâdîler oldu.

Hattâ bu cengin üçüncü gün kuşluk vaktinde kal‘a içindeki cemî‘i küffâr Yüksek tabya ve Yarımca tabya ve Bıyıklı Mustafâ Paşa’nın tabyaları üzre cümle küffâr alâ mele’i’n-nâs âşikâreye çıkup kara şapka kal‘a dîvârın üstlerin zeyn edüp durdular, zîrâ bu tabyalar tarafında asâkir-i İslâmın aslâ meterisleri olmadığından kal‘a kapuları cümle açık dururdu.

Hemân ol kapulardan taşra niçe bin piyâde küffâr ellerinde ve bellerinde aslâ silâhları olmayup başları kaba olup ellerinde birer beyâz bayrakları olup,

“Amân, amân ey asâkir-i Âl-i Osmân, içerde ceneralimiz öldü şimden gerü vere verelim ve sizinle barışalım. Girid cezîresindeki feth etdiğiniz yerler sizin, sizde ve Kandiye bizde” deyü amân dedikleri vezîria‘zama mün‘akis olup cümle küffârı kal‘aya kovdular ve niçelerin vurdular ve niçelerin dahi kırdılar ve niçeleri içeri girmeyüp İslâm ile müşerref oldular ve olmayanlar da İsfakiye dağlarında re‘âyâ oldular.

Ba‘dehu 1079 senesi nısfında Vezîria‘zam kolundan Kızıl tabyaya umûm hücûm üzre takayyüd-i tâmlar ve cidd-i sa‘y-i ihtimâmlar olunup cemî‘i guzât-ı müslimîne ihsân [u] in‘âmlar verilüp Kızıl tabyanın hûn-âlûd hâk-i ahmer-gûnun asâkir-i muvahhidîn karınca toprak taşır gibi Kızıl tabyanın türâbların niçe kerre yüz bin tobralar ile taşıyup deryâya döküp on gün on gecede,

“Himmetü‘r-ricâl takla‘u’l-cibâl” [64] mazmûnu üzre Kızıl tabya dağın devirüp iki

yıldan berü Kızıl tabya etrâfında tarafeynden atılan bin yedi yüz aded lağımları atıla atıla ve henüz türâbları taşına taşına ba‘zı lağımları meydâna çıkup Cebecibaşı Yûsuf Ağa ve Cebeciler Kethudâsı Fazlı Kethudâ cümle askeriyle Kızıl tabyanın on yedi yerde zâhir olan lağımlarının bârûd-ı siyâhların taşıyup der-hazîne olup henüz asâkir-i Âl-i Osmân bir gencîne-i pinhân bârûd hazînesine mâlik olup hamd-i Hudâ Kızıl tabyanın etrâf-ı eknâfın kesüp lağımlardan ve nâm-ı küffâr-ı bed-nâmdan bir şey kalmayup feth olunup üzerine asâkir-i İslâm çıkup alem-i Resûlullâh diküp üstüne balyemez toplar koyup ***[296a]*** kal‘a içi henüz döğmeğe mübâşeret olundu.

Ve yedi aded tabyalar dahi binâ olunup Vezîria‘zam tabyası ve Yeniçeri ağası ve Defterdâr Paşa tabyaları cümle gerüde mu‘attal olup Kızıl tabyadan ileri üç aded tabya-i azîmeler binâ olunup kal‘a içinde olan kenîseler ve sarâyları on iki koldan yeni dîvârı dahi döğmeğe mübâşeret olunup cemî‘i meterisler kal‘a içre yeni dîvâra doğru gitmeğe başladı.

Ammâ yeni kal‘a dîvârı gûyâ sedd-i Kahkahâ-misâl bir alçak hayt-ı üstüvârdır. Kızıl tabyanın feth olduğun küffâr-ı pelîd-i anîd görüp bu yeni kal‘a dîvârı üzre yetmiş pâre balyemez toplar kolup ve Avret tabyası üzre dahi yetmiş pâre toplar koyup birbirlerini korudup yeniden henüz bir nev-zuhûr ceng [ü] cidâle başlandı.

Ve bu Yeni kal‘a dîvârından içeri Kum kapusu kurbunda bir sedd-i Ye’cûc-misâl bir kârgîr binâ-yı azîm sarâyı cümle toprak ile doldurup bir tabya-i azîm edüp üstüne kırk elli pâre balyemezler koyup bizim yeniden binâ etdiğimiz tabyaları battâl etmeğe başlayup rûz-merre hırren fe-hırren ceng [ü] cidâller olup her gün bizim asker-i İslâm ancak birer adım ileri gidebilüp küffâr kal‘ayı bize kırât-be-kırât verirdi.

Hikmet-i Bârî der-i devlet tarafından bir salâhor-ı şehriyârî bir musâhib hatt-ı şerîf ile gelüp Yeniçeri Ağası İbrâhîm Paşa’yı Âsitâne-i sa‘âdete kâ’immakâm etmeğe da‘vet olundu.

Meğer İslâmbol’da şehzâdeler bahânesi ile bir azîm fitret [ü] güft-gûy olup cümle ehl-i hıref ve ehl-i sûk Atmeydânı‘nda cem‘iyyet-i kübrâ edüp,

“Biz şehzâdeleri katl etdirmeyüp Vâlide Sultân’a Allâh emâneti veririz” deyüp gulû-yı âmlar edüp gücile ehl-i [e]snâfı tepiş(?) etdiklerinde İslâmbol’u zabt [u] rabt içün yeniçeri ağasını kâ’immakâmlığa da‘vet edüp sene 1079 mâh-ı (–) günü İbrâhîm Paşa Der-i devlete revâne olup yerine Kulkethudâsı Abdurrahmân Ağa üç tuğ ile müstakil yeniçeri ağası olup Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa kulkethudâsı olup Burunsuz Ahmed Ağa zağarcıbaşı olup el-hâsıl cümle yeniçeri ocağı içre bir silsile-i azîm olup her menâsıb-ı âlîler erbâblarına tevcîh olundukda Yeniçeri Ağası Abdî Paşa hemân ol ânda altı bin aded güzîde tüvânâ yiğitleri serdengeçdi yazup herkes kollu kollarınca tirkeşüp küffâra bir ân râhat vermeyüp subh u mesâ Abdurrahmân Paşa kolundan ceng-i firâvânlar olup küffâr-ı bedkâr-ı hîlekâr Yeni kal‘a dîvârlarından biri baş göstermeğe kâdir olmazlardı.

Bu mahalde sekbânbaşı dahi meterisden çıkup Âsitâne-i sa‘âdetde sekbânbaşı olmağa fermân olunup İbrâhîm Paşa akîbince Hanya’ya revâne olduğu mahalde Benli Ahmed Ağa ve başçavuş ve küçük çavuş şehîd oldular.

Ve bugünkü günde Kızıl tabyanın iç yüzünde küffâr-ı dûzah-kâr bir lağım-ı sehm-nâk atup Defterdâr Ahmed Paşa’nın cemî‘i ağavâtların silüp süpürüp ceng-i azîm oldu.

Ve öte Göllük tarafında Ebü'l-hayr İbrâhîm Kethudâ Paşa Haleb eyâleti askeri ve yedi eyâlet mîr-i mîrânları asâkirleriyle ve cümle yeniçeri leşkeriyle göz karardup Mısır cunûdu sağ tarafda ve Anadolu ceyşi sol tarafda ve sipâh ve silihdâr ve altı bölük zümre-i gâziyânlar ile Göllük'ün Kum tabyasını döğe döğe altı ayda kuma berâber edüp Göllük tabyasın dahi küle berâber edüp külün göğe savurup yedi yerden Zeyrek yokuşları gibi şâhrâhlar olup derhâl İbrâhîm Paşa-yı müdebbir cümle guzâta bezl-i mâl nisâr edüp Kum tabyası ve Göllük tabyası üzre duran balyemez topları küffârın gözleri önünde cümle guzât-ı serdengeçdiler mezkûr toplara zencîr bağlayup hâh-nâ-hâh keşân-ber-keşân topları çekerken altı bin aded küffâr topların ardları sıra hücûm etdiklerinde niçe bini bizim top gülleleri darbından niçesi kurşum darbından helâk olup niçe yüz aded küffârlar "Topları halâs edelim" deyü toplar ile bile bizim meterisler içlerine dökülüp bizim meterislerimizi basdılar.

Azamet-i Hudâ bu cümle küffâra guzât-ı mücâhidân eyle sâtûr çeküp kemân-ı iktidârların yasdılar. Ân-ı vâhidde meterisler içre küffârın lâşe-i murdârları ceste ceste ve püşte püşte olup bakıyyetü's-süyûfları cümle beste-i zencîr olup dem-beste ve dil-haste oldular.

Cümle iki bin yetmiş kelle ve bin beş yüz aded küffâr dil tutulup topları ve tabl nâkûs erganonları ve haçlı peykerleri ile alay-ı azîm ile cümle küffârı dest be-kafâ bağlı kal'a altından geçirüp Sadrıa'zama getirdiler. İhsân [u] in'âmlar ile ser-firâz oldular.

Hikmet-i Bârî yârî kılup bu Göllük tarafında bizim asker tabyalar üzre küffârın topların zencîrler ile keşâkeşde iken hemân derûn-ı kal'ada olan ümmet-i Muhammed esîrlerinden beş yüz on bir âdem ayaklarında demirleriyle Allâh Allâh deyüp taşra bizim asker üzre cümle ***[296b]*** çıkup halâs olup anların sebebiyle küffâr-ı hâksâr münhezim olup Göllük tabyası dahi kabza-i tasarrufa alındı.

Ammâ bu Göllük tarafına asâkir-i İslâm gâyetül'l-gâye hücûm etdiklerin küffâr görüp çifte çifte lağımlar atup yüz seksen aded balyemez topların kirpi tüğü gibi dizüp subh u mesâ bir ân durmayup top u tüfeng ve fişeng ü kumbaralar ve taşlar atmadan hâlî olmayup bu Göllük tarafındaki meterislerimizi sene 1079 içinde on tokuz kerre basup her çıkdıkça kırılup münhezimen bakıyyetü's-süyûfları kal'aya firâr ederlerdi. Ammâ mel'ûn Su kullesi iki buçuk yılda kırk elli bin aded balyemez top gülleleri yedi ammâ aslâ gaybetde(?) olmayup Göllük tarafında âdem ve hayvânât gezdirmezdi.

Hikmet-i Hudâ bu Kandiye kal'asının iki tarafında asâkir-i İslâm muhâsarada germâ-germ ceng [ü] cidâlde iken sene 1079 (–) sinde Kapudan Kaplan Paşa seksen pâre kadırga ve kırk pâre kalyon ile Hanya'ya yigirmi bin asker döküp ve bilâ-hisâb bârûd-ı siyâh ve niçe yüz bin çuval beksumât ve niçe bin gûne cebehâne ve mühimmât ve gayri sâ'ir levâzımât me'kûlât meşrûbâtlar ve top ve kumbaralar getirdi kim hisâb [u] kitâbın Hudâ bilür.

Bu mahalde bu müferrih haberler düstûr-ı mükerrem Sadrıa'zama mün'akis olup Hanya'da Kapudan Paşa'ya emr-i şehriyârî varup,

"Sen ki kapudan paşasın! Emr-i şerîfim vüsûl buldukda cümle eyâletin askerinin erbâb-ı zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr ve azebistân ve kürekçiyân ve cemî'i pâyzen forsa keferelerin ve

cümle getirdiğin sipâh ve yeniçerilerin ve cebeciyân ve topçuyân ve kumbaracıyân askerlerin cümle mevcûd olan asâkir-i İslâmları ve cümle mühimmât [u] levâzımâtları alup bir alay-ı azîm ile şâdımânlık ederek ordu-yı hümâyûna gelesin ve fermân-ı şehriyârî üzre kal'a-i Hanya limanına kifâyet mikdâr asker ile cümle donanma-i hümâyûn gemilerin koyup Ankebût Ahmed Paşa'yı yerine kâ'immakâm eyleyüp Hanya'nın muhâfızı Ahmed Paşa ola. Ve ale'l-fevr Hanya'dan acele ile ordu-yı İslâma girirken bir ala[y-ı] azîm edüp top ve tüfengler atup gülbâng-ı Muhammedîler çekerek Göllük tarafında İbrâhîm Paşa yanında meks edesin" deyü Kaplan Paşa'ya fermân-ı pâdişâhî varınca bir haftanın içinde ordu-yı İslâm içre bir alay ile geçüp tabl [u] nakkârelerin döğerek yigirmi bin aded müsellah ve müretteb ve müzeyyen askeriyle ve on bin aded ayağı demir prankalı esîr pâyzenlerin ellerinde birer la'l-gûn bayrakları ve bellerinde çapaları ve kazmaları ile ubûr etdiler.

Andan cümle pür-silâh kırmızı fesli Cezâyir askeri ve tershâne-i âmire leşkeri ve cümle deryâ beğlerinin cüyûşları ve cümle Kapudan Paşa ağalarıyla Kazdağı levendâtları top u tüfenglerin atup gülbâng-ı Muhammedî çekerek kırk aded deryâ paşaları cümle esbâb-ı ihtişâmlarıyla güzer edüp andan Serdâr Kapudan Kaplan Paşa gök demire gark olup Rüstem-i Sâm-akrânvâr küheylân at üzre süvâr olup cümle yigirmi bin aded askeriyle tâ kal'a-i Kandiye altından gülbâng çekerek ubûr ederlerken niçe bin küffâr kal'a tabyaları üzre tirkeşüp bu imdâd gelen asâkir-i İslâmı ve on bin aded ayakları zencîrli pâyzenleri görüp âlem-i hayretde kalup kal'adan bir top ve tüfeng atmadılar.

Ammâ Kaplan Paşa tarafından niçe bin aded tüfengler atılup şâdımânîler ederek saf saf ubûr edüp Kanlı Mağârâlar kurbundan tâ Nazarete nâm liman kenârına varınca kal'a mukâbelesinde Kaplan Paşa askeriyle meks edüp tarfetü'l-ayn içre cemî'i askerine ve cümle pâyzenlerine Hanya kal'ası cirminde bir tabur-ı azîm handakları kazdırup içinde üç yüz aded hayme ve hargâhlar ve elli aded kadırga tenteleri kurulduğun küffâr kal'adan görüp "Âyâ bu ne gûne asker imdâdıdır" deyü Kaplan Paşa ordusuna liman kullesinden ve Göllük taraflarından ol kadar balyemez top gülleleri urdu kim ta'bîr olunmaz, ammâ hamd-i Hudâ asâkir-i nusret-me'sere aslâ bir zarar isâbet etmedi.

Ertesi gün Kaplan Paşa cümle askeriyle Göllük tarafında kat-ender-kat meterise girüp fi'l-hâl leb-i deryâda bir gece içre bir tabya-i sedd-i İskender etdi kim Kandiye kal'ası bu tabya altında kalup kal'a içre gezen kaz ve tavuk ve ördekler nümâyân idi. Küffâr-ı murdâr ale's-sabâh bu yeni tabyayı görüp,

"Bu dağ bir yılda tamâm olacak değilken âyâ bu ne himmetdir kim bir gecede böyle bir kûh-ı bülendi Türk askeri yapdılar" deyüp bu tabyaya gece gündüz durmayup ikişer bin aded balyemez top gülleleri urup tabyanın rûhunun haberi olmazdı.

Kapudan Paşa dahi bu yeni tabyadan kırk pâre balyemez ile kal'anın der-i dîvârların ve Hünkâr câmi'i olacak manastırın etrâfında olan sarâyların cümle yere berâber edüp derûn-ı kal'ada benî âdem değil bir tavuk gezemez olup liman kullesinin dahi cümle topları battâl olup *[297a]* anda dahi küffâr baş göstermeyüp limanına bir gemisi girüp çıkamaz oldu.

Ba'dehu Vezîria'zam tarfında dahi küffâr dörd kerre çıkup gâyet şîrînleyüp germâ-germ ceng [ü] cidâller ederdi, ammâ hamd-i Hudâ her çıkdıkda meterislerimizden gâziyân-ı mücâhidân-ı mübârizânlar dal sâtûr olup tavuk kırar gibi küffârı kırup her bâr

münhezim olup ba‘dehu kal‘adan taşra gün be-gün küffâr açlıkdan ve havf ü haşyetlerinden taşra çıkmağa ve taraf taraf kaçmağa başladılar.

Bizden ise günden güne ikişer yüz aded kumbara-i kazgan ve yüzer aded orta kumbaralar ve ikişer bin aded serçe ve tuç el kumbaraları ziyâde atılır oldu.

Ve cümle asâkir-i İslâm on iki koldan Kızıl tabyadan içeri yeni kal‘a dîvâra varınca yedi yüz adım bir sıçan yolu meterisler yürüyüp asâkir-i İslâm artık lağım derdinden halâs oldular, ammâ yine püskürme nâm lağımlar ve on, on beş kazan kumbaraları bir yere gömüp kumbara lağımı peydâ edüp kayalar üzre böyle şeytânatlı lağımlar te’lîf edüp niçe bin aded âdemleri böyle helâk edüp bir kadem arz-ı hâliye yer bulunmaz oldu. Lâkin hevâda kumbaraları az atar olunup içerden taşra firâr eden küffârlar,

“Sizin kumbaralarınız ve lağımlarınız ve oklarınız bizi çok kırar oldu” deyü haber verüp,

“Kıtlıkdan birbirlerimizin leşlerini yemeğe başladık ve eşeklerimiz cümle yedik” deyü haber verirlerdi.

Hikmet-i Hudâ sene 1080 Muharrem’inde deryâ yüzü, yüz yigirmi altı pâre yelken ile tezyîn olup Venedik donanması Duka ve Papa ve Malta ve Alakorna ve Fransa kalyonları rûy-ı deryâyı papadya çiçeği gibi zeyn olup kal‘a-i Kandiye önüne gelüp bî-bâk ü bî-pervâ lenger-endâht olup üç buçuk sâ‘at-i nücûmî kâmil top ve tüfeng şâdımânları etdiler kim rûy-ı deryâ neft ve katrân-misâl tutuşup ol kadar gemilerden erganon ve torompeteler ve nâkûs ve mizmarâtlar ve luturyanî ve talyânî boruların rehâvî makâmlarında çalup eyle şâdımânlar etdiler kim gûyâ fasl-ı deccâl olup cemî‘i gemilerin orsa bayraklar ve haçlı peykerler ve filandıralar ile keştîlerin zeyn edüp kal‘adan dahi anlara safâ geldiniz topları atılup el-hâsıl ol gün dûd-ı siyâh-ı bârûddan âsımân-ı kebûd siyâh-gûn olup âfitâb-ı âlem-tâbın yüzü münkesif olup üç sâ‘at dahi bu tertîb üzre Kandiye kal‘ası şâdımânlar edüp ol gün yedi kerre bu tertîb üzre âteş-feşânlıklar edüp âsûde-hâl ve fâriğu’l-bâl oldular.

Ammâ deryâda olan gemilerden gece gece kayıklar ve filikalar ile limana imdâd korken Göllük tarafında Haleb vâlîsi İbrâhîm Kethudâ Paşa ve Kapudan Kaplan Paşa küffârın kal‘aya gece imdâd koduklarının haberin alup vâkıf-ı esrâr olduklarında liman ağzına mukâbil suya berâber yetmişer seksener pâre serâmed balyemez toplar koyup ertesi gece yine küffâr yüz pâre sandal ve filikalar ile limana imdâdları girecek mahalde cemî‘i serâmed toplara âteşler edüp cümle kayıkları âdemleriyle gark olup bir vâveylâ kopdu kim âh-ı enîn-i benî âdem evce peyveste olup artık limana imdâd giremeyüp liman ağzında kuş uçmaz oldu.

Der-hâl-i küffâr-ı dâll: Bir gecenin içinde limanın şimâl cânibinde liman dîvârın münhedim [edüp] bir kadırga ubûr edecek kadar bir kapu yeri açup cümle imdâd getiren firkateler ve kayıklar ve filikalar andan limana girüp çıkmağa başladılar. Vezîria‘zam kolundan bu imdâd getiren kayıklara ve bu kadar bin aded toplar atılup aslâ mâni‘ olmayup yine küffârın imdâd kayıkları gelüp giderdi, zîrâ Sadrıa‘zam kolundan bir top menzili ba‘îd yer idi. Ancak bir gece bir kadırgası gark olup limana girecek yeri sedd edüp bir hafta imdâdı kal‘aya gelmez olup ba‘dehu gark olan kadırgayı gayri gemilere asup

karşu Istandiye adasına götürdü.

El-hâsıl murâdı üzre her gece kal‘aya imdâdların alup Göllük tarafında ve Sadrıa‘zam kolunda ol kadar ceng-i azîm eder oldu kim asâkir-i İslâma kemâl mertebe bir bîm ü haşyet ü dehşet hâsıl olup “Âyâ küffâr ne gün taşraya çıkup meterisleri basar” deyü asâkir-i muvahhidîn müterakkıblar iken,

Der-beyân-ı neberd-i azîm kal‘a-i Kandiye

Sene (–) mâh-ı (–) gecesi bu abd-i kemter Göllük tarafında İbrâhîm Paşa efendimizde müsâferetde idim. Ale’s-sabâh Sadrıa‘zam kolunda cemî‘i kula ulûfe-i mu‘ayyeneleri çıkacak idi. Hakîr mevâcib almak içan vakt-i Şâfi‘îde atıma süvâr olup sipâhiyân ordusu içre geçüp Seydîzâde askeri içre ubûr ederken Kanlı Mağârâlar ile Kuşaklı Manastır mâbeyninde lağım ve meterisler yok iken sâfî çemenzâr üzre kırmızı fesli ***[297b]*** pür-silâh askerler çet-a-çet olup âdem deryâsı birbirlerine tirkeşüp çemenzâr üzre hâmûş olup yatırlar. Hakîr dahi at üzre bunlara selâm verüp,

“Gâzîler sabâhlarınız hayr olup avlarınız ve şikârlarınız kanlı olup Allâhu Te‘âlâ murâdınız üzre fursatlar ver[e]” dedikde kimi selâm aldı ve kimi “Geçe geçe dahi sabâh uzakdır” dedi, ammâ lisânları gayri gûne bir hoşça fasîh u belîğ Türkçe söyleyemediler.

Hakîr dahi ileri gidem dedim, dahi ziyâde âdem deryâsı yatır. Sabâh karanlığı olmak ile bunlar ne eşkâlde âdemlerdir ve ne vilâyet gâzîleridir bilmeyüp bunlara dahi selâm verüp geçeyim derken hemân bunların içinden üç dâne yiğit kalkup bana doğru teveccüh etdiklerinde yatanlardan biri eydir: “Senta baş” deyince “Bono” deyüp üçü de bana gelmeyüp gerüye dönüp yine yatdılar.

Oğlanım hakîre der kim “Ağa bu asker Allâhu a‘lem kal‘aya yürüyüş etmeğe sabâh vaktin beklerler” dedikde hemân kalbime ilhâm-ı Rabbânî ile bir şey lâyih oladüşüp ileri gitmeyüp gerüye Seydîzâde ordusuna döndüm.

Meğer bu hakîrin râst gelüp selâm verdiği yatan leşker küffâr-ı Fransa imiş kim da‘vâ-yı merd ile ordu-yı İslâmı basmağa gelmiş.

Mukaddemâ zikri sebkat eden yüz yigirmi pâre gemiler kim Kandiye imdâdına gelmişlerdi, anların serdâr-ı pelîd-i anîdi olan la‘în-i bî-dîn Kandiye ceneraline der kim,

“Siz böyle iki yıldan berü Türk elinde kuvvetle kal‘a içre zâr [u] zebûn ne yatırsız. Kanı gayret-i dîn-i millet-i Mesîhiyye? Niçün bu kadar zamândan berü taşra çıkup Türk’ü kırup kal‘ayı Türk’den halâs etmezsiz?” dedikde Kandiye cenerali eydir:

“Her ne kadar kerre taşra çıkup Türk ile ceng etdikse Türk bizi kırup anlar gâlib bizler mağlûb olup kal‘aya gücile girüp cân kurtaranlarımız az kalırdı” dedikde Fransa cenerali ve kralzâde serdârı eydir:

“Biz Türk askerin Alman vilâyetinde Raba suyu cenginde kırup cümlesin Raba suyuna döküp Nemse çâsârı inpiratoruna imdâd edüp dîn-i Îsâ kavmiyle Türk’e gâlib olduk. Eğer bize Kandiye kal‘asının nısfın verüp bu kal‘a içre bizim de bir v[ez]îrimiz oturup Kandiye kal‘asında hükm-i hükûmât ederse kal‘adan taşra çıkalım, cümle Türk’ü kıralım. Kandiye kal‘asın Türk elinden kurtaralım” dediklerinde Kandiye cenerali eydir:

“Siz kal‘adan taşra çıkup Türk’ü kıralım derken Türk askeri sizi kırarsa siz dahi kaça kaça elbette kal‘aya girmeğe gelse gerek. Türk askeri dahi sizi kova kova ardınızca kal‘amıza girse gerek. Bu kerre sizin sebebinizle bizim Kandiye kal‘amız elimizden gitse gerek” dedikde hemân Fransa cenerali ve serdâr olan şehzâdesi eydir:

“Bize hemân siz bize Kandiye kal‘asının nısfını şimdi zabt etdirin. Biz cümle taşraya çıkup Türk’ü kıralım. Eğer anlar bizi bozarlarsa bizim asker kaçup Kandiye altına gelirlerse kal‘a kapuların aslâ açmayın ve köprüleri kesin ve biz Türk’ü kırarken aslâ bir top tüfeng atup bize imdâd etmeniz. Hemân siz kal‘a dîvârları üzre seyr [ü] temâşâlar ediniz kim bizler Türk’ü nice kırarız” deyü germiyyet-i kıvâm-ı şarâb-ı bî-hicâb ile niçe bin gûne lâf-ı güzâflar edüp da‘vâ-yı merdler ederler. Hemân âkıbet-endîş-i dûrbîn-fikr olan Kandiye cenerali eydir:

“İmdi siz Türk’ü kırup bozulmayacağınıza ve kal‘a kapusun üzerimize kapayup bozulursak bizi kal‘aya koman, dediğinize bizim elimize bir huccet-i Îsâ verin, ba‘dehu taşra Türk’ü kırmağa çıkın” dediğinde hemân cümle Fransa kapudanları ve cenerali ve Fransa kralzâdesi Venedikli eline huccet-i bâtılların verüp Venedikli de Kandiye nısfın ba‘de’s-selâme verecek olacağı huccet-i bâtılaların verüp Venedikli de Kandiye nısfın ba‘de’s-selâme verecek olacağı huccet-i bâtılaların verüp hemân ol gece derûn-ı kal‘adan (–) bin aded küffâr-ı Fransa piyâdesi pür-silâh ve (–) bin aded atlı Fransaları bî-felâh kal‘adan taşra nısfu’l-leylde çıkınca Venedikli kal‘a kapuların sedd edüp âlem ağyârdan bî-haber olup her biri birer köşede Fransa’nın ahvâlleri neye müncer ola deyü müterakkıb olup dururlar.

Çünkü bu hakîr-i pür-taksîr vakt-i Şâfi‘î karanlığında bu küffâr askeri imiş, içlerinden geçdim, hamd-i Hudâ bir zararların görmeyüp gerü Seydîzâde ordusuna gelüp paşayı hâbdan bî-dâr edüp eyitdim:

“Sultânım, kal‘a önünde Kuşaklı Manastır tarafında tâ Kanlı Mağârâlara gelince kırmızı fesli pür-silâh asker çemenzâr üzre bu gece karanlığında yatmışlar, anlara selâm verdim, selâmım aldılar ammâ lisânları fasîh Türk gibi değil. Kal‘aya yürüyüş edecek bizim asker midir, yohsa kâfir askeri midir? Ammâ kâfir leşkeri olsa kara şapkaları olurdu ve karanlıkda bir hoşça seçemedim, bilmem ne gûne askerdir” deyince fi’l-hâl cümle Seydîzâde Mehemmed Paşa askeri pür-silâh âmâde oldular.

Hikmet-i Hudâ Göllük tarafında gündüzün cemî‘i asâkir-i İslâm küffâr ile bir ceng-i azîm edüp vakt-i Şâfi‘îde cemî‘i guzât-ı müslimîn yorgun ve argın ve atları durgun ***[298a]*** cümlesi hâb nefîrlerin çalup girde-bâliş-i nâlişleri üzre ser-i râhatların koyup yatırlarken Kanlı Mağârâlar tarafından on bin aded müsellah ceng-âver piyâde Fransa küffârlar güzîdesi kapudanlarıyla ol şeb-i muzlimde âheste âheste gelüp sipâhiyân kolunda Yüksek tabya altına girüp her etrâfına yetişüp kabza-i teshîre alup cümle balyemez topları ekseriler ile çivileyüp dururlar ve Göllük deresi içre dahi dörd bin aded küffâr şeb-revânî esbâblarıyla kemîngâhlarda şebhûn etmeğe yatırlar.

Çünki hikmet-i Bârî yârî olacakdır, nısfu’l-leylde sipâhîler içre Yüksek tabyayı karanlıkda zabt edüp topları çivileyen küffârların arasında bir topçu yiğidi hâb-âlûd iken bir top-ı kûp kundağı altından kalkup gözlerin açup görse kim bu toplar etrâfında kâfir askerleri yatır. Hemân ol yiğit yanında yanup duran top fitilin eline alup

tır(?)-topa âteş edeyim der. Görse kim toplar çivilenmiş. Bire hay meded deyüp aklı başından gider.

Ol mahalde be-dürüstî vakt-i Şâfi‘î, evvel muzlimî olmuş elindeki fitili pinhân edüp bârûd hazînesin zabt edüp üstünde oturan küffârların arasına girüp niçe bârûda âteş edince el-azametullâh bârûd üzre oturup zabt eden küffârın cemî‘isi hevâya münkalib olunca,

“Bire ordu-yı İslâmın tâ ortasında küffâr lağım atdı, bir[e] yok küffâr orduyu basdı” deyince Âl-i Osmân’ın deryâ-misâl asâkir-i nusret-me’serleri hâbdan bîdâr olup bir sadâ-yı Allâh Allâh kopdu kim cemî‘i hâb ile âlûd olmuş bî-rûh benî âdemler zî-rûh olup gördüler kim içlerinde küffâr askeri gecelemiş.

Hemân cümle ehl-i îmân dal sâtûr-ı Muhammedî olup küffâra girişdiler. Küffâr dahi asker-i İslâma karışdılar ve katışdılar ve birbirlerine sîne-be-sîne çatışdılar, vakt-i sabâh da karîb olup birbirleriyle görüşdüler. Ve küffâr-ı hâksâr tabl nâkûs torompete ve luturyanî boruların çalmağa henüz başlayup cümlesi bir yere gelüp hınzîr sürüsü gibi sürü sürü gelince asker-i İslâm (İslâm) içinde,

“Bire küffâr-ı hâksâr ordu-yı İslâmı basdı” deyince bir sît [u] sadâ olunca el-azametullâh hemân niçe mağârâlarda hâb-ı gafletde yatan nerre-i gurrende-i derende-misâl ejder-i heft-ser âdem ejdehâları mağârâlarından başı kabak yalın ayak herkes dal kılıçları ve kendileri uryân kışlalarından ve çadırları tabya ve siperlerinden çıkınca kâmil vakt-i subh-ı sahîh-i Şâfi‘î olup taraf taraf karavullar dahi haberdâr olup Mısır ve Şâm ve Haleb ve Anatolu ve Mar‘ayş ve Karaman ve zümre-i sipâhiyân askerleri cem‘ olunca küffâr hayli hayl-i asâkir-i İslâmı şehîd etdiler, ammâ geceden Yüksek tabya meterisin basan küffârdan cân kurtulmadı.

Ba‘dehu Haleb vâlîsi Kethudâ İbrâhîm Paşa ve Kapudan Kaplan Paşa ve Çorum (–) Paşa ve Seydîzâde Mehemmed Paşa ve Kara Alî Paşa ve Bebr Paşa (–) (–) (–) bu kadar vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ve bu kadar gâziyân-ı serv[er-i] hünerverler küffâr-ı hâksârın kal‘adan tarafa ardların alınca vakt-i Şâfi‘î geçüp kâmil vakt-i Hanefî Nu‘mân-ı Sâbitî sâbit olunca cümle cüyûş-ı muvahhidîn sâbit-kadem olup göz gözü görüp hemân cümle gâziyân-ı mücâhidân küffârın içlerine dalup gerü küffârı Kassâb Cömerd köçekleri gibi kırmağa başladılar.

Ammâ Venedik küffârı ahdine vefâ edüp kal‘a[dan] ne bir top ve ne bir tüfeng ve ne bir kumbara atmayup bizden de anlara bir şey atılmayup cemî‘i Venedik küffârları kal‘a tabyaları üzre kat-ender-kat olup bî-bâk ü bî-pervâ meydân-ı bezm [ü] rezm-i arsagâhda olan savaş-ı perhâşı seyr etmeğe meşgûller idi.

Ammâ sad bârekallâh ibtidâ asâkir-i sipâhiyânın zümre-i silihdâr[â]nı içre ibtidâ küffâr anda girdiğinden ibtidâ anlardan kelleler ve diller aldılar. Ve kışlalarından da esîrlerin kayd-bend edüp yine savaşa girdiler. Andan dergâh-ı âlî yeniçerilerinin serbâzânları kelle aldılar. Andan cebeciler ve topçular diller aldılar.

Hulâsa-i kelâm kal‘a ile küffârın mâbeyni asker-i İslâm ile mâl-â-mâl olup küffâra bir ân amân u zamân vermeyüp küffârı deste deste kırarlarken hemân küffâr-ı hâsirîn âyet sûre-i (–) [65] nassı üzre küffâr-ı dûzah-karârın sâtûr-ı Muhammedî yemeden karârları kesilü[p] karârları firâra mübeddel olup kal‘aya bi’z-zarûrî firâr edeyim derken atlı ve

piyâde asâkir-i İslâmımız içinden halâs olmayup atlı küffârları esb-i sabâ-peymâlara süvâr ola[n] silâh[ş]orân silâhdârân-ı sipâhân kırmağa âheng etdiler.

Piyâde küffârları piyâdegân-ı gâziyân-ı mücâhidân-ı yeniçeriyân cebeciyân serdengeçdileri kassâb-ı ecel gibi kırmağa başlayup kelleler galtân seyl-i hûn revân olunca hemân bakıyyetü's-süyûf olan küffârlar yokuş aşağı kal'aya firâra yüz dutup,

"Meded senden yâ Îsâ, tut bizi" dediklerinde Hazret-i Îsâ Nebî'nin rûhâniyyet-i şerîfeleri bu küffârları emr-i Hak ile dutup pây-beste ve dil-haste ve şikeste beste dest-i asker-i İslâma verüp kâmil üç sâ'at-i nücûmî usta Kassâb köçekleri *[298b]* bu Fransa-i dıransa cünûd-ı cünübün eyle kırdılar kim Hudâ-yı Lem-yezel hakkıyçün Kanlı Mağârâların kayaları üzre hûn-ı insân cereyân seyl-i revân olup sahrâ-yı Kandiye kan ile sürh-gûn olup Kandiye altında Kanlı Mağârâlar kan ile Kanije-vâr dolup rûy-ı arz cesed-i küffâr ile Şecer-i Vakvâk (gibi) dibi gibi zeyn oldu. Âye[t] sûre-i (–) [66] nass-ı kâtı'ı nesîminden âye[t] sûre-i Fetahnâ: [67] hükm-i şerîfi üzre niçe bin guzât-ı müslimîn mâl-ı ganâ'imler alup hemân on dörd bin küffârdan dörd küffâr halâs olmayup cümle helâk olup hemân üç bin sekiz yüz kelle ve bin yedi yüz aded diller dip diri dil olup meydâna çıkdı. Sadrıa'zamın kıracaklarını bilüp cümle gâziyân-ı mücâhidânlar aldıkları esîrleri hıfz edüp hayme ve hargâhlarında ve siper tabyalarında cümle küffârların pinhân etdiler. Ba'dehu alâ mehil fürûht etdiler. Sadrıa'zam haberdâr oldu ammâ yine ığmâz-ı ayn etdiler.

Meğer bu imdâda gelen Fransa kalyonlarıyla İşpanya papası ve Malta ve Duka ve Manya kâfirleri dahi bile imdâda gelmişler imiş. Hemâ[n] bu gazâ-yı garrâda cümle on tokuz Fransa beğzâdeleri ve yetmiş aded kalyon kapudanları ve yetmiş aded Rimpapa papasları ve Malta kapudanı ve Duka kapudanı ve Manya kapudanı ve yüz yigirmi yedi aded yüzbaşıları nâmında kapudanları cümle esîr-i bend-i zencîr olduklarından mâ'adâ bizzât Fransa kralının büyük oğlu bu ceng-i azîmde gâ'ib olup,

"Niçe yüz milyon guruş verelim, bize kralzâdemiz leşini verin. Eğer sağ ise size Misine cezîresin üç yüz pâre kal'asıyla verelim, bize verin" dediler ve niçe bin gûne ricâlar etdiler. Mühim edinüp, bulup vermediler ve bir haber alınmayup leşler içinde gâ'ib oldu, zîrâ niçe guzâtın tâze fetâları kâfir leşlerine avret yerlerindeki kıllarına [ve] koltukları kıllarına âteşler edüp niçe bin küffâr leşleri cayır cayır dünyâ âteşine yandılar.

Âhır-ı kâr bu kralzâde içün Fransa, Venedik ile adû-yı cân hasm-ı kavî oldular. Ve Fransa küffârı bu sâtûr-ı Muhammed yerken gâ'ib mürd olan Fransa kralzâdesi hakîkatü'l-hâl büyük kral-ı dâll idi kim Dış Fransa hâkimi idi.

Hattâ bu hakîr-i pür-taksîr sene 1074 târîhinde Raba suyu inhizâmından sonra Nemse çâsârı kralına varup andan pasaporta nâm hatlar alup Bahr-i Muhît kenârında Lonçat şehrine ve Donkarkız ve Danimarka vilâyetlerine ve Alman deryâsı kenârında Filimenk kralının pây-i tahtı olan Amıstırdam vilâyetlerine ve niçe yüz pâre şehirlerine ve yedi krallık vilâyetlerine gidüp seyâhat ederken ol sene bu cengde gâ'ib olan Fransa kralı şehzâdesine hakîr râst geldikde buluşup elimde olan Nemse çâsârın hattını görüp vâfir hazz edüp yetmiş gün kendü ile ve banları ve hatmanları ve hersekleriyle üns [ü] ülfet etdiğimiz mahallerde elli bin aded asker ile Dış Fransa vilâyetine giderdi. Bî-hadd ü bî-

pâyân asker-i deryâ-misâle mâlik olup bir nev-cüvân kralzâde-i cihân pençe-i âfitâb-ı devr-i zamân idi. Meğer eceli sahrâ-yı bî-amân Kandiye-i dâr-ı kızıl kanda dest-i Âl-i Osmân'da müstağrak-ı hûn olup nâ-bedîd oldu.

Andan gayri küffâr-ı hâksârlar dahi dendân-ı tîğ-ı âteş-tâb ile müşerref olup bakıyyetü's-süyûfları pây-beste ve dil-haste kayd-bend-i esîr-i bend-i zencîr olup cümlesin keşân ber-keşân çekerek ve yine kendülerine tabl, kudûm, nefîr, luturyanîler çaldırarak alay alay ikişer ikişer zencîrlerde bağlı ve ciğerleri dâğlı olup her birin kim esîr etdi ise yine bend-i zencîrin uçları ol gâzîlerin ellerinde olup cümle üç bin sekiz yüz aded kelleler cümle sipâhânın nîzelerinin lâlezâr bayrakları ucunda demirlerine cümle kara saçlı ve kara şapkalı kelleler zeyn olup alay alay güzer ederlerdi. Ve cümle esîrleri keşân ber-keşân sürerlerdi.

Ve cümle gûnâ-gûn kuyruksuz atların ters eğerleyüp haçlı peykerlerin atları üzre ser-nigûn bağlayup cemî'i guzât bunları kal'a altından geçirirken Fransa küffârı esîrleri kal'a üzre olan temâşâcı Venedik küffârlarına bakup,

"Bire kanalya ve bağasa ve bumarko" deyü göğüs kakup âh [u] enîn ile geçerlerdi.

Ammâ Venedik[li] bu mahalde kal'adan asker-i İslâma bir top ve tüfeng atmayup Fransaların esîr olduklarına bakup gülüşüp,

"Kandiye kal'asının yarısın ister misiz" deyü Venedikli Fransa'nın esîrlerine çağrışup ta'ne-i serzeniş ederlerdi. Ve,

"Âferim gidi Türk, Fransa'yı ey kırdınız" derler idi. Ba'zı âkıbet-endîş Venedikli Fransa'nın böyle kırılup esîr oldukların görüp,

"Bugün bunlara ise yarın bizedir" deyü sakalların yolarlardı.

Bu hâl ***[299a]*** üzre cümle guzât kal'a altından ubûr edüp huzûr-ı Sadrıa'zama gelüp Göllük tarafında olan vüzerâlar ve mîr-i mîrânlar ve mîr-i livâlar ve cümle ocak ağaları ve cümle iş erleri ve gayr[i] alaybeğlerine hil'at-i fâhireler geydirilüp kelle getirenlere yüzer guruş ve dil getirenlere yüz ellişer guruş ve bir tu[r]na teli çelenk başlarına takılup yine esîrleri kendilerine hibe olunup belli başlı kapudanları ve ceneraller pâdişâh içün zabt u ahz olunup sâhiblerine birer kîse guruş ihsân olunup küffârın cümle kuyruksuz atların ve âlât-ı silâh cebehânelerin cümle mîrîye alınup getirenlere belağan-mâ-belağ ihsânlar olup İbrâhîm Paşa ve Kaplan Paşa'ya birer semmûr postîn kürkler in'âm olunup hamd-i Hudâ âye[t] sûre-i (–) [68] nassı fehvâsınca cümle cüyûş-ı müslimîn mansûr u muzaffer oldular.

Derûn-ı kal'adan küffâr bu hâl-i pür-melâl-i perîşânı göricek selâmetden me'yûs ve kal'adan el yumak fikrinde oldular, ammâ âye[t] sûre-i (–) [69] mazmûn-ı şerîfi üzre inâdlarına musırr olup serdengeçdiler ve salıcılar ve varıcılar ve delikçi gâzîleri küffârın şaranpavlarından içeri girüp domuz damları içinden koca domuzları depeleyüp niçe binini esîr edüp asâkir-i İslâm meyânında irtifâ'-ı kadr bulurlardı. (–) (–) (–) (–)

Der-menâkıb-ı keşf-i râz melâmiyyûn-ı işrâkıyyûn Samûdî Alî Dede

Ba'zılar Summî Alî Dede, ba'zılar Söylemez Alî Dede derlerdi. Ordu-yı İslâmın cânib-i cenûbîsinde Çamaşır deresi kenârında bir gâr-ı yetîmân içre erbâb-ı tîmârdan bir kimesne terk-i dünyâ olup halkdan münzevî bir kûşe-i vahdetde sâkin olup aslâ dünyâ kelâmın

söylemeyüp işrâkıyyûn müştâkıyyûn (–) (–) -ıyyûn fukarâlığın kabûl edüp dâ'imâ summun bükmün durup gündüz sâ'im ve gece gündüz kâ'im tâ'at [u] ibâdâta meşgûl olup erbâb-ı tîmârdan bir dostu beher leyl birer çanak buğday çobrası getirüp anınla kifâflanırken bir gün cümle otuz iki dişlerin çıkarup bî-dendân kalup yine sâkin olduğu kehf-i garîbân anda tâ'at [u] ibâdât ederek bir ferd-i âferîdeden bir nân nemek kabul etmeyüp subh [u] mesâ kırk vukıyye bir top güllesin mağârânın bir köşesine döğe döğe mağârânın kayasın un gibi etmeği kâr edinmiş.

Niçe bin aded ordu-yı İslâm halkı buna varup selâm verdiklerinde işâret ile selâm alup ne selâm ve ne aleyk dünyâ kelâmından bir harf-i hîcâ tekellüm etmediğin hakîr istimâ' edüp,

"Elbette ben anı söyledirim" deyü niçe ahbâb yanında da'vâ-yı merd edüp küffârın Göllük tarafında mezkûr münhezim olan Fransa kâfiri arbedesinden üç gün sonra azm-i râh-ı bî-zebân Alî Dede deyüp yedi aded yârân-ı zarîfân-ı nükte-şinâsân ile piyâdece giderken bir bârân-ı rahmet nâzil olup saf saf kürdeledüp(?) giderken beş aded yârânlarımız geri dönüp mîrî furûnlara esbâblarını kurutmağa gitdiler.

Üç kişi yolumuzdan dönmeyüp "Ol azîzi elbette ziyâret ederiz" deyüp giderek belimize dek çamura gark olup dedenin mağârâsı kurbuna vardıkda iki yârânımız ileri varup Alî Dede'ye selâm verdiler. Aslâ selâm almayup bunlar dahi dönüp geldiler.

Hemân hakîr dahi ileri varup Alî Dede mağârâ kapusunun iç yüzünde oturduğunu görünce bir na'ra-i yâ hû deyüp hemân Dede'nin gözü önünde çamurun içine yüzü koyu yatup yüzüm üzre çamur içre sürüne sürüne dirseklerimle yürüyerek cümle kürk ve esvâb-ı eskâl çamaşırım çamurda mülevves olarak gâr-ı yetîmin kapusu önüne vardıkda ayak üzre kalkup,

"Aşk ola cânlar cânı" dediğimde hemân Alî Dede ayak üzre kalkup eydir:

"Aşkına meşk ma'şûk Rab ola. Hakkâ ki ey serdengeçdi dilencisin kim üç yıldan berü beni sen söyletdin. Sırr-ı Huda sende kalsın kim parmağındaki hâtemin sec'ine, 'mahzen-i esrâr-ı Hudâ Evliyâ' deyü bu mührü yaz" deyü, nutuk buyurdular. Ve,

"Buyurun külbe-i ahzân gâr-ı yetîmânımıza" dediler.

Hemân hakîr "destûr" deyü kehfden içeri "yâ aşk" deyü girdikde üstüm başım çamuruyla oturdum.

"Dest-bûs edem" dedim, dedem rızâ vermeyüp bir el arkası yerde temennâ etdim. Ve ber-zânû âdâb üzre cülûs etdim.

"Safâ geldin Evliyâm, kadem rencîde kıldın. Bize vücûd-ı nâzenînin ile hedâyâ getirdiğin Kur'ân-ı azîmi tilâvet edüp istimâ' edüp mahzûn kalbimiz şâd ve vîrân çeşmimiz âbâd ola", dediklerinde hemân sûre-i (–): [70] âyet-i şerîfin ilâ âhırih tilâvet edüp *el-fâtiha* deyüp ba'de tilâvet-i seb'ı'l-mesânî

"Ömr-i azîzim bu abd-i kemter-i ahkar bir hayr du'ânız ricâ eder" dediğimde,

"Vallâhi bürâder sana *[299b]* âlem-i sabâvetden berü du'â-i hayr vakf-ı a'zam tılsım-ı nazar-ı kimyâ-yı iksîrin etmişler. Sen kimsenin du'âsına muhtâc değilsin, zîrâ cümle

Kur’ân-ı azîm ve Furkân-ı mecîdsin kim senin hakkında Cenâb-ı Kibriyâ sûre-i (–) [71] buyurmuşdur. Hemân Kandiye fethi gibi niçe feth [u] fütûhâtlarda bulunup niçe haccü‘l-ekberler edüp seyâhat-i sa‘âdet-i dâreynde nâ’il olasın. Bu niyyete el-aşk rabbâh” deyü hâmûş-bâş oldu. Hemân hakîr eyitdim:

“Sultânım, küstâhlıkdır ammâ Kandiye fethinde bulunasın buyurdunuz ammâ ne zamân fethi görebiliriz” dediğimde,

“Evliyâm, sırr-ı Hudâ‘dır. Söz bunda sözüm gibi sende kalsın. Bizim Kandiye kal‘ası içre bir büdelâca Yoro nâm bir papasımız vardır. Anınla üç yıldır ki yarışımız(?) vardır. Ol Cenâb-ı Kibriyâ‘ya ricâ edüp Hazret-i Mûsâ ve Hazret-i Îsâ ve Hazret-i Muhammed’i şefî‘ dutup,

‘Kandiye kal‘asın bu zâlim askerlere verme’ deyü ricâ etdikde ricâsı kabûl oldu. Bu cîfe ma‘deni dahi gördüm ki Kandiye altında be-her gün hûn-ı benî âdem değil cân-ı benî insân âb-ı revân gibi cereyân edüp niçe kerre yüz bin mahlûk-ı Hudâ telef oluyor.

Hemân dâğ-ı derûnumdan çirkef-i dünyâ olan tîmâr [u] ze‘âmetim terk edüp bu gâra girüp niçe çille-i merdânlar çeküp du‘âlar edüp,

‘Kal‘a-i Kandiye fethin dest-i İslâma nasîb eyle’ deyü ricâ etdikde bana bir ilhâm-ı Rabbânî gelüp,

‘Yâ Alî! Benim bir Yoro nâm dostum, Mûsâ ve Îsâ ve Muhammed Habîbim şefî‘ dutdu, yohsa sen benim Veys el-Karanî gibi âşıkım mısın kim anların ricâsın bozup bu kal‘ayı anların himâyesinden alup müslim ve gayri müslim şekilli kullarıma bu kal‘ayı verem’ deyü böyle bir nidâ gelince hemân bu Alî za‘îf alîl eyitdim:

İlâhî ol sana Mûsâ‘yı ve Îsâ‘yı şefî‘ dutdu ise ben senin İzzet-i Celâl-ı azamet-i Kibriyâ-yı Ceberût’unu ve yüz yigirmi dörd bin peygamberlerini ve yetmiş yedi bin sıfât-ı kümmelîn gavs-ı a‘zamlarını ve Veys el-Karanî âşıkın Habîbin Muhammedü‘l-Mustafâ aşkına otuz iki dişin çıkardı ve yere kendi kanın dökdü, anları dahi şefî‘ dutarım. Anların yüzleri suyuna ve İzzet-i Ceberût’un hakkıyçün olsun ve otuz iki dişlerim Veys el-Karanî âşıkının dişleri gibi senin yoluna otuz iki dişlerim ol ân çıkardım, işte dişlerim” deyü bir bez içinde otuz iki aded sinlerin gösterüp mübârek ağzın açup,

“Bak ağzıma” dedikde anı gördüm. Dörd aded dili var, tâ ciğerine ve kalbine varınca gördüm. Hemân sağ eliyle ağzıma elin sürüp,

“Summun bükmün” dedi.

“İşte Evliyâm otuz iki dişim fedâ edüp cemî‘i ervâh-ı enbiyâ ve evliyâları şefî‘ dutup otuz iki dişlerim adedince bu kal‘a otuz iki ayda feth olur. Var git, sende bu haber Allâh emâneti olsun, ammâ ba‘de’l-feth kal‘a-i Kandiye’[de] cenâzeme gelüp hâzır olup Yeşil El Sultân şehîdimizi defn etdiğin gibi beni de anın yanına defn edüp du‘â hırmeni mahsûliyçün seng-i mezârıma bir fâtiha yaz, ve’s-selâm, temme’l-kelâm” deyüp dest-bûs etdikde üzerime bir kerre nice “üf “dedi ise cümle çamurlar esbâblarım üzerinden gubâr-ı yâbis gibi dökülüp ol mülevves olmuş libâslarım henüz hayyât elinden çıkmış gibi pâk ü pâkîze olup cemî‘i libâslarım ûd u amber kokup râyiha-i misk [ü] anber-i tayerândan(?) demâğım mu‘attar oldu. Ve kendinin dâ’imâ mezkûr demir gülleyi kendünün âbdest

makraması içine koyup,

“Evliyâm bu gülle ile artık Kandiye kal‘asın döğmem. Şimden gerü kal‘a sizindir, ammâ gelecek kâfir gemilerine bu gülleyi vurun. Var bu gülleyi Köpürlüoğlu Serdâra ver. Allâh emâneti olsun. Hemân gelecek kâfir gemilerine ursun. Ve kal‘ayı otuz ikinci ay tamâmında otuz iki dişlerim gibi feth etsin. Var imdi selâmetle. Ba‘de’l-feth gel benim meyyitim yu helâl eyle” deyüp hakîri bağrına basup alnımı öpüp mübârek diline şehâdet parmağın sürüp “Aç ağzın” deyüp parmağın dilime sürüp,

“Var sağlık ile ömründe olasın (…)” deyüp hakîr,

“Allâh’a ısmarladım” deyüp azm-i râh edüp orduya gelirken meğer benimle giden üç nefer yârânlarım Alî Dede mağârâsının sağ tarafında pinhân olup cemî‘i eylediğimiz musâhabetleri dinlerler imiş.

“Âdem bizim selâmımız almadı, ammâ seninle bu kadar kelimâtlar etdi. Ve senin üstün başın çamur rüsvây iken gûyâ bir yeni pâk esbâb geymişsin, ammâ yine esvâbın oldur. Bu ne acâ’ib temâşâdır” deyü anlar dahi ta‘accüb ede kalup üç kişi nevbet ile bir top güllesin götürüp Sadrıa‘zama getirüp,

“Söylemez Alî Dede’nin sultânıma emânet hedâyâsıdır. Gelecek kâfir gemilerine bu topu ursun. Gemileri feth edüp şimden gerü kal‘ayı çok döğmeyüp feth etsin vakti tamâm oldu, buyurdular” dediğimde cümle huzzâr-ı meclis eyitdiler:

“Bire Evliyâ *[300a]* Çelebi ol Alî Dede cemî‘i zamânda kimse ile tekellüm etmemişdir” dedikde,

“Biz anınla başka bir lisân-ı hâl ıstılâhât [u] ibârâtiyle nutk etmişizdir” deyü şaka-âmîz niçe gûne güft gûlar olup Sadrıa‘zam ol gülleye siyâh mürekkeb sürdürüp Defterdâr Ahmed Paşa’ya gönderdi. Ol dahi Kulkethudâsı Zülfikâr Kethudâ‘ya emânet gönderüp mahallinde topa koyup atsınlar dedi. Kethudâ dahi ol gülleyi yanında dâ’imâ hıfz ederdi.

Hikmet-i Hudâ der-ceng-i azîm-i deryâ: Mukaddemâ Göllük tarafında Fransa küffârının dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçdiği günün (–) gününde vakt-i Şâfi‘îde rûy-ı deryâda yüz yigirmi pâre kalyon ve kadırga ve ma‘unalar ile Duka ve Malta ve Papa ve Manya gemileri vech-i deryâyı bâdbânlarıyla bezeyüp vakt-i Hanefî oldukda cemî‘i kâfir gemileri Vezîria‘zamın koluna karîb yanaşup sabâhdan tâ vakt-i zuhra dek cümle meteris içre olan asâkir-i İslâm üzre top ve kumbara ve muşkat ve havân taşların bârân-ı la‘net gibi yağdırup meterislerde ve sıçan yollarında ve tabyalar ve siperlerde bir âdem baş göstermeğe aslâ kâdir olamadılar, zîrâ meterislerin deryâ taraflarında ardları açık olup siperleri olmayup cümle asâkir-i İslâm meydânda idiler, ammâ kal‘a tarafları metânet üzre siperli idi.

Venedik mavunalarının kırkar vukıyye kovuş topu atar gülleleri ve Fransa paturuna ve iryale ve kapudana nâmân galyonları batırdamayan topları ile büryân topların atup galyonları bir yanına dahi tıramola edüp cüyûş-ı müslimîne eyle top gülleleri urdu kim dokunmadık bir hatve yer kalmayup harâb u yebâb olmadık tabyalar ve siperler ve poyatalar ve külbe-i ahzânlar kalmadı. Ammâ hamd-i Hudâ bir yiğidin ayağı mecrûh olup gayri kimesnelere aslâ bir zarar isâbet etmedi. Ve bir tarafdan mel‘ûn kal‘a ol kadar

lağımlar ve kumbaralar ve havân taşları atdı kim zemîn ü âsımân dir dir ditredi.

Ammâ beri tarafda guzât-ı müslimîn “Küffâr-ı hîlekâr-ı nâbekâr kal‘adan orduyu basmağa çıkarlar” deyü müterakkibler idi. Ammâ küffâr kalyonlarının topları havfinden küffârın Göllük tarafında münhezim oldukları günden berü “Elbette küffâr gemilerle bir gün ordu-yı İslâm meterislerini toplar” mülâhazasıyla Sadrıa‘zam kolunda havfe düşülüp cümle yüz altmış pâre topların altmış ve yetmiş pâre topların deryâya çevirüp âmâde etmişler idi. Çünki küffâr bildi kim Türk’ün cemî‘i topları karada kal‘aya nâzırdır.

Hemân cümle küffâr gemileri kûh kûh(?) ederek bî-bâk ü bî-pervâ top altlarına mavuna ve kalyonları yakın gelüp deryâdan bizim meterisleri toplayup dururlarken hemân bir kerre bizim karada olan topların siperlerin açup ve mezkûr Alî Dede’nin sadrıa‘zama gönderdiği top güllesi karakatır nâm top içine Zülfikâr Kethüdâ Ağa *bismillâh* ile koyup bir fitilden cümle toplara âteş edince *el-azametullâh* cümle-cümle küffâr kalyonları ve kadırgaları ve mavunalarının direkleri ve serenleri ve kürekleri ve kıçları ve başları ve iremizeleri ve çaşdakları ve karina ve palavraları ve dümenleri ve kayalıkları ve fenerleri ve trinketaları ve babafinkoları ve’l-hâsıl cemî‘i küffâr gemilerinin çarmıhları ve ıstacaları ve çanakları ve orsa haçlı San Marko nâm tasvîrli bayrakları cümle hevâya perrân olup hemân kadırgaları ve ma‘unaları içinden bir sadâ-yı Allâh Allâh kopup,

“Meded atman, ümmet-i Muhammed. Biz ümmet-i Muhammed esîrleriyiz. Sizin top gülleleriniz bizi dahi kırıyor” deyü feryâd etdiklerince aslâ feryâd [u] figânlarına bakılmayup beri tarafdan dahi ziyâde suya berâber urulup küffâr kalyonlarının kıçları ve başları ve palavraları kayalıkları ve direk ve serenleri ve babafinkoları ve civadiraları darebât-ı güllelerimizden hevâda perrân uçarlardı.

Ve sokak sokak olup gemilerde kapular gibi delikler pençere pençereler-misâl açılup içinde olan küffârlar dâr-ı cahîme giderlerdi. Küffâr gemilerle deryâdan asâkir-i İslâm karadan kâmil ale’t-tevâlî dörd sâ‘at-i nücûmî ceng [u] cidâl-i mütemâdî olup hikmet-i kudret sâhibi Allâh ihsân ilhâm edüp Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa topçubaşıyla müşâvere edüp mukaddemâ Söylemez Dervîş Alî‘nin gönderdiği gülleli karakatır nâm topa Zülfikâr Kethudâ bir kerre niçe *bism-i İlâh* ile âteş edince cemî‘i küffâr kalyonlarının serdârı olan patur[una] nâm kapudan kalyonuna Alî Dede gönderdiği gülle isâbet edüp bi-emrillâhi te‘âlâ çak bârûd hazînesine gülle değüp *el-azametullâh* Deryâ-yı Sefîd bir kerre cûş [u] hurûşa gelüp tâ beri kara tarafında bir [zel]zele-i azîm olup derhâl deryâda olan dağ pâresi gibi kapudana kalyon ol isâbet eden Alî Baba güllesinden bir âteş-i sûzân zâhir olup gemi içinde olan cemî‘i küffâr tayr-ı ebâbîl gibi hevâya perrân münkalib olup doğancı pefteresi gibi ber-hevâ uçup kiminin kıçı ve başı ve kayalığı ve içinde olan iki bin aded kâmil cümle soltat mortatları ender hevâ mu‘allakast olup âteş-i Nemrûd ile büryân olup kimi karaya ve kimi deryâya düşüp mâ’idelere gıdâ-yı semek ***[300b]*** oldular.

Hattâ kiminin orta direği üç kat tabakalı direk idi, cümle çarmıh ve ıstaca ve çanaklarıyla ve orsa haçlı bayraklarıyla cümle ok gibi evc-i âsımâna ol ulu direk tayerân edüp bi-emri Hudâ ol direk küffârın deryâda başdardası üzre düşüp geminin beli kırılup iki bin kadar küffârıyla ol gemi dahi gark-ı âb oldu.

Ve ihrâk olan geminin içinde olan yüz elli pâre batırdama tuç topları ve yüz elli pâre batırdama saçma toplar ve cümle cebehâneleri ve sâ’ir mühimmâtları cümle hevâya

münkalib olup kimi deryâya ve kimi karaya düşerdi. Ve kiminin kıçındaki ve direk depesindeki altun fânûslarının dörd beşi dahi bizim kara tarafına düşdü.

Bu hâl-i pür-melâli sâ'ir küffâr kalyonları görüp içlerinde darabât-ı topdan soltatları da kalmayup cümle mecrûh-ı bî-dermân birbirlerin ısparçına nâm ipler ile çeküp bizim toplar önünden halâs olup me'yûs u münhezim karşu cânibde Istandina nâm cezîreye varınca iki aded kadırgalar ve bir aded kapudana kalyon ve bir aded riyale kalyonları gark-ı âb oldular.

Ve bu ihrâk olan büyük paturuna kalyon içün cemî'i esîr olan küffâr-ı füccârlar dediler kim,

"Bu deryâ, deryâ deyü halk olalı böyle bir büyük paturuna kalyon ve böyle bir binâ-yı kavî ve böyle cebehâneli ve dörd kat anbârı ve dörd fenerli ve iki kayalıklı ve kıçı bâğçeli ve içi kırk aded dükkânlı ve âb-ı hayât su sarnıçlı ve çarhlarla un değirmenli kalyon bu deryâ üzre olmamışdır. Ve içinde üç bin kîse asker hazînesi ve iki bin aded soltatlı gemi idi. Hattâ yandıkda müşâvere içün kalyonda yigirmi altı aded turvîn müşâvere sâhibi kapudanlarımız var idi kim her biri Fransa diyârının birer rükn-i a'zamı idi. Karada böyle kılıç yedik, deryâda Türk'den intikâm alalım derken anda dahi böyle rahneler gördük" deyü ağlaşup feryâd ederlerdi.

Ammâ hamd-i hudâ nass-ı kâtı' fehvâsınca sûre-i (–) [72] âyet-i şerîfi mazmûnu üzre gemileri ihrâk bi'n-nâr olup cümle küffârları gark-ı âb olup küffâr-ı bed-kâr içre gemilerinde bir vâveylâ ve vâveledâlar sadâsı kopup karârları firâra mübeddel olup cümle küffâr gemileri leb-i deryâdan alarka olunca hemân beride bizim asâkir-i nusret-me'ser tarafından bir sadâ-yı Allâh Allâh kopup taraf taraf ve kol kol cemî'i guzât-ı müslimînin gözleri tâs-ı pür-hûna dönüp kal'anın münhedim olan yerlerinden kemendbâzlık ve kemândârlık ve şemşîrbâzlık ve şehbâz u şehnâzlık ederek enderûn-ı kal'adan ve Yeni dîvâr kal'asının domuz hânelerinden koca kırçıl domuzların kellelerin galtân edüp alâ mele'i'n-nâs azîm yüz aklıkları olup iki yüz kelle ve yetmiş nefer yüzbaşı nâm kâfirleri başbuğuyla huzûr-ı sadr-ı Âsafa getirüp cümle serbâzânlara beleğan mâ-belağ surre ve atiyyeler ihsân [u] in'âm olunup hulûs-ı hâl ile sûre-i Nebe'de [73] mekâl-i hakîkat-me'âl ile küffâr-ı hâksârın ve füccâr-ı dûzah-karârın i'timâd eyledikleri kal'alarından derûn-ı dilden ve cân u gönülden henüz meyûs olup içerden taşra küffâr dahi ziyâde gürûh gürûh dilber kapudanzâdeleri çıkmağa başladı.

Hattâ Yeniçeri Ağası Abdî Paşa'ya bir pençe-i âfitâb mehtâb-ı âlemtâb bir Fransa mahbûbu kal'adan çıkup İslâm ile müşerref olup ismine Ömer dediler. Hakkâ ki eyle Ömer'i ömründe bir ferd-i âferîde görmüş değillerdir.

Bu hâl-i pür-melâlleri küffâr kal'adan göricek bildi kim Türk askeriyle eğer karada ve eğer deryâda söyleşmek muhâldir. Ve günden güne niçe bin küffâr açlıkdan taşra kaçup ve kılıç havfinden durmayup taşra ordu-yı İslâm içinde nân-pâre dilenüp matbahlarda hidmet edüp kimisi şeref-i İslâm ile müşerref olurdu.

Ve meterislerinde karâr-dâde olan kefereler bizim gâzîlere "Memet Beşe ve Amet Beşe ekmek var mı" deyü ekmek isteyüp hâs ve beyâz ekmek ve pişmiş kebâb verirlerdi, tâ bu mertebe küffâr muztaribü'l-ahvâl oldulardı.

Ve dahi öte Göllük tarafında ise günden güne bizim asâkir-i nusret-me'serimiz mansûr u muzaffer olup tâ kal'a dîvârının altlarına girüp yedi yüz mikdârı lağımlar atup ve gûnâ-gûn yürüyüşler edüp limandan içeri gemileri komaz oldular. Ammâ küffâr-ı anîd-i pelîd inâdına musırr olup bir ay dahi cân ve baş ile gayret-i bâtıl edüp ceng ederdi, ammâ yine her şeyde tenezzül üzre hareket ederdi. Lâkin bizim asâkir-i İslâm zabt [u] rabt olmadan kaldılardı. Askerin zabtdan kalmaları bu idi kim,

"Hemân bu kal'aya yürüyüş edelim. Emir Hudâ'nın, sere yazılan gelir. Üç yıl meterisde *[301a]* durup bu kadar kerre yüz bin guzât-ı müslimîn kırıldığın kim görmüşdür. Hemân dal kılıç olup kal'a içine girüp feth [ü] fütûh olup cümle ibâdullâh azâb-ı elîmden halâs olsunlar. Birkaç kerre yürüyüşler edüp kal'a içine girüp bu kadar bin baş ve diller aldıkda ağalarımız ve çavuşlarımız ağızlarımızdan kılıç ile bizi urup yürüyüş etmeğe komayup cümle gâzîlerimiz gerüye dönderdiler" deyü böyle gûnâ-gûn güft gûlar olmadan hâlî değil idi. Bir gün yine cümle üç bin aded sipâh serdengeçdileri gulû edüp,

"Tâ be-key biz bu renc-i anâyı çekeriz? Bize ibtidâlarımız veriniz, yine cenge duralım" deyü bir cem'iyyet-i kübrâ-yı azîm oldukda hemân vezîr-i müdebbir yeniçeri ocağına haber gönderüp cümle gâziyân-ı yeniçeriyân silâhlanup sipâh serdengeçdilerinin birkaç ileri gelen eşkıyâcalarını kelle paça etdiklerinde gayrileri Firârî tahallus edüp fesâd başı Sipâhîler Kethudâsı Sarı Kethudâ olduğu muhakkak olup "Nefy-i beled azl-i ebed" deyü Hanya'ya nefy olundukda akîbince âdem gidüp katl olundu.

Ve Tekeli Paşa kethudâsı Nüzûl Emîni Hasan Kethudâ dahi katl olunup niçe kimesneler dahi bu mâbeynde katl olunup asker içinde güft gû-yi fetret isyân tuğyân munkatı' olup yine ceng-i sultânîler olmada idi kim ta'bîri mümkin değildir.

Mukaddemâ atdığımız top ve tüfengler ve kumbara ve taşlar ve lağımlardan üçer dörder kat ziyâde atup gece ve gündüz küffâra aslâ ve kat'â göz açdırılmaz oldu.

Ve 1080 ibtidâsından "Aşağıdaki ordu-yı İslâm kal'a altına göç etsinler" deyü fermân-ı Sadrıa'zam sâdır olunca bu kadar bin dükkân ve bu kadar bin hânedânlar cümle göçüp kal'a altında meks edince mel'ûn küffâr yedi gün yedi gece tekrâr kudurup asker-i İslâma göz açdırmayup eyle toplar ve muşkat ve kumbaralar urdu kim bir vecih ile tahrîri kâbil değildir. Ammâ lağımları atılmadığından cemî'i asâkir-i İslâmın ve cümle ehl-i hıref esnâfâtın ve cümle hânedân sâhiblerinin küffârın bu mertebe top ve kumbara atdıkları aynlarına gelmeyüp evlerinin ve dükkânlarının önlerine sedd-i Ye'cûc-misâl siperler binâ edüp ve gûnâ-gûn müte'addid odalar ve havz u şâzrevânlar ve hammâmlar ve matbah ve niçe gûne imâretler inşâ olunup Hudâ hakkıyçün bir ânda bir yeni şehr-i azîm binâ olundu kim ta'bîr olunmaz.

Cümle asâkir-i İslâm pârekende ve perîşân iken cümle bir yere gelüp sürûr [u] şâdımânlar olup her bâr ceng-i mütemâdî olur oldu. Ammâ mukaddemâ asâkir-i İslâm küffârın lağımı ve kumbara ve taşları havflerinden her bir kol askerleri kal'adan birer sâ'at mesâfe-i ba'îde yerlerde meks etmişlerdi, ammâ küffârın her şeyde tenezzülü olmak ile cümle guzât bir yere gelüp âdem deryâsı cem' olup bu hâl üzre yine küffâr ile rûz-merre ceng-i azîm olmada.

Hamd-i Perverdigâr-ı Bîçûn sene 1080 Safer'inin gurresinde Yeni dîvâr kal'ası dahi

feth olup on iki aded koldan sıçan yolları hamd-i Hudâ Yeni kal‘anın dîvârı şaranpavlarının önüne varup meks olundu.

Yeni dîvâra mukâbil leb-i deryâda bir kûh-ı Demâvend bî-mânend tabya-i azîmi Sadrıa‘zam kethudâsı Mahmûd Ağa binâ edüp üstüne on iki pâre balyemez toplar koyup ammâ dahi mazgal delikleri açmayup hâzır-bâş durup cemî‘i Vezîria‘zam tevâbi‘âtı ve cümle sekbânları pür-silâh olup ol tabya etrâfında meterise girdiler.

Ve bu mahallerde fermân-ı serdâr-ı mükerrem sâdır olup yedi vezîr, yetmiş mîr-i mîrân ve yüz yigirmi aded mîr-i livâların cümlesi evkât-ı hamsede tabl ü nakkâre ve nefîr ü sûrnâ ve zîl [ü] bem ile gûnâ-gûn cengî harbîler her bâr henüz çalınmağa başladı, ammâ mukaddemâ aslâ bu kolda tablhâneler çalınmazdı, ammâ içerde küffâr her bâr gûnâ-gûn torompeteler ve erganon ve nâkûslar çalınup şâdımânlar edüp sadâsından durulmazdı, ammâ bu mahallerde küffâr ol kadar luturyan boruları çalmayup şâdımânîler etmez oldu. Bizim cengî harbîler çalınmağa başlayınca asker-i İslâm bildiler kim,

“Şimden gerü küffâr[a] hücûm ile yürüyüşler etmek mukarrerdir” deyü cünûd-ı müslimîn içre bir sürûr [u] şâdımânlar hâsıl olup kuvvet-i kâhireleri ziyâd ber-ziyâd oldu. Ve bu günlerde cemî‘i asâkir-i İslâm içinde dellâllar nidâ eyleyüp,

“Her kim ekmek ve tîmâr ve ze‘âmet ve sipâhîlik isterse dîn-i mübîn uğuruna gelsin yürüyüşdür, ma‘lûmunuz olsun” deyince azamet-i Hudâ guzât-ı müslimînler bildiler kim,

“Sâ’ir yıllar gibi yürüyüş değildir” deyü cümle guzât azîm tedârikler görüp İslâm leşkeri içinde ferah u şâdîler peydâ oldu kim kimesnede bir hidmetkâr ve oğul ve karındaş ve akrabâlar kalmayup cümlesi serdengeçdi yazılmağa gitdiler.

Göllük tarafında bir haftada on iki bin aded pür-silâh garîb yiğitler hâzır-bâş ***[301b]*** tahrîr olundular.

Ve dahi Vezîria‘zam kolundan yigirmi bin aded şehbâz ve bahâdırân gâziyân-ı mücâhidân nâmdâr yiğitler tahrîr olunup anlar dahi pür-silâh âmâde olup Cebecibaşı Yûsuf Ağa’ya ve Fazlı Kethudâ‘ya fermân sâdır olup,

“Bu mezkûr otuz iki bin aded serdengeçdi yiğitlere kollu kollarınca defter-i pâdişâhî üzre cemî‘i mühimmât [u] levâzımât cebe ve cevşen ve âlât-ı silâhların veresin” deyü fermân verildikde cümle garîb yiğitler müsellah ve hâzır-bâş olup yürüyüş “Bugün, yarın” deyü müterakkıblar iken derûn-ı kal‘ada olan küffâr Âl-i Osmân askerinin bu gûne velvele ve gulgulesinden nakş alup cân başlarına sıçrayup cümle bir yere gelüp müşâvere edüp derler kim,

“İşte Türk askeri bize amân u zamân vermeyüp şeb [ü] rûz göz açdırmayup ceng ederek Kızıl tabyamız alup andan içeri bin âdem girüp bir kat Yeni dîvârımız dahi alup andan içeri yedi yüz âdem öbür yeni dîvâr dibinde meterise girüp dağlar gibi şehrimiz içre şehre havâle tabyalar yapup henüz cengî harbîler çalmağa başlayup elbette bir gün yürüyüş edüp cümlemizi evlâd [u] ıyâlimizle kırup elbette kal‘ayı alır, buna ne çâre ve ne ilâc ve hîle ve tedârik edelim” deyü cümle kapudanları ve ceneralleri ve sâ’ir ser-i kârda olan mel‘ûnları müşâvere-i bî-savâb ederlerken hikmet-i Kâdir [ü] Kayyûm Sadrıa‘zam kolunda karakatır nâmlı bir mefret azîm topumuza âteş edince bu mezkûrûn melâ‘înlerin

meşveret etdikleri kubbe-i âlîsinin tâk-i Kisrâsına top güllesi isâbet edince ol kubbe-i azîm münhedim olup müşâverede olan mel‘ûnların yetmiş üç aded belli başlıları yam yassı basdırma-misâl taşlar altında basdırılup birkaç yüzü mecrûh olup kal‘a içre dibelik bir feza‘ u çeza‘ vâveylâ vâki‘ olup derhâl başpapasları cemî‘i ruhbânları başına cem‘ edüp,

"Bire meded kal‘ayı hemân Türk'e vere ile verelim. Andan her birimiz diyârlarımıza gidelim. Hemân bedenler üzre amân ey Âl-i Osmân diyelim, yohsa devlet-i Îsâ bizden ne kadar zamândır yüz çevirüp Meryem Ana'mız incinmişdir" dedikde hemân ol ân bir kayığa birkaç pîr-i muğân keferelerin eşbehlerin koyup leb-i deryâda olan meterislerimiz önlerinden bir top menzili alarka yerde bir kâfir kayığı geçüp beyâz bayraklar diküp Acısu başına varup yanaşdılar.

Ammâ bizim asâkir-i İslâm tarafından anlara bir kimesne rağbet etmeyüp yanlarına varmayup germâ-germ göz açdırmayup ceng [ü] cidâller olmada.

Hemân kayıkdan birkaç küffârlar beyâz bayraklarıyla bilâ-silâh uryânen leb-i deryâda olan bostâncılara çıkup,

"Amân ile biz barışsak gerek, var bize bir haber getir" dediklerinde bâğbânlar eydir:

"Biz barışmak istesek dahi geçen yıl barışırdık, ammâ yarın öbür gün yürüyüş edüp bu kal‘ayı kılıç ile kıra kıra alırız" dediklerinde hâh nâ-hâh bostâncılara niçe mâllar verüp meğer bostâncılar Yeniçeri Ağası Abdî Ağa'nın kethudâsı Semiz Mehemmed Ağa'nın bostâncıları imiş. Anlar yeniçeri ağasına gelüp ağa dahi Sadrıa‘zama varup ahvâli i‘lâm edüp Sadrıa‘zam çavuşbaşı ve subaşı ve Karakulak Ahmed Ağalara,

"Varun görün şu kâfirler ne derler?" deyü kâfire gönderüp bunlar dahi me'âl-i kelâmı kâfirden haber alup sâhib-i devlete küffârın sulha rağbet etdiklerinin haberin verince,

"Tiz şu kâfirleri vurun, kırın, kovun. İnşâallâhu Te‘âlâ biz kal‘ayı bir gün yürüyüşle alırız" deyü bu haber yine küffâra gelüp küffâr bî-tâb u bî-mecâl ve hâ'ib ü hâsir gerü kal‘alarına gitdiler.

Ale's-sabâh yine ol kayık beyâz bayraklarıyla gelirken ardı sıra bir kayık dahi nümâyân olup tâ küçük kal‘a altına varup anın muhâfızı olan Velî Paşa yanında bir kayık kalup birisi yine dünkü yerde Acısu kenârına yanaşup yine kovdular.

El-hâsıl kâmil üç gün bu hâl üzre küffâr hâ'ib ü hâsir gelüp giderlerdi. Tâ ki dördüncü gün oldu. Anı gördük, ale's-sabâ[h] kal‘anın münhedim olmayan Kızıl tabya burnunda Sadrıa‘zam kolu tarafında bir azîm büyük beyâz bayrak dikdiklerinde yeniçeri ocağına kal‘a içinden on aded belli başlı ve kara şapkalı muhteşem kapudanlar çıkup Vezîria‘zama haber olup anlar dahi Tercümânbaşı Panayot nâm kefereyi bir nefer kapucubaşısı ile kapudan paşaya gitdiler.

Kaplan Paşa ve Haleb vâlîsi Ebü'l-hayr İbrâhîm Paşa Göllük'den Sadrıa‘zam koluna gelüp Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa ile Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa sarâyları ortasındaki meydânda kefereler içün bir çetr-i mülemma‘ kurup anda kondurup rûz merre ellişer aded nertebânî ta‘âm-ı mümessek sükkerî taşıyup aç köpekler gibi yerlerdi. Hattâ açlıkdan çıkmış küffârlar böyle mümessek ve mu‘amberîn ta‘âmları ***[302a]*** yeyince bir kaçı ishâle uğrayup fesâd-ı ma‘îde ile hasta olup kal‘aya gitdiler.

Bu keferelere üç gün ziyâfetden sonra Ebü'l-hayr İbrâhîm Paşa ve Kaplan Paşa ve Abdurrahmân Paşa ve Yeniçeri Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa ve Zağarcıbaşı Ahmed Ağa ve cümle sipâhân ağaları ve her ocak ağalarından birer ağalar ta'yîn olunup ve niçe umûr-dîde ve kâr-âzmûde müsinn ü ihtiyâr iş görmüş ve niçe fütûhâtlarda bulunmuş âdemleri "Meşveret etsinler" deyüp tenbîh ü te'kîd olunup cümle âdemleri ve cümle sulha çıkan kefereleri Vâlî-i Haleb Ebü'l-hayr İbrâhîm Paşa'ya teslîm olunup "Anın re'y [ü] tedbîr-i ahseninden hâric bir maslahat görülmeye" deyü fermân olundu.

İbrâhîm Paşa dahi kal'a mukâbilinde Kuşaklı Manastır kurbunda bir topdan mahfûz yerde İbrâhîm Paşa bir müşâvere haymesi kurdu kim cümle zer-ender-zer atlâs ve dîbâ ve şîb ü zerbâf ile bir nakş-ı bûkalemûn çetr-i mülemma' kurdu kim gûyâ serâperde-i Süleymânî idi.

Ve Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa ve Defterdâr İbrâhîm Paşa ve Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa dahi anlar niçe gûne bârgâhlar ve hayme vü hargâhlar kurup sâ'ir ağavâtlar dahi münakkaş gûnâ-gûn zîbâ cergeler kurup küffârlar ile müşâvere etmeğe mübâşeret olundukda ibtidâ Ebü'l-hayr İbrâhîm Paşa yüz aded gümüş suhûnlar ve yüz aded fağfûrîler ve mertebânîler ile bir ziyâfet-i azîm etmişdir kim Kandiye altında böyle kand-ı nebâtlı mümessek ta'âm yenmeyüp belki İslâmbol'da bile tenâvül olunmamışdır.

Ba'de't-ta'âm cümle küffâra birer amân makramaların gerdânlarına bağlayup "Amânımız amândır, safâ geldiniz ve hoş geldiniz."

{Der-feth-i kelâm-ı İbrâhîm Paşa, berâ-yı sulh-ı kal'a-i Kandiyye}

"Şimdengerü sizden bir şâfî haber isteriz. Bu bir haftadan berü siz bu kayıklar ile Acısu kenârına neye gelüp giderdiniz? Ve bu kal'a üzre ne içün beyâz amân bayrağı dikdiniz?" dedikde küffârlar eyitdiler:

"Barışmağa geldik" dedikde İbrâhîm Paşa eyitdi:

"Ne gûne barışmağa geldiniz, bize hemân bir yararca doğru haber verin" dedikde anlar dahi eyitdiler:

{Der-beyân-ı müşâvere-i kelimât-ı küffâr-ı hîlekâr}

"Vallâhi evvellerde size bir elçimiz gönderüp, Tamaş dağından ötesi Hanya tarafları sizin olsun, Tamaş dağından beri Kandiye tarafları bizim olsun, demişdik. Geçen sene elçimizi kovup hâlâ Hanya kal'anız içre elçimiz mahpûsdur. Ammâ şimdi Kandiye'yi size verelim, ammâ sizden ricâ ve temennâmız oldur kim Şibenik'de ve İspilet'de ve Zadra ve Marina ve Ribniçse ve Mandalina ve Kamin nâmân kal'alarımızda sizin Bosna vezîri tarafından birer gümrük emînleriniz oturup gümrük mâlı tahsîl ederler. Ve sizin dahi cemî'i bender iskelelerinizde meselâ Mısır İskenderiyyesi'nde ve Akye ve Sayda ve Berut ve Şâm-ı Tarabulus ve Haleb ve İskenderûn, Alanya ve İzmir ve'l-hâsıl cemî'i iskelelerinizde dostluk içün bizim birer balyoz ve konsoloz ve beğzâdelerimiz otururlar. Bizim dahi bu Kandiye kal'ası içinde bir beğimiz otursun ve liman kurbunda bir mahalle beğimizin tevâbi'ât [u] levâhıkâtları sâkin olsunlar. Ve bir ricâmız dahi oldur kim bizim Suda kal'amız bir cezîre taşlık yerdedir. Aslâ bir zirâ'at edecek yeri yokdur. Ve İspirlonka adamız Karambusa cezîresimizde dahi eyle zirâ'at edecek yerler yokdur üçü dahi bî-hâsıl yerlerdir. Sizden ricâmız oldur kim bu zikr etdiğimiz üç pâre adalarımıza Girid adasından

anlara karşu yerlerde altışar mîl tûlen ve arzen topraklar verin, zirâʻat etsinler, sizin dostluğunuzdan kesilmesinler. İşte bir ricâ ve temennâmız budur" deyüp hâmûş-bâş oldular.

Cevâb-ı İbrâhîm Paşa-yı Ebüʻl-hayr

Eyitdi: "İmdi maʻlûm oldu kim yine siz kalʻayı vermeyüp avk [u] teʼhîr etmeğe çıkmışsız. İnşâallâh biz kalʻayı kuvvet-i bâzûmuzla alırız.

Baʻdehu ol Suda ve İspirlonka ve Karambusa adalarında sizin ne alâkanız kalır. Ve İstendiler ve Körfüz ve Zakilse ve Kefalonya ve Kotur ve İspilet ve Şibenik ve Zadra kalʻaların dahi bi-emrillâh feth etdiğimiz yakın zamânda görürsüz.

Ve sizin pây-ı tahtınız olan Venedik şehr[in] dahi alup vilâyet-i İslâmiyye'ye zamm ederiz. Sizin bizim toprağınızdaki Suda kalʻasında ve limanında alâkanız yokdur. Nezâketle mukaddem târîh edüp bizim deyü Suda'ya zirâʻat içün toprak isteyüp ricâ ederiz derler. Kalkın şuradan, yıkılın gidin bu yerden, yohsa inşâallâh sabâhın sizin gözlerinize bir görünecek vardır" deyü bu kâfirleri İbrâhîm Paşa kovunca hemân cümle küffâr, amân sultânım deyüp yüzlerin yerlere sürüp,

"Sulh [u] salâhı nice isterseniz eyle olsun" deyü {yalvarup} tekrâr ricâ etdiklerinde Defterdâr Melek İbrâhîm Paşa ve Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa ve Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa yüklerin yukaru bâlâya koyup evc-i istiğnâ tarafında olup eyitdiler: ***[302b]***

"Bu melʻûn küffârlar ile böyle sulh etmek muhâldir. Tiz çadırları bozsunlar ve germâ-germ yürüyüşler olsun" dediklerinde âlet-i mülâhaza ve maʻaʼl-kerâhe birkaç çadırları bozup paşalar kalkup gider şekillerinde olduklarında hemân küffârların akılları başlarından gidüp cümle vüzerâların ayaklarına düşüp yüz bin gûne ricâlar eylediler ve yine çadırları kurdular ve müşâvereye durdular ve müdâr[â]lıca sözlere mübâşeret etdiler.

"Meded sultânım kalʻada aslâ alâkamız kalmasın. Cümle cebehâne ve hazînesi ile pâdişâha teslîm edelim. Ve mezkûr üç aded adalarımıza cezîre-i Girid'den altışar mîl toprak istemeyelim. Ve ol üç aded cezîrelerin limanlarında bile alâkamız olmasın. Hattâ (Suda lima) Suda limanına sizin ve bizim gemilerimiz yanaşup lenger bırağup sizin olsun. Ve limanda avladığımız balıkların öşr-i sultânîsi bile sizin olsun kim Hanya kalʻanız kullarının aklâmları mâlı olsun. Ammâ lütf edüp Âl-i Osmân bir ankâ pâdişâh-ı zeviʼl-iktidâr-ı Cem-cenâb pâdişâh-ı Haremeyn [ü] Irâkeyn'dir. Bu mezkûr üç pâre adacıklar bizim olsun, andan mâʻadâsı sizin olsun" deyince hemân Abdurrahmân eydir:

"Bire melʻûnlar! Şu Kıbrıs adasın sizin elinizden Sultân Selîm-i Sânî aldıkda etrâfında bir ilişik cezîre komadı. Şu bir Suda'yı ve Karambusa'yı ve İspirlonka cezîrelerini sizde komak ihtimâlimiz yokdur." dedi. Defterdâr Melek İbrâhîm Paşa eydir:

"Bire! İnşâallâhu teʻâlâ biz Çuka adalarının ikisin dahi feth ederiz" deyüp kalkınca Ebüʻl-hayrsız İbrâhîm Kethudâ Paşa:

"Eyle olsun. Suda ve İspirlonka ve Karanbusa adaları siz[in] olsun" deyince Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Ağa ile Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa eyitdiler:

"Yâ bu ne gûne sulh olur kim bu üç pâre cezîreler(e) kâfirde kala ve Suda kalʻası Girid cezîresinin karnında iken kâfir elinde kala. Bu cezîre-i Girid nice kâfir

elinden alınmış ola, lafzen alındı ve ma‘nen alınmamış ola” dediklerinde Ebü‘l-hayr İbrâhîm Paşa eydir:

“Sâhib-i devletin söze bendedir. Ol üç pâre adalar kâfirde kalsın” dedikde cümle küffâr şapkaların hemân hevâya atup şâdımân oldular. Cümle müşâvere halkı bî-dermân kalup gaşy oldular. Bu sözden sonra küffâr hazz etdiklerinden,

“Sizin dahi ne ricânız var ise kabûl-i makbûlümüz olsun” dediklerinde Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa

“Mısır yolu deryâsı içre bizim huccâc gemileri cümle Akdeniz’de emn [ü] emân olsunlar” dedikde cümle küffâr

“Bizim boynumuza olsun. Anlar Mısır’a ve Şâm’a ve Şâm Tarabulusu’na ve Mağrib Tarabulusu’na varup gelmeleri bizim uhdemizde olsun” [de]diler. Hemân Melek İbrâhîm Paşa

“Manya vilâyetinden ve Aya Mavra ve Kotur kıyılarından ve Akdeniz içre olan adalarımızdan cümle el çeküp beytü‘l-mâl-i müslimîne gümrük vermeğe inâd ve muhâlefet etmen” dedikde cümle küffâr,

“Sem‘an ve tâ‘aten” deyü yigirmi aded mâdde anların ricâsı ve elli altı aded mâdde bizim ricâlarımız tarafeynden makbûle geçüp fâtiha okunup sene 1080 târîhinin mâh-ı Rebî‘u’l-âhir’inin beşinci gün,

“Es-sulhu hayrun” deyüp sulh [u] salâh ile kal‘anın cânib-i erba‘asında vere beyâz bayrakları dikilüp asâkir-i İslâm içinde bir sürûr [u] şâdımân oldu, ammâ mel‘ûn kâfir böyle ricâ etdi kim,

“Yâ biz kal‘adan çıkınca yine cengimiz cengdir” dedikde bizim ser-i kârda olanlarımız da aşağı komayup,

“Eyle olsun” deyüp kâfire ruhsat verüp yine rûz merre azîm ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl olup bir yanında kal‘a tabyaları üzre beyâz vere bayrakları ve bir yanından kâfirler ve müselmânlar içeriye ve taşraya girüp çıkmada, yine germâ-germ ceng-âşûb olup bu kadar âdem şehîd olmada. Cümle âlem halkı âlem-i hayretde kalup,

“Bu ne gûne sulh [u] salâhdır” deyü Kethudâ İbrâhîm Paşa’ya şütûm-ı galîza ederler idi, Melek İbrâhîm Paşa ve Abdurrahmân Paşa’ya ve Zülfikâr Kethudâ‘ya hayr du‘âlar ederlerdi. Hattâ bu sulh esnâsında Sadrıa‘zamın çalıcı mehterbaşılığından çıkup serdengeçdi ağası olan Yûsuf Ağa ve niçe bin aded güzîde gâzîler bu sulh arasında cümle hürr-i şehîd olup az kaldı kim bir fetret-i azîm ola.

Yine böyle iken tarafeynden niçe yüz lağımlar atılup ve niçe bin kanlar saçılup ve yine rûz merre çadırlarda gûnâ-gûn müşâvereleri İbrâhîm Paşa küffârlar ile edüp yine germâ-germ gavgâ ve ceng [ü] cidâller olup kâh İbrâhîm Paşa küffârın sözlerine kâ’il ve kâh kefereler İbrâhîm Paşa’nın sözüne kâ’il olmayup bu gûne şütür-be-gürbe mu‘âmelelere aslâ kimesnenin aklı ermeyüp ve yüz sene mu‘ammer olmuş âdemler böyle sulh görmeyüp âlem-i hayretde kalmışlardı.

Hulâsa-i kelâm *[303a]* bu hâl üzre kâmil bir hafta keşâ-keş tarafeynden müşâverelerde

iken gûnâ-gûn neberd-i azîmler olup bir gün yine küffâr müşâverelerinde bir gûne ricâ eylediler kim,

“Sizin İslâmbol Galatası içre bizim bir erganon kenîsemiz var idi. İhrâk olmağile hâlâ mu‘attal durur. Anı evvelkiden a‘lâ amâr edelim ve sizin zindânlarınızda olan bizim Venedikli hıristiyan esîrlerimiz bize cümle verin” dediklerinde hemân Abdurrahmân Paşa:

“Yâ bizim yigirmi yedi yıldan berü sizde olan esîrlerimizi siz de bize verin” dedikde küffârın nutka mecâlleri kalmayup,

“N’ola biz de size müselmân esîrlerinin yigirmi yıldan berisin verelim. Ammâ sizin cemî‘i iskelelerinizde bizim balyozlarımız ve konsoloz ve koncolozlarımız evvelki gibi otursun ve bizim balyozumuz pâdişâh-ı İslâm dîvânında Fransa balyozunun üst yanında iskemlede otursun. Cümle iskelelerinizde ve karada olan Haleb’de ve Kudüs’de ve Şâm’da ve cümle yollarınızda papaslarımıza ve bâzergânlarımıza aslâ rencîde-i hâtır olunmasın. Sizin sizde ve bizim bizde kânûn-ı Sultân Süleymân üzre olsun” dediklerinde hemân hakîrin karârı kalmayup,

“İmdi eyle ise Süleymân Hân’ın Kilis kal‘asın bize yine teslîm edin” dediğimde cümle,

“Âferîn Evliyâ Çelebi, eyle olsun” dediklerinde İbrâhîm Kethudâ Paşa eyitdi:

“Hele o bir bî-hâsıl ve bî-nef‘ kal‘acıkdır” dedikde yine tekrâr Fâtiha tilâvet olunup küffârın cemî‘i ricâları hayyiz-i kabûlde vâki‘ olup İbrâhîm Kethudâ Paşa eydir:

“Sizin her ricânız makbûle geçdi, ammâ bizim dahi sulhumuz böyle olsun kim Abdurrahmân Paşa karındaşımız demin buyurduğu gibi Akdeniz’de emn [ü] emân olsun ve sizin bir gemileriniz Akdeniz’in garb yakasında gezmesin.

Sizin Zadra ve Şibenik ve İspilet ve Korubağa nâm körfeziniz iskelelerinde bizim yine emînlerimiz otursun.

Sizin Zadra kal‘anız câniblerinde bizim Nadin kal‘ası ve Sadvurya ve Pakriçse ve Zemonik ve Sedd-i İslâm ve Poliçnik ve Virene ve Oburça ve Tin ve Karım ve Sibin ve Kinin ve Usturumça ve Kırka ve İsgıradin ve Kamin ve Kaminkrad ve Velim ve Rakıbniçe ve Korlad ve Dirniş ve Verlika ve Odvina ve Lika ve Bihke ve Korpa ve Kosdaniçe ve Vahak ve Cite ve Porolok ve Hilevne ve Gılamuc ve Karaorman ve bizim Kilis sancağında ve Rabçina(?) sancağında ve Kırka sancağında ve Hersek sancağında olan yetmiş altı pâre kal‘alarımızda ve’l-hâsıl Bosna vilâyeti defterdârlığı defterinde cümle yüz toksan dörd pâre kal‘alarımızın ve hudûdundaki vilâyet-i Hırvadistân’da aslâ alâkanız olmasın, biz anları cümle amâr ederiz.

Ve Hersek sancağında Nova ve Kombor ve Kulobuk ve Risna ve Pive ve Nikşik ve Zatarnak ve Durobnak ve Banyan kal‘alarımızdan tâ sizin Kotur kal‘anıza varınca ve sizin Risna kal‘anız bâğlarına varınca alâkanız olmasın” denildikde cümle küffâr,

“Baş üstüne eyle olsun” deyüp bu hâl üzre yine Fâtiha okunup tarafeynden üç yüz altmış altı mâdde üzre kâmil iki hafta keşâkeş müşâvere-i azîmler olup cümle mevâdlar sicillâtlara makyûd-ı murakkam olunup Vezîria‘zama arz olundu.

Anlar dahi bu sulh [u] salâhı dahi cümle kabûl etdiklerinde Sadrıa‘zam-ı mükerrem [ü]

müdebbir fermân etdi kim,

“Tiz müşâvere-i sulha çıkan kâfirleri cümle göz hapsine koyup rehin dursunlar” deyü fermân gelüp “Bizim rehinimiz dahi içeri” deyü fermân-ı Âsaf oldukda Yanyalı Arslan Paşazâde mîr-i mîrân Bebr Paşa ve sipâh ocağından altı bölük ağaları ve yeniçeriyân zümresinden Ellidokuz Mehemmed Ağa ve’l-hâsıl cemî‘i ocakdan birer ağa kal‘a içine rehin girüp cümleye müstevfâ konaklar verüp ammâ ta‘yînât vermeğe iktidârları olmayup bu ağavâtlar içeri girirken bu abd-i kemter Göllük tarafındaki Yassı tabya üzre dal kılıç olup ibtidâ bu abd-i kemter Kandiye’nin fetih ezânın okumak müyesser oldu. *Elhamdü lillâh hâzâ min fazlı Rabbî.*

Cümle ağavât rehin ağalar ve paşalar ile hakîr içeri kal‘aya girdikde *sümme elhamdü lillâh* tarafeynden ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl men‘ olup ortalık âsûde-hâl olup top ve tüfeng ve kumbaraların sıyt u sadâları münkatı‘ cümle mahlûk-ı Hudâ emn-i râhatda olup tekrâr kal‘a dîvârlarının tabyalarına ve cümle ebrâclarına tekrâr beyâz bayraklar dikilüp cemî‘i guzât-ı müslimîn meydân-ı Arasât’da benî âdem Sûr-ı İsrâfîl günü nice yerden çıkarsa cümle guzât dahi üçüncü yıldan sonra meteris yerlerinden baş gösterü[p] çıkdıklarında cümle secde-i Sübhân edüp guzât-ı müslimînlerin mürde dilleri hayât buldular. ***[303b]*** Ammâ,

Hikmet-i Hudâ: Bir gün limanlık olup cümle küffâr gemileri kal‘a altına giremediler, ammâ yine var kuvvetlerin bâzûya götürüp kırk pâre kalyonları kal‘a altına hırâş-ı cân çekerek yanaşup sandal ve kayıklar ile esbâbların taşımağa şürû‘ etdiler, ammâ çok küffâr gar[k]-ı âb oldular.

El-hâsıl Sadrıa‘zamdan bir ay mehil istediler. Sâhib-i devlet hâh nâ-hâh yigirmi beş gün mehil verdikde cümle guzât,

“Devletli vezîr! Kânûn-ı sultânî üç gündür. Bunlar yigirmi beş günde kal‘ada top ve tüfeng ve cebehâne komayup cümle gemilere taşırlar” deyü feryâd etdiklerinde feryâdları mesmû‘a olmayup yigirmi beş günde kal‘anın cümle zî-kıymet esbâb-ı eşyâların ve cemî‘i girân-bahâ âlât-ı silâh cebehâneleri ve mahbûb ve muhakkaş serâmed topların ve niçe kerre yüz bin güllelerin gülle gülle taşıyup ve cemî‘i sağîr ü kebîr avret ve oğlanlar gemilerle karşu Istandiye adasına taşırken meğer kalyonlara topları korken ku[r]nal nâm iplerden toplar gemilerinin içine uçup karşu tarafa giderken üç pâre gemileri bu kadar bin avret ve oğlanlarıyla döne döne üç pâre gemileri gark oldular. Eyle bozulup târumâr olmuş gemileri var idi kim içinde aslâ cengcisi olmayup ve kürekçileri kalmayup iki gemileri dahi avret ve oğlanları ile gark oldular. Ve cemî‘i tahmîlât mühmelât mâl-â-mâl iken karaya vurdular. Ve ba‘zı soltat gemileri doldurup anbâr ağızlarına dak yükledüp bu neferâtsız gemileri donanmış gemilerinin ortasına alup yelken açup üçer üçer gemiler bu hâl üzre karşu Istandiye adasına geçerlerdi.

Bu hâl üzre kâmil yigirmi beş gün tamâm olup yigirmi altıncı gün(ki) on pâre mükemmel donanmış kadırgalar ile limana girüp lenger endâht oldukda asker-i İslâm içre bir güft [ü] gû olup,

“Kal‘adaki küffâra Rimpapa’dan bayrağile on bin aded imdâd gelmiş” dediklerind[e] kal‘a içindeki rehin olan paşalara,

“Bunun aslı nedir?” deyü âdem gönderdiklerinde rehin paşalardan ve ağalardan aslâ nâm [u] nişân olmayup meğer karşu adaya cümle rehinleri götürmüşler.

“Bire aslı nedir?” derken ve küffâr,

“Şimdi kadırgalarımıza ceneralimiz ve beğzâdelerimiz ile binüp gideriz” derken hemân âmedânî Kızıltabya üzre bir küçücük kırmızı Kızılelma papası bayrağı dikilüp kal‘a içinde bir Yajuj ve gırîv ü feryâd sadâsı içre bir yaylım top ve tüfeng sadâsı şenliği olup dendân-ı bedenler üzre bir küffâr görünmez oldu.

Meğer ol gece bizim kal‘a içinde olan esîr ümmet-i Muhammedlerimizle rehin paşaları ve ağaları karşu adaya geçirmişler. Bu hâle ve bu papa bayrağı ahvâline asâkir-i İslâm vâkıf-ı esrâr olunca azamet-i Hudâ cemî‘i ocak ağaları ve cümle ocak çavuşları nidâ edüp,

“Bire gâzîler sulh bozuldu. Herkes meterisli meterislerine girsinler” deyü tenbîh [ü] te’kîd olundukda cümle gâziyân-ı mücâhidân,

“Yâ Rabbî bu ne belâ-yı azîm olur?” deyü herkes kabir azâbından halâs olmuşken yine meteris kabirlerine diri dirliklerinde girüp âmâde durdular, ammâ görünürde bir kâfir yok.

Derhâl Sadrıa‘zam rehin olan kâfirlerden,

“Bu ne hâldir ve bu ne gûne kırmızı papa bayrağıdır?” deyü su’âl olundukda anlar da,

“Nesne yokdur. Eğer sulha muğâyir bir şey’imiz var ise bizi pâre pâre eylen. Ancak kal‘adan bugün çıkup size teslîm etdiğimiz mahalde bizim Sanmarka sancağı ile kal‘ayı teslîm etmeğe nâmûs edüp bize Kızılelma papası bu kadar zamân imdâd etmeyüp şimdi biz size kal‘ayı verecek mahalde bu on pâre kadırga ile papa bayrağın göndermiş. Papaya rağmen biz de anın bayrağın size karşu diküp top şenlikleri edüp anın bayrağıyla size kal‘ayı vere deyü bayrak dikdik.

Ve sizin kal‘a içre rehin paşa ve ağalarınızı karşu adaya gönderdiğimizin aslı oldur kim bizim cümle emvâl [ü] erzâklarımız şimdi karşu adada dağlar gibi yığılmışdır. Bu gelen on pâre imdâd papa kadırgaların sizin Cezâyirli ve Tunuslu ve Tarabuluslu yüz pâre kalyonlar ile henüz size imdâda gelirken bu papa gemileri anlara râst gelüp bunlar kaça kaça Istandiye adasında karâr etmeyüp bu Kandiye limanına dar düşdüler. Biz dahi Barbariyye Cezâyirliden havf edüp karşudaki mâlımız Cezâyirli urmasın deyü rehin paşaları ve cümle ağavâtları yasakçı gibi ale’l-acele karşu cezîreye gönderdik. Yohsa kal‘ayı size Allâh mübârek eyleye.

Ve bu tüfeng şenliği nedir? derseniz, cümlemiz mezârlarımıza varup vedâ‘laşma ziyâretleri ***[304a]*** edüp şâdımân etdiğimizdir.” deyü Îsâ ve Meryem’e yemînler etdiler. Hakîkatü‘l-hâl eyle imiş.

Haberin sıhhati alınup cümle guzât yine meterislerde ol gece kalup ertesi gün sene 1080 mâh-ı Cemâziye’l-evveli’nin gurresinde yevm-i Cum‘ada kuşluk vaktinde cümle altı bin altı yüz altmış altı aded kal‘a ve sâ’ir cebehâneler ve sâ’ir hazâ’in ve mühimmât anbârlarının cümle miftâhların vekîl-i pâdişâh-ı âlem-penâh olan fâtih-i Kandiye Fâzıl Ahmed Paşa’ya miftâhları teslîm edüp cenerali ve kapudanları cümle a‘yân-ı kibâr ile vedâlaşup gideceklerinde karşu cezîreye gönderdikleri rehinlerimiz olan paşa ve ağavâtların yerlerine kırk aded kapudanların dahi kal‘ada rehin alıkoyup cümle küffâr

şikeste beste meksûrü‘l-bâl ve dil-haste ve mecrûh ser kec-gerdân olup köse sakalların yolarak ve parmakların ba‘zıları gözlerine sokarak niçesi

“Bu günü görmeyeydim” deyü gözlerin çıkararak feryâd u figân u nâlişler ile ağlayarak kal‘anın şimâli mukâbelesindeki on iki mîl Istandiye adasına gidüp anda lenger endâht oldukları ân Sadrıa‘zam fermân edüp cümle yeniçeri ocağı ve cümle cebeciyân ve topçuyân ve gayri sipâhân ocakları derûn-ı kal‘aya girüp cemî‘i sokak başların zabt u rabt edüp cemî‘i miftâhları teslîm olunan kapuları ve cebehâneleri ve cümle hazîneleri ve ma‘âdin anbârların ve mühimmât levâzımâtların kol kol ahz u kabz etdiler.

Eğer bu cümle girüp bildiğimiz ahvâlâtları firâden firâdâ tahrîr eylesem bir mücelled kitâb olur, ammâ bu seyâhatde tahrîr etmeğe aslâ liyâkatim olmayup bu kadarca ile iktifâ olundu, zîrâ cemî‘i vekâyi‘âtların terkîm etmek makdûr-ı beşer değildir.

Hamd-i Bâr-i Te‘âlâ sene 1077 mâh-ı Zilhiccesi’nin ikinci gün kal‘a-i Kandiye altında meterise girilüp bu âna dek kâmil otuz bir ay olup gece ve gündüz sayf [u] şitâda ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâller olup âhır-ı kâr sene 1080 târîhinin mâh-ı Rebî‘u’l-âhir’inin beşinci gün kal‘ayı vere ile verüp içerde yigirmi beş gün tekâ‘üd edüp yine sene-i mezbûrun Cemâziye’l-evveli’nin gurresinde Cum‘a gün kal‘ayı teslîm edüp seg ber-sahrâ deyüp ka‘r-ı girdâba gitdiler, *ve’s-selâm.*

Ammâ hikmet-i Hudâ: Kal‘a fethinden mukaddem Bî-zebân Alî Dede ile müşerref oldukda hakîr su’âl edüp,

“Sultânım, inşâallâh kal‘a ne zamân feth olur?” dediğimde,

“Otuz iki dişim çıkardığım otuz iki aya delîldir. Ba‘de’l-feth benim cenâzemde bulunup beni gasl edüp Yeşil Kol Sultân yanında defn eyle” deyü nutuk buyurdukları günün otuz ikinci ayında feth olup ba‘de’l-feth rûh teslîm edüp cemî‘i guzât-ı müslimîn cenâzesinde hâzır oldukda hakîr mağârâsı içinde cesed-i şerîfin gasl ederken ûd [u] amber ve za‘ferân ve benefşe ve gülâb-ı kudret râyihalarından demâğım mu‘attar olup cemî‘i fukarâ-yı mücâhidâ[n] tevhîd [ü] tezkîre meşgûller iken hemân merhûm Alî Dede’nin cesed-i şerîfin gasl ederken sadr-ı şerîfi üzre bir kırmızı hatt ile “Mağsûl ü merhûm u mağfûr” lafızları zâhir oladüşüp cümle âşıkân-ı gâziyân bu hattı görüp “sübhânallâh” deyüp âlem-i hayretde kaldılar.

Hakîr dahi ale’l-acele techîz [ü] tekfînin görüp yetmiş yerden âb-ı zemzemli kefenler gelüp cümlesine Alî Dede’nin vücûdun sarup sarmalayup bir tâbût içre koyup yüz bin guzât-ı müslimîn namâzına hâzır olup edâ-yı salât oldukda hemân bir cân Alî Dede’nin mağârâsı içinde gasl olunan çirkâb suyundan kana kana içüp ol dahi Alî Dede gibi bî-zebân olup mağârâya girüp kaldı.

Bu dahi garîb temâşâdır deyüp Alî Dede’nin tâbût-ı şerîfin bu kadar bin guzât parmak üzre götürüp Kara Şehîdlik mahalde mukaddemâ defn etdiğimiz Yeşil Kol Sultân ile bizim şehîd olan Hindî Baba Mansûr’un yanında defn edüp kabr-i şerîfi üzre niçe bin fukarâlar Yâsîn-i Şerîf tilâvet edüp niçe yüz fukarâlar meşhedi üzre kırk gün kırk gece kalup hatm-i şerîfler tilâvet ederlerdi. *Rahmetullâhi aleyh,* rûhlarıyçün el-fâtiha.

Hâlâ Yeşil Kol Sultân ve bu Söylemez Alî Dede ve hakîrin refîki Hindî Baba Mansûr

Dede hâlâ ziyâretgâh-ı hâss [u] âmmdır, *kaddesenâllâhu bi-sırrıhi'l-azîz.*

Hamd-i Hudâ böyle azîz sultânların hidmetlerinde bulunup ve Kandiye gazâsı gibi bir gazâ-yı ekberde bulunup ibtidâ vere günü Göllük tarafında Cennet kapusu nâm ta'bîr etdikleri mahal üzre fetih ezânı okumak hakîre müyesser oldu. Cenâb-ı Hallâk-ı âlem dahi niçe gazâlarda ezânlar ve bâng-ı Muhammedîler çekmek hakîre müyesser ede, *âmîn yâ Mu'în.*

Hudâ-yı müte'âl hakkıyçün fâtih-i Hanya gâzî ve sa'îd ü şehîd *[304b]* Yûsuf Paşa yılı bu ezân okuduğumu vâkı'amda gördüm idi kim Kandi[ye] feth olmuş, hakîr elimde kılıcımla ezân okumuş idim. Hamd-i (hamd-i) Hudâ yigirmi beş yıldan sonra rü'yâ-yı sâliham gelüp zuhûr edüp Kandiye dîvârı üzre ezân tilâvet etmek ibtidâ bu hakîre müyesser oldu.

Ba'dehu cemî'i guzât-ı İslâm kal'a içine taşra ordudan taşınup gürûh gürûh kal'aya girüp bir haftada Hunkâr câmi'i olan kenîse-i azîmi pâdişâh-ı âlem-penâh içün bir câmi'-i beytullâh-ı mu'azzam edüp bu hakîr yine beyâz buyurdu-i şerîf ile ibtidâ bu câmi'de Cum'a ezânın tilâvet [edüp] cemî'i mü'ezzinânlara re'îs-i Bilâlî olup du'â-i hayr ile cemî'i şehîd [ü] şühedâları ve hukûkun kesb etdiğimiz efendilerimizi ve cümle huccâc-ı müslimîn ve guzât-ı müslimîni ve pâdişâh-ı dîn-i İslâmı ve Serdâr-ı mu'azzam Fâzıl Ahmed Paşa ibn Köpürlü Mehemmed Paşa'yı ve sâ'ir hâzırûn-ı cemâ'at-i gâziyân-ı mücâhidânları du'â-i hayr ile yâd edüp cemî'i yetmiş seksen bin aded huzzâr sığâr u kibâr guzât-ı müslimîn âmîn deyüp bir rûhânîce du'â hırmeni etdim ki Hudâ âlimdir girye vü nâliş ü feza' u çeza' ile âmîn deyüp feryâd etmedik âdem kalmayup *elhamdü lillâh sümme elhamdü lillâh* ki yigirmi yedi yıldan berü bu hasretü'l-mülûk olan Kandiye fethinde sağ bulunup ibtidâ Cum'a namâzında böyle d[u'â-yı] hayr hırmeninde bulunduk, deyü cümle guzât hamd [ü] senâ edüp yüzlerin gözlerin yere sürüp sürûr [u] şâdımânîler edüp du'âları kabûl-i dergâh-ı Hayy [u] Vedûd ola.

Hikmet-i Hudâ: Bir hafta içre bu Hunkâr câmi'inin mihrâbı ve minberi ve mü'ezzinân mehâfili tamâm olup zîr-i zemînlerinde olan medfûn lâşe-i keferelerden tathîr ve cemî'i kenîselerd[e] mülevvesât-ı müşrikînden tathîr ü termîm olunca donanma-i hümâyûn ile Hanya'dan seksen pâre kadırga ile altun alemli ve altun fenerli ve zer-ender-zer ü zîvere müstağrak olmuş başdarda-i hümâyûn ile ibtidâ Cum'a gün Kapudan Kaplan Paşa vekîli Hanya vezîri Ankebût Ahmed Paşa donanma ile bile gelüp Kandiye limanında lenger endâht olacak mahalde Kandiye kal'asından ve liman kullesinden donanma-i hümâyûna safâ geldin deyü bir fitilden bin altmış pâre top atup donanmaya şâdımânlar etdiler kim zemîn ü âsımân dir dir ditredi.

Ve donanma-i pâdişâhî keştîleri dahi "Gazânız kutlu olsun" deyü cemî'i kadırgalar ve başdardadan bir yaylım tüfeng ve bir yaylım top şâdımânları edüp âsımân-ı nîl-gûn ra'd-vâr güm güm gürleyüp bârûd-ı siyâh ile ebr-i kebûd siyâh-gûn olup âteş-i top-ı kûblardan gûyâ Deryâ-yı Sefîd tutuşup âteş-i Nemrûd içinde kalup eyle top u tüfeng şâdımânîleri oldu kim diller ile ta'bîr ve kalemlerle tahrîr ve kilk-i me'âl ile tastîr olunmaz.

Bu hâl üzre kal'adan ve donanma gemilerinden yedi kerre biri biri akîbince şâdımânlar olup Deryâ-yı Sefîd ve kal'a-i Kandiye murğ-ı semender-vâr âteş-i Siyâvuş içinde kaldı.

Ammâ karşu Istandiye adasında hâb-ı dûzaha yatan küffârlar bu şâdımânları seyr [ü]

temâşâ edüp derd-i derûnlarından azâb-ı dâr-ı cahîmde kaldı.

Hemân beri cânibde Sadrıa‘zam tarafından cemî‘i asâkir-i İslâma alaylar fermân olundu kim cümle pür-silâh olup Sadrıa‘zamı alay-ı azîm ile ibtidâ Cum‘ada kal‘a içine girüp eyle alay-ı Muhammedî oldu kim tâ ordu-yı İslâm içinde Vezîria‘zam otağından Kandiye kal‘asına gelince bir sâ‘atlik yerde yer götürmez deryâ-misâl asker ile zemîn mâl-â-mâl olup yollar üzre kurbânlar tarafeynde kesilüp ve yemîn ü yesârda selâma duran gâziyân-ı mücâhidânlara sadakalar ihsân u in‘âm olarak kat-ender-kat asâkir-i İslâm içinde merdân-ı Hudâ gibi şîr-i merd-i dilîr Fâzıl Ahmed Paşa-yı vezîr ibn vezîr iki tarafına güler cemâl ile selâm vererek güzer edüp Hunkâr câmi‘i dervezesinde esb-i sabâ-peymâsından nüzûl edince yemîn ü yesârda selâma duran gâziyân-ı fakîrâna cümle yigirmi bir kîse bezl-i ihsân edüp Cum‘a namâzın edâ etdikde yine hakîr ser-mü’ezzinânlık edüp ibtidâ hutbeyi Şâm-ı cennet-meşâm müftîsi (–) Efendi hitâbet edüp hakîr yine bir du‘â etmişimdir kim vasfında lisân kâsırdır.

Ba‘de salâti’l-cum‘a Sadrıa‘zam kal‘a içinde limana nâzır bir sarây-ı azîmi zer-ender-zer ile müstağrak-ı envâr edüp anda sâkin oldukda tenbîh olunduğu minvâl üzre Kandiye kal‘asının der-i dîvârları üzre yüz bin aded tüfeng-endâz asâkir-i İslâm pür-silâh hâzır-bâş olup ibtidâ limanda başdarda-i hümâyûn ki rûy-ı deryâda lenger-endâz olup cemî‘i kadırgaları filandıralar ve sancağ u bayrağ ve alemlerle zeyn edüp çarmıhlarda cânbâzlar resen-bâzlıklar edüp cemî‘i kadırgaların forsaların kırmızı fesler ve beyâz gömlekler ile mülebbes edüp cümle gâziyân-ı keştîbân-ı mellâhânlar dahi libâs-ı gûnâ-gûnların geyüp ibtidâ kadırgalardan cümle bir yaylım tüfeng ve bir yaylım top atılup gülbâng-ı Muhammedî çekmeğe âğâze etdiklerinde azamet-i Hudâ Kandiye kal‘asının cemî‘i der-i dîvârı üzre pür-silâh âmâde olan yüz bin asâkir-i İslâm bir kerre bir ağızdan gülbâng-ı Muhammedîye üç nevbet ***[305a]*** rehâ buldurup sadâ-yı Allâh Allâh evc-i âsımâna peyveste olunca cümle guzât küçük kol tüfenglerine ve büyük tüfenglerine âteş edince üç kerre yüz bin tüfenglerin sadâlar[ı] dahi sâkin olmadan cümle tabyalar ve siperler üzre ola[n] bin yüz aded toplara bir fitilden âteş edince zemîn ü âsımân dir dir [di]tremeden hâlî olmayup akîbince cümle guzât tekbîr-i Muhammedî getirüp cihân velvele-nâk eflâk-i semâ çâk oldu zann olup cemî‘i topların gülleleri deryâ üzre martı kuşu gibi seküp uçarak ve karpuz gibi yuvarlanarak ve keklik gibi gülleler rûy-ı deryâda ve karada sekerek küffârın karşu adada yatan gemilerine karîb top gülleleri gavvâs gibi dalardı.

Bu hâl üzre yedi kerre biri biri ardı sıra eğer berren ve eğer bahren top şâdımânları ve tüfeng-i pür-ceng ferahları oldu kim Hudâ hakkı top u tüfeng sâ‘ikasından ve duhân-ı kebûdundan gûyâ ki semâda ebr-i kebûd pâre pâre olup zemîne düşdü.

Bu şâdımânlardan fâriğ olunup yine “Ahşama hâzır olup şâdımânlar olunsun” deyü kol kol alay çavuşları tenbîh ü te’kîdler edüp nâdîler nidâ eyledi kim,

“Hak Te‘âlâ pâdişâhımıza ömürler versin, fermân-ı sadrıa‘zam ile sâdır olmuşdur kim yedi gün yedi gece eğer deryâda ve eğer karada donanmadır, herkes var kuvvetlerin bâzûya getirüp hayme ve hargâhları ve evleri ve dükkânları ve dam u bâmların bayraklar ve kanâdîller ve gûnâ-gûn temâşâlar ile ve elvân elvân zer ü zîverler ile şehri bezeyüp herkes sâz u söz ve lu‘b u lehv, ayş u tarab edüp şâdımânlar edeler. Bildim bilmedim ve işitdim işitmedim demeyeler” deyü mükerrer mükerrer tenbîhler olundukda azamet-i Hudâ

herkes Kandiye'nin lağım u meteris ve kumbara ve taş belâlarından halâs olduklarının şükrânesine cümle guzât-ı müslimîn kal'a içinde çârsû-yı bâzârı ve cümle der-i dîvârları ve serâpâ sarâyları eyle müzeyyen etdiler kim Hudâ hakkı gidi Kandiye bâğ-ı İrem olup arûsek-i cihân oldu.

Ve ol gece kal'anın cümle der-i dîvârları üzre cemî'i asâkir-i İslâmda ne kadar kerre yüz bin meş'ale ve fânûslar ve cebehânede ne kadar neft ü katrân ve zift ü yağ ve yel mûmları ve bal mûmları ve niçe kerre yüz bin aded kanâdîller var ise kal'a dîvârı üzre aslâ âteşsiz yer kalmayup eyle çerâğân oldu kim kal'a-i Kandiye nûr-ı pür-nûr olup ahşamdan tâ sabâha dak top u tüfeng kırkar kerre yaylım yaylım atılırken meğer Sadrıa'zam ve Defterdâr Ahmed Paşa ve Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa ve Defterdâr-ı sâbık Şâm vezîri Melek İbrâhîm Paşa ve Kethudâ İbrâhîm Paşa ve Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa ve gayri vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ve gayri a'yân-ı kibârların kollarında niçe kerre yüz bin aded serrâka âsımânî tarakalı fişengler ve badaluçka nâm muşkat ve tüfengler atup tâ vakt-i sabâha dek fişeng ü kumbaralar hevâda tayerân edüp bir gûne âteş-feşânlık oldu kim âsımânda pervâz eden murğ-ı hevâyîlerin per ü bâlleri ihrâk olup bî-cenâh hâk-i pâke düşüp niçe bin hûş [u] tuyûr zemînin rimâli üzre purputur gezerlerdi tâ ol mertebe hevâda âteş-i sûzân fişenglerden rîzân olurdu.

Ve cemî'i hânedânlar dam [u] bâmlarında niçe kerre yüz bin mûmlar ve fânûslar ve kanâdîller ile çerâğân olup ol şeb-i muzlim gûyâ rûz-ı rûşen oldu.

Ve sabâhısı kal'anın cemî'i tabyaları üzre filandıra ve bayraklar ve sancaklar ve alemler zeyn olup (–) yüz aded koldan cümle vüzerâların ve mîr-i mîrânların ve mîr-i livâların taraf taraf mehterhâneleri çalınup ve evkât-ı hamse edâ olundukdan sonra du'â vü senâ olunup üçer nevbet gülbâng-ı Muhammedî çekilüp ba'dehu birer yaylım tüfeng ve birer yaylım toplar atılup yedi gün yedi gece bu tertîb-i mastûr üzre gûnâ-gûn şâdımânlar olup gecemiz Kadr gündüzümüz ıyd-ı adhâ-yı rûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhî idi. Ammâ karşu tarafda olan küffârların rûzları rûz-ı cahîm ve zevkleri azâb-ı elîm olup bizim etdiğimiz sürûr [u] şâdımânları anlar gûyâ dâr-ı cahîm revzenlerinden nigerân edüp köse sakalların yolup gûyâ hakîm saparnasından kalkmış cuhûda dönmüşler idi.

Hâlâ bu şâdımân içre Hanya'da bu kadar zamân haps olan Venedik elçisi la'în donanma gemileri ile gelüp elçi bu şâdımânları görüp anlar dahi sakalların yolup "Hayfâ gidi Kandiye elimizden gitdi" deyü te'essüf çekerlerdi. Hattâ bu elçilerin konakları Kumkapu limanının iç yüzünde bir sarây-ı âlîde olup anlara rağmen birkaç oda topçuyânları anlara karîb kondurup eyle top u tüfeng şenlikleri ederlerdi kim gûyâ Mısır'da Nîl gemisi ve Seyyid Ahmed el-Bedevî şâdımânları olurdu.

Ve dahi deryâda ihrâk olan Fransa'nın paturuna kalyonunun cemî'i topların deryâdan çıkarup elçi kâfirinin konakları önüne ale't-tertîb dizüp şeb [ü] rûz şâdımânlarda atarlardı. Ammâ hakkâ ki acâ'ib ***[305b]*** ü garâ'ib nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn serâmed toplar idi. Cümlesi altun gibi sarı olup eyle sihr-i i'câz medfa'lardır kim bilâd-ı Frengistân'da eyle bir musanna' toplar dökülmemişdir.

Ba'dehu yedi gün donanma sûrundan fâriğ olunca Sadrıa'zam fermân edüp,

"Girit cezîresi etrâfında her ne kadar iskeleler var ise zabt u rabt ediniz kim aslâ bir

tarafından der-i devlete Kandiye'nin müjde haberleri gitmesin tâ ki kal'anın içinde olan cebehâneler ve mühimmât u levâzımât u zahâ'ir ve hazâ'in ve sâ'ir âlât-ı silâhı âvânîleri tahrîr olunca bir gemi bir tarafa gitmesin" deyü iskeleleri zabt edüp bir âdem bir kayıkla Girit'den bir cânibe gitmek muhâl olup ba'dehu pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine her kolun dîvân küttâblarına fermânlar sâdır olup fetihnâmeler ve müjdenâmeler ve niçe bin gûne havâdisâtlar tahrîr olmağa şürû' olunup bu hakîr de alâ kadri'l-imkân şikeste beste vâkıf-ı esrâr olduğumuz mertebe bir fetihnâme şekilli bir müsevvedâta mübâşeret etdik. İnşâallâh mahallinde tahrîr olunur.

Der-beyân-ı hazâ'in-i cebehâne-i azîm kal'a-i Kandiye

Evvelâ cümle küttâbân-ı dîvân-ı pâdişâhî bir yere gelüp cemî'i Âl-i Osmân'ın ocak ağaları ve şeyhülislâm ve ordu-yı İslâm mollası ve defterdâr paşa ve cebecibaşı ve topçubaşı ve gayri ser-i kârda olanlar ile cümleden Melek Defterdâr Ahmed Paşa kal'a cebehânenin *bism-i İlâh* ile kapuların açup küffârın cebehâne emîni ve nâzıru'n-nuzzârı olan kefereler bile mevcûd olup ceneral-i la'înin hîn-i sulhda verdiği defter üzre cümle mevcûdâtları defter-i sicillâtlara kayd etmek içün ordu mollası nâ'ibleri sicillâtların ellerine alup yedi koldan sicillâta kayd etmeğe başladılar.

Evvelâ *bism-i İlâh* ile taşra büyük cebehâne içre dörd kerre yüz bin aded musanna' ve mücellâ ve musaykal tüfengler.

Ve iki kerre yüz bin aded kılıçlar.

Ve yüz bin aded talyânî meç şişler.

Ve beş bin kantâr bârûd-ı siyâh.

Ve üç bin çuval güherçile.

Ve yedi bin kantâr kükürd.

Ve ü[ç] bin kantâr kurşum-ı sebüke.

Ve bin fıçı memlû dökülmüş kurşum.

Ve bin fıçı eşek sidiği ile zağlanmış telli kurşum.

Ve üç kerre yüz bin aded demir kürekler.

Ve iki kerre yüz bin aded demir çapalar.

Ve iki kerre yüz bin kazmalar.

Ve otuz yedi bin aded baltalar.

Ve yüz bin aded Ferhâdî külüngler.

Ve iki kerre yüz bin mızraklar cümle sindiyân ve yenidünyâ ağaçlarından idi.

Ve iki kerre yüz bin ve kırk yedi bin aded harbeler.

Ve yetmiş bin aded kancalar.

Ve toksan bir bin demir harbe şişler.

Ammâ ok ve yaylar ancak elli dâne çıkdılar, zîrâ cemî'i kâfiristânda bu sünnet-i

Resûlullâh olan ok yay yokdur. İllâ Kalmık küffârında ve İsfaç Tatarında vardır. Ammâ bizim asâkir-i İslâmın taşradan kal'a içre atdıkları üç yılda mı yohsa yigirmi yedi yıldan berü Deli Hüseyin Paşa zamânından beri mi cümle okları iki dîvâr mâbeynine dağlar gibi yığmışlar. Ol kadar nâzük ve hadeng-i peykân-ı sehm-i kazâlar yığılmış kim hisâbın Hudâ-yı Zü'l-celâl bilür. Hamd-i Hudâ yine bu oklar bizim asâkir-i İslâma müyesser oldu.

Ve yedi kerre yüz bin aded kantâr kara demir.

Ve yüz elli bin kantâ[r] kâmil bizim Samakov vilâyetinin demir çubukları.

Ve yedi mahzen içre Mısır kettânı fitili.

Ve on mahzen kömür.

Ve bir mahzen bakır.

Ve bir mahzen kırık toplar.

Ve bir mahzen envâ'ından ekserler.

Ve yetmiş mahzen kettân ve yapağılar.

Ve cebehânenin yukaru tabakasında yetmiş bin aded demirden geyim katlavî zırıhlar.

Ve yedi bin aded kerevke zırıhlar.

Ve kırk iki bin tuğulka-yı Tâlûtîler.

Ve yüz fıçı zehirli kurşumlar.

Ve bin aded davullar ve torompete ve luturyanî ve talyânî borular.

Ve yedi bin aded demir pranka zencîrler.

Ve iki bin aded boğaz zencîrleri.

Ve kırk bin aded bilekcekler.

Ve niçe kerre {yüz bin aded} burgular.

Ve kırk bin aded destereler.

Ve üç bin aded keserler.

El-hâsıl bu tahrîrâtı ne dırâz edelim. Eğer bu cebehâne içindekin firâden firâdâ mâ-vaka'ı üzre tahrîr eylesek bir azîm mevkûfât defteri olur, ammâ bu rûy-ı arzda cemî'i mevcûdât-ı mütenevvi'âtlardan her ne var ise bu cebehânede mevcûd olup hattâ avretlerin hırızması ve eşek beynisi vardır, zîrâ ba'zı zamân yer altında bizim lağım ile küffârın lağımcıları birbirlerine mülâkî oldukda ceng-i azîm ederken avretlerin hırızması ile eşek sidiğin ve eşek beynisin âteşe bırağup birkaç kerre bizim lağımcılarımız eşek beyinisi ve hırızma râyihasından kırılmışlardır ve niçe bini tütünden boğulmuşlardır.

Der-defter-i mühimmât-ı cebehâne-i tershâne

Bu dahi yedi günde tahrîr olunup ol kadar gemi mühimmâtları var idi kim hisâbın Hudâ bilür.

Evvelâ cümleden biri dörd kerre yüz bin aded çam tahtası.

Ve beş kerre yüz bin meşe tahtası.

Ve yüz bin aded şaranpav direkleri.

Ve yüz seksen bin sağîr ü kebîr kadırga direkleri ve serenleri.

Ve altı kerre yüz bin aded kadırga ve mavunaların kürekleri.

Ve yedi mahzen leb-ber-leb yelken bezleri.

Ve üç mahzen mûm yağı.

Ve iki mahzen sığır gönleri.

Ve bir mahzen koyun derisi ve meşini ve ***[306a]*** sahtiyân.

[Ve] yigirmi bin aded tahta kurşum.

Ve bir mahzen-i azîmde envâ'ından civadira ve piraçolya ve kamya(?) eğerlerin kantâra urmak muhâl oldu.

Ve bir mahzen sekiz bin kantâr zift ve bin tulum iricina.

Ve yedi yüz fıçı katrân.

Ve yetmiş yedi tulum Acem neft yağı.

Ve kırk mahzen gemi palamarları ve komanaları ve cânkurtaran halatları ve ısparçınaları ve ısdınka ipleri ve palamar telleri ve sâ'ir tecemmülât alat halat hisâbların Hudâ bilür.

Der-beyân-ı mühimmât [u] levâzımât-ı tophâne

Evvelâ Hunkâr câmi'i kurbunda olan tâk-i Kisrâ'dan nişân verir kemerlerin altlarında olan zîr-i zemînlerdeki tophâne mühimmâtından hemân demir çemberli yedi bin aded top tekerlekleri var.

Ve üç bin aded demir dingiller var.

Ve yigirmi bin aded ağaç dingiller var.

Ve tokuz bin aded karaağaç top tahtası.

Ve üç bin aded sağîr ü kebîr top dingili maymuncuğu var, cümle demirdendir.

Ve bir köşede iki kerre yüz bin ve altmış bin dahi top sırıkları.

Ve cümle sağîr ü kebîr top gülleleri.

Ve üç kerre yüz bin beş yüz aded demir gülleler.

Ve cümle altı bin aded taş gülleler.

Ve yetmiş bin aded domuz ayağı cümle demirden.

Ve yüz bin aded hadîdden top makasları.

Ve kırk bin aded bölme gülleler.

Ve kırk bin aded prankalı gülleler.

Ve yüz elli bin aded zencîrli gülleler.

Ve yüz bin aded neftli gülleler.

Ve kırk bin aded neft ve katrânlı tulumbalar.

Ve yetmiş bin aded zencîrli meş‘aller.

Ve bir mahzen yel mûmları.

Ve yassı tabya altında mâl-â-mâl neftli ve katrânlı eski yorkanlar ve paçavralar ve bezler.

Ve bir mahzen mâl-â-mâl hadd [ü] hasrın Sannâ‘-ı Lem-yezel bilür yürüyüş günleri asker-i İslâmın ayakları altına dökecek dörder çatal demirden eşek sidiği ile zağlanmış ve semm-i helâhil ile yağlanmış demir paçarızlar var.

Ve kal‘adan aşağı asker-i İslâm üzre yuvarlayacak çârpâlı gemi direkleri.

Ve niçe kerre yüz bin aded gûnâ-gûn hiyel [ü] şeytânatları var ammâ kumbarası az kalmış.

Cümle üç bin aded kazgan kumbarası çıkdı.

Ve on bin aded sırçadan el kumbarası.

Ve on bir bin aded tuç el kumbarası çıkdı.

Ve bunun emsâli tophâne mühimmâtlarının adedi lâ-yuhsâ idi.

Ve bize teslîm eyledüğü altı bin altı yüz altmış altı aded miftâhların mahâzinleri içinde olup tahrîr olunan cebehâne ve mühimmâtları firâden firâdâ gördüm desem kizbdir, ancak bu tahrîr olunanları görüp defter-i sicillâtdan sûretlerin alup ve niçesin defâtir-i mev[kû]fâtdan istihrâc etdim ve niçesin cebecibaşı kâ’imesinden beyâza geçirdim. Eğer gayri mahâzinler içindeki mevcûdâtları cihân küttâbları bir yere gelüp ve niçe müverrihler cem‘ olup bu cebehânelerin evsâf-ı ta‘dâdların tahrîr edelim deseler deryâda katre ve güneşde zerre ve şemme mikdârı tahrîr etmeleri kâbil-i imkân değildir. Hemân bir ihsân-ı Hudâdır kim hamd-i Hudâ Âl-i Osmân’a nasîb oldu.

Der-vasf-ı aded-i top-ı kal‘a-kûb

Evvelâ topçubaşı defteriyle küffârdan kalan cümle sağîr ü kebîr toplardan evvelâ bin yüz pâre münakkaş hurde şâhî toplar ve küffârdan kalan kırık toplar cümle dörd yüz seksen aded meksûr toplar kalmış kim bizim balyemez toplarımız bu küffâr toplarının ağzın ve burnun ve bellerin ve kolları ve kuyrukların eyle kırmış kim aslâ bir topu sağ yok idi.

Ammâ bu mecrûh toplardan mâ‘adâ sağ ve sâlim sağîr ü kebîr cümle üç yüz elli beş aded topları kalup yüz beş adedi balyemez idi.

Ve cümle seksen beş aded havân topları,

[Ve] cümle on yedi aded şayka topları.

Ve cümle iki bin aded maymuncuklu saçma topları kalmış mâ‘adâsını küffâr gemilerle

götürmüş.

Ammâ kal'a handağından taşrada olan on iki aded tabyaların cümlesinde iki yüz aded dahi sağîr ü kebîr topları kalmışdı anlar dahi kal'a dîvârları üzre kondu.

Ve dahi Âl-i Osmân'ın Kandiye fâtihi olan cümle (–) aded ejder-i heft-ser-misâl topları.

Ve cümle (–) aded havân topları.

Ve cümle (–) aded şayka topları.

Ve cümle 500 aded şâhî alay topların cümle leb-i deryâdaki dîvâr üzre ve su kullesinin deryâya berâber mazgal deliklerine ve cümle (–) aded kal'a tabyalarının üstlerine Âl-i Osmân'ın cümle gâzî topların cümle mühimmât [ü] levâzımâtlarıyla zeyn edüp henüz kal'a-i Kandiye ejder-i heft-sere dönüp bir sûr-ı üstüvâr-ı hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn oldu kim Akdeniz'de değil belki (…) yedi aded bahrde böyle bir kal'a-i bî-hemtâ olmamışdır.

Ve kal'a handakından taşrada olan Göllük tabyası ve Kumsuz tabyası ve Yüksek tabya ve Aktabya ve Kuşaklı tabya ve Bıyıklı tabyası ve Karanlık tabya ve Panıgrad tabyası ve Kanlı tabya ve Taşlı tabya ve Haçlı tabya ve Atlı tabyası ve Çufud tabyası ve Kızıl tabya ve gayri handak hâricinde olan ***[306b]*** cümle on iki aded Fıçılı tabya ve Yarımca tabya ve Hindî tabyası ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) nâmân tabyacıkların on ikisinin dahi altlarında ve bizim asâkir-i İslâmımızın cümle meterisleri altlarında mâl-â-mâl lağımlar imiş. Hamd-i Hudâ aslâ atılmayup hâzır dururlar imiş. Bu cümle lağımları elçi küffârları gösterüp cümle bârûdun dahi ahz [u] kabz etdik, ammâ ne kantâra gelir ve ne kîseleriyle hisâba gelir. Hemân asâkir-i İslâm kâmil bir hafta lağımlardan bârûdları kal'a içre taşıyup der-anbâr oldu.

Cümle hâzır u müheyyâ üç bin iki yüz on tokuz aded lağımlar olup otuz adedi bizim asâkir-i İslâm atlarında der-hazîne olup bağlanmış bârûdlarıyla hâzır imiş kim hîn-i yürüyüşde âteş edüp cemî'i guzât-ı ibâdı helâk ede. Hamd-i Hudâ nasîb olmayup kal'ayı teslîm edüp bârûtların hıfz etdiler.

Ammâ bu Kandiye kal'asının bârûd hazînesi bir yerde değildir. Küffâr-ı âkıbet-kâr-ı dûrbîn-efkâr eyle mülâhaza etmişler kim belki bârûd hazînesine bir ra'd u berk zararı isâbet ede deyü on yedi yerde bârûd hazînesi etmişler. Ve kal'a azîm olmağile bir yerden bir mesâfe-i ba'îde yere bârûd taşımak emr-i asîr olmağile on yedi yerde lâzımlı mahallere bârûd hazînesi binâ etmişler.

Evvelâ Aktabya altında kırk aded lağım yollarında yedi yüz aded çatal lağımlar tahrîr olunup bârûtları alındı. Meger küffâr-ı hîlekâr-ı dûzah-karâr "Âh neyleyeyim, Osmânlıya Aktabya lağımların atup seyr etdiremedim. Aktabya'ya sarılmayup Türk'e âteşbâzlık ma'rifetlerin gösteremedim âh" deyü tahassür ederdi. Hamd-i Hudâ guzât-ı İslâmı Cenâb-ı Kibriyâ Aktabya şerrinden hıfz [u] emânda edüp cümle lağımlarıyla tabyaları bikr kaldı.

Bu tahrîrât cebehâneler ve niçe bin aded mâdde-i kübrâlar der-defter olup ve cemî'i kollardan küttâb-ı münşîleri hüsn-i hatt inşâları üzre fetihnâmeleri cümle erbâb-ı ma'ârifân erbâb-ı dîvân Sad[rı]a'zama arz etdiklerinde kâmil bir hafta Sadrıa'zam herkesin fetihnâmelerin mütâla'a edüp cümleden Kitâbcı Ahmed Çelebi inşâsın beğenüp o küttâbın fetihnâmesi dahi pür-melâl olup mahalle münâsib âyet-i şerîfeler ile âb-ı nâb vermiş ammâ

“Bizimle inşâallâhu te‘âlâ pâdişâhımızın murâd [u] merâm-ı şerîfleri üzre olmuşdur” deyü bizzât Sadrıa‘zam kendü inşâsı ve kendi dest-i hüsn-i hattıyla tahrîr olunan fetihnâmeyi re’îsü‘l-küttâb olan (–) Efendi’ye verüp cemî‘i erbâb-ı dîvânın hattât halîfelerine fetihnâme-i sadrıa‘zam verilüp cemî‘i memâlik-i mahrûse-i Âl-i Osmân’a fetihnâmeler tahrîr olunup Sadrıa‘zam hattıyla olan fetihnâmeyi Çavuşbaşı Köse İbrâhîm Ağa sa‘âdetlü pâdişâha kal‘a ve hazîne miftâhları ve telhîs ile gitmeğe âmâde oldu.

{Cümle altı yüz altmış altı ad[ed] miftâhlar teslîm olundukda kal‘a ve hazîne miftâhları altun ile mutallâ olup dîbâ ve şîb ü zerbâf zer-dûz kîselere kondu.}

Ve sâ’ir sadrıa‘zam ağaları kol kol birer eyâlet-i Âl-i Osmân’a revâne olmağa âmâde oldular. Kapucular Kethudâsı Siyâvuş Ağa İslâmbol’da vâlide sultâna ve sadrıa‘zam vâlidesine âmâde olup cümle ağavâtlar Mekke ve Medîne ve Bağdâd ve Basra ve Lahsa ve Mısır ve Şâm ve Haleb ve Şâm-ı Tarabulus ve Kudüs [ve] Şehrezol ve Musul ve Mardin ve Diyârbekir ve Van ve Ahıska ve Kars ve Erzurûm ve Mar‘ayş ve Sivas ve Karaman ve Anatolu ve Kıbrıs ve Tarabuzon ve Kefa ve Tatar Hân ve Eflak ve Boğdan ve Rûmeli ve Tımışvar ve Eğre ve Budin [ve] Kanije ve Bosna ve Mora ve sâ’ir memâlik-i mahrûselerin fetihnâmelerin cümle sadrıa‘zam ağalarına ihsân edüp cümle müjdeciler kal‘a fethinden kırk yedi gün sonra cümlesi bir yerden kadırgalara süvâr olup revâne oldular. *Allâh mübârek eyleye.*

Der-beyân-ı ta‘mîr [ü] termîm [ve] tathîr-i kal‘a-i Kandiye

Cemî‘i memâlik-i mahrûse-i Âl-i Osmân’dan ne kadar bin mi‘mâr-ı mühendisîn üstâd-ı kâmil neccâr ve bennâlar ve ummâller niçe bin pây-beste prankalı pâyzenler kal‘a-i Kandiye’nin üç yıldan berü darabât-ı top-ı kûp ile münhedim olan yerlerine eyâlet-be-eyâlet cemî‘i vüzerâ ve mîr-i mîrânları ve mîr-i livâları eyâletleri askerleriyle kal‘a amârına me’mûr edüp Göllük tarafına Ebü‘l-hayr Kethudâ İbrâhîm Paşa’yı ve Kaplan Paşa’yı me’mûr edüp,

“Bu kal‘ayı nice top ile harâb etdiniz ise ke’l-evvel amâr edin” denildikde anlar dahi deryâ-misâl asker-i İslâm ile mûr mâra üşer gibi üşüp bi-emrillâhi te‘âlâ niçe yüz yerde horasânî ve kireç ma‘âdinleri defînesi bulunup gece ve gündüz Koca İbrâhîm Paşa Göllük tarafında bir sedd-i İskender-misâl tabyaya mübâşeret etdi.

Ve Sadrıa‘zam tarafında Anatolu vezîri (–) Paşa ve Rûmeli eyâleti vezîri Siyâvuş Paşa karındaşı Abaza Sarı Hüseyin Paşa vezîr-i rûşen-zamîrin münhedim etdiği Kızıl tabyayı amâr etmeğe âdem deryâsıyla mübâşeret edüp Kızıl tabya tâ temelinden aslâ nâm [u] nişânı bile kalmayup cümle hâk-i pâki hâkister olup müceddeden Kanlı tabya ve Kızıl tabya yerine iki aded sedd-i Kahkahâ-vâr tabyalar binâ olundu kim bu edîm-i dünyâda ***[307a]*** eyle bir sedd-i İskender-misâl rükn-i a‘zamlar binâ olunmamışdır.

Cümle asâkir-i İslâm niçe kerre yüz bin ocak kireçleri taşıyup âhıru’l-emr taş ziyâdesiyle lâzım olup Sultân İbrâhîm Hân asrında binâ olunan İnâdiyye kal‘asın yere berâber münhedim edüp cümle topları ve cebehâne ve mühimmâtların Kandiye’ye getirüp bir kırat taşların dahi komayup cümle asâkir-i İslâm ve Girid re‘âyâları taşların taşıyup kal‘a dibinde kireç yakdılar ve mutarraş taşların kal‘aya sarf etdiler.

Ve cemî‘i guzât-ı müslimîn içre nâdîler nidâ edüp her eyâletin mîr-i mîrânları ve

asâkir-i İslâmları ve cemî‘i ordu-yı bâzârcılar ve cümle hâzır olan benî âdemlere tenbîh [ü] te’kîdler olundu kim “Her eyâlet askeri kazdıkları meterisleri doldursunlar” deyü tenbîh olundukda el-azametullâh bu dahi haşr [ü] neşirden bir gün olup niçe kerre yüz bin benî âdem ve re‘âyâ vü berâyâlar kazma ve kürekleriyle bu sahrâ-yı Kandiye üzre bir çapa kazma çalup gird-i gubâr evce peyveste olup mukaddemâ küffârın top ve kumbara havfinden hulû‘ [u] huşû‘-ı safâ ile kazamazlardı. Şimdi emn [ü] emân olmak ile ve ölümden halâs olduklarının şükrânesine hırz-ı cân ile Ferhâd-vâr çalışup üç yılda gücile kazılan niçe yüz bin aded fecc-i amîk handakları cân [u] gönül ile kazup Hallâc-ı Mansûr gibi cümle hâk-i pâki yaydan çıkarup Kandiye sahrâsı meterislerin vâdî-i hâmûna dönderüp her tarafda vüzerâlar ve mîr-i mîrânlar tabl-ı ceng-i harbîler çalup niçe bin kazgan ta‘âmlar pişüp yeye içe bir hidmet etmişlerdir kim ta‘bîr olunmaz. Bir hafta kâmil cemî‘i meterisleri pür eyleyüp deşt-i Kıpçak eylediler.

Ammâ niçe (bin) kerre yüz bin şühedâlar meterisler altında nâbûd nâ-peydâ kalup ancak kırk elli yerde büyük mezâristânlar kalup etrâflarına handak-ı azîmler kazdılar kim hayvânât çiğnemeyeler.

Ammâ yetmiş altı aded şühedâlar esbâblarıyla defn olunmuş bulunup vücûdları ter ü tâze pembe-misâl olup kurşum yaraları yerlerinden la‘l-gûn kanları cereyân edüp dahi esvâbları çürümediğin niçe bin asâkir-i muvahhidîn görüp ism [ü] resimleriyle bu şühedâlar bilinüp bir kaçı,

“Yigirmi yıl evvel Deli Hüseyin Paşa yürüyüşlerinde şehîd oldu” deyü şehâdet etdiler, gayrileri bu Sadrıa‘zam muhâsarasında şehîd oldukların bilüp bu şühedâları cümle yerlerinden kilimlerle nakl edüp bu hakîrin gasl etdiği Yeşil Kol Sultân ve refîkım Hindî Baba Mansûr Dede ve Söylemez Alî Dede cenblerinde kara mezâristânda bu şühedâların ter ü tâze cesed-i şerîflerin iki aded şehîd olan gulâmlarımın yanlarına defn edüp başları uçlarına yeşil boyalı tahtadan şühedâ bayrakları alâmeti etdik.

Bunlardan gayri şühedâlar meterisler altında gâ’ib olup dümdüz sahrâlar oldu. Ve fi’l-hâl yerlerine tahıl ekdiler. Kırk elli günde bir gûne buğday hâsıl oldu kim her dânesi dürr dâne-misâl olup deve dişi gibi dânedâr buğday oldu.

Ve bu meterisleri guzât-ı dîn-i mübîn doldururlarken cümle sağîr ü kebîr dörd kerre yüz bin aded kefere gülleleri çıkup niçe yerlere dağlar gibi yığup andan tophâneye taşıdılar.

Ba‘dehu Defterdâr Ahmed Paşa-yı müdebbir dellâl nidâ edüp “Her kim gülle getirirse birer Mısır parası ihsân olunur” deyince azamet-i hudâ cemî‘i guzât-ı müslimîn ve cemî‘i sıbyân ve re‘âyâ vü berâyâlar ol kadar top güllelerin dereler ve depeler ve dağlarda ve bâğlarda yakın [u] ırağlarda bulup gülleleri, güle güle getirüp yigirmi yerde gülleler dağlar gibi yığılup bu dahi bir hazîne oldu.

Ve guzât-ı müslim[în]den kal‘aya üç yıldan berü atılan kurşumları kal‘a handakı içinden cümle guzât değşirüp Defterdâr Ahmed Paşa’ya getirüp bin kantâr kurşum mîrîye tahsîl olunup bahâsı verildi.

Ammâ ba‘dehu bu kurşum şikârın Yeniçeri Ağası Abdî Paşa ve İbrâhîm Kethudâ Paşa ve Sadrıa‘zam Kethudâsı Mahmûd Ağa dutup cümle kurşumları anlar alup tahta kurşumlar döküp câmi‘lerinin üzerlerin cümle rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile setr edüp

kurşum bahâya çıkup cemî‘i guzât dere ve depelerde ve handaklarda kurşun aramağa başladılar.

Ba‘dehu cemî‘i guzât-ı müslimîn bu meterisleri tez[yîn] edüp ve kal‘ayı dürr-i beyz-âsâ ta‘mîr [ü] termîm edüp edâ-yı hidmetlerinden sonra rûy-ı deryâda emn [ü] emân olup cemî‘i cüyûş-ı muvahhidîne Sadrıa‘zam vüzerâ ve mîr-i mîrânlara ve mîr-i livâlara merâtiblerine gör[e] ihsân [u] in‘âmlar edüp kol kol sancak be-sancak cümleye düstûr-ı şâhî verilüp herkes vilâyet vilâyet vatan-ı aslîlerine gitmeğe cân atup kalyonlara ve firkatelere ve donanma-i hümâyûn gemileriyle maskat-ı re’sleri olan vatanlı vatanlarına sürûr [u] şâdımânlar ile hamd [ü] senâlar ederek her biri bir tarafa revâne olup ancak Sadrıa‘zam cümle kapu kulları ve gedikli zu‘amâlar ve cemî‘i erbâb-ı dîvân ile kalup bîrûn-ı kal‘ada ordudan bir nâm [u] nişân *[307b]* kalmayup cemî‘i guzât-ı müslimîn derûn-ı kal‘aya sepişüp cümle erbâb-ı dîvâna kışlalar verilüp herkes konakların tathîr ü ta‘mîr ü termîm etmek fermân olup şeyhülislâm molla-yı hoca Hanefî artık mukîm namâzı kılmağa izin verildi.

Ve cemî‘i kenîseleri mülevvesât-ı müşrikînden ve ma‘bed-i millet-i Mesîhiyye-i fâcirînden arı etmeğe cidd [ü] ihtimâm edüp derûn-ı kenîseler ve manastır ve düyûrların zîr-i zemînlerinde medfûn olan lâşe-i murdâr cîfelerin cümle bu mürde leşlerin kamu deryâya döküp pâk ü tathîr edüp buhûr ve ûd u amber ve kâfûrî ve aselbend râyihalarıyla cemî‘i câmi‘leri mu‘attar edüp ma‘bedgâh-ı Mesîh iken mesâcid ve cevâmi‘-i Muhammedî olup kütür kütür ezân-ı Muhammedîler ve Kur’ân-ı azîm ve Furkân-ı mecîdler kırâ’at olunup Cum‘a namâzları ve evkât-ı hamse-i Sübhânî mahrûse-i İslâmdan add olunup içinde şerî‘at-i Muhammedî icrâ olunmağa mübâşeret olunup ibtidâ mahkeme-i şer‘-i Resûl-i mübîn dergâhı kurulup ba‘dehu İsfakiye dağları re‘âyâların Mekke ve Medîne vakfı tahrîrine fermân-ı Sadr-ı Âsaf sâdır olup ibtidâ hâkim-i şer‘ beş yüz akçe mevleviyyet pâyesiyle Hanya’dan ma‘zûl (–) Efendiye Kandiye mevleviyyeti sadaka olunup seccâde-i Resûl-i mübîn üzre cülûs edüp icrâ-yı şerî‘at-i Muhammedîye şürû‘ olundu. *Lillâhi’l-hamd.*

Bu def‘ada olan gazâ-yı ekber, Hazret-i Risâlet-penâh hazretlerinin zamân-ı sa‘âdetlerinden berü sahâbe-i kirâm ve Çâryâr-ı güzîn *rıdvânullâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în*den sonra devlet-i Âl-i Emeviyyûn’da ve devlet-i Âl-i Abbâsiyân’da ve devlet-i Fâtımiyyîn ve Keyyâniyyân ve Sâsâniyân ve Âl-i benî Ukayl ve Âl-i Dânişmendiyân ve Âl-i Karakoyunlıyân ve Âl-i Akkoyunlıyân ve Âl-i Hâşimiyân ve Âl-i Şâhân ve Âl-i Derbendiyân ve Âl-i Zülkadriyye ve Âl-i Ramazâniyye ve Âl-i Cingiziyân-ı Moğol-ı Hulagu ve Âl-i Cingiziyân-ı Mâverâ’u’n-nehir ve Âl-i İnculiyân ve Âl-i Muzafferân ve Âl-i Çobaniyân ve Âl-i Küretbayân(?) ve Âl-i Serâbdârân ve Âl-i Timur-ı Gürgân ve Âl-i Benî Katâdeyân-ı şürefâ-yı Mekke ve Âl-i Tebâbi‘a ve Âl-i Ekâsire ve Âl-i Benî Resûl ve Âl-i Edârise ve Âl-i Hamûd-ı memâlik-i Endülüs ve Âl-i Mülettemîn ve Âl-i Muvahhidîn ve Âl-i Benî Hazîn ve Âl-i Benî Tâs der-memâlik-i Fas ve Âl-i Şürefâ-yı Mağrib-zemîn ve Âl-i Ağleb hâkimân-ı Afrika ve Âl-i Benî Kelb der-hâkimân-ı cezîre-i Sakalaba ve Âl-i Benî Hafz ve Âl-i Abbâsiyân’dan sonra Mısır’a ve bu cezîre-i Girid’e mâlik olanlardan Âl-i Tâhiriyân ve Âl-i Benî Leys Safâriyân ve Âl-i Sâmâniyân ve Âl-i Benî Ziyâd ve Âl-i Bûye ve Âl-i Sebüktegin ve Âl-i Gûr ve Âl-i Hârezmiyân ve Âl-i Selçukiyân-ı Îrân [u] Tûrân ve Âl-i Selçukiyân-ı memâlik-i Yûnân ve Âl-i Tâcu’d-

devle ve Âl-i Atabegiyân der-memâlik-i Şâm ve devlet-i Melâhide hâkimân-ı Kûhistân ve Âl-i Eyyûbiyân bin Şâdu'l-Kürdî der-hâkimân-ı Mısır Şâm İsne ve İsvân ve Âl-i Karahıtâniyân ve Âl-i Benî Artık der-memâlik-i Haleb ve Diyârbekir ve Âl-i Mervâniyân hâkim-i Diyârbekir ekrâd-ı Ardalân-ı Sûrân ve Âl-i Benî Firdâsi'l-Kilâbî der-hâkimân-ı Haleb, nefer 7 ve Âl-i Benî Esed hâkimân-ı Hılle nefer 7 ve Âl-i Benî Hemedân hükkâm-ı Musul-ı Atîk nefer 6 ve Âl-i Bektûniyân (–) (–) (–)

Hulâsa-i kelâm devlet-i Muhammedî olaldan berü İslâm pâdişâhlarından yedi yüz yetmiş aded {devlet-i} selâtîn-i selef gelüp {her birinin devletine beşer ve onar ve yigirmişer ve otuzar nefer pâdişâhlar gelüp cümle 2.000 aded pâdişâh olup} bir pâdişâhın eyyâm-ı devletlerinde böyle ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl pey ender pey yigirmi yedi yıl böyle savaş-ı perhâş olmayup bir mülûk-ı nasârâda bile böyle neberd-i azîm olmayup lillâhi'l-hamd bir pâdişâh-ı âlî-vakâr-ı gîtî-sitâna bu kal'anın feth [u] fütûhu müyesser olmayup devlet-i Âl-i Osmân'ın güzîdesi sultân ibnü's-sultân es-Sultân Mehemmed Hân ibn Sultân İbrâhîm Hân'a feth-i Kandiye müyesser olup inkırâzu'd-devrân dest-i Âl-i Osmân'da mü'ebbed ola, *âmîn.*

Der-evsâf-ı muhârebe-i kal'a-i Kandiye-i sevâd-ı azîm

Bu kal'a eyle bir hisâr-ı üstüvâr-ı nîlgûn tâk *ve lem-yekün mislühâ fi'l-bilâdi ve'l-âfâk* olan bu Kandiye kal'ası yigirmi yedi yıldan berü feth [u] teshîre gelmemiş idi. Niçe sipehsâlârân-ı mu'azzamlar ile niçe kerre yüz bin asâkir-i İslâmlar gelüp bu zîr-i kal'ada cümle şehd-i şehâdet câmların nûş edüp sarhoş-ı vâdî-i hâmûşân olup ve niçe kerre yüz bin ibâdullâh-ı müslimîn bu kal'anın feth [u] teshîriyçün esîr-i bend-i zencîr olup niçe bin pâre keştîler pâre pâre olup ve niçe kerre yüz bin aded re'âyâ vü berâyâlar pârekende ve perîşân olup ve niçe bin kurâ ve kasabâtları vîrân ve alan u tâlân ve harâb [u] yebâb ahâlîleri esîr [ü] kebâb ve eser-i binâları türâb olup niçe kerre yüz bin gûne zulm [ü] ta'addî olduğu ma'lûm-ı âlem ve mefhûm-ı kâffe-i benî ümem olup lâkin ol bî-nihâye müttesi'a deryâ-yı Sefîd'in ortasında vâki' olmuş yedi yüz yetmiş mîl Girid adasının şimâlîsine nâzır tarafında bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn sedîdi ve umûmen Frengistân'ın âhenger ve dilgîn kilîdi olmağile ve dâru'l-küfrün rükn-i rekîni ve metânetde sedd-i metîni olup felek-vâr üstüvâr ve enderûn [u] ***[308a]*** bîrûnunda esbâb-ı âlât-ı cidâl ile pür ve hiyel ü şeytânatlar ile içi ve taşrası memlû idi. Ve ka'r-ı handakı ka'r-ı zemînde ve fark-ı cevsakı çarh-ı berînde Moton tılâl-ı ke'l-cibâl Koron geçirmek ile sedd-i Ye'cûc-misâl ve Kahkahâ-vâr âhenden kavî ve metîn bir kal'a olmuş idi. Ve derûnu ehrimen küffâr ile kûh-ı Kâf-misâl dolmuş idi.

Bu sene-i mübârekeye gelince niçe sipehsâlâr-ı mu'azzamlar asker-i bî-şümâr sipâh-ı silihdâr-ı encüm-şümâr ile bu kal'a-i felek-girdârın feth [u] teshîri sevdâsına düşüp şerbet-i şehâdet ile niçe kerre yüz bin gâziyân-ı mücâhidân müşerref olup aslâ bir yıla(?) müzâyaka olmadı ve bir kerre elleri dîvârına ermedi. Âhır tîğ [u] sinân-ı gevher-bâr ile hâstâr olup akd-i akîdelerine ale'l-ittifâk rağbet gösterilüp devlet-i Âl-i Osmân da yedi yüz pâre keştî inşâ olunup rûy-ı deryâ[yı] bâdbân-ı beyâz ile ve keştîbân-ı serbâzânlar ve asâkir-i bî-şümârlar ile cümle zevrakları pür eyleyüp bir donanma-i hümâyûn olup rûy-ı deryâya çıkdı kim Âl-i Osmân devletinde meğer eyle donanma sene 1060 târîhinde Melek Ahmed Paşa efendimiz sadrıa'zam iken çıkmış. Bu kadar asâkir-i İslâma Deli Hüseyin Paşa'yı serdâr-ı mu'azzam eyleyüp sâlimîn ü gânimîn Hanya kal'ası limanına vâsıl olup

Kandiye kal‘ası ve Retime kal‘ası câniblerine ordu-yı İslâm ile serdâr-ı mûmâ-ileyh çıkup Suda limanı kurbunda meks olunup beri tarafda küffâr-ı hâksâr dahi yetmiş altı bin cünûd-ı cünübiyle Hüseyin Paşa Taburları nâm mahalde asâkir-i İslâmı küffâr istikbâl edüp yedi sâ‘at germâ-germ ceng-i azîm olup sekizinci sâ‘atde lillâhi’l-hamd küffâr-ı dûzah-karâr münhezim olup cümle yigirmi üç bin aded küffâr dendân-ı tîğdan geçüp bakıyyetü’-süyûfları pây-beste ve deste-beste ve dil-haste esîr-i bend-i zencîr olup bi’z-zât serdâr-ı dâlleri olan Pirinc-pirimoğlu nâm velîd-i pelîd-i anîdi esîr-i bend-i silsile olup der-i devletde Yedikulle nâm kal‘a-i bî-amânda Marko Ravil ve Pirinc-pirimoğlu ile yetmiş aded kapudanları haps-i ebed oldular.

Ve yine yigirmi kerre dahi bu gûne ceng [ü] cidâller edüp her bâr münhezim olurlarken sûre-i (–) [74] nassı üzre cümle küffâr-ı mütemerridîn anîdlik edüp Âl-i Osmân’a aslâ boyun eğmeyüp yine kal‘a-i Kandiye’yi sedd-i İskender-vâr metânet üzre edüp günden güne ma‘mûr u âbâdân edüp hasretü‘l-mülûk olup hâli üzre kalırdı. Ve niçe kerre yüz bin guzât-ı müslimînin bağırlarına taş urup ümîd-i vuslat ile kal‘anın gülün dermeyüp nâ-murâd kalırlardı. Beyt:

Gûyiyâ bu Kandiyeye atılan top taşları,

Cem‘ olup bir yere çarh ecrâm-ı encüm verdi nâm,

Seyl veş yâ anın etrâfında aksın kanların,

Gösterir adın şafak koyup bu devrân subh [u] şâm.

mazmûnunca âdem kanı ve cânı ile Kandiye sahrâsının taşı ve toprağı tahmîr olundu.

Hamd-i Hudâ *el-umûru merhûnetün bi-evkâtihâ* [75] mâ-sadakı üzre kal‘a-i Kandiye’nin feth [u] fütûhu sene 1080 târîhinde Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘e be-dest-i vezîr ibn vezîr Fâzıl Vezîria‘zam Ahmed Paşa’ya *zîdet fazîletühüm ve fütûhâtühüm* hazretlerine müyesser olup hamd-i Hudâ bu hakîr dahi üç yıl cenginde gûyâ rasad gözler gibi fethin gözleyüp ibtidâ Göllük tarafında Kum tabyası üzre dal kılıç olup ezân-ı Muhammedî okumak bu abd-i kemtere müyesser oldu.

Ammâ böyle bir kal‘a-i Kahkahâ mânendi kâmil pey-ender-pey otuz altı senedir kim seyyâh-ı âlem olup ekâlîm-i seb‘a seb‘a-i seyyâre-v[â]r seyerân u deverân ve geşt [ü] güzâr etdiğim İslâm pâdişâhları ve gayri müslim krallarının on yedi pâdişâhlık yerlerin seyr [ü] temâ[şâ]lar edüp sağîr ü kebîr cümle üç bin yedi yüz altmış aded kal‘aların im‘ân-ı nazar ile nazar etdim, ammâ bu kal‘a-i Kandiye gibi bir sûr-ı üstüvâr-ı bî-hemtâ görmedim. Meğer bu kal‘aya mânend Alman diyârında Nemse çâsârının hükmünde nehr-i Tuna kenârında ciğer yakan Yanık kal‘ası ve çâsârın tahtı olan Beç ü Piç ve pîç-ender-pîç kal‘ası ola. Hudâ-yı Bîçûn Yanık ile Beç ü Piç kal‘alarının dahi fethleri müyesser ola.

Ammâ anda dahi çok analar ve çok babalar ağlayup çok serdâr-ı mu‘azzamlar helâk olalar. Anların dahi fethinde bu hakîre ezân-ı Muhammedî tilâvet etmek müyesser ola. Lâkin bu Kandiye Yanık’dan ve Beç‘den büyük olup bunda olan mekr ü hîlebâzlığı bir kal‘ada yokdur. Ve bu kal‘anın keyfiyyet-i hâlin ibret ü im‘ân-ı nazar ile nazar eden kimesneleri hafî değildir, ammâ herkes mâ-vaka‘ı üzre ahvâline vâkıf olamaz, zîrâ ba‘zı âdem sûre-i (–) [76] mefhûmu kabîlesindendir.

Ey imdi ey ihvân-ı vefâ ve yârân-ı bâ-safâ bu cezîre-i Girid Akdeniz içinde yedi yüz yetmiş yedi aded mîl olup şarkdan garba şekl-i bâdemî tûlânî bir cezîre-i pür-mahsûldür. Gûyâ cemî‘i Frengistân'ın Mısır'ıdır. Bunun cânib-i erba‘asında mâ-tekaddem selef pâdişâhları ve kralları asrında bu cezîre etrâfında yetmiş yedi pâre kal‘a-i metîneleri var idi. ***[308b]***

Ammâ bu kal‘a-i Kandiye bu cezîrenin şimâli tarafında bir amelî limanlı bir küçük kal‘a idi. Lâkin Süleymân Hân sene 928 *"Fetahtümâ"* târîhinde Malta küffârı elinden kal‘a-i Rodos'u feth eyledikden sonra cemî‘i sâhil-i deryâda olan küffârlar havf [ü] haşyete düşüp Venedik küffârı havfinden bu cezîre-i Girid'de Hanya'yı ve Retime'yi ve bu Kandiye'yi taşrasından bir kat kal‘a dahi çevirüp vüs‘at üzre etdiği ma‘lûmdur.

Ammâ mâ-tekaddem Hazret-i Yahyâ *aleyhi's-selâm* asrında ibtidâ Su kullesi binâ olunmuşdur. Ba‘dehu Hazret-i Ömer *radıyallâhu te‘âlâ anh* hilâfetinde Afrika pâdişâhlarından Fes ü Merankuş askeriyle Sultân Mansûr bin yedi yüz pâre yelkenler ile gelüp bu cezîre-i Girid'i ve cezîre-i Mora'yı feth edüp bu Kandiye kal‘asın dahi feth eder, ammâ ol zamân kal‘a ancak Su kullesi olup Hazret-i Îsâ havâriyyûnlarından içinde bir halîfe-i Mesîh sâkin olduğu Rûm tevârîhlerinde musarrahdır.

Ol asırda Kandiye-i evvel Su kullesi olup ibtidâ bânîsi İşpanya kralıdır. Ba‘dehu Venedik eline girüp dahi vüs‘at üzre binâ edüp taşra varoşu dahi derûn-ı hisâra alup ba‘dehu yetmiş sene Sultân Mansûr'un kabza-i tasarrufunda olup taşrasında Afrika kavmi sâkin olmağiçün bir varoş-ı azîm binâ edüp hâlâ Defterdâr Ahmed Paşa ve Mehemmed Kethudâ câmi‘i olan kenîselerin mihrâbları doğru kıbleye râst olmasına sebeb Sultân Mansûr binâlarıdır.

Ba‘dehu Arap elinden yetmiş yedi yıldan sonra bir hîle ile yine İşpanya alup anlarda dahi yetmiş yedi sene durup ba‘dehu bir lu‘b ile Mora cezîresi sâhibi Ayanta kral eline girüp yüz yetmiş yedi yıl dahi anlar hükm edüp ba‘dehu bir lu‘b ile yine Venedik eline girüp yedi yüz yetmiş yedi yıl kabza-i tasarruflarında olup yine bin yetmiş yedi senesinde Âl-i Osmân fethine mübâşeret edüp yine sûre-i Bakara'da bu âyet-i şerîfe târîhidir: [77] nass-ı kâtı‘ ile min indillâh ibtidâ muhâsarası şurû‘una târîhdir.

Bu târîh-i habl-i metînde niçe sırrullâh vardır kim ne kadar zamân dest-i İslâmda dura, ba‘dehu ahvâl-i hâli neye müncer ola. Cümle Muhyiddîni'l-Arabî sözlerinden müstahraç niçe kelâm-ı dürer-bârlar vardır kim yine yetmiş yedi senesi tamâmında işâretleri var. Hudâ-yı Zü‘l-celâl hıfz ede. Zîrâ bu kal‘a şekl-i müselles binâ olunup üçer ve yedişer ve yetmiş yedişerde tâli‘i menhûsdur. Hudâ hıfz-ı emânda ede. Târîh-i li-nâmıkıhı:

Evliyâ fethin görüp dedi bu hısnın târîhin,

Hak Te‘âlâ eyleye bu hısnı a‘dâdan emîn.

Sene 1080.

Diğer târîh:

Ede İslâm ellerin Hakk mekr-i a‘dâdan emîn.

Sene 1080.

Diğer târîh:

Âlemin şevkin görüp Haylî dedi târîhini,

Müslimîne oldu feth-i Kandiye ıyd-ı cedîd.

Sene 1080.

Ve niçe yüz tevârîhler etmişlerdir. {Aşağıda mahalliyle tahrîr olunur.} Ammâ inşâallâh niçe zamân şerr-i a'dâdan emîndir, zîrâ niçe kerre yüz bin şühedâların kanları yere düşmüşdür kim rûhâniyyetleri hâzır u nâzır ola.

Der-beyân-ı aded-i şehîdân-ı cüyûş-ı muvahhidîn-i Âl-i Osmân

Yigirmi yedi yıldan berü bu Girid cezîresinde tokuz kerre yüz bin aded asâkir-i İslâm şehîd olduğu tevâtür üzre müsbetdir. Ammâ ancak sene 1077 Zilhiccesi'nin ikinci gün Kandiye altında meterise girilüp sene 1080 Cemâziye'l-evveli gurresi cum'a gününe gelince bu otuz bir ayda olan ceng [ü] cidâl-i azîmde rûz merre şehîd olan şühedâların esâmeleri ve câmedânları Beytü'l-mâlci Süleymân Ağa defteriyle Sadrıa'zama arz olunduğu tahkîki üzre hakîr sûret-i defterden istihrâc edüp bu mahalle tahrîre cür'et etmişim. Ve her kolda rûz merre olan vekâyı'âtı mümkin olduğu mertebe tahrîr etmişim. Ve cemî'i mesârıfât-ı Âl-i Osmân'ı firâden firâdâ dilli defterler ile ale't-tahkîk olmak üzre Vezîria'zama verilen defterlerden nasb [ü] nakş edüp hakîr Evliyâ tahrîr etmişdir.

Evvelâ cümle şehîdân-ı zümre-i yeniçeriyân, teslîm-i câmedân 12.311.

Ve her koldan ihsân [u] in'âm alan mecrûhânlar cümle aded 48.812.

Ve bizden atılan büyük kazan kumbaralar cümle 55.222 adeddir.

Ve bizden atılan küçük kumbaralar cümle 2.000.000 adeddir.

Ve bârûd-ı siyâh aded-i kantâr cümle 111.312.

Ve bizden atılan sağîr ü kebîr top gülleleri cümle 146.475 adeddir.

Ve kal'a etrâfında üç yılda atdığımız lağımâtlar cümle 2.660 adeddir.

Ve üç yılda şehîd olan mîr-i mîrânlar cümle 18 ve cümle mîr-i livâlar 155 adeddir.

Ve şehîdân-ı çavuşân-ı yeniçeriyân cümle 164 adeddir.

Ve şühedâ-yı çorbacıyân-ı yeniçeriyân cümle 774 adeddir.

Ve odabaşı-ı yeniçeriyân 9.000 adeddir.

Ve şühedâ-yı sipâhiyân-ı altı bölükde ma'a serdengeçdiyân-ı sipâhân cümle on tokuz bin kırk beş adeddir.

Ve şühedâ-yı cebeciyân cümle on bin altmış adeddir.

Ve şühedâ-yı topçuyân *[309a]* cümle yedi bin adeddir.

Ve şühedâ-yı kumbaracıyân cümle üç yüz kırk beş adeddir.

Ve şühedâ-yı gedikli zu‘amâlar cümle bin üç yüz altmış adeddir.

Ve şühedâ-yı çavuşân-ı dergâh-ı âlî dîvân cümle yedi yüz beş adeddir.

Ve şehîdân-ı erbâb-ı tîmâr-ı Rûmeli cümle iki yüz bin yedi yüz altmış adeddir.

Ekseriyyâ ba‘zı tîmârların kaydları yüzer ikişer yüzer kerre mahlûl olup kaydları bozulup gayriye tevcîh olup ertesi yine mahlûl olmuşdur.

Ve şühedâ-yı Anatolu-yı ehl-i tîmâr cümle iki kerre yüz bin seksen aded neferdir.

Ve şehîdân-ı sâ’ir eyâletler cümle-cümle otuz yedi sancakda her tîmârları kırkar ve ellişer kerre mahlûl olup âhara tevcîh olunup tezkireler almışlardır. Meselâ Tire ve Mağnisa ve Bursa ve Menteşe ve Hamîd ve İzmid ve Engürü ve Kânkırı ve Kastamonu ve Bolu ve Karahisâr-ı Sâhib ve gayri zeytûn sipâhîleri umûmen bu mezkûr sancakların mîr-i mîrânları ve mîr-i livâları ve alaybeğileri ve çeribaşıları ile cümle ikişer üçer ve beşer kerre lağım atup ender-hevâ mu‘allakest dedikleri gibi bu kadar bin cânlar tuyûr-ı ebâbîl gibi hevâya münkalib yine mahlûldan yerlerine âdemler doldu. Ve yeniçeri ocağında ba‘zı odaların yedişer sekizer yüz neferâtları cümle bir ânda şehîd olup dünkü gün kapuya çıkan en aşağıdaki dümenci nâm yoldaşları bir günde odabaşı olmuşlardır. Niçe kerre böyle vâki‘ olup anlar da şehîd olmuşlardır.

Ve cümle şühedâ-yı asâkir-i Mısır 6.000 adeddir.

Ve cümle şehîdân-ı cüyûş-ı Şâm 2.000 adeddir.

Ve cümle merhûmân-ı Haleb 1.060 adeddir.

Ve cümle şehîdân-ı kapudan paşa 7.000 adeddir.

Ve cümle şühedâ-yı lağımcıyân 8.009 ve cümle şehîdân-ı hasbeten lillâh 9.080 adeddir.

Ve cümle şehîdân-ı serdengeçdiyân ve cümle salıcıyân ve cümle kavm-i varıcıyân bu tâ’ifenin beytü‘l-mâllerin kendüleri kabz etdiklerinden başka bir kavm-i azîm olup hemusu on sekiz bin yedi yüz aded şühedâlardır.

Ve cümle kavm-i esnâf-ı şühedâ-yı orducuyân on bin tokuz yüz aded âdemlerdir.

Ve cümle mürde-i re‘âyâ-ı kefere-i Girid üç bin aded keferelerdir.

Ve cümle mürde-i esîr-i forsa pâyzenler iki bin kırk neferdir.

Ve cümle mürde-i nasârâ-yı orducuyân esnâf bin kırk aded neferdir.

Ve cümle şühedâ-yı kürekçiyân-ı azebistân bin yüz neferdir.

Ve sâ’ir garîb gurebâ-yı bî-defter bî-tedbîr ve bî-sâhib fukarâların ve hidmetkârlar makûlelerinin hisâb [u] kitâbların Hudâ-yı Lem-yezel bilür.

El-hâsıl âdem cânı ırmak gibi akdı, ammâ gayri gazâlarda kan akardı, ammâ bu Kandiye altında kan üzre cân akardı. Ammâ kal‘a içinde bizim ümmet-i Muhammed’den

esîr olmuşlardı. Anlardan bin iki yüz nefer kimesneleri halâs oldular.

Ve ba‘de’l-feth küffârların rivâyât dirâyâtları üzre kal‘a içinden bizim tarafa firâr edüp İslâm ile müşerref olanlar ve gayri soltat ve mortatlar ve beğzâdeler ve pür inâdlardan “Cümle bin tokuz yüz yigirmi aded küffârlar taşra firâr edüp size çıkmışlardır” deyü Sadrıa‘zama böyle defter verdiler.

Ve hîn-i sulhda ceneral-i la‘în arz-ı ma‘rifet-i mahâretlerin bildirmek içün birkaç lağımcı küffârların bizim lağımcıbaşıya gönderüp on gün yer altında bizim lağımcıbaşı gezüp cümle lağımları temâşâ edüp (…) lesi olunduğu gün hakîr bile gezüp temâşâ etdim. Azamet-i Hudâ hele ka‘r-ı zemînde ol lağımâtları görmeyen dünyâda bir şey görmeyüp âdem oğlanı neye kâdir idüğin bilemez.

Ve kal‘a içinde bizim sademât-ı toplardan ve kumbaralar ve lağımlarımızdan ve sihâm-ı kazâ gibi peykân-ı hadenglerden ve kurşum-i tüfenglerden mürde olan küffârlar cümle seksen sekiz bin küffâr üç yılda mürd olmuş ve hîn-i sulhda kal‘a içinde zîr-i zemînlerde pinhân olup ba‘de’l-feth meydâna çıkan cümle kavm-i Cuhûd Karay cuhûdlar üç yüz nefer İsrâ’îlîler idi.

Ve cümle bakıyyetü‘s-süyûf on bir bin aded kefereler mecrûh u menkûb ve ac u zâc ve bir habbe ve cübbeye muhtâc kadîd-i mahz halâs oldular.

Ve ceneral-i la‘în istikâmet edüp mâ-vaka‘ı üzre kal‘a-i Kandiye’nin cümle mahallâtları ve çârsû-yı bâzârları ve sarây-ı âlîleri ve manastır-ı düyûrları cümle ism [ü] resimleri ile ve bâkî kalan me’kûlât [u] meşrûbâtları ile ve kal‘anın dâ’iren-mâdâr hendese üzre cirm-i hudûdlarıyla ve’l-hâsıl cemî‘i imâretlerinin ve cemî‘i mevcûdâtlarının firâden firâdâ dilli defterlerin sadrıa‘zama gönderüp zabt olundu.

Hakîr dahi Sırkâtibi Ahmed Çelebi’den ***[309b]*** ol ceneral defterin alup andan istihrâc edüp bu mahalle kayd edüp kal‘a-i Kandiye’nin her ahvâllerine vâkıf olup ale’t-tahkîk(i) bu gûne tahrîr olunur.

Der-beyân-ı esmâ-i kal‘a-i Kandiye

Evvelâ lisân-ı Talyan-ı Freng’de Kanye demek köpek hâne demekdir, zîrâ Venedik Frengi San Marko nâm iki kanatlı köpeğe tapup bu kal‘ayı San Marko köpeğe vakf etdiklerinden Kanye derler.

Ve lisân-ı Yûnân-ı Rûm’da Kasro derler.

Ve lisân-ı Latin’de (–) derler.

Ve lisân-ı (–) (–) (–) (–) (–).

Ve lisân-ı müselmânda henüz ismine kal‘a-i Cân-rîz dediler, ammâ Ikrît Rûmları bu kal‘ayı Kanı Kastel derler. Hakîkatü‘l-hâl cümle arhondaları ve (–) (–) nâm keferelerinin defterlerinde Kanlı Kastel nâhiyesinde Kanı Kasro derler.

Ve (–) (–) nâm deresine karîbdir. Ve Göllük cânibinde (–) (–) nâm deresi cereyân eder. Bu iki aded derelerin mâbeyninde bir kayalı ve topraklı burunda leb-i deryâ-yı Sefîd’in şimâle nâzır tarafında şekl-i müsellesdir, ammâ on iki aded tabyasıyla on iki köşe görünür, ammâ aslı üç köşedir. Bir köşesi şark tarafına nâzır Su kullesidir. Ve bir köşesi garb

tarafına Kızıl tabyadır. Ve bir tarafı köşesi cenûba nâzır yüksek tabya görünüp ammâ üçüncü köşesi Göllük burnu tarafıdır.

Ve cümle dâ'iren-mâdâr Şeddâdî mutarraş taş binâ-yı sedd-i Ye'cûc u Me'cûc sedd-i İskender-i Yûnân'dır. Murğ-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kalmış bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal'a-i bî-amândır kim dâ'iren-mâdâr cirmi bedenler dîvârları üzre Göllük tarafından liman burnu dîvârları üzerinden kâh kıbleye ve kâh cenûba ve kâh lodos cânibine gidüp tâ yüksek tabya üstüne varınca kâmil beş tabya va makasları ve bedenleri üzre kâmil beş bin adımdır.

Ve bu yüksek tabya (tabya) üstünden garb tarafına cemî'i makaslar mâbeynlerinden yine bedenler üzre dosdoğru tâ leb-i deryâda Kızıl tabya burnunda Fethiyye tabyasına varınca kâmil dörd bin hatvedir.

Ve bu Kızıl tabya burnunda asâkir-i İslâm ile sadrıa'zam küffâr ile ceng-i azîm etdiği köşeye müverrihân-ı Rûm Fethiyye tabyası derler, andan deryâ kenârında olan kal'a dîvârları ve makasları ve bedenler üzre gidüp tâ küçük liman kapusu ki ana Kum kapusu derler, zîrâ sâfî kumsaldır, bu mahalle gelince kâmil bin iki yüz (yüz) adımdır.

Andan yine deryâ kenârında olan kal'a dîvârı tabyaları ve makaslarının bedenleri üzre cânib-i şarka gidüp büyük liman kapusu üzerine varınca kâmil bin adımdır. Bu büyük liman kapusundan taşra çıkup liman kenârınca kaldırım üzre şark tarafına tâ Su kullesine varınca dörd yüz adımdır.

Evsâf-ı Su kal'ası,
ya'nî Su kullesi

Başka bir kal'adır kim Hazret-i Nûh (…) asrında ibtidâ binâ olunan Kanı Kasro kal'ası budur. Deryâyı amelî doldurup üzerine bu kal'a binâ olunup liman ağzında sedd-i Ye'cûc olup bedenler üzre dâ'iren-mâdâr cirmi kâmil dörd yüz adımdır. Suya berâber demir kapulu top deliklerinde yigirmi aded serâmed balyemez topları var ve bir kat toplar dahi yukaru kulleler üzre var kim deryâda kuş kondurmaz.

Sitâyiş-i liman-ı Kandiye

Mezkûr Su kullesinin iç yüzünde tâ Kandiye kal'asının içinde amelî bir limancıkdır. Cümle yüz pâre gemi ancak alup bir tarafında on dörd göz aded kâmil kârgîr binâ tershâne gözleri (gözleri) var. Cümle üstleri toloz kemer binâlar olup serâpâ horasânî kireç ile mestûr olup tershâne gözleri üzre asker gezer.

Bu liman-ı amelînin kenârınca şarka ve garba ve şimâle dolaşınca kâmil bin aded adımdır. Bu hisâb üzre kal'a-i Kandiye bâlâda tahrîr olunduğu minvâl üzre dâ'iren-mâdâr on iki bin adımdır.

Ammâ leb-i deryâdan mâ'adâ kara cânibinde handak-ı azîmden taşra olan on iki aded tabyaların başka handakları vardır kim cümle ellişer adım enli handaklar kenârınca bu Kandiye'nin ancak hemân kara cânibleri altı bin beş yüz aded adımdır, zîrâ bu tabyaların handak kenârınca makas makas eğri büğrü dolaşmaz, hemân doğru doğruya olduğundan altı bin beş yüz adımdır. Kerrât ile hakîr etek dermeyân edüp adımlamışımdır.

Ve Fethiyye burnundan kal'a içre mahalleler içinden tâ Göllük burnuna varınca bu

kal‘anın tûlu altı bin adımdır. Ve dahi Yüksek tabya burnundan yine mahallâtlar içre tâ Su kullesine varınca bu Kandiye’nin enniliği dör[d] bin adımdır.

Ve kal‘a-i azîmin asıl vücûdu dîvârında cümle tokuz aded tabya-i azîmlerdir. Evvelâ birisi Göllük tarafı burnunda tershâne gözleri ardında *[310a]* Sarnıç tabyası ve Göllük tabyası ve Kemer kapusu tabyasına Kum tabyası dahi derler ve Bıyıklı Mustafâ Paşa tabyası ve Hüseyin Paşa tabyası ve Yüksek tabya ve Karanlık Kapu tabyası ve Panıgrad kapusu tabyası ve Kızıl tabya ve deryâ kenârında Sadrıa‘zamın Cânrîz nâm Fethiyye tabyası. Bu tokuz aded tabyaların esmâları tamâm olup kal‘a dîvârının iç yüzünde kal‘adan alarka üç aded kûh-ı azîm-misâl tabyalar vardır. Biri Göllük tarafının iç yüzünde büyük Kum tabyası, biri Kemer kapusunun iç yüzünde Tophâne meydânında Yassı tabya, biri dahi cihânnümâ Yüksek ta[bya], bu iki tabyadır. Biri ana dîvârın taşra yüzündedir, biri iç yüzdedir, ammâ yine birbirlerine gidecek yolları vardır. Bu mezkûrûn üç aded tabyalar dahi cemî‘i şehre ve cümle deryâya ve kamu nümâyân olan Kandiye sahrâsına varınca bu tabyalar havâlelerdir.

Der-aded-i kal‘a-i bâb-ı Kandiye

Bu sûr-ı üstüvârın cânib-i selâsında olan uğrın kapular ki cümle seksen aded sağîr ü kebîr kal‘a kapularıdır, ammâ râygân işler şâhrâh kapuları cümle on adeddir.

Evvelâ biri tershâne gözlerinin ardında Sarnıç tabyasının altında kıbleye nâzır küçük kapudur kim ana şimdi Kapudan Kaplan Paşa kapusu derler, zîrâ bu kapuyu anlar yeniden açup binâ etdiler.

Ve ana karîb yüz otuz adımda Göllük kapusu, bunu Ebü‘l-hayr Kethudâ İbrâhîm Paşa müceddeden binâ etdiğiyçün İbrâhîm Paşa kapusu derler kim cânib-i şimâle nâzır gâyet sa‘b ve metîn bâb-ı kavîdir.

Andan Ak tabya kapusuna şimdi Top kapusu derler, zîrâ tophâne ol tarafdadır ve cümle dörd kat kapulardır kim cümle bu kapulara yokuş yukaruya çıkılır, bir vâsi‘ yolları var, kıbleye nâzır bâb-ı kavîler olup izdihâmdır.

Andan Kemer suyu kapusu dahi büyük kapudur kim kıbleye nâzır olup kemer suları şehre bu dervezeden girdiğiyçün Kemer suyu kapusu nâmıyla ma‘rûfdur.

Andan tâ Karanlık kapuya varınca üç bin adım yerde olan kapular cümle mesdûddur, işlemeyüp hîn-i mahalde açılır. Ammâ Karanlık kapu cânib-i garba nâzır olup üç kat metîn kapulardır. Lâkin tabyaların kemerleri altından gidilüp gâyet karanlık yer olmak ile Karanlık kapu derler, gâyet muzlim yolları vardı[r]. Hattâ ba‘de’l-feth cümle halk bu karanlık yolların izdihâmında giderlerken niçe âdemler birbirlerine başların urup “Geri tur, ileri gel, sağa var, sakın yoldan” deyü giderlerken bu Karanlık kapu yollarında ba‘zı levendât makûlesi gâzîler ba‘zı dilberin ardı sıra gözedüp ol karanlık yere geldikde ol mahbûbların bûselerin aldıklarıyçün uşşâkân mâbeyninde bu kapuya “Şeftâlû kapusu” dediler. Hakkâ ki karanlık kapudur.

Ve bu kapudan cânib-i garba beş yüz adım gidüp Panıgrad kapusu bir azîm derveze olup cânib-i garba nâzır gâyet şâhrâhdır.

Andan garba sekiz yüz adım gidüp Kızıl tabya makası arasında Vezîria‘zamın binâ

etdiği Hân kapusu dahi semt-i garba meftûhdur kim bu mahalde karada olan cümlesi altı aded kapular tamâm oldu.

Ammâ leb-i deryâda niçe kapular vardır, ammâ çoğu mesdûd olan kapuları bin iki yüz adımda geçüp küçük liman kapusudur, ya‘nî Kum kapudur. Bu bâb-ı vâsi‘ yıldız rûzgârı tarafına mekşûf olup iskelesine ba‘zı gemiler yanaşırlar. İki kat büyük kapulardır.

Andan mağrib tarafına leb-i deryâda olan kal‘a dîvârı bedenleri üzre gidilir, zîrâ kal‘a dîvârların deryâ döğüp gâyet derin olmağla kal‘a dîvârı üzre şâhrâh yolları cümle dolma dîvârdır. Bu mahalde bin adım gidüp büyük liman kapusuna varılır. Cânib-i şarka nâzır bir kat kapudur ammâ gâyet şâhrâh işlek kapudur.

Andan yüz adım yakın gidüp liman kenârında taş nerdübânlarla enilir Gümrük kapusu dur kim bir kat bâb-ı izdihâm olup bu dahi semt-i şarka nâzırdır.

Ve Su Kulle kapusu ile bu Kandiye’nin berren ve bahren cümle on bir aded kapulardır, ammâ bu Su Kullesi kapusu lodos tarafına nâzırdır, ammâ gâyet metîn ve sa‘b u kavî olup duhûlü ve hurûcu gâyet asîr kapudur.

Lâkin bu mezkûr deryâ kenârında olan eğer mesdûd ve eğer meftûh kapuların cümlesi dişbudak ağacı tahtasından metîn kapular olup cümlesinin yüzlerine iri başlı ekseriler kakılmışdır.

Bu kapuların cümlesi ağaçdan demirsiz kapular olmasının aslı oldur kim bir tarafda leb-i deryâdır ve bir tarafdan makas tabyaları aralarından vâki‘ olmuş pinhân kapular olup bir vecih ile düşmandan havfi olmayup top ile döğülmek muhâl olduğundan ağaç kanatlı deryâ kenârı kapulardır, ammâ kara câniblerindeki cümle kapuları üçer ve dörder ve beşer kat hadîd cedîd kavî ve metîn kapulardır.

Ve dahi kara tarafındaki kal‘a dîvârı ile metânet üzre binâ olunmuşdur kim rûy-ı dîvârları fîl cüssesi kadar iri taş dîvârları cümle yigirmişer ayak enli Şeddâdî rıhtım küfeke taşlı dîvârdır. *[310b]* Ammâ dolma Şeddâdî rıhtım toprağı ile ba‘zı dîvârının yerleri yüz elli ve ba‘zı yeri yüz altmış ve yüz yetmiş ve yüz seksen ayak enli horasânî binâ rıhtım dîvârlardır. Ve dâ’iren-mâdâr kal‘a üstü dîvârı Haleb meydânı gibi sahrâlardır. Hattâ ba‘de’l-feth Vezîria‘zam Yü[k]sek tabya üstünde asâkir-i İslâm ile gûnâ-gûn cilit oynadup mehterhâneler çalınırdı, tâ bu mertebe sahrâ-misâl kal‘a dîvârıdır.

Ve bu kara cânibi dîvârı cümle tokuz bin adımdır kim yüksekliği ba‘zı yeri kırk arşın ve elli arşın ve altmış ve yetmiş arşın yüksek yerleri var, sedd-i Kahkahâ-vâr dîvâr-ı azîmlerdir.

Ve bu dîvârlardan yüksek onar ve on beşer mi‘mâr arşını topraklar yığılıdır kim bu toprakların altlarında cümle bin yedi yüz aded sâde lağımlar vardır kim cümlesi hâzır-bâş idi.

Der-sitâyiş-i karavulhâne

Mezkûr olan cümle tokuz aded kal‘a dîvârında olan tabyalar ve makaslar ve dahi dirsekler üzre elzem-i levâzımından olan mahal köşe başlarında cümle yüz elli aded yerde kârgîr binâ küçücük kullecikler var kim anlara karavulhâneler derler. Her birinin birer gûne nâmları vardır. Cümle kârgîr kubâblar ile ârâste olmuş şîrîn ve serâmed ve musanna‘

kulleciklerdir. Her birinde beşer altışar âdem sığup ahşamdan tâ sabâha dek hâlâ üç bin aded nigâhbânlar bu karavulhânelerde “Allâh yeğdir yeğ” deyüp feryâd ederek gülbâng-ı Muhammedî çeküp nevbet beklerler. Hattâ ba‘de’l-feth Sadrıa‘zam hazretleri bu Kandiye kal‘ası dîvârları üzre nev-peydâ cümle on iki bin yedi yüz yetmiş aded dendân-ı bedenler ve mazgallar ve top delikleri binâ etdirüp kal‘anın cümle rûy-ı dîvârların beyâz kuğu gibi ağardup hamd-i Hudâ henüz kal‘a-i Kandiye dürr-i beyz-âsâ olup mânend-i gevher oldu. Târîh-i münâsib:

Evliyâya ism [ü] resmin sordular târîh içün,

İsmine dedi bu şeydâ kal‘a-i gevher-nigîn.

Sene 1080.

Der-temdîh-i eşkâl-i cemî‘i tabyât

Evvelâ kal‘anın cemî‘i handakları ve cemî‘i der-i dîvârları şehir üzre ve deryâ ve sahrâ-yı Kandiye üzre havâle olduğundan mâ‘adâ mezkûr Göllük tarafında Kum tabyası evc-i semâya berâber olup üstünde kâmil mükemmel seksen pâre balyemez topları ve yigirmi aded havân topları olup üç aded asker-i İslâm alır bir sedd-i Kahkahâ‘dır kim gûyâ kûh-ı Elburz’dur.

Ve Topmeydânı kurbunda Ak tabyaya havâle Yassı tabya tâ Kanlı mağârâlar ve Taşlıklara varınca bu tabya aslâ kuş kondurmaz. Kûh-ı Erceyş‘e mânend şân vermiş bir kûh-ı bâlâdır. Ve üstü bir sahrâ-yı azîm olup müte‘addid soltat odaları olup cümle on yedi pâre balyemez topları ve beş pâre havân topları var.

Ve bunun mukâbilinde Kemer Suyu kapusu üzre Arhonda tabyası derler kim Sadrıa‘zama gelüp Kızıl tabya tarafından Kandiye’yi muhâsara etdirüp fethine sebeb olan arhonda ya‘nî Urûm beğzâdesi demekdir, bu tabyayı ol binâ etdiğiyçün Arhonda tabyası derler. Ba‘de’l-feth yine arhonda’nın ta‘lîmiyle bu tabyayı ve gayri yerleri metânet üzre amâr etdirilüp *“El-kerîmu izâ ahide vefâh”* [78] mazmûnu üzre bu tabya sâhibi arhondaya Sadrıa‘zam cemî‘i mülk-i emlâklerin ve ze’âmet köğlerin ihsân edüp yine kal‘aya nâzır ve mu‘temed arhondalık in‘âm olundu. Ammâ bu Arhonda tabyası yüksek değildir, ammâ aslında zemîni âlî olmak ile cemî‘i tabyaları korudur ve toplarıyla etrâfları korudur. Gûyâ bir kûh-ı Ağrı‘dır kim sedd-i metîndir. Üstünde altı pâre serâmed balyemez topları var kim anlara menzil topları derler. Tâ İnâdiyye kal‘asın ve Arhonoz dağların güzer eder.

Der-sıfat-ı binâ-yı Yüksek tabya

Evc-i âsımâna ser çekmiş şekl-i murabba‘ kal‘anın bir [r]ükn-i rekîni olmuş seksen arşın âlî kal‘anın ana dîvârının iç yüzünde seksen arşın dahi kal‘adan âlî Yüksek tabya nâmıyla ma‘rûf cihân-nümâ bir sahrâ-yı Tîh-misâl bir kûh-ı Alman ve el-amân ve bî-amân ve bir sedd-i cihân ve bir sedd-i Ye’cûc-misâl kûh-ı Bîsütûn’dur kim üstünde beş bin âdem ceng etse yerimiz dar demezler.

İçinde iki yüzden mütecâviz soltat ve mortat odaları olduğundan mâ‘adâ yigirmi adım enli bu tabya üzre derin handakı var. İçerisi niçe kerre yüz bin âlât-ı hıyel [ü] mekr-i şeytânat ile memlû olup handakın iki cânibi kenârlarında niçe kerre yüz bin şaranpav

direkleri ve domuz damları, bunlardan mâ‘adâ yerleri meydân-ı azîmler olup Acem vilâyeti tarzı çevgân oynayacak niçe (yerleri) boş yerleri var.

Ve ibtidâ bu kal‘ayı muhâsara etdiğimizde bu Yüksek tabya üzre iki aded serâmed mavuna direklerin birbirlerine mıhlayup dikili durup tâ zirve-i a‘lâsında iki *[311a]* âdem sığacak kadar ağaçdan bir küçük karavulhâne olup gemi direğine ipden nerdübânlar ile çıkılır gibi nerdübânlardan küffârlar bu direk üzre karavulhâneye çıkup evc-i semâya berâber olmuş direkler üzre tûrbînler ile Akdenizi ve İsfakiye dağların ve cemî‘i nümâyân olan yerlerin gözedüp bir tarafdan düşman zâhir olursa haber verüp dîdebânlık ederlerdi.

Sadrıa‘zam geldikde niçe bin gâziyân-ı mücâhidânlar dalyan serâmed dirhemli tüfengler ile bu direk başında olan karavulhâne içre olan küffârlara ol kadar kurşum atdılar kim aslâ yetişmedi, zîrâ âsımâna ser çekmiş amûd-ı müntehâ olduğundan mâ‘adâ aslında Yüksek tabya dahi eflâke ser çekmiş bir binâ-yı serâmeddir.

Hemân Sadrıa‘zam topçubaşıya fermân edüp Sarı esed nâm bir serâmed top-ı benâma âteş e[di]nce bi-emrillâh gülle ol direğe isâbet edüp yeniden iki pâre edüp üzerindeki kâfirleriyle zemîn-i handaka uçup küffârları pâre pâre oldular. Lâkin yine bu Yüksek tabyanın bir tarafında üç aded direkler birbirlerine mıhlı olup bu dahi eflâke ser çeküp durur. Dahi küffâr bir sürûr [u] safâları ve yâhûd bir bednâm günleri olunca ol serâmed direk üzre bir azîm zer-ender-zer ü zîvere gark olmuş bir filandıra San Marko tasvîrli bayrağı makaralar ile çeküp filandıra açup tâ handak içine enüp kâhîce rûzgâr ile filandıra bayrağı evc-i âsımâna peyveste olurdu. Ba‘de’l-feth anı dahi Sadrıa‘zam kırup endirtdi.

Ve bu Yüksek tabya-i azîm hakkâ eyle âlîdir kim şehir içre ve cümle sahrâlarda ve tâ Tamas dağlarına varınca gezen ve deryâda yüzen ve sahrâlarda tozan tozlar ve hûş u tuyûrlar ve benî âdem ve devâbbâtlardan ne gezerse bu Yüksek tabyadan nümâyândır.

Ve bu tabya üstünde yüz elli pâre üçer kat topları var kim eğer berren ve eğer bahren önlerinden bir cân halâs olamaz. Meğer evc-i âsımânda kerrûbiyân halâs ola. Hattâ Deli Hüseyin Paşa birkaç kerre bu Kandiye’yi muhâsara etdikde bu Yüksek tabya cânibinden sarılmak ile fethi müyesser olmamışdır. Defter ile yetmiş bin âdem helâk olup şehîd oldukları meşhûr-ı kâffe-i ümemdir.

Ve bu Yüksek tabyanın altı boş bir şâhrâh-ı azîm kemerlerdir kim tâk-i Kisrâ‘dan nişân verir. Tûlu iki yüz elli aded adım vâsi‘ yoldur.

Ve bu mezkûr kemer önünde kal‘a içinden tarafa tabya altında bir âb-ı sâf azîm su kuyusu vardır kim bu çâh-ı mânın etrâfında olan meydân-ı azîmde esbâb yaykıyacak taş tekneler var. Meğer hîn-i muhâsarada cemî‘i küffâr suyu bu kuyudan alırlarmış.

Bundan mâ‘adâ derûn-ı kal‘ada cümle altı bin yetmiş aded âb-ı sâf kuyular ve yedi aded kaynak sular ve kırk aded ayazma bınarları var. Asker-i İslâm ise “Taşradan küffârın suların keselim” deyü çalışup “Küffâr susuz bunalsın” deyü ol sevdâya yelerlerdi. Meğer kal‘anın bir katre suya ihtiyâcları yok imiş.

Ve bu kal‘anın dîvârlarının üstünde niçe lâzımlı yerde yigirmişer adım enli ve yigirmişer zirâ‘ derin şeytânatlı ve kemîngâhlı handakları var kim niçe bin gûne hîle ve fitneler ile memlû handaklardır. Bâ-husûs bu mezkûr Yüksek tabyanın üstündeki

handaklar içre yüz bin gûne çarh-ı felek ve paçarızlar ve hiyel ve dâm-ı sicinler(?) ile ârâste olmuş handakları vardır.

Ammâ kal‘anın dâ’iren-mâdâr [handakı] seksen aded mi‘mâr arşını derin ve seksen arşın enlidir. Lâkin bu Yüksek tabya ve Ak tabya handaklarının ennilikleri kâmil birer tîrkeş oku menzili enli vâsi‘ handaklar olup kâmil seksener kulaç derin olup âdem aşağı bakmağa cür’et etmeyüp gözleri kararup kamaşup âdemin sevdâsı galebe eder, gâyet mahûf u muhâtara handak-ı amîkleri vardır.

Ve handaklar içre niçe bin aded bostânlar ve kuyular ve âb-ı hayâtdan nişân verir su kaynakları ve gûristân-ı küffârânlar var ve mezâristân-ı üsârâ-yı ehl-i İslâm var.

Ve bu handak içinde kal‘anın temeli dîvârı dibinde dâ’iren-mâdâr kara tarafın ihâta etmiş bir kat yığılı topraklar vardır. Anlar dahi yere berâber onar arşın yüksek tabyacıklardır, ammâ bölük bölük değildir. Hemân kal‘a dibin çepçevre ihâta etmiş yığılı toprakdır kim kâmil yigirmi adım enlidir. Ve bu yığın toprakların altları dahi serâpâ sıçan yollu lağımlardır kim ta‘bîr ü tavsîf olunmaz. Ammâ la‘în küffâr bu yığılmış toprak siperleri kal‘a temeli önüne ol mülâhaza ile etmiş kim eğer Türk handakdan hâric olan tabyaları üç yıla dak alup handak içine gelüp kal‘a *[311b]* temeline gelüp lağım ederse Türk’ün lağımları bulunsun mülâhazasıyla bu siper tabyaları edüp altlarına kâmil bin aded sokak sokak lağımlar etmiş. Ve aslâ beri İslâm askeri tarafından bir vecih ile kal‘a temeli diplerine lağımlar varmak muhâl idi. Ve lağımlar varsa da kal‘anın cemî‘i temelleri yalçın kanara kayalar üzre varınca kazup kal‘a temellerin bırakmış.

Ve bu ulu handakdan taşra olan on iki aded mezkûr tabya-i azîmlerin altlarında cümle üç bin iki yüz aded çatal çatal yollu lağımlardır kim yollarına niçe yârânlar ile meş‘aller ve fânûslar ve yel mûmları yakup geze geze gâ’ib olayazup bîm ü haşyetden gerüye dönüp cümle küffârın lağımât hazînelerin kat-ender-kat bağlu hâzır ve müheyyâ durur görüp engüşt ber-dehen edüp âlem-i hayretde kaldık. Mel‘ûn küffâr zîr-i zemînde köstebek sıçanı gibi şinâverlik edermiş.

Der-kâ’ime-i tarz [u] tavr-ı eşkâl-i kal‘a-i Aktabya

Hakîr-i pür-taksîr yine bir gün birkaç nefer yârânlar ile pür-silâh olup elçinin ahvâl bilen bir keferesin kulağız alup cebehâneden meş‘aller ve yel mûmları yakup giderek kırk elli kişi olup Aktabya altındaki ulu lağım yoluna girdik.

Kâmil yedi yüz adım bir vâsi‘ ulu yol ile cenûb cânibine gidüp yine zîr-i zemînde bir ulu meydâna çıkdık. Ol meydânın niçe yerlerinde yine toprakdan elli aded pâyende direkler var. Her bir direk önünde birer aded şâhrâh sokaklar var kim kimi şarka ve kimi garba ve şimâle ve cenûba gitmiş sokaklar vardır. Biz dahi bir sokak başına bir nişân ve alâmet koyup bir cânibe gidüp Allâh bilir kim ne cânibe gitdik. Kâmil bu sokak içre dahi yedi yüz adım gidüp yine bir küçük meydâna vardık, ammâ bu meydândan ileri sokaklar yok idi. Lâkin toprak üzre yol nişânları etmişler.

Bu meydânın etrâfında yol yol ol kadar kat-ender-kat lağımlar var kim ne gûne ta‘bîr ve ne bir vecih ile tavsîf ü tahrîr olunur değildir. Bu mahalden dahi ileri gitmeğe havf edüp gerüye dönerken yollarda âb-ı hayât su kuyuları var ve yollar üzre yine su kuyuları gibi toprakdan kesme nerdübânlar ile enilir kuyular var. Meğer onlar dahi (dahi) aşağı zîr-i

zemînde birer kat lağım yollarına gidermiş. Andan aşağı bir kat dahi lağım yolları var.

El-hâsıl bu Aktabya altında tâ tahte's-serâ ve mâverâya varınca on ikişer kat-ender-kat lağımlar var. Hattâ mukaddemâ Kızıl tabya önünde atdığı lağımların bir atdığı lağım deliğinden on ikişer on üçer kerre lağımlar atdığının asılları bu imiş kim yer altında kat-ender-kat lağımlar imiş. Bir lağımı atup işte lağımı kalmadı deyü yürüyüş ederken o yerden bir lağım dahi atup niçe bin cân dahi helâk ederdi. El-hâsıl mısra'-ı münâsib:

Şenîden key buved mânend-i dîde [79]

mazmûnu üzre bu lağımları görmeğe muhtâcdır. Yohsa ta'bîr ü tavsîf ile anlatılmaz.

Âhır-ı kâr bu Aktabya altından gerüye dönerken yemîn ü yesârda olan lağımâtları birer birer saydık. Sağ tarafda yüz aded lağım-ı azîm yolları var kim her biri biner ve ikişer bin kîse bârûd alır hazîneli lağımlar ve aralarında cümle üç yüz aded küçük püskürme lağımlar var. Bunların altlarında dahi ol kadar lağımlar var, tâ ka'r-ı zemîne enince böyle lağımlardır.

Andan sol tarafımızda cümle seksen aded lağım-ı kebîr yolları içinde birer hırmen meydânları kadar direkli lağımlar var. Ve bunların arasında dahi üç yüz aded küçücük püskürme lağımları var. Bunların dahi altlarında ka'r-ı arza varınca cümle tokuzar kat lağım-ı mühlikler var.

Bu iki tarafda lağımları ve yolların add edüp bu mezkûr yolların her birinden niçe gûne sağa sola perîşân olmuş lağım yolları içre geze geze bî-tâb ü bî-mecâl kalup "Meded bildiğimiz yolları gâ'ib etmeyelim" deyüp gerüye dönüp niçe lağım kuyularına ve niçe bağlı lağım yollarına uğradık. Meğer dahi bârûtları içinde imiş. Ve niçe bârûd hazînelerin ve niçe kerre yüz bin lağım yolların sedd etmeğe keraste direkleri ve taşları ve sâ'ir âlât-ı lağım mühimmâtların seyr [ü] temâşâ ederek selâmetle serâsime taşra çıkup sehel güneş görüp kesb-i hevâ edüp râhat-ı cân bulduk.

Bu handakdan hâric olan tabyaların cümlesinden büyük bu Göllük tarafındaki kal'a-i Aktabya'dır. Cümle on üç aded köşe olup dâ'iren-mâdâr cirmi kâmil üç bin adımdır. Hemân Erdel vilâyetinde olan Varat kal'ası cirminde başka bir kal'a-i Aktabya'dır, ammâ bu Varat'dan gâyet sarpdır.

Ve cümle beş aded kapuları *[312a]* vardır, ammâ büyük kapusu ana handakı içinde olup yokuş yukaru taş döşe[li] nerdübân ile çıkılır yılma yokuşdur kim hîn-i mahalde top çekmek ve top endirmek âsân olup çamur olmaya deyü kaldırım döşelidir. Beş yüz adımda enilir ve garb tarafına açılır beş kat biri biri içinde sarp kapulardır.

Ve bu kal'anın dâ'iren-mâdâr temelleri Şeddâdî taş binâlardır, ammâ gayri tabyaların esâs-ı binâları toprakdan kesmedir, ammâ bu Aktabya'nın on arşın âlî taş temelinden sonra yukarusu kesme kayalı ve topraklı dîvârlardır.

Ve etrâfında cümle altı aded tabyaları var kim her biri Varat ve Uyvar kal'aları kadar tabyaları vardır. Her tabyaları üzre yine dağlar gibi toprak yığılıdır.

Ve bu Aktabya içinde bir meydân-ı azîmi var. İki üç bin aded so[lt]atlara odalar ve zîr-i zemîn ve gâr-ı yetîmânlar var. Ve su kuyuları ve su sarnıçları vardır. Ve altındaki

lağım yolları tâ Kuşaklı Manastır'a dak ve Çamaşır deresine ve Çınarlıderesi'ne varır yolları var.

Ve bu Aktabya'nın kat-ender-kat kırkar arşın enli ve kırkar arşın derin handakları var. Yine böyle iken handakları içinde yere berâber domuz damları var kim handak içinden kal'anın yanına âdem varmak muhâldir.

Ve handak içi ve taşrası kenârlarında kat-ender-kat şaranpavlar var kim gûyâ ağaç deryâsıdır. Gûnâ-gûn hiyel ü şeytânatlar eylemişdir kim yanına hûş u tuyûr varsa dûzahlarına sayd olunur. Bu gûne lu'bedebâz ve hîlebâzlıklar te'lîf eylemiş kim gören âdemin aklı gider.

Bir âdem bu kal'ayı her gün yüzer kerre im'ân-ı nazar ile nazar etse bir görüşünde dahi bir gûne eşkâl-ı tarz [u] tavrda dahi nümâyân olur.

Hamd-i Hudâ küffârın hüsn-i tedbîr edem deyü inşâ etdiği şeytânatlar cümle sû-i tedbîr olup cümle tahayyülât efkâr-ı fikr-i fâsidleri hebâ olup ilhâm-ı Rabbânî ile asâkir-i İslâm bu Aktabya ve Yüksek tabya ve Bıyıklı tabyaları taraflarından sarılmayup cümle küffârın yigirmi yedi yıldan berü çalışdıkları cümle hebâya gidüp her kâr-ı nâ-savâbları bikr-i nâ-şüküfte kalup Âl-i Osmân askeri bekâretin izâle edüp sühûletle kabza-i tasarrufa alındı, *lillâhi'l-hamd.*

Eğer bu Aktabya câniblerinden muhâsara olunsaydı niçe kerre yüz bin asker-i İslâm telef olup niçe Moton ve Koron geçüp bir taşı alınmaya idi. Anıniçün küffâr sulh günleri çadırlar içinde derlerdi kim

"Kal'ayı size verdiğimize ağlamazız, ammâ âh size Aktabya'mızın ve Yüksek tabyamızın cengini ve etdiğimiz hîle ve âteşbâzlık lağım yolların gösteremedik, âh sizi anda murâdımız üzre kıramadık" deyü domuz kılı-misâl saç ve sakalların yolarlardı.

Ve bu Aktabya dibindeki ana handakı içre tâ Küllük tarafından deryâ suyu gelüp liman-misâl kayıklar yanaşır imiş. Hâlâ İbrâhîm Kethudâ Paşa şaranpavlar ile sedd edüp gemi değil bir çırnık girmez oldu.

Ve bu Aktabya sağında ve solunda iki aded tabyalar dahi vardır, ammâ Aktabya'dan alçakdır kim Aktabya'ya siper olmuşlardır. Göllük tarafındaki tabyaya Bölme tabya derler. Ve sağ tarafındakine Öksüz tabya derler, zîrâ bu iki mücedded tabyalar Aktabya'nın koltuğu altında vâki' olmuşlardır, gûyâ Aktabya'nın oğullarıdır kim her biri âteş-i Nemrûd içinde kalmışlardır, ammâ niçe anayı ve babayı ağladup öksüz koduklarıyçün Öksüz tabya derler.

Andan lodos tarafına Yarımca tabya ve yine lodos cânibinde Çatal tabya, andan yine lodosa nâzır Koltuk tabyası, andan yine lodosa nâzır Yüksek tabyanın handakı aşırı mukâbelesinde Fıçılı tabya. Bu tabyanın bir köşesinde azîm mefret şarâb fıçıları içre toprak tolu olduğundan Fıçılı tabya derler. Fıçılardan sarp meterisleri olup Yanyalı Bebr Paşa'nın çetecilerin bîzâr etmişdi, zîrâ bir tabya mülhak olmayup başka bir metîn tabya idi. Bunun dahi üç köşesinde üç aded tabyaları vardır kim cümle cirmi kâmil iki bin adımdır ve başka elli adım enli handakı içinde yere berâber domuz dâmları ve kat-ender-kat şaranpavları vardır.

Andan yine garb tarafına Karanlık kapu handakı önünde Hüseyin Paşa tabyası, andan yine cânib-i garbda Karanlık kapunun garb tarafında Rûmeli kolu tabyası, andan Panıgrad kapusu önünde yine handak aşırı Çufud tabyası, iki yılda gücile berbâd olup yine amâr oldu.

Andan Kanlı tabya bu dahi berbâd oldu. Andan *[312b]* Haçlı tabya dahi berbâd oldu. Andan Dere tabyası dahi hâke berâber oldu. Andan Kızıl tabya önünde Taşlı tabya üç sene kâmil sedd-i Nemrûd-vâr metîn ve müstahkem durup niçe bin âdem oğlanın helâk edüp murğ-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kalup dest-i Âl-i Osmân'dan halâs oldu.

Ve andan aşağı Atlı tabyası dahi berbâd olup yine mezkûr Taşlı tabyadan bu Atlı tabyası temeline küffâr girüp ceng-i azîm ederlerdi, zîrâ Taşlı tabya ile Atlı tabyasının yer altından birbirlerine yolları var imiş. Bu Taşlı tabya bir sarp kayalı ve seng-i hârâlı yerde vâki' olmağile üç sene kâmil Âl-i Osmân'a karşu durmağa tahammül etdiğinden cânib-i erba'asından niçe yüz lağımlar atılup yine ol meydânda bî-bâk ü bî-pervâ göğüs gerüp niçe kerre yüz bin âdemin {şehâdetine} sebeb olup âhır-ı kâr feth olmayup Kızıl tabyaya sarılmağa mübâşeret olunup andan ferâğat olundu.

Ve Kızıl tabya dahi bir yılda gücile berbâd olup yedi yüz yetmiş âdem Kızıl tabyadan içeri kal'anın yeni dîvârları feth olup üçüncü yılda kal'a dahi gücile feth oldu.

Ve bu ulu handakdan taşra olan tabyaların başka başka kırkar ve ellişer adım enli ve derin handakları içinde ve kenârlarında niçe kerre yüz bin aded gûnâ-gûn şaranpav direklerin feth edince niçe yüz bin âdem şehîd olup bu handaklardan taşra Kuşaklı Manastır sahrâları taraflarında niçe bin gûne meterisler ve lağımlar etmişdi ki üç yıl kâmil ol taraflara bizim asker-i İslâm uğrayamayup kal'a kapuları açık durup küffârın atları ve sığırları ve koyunları ve keçileri ve hınzîrları sürü sürü otlayup gezerlerdi, ammâ yine bizden cebeciler işleyüp küffârdan kelle ve diller alırlardı.

Der-beyân-ı imâret-i cevâmi'hâ-yı selâtîn-i Âl-i Osmân ve gayri sâhibü'l-hayrât vüzerâ-yı mîr-i mîrân-ı a'yân

Evvelâ bu kal'a-i Kandiye içinde olan cemî'i imârâtları mâ-vaka'ı üzre ceneral ve arhonda ve milota nâm kefere defterdârları ve ba'de'l-feth muharrir defterleri üzre cemî'i âsâr-ı binâları ayân u beyân eder. Evvelâ,

Der-beyân-ı esmâ-i câmi'-i Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî

Lisân-ı Rûmca ismine (–) derler. Ve lisân-ı Talyan-ı Freng'de (–) (–) derler.

Hazret-i Îsâ asrında bânîsi (–) (–). Ba'dehu hazret-i (–) hilâfetinde Âl-i Fâtımiyyûn'dan Afrika pâdişâhı Sultân Mansûr Mağrib-zemînden gelüp bu cezîre-i Girid'i feth edüp bu deyr-i azîmi câmi' edüp ba'dehu İşpanya eline girüp dahi vüs'at üzre deyr-i kebîr idi.

Ba'dehu Bundukanî Venedik'i eline girüp dahi ziyâde amâr edüp erganonhâne edüp hamd-i Hudâ bu sâl-i mübârek-i garrâda dest-i Âl-i Osmân'a girüp ma'bedgâh-ı müslimîn olup şeb [ü] rûz âyîn-i dîn-i Muhammedî olur. Hâzâ min fazlı Rabbî.

Evvelâ bu câmi'-i pür-envâr zergerdân ta'bîr olunan pabuçlu ayak (ayak) ile kıble kapusundan tâ mihrâba varınca tûlu iki yüz elli ayakdır. Arzı yüz ayakdır, kırk arşın yüksekdir.

Ve cümle servi ağacı çatıları ve kirişleri üzre la‘l-gûn kiremit örtülüdür.

Ve içerisi ve taşrası nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn olup müzeyyen olmuşdur.

Ve yigirmi aded pençereleri revzenlerinde necef ve moran ve billûr câmlar ile müzeyyen olmuşdur.

Ve eyle bir hevâdâr ve müferrih ve teferrücgâh câmi‘-i İslâmdır kim misli meğer İslâmbol'da Süleymâniyye câmi‘i ola.

Ve gûnâ-gûn münakkaş harîr hâlîçe-i Sifâhânîler ile pây-endâz döşeyüp ârâste olmuşdur.

Ve niçe bin aded gûnâ-gûn kanâdîl-i musanna‘lar ve necef âvîze-i maslûbâtlar ile pîrâste olup gûyâ bir câmi‘-i arûsek-i dîbâ olmuşdur.

Ve bir mihrâb u minber olmuşdur kim üstâd-ı mühendisîn-i mermer-bür bu minber ü mihrâba mu‘âdil İslâmbol'da Sultân Ahmed Hân câmi‘inde etmemişdir.

Ve mahfil-i mü'ezzinân-ı Bilâlîsi ve vâ‘ız ü nâsıh kürsîsi hod eyle musanna‘ u maksûreler olmuşdur kim gûyâ birer kâh-ı Havarnakdır.

Ve mihrâbı pençerelerinin önünde tûlen ve arzen kâmil bir zirâ‘ bir bâğ-ı İrem-misâl bir hadîka-i ravza-i Rıdvândan nişân verir bir cinîni var kim Cenâb-ı Bârî rûy-ı arzda ne kadar eşcâr-ı müsmirâtlar halk etdi ise bu bâğ-ı Merâmda mevcûd olup cümleden mümessek incir meyvesi Nâzilli incirine akrândır.

Ve bu bâğ-ı gülzârın solunda amelî kırk aded sütûnlar üzre kârgîr toloz kemerlerle ma‘mûr bir tabaka medrese hücreleri cümle kurşum ile mestûr ve ma‘mûr halvethânelerdir.

Ve hareminin tûlu ve arzı sadrancî bin aded mi‘mâr arşını harem-i vâsi‘dir. Bu haremin tâ vasatında henüz nev-peydâ binâ *[313a]* olunmuş bir havz-ı Hanefî-i musanna‘ı var, suyu âb-ı zülâl kemer suyundandır. Etrâfında Hanefî lülelerinden âb-ı nâblar selsebîl-âsâ cereyân edüp cemâ‘at-i kesîreler tecdîd-i vudû' edüp tâ‘at-ı Yezdân ederler. Ve havzın fıskiyye ve fevvâreleri havuz üzre olan kubbenin zirve-i a‘lâsına pertâb eder. Bu kubbe-i nîlgûn sekiz aded sütûn-ı müntehâlar üzre mebnî olup rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr olup bu kubbe-i âlî üzre pür altun ile mutallâ olmuş bir alemi var kim çeşm-i insân hîrelenir.

Ve bu câmi‘in üç kapusu vardır. İkisi yan kapulardır. Biri kıble kapusudur. Bu bâb-ı âlîlerin üstlerinde kurşum ile mestûr haşeb binâ-yı münakkaş (…) vardır, ammâ kıble kapusu üzre kurşum örtülü kubbenin altında câmi‘ kapusunun mermer kemerlerinde olan zıhlar ve girihler ve islimîler ve kat-ender-kat hurdegîr ve musanna‘ (Freng) Freng-pesend hayâl-fikr mermer-bürlük ma‘rifetlerinin misli rûy-ı arzda yokdur. Meğer Atina vilâyetinde yâhûd misli meğer şehr-i Sivas'da Gökmedrese kapusunda ola. Ammâ bu Girid'de Hünkâr câmi‘i kapusuna im‘ân-ı nazar ile nigerân eden erbâb-ı ma‘ârif bilir kim ne gûne musanna‘ nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn bâb-ı mu‘allâdır.

Ve bu câmi‘in solunda olan haremin cânib-i erba‘asında somâkî ve yeşim harekânî sütûnlar üzre müte‘addid medâris hücreleri var. Fevkânî ve tahtânî birer gûne kâfirî musanna‘ binâ savma‘alardır kim her biri cihân-nümâ dâru't-tedrîslerdir. Ve dahi kefere

zamânında dahi me’kelhâne-i imâret imiş, ammâ şimdi henüz eyle bir ma‘mûr dâru’z-ziyâfe olup cemî‘i bay u gedâ-yı guzât-ı müslimîne ve gayri âyende vü revendegân ve pîr-i muğâna ni‘met-i nefîsesi bî-imtinân mebzûldür.

Ve bu câmi‘in minâresi sol tarafında bir tabaka şerîfeli serâmed nev-binâ bir minâre-i musanna‘dır kim cümle yüz kırk ayak âlîdir. Mukaddemâ çâr-kûşe çanhâne olan kullesini minâre etmek murâd etdiklerinde Göllük tarafından Kaplan Paşa ve Kethudâ İbrâhîm Paşa bu çanhâne kullesin sademât-ı top ile rahnedâr etdiklerinden bu minâre-i serâmedi kırk günde nev-binâ etdiler.

Hulâsa-i kelâm eyle bir kıt‘a-i ra‘nâ ve bir tarh-ı zîbâ merğûb [u] matlûb-ı cihân câmi‘-i mînâ bir serhadde ve bir diyârda yokdur, zîrâ içinde cemî‘i kirişleri ikişer âdem kucaklar servi ağacıdır. Ve cümle zerkârî ve halkârî tavan levhaları hemçünân servi tahtaları olduğundan râyiha-i tayyibelerinden câmi‘ içinde olan cemâ‘at-i kesîrelerin demâğları mu‘attar olur.

Hattâ sene 1077 târîhinde Sadrıa‘zam bu Kandiye altına ılgar ile salt gelüp meteris yerlerin teferrüc etdikde bu Hünkâr câmi‘-i manastırın görüp,

“İnşâallâhu Te‘âlâ ba‘de’l-feth bu sâl-i garrâda bu deyr-i kebîri sa‘âdetlü pâdişâhımız içün câmi‘-i şerîf ederiz” buyurduklarında hakîr-i fakîr nass-ı kâtı‘la câmi‘ etmeğe niyyet etdikleri sâl-i garrâda târîh olmuşdur kim sûre-i Bakara’da mastûrdur: [80] Sene 1077.

Hattâ bu âyet-i şerîfeyi mihrâb dîvârının solunda Karahisârî tarzı celî hatt ile rûy-ı dîvâra tahrîr edüp Sadrıa‘zamdan yüz altun ihsân alup Âsaf-ı âlî-himem buyurdular kim,

“Bu âyet-i şerîfe bu kal‘anın fethine şürû‘ etdiğimize ve bu câmi‘i kenîseden mihrâb-ı Muhammedî‘ye vely edeceğimiz niyyetine târîh olmuşdur” buyurdular, ammâ hakkâ ki pesendîde-i âlem bir câmi‘-i pür-nûr olmuşdur. Beyt:

Ra’eynâ câmi‘e’d-dünyâ cemî‘an

Ve lâkin mâ ra’eynâ misle hâzâ [81]

Der-ta‘rîf-i câmi‘-i azîm Vâlide-i Sultân Mehemmed Hân

Mezkûr Hunkâr câmi‘inin cenûbîsi tarafında bir âlî zemîn üzre câmi‘-i zîbâdır, ammâ Hünkâr câmi‘inden sehel küçükdür kim tûlu iki yüz ayakdır, arzı seksen ayakdır.

Ve solunda bir imâret-i dâru’l-it‘âmı var. Ni‘meti âyende vü revendegânlara mebzûl olup bir medrese-i âlimân-ı müfessirânı vardır.

Bu câmi‘in dahi kubbesi servi haşeblerinden çatmaları ve cümle kirişleri üzre serâpâ la‘l-gûn-ı ibret-nümûn musanna‘ kiremit örtülüdür.

Ammâ bir kâşî-i çîn mihrâbı ve bir musanna‘ minberi ve bir murassa‘-misâl mahfil-i münîfi ve bir kürsî-i sadefkârî nazîfi vaz kim ta‘bîr ve tavsîfden ârîdir, ammâ minâresi yine kâr-ı kadîm Îsâ minâresidir, ammâ içine bir kat Muhammedî minâresi binâ etdiler.

Der-tavsîf-i câmi‘-i Sultân İbrâhîm Hân

“Bu kal‘a henüz binâ olundu, bunda Sultân İbrâhîm câmi‘inin münâsebeti nedir?” deyü su’âl olunur. Sultân İbrâhîm Hân asrında bu kal‘anın niçe kerre feth [ü] teshîrine

mübâşeret olunup fethi müyesser olmayup âhır-ı kâr yine fethine cidd [ü] ihtimâm [u] bezl-i himmet etmek içün Sultân İbrâhîm Hân bu Kandiye'ye havâle İnâdiyye kal'asın binâ edüp derûn-ı hisârda İbrâhîm Hân içün bir câmi'-i azîm binâ olunup bu kal'a feth oldukda İnâdiyye kal'ası ve İbrâhîm Hân câmi'in cümle münhedim etmek iktizâ edüp Kandiye kal'ası içre Sultân İbrâhîm câmi'in binâ edüp cümle e'imme ve hutebâları ve sâ'ir mürtezika ve hüddâmları hidmetlerinde oldular. İşte bu câmi'in sebeb-i binâsı eyle olmuşdur, ammâ musanna' ve müzeyyen câmi'-i kadîm olup cümle kirişleri ve çatıları serâpâ *[313b]* servi dırahtlarından ve levhalarından olup bu dahi kiremit ile mestûr bir câmi'-i ma'mûr[dur].

Der-tahrîr-i câmi'-i Fâtih-i Kandiye Vezîria'zam Fâzıl Ahmed Paşa

Çârsû-yı bâzâr kurbunda olmak ile cemâ'at-i kesîreye mâlik olup tûlu ve arzı yüz seksener ayakdır. Ve mihrâbı tarafı dörd aded amelî sütûn üzre nev-binâ toloz kemerlerdir. Gayri yerleri mâ-tekaddemden olageldüği üzre servi kirişler üzre kurşum örtülü câmi'dir, ammâ bunun dahi mihrâbı ve minberi ve cümle billûr ve necef ve moran câmları gâyet musanna' olup nûrun alâ nûr bir câmi'-i pür-nûrdur. Ve mihrâbı önü şâhrâh sokakdır.

Ve şark tarafı bâğ-ı İrem-misâl bir cinîn-i gaytândır. Ve cümle iki kapusu var, küçük kapu ve orta kapusu gâyet büyükdür kim üç aded kapulardır. Üçü dahi maşrıka nâzır kapulardır.

Ve sol tarafındaki bir kapu sol tarafdaki haremde havz u şâzrevân musluklarına nâzırdır. Ve bir musanna' kurşum örtülü şâzrevân kubbe-i serâmeddir kim üstâd-ı mi'mâr mühendisîn henüz nev-binâ bir kubbe-i zîbâ îcâd etmişdir kim altı aded rakîk mermer sütûnlar üzre vaz'-ı binâ olunmuşdur. Ve câmi'in solunda olan cemâ'at dehlîzi soffası amelî direkler üzre kirişlerin münakkaş tavanları üzre serâpâ kurşum örtülüdür.

Ve câmi'in sağ tarafında henüz üstâd-ı bennâ bir minâre-i ra'nâ etmişdir kim Hünkâı câmi'i bânghânesinden musanna' serâmed minâre-i musanna'dır.

Der-temdîh-i câmi'-i Mahmûd Kethudâ-yı Sadrıa'zam

Bu sadrıa'zam câmi'inden küçükdür, ammâ bir tarz-ı âhar garîb ü acîb câmi'-i habîbdir. Târîhi:

"Hey binâ-yı Ağa" lafzıdır.

Sene 1080.

Bu câmi'-i mesîregâh-ı tekyegâhın mihrâbı önünde olan bâğ-ı Merâm hadîkayı ta'bîr ü tavsîf etsek bir felâhatnâme nâm bir mücelled kitâb-ı benâm olur. Ancak sadranc nakşı tarh olmuş cümle bin altmış yedi zirâ'-ı Mekkî bir cinîn-i gülistân olup cemî'i şükûfe ve giyâhât [u] nebâtât eşcârât-ı müsmirâtının envâ'ından mevcûd olup gûnâ-gûn maksûreler ve müte'addid müsâfirhâne hücreleri ve fıskiyye ve havz u şâzrevânlarındaki fevvâreler ibret-nümûn olup bir matbah-ı azîmi ve kilâr odalarında binden mütecâviz bakır avânî makûlesi olup bir vakf-ı azîm mesîregâh-ı tekye-i iremistân olmuşdur. Cümle maksûrelerinde cemî'i erbâb-ı ma'ârifân cem' olup niçe a'yân-ı kibârlar gelüp seyr [ü] temâşâlar edüp kesb-i tarâvet ederler.

Ammâ câmi' mihrâbının iki aded pençere[leri] bu mezkûr bâğ-ı İreme nâzır olup bu

pençereler üzre iki aded câmları var kim her biri birer Rûm harâcı değer gâyet musanna‘ hurde nakş-ı bûkalemûn câm-ı musanna‘-nümûnlardır.

Bu câmi‘in dahi servi dırahtlarından kirişleri ve münakkaş tavan zerkârî ve halkârîleri cümle servi levhalarıdır. Ammâ bu câmi‘in sol tarafı nev binâ kârgîr toloz kemerler ile mebnî olup dahi vâsi‘ câmi‘-i metîn olmuşdur. Ve bir nev-binâ bir serâmed minâre-i ra‘nâsı var kim gûyâ bir serâmed servidir.

Ve câmi‘in solundaki harem içre bir âb-ı hayât su sarnıcı var. Mâh-ı Temmûz’da suyu buz pâresidir. Bu haremin etrâfında dâru’t-tedrîs hücreleridir. Ve imâretinde ni‘meti subh u mesâ mebzûldür.

Ve bu câmi‘in mihrâb [ü] minberi ve gûnâ-gûn âvîze-i musanna‘ları ve ibrîşim hâlîçeleri ve e’imme ve hutebâlarının vasıflarında lisânlar kâsır ve kalemler kâsirdir.

Hulâsa-i kelâm bir câmi‘-i rûşendir kim nazîri yokdur.

Der-evsâf-ı câmi‘-i pür-envâr-ı Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa

Kıble kapusu üzre târîhi budur:

Bu câmi‘ tâm olunca (–) târîhini dedi,

Salât ehline yapıldı yine bir câmi‘-i zîbâ.

Sene 1080.

Bu dahi çatma servi kirişli ve servi münakkaş tahtalar üzre kırmızı kiremitlidir, ammâ iki yanlarında dehlîz soffaları üzre serâpâ kurşum örtülüdür.

Ve bir mihrâb u minbere mâlikdir kim böyle bir mermer-i hâmdan minber-i ra‘nâ bir diyârda yokdur. Meğer Karadeniz sâhilinde Sinop câmi‘i minberi ola. Derûn-ı câmi‘in iki tarafında fevkânî cemâ‘at mahâfilleri vardır.

Ve bu câmi‘ içre olan mücevher ve murassa‘-misâl musanna‘ âvîzeler bir câmi‘de yokdur. Meğer İslâmbol’da Sultân Ahmed’in Yeni Câmi‘inde ola. Dahi niçe bin gûne hasenâtları vardır ammâ haremi dardır, zîrâ şehrin gâyet makbûl izdihâm yeridir. Ve gâyet cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir.

Ve evkâfı gâyet çokdur. E’imme ve hutebâsı ve mü’ezzinânlarının nazîri yokdur.

Ve haremi sol tarafında vâki‘ olup bir müdevver havzı ve etrâfında Hanefî muslukları üzre sekiz aded sütûn-ı nahîflerin kemerlerinde bir müdevver ve musanna‘ kurşum örtülü kubbesi var kim bu dahi gûyâ bir kubbe-i nîlgûn tâk-ı nüh-tâkdır. Ve havz-ı pâkinin etrâfı musanna‘ Fahrî oyması gibi müşebbek oyma mermer kafeslerdir.

Netîce-i merâm bu dahi Ürd-i İrem kasrından nişân verir bir minâre-i serâmedli bir musanna‘ ve müferrih ve dilküşâ câmi‘-i zîbâdır kim içine bir kez giren çıkacağı gelmeyüp şeb [ü] rûz tâ‘at [u] ibâdâta meşgûl olur. Etrâfında niçe niçe ulemâ ve sulehâların hücreleri vardır. ***[314a]***

Der-tektîb-i câmi‘-i Defterdâr Ahmed Paşa

Çârsû içinde havuz meydânı önünde bir câmi‘-i pür-cemâ‘atdir kim tâ Hazret-i Ömer hilâfetinde Mağrib-zemîn pâdişâhlarından Sultân Mansûr-ı Afrikî binâsıdır.

Anıniçün kıblesi doğrudur. Bunun dahi içerisi cümle servi çatma kirişlerdir. Lâkin bunun içinde sekiz aded sütûn-ı müntehâlar var kim her biri birer hazîne-i Mısır değer. Bunun dahi mihrâb u minberi gâyet musanna‘ hatlar ile müzeyyendir. Ve taşrasında sağ ve solunda yan soffaları cümle kurşum örtülüdür. Ve sol tarafındaki haremde dîvârda âbdest muslukları ve sağındaki haremde cenâze musallâsı taşı vardır. Ve bir mevzûn şeşhâne sürâhî minâresi var. Yol üzre kıble kapusu vâki‘ olup demir pençerelerdir. El-hâsıl gâyet cemâ‘at-i kesîreye mâlik ma‘bedgâh-ı kadîmdir.

Der-tastîr-i câmi‘-i Ebü‘l-hayr Kethudâ İbrâhîm Paşa

Büyük liman kapusunun iç yüzünde bir mürtefi‘ zemînde cümle kirişleri ve tavanları servi haşebli ve kiremitli ve bir serâmed minâreli küçük câmi‘dir, ammâ subh [u] mesâ cemâ‘atden hâlî değildir. Ve sol tarafında deryâya nâzır bir tûlânîce vâki‘ olmuş yan soffası var. Cümle erbâb-ı tüccâr ve seyyâhân-ı berr ü bihâr anda ibâdet edüp i‘tikâf niyyetiyle istirâhat edüp yatırlar.

Bu câmi‘ liman ağzında ve iskele başında vâki‘ olmak ile cemâ‘ati firâvân olup câmi‘ altındaki cümle dekâkînleri câmi‘in akâret-i hayrâtlarıdır. Ve bâbâyâne binâ olunup şöhret ü ziyneti yokdur. Hemân bir sâde güzeli câmi‘-i dürr-i beyz-âsâdır. Lâkin haremi yokdur, zîrâ şehrin makbûl ve dıyk yerinde vâki‘ olmuşdur.

Der-medh-i terkîm-i câmi‘-i Ankebût Ahmed Paşa

Kal‘anın cenûbî tarafında Yüksek tabya kurbunda kiremitli ve çanlık minâreli bir bâbâyâne sâde güzeli bâğ-ı Merâm misilli bir hıyâbân [u] gülistân bâğçeli ve bir imâret ve medreseli bir ok menzili kadar bâğçe-i azîm içinde Ürd-i behişt-i heşt-misâl bir câmi‘-i bî-misâldir. Ve sol tarafındaki medrese içre bir âb-ı hayât su sarnıcı var. Etrâfı dâru’t-tedrîs-i âlimân-ı müfessirânlar sâkindir kim şeb [ü] rûz ilm-i hadîs tilâvet olunur.

Der-sitâyiş-i câmi‘-i Defterdâr-ı sâbık Melek İbrâhîm Paşa

Bu câmi‘ mukaddemâ İnâdiyye kal‘ası içinde Eski Defterdâr Efendi câmi‘i idi. İnâdiyye münhedim olmak [ile] ol câmi‘e bedel bu câmi‘i İbrâhîm Paşa amâr etdiğiyçün İbrâhîm Paşa câmi‘i derler. Cümle kârgîr binâlı ve altı aded kârgîr kubbeli metîn ve musanna‘ câmi‘dir, ammâ cemâ‘atden garîbdir, zîrâ şehrin bir kenârında bâğlar içre vâki‘ olmuşdur, ammâ etrâfında fukarâ-yı Halvetî meşâyihleri sâkin olup şeb [ü] rûz tevhîd [ü] tezkîr sürülür.

Der-fasl-ı câmi‘-i Kul kethudâsı Zülfikâr Ağa

Kıble kapusu üzre altun ve lâciverd ile mastûr olan târîhi budur:

Hezârân sad-pesend edüp dedi târîhini hâtif,

İbâdetgâh olıcak böyle gerek câmi‘-i zîbâ.

Sene 1080.

Diğer târîh li-nâmıkıhı:

Evliyâ bu câmi‘i gördükde târîhin dedi,

Bu binâya dâ’im Allâh ola Settârı Mu‘în.

Sene 1080.

İmdi ey ihvân-ı vefâ bu Kandiye içinde değil belki memâlik-i mahrûse-i İslâmiyyede böyle bir câmi‘ yokdur kim sâfî kârgîr toloz kubbeli bir Urûm kenîsesi idi. İçinde hâlâ ağaçdan bir eser olmayup cümle der-i dîvârı altun ile halkârî nakş-ı bûkalemûn iken şimdi bin kat ol kadar dahi ziyâde nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn olup serâpâ rûy-ı dîvârı altun hal ile zer-ender-zer olup nûrun alâ nûr oldu.

Mihrâbı sünnet üzre sâde güzelidir, ammâ bir beyâz mermer-i hâmdan şebeke-i Fahrî oyması gibi bir mukarnaslı minbere mâlikdir kim cihânın İslâm diyârlarında nazîri olmayup bir yere yapışmamış hemân meydânda câmi‘in sağ tarafında bir kürsî-i vâlâ-yı serâmeddir kim gûyâ câmi‘in rûhudur. Ve bir münakkaş şebekeli mermerden mü’ezzinân mahfili var kim bu dahi lâ-nazîre leh kabîlinden olup bir vecih ile ta‘bîr ü tavsîf olunmaz.

Bu câmi‘in sol tarafında yine câmi‘e tetimme bir musanna‘ kubbesi var. Ve cümle üç aded kapuları olup biri kıble kapusu büyükdür, biri tetimme kapusu solundadır. Sağ tarafında harem kapusudur.

Ammâ kıble kapusu önündeki haremde bir beyâz mermerden havz-ı latîf şâzrevânı var. Cümle cemâ‘at andan tecdîd-i vudû’ edüp maksûre-vâr bir küçük kubbeli ve kurşum örtülü şâzrevân havzı kubbesidir kim sâfî zerkâr nakş-ı bûkalem[ûn]dur.

Ve sağ tarafında bir âb-ı hayât su sarnıcı var. Ve câmi‘ içre mü’ezzinânların mahfili altın[d]a bir âb-ı hayât kuyusu var. Ve minâresi yine eski çanlıkdır, ammâ tâ zirve-i a‘lâsı ortasında bir minâre külâhı binâ olunup bir şerîfesi var, gâyet musanna‘dır. ***[314b]***

Bu câmi‘-i zîbâ üç yüz adım tûlu ve arzı bir bâğ-ı Merâm gül-i gülistân ve sünbül-i reyhânistân içinde vâki‘ olup gûyâ bir kasr-ı Havarnakdır. Bu câmi‘in kubbeleri üstü serâpâ kırmızı horasânî kireç ile sıvalıdır. El-hâsıl cânib-i erba‘ası talebe hücreli ve mekteb ve medreseli bir müzeyyen ve mahbûb u merğûb câmi‘-i zîbâdır kim kal‘a-i Kandiye’de değil belki gayri yerde nazîri yokdur. Hudâ-yı Müte’âl inkırâzu’d-devrân mü’ebbed ede.

Der-ta‘rîf-i câmi‘-i Kapudan Kaplan Mustafâ Paşa

Kandiye kal‘asının limanı ağzında Su kullesi içinde bir küçük câmi‘-i zîbâdır kim gûyâ cihân-nümâ bir kasr-ı İremezâtü‘l-imâddır. Cümle kârgîr binâ olup serâpâ kurşum örtülü ve bir kârgîr minâreli câmi‘-i mecma‘ı‘l-irfân mesîregâh, teferrücgâh, ma‘bedgâh-ı şîrîndir.

Bu câmi‘ binâ olunurken Su kullesi dahi ta‘mîr ü termîm olunduğuna târîh olmuşdur:

Evliyâ‘ya biri kalkup sordu fethi târîhin,

İsmine dedi boş idi kal‘a-i gevher-nigîn.

Sene 1080.

Diğer târîh-i zîbâ:

Bir velî çıkdı dedi böylece yaz tâ[r]îhin

Müjde Kandiye’yi feth eyledi Ahmed Paşa.

Sene 1080.

Târîh-i diğer:

Tamâm olunca fethi târîh içün,

Okuduk sûre-i İnâ Fetahnâ.

Sene 1080.

Târîh-i âhar, güfte-i Koca Vezîrzâde Süleymân Beğ *sellemehullâh:*

İftihâr edüp anınla dedi fâtih târîh,

Kıldı Allâh bana Kandiye fethin ihsân.

Sene 1080.

Diğer târîh-i Süleymân Beğ:

Hısn-ı Kandiye'de çûn mehl ile a'dâ kalıcak,

Fikr ederdim ki ne yüzden ola ihrâc âyâ,

Bir seher gûşuma erdi çü sadâ-yı tekbîr,

Sıdk-ı pâk ile hemân etdim o dem hamd ü senâ,

Çıkıcak mehl ile a'dâ dedim ana târîh,

Kandiye hısnını feth eyledi Ahmed Paşa.

Sene 1080.

Diğer târîh li-nâmıkıhı:

Bâng-ı Muhammed okuyup dedi târîh Evliyâ,

Feth olundu Kandiye el-hamdü lillâh sulh ile.

Sene 1080.

Diğer târîh-i fakîr:

Eyledik biz Evliyâ lafzen ve ma'nen târîhin,

Oldu bin seksende feth-i Kandiye sulh-ı cihâd.

Sene 1080.

Târîh-i pâdişâh-ı âlempenâh:

Dedi çûn Sultân Mehemmed gûş edüp târîhini,

Aldı düşmandan vezîrim yümnile Kandiye'yi.

Sene 1080.

Diğer târîh-i âhar:

Evliyâ etdik du'â-i târîhin,

Kandiye alındı hamden bi'l-kesîr.

Sene 1080.

Târîh-i diğer, güfte-i Haylî:

Kahramân mertebe serdâr-ı gazâ endîşe,

Sell-i samsâm-ı cihâd etdi Girid'e geldi,

Dediler Haylî pesend eyleyüp ashâb-ı süyûf,

Seyf-i Ahmed Paşa Kandiye hisârın aldı.

Sene 1080.

Def'â târîh-i zîbâ:

Zor-ı bâzû ile çün yıkdı der ü dîvârın,

Dest-i Hayber-şiken-i Hayder-i Karrâr-âsâ,

Hamd edüp halk-ı cihân Haylî dediler târîh,

fâtih-i Kandiye oldu yed-i Ahmed Paşa.

Sene 1080.

Def'â târîh-i û:

Dedi Haylî bu fethe târîhdir,

Minallâh feth-i bi-nasrin azîz.

Sene:1080.

Âhar gûne târîh, Mora diyârında Mizistre müftîsi Hamdî Efendi güftesidir, târîh:

Kal'anın Hamdiyâ metâneti ger,

Dâsitân olmuş idi efvâhdan,

Fethi târîhi Kasranın bârî,

İndi halka alîmallâhdan.

Sene 1080.

Diğer târîh lâ-edri kâ'ileh:

Bî-selâmet ise de müjde ile târîh dedim,

Kandiye'yi şâhım aldı vezîr ibn vezîrin.

Sene 1080.

Târîh-i nev'-i diğer:

İşbu fethin sâline müş'ir ola bir mısra'ı,

İstevüz mir'ât-i dilden göstere hem ola hoş,

Müddet-i feth görünür bu yazılan târîhden,

Kandiye'nin nâ-pâki çıkdı kal'a ise oldu boş.

Sene 1080.

Târîh-i nev'-i âhar lâedri kâlimeh:

Mând ez-mâ tâ kıyâmet târîh,

Freng heme merdûd şüd illâ melik.

Sene 1080.

Târîh-i tarz-ı âhar:

………………(8 satır boş)……………….. ***[315a]***

Eğer bu Kandiye'nin cemî'i câmi' ve mesâcid ve hân u hammâm ve çeşme-sârlarının târîhlerin tahrîr eylesek başka bir mücelled manzûm tevârîh olur. Ancak bu kadar ile iktifâ etdik. Lakin bu târîhleri mastûr olan on sekiz aded cevâmi'-i selâtîn ve vüzerâ-yı mücâhidîn ma'bedgâhlarından mâ'adâ,

Der-tankîl-i mesâcidhâ-yı kal'a-i Kandiye

Cümle yetmiş bir aded mahalle mesâcidleri vardır, ammâ cümleden cemâ'at-i kesîreye mâlik Acemzâde Reîs (–) Efendi mescidi, çârsû içinde bir tahtânî zâviye olmak ile şeb [ü] rûz cemâ'atden hâlî değildir. Lâkin câmi' olmağa isti'dâdı olup evkâf-ı kesîresi çokdur.

Ve Karabaş Dede mescidi ve Hindî Ca'fer Baba mescidi ve Panıgrad kapusunun iç yüzünde Alî Baba mescidi ve Sadrıa'zamın vekîl-harcı Receb Ağa mescidi ve Çavuşbaşı zâviyesi ve Topçubaşı zâviyesi ve Yüzbir Mehemmed Ağa buk'ası ve Yerli Yeniçerileri meydânı mezkiti ve Balta Ağa eynesi ve Gümrük Kapusu mescidi ve (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ba'de'l-yevm inşâallâhu te'âlâ dahi çok cevâmi' ve mesâcidler binâ olunur.

Der-tescîl-i hammâmât-ı râhat-ı cân

Cümle (–) aded hammâm-ı cân-sitânlardır, ammâ cümleden mukaddem binâ olunan Vezîria'zam Ketdudâsı Mahmûd Ağa hammâmı bir kenîse iken ağa-yı mûmâ-ileyhin ilm-i mi'mârîsi olması sebebi ile on günde on kurnalı ve iki halvetli ve bir meydân soffalı ve bir latîf câmekânlı âb [u] hevâsı latîf hammâm-ı rûşenâ edüp câmi'ine vakf eyleyüp câmi'ine dahi yakındır.

Ve Karanlık kapu kurbunda Bostân hammâmı üç kurnalı bir müfîd ü muhtasar acele ile binâ olunmuş küçük hammâmdır.

Ve Panıgrad kapusu yolu üzre Rûmeli hammâmı.

Ve Hunkâr câmi'i kurbunda Câmcı hammâmı ve Yeniçeri hammâmı ve Yerlikulu hammâmı ve Topçular hammâmı ve Çufud mahallesi hammâmı ve Ağa hammâmı. Bu hammâmlar cümle acele ile binâ olunmuş küçücük hammâmlardır.

Ammâ cümleden Defterdâr Ahmed Paşa hammâmı gâyet büyük ve pâk ü musanna' bir hammâm-ı azîm olmuşdur kim gayri cezîrelerde misli yokdur. Cânib-i etrâfında dörd aded halvetleri ve meydân soffası ve müte'addid çâr-kûşesinde çâr aded yan soffalarında üçer

aded ku[r]nalı vâsi‘ hammâm-ı hoş-hevâ ve hoş-binâ bir hammâm-ı ra‘nâdır kim cemî‘i bisâtları ve mahbûb dellâkleri pâk ü pâkîze bir hammâm-ı küşâdedir kim cemî‘i kubâblarında billûr ve necef ve moran câmlar ile rûşen-âbâd rûşenâ hammâm-ı dilküşâdır. Ve bir câmekânı var kim bin âdem alır. Ortasında bir havz-ı azîmi var. Fevvâreleri kubbe-i câmekâna pertâb eder. El-hâsıl nev-binâ bir nakş-ı bûkalemûn hammâm-ı ibret-nümûndur.

Bunun dahi {ve Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa hammâmının} ve Mahmûd Kethudâ hammâmının dahi suları âb-ı hayât Kemer sularındandır, ammâ gayri hammâmların çâh-ı mâlardır.

Der-vasf-ı çeşme-sâr-ı âb-ı revân

Cümle yetmiş aded aynü‘l-hayât ayn-ı hayvânlardır. Cümleden çârsû ortasında Defterdâr Ahmed Paşa câmi‘inin önündeki meydânda kral çeşmesi bir havz-ı azîmin ortasında bir alçak amûd üzre yine mermerden bir mücessem kefere tasvîri edüp zekerinden cereyân eden sudan cümle küffâr nûş edüp def‘-i atşân ederlermiş. Ammâ ba‘de’l-feth bir gâziyân-ı mücâhidân kimesne cerrâh-ı kâmil imiş, mezkûr küffârın zekerin balta ile sünnet edüp ba‘dehu Defterdâr Ahmed Paşa bir havz-ı azîm içre bir çeşme-i ibret-nümâ etmişdir kim bir vâcibü‘s-seyr âb-ı hayâtdır çeşme-sârdır kim {bu havz-ı pâkin cânib-i erba‘asına üstâd-ı haddâd demir kafesler edüp Nakkâş Bihzâd bu demir kafeslere la‘l-gûn boyalar ile nakş edüp müzeyyen oldu.}

Andan Hünkâr çeşmeleri yedi yerdedir. Andan Vezîria‘zam çeşmesi. Andan iki lüleli Vâlide Sultân çeşmesi. Andan Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa çeşmesi. Andan Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa çeşmesi. Andan Defterdâr Ahmed Paşa aynı. Andan Melek İbrâhîm Paşa aynı. Andan Sultân İbrâhîm çeşmesi. Andan Ankebût Ahmed Paşa aynı. Andan Ebü‘l-hayr Kethudâ İbrâhîm Paşa’nın liman kapusu ndan taşra liman kenârında iki lüleli çeşmesinin şikeste beste târîhidir:

Üç eksiğiyle Evliyâ dedi,

Târîhi hayrî fî-sebîlillâh.

Sene 1080.

Andan Vezîr kethudâsı Mahmûd Ağa çeşmesi. Andan Re’îsü‘l-küttâb Acemzâde (–) Efendi aynü‘l-hayâtı. Andan Kapudan Kaplan Mustafâ Paşa’nın Su kullesi dibinde liman kenârındaki çeşmesinin müzehheb ile tahrîr olmuş târîhidir:

Mustafâ Paşa vezîr-i pâk zât,

eyledi bir ayn-ı cârî ol sıfât,

Teşne diller dediler târîhini,

Suyu sâfî çeşme iç âb-ı hayât.

Sene 1080.

Andan Cânrîz kapusu kurbunda Abaza Sarı Hüseyin Paşa çeşmesi. Andan Peygamber çeşmesi binâ olunup rûh-ı şerîfine *[315b]* hibe olundu. Niçe çeşme-sârlar vardır ammâ âb-ı nâbların nûş edüp ma‘lûmumuz olan çeşmeler bunlardır kim bu mahalde tamâm oldu.

Der-ilm-i medâris-i âlimân-ı müfessirân: Cümle tokuz aded dâru't-tedrîs-i tâlibândır. Elbette tahrîr olunan câmi'lerin ekserinde birer medrese mukarrerdir, ammâ tokuz adedinde müstakil ders-i âmları vardır.

Der-temdîh-i mekteb-i tıflân-ı ebcedhân: Cümle tokuz aded henüz nev-binâ dâru'l-ulûm-ı ciğer-gûşe-i püserânlar vardır. Evvelâ Hünkâr mektebi ve Vâlide Sultân mektebi ve Sadrıa'zam mektebi ve Abdurrahmân Paşa mektebi ve Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa mektebi ve Defterdâr Mektebi ve Kethudâ İbrâhîm Paşa mektebi ve Melek İbrâhîm Paşa mektebi. Dahi niçe mektebler henüz binâ olunup bu şehr-i Kandiye amâr olmadadır.

Der-tezkîr-i tekyegâh-ı erbâb-ı tarîk-i dervîşân

Cümle on yedi aded hânkâh-ı fukarâ-yı Âl-i Abâgânları vardır. Evvelâ cümleden evvel binâ olunan kal'a hâricinde Deli Hüseyin Paşa'nın Horasânoğlu mesîregâh tekyesidir kim hânkâh-ı Âl-i Abâ-yı Bektaşiyân âsitânesidir kim bâlâda mevsûfdur.

Ba'de'l-feth binâ olunan derûn-ı kal'ada Yüksek tabyanın iç yüzünde Çavuşbaşı Köse İbrâhîm Ağa tekyesi tarîk-i Bektaşiyândır kim niçe gûne fakîrân-ı gâziyânlar sâkinlerdir, ammâ Abdülkâdir Gîlânî tarîkinde bir müsâfir azîz gelüp fukarâlarıyla azîm tevhîd [ü] tezkîr sürülüp her gün cem'iyyet-i kübrâ olup cân sohbetleri olur, zîrâ bir mürtefi' yerde vâki' olup cümle uşşâkân-ı sâdıkânlar teferrücine gelüp kesb-i hevâ ederler.

Andan Yassı tabyanın iç yüzünde Karabaş tekyesi, ulu âsitâne olup, andan Su kemeri kurbunda Hünkâr câmi'i yolu üzre Hindî Baba Ca'fer tekyesi, andan Şeyh İbrâhîm Gülşenî tekyesi, andan Üsküdârî Mahmûd Efendi halîfesi Celvetî Alî Efendi tekyesi, andan Göllük tabyasının iç yüzünde tarîk-i Bayrâmîde Şeyh Vâhidî hânkâhı, andan Ankebût Ahmed Paşa câmi'i kurbunda tarîk-i Uşşâkîden Şeyh Esedüddîn savma'ası, andan Panıgrad kapusunda Cebehâne tekyesi tarîk-i Fenâyîdendir.

Andan Karanlık kapunun iç yüzünde Bektaşî Alî Dede tekyesi, andan (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Derûn-ı kal'ada niçe tekyeler dahi vardır ve niçeler dahi amâr olmadadır ammâ ma'lûmum olan bunlardır.

Ammâ kal'adan taşra Kuşaklı Manastır kurbunda tekye-i Tîrendâzân ya'nî Ok atıcılar tekyesi henüz Sadrıa'zamın (–) ağası amâr (…) mahallinde ok meydânı olmuşdur kim ta'bîr olunmaz.

Andan Sadrıa'zamın otağı yeri bir ma'mûr çiftlik olup bir mesîregâh-ı tekye-i teferrücgâhdır.

Andan Sadrıa'zam vekîlharcı Receb Ağa tekyesi, fukarâ-yı Halvetîlerdir.

Andan Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa sarâyı bir tekye-i Bektaşiyân oluyordu.

Andan Kuşaklı Manastır kurbunda Medîneli Dervîş Sâlih tekyesinin aslâ hayrât u akârâtları yok, tarîk-i Kâdirîde Kâdir Kayyûm Rezzâk Allâh'a nâzır bir alay kâf-ı kanâ'atde ve künc-i istiğnâda fakr [u] fâka sâhibleri kalenderî fukarâları var, ammâ sûre-i (–): [82] nassı üzre şeb [ü] rûz her tarafdan sadaka ve nezerât kurbânları gelüp cemî'i âyende vü revendegânlar ile yeyüp içüp tâ'at [u] ibâdâta meşgûl bir alay pâ-bürehne ve

ser-bürehne fukarâ-yı sâbirîn ü şâkirîn ü zâkirînlerdir.

Der-aded-i çârsû-yı bâzâr-ı bezzâzistân

Mâ-tekaddem kefere zamânı milota nâm defterdâr aşkarvan(?) hattıyla cümle bin yedi yüz aded dekâkînler var idi. Şimdi yine henüz cümlesine ankâ bâzergânlar girüp kâlây vâlây metâʻların arz edüp her dükkân arûsek-i şehr-i çîn oldu.

Ammâ Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa câmiʻi cenbinde baʻde'l-feth bir ayda bir şâhrâh-ı azîmin yemîn ü yesârında kârgîr binâ yüz elli aded dükkânları ale't-tertîb inşâ edüp bir çârsû-yı hüsn oldu kim cemîʻi akmişe-i fâhire ve vâlâ-yı nâdireler anda fürûht olunur.

Ve Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa dahi câmiʻi cenbinde şâhrâhın sağında ve solunda bir bezekistân kâristân bir çârsû-yı müzeyyen etmişdir. Cemîʻi ekâlîm-i sebʻanın tuhaf metâʻları anda mevcûd olup iki şâhrâhın başında bir kahvehâne etmişdir. Cemîʻi gâziyân-ı serbâzân-ı mücâhidân meddâhân erbâb-ı maʻârif şâʻirân bu mecmaʻu'l-irfân kahvehânede mevcûddur.

Ve Defterdâr Ahmed Paşa bâzârı cümle elli aded dükkânlardır.

Ve Mahmûd Kethudâ çârsûsu dahi elli aded kârhânelerdir.

Ve Re'îsü'l-küttâb Acemzâde Efendi elli aded dükkânlar yapdı.

Ve Topçubaşı otuz ***[316a]*** aded ve andan aşağı Sadrıaʻzam yetmiş aded dükkânları serâpâ yeniden inşâ edüp câmiʻine vakf etdi.

Ve Ebü'l-hayr İbrâhîm Paşa elli aded dekâkînler binâ etdi.

Ve'l-hâsıl cemîʻi vüzerâ ve vükelâlar niçe bin hayrât [u] hasenâtlar inşâ edüp şehr-i Kandiye gül gibi olup güldü. Ve kâfir zamânı bu şehir içre aslâ kehrîz olmamak ile Sadrıaʻzam fermân edüp tâ Vâlide câmiʻi önünden yokuş aşağı tarîk-i âmmın kaʻr-ı zemînin yarup kehrîz yolların tâ liman kapusu hâricine varınca kârgîr binâ ile edüp henüz pâk ü pâkîze bir şehr-i tâhir oldu.

Ve cümle altmış sekiz aded kârgîr mahzenler ve cümle on aded kahvehâneler ve cümle yigirmi aded bozahânelerdir kim kân-ı levendâtdır. Bunlara sehel ruhsat verdiler kim askerî tâ'ifesine ârâmgâh ola, ammâ meyhânelere izin verilmedi.

Der-manzara-i hân-ı hâcegân: Cümle on yedi aded hân-ı sevdâgerân-ı berr [ü] bihârdır kim her metâʻ-ı zî-kıymet ve bî-minnet râygân bulunur, ammâ henüz dahi hânlar binâ olunmadadır.

Der-hakk-ı aded-i sarây-ı kibâr [u] aʻyân

Cümle dörd bin aded Şeddâdî binâlı kat-ender-kat hânedânlar ki her biri mânend-i kalʻa olup beşer altışar kat şâhnişîn ve demir kafesli ve niçesi demir kapusu ve mazgal delikli ve dirsekli sarp evlerin cümle dam u bâmlarının üstleri kırmızı kiremitli ve çoğu kırmızı horasân[î] ile mestûr hânedân-ı maʻmûrlardır.

Cümleden Ceneral sarâyı, azîm temâşâ hânedândır kim Sadrıaʻzam sarâyı oldu.

Ve Defterdâr Paşa sarâyı ve Kapudan Paşa sarâyı ve Serʻasker sarâyı ve Yeniçeri Ağası sarâyı ve Ebü'l-hayr Kethudâ İbrâhîm Paşa sarâyı ve Şâm vezîri Melek İbrâhîm Paşa

sarâyı ve Sarı Hüseyin Paşa sarâyı ve cümle vüzerâlara ve mîr-i mîrânlara birer sarây konak verüp Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa kendü câmi'i sarâyında mihmân oldu.

Ve Zağarcıbaşı sarâyı ve Samsoncubaşı sarâyı ve Hasekîler sarâyı ve Başçavuş sarâyı ve cümle Sipâh ağaları sarâyı ve Cebecibaşı sarâyı ve Topçubaşı sarâyı.

Ve'l-hâsıl cemî'i ocak ağalarına ve cemî'i erbâb-ı dîvân efendilerine birer sarây ve sâ'ir iş erlerine birer kışla konaklar verüp herkes konakların amâr etsin deyü fermân-ı düstûr-ı mükerrem olunca azamet-i Hudâ bir ayda cemî'i hânedânlar dürr-i beyz-âsâ oldular.

Ve her hânedânlarda birer ve ikişer ve üçer aded su kuyuları olup cümle tokuz bin altmış aded çâh-ı mâlar tahrîr olunmuşdur. Ve cümle evlerde yedi bin aded âb-ı hayât su sarnıçları mukarrerdir kim cümle dam u bâmlarından cereyân eden bârân-ı rahmet evler içindeki su sarnıçlarına nâzil olup leb-ber-leb mâ-i zülâl olduğundan küffârlar aslâ suya usret çekmezler imiş.

Ve cümle mahalle-i Yahûdân bir mahalledir, ammâ yedi aded cemâ'atdir. Karâyî Yahûdîleri İsrâ'îlî Yahûdîlerinden ayrı başka bir mahalde [s]â[ki]nlerdir kim cümlenin sağîr ü kebîr dâr-ı menhûs hâneleri üç yüz aded dâr-ı nâçârları vardır. Bu Yahûdîler cümle ceng mahallerinde kâmil yedi ay cümle evlâd [u] ıyâlleriyle kal'a içinde gâ'ib olup ba'de'l-feth meydâna çıkup cümlesi zîr-i zemînde gûyâ meyyit-i müteharrik olmuşlardır. Ümmet-i Muhammed'i görüp yüzlerin yerlere sürüp secde-i şükr edüp mahalleleri askerden masûn olsun içün bir yeniçeri çorbacısı dîdebân ta'yîn olundu.

Ve cümle üç yüz aded müşebbek bostân-ı gül-i gülistânlar var kim her birinde birer ikişer aded âb-ı hayât çâh-ı mâlar vardır. Ve cümle on sekiz aded yerde bârûdhâne hazînesi kulleleri vardır kim her tabyanın iç yüzlerinde birer aded kubbe-i azîmlerin zîr-i zemînleri bile bârûdhânelerdir. Hâlâ her birine birer aded cebeci çorbacıları ta'yîn olunup neferâtlarıyla muhâfaza edüp bârûd lâzım geldikde yakın olan tabyalara bârûd taşırlar.

Bî-medh-i kenîse-i râhibân: Cümle sağîr ü kebîr yüz yetmiş iki aded deyr-i kıssîsân-ı bıtrîkânlar vardır, ammâ kimisi hammâm ve kimi mahâzin ve kimi câmi' ve mesâcid ve medreseler oldu.

Der-aded-i bâğavât-ı İremezât: Derûn-ı hisârda cümle yüz yetmiş aded bâğçe-i merâmlar vardır. Hâlâ dahi ziyâde amâr olmadadır. Ve hâlâ niçe bin aded bâğ u bâğçe ve besâtînler olacak arz-ı hâliyeleri vardır.

Der-tahrîrât-ı aded-i mahallât: Kal'a defterdârı milota nâm zımmî defteriyle cümle Kandiye içinde kırk bir aded mahallât ve papaslıkdır. Yigirmi mahallesi Freng'dir, yigirmi bir mahallesi Rûm kefereleri idi. Cümle kefereleri gemilere koyup ceneral-i la'în Venedik'e götürdü, ammâ Freng mahallelerinin sarâyları ma'mûr olup cümle dam u bâmları kireç ve horasânî olup bârân-ı rahmetden cereyân eden suları evler içindeki su sarnıçlarına cem' olup cümle deyrleri *[316b]* damlarından akan matar-ı rahmetler kiremitlerinden nüzûl edüp sarnıçlara cem' olur.

Der-beyân-ı eşkâl-i liman-ı Kandiye

Bu liman-ı amelînin dâ'iren-mâdâr etrâfı bin adımdır. Ve cümle on dörd aded göz kârgîr binâ tersâhâne kemerleri var kim cümlesinin üstleri serâpâ horasânî kireç örtülüdür.

Anlardan dahi cereyân eden âb-ı rahmet cümle su sarnıçlarına nâzil olur. Ammâ dörd aded tershâne gözlerine üçer ve ikişer aded kadırgalar sığar tershâne gözleri var gâyet uzundur. Ve bir tershâne gözünde bir kefere Freng karısının hayrâtıdır, bir acâ'ib şarâb çeşmesi vardır. Bir mermer dîv kellesinden hamr-ı ahmer-gûnu cereyân edüp altı ay kâmil şîre-i engûr zamânı her bâzâr günleri cemî'i kefere levendâtlarına şarâb-ı hamr tevzî' olurmuş. Hâlâ bir büyük şîre sarnıcı vardır, ammâ şarâbı değil suyu kalmamış, tershânenin orta gözlerinde mu'attal durur.

Ammâ bu limanın büyük kapusunun iç yüzünde yeniçeri ocağından Haseki Pâyzen Hasan Ağa cümle odası neferâtlarıyla kolluk bekleyüp küçük kapuda gümrük dîdebânları bekleyüp gümrük kapusunda gümrük emîni bâc u bâzâr öşr-i sultânî bekler.

Ve dahi liman kapusunun iç yüzünde Vezîria'zam çârsûsu içre yine Sadrıa'zam bir kurşum örtülü bir hân-ı azîm binâ eylemişdir kim gûyâ sedd-i İskender'dir.

Ve cümle tahtânî ve fevkânî altmış aded hücreler olup altları cümle mahzenler ve bu mahalden baş yukaru tâ Vâlide Sultân câmi'ine varınca kâmil bin iki yüz adım yolu bir sâ'atlik yerdir kim bu şâhrâhın iki cânibleri serâpâ dükkân ve (…) ler dir.

Der-beyân-ı evsâf-ı kal'a-i atîk İçhisâr

Bu kal'a kadîmdir ammâ taşradaki kal'a Süleymân Hân Rodos'u feth etdikden sonra Panıgrad ve Karanlık kapuları ve Yüksek tabya ve Kızıl tabya ve Yassı tabyası ve Kum tabyası ve Göllük tabyalarının dîvârları Süleymân Hân'dan sonra binâ olunmuşdur. Ba'dehu Sultân İbrâhîm cülûsundan sonra dahi metânet üzre inşâ olunmuşdur.

Ammâ mezkûr iç kal'a kapusu önü dörd çatal yoldur. Sağ tarafı iç kal'a handakı kenârınca baş aşağı küçük liman ki Kum kapu yoludur, ana gider şâhrâh-ı azîmdir, ammâ taşra kal'a binâ olalı bu iç kal'a dîvârları ve handakları ol kadar ma'mûr değildir.

Ve yine iç kal'a kapusunun solundaki yol iç kal'a dîvârıdır kim handakı dolup tarîk-i azîm olup yeniçeri odaları cümle bu iç kal'a dîvârı önündeki yoldadır kim kâmil altmış arşın enli yoldur. Hâlâ bu şâhrâh üzre her bâzâr günleri hafta bâzârı durmak fermân olunup cem'iyyet-i kübrâ olup bir tarafında at bâzârı ve bir tarafında koyun bâzârı ve bir semtinde sığır bâzârı ve bir köşe-i puçesinde avret bâzârı durur, ammâ oğlan bâzârı cümleden işlek râygân bâz[âr-ı] mîdehetân-ı muğlimândır. Bu yolun bir tarafı tophâneye ve bir tarafı Hünkâr câmi'ine gider.

Ve bu mahaldeki yeniçeri odaları küffâr zamânı soltat mortat odaları imiş. Hâlâ yeniçeri odalarıdır. Cümle tahtânî ve fevkânî iki kat kârgîr binâlı hâne-i zîbâları yüz aded hücreleri serâpâ kârgîr binâlı kemer ve toloz kubâblı tâk-ender-tâk hânedân-ı pâk odalar olup üzerleri serâpâ horasânî ve kireç sıvalı olup âb-ı rahmet suları cümle sarnıçlara gidüp cemî'i odaların önlerinde sokağa nâzır dehlîzleri sâfî demir parmaklıklar inşâ olunup bu odaların iki başlarında azîm kârgîr binâ taş nerdübânlar ile çıkılır musanna' taş nerdübânlardır.

Ve bu hânedânların ardlarında bir incecik ve dıyk ve daracık yoldur kim tâ Topçubaşı çârsûsuna çıkar. Ve bir tarafı yine Tophâne meydânına çıkup ol meydânda cümle kapukulu topçularının kışla odalarıdır.

Ve bu yeniçeri odalarının sağındaki şâhrâh yol Ağa câmi‘i mihrâbı önünden tâ Kemer Suyu kapusuna dek kâmil tokuz bin [adım] olup ba‘zı yerleri enli ve ensiz yolun yemîn ü yesârında sâfî bâğ u bâğçeli ma‘mûr u müzeyyen hânedânlardır kim üç yıldan berü muhâsarada aslâ bu hânelere top gülleleri dokunmamışdır.

Ve bu yolun solunda Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa câmi‘i yolu tâ Vâlide câmi‘ine varınca altı yüz adım bir şâhrâh-ı azîm enli tarîkdir. Ve bu şâhrâhın sağındaki yol Re’îsü‘l-küttâb Acemzâde Efendi mescidi önünden Mahmûd Kethudâ câmi‘i ve hammâmı önüne varınca beş yüz adım tûlı bir yoldur kim yigirmi arşın enlidir. İki cânibi evler ve dükkânlı şâhrâhdır.

Ve bu yolun sağında Re’îs Efendi kapusu önünden Kulkethudâsı Zülfikâr Ağa çârsûsu yolu tâ Panıgrad kapusuna varınca bin adım yolu yigirmi arşın enlidir. Ve iki cânibi ma‘mûr u müzeyyen dükkânlar ve evlerdir. Andan Kızıl tabya kurbunda,

Kızlar manastırı: Bir kal‘a-misâl binâ-yı azîm imiş. Top-ı kûp ile münhedim olan yerlerin amâr edüp yerli yeniçerilerine sadaka olunup bir azîm odalar oldu. Ortasında bir *[317a]* fevkânî câmi‘ olup altında bir havz-ı azîm ortasında fevvâreleri tâ câmi‘in altına yetişüp etrâfında âbdest muslukları cereyân eder. Ve bir köşesinde bir hammâm-ı latîf ârâste olup bir âsitâne-i azîm oldu kim kat-ender-kat odalarında yerli yeniçeri kulları sâkinlerdir.

Ve dahi Karanlık kapunun iç yüzünde kapukulu cebecilerinin cebehâne odaları cümle seksen aded tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ bâğlı ve bâğçeli ve medd-i basarlı odalar olup cümle üstleri serâpâ kireç ve horasânî ile mestûr tertîb üzre binâ olunmuş hâne-i ma‘mûrlar olup etrâfında kal‘a-misâl dîvârları ve iki başlarında kemer kapular ile pîrâste olmuş bir kârhâne-i cebeciyândır. Andan

Kârhâne-i yerlü cebeciyân: Kemer Suyu kapusunun iç yüzünde Sofî Mehemmed Paşa câmi‘i kurbunda bâğlı ve bâğçeli ve sıra ile ale’t-tertîb binâ olunmuşdur. Mâ-tekaddem bu dahi kefere-i soltat hâneleri imiş. Hâlâ dahi ziyâde ma‘mûr olup yerli cebeciyân hücreleri oldu. Andan,

Âsitâne-i yerli topçuyân: Yassı tabya nâm mahallin iç yüzünde bu dahi ale’t-tertîb binâ olunmuş elli aded fevkânî ve tahtânî kârgîr binâ odaları cümle bâğ u bâğçeli ma‘mûr odalardır. Andan,

Âsitâne-i azîm yerli azebistân odaları: Mîrî anbârlar kurbunda yine tertîb üzre binâ olunmuş a[l]tlı ve üstlü kârgîr binâlı yüz elli aded odalardır, ammâ bâğları ve bâğçeleri ve etrâflarında havlıları yokdur, zîrâ bu kârhâne şehrin ortasında ve iç kal‘a dîvârı üstünde vâki‘ olup ba‘zı pençereleri iç kal‘a handakına nâzırdır.

Andan bu odalara karîb ibret-nümâ-yı azîm dörder kat **buğday anbârları** var kim cemî‘i dakîk ve şa‘îr ve gendüm ve rüz ve ades ve fûl ve gayri hubûbât u me’kûlât ve niçe kerre yüz bin kantâr beksumât dağlar gibi yığılıdır ammâ küffâr zamânından kalmış bir dâne-i hardal bulmadık.

Bu anbârları üstâd-ı bennâ eyle hendese üzre binâ etmiş kim evc-i âsımâna ser çeküp içinde olan un ve buğday ve sâ’ir hubûbâtlar kesb-i hevâ etsün deyü bu binâ-yı ibret-

nümânın cânib-i erba‘asında üç yüz altmış altı aded pençereler binâ etmişler.

Bu anbarlar dahi eski iç kal‘a dîvârları üzre vâki‘ olup ba‘zı revzenleri iç kal‘a handakına nâzırdır. Bu mahâzinlerin altları serâpâ yüz aded kârgîr binâ dükkânlardır. Ve her dükkânların iç yüzlerinde birer aded yine kârgîr binâ mahâzinler vardır. Anların dahi üstlerinde yine birer kat kârgîr hücreler vardır. Anlar da mahzen odalarıdır.

Ve yine iç kal‘a kapusunun kemeri üzre mahpûshâne-i medyûn-ı a‘yân [u] eşrâf sicni vardır. Kat-ender-kat demir pençereler ve demir kaplı dîvârlardır. *Allâhümme âfinâ.*

Ve bu iç kal‘a kapusu kemeri üzre beyâz mermer üzre bir San Marko kelbi sûreti tasvîri var, kanatların küşâde edüp durur. Gûyâ zî-rûh zann olunur. Ve yine bu kapunun iç yüzünün sol tarafında bir çorbacı neferâtlarıyla muhtesib ağası sâkindir.

Andan binâ-yı azîm Defterdâr Ahmed Paşa câmi‘ine muttasıl bir kal‘a-misâl sarây-ı azîm cebehâne-i ibret-nümâ var kim bu âsâr-ı binânın der-i dîvârında ve dam [u] bâmları etrâflarında ve cebehâne kapusu etrâfında ve tâklerinde ve atebe-i ulyâsında olan vâcibü‘s-seyr temâşâ-yı mermer-bürler bir diyârda yokdur. Meğer Atina şehrinde Sultân Mehemmed-i Ebü‘l-feth câmi‘indeki eşkâl-i garîbeler ola. Ammâ bu nev binâ olmak ile bunda olan nukûş-ı timsâl-i garîbe vü acîbeler ve nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn mermer-bür kârı Atina’ya gâlibdir, zîrâ cemî‘i ecnâs-ı mahlûkâtların tasvîrâtları bu cebehâne sarâyının rûy-ı dîvârlarında mastûr olup bir acâ’ibât [u] garâ’ibât-ı ibret-nümâlardır. Ve bu cebehânede olan âlât-ı mühimmât [u] levâzımâtların hisâbın Hudâ-yı Muhtesib bilir. Gerçi bâlâda cebehâne evsâfın tahrîr etdik ammâ deryâda katre ve güneşde zerre ve zerrede şemme mikdârı tahrîr ü terkîm olunmadı.

Ve bu iç kal‘a kapusunun iç yüzünde muhtesibhâneye muttasıl çâh-ı gayyâ-yı derk-i esfelden nişân verir çâh-ı Bâbil-i Hârût-Mârût’dur yâhûd Mısır’daki Sicn-i Yûsuf’dan nişân verir bir mahpeshânedir kim görenin aklı gidüp vücûd-ı benî âdem çâk çâk olur. İçinde giriftâr-ı bend-i zencîr olanların nakilleri üzre niçe yüz ümmet-i Muhammed âh [u] enîn edüp eyitdiler kim bu sicn-i cahîm beş kat seng-i hârâdan kesme çâh-ı azîmler olup üç katı ka‘r-ı zemînde tahtânî zîr-i zemînler imiş. Ve üç katı fevkânî olup cemî‘i der-i dîvârları demir tahta kaplı olup ba‘zı hurde pençereleri beşer altışar kat kol kalınlığı demir pençereler olup cümle ümmet-i Muhammed esîrlerin her gece bu zindâna zencîrler ile bağlı ka‘r-ı zindâna endirüp yine ale’s-sabâh çıkarırlar. Tâ bu mertebe bir muzlim mahpûshâne-i calenderdir.

Der-vasf-ı âsiyâb-ı bâd-ı rûzgâr: Karanlık *[317b]* kapunun iç yüzünde on aded kulle-misâl yel değirmenleri vardır. Kefere zamânı bunlarda bârûd-ı siyâh işlenir imiş. Bu dahi bir garîb ü acîb temâşâ-yı ibret-nümâ çarhları vardır. Hâlâ un değirmenleri olmuşdur.

………………(9 satır boş)………………..

İmdi ihvân-ı vefâ eğer bu kal‘anın fethinde bulunup her şey’i manzûrûmuz olduğu üzre evsâfların bir sene kâmil tahrîr eylesek yine tamâm olmaz. Hemân Hudâ-yı Bîçûn şerr-i düşmandan masûn u mahfûz eyleyüp dest-i İslâmda inkırâzu’d-devrân mü’ebbed ola, *âmîn ve yâ Mu‘în ve bi-hakk-ı Seyyidi’l-Mürselîn.*

Hulâsa-i kelâm fermân-ı Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘ kim fâtih-i Kandiye’dir, anların fermân-ı hümâyûnları üzre ve Serdâr-ı mu‘azzam vezîr ibn vezîr Fâzıl Ahmed Paşa

tahrîri üzre cezîre-i Kandiye vezâret ile serdâr-ı mu‘azzam [tahtı] olup vezâret ile ibtidâ (–) (–) Paşa’ya ihsân olunup paşasının taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnu Rûmeli vezîri pâyesiyle on iki yük yetmiş bin akçe hâs kayd olunmuşdur. Eyâletinde cümle dörd aded sancak yere tasarruf eder.

Evvelâ sancağ-ı Hanya ve sancağ-ı Retime ve sancağ-ı Kisoma ve sancağ-ı (–) ve beş yüz akçe mev[lev]iyyet olup ibtidâ Hanya kazâsından ma‘zûl (–) Efendi’ye Kandiye mevleviyyeti ihsân olunup cümle eyâletinde yigirmi dörd aded kastel kazâları vardır.

İnşâallâh cümle kazâlar mahalleriyle tahrîr olunur, ammâ ancak Kandiye mevleviyyeti kurâları cümle üç yüz pâre kurâlar nâhiye olmak üzre işâret olundu, ammâ dahi tahrîr olunmayup ber-vech-i adâlet paşaya ve mollaya ne tahsîl olacağı nâ-ma‘lûmdur. Ve sâlisen ağa yeniçeri ağasıdır. Ve cümle yigirmi altı oda yeniçeri çorbacısı konduydu kim cümle (–) aded kapukulu yeniçerileridir.

Ve cebecibaşı ve topçubaşı ve kumbaracıbaşı ve yerli yeniçeri ağası ve yerli cebeciler ağası ve yerli topçular ağası ve on iki bölük yerli azebistân ağası ve yerli kumbaracıbaşı ve yerli lağımcıyân ağası ve on iki {aded} taşra tabyaların ağaları ve cümle üç aded kal‘a dizdârları ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve muhtesib nâ’ibi ve kassâm-ı askerî nâ’ibi ve muhtesib ağası ve mi‘mâr ağası ve harâc ağası ve şehir kethudâsı ve marankoz ağası ve meremmâtçıbaşı ve bârûdcubaşı ve çerâhorbaşı ve üç yerde çalıcı mehterbaşı ve liman ağası ve gümrük emîni ve bâcdârbaşı ve dellâlbaşı ve liman reîsi ve tershâne emîni ve mâl defterdârı ve çavuşlar kethudâsı ve çavuşlar emîni ve çavuşlar kâtibi ve defter emîni ve muhâsebeci efendi ve mukâta‘acı ve kal‘a tezkirecisi ve rûznâmeci ve Ak tabyanın on iki aded sancak ağaları ve Su kullesi dizdârı {Bekir Ağa ve on iki} aded tuğ sâhibi {Su kullesi} ağaları ve liman kapudanı on pâre firkateye mâlikdir.

Ve Kızıl tabya dizdârı ve sekiz aded sancak sâhibi bölük ağaları ve alaybeği ve çeribaşı ve elli aded erbâb-ı zu‘amâsı ve bin üç yüz aded erbâb-ı tîmâr ve anbâr emîni ve anbâr kâtibi ve anbâr nâzırı ve şehir subaşısı ve cebehâne emîni ve cebehâne kâtibi ve mevkûfât yerli(?) ve tîmâr defterdârı ve defter emîni ve erzâk kâtibi ve Haremeyn muhâsebecisi ve evkâf kâtibi ve şehir emîni ve (–) (–) (–) ***[318a]***

Hâsıl-ı kelâm Kandiye’nin cümle kırk aded ağalıkları ve kapukulları ağasıdır. Mâ‘adâ yetmiş aded ağalıkları yerli kulu ağalarıdır. Ve cümle kırk aded kapu kulları odaları çorbacıları ve odabaşıları ile mevcûd olup cümle on iki bin aded yeniçeri ve cebeci ve topçu kapukulları mevcûddur.

Ve cümle beş bin aded sağ kol ve cümle beş bin aded sol kol ve cümle beş bin aded yerli yeniçeriler ve cümle iki bin aded kapukulu cebecileri ve cümle bin beş yüz aded kapu{kulu} topçuları ve cümle bin aded yerli cebecileri ve cümle bin aded yerli topçuları ve cümle bin aded azebistân kulları ve cümle üç bin aded gönüllü askeri ve cümle iki bin azebistân askeri ve cümle bin aded beşli askeri ve cümle bin aded karavul askeri ve cümle beş bin aded Rûmeli sipâhîsi askeri ve cümle beş bin aded Anatolu sipâhîsi üçer yıl oturmak şartıyla kaldılar.

Ve cümle iki bin aded gönüllü garîb yiğitler üçer yıl bekleyüp sipâhîlik rü‘ûsların

almak şartıyla kaldılar. Ve cümle bin aded kumbaracılar ve cümle bin aded lağımcılar, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Netîce-i merâm bâlâda tahrîr olunup Kandiye'de kalan cümle (–) asker tahrîr olunup kaldılar, ammâ elli bin asker dahi kalsa vechi vardır ve yerimiz dardır diyecek hâlleri yokdur. Ammâ bâlâda esâmîleri tahrîr olunan mâl defterdârı ve tîmâr defterdâr[ı] ve defter kethudâsı ve defter emîni ve muhâsebeci ve rûznâmeci bunların cümle köğleri ve kendlerinden hâss-ı hümâyûnları vardır.

Der-sitâyiş-i girdâ-gird-i cezîre-i Girit

Evvelâ fermân-ı vezîria'zam ile yeniçeri efendisi olan Sarı Alî Efendizâde (–) Beğ efendimizle cezîre-i Girid'i dâ'iren-mâdâr tahrîr edüp seyâhat etdiğimiz kurâ ve kasabât kılâ' ve kastelleri ve yigirmi aded kazâlarda olan tokuz yüz aded kurâların iki kerre yüz bin aded re'âyâ vü berâyâları ve cümle imâretlerin ayân u beyân eder:

Evvelâ bi-nefsihi Girid cezîresi dâ'iren-mâdâr be-kavl-i Papamonta ve be-kavli Atlas ve Minor ve Coğraf ve gayri hey'et kitâbları tahrîrleri üzre bu cezîre-i Girid altı yüz altmış ve ba'zılar yedi yüz yetmiş mîl ihâta eder bir cezîredir derler. Ammâ "Fütihetâ" lafzı târîhinde Yenidünyâ'yı bulan Padre ve Kolon nâmân hukemâ-yı kudemâ-yı zû-fünûnlar ki *Papamonta* kitâbından istihrâc edüp kendüleri de seyâhat edüp bu cezîre-i Girid'i tahrîr etdikleri kavl-i sahîhleri üzre ve ilm-i hey'et ve ilm-i usturlâb ilm-i felek üzre bu cezîre-i Girid şarkdan garba tûlu iki yüz yigirmi mîldir ve arzı altmış mîldir. Ba'zı yeri şimâl cânibinden cenûb tarafına yerleri ki Arabistân tarafına nâzır Akdeniz'in leb-i deryâsı taraflarına üç sâ'atde bir denizden bir denize varılır yerleri vardır, ya'nî tâ bu mertebede ensiz yerleri vardır.

{Der-beyân-ı imâret-i sebeb-i cezîre-i Ikrît}

Ammâ müverrih-i âlem Ayanta tevârîhinde lisân-ı Yûnân-ı Rûm üzre eyle tahrîr eder kim Hazret-i Îsâ *aleyhi's-selâm* zamânında bu cezîre-i Girid'i ecinne kavmi zabt edüp niçe bin ma'mûr u âbâdân kurâ ve kasabât ve kılâ' şehirleri var imiş. Hikmet-i Hudâ ol asırda pey-ender-pey kırk gün kırk gece lodos rîhı esüp cemî'i ecinne kavmini kırup cemî'i imârâtların da berbâd edüp bu cezîre-i Girid niçe yıl mu'attal kalur.

Ba'dehu İşpanya krallarından bir kral-ı dâllin ismi Ikrît imiş, iki bin pâre yelken gemiler ile Endülüs ve Afrika Arabı pâdişâhları üzre {sefere} giderken hikmet-i Bârî rûzgâr-ı zorkâr muhâlif olup bu cezîre-i Girid'de Suda limanına girüp lenger-endâz olup yatırlar. Görürler kim niçe bin aded âb-ı hayât enhârları cereyân edüp cemî'i dağlarında bâğları mahsûldâr bir dâr-ı diyâr kim deyyâr mânendi olmayup âb [u] hevâsı latîf ve her meyveleri âbdâr [u] nazîf gül-i gülistân murğân-ı hoş-elhânlı yerler ve dağlarında karları vâfir ve cemî'i nebâtâtları mütekâsir ammâ şehirleri ve kılâ'ları harâb u yebâb pâymâl-i rimâl olup yatır. Hemân Ikrît kral cemî'i ulemâ ve etıbbâ ve dûrbîn-fikr müsin ihtiyâr âdemleriyle müşâvere edüp cemî'i nüdemâları ve hukemâları eydir:

"Pâdişâhım! Bu mahalle rûzgâr bizi getirmesi hikmet-i Hudâ'dır. Arabistân fethinden bu cezîreyi feth edüp amâr etmek dahi a'lâdır" dediklerinde hemân Ikrît kral,

"Tiz bu cezîre amâr olsun" deyü Ormanol nâm vezîrin çağırup

“Bu cezîreyi benim içün amâr eyle” deyü fermân eder.

Ormanol *[318b]* vezîr dahi ilm-i hikmetde ve ilm-i zîcde ve ilm-i hey’etde ve ilm-i hendesede ve ilm-i hisâbda ve ilm-i usturlâbda ve ilm-i nücûmda ve ilm-i edebde ve ilm-i kelâmda ve ilm-i kemâlde ve’l-hâsıl cemî‘i ulûm-ı garîb ü acîbelerde tekmîl-i fünûn-ı zû-fünûn etmiş bir vezîr-i müdebbir idi kim gûyâ Fisagores-i Tevhîdî idi.

Hemân Ikrît kralın emrine “el-emrü emrüküm” deyüp bu cezîre-i Girid’in cenûb tarafına rağbet edüp sâhil-i bahrde ve ba‘zı berde mahalle münâsib âb [u] hevâsı latîf olan mürtefi‘ yerlere üç yüz pâre şehirler ve kal‘alar ve üç bin pâre kurâ ve kasabâtlar inşâ etmeğe şürû‘ edüp beş kerre yüz bin aded re‘âyâ vü berâyâlar ile bu cezîreyi üç yılda eyle ma‘mûr u müzeyyen etdi kim ol asırda rûy-ı arzda böyle bir bâğ-ı İrem-misâl cezîre yok idi. Her bir kurâsı biner ve ikişer biner hâneli idi.

Ba‘dehu yüz yıla dak eyle ma‘mûr oldu kim dağ u râğında ve bâğ u bâğçelerinden mâ‘adâ yerlerinde benî âdem tavattun edüp tenâsül bulup âdem deryâsından zirâ‘at edecek arz-ı hâliye bir şibir yer kalmayup benî âdem kesretinden kaht [u] galâ olur.

Ba‘dehu yüz yıldan sonra mezkûr Ikrît nâm kral-ı dâll mürd olup bu cezîreye Ikrît dediler. Sebeb-i tesmiyesi Ikrît’den Kirit diyeler tahfîf-i kelâm edüp efvâh-ı âlemde Girid nâmıyla meşhûr-ı âfâk olmuş bir cezîre-i vâcibü‘s-seyrdir.

Andan Ikrît kralın yerine oğlu Sinyor Ban nâm bir veled-i pelîd-i anîdi kırk yıl kâmil pâdişâh olup sikkesiz akçe kesdirüp râyiç eyledi.

Ol dahi kırk yıldan sonra mürd olup küçük karındaşı Martin nâm pelîd kral-ı dâll olup dîn-i Îsâ‘dan nükûl edüp Mecûsî mezheb bir putperest {kefere} olup iki aded putları düzdürüp biri babası ve biri kendüsi kıyâfetine düzdürüp cümle millet-i Mesîhiyye kavmini müte’ezzî edüp putperest etdi. Ammâ ankâ-yı zî-şân pâdişâh-ı gümrâh olup cemî‘i leb-i deryâda olan pâdişâhları kendüye birer takrîb ile mutî‘ [u] münkâd etdi, ammâ Rûmeli kıyılarında Karlıeli vilâyeti kralı sarp yerlerde sâkin olmak ile Martin krala itâ‘at etmeyüp be-dürüstî isyân [u] tuğyân üzre oldu.

Âhır bu Kirit pâdişâhı Martin nâm putperest bin pâre gemi asker ile Karlıeli pâdişâhının üzerine varup İnebahtı ve Aya Mavra ve Narda ve Pireveze dağlarında ceng-i azîmler edüp Karlı pâdişâhı firâr edüp tâ Yanya vilâyetine varınca kovup Yanine şehrinde yetişüp Karlıeli kralı Markonton kralın başını kesüp elini vilâyetini gâret ü alan u tâlân edüp niçe bin askerlerin dahi kılıçdan geçirüp bakıyyetü‘s-süyûfların esîr ü bend-i zencîr edüp yine sâlimîn ü gânimîn Martin kral cezîre-i Girid’e vâsıl olur.

Ba‘dehu katl olunan Karlıeli kralının mukaddemâ bir karındaşı devlet-i dünyâyı istemeyüp seyâhat ile vilâyet-i Donkarkız ve vilâyet-i Danimarka pâdişâhlarına ve Daniska ve Leh ve Çeh ve Korol ve Filimenk krallarına gitmiş idi. Karındaşı Markonton kralı Girit kralı Martin nâm pelîd-i anîd-i putperest katl eylediğin istimâ‘ edince hemân bu seyyâh şehzâde papas âlem-i seyâhatde ihtilât {etdiği} mezkûr krallardan imdâd isteyüp iki kerre yüz bin askerle Karlıeli vilâyetine gelüp görür kim bir harâb [u] yebâb dâr-ı diyâr olmuş.

Hemân var kuvveti bazuya getirüp sağîr ü kebîr iki bin pâre keştî cem‘ edüp bir

muvâfık eyyâm-ı müsâ‘id ile Girid adasının Suda limanına girüp ol ân lenger-endâht olup tarfetü'l-ayn içre karaya leşker döküp mezkûr putperest olan Martin kraldan rû-gerdân olup Îsâ dîninde olanları başına cem‘ edüp leşker-i azîm ile Girit kralı Martin-i putperest üzre varup Martin-i putperest dahi yer götürmez cünûd-ı cünübleriyle Karlıeli şehzâdesine karşu çıkup Retime ve Apokoron sahrâlarında yedi gün yedi gece bir ceng [ü] cidâl edüp âhır-ı kâr Îsevîler gâlib putperest Martin mağlûb olup kaçarken Karlıeli şehzâdesinin leşkeri Girid kralına yetişüp başın kesüp Karlıeli kralının kanın alup Girid cezîresindeki imâretleri dahi Karlıeli şehzâdesi yere berâber edüp mansûr u muzaffer yine Kar[lı]eli vilâyetine gelüp karındaşı ve babası tahtına cülûs edüp müstakil pâdişâh olup papaslıkdan ve seyâhatden ferâğat eder.

Hikmet-i Bârî yine cezîre-i Girid öte tarafda hâlî kalup yine ecinne kavmi Girid'i zabt edüp kâmil yüz yıl yine hâlî ve mu‘attal yatırken İslâmbol tekûru İşpanya kralından bir kızını ricâ eder. Derhâl İşpanya kralı "el-emrü emrüküm" deyüp bir pençe-i âfitâbe duhter-i pâkîze-ahter-i nâ-şüküfte kızını cihâzlayup ve kızına câriyelik içün bin aded kız oğlan kızları zer ü zîvere gark edüp niçe bin milyon hazâ'in ve cevâhirâtlar ile kızını ârâste ve yüz pâre karavana galyonları cümle askeri ve mühimmâtlarıyla pîrâste ***[319a]*** edüp me'kûlât [u] meşrûbât levâzımâtlarıyla niçe bin askerini dahi pür-silâh yüz pâre barça kalyonlara cümle leşkerini kızıyla tahmîl edüp İslâmbol kralına mahabbetnâmeler ve mu‘temedün-aleyh elçiler ile niçe kerre yüz bin aded girân-bahâ metâ‘-ı kâmyâblar gönderüp İşpanya'dan cümle keştîler çıkup Kostantiniyye'ye doğru giderken hikmet-i Hudâ rûzgâr muhâlif esüp cemî‘i İşpanya gemilerin cezîre-i Girid'e Suda limanına düşürüp anda kâmil üç ay lenger-endâz olup yata yata cümle halkı bîzâr olurlar. Âhır-ı kâr cümle kızlar gemiler içinde feryâd edüp,

"Bizi bir kerre taşra çıkarın, kesb-i hevâ edelim" dediklerinde kapudan ve elçi ve sâ'ir iş erleri kızların ricâların kabûl eyleyüp kesb-i tarâvet etsinler deyüp cemî‘i kızları İşpanya kralı kızıyla taşra çıkarup üzerlerine çetr-i mülemma‘lar ve sâyebânlar kurup birkaç gün sâhil-i bahrde ayş [u] nûşa meşgûl olup bir gün cemî‘i bânûlar sünbül-i hevâ etmek içün dağ [u] râğ u bâğları geşt [ü] güzâr ederek bir hayli mesâfe-i ba‘îde yerlere giderler.

Hikmet-i Bârî bir azîm yağmur yağup piyâde yürümeğe mu‘tâd edinmemiş kızlar çamurda bî-tâb u bî-mecâl kalup bi'z-zarûrî ol gece dağlarda yatırlarken hemân nısfu'l-leylde cümle pençe-i âfitâb kızlar ile İşpanya kralının kızını dahi ecinne kavmi alup gâ'ib olurlar tâ sabâha dek cemî‘i kızları kavm-i ecinne if‘âl bâbına çeküp cümle duhter-i pâkîze-ahterlerin bekâretlerin izâle edüp nâpâk ederler.

Ale's-sabâh bu hâli cümle küffâr görürler kim cemî‘i bikr-i nâ-şüküfte kızların sinirlerinden kanları cereyân eder. Cümle küffâr bir yere cem‘ olup kızlardan bu hâl-i pür-melâli su'âl etdiklerinde kızlar dahi ol gece budları arasından geçen hâdisâtları ve cereyân eden dem-i fâsid-i mâcerâyı bir bir nakl etdiklerinde cümle kapudanlar ve elçiler ve gayri küffârlar melûl olup,

"Âyâ ba‘de'l-yevm hâlimiz neye müncer olup İşpanya kralımıza ve Kostantin kralına ne yüz ile varup ne yüzden cevâb verelim" deyüp mağmûm ve müte'ellim olup cemî‘i kızları gemilere koyup kendüleri âlem-i hayretde kalup ol gece cümle küffâr gemilerde yatmayup karada kızlar içün kurulan çadırlara çıkup İşpanya kralının kızını taleb etmeğe

gelen Kostantin kralının elçisi ve cemî‘i tevâbi‘ât [u] levâhıkâtlarıyla çadırlarda müşâvereler edüp,

“Biz pâdişâhlarımıza ne cevâb verelim” deyü müşâvere-i bâ-savâblar edüp bade’l-letî ve’l-letâ hayemâtlar içre ayş [u] nûşa başlayup ol gece anlar dahi çadırlarda hâb-ı râhata yatırlar.

Hemân ki nısfu’l-leyl oldukda bir kütürdü kopup niçe kerre yüz bin ecinne kavmi bu kâfirlerin sağîr ü kebîrlerine tâ sabâha dek eyle kîr-i dırâzbâz çekerler kim cemî‘i kâfirlerin götleri üzre oturmağa iktidârları kalmayup bî-tâb u bî-mecâl kalırlar.

Sabâh olunca kâfirler edebde götlerinin acılarından gemilere cân atup kızların ferc-i kabîhalarına gelen hâl küffârın götlerine gelüp cümle küffâr gemilerde yüzü koyup yatup götleri üzre oturamazlar.

Bu hâl üzre Suda limanında firançile çöreği yeye yeye kendülere perhîz edüp ve cümle kızlara saçıkıbrıs ile ve şâb ve mazı ile ve yarasa kuşu kanıyla kızların ferclerine mu‘âleceler edüp kızlara tenbîh ederler kim,

“Sakının ahvâl-i sergüzeşt [u] serencâm-ı fercinizi Kostantin tekûrüne demeyin” deyü tenbîh ü te’kîdler edüp Suda limanından salpa demir edüp rîh-ı muvâfık ile kat‘-ı menâzil edüp Kostantin’e gelüp Sarâyburnu nâm mahalde top u tüfeng şâdımânlarından sonra İşpanya kralının kızını Kostantin’e teslîm etdiklerinde bi’z-zarûrî tekûr elçisi ve İşpanya elçisi ve kapudanları cezîre-i Girid’e kızların fercinden ve kendülerinin götlerinden geçen mâcerâ-yı hâdisâtları mâ-vaka‘ı üzre Kostantin tekûre bir bir takrîr eylediklerinde tekür-i tekrûr gülmeden hayrân olup hemân ol ân İşpanya’dan gelen elçi ile âdemlerin ve kendinin elçisiyle âdemlerin cümle dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçirüp yine ol ân cümle İşpanya kızların geceletmeyüp kral kızının eline bir nâme verüp,

“Bunu babana ver” deyü cümle İşpanya gemilerine kızları doldurup cümle gemileri İşpanya kıyılarına bırakdırır.

Beri tarafda İşpanya kralı kızlarının hâl-i diyergûnlarından haberdâr olup cümle kızların amları doyup felâkete uğradıkların istimâ‘ etdikde cümle kızları yanına getirüp kızının elindeki Kostantin nâmesin kırâ’at edüp vâveylâ deyüp saçın ve sakalın yolup İşpanya kralına bir gayret-i nâmûs-ı hamiyyet ve âr lâhık olup (olup) kendü kızın ve gayri bin aded kızları aslâ kabûl etmeyüp cümle me’kûlât [u] meşrûbâtlarıyla kalyonlara doldurup kızlıkları bozulan yere götürün deyü fermân edüp cümle kızları cezîre-i Girid’e Suda limanına bırağup cümle gemiler avm edüp İşpanya’ye gelirler. Beri tarafda cümle kızları yine ecinne kavmları alup İsfakiye dağlarına götürürler.

Der-beyân-ı ibtidâ tenâsül-i kavm-i İsfakiye

Çünki bu İşpanya kızları yine *[319b]* bu cezîre-i Girid’e kadem basup İsfakiye dağlarında ecinne ile sâkin olup mukaddemâ bekâretlerini ecinne izâle etdiklerinde cümle kızlar hâmile kalup bir yıldan sonra cümle kızlar birer oğlan ve kızlar doğurup benî âdem ile ecinne evlâdı tenâsül bularak ibtidâ cezîre-i Girid’e ecinne evlâdlarından İsfakiye dağının kavmi hâsıl olmuşdur kim orta boylu ve kara yüzlü ve küçük müdevver gözlü ve kara kaşlı ve küçük başlı ve kıvırcık saçlı ve iri kulaklı ve yassı burunlu ve iri dişli ve kısa boyunlu ve vücûdları post gibi tüğlü ve ayakları kısa ve iç yüzüne eğri ve tabanları yassı

ve ellerinin ayaları vâsi‘ ve parmakları kalın ve yassı tırnaklı ve belleri kalın ve gâyet güçlü tüvânâ âdemlerdir kim cümle yigirmi beş bin kavimdir.

Lisânları Arabîye yakın başka bir ıstılâhları vardır, ammâ Urûmca da bilirler. Ve niçe elfâz [u] ibârâtları ecinne kelâmlarıdır. Ve savtları zenbûr-ı asel gibi âvâzları var ammâ gâyet mehîb ü mahûf savt-ı hazînleri var. Bir dağ başında biri otursa öbür dağdaki âdemle be-dürüstî kelimât ederler. (–) (–) (–) (–)

Der-lehçe-i ıstılâh-ı kavm-i cebel-i İsfakiye

………………(1.5 satır boş)………………..

Ammâ ba‘zı evlâdları sekiz ayda ve yedi ayda dünyâya gelir, ammâ kızları kâmil bir yılda rahm-i mâderden müştak olur. Kızları sekiz ve tokuz yaşında bülûğuna erüp on yaşında vaz‘-ı haml eder. Gulâmları onunda on birinde ve on ikisinde bâliğ olur.

Ekseriyyâ Girid cezîresinin âb [u] hevâsı hükmünden cümle halkının evlâd [u] ensâbları böyle hilkat üzre olup gâyet necîb ve reşîd sıbyânları vardır, ammâ hakkâ ki İsfakiye keferesinin ecinneye müşâbehetleri vardır kim bir turfe hey’et-i mecmû‘a-i müdhikleri var kim görenler hayrân olup hande ederler. Ve kendüleri de dâ’imâ pişmiş koyun başı gibi sırıdup güler şeklinde gezer bir alay zeber-dest ifrît sıfat kavimdirler. Hattâ cemî‘i kâfiristânda ok yay yok iken bunların silâhları sihâm-ı kavs-i kazâ ve hişt ve harbe ve sapan ve tüfengdir. Ve gâyet şecî‘ ve zor-âver ü dilâver kefereleri vardır.

Ez-în cânib ba‘dehu İşpanya kralı, kızlarının mahabbetinden niçe bin pâre gemi ile cezîre-i Girid’e gelüp kızlarının oğulların bulup Girid cezîresine cemî‘i askerin bırağup eyle ma‘mûr etdi kim gûyâ evvelde harâb olmamış gibi amâr eder tâ Hazret-i Ömer *radıyallâhu anh* hilâfetine dek cezîre-i Girid İşpanya elinde dörd yüz yıl dur[ur]. Ol zamânda Endülüs ve Afrika Pâdişâhı Sultân Mansûr Mora Hazret-i Ömer el-Fârûk fermânıyla Mora vilâyetin ve bu Girit adası vilâyetin bin pâre yelken ile gelüp ol cezîreleri İşpanya elinden feth edüp yetmiş yedi sene kabza-i tasarruf-ı İslâmda durur.

Ba‘dehu Yezîd ile İmâm Hüseyin’in Kûfe hâdisesi olduğu asırda ol ma‘reke mâbeyninde yine İşpanya fürce bulup bu cezîre-i Girid’e istîlâ edüp ol dahi yetmiş yedi yıl Girid’e mutasarrıf olmuşken bi-emri Hayy [ü] Kadîr bir azîm lodoslar esüp cümle kurâ ve kasabâtlar ve kılâ‘ların berbâd edüp yine cezîre-i Girid harâb oldu.

İki kerre böyle lodos sarsarından ve iki kerre asker darbından bu cezîre berbâd olup âhıru’l-emr lodos-ı şedîd şiddetinden bu cezîrenin lodos cenûb câniblerin ahâlî-i vilâyet bırağup beri şimâl cânibi ki Hanya ve Retime ve Kandiye tarafları ve Küçük kal‘a ve Apokoron ve Kisoma taraflarında yetmiş yedi aded irili ve ufaklı kılâ‘lar yapup ma‘mûr olmağa başlayup evvelkiden ziyâde müzeyyen ve ma‘mûr ederler. Hakîkatü‘l-hâl hakîr bu cezîreyi seyâhat ederken lodos rûzgârı tarafında ibret-nümâ harâb kalmış kal‘a esâsları var kim her biri birer gûne hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn sûr-ı üstüvâr eserleri var ammâ hâlâ lodosdan durulmak muhaldir, ammâ yıldız cânibi hâlâ dahi ziyâde ma‘mûrdur.

Ba‘dehu İşpanya elinden bir hîle ile Venedik Frengi alup yedi yüz yetmiş yedi yıl ellerinde durup hamd-i Hudâ bin yetmiş yedi târîhinde Sultân İbrâhîm Hân asrında fethine mübâşeret olunup be-dest-i Silihdâr Gâzî Yûsuf Paşa kal‘a-i Hanya feth olduğuna târîhdir:

(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Kuvvet-i bâzû-yı sultân ile alındı Girid

[Sene] (–)

Ba'dehu cümle cezîre yigirmi yedi yılda kabza-i tasarrufa girüp ancak Suda limanı içre Suda kasteli ile kal'a-i Kandiye kaldı. Ba'dehu sene 1077 târîhinde Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi' ibn İbrâhîm Hân asrında Sadrıa'zam vezîr ibn vezîr Köpürlüzâde Fâzıl Ahmed Paşa fethine mübâşeret edüp günden güne ziyâde ***[320a]*** ceng-âşûb olup hamd-i Hudâ üç yıl savaş-ı perhâşdan sonra sene 1080 târîhinde sulh ile fethinde bu abd-i ahkar hâzır olduk.

Ve eğer bu cezîre-i Girid'in ahvâllerine vâkıf olduğumuz kadar mâ-vaka'ı üzre evsâfın tahrîr etsek bir mücelled tevârîh olur, ammâ kasdımız tevârîh olsun deyü ıstılâhât [u] ibârât ile tahrîr etmeyüp ancak bir müsevvedât olsun içün böyle tesvîd ü terkîm edüp ancak seyâhat ile temâşâ etdiğimiz âsâr-ı binâları alâ kadri'l-imkân tahrîre cür'et edelim.

Evvelâ Kandiye kal'ası kurbunda Lodos cânibinde ibtidâ Sadrıa'zam ile ordu-yı İslâm konduğu mahalde **nehr-i (–)** üzre bir göz Kral cisri aslâ yıkılmayup metânet üzre durup ibtidâ andan ubûr edüp nîm sâ'at gidüp **nehr-i Mersin** üzre bir göz cisri dahi güzer etdik.

Bu mezkûr iki aded nehircikler Kurşuniçse nâm karlı dağlardan gelüp Kandiye kurbunda Küçükkale kurbunda Akdeniz'e mahlût olur.

Andan yine cânib-i garba leb-i deryâ ile **nehr-i azîm Acısu**'yu atlar ile ubûr etdik. Niçe yerde kaynaklardan tulû' eder, ammâ Katırcızâde Mehemmed Pa[şa] çiftliği dibinde bir kayadan ve İsfakiye dağları eteklerinde Kolina dağlarından çıkup yarım sâ'at gidüp hemân ol mahalde yine deryâya mahlût olur. Ammâ Mersin nehri gibi âb-ı hayât su olmadığından Acısu derler. Ammâ bunda çıkan alabalıklar ve kefal balıkları üç yıl Âl-i Osmân askerin ganîmet etdi, ammâ yine her balığın dânesi birer guruşa bey' olunurdu.

Ve bu Acısu çıkduğu kayalar dibinde yigirmi göz un değirmenleri var kim şeb [ü] rûz deverân edüp Âl-i Osmân leşkerlerine rahmet-i âsiyâb-ı tahhân yetişdi. Andan yine taraf-ı garba bir sâ'at gidüp,

Evsâf-ı Küçük kal'a

Lisân-ı Yûnân'da Vasil Potamo kal'ası derler. İşpanya binâsıdır, lâkin taşrasın Venedik binâ etmişdir. Sene (–) târîhinde Voynuk Ahmed Paşa Sultân İbrâhîm asrında feth etdi. Evc-i âsımâna ser çekmiş bir yalçın kaya üzre leb-i deryâda Potamo dağları eteğinde bir sedd-i metîn kal'a olup içinde Deli Hüseyin Paşa Kethudâsı Veli Paşa muhâfazada iken Kandiye fethinden sonra Kapudan Kaplan Paşa yüz pâre gemiler ile bu kal'a altına gelüp kazan kumbaralar ile bu kal'ayı yere berâber münhedim etdi.

Andan yine cânib-i garba bir sâ'at gidüp **Firişkiye burnu**na varılır. Kandiye burnu ile bu Firişkiye burnu karşu karşuyadır kim Acısu tarafı körfez gibidir. Ve Firişkiye burnundan cânib-i Lodos'a bir sâ'at gidüp,

Evsâf-ı kal'a-i Çanak limanı

Sene 1077 târîhinde Fâzıl Ahmed Paşa "Kandiye'ye imdâd gelsin" deyü bu limanın bir ucunda sedd-i Ye'cûc-misâl toprakdan yığma müfîd ü muhtasar bir kal'a inşâ edüp gâyet mahallinde metîn ve müstahkem olduğundan her bâr kapudan paşa bu limana imdâd ve

zahâ’ir döküp asâkir-i İslâma rahmet olurdu. Bu kal‘a-i türâbın dâ’iren-mâdâr cirmi dörd yüz aded adımdır.

Ve cümle kırk üç pâre balyemez topları olup Yırtlas İbrâhîm Paşa askeriyle ve bir ota yeniçeri ve bir oda cebeci ve bir ota topçu ve bin aded Girid’in zeytûn sipâhîleri muhâfazacıları âmâde olup imdâd gemileri askere zahîre getirdiklerinde hidmet ederler. Birkaç kerre küffârın donanması gemileri gelüp bu kal‘ayı döğüp ikişer üçer aded keştîleri kal‘adan toplar ile urup zahmnâk olduklarında gemileri gark olup gayri küffâr gemileri hâ’ib ü hâsir giderlerdi.

Her bâr kapudan paşa bu mahalle gece ile gelüp bir gecenin içinde imdâd ve cebehâne ve zahâ’irleri döküp yine gerüye giderdi, zîrâ gâyet dar yer olup gemilere müstevfâ yatak limanı değildir.

Hakîkatü‘l-hâl çanak gibi bir müdevverce limancık olduğundan Çanak limanı derler. İki yüz pâre gemi alır ammâ ağzı poyraza mukâbil vâki‘ olup kenârları kumsaldır. Cümle gemiler başdan karaya yatırlar.

Andan yine garb cânibine sarp kayalı yerleri 5 sâ‘atde aşup,

Evsâf-ı kal‘a-i Fodula

Sene (–) târîhinde Deli Hüseyin Paşa binâ etmiş idi. Lâkin zamân mürûr edüp sehel vîrân olup sene 1077 târîhinde bunu dahi Sadrıa‘zam serdâr-ı mu‘azzam Fâzıl Ahmed Paşa binâ edüp Kayseriyyeli Dilâver Paşazâde Murâd Paşa askeriyle bir oda yeniçeri ve topçu ve cebeciler ve bir sancak beği zeytûn sipâhîleri muhâfaza bekleyüp bunun dahi kal‘ası ve limanı kenârında toprakdan siper yığma bir kal‘a olup cümle yigirmi yedi aded balyemez topları olup dâ’iren-mâdâr cirmi üç yüz adımdır. Bunun dahi içinde âb-ı hayât suları vardır.

Bunu dahi birkaç kerre küffâr gemileri döğerken yedi pâre *[320b]* gemileri darabât-ı top-ı kûpdan gark-ı âb olup niçe kerre bizim gemileri küffâr kovarak selâmetle bizim gemiler bu limana girüp cânların halâs edüp top şâdımânları olurdu. Ve cümle imdâd askeri ve zahâ’ir ve cebehâneleri bunda döküp bir gecede limandan taşra çıkup giderlerdi. Bunun dahi limanı yüz pâre gemi alır.

Andan taraf-ı garba (–) sâ‘at leb-i deryâ ile kâh sengistân ve kâhîce çemenistân yerlerde ma‘mûr kurâlar geçerek,

Der-evsâfât-ı kal‘a-i Seline

Sene 1061 târîhinde efendimiz Melek Ahmed Paşa vezîria‘zam iken Zileli Çavuşzâde Mehemmed Paşa kapudan-ı bahreyn iken fermân-ı şehriyârî ile bu kal‘ayı Mehemmed Paşa zamân-ı Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘de feth edüp amân u zamân verüp cinâyet(?) etmedi ve istimâletler verüp nehb ü gâret etmedi. Anıniçün bâ-sulh feth olup hâlâ Retime sancağı hâkinde yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Nâhiyesi cümle kırk yedi pâre kurâlardır.

Kal‘ası leb-i deryâda şekl-i muhammes bir Şeddâdî taş binâ bir kal‘a-i zîbâ olup cirmi dâ’iren-mâdâr bin adımdır. Ol kadar büyük değildir ammâ bir şîrîn kal‘a-i müzeyyendir. Hâlâ dizdârı ve içinde bin yedi yüz aded kulu ve Kaplan Paşa-yı Yanyalı askeri ve bir oda yeniçeri ve bir oda cebeci ve bir ota topçu ve bir sancak erbâb-ı tîmâr muhâfazacı

cüyûşu âmâdedirler.

Ve iki kapusu var, biri garba ve biri karaya nâzır kapulardır. Ammâ limanı gâyet küçükdür. Gemiler amânsız yatırlar. Ancak cânib-i erba‘ası gâyet mahsûllü kurâlardır.

Derûn-ı hisâr[da] Sultân Mehemmed Hân câmi‘i ve bir hânı ve bir hammâmı ve altmış aded dükkânları vardır, ammâ bâğ u bâğçeleri firâvândır. Andan 4 sâ‘at garba leb-i deryâ ile gidüp,

Menzil-i kal‘a-i azîm Resime: Retime dahi derler. Girid cezîresinde böyle âb [u] hevâsı latîf şehir yokdur. Bâlâda yetmiş yedi târîhinde Kandiye altına giderken bu kal‘anın evsâfı mufassalan tahrîr olunmuşdur. Tekrâra hâcet yokdur. Andan yine semt-i garba 5 sâ‘atde sa‘b sengistân dağları ve belleri aşup,

Menzil-i kal‘a-i Apokoron: Bunun dahi evsâfı bin yetmiş yedide tahrîr olunmuşdur. Andan yine cânib-i garba Suda limanı kenârında deverân ederek yüz mîl limanın temâşâ edüp ağzı yıldız cânibine nâzır bir liman-ı azîm olduğu ve kal‘a-i Sud[a] bu limanın intihâsında Hanya tarafı hâkine karîb olup taş atsan Suda kal‘asına erişür olduğu mukaddemâ bu dahi bâlâda tahrîr etdiğimizde içine girmedik idi, zîrâ ol zamân dâr-ı harb olup şimdi dâr-ı emân bir kân-ı bî-îmân kefere kal‘ası olup atlarımızdan cümle enüp bir kayığa pür-silâh süvâr olup kal‘a-i Suda’ya geçdik.

Evsâf-ı kal‘a-i Suda

Su içinde vâki‘ olduğundan “Suda” derler. Gerçi Kandiye ile cezîre-i Girid lafzen feth oldu ammâ ma‘nen feth olmayup bu Suda kal‘ası tâ cezîre-i Girid’in göbeğinde dest-i küffârda kalup küffâr donanması cezîre-i Girid’e bu Suda kal‘ası bahânesiyle gelüp gitmededir.

Küffâr donanmasına râst gelsen “Nereye gidersin?” deyü kapudanlarına su’âl etsen, “Girid’ime giderim” der, ammâ Kıbrıs’ıma ve Rodos’uma giderim, diyemez, zîrâ anlarda alâkaları yokdur, ammâ Girid’e Suda ve İspirlonka ve Karambusa adalarında alâkaları vardır.

El-hâsıl Kandiye feth oldu ammâ bu Suda kâfirde kalmağile fenâ sulh [u] salâh oldu. Anıniçün böyle sulh etdirene Hak belâ verdi.

Hâlâ bu kal‘a-i Suda Venedik elinde kalup ceneral canavârına buluşup mülâkât oldukda hakîre vâfir ta‘zîm [ü] tekrîmler edüp hoş geldiniz deyü iskemleler üzre yer gösterüp vâfir kelimâtlar etdik. Mel‘ûn başına bir sorguc sokup hamd edüp,

“Yine sorgucumuz başımızdadır, ne gam Kandiye elimizden gitdi ise, Suda gibi kal‘a-i hısn-ı hasînimiz cezîre-i Girid’in tâ ortasında hâlâ elimizdedir ve Suda limanı gibi beş bin pâre gemi alır limanımız elimizdedir” deyü tefâhur kesb edüp,

“Böyle sulhdan hazz edüp yine sizinle dost olduk” deyü vâfir sürûrlar semtin gösterüp yanımıza âdemler koşup kal‘anın der-i dîvârları ve burc [u] bârûların seyr [ü] temâşâ etdik. Ne‘ûzü billâh hemân Kandiye kal‘asının Su kullesi-misâl bucak bucak tâk-ender-tâk odalar ve mazgalların cümlesi suya nâzır olup bunda olan serâmed toplar Kandiye’de değil belki Rodos kal‘asında yokdur. Cümle sığâr u kibâr üç yüz pâre balyemez toplardır. Ve niçesi kırmızı çukalar ile örtülü toplardır. El-hâsıl eyle metîn ve müstahkemdir kim bu

kal‘a gûyâ yek-pâredir.

Ve içinde kırk elli kadar evleri var. Cümle kireç örtülüdür kim cemî‘i der-i dîvârlarından cereyân eden *[321a]* bârân-ı rahmetden bir katre hebâ yere gitmeyüp cümlesi su sarnıçlarına cereyân eder kim kırk yıl suyu yetişmek mümkindir. Ve cümle der-i dîvârları ve dâm [u] bâmları eyle pâkdir kim ta‘bîr olunmaz.

Hakîr bu kal‘ayı seyr [ü] temâşâ ederken nezâketle bedenler üzre adımladım. Girdâ-girdi cümle yedi yüz yetmiş adımdır, ammâ şimdi bin adım mikdârı tüccâr limanından tarafa hâlî kayalar var idi, anların dahi üstlerine üç yüz adım kadar cirmde bir sedd-i metîn kal‘alar binâ edüp eski kal‘aya zam etdikde Suda kal‘ası dahi vâsi‘ oldu.

Ve şark tarafına altı kat biri biri içinde karanlık yerlerde metîn demir kapuları var. Ve bir kapu dahi nev binâ ilhâk etdüği mahalle binâ ediyordu.

Ve kal‘a içinde iki aded küçücük kenîseleri ve cümle iki bin aded soltat mortat askerîsi var ammâ cümlesi ac u zâc ve bir habbe ve nukraya muhtâc susuz ve bâğ u bâğçesiz cezîre-i bî-amândır.

Ve kayaların mağârâları içinde ve birkaç kemer binâlar altlarında birkaç aded küçücük balıkçı ve ekmekçi dükkânları var, ammâ levendât sâkin olsunlar deyü fâhişeleri çokdur.

Ammâ eğer Venedik küffârı isyân etse Hanya kal‘amız tarafından on bin adım taş yetişen deryâyı hâr-ı hâşâk ile doldurup yürüyüş etmek mümkindir ve Hanya tarafından bu kal‘ayı döğe döğe berbâd etmek mümkindir, ammâ cemî‘i küffârları mağârâlara girüp suya berâber topların atmadan hâlî olmazlar. Hudâ-yı Müte’âl bir dahi bu Venedik küffârının isyân [u] tuğyân etdiğin göstermeye.

Bu temâşâları edüp yine ceneral-i la‘îne gelüp vâfir ni‘metlerin yeyüp ba‘de’t-ta‘âm hedâyâların alup yine bir kayığa binüp atlarımıza süvâr olup andan şimâle bir sâ‘at gidüp **Suda Burnu** ki ana Freng tâ’ifesi **Kavcelce burnu** derler. Deryâ mellâhları cezîre-i Mora’da Benefşe kal‘asının Kaya burnundan Hanya’ya karîb Kapospata burnun yâhûd bu Kavcelce burnu ki Suda limanı burnudur, cümle gemiciler bu mezkûr olan iki aded burunları üzleyüp bu iki burnun mâbeynlerinde Hanya kal‘asıdır.

Andan cenûb cânibine Hanya körfezi içre 2 sâ‘at gidüp,

Menzil-i kal‘a-i sedd-i metîn Hanya: Bu dahi ibtidâ sene (–) târîhindeki fethinde bulunduğumuz ve hâlâ sene 1077 târîhinde geldiğimiz evsâfları kerreteyn tahrîr olunmuşdur.

Andan cânib-i garba gidüp Nazarete kenârından semt-i garba nîm sâ‘atde kayalı ve taşlı yerler ile gidüp,

Der-fütûhât-ı sitâyiş-i Küçük kal‘a: Bu dahi sene 1077 küffârın donanmasın bu mahalde kaçırdığımız mahalde bu kal‘a evsâfı mufassalan tahrîr olunmuşdur.

Andan yine semt-i garba leb-i deryâ ile gidüp nîm sâ‘atde,

Kal‘a-i Todoriler: Kal‘a-misâl iki aded ma‘mûr kilisalardır kim fâtih-i Hanya Yûsuf Paşa merhûm efendimiz ile ceng-i azîm ederek bu kal‘aları feth edüp cümle donanmayı bunun limanına koyup tarfetü‘l-ayn içre asker-i İslâmı gemilerden taşra döküp andan kal‘a-i Hanya’ya sarıldığımız mahalde bu kal‘a-i Todoriler’in evsâfları merkûmdur.

Andan bir sâ‘at şimâle gidüp taşlık yerleri geçüp,

Menzil-i Kapospata burnu: Bu burun cemî‘i Akdeniz’de ma‘lûm bir yelken menzil başı bir sivri burundur.

Andan semt-i cenûba birkaç limânlı yerleri geçüp ve üç sâ‘atde sengistân ve sa‘b u çengelistân yerleri ve uçurum dere ve depeleri renc-i anâ çekerek ubûr edüp,

Der-defâtirât-ı kal‘a-i Kisoma

Sene (–) târîhinde Deli Hüseyin Paşa fethidir. Lâkin ba‘de’l-feth mu‘attal bırakdılar idi, ammâ şimdi vezîria‘zam cemî‘i Girid cezîresini deverân u seyerân ederken sene 1080 târîhinde nazarları bu kal‘aya ta‘alluk edüp gördüler kim âb [u] hevâsı ve binâsı latîf. Buyurdular kim,

“Ey vay dirîğ böyle bir kal‘a vîrân ola ve böyle bir mahsûldâr fezâ-yı lâle-‘izâr tehî yata” deyüp asker-i İslâm ile kal‘a içre girüp ezân-ı Muhammedîler okuyup ma‘mûr olmasın fermân eyleyüp bizzât kendüler el açup,

“İlâhî avn [ü] lütfunla bu kal‘ayı ve bu sahrâ-yı lâlezârı amâr eyle” deyü hayr du‘â edüp cümle guzât ”âmîn” deyüp Karaca Paşa’yı Kisoma beği edüp bin aded askeriyle sancak ve tabl [u] alem verilüp Hanya eyâleti olup amârına şürû‘ olundu.

Ve beğine iki yük kırk yedi bin akçe hâss-ı hümâyûn ihsân olunup yüz elli akçe [pâyesiyle müstakil] kazâ olup nâhiyesi seksen dörd pâre kurâlar tahrîr olundu kim her biri birer gûne bâğ-ı İrem-misâl kurâlardır.

Kal‘a dizdârı ve üç yüz aded merdüm-hisârı konulup cebehâne ve sâ’ir mühimmât [u] levâzımâtlarından mâ‘adâ kırk pâre mahbûb serâmed toplar konulup kal‘asının ba‘zı yerlerin ta‘mîr ü termîme cümle yetmiş pâre kurâların re‘âyâları kireç ve taş ve keraste taşımağa me’mûr oldular.

Kal‘ası leb-i deryânın şimâli sâhilinde bir püşte-i pest *[321b]* üzre şekl-i muhammes bir Şeddâdî taş binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır kim dâ’iren-mâdâr cirmi iki bin yedi yüz adımdır. Ve cümle (–) katdır. Ve cümle (–) aded kapuları vardır.

Derûn-ı hisârda aslâ evler yok idi, ammâ yedi aded kârgîr binâ manastırları vardır. Birini Hünkâr câmi‘i ve birin Vezîria‘zam câmi‘i olmak içün mübâşeret olundu, Hudâ-yı Müte’âl amâr ede.

Ve cânib-i erba‘ası ol kadar ma‘mûr [u] âbâdân kurâlardır kim gûyâ Erdel Macaristân’ının Saz vilâyetidir.

Bâğ u bâğçeleri eyle çokdur kim ol Kisoma sahrâsı limon ve turunç ve kebbât ve zeytûn ve nâr ve incir ve servi dırahtları fezâ-yı lâlezârını niçe bin gûne eşcârât-ı müsmirâtlar ile müzeyyen olup rûy-ı arzı Cenâb-ı Bârî ne kadar ahcâr [u] eşcârât-ı gûnâ-gûnlar var ise bu sahrâda mevcûd edüp şükûfe-i turunç ve limon râyihasından âdemin demâğı mu‘attar olur. Ve niçe bin âb-ı revânlar tur‘a tur‘a cereyân edüp cemî‘i hadîka-i ravza-i Rıdvânları âb-ı hayvânlar rey edüp cemî‘i cinîn-i müşebbek bostânları bâğ-ı Merâm-misâl bir sevâd-ı azîmdir.

El-hâsıl ne tatvîl-i kelâm edelim. Cezîre-i Girid’in bu mahaller Şâm-ı cennet-meşâmıdır. Hattâ bir ruhbân Sadrıa‘zama on iki çanak bal hedâyâ getirdi. Bir çanağı gâyet beyâz olup hattâ tezkireci efendi ki İshak Çelebi’dir, anın destârının ucun çıkarup bal ile rûbâr etdiler, bi-rabbi Ka‘be destâr ol balın yanında şeker reng idi, ya‘nî bu mertebe beyâz asel-i musaffâsı olup bu asellerin râyiha-i tayyibeleri misk [ü] amber-i hâm-misâl idi kim

tenâvül edenlerin demâğları mu‘attar oldu.

Ve cemî‘i mahbûb [u] mahbûbe muğ-pîçelerin ellerinde niçe kerre yüz bin aded deste deste güller ve gülden iri karanfiller ve fuller ve gûnâ-gûn şükûfeleri gılmânlar ve şâblar asâkir-i İslâma bezl edüp ihsânlar alup mesrûr [u] handân oldular.

Girid'in bu kazâsında olan meyve ve şükûfeler ve me'kûlât [u] meşrûbâtların kesreti ve enhâr-ı hayvânların vefreti bir nevâhîde yokdur.

Ve âb [u] hevâsının letâfeti ve mahbûb u mahbûbe Rûm keratsalarının nezâfeti meğer Alman diyârında Beç‘de ve Prak'da ve Donkarkız ve Amıstırdam şehirlerinde ola. Hulâsa-i kelâ[m] Girid'in kalacak yeri bu Kisoma sancağıdır. Ve ana karîb yine cânib-i cenûba nîm sâ‘at gidüp,

Menzil-i liman-ı Pondiko: Lisân-ı Rûm'da sıçan limanı demekdir. Ağzı şimâle nâzır yüz pâre gemi alır âb-ı hayât suları vardır.

Andan garba bir sâ‘at taşlık ile leb-i deryâda gidüp,

Menzil-i manastır-ı Aya Nikola: Yüzden mütecâviz ruhbânları vardır. Âyende ve revendelere ni‘metleri ve hidmetleri mebzûl olup Hanya'da Hünkâr câmi‘i evkâfıdır.

Ve anın karşusunda lodos tarafına nâzır bir mîl alarka,

Evsâf-ı cezîre-i Karambusa

Evvel ve âhir ve hâlâ yine sulh içinde Venedik elinde kaldı, ammâ bir latîf limanı var. Bir kayıkla bu cezîreye varup kal‘asında kapudanına buluşup kal‘asın seyr [ü] temâşâ etdik. Dörd mîl bir küçük adadır kim şark tarafıyla kıble mâbeyninde bir yalçın kayacık üzre bir Şeddâdî binâ bir küçük kal‘acıkdır kim cirmi iki yüz adımdır. İçinde yedi aded küçücük kenîsecikleri ve seksen aded evcikleri olup cümle dam u bâmlarının üstleri kireç sıvalı olup cümle bârân-ı rahmetden nâzil olan âb-ı hayâtlar kırk aded su sarnıçlarına dâhil olur.

Kal‘a içinde beş yüz aded soltat nâm neferât-ı benâmları var. Limanı kudretdendir amelî değildir. Yüz pâre gemi alur ammâ limanı kenârlarında suları yokdur, gemileri kal‘adaki sarnıçlara muhtâclardır. Ammâ ba‘de's-sulh hâlâ kal‘ayı ol kadar ma‘mûr etmededirler kim ta‘bîr olunmaz.

Kapudanından hedâyâsın alup kayık ile yine cezîre-i Girid'e geçüp atlarımıza süvâr olup Girid'in bu tarafları cânib-i garba nâzır Çuka adaları nümâyândır. Cezîre-i Girid'in garb cânibindeki bir ucu bu mahaldir kim şarkdan garba tûlânîce vâki‘ olmuş bir cezîredir. Ve bu köşesinden artık cezîre-i Girid'in cenûb tarafında Arabistân'ın Hilâl vilâyetlerine nâzır semtleridir kim mâbeyne-hümâları iki yüz kırk mîldir.

Ve bu köşeden taraf-ı cenûba 3 sâ‘at gidüp ma‘mûr u müzeyyen kurâlar geçüp,

Menzil-i Livadye limanı: Yüz pâre gemi alır suyu çokdur. Ve bu liman mukâbilinde bir mîl ba‘îd,

Cezîre-i Turli: Hâlâ sulh içinde bizim olmuşdur, ammâ bir küçük ensiz adacıkdır kim devri on mîldir, ammâ gâyet çemenzâr mahsûllü adadır. Beri tarafda bizim kurâların keçileri ve koyunları otlayup gezerler. Ve ba‘zı mahallerinde su sarnıçları var imiş kim

cümle hayvânâtları sularlar. Bir küçük manastırı nümâyân idi ammâ bu cezîreye geçüp temâşâ etmedim.

Andan yine cenûba 6 sâ‘atde gidüp,

Menzil-i Kavpalo burnu: Mağrib-zemînin Hilâl vilâyetinden çıkan yağ gemileri bu burnu üzleyüp dümenlerin yıldız rûzgârı üzre koyup üç yüz mîlden cezîre-i Girid’e gelirler. Yine bu Kavpalo burnu her tarafda üç yüz mîl yerden nümâyândır.

Andan yine cenûba leb-i deryâ ile (–) sâ‘at ma‘mûr u âbâdân yerlerde asker ayağı basmamış kurâları geçüp,

Menzil-i Salina limanı ***[322a]***

Yüz pâre gemi alır ağzı garb tarafına nâzır limandır. Lâkin içinde tatlı suları yokdur. Taşrasında bir manastırı olup içinde iki yüz aded ruhbânları var. Deli Hüseyin Paşa evkâfı idi. Ref‘ olup Kisoma beğine hâss-ı hümâyûn tahrîr olunup Kisoma hudûdu bu mahalde tamâm oldu. Ve ol mahalden bir âb-ı hayât dere akar. İsmine Rûm kefereleri Kıryo Nero derler, ya‘nî sovuk su demekdir tâ İsfakiye dağlarından gelir.

Andan (–) sâ‘atde **nehr-i Salina**‘yı ubûr edüp şark cânibine teveccüh olundu, zîrâ Girid cezîresinin bir köşesi dahi bu Salina suyu burnudur. Ve bu burun dibinde nehr-i İsfakiye deryâya mahlût olup âb-ı nâb-ı rakîk billûr-misâl turna gözü sudur, zîrâ tâ Girid cezîresinin orta göbeğinde vâki‘ olan İsfakiye dağının karlı ve âb-ı zülâl yerlerinden gelüp cereyân eder.

Bu âb-ı sâfîyi atlar ile gücile geçüp bir sâ‘at dahi gidüp,

Der-kâ’imât-ı kal‘a-i İsfakiye

Sene (–) târîhinde Melek Ahmed Paşa sadrıa‘zam iken anın fermânıyla Deli Hüseyin Paşa fethidir, be-dest-i Velî Kethudâ. Ba‘de’l-feth berbâd olmuşdur, ammâ kul koyup ma‘mûr edecek kal‘adır, zîrâ bir güzel limanı var, garb yakasından bî-amân düşen gemilere bir a‘lâ yataklı ârâmgâh limandır kim âb-ı hayât suları vardır, ammâ yine harâb kal‘ası içre yüzden mütecâviz keferelerin menhûs hâneleri vardır. Kal‘ası şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî binâ imiş. Hâlâ iki aded kapularının kanatları yokdur, ammâ bu kal‘a sehel şey ile amâr olmak mümkindir. Andan yine cânib-i şarka 9 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Kav Doloz burnu

Bir azîm yüksek burundur kim limandan a‘lâ sığınacak burundur kim limanına yüz pâre gemiler girüp yatır. Her tarafında âb-ı hayât suları var. Cezîre-i Girid’in bu cânibi sevâhil olmağile hurmâsı ve inciri ve nârı ve zeytûnu ve nârenci ve limonu ve sükker kamışı hâsıl olur. Karşusu Arabistân olmak ile gûyâ bu mahaller Mısır gibi gâyet mahsûllü ma‘mûr kurâları vardır. Ve bu burun mukâbelesinde cenûba nâzır mahallerde deryâ içre ufacık adacıkları var kim Lotrak adaları derler, yabânî keçileri gâyet çokdur, zîrâ benî âdemsiz ıssız cezîreciklerdir.

Ve yine ol burundan şarka 6 sâ‘atde gidüp **nehr-i (–)** atlar ile geçüp tâ İsfakiye dağlarından tulû‘ eder bir âb-ı hayâtdır.

Andan yine cânib-i şarka leb-i deryâ ile 5 sâ‘atde sengistân yerlerde gidüp,

Menzil-i Kale limanı: Yüz pâre gemi alır kudret limanıdır kim nehr-i (–) limanda deryâya munsab olur. Bu dahi İsfakiye dağından gelir.

Andan 3 sâ‘at yine taraf-ı şarka gidüp **nehr-i (–)** atlar ile ubûr edüp bu dahi kûh-ı İsfakiye’den gelüp üç keçi adaları önünde deryâya karışup keçi adaları bu kıyıdan bir mîl ba‘îd küçük adalardır. Ve bu limanın öte şimâl cânibi Hanya kal‘asına berâberdir kim İsfakiye dağın aşup bir günde erken Hanya’ya varılır. Andan yine semt-i şarka leb-i deryâ ile 7 sâ‘atde gidüp,

Kireko limanı: Yed-i Kudret ile halk olmuş bir hudâyî liman-ı vâsi‘dir kim iki yüz pâre gemi alır ammâ lodos rûzgârından emîn değildir, gâyet pek dokunur. Değme gemiler beşer altışar aded lenkoreta demirler ile yatamazlar.

Andan yine cânib-i şarka 5 sâ‘atde,

Menzil-i Kavko burnu ve ana karîb **Kaleyoroz Manastırı burnu:** Retime kal‘asında Vâlide Sultân câmi‘inin evkâfıdır.

Andan bir sâ‘at deryâ kenârından alarka karada,

Evsâf-ı kal‘a-i Amiso

Ikrît nâm kralın binâsıdır. Ba‘zı yerlerin Sultân Mansûr vîrân etmişdir, ammâ eğer bu kal‘a evsâfın mâ-vaka‘ı üzre tahrîr etsek tatvîl-i kelâm olur. El-hâsıl bu kal‘anın cirmi altı bin adımdır. İçinde dörd aded dağı(?) vardır ve niçe kenîseleri ve sarâyları ve hânları nümâyândır.

Ve bunda olan amûd-ı müntehâlar ve ibret-nümâ mîller ve havz u şâzrevân fevvâreler ve selsebîller ve niçe yüz âsâr-ı kâr-ı köhne tılsımâtlar var kim bir diyârda deyyâr misilleri yokdur. Meğer Bahr-i Muhît kenârında Yenidünyâ iskelesi olan Lonçat şehrinde böyle âsâr-ı azîmeler ola. Ve ol kadar vüs‘at üzre kal‘adır kim içinde iki pâre bâğlar ve bâğçeler ve niçe bin evler ve niçe kerre yüz bin dölüm tarlalı ve müşebbek bostânlı kal‘a-i azîmdir. Meğer Ikrît kralın lodos rûzgârından harâb olan pây-i taht-ı kadîmi bu şehr-i azîm imiş.

Ve bu Amison’a karîb (–) sâ‘at yıldız cânibine bâğ-ı İremler içre gidüp ve ma‘mûr u müzeyyen kurâlar geçüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Misalo

Ikrît kralın oğlu Misalo kral binâ etmeğile anın ismiyle müsemmâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. Bu kal‘a kurbunda nehr-i (–) ubûr edüp bu dahi İsfakiye dağından gelüp bu mahalde Akdeniz’e mahlût olur.

Bu nehirden sonra yine cânib-i şarka (–) sâ‘at gidüp **nehr-i Aya Matranda**‘yı geçüp bu dahi cebel-i İsfakiye’den gelir.

Ve ana karîb bir mu‘azzam kilisa vardır. Hanya kal‘asında Mûsâ Paşa câmi‘i evkâfıdır, ammâ ol kadar ma‘mûr kenîse değildir.

Bu *[322b]* kenârların karşusunda üç mîl ba‘îd **cezîre-i Gaydoronşi,** andan **cezîre-i Kristiyani** nâmân adacıklar birbirlerine yakın vâki‘ olup hîn-i sulhda bizim olup bir kayalı ve topraklı adalardır, ammâ kurâlarının suları cümle yağmur suyu sarnıçlarıdır kim âb-ı

revânları yokdur.

Andan ol mahalle karîb yıldız cânibine bir sâ‘at içeri karada,

Evsâf-ı kal‘a-i Platyalı: Hâlâ ma‘mûr değildir, ammâ henüz üstâd-ı bennâ elinden çıkmış gibi dürr-i beyz-âsâ cânib-i erba‘ası bâğ-ı Merâm gibi kal‘a-i üstüvârdır. Zamân-ı kadîmde Ikrît kralın karısı binâ etmişdir, zîrâ şark tarafındaki kapusu üzre bu sûrı binâ eden avretin tasvîri tahrîr olunmuşdur. Bir kayalı yerde cirmi üç bin hatve ihâta eder bir hisâr-ı boşdur.

Andan (–) sâ‘at şarka gidüp niçe yüz kurâlar geçüp **nehr-i küçük İsfakiye’**yi ubûr edüp ve bir nâ-ma‘lûm vîran kal‘ayı geçüp **nehr-i Kuvalı‘**yı geçüp andan 7 saat şarka gidüp **Kava Salamon** burnun güzer edüp andan bir azîm körfez deryâ kenârınca (–) sâ‘at yıldız rûzgârı tarafına gidüp ve bî-hâsıl yerleri renc-i anâ çekerek geçüp,

Menzil-i Kav Fener burnu: Bunun mukâbelesinde nîm mîl,

Cezîre-i Losi: Bir küçücük adacıkdır ammâ ağaçlı ve mahsûllü cezîrecikdir, ammâ gemiyle geçüp temâşâ etmedim.

Andan yine ol kenâr ile bir azîm körfez deryâ sâhilince cânib-i garba bir sâ‘at ve taraf-ı şarka 3 sâ‘at ma‘mûr ve müzeyyen yerlerden ubûr edüp niçe seng-i hârâlar geçüp,

Der-ta‘rîfât-ı kal‘a-i Palokasrı burnu

Cezîre-i Girid’in bir köşesinde vâki‘ olup şarka nâzır bir püşte-i serâmed burundur kim Mısır yolunda bir azîm kal‘adır. Bunu küffâr Deli Hüseyin Paşa asrında bırağup Kandiye’ye firâr etmişlerdi, hâlâ cümle der-i dîvârları yerde yatır. Ammâ bu kal‘anın olduğu burundaki limanda sekiz rûzgâr-ı zorkârdan mahfûz limandır kim bu liman kurbunda üç aded limanlar dahi vardır ammâ isimleri ma‘lûmum değildir. Gâyet latîf ve âb-ı hayât suları vardır.

Andan yine yıldız cânibine 7 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Kav Sidir burnu, andan 3 sâ‘at gidüp **Ayanduro burnu,** anı dahi geçüp cânib-i garba gidüp 3 sâ‘atde **Kirması limanı** etrâfında kâmil bir sâ‘atlik yerleri sâfî bâğ u bâğçe ve gül-i gülistânlı mahsûldâr yerlerdir kim latîf kapulu limanlar olup âb-ı hayât suları firâvândır.

Bu limanların ağızları cânib-i cenûba nâzır dolamaç kapulu ağızları var, zamân-ı kadîmde bu liman ağızlarına zencîrler çekerlermiş. Hâlâ yerleri zâhir ü bâhirdir. Hâlâ cezîre-i Girid’de bu iki aded limanlar limanların hammâmıdır. Bin pâre gemiler lenger-endâht olmadan yatmak kâbildir tâ bu mertebe liman-ı cây-ı amândır.

Andan bir sâ‘atde nehr-i (–) geçüp bir sâ‘at dahi gidüp,

Menzil-i Aya Anpon Manastırı

Girid cezîresinin içinde kırk aded güzîde binâ-yı âlî manastırın biri dahi budur. Gâyet mahsûllü yer olup balı ve meyve-i âbdârları meşhûr olup cümle kefereleri Rûm’dur, zîrâ cümle Girid’in re‘âyâları Rûm’dur. Lasman Frengleri kal‘alarda sâkin olurlardı ve kal‘alar içre yine Rûm re‘âyâlar ve arhondalar var idi. Ammâ bu manastırın içinde binden mütecâviz ruhbânları ve mûğ-pîçe palâs-pûşânları var kim her biri perî-peyker ve melek-

manzar muğân perîleri müsâfirîne hidmet ederler. Ve şeb [ü] rûz cemî‘i âyende vü revendegânlara ni‘met-i bî-imtinânları mebzûl olup bin cân u baş ile mihmârdârlık edüp subh u mesâ matbah-ı Keykâvuslarında yüz adedden ziyâde onar on beşer koyun alır ve beşer altışar aded sığır alır kazganları var kim bednâm günlerinde niçe bin kefereler cem‘ olup subh u şâm müsâfirîne ziyâfet ederler. Bu deyr-i musanna‘da mu‘tekif olan kıssîs ve bıtrîkânların zu‘m-ı bâtıllarınca Hazret-i Îsâ halîfesinin bir havâriyyûnu bunda medfûndur derler.

Andan yine semt-i şarka 10 sâ‘at ma‘mûr u âbâdân kurâları temâşâ edüp geçerek,

Der-tavsîfât-ı kal‘a-i İstiye

Sene (–) târîhinde Serdâr-ı Mu‘azzam Deli Hüseyin Paşa fethidir, ammâ ba‘de’l-feth münhedim etmişdir. Ba‘dehu sene 1077 târîhinde Fâtih-i Kandiye Fâzıl Ahmed Paşa fermânıyla Ankebût Ahmed Paşa bu kal‘ayı ve cezîre-i Girid’in dâ’iren-mâdâr iki yüz altmış pâre kastelleri amâr edüp her kullelerde re‘âyâlar varda bekleyüp bir tarafdan düşman gemileri zuhûr etse kastellerde âteşler yakup birbirlerine âteş ile haber edüp bir ânda cümle Girid cezîresi halkı düşman geldiğinden âgâh olup cenge âmâde olurlardı.

Ol mahalde bu İstiye limanı ağzına kal‘a-misâl bir tabya-i azîm binâ edüp kırk pâre top-ı kal‘a-kûp koyup bin beş yüz aded asker ile Tırhala beği (–) Paşa[yı] koyup bir oda yeniçeri ve bir oda cebeci ve bir oda topçu ve bir sancak zeytûn sipâhîsi koyup Mısır’dan ve Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus ve Hilâl vilâyetlerinden gelüp giden gemilere cây-ı amân oldu. Ve bu İstiye limanından Kandiye’ye iki günde varılır, ammâ yolları el-ıyâzen billâh gûyâ *[323a]* sakar yokuşlarıdır kim niçe bin at ve katırlar ve eşekler dağlardan uçup helâk olurlardı.

Andan yine taraf-ı garba (–) sâ‘at sengistân ve dağıstân ve çengelistân yerleri aşarak,

Der-tahrîrât-ı kal‘a-i Yalıpetre

Sene (–) târîhinde Tavukçu Mustafâ Paşa fethidir. Ba‘de’l-feth kal‘asın münhedim edüp kal‘ası bir sa‘b yerde şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî binâ kal‘adır kim cirmi yedi yüz adımdır. İçinde bin mikdârı zeytûn sipâhîleri ve bir oda Mısır yeniçerisi evleri var, anda muhâfaza edüp Mısır’dan gelen gemileri gözedirler, ammâ topları yokdur.

Ba‘dehu iki bin asker ile Bozok beği ta‘yîn olunup bir hayli vâsi‘ limanı vardır. Bu dahi Mısır ve Hilâl vilâyeti ve Cerbe ve Ucille ve Tarabulus vilâyetlerinin iskelesidir. Limanının ağzı cânib-i şarka nâzır olup üç kulaç suda gemiler demir bırağup ol kadar mefret karavana galyonlar yatamazlar, zîrâ bu limanın içecek suyu yokdur.

Andan (andan) artık garb tarafına teveccüh edüp yine kurâ ve kasabât ve fezâları mesâha tahrîr ederek niçe bin tîmâr ve ze‘âmet köyleri kayd ederek bu cezîreyi seyr [ü] temâşâ ederdik. Eğer muharrir beğ efendimiz bu cezîre tahrîrinin der-destinde tama‘-ı hâma düşüp mâl alaydı mâl-ı Kârûn alırdı, ammâ hemân cümle kurâları mâ-vaka‘ı üzre tahrîr edüp güzer ederdi.

Andan semt-i garba (–) sâ‘at ba‘îd (–) (–) nâm mahalle karşu bir mîl alarka,

Der-temdîhât-ı kal‘a-i İspirlonka, ya‘nî cezîre-i Misalonka

Bir cezîre-i ma‘mûredir kim cirmi cümle altı mîldir. Şarkdan garba bir tûlânîce incecik

adacık olmak ile lisân-ı Freng'de Lonka derler, ya'nî uzun demekdir. Hakîr bu cezîrenin mukâbilinde birkaç yâr-ı muvâfıklar ile bir kayığa binüp karşuya geçüp ceneraline buluşup kal'asın temâşâ etdik, ammâ ol kadar metîn ü müstahkem değildir. Hâlâ bin aded cengâver soltat koyup gâyet ma'mûr etmededir. Suda limanından sonra bu İspirlonka limanı gâyet latîf limandır kim beş yüz pâre barça gemi karavana ve karaka alır bir tuhfe Yed-i Kudret limanıdır, ammâ cezîresi sengistân olmak ile bî-hâsıldır. Yine bizim Girid cezîresine muhtâc bir küçük adadır.

Kal'ası bir kayalı yerde şekl-i murabba'dan tûlânî iki kapulu bir kapusu şarka nâzır liman kapusudur, biri cânib-i garba Kandiye tarafına açılır kapulardır. İçinde yüz mikdârı hurde havlısız dâr-ı menhûsları ve üç aded manastırları ve ba'zı meyve ağaçları var. Suları cümle bârân-ı rahmetden cem' olma sarnıçlardır. Ammâ hayfâ dirîğ kim yigirmi yedi sene bu cezîre-i Girid'e emek çekilüp böyle bir sulh [u] salâhda böyle bir ada Girid'e muttasıl kâfir elinde kala. Vâveylâ vü vâveldâ!

Bu kal'ayı dahi seyr [ü] temâşâ edüp ceneralin ziyâfetin yeyüp hedâyâların alup yine kayık ile karşu geçüp cânib-i garba 3 sâ'at gidüp mâbeynleri birer sâ'at ba'îd isimleri nâ-ma'lûm üç aded enhârları atlar ile geçüp bunlar dahi tâ İsfakiye dağlarından tulû' edüp bu mahalde Akdeniz'e gurûb edüp bu nehirlere karîb,

Der-tektîbât-ı kal'a-i Kirmati

Sene (–) târîhinde Küçük Hasan Paşa feth edüp münhedim etmişdir, ammâ sehel şey ile ta'mîr ü termîm etmek mümkindir, ammâ lâzımlı yer de değildir. Leb-i deryâda şekl-i müselles bir Şeddâdî seng-i tıraş bir kal'a-i savaş imiş. Vîrân olup içinde bir taş kalmamış. Anıniçün ne cirmde olduğun hisâb etmedim. Ammâ bir güzel limanı var, içinde bir âb-ı hayât dere limana mahlût olup ismi ma'lûmum olmadığından tahrîr olunmadı. Limanı yüz pâre keştî alup sekiz rûzgâr-ı zorkârdan gemiler emîn olup bu limanın cânib-i erba'ası ma'mûr u müzeyyen kurâlar ile ârâste olmuşdur, zîrâ bu taraflar cezîre-i Girid'in şimâl tarafları olmak ile âb [u] hevâsı latîf olup amâr olmuşdur.

Andan yine cânib-i garba 2 sâ'at gidüp,

Menzil-i Kulakise Burnu: Bu burundan gayri artık yıldız rûzgârı cânibine nâzır yerlerdir.

And[an] 5 sâ'at leb-i deryâ ile gidüp **Palonda burnu,** andan yine semt-i garba 7 sâ'atde,

Tuzla limanı: Girid cezîresinde Mısır'dan buraya bir menzil başı yerdir. Niçe kerre yüz bin yük tuz çıkar. Gâyet lezîz milhi olup hâlâ mukâta'a tahrîr olundu. Mîr[î] tarafında başka emânet oldu.

Andan yine taraf-ı garba 9 sâ'at sengistân yerler aşup,

Menzil-i Aya Yani burnu: Bu mahalde bir manastır var. Cümle ruhbâneleri mahbûbe kızlardır. Anda olan pençe-i âfitâb kızlar meğer kim Kisoma şehrinde ola. Cümle kızlar tor uçkur ve harîr-i muhtem işleyüp gizlice metâ'ların fürûht ederler. Gerçi uçkur işlerler ammâ kendüleri uçkursuz ve donsuz gezerler. Bu deyr-i musanna'ın niçe kerre yüz bin guruş evkâfı olup tâ Dib Frengistân'dan bu gumâmeye nezerâtlar ve zeyt yağları gelir.

Andan yine taraf-ı garba 6 sâʻat çemenzâr yerlerde ve bâğ u bostânlı yerleri güzer edüp,

Menzil-i Tifali limanı: Bir hudâyî küçük limancıkdır. Ancak içine yigirmi otuz pâre gemi sığar ammâ âb-ı hayât suları vardır.

Andan yine garba teveccüh edüp 4 sâʻatde,

Menzil-i Aya Kudin limanı: Bunda dahi bir kenîse *[323b]* vardır. Kudin nâmında Hazret-i Îsâʻnın Şemʻûn-ı Safâ nâmında havâriyyûn halîfenin halîfesi Kudun bu kenîseyi binâ edüp yine anda medfûndur, deyü Rûm-ı Yûnâniyân bu deyre gâyet iʻtibâr ederler. Kudin halîfenin kabrini zer-ender-zere müstağrak edüp cemîʻi millet-i Mesîhiyyenin ziyâretgâhlarıdır. Eyle müzeyyen deyr-i musannaʻdır kim içine âdem girse âlem-i hayretde kalup beş yüzden mütecâviz ruhbânları vardır. Âl-i Osmân askerinin açları ve atları ol tarafa varsa niʻmet yedirmeden ve sükker şerbetleri içirmeden koyvermezler idi. Hâlâ tîmârhânesinde ümmet-i Muhammed'den yaralı ve bereli mecrûhânlar ol kadar var kim taʻbîr olunmayup cümle ruhbânlar cerrâhlarıyla guzât-ı müslimîne Îsâ Nebî aşkına hidmet edüp şîr-i hurmâ ve katr-ı nebât yedirirler. Baʻzı gâzîler şifâ bulup yine Kandiye meterislerine gelirler idi. Bir acâ'ib teferrücgâh mesîregâh deyrdir. Hudâ dâ'imâ amâr ede, zîrâ hâlâ Kandiyeli Hünkâr câmiʻine vakıf tahrîr olundu.

Hattâ bu deyrin baş papası hîn-i arbedede Kandiye içinde olan Urûmlara pes ü perdeden haber gönderirmiş kim,

"Kaçan kim kalʻadan Türk üstüne lağımlar atılacağın duyup bir hâl ile Türk'e haber verin kim lağımdan halâs olalar" deyü nihânîce kalʻa içre Rûmlara haber gönderir imiş.

Hakîkatüʻl-hâl baʻzı lağımlarda içerden taşraya Rûmlar gizlice haber edüp "Lağımlar var" deyü hevâya makremeler veyâhûd birkaç kara şapkaları Rûmlar hevâya atarlardı. Asker-i İslâm dahi fenlenüp baʻzı guzâtlar alarkaya kaçup küffârın lağımları hebâya atılup niçe yüz lağımları da bulunup cümle bârûdları alınup işleri muʻattal olurdu.

Andan bu mezkûr deyrden yine cânib-i garba 3 sâʻat gidüp leb-i deryâda niçe gûne temâşâlar edüp bir sâʻat leb-i deryânın solunda bir kûhistân dağlara çıkup,

Menzil-i kûh-ı Arhonoz: Eğer bu kûh-ı bî-hemtâyı ve bunda hâsıl olan niçe bin elvân sunʻ-ı Hudâ nebâtât [u] giyâhât edviyeler ve ahşâbâtlar medh eylesek müsevvedâtımız mecmûʻa-i fehhâmîn ve ispeçer olur.

{Der-sitâyiş-i bâğ-ı cihân-ârâ gülistân ravza-i Arhonoz-ı bâğ-ı İremistân}

Ammâ bu mezkûr kûhsârın dâmeninde bir musattah vâdî içinde Arhonoz nâmında Ikrît pâdişâhının bir bâğ-ı İrem hıyâbân-ı Acemi var kim bu felek-i atlâsda eyle bir bâğ-ı koyah merâm ne vardır ne olacakdır. Gûyâ Konya'nın bâğ-ı Merâm'ı ve Malatiyye'nin bâğ-ı Aspuzu'su ve Sivas vilâyetinin Derende bâğı ve Tebrîz vilâye[ti]nin Çâr-bâğ-ı Ürd-i heşt-behiştleri ve Kırım cezîresinde Kefe şehrinin Sudak bâğı ve Budin kurbunda Peçoy-ı dilcûy Sirem-i bâğ-ı İremin Bârûdhâne bâğlarından ziyâde bu Girid'in Arhonoz bâğıdır kim cemîʻi meddâhân [u] vassâfân-ı berr [ü] bihâr bu bâğ-ı Arhonoz'un taʻrîf ü tavsîfinde âcizlerdir. Ve mine'l-acâ'ib bâğçe-i bî-nihâyedir kim Şeddâd'ın Bâğ-ı İremezât'ı bunun yanında bir feddân bir hıyâbânistân-ı beyâbândır.

Ammâ bu Arhonoz bâğı hâlâ ravza-i Rıdvân misilli bir cinîn ü gaytân u hadîka-i bâğ-ı cinân nahlistân-ı gülistândır. Bâlâda evsâfı tahrîr olunan Ikrît nâm kralın binâsıdır kim cemî'i esnâf-ı hukemâ-yı kudemâları bir yere cem' edüp bu mahallin âb [u] hevâsı latîf olduğıyçün Ikrît kral içün bu bâğı hikmet üzre hakîmler tarh [u] tarz-ı âhar edüp binâ ederler. Ammâ Hudâ hakkıyçün böyle bir bâğ-ı cinân-ı latîf cihânı otuz bir yıl seyâhat edüp sûre-i (–): [83] nass-ı kâtı'ı fehvâsınca ekâlîm-i seb'ayı seb'a seyyâre-vâr deverân u seyerân edüp im'ân-ı nazar ile nazar etdiğim bu edîm-i arzın rub'-ı meskûnunda on sekiz pâdişâhlık yeri geşt [ü] güzâr etdiğim rûy-ı zemînde bu Arhonoz bâğı gibi ferahfezâ-yı dilküşâ bir bâğ-ı şehr-i Sebâ-misâl bâğ-ı Merâmı görmedim. Meğer yine bu Arhonoz bâğın görmüşüm.

Hulâsa-i kelâm tatvîl-i kelâma ne hâcet, bu bâğ-ı Merâmın tarh tarz u tavrı şundan ma'lûm-ı sa'âdet ola kim Cenâb-ı Kibriyâ bu bâğda olan eşcârâta eyle hüsn verüp san'atını ızhâr etmişdir kim gûyâ her dıraht-ı şâhdâr gûyâ cümle zî-rûh gibi kıyâm edüp henüz dest-i kudretden çıkmış gibi ale't-tertîb dizilüp dururlar.

Ve yedi iklîmde olan ahcâr [u] eşcârât ve mehbûtât ve nebâtât [u] giyâhât ezhâriyyâtdan her ne kadar mevcûdât var ise bunda mevcûddur. Hattâ Yenidünyâ ağaçlarından binden mütecâviz göz görmemiş dıraht-ı müntehâların envâ'ından palasanta ve sindiyân ve yenidünyâ ve sandâl ve kırmız ve çimşir ve âbnûs ve zakkûm ve tarfı(?) ve sâriye(?) ve hurmâ ve sanavber ve fısdık [ve] aselbend ve kâkûle-i habeş ve hıyarşember ve cümmeyz ve muz ve Şâm fısdıkı ve sakız ağacı ve sığala ağaçları ve elli gûne yedi kerre incir verir incir ağaçları ve yetmiş gûne üzüm verir engûr ağaçları var.

Hattâ bir salkım üzümde yetmiş gûne dâne verir üzüm ağaçları ve bir söğüd ağacında elma ve şeftâlû verir ağaçlar ve niçe kerre yüz bin tud ağaçlarının her birinde envâ'ından tut meyvesi hâsıl olur dud ağaçları ve her salkımı kırkar ellişer vukıyye gelir engûrü ve seksen gûne âbdâr emrûd ağaçları ve kırk gûne elması ve gûnâ-gûn âbdâr kirazları ve vişne ve kaysısı ve âbdâr âlûları ve alû[-yı] buhârâî ve âlû-yı mardini ve âlû-yı berekâtlısı ve ceviz ve kestânesi ve kızılcık ve *[324a]* bâdemi ve'l-hâsıl cemî'i Eskidünyâ ve Yenidünyâ meyveler dırahtları mevcûd olduğundan mâ'adâ yeni dünyânın niçe kerre yüz bin gûne şükûfeleri ve Rûm ve Arab u Acem ve Hind ü Sind ve Frengistân ve Hoten ve Hıtâ ve Çîn ü Fağfûr ve Mâçîn vilâyetlerinin şükûfeleri ile bu bâğ-ı Arhonoz müzeyyen olmuşdur. Cümleden biri yüz yigirmi hâneli mâvî ve beyâz ve yeşil sünbülleri olur kim bu dünyâda görülmemişdir.

Ve kırmızı benefşe ve sarı ve mor benefşesi gül kadar katmer katmer olup râyihası âdemin demâğın mu'attar eder. Hattâ ibret içün bir benefşe başın koparup vezn etdik, nîm dirhem geldi. Ve gül tabakası on dank geldi. Ve bir dâne karanfil başı üç dirhem geldi. Gayri gûne şükûfeleri hâkezâ kıyâs remev.

Ve kahve ağacı ve kiliser(?) ağacı ve mürekkeb ağacı ömrümde işitmemişdim, bunda gördüm ammâ mürekkeb ağacı asma gibi olup yılda bir kerre asma gibi budanup dalını kesdikleri yerden niçe yüz fıçı siyâh ve berrâk ve mücellâ kudret mürekkebi akup Frengistân'a götürüp anınla basma kitâblar basarlar.

Ve muz ağaçları ve cümmeyz ağaçları ve şeker kamışları ve on iki gûne rengâ-reng pembe ağaçları olur kim her biri çınâra benzer yeşil pembe ve kırmızı ve sarı ve mâvî ve

neftî ve nâr çiçeği gibi ve beyâz pembeleri hâsıl olur. Ve dahi zencebîl kökü var ammâ ağaç dağildir. Ve sınâmekî ve çöpçini ve râvend-i çînî ve dâr-ı çînî ağaçları var, meyvesi gûyâ Rûm'un çilek meyvesine sehel müşâbeheti vardır. Ve nilüfer ve karanfil otu ve Mısır'ın habbu'l-lezîz ve habbu's-selâtîn ve cevz-i hindî ve cevz-i gülbeser ve râvend-i ıkrîti ve eftîmûn-ı ıkrîtinin kırk gûne envâ'ı ve lâdeni ve gûnâ-gûn şâhteresi olur. Hattâ karaûd ağacı ve bakam ağacı ve kalembek(?) ağacı var, ammâ bu mezkûr ûd ve bakam ve kalembek ağaçları mürûr-ı eyyâm ile hayli zamân güzeşt edüp kurumuşlar. Hâla vücûd-ı dırahtları durup çürümemiş.

Ve limon ve turunç ve kebbât ve yâsemen ve ful ve nergis ve leylâk ve erguvân ve reyhân ve gül-i gülistânının râyiha-i tayyibesi bir fersah yerde âdemin demâğı mu'attar olur.

El-hâsıl bu bâğı binâ eden Ikrît kralın oğlu Senmartin kral dörd bin aded dıraht-ı müntehâ-yı gûnâ-gûnlar dikmişdir kim bu dünyâda misilleri yok idi. Hâlâ ol kadar değil ise de az eksikdir. Hâlâ evvel zamân dırahtlarından dörd bin aded servi dırahtları bâkîdir. Cemî'i sadranc nakşı tarh olunup sıra sıra çırpı ile hemvâr dikilmişlerdir. Ve bu bâğçe-i ibret-nümânın tûlu şimâlden cenûb cânibine kâmil on iki bin adımdır. Hemân bir küçük sahrâyı dutmuşdur. Ve arzı kâmil dörd bin aded germe hatvedir.

Ve her servi dırahtları evc-i semâya ser çeküp "Âyâ Âl-i Osmân askeri bizi gelüp ne zamân seyr ederler" deyü hil'at-i sebzlere müstağrak olup ayak üzre dururlar idi. Hamd-i Hudâ temâşâları müyesser olup niçe sun'-ı Hudâ dıraht-ı müntehâların zıll-ı himâyelerinde tâ'at u ibâdâtlar edüp zevk [u] safâlar etdik.

Ammâ her bir dıraht-ı azîmlerin ve her bir serv şecerlerinin kalınlıkları ikişer üçer âdem kucaklar serv-i ahdar-gûnlardır, zîrâ bu servlerin cümlesi biner yıl mu'ammer olmuş dıraht-ı serâmedlerdir kim aslâ birisinin haşebleri perîşân değildir. Hemân sebiz-gûn zümürrüd-vâr serâmed servlerdir. Cemî'i ber-tertîb âdâb üzre huzûr-ı Hakk'a el kavşurup tâ'at-i Hakk kulluğuna bel bağlayup dururlar.

Ve bunun âb [u] hevâsı ve binâsı ol kadar memdûh-ı âlemdir kim üstâd-ı mühendisîn-i kudemâ var makdûrun sarf edüp ol bennâ-yı bânî bunda eyle tasarruflar etmişdir kim atlâs-ı felekde eyle bir kârgerlik bir mi'mâr-ı selef etmemişdir.

Niçe aded kâr-ı kıdem ve niçe yüz aded bâğ-ı İrem-misâl maksûreler ve kâh-ı Havarnaklardan mâ'adâ niçe yüz yerde cihânnümâ Freng-pesend nüzhet-âbâd kâ'alar ve hücre-i müte'addideler ile ârâste ve niçe yüz aded musanna' fıskiyye ve şâzrevân fevvâreler ve havz-ı aşren fe-aşrler ile pîrâste olup niçe yüz selsebîller ve gûnâ-gûn fevvâreler evce berâber pertâb edüp niçe yüz yerde yol yol enhârlar çağlayup cârî ve revân olup gûnâ-gûn matbah-ı Keykâvuslarında cereyân eden uyûn-ı câriyeler kenârında gûnâ-gûn musanna' çarhlı kebâb esbâbları var ve müte'addid bâğbân hücreleri olup cânib-i erba'ası kal'a-misâl der-i dîvârları metânet üzre binâ olunup bunda olan bilâ-hisâb murğân-ı hezâr ve hezârânın asvât-ı hazîn-i hoş-elhân nevâhânlıkları âdeme rûh-efzâ safâlar bahş edüp bi'z-zarûrî benî âdem dahi savt-ı bülend ile uşşâkân makâm-ı uşşâkda kavl-i uşşâk okuyup âğâze-i nevâlar ve beyâtîler ve şûrîler ve arazbârî makâmları icrâ ederler tâ bu mertebe def'-i gam ve endûh-ı elem mahv olacak bir cây-ı safâ-yı lâlezâr [u] gül'ızâr-ı Arhonoz bâğıdır.

El-hâsıl bu bâğ-ı İrem'i mâ-vaka'ı üzre ta'rîf ü tavsîf eylesek bir mücelled kitâb-ı müstetâb olur. Ancak bu bâğı gören ârif-i billâh "Bu kâr-ı insândır kim ol za'îf mahlûkun kasîr ömründe sa'y-i kûşiş ile böyle bir bâğ-ı İrem yapalar yâ ol bizi ve *[324b]* bunu lafz-ı kün ile halk eden Hallâk-ı âlem ve bizi bir katre cîfe menîden halk eden Cenâb-ı Bârî'nin cennet-i Me'vâ ve cennet-i Illiyyîn ve Adn-ı firdevs-i huld-i berîni ve uçmak bâğları içre neler yaratmıştır" deyüp dâr-ı fânînin bu bâğlarına meyl ü rağbet etmeyüp dâr-ı bâkîde bâkî merâm içre karâr etmeğe üzleyüp terk [ü] tecrîdlik isteriz. *Allâhümme yessir.*

Ez în-cânib yine bu bâğ-ı Merâmdan garb cânibine 3 sâ'at gidüp,

Menzil-i sahrâ-yı Ovacık: Bu dahi cezîre-i Girid'de bir belli başlı bir vâsi' mahsûldâr sahrâdır kim ba'zı yerlerinde dânedâr pirinci hâsıl olur kim Mısır'ın Menzile ve Fereskür ve Birimbâl pirincinden latîf ve berrâk pirinci hâsıl olup Kandiye vüzerâlarına hâss-ı hümâyûn kayd olunup harâcları Kandiye neferâtlarının aklâmı tahrîr olunup bu sahrâdan yine cânib-i garba 7 sâ'atde,

Menzil-i Çınârlıdere: Bu dahi bir âb-ı hayât deredir. Kenârında âb [u] hevâsı latîf müselmân köyleri olup hammâm ve câmi' ve mesâcidleri nev binâ olundu. Hattâ bu nehr-i uyûnun kenârında bî-hisâb su değirmenleri var kim Âl-i Osmân askerin bu değirmenler toyururdu. Ve bâğ u bâğçeleri ve müşebbek bostânları cihânı dutmuşdur. Ve bu ayn-ı zülâl tâ Arhonoz dağlarından gelüp Eski Kandiye dibinde deryâya mahlût olur. Ammâ Eski Kandiye'yi Mağrib-zemîn pâdişâhı Sultân Mansûr feth edüp hâke berâber münhedim etmişdir. Hâlâ niçe bin yerlerde eser-i binâları zâhir ü bâhirdir.

Andan yine leb-i deryâ ile cânib-i garba bir sâ'at gidüp,

Nazarete limanı: Kandiye kal'asından beş bin adım ba'îd leb-i deryâda bir taşlık yerde kal'a-misâl bir hân-ı azîmdir kim Deli Hüseyin Paşa Kandiye'yi muhâsara etdikde sehel berbâd etmiş, ammâ şimdi sadrıa'zam fermânıyla bir dervîş bu hânı bir tekye-i dervîşân etmeğe me'zûn olmuşdur. Ammâ bu Nazarete küffâr zamânı cümle bâzergânlar Rûm u Arab u Acem'den ve Dib Frengistân'dan metâ'larıyla gelüp bu hânda mihmân olup kâmil kırk gün oturup eğer tâ'ûnları var ise pâk olmayınca kal'aya komayup kırk günden sonra korlar. De'b-i küffâristân cümle böyledir. Anıniçün her şehirlerinin taşralarında böyle bâzergân müsâfirîn-i nazareteleri vardır.

Andan yine garba beş bin adım gidüp hamd-i Hudâ,

Menzil-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal'a-i Kandiye'ye dâhil olup bu mahalde altı yüz altmış mîl Girid cezîresi seyâhati kâmil üç ayda tekmîl oldu. Hamd-i Hudâ ve's-selâm cümle Girid cezîresinde 861 aded kurâlar ve cümle yigirmi beş aded kılâ'lar ve cümle iki yüz aded kasabâtları muharrir beğ efendimizle tahrîr edüp cemî'i amâristânları on gûne tahrîr etdik.

İbtidâ İsfakiye dağlarını ve cemî'i arâzî-i mahsûlâtların ve cümle yigirmi beş bin aded re'âyâ vü berâyâların harâcları dahi cümle Mekke ve Medîne surresi olmak içün tahrîr olundu.

İkinci nev'a tahrîri cümle vüzerâlar ve mîr-i mîrânlara hâss-ı hümâyûnlar tahrîr olundu.

Üçüncü gûne tahrîri cemî'i erbâb-ı tîmâra cümle on bir bin altmış aded tîmâr ve hisse

tahrîr olundu.

Dördüncü nev‘a terkîmi cemî‘i câmi‘-i selâtîn ve vüzerâ vü vükelâ evkâfâtları tahrîr olundu.

Beşinci tahrîri cümle yüz elli aded ze‘âmet serbest kurâları tahrîr olundu.

Altıncı nev‘a tastîri pâdişâh-ı âlem-penâh hâssı kurâları tahrîr olundu.

Yedinci gûne tahrîri mu‘âf [u] müsellem Rûm arhondalarının ve milota {nâm} Rûm defterdârlarının kurâları tektîb olundu. Ve,

Sekizinci gûne tahrîri ketebeler(?) ve mâl defterdârları ve defter kethudâları ve çavuşlar kethudâsı ve yeniçeri ağaları hâsları tesvîd olundu. Ve,

Tokuzuncu nev‘i cümle ocak ağalarının ve cümle çorbacıların serbest köğleri tescîl olundu. Ve,

Onuncu nev‘a tahrîri (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) tenmîk olundu. (–) (–) (–) (–).

Der-fasl-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı cezîre-i Girid

İmdi ey ihvân-ı vefâ Âl-i Osmân eline henüz bir Mısır gibi vilâyet dahi girdi, zîrâ rûy-ı arzda her ne gûne şey hâsıl olursa bu cezîre-i Girid’de beş kat ziyâde nebâtât [u] giyâhât müsmirâtlar hâsıl olur.

Evvelâ dehkânîler zemîne bir kîle buğday zirâ‘at edüp ba‘zı yerlerinde bir kîle buğdaydan yüz kîle gendüm-i hâs dânedâr hâsıl olur. Bunun kîlesine mahsar(?) derler. Mısır’da erdeb derler. Diyârbekir ve Erzurûm’da somar derler. Bağdâd’da tağar derler. Rûm’da kîle derler. Ammâ bu Girid’in mahsarası (–) vukıyye gelir. Lâkin arpası ve sâ’ir hubûbât bukûlâtları az olur. Ammâ balı memdûh-ı âlemdir kim Atina vilâyetinin balı gibi misk-i amber-i hâm-misâl râyiha-i tayyibeleri olup kırk gûne asel-i musaffâsı olur.

Ve kırk gûne zeytûnu olur kim dahi salamura olup perverde olmadan tâze iken hurmâ gibi lezîz tenâvül olunur. Ve su(?) zeytûnyağı bir diyârda yokdur. İllâ Mağrib-zemînde susa yağı meşhûrdur. Ve tereyağı ve pembesi ve kebbâtı ve inciri ve üzümü ve nârı ve şeftâlûsu ve kaysı ve zerdâlûsu ve gayri âlûsu ve sâ’ir me’kûlât [u] meşrûbâtlarının envâ‘ı hisâbların Cenâb-ı Bârî bilür.

Gerçi sevâhil vilâyetdir ammâ İsfakiye dağıyla tâ cezîre-i Girid’in ortasına vâki‘ olup kûh-ı Elburz’dan nişân verir bir kûh-ı bâlâ-yı ser-bülenddir kim yaz u kış karı ve âb-ı zülâli eksik değildir. Kestânesi ve kızılcığı ve yayla kirazı ve ahlat emrûdu ve muşmula ve üvezi ve yedi veren üzümü *[325a]* yaz u kış eksik değildir. Ve nârı ve zeytûnu ve çimşiri ve kızılcığı ve servi dırahtları cihânı dutup bu vilâyetin cemî‘i kerasteleri cümle servi ağaçlarındandır. Gayri iklîmde olmayan nebâtâtların envâ‘-ı şükûfeleri bunda mevcûddur.

Bâ-husûs bir salkım üzümü on yedi ve yigirmi ve yigirmi beş vukıyye gelir ve bir ayva bir vukıyye gelir ve bir şeftâlû yüz dirhem ve kaysı altmış dirhem ve inciri elli dirhem ve şeker inciri yigirmi dirhem gelüp kırk gûne zeytûnu olur.

Der-beyân-ı ma‘âdinât-ı cezîre-i Girid

Evvelâ üç yerde bakır ve bir yerde altun ve iki yerde gümüş ve kurşum ve demir ve yedi yerde tuz ve kırk yerde güherçile ve üç yerde şeb ma‘denleri ve yedi yerde alçı taşı ma‘denleri cümle taşları kireç ma‘denleridir. Ve zernîh ma‘deni ve katrân ve zift ve kara neft ve kükürd ve kitre ve iricna ve şâb ve gil ve kilarmeni ve lâden ve balmûmu ve niçe bunun emsâli emsâli gûnâ-gûn ma‘âdinlerden cümle yüz yetmiş gûne ma‘denleri hâsıl olup cümle mîrî kayd olunup her biri hâlâ iltizâmdır.

Ve dahi İsfakiye dağları üç yüz mîl alarka deryâdan nümâyândır kim bu kûh-ı ser-bülend üzre seksen yedi pâre şehir-misâl kurâlar Mekke ve Medîne'ye tahrîr olunmuşdur. Ve Sultân Mansûr bu cezîre-i Girid'i feth etdikde yetmiş yedi sene kabza-i tasarruflarında iken Arab tâ'ifesi bu İsfakiye keferelerinden kızlar alup içlerine Arab karışdıklarından hem Arabî ve hem Rûm-ı Yûnânî lisânı tekellüm edüp silâhları ok yay ve tüfeng ve sapandır. Ve bu İsfakiye dağları gâyet sa‘b ve halkı gâyet şecî‘ olmak ile cemî‘‘i zamânda Venedik kralına belî demeyüp ba‘de'l-feth Âl-i Osmân'a harbe ucuyla itâ‘at edüp aslâ meteris hidmetine gelmemişlerken zor-ı bâzû ile meterislere girüp cebbâr küffârları cümle meterislerde ve lağımlarda mürd olup gayrileri cümle mutî‘ [u] münkâd oldular.

İsfakiye dağları boğazlarındaki kal‘aları beyân eder

Evvelâ,

Evsâf-ı kal‘a-i Amiyorı: Gâyet metîn kal‘adır. İsfakiye keferesin mutî‘ [u] münkâd etmek içün sene (–) târîhinde gâzî ve şehîd Deli Hüseyin Paşa içinden küffârın çıkarup kal‘anın ba‘zı yerlerin münhedim edüp İsfakiye'nin şark tarafı boğazında bir sarp yerde vâki‘ olmuşdur. Andan,

Evsâf-ı kal‘a-i Ayolonya: Sene-i mezbûrede Küçük Hasan Paşa yigirmi bin yiğit ile gidüp kuvvet-i bâzû ile feth edüp içindeki küffârların esîr-i kayd-ı bend-i zencîr edüp niçe bin küffârları dendân-ı tîğdan geçirüp kal‘ayı câ-be-câ münhedim etmiş ammâ aceb mahbûb u musanna‘ ve şîrîn kal‘a imiş.

Andan Semâne dağlarında beş sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Semâne: Arab binâsıdır. Sekiz kullesi olmak ile Sultân Mansûr ismine Semâne kal‘ası demişler. Ba‘dehu İsfakiye küffârı istîlâ edüp yine Sultân Mansûr feth edüp câ-be-câ yerlerin rahnedâr etmişdir, ammâ gâyet müzeyyen ve şîrîn kal‘adır.

Andan yine İsfakiye dağının maşrık tarafına 5 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Amiyaroz: Bunu dahi sene (–) târîhinde Mendî(?) Efendi re'yiyle Hüseyin Paşa feth edüp münhedim etmişdir, ammâ bir küçük kal‘acıkdır.

Bu İsfakiye'nin cânib-i erba‘asında dörd aded boğazlardan girilir yerlerindeki bu dörd aded mezkûr kal‘alardan gayri yerlerden İsfakiye dağlarına benî âdem girmek muhâldir. Ve bu dörd aded boğazlarda bu dör[d] aded pâre kal‘a-i metîneler feth olmayınca İsfakiye kâfirleri itâ[‘at] etmemişlerdi.

Ve bu cezîrelerinin şarkı ve garbı ve cenûbîsi taraflarında cereyân eden sağîr ve kebîr üç yüz altmış aded enhârlardır. Cümlesinin menba‘ları bu İsfakiye dağlarından hurûc edüp cezîre-i Girid arzına müstevlî olurlar. Ve bunlardan mâ‘adâ cereyân eden üç yüz aded

derecikler ba‘zı kayalardan zâhir olup azîm sulara mahlût olur. El-hâsıl cümle cezîrelerinden âb-ı revânları altı yüz altmış altı aded sağîr ve kebîr sulardır, ammâ altısı acı sular nâmıyla ma‘rûflardır. Meselâ mezkûr Acısu kal‘ası dibinden cereyân eder cümle altı aded acı sulardır, mâ’adâları âb-ı hayâtlardır.

Ve cümle sekiz yüz altmış aded ma‘mûr kasaba-misâl kurâlardır. Ve cümle yigirmi dörd aded kastellerdir. Ve cümle hâlâ yigirmi dörd kadılık yerdir kim dahi kadıları hükûmât etmeğe başlamadılar.

Ve cümle toksan yedi bin aded re‘âyâ kalup mâ‘adâsı Kandiye altında savaş-ı perhâşda mürd oldular. Ammâ arhonda keferelerinin defterleri üzre bu cezîre dest-i keferede iken altı kerre yüz bin benî âdem ile bu cezîre memlû imiş. Hâlâ cümle yetmiş bin avret defter olunmuşdur. Ve cümle yüz elli iki bin ümmet-i Muhammed askeri yazılmışdır. Ve cümle yedi bin aded Rûm’dan müselmân olma bozma tâ’ifesi kalmışdır, ya‘nî Girid kefereliğinden müselmân olmuşlardır.

Ve cümle on yedi aded ma‘mûr askerli kal‘alar kalmışdır. Ve cümle iki bin sekiz yüz aded küheylân atlar kalmışdır. Ve cümle yetmiş bin katır vardır. Ve cümle iki kerre yüz bin ve altmış üç bin aded câmûs ve sığır kalmışlardır. Ve hâlâ mîrî kırk katâr develer kalmışdır. Ve cümle altmış kerre yüz bin koyun ve keçi vardır. Ve cümle dörd kerre yüz bin aded ***[325b]*** eşekler tahrîr olunmuşdur.

Ve cümle dağ u râğ u bâğları tokuz kerre yüz bin aded bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânlar tahrîr olunmuşdur.

Andan cümle kırk bir bin koyun ağılı add olunmuşdur. Ve cümle yetmiş bir bin aded yerde bal kovanları terkîm olunmuşdur.

Ve cümle iki bin aded zeytûnyağı değirmenleri var. Ve cümle altı bin su değirmenleri var.

Ve cümle yüz yetmiş altı bin aded mezra‘alar tahrîr olunup öşr-i sultânî verir.

Ve cümle tokuz yerde sazlı ve kamışlı göller tahrîr olunup ser‘askerlere hâss-ı hümâyûn kayd olunup serdâr-ı Kandiye’ye yüz bin akçe sâde hâs tahrîr olundu. Bâd-ı hevâdan gayri hulâsa-i kelâm gökde uçan ve yerde gezen ve deryâda yüzen cümle mevcûdâtlar tahrîr olunup aklâm kayd olunmuşdur.

Ve cümle re‘âyâ vü berâyâya Âl-i Osmân’ın kırk dörd aded tekâlîfinden ancak dördü Girid re‘âyâsına fermân olunup Hazret-i Ömer *radıyallâhu anh* tahrîri üzre kovan hakkı ve senede bir buğday öşrü ve bâğ dölüm hakkı ve bostân hakkı ve re’s-i harâc-ı bâliğ mâ’adâ tekâlîflerden re’âyâ-yı Girid mu’âf olalar deyü sa’âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâhdan hatt-ı şerîfler gelüp sicillât-ı şer‘-i Resûl-i mübîne makyûd u terkîm olundu.

Ve cezîre-i Girid’de olan yigirmi üç bin aded erbâb-ı zu‘amâ ve erbâb-ı tîmârların dahi ellerine “Mezkûr dörd aded adl-i Ömer öşrü üzre alasız” deyü fermânlar verilüp gayri “Ta‘addî etmeden ihtirâz üzre olasız” deyü anların dahi ellerine tuğrâ-yı garrâ-yı şâhanîler verilüp sicillât-ı Muhammedî‘ye mukayyed olunup nâdîler nidâ etdiler.

Ve bu cezîre-i Girid eyle bir vilâyetdir kim âb [u] hevâsının letâfetinden yaz u kış kuzusu eksik olmayup yılda iki kerre ikişer ikişer kuzusu hâsıl olur.

Ve sayf [u] şitâda gûnâ-gûn şükûfeleri ve âbdâr meyveleri ve niçe gûne nebâtât [u] giyâhât ahdariyyâtları eksik değildir, ammâ hurmâsı az mahsûl verir.

Ve pembesi ve ipeği cihânı dutup gâyet latîf harîri olur.

Ve lodos rûzgârından mâ‘adâ yedi aded rûzgârları gâyet latîfdir, ammâ lodosu gûyâ rîh-ı semûm gibi esüp sâhib-i tab‘ olan kimesneleri lodosda taşra çıkmazlar, zîrâ birkaç kerre bu cezîre-i Girid lodosundan harâb olmuşdur. Hâlâ bu diyârda yine lodos rîh-ı akîm gibi gâyet şedîd esüp niçe yerlerde tarlaları ve bâğları harâb edüp niçe bin ağaçları bîhinden kal‘ edüp zirâ‘at olunan ekinlerin hevâya perrân atup âdemi serâsime eder.

Der-kavl-i müneccimîn ilm-i usturlâb üzre bu Girid iklîm-i sâlisde bulunup arz-ı beledi (–) ve tûl-ı nehârı (–)

Der-beyân-ı reng-i rûy-ı pîr [u] cüvân

Cemî‘i halkının reng-i rûyları dörd aded levn üzredir. Evvelâ Kisoma tarafları Girid’in garb tarafıdır. Halkı gâyet beyâz ve tenâsüb(?) a‘zâlı mahbûb u mahbûbeleri olup gâyet garîb-dostlardır.

Andan Hanya câniblerinin halkı gâyet rençber olup ekseriyyâ kârları bâğ u bâğçe ve balık sayd etmek olup bostâncı ve çiftçi ve çayırcı ve bâğcı ve zeytûnyağcı olup Hanya’yı ganîmet edüp dâ’imâ eşgâl-i kesîrede olduklarından reng-i rûyları buğday enlilerdir, ammâ gâyet müstakîm ankâ âdemlerdir.

Andan Retime’den tâ Kandiye’ye varınca andan Kanlı Kastel’e ve Yalıpetre’ye ve cenûb tarafında Amiso kal‘asına varınca gayri hevâ olup halkı gâyet çokdur, zîrâ Kanlı Kastel nevâhîleridir, gâyet rençber kavim olup kârları cemî‘i mevcûdâtda mevcûd olup her metâ‘ı fürûht edüp mahbûbu ve mahbûbe Rûm keratsaları çokdur ammâ gazûblardır. Ve mahbûbeleri ol kadar memdûhalar değillerdir, ammâ bunların dahi reng-i rûyları humrete mâ’illerdir.

Andan dördüncü nev‘a halkının reng-i rûyları İsfakiye kavmidir kim âb [u] hevâsı yaylak-ı azîm olup kışları ziyâde olduğundan limon turuncu ve nârı ve inciri ve zeytûnu ve hurmâsı olmaz, ammâ câ-be-câ bâğçelerinde engûrları ve gûnâ-gûn müsmirâtları ve gayri me’kûlât [u] meşrûbâtları nâdir olur. Lâkin kestânesi ve kızılcığı ve kış elması çok olup câ-be-câ kuytu yerlerinde bâğları vardır ammâ engûrü lezîz olmayup hoş-horca olur, ammâ gayri yerlerin mahsûlleri gibi çok mahsûl hâsıl olmaz. Ekseriyyâ halkının kâr [u] kisbleri serviden keraste ağaçları kesüp servi odunu ve servi tahtaları ve gayri ağaçlardan kerasteler kesüp cânib-i erba‘adaki kılâ‘ u şehirlere götürüp fürûht ederler.

Bu cezîre-i Girid’in cemî‘i direkleri ve tahtaları serâpâ servi ağacından olup Allâhu Rabbü‘l-âlemîn bu cezîreyi servi ağacıyla müzeyyen etmişdir kim cemî‘i dağları ve dereleri ve depeleri servi râyihasıyla mu‘attardır. Cemî‘i dünyâda eyle servi dırahtlı bir diyâr yokdur. Hattâ cümle Âl-i Osmân askeri yigirmi yedi yıl servisini kıra kıra tükedemediler. Hattâ cümle İsfakiye keferelerinin evleri ve dam u bâmları ve kapuları ve cümle sandûkaları servi levhası ve kerastelerinden olmağile hâneleri misk [ü] amber-i hâm gibi kokup âdemin demâğı mu‘attar olur.

Hergiz bu hânelerde yılan ve çıyan ve akreb ve bö ve güve olmaz, zîrâ âteşe yakdıkları

odunları bile servi dırahtları olup *[326a]* cümle libâsları dahi servi kokup bunların reng-i rûyları şiddet-i şitâdan esmerü'l-levn humret-gûndur.

El-hâsıl bu cezîre-i Girid böyle dörd hevâ üzre halk olup ahâlîlerinin dahi reng-i rûyları dörd levn üzre halk olunmuşlardır.

Ve cemî'i Rûm kefereleri siyâh tarturlu şapka geyerler, ammâ Venedik şapkası gibi büyük Eflâtûniyye değildir ve şapkalarının iki yanlarında kulakların örter abâdan siyâh şapkalardır. Ve cümle esvâbları dahi siyâh abâ ve siyâh şalvar geyüp ayaklarında dahi siyâh Freng pâbuçları geyerler.

Ammâ avretleri başlarına beyâz bezler örtüp Mora vilâyetinde Çakona keferesi avretleri gibi beyâz kâtib sarıklı kefere avretleri vardır, ammâ başka bir gûne saçların örüp başka bağ bağlarlar ve yine fisdânları elvân çukalardan ve gayri harîrlerden fisdânlar ederler, ammâ zengîne olan kefere avretler fisdânların gûna-gûn katîfelerden ederler. Lâkin koltukları altında ve önlerinde ve ardlarında hammâl semerleri gibi yumru fisdânları olup avretlerin kanbur şekilli gösterir, ammâ hîn-i cimâ'da beli altında yumru fisdân durmak ile avretlerinin ferc-i kabîhaları yükseğe kalkup cimâ' etmeğe âsân olmak maslahatiyçün hukemâ-yı kudemâ eyle yumru fisdânlar te'lîf etmişler.

Ve yine avretleri sâ'ir kefere avretleri gibi don geymeyüp ayaklarına siyâh pâbuç geyerler. El-hâsıl gâyet ibret-nümâ avretleri olup gâyet âşık-perestlerdir.

Ve cemî'i halkı gâyet zekâvet üzre halk olunmuşdur kim on yıl içinde necîb ü reşîd sıbyânları müfessir ü muhaddis olurlar. Lâkin âdemleri Bosna ve Mora diyârı halkı gibi iri tüvânâ ve sâhib-i kadd [ü] kâmet âdemleri olmaz. Ekseriyyâ iki endâze kaddli ademlerdir.

Ammâ aceb hikmet-i hudâdır kim bâlâda sehl tahrîr olunduğu üzre ekseriyyâ avretleri on iki yaşında bülûğuna yetişüp hâmile kalup on üçünde evlâd [u] ıyâl sâhibi olur. Ba'zısı yedi buçuk ayda ve sekiz ayda vaz'-ı haml eder.

Ve gulâmları dahi on birde ve on ikide ekseriyyâ bülûğuna erüp bâliğ olur.

Ve koyunları senede iki kerre ikiz ikiz kuzular, garîb ü acîb hikmetdir. Ve,

………………(2 satır boş)………………..

Ve'l-hâsıl bu cezîre-i Girid'in üç yılda bu kadarca ahvâllerine muttali' olup bildiğimiz mertebe evsâfların tahrîr eylesek bir mücelled kitâb olur.

Hâsıl-ı kelâm sene 1080 mâh-ı Ramazân'ında Sadrıa'zam cümle asâkir-i İslâma destûr verüp cümle Rûmeli ve Anatolu askerleri mevc mevc ve fevc fevc herkes vatan-ı aslîlerine gitdikden sonra yarlığ-ı belîğ-i şâhî sâdır olup bir vukıyye Tophâne somunu bir Mısır parasına olup Mısır parası dahi üç akçeye râyic olup bir vukıyye et iki timine ve her eşyâ-yı me'kûlât [u] meşrûbâtlar bu gûneye râyic olup azîm vezni üzre ganîmetler oldu.

Ve yine garîb temâşâ sürûr [u] şâdımânlar olup kal'a-i Kandiye dahi cânib-i erba'asında münhedim olan yerlerden nâm [u] nişân kalmayup sene (–) mâh-ı Zilhicce'de cümle kal'a ta'mîri tamâm olup görenler *"Aleyke avnullâh yâ Kandiye* hâfız [u] mu'înin Cenâb-ı Kibriyâ ola" deyü du'â vü senâlar etdiler. Ba'dehu Sad[rı]a'zam dahi bu mâh-ı garrâda Hanya ve Retime ve Kisoma taraflarının bâğ-ı İremleri taraflarının seyâhatin

tamâm edüp sa‘âdetle yine Kandiye’ye gelüp sene 1080 ıyd-ı adhâsında Âsitâne-i sa‘âdete gitmek fermân olunup Kandiye’de vezîr kalan muhâfız paşa ve Ankebût Ahmed Paşa ve sâ’ir mîr-i mîrânlar ve gayri ümerâlar ile Kandiye’de kalacak cümle asâkir-i İslâma ve cemî‘i erbâb-ı tîmâr ve erbâb-ı zu‘amâlara ve gayri iş erlerine cümle merâtiblerine gör[e] sammûr lepâçeler ve hil‘at-i fâhireler geydirilüp Kapudan Kaplan Mustafâ Paşa dahi kırk pâre kadırga ve kırk pâre galyon ile ârâste oldukda mukaddemâ ordu-yı İslâm içinde ne kadar ulemâ ve küttâb ve er[bâ]b-ı dîvân halîfelerinin sâhib-i kalem münşî kimesnelerine “Kandiye’nin fetihnâmeleri tahrîr olunsun” deyü fermân-ı vezîr bir bir(?) olunmuşdur.

Re’îsü‘l-küttâb Acemzâde Efendi eliyle Sadrıa‘zam kırk aded yerden erbâb-ı ma‘ârifâtlar gûnâ-gûn fetihnâmeler getirdiklerinde içlerinde niçelerini beğenüp sa‘âdetlü pâdişâha götürmeğe azîmet etdiklerinde bu abd-i kemterin dahi müsevvedâtını “Kem olmamış” deyü beğenüp iki yüz altun ihsân edüp huzûr-ı pâdişâha götürmek içün bu hakîrin müsevvedâtın dahi mühürleyüp hıfz eylediler.

Sadrıa‘zam fermânıyla tahrîr olunan fetihnâme-i Kandiye‘dir kim bu mahalle tahrîr olundu.
Bâ müsevvede-i seyyâh-ı âlem Evliyâ

Evvelâ hamd ol Hâlık-ı Bîçûn’a kim bu sene-i mübârekde Kandiye kal‘asının fethi müyesser olup der-i devlet-masîre bu yüzden fetihnâme-i küstâhâne tahrîr olundu kim hâliyâ cezîre-i Girid ahvâl-i hasret-me’âli istihbâr olunur ise zîr-i nîlgûn tâk-ı *lem-yekün mislühâ fi’l-âfâk* olan Kandiye kal‘asının ibtidâ muhâsarasından *[326b]* kemend-i feth-i teshîre gelince vâki‘ olan cidâl ü harb [ü] kıtâl ve darb ma‘lûm-ı cümle-i âlem ve mefhûm-ı kâffe-i ümem olup lâkin ol kal‘a-i metîne Deryâ-yı Sefîd’in sedd-i sedîdi ve umûmen Frengistân’ın âhenîn kilîd-i mekîni olmağla vâki‘ olan gazâ-yı kebîreyn ve cihâd-ı azîmeyn nakl-i takdîr-i bedîde gelüp muvahhidîn tahsîl-i sürûr-ı lâ-yuhsâ ve cünûd-ı zafer-karîn tekmîl-i hubûr-ı gayr-i ihsâ etmek muhakkak olmağla bir ay ceng-âşûbdan mıkatta-ı husûmet ü adâvete değin sûret-pezîr olan harb ü darbdan mümkinü‘t-takrîr olan vech üzre ihtisâr-ı ahbâr olunup ve’l-hâsıl kal‘a-i mezbûre bin yetmiş yedi senesinde vâki‘ olan mâh-ı Zilhicce’nin gurresinde cevânib-i erba‘asında muhâsara ve ma‘rûf olan Yüksek tabyadan garb (garb) tarafında leb-i deryâda vâki‘ olan metânet ile iştihâr bulan Kızıl tabyaya varınca meterislere mübâşeret ve mevâzı‘ adî(?) sekiz yerden mütecâviz kal‘a-kûb ra‘d-âşûb balyemez toplar tabya dîvârlarına havâle olup yevmen fe-yevmen meterisler handaklara doğru sürülüp ejder-dem ve âteş-fem top-ı serâmedler ile leylen ve nehâr kal‘a dîvârı ve tabyaları döğülüp lâkin kal‘a-i üstüvârın cânib-i berrîsi husûsan meterisler önünde nakş-ı dîvâr-ı kal‘anın esâs-ı ibret-nümâsı ekseriyyâ kemerler üzre mebnî olunup âlât-ı harb ile müştemil sanâyi‘-i garîbeler ile memlû olduğundan mâ‘adâ handakı iki yüz zirâ‘-ı Mekkî‘den mütecâviz âriz ve kemâl mertebe amîk olup ale’l-ittisâl parmaklık cengleri vefret üzre olup kal‘adan munfasıl ve handak-ı kebîrden hâric tabya-i azîmeler dahi birbirlerine mukârin olup her birisi birer kal‘a-i metîn ve kûh-ı Demâvend-vâr temkîn mânendi olup cehâresin ve ka‘r-ı zemînlerin feth [u] teshîre her dirsek tabyaları mâni‘ olup ale’l-husûs sa‘âdetlü sadr-ı âlî-mikdâr hazretlerinin kolunda vâki‘ metânet ve istihkâm ile meşhûr [u] müte‘ârif olan Kanlı tabyanın etrâf [u] cevânibi kat-ender-kat parmaklıklar ve şaranpavlar ve domuz damları ve zîr-i hâkde cengci tabyaları ve ka‘r-ı zemînde beşer altışar kat lağımları âteş-i harbile memlû ve mâ-fevki top ve kumbaralar ile meşhûn olup vech-i meşrûh üzre mevâni‘-i garîbelerin ta‘tîl ü teshîr ve zîr-i hâkde olan

düşmen-i dînin lağımları ibtâl ve mânend-i kal‘a-i metîn olan Kanlı tabya lağımlarıyla ma‘dûmu’l-eser ve zemîni zabt [u] rabta girüp handaklarına duhûl müyesser olunca vâki‘ olan ceng [ü] cidâl ve tarafeynden atılan lağım ve kazan kumbaraların tahrîr [ü] tavsîfi kalem-i serî‘u’l-beyân kendü lâl ve kemâ yenbağî takrîri emr-i muhâl olup bu esnâda vakt-i şitâ ve şiddet-i sermâ erişmeğile alâ tarîkı‘l-muhâfaza kalmak müşâvere olunup meterisler handak kenârlarında karâr-dâde olup cemî‘i meterislerde i‘tidâl-i hevâ olunca meks ü ârâm ve ikdâm [u] ihtimâm ile meterislerde kıyâm olunup cünûd-ı muvahhidîn hiddet-i sermâda ve şiddet-i bürûdetde bilâ-hâ’il nâzil olan berf ü bârân leyl [ü] nehâr meterisler içre revân-ı seyl-i bî-pâyân meşakkatlerin uğur-ı dîn-i mübînde mahz rahmet bilmek[l]e ale’d-devâm peykâr olup bu hâl-i pür-melâl üzre mürûr-ı sermâ ubûr edüp sürûr-ı i‘tidâl-i hevâ mukârin olmağile asâkir-i deryâ-mevc fevc fevc ikdâm-ı cenge kıyâm ve ahz-ı intikâm ve kal‘anın feth [ü] teshîrine bezl-i ikdâm olunup cânib-i bahrden leb-i deryâ ile iki koldan meterislere girilmesin savâb-dîd-i cumhûr-ı asâkir-i zafer-mezâhir olmağla Kızıl tabya mukâbelesinde kadîmî meterislerden leb-i deryâya varınca meterisler ve medd ü tertîb olunup ve şark cânibinde Aktabya kurbunda Göllük ta‘bîr olunduğu mahalde leb-i deryâ ile tershâneye doğru ve ma‘rûf olan Kumlu tabyaya varılmak üzre meterisler mübâşeret olunup lâkin Kızıl tabya câniblerinde vâki‘ olup sa‘âdetlü sadrıa‘zam hazretlerinin kolunda vâki‘ olan meterisler önünde leb-i deryâ ile Taşlık ve Göllük tarafında kumluk olmağile iki koldan gayri dahi leb-i deryâ ile meterisler mübâşereti emr-i muhâl iken mücâhidân-ı gâziyân-ı dîn-i mübîn ve mübârizân-ı zafer-karîn uğur-ı dîn-i mübînde gayret ü hamiyyeti devlet-i uzmâ ve meşakkat ü zahmeti sa‘âdet-i ukbâ müşâhedesiyle cümle huzûr-ı râhatı vücûdlarına harâm mesâbesinde edüp cümle guzât hâb u râhat-ı istirâhati terk ü bî-ârâm edüp iki koldan meterisler içün mesâfe-i ba‘îdelerden zahrlıklarıyla toprak nakliyle meterisler i‘mâl olunup mavâzi‘-i gayriden ra‘d-gerdân-ı su‘bân-demâr balyemez top-ı kal‘a-kûblar getirüp tabya siperlerine vaz‘ edüp kal‘anın rû-yı dîvârlarına ve cümle tabyalarına topları havâle edüp kal‘anın dîvâr-ı tabyaları günden güne vîrân ve ser-nigûn olup limana gemilerinin hurûc [u] duhûlüne toplar mâni‘ olup lâkin a‘dây-ı dîn-i dûzah-karîn dahi zikr olunan iki koldan asıl dîvârdan gayri handaklardan hâric ve leb-i deryâda vâki‘ olan zîr-i hâkde ceng tabyaların püskürme lağımlar ile memlû ve mükemmel edüp bâ-husûs Kızıl tabyayı sanâyi‘-i ebniye ile metânet üzre edüp sedd-i râh olacak hiyel-i harbi müştemil mevâni‘-i acîbeler ile müretteb etmeğile cânibeyn-i mezkûreynde bir mertebe sanâyi‘-i acîbe ve garîbeler ihdâs ve bir derece mevâni‘-i takrîbe *[327a]* îcâd eylemişdir kim zu‘m-ı fâsid ve hayâl-i kâsidleri üzre humâre dîn ve kumâre nusret-i karîn olup guzât-ı dîn yanına varmak ve karîb yanaşmak değil ejder-dehân âteş-feşân topların kesretinden ve lağım ve kumbaraların vefretinden nerre-i dîv-i Süleymânî yanına varmak değil bir hayli mesâfe-i ba‘îdeden mürûr etmek emr-i muhâl olup zi-dehşet-nişân lağımlar ve kumbaralar vefretinden ankâ-yı lâ-mekân evc-i a‘lâda tayerân-ı adem muhâl tasavvur ile kasd-ı guzât-ı İslâmîden bî-bâk ve âheng-i kümât-ı Rahmâniyyeden bî-pervâ olup lâkin cünûd-ı müslimîn-i sâhib-kırân ve asâkir-i gîtî-sitân [85] mefhûm-ı şerîfi üzre hulûs-ı bâl [86] makâl-i hakîkat-me’âl ile küffâr-ı hâksârın ve füccâr-ı sakar-karârın i‘timâd eyledikleri metânet ve istihkâmı ademden ma‘dûd edüp yevmen fe-yevmen nakl-i toprak ile meterisler yürütüp handaka karîb a‘dâ-yı dînin sedd-i râh içün ihdâs eyledüğü zîr-i hâkde iri iri ağaçlardan çatma şaranpav tabyalarına karîb varıldıkda düşman cevânib-i erba‘ada mânend-i katarât-ı bârân top ve

kumbara ve havân taşları yağdırup zîr-i hâkde olan tabyalardan lâ-yenkatı‘ tüfengler ve el kumbaraları atup ve lağım püskürmeleri ve âlât-ı hiyel ü şeytânat-ı garîbeler ile âteşler saçup bu minvâl üzre asâkir-i İslâmın şeş cihetleri âteş-i Nemrûd iken uğur-ı dîn-i mübînde bezl-i vücûd-ı nâzenîn-i cân-ı azîz edüp semender-vâr-ı nâ’ire-i ceng ü peykârda sarf-ı miknet ve ikdâm-ı iktidâr ile handakdan hâric olan tabyalarının ba‘zıların nakl-i toprak ile basdırup ve ba‘zıların lağımlar ile hedm edüp ve ba‘zıların top-ı kûp kazan kumbaralar ile nâbûd edüp ve niçelerin şîrân-ı dilîrân-ı meydân-ı veğâlar yürüyüş ile ahz ü kabz edüp handakı ve leb-i deryâda Kızıl tabyaya mülâhık olan mevâni‘leri balyemez toplar ile hedm edüp asıl dîvâr-ı kal‘ada olan Kızıl tabyaya dest-res edüp altına niçe yerden üçer dörder hazîneli lağımlar olunup burc-ı bârûsun ejder-sıfat toplar ile berâber turâb edüp ve esâs-ı bünyâdın lağımlar ile harâb [u] yebâb edüp kezâlik Göllük cânibinde olan meterisler dahi vech-i meşrûh üzre nakl-i toprak ile asâkir-i İslâmı yürüdüp dâ’ire-i tasavvurdan hâric mukâtele ve muhârebeler ile kal‘adan munfasıl zîr-i hâkde tabyaların ve sedd-i râh olan parmaklıkların ve cümle mevâni‘ olan şaranpav nâm hıyel ü şeytânatların ahz ü kabz u hedm edüp ma‘rûf olan Kum[lu] tabya kurbunda asıl kal‘a dîvârına lağımlar olunup tersâhânenin dîvârın yıkan demâr toplar ile hâk ile berâber kılup ve’l-hâsıl iki koldan kal‘aya gedikler ve gûnâ-gûn rahneler olup arûs-ı feth ü zafer-me’ser zuhûra cilve-ger olmak müşâhedesinde iken levâyih-i aliyye ve sevânih-i lâriye hâlâtı mukârenetiyle olan zafer ve vusûl-ı ayn-ı(?) hülûl ve ebvâb-ı feth u duhûl meşrûh olduğu nümâyân-ı ulu’l-ebsâr ve mefhûmu kerîmi, [87] be-dîdâr olmağile vech-i sâbık üzre mürûr-ı şitâ edüp i‘tidâl-i hevâ olunca zabt olunan gediklerinde meks ü karâr olunup bu hâl-i nusret-me’âl üzre melâ‘în ü hâsirîn kal‘anın metânet ve istihkâmına kemâl mertebe i‘timâd etdikleri yerlerden gedikler açılup neheng âheng toplar (toplar) ile limana gemileri hurûc ve duhûlde men‘ u mesdûd olmak ile kal‘a-i metîneleri ellerinden çıkacağın mukarrer bilüp lâkin temerrüd-i şeytânîleri üzre inâd-ı vesvâsı ve hîle ve hannâsı ellerinden fürunihâde etmeyüp mürûr-ı şiddet-i şitâ edince hedm-i hâkile yeksân olan dîvârların bâ-husûs Kızıl tabya verâsında amîk handaklar hafr edüp ve lağım kuyuları açup müceddeden bir dîvâr-ı azîm medd-i sedd edüp Kızıl tabya altına mülâsık ve leb-i deryâ ile vâki‘ olan sengistânı süfte ve zemîn-i hâke lağımlar etdirüp zîr-i sengistânda dörd tarafa lağımlar hâzırlayup kal‘anın Kızıl tabya câniblerinin iç tarafında kal‘anın rub‘ hissesine varınca muttasıl parmaklıklar ve şaranpavlar ve zîr-i zemînde cengci tabyaları edüp iç tarafda dahi dörd tarafa kol kol mühlik lağımlar edüp intihâsında dahi bir cedîd mîl-i hadîd kal‘a dîvârı çeküp üzerine elli adedden ziyâde balyemez toplar vaz‘ edüp dahi ilerisine meterisler ve sıçan yolları edüp niçe bin şeytânatlar ile her şeylerin hâzır ve âmâde edü[p] i‘tidâl-i hevâ olunca düşman-ı dîn açılan gediklerin verâsında dürlü dürlü hiyel ü şeytânatlar ve envâ‘-ı istihkâmlar ve metânet üzre her tedâriklerin görüp hâzır-bâş oldular. Ve Göllük cânibinde olan zemîn alçak ve [bâ]rân seyli(?) ve emvâc-ı deryânın karârgâhı ve mahalli dahi teng olduğundan gayri dörd koldan a‘dâ-yı dînin topları meterislere havâle olmağile Su kullesinde ve tersâhâneden ve Kumlu tabyadan ve Aktabyadan elliden mütecâviz zencîr ile balyemez topların ve kumbaralar ve taş atar havân topların meterislere havâle edüp *[327b]* leyl ü nehâr lâ-yenkatı‘ topların atup mülûk-ı nasârâdan dahi imdâdları gelüp bâ-husûs vakt-i şitâ ve şiddet-i sermâ ve kesret-i emtâr olmağile seyl-i bî-girân cümle meterisleri cümle su basup emvâc-ı deryâdan zîr ü zeber olup pây-ı guzât pâydâr olmayup şeb [ü] rûz usretler çekilüp her cânib meterislerinin hıfz [u] hırâsetleri müşkil iken yine

cünûd-ı muvahhidîn ve kümât-i zafer-karîn bu mahalde emvâc-ı deryânın karârgâhında uğur-ı dîn-i mübînde mebrak-ı mekînde(?) ve meşakkat ü zahmetin ihtiyâr eden a‘dâ-yı dîn ile leyl ü nehâr kâr-ı zârdan bir ân hâlî olmayup lâkin meterisler böyle teng mahalde olmağın küffâr ikide birde taşra meterisleri basmak fikrinde olup birkaç kerre taşra çıkup meterisleri zabt etmeden hâlî olmayup husûsan Fransa la‘înden kalyonlar ile imdâdı gelmekle Göllük'de olan meterisleri basmağa kasdı tedâriklerinden guzât-ı müslimîn haberdâr olup Göllük kolunda serdâr-ı mu‘azzam olan Haleb Vâlîsi Ebü'l-hayr İbrâhîm Paşa-yı hûrşîd-i münîr hazretleri Göllük koluna me'mûr olan mîr-i mîrân-ı zevi'l-ihtirâmlara ve Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa'ya ve sâ'ir bölük ağalarına ve cümle serdengeçdi ağalarına ve Mısır ve Şâm kullarına tenbîh ü te'kîdler gidüp herkes gediklerinde hâzır ve mevcûd bulunmağa fermân olundukda küffâr-ı şekâvet-şi‘ârın hurûcuna cümle guzât müterakkıblar iken sene (–) mâh-ı (–) gününde vakt-i Şâfi‘îde derûn-ı kal‘ada mahsûr olan a‘dâ-yı makar-sa‘îr-i bed-tedbîr-i hezîmet-gîrleri üzre kal‘adan tulû‘ edüp üç koldan hurûc ve meterisler üzre hücûm-ı mehcûm eyledikde dahi Şâfi‘î vaktinde göz gözü görmez iken asâkir-i İslâm mânend-i süreyyâ-nizâm tekbîr ü gülbâng-ı Muhammedî getirüp meterislerden bi'l-müvâcehe küffâra karşu varılup tüfeng ü tîr ü selle seyf-i âteş-te'sîr ile küffâr a‘dâ ve nâ'ire-i ceng-âşûb germiyyet ile üç sâ‘at mikdârı harb ü darb olup inâyet-i Bârî yârî kılup nesîm-i feth [u] zafer taraf-ı cünûd-ı nusret-karînden vezân ve kesr ü hezîmet-eser leşker-i müşrikînde nümâyân olmağile a‘dâ-yı bed-girdâr füccâr-ı murdâr kal‘aya firâr ve kırkdan mütecâviz beğzâde ve kapudanları ve (–) den ziyâde kefereleri âteş-i harb ile ittisâl-i nîrân kılınup cümle (–) binden mütecâviz küffârları esîr-i bend-i zencîr olunduklarından mâ‘adâ bizzât serdârları olan Fransa şehzâdesi savaş-ı perhâşda gâ'ib olup *lillâhi'l-hamd ve'l-minne* böyle sa‘b yerde ve böyle teng mahall-i şâfi‘îde böyle gazâ-yı ekber asâkir-i nusret-me'sere nasîb olup böyle yüz aklık ve a‘dâ-yı dîne böyle rû-siyâhlık tafsîli emr-i muhâl olup bu ma‘reke-i nusret-encâmdan sonra melâ‘în-i hâsirîn bir dahi kal‘adan baş göstermeğe kâdir olmayup verâ-yı cidârda püskürme nâm lağımlar atmağa cidd [ü] ihtimâma başlayup âlât-ı âteş-bâzlıklar ile ceng ederek şiddet-i sermâ da mürûr ve i‘tidâl-i hevâ hulûl etmeğile asâkir-i İslâm-ı nusret-encâm pây-ı ikdâma hareket ve Kızıl tabyanın hedm olunmasına rağbet edüp niçe yerlerden kal‘aya duhûl olmak üzre meterislere mübâşeret ve niçe ceng [ü] harb ile ve i‘mâl-i lağımlar ile Kızıl tabyanın tâ bâlâsına urûc etmek üzre iken a‘dâ-yı dînin mukaddemâ Kızıl tabyaya mülâsık ve leb-i deryâda meterisler yolunda vâki‘ olup süfte eyledüğü yerlü kayalarda lağımlara âteşler eyledikde umûmen kal‘a ve meterisler mütezelzil ve şiddet-i lağımlardan mânend-i kulle-i kûh yerlü kayalar mevzı‘larından mübeddel ve küffârın altlarında olan lağımât ve meterisleri zelzeleden zîr ü zeber olup bu mertebede lağımlara efârît-i Süleymânî tâkat getirmek emr-i muhâl iken inâyet-i Bârî yârî kılup mu‘cizât-ı Resûl-i Kibriyâ *aleyhi efdalü's-salavât ve't-tahiyyât* ile asâkir-i zafer-me'sere aslâ fütûr gelmeyüp ve aslâ bir şey ârız olmayup derkâr oldukları üzre Kızıl tabyanın münhedim olmuş yokuşlarından meterisler yürüdüp tavsîf ü ta‘rîfden hâric harb ü ceng [ü] cidâller ile Kızıl tabyanın üzerinden mürûr edüp verâsında a‘dâ-yı dînin müceddeden medd eyledüğü dîvâra henüz mukârin oldukda zabt [u] rabtı müyesser olan Kızıl tabyanın üzerinde ve leb-i deryâda toplar içün müte‘addid âlî tabyalar binâ olunup üzerlerine kırk adedden mütecâviz balyemez serâmed toplar koyup her biri birer ra‘d-girdâr balyemez toplar vaz‘-ı mücedded olunup küffârın nev binâ etdüği dîvârına ve

kal‘anın içerisine havâle olup zamân-ı kalîlde düşmen-i dînin müceddeden hafr eyledüğü handakları cümle guzât memlû edüp ihdâs eyledüğü içerdeki yeni dîvârı münhedim edüp üzerinde vaz‘ eyledüğü topları cümle münkesir edüp ve’l-hâsıl asâkir-i İslâm-ı nusret-encâmın topları heybetinden ve kazgan kumbara ve havân taşları vefretinden ve îsâl-i merk eden tüfeng-endâzların tegerg-misâl kesretinden ve Rüstem-vâr dilâverlerin ve serdengeçdilerin ve salıcı ve varıcı nâmâ[n] bahâdır yiğitlerin hareket ve hamlelerinden a‘dâ-yı dîn verâ-yı cidârdan ve zîr-i hâkde *[328a]* olan tabyalardan baş göstermeğe iktidârları olmayup mânend-i haffâş muhtefî olup dürlü dürlü hiyel ü âteş ile muhârebeler edüp bu minvâl üzre ceng-âşûblar ile yeni dîvârları ki küffâra sakar-karâr olmuşdu, anı dahi hedm edüp derûn-ı kal‘aya duhûl müyesser olunca Kızıl tabyada vâki‘ olan ceng ü neberd ferâmûş olup bu yeni kal‘a dîvârı savaşları eyle oldu kim cemî‘i gâziyân-ı mücâhidân âteş-i Nemrûd içinde olup dilâverân-ı fetâyân gazanfer-vâr cünbüş ü merdân edüp cümle aldıkları diller ve başlar ve eyledikleri yüz aklıkları ve dîn-i mübîn uğuruna bezl-i vücûd-ı cân edüp vücûda getirdikleri hünerverliklerinden binde biri takrîr olunmak muhâldir.

Bu esnâda tarafeynden atılan lağımların ta‘dâd u ta‘rîfi de emr-i muhâldir.

Bu eyyâm-ı nusret-encâmda sa‘âdetlü Kapudan Kaplan Mustafâ Paşa hazretleri donanma-i hümâyûn ile Hanya’dan ordu-yı hümâyûna dâhil olup Göllük’de müşârun-ileyh Haleb vâlîsi Ebü‘l-hayr Kethudâ İbrâhîm Paşa koluna bir alay-ı azîm ile gidüp anda meks etdikde Su kullesine göz açdırmayup bir gecede niçe yerlerin rahnedâr edüp sene (–) mâh-ı Muharremü‘l-Harâm’ın yigirmi ikinci gün bu kolda dahi cebehâne ve müstevfâ ıhzâr olunmağile meterislere mübâşeret olunup iki koldan serdengeçdi yeniçeriler ve bir koldan serdengeçdi sipâhîler tersâhâneye doğru meterisler alup üç kol dahi meterisler günden güne ileri kal‘aya yür[üy]üp Haleb vâlîsi İbrâhîm Paşa ve Anatolu askerleri top ile münhedim olmuş yerlerden Kumlu tabyaya doğru kal‘aya duhûl olmak üzre yürüdülüp içerüde mahsûr olan düşmen-i bî-dîn dahi ziyâde zebûn ve bî-dermân olmuş iken küffârın istinsâr ve dervîze eyledüğü mülûk-i nasârâdan Efrence ve Duka ve Papa ve Malta küffârlarından seksenden mütecâviz paturuna nâm kalyonlar ile yigirmi binden ziyâde küffâr-ı dûzah-karâr imdâd erişüp a‘dâ-yı müşrikîn takviyet ve germiyyet bulup âteş-i cengî fürûzân olup bu hâl üzre nâ’ire-i kıtâl iştigâlde iken imdâddan gelen kilâb-ı Françelenin leşker-i hezîmet eseri sene (–) mâh-ı Muharremü‘l-harâmın yigirmi altıncı gün *alâ hîni gafletin* Şâfi‘î vaktinde deryâ tarafından cümle küffâr gemileri cümle meterisleri toplayup germâ-germ ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâlde iken hikmet-i Bârî yârî kılup Sadrıa‘zam kolunda karakatır nâm bir topa Kulkethudâsı Zülfikâ[r] Ağa nice âteş etdiyse bi-emri Hayy [u] Kadîr top güllesi kalyonun bârûd anbârına isâbet edüp ân-ı sâ‘atde kalyonun kıçı ve başı ve güverte ve palavraları ve cümle direkleri ve serenleri hevâya perrân uçup nass-ı kâtı‘ üzre [88] âyeti üzre ol karavana gemi ihrâk bi’n-nâr olup cümle küffârlarıyla on yedi aded kapudanlarıyla niçe yüz aded beğzâdeleri cümle gark-ı âb olup ol bednâm ve yüz karalıklarıyla yine gemileri karşu Istandiye cezîresine menkûb [u] ma‘kûs ve hâ’ib [ü] hâsir firâr etdiler. *Hâzâ min-fazlı Rabbî.*

Eğer Göllük tarafında ve eğer deryâ tarafında geldikde böyle münhezim olduklarında meydân-ı kârzârın dilâverleri ve ma‘reke-i heyecânın şîr-i nerleri cümle Sadrıa‘zamdan hil‘at-i fâhireler ve gûnâ-gûn ihsân [u] in‘âmlar alup beyne’l-akrân irtifâ‘-ı kadr, bu def‘a

içerde mahsûr olan ve bakıyyetü's-süyûf kalan a'dâ-yı bed-fercâm zebûn ve bî-dermân ve niçe bini mecrûh-ı sergerdân olup asâkir-i İslâm-ı nusret-ihtitâm iki koldan ziyâde ihtimâm edüp Kızıl tabya cânibinden kal'aya duhûl eden on beş kol meterislerden kal'anın rub' hissesinde düşmen-i dînin müceddeden medd eyledüğü dîvâra mukârin olup yeniçerilerinin serdengeçdileri ve Rûmeli kolu askeri kal'aya mülâsık olup Göllük tarafında olan meterislerde üç kol vech-i muharrer üzre tersâneye karîb varup önlerine müsâdif olan zîr-i hâkdeki tabyalar alınup ve kal'anın dîvâr[ı] müceddeden birkaç def'a atılup üç kol dahi Kumlu tabyaya doğru kal'aya duhûl olmak üzre hedm olmuş dîvârlardan urûc olunup a'dâ-yı dîn meterislere havâle eyledüğü Kumlu tabya kurbunda toplarına karîb varılmağile bir şeb-i târîkde guzât-ı zafer-şi'âr cünûd-ı nusret-karîn toplara hücûm edüp önlerine düşmen-i dîn el kumbaraları ve âteş darblar atup askeri gerüye püskürüp on beş vukıyye dâne atar e[j]der-fem ve evren-dehen balyemez topun ân-ı vâhidde guzât-ı mücâhidîn cidd ü cehd ile küffârın kal'ası üzre kurtarup bizim meterislerimize getirilüp kendü topların kal'aları dîvârına havâle edüp kal'ayı döğmeğe başladılar. Bu def'a mel'ûn küffâr-ı hâksâr [89] nassı medlûlünce ziyâde havf [ü] haşyete düşüp asâkir-i İslâmdan heybet ve dehşet alup bu hâl üzre iki cânibden ziyâde ikdâm ve yürüyüşler (…) vech-i tâm ile zâhir ve nümâyân olup matla'-ı ***[328b]*** [90] âyetinden âfitâb-ı [91] nassı tulû' u sütû' ve [92] den nesîm-i [93] talattum ve tenessüm etmeğile iki koldan yürüyüşler ahvâline âğâzeler olunup meterislerde ve sâ'ir gediklerde mevcûd ve me'mûr olan asâkir-i zafer-me'serden gayri serdengeçdi nâmıyla Kızıl tabya cânibinden yürümek üzre yigirmi binden ziyâde dîn-i mübîn uğuruna bezl-i vücûd-ı cân ve tahsîl-i rızâ-yı Hâlık-ı kevn [ü] mekân ve tekmîl-i hoşnûdî-i Habîb-i Râzık-ı ins [ü] cân merd-i şîrân, şemşîrgîr, hünerverân, dârgîr hâzır u âmâde olup kezâlik Göllük cânibinde dahi bahâdır u dilâver ü şücâ'ân u nâmdârân yiğitlerden on bin adedden ziyâde gâzîler tîğ-i âteş-te'sîrleriyle küffârların vücûdların sahîfe-i âlemden hakk etmek ârzûsuyla ârzû-yı dîdâr-ı el-Melikü'l-Mennân ve sevdâ-zede-i civâr-ı Habîbü'r-Rahmân ümmîdiyle sâkî-i kevser-i alîden câm-ı şehâdeti nûş etmeğe müterakkıblar iken fermân-ı hazret-i sipehsâlâr-ı celîlü'ş-şân olduklarında derûn-ı kal'ada mahsûr olan müşrikîn ve küşte-i sergerdân olan düşmen-i dîn ale'l-vechi'l-yakîn habîr ü âğâh olup" [94] mefhûm-ı şerîfi üzre cünûd-ı Rahmâniyye'nin harekât [ü] cünbüşlerinden düşmen-i bed-kîşinin efkâr-ı şeytâniyyeleri perîşân ve ve hâl-i diyer-gûnları tebâh ve kal'a-i mezbûre ellerinden gideceğinden gayri sâ'ir vilâyetleri dahi harâb ve meskenleri bûm-ı gurâb olacağın muhakkak bilüp dahi cân u mâllarına emân ve el vilâyetlerine tecâvüz olacak sâhib-kırân-ı kişver-küşâ ve kahramân-ı kîtî-sitâ[n] hazretlerinin âsitâne-i muhalledü'l-erkân âlemü'ş-şânlarından taleb ü afv-ı emân ve ızhâr-ı ubûdiyyet ve inkıyâddan gayri çâre ve dermân bulmayup el-mücâhidü fî-sebîlillâh el-gâzî li-vechillâh el-âlimi'l-âmili'l-vâlîi'l-kâmil vezîria'zam ve serdâr-ı ekrem vezîr ibn vezîr Fâzıl Ahmed Paşa hazretlerinin pîşân-ı sa'âdet destgâh-ı nusret-iktirânlarına elçiler irsâl ve ricâ-yı afv [u] emân taleb eylediklerinde edâ-yı kelâm-ı zerrîn ve fikr-i isâbet-i karîn-Âsafları üzre zamîr-i münîr-i hûrşîd nazîrlerinden *el-afvu şükrün li'z-zafer* [95] mefhûmu cilveger ü leme'ân edüp buyurdular kim,

"Er-rücû'u ilâ bâbı'l-Mevlâ ahlâ mine'l-asel" [96] deyüp es'ad-i evkâtda ve eşref-i sa'âtda elçilerin ricâların kabûl edüp,

“El-abdü abdün ve-in abak, fe’l-afvu ale’l-mevlâ ahakk ve elyak” [97] terânesiyle hamd-i Hudâ yine kapuma gelüp,

“Takrî‘u’l-abdi’l-âbiki’l-‘âbidi leyse mine’l-mürüvveti ve teşnî‘u’l-mu‘teziri leyse mine’l-fütüvveti” [98] hükmünce makbeli kabûl-i haslet-i zevi’l-ukûl olmağın sulhları kabûlümüz oldu, ammâ bir dahi sulha muğâyir bir iş ederseniz Venedik tahtınız dahi Kandiye gibi hâke berâber iderim.” buyurduklarında elçi ve kapudanlar ve sâ’ir iş erleri küffârlar

“Hâşâ sümme hâşâ, bizler bir dahi isyân edelim” dediklerinde sadrıa‘zam ve müşîr-i mufahham,

“Es-sulhu hayrun” [99] medlûl-i hutûr-nümâyân olmağile sâ’ir dahi vüzerâ-yı ızâm ve vükelâ-yı kirâm ve cumhûr-ı asâkir-i İslâm ve nusret-ihtitâmın sulh [u] salâh makbûl u savâb-dîdleri olmağile elçilerin murâd [u] merâmları üzre ricâları hayyiz-i kabûlde vâki‘ olup sulh [u] salâh husûsları mevzi‘-i husûle makrûn olup uhûd-ı kadîme ve şurût-ı müstakîme üzre kat‘-ı urûk-ı mevâdd-ı husûmet-inâd ve bezl ü rabt-ı sulh [u] felâh-ı sedâd olup müşârun ileyh Haleb vâlîsi vezîr-i mükerrem sa‘âdetlü İbrâhîm Paşa hazretlerinin kemâl-i ferâset ve kiyâsetine i‘timâd ve her umûr-ı sulhu sadrıa‘zam anlara tevfîz ve her işin itmâmın anlara fermân edüp buyurdular kim

“Eğer küffâr-ı bedgirdâr, iblîs-i bed-celîsin iğvâsına aldanup bir dahi sulha muğâyir tenâkuz-ı ahd-i mîsâk ederlerse bi-Rabb-i Ka‘be cümle Frengistân’a let ve darba-i avdet ve ibret birle cümlesin esîr-i nikbet edüp vâdî-i hayretde mahpûs ve çengâl-i haybetde menkûş ederim ki, [100] nikâtına mazhar ederim. Hemân ba‘de’l-yevm kal‘a-i Kandiye’de bir ân durmayup, [101] la‘netine siper olduğun bileler. Tâ ki bu kaziyye anlara mûcib-i ibret ve merkez-i hikâyet olup bir dahi bu küffâr-ı hâksâr-ı gûl-i telbîs mahzûl tüccâr-ı âhiret kârbân sefînelerine Bahr-i Sefîd üzre rehzenlik etmeyeler. Ve min ba‘d hudûd-ı İslâmiyyede olan kılâ‘ u kurâ vü kasabâtlara vaz‘-ı yed etmeyeler. Eğer ta‘annüd edüp *“Rücû‘u’l-kelbi’l-adûd e‘azzü min fahhi’l-buğûd”* [102] hükmünce yine Venedik küffârlarının haklarından gelmek emr-i seheldir” deyü sadrıa‘zam elçileri ve işiçine me’mûr olan vüzerâlara bu yüzden niçe gûne tenbîh ü te’kîdler edüp fermân-ı kazâ cereyânı üzre *[329a]* dîn [ü] devlete enseb ve evlâ ve nâmûs-ı saltanata elyak enfa‘ olan şurût [u] kuyûd üzre tarafeynden sulh [u] salâh mün‘akid ve berde ve bahrde rişte-i husûmet münkatı‘ olundukdan sonra selâtîn-i rub‘-ı meskûnda metânetli kânûnnâmeler yazılup ve havâkîn-i zîr-i çarh-ı bûkalemûnda ahidnâmeler düzülüp hasretü‘l-mülûk olan Kandiye kal‘asın umûmen cümle hânesi ve cemî‘i mühimmât [u] levâzımâtlarıyla ceneral-i dâll iş bu sene 1080 mâh-ı Cemâziye’l-âhir’inin gurresinde mübârek cum‘a günü kuşluk vaktinde bi’l-küllî kal‘ayı teslîm edüp memâlik-i İslâmiyye-i mahrûseden add olunup içinde vâki‘ olan ma‘bedgâh-ı kenîse-i Mesîhiyyeler telvîs-i müşrikînden tathîr olup cevâmi‘ ü mesâcidler olunup içlerinde evkât-ı hamse kılınup her bâr gülbâng-ı Muhammedî tilâvet olunup edâ-yı şerî‘at icrâ olunmuşdur. *Lillâhi’l-hamd ve’l-minne b*u def‘a olan gazâ ve cihâd-ı ekber sahâbe-i güzîn rıdvânullâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘înden sonra bir pâdişâh-ı zîşân kiti sitân ahdinde böyle savaş-ı perhâş olmayup bir pâdişâh-ı Cem-cenâb dahi böyle bir kal‘aya mâlik olmamışdır. Hak celle ve alâ hazretleri bu kal‘ayı dest-i İslâmda inkırâzu’d-devrân mü’ebbed edüp hemîşe asâkir-i İslâmı mansûr [u]

muzaffer edüp pâdişâh-ı âlem-penâh Sultân Mehemmed Hân hazretlerinin ömrün efzûn edüp niçe bunun emsâli feth u nusretlerde bulunup a‘dâ-yı dîni hor ve hakîr ve müdemmer ola, *âmîn yâ Mu‘în, bi-hurmeti men nataka bi’s-savâb,* sene 1080.

Bu müsevvedât-ı nâ-merbût-ı hatt-ı müstekrehemizden Sadrıa‘zam hazz edüp iki yüz altun ihsân edüp,

“İnşâallâhu Te‘âlâ Evliyâ, an-karîb seni bir hidmet-i pâdişâhîye dahi ta‘yîn ederiz” deyüp Kapudan Kaplan Paşa’ya bu hakîri gözedesin deyü tenbîh ü te’kîdler edüp bu hakîri ve Moralı Zekeriyyâ Efendi ile Eğribozlu Kapudan Köse Alî Paşa kadırgasına sekiz aded hüddâmlarımla girüp âmâde olduk.

Ba‘de’l-feth-i Kandiye sene 1080 ıyd-ı adhâsında Sadrıa‘zam Kandiye’den Âsitâne-i sa‘âdete gitmek fermân olundukda Kapudan Kaplan Paşa kırk pâre kadırgalar ve kırk pâre galyonlar

ârâste kılup sene 1081 mâh-ı Muharremü‘l-harâm’ının yedinci gün bâzârertesi vakt-i sabâhda cemî‘i guzât-ı müslimîn ile Sadrıa‘zam bir alay-ı azîm ile donanma-i hümâyûn sefînelerine süvâr olup du‘â vü senâ ve gülbâng-ı Muhammedî ile Kandiye’nin limanından alarka olup Kandiye limanı önünde cemî‘i keştîler görünme edüp tâ Venedik elçisi nâm la‘în Kumkapusu limanından üç pâre kadırgalarına süvâr olup donanma-i hümâyûn gemilerine ilhâk olunca ibtidâ başdarda-i hümâyûndan salpa demir silistireleri çalınup bir yaylım tüfeng ve toplar cümle kalyonlar ve kadırgalardan atılup rûy-ı deryâ mevc ü mevc edüp cûş u hurûşa kadırga ve kalyonların top u tüfeng sadâları münkatı‘ oldukda hemân Kandiye kal‘ası içinde kalan kırk yedi bin asker-i İslâm dahi bir ağızdan sadâ-yı Allâh Allâh’a rehâ buldurup her tarafdan kol kol gülbâng-ı Muhammedîler çekilüp anın dahi velvelesi tamâm olmadan kırk yedi bin asâkir-i İslâmın elli altmış bin aded sığâr u kibâr hüddâmlarının bellerinde ve ellerinde çakmaklı kol tüfengleri ve dalyan tüfenglerinin yüz bin kadar muşkat tüfenglerine bir yaylım âteş edüp anın dahi ra‘d-vâr gürüldüleri sadâsı tamâm olmadan Kandiye kal‘asının der-i dîvârları ve cemî‘i ebrâclar ve cümle tabyaları üzre âmâde durup sekiz yüz kırk altı pâre top-ı kûplara bir fitilden âteş edüp zemîn ü âsımân dir dir ditreyüp kal‘a-i Kandiye murğ-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kaldı.

El-hâsıl bu hâl üzre eğer donanma-i hümâyûn gemilerinden ve eğer kal‘adan minvâl-i meşrûh üzre üç yaylım toplar ve tüfengler ve kumbaralar ve gülbâng-ı Muhammedîler sadâsı şâdımânları başdarda-i pâdişâhî *bism-i İlâh* ile avanta etdikde kal‘ada kalan guzât-ı müslimîne “Allâh’a ısmarladım sizi” işâreti olmak üzre başdardadan bir kovuş topu atup azm-i Dâru’s-saltanatı‘l-aliyye etdiklerinde bir top menzili alarka olduklarında hemân Kandiye’nin Su kullesi dahi “Varın tâli‘le” işâreti olmak üzre Su kullesi tekrâr bir yaylım top u tüfeng şâdımânları bizler deryâ içinde gemilerle dururken sâ‘ika-i top-ı kûpdan dir dir dikredik. Bu hâli Venedik elçisi görüp içlerinde bir mel‘ûn kapudan ol ân,

“Hemân bu kal‘anın Türk elinde böyle kaldığın görmekden ise kör olmak yeğdir” deyüp murdâr parmağın sağ gözüne sokup gözün çıkarup deryâya atup cümle küffâr-ı hâksâr böyle me’yûs u menkûb u mağmûm oldular. Hemîşe küffâr-ı dûzah-karâr böyle mağlûb u münhezim olalar, {âmîn}.

Hulâsa-i kelâm bu hâl-i (…) üzre donanma-i hümâyûn mansûr u muzaffer Girid cezîresinden kalkup *[329b]* eyyâm-ı muvâfık ile yıldız cânibine 18 (sekiz) mîl gidüp,

Evsâf-ı cezîre-i Istandiye

Kal‘a-i Kandiye’den nümâyân şarkdan garba tûlânîce vâki‘ olmuş girdâ-girdi on sekiz mîl aded (…) sâfî alçak sengistânlı bir adacıkdır, ammâ dörd aded limanları vardır. Cümle limanlarının ağızları kıbleye nâzırlardır, ammâ iki limanı gâyet hudâyî mu‘azzam limanlardır kim içlerine beşer altışar yüz pâre gemiler alır.

Ve iki yerde acı suları vardır ammâ zarûretde içilir. Ve niçe yerlerinde kayadan oyma su sarnıçları var kim cümle bârân-ı rahmet anlarda cem‘ olup kâhîce âb-ı hayât suları dahi bulunur, ammâ limanlarında gâyet latîf tekir balıkları olur.

Andan ol gece mihmân olup ba‘de’l-ışâ mâhtâbda Sadrıa‘zam altun alemli başdarda-i hümâyûnun Çâryâr-ı güzîn aşkına çâr aded fenerlerin çerâğân edüp üç nevbet nefîr-i rıhletler ve kös-i irtihâller çalınup bu cezîreden dahi salpa demir ve avanta kürek deyüp muvâfık eyyâm-ı müsâ‘id ile bâdbân-ı murâdı küşâde edüp dümen-i atf-ı inân-ı ihtiyârı Rûm tarafına teveccüh etdirüp cemî‘i rübbân(?) bilâ lenger,

Allâhümme yâ Hâdî, âsân eyle yolumuz

ilâhîlerin savt-ı bülend-i Dâvûdîler ile âğâze edüp altmış mîl karayel rûzgârı üzre orsa orsa giderken nısfu’l-leylde hikmet-i Hudâ bir karayel fırtınası zâhir olup azîm fırtınalar çeküp cemî‘i kadırgalar bir kadem ileri gitmeğe iktidârları olmayup gemiler içre el-amân sadâları şâyi‘ oldu, zîrâ cümle gemiler ıskarça yüklü olup asker-i İslâm ile leb-ber-leb idiler.

Gemilerin kayalıkların ve çaşdakları ve zavrakları pâre pâre olup ba‘zı gemiler talattum-ı deryâdan su eyledikleri ecilden bi’z-zarûrî yine tekrâr rûzgâr-ı zorkârın önüne düşüp seksen mîl gitdiğimiz yeri üç sâ‘atde gerü dönüp ale’s-sabâh yine tekrâr,

Menzil-i cezîre-i Istandiye sâhilinde lenger-endâht olup yatdık, ammâ cânım kalyonlar bu muhâlif rûzgâr-ı zorkâra aslâ bakmayup rûzgâr-ı feleğe karşu koyup İslâmbol’a teveccüh etdiler, ammâ yine Sadrıa‘zam bu Istandiye adasında bir gün bir gece meks edüp kıyıca muhâlif giden kadırgalar gelüp yine cem‘-i vefîr olup karşu Kandiye vezîrinden ve a‘yân [u] eşrâflarından Sadrıa‘zam kayıklar ile vâfir hedâyâlar ve kirazlar ve vişneler ve gûnâ-gûn âbdâr meyveler ve kemer suları gelüp andan yine ertesi gün nefîr-i rıhletler çalınup seksen mîl muvâfık eyyâm ile gidüp,

Evsâf-ı cezîre-i ibret-nümâ Santoronlar

Üç aded adacıklardır, ammâ büyüğü yigirmi mîl ihâta eden adadır. Kal‘asını sene (–) târîhinde Süleymân Hân asrında Piyâle Paşa feth etmişdir. Mâ-tekaddem Venedik elinde olup Ciniviz binâsıdır. Bir latîf sarp kaya üzre bir Şeddâdî taş binâ bir kal‘a-i ra‘nâ küçük sûr-ı üstüvârı vardır kim dâ’iren-mâdâr cirmi yedi yüz aded adımdır. Bir kapusu var. İçinde elli kadar evleri ve dizdârı ve neferâtları ve nâ’ib-i şer‘îsi olup kapudan paşa hükmünde idi yine kapudanlara hâs kayd olunup ma‘mûr olmak fermân olundu.

Cümle halkı Urûm keferelerdir. Kandiye kal‘ası ibtidâ feth olunca bu re‘âyâların hedâyâlarıyla on gemi kireçleri imdâd gelüp iki pâre bâğ-ı İrem-misâl köyleri vardır, ammâ limanı yokdur. Her kankı rûzgâr eserse gemiler bu cezîrelerin bir tarafında demir bırağup yatırlar. Sekiz aded rûzgârdan sığınılır hudâyî limanları vardır.

Ammâ Küçük Santoron ile Büyük Santoron adaları mâbeynlerinde hikmet-i Hudâ bir

adacık peydâ olup yıldan yıla bi-emri Hayy-ı Kadîr ol cezîrecik büyüyüp üstünde zirâ‘at olunup gâyet latîf toprağı olup bu cezîre halkı anda bâğ u bâğçeler inşâ etdiler.

Der-beyân-ı ibret-nümâ-yı sun‘-ı Hudâ-yı Bârî

Bu cezîre-i Santoronlara karîb yine Santoron adası derler bir bî-menâfi‘ bir ada var idi. Dâ'iren-mâdâr yedi mîl ihâta ederdi. Hikmet-i Hudâ sene (–) târîhinde günlerde bir gün ol mezkûr ada münharık olup gece ve gündüz âteş-i Nemrûd içinde kalup dûd-ı siyâhı evc-i âsımâna peyveste olup cemî‘i rûy-ı arz ve cümle rûy-ı deryâ el-hâsıl rub‘-ı meskûn aydınlık olup geceli ve gündüzlü bî-hadd ü lâ-gâyet toplar atılırdı. Ne gûne toplardır kim her bir top atıldıkda cemî‘i cezîre-i (…) büsbütün lerzenâk olup cemî‘i dünyâ halkı havf ü haşyet çeküp kıyâmet alâmetidir derlerdi. Hattâ her topların sadâsı Hudâ hakkıyçün eyle sît u sadâ verirdi kim sâ‘ikasından edîm-i arz dir dir ditrerdi. Kâr-ı insân topunun sadâsı üç sâ‘atlik yerden öte yâhûd bir merhale yerden ziyâde yerde işidilmek ihtimâli yokdur. Ve rûy-ı semâda kaçan gök gürlese bir günlük yoldan öte işidilmek muhâldir.

Ammâ hikmet-i Bârî bu cezîrenin kudret-i Hak toplarının sadâları yedi iklîm ve çâr-kûşenin Irâk-ı Sıfâhânında ve Belh [u] Buhârâ ve Îrân u Tûrân ve Çîn ü Mâçîn ve Fağfûr ve Hıtâ vü Hoten ve *[330a]* kûh-ı Elburz ve kûh-ı Demâvend ve kûh-ı Alman'da işidilüp cemî‘i dünyâ halkı "Eşrât-ı sâ‘ât alâmetleridir" deyü havfe düşüp tazarru‘ u nâlişler edüp niçe kerre yüz bin ibâdullâh her gûne muharremâtlardan tâ'ib ü tâhir olup vasıyyetler etdiler.

Hattâ bir gün bir gece bu Santoron cezîresinde eyle toplar atıldı kim Leh vilâyetinde bir şehir yere geçdi ve Maskov diyârında Heyhât sahrâsının bir mahalli yere geçmiş. Bu abd-i hakîr Dağıstân pâdişâhı Sultân Mahmûd Hân-ı Şemhâl'den izin alup Maskov vilâyetine giderken yere geçen zemîni görmek müyesser olup azamet-i Hudâ eyle bir hafr-i azîm idi kim tâ çâh-ı gayyâ-misâl ka‘r-ı zemîni görünmez bir derk-i esfel idi. Âhır-ı kâr bu hafrin yedi konak çevresin deverân edüp gûyâ cehennem derelerinden bir hafr-i azîm idi.

El-hâsıl bu Santoron adası nâr-ı Hudâ ile ihrâk olup kudret topları atılup sâ‘ikaları tâ vilâyet-i Donkarkız ve vilâyet-i Danimarka ve İşfet ve Korol'da ve Yenidünyâ‘da ve Lonçat'da ve İngiltere'de ve Ungurus'da ve İslovin ve Macar ve Erdel'de ve Eflak ve Boğdan ve Kırım'da ve Dağıstân ve Türkistân ve Abaza ve Çerkezistân'da ve Lazistân ve Gürcistân ve Kürdistân ve Acemistân ve Hindistân ve Irâk-ı Arab'da ve Irâk-ı Acem'de ve Irâk-ı Dâdyân'da ve Bağdâd ve Basra ve Lahsa ve Yemen ve Aden ve Habeş‘de ve Tübbet(?) ve Funcistân ve bilâd-ı Sûdân ve Kırmanika ve Bağaniski ve Daco ve Rümeyletü‘l-hımâl'de ve Bornu Arabları ve Berberistân ve Afno ve Fes ve Merânkûş ve Telemsân ve Tanca ve Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus ve Mısır ve Kudüs ve Şâm ve Anatolu ve Rûm'da ve Kızılelma'da ve Dib Frengistân'larda ve'l-hâsıl cemî‘i ekâlîmlerin büldân-ı azîmlerinde ve cemî‘i sâhil-i Bahr-i Sefîd ve Bahr-i Ummân ve Bahr-i Harez ve Bahr-i Kulzüm ve Bahr-i Hürmüz ve Bahr-i Okyunûs ve Bahr-i Mağaylan ve Bahr-i Zulumât kenârlarında olan şehirlerde Santoron adasının kudret topları atıldığı istimâ‘ olunup Rûm vilâyetinde kıyâmet kopuyor derlermiş.

Hattâ bu Santoron adasının yanan taşları hammâm kubbeleri ve câmi‘ kubbeleri gibi taşları Kandiye lağımı gibi hevâya perrân atılup cemî‘i taşları deryâya düşüp cemî‘i dünyâ

deryâlarına müstevlî oldu.

Ammâ hikmet-i Hudâ ne gûne yanmış taş idi kim hammâm kubbesi kadar taşları bir ma‘sûm-ı nâ-resîde götürmeğe kâdir olup beyâz pembe-misâl göz göz taşlar rûy-ı deryâda şinâverlik edüp aslâ deryâya batmayup tâ kûh-ı Kâf’a ve Bahr-i Zulumât’a varmış kav gibi taşları niçe yıl rûy-ı deryâda sekiz rûzgârda pâre pâre şinâverlik edüp taşlar gezerlerdi.

Hattâ Septe boğazından taşra deryâ üzre taşlar yüze yüze Bahr-i Muhît’e çıkup tâ Bahr-i Malgayan’dan Yenidünyâ‘ya ve şark tarafın[d]a Bahr-i Ummân içre tâ Çîn ü Mâçîn deryâsına ve bir keskin lodos rûzgârlarıyla taşlar İslâmbol’a andan Karadeniz ile tâ Azak kal‘asında Ten suyuyla tâ Maskov vilâyetine ve Kili kal‘ası boğazından nehr-i Tuna ile tâ Alman diyârlarına bu Santoron taşları âb-ı revânlar ile gidüp cemî‘i dünyâ halkına Cenâb-ı Bârî sun‘ın ızhâr etmeğiçün yanmış taşları gönderüp herkes ta‘accüb-künân olup engüşt ber-dehen olurlardı.

Hattâ İslâmbol limanına niçe bin hammâm kubbesi kadar taşlar deryâ üzre şinâverlik ederek gelüp niçe yüz bin taşları pâre pâre edüp hammâmlarda ayak taşı ederlerdi. Sünger gibi göz göz bir gûne suya batmaz hafîf taşlar idi kim gûyâ kav idi. Hakîkatü‘l-hâl bir değirmen taşı kadar bir taş parçasın beş yaşında bir oğlan kaldırır idi. Bir garîb temâşâ-yı sun‘-ı Hudâ idi kim bu adanın âteşi şiddetinden yanına on mîl alarka gemiler varsa yelkenleri münharık olurdu. El-uhdet ale’r-râvî.

Ve ol zamân sâ‘ika-i topları cümle istimâ‘ ederdim, ammâ hamd-i Hudâ bu 1081 sene-i garrâsında cezîresini ve göl gibi olan zemîni hafirlerin hakîr görüp âlem-i hayretde kaldım. Âye[t]: [103] Ve bu ce[zî]re âteş-i kudret ile münharık olalı sene (–) olup hâlâ bizler gördükde yine zemîninin harâreti var idi. Sadrıa‘zam dahi bir filikaya binüp cümle temâşâ edüp âlem-i hayretde kaldı.

Ba‘dehu bu cezîrede cümle Mora vilâyetinin a‘yân-ı kibâr ulemâ ve sulehâları ve niçe yüz re‘âyâ vü berâyâları Manya vilâyeti kâfirinden şikâyet etdiklerinde Sadrıa‘zam-ı müdebbir [104] deyüp cemî‘i vüzerâ vü vükelâlar ile müşâvere edüp Manya vilâyeti feth olunmasın fermân edüp ibtidâ,

Der-tahkîk-i şürû‘-ı gazâ-yı Manya

Evvelâ Eğribozlu Köse Semiz Alî Paşa’ya Sadrıa‘zam dîvân-ı pâdişâhîde bir semmûr kürk geydirüp,

“Sa‘âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh seni Manya gazâsına serdâr etdi” deyüp tenbîh [ü] te’kîdler edüp on iki pâre kadırgalar ile deryâ paşalarından Mahmûd Paşa’ya ve Maryoloğullarından Mustafâ Paşa ve Abdî Paşa ve ***[330b]*** Hasan Paşa ve Cıgaloğlu ve sâ’ir deryâ beğleri âmâde olup bir oda yeniçeri ağası ve bir ota topçular ağası ve bir ota cebeciler ağası ve beş aded sancak beğleri ta‘yîn olunup evvelâ Mora paşası Hasan Paşa ve Misistre sancağı ve Eğriboz sancağı ve İnebahtı sancağı ve Karlıeli sancağı ve Yanya sancağı ve Tırhala sancağı paşaları askeriyle ve cümle tîmâr ve ze‘âmet erbâbları cümle cebelü askerleriyle ve bu altı aded sancaklarda olan yüz on aded kılâ‘ların nısf askerleriyle ve bu altı aded mezkû[r] sancakların yüz elli aded kadılık yerde (binden ve) binden yüz bine varınca eli berâtlı tekâlîf-i örfiyye müslim ve müsellem olan sığâr u kibâr yeniçeri ve topçu ve cebeci ve kuloğlu ve gayri kullar ki ol kazâlarda sâkinlerdir,

cümle ata dona ve bisâta mâlik olup askerî geçinen altı sancak yerde on iki bin asker dahi Manya gazâsına me'mûr olup altı aded mezkûr sancaklarda on iki bin aded re'âyâ vü berâyâlar ve ırgat ve neccâr ve bennâ ve çerâhorlar Manya'ya gelüp taş ve kireç ve keraste taşımalarıyçün emr-i şerîfler Serdâr Alî Paşa'ya fermân-ı âlîşânlar verilüp yine kendinin iki pâre kadırgalarıyla ve oğlunun iki pâre kadırgasıyla Alî Paşa'ya Mora eyâleti ser'askerlik ile ihsân olunup Moralı Zekeriyyâ Efendi ordu kadısı ta'yîn olunup fermân-ı şehriyâriyle mâl defterdârı ve ordu emîni ve nüzûlât emîni ve sürsat ağaları ta'yîn olunup bu abd-i kemteri dahi Sadrıa'zam huzûruna kığırup Kandiye altında fetihnâme tahrîr etdikde,

"An-karîb seni bir işe mübâşir ideriz, dediğim işde bu gündür kim cümle guzât-ı müslimîne Manya gazâsında hidmet edüp nüzûlât sürsat kitâbetin edüp cemî'i guzâtın ta'yînâtların istikâmet üzre verüp İnşâallâhu Te'âlâ ba'de'l-feth kal'a binâ olundukda kal'alara târîhleri mermerler üzre kazup ve kal'aların resimlerini mâ-vaka'ları üzre cemî'i ebrâcları, dervezeleri ve tabyalarıyla ne eşkâlde inşâ olunduğunun tasvîrler[in] müzehheb ile tahrîr edüp pâdişâhımız içün ve inşâallâh bizim içün câmi'ler binâ olundukda ilm-i mîkât üzre be-dürüstî kıblelerin râst edüp musanna' târîhler idesin" deyü niçe bunun emsâli teklîf-i mâ[lâ]-yutâk teklîfler etdikde havfimden "Yok" diyemeyüp "El-emrü emrüküm" dedikde hakîre bir kîse harc-ı râh ihsân olunup beleğan mâ-belağ ta'yînâtlar dahi in'âm olunup hakîri Sadrıa'zam, Serdâr Alî Paşa'ya "Evliyâ'yı gözet" deyü sipâriş buyurdular.

Bu hakîrin Mora'da esbâbları ve hüddâmları [ve] atları olduğundan Mora'ya gitmeden ve bir kîse guruş ihsândan hazz etdim, ammâ üç yıl Kandiye gazâsın şeb [ü] rûz çeküp kuş-ı cânım gücile halâs etmişken tekrâr soluk almadan bir dahi Manya gazâsı cengine gitmeği müşâhede edüp,

"İlâhî havl-i kuvvet [ü] kudret sendendir, suhûletle şu Manya vilâyetin feth etmeği müyesser eyle" deyü bir teveccüh-i tâm edüp tevekkül-i Hak oldukda sad[rı]a'zam hakîre bir hil'at-i fâhire geydirüp cümle a'yân-ı kibârdan harc-ı râh ihsân [u] in'âmlar alup cümle velî-ni'am efendilerimizle vedâ'laşup husûsan Sadrıa'zam kethudâlığından çıkma Haleb vâlîsi İbrâhîm Paşa'ya Karakaş Alî Paşa Konya'dan Mısır sadaka olunmuşdu. Anların dahi ihsânın alup,

"Evliyâm elbette bana Mısır'a gelesin seni Ka'be'ye göndereyim" deyü buyurdular.

İşbu sene 1081 târîhinde Manya vilâyeti gazâsına gitdiğimiz menâzilleri ve cezîreleri beyân eder

Evvelâ *bism-i İlâh* ile cezîre-i Santoron'dan mâh-ı Muharrem'in onuncu çehârşenbe gün sadrıa'zamdan on iki pâre kadırgalarla ve otuz pâre balkarmata {nâm} firkatelerle ayrılup başka bir top u tüfeng şâdımânları edüp cezîre-i Santoron'dan cânib-i garba yigirmi mîl gidüp,

Menzil-i cezîre-i Hırıstiyânlar: Donanmamızla bunda lenger endâht olup temâşâ etdik. İki aded adacıklar. Andan gece ile azîm fırtınalar çeküp hamd-i Hudâ halâs olduk. Bu cezîrecikler ma'mûr değillerdir. Birisi yedi mîldir, birisi beş mîldir ve bî-nef' kayalı ve suzuz adacıklardır, ammâ a'lâ yatak yerleridir.

Andan 3 mîl yıldız cânibine gidüp,

Cezîre-i İnyoz: Tokuz mîl ihâta eder bir şîrîn adadır. Ve bâğ u bâğçeli ve ma‘mûr kurâsı olup âb [u] hevâsı gâyet latîf olup kal‘ası olmayup sekiz rûzgârdan emîn bir vâsi‘ limanı var kim yüz pâre gemiler alır.

Andan lodos cânibine teveccüh edüp 8 mîl gidüp,

Cezîre-i kal‘a-i bâlâ Değirmenlik

Sene (–) târîhinde Süleymân Hân asrında Sakız cezîresin feth eden Koca Piyâle Paşa bu cezîreyi Venedik elinden feth edüp hâlâ Süleymân Hân'ın tahrîri üzre eyâlet-i Kapudan Paşa olup hâssıdır kim başka hâkimi vardır ve yüz elli akçe kazâdır. Mâ-tekaddem müselmânları var imiş, ba‘de tağyîri's-sulh kadısı ve müselmânları ve ağası harâccısı firâr edüp kâfiristân olmuşdu.

Hâlâ Kandiye feth olduğu ânda cümle *[331a]* müselmânları ve kadı ve ağaları gelüp mansıb-ı âlîlerine ve herkes hânedânlarına mutasarrıf olmuşlar. Ammâ re‘âyâ kefereleri Malta ve Manya keferelerinden eşedd Rûm-ı bûm kefereleri vardır, ammâ şimdi kefereleri bize istikbâle çıkup vâfir hedâyâlar getirüp mutî‘ münkâd olup Manya fethine ırgat ve neccâr ve bennâ ve mühimmât getirmeleri fermân olunup bir gece anda müsâfir olup cezîreyi seyr [ü] temâşâ etdik. Bu Değirmenlik cümle üç aded adalardır. Birine,

Cezîre-i Liminoz derler, şark tarafına bir mîl ba‘âd cezîrecikdir. Andan garb tarafına bir mîl mesâfe,

Cezîre-i Küçük Değirmenlik; ammâ bu ma‘mûr değildir. Ancak gayri adaların koyunları ve keçileri otlayup acâ'ib ü garâ'ib siyâh değirmen taşı ve mâvî taşları çıkar, acâ'ib ma‘âdindir kim cemî‘i diyâra değirmen taşları bundan gider. Ammâ,

Büyük Değirmenlik adası: Dâ'iren-mâdâr seksen mîl ihâta eder. Birkaç pâre Urûm köğleri var, gâyet ma‘mûr kurâlardır lâkin cümle Urûm re‘âyâları Freng şapkası gibi siyâh Eflâtûniyye geyer ankâ bâzergân kefereleri vardır. Kal‘ası evc-i semâya kehkeşân-âsâ ser çekmiş bir yalçın kaya üzre bir sarp küçük kal‘acıkdır. Ammâ cümle neferât kulları kefereleridir, ammâ top u tüfeng ve cebehâneleri yokdur. Şimâle nâzır bir hudâyî limanı ve âb-ı hayât suları ve lezîz kuyuları ve iki yüz pâre gemi alur limanı vardır. Her zamân yaz u kış bu limanda Venedik donanması yatup etrâf adaları urup harâb u yebâb edüp harâc alırdı. Gâyet mahsûllü mahbûb adadır kim lodos cânibleri beyâz yarlı yerlerdir. Dağları cümle kırmızı yalçın kayalardır ve kâfirleri gâyet mel‘ûndan eşedd mel‘ûnlardır. Andan ana muttasıl,

{Sitâyiş-i cezîre-i Liminoz}

Cezîre-i Liminoz'da sulanup temâşâ etdik. Bunda dahi deryâdan bir ok menzili ba‘îd bir bayır üzre bir köhne kal‘ası var. Dâ'iren-mâdâr cirmi beş yüz adımdır. Ve cümle kârgîr binâlı dâr-ı menhûs hâneleri var. İçinde kulu ve cebehânesi bunun dahi yokdur, ammâ bu ada kefereleri Venedik küffârı donanması havfinden kal‘a içine girüp mütehassın olurlar imiş. Kal‘anın ağaçlardan kapuları olup handaksız bir kal‘acıkdır. Taşrasında bir ma‘mûr taş binâlu köyü vardır. Bunun dahi Büyük Değirmenlik gibi yel değirmenleri çok olduğundan Değirmenlik cezîresi derler. Kulle-misâl âsiyâb-ı bâdlardır. Bunda dahi âb-ı hayât sular ve kuyular ve cümle kal‘a-misâl evlerde su sarnıçları vardır.

Bu cezîre-i Liminoz kal‘asın dahi seyr [ü] temâşâ edüp sulanup gitmek sadedinde iken üç pâre paturuna nâm kâfir kalyonları önümüz alup vâfir kovdu. Hemân donanmamız gemilerinde Serdâr Alî Paşa üzerlerine avanta edince hamd-i Hudâ küffâr bir tara[fa] pocalayup bizler hâzır-bâş bulunup eyyâmımız dahi müsâ‘id olup bir tarafa bizler de gidüp küffâra eyyâm muhâlif olup yelkenlerin ısdınkalarına urup serdemend yatdılar.

Hamd-i Hudâ ne anların bize ve ne bizim anlara bir zararı isâbet etmeyüp biz dahi bire meded Allâh deyüp giderken hemân cezîre-i Liminoz değirmenlerinin burnundan önümüze bir kâfir firkatesi çıka geldikde derhâl küffâr donanmamızı görüp bir cânibe pocalayup firâra yüz dutucak hemân ol ân Zekeriyyâ Efendi serdâra

“Bire meded sultânım! Şu kâfirlerin üstlerine varup şu firkateyi alalım” dedikde serdâr eyitdi:

“Şimdi biz anı kovsak ol firkate gerüdeki kâfir kalyonları üzre düşüp ceng-i azîm olmak iktizâ eder” deyüp yine orsa orsa küffâr firkatesi üzre varırken hakîkatü‘l-hâl firkate bir yelken dahi açup ân-ı vâhidde kuş gibi uçup mukaddemâ görünen kâfir kalyonlarının yanlarına doğru gitdi ve cemî‘i küffâr cengâverleri küre[ğe] girüp ka[lyo]nlara cân atdı. Bu mahalde bizim gemilerde olan guzât-ı müslimîn meşveret edüp

“Bunu kovmak ma‘kûl değildir. Belki deminki kalyonların firkatesidir ve belki sulh [u] salâh içün tecessüs eder firkate ve kalyonlardır” dediklerinde taraf taraf,

“Ma‘kûldür, yolumuzdan kalmayalım. Hemân erken bir limana girelim” deyüp pupa lodos rûzgârıyla 21 mîl gidüp,

Der-sıfat-ı eşkâl-i cezîre-i Şifnoz: Sene (–) târîhinde Süleymân Hân asrında Palak Mustafâ Paşa kapudan iken feth etmişdir. Hâlâ Kapudan Paşa eyâletidir. Hâkimi ve kadısı ve nâ’ibi olup ma‘mûr cezîredir. A‘lâ yataklı limanı ve bir metîn kal‘ası ve bâğları ve bâğçeleri ve âb-ı hayât suları ve dağlarında keçileri (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu cezîre-i Şifnoz girdâ-gird yigirmi mîldir ve yigirmi mîle karîb yıldız üzre gidüp,

Der-medh-i cezîre-i Serfoz: (–) (–)

………………(1 satır boş)………………..***[331b]***

Andan yine lodos ile gidüp kâmil otuz mîlde eyyâm-ı müsâ‘id ile,

Der-vasf-ı cezîre-i Ermiye: Sene (–) târîhinde Süleymân Hân asrında Kâsım Paşa Anapoli ve Benefşe kal‘asın feth etdiği sene bunu dahi Venedik elinden feth edüp Kapudan Paşa hükmünde yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır.

………………(1.5 satır boş)………………..

Andan yine lodos üzre gidüp,

Der-manzara-i cezîre-i Kargacık: Bir vîrân ıssız adadır ammâ mukaddemâ amâr imiş. Mora cezîresinin Benefşe kal‘asından bu ada seksen mîldir kim görünür. Andan yine lodos ile elli mîl Mora kıyıları görünüp,

Cezîre-i Çamlıca: Mâ-tekaddem yetmiş yedide tavsîf olunmuşdur.

Andan **cezîre-i Doluca** adaları arasından geçüp Anapoli körfezi içinde Tolom

adaları önünden geçüp sekiz mîl dahi yıldıza gidüp sene 1081 mâh-ı Muharrem'inin on ikinci Cum'a gün hamd-i Hudâ toplar ve tüfengler atup şâdımânlar ederek,

Menzil-i kal'a-i liman-ı Anapoli'ye girüp lenger-endâht olup cümle konaklara girüp vâsıl-ı selâmet olduk *el-hamdü lillâh.*

Mâ-tekaddem yetmiş yedide cezîre-i Girid'e geçerken bu kal'a-i Anapoliye ta'rîf ü tavsîf olunmuşdur. Hamd-i Hudâ üç yıldan berü beş aded atlarımız ve üç aded gulâmlarımız ve cümle esvâblarımız bî-kusûr ve lâ-kesîr bulup Alî Paşa efendimiz dellâ[la] nidâ etdirüp her me'mûr olan sancaklara ve kılâ'lara kapucubaşıların gönderüp Manya seferi mühimmât [u] levâzımâtların görüp sâ'ir kadırgaları limana bağlayup,

"İnşâallâhu te'âlâ ba'de'l-feth Manya limanına dolaşup fermânım üzre gelesiz" deyüp tenbîh ü te'kîdler edüp sâ'ir mühimmâtları hâzır etmeğe mübâşeret etdikde hakîr Zekeriyyâ Efendi ile,

Sürsat zahîresiyçün Gördüs kazâsına gitdiğimiz yolları beyân eder

Evvelâ Anapoli'den nîm sâ'at şimâle gidüp,

Menzil-i karye-i Kuçiya, andan semt-i garba **Arhoz kal'ası** sahrâsı içre ma'mûr u âbâdân çiftlikleri ve kurâları geçüp ve **Aya Yorgi boğazın ve yaylağı**n 6 sâ'atde aşup,

Menzil-i karye-i Kurita: Zekeriyyâ Efendi çiftliğidir.

Andan cânib-i şimâle (–) sâ'at dahi gidüp,

Menzil-i kal'a-i Koritoz ya'nî hisâr-ı üstüvâr Gördüs: Bu dahi mâ-tekaddem yetmiş yedide memdûhdur, ammâ şimdi bâğlarında ve niçe yerlerinde Zekeriyyâ Efendi ile aceb zevk u safâlar edüp ve Voha çiftliğin temâşâ edüp leb-i deryâda,

Çehrez limanı: Mora cezîresinin Atina körfezi boğazı iskelesidir. Anda hikmet-i Hudâ bir iki yıldan berü firâr eden memlûkümüz bulup aldık. Hudâ yine ihsân edüp ba'dehu Gördüs'den atlarımıza binüp Serdâr Alî Paşa'nın fermânları üzre mâh-ı Saferü'l-hayrın ibtidâ günü kalkup ol ânda,

Menzil-i kal'a-i Gördüs'den sene (–) târîhinde Manya gazâsına gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ Gördüs'e iki sâ'at karîb,

Evsâf-ı kal'a-i Ayyori: Ya'nî Aya Yorgi kal'ası demekdir. Sene (–) târîhinde Ebü'l-feth Sultân Mehemmed feth edüp vîrân etmişdir. Kal'ası bir sivri kaya üzre havâleli bir küçük kârgîr binâ bir kal'acıkdır, ammâ içinde âbâdândan bir eser-i âsâr yokdur. Ancak dibinde yüz evli bir kefere köyü vardır. Gördüs kal'ası kullarının tîmârlarıdır.

Andan yine kıbleye 3 sâ'atde **Aya Yori boğazı**n aşup yine **karye-i Kuçiya'**ya gelüp andan garba nîm sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i Arhoz: Mâ-tekaddem yetmiş yedide bu dahi vasf olunup anı geçüp 5 sâ'atde âb-ı hayât,

Kaynak-ı İskafiza: Bir âb-ı hayât sudur kim Arhoz hudûdu hâkinde cereyân eder.

Andan 5 sâ'atde Gördüs tarafına gidüp **Partani derbendi**ni ve **karye-i Moholi'**yi geçüp bir sâ'at dahi gidüp,

Kasaba-i Tarapoliçse-i ma‘mûr: Bu dahi yetmiş yedide mufassal memdûhdur. Bunda ibtidâ cemî‘i Tarapoliçse'ye askerî serdârlarıyla bir yere cem‘ olup alay-ı azîm ile Alî Paşa ordusuna fermân-ı serdâr üzre meks etdiler.

Ve yine ol gün Anapoli ve Arhoz ve Gördüs kal‘alarının askerleri alay gösterüp ordu-yı İslâmda meks etdiler. Andan ertesi gün kalkup lodos üzre gidüp 2 sâ‘atde,

Menzil-i sahrâ-yı karye-i Ahırlar: Tîmâr köyüdür. Bir câmi‘i ve yüz aded kiremitli hâneleri vardır.

Andan yine cenûba 6 sâ‘atde bir dağıstân içre dereler ve depeler aşup ve **Sovukçeşme** nâm mahalli geçüp 3 sâ‘at yine cenûba gidüp,

Menzil-i karye-i Râhova: Kefere kurâsıdır ve serbest *[332a]* ze‘âmetdir.

Andan yine 2 sâ‘at cenûba gidüp **Vorilya dağı boğazı**nda,

Karye-i Vorilya: Serbest ze‘âmet kefere köyüdür. Bir kûh-ı serbülend mesîregâh-ı ibret-nümâ yerde olmağile beş sâ‘atlik yerde Misistre şehri nümâyândır.

Andan 5 sâ‘atde yokuş aşağı lodos cânibine enüp **nehr-i İri'**yi atlar ile geçüp bu nehr-i azîm Londar dağlarından gelüp Mizistre sahrâsından ubûr edüp Eloz köyü kıtında deryâya mahlût olur. Bu nehri ubûr edüp cenûb cânibine bir sâ‘at gidüp,

Menzil-i kal‘a-i azîm Mizistre: Misistre dahi derler. Sancak paşası tahtı olduğu mâ-tekaddem yetmiş yedi târîhinde mufassalan medh olunmuşdur, ammâ şimdi,

Ziyâret-i Gerçek Er Sultân âsitânesini ziyâret edüp ehl-i seferiz deyü rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb etdik, zîrâ hadîs-i sahîhde: [105] hadîsi mazmûnu üzre ziyâret edüp isti‘ânet taleb etdik. Hattâ bu abd-i kemterin hâtırına bu ebyât bi'l-bedâhe hutûr edüp kabr-i şerîfinin rûy-ı dîvârına bu ebyâtı tahrîr etdik. Beyt:

Olam dersen garîb âşık cihânda âşık-ı server,

Gelüp bunda ziyâret eyle budur kabr-i Gerçek Er.

Bu şehrin sahrâsında cemî‘i hayme [vü] hargâhlar[la] Serdâr-ı ekrem Alî Paşa-yı muhterem meks edüp cemî‘i asâkir-i İslâm cem‘ olmasına muntazır olup niçe günler zevk u safâlar eyleyüp niçe bin gûne tedârikler görülüp günden güne asâkir-i İslâm deryâ-misâl cem‘ olup bir ay Mizistre hayme vü hargâh [u] bâr [u] büngâhlar ile lâlezâr-misâl zeyn olup ibtidâ ordu-yı İslâm yerinde subaşılar bir ordu-yı bâzâr yerleri tertîb etdiler kim vasfında lisân kâsır ve kalemler kâsirdir.

Ba‘dehu bizim ile geriden bile gelen kırk nefer Manya keferesi elçilerinden Lemberaki Kapudan ve Mihalaki Kapudan nâmân müşrikânlara bizim kadırgalarımızda esîr olan Manya keferesi esîrlerin âzâd edüp berâ-yı hüsn-i tedbîr-i maslahat Manya elçilerine teslîm edüp der-i devlet tarafından Zekeriyyâ Efendi kethudâsı Ahmed Çelebi'yi Manya'ya ahidnâmeler ile elçi ta‘yîn olunup mezkûr Manya elçileri Manya'ya nâmeler ile irsâl olundukda bir günde varup Manya içre cümle kapudanlar ve papaslar vesvâs-ı hannâslar önünde nâmeler kırâ'at olundukda cümle küffâr-ı mel‘ûn-ı mu‘ânidîn [ü] mütemerridîn,

“Osmânlı bildiğinden kalmasın, niçe kerre yetmiş seksener bin Türk askeri bu dağlarımıza girüp cümlesin kırmışız. Hâlâ kemikleri (…) ovada ve Zarnata altında yığılup yatır. Bu gelecek askeri dahi Îsâ aşkına kırarız” deyü kendi elçilerin ve ıtlâk olan esîrlerin alup bizim elçilerimizi kovup bir köşeye kondurup cümle küffâr bir yere cem‘ olup üç gün üç gece müşâvereden sonra dördüncü gün bizim elçileri getirüp bir azîm dîvân edüp yine nâmeleri ke’l-evvel kırâ’at etdirüp cümle küffâr başlarından şapkaların çıkarup,

“Allâh Kandiye pâdişâhına ve vezîri Ahmed Paşa’ya ömürler versin. Mutî‘ olmamağa ne haddimiz vardır” deyü Manya’nın yetmiş yedi pâre köylerinden yüz yigirmi aded ihtiyâr fecere-i müşrikîn kefereler cümle makremelerin gerdenlerine takup sene (–) mâh-ı Safer’[in]in (–) gününde Mizistre sahrâsında Serdâr-ı mu‘azzam Alî Paşa’nın pây-i semendine yüzler sürüp bir azîm cem‘iyyet-i kübrâlı dîvân-ı pâdişâhî olup ba‘de’z-ziyâfe tabl-ı harbîlere turralar urulup cümle küffâr,

“El-amân ey Alî Paşa-yı Âl-i Osmân” deyü amân dileyüp cümlesine taraf-ı pâdişâhîden birer çuka ve birer amân makramaların gerdenlerine bend kılınup elli aded güzîde ihtiyâr kefereleri Alî Paşa yanında emânet rehin ve kulağız alıkonup yine tedârikler görülmeğe yevm be-yevm mukayyed olunurdu.

Hikmet-i Hudâ ol gün Alî Paşa’nın askeriyle kethudâsı ve Eğriboz sancağının yedi bin aded pâk ve müsellah ve müretteb güzîde levendât askeri ol gün imdâd gelüp tabl-ı âsâyiş çalarak serâperde önünde alay ile ubûr etdiklerinde Manya keferelerinin elçileri bu kadar asker-i pür-silâhı bu kadar bârgâh-ı ordu-yı Âl-i Osmân’ı görüp engüşt ber-dehen edüp âlem-i hayretde kaldılar.

Bu asker-i İslâm ordu-yı hümâyûn içinde meks etdikleri ân bir kerre gülbâng-ı Muhammedî çeküp ve bir yaylım tüfengler atup Mizistre kal‘ası dahi asker-i İslâma “safâ geldiniz” deyü bir yaylım top u tüfengler şâdımânları edüp Manya’dan elçilik ile gelen küffârlar bu velv[el]e [vü] gulgule-i Rûm’un debdebesin görüp saç ve sakalların yolup vâveledâ dediler.

Bu askerin ardları sıra Bardunya kal‘ası askeri ve dahi ardı sıra Pasova kal‘ası askeri andan Benefşe kal‘ası ceyşi andan Anapoli kal‘ası leşkeri andan Arhoz kal‘ası cünûdu andan Gördüs kal‘ası gâzîleri cümle saf u saf ve mevc ü mevc ve fevc ü fevc mehterhâneleriyle kapudanları ve serdârları tuğ ve sancağ u bayraklarıyla gülbâng-ı Muhammedî çekerek serdâr-ı mu‘azzam otağı önünden alay alay ubûr edüp ordu-yı İslâm içinde meks etdiler.

El-hâsıl bu kadar bin güzîde asker-i İslâmlar biri biri ardları sıra gelüp azîm gülbânglar çeküp ve birer yaylım tüfengler şâdımânları edüp Mizistre-i kadîm dizdâr ve ordu subaşısı kânûn-ı kadîm üzre bu kadar asâkir-i İslâmı Mizistre sahrâsı üzre her askeri yerlü yerlerine ve kollu kollarına kondurup herkes Manya gazâsına gitmeğe âmâde olup günden güne cüyûş-ı muvahhidîn Mizistre sahrâsın pür edüp ba‘dehu taraf taraf nevâhîler ve kazâlar ve sancaklardan salâhorân ve çerâhorân ve ırgat ve ummâller gelmeğe başlayup ellerinde ferhâdî külüngler ve kazmalar ve çapalar ve eyeler ve küsküler alay alay gelüp bir yol tathîr etmek içün Koçova dağları tathîrine Anapoli ve Mizistre *[332b]* ve Ağrıboz kal‘alarının askerleriyle mezkûr ırgatlar ve çerâhorlar Serdâr Alî Paşa kethudâsıyla cümle pür-silâh on bin güzîde asker Manya’nın Koçova yolların pâk edüp top

yolları açmağa gitdiler.

Ve bir koldan dahi Londar ve Şehbâz köyleri yollar tathîr etmeğe Mizistre beği askeriyle ve Gördüs ve Bardunya ve Pasova leşkeriyle Atina kal‘ası dizdâr[ı] Yûsuf Ağa Atina kuluyla Mizistre beğine me’mûr olup mezkûr Londar yolların on bin asker-i İslâm ile tathîr etmeğe revâne oldular.

Ba‘dehu mâh-ı (–) günü yollar tathîr olduğu haberi gelince Mizistre sancağı alaybeğisi üç bin aded güzîde-i pür-silâh erbâb-ı tîmâr askeriyle Mizistre’nin yeniçeri serdârı cümle neferâtlarıyla ve dizdârı kal‘a neferâtlarıyla alaybeğinin bayrağı altında kendü bayrakların küşâde kılup cümle altı bin aded asker ile Mizistre alaybeğisi çarkacı olup konakçı ağa ile Alî Paşa’nın tuğuyla Londar yoluna du‘â vü senâ ile revâne oldular.

Ardı sıra paşanın tuğu konakçı Sarıkabak Hüseyin Ağa bin aded pür-silâh askeriyle alay gösterüp Londar kasabasında meks edüp ertesi gün Alî Paşa deryâ-misâl askeriyle seksen pâre şâhî darbzen topları ve cebehâneleriyle alay-ı azîm edüp *bism-i İlâh* ile *tevekkülen alallâh* deyüp,

Menzil-i Londar kasabasında meks edüp andan kalkup **menzil-i Kalamata** sahrâsında asâkir-i nusret-me’ser ile meks edüp cümle asker-i İslâm cem‘ olmasına muntazır olurlar.

Ammâ bu hakîr ba‘zı mesâlih-i asker-i İslâm içün Mizistre şehrinde kalup işlerimiz tamâm görüp,

Misistre’den kalkup Manya içinden Manya gazâsına gitdiğimiz yol üzre olan ibret-nümâları beyân eder

Evvelâ Mizistre şehrinden cânib-i garba kal‘a içinden baş yukaru Lankada yolu ile 3 sâ‘at bâğ-ı İremler içre âb-ı hayât sular nûş ederek gidüp,

Menzil-i Kârbânsarây: Bir mesîregâh yerdir kim gûnâ-gûn havzlar ve müte‘addid hücreler ile ârâste bir hıyâbân-ı Rûm bir teferrücgâh-ı umûm ve bir def‘-i gumûm edecek ferahfezâ yerdir.

Andan Lankada boğazı içre girüp el-ıyâzen billâh şâhin ve zağanos yuvalı kayalı dağlar ve yaban keçisi yollu mahûf u muhâtara uçurum yerleri ubûr ederken bir Mizistrelinin atı ayağı sivişüp kayalardan aşağı karakuş gibi uçup pâre pâre oldu tâ bu mertebe dıyk ve teng ü dar yollardır kim *ne‘ûzü billâh* böyle yerlerde kâh evc-i semâya ve kâh ka‘r-ı zemîne piyâde olup yürüyerek ve niçe yerlerin emekleyerek geçerek niçe âb-ı hayât suların içerek,

Evsâf-ı vilâyet-i hudûd-ı Manya‘ya dâhil olduk, ammâ bu kurâlar sehel harbe ucuyla mutî‘ kurâ kefereleridir. Ba‘zı zamân öşr-i sultânî verirler, ba‘zı zamân vermezler. Bu mahalleri 7 sâ‘atde sa‘b yaylaları yüz bin renc-i anâ ile geçüp,

Menzil-i karye-i Koçava: Bu köyün civârında şimâle bir sâ‘at karîb **karye-i Secova** nevâhîlerin köylerine Şehbâz köyleri derler. Secova köyünün âlü‘l-âl kirazı memdûhdur.

Bu köğe karîb **karye-i Zerniça** ve buna karîb iki aded kurâlar dahi var, **karye-i Anastasova.**

Bu mezkûr merkûm beş aded kurâlar ki dereli ve depeli yerlerde bâğ u bâğçeli beşer altışar yüz kârgîr binâ kiremit örtülü evli köylerdir. Cümle keferelerinin kârları bâğlardır ve ipekçilikdir.

Ve cümlesi Mizistre sancağına tâbi‘ şekilli ze‘âmet köylerdir, ammâ her zamân harbe ucuyla söyleşir keferelerdir. Sehel sıklet etsen cümle iç Manya vilâyetine gidüp köyleri harâb kalır. Ol ecilden bunlara mudârâ ederler kâh mutî‘ u kâh ısyân şeklin gösterirler, ammâ yine cümle keferelerinin ısyân [u] tuğyânları yine bunlardan hâsıl olur, zîrâ bu altı pâre kurâlardan iki binden mütecâviz tüfeng-endâz kefere çıkar, gâyet ankâ pelîd-i anîd keferelerdir.

Ve bu köylerin şimâlindeki dağların ardında yigirmi pâre Şehbâz köyleri var. Londar kazâsına tâbi‘ şekilli ze‘âmet köylerdir kim her biri beşer altışar yüz aded kal‘a-misâl evli köylerdir kim cümle ze‘âmetlerdir. Evvelâ,

Karye-i Durah: Acemzâde Re’îs Efendi köyüdür.

Ve **karye-i Avavoz:** Bu dahi ze‘âmetdir.

Ve **karye-i Yulanoz:** Bu dahi ze‘âmetdir.

Ve **karye-i Voromoriş:** Bu dahi ze‘âmetdir.

Bu kurâlar cümle Manya vilâyetinin eteğinde şimâl cânibinde vâki‘ olup beşer altışar yüz evli ma‘mûr köylerdir. Bunların kefereleri dahi Manya küffârlarına sehel arkalanup geçinirlerdi.

Bu kurâların cümlesinden salâhor re‘âyâların tahsîl edüp yine cenûb tarafına 5 sâ‘atde sengistân uçurum yollar üzre baş aşağı (–) sâ‘at dahi gidüp,

Menzil-i kal‘a-i Kalamata

Ya‘ni kala matyam demekdir. Mâ-tekaddem yetmiş yedide evsâfı mufassalan merkûmdur kim tekrâra hâcet yokdur.

Ammâ şimdi hikmet-i Hudâ hakîr vardıkda Serdâr-ı zafer-şi‘âr Alî Paşa Kalamata sahrâsında meks etmeğe gelirken Kalamata kal‘asının dizdârı ve Kapudan Paşa hâs ağası ve kadısı ve cümle şehir a‘yânı ve cümle kal‘a neferâtları serdârın istikbâline alay-ı azîm ile çıkdıklarında hakîr dahi bile varup kal‘adan azîm top şâdımânları olup Alî Paşa zîr-i kal‘ada meks etdikde hakîr bulunup cümle tahsîl etdiğimiz salâhor ve çerâhor re‘âyâları defter ile çeribaşılara ve yüzbaşılara teslîm edüp haymemizle dâ’iremizde meks etdik.

Ol gün Manya ve Zarnata küffârlarının eşbehleri gelüp pîşkeş ve hedâyâların ser‘askere verüp ihsân [u] in‘âm [u] istimâletler görüp anların bizim kadırgalarımızda meks etdikleri esîrlerin berâ-yı maslahat verüp Kalamata şehri içinde her bir gelen keferelere birer kefere hânelerin konak verüp ayş [u] nûşa meşgûl olup *[333a]* her bâr iltifât olunup ihsânlar olurdu.

Ol gün Koron askeri ve dörd pâre galyonlar ve ve altı pâre balkarmata nâm firkatelerin zeyn edüp kal‘a-i Kalamata limanında azîm top u tüfeng şâdımânları edüp cümle askerleri kurâya çıkup yine alay-ı azîm ile Kalamata altında ser‘askerin otağı önünden alay-ı azîm

ile pür-silâh ubûr edüp yigirmi aded Koron ağaları serdâra buluşup ordu-yı İslâm içinde konup bir gülbâng-ı Muhammedî çeküp bir yaylım tüfeng şâdımânları edüp âsûde-hâl oldular. Cümle elçiliğe gelen Manya küffârları bu asker-i bî-pâyânı görüp akılları başlarından gidüp perîşân-hâl oldular. Ve ol gün yine Mora'dan ma'zûl Abdullâh Paşa'dan haber geldi kim,

"Biz dahi beş bin asker ile varmak üzreyüz" deyü mektûbları geldi. Ertesi gün sene 1081 mâh-ı Safer'inin (–) günü cümle Manya keferelerinin iş eri ihtiyârları gelüp paşaya buluşup eyitdiler:

"Sultânım sen safâ ve hoş geldin. Cemî'i evlâd [u] ıyâl [ü] ensâbımız ile sultânımın sa'âdetle gelmesine muntazır idik. Cemî'i zamândan berü bu vilâyet-i Manya'ya iki yüz yıldır kim bir İslâm ayağı basmamış ve yollarından geçmemiş. Sarp yerleri balyemez toplar geçer yolları sultânım sa'âdetle ubûr [u] mürûr içün tathîr etmişiz. Lütf edin yarın konakçı ağalar gelüp pâk yollarımızdan ubûr edüp ertesi gün sultânım dahi Zarnata kal'amız altına sa'âdetle gelüp teşrîf buyurun" deyüp zemîn-bûs etdiler.

Paşa-yı kâmkâr dahi bunlara ihsân [u] in'âmlar edüp bu gelen ihtiyâr kefereleri dahi nezâketle rehin alıkoyup Konakçı Ahmed Ağa ile on bayrak asker ve beş bin aded pür-silâh müzeyyen ve müretteb eyleyüp ba'zı koca Manya keferelerin bile [alarak] tuğ-ı pâdişâhiyle konakçı ileri gitmede.

Ertesi gün paşa-yı âkıbet-kâr cümle Manya kocaların göz hapsine aldırup kendüsi *bismillâh* niyyetü'l-gazâ deyüp esb-i sabâ-sür'at-peymâsına süvâr olup yigirmi bin asker ile kendüler hareket etdikde yine Mizistre sancağı beği ve alaybeğisi ileriye beş bin aded pür-silâh güzîde ve piyâde asker ile çarkacı gidüp paşa dahi cümle askeriyle sağ ve sol leşker-i bî-pâyân pür-silâh fitilleri ve elinde zü'l-cenâh-vâr yemîn ü yesârında cüyûş-ı muvahhidîn dağı ve taşları bezeyüp mûr mâra seğirdir gibi kayalardan leşker tırmaşup hâzır u âmâde olarak âheste âheste giderek yedi yerden sancak beğleri tabl [u] kudûm cengi harbîlerin döğerek dağlar ve yollar inil inil inleyerek çatal fitillerin râyihaları cihânı dutarak leb-i deryâ ile reh-i râst be-dürüstî kıble tarafına 5 sâ'at gidüp,

Beş Göz Manya değirmenleri: hemân deryâ kenârında bir yalçın kayadan bir nehr-i azîm çıkup beş yüz âsiyâb masna'ı âb-ı hayât sular çevirüp ol mahalde deryâya karışır.

Bu değirmenlerin bir azîm kullesi var. İçinde iki yüz aded âdem sığar cânib-i erba'ası mazgal delikleridir. Bu değirmenlerin cânib-i erba'aları serâpâ Zarnata kal'alının müzeyyen bâğlarıdır.

Andan yine leb-i deryâ ile cânib-i kıbleye sâfî bâğ u bostânlar içinden ubûr edüp bir sâ'atde,

Der-vasf-ı eşkâl-i liman-ı Zarnata

Ağreb ü garâ'ibden bir limandır kim ağzı garb tarafında kal'a-i Koron cânibine nâzır olup iki yüz pâre gemi alır. İçecek âb-ı hayât suları kayalardan kaynayup çıkar. Yedi rûzgârdan emîn limandır ammâ yıldız rûzgârı gâyet muhâlif dokunur. Ve bir âb-ı hayât suyu dahi yukaru bâğlarından gelir azacık kaynakdır.

Ve limanın şimâli tarafındaki kayalardan bir su çıkar, sehel şorcadır. Yılda bir kerre

kiraz mevsiminde cümle Frengistân'dan firkateler ve kalyonlar ile mübtelâ ve ehl-i özr kefereler gelüp ol sudan içüp on beş yigirmi kerre tahtânî ameller edüp vücûd-ı insâ[n]da olan ilel-i muhtelifelerden cümle safrâ ve sevdâ ve balgamı ve gayri ahlâtları sürüp âdemin için pâk eder. Lâkin Moton ve Koron askeri firkatelerinden kefereler bu suyu huzûr ile içemeyüp niçe bin fıçılar ile bu sudan cümle Frengistân'a su götürüp anda içerler. Gâyet meşhûr-ı âfâk müshil nâfi' sudur kim hekîm şerbetinden a'lâdır, zîrâ Hakîm-i Mutlak'ın sun'-ı kudreti şerbetidir.

Paşa-yı kâmkâr bu limanda cümle askeriyle meks etmişken mukaddemâ Anapoli'de kalan donanmamız cümle askeriyle ve cümle Moton ve Koron ve Holumiç ve Gastun ve Avarin ve Ballıbadra ve İnebahtı ve Aya Mavra ve Pireveze firkateleri cümle askerleriyle pür-silâh imdâda gelüp üç kerre üçer yaylım top u tüfengler şâdımânları edüp Zarnata limanında lenger-endâht olup yatdıklarında ordu-yı İslâm ganîmet oldu.

Bu limandan yokuş yukaru bir sâ'at gidüp,

Karye-i Mandina: Zarnata kal'asının bir mahallesidir kim cânib-i erba'ası bâğ-ı İrem-misâl yüz aded kiremit ve kayağan örtülü kârgîr ve metîn kefere evleridir. Üç aded manastırları ve üç bin tüfeng-endâz kefereleri vardır. Cümle ser-i kârda olan iş erleri ve cümle papasları paşaya gelüp yer öpüp itâ'at edüp azîm ziyâfetler edüp paşaya niçe yüz donluk elvân elvân çukalar ve kumâşlar ve anın misilli hedâyâlar verüp cümle koca kefereler piyâde asâkir-i İslâmın önlerine düşüp gitmede, ammâ asâkir-i İslâm küffârın bu gûne inkıyâdlarına i'timâd etmeyüp "Âyâ bunun sonu neye müncer olur?" deyüp cemî'i asâkir-i İslâm pür-silâh ve hâzır-bâş olup âheste-reviş ile nîm sâ'at yokuş yukaru ***[333b]*** yürüyüş edüp sâfî zeytûnlu bâğ-ı İrem ma'mûrâtlar içre ubûr ederek,

Karye-i Doloz: Bu dahi Zarnata kal'asının tetimmâtından bir mahallesidir. Bir sarp sırt püşte üzre üç yüz aded kiremit ve kayağan örtülü ve mazgal delikli kal'a-misâl evleri var. Cümle bin sekiz yüz aded tüfeng-endâz kefereleri var. Cümle bunlar dahi mutî' [u] münkâd olup paşaya ve cümle askere ziyâfet-i azîmler edüp hedâyâ-yı vâfireler verüp ve asâkir-i İslâma cümle kefereler vesîle olup andan yine cânib-i şarka yokuş yukaru nîm sâ'at bâğlar ve zeytûnlar ve pembe tarlaları içre gidüp,

Der-beyân-ı evsâf-ı muhâsara-i kilid-i kal'a-i Manya, ya'nî hisâr-ı üstüvâr Zarnata

Sene (–) târîhinde Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân-ı Sânî bizzât sa'âdetle Mora cezîresinde Gördüs kal'ası ve Mizistre kal'ası ve niçe kılâ'-ı metîneleri dahi feth [ü] fütûh etdiklerinde Koca Mahmûd Paşa'yı serdâr-ı mu'azzam edüp bu kal'a-i Zarnata'yı feth etdikde câ-be-câ yerlerin mühnedim edüp cümle Manya kefereleri mutî' [u] münkâd olurlar.

Ammâ ba'dehu bu Manya sa'b u sengistân ve iskele-i Frengistân olmak ile küffârları ısyân [u] tuğyân edüp Zarnata kal'asın dahi ta'mîr ü termîm edüp berrde ve bahrde bu âna gelince niçe yüz bin ümmet-i Muhammedleri esîr-i bend-i zencîr ve niçe bin pâre gemileri ahz ü kabza-i teshîr edüp niçe bin pâre kurâ vü kasabât ve kılâ'ları ihrâk bi'n-nâr etmişlerdi. Niçe kerre üzerlerine serdâr-ı mu'azzamlar varup cümle asâkir-i İslâm bu sarplık kayalar aralarında münhezim olup ümmet-i Muhammed'i kırarlardı. Husûsan bir kerre sene (–) târîhinde Yanyalı Arslan Paşa bunda münhezim olup cân kurtulmamışdır.

Ammâ hamd-i Hudâ bu sene 1081 sâl gazâsında Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘ ibn İbrâhîm Hân devletinde bu def‘a-i sânîde be-dest-i Serdâr Alî Paşa bu kal‘ayı ân-ı vâhidde asâkir-i İslâm ile muhâsara edüp derûn-ı kal‘adan küffârın “amân” deyü feryâd [u] figânlarına bakmayup her tarafdan küffâr-ı hâksâra göz açdırmayup küffârın (…) tarafdan suların kesdiklerinde küffâr-ı dûzah-karâr bilâ-ceng [ü] cidâl dendân-ı bedenler üzre “Amân el-amân ey güzîde-i asâkir-i Âl-i Osmân” deyüp beyâz amân bayrakları diküp kal‘a feth oldukda hamd-i Hudâ bu abd-i kemter ibtidâ dalkılıç olup kal‘a kapusu üzre ibtidâ ezân-ı Muhammedî tilâvet etmek bu abd-i kemtere müyesser olup cümle guzât kal‘aya dolup cemî‘i küffâr aman ile taşradakı mahalle köylerine gidüp kal‘a feth olduğuna bu ebyât târîhdir.

Evliyâ bu feth içinde bulunup etdi du‘â,

Âh edüp Manyalı dedi târîhi vây Zarnata.

Sene 1081.

Hamd-i hudâ bilâ-te’essüf böyle bir sa‘b hisâr-ı metîne feth olup memâlik-i İslâmiyyeye ilhâk olunup Mizistre sancağına zamîme olunup üç yüz akçe pâyesiyle mansıbı kazâsı Moralı Zekeriyyâ Efendi’ye sadaka olundu.

Ammâ zamân-ı Sultân Murâd Hân-ı Sâlis’de sene (–) târîhinde Kapudan Kılıç Alî Paşa havfinden bu Manya kâfirleri bu Zarnata’ya bir kat müfîd [ü] muhtasar kal‘a dîvârın taşradan çevirüp dahi vüs‘at üzre etmişler, ammâ mürûr-ı eyyâm ile câ-be-câ yerleri münhedim olduğundan hemân Serdâr-ı mu‘azzam Alî Paşa-yı zevi’l-ukûl asker-i deryâ-misâli bu kal‘aya üşürüp cümle münhedim edüp on iki bin ırgat ve cümle iki bin aded neccâr ve bennâ ve hammâl ile bu kal‘ayı müceddeden binâya mübâşeret etdikde bu abd-i hakîr sa‘d sâ‘ati ve tâli‘-i imâreti gözedüp eymen-i evkâtda cümle ummâlların ellerinde taş ve kireçler ile âmâde olup tamâm sâ‘at-i meymûn müsâdif oldukda “Hayy-ı Hafîz Allâh” deyüp elimdeki taş ve kireçleri kal‘a esâsına koduğumda cümle üstâd-ı ummâl bennâlar dahi ellerinde seng-i hârâ-yı cibiz [ü] hiştleri temellere bırağup hakîr bir kerre gülbâng-ı Muhammedî getirüp sadâ-yı Allâh Allâh evce peyveste olup bir yaylım tüfengler ve bir yaylım toplar endâht olup yedi yerden ceng-i harbî tabıllarına turralar darb olunup kal‘anın esâsı târîhi,

“Hayy-ı Hafîz Allâh” lafzı oldu.

Sene 1081.

İki ayın içinde bu kal‘a müceddeden bir kal‘a-i ma‘mûr ve şîrîn ve metîn ü müstahkem olup gûyâ kal‘a gevher-nigîn oldu. Târîh-i diğer:

Evliyâya biri kalkup sordu ismi târîhin,

İsmine dedi bu seydi(?) kal‘a-i gevher-nigîn.

Sene 1081.

Fi’l-hakîka bir kûh-ı bâlâ-yı serbülend üzre vâki‘ olmağile nigîn denilse vechi vardır. Şekl-i bâdemî vâki‘ olup kıbleden şimâle tûlânîce inşâ olunmuşdur kim bir Şeddâdî dîvâr-ı üstüvâr olup temeli dörd mi‘mâr arşını vâsi‘dir. Ve kadd-i hîtı on iki mi‘mâr arşını âlî olup

dâ’iren-mâdâr cirmi kâmil bin yetmiş adımdır, ammâ handakı yokdur, zîrâ cânib-i erba‘ası yalçın uçurum kayalardır.

Ve cümle iki kat kapuları var, biri şimâl cânibine nâzır olup hakîrin ibtidâ ezân-ı Muhammedî tilâvet etdiğim kapudur kim hâlâ ezân kapusu deyü nâm komuşlardır. İbtidâ guzât-ı müslimîn bu kal‘aya bu kapudan girdiklerinden Fetih kapusu dahi derler. Bu kapunun atebe-i ulyâsı üzre hakîrin mermere kazup altun ve lâciverd ile yazdığım târîh budur:

Avn-i Hakk ile Alî Paşa yapup bu kal‘ayı,

Manya mülkü bî-amân iken olup emn-i emîn,

Evliyâ hayr du‘â ile dedi târîhini,

Hak Te‘âlâ eyleye bu hısnı a‘dâdan emîn.

Sene 1081.

Bu kal‘a içre kat-ender-kat beş yüz aded kiremitli ve kayağan örtülü evler var. Câ-be-câ dıraht-ı müntehâlar var. Bu evleri Alî Paşa ba‘zı keferelerden kendü malıyla alup cümle küffârı kal‘adan taşra kovup kiliselerde olan *[334a]* lâşe-i murdârların dahi taşra çıkardup şehri mülevvesât-ı müşrikînden tâhir etdirüp cümle yedi aded kenîselerin kal‘a ortasındakin sa‘âdetlü pâdişâh içün câmi‘-i münevver binâ etdirüp kubâbları ve minâreleri üzre altun ile mutallâ alemler ile müzeyyen etdirüp birin dahi sadrıa‘zam câmi‘i edüp birin dahi Alî Paşa kendü nâmına câmi‘ edüp Zekeriyyâ Efendi bir mescid inşâ edüp hakîr bir hânkâh-ı Halvetî edüp vâlide sultân içün bir medrese ve iki mekteb ve bir Alî Paşa tekyesi ve bir hammâm ve bir hân ve bir Alî Paşa sarâyı ve Hacı Ahmed sarâyı ve Zekeriyyâ Efendi sarâyı on aded odalar olup altları cümle bir sıra elli aded dükkânlar olup cümle Zekeriyyâ Efendi çârsûsu mescidine vakf olundu.

Ve hakîr dahi üç aded dükkânlar etdirüp tekyeme vakf edüp kal‘a dizdârların nâzıru’n-nuzzâr etdim. Ve dahi niçe gûne imâretler inşâ olunup mîrî su sarnıçlarından mâ‘adâ gine her evde birer su sarnıçları mukarrerdir. Ve niçe şeyler binâ olunmadadır.

Ve bu kal‘a cümle dâ’iren-mâdâr tokuz aded metîn ve kavî tabyalardır, ammâ kıble tarafındaki Kireçhâne tabyası taşlığa havâle olmak ile ol tarafa dörd aded tabyalar binâ olundu kim her biri gûyâ birer gûne sedd-i Kahkahâlardır.

Bu kal‘anın bir kapusu dahi cânib-i şimâle mekşûf olup küçük kapudur.

Ve cânib-i erba‘asında kal‘adan hâric bâğ-ı İrem-misâl dörd aded varoş-ı azîmleri var kim her biri birer kasaba-misâl ma‘mûr mahallelerdir kim her birinde beşer altışar aded manastırları ve kırkar ellişer aded dükkânları olup cemî‘i dağ u râğlarında bâğları bâğ-ı Merâmlardır.

Ve cemî‘i ekinleri el çapasıyla ekin ekilüp cümle yalçın kayalar üzre ümmet-i Muhammed esîrleri toprak taşıyup amelî bâğlar ve bâğçeler içre sedd-i azîmler edüp bâğları ve tarlalarına pembe ve kalımbok eküp yerler.

Hamd-i Hudâ bu diyâr feth olup ümmet-i Muhammed zindânları bu hakîrin re’y [ü] tedbîriyle cümle su sarnıçları olup hamd-i Hudâ cemî‘i küffârlar ümmet-i Muhammedlere

toprak taşıdıklarına göre bir dahi anlara hâlâ taş ve toprak taşıdup kal‘a ve bâğlar ve bâğçeler binâ edüp cümle kenîseleri içinde olan lâşe-i murdârların kendülere taşra taşıdup kal‘adaki câmi‘leri tathîr edüp ma‘bedgâh-ı müslimîn etdik.

Ve bizim esîr olan ümmet-i Muhammedi defn etdikleri hâlâ mekâbir-i müslimîn edüp etrâflarına dîvâr çeküp hudûd ta‘yîn olundu.

Ve kal‘aya enüp çıkacak yolları cümle re‘âyâ vü berâyâlara ve çerâhorlara ferhâdî külüngler ile kayaları kesdirüp arabalar ve balyemez toplar çıkacak şâhrâhlar olup derûn-ı kal‘ada cümle (–) aded balyemez toplar ve bilâ-hisâb cebehâneler ve âlât-ı silâhlar ve sâ’ir mühimmât [u] levâzımâtlar koyup hakîr yollar tathîrine ve cebehâneler konmağa mübâşir idim.

Ve bu kal‘anın aşağısında beş aded dahi varoş-ı azîmleri var kim her biri birer gûne bâğ [u] bostânlı ve nahlistân [u] gülistânlı âb [u] hevâları ve binâları hûb ve mahbûb u mahbûbeleri merğûb cüvânları olup diller ile ta‘bîr ve kalemlerle tahrîr olunmaz.

Ammâ bu kal‘adan aşağı bir ok menzili ba‘îd yerde,

Varoş-ı karye-i Kanbosi

Üç yüz aded kiremitli ve bâğ-ı İremli ve müşebbek bostânlı kal‘a-misâl kârgîr binâlı fevkânî ve tahtânî evleri var. Ve iki manastırı ve yedi aded kenîseleri ve yetmiş aded âb-ı hayât su kuyuları var. Ordu-yı İslâmın nısfı bu mahalde meks edüp azîm çârsû-yı bâzâr olunmuşdu. Bu mahalden kal‘aya niçe bin eşek yükü âb-ı hayât sular taşınırdı.

Bu varoşun bin aded tüfeng-endâz kefereleri çıkar. Bu kefereler kendü papasların katl eylediler kim “Sizin re’y [ü] tedbîriniz ile ‘kal‘ayı Türk’e verüp yine ellerinden alırız’ dediniz, şimdi Türk işte kal‘ayı sengi-i Kahkahâ edüp içine on bin asker koyup bir dahi bu kal‘ayı Türk elinden almak muhâl ender-muhâldir ve hâlâ kal‘a altında elli bin Türk askeri getirdiler” deyü dahi niçe söz sâhibi kefere ihtiyârların bu kâfirler katl eylediler kim aceb mel‘ûn ve bî-dîn kavm-i la‘în olduklarından kal‘a tamâm olunca dörd ay kâmil asâkir-i İslâm bu varoşda evler ve çârsû-yı bâzârlar ve hayme [vü] hargâhdan bâzâr yerleri kurup bir azîm ordu-yı İslâm oldu kim cemî‘i zî-kıymet eşyâlar bî-kıymet bulunurdu.

Ve bu varoşdan yokuş aşağı bir buçuk sâ‘atde sarp yerler ile gidüp,

Varoş-ı karye-i Gaçiça

Bir sarp dağ dâmeninde bir âb-ı hayât kaynak sulu ve hevâsı latîf bâğ-ı Merâm-misâl yüz aded kârgîr binâlı ve kiremit örtülü kal‘a-misâl evlerdir. Manya vilâyetinde Gaçiça güzeli ve zeytûnu memdûh [u] meşhûrdur ve gâyet âşık-perest keratsa avretleri olur. Ve bu Gaçiça’nın beş yüz aded tüfeng-endâz şehbâz kefereleri çıkar, gâyet ma‘mûr u müzeyyen şîrîn köydür. Bir manastırı var, âyende vü revendeye ni‘metleri mebzûldur.

Andan şark tarafına (–) sâ‘at dağlar ve sengistân ve çengelistân kûhlar aşup,

Varoş-ı karye-i Piğa

Bir çukur yerde olmağile lisân-ı Rûmca piğadya demek kuyu demekdir. Hadd-i zâtında âb-ı hayât çâh-ı mâları ve âb-ı zülâl çeşme-sârları ve bî-nihâye bâğ u *[334b]* bâğçeleri ve mahbûb u mahbûbeleri bî-hisâbdır. Ve cümle iki yüz aded kiremitli kal‘a-misâl evlerdir.

Ve cümle beş yüz aded tüfengli kefereleri vardır. Ve yedi aded küçük kenîsecikleri vardır.

Andan yine şarka bir sâ‘at gidüp taşlıklı dereler içre gidüp,

Varoş-ı karye-i Pandalonya nâm bir acâ’ib yaylağ-ı benâm köydür kim bir kûh-ı serbülend yaylağ-ı azîmde vâki‘ olup niçe yüz âb-ı hayât suları cereyân edüp yaylasından yüz binden mütecâviz koyun ve keçileri otlayup gezer bir teferrücgâh yayladır.

Andan bir sâ‘at şimâle **Lankada boğazı**n aşup meğer misli Arabistân’da Nâkûrâ yâhûd Rebve boğazı gibi sarp boğaz ola. İşte Manya küffârlarının ısyân etdikleri bu boğazlara dayanup Âl-i Osmân’a karşu korlar.

Bu Lankada boğazın yüz bin meşakkat [ü] renc-i anâ ile geçüp iki buçuk sâ‘at şarka gidüp **kal‘a-i Mizistre’**dir, ana varmayup andan yine cânib-i garba 10 sâ‘at gerüye dönüp tekrâr **kal‘a-i Zarnata’**ya gelüp bu arada Zarnata etrâfındaki varoşları cümle tahrîr edüp selâmet geldik.

Andan yine cânib-i kıbleye (–) sâ‘at yalçın kayalı dağları aşup,

Evsâf-ı Mila limanı: Elli pâre gemi alur kenârları siyâh yalçın kayalardır, yanaşmak müşkildir, ammâ ufak firkateler yanaşmak kâbildir, lâkin suyu yokdur.

Andan bir sâ‘at kayalı dağları aşup,

Lesinova: Bir bâğlı ve bâğçeli bir küçük ovacıkdır. Bu vâdînin sol tarafı ki şark tarafıdır, bir kûh-ı bâlâ üzre anda[n],

Karye-i Leftini: Sâfî bâğ u bâğçeli köydür, ammâ suları cümle evlerde ve taşra kayalarda sarnıçlardır ve cümle yüz aded kârgîr kiremit örtülü d[â]r-ı menhûslardır, ammâ üç yüz aded tüfengli kefereleri çıkar.

Andan yine cânib-i şarka nîm sâ‘at deryâ kenârıyla gidüp,

Cezîre-i Pırastoz

Beş mîl ihâta eder bir küçük adacıkdır. Sâfî taşlıklı bî-hâsıl cezîre olup yıldız cânibi ucunda bir küçücük kal‘acığı var, içinde ancak üç aded vîrâ[n] kiliseleri kalmış, mâ‘adâ hâneleri yeri nümâyândır. Ammâ sarnıçları çokdur, zîrâ ol taraf köylerinin koyunları ve keçileri bu cezîrede gezüp sularlar.

Sebeb-i vîrânı oldur kim mâ-tekaddem karşusunda olan Koron kal‘ası gâzîleri firkateler ile bu cezîreyi yaka yıka harâb edüp ahâlîleri bir sâ‘at dağlara kaçup bir yalçın dağ üzre karye-i Pırastoz’u amâr edüp sâkin olurlar. Hâlâ bir âb-ı hayât sulu ve bî-hisâb çeşme-sârlı bâğ-ı cihân-misâl bir ma‘mûr karye olup çeşmelerin ayakları aşağısında serâpâ bâğ u bâğçeler ve müşebbek bostânları bî-hisâbdır ve âb [u] hevâsı latîf bir ferah-fezâ yerdir.

Ve üç yüz aded kiremitli kal‘a-misâl evlerdir kim her hâne birbirlerine nâzır olup tüfeng mazgalları var. Cümle sokakları kesme kaya kaldırımdır kim kudretden yekpâre döşenmişdir.

Ve halkı gayri kurâların kefereleriyle dâ’imâ ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl eder yarar mel‘ûnlardır kim ne Malta’ya ve ne Venedik’e belî demez mel‘ûn ve hınzîrdan eşedd

kavmdir, zîrâ karada ve deryâda cemî'i ümmet-i Muhammed'e vâveylâ verüp esîr-i bend-i zencîr eden bir bî-dînlerdir. Niçe bin ümmet-i Muhammed'in ehl [ü] ıyâllerini ve körpe kuzularını ve mahbûbe kızlarını tasarruf ederlerdi. Ve hâlâ yine tasarruflarında niçe ümmet-i Muhammed'in kızları var ammâ bizden saklarlardı. Ve bu karyeden bin beş yüz aded nâmdâr firkate sâhibi tüfeng-endâz kefereleri vardır.

Andan cânib-i şarka bir ok menzili,

Pırastoz manastırı: Gâyet meşhûr deyr-i kebîr-i musanna'dır. Yüz mikdârı papas kıssîs-ı hannâs-ı vesvâsı var kim âyende vü revendelere ta'âmları mezbûldür. Ve bu Pırastoz altında bir kayalı yerde bir küçük limanı var, yigirmi pâre firkate sığar küçük limandır.

Andan şark tarafına üç çeyrek sâ'at gidüp evc-i semâya berâber çıkup ve kâh enüp,

Karye-i Ardovişta

Beş aded mahalle köylerdir. Cümle bin aded kal'a-misâl kârgîr binâ kiremit örtülü evlerdir. Ve cümle sağîr ü kebîr kırk aded kenîseleri ve üç aded manastırları ve cümle evlerinin su sarnıçları ve cümle sûklara nâzır kulle-misâl mazgal delikleri ve bâğ u bâğçeleri bî-hisâbdır.

Ve cümle iki bin beş yüz aded nâmdâr tüfeng-endâz kefereleri çıkar. Cümleden ziyâde eşbehi Yarakari ve Mihalaki ve Lefteraki ve Kiryaki ve Lemberaki nâmân kapudan kefereleri var idi kim Akdeniz'i bunlar firkateleriyle cümle korutmuşlardı ve Manya vilâyetin cümleden korutmuşlardı. Âhir-i kâr şimdi firkatelerin Malta'ya satup mukaddemâ esîr olan ümmet-i Muhammedleri Dib Frengistânlara satmışlar. Ammâ müselmân hâtûnları hâlâ câriyeleri olup dahi çokdur lâkin taşra çıkarmazlar. Hudâ-yı Bîçûn anları da azametiyle halâs ede.

Bu mel'ûnlardan cemî'i Manya küffârları havf ederler, zîrâ cümle bahâdır ve şecî' ve çete kavimdirler. Ve mâbeynlerinde *[335a]* gâyet hasîb ü nesîb geçinir keferelerdir.

Andan yine şark tarafına bir sâ'at gidüp,

Karye-i Kastaniya

Bir dere içre vâki' olmuş cânib-i erba'ası yalçın kayalı ve şâhin yuvalı kurâdır. Cümle üç yüz mikdârı hadîka-i cinânlı ve zeytûn incirli cümle kiremit örtülü ma'mûr köydür, ammâ bir acâ'ib âb-ı hayât kaynak sulu bınarlı şîrîn ve mahbûb u mahbûbesi çok köydür. Ve cümle dörd yüz aded tüfengli kefereleri çıkar. Bunlar dahi Pırastoz keferelerinin elleri altlarındadırlar.

Andan lodos cânibine bir buçuk sâ'at kâh zirve-i a'lâya ve kâh ka'r-ı zemîne enüp,

Karye-i Pılaça

Leb-i deryâya bir ok menzili karîb bir latîf limanı var, yüz pâre gemi alır. Ve limanının kayaları dibinde bir âb-ı hayât sular çıkar. Limanın ağzı lodosa nâzırdır. On bir mîl lodosa karşu Koron kal'asıdır. Ve mezkûr Pılaça karyesi kırk elli kadar kiremitli evlerdir, ammâ Venedik kâfiri ile bey' u şirâ edüp ticâret etmek ile kefereleri gâyet ankâlardır. Ve cümlesi firkateciler idi. Hamd-i Hudâ cümle firkatelerin fürûht edüp İşpanya ve Pulya ve Ciniviz

Frengistânlarına varup gelirler. Ancak beş yüz kadar tüfeng-endâza mâliklerdir. Ve bu Pılaça'ya bir tüfeng menzili ba'îd gidüp,

Karye-i Kutufari ve anın şarkîsinde bir ok menzili yerde **karye-i Lankada**, buna dahi bir ok menzili ba'îd şimâl tarafına sarplıklar ile gidüp **karye-i Nomçin**.

Bu mezkûr dörd pâre kurâlar deryâya yakın olmak ile bizim Moton ve Koron ve Avarin kal'alarının firkateci gâzîleri havfinden birbirlerine yakın konup ma'mûr köyler etmişlerdir. Her biri yüz ve yü[z] ellişer aded kiremitli evlerdir kim her biri kal'a-misâl mazgallı ve kulle-i serâmedli hâne-i menhûslardır.

Bu dörd pâre kurâların bâğ u bâğçeleri cihânı dutmuşdur ve birbirlerine müşâlardır kim aslâ aralarında aralıkları yokdur. Bî-hisâb zeytûn ve incirleri dağları ve taşları zeyn etmişdir. Ve cümle âb-ı hayât kuyuları vardır. Ve dağlarında hâsıl olun palamidi ve pelidi cümle Freng gemilerine fürûht edüp kâr ederler. Ve bu dörd aded kurâlardan cümle iki bin aded tüfengli fecereleri çıkar. Köyleri mutî' oldu, ammâ bir lu'b ile bu kâfirlerin cümle ellerinden tüfenglerin dahi almak müyesser [ola]. *Âmîn ve yâ mu'în ve yâ Mühîn.*

Andan bu karyelere bir sâ'at kıble tarafına karîb,

Karye-i Ayo Varvara: Bir yalçın kayalı dağ eteğinde yüz evli ve yüz tüfengli kefereleri var. Bâğ u bâğçeleri ve âb-ı hayât suları yayladan gelir âb [u] hevâsı latîf küçük köydür.

Ve bunun garb tarafına bir buçuk sâ'at gidüp,

Karye-i Mila: İki yüz aded kârgîr kiremitli kal'a-misâl evli ve iki manastırlı ve bâğ u bostânlı ve âb-ı hayât çeşme-sârlı ve üç yüz aded tüfeng-endâzlı köydür.

Andan yine taraf-ı kıbleye bir sâ'at sarpda gidüp,

Karye-i Demirhisâr

Lisân-ı Urûm'da Şidrokasro derler. Yüz aded kiremitli müzeyyen ve ma'mûr ve her evde birer kulle mukarrerdir, zîrâ bu Manya kefereleri birbirlerine köy köy hasımlardır kim şeb [ü] rûz ceng ederler. Anıniçün evlerinde birer aded kullelerinde mazgal delikleri olup gâyetü'l-gâye sarp yerde vâki' olmağile Demirhisâr derler.

Ve dağlarında demir ma'denleri dahi vardır, ammâ demirin çıkarmağı bilmezler. Ve ol ma'den dağında zamân-ı kadîmde bir kal'a yeri var, Mağrib pâdişâhı Sultân Mansûr Ayanta kral elinden alup münhedim etmişdir. Hâlâ esâs-ı âsârları nümâyândır.

Ba'dehu küffâr bu kal'ayı amâr edüp niçe yüz sene küffâr mutasarrıf olup dururken sene (–) târîhinde Kılıç Alî Paşa kapudan iken bir gece karaya gemilerden taşra er döküp Manya küffârından on bin aded küffârı esîr edüp kal'asın câ-be-câ münhedim etmişdir.

Hâlâ ma'mûr köğünde beş yüz aded tüfeng-endâz kefereyi tahrîr edüp evleri tahrîr olunmadı, zîrâ gâyet âsî kefereleri vardır. Hattâ sene 1037 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi' asrında Mankortonya ve Kalavra ve Pulya ve Anapolya ve Tementis ve Çiçilya ve İşpanya vilâyetlerini urup nehb ü gâret edüp sâlimîn ü gânimîn bu Manya'yı vurmağa gelen Kapudan Koca Halîl Paşa'yı bu Manya küffârı münhezim edüp niçe bin asâkir-i İslâmı küffâr kılıçdan geçirdikleri guzâtın kemikleri yığın yığın kayalar üzre Demirhisâr

karyesi kurbunda pâymâl-i rimâl olup yatır. Ehl-i İslâmdan ol zamân çok ibâdullâh-ı müslimîn kırmışlar, ya‘nî tâ bu mertebe bahâdır u fetâ kefereleri vardır.

Andan yine kıble tarafına yarım sâ‘at ba‘îd,

Karye-i Kıryopoli

Ne mikdâr hâne idüği ma‘lûmumuz olmayup bunlar dahi tahrîr etmeğe rızâ vermeyüp az kaldı kim sulha muğâyir iş ola, ammâ Allâhu a‘lem iki yüz kadar kal‘a-misâl kiremit ö[r]tülü ve bâğ u bâğçeli evler ola. Dağı ve taşı sâfî zeytûn ve incir ve tut ağaçları ile müzeyyen olmuşdur.

Bunun kıble tarafına nîm sâ‘at gidüp,

Karye-i Kırya Nero

Lisân-ı *[335b]* Rûm’da sovuk su demekdir. Hakîkatü‘l-hâl sularının sovukluğundan mâh-ı Temmûz’da huzûr ile bir yudum içmek ve bir ân âdem elin su içinde tutmak muhâldir.

Ve cümle kal‘a-misâl kârgîr binâ kiremit ve kayağan taşı örtülü yüz elli aded kulleri ve iki yüz aded bahâdır tüfengli kâfirleri çıkar. Ve cânib-i erba‘ası bâğ u bâğçe-i iremlerdir. Âb [u] hevâsı ve binâsı latîf olmak ile mahbûb u mahbûbeleri gâyet şîrîn ve âşık-perest olurlar, ammâ halkı buğday enli esmerü‘l-levndirler.

Andan garb tarafına sengistân dereli ve depeli yerleri 3 sâ‘atde aşup,

Karye-i azîm Vitiloz

Leb-i deryâya vâki‘ bin aded kal‘a-misâl sarp ve kârgîr kulleli ve ma[z]gallı ve cümlesi Şeddâdî binâlı ve serâpâ kiremit örtülü evlerdir. Bu bin aded hânelerden cümle üç bin aded nâmdâr firkateci kefereleri çıkar. Halkı gâyet bâzergânlardır kim cümlesi Freng gibi saçlı olup çoğu siyâh Freng şapkası gibi Eflâtûniyye tartur şapka geyerler, zîrâ şeb [ü] rûz ülfetleri ve bey‘ [u] şirâları cümle Freng-i pür-ceng iledir. Mâ‘adâları kırmızı fes geyüp kırmızı parankona çuka göğüslük ve kırmızı çukadan gümüş düğmeli bağır yeleği geyüp Cezâyir levendi gibi gezerler.

Ve avretleri sâ’ir Manya avretleri gibi değildir. Gayri gûne libâsları ve fisdânları var Cümle mücevher ve zer ü zîvere müstağrak olup dîbâ ve şîb ü zerbâf ve kâmhâ ve dârâyî Freng fisdânları ve Freng pâbuçları geyüp başları mücevher taşlı takyeli olup ba‘z karıları gümüş ve altun taşdan takyeler geyerler.

Bâğ u bâğçeleri ve tut ağaçları ve zeytûnları bî-hisâb olup ipeği(?) gâyet meşhûr-ı âfâkdır.

Ve âb-ı hayât suları ve âb-ı nâb kuyuları ve âb u hevâsı gâyet latîf olup bir manastır-ı azîmi var. İçinde yüz elli ruhbânları olup harâca tahrîr etmediğimizden cihân kadar hazz edüp hakîre vâfir ri‘âyet edüp,

“Hristos hakkıyçün müselmânlar eyi âdemlerdir” deyü zu‘m-ı bâtıllarınca yemîn ederlerdi.

Bu deyr-i musanna‘ın papaslarına tâ Dib Frengistân’dan beher sene niçe kerre yüz bin guruş milyon mâl gelüp âyende vü revendegânlara yedirüp içirüp kondurup göçürürler.

Hattâ Kuds-i Şerîf'de olan Nasârâ Kumâmesinden dahi bu deyre hedâyâ gelir, zîrâ bu Manya Âl-i Osmân vilâyeti içinde olup Osmânlı ile harb [ü] kıtâl edüp ser-fürû etmediklerinden ve beher sene niçe bin ümmet-i Muhammedler esîr etdiklerinden bu kenîse ruhbânlarına hedâyâlar gelir. Hakîkatü'l-hâl aceb mel'ûn kefereleri vardır.

Ve bunlar aslâ bir mezhebde değillerdir. Freng'i dutup bize bey' eder, bizi dutup Freng'e fürûht eder. Ne millet-i Îsevî ve millet-i Mûsevî bir alay Mecûsî kefere şekilli mel'ûnlardır.

Ve bu cümle Manya küffârları birbirleriyle ceng edüp birbirlerin esîr edüp kendü oğulların ve kızların dahi bizim re'âyâmız olan Urûmlara ve Frenglere satup kâr edinirler. Ve kızların müselmânlara ricâ edüp nikâh ile verirler. Ve birbirlerin kırup esîr edüp birbirlerinin evlâdların uğurlayup satarak kâr etmek ile geçinir keferelerdir.

Ve bu Vitiloz keferelerinin çoğusu firkatecidir. On iki pâre firkatelerin Alî Paşa havfinden biz tahrîre varmazdan bir gün mukaddem karşu kıbleleri tarafında deryâ içre kırk mîl ba'îd olan Çuka adasına firkateleriyle ümmet-i Muhammed esîrlerin gönderüp anda hıfz etdirmişler. Anlar dahi,

"Biz şimdi Âl-i Osmân ile barışdık" deyü firkatelerin Çuka adalılar kabûl etmeyüp Zakilse adasına göndermişler, ammâ anlardan dahi hayr gelmemişdi. Ammâ Vitiloz'un bir azîm limanı var kim dörd mîl ihâta eder bir körfezdir kim bin pâre gemi alır. Ve dâ'imâ Venedik donanması bu limanda yatup sulanup bu keferelerden imdâd alup Girid küffârlarının dâ'imâ kuvvet-i kalbleri bu Manya küffârı ve âsî Arnavudlukda Kilimente ve Karadağlar ve Dukat dağları ve Kuryeleş dağlarının Arnavud kefereleri Venedik cengcileri idi.

Ve bu Vitiloz azîm iskeledir. Limanının ağzı lodos rûzgârına bizim Koron kal'ası kenârında Deve burnuna nâzır on iki mîl mâbeyne-hümâları olup bir menzilgâh limanı vardır. Bu hakîr abd-i fakîr bu liman ağzına bir kal'a binâ olunmasın münâsib ve elyak görüp Serdâr Alî Paşa'ya arz etdim:

“İnşâallâhu te‘âlâ bir kal‘a binâ edelim. Ne cirmde ve ne eşkâlde olacağın ve ne kadar neferât lâzım olacağın ve ne yerden kul mevâcibleri tahsîl olacağın her gûne mühimmât [u] levâzımâtlarıyla mufassal tahrîr edüp bize i‘lâm edüp inşâallâh biz dahi cemî‘i asâkir-i İslâm ve cümle donanma-i hümâyûn ile Vitiloz limanına lenger-endâz olmamız mukarr[er]dir” deyü tahrîr edüp mektûbları geldikde mefhûmu ma‘lûm olup cümle Vitiloz keferelerinin ihtiyârları ve papas-ı hannâslarıyla müşâvere edüp kefereler bu mahalde kal‘a ne lâzımdır dediklerinde bizimle me’mûr olan Moton ve Koron gâzîleri eyitdiler:

“Eğer bunda bir metîn kal‘a-i Zarnata gibi olursa henüz Manya feth olup Akdeniz küffârdan emn [ü] emân olup cümle Tunus ve Tarabulus ve Cezâyir ve Girid’e gidüp gelen imdâd gemilerimize Girid’e karşu bir ârâmgâh liman *[336a]* olup bizim kal‘alarımız gemileri dahi bu Manya’ya gidüp gelmek âsân olur” dediklerinde hakîr yine cemî‘i iş erlerinin müşâvereleri ile bu mahalle kal‘a binâ olunması vech-i ahsen görüldüğün cümle kal‘anın mühimmât [u] levâzımâtların firâden firâdâ yazup Serdâr Alî Paşa efendimize i‘lâm etdim.

Ba‘dehu bu Vitiloz limanının gün doğusu tarafında bir ok menzili mesâfe-i ba‘îde yerde,

Karye-i azîm Kelafa: Bir düz yerde ve bir küçük ovacık başında yüz aded ma‘mûr kulleli ve cümle kiremit örtülü dâr-ı menhûslardır. Ve üç yüz aded hâneleri harâbdır. Ve hâlâ bâğ u bâğçeleri vîrândır. Cümle iki manastırı ve bir çeşmesi var.

Andan bir ok menzili karîb,

Kırya deresi: Vitiloz ile Kelefa köyleri arasında cereyân eder bir sovuk sudur ve gâyet sarp deredir. Yakın görünür ammâ aşağı nihâyetine bir sâ‘atde enilir gâyet mahûf derk-i esfeldir.

Bu Kelefa’dan şarka bir sâ‘at gidüp,

Karye-i Kaliya: Elli mikdârı kiremitli evlerdir, ammâ gûyâ her biri birer gûne hınzîr hânelerdir, ammâ bâğ u bâğçeleri yokdur. Ancak bir âb-ı hayât suyu kaynakdan çıkup dere aşağı enüp andan Vitiloz ve Kelafa deresinden ubûr edüp Koron körfezi deryâsına mahlût olur.

Ve Kelafa’nın lodos cânibinde nîm sâ‘atde,

Karye-i Cibova: Leb-i deryâya bir top menzili ba‘îd bir sengistân kayalı yerde seksen aded kiremitli evlerdir. Lâkin ol kadar ma‘mûr değillerdir. Ve sengistân yer olmak ile bâğ u bâğçeleri yokdur. Ve ekin ve biçin dahi nâdir olur. Ta‘âmların sığır ve keçi ve katır tezeğiyle pişirüp ekseriyyâ ta‘âmları deryâ haşerâtlarından yengeç ve kerevit ve teke ve pagurya ve ıhtapot ve midye ve istiridye ve sülügen ve tarak ve deniz kestânesi ve sancı buncu misilli deryâ canavarı haşerâtların yeyüp kalımbok ekmeğin tenâvül edüp şarâbların içüp hınzîr gibi yatırlar.

Ve bu Cibova’dan içerisi artık tâ kıble cânibine dörd konak yer bir burunda gidüp tâ Çuka adaları mukâbilinde Manya burnunda Kaya Paşa limanına varınca,

Der-beyân-ı vilâyet-i İç Manya-i dâr-ı bî-amân [u] bî-îmân

Hakkâ ki bir bî-amân yerdir kim aslâ bâğ u bâğçe ve eşcârât u müsmirât ve nebâtât u giyâhât mahsûlâtdan bir şey bulunmaz, ammâ cihânı ahcârât dutmuşdur kim bir şibr yerde aslâ toprak yokdur.

Mezkûr karye-i Kaliya'nın ve merkûm Cibova köyünün maşrık tarafında yarım sâ'at bir gayyâ dere aşırı,

Karye-i Voha: Bu mahal artık İç Manya hudûdu add olunur. Yüz hâneli bâğ u bâğçesiz üç yüz tüfengli kefereleri var kim cümlesi tobralar ile sâ'ir topraklı olan köylerden toprak uğurlayup üzerlerine kalımbok eküp kalımbok ekmeği yerler. Cümle toprak hırsızlarıdır.

Eşkâl-i aceblüleri: Siyâh çerde ve kasîrü'l-kâme ve büyük başlı ve müdevver gözlü ve samson köpeği sözlü ve müdevver ve siyâh gözlü ve iri kulaklı ve başları saçlı ve kara kaşlı ve boyunları kısa ve omuzları enli ve belleri ince baldırları hemçünân ince ve tabanları yassı gâyet taban-keş olup kayadan kayaya pire ve ceyrân gibi sıçrar gâyet çâpük keferelerdir.

Bunlar dahi dîn-i Îsevî'den geçinirler ammâ aslâ dîn ü mezheb ve haşr ü neşr nedir bilmezler. Taşra Manya kefereleri ve evlâdları bunların çehresin görseler havf ederler. Hınzîrları ve katırları ve hımârları aslâ yokdur ammâ keçileri gâyet çokdur.

Libâsları keçi yününden mutâf gibi dokunmuş ince siyâh sof gibi esbâb geyüp başlarına siyâh manlifke ve ayaklarına sığır ve keçi derisinden çarık geyerler. Silâhları pinyal şiş ve harbe ve tüfengdir. Bârûdları karşu Çuka adaları Frenginden gelüp keçi ile değişirler.

Ta'âmları cümle dünyâda her ne kadar gökde uçan ve yerde gezen ve deryâda yüzen ne kadar mahlûk-ı Hudâ var ise kanı olup cânı çıkan ve çıkmayan zî-rûh kısmından her ne bulurlarsa elbette anı yerler. Ancak dağlarında yılan ve çıyan ve akreb olmadığından anı bulup yeyemezler. Hattâ denizde yüzer gezer deniz amını dahi yerler kim anda aslâ kandan bir katre eser yokdur, anı dahi yerler. Ve cümle koyun ve keçi ve ne gûne hayvânâtları kanların âb-ı hayât gibi ıssı ıssı içerler. Ve Taşra Manyalı kâfirlerinin dahi bulsalar kanların içerler.

Ammâ bunlar aslâ deryâda firkateciler değillerdir. Kâr [u] kisbleri deryâ mahlûkun sayd edüp yeyüp keçilerin güdüp niçe bini taş kesüp taşra Manyalıya kalımbok ekmeğiyle değişüp kâhîce anlar ile döğüşüp geçinirler. Lâkin mahbûb avretleri olup cümle suları sarnıçlardır.

Ve bunlarda aslâ müselmân esîrleri yokdur, zîrâ kendülerinin dahi yiyecekleri olmayup esîrlere ne yedirsinler. Cemî'i Frengistân kefereleri dahi bunlardan korkarlar. Ammâ hikmet-i Rabbü'l-âlemîn bunlar dahi mahlûk-ı Hudâ olmağın *[336b]* bunların dağlarında bir habbe ve bir dâne hâsıl olmadığından ol Perverdigâr Allâh bu kavme yılda bir kerre mâh-ı Temmûz'da d[er]yâ ile uça uça ve der[yâ] üzre bir kanadın koyup ve bir kanadı yelken gibi edüp hadd [ü] hasrın Cenâb-ı Rab bilir ol kadar bıldırcın kuşları bu İç Manya dağlarına gelüp dağ u taş bıldırcın tuyûrundan görünmeyüp cümle on bin aded İç Manya kefereleri avret oğlanlarıyla bu dağlara düşüp cümle bıldırcınları ağ kepçeler ile sayd edüp başların koparup tüğleri ve içleriyle kayalardaki sarnıç çukurları içre tuzlayup bırağırlar ve üstlerine iri iri taşlar koyup kaparlar, kâmil beş altı ay tuz içre salamura olup vakt-i şitâda

beş altı ay kuş turşusu ile Rabbü‘l-ibâd bu kulların perveriş edüp dahi gayri vilâyete kuş turşu[s]u satarlar. Gâyet semîn ve lezîz ve latîf kuş turşusu olur kim kırk gün kırk gece deryâdan bu kavme böyle mâ’ide-misâl gûyâ tuyûr-ı sülvân gelir. [106]

Ammâ bu mezkûr kuş turşuların yeyüp gâyet ten-perver olup kuvvet [ü] kuvâları yerinde zeber-dest olduklarından dâ’imâ bizim Pasov[a] kal‘amızın gâzîleriyle ceng ederler, ammâ kabâhat bizim kal‘a halkındadır. Bunların evlâd [u] ıyâllerin uğurlayup kendileri de esîr etdikleri ecilden bunlar dahi Pasova askeriyle dâ’imâ ceng ederler.

Bu İç Manya halkı derbeder ve müflis ve bî-hâsıl olmağın bunda atlarımız ve kendilerimiz açlıkdan hâllerimiz mükedder olup bir ayak evvel Taşra Manya’ya çıkmağa cidd [ü] ihtimâm edüp cemî‘i keferelerinin harâcların suhûletle tahrîr edüp andan yine cânib-i şarka (–) sâ‘at sarp yollar ile bizim Âl-i Osmân kal‘alarından,

Kal‘a-i Pasova‘ya vardık. Mâ-tekaddem bin yetmiş yedide evsâfı tahrîr olunmuşdur. Ertesi gün bundan beş katır yükü buğday ekmeği ve atlarımıza yemler alup yine İç Manya’ya girüp bir top menzili Pasova’dan garba gidüp,

Karye-i Kalokitolar: Sarp bayırlar ve taşlıklar içre cümle altı aded mahalle büyük köyler bir yere cem‘ olmuşlardır. Cümle iki bin iki yüz aded tüfeng-endâz kefereleri vardır. Câ-be-câ bizim vilâyet toprağından uğurlayarak küçücük bâğları vardır. Bunun dahi kıble tarafı dahi tâ Vatiye köğüne varınca İç Manya add olunur.

Bu İç Manya kavminin başka lehce-i mahsûsalı lisânları vardır.

Der-fasl-ı lisân-ı kefere-i İç Manyata

Evvelâ akçe saymaları böyledir.

eno 1	*diyo* 2	*tero* 3
tesero 4	*pendo* 5	*ekso* 6
efto 7	*ohto* 8	*enko* 9
dokon 10	*kalımbok* ekmek	*ıksilo* odun
avgom	*naldirfe*	*mavrom matyamu*

yumurta	*bidem* sevdiğim	cânım

gıgayinke gohatuna benim ömrüm kadıncığım	*puliya samura salamor* bıldırcın kuşu turşusu

Niçe bin gûne elfâz-ı mühme[le]leri var ammâ savt-ı hazîn ile âğâze etdikleri rehâvî makâmında İngilis borusu ve torompetesi gibi sadâ verir murabba‘ları bu gûnedir.

Murabba‘ât-ı lisân-ı Manya Rûmu

Fesanesa lesa lesa ke firitye setu karavi,

Le le le le le le le le leha,

Lefkada kemu peda kemu maro matyemu yuvuravi,

Le le le le le le le le leha,

Tun zarifun tanbiçar yotomor fonda palikarvuy,

Le le le le le le le le leha,

İhayinke gohatunaki hapayis tohama merravi,

Diğer le le.

Niçe gûne terennümâtları var. Beşi onu bir yere gelüp rehâvî makâmında savt-ı hazîn ile gâyet musanna‘ tahrîrâtlar ederler, anlara mahsûs âğâzelerdir.

Ba‘dehu mezkûr **Vatiye köğü**nden kalkup sengistânlar içre tâ **Yarakari köyü**ne varınca 8 sâ‘atde piyâde taban çeküp atlarımızın na‘lları kalmayup çizmelerimizin altları hem-çünân pâre pâre olup yüz bin derd-i belâ ve renc-i anâ-yı mihen çekerek 9 sâ‘atde,

Evsâf-ı ibret-nümâ-yı kal‘a-i Güllü

Mâ-tekaddem Ayanta kral binâsıdır. Ba‘dehu sene (–) târîhinde Macar Alî Paşa Sultân Bâyezîd-i Velî asrında Venedik elinden feth edüp hâlâ der-i dîvârı metîn ve müstahkemdir, ammâ kulunu Sultân Ahmed Hân asrında Manya keferesi kırup ol zamândan berü hâlâ hâlî kalmışdır.

Bu kal‘aya bir top menzili karîb,

Kaya Paşa limanı

Beş yüz pâre gemi alup ağzı cânib-i şarka bir liman-ı azîm olup cemî‘i Arabistân ve Frengistân’dan kopan gemilerin ubûrgâhıdır kim Manya’nın tâ burnunda vâki‘ olup Akdeniz içinde üç yüz mîl yerden nümâyân evc-i âsımâna ser çekmiş bir kayalı burundur.

Bu menzil başı liman içinde âb-ı hayât sular dahi vardır. Her ne kadar iri mefret

kalyonlar girse birer demir üzre bî-bâk ü bî-pervâ sekiz rûzgârdan emîn yatılır, bir emn [ü] emân liman-ı cândır. El-hâsıl gâyet ta‘mîr [ü] iltifât edecek kal‘a ve limandır.

Bu kal‘aya er konsa bir dahi küffârın donanması gelüp karâr-dâde olamayup İç Manya kâfirinin burunları kırılup bizim Girid'e gidüp gelen gemilerimize bir cây-ı emân olurdu, zîrâ bu limanın kıblesinde Girid cezîresinin dağları *[337a]* ve Çuka adaları alâ mele'i'n-nâs râygândır, ammâ hâlâ bu mahaller İç Manya kâfirleri havfinden ıssız arz-ı hâliye bî-hâsıl sengistân yerler kalup küffârı da dâ'imâ ısyân üzre olup,

Yine bizi bu mahallere getiren Pırastoz kefereleri ile gerü cânib-i şimâle avdet edüp 3 sâ‘atde,

Karye-i Kolorya: Bin hâneli bî-hâsıl kefere köyüdür kim beş bin aded tüfeng-endâz kefereleri çıkar.

Temâşâ-yı garîbe: Bu köyü tahrîr edüp atlar ile gezerken bir zeytûn dırahtı altında bir pençe-i âfitâbe avret başına yeşil bez örtüp kucağında dahi bir yeşil bez örtülü bir ma‘sûmu olup hemân ol avret ayağ üzre kalkup kucağındaki ma‘sûmun yere bırağup lisân-ı Urûm lehçesi üzre "Âh cânım Evliyâ Çelebi" deyüp feryâd ederek hakîrin atı rikâbına sarılup gözlerinden kanlı yaşların çekîde çekîde döküp tazarru‘ [u] nâlişler etdikde ciğerim pâre pâre olup aklım başımdan gitdi. Hemân hakîr eyitdim:

"Bire avret! Sen benim Evliyâ Çelebi olduğum bu kâfiristânda neden bildin?" dedikde avret eyitdi:

"Ben Bardunya kapudanı Emîr Hasan Ağa'nın kızı Sâ'ime değil miyim? Sen bizim evimize hidmetkârlarınla konup babamın ne kadar zamân tuz ekmeğin yedin, bilmez misin, işte şimdi yedi yıldır bunda esîrim" deyüp kan ağlayup yine oğlun kucağına aldıkda hakîr eyitdim:

"Bire kız tiz şu bizim oğlanın bir atına binüp seni alup kaçup bugün seni babana ve anana vâsıl edeyim" dedikde hemân mel‘ûne avret nâ-hakîkat eydir:

"Yoh cânım Çelebiciğim, benim kucağımda evlâdciğim benim Lemberaki kapudanımdandır, her zamân kiliseye kocamla gidüp gelirim, ben emîrlik istemem" dedikde bizden hayli alarka durup tebessümler edüp,

"Varın sağlıcaklar ile" dedikde hemân hâtıra hutûr etdi ki şu mel‘ûneyi katl edüp geçüp gidem. Yine eyitdim:

"Bire kız gel seni baban Hasan Ağa karındaşıma götüreyim" deyü at ile yanına yakın vardıkda ol dahi evine yakın varup hemân firâr edüp kapusundan içeri girüp kapusunu sedd etdi.

İşte böyle Manya diyârında niçe bin aded ehl-i ıyâl-i Muhammedî ve niçe bin ümmet-i Resûlullâh-ı Ahmedî esîr-i bend-i zencîr olmuş bir vilâyet-i bî-amândır.

Hamd-i Hudâ bu abd-i kemter yüz yetmiş nefer ümmet-i Muhammed'i bu seyâhatimizde esîrlikden halâs edüp niçe binini kâfiristânlara gönderüp niçe yüzünü köylerindeki zindânlarında haps etdikleri ma‘lûmumuz olmuş idi, ammâ ellerinden almak muhâl-ender-muhâl. Hemân Cenâb-ı Bârî azametiyle anları dahi esîrlikden halâs ede.

Ba‘dehu bu mezkû[r] Kolorya köğünden kalkup yine Manya kurâları içre mukaddemâ tahrîr olunan kurâlar içre üç gün gerüye gidüp,

Menzil-i kal‘a-i Zarnata‘ya dâhil olup Alî Paşa efendimize buluşup halâs etdiğimiz ümmet-i Muhammed esîrlerinin yüz yetmiş adedin dahi selâmetle Alî Paşa’ya teslîm edüp Alî Paşa-yı Hâtem-i Tay cümle esîr-i ümmet-i Muhammedler[e] birer kat libâslar ile onar altun ihsânlar edüp her biri birer cânibe vatan-ı aslîlerine giderken hakîre hayr du‘âlar edüp revâne oldular.

Ba‘dehu Alî Paşa-yı âkıbet-endîş Zarnata kal‘asına iki bin aded yarar ve nâmdâr kul koyup ve cemî‘i cebehâne ve mühimmât [u] levâzımâtların müstevfâ görüp sene 1081 Rebî‘u’l-âhir’inin evvel Cum‘ası Hunkâr câmi‘inde edâ olunup hakîr savâbına kasd edüp müezzinlikler edüp Manya vilâyetinin yetmiş yedi pâre kurâların mâ-vaka‘ı üzre kefere başına harâclar ve köylerinin cümle evlerin tahrîr etdiğim defterleri Alî Paşa’ya verüp hakîre bir hil‘at-i fâhire geydirüp bir Manya kölesi ve iki aded Manya kızları ve bir küheylân at ve üç yüz Frengî altun ve üç yüz guruş dahi hüddâmlarıma birer çuka ve birer kumâşlar ile ihsân [u] in‘âmlar edüp buyurdular kim:

“Evliyâ Efendi, bu kal‘anın fethi ve imâreti müjdesiyle seni der-i devlete kal‘a miftâhlarıyla gönderirim. Tiz bu kal‘anın hey’et-i eşkâli tasvîrin cümle der-i dîvârları ve dervezeleri ve tabyaları ve içinde amâr olan hânedânlarından câmi‘ ve mesâcid ve tekyeler ve hân ve medrese ve mektebleri ile dörd tabaka İslâmbo[l] kâğıdına kal‘anın sûretin tahrîr eyle” dedikde hakîr bir hafta içinde cümle minvâl-i meşrûh üzre elvân boyalarla bir Freng-pesend kal‘a tahrîr etdiğim Hunkâr câmi‘ini gören ve sâ’ir hayâl-pesend amâristânların gören engüşt ber-dehen etdiler.

Ve Hunkâr câmi‘inin mihrâbı üzre mermerde Karahisârî tarzı müzehheb hatt ile: [107] âyetin ve minber üzre

lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh

ism-i celâllerin ve bâlâda tahrîr olunan şikeste beste ve güfte târîhleri mermerler üzre hakîr yazup hakkâ ki sikke’i mermerde kazup kal‘a kapuları üzre koyup niçe yüz gûne âsâr-ı acîbeler edüp hakîrin inşâ etdirdiği tekyeme dükkânları vakf edüp tekyeyi gûyâ nûr etdim. Cenâb-ı Kibriyâ kabûl-ı dergâh ede.

Ve eşkâl-i kal‘a tasvîrinde tahrîr olunan,

Târîh-i feth-i kal‘a-i Zarnata der-vilâyet-i Manyata: ***[337b]***

Hamdü lillâh Hân Mehemmed Râbi‘in devrinde kim,

Kandiye feth oldu feth ola İlâhî Malta,

Mîr-i mîrânı Alî Paşa’yı serdâr eyleyüp,

Emr edüp dedikde feth ola bilâd-ı Manyata,

Asker-i deryâ-misâl ile gelüp meks eyledi,

Çıkdı istikbâle ehl-i Manya ve Kalavrata,

Bir Alî’lik eyleyüp feth etdi Manya mülkünü,

Bârekallâh dedi kavm-i Yanya ve Kalavrata,

Evliyâ bu feth içinde bulunup etdi du'â,

Âh edüp Manyalı dedi târîhin vây Zarnata.

Sene 1081.

Diğer târîh:

Evliyâ göricek esâsın anın,

Dedi târîhi Hay Hafîz Allâh.

Sene 1081.

Diğer târîh:

Evliyâ vaz' edince esâsın anın,

Dedi târîhi bu binâ-yı azîm.

Sene 1081.

Niçe gûne târîhler dahi tahrîr olunup paşa-yı kâmkâr dahi Zarnata kal'asının gereği gibi cümle mühimmât [u] levâzımâtların görüp mukaddemâ hakîrin arz etdiği "Kelafa limanını kal'a lâzımdır" dediğim mahalle serdâr-ı mu'azzam karadan cümle asker-i İslâm ile Manya içinden gemiyle âmâde olup bahrden dahi cümle donanma-i hümâyûn ile cümle Moton ve Koron ve Ballıbadra ve İnebahtı ve Aya Mavra ve Pireveze firkateleri dahi hâzır-bâş palpa olduklarında Alî Paşa hakîre der-i devlete gidecek fetihnâme-i Zarnata'yı miftâhlarıyla ve niçe yüz mektûblar verüp Arnavudistân içinde yolumuz üzre olan beş sancak yerde olan sancak beğlerinin ve cümle kal'a neferâtlarının nısf askerleri ve cümle serdârların elleri altında olan yeniçeri ve topçu ve cebecileri ve kuloğluları ve ne kadar eli berâtlı pâdişâh kulu geçinenleri ve sancak paşası askerleri ve her sancakda ne kadar ırgat ve neccâr ve bennâ ve çerâhorân re'âyâ ve kireççi ve taşçılar var ise kadılar ile cümle vilâyet-i Manya'ya gelüp muhâfaza edüp Kelefa kal'asın müceddeden binâ olunmasıyçün bu hakîre mezkûr merkûm askerlerin tahsîli fermânıyla mezkûr sancaklara gönderüp yine hakîre üç yüz altun ve bir at dahi ihsân eyleyüp bu hakîr,

Manya'dan Arnavudistân'ın sancaklarına ve Âsitâne-i sa'âdet tarafına gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

Evvelâ bu abd-i kemter Manya'dan Alî Paşa efendimizle ve cümle ahbâb ile vedâ'laşup anlar Manya vilâyetinde Kelafa kal'asın binâ etmeğe teveccüh etdiler. Hakîr *bism-i İlâh* ile Manya'dan kalkup me'mûr olduğumuz Arnavudistân sancakları bunlardır kim zikr olunur.

Evvelâ Kapudan paşa hükmünde İnebahtı sancağı ve yine Kapudan paşa destinde Karlıeli sancağı ve yine elinde Aya Ma[v]ra sancağı ve Rûmeli eyâletinde Yanya sancağı ve Delvine sancağı ve Avlonya sancağı ve Elbasan sancağı ve Ohri sancağı.

Bu mezkûr sekiz aded sancakların emr-i şerîflerin alup Manya'dan çıkup bu mezkûr sancakların seyâhatlarin sıhhat ile itmâm etmeği Hudâ-yı Müte'âl âsân edüp asâkir-i İslâmı dahi tahsîl etmek müyesser ola.

Evvelâ Manya'dan 6 sâ'atde cânib-i şimâle Şehbâz köyleri içre yokuş aşağı gidüp,

Kal'a-i Kalamata: Mukaddemâ mevsûfdur. Andan 4 sâ'at şarka gidüp,

Karye-i Koçova: Andan 10 sâ'atde *el-ıyâzen billâh* ol muhâlif yayla yoluyla renc-i anâ-yı meşakkat-i râh çekerek gidüp,

Menzil-i kal'a-i Mizistre: Bu şehir mukaddemâ mevsûfdur, ammâ şimdi avustos eyyâmında bir panayır-ı azîmine râst gelüp temâşâ etdik. Yetmiş seksen bin benî âdem cem' olup bir hengâme çârsû-yı bâzârdır kim eğer evsâfın tahrîr eylesek tatvîl-i kelâm olur. Ancak şundan ma'lûm-ı sa'âdet ola kim on günde kırk bin kantâr harîr-i gûnâ-gûn bey' [u] şirâ olunur. Sâ'ir eşyâların bey' [u] şirâları buna göre kıyâs olup on gün on gece âdem deryâsı cem'iyyet-i kübrâsı olur.

Bu şehirde monla-yı hâkim Zekeriyyâ Efendi hakîre bir bikr-i nâ-şüküfte-i ahter Manya kızı ve yüz altun ve beş donluk çuka ve hüddâmlarıma da ihsân edüp andan yine şark tarafına 8 sâ'at gidüp,

Menzil-i kasaba-i Taraboliçse, andan 9 sâ'atde **kal'a-i Arhoz,** andan 8 sâ'atde **kal'a-i Gördüs**. Bunlar bâlâda memdûhlardır.

Andan bir keştîye süvâr olup kıble rûzgârıyla İnebahtı körfezi içre 8 sâ'atde muvâfık eyyâm-ı müsâ'id ile bâğ bozumu mevsiminde pupa eyyâm ile gidüp,

Menzil-i iskele-i Salona: Ağrıboz sancağı hâkinde bu iskelede bir hân ve birkaç mahzenler var, gayri amâristân yokdur.

Bu iskeleden şimâle 4 sâ'atde dağlar içre gidüp,

Der-evsâf-ı kasaba-i Salona

Ağrıboz sancağı hâkinde Ayşe Sultân hâssıdır. Ve yüz elli akçe kazâdır ve nâhiyesi (–) aded ma'mûr kurâlardır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve a'yânından Kâtib Hacı İbrâhîm Çelebi'dir. Ve bu Salona'nın cânib-i erba'ası sâfî dağlar ve dağlarında sâfî bâğlar ve râğlar vardır.

Cümle sekiz mahalle ve cümle kiremit örtülü (–) aded ma'mûr tahtânî ve fevkânî evlerdir.

Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ çârsû içre (–) câmi'i (–) (–) (–) câmi'i (–) (–) (–). Mâ'adâ mesâcidlerdir.

Ve cümle bir aded Durak Beğ medresesi, aceb hayrât-ı azîm evkâfdır.

Ve cümle üç mekteb ve cümle iki tekye ve cümle (–) hammâm ve cümle (–) aded hân ve cümle (–) aded dükkânları var, ammâ *[338a]* bezzâzistânı ve kurşum örtülü imâretleri yokdur, ammâ âb [u] hevâsı gâyet latîfdir.

Andan garba 4 sâ'at gidüp meşeyistânları ve dıraht-ı müntehâları seyr [ü] temâşâ edüp,

Evsâf-ı kasaba-i Kerbeneş

İnebahtı toprağı hükmündedir. Sebeb-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–). Ve yüz elli akçe kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâlardır. Hâkimi sancak beği voyvadasıdır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve harâc ağası ve a'yân [u] eşrâflarından

Kadı Kerbeneşzâdelerdir. Ulemâ ve sulehâ ve meşâyihleri çokdur.

Şehrin amâristânı bir (–) (–) (–) vâki‘ olup gûyâ bâğ-ı Merâmdır. Cümle (–) aded mahalle ve cümle (–) aded kiremit örtülü âb-ı hayât sulu ma‘mûr u müzeyyen kârgîr binâlı tahtânî ve fevkânî hânedânlardır. Cümleden (–) sarâyı (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ çârsû içinde (–) câmi‘i (çarsu içinde) vâki‘dir. Ve (–) câmi‘i (–) (–) (–) (–) (–) (–). Mâ‘adâ cümle (–) aded mahalle mesâcidleridir.

Ve cümle (–) aded medresedir. Ve cümle 3 aded mekteb-i tıflân-ı püserândır. Ve cümle 2 aded hânkâh-ı dervîşândır. Ve cümle 2 aded hammâm-ı dilsitândır. Ve cümle (–) aded hân-ı tüccârândır. Ve cümle 45 aded dükkân-ı esnâfândır, ammâ bezzâzistânı yokdur, ammâ her metâ‘ları bulunur.

Ve âb [u] hevâsı gâyet latîf olup bâğ u bâğçelerinde engûrü ve ayvası memdûhdur. Lâkin halkı sehel Urûmşadır, ammâ ni‘metleri mebzûl muhibb-i fukarâ ticâret ile geçinir halkı vardır. İskeleleri Salona ve İnebahtı limanlarıdır.

………………(1.5 satır boş)………………..

Ziyâret-i (–) (–) (–) (–).

Andan kalkup garb tarafına *el-ıyâzen billâh* eyle bir bî-amân dağları (–) sâ‘atde aşup,

Karye-i Durak Beğ çiftliği: Anda futûr ta‘âmın yeyüp andan (–) sâ‘at yine cânib-i garba gidüp bir sâ‘at dahi leb-i deryâ ile İnebahtı‘nın zeytûn bâğları ve bâğ [u] besâtînlerinde zevk ü safâlar edüp temâşâlar ederek,

Evsâf-ı kal‘a-i bî-misâl krallar tahtı, ya‘nî hısn-ı hasîn-i üstüvâr Eynebahtı

Be-kavl-i müverrihîn-i Rûm Yanvan bu kal‘anın ibtidâ bânîsi Kavala kal‘ası sâhibi Feylekos binâsı olup ba‘dehu Rûm elinden Venedik bir hîle ile kabza-i teshîre alup dahi ziyâde amâr edüp ba‘dehu sene 905 târîhinde bizzât Sultân Bâyezîd-i Velî Venedik elinden feth etmişdir kim mukaddemâ Venedik Pirinc-pirimi tahtı idi.

Rûmeli hâkinde İnebahtı körfezi kenârında Kapudan paşa eyâletinde sancak beği tahtıdır kim beği kânûn üzre deryâda beş pâre kadırga ile sefer eşer. Beği gâzî ve sa‘îd-i şehîd Durak Beğ idi. Girid’in Hanya kurbunda deryâda Venedik donanmasıyla ceng-i azîm edüp şehîd oldukda hâlâ sancağı oğluna sadaka olunup ilâ mâşâallâh mutasarrıfdır.

Kânûn-ı Süleymân Hân üzre beğinin hâss-ı hümâyûnu taraf-ı pâdişâhîden 300.000 yük akçedir. Ve ze‘âmeti 13 adeddir ve tîmârı 287 adeddir ve alaybeği ve çeribaşı ve yüzbaşısı olup hîn-i seferde beğinin askerleriyle cümle erbâb-ı tîmârın cebelü askeriyle altı bin asker olup altı pâre kadırgalar ile deryâda sefer eşerler güzîde askerlerdir.

Şehrin hâkimleri beğ seferde iken kâ’immakâmdır. Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır kim cümle nevâhî kurâları (–) aded köylerdir. Kadıya senevî üç bin guruş ve beğine ber-vech-i adâlet on yedi bin guruş hâsıl olur. Nakîbü‘l-eşrâfı ve şeyhülislâmı ve şehir nâ’ibi ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve (–) aded kal‘a neferâtları ve şehir subaşısı ve şehir kethudâsı ve mi‘mâr ağası ve muhtesib ağası ve kapdan(?) ağası ve harâc ağası ve on iki aded kal‘a ağaları ve mu‘temed başı ve liman

ağası vardır.

Eşkâl-i kal'ası: Rûmeli tarafında leb-i deryâda (–) dağı burnunda bir topraklı ve kayalı bir kûh-ı müntehâ üzre şekl-i müselles bir Şeddâdî mutarraş taş binâ-yı hâzır-bâş li-ecl-i savaş-ı perhâş bir kal'a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn hisâr-ı üstüvâr-ı kadîm ve bir sûr-ı azîmdir kim refî'u'l-bünyân ve halkı azîmü'ş-şân kimesnelerdir.

Cirmi dâ'iren-mâdâr kâmil üç bin adımdır bin adım dahi deryâ tarafıdır. Ve iki tarafı karası kâmil üç bin beş yüz adımdır. Bu hisâb üzre cümle girdâ-girdi dörd bin beş yüz hatvedir. Bu adımlar kal'a dîvârları üzredir, yohsa handak kenârınca adımlansa dahi vâsi'dir. Ammâ taşlık yerde vâki' olmak ile handakı ol kadar amîk değildir ammâ ârizdir. Ve iç kal'asının semtinde sehel havâlesi olmak ile bu taraflarının handakları gayyâ-misâl derbenddir. Ve kara tarafları bir dereli ve depeli yerlerdir. Ammâ cümle yalın kat dîvârdır lâkin iç kal'a tarafları onar arşın enli dîvârlardır. Ve gâyet metîn ve müstahkem dirsekleri ebrâcları var kim cümle yetmiş yedi aded kullelerdir.

Ve garb tarafı eğri ve büğrü binâ olunup dâ'iren-mâdâr cümle beş aded kal'a kapuları var. İkisi semt-i garba nâzırdır, biri aşağı kal'adadır kim kastele gider. Ve biri orta kal'ada olup ol dahi kastel cânibine bakar. *[338b]* Ve bir kapu dahi iskele kapusudur kim Salona kapusu derler, kasaba-i Salona'ya gider. Ve bir kapu dahi iç kal'a kapusudur. Bu kal'a gerçi şekl-i müsellesdir ammâ gûyâ pâpuççu muştası gibi beli incedir. Meselâ bu eşkâldedir.

Liman

Ve cümle yedi kat bölme bölme hisârdır. Her bölmelerin dîvârlarında bir kapuları mukarrerdir. Ve dahi tâ dağ başında dağlara havâle iç kal'adır ammâ gâyet metîndir. Ve iç hisârdan aşağı tâ Yalı kapusuna gelince altı kat hisâr dîvârın geçüp kâmil bin adımdır. Ve limanı hisâr içinde binâ ile yapılmış amelî bir küçük limandır kim ığrib kayıkları ve firkateleri bunda yatırlar. Kadırgalar taşra büyük liman içinde lenger bırağup yatırlar, ammâ büyük barça kalyonları limana karşu körfez denizinde yatırlar. Ve limanının kenârında bir yerlü kaya içinde bir âb-ı hayât su akar. Ammâ liman tarafında kal'a dîvârları alçakdır, lâkin enlidir. Ve ebrâcları çokdur. Bu cirmde olan kal'anın içinde,

Der-aded-i cevâmi'hâ-yı selâtîn-i Âl-i Osmân ve gayri ibâdetgâh-ı mü'minân: Cümle sekiz aded cevâmi'lerdir. Cümleden cemâ'at-i kesîreye mâlik eski hisârda {liman kurbunda} Sultân Bâyezîd-i Velî'nin Fethiyye câmi'i, bir minâreli kâr-ı kadîm ma'bedgâh-ı azîmdir. Andan Durak Beğ sarâyı kurbunda {olmak ile bir câmi'i ta'mîr ü termîm etdiğinden Durak Paşa câmi'i derler. Ammâ} Mehemmed Efendi tekyesi câmi'idir. Andan Yenikapudan Büyükkapu câmi'i, andan Küçükkapu câmi'i, andan Pigadya câmi'i, andan orta hisârda Mehemmed Efendi câmi'i, andan yukaru hisârda Baba Çavuş câmi'i, andan yukaru hisârda yine cebehâneye muttasıl Bâyezîd-i Velî Hân câmi'i, andan büyük kapudan taşra Ömer Efendi câmi'i.

Der-defâtirât-ı medâris-i müfessirân-ı müslimât: Cümle üç aded medreseler vardır.

(–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-kâ'imât-ı mekteb-i sıbyân-ı necîbât: Cümle (–) aded dâru't-ta'lîm-i ebcedhân-ı püserândır. Cümleden Müftî Mes'ûd Efendi mektebi evkâf-ı azîm olup her sene başında sıbyânlara hil'at-i fâhireleri çıkar.

Der-hânkâh-ı dervîşân-ı meczûbât: Cümle altı aded tekyegâh-ı fukarâdır. Cümleden câmi' sâhibi Mehemmed Efendi tekyesi ma'mûr u müzeyyendir kim liman kurbunda Karabaş Mehemmed Efendi tekyesi nâmıyla ma'rûf bir hânkâh-ı Halvetî'dir. Ve bölme hisârda Azîz Mehemmed Efendi tekyesi *kuddise sırruhu* âsitâne-i azîmdir. Yüzden mütecâviz fakr [ü] fâka sâhibi hırka-pûş erenleri var. Ve Salina kapusundan taşra Şeyh Ömer Efendi tekyesi ve eş-Şeyh Küçük Mehemmed Efendi tekyesi.

Der-aded-i mesâcidhâ-yı mahallât: Cümle on bir aded mahallât mezkitleridir. Cümleden mükellef câmi' olmağa müsta'id kal'ada Parmaksız Hacı mescidi, Ebus's-su'ûd Efendi mescidi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-tavsîfât-ı hammâmât-ı erbâb-ı hâcât: Cümle üç aded hammâmları vardır. Biri çârsû içinde (–) hammâmı, çiftedir. Birine dâ'imâ nisvânlar girirler. Ve biri liman kurbunda (–) hammâmı gâyet latîf ve müferrihdir. Ve biri yukaru Pigadya hammâmı, latîfdir. Ammâ iki yüzden mütecâviz sarây hammâmları vardır.

Der-aded-i hân-ı tüccârân-ı ehl-i işgâlât: Cümle aşağı kal'ada iki aded metîn kârgîr binâ hânlardır. (–) (–) (–)

Der-kârhâne-i dekâkîn-i ehl-i iktisâb: cümle-cümle iki yüz aded dekâkînlerdir, ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin Salona kapusu ndan taşra çaylar başında leb-i deryâda bir tabahânesi var kim bir diyârda misli yokdur. İki başları başka kapulu bir kal'a-i azîm-misâl debbâğhânedir kim içinde bir tuhfe mescidi ve havzları ve müte'addid müsâfirhâne hücreleri ve tekyeleri var kim bir diyârda böyle Âh-i Evrân ocağı yokdur. Kanlı olan kimesneler bu âsitâneye girse üstâdlar anı hâkime vermezler ve gayri taşra çıkarmazlar. Tâ anı dibâğat ile pâk edüp tâ'ib ü tâhir olup üstâd-ı kâmil ederler. Bu kârhânenin bâğ u bâğçeleri ve niçe âb-ı hayât arkları akup deryâya mahlût olur bir pâk debbâğhâne-i azîmdir. Ammâ Salona kapusu ndan taşra bu tabahâne kurbundaki varoşda dahi mükellef dükkânlar vardır ammâ add etmedim, ammâ gâyet ma'mûr u müzeyyen hânedân-ı azîmler var kim cümle bâğ u bâğçeli ve âb-ı revânlı hâne-i zîbâlardır.

Der-vasf-ı sarây-ı aded-i a'yân [u] ağavât: Cümle bu hisâr enderûn [u] bîrûnunda üç bin aded tahtânî ve fevkânî ve kârgîr binâ mükellef ü mükemmel ve ma'mûr u müzeyyen ve şîrîn Şeddâdî binâlı ve serâpâ kiremitler ile mestûr ekseriyyâ kâfirden kalma hâne-i ma'mûrlardır. Cümle evleri körfez içine biri biri üzre kat-ender-kat kıbleye nâzır aşağı leb-i deryâdan tâ yukaru ve iç kal'aya varınca tabaka tabaka evleri gûnâ-gûn revzenler ile ârâste ve elvân elvân maksûre ve şâhnişîn ve kameriyyeler ile pîrâste olmuş bir hasretü'l-mülûk şehr-i şîrîndir kim cümle sokakları eniş ve yokuş pâk taş kaldırım döşeli şâhrâhlardır.

Der-aded-i çeşme-sâr-ı âb-ı hayât: Cümle kırk beş aded çeşme-sârlardan mâ'adâ her hânedânlarda birer âb-ı hayât uyûn-ı câriyeler cereyân etmededir, zîrâ cümle bu şehrin enderûn [u] bîrûnunda iki yüz kırk beş aded aynü'l-hayât misilli kayalardan kaynayup

çıkar kaynak suları var kim mâh-ı Temmûz'da bir âdem râhat ile üç yudum âb-ı zülâlinden huzûr ile nûş edemez ve bir âdem suya ellerin bir ân sokamaz. Tâ bu mertebe bârid ü rakîk ve berrâk âb-ı pâklerdir kim gûyâ turna gözüdür. Bu âb-ı cârîler cümle evlerden cereyân eder. *[339a]* Ammâ yukaru kal'a hânelerinde bu sular yokdur, zîrâ sa'b yerler olmak ile kal'anın kastel tarafının iç yüzlerinde ba'zı arz-ı hâliye yerler vardır. Gâyet sengistân mahaller olup enüp çıkması usret olduğundan evleri yokdur, zîrâ büyük kal'a-i vâsi'dir. Ve iç kal'a tarafında (–) (–) dağı iç kal'aya havâle olmak ile gâyet sarp binâ olunup evleri dahi sarpdır.

Istılâhât-ı ahâlî-i şehir: Cümle halkı fasîh ü belîğ Türkçe kelimât etdiklerinden mâ'adâ lisân-ı Rûm ve lisân-ı Arnavudca kelimât ederler. Halkı gâyet şecî' ü tüvânâ ve bâlâ-kad zorâver ü dilâver ü server hünerver firkateci gâzîleri vardır ve gâyet garîb-dostdurlar.

Der-kıyâfet-i merd-i meydân-ı ricâlât: A'yân-ı kibârı muhteşemâne semmûr lepâçeler ve kâmhâ ve atlâs ve hârâlar geyerler. Ve [zü]mre-i ulemâ ve sulehâsı çukalar ve helâlî libâslar geyerler. Tâze fetâları cümle Cezâyirli esvâbları geyüp kırmızı fes ve bağır yelekleri ve göğüslükler ve siyâh fillallar geyüp bellerinde üçü bir yerde pala bıçak ve muhattem kuşak kuşanup arkalarında birer Cezâyir ihrâmları geyüp gezerler. Ammâ zenâneleri ne libâsında oldukların aslâ taşrada görmedim.

Der-ta'dâd-ı bâğavât: Âb [u] hevâsının letâfetinden kastel tarafında ve Salina tarafında cümle yigirmi yedi bin bâğ dölüm hakkı verirler deyü muhtesib ve bâcdâr nakl etdiler, ammâ zeytûnuyla tut ağacı ve servi dırahtları cihânı zeyn etmişdir.

Der-sûret-i çîn-i meh-cebîn-i mahbûbân: Gâyet mahbûbe pâk lev[end]âne tâze cüvânları olur ammâ fetâlardır, zîrâ bu vilâyet Cezâyir gibi yiğit kânıdır.

Me'kûlât [u] meşrûbâtının memdûhâtından beyâz ekmeği ve çöreği ve keklik ve bıldırcın böreği ve âbdâr hoşhor engûrü ve ol nâ-memdûh hamr-ı harâmı meşhûrdur. Ve limanında kefal ve levrek balıkları memdûhdur. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-fasl-ı mesîregâh-ı müferrehât: Cümle kırk yerde teferrücgâh ferahfezâları vardır, ammâ Salona kapusundan taşra leb-i deryâda bir vâsi' fezâda niçe yüz aded çınâr bîd-i ser-nigûn dıraht-ı müntehâlar tertîb üzre selef kralları asrında dikilüp ilâ hâze'l-ân her biri ecv-i âsımâna kad keşân olup her bir dırahtın berk-i zıll-ı himâyelerinde onar bin koyun sâyelenüp âslâ zemîne âfitâb-ı âlem-tâbın tâb [u] tüvânı düşmeyüp hemân koyah-ı hıyâbân-ı Acem gibi bir mesîregâh yerdir kim Rûm ve Arab u Acem seyâhâti içre İnebahtı'nın Subaşı ârâmgâhı meşhûr-ı âfâkdır. Bu mahalde cümle üç yüz adım karîb su değirmenleri var kim bu dahi bir teferrücgâh-ı ferahfezâ yerdir. Cümle şehrin âb-ı hayât suları bu mahalde kayalardan çıkup niçe yüz değirmenlere taksîm olup cümle şehrin imâretlerine gider, gâyet serî'u'l-hazm âb-ı zülâllerdir.

Her bir dıraht-ı sâyedârın sâyelerinde niçe maksûreler ve niçe nişîmen soffalar var imiş ammâ mürûr-ı eyyâm ile niçe kâhları harâb olup ancak kârgîr binâ havzları ve matbah-ı Keykâvusları ve câ-be-câ mastabaları kalmış. Hâlâ ahâlî-i şehrin ba'de'l-asr teferrücgâhlarıdır.

El-hâsıl-ı kelâm vâcibü's-seyr bir mesîregâhdır. Sene 1077 târîhinde bu şehre gelüp bir

gün oturup bu mesîregâhda zevk ü safâlar etdiğimiz {bir ziyâde} târîh düşmüşdür:

İnebahtı. Sene 1077.

Andan **mesîregâh-ı Liman,** andan **teferrücgâh-ı Debbâğhâne,** andan **merâmgâh-ı Kastel Bâğları**, andan (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-esmâ-i a‘yân-ı kibâr: Evvelâ Müftî Alî Efendi ve Ebu’s-su‘ûdzâde Mehemmed Ağa ve (–) (–) (–) (–) (–) (–),

Der-beyân-ı sergüzeşt-i temâşâ-yı ibret-nümâ: Bu abd-i kemter Gördüs kal‘asında iken Zekeriyyâ Efendi’nin ihsânıyla elli altuna Mağribîlerden bir siyâh-çerde Arab gulâmı aldım. Kâmil bir hafta yanımda hidmet edüp ne yedi ve ne içdi ve ne yatdı ve ne uyudu hemân ve ne dünyâ kelâmından bir söz söyledi ve ne tebessüm etdi, ammâ her ne gûne işâret etsen ve bir hidmet buyursan cân havliyle çalışup hidmet ederdi.

Hikmet-i Hudâ bu İnebahtı‘da zevk u safâya meşgûl olup seyishâneleri tahmîl edüp gidecek mahalde Arab merhûm olup Ebu’s-su‘ûdzâde hânemiz sâhibine ricâ edüp “Şu Arab’ı defn etdirin” deyüp biz kasaba-i Zebân’a revâne olmağa azîmet etdik. İnebahtı‘dan kalkup leb-i deryâ ile cenûb cânibine bir sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı Kastel-i Rûmeli

Bu dahi İnebahtı‘nın Rûmeli tarafında leb-i deryâda vâki‘ bir boğaz ağzında şekl-i murabba‘ bir küçük kal‘acıkdır. Bu diyârda böyle küçük kal‘alara kastel derler. Sene 905 târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî Moton kal‘ası muhâsarasında iken donanma-i hümâyûn bu İnebahtı körfezinde kışlamak maslahatiyçün Bâyezîd-i Velî Hân bu kal‘ayı İnebahtı körfezi ağzında İnebahtı‘dan beş mîl lodos tarafına ba‘îd bu kal‘ayı binâ etdirüp bir kal‘a dahi bunun karşusunda Mora cezîresinde binâ etdirüp karşu *[339b]* karşuya iki kal‘a olup tamâm oldukda körfez emîn olup donanma-i hümâyûn bî-bâk ü bî-pervâ kışlamışdır. Ammâ himmet-i Bâyezîd Hân ile bu Kastel kal‘ası Rûmili askeri üşüntüsü ile burc-ı bârûsu ve hisâr-pîçeleriyle on sekiz günde tamâm olduğuna alâmet bu kal‘a on sekiz adet ebrâclardır ve azîm toplar konulmuşdur.

Ba‘dehu sene 943 târîhinde Sultân Süleymân körfez gazâsı asrında bu kal‘ayı dahi tevsî‘ etdirüp ziyâde kul ve balyemez toplar koyup ol dahi donanmayı bunda kışladır. Hâlâ bu boğaz ağzında bu iki aded kastel kal‘alarının mâbeyninden ve bu kulleteynin mâbeynlerinde kâfir gemisi değil kuş bile uçup içeri İnebahtı ve Gördüs kal‘asına varamaz. Bu kal‘a İnebahtı toprağında beğinin subaşılığı ve niyâbetliğidir.

Kal‘ası leb-i deryâda bir kumsal yerde şekl-i murabba‘dan köşe köşe on sekiz dirsekli bir Şeddâdî binâ-yı metîn kal‘a-i kavîdir. Cirmi kâmil yedi yüz germe adımdır. Kıbleye nâzır bir kapusu var. Dizdâr ağası ve subaşısı ve bâcdârı ve üç yüz aded kal‘a neferâtları var. Ve cümle sağîr ü kebîr yetmiş pâre topları var kim tâ Ballıbadra dağların döğer serâmed toplardır.

Ve kal‘a içre cümle seksen aded kiremit örtülü bâğ u bâğçesiz ve havlısız hurde evleri ve bir Bâyezîd Hân’ın bir câmi‘i ve Süleymân Hân’ın bir mescidi ve bir hammâmı var, ammâ dükkânları ve hânları yokdur. Lâkin bâğ u bâğçeleri çokdur.

Biz bu kal‘ayı seyr [ü] temâşâ edüp dizdâr ile muhâsebet ederken ertesi gün ale’s-sabâh

birkaç âdemler İnebahtı‘dan mektûblar getirüp mektûbda eyle tahrîr etmişler kim dünkü gün bizim İnebahtı‘da merhûm olan bî-zebân Arab kölemizin techîz [ü] tekfînin edüp musallâda namâzın kılup defn ederler.

Der-fasl-ı sergüzeşt-i temâşâ-yı garîbe vü acîbe

Ertesi ale’s-sabâh ahâlî-i vilâyet mezâristân yanından güzer ederken görseler kim bizim dünkü gün defn olunan Arab kölemiz kefeniyle kabirden taşra yatup durur, ammâ kefenin bir tarafı yırtılup bir siyâh keçi ayakları kefenden taşra yemeniyeleriyle nümâyân olup durur. Bu hâl-i pür-melâli ahâlî-i vilâyet duyup sığâr u kibâr-ı ünâs deryâ-misâl olup temâşâ edüp âlem-i hayretde kalup niçe bin güft-gûlar ile niçe bin gûne türrehât kelâm edüp,

“Hay Evliyâ Çelebi, bir seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî âdem bir ehl-i ma‘rifet âdemdir. Bu keçiyi ilm-i sîmyâ ile âdem şekline koyup hidmet etdirirdi. Allâhu a‘lem öbür hidmetkârları da ilm-i sîmyâ kuvvetiyle benî âdem sıfatında hidmetinde olup Allâh bilir anlar da ne gûne mahlûkdur?” deyü niçe bin gûne heleşe keleşe edüp âhır-ı kâr Ebu’s-su‘ûdzâde Mehemmed Ağa’mız eydir:

“Bire hey âdemler! Hâlâ Evliyâ Çelebi şu bizim kurbumuzda Kastel kal‘asındadır. Mektûb gönderelim gelsin, bu temâşâyı kendi gözüyle görsün” deyü bir mektûb tahrîr edüp,

“Elbette benim birâderim sa‘âdetle yine sa‘âdethânemiz her ne kadar zahmet ise rahmet bilüp gelesin” deyü mektûbda tahrîr etdiklerinde ahâlî-i Kastel ve ahâlî-i Zebân şehri yanında mektûbu getiren âdemler dahi kefenli keçinin mezârdan taşra çıkdığın bu sabâh gördük deyü yemîn billâh ile şehâdet edüp,

“Hâlâ bizi cenâbınıza gönderdiler” deyü üç kıt‘a mektûbları getiren âdemler ile yine atlarımıza süvâr olup bu ne temâşâ-yı garîbedir deyü tefekkür ederek bir sâ‘atde yine,

Menzil-i kal‘a-i İnebahtı

Doğru mezâristâna varup niçe bin âdem cem‘ olup kefenli siyâh keçi ölüsün seyr [ü] temâşâ ederler. Hakîr dahi ileri varup atdan enüp,

“Bire safâ geldin Evliyâ Çelebi, bire hoş geldin Evliyâ Efendi. Bu ne hâldir, bak senin dünkü gün defn etdiğimiz Arab bu gece mezârdan taşra kefeniyle bir keçi çıkdı” dediklerinde gördüm ki hakkâ bir siyâh keçi. Sübhânallâh deyüp âlem-i hayretde kaldım. Hakîr eyitdim:

“Vallâhi ümmet-i Muhammed ben bu Arab’ı Gördüs’de Mağribî Arablardan elli altuna alalı kâmil bir haftadır kim ne yedi ve ne içdi ve ne yatdı uyudu ve ne güldü ve ne ağladı. Bu İnebahtı‘ya gelüp ben gideceğim vaktin ölüp Mehemmed Ağa’m defn edecek olup ben Kastel kal‘asına gidüp mektûblarınız hakîre gelüp yine geldim. Bu Arabı bu hâlde keçi gördüm, ammâ bunu kabirden kim çıkarmışdır.”

Kimi dedi kurdlar mezâr açup meyyit çıkarır, kimi dedi âdemcil ayular çıkarır, kimi dedi yer kabûl etmeyüp taşra çıkmış deyü gûnâ-gûn kelimâtlar etdiler. Hakîr eyitdim:

“Dünkü gün bu Arabı teneşür üzre meydân-ı mahabbetde kim gasl etdi?” deyü su‘âl etdikde,

“Kapucu Alî Dede sulehâ-yı ümmetden bir âdemdir, ol gasl etdi” dediklerinde,

“Tiz ol âdemi bana getirsinler” dedikde meğer ol âdem dahi anda hâzır imiş. Gelüp selâm verdikde aleyk alup hakîr eyitdim:

“Baka kişi! Bu Arabı *[340a]* dünkü gün teneşür üzre ne eşkâlde sünnet üzre gasl etdin?” dedikde,

“Vallâhi sünnet üzre şurût [u] kuyûduyla tahâret edüp ba‘dehu gasl ederken avret yerleri tüğlü idi ve koltukları altları ve başı cümle tüğlü idi. ‘Diyâr-ı gurbetdir, eyle olur, avret yerin tırâş etmemiş’ deyüp ba‘de’l-gasl kefenleyüp musallâda namâzın kılup tevhîd [ü] tezkîr ile cebbâneye götürüp defn edüp telkîn edüp cümle dönüp geldik. Ale’s-sabâh gelüp cümle halk eyle gördük, benim sardığım kefen içinde işte bu keçiyi gördük” deyü bu gûne şehâdet etdiğinde Müftî Alî Efendi fetvâ verüp yine kefeniyle küşâde olan kabrine kefenli keçiyi defn edüp cümle halk târumâr oldular.

{Ammâ hakîr eyle bildim ki bana bu Arabı fürûht eden Mağribîlerin ilm-i sîmyâ ma‘rifetleri idi.} Hakkâ ki garâ’ib ü acâ’ib temâşâ idi.

Andan yine cemî‘i a‘yân ile vedâ‘laşup altı mîl leb-i deryâ ile batı ve karayel tarafına gidüp,

Kakiskala dağları kenârında mahûf u muhâtara yerleri (–) sâ‘atde geçüp bir deniz kulağı körfez gibi girüp ol suyun içi bölük bölük olup sığlar olup anda bir küçük adacık vardır **Mariyecik** derler. Ve ol sığlarda ve etrâflarında kazıklar üzre balık sayd edecek dalyanlar vardır. Acâ’ib latîf hûb balığı çıkar. Anatolkoz hâkimi zabt eder. Vezîria‘zamların hâssıdır kim yetmiş kîse iltizâm hükûmetdir.

Bu göle İnebahtı tarafından gelir bir âb-ı hayât nehir akup bu göle mahlût olur ismine **Aksu** derler. Hakkâ ki bir ak turna gözü gibi bir ak sudur. Cümle ol semtin halkı suların bu Aksu’dan alırlar.

Hakîr bunları seyr [ü] temâşâ edüp dağlar ve taşlar aşup **Balıklağa** nâm mahalli geçüp bu dahi bir gölde azîm balık dalyanları olup Anatolkoz’un vezîria‘zam hâssıdır.

Bu mahallin deryâsında sol tarafımızda bir mîl mesâfe-i ba‘îdede **cezîre-i Bektemur** görünüp ıssız adadır, keçiler kışlar, anı geçüp 3 sâ‘atde,

Sitâyiş-i kasaba-i Zebân

Dağlar içre fezâda bir ma‘mûr ve şîrîn ü müzeyyen kasabadır. [D]ağlarında harâb kal‘aları vardır, leb-i deryâda değildir. Kapudan paşa eyâletinde Karlıeli sancağı hâkinde hâss-ı hümâyûn olup voyvadalıkdır ve yüz elli akçe kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâdır ve Lahor kazâsına ilhâk niyâbetdir. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve bâcdârı ve harâc emîni vardır.

Ve cümle dörd aded mihrâbdır. Çârsû câmi‘i cemâ‘at-i kesîreli olup minâresi kırık tula binâ olup haremi sâfî serâmed servi ağaçlarıyla müzeyyendir. Ve Küçük Çârsû câmi‘i. Mâ‘adâ on bir aded mahalle mesâcidleri vardır.

Ve cümle iki aded medrese ve cümle üç aded mekteb ve cümle üç aded tekyelerdir. Ve cümle üç aded tüccâr hânlarıdır.

Ve cümle iki aded hammâmlardır. Biri Küçük Çârsû hammâmı ve biri Büyük Çârsû hammâmıdır kim bu hammâmlar birbirlerinden kâmil bin adım ba‘îd yere vâki‘ olmuşlardır.

Ve cümle elli yedi aded dükkânlardır. Büyük Çârsû elli dükkânlardır ve Küçük Çârsû yedi aded [dü]kkâncıklardır, ammâ mukaddemâ bu dahi ma‘mûr bâzâr imiş, ammâ haftada bir bâzâr-ı azîmi durup niçe bin âdemler cem‘ olup her metâ‘ firâvân bulunur. Bu bâzârın bâc [u] bâzârı ibtidâ bu şehri Ebü‘l-feth asrında binâ eden Musâhib-i şehriyârî Bî-zebân Musâ Ağa câmi‘i evkâfıdır. Bî-zebân bir dilsiz ağa binâ etdiğiyçün bu şehre Zebân şehri derler kim bî-zebândan galat-ı meşhûr kalmışdır.

Ve bu şehir cümle üç yüz aded kiremitli ve toprak ve kerpiç dîvârlı müfîd [ü] muhtasar ol kadar ma‘mûr değil bâğ u bâğçesi bî-nihâye şehirdir. Hâlâ benî âdemi azdır, zîrâ dörd sene bu şehirden hâlâ tâ‘ûn çıkmamışdır. Hattâ bu hakîri bu şehre gelm[eğ]e mâni‘ olup,

“Eğer varırsanız gayri şehre vardıkda Zebân şehrine vardık demen, gayri şehir halkı ‘bunlar tâ‘ûnlu şehirden gelmişlerdir’ deyü sizlerden nefret edüp ac u zâc kalırsız” dediler.

Hamd-i Hudâ gelüp bir zarar görmedik, ammâ hakîkatü‘l-hâl bir âdem bulamayup şehir hâricinde bir bâğ içinde Karlıeli sancağı müsellemine emr-i pâdişâhîleri ve Serdâr Alî Paşa mektûbların verüp fermân-ı pâdişâhî üzre Manya vilâyeti muhâfazasına asker ve re‘âyâ taleb edüp üç yüz guruş ihsâniyle bir atın aldık. Bir gece mihmân olduk. Ammâ âb [u] hevâsı sakîldir. Pirinci hâsıl olup Zebân tütünü cihânı dutup cemî‘i diyâra Zebân duhânı bundan gider, iri {yapraklı} ve bed râyihalı tütünü olur.

Bu şehrin uyûn-ı câriyesi olmamağın cümle kuyu suları içerler, ammâ sahrâsı gâyet mahsûllü yerlerdir. Bunda benî âdem az kaldığından bir avret yâ bir bâkire kız bir âdeme beş altı kîse ergenlik verüp bir müselmâna varır. Ekseriyyâ avretleri niçe yüz müselmânların cümle kefere kızları ve avretleridir kim bu diyârın âdetleri böyledir. ***[340b]*** Anıniçün cümle evlâd, ehl [ü] ıyâlleri ve kendüleri dahi Rûmca ve Türkçe kelimât ederler, ammâ Rûmşa kavimdir.

Cümle libâsları çuka esvâblardır. İhtiyârlarının başlarında beyâz destârları, tâze yiğitleri kırmızı fes geyüp Cezâyirli libâsıyla reftâr ederler. (–) (–) (–) (–).

Ba‘dehu bu şehirden kalkup garp tarafına gidüp,

Nehr-i Aspir‘i atlar ile geçüp deryâ kenârınca ufacık adacıkları seyr ederek geçüp ve Rûmeli tarafında Venedik körfezi deryâsı içindeki sığ denizlerde balık dalyanların geçüp bunlar dahi Anatolkoz hükmünde vezîria‘zamlar hâssıdır. Bu dalyanları seyr edüp gûnâ-gûn balıklar tenâvül edüp,

Nehr-i Yılanlı‘yı geçüp bu dahi Karlıeli dağlarından gelüp Körfez deryâsı‘na karışır.

Andan garb tarafına leb-i deryâ ile gidüp kenâra karîb bir ıssız adayı sol tarafımızda deryâ içre **cezîre-i Lurva**‘nın ortasında bir harâb kenîse binâsı var kim Bağdâd’da tâk-i Kisrâ gibi evc-i âsımâna çıkmış ol binâyı alarkadan görüp 5 sâ‘atde,

Nehr-i Aksu‘yu dahi atlar ile geçüp bu dahi Karlıeli dağlarından gelüp bu mahalde deryâ-yı körfeze munsab olur kim bu mahallere artık **Aya Mavra sancağı** hâki derler. Bu temâşâları ederek gidüp,

Karye-i Miloz: Karlıeli kurâlarından bir ze‘âmet kefere köyü olup nehr-i Aksu kenârındadır. Andan yine 5 sâ‘atde cânib-i garba gidüp,

Karye-i Emerke: Bir ze‘âmet kefere köyüdür ammâ Aya Mavra kurâlarındandır.

Andan leb-i deryâ ile ıssız ve mahûf u muhâtara yerleri ve deryâsı sığlık bahirleri ve balık dalyanların görüp 7 sâ‘at geçüp,

Der-fütûhât-ı kal‘a-i Voniçse

Bânîsi Rûm krallarıdır. Ba‘dehu Venedik destinden sene 905 târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî asrında be-dest-i Fâ’ik Paşa fethidir. Karlıeli sancağı toprağında voyvadası hâkimdir ve yüz elli akçe kazâdır, ammâ Aya Mavra nâ’ibi oturup Aya Mavra’ya henüz ilhâk olmuşdur.

Kethudâyeri ve serdârı ve kal‘a dizdârı ve altmış aded neferâtları vardır. Kal‘ası leb-i deryâda bir bayır üzre şekl-i muhammes seng binâ bir kal‘a-i Şeddâdî binâ[-yı] ra‘nâ olup cirmi kâmil bin adım bir küçük kal‘acıkdır. Cânib-i şarka mekşûf bir kapusu var. İçinde cümle on aded kiremitli evleri ve cebehânesi ve gılâl anbârları ve su sarnıçları ve Sultân Bâyezîd’in bir küçük câmi‘i var, ammâ hânı ve hammâmı ve çârsû-yı bâzârı yokdur. Lâkin etrâflarında bâğları çokdur. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı kâhîce Aya Mavra kal‘asında olur.

Andan kalkup yine garb cânibine kumsal yerler ile deryâ kenârınca bir göl-misâl yerler ve sığ denizler içre balık dalyanları gâyet çokdur.

Ve kara cânibi solumuzda Aya Mavra vilâyeti deryâ içre sığlıklarda kalup biz yine cânib-i şarka dolaşup İnebahtı beğinin devre çıkduğun istimâ‘ edüp tekrâr İnebahtı kurbunda Kakiskala dağına bir günde gelüp yaylada İnebahtı beğini bulup emr-i pâdişâhîyi ve Serdâr Alî Paşa mektûbların verüp “el-emrü emrüküm” deyüp askeriyle ve cümle re‘âyâsıyla Manya muhâfazasına âmâde olup hakîre bir kîse ve bir at ve bir Manya kölesi ihsân edüp andan,

Gayri sancaklara gitdiğimiz konakları ayân u beyân eder

Evvelâ **Kakiskala dağı**ndan yokuş aşağı cânib-i garba enerken el-ıyâzen billâh âdem aşağı bakmağa cür’et edemez. Hudâ-yı Müte’âl rahmet eyleye şehîd ü gâzî Durak Paşa İnebahtı beği iken bu Kakiskala dağına niçe bin re‘âyâ vü berâyâları üşürüp ve kendü kadırga forsa esîrler bu dağa döküp eyle tathîr etmiş kim iki araba yan yana gider. Ve deryâ taraflarına korkuluk dîvârlarını kârgîr binâlar ile inşâ etdirüp iki sâ‘atlik sarp dağları sâfî kaldırım döşeyüp bir hayrât-ı azîm etmiş kim ta‘bîr ü tavsîf olunma[z]. Anı refâhiyyet ile ubûr edüp (–) sâ‘atde,

Yılan çayı: Bir çay-ı azîm bir ulu nehirdir kim ibtidâ tulû‘ı tâ Kerbeneş dağlarından hurûc edüp bu mahalden ubûr edüp Galata ile Bihor kasabası mâbeyninde Körfez deryâsı‘na mahlût olur. Ammâ üç ay kâmil bu nehir gemilerle geçilir, sâ’ir zamân atlar ile geçilmek mümkindir.

Bu mezkûr nehir kenârınca 4 sâ‘at garba **Küçük Kakiskala dağı**nın iç yüzünde gidüp 2 sâ‘atde,

Karye-i Galata: İnebahtı kurâlarındandır, ammâ İnebahtı hudûdu Yılan çayında

tamâm oldu. Ve bu Galata nâm karye yüz evli bir ma‘mûr bâğ u bâğçeli ze‘âmet kerefe köyüdür.

Andan Yılan çayın atlar ile anâ-yı derd-i ser çekerek ubûr edüp karşu kenârında bir düz yerde,

Evsâf-ı kasaba-i Bihor-ı ma‘mûr

Karlıeli sancağı hudûdunda ve Yılan çayı kenârında iki yüz aded kiremitli ve bâğ u bâğçeli bir şîrîn kasabadır. Bir kiremit örtülü câmi‘i ve on aded dükkâncıkları var. Gayri hân u hammâmları ve imâretleri yokdur. Vezîria‘zam hâssı olup Anatolkoz hâkimi zabt edüp Bihor yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Kâhîce İnebahtı kazâsına ilhak olur.

Halkı cümle balıkçılar ve bâğbânlardır *[341a]* kim ıstafilya dedikleri çekirdeksiz hurde ve siyâh kuş üzümü bunda hâsıl olup kurusun gemilerle Dib Frengistân’a götürürler.

Ve kefal balığı yumurtası olur kim gûyâ akîk-i Yemenî olup sarı balmûmuna batırup bu dahi Frengistân’a gidüp kırk elli dirhem gelir bir yumurtayı bir altuna verirler. Misk gibi râyihası olup gâyet mukavvîdir.

Ve latîf zeytûnu olur. Dağlarında tut ağaçları çok olduğundan ipeği Acem diyârının Lahîcan harîrinden nerm ü latîf ibrîşimi olup cümle halkı Mora halkı gibi ipekçilerdir, zîrâ harîr mahsûl-i azîmdir kim Frengistân’a götürürler. Bu kasabanın şimâlinde bir ok menzili ba‘îd,

Tekye-i (–): Bir bâğ-ı İrem-misâl mesîregâh-ı tekye-i Bektaşiyân’dır kim hareminde ve etrâf bağında serâmed serv dırahtlarıyla müzeyyen olup âyende vü revendeye ni‘metleri mebzûldür, ammâ hâlâ fermân-ı pâdişâhiyle bir şeyh-i Halvetî gelüp mutasarrıf olup sâkindir.

Andan cânib-i garba Durak Paşa oğlu (–) Paşa ve Alî Efendi ve Ebu’s-su‘ûd Ağa çiftliklerin (–) sâ‘atde mahsûllü ma‘mûr yerler ile geçüp,

Der-sitâyiş-i kasaba-i ma‘mûr Miselonka

Lisân-ı Rûmda (–) (–) demekdir. Karlıeli sancağında Angili kasrı kazâsı nâhiyesidir. Deryâ kenârında bir kumsal yerde gûyâ bir ada-misâl bir mahaldir. Vezîria‘zamların Anatolkoz hâssına hükûmeti ilhâkdır kim emîn zabt eder.

Cümle üç yüz aded kiremitli müselmân ve kefere evleridir. Bir câmi‘i ve bir mektebi ve bir sûhtevât medresesi ve on dükkânı ve bir tekyesi ve bir hânı ve bir hammâm-ı sağîri var, gayri imâretleri yokdur, ammâ bâğ u bâğçeleri gâyet çokdur. Bunun dahi cümle halkı ıstafilya üzümü ve balık yumurtası ve ipek hâsıl edüp ticâret edüp geçinirler, gâyet mahsûllü yerdir.

Ve bunun cenûb tarafı ada ada sığ yerlerdir. Niçe yüz aded balık dalyanları var kim cümle mîrîdir. Bir âdem bir karış balık avlasa tecrîm ederler, ammâ tâze gulâmları her gece kefal balığı avlarlar, tecrîm etmeyüp sayd etdiği kefal balığının ücretin verirler. Ve bu mahalde deryâ içre,

Cezîre-i (–): On mîl karîb nümâyândır. Anın dahi cânib-i erba‘ası balık dalyanlarıdır.

Ve bu kasabanın yine garbında kumsal düz yerler ile leb-i deryâda gidüp aslâ taş

yokdur. Ma‘mûr kurâlar seyr ederek 5 sâ‘atde,

Der-kâ'imât-ı cezîre-i Anatolkoz

Anadolkoz dahi derler. Karlıeli sancağında ve Angili kasrı kazâsı niyâbetinde ve vezîria‘zamlar hâssı olup maktû‘-i kadem ve mefrûzu'l-kalem bir hâss-ı azîmdir kim (–) yük akçe iltizâmdır. Hâkimi sadrıa‘zam ağ[a]larıdır kim yüz nefer âdemleriyle hükûmet eder. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve bâcdârı ve balık emînleri vardır.

Kasabası karadan bir kurşum menzili alarka deryâ içinde iki mîl ihâta eder bir adacık içinde bir câmi‘li ve bir hânlı ve bir medrese ve bir mektebli ve ma‘mûr u müzeyyen cümle yüz müselmân evli ve cümle yüz aded kefere evli ve cümle kiremit örtülü cümle sağîr ü kebîr beş yüz aded evlerdir. Cümle halkı balıkçılar ve ıstafilya üzümcüleridir.

Ve bunun dahi balık yumurtası memdûhdur. Bunda olan tez ü tâze ve za‘ferân gibi sarı ve lezîz ve amber-i hâm râyihalı balık yumurtaları bir diyârda yokdur kim pâdişâhlar ve krallara hedâyâ gider gâyet mukavvî nukl-i tarabdır ya‘nî şarâb-ı bî-hicâb mezesidir. Bunun dahi balık yumurtasın sarı balmûmuna sokup cemî‘i Frengistân'da miskâlin birer altuna satarlar. Her bir yumurtası ellişer dirhem ancak gelir.

Bu şehrin bâğları adalarının şarkî tarafındaki Rûmeli hâkinde niçe kerre yüz bin dölüm kişmiş üzümü bâğları vardır. Bunun cümle mü'min ve muvahhid halkı cümle Urûmca kelimât edüp müselmân lisânın az bilirler. Ve çoğunun avretleri cümle Urûm karılarıdır.

Andan yıldız tarafına **Anatolkoz körfezi** gâyet sığlıkdır. Tûlu kâmil yigirmi beş mîldir. Ve iki tarafları ma‘mûr çiftliklerdir.

Andan kalkup Körfez deryâsın solumuza bırağup düz yerlerde ve sarp ormanlarda yıldız tarafına (–) sâ‘atde giderken çiftliklerde zevk edüp {giderken niçe şehîd mezâristânları gördük. Meğer sene 979 târîhinde Kıbrıs cezîresi fethi mahallinde Pertev Paşa ve Kılıç Alî Paşa ve Müezzinzâde Kapudan Paşa üç yüz pâre donanmamız gemileriyle Venedik donanmasına râst gelü[p] bu mahallerde ceng-i azîm ederken Müezzinzâde Kapudan Paşa şehîd olup cümle donanmamız gemileri münhezim olup karaya döküldüklerinde küffâr niçe bin guzâtı şehîd etdiklerinin kabr-i şerîflerimiş kim donanma sıngını dedikleri hâdise-i kübrâ bu Anatolkoz ve Angili kasrı kurbunda olmuşdur.}

Der-ta‘rîfât-ı kal‘a-i Angili Kasrı

{Ereğli Kasrı dahi derler.} Ya‘nî lisân-ı Rûm'da melek kal‘asıdır. Hakkâ ki mahbûbu ve mahbûbeleri melek-sıfatdır. Bânîsi ibtidâ Rûm krallarıdır. Ba‘dehu Venedik elinden sene (–) târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî İnebahtı‘yı döğerken Fâ'ik Paşa İnebahtı imdâdına giderken yolu üzre bu kal‘adan niçe bin kâfirler çıkup paşa-yı müşârun-ileyh ile ceng-i azîmler edüp bi-emri Hayy-ı Kadîr Fâ'ik Paşa mansûr [u] muzaffer olup küffârlar makhûr [u] müdemmer olup niçe bini dendân-ı tîğdan geçüp niçe bini esîr-i bend-i zencîr olup ba‘dehu *[341b]* Fâ'ik Paşa bu kal‘ayı muhâsara edüp on gün on gece döğüp âhır-ı kâr kuvvet-i bâzû-yı Fâ'ik ile ayık ve uyanık gâzîler Venedik kralının kızı Angel nâm kralenin elinden alup kızı dahi esîr edüp derûn-ı kal‘aya kemâ yenbağî müstevfâ askerler

koyup kal‘a miftâhları ile İnebahtı altında Bâyezîd Hân’a gelüp asker-i İslâm içre bir top u tüfeng şâdımânları etdiklerinde küffâr-ı dûzah-karâr Angili kasrının feth olduğun istimâ‘ edüp anlar dahi İnebahtı‘yı amân ile verüp iç kal‘ası kalır. Ba‘dehu anları da guzât-ı müslimîn kırup “İnebahtı be-dürüstî feth olmasına Fâ’ik Paşa sebeb oldu” deyü müverrihler yazmışlar.

Ba‘dehu Bâyezîd Hân yigirmi bin askeriyle Fâ’ik Paşa’ya ibtidâ İnebahtı sancağın iki tuğla ihsân edüp niçe şâdımânlardan sonra asâkir-i İslâm kal‘a içinde iken üçüncü gün İnebahtı kal‘asının piğadya cânibinde zîr-i zemîn mağârâlardan bir gece küffâr askere şebhûn edüp bir savaş-ı perhâş-ı Alî ederler kim tâ sabâh olunca küffâra bir sâtûr-ı Muhammedî urup kuvvet-i bâzû-yı Velî ile İnebahtı feth olur.

Ve bu Angili Kasrı hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre Cezâ’ir eyâletinde Karlıeli sancağı beği tahtıdır. Beğinin taraf-ı pâdişâhîden hâssı 4.000.000 akçedir. Ve ze‘âmeti 11 ve tîmârı 119’dur. Alaybeği ve çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Kânûn üzre hîn-i seferde cümle cebelüleri ile dörd bin asker olup kapudan paşa ile beği üç pâre kadırga ile me’mûr olduğu sefere gider. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve dizdârı ve kal‘a neferâtları cümle yetmiş aded tîmârlı merdüm-hisârlardır.

Ve yüz elli akçe kazâdır kim hâlâ İnebahtı Müftîsi Alî Efendi’ye ber-vech-i te’bîd arpalık ihsân olunmuşdur. Nâhiyesi cümle kırk beş pâre ma‘mûr kurâlardır.

Ve sancağı hâkinde cümle altı pâre kazâlardır. Evvelâ kazâ-yı Oksoromeroz ve kazâ-yı Valtoz ve kazâ-yı Lahor ve kazâ-yı Voliçe ve kazâ-yı Aya Mavra. Cümle bu kazâlarda Karlıeli’nin altı yüz kırk beş aded kurâları var. Yüz on aded dahi hâs ve evkâf köyleri var, ammâ gâyet sarp ve mahsûldâr vilâyetdir.

Kal‘ası bir dereli ve depeli ve havâleli ve Angiliyoz gölü kenârında bir mürtefi‘ sivri püşte-i âlî üzre şekl-i murabba‘dan şarkdan garba tûlânîce vâki‘ seng-i mutarraş binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır kim yukaru kal‘ası dâ’iren-mâdâr şarkdan garba tûlu iki yüz adımdır. Ve arzı yüz adım enli bir kal‘adır. Ve taşra kal‘asının girdâ-girdi bedenler üzre kâmil bin adım bir kal‘a-i zîbâdır kim cümle üç kat kal‘a-i bâlâdır. Gerçi havâlesi vardır ammâ iç kal‘ası havâlesine havâle olup havâlesi olan dağda top u tüfeng ile kuş kondurmaz. Ve cânib-i erba‘ası yalçın kayalar olmak ile aslâ bir tarafında handakı yokdur. Ancak cânib-i cenûba nâzır bir kapusu var, iki kat demir kapulardır.

Ve bu kal‘anın orta hisârında Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i var, kiremitli ve kârgîr minâreli câmi‘-i atîkdir kim bundan gayri ma‘mûrâtdan bir eser olmadığından mâ‘adâ âdemîzâd dahi yokdur. Ancak kal‘a içinde bâğ u bâğçeler olup kapusu dâ’imâ mesdûd durur. Cümle neferâtları aşağı dere içindeki varoşda olurlar.

Varoş cümle üç yüz aded kiremitli bâğlı ve bostânlı vâsi‘ evlerdir. Mahkeme yanında bir kiremitli kârgîr minâreli mescidi var. Cum‘ayı ve salât-ı ıydeyni cümle yukaru kal‘ada Bâyezîd Hân câmi‘inde kılarlar.

Ve cümle varoşda on iki dükkândır. Bu bâzâr içre bir mükellef mescidi dahi vardır. Ve cümle bir sûhte medresesi ve cümle bir mektebi ve cümle iki tekyesi ve cümle bir küçük hânı ve cümle bir küçük hammâmı var, kâhîce battâl olur.

Ve bu kasaba içre bir dere cârîdir. Ve bir göz taşdan mebnî bir cisir dibinden bir âb-ı hayât su kaynayu[p] çıkar. Cümle şehir halkı âb-ı nâbı andan nûş edüp def‘-i atşân ederler. Ve cemî‘i halkı Rûmca kelimât ederler, ammâ mahbûbelerine angili desen angililerdir.

Ve kal‘a dibinde cereyân eden Angiliyoz gölünün yılan balığı bî-hisâb olup vilâyet vilâyet tuzlayup götürürler. Ve acâ’ib balık dalyanları vardır. Meğer böyle mâr-ı mâhîler Arnavud İskenderiyyesi’nin Boyana gölünde ola, gâyet lezîz ve ter ilik-misâl mâr hayyeleri olur. Anı yiyen ömründe ağrı hastalığın görmez, gâyet nâfi‘ ve mukavvîdir. Bu gölün mahsûlü dahi vezîria‘zam hâssı olup Anatolkoz’a tâbi‘dir.

Ba‘dehu bu gölün dalyanları dibindeki yedi göz taş cisirden ubûr edüp Angili kal‘asının şimâlinde olan sahrâ-yı azîm içre cânib-i şarka 2 sâ‘at gidüp sayd [u] şikârlar edüp ma‘mûr u âbâdân kurâlar geçüp,

Evsâf-ı kasaba-i Virahor

Sebeb-i tesmiyesi *[342a]* lisân-ı (–) Urûm (–) (–) demekdir. Bu dahi Karlıeli sancağı hâkinde ve Lahor kazâsı nâhiyesidir. Ve (…) kimesnenin serbest ze‘âmetidir.

Cümle üç yüz aded kiremitli vâsi‘ bâğ u cinînli kârgîr binâ sarâylardır kim aslâ pespâyeli fukarâ evleri yokdur. Cümle paşa ve paşazâdeler ve beğ ve beğzâde hânedânlarıdır. Bir bayır dibine vâki‘ olup cânib-i erba‘ası sâfî bâğ-ı İrem-misâl bâğçelerdir.

Ve cümle üç aded kiremitli ve kârgîr minâreli câmi‘leri var.

Ve cümle on bir aded mahalle mesâcidleri var. Ve cümle iki aded medrese-i tâlibânı var.

Ve cümle üç aded mekteb-i sıbyânı var. Ve cümle iki aded tekye-i dervîşânı var.

Ve cümle bir aded müferrih hammâm-ı hoş-hevâsı var.

Ve cümle kırk aded dükkânları var ammâ kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin cemî‘i zî-kıymet akmişe-i fâhireler ve kâlây-ı nâdireler bî-kıymet ve bî-minnet bulunur. Ammâ çârsû-yı bâzârı bir ferahfezâ mesîregâh meydâna vâki‘ olup anda olan çınâr-ı müntehâlar Rûm u Arab u Acem’de yokdur. Garîb ü acîb mesîregâhdır kim cemî‘i eşcârât-ı kad-keşânların zıll-ı himâyelerinden zemîne aslâ güneş te’sîr etmez. Ol meydânda bir âb-ı hayât kuyusu var. Mâh-ı Temmûz’da suyu buz pâresidir.

Ve bir göz taş cisir başında bir müferrih kahvehânesi var kim gûyâ nakş-ı nigârhâne-i Çîn olup cemî‘i seyyâhân-ı berr [ü] bihârânın erbâb-ı ma‘ârifleri anda cem‘ olur bir mecma‘ı‘l-irfândır. Ve kahvehâne önündeki meydânda çınâr-ı müntehâların altlarındaki soffaların kenârları parmaklıklı mastabalar olup cemî‘i âyende vü revendeler anda gelüp hâne-i bî-minnet gibi meks-i istirâhat edüp zevk u safâlar ve ayş [u] ışretler ve kahveler nûş ederler. Her dıraht üzre niçe yüz bin murğân-ı hoş-elhân tuyûrların âşiyâneleri olup her bir sadâ-yı savt-ı hazînler âğâze-i nağamât etdiklerinde istimâ‘ eden ahibbânın cânlarına cân katılur.

El-hâsıl böyle çınâr-ı müntehâların misli meğer Akdeniz cezîrelerinde İstanköy cezîresinin kal‘a kapusu önündeki yetmiş yedi direkli çınâr-ı azîm ola.

Ve bu kasaba gerçi küçükdür ammâ gâyet ma‘mûr u müzeyyen ve şîrîn ve kân-ı erbâb-ı devletdir. Bâhusûs a‘yân-ı kibâr-ı kübbârdan Burnazoğulları Abdî Paşa beğlerbeğidir. Ve yedi aded bürâderleri dahi mîr-i mîrânlardır.

Ve alaybeğileri ve niçe yüz semmûr kürklü a‘yân-ı kibârları var. Ve bu mezkûr sarâyların her biri havlılarında yüzer atlı âdemler atlar koşdurup tablhâneler ile ciridler oynarlar. Tâ bu mertebe vâsi‘ sarâylardır.

Ve cümle a‘yânları birbirleriyle akrabâlardır kim aslâ içlerinde ecnebîleri var ise yine çerâğ-ı efrûhteleridir. Her bir a‘yânları ikişer üçer yüz aded bahâdır yiğitler ile enüp binerler. Bunlara dahi fermân-ı pâdişâhî gösterüp Manya muhâfazasına gitmeğe “El-emrü emrüküm” deyüp âmâde olup hakîre niçe ihsânlar etdiler.

Ammâ bunlar dahi cümle Urûmca kelimât ederler. Lâkin tâze yiğitleri cümle Cezâyirli esvâbı geyüp başlarına fes ve arkalarında birer Cezâyir ihrâmıyla reftâr ederler, ammâ a‘yân-ı kibârları mutallâ destâr ve semmûr lepâçe ve gayri gûne libâs-ı fâhireler ile mülebbes olup gezerler. Lâkin suları cümle çâh-ı mâlardır ammâ âb-ı hayâtlardır.

Ve kârları ve mahsûlleri kenevir(?) ve pirinç ve limon ve turunc ve zeytûndur, zîrâ hevâsı gâyet mu‘tedildir.

Andan kalkup bir bayır kenârınca nîm sâ‘at bâğlar içre gidüp tekrâr,

Menzil-i kasaba-i Zebân: Mâ-tekaddem bâlâda mevsûfdur. Tekrâr vasf olmada âlem yokdur.

Andan yine ol sahrâ-yı lâle‘ızâr üzre cânib-i garba (–) sâ‘atde,

Karye-i Kaliva: Karlıeli beğinin hâssıdır. Bâğ-ı İrem-misâl servi dırahtları içre bir câmi‘-i latîfi var kim ta‘bîr olunmaz. Hikmet-i Hudâ zamân-ı kadîmde bu serv-i serâmedleri hendese üzre ale’t-tertîb dikmişler. Cümle yigirmi aded servlerdir, ammâ bu felek-i atlâsda eyle kad-keş servler bir vilâyetde yokdur. Meğer cezîre-i Girid’de Kandiye kal‘ası kurbunda Arhanos bâğı servleri ola. Ammâ hikmet-i Bârî bu servlerin cümlesi bir kadd [ü] kâmetde olup sâye-i zıll-ı himâyesinde câmi‘in cemâ‘at-i kesîreleri oturup mübâhase-i ilm-i şer‘iyye ederler.

Anda yine bu köy kenârında,

Aspir nehri: Deryâ-misâl cereyân eder. Yüz bin renc-i anâ ile geçelim derken ubûr edemeyüp âhır-ı kâr dahi yukaru geçidden geçüp Kasrı sahrâsı içre cânib-i garba dörd sâ‘at gidüp ve Angili Kasrı gölün sol tarafımıza alup bu gölün ayağı nehr-i Aspir’e mahlût olur. Ve Aspir nehri nehri dahi Zebân dağlarından gelüp ve Narda şehri dağlarından akup Kasrı nâhiyesinde Kefelonya nâm Venedik kâfiri *[342b]* cezîresinin mukâbilinde Venedik körfezi deryâsına mahlût [olur].

Ez în-cânib mezkûr **Angili gölü**n geçüp (–) sâ‘at dahi gidüp tekrâr **menzil-i Emerke gölü** kenârında meks edüp ba‘de’t-ta‘âm bir sâ‘at gidüp def‘â yine,

Menzil-i karye-i Emerke: Kefere köyüdür, ammâ Abdî Paşa karındaşının ze‘âmetidir.

Andan kalkup yine semt-i garba 2 sâ‘atde **Emerke yaylası**n aşup ormanlı meşelikler içinden ubûr edüp,

Menzil-i karye-i (–): Karakaş Alî Paşazâdenin serbest kefere köyü ze'âmetidir.

Andan yine taraf-ı garba bir sâ'atde gidüp **karye-i İksiri,** andan yine bir sâ'atde,

Karye-i Vasil: Bu dahi ze'âmetdir ammâ subaşısını ol gece gulâmları katl edüp firâr etdiklerinde hakîr akîblerince dağlara re'âyâlar ile düşüp vakt-i seherde dördün dahi bir su geçidi kenârında dutup dest ber-kafâ kayd-ı bend ile andan cânib-i garba (–) sâ'atde dağlar içre gidüp bir köyde sehel ta'âm yeyüp andan tekrâr,

Menzil-i kal'a-i Voliçse: Mukaddemâ bâlâda mufassalan mevsûfdur.

Bunda kanlı köleleri mahkeme-i şer'-i Resûl-i mübîne götürüp bunları cümle birer birer söyledüp dördünün dahi kelimâtları birbirlerine mutâbık olup,

"Ağamız dâ'imâ mest-i müdâm olup her gece bizi if'âl bâbı sîğasına çeküp bed-mest olduğundan cânımızdan ve başımızdan geçüp âhır-ı kâr gece katl edüp, firâr edüp bu Evliyâ Ağa bizi dutup bu mahalle getirdi. Emr şer'in" deyüp dördünü dahi izn-i şer'ile hakîrin gulâmları Kassâb Cömerd köçekleri gibi bu kâtillerin dördün dahi kılıç ile kıyma kıyma edüp katl etdiler.

Ve taraf-ı şer'den ve vilâyet subaşısından maktûlü keşf edüp emvâl [ü] erzâkların zabt etmeğe âdemler gitdikde bu hakîr dahi andan kalkup garb tarafına bir sâ'at düz topraklı ormanlar içre gidüp bir göl-misâl yerleri geçüp bu sığlar içinde niçe yüz balık dalyanları var kim bî-hisâbdır.

Ve kara cânibleri serâpâ Aya Mavralıların bâğ u bâğçeleridir. Ve çiftlikleri ve ma'mûr ü müzeyyen mahsûldâr kurâları var, anları seyr ederek nısf sâ'at dahi (dahi) leb-i deryâ ile kaldırımlı ve iki tarafları kocayemiş ağaçları ve defne ağaçlarının misk [ü] amber-i hâm-misâl râyiha-i tayyibelerin şemm ederek sol tarafımızda bir pes-pâye püştecik üzre,

Menzil-i tekyegâh-ı Dervîş Hüseyin Ağa

Aya Mavra kal'asının şarkında ağaç cisirler aşırı dörd yüz adım ba'îd bir yalçın kayacık kal'a-misâl kulleli ve meydânlı ve yetmiş aded fukarâ-yı Celvetiyye hücreleri ve mihmânhâneleri ve matbah-ı Keykâvuslu ve kilârlı ve niçe cihân-nümâ maksûreli ve bir mescidli ve aşağıda bir bâğ-ı İrem-misâl bâğçeli bir mesîregâh yerdir kim Aya Mavra'nın cümle yârân-ı bâ-safâ-yı erbâb-ı ma'ârifleri bunda cân sohbetleri edüp tevhîd zikrullâh ederler. Bu tekyeden aşağı enüp deryâya yakın hurde adacıklar ve Foçılar(?) adaların seyr ederek mezkûr tekye bâğından yüz adım cânib-i garba gidüp Aya Mavra'nın ağaç cisirleri başına vardıkda cisirleri sağ kola alup cümle atlarımızla Hudâ'ya sığınup cisirlerden beş yüz adım alarka Aya Mavra'nın Acıderyâ gölü içinde kâh atların dizine dek ve kâh at göğsüne ve üzengilere dek ve kâhîce na'lına dek gitmek gerek havf çekilmez ammâ sağ tarafdaki ağaç köprülere yakın varılırsa kumsal bataklı yerlerdir, ammâ âdem gark olup atıyla halâs olamaz.

Ba'dehu bu sığ deryâ içre kumsalda Aya Mavra kal'asın gözederek deryâ içre at ile rub' sâ'at gidüp selâmetle köprü başında kenâra çıkılup Aya Mavra mezâristânına varup anda,

{Varoş-ı Şehîdlik}: Kırk elli aded kiremit örtülü evlerdir kim cümle tahta havlılıdır, aslâ taş dîvârlı evler yokdur. Buna Şehîdlik varoşu derler. Rûm ve müselmânlar sâkin

olurlar. Andan,

Der-fütûhnâme-i sebeb-i kal'a-i zîbâ Aya Mavra

Lisân-ı Rûmca "Aya mavra" gözüm cânım evliyâ demekdir. Bânîsi Bundukanî Venedik Frengidir. Âhır-ı kâr bu kal'ayı Venedik İnebahtı ve Mora vilâyetinin Moton ve Koron kal'alarının levendâtlarının ellerinden Freng-i bed-reng âciz-mânde kalup ve bizim kara tarafında olup Nardalı ve Yanyalı ve Pirevezeli gâzîlerinin derdlerinden sene (–) târîhinde Sultân Selîm Hân-ı Sânî asrında be-dest-i Kapudan Kılıç Alî Paşa. Venedik kâfiri der-i devlete elçiler gönderüp,

"Sizin askeriniz derdlerinden bizim Aya Mavra kal'amız halâs edemeyiyoruz. Sizin topraklarda Aya Mavra kal'asın size verelim. Siz bize bizim deryâmız içinde sizin iki dâne küçücük adalardan cezîre-i Zakilse'yi ve cezîre-i Kefelonyoz'u bize verüp mübâdele edelim" deyü ricâ etdiklerinde ricâları hayyiz-i kabûlde vâki' olup anlar bize Aya Mavra'yı cemî'i cebehânesi ve mühimmâtlarıyla teslîm edüp asker kondu.

Ba'dehu biz de anlara mezkûr *[343a]* cezîreteyni Venedik'e teslîm etmişler, ammâ sû-i tedbîr etmişler, zîrâ hâlâ Zakilse ve Kefelona cezîrelerin Venedik eyle ma'mûr edüp kal'alar ihdâs edüp bu kadar bin re'âyâlar koyup birer Mısır hazînesi mâl hâsıl olduğundan mâ'adâ meğer ol cezîrelerde ihrâm ve fes ve harîr boyaları kökü hâsıl olurmuş, hâlâ ellişer bin guruş boya kökünden mâl hâsıl olur. Ammâ Aya Mavra'dan bir Girid mankırı hâsıl olmayup senevî cemî'i kullarına üç yüz seksen kîse-i Rûmî ulûfeler verilüp üç yüz kîselik dahi tîmâr ve ze'âmetleri vardır. Lâkin şol kadar fâ'idesi var kim Yanya ve Narda ve Anatolkoz ve Angili Kasrı nevâhîleri emn [ü] emândır.

Ba'dehu bu kal'a Sultân Selîm-i Sâni'nin eline girdikde Kılıç Alî Paşa'yı donanma-i hümâyûn ile gönder[üp] bir yılda cemî'i guzât ile Alî Paşa Aya Mavra'nın taşrasından bir kat dahi kal'a binâ etmişdir kim gûyâ sedd-i Kahkahâ olup eski kal'ası iç kal'a kaldıkda bu kerre Aya Mavra kal'asının gâzîleri Venedik kıyıların harâb [u] yebâb etmeğe başladıklarında bu kal'ayı dest-i İslâma hüsn-i rızâlarıyla verdiklerine peşîmân olup niçe kerre Aya Mavra üzre gelüp ceng-i azîmler edüp her bâr münhezimen kırılup mağlûb u menkûb dâr-ı menhûslarına gidüp ilâ hâze'l-ân ilm-i nücûm ile eyle derler kim,

"Biz bu kal'ayı İbrâhîm Hân oğlu Mehmemmed zamân-ı asrında ganîme mahallinde Aya Mavra'yı ganîme ederiz" deyü da'vâ-yı merd ederler. Allâh müyesser etmeyüp ol günleri göstermeye.

Hâlâ bu kal'a-i Aya Mavra Selîm Hân-ı Sânî tahrîrinde Kapudan paşa eyâletinde Aya Mavra beğinin tahtıdır. Beğinin hâss-ı hümâyûnu taraf-ı pâdişâhîden 4.000.000 akçedir. Ve 15 [ze'âmet] ve cümle 354 aded tîmârdır. Alaybeği ve çeribaşısı vardır. Hîn-i seferde beği dörd pâre kalyeta ile cümle iki bin askerle sefer eşerdi. Şimdi ref' olup on pâre firkateleri vardır.

Ve kapudan paşalara hâss-ı hümâyûn kayd olmuşdur. Ve yüz elli akçe kazâdır. Nâhiyesi cümle (–) aded kurâlardır. Kadıya beher sene üç kîse, kapudan paşaya kırk yedi kîse hâsıl olur.

Ve şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfı ve a'yân [u] eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal'a dizdârı ve cümle 1085 aded kal'a neferâtları ve muhtesibi ve bâcdârı ve

mi‘mâ[r] ağası ve mu‘temed ağası ve harâc ağası ve kapudan ağası ve şehir subaşısı ve 12 aded tuğ sâhibi kal‘a ağaları vardır.

Ve kal‘ası Rûmeli kenârı ile Lefkada nâm bir ada deryâsının mâbeyninde bir sığ ve kumsal deryâda cezîre-misâl karadan ağaç ve taş cisirlerle ubûr olunur kal‘adır, kaya üzre değildir, kendüsi ve dîvârları alçak binâ olunmuşdur. Sene (–) târîhinde Selîm Hân-ı Sânî ibn Süleymân Hân bu kal‘anın taşrasına müceddeden bir kat sedd-i İskender-misâl bir kal‘a dahi inşâ etdikde şekl-i muhammes bir seng-i tırâş kal‘a-i savaş-ı perhâş binâ etmişdir kim gûyâ sedd-i Kahkahâ‘dır kim Şeddâdî rıhtım tula ve horasânî sedd-i metîn kal‘a-i kavîdir. Girdâ-gird cirmi kâmil bin beş yüz adımdır. Dîvârının kaddi yigirmi zirâ‘ âlîdir ve yedi arşın arîzdir kim ellişer ayak enli kalın dîvârdır.

Ve cümle üç aded kapuları vardır. Evvelâ kal‘anın şarkında göl tarafında Şehîd[lik] varoşundan kal‘aya girirken handak üzre asma makaralı cisirden içeri iç kal‘adır kim tâ binâ-yı Freng’den kalmış bir kapudur kim şimâle nâzırdır, ammâ iki kat metîn {üçer kat} demir kapulardır. Taşra kal‘a dîvârı Selîm Hân-ı Sânî‘nin binâsı olup iki kat metîn dîvârlı kal‘adır. Bunun dahi bir kapusu cânib-i kıbleye mekşûfdur, ammâ dörder kat metîn kapular olup mâbeynlerindeki dîvârlarda cümle âlât-ı silâh âlât-ı harb ile memlû olup cümle bevvâbân nigâhbânlar pür-silâh bu kapular mâbeynlerinde dîdebânlık ederler. Ve bir kapu dahi küçük uğrın kapudur, ammâ hâs u âmm kapusu değildir. Bununla üç aded kapuları var ammâ ikisi şâhrâhdır.

Ve cümle bu kal‘a vücûdunun etrâfında tokuz aded tabya-i azîmleri vardır kim her biri birer gûne sedd-i Ye’cûclardır.

Ve cümle dâ’iren-mâdâr bin altmış aded dendân-ı bedenlerdir. Niçe yerde ebrâclar üzre karavulhâneleri ve bir serâmed mehterhâne kullesi vardır.

Ve kal‘a içinde cümle iki yüz aded kiremit ile mestûr beşer altışar kat kârgîr binâ kefere asrından kalmış hâne-i ma‘mûrlardır, zîrâ bu kal‘a muhâsara ile alınup berbâd olmadan vere ile verildiğinden evleri gâyet ma‘mûrdur. Lâkin havlısız daracık ve sokakları ensiz ve dıyk ve muzlim şâhrâh[la]rı var ammâ cümle serâpâ bayâz taşlar ile döşeli pâk kaldırımlı tarîk-i âmmlardır kim aslâ bâğçeli evler yokdur.

Ve cümle üç aded mahallâtlardır. İç kal‘a mahallesi ve Paşa mahallesi ve Hunkâr mahallesi var.

Ve cümle sokak başlarında tarîk-i âmma nâzır olan evlerde cümle mazgal delikleri olup hîn-i muhâsarada her evden düşmanlara tüfeng *[343b]* ururlar, gâyet cebehâneli evlerdir.

Ve kal‘a-i semenderdir kim cümle sağîr ü kebîr yüz toksan altı pâre şâhâne ve serâmed topları var. Cebehânesi ve gılâl anbârları ve her hânedânda su sarnıçları mukarrerdir.

Ve cümle beş aded salât-ı cum‘a edâ olunur kârgîr minâreli câmi‘leri var. Evvelâ Hunkâr câmi‘i, kenîseden bozmadır. Ve çârsû içinde eski câmi‘ ve iç kal‘a câmi‘i var.

Mâ‘adâ cümle yedi aded zâviyelerdir. Evvelâ hisârpîçe arasında iki kat asma ağaçdan iki kat cisirlerden ubûr olunup lonca nâm mahal yerinde iki kapu mâbeyninde câmi‘-misâl bir yeni mescid binâ olunmuş, gâyet latîf ma‘bedgâhdır ammâ tahtadan binâ olunmuşdur. Bu mescid kapusundan taşra büyük varoş tarafına gidilir.

Ve kal‘aya Rûmeli tarafından bir taş binâ cisr ile ve bir ağaç cisir ile kal‘aya duhûl olunur üç yerden boğazlardır.

Ve kal‘a içinde cümle bir aded medrese-i tâlibân vardır.

Ve cümle iki aded mekteb-i sıbyân vardır. Ve cümle bir aded tekye-i dervîşân vardır.

Ve cümle bir aded kesîf hammâm-ı nâpâki vardır.

Ve cümle bir aded hâncuğazdır ammâ tertîb üzre dükkânları yokdur.

Ve cümle derûn-ı hisârda altı aded çeşme-sârlardır. Cümleden Ahmed Ağa çeşmesi mükellef ve her dem cârîdir. Cümle suları Lefkada cezîresinden deryâ içre su kemerleriyle kal‘aya gelir.

Bu Ahmed Ağa çeşmesinin târîhi böyledir:

Ol sehâ kânı Ahmedi hem-kâm,

Etdi bir çeşme hayli hoş-endâm,

Sâline dedi Serverî târîh,

Cennetin aynı selsebîl fi'n-nâm.

Sene 1028.

Der-beyân-ı sitâyiş-i taşra varoş: Büyük varoş kapusundan taşra Lef[ka]da cezîresi tarafındaki büyük varoşa ibtidâ giderken kal‘a kapusunun garb tarafındaki handak üzre elli adım asma ağaç köprüyü ubûr edüp dâ'iren-mâdâr cümle handakları deryâ suyuyla leb-ber-leb olup cisirden taşra büyük varo[ş] bir düz kumsal pâk yerde cümle üç yüz aded kiremitli ve havlılı ve câ-be-câ bâğçeli cümle vâsi‘ evlerdir. On aded hâneleri müselmânlardır. Mâ‘adâ büyûtları dâr-ı müşriklerdir.

Ammâ cümle tahta binâlı olup aslâ kârgîr binâ evler yokdur. İntihâ-i serhad olmak ile ahâlî-i kal‘a bu varoşda kârgîr binâ evler yapmağa mâni‘ olurlar, zîrâ ihtimâldir, düşman gelüp bu varoşu alırsa "Kârgîr binâlı evlerin içine düşman girüp kal‘ayı meterise alup zebûn etmeyeler" deyü ol mülâhaza ile bu varoşda kârgîr binâ evler yapdırmazlar. Ancak çârsû içinde bir tahtadan mebnî câmi‘ vardır. Minâresi dahi tahtadır.

Ve cümle yüz aded dükkânlardır. Ekseriyyâ attâr ve pâbuççu dükkânları çokdur kim siyâh Freng pâbucu dikerler. Mahkeme ve Kapudan paşa kâ'immakâmının sarâyı bundadır.

Bir tekye ve bir mekteb ve bir mescid ve iki aded hânları var, gayri âsâr-ı binâdan şeyler yokdur. Hattâ bu varoşun iki tarafında şarkî ve garbîsi sığ deryâdır.

Bu varoş hemân bir ince dil gibi bir kumsal yerde iki yüz elli adım tavîl bir burunda vâki‘ olmuş varoşdur kim cümle dörd aded çeşmeleri ve yedi aded kenîsecikleri ve yedi aded Rûm portoyorozları ya‘nî şehir kethudâları vardır. Ammâ meyhâneleri gâyet çokdur kim cümle kal‘a levendâtları şeb u rûz davul ve zurna ile meyhânelerde ayş u işretler edüp bir sâz [u] söz ve hây hûy hengâmedir kim gûyâ Cezâyir vilâyetidir.

Hakkâ ki yine bir cezîre-i bî-amân olduğundan gâzîlerinin her etdiklerine bakmayup

dâ'imâ müsâmaha ederler, zîrâ bir alay gâzîyân-ı mücâhidân firkateci yiğitleridir kim cümle sağîr ü kebîrlerinin evzâ' [u] etvârları ve cümle libâsları Cezâyirli gibi başlarında kırmızı fes ve parankona kırmızı göğüslükler ve bağır yelekleri ve muhattem harîr kuşaklar ve bellerinde çatal bıçaklar ve ellerinde balta ve nacaklar ve beyâz dimiler geyüp baldırları çıplak gezüp ayaklarına siyâh fillar ve arkalarında nişaburnus ve gûnâ-gûn kapudlar ve kırmızı ihrâmlar ile reftâr edüp ayş u tarab ederler.

Ammâ bu Aya Mavra yol uğrağı yer olmamak ile halkının garîb ü gurebâları sâ'ir diyâr halkıyla hüsn-i ihtilâtları yokdur, ammâ gâyet bahâdır ve şecî' ve yarar dilâver erlerdir kim bunlar Frengistân'ın gözlerine diken olmuşlardır. Bunların dahi lisânları Urûmca çalup fasîh ü belîğ Rûm lisânı ve Freng zebânı tekellüm ederler. Lâkin hevâsı sakîldir. Cezîre yerdir, her bâr gâzîleri firkatelere süvâr olup Dib Frengistân'ı urup mâl-ı ganâ'imleriyle mansûr u muzaffer Aya Mavra'ya gelüp gazâ mâlların bahş-i kalenderî edüp tâ müflis mendebûr olunca ayş [u] ışret edüp yine sefere giderler. Kâr [u] kisbleri budur ammâ gâyet musallî yiğitleri vardır.

Der-şehrengîz-i cezîre-i Lefkada

Lefkada dahi derler. Lisân-ı Rûm'da Lefkada (–) (–) demekdir. Bu Aya Mavra varoşunun kıblesinde vâki' olup dağlı ve bâğlı ve bâğçeli âb-ı hayât sulu ve âb [u] hevâsı latîfli cezîredir.

Ammâ bu Lefkada Aya Mavra'nın *[344a]* kıblesi ve lodos cânibine vâki' olup iki mîl Aya Mavra'dan alarkadır. Lâkin bir âdem ayakların sığayup iki mîl sığ deryâyı geçmek mümkindir. Ammâ cümle halk Aya Mavra'dan Lefkada cezîresine piyâdece üç yüz altmış altı aded alçak gözlü su kemerleri köprüleri üzre yürüyüp Lefkada'ya varup gelirler. Bu adanın cirmi cümle (–) mîldir. Bunda dahi bâğ u bâğçe bî-hisâbdır. Cümle Aya Mavra a'yânlarının bâğları bundadır, zîrâ gâyet mahsûldâr yerdir.

Varoş-ı Lefkada: Cümle yedi yüz aded kiremitli hâne-i ma'mûrlardır, ammâ cümle Rûm keferesi evleridir. Câ-be-câ dükkânları ve yigirmi aded kenîseleri ve

………………(1 satır boş)………………..

vardır. Ve gâyet teferrücgâh yerleri çokdur.

Bu adada cümle yigirmi pâre ma'mûr kefere kurâları var kim cümle kapudan paşa hükmünde olup Aya Mavra kazâsı nâhiyesidir kim cümle bâğ-ı Sudak-misâl ma'mûr kurâlardır.

Bu Lefkada'nın keşişleme tarafında bir hudâyî limanı var **Portofigo** derler. Lisân-ı Rûm'da incir limanı demekdir. Hakîkatü'l-hâl inciri cihânı dutmuşdur.

Ve ağaçları arasından bir âb-ı hayât su kaynayup çıkar. Yaz u kış suyu bulunur. Aya Mavra'nın suyu bu mahalden bir ince top menzili sığlık deryâ içre Şeddâdî kemer-binâlar ile şehre su gider. {Lefkada'dan berü 4 sâ'atlik yerden gelir.} Aceb hayrât-ı azîm temâşâgâhdır. Kâfir zamânından kalmış derler ammâ Selîm Hân-ı Sânî karındaşı Sultân Cihângîr'in mâlıyla bu kemerleri binâ etmişdir kim görmeğe muhtâcdır.

Ve Lefkada ile kal'a mâbeyni sığ deniz içinde Pelama derler bir yerlü kaya vardır ve adadan kal'aya üç yerden boğazlar vardır. (Bunlar dahi) bunlardan dahi ağaç cisirler ile

geçilir. Gerçi üç aded haşeb cisirlerdir ammâ asıl büyük boğaz kal‘a dibindeki cisir altındadır. Mâ-bâkî cisirlerin altları ve gayri yerleri sığacık deryâdır kim kazıklar üzre sandûkalar çatup içlerin toprak doldurup kenârdan Lefkada’ya gitmeğe yol eylemişler.

Ammâ kal‘a dibindeki boğazın asma makaralı ağaç köprüsü var. Kaçan gemiler geçerken cisri makaralar ile asakorlar, gemiler ve firkateler ve kayıklar beri öte geçüp yine cisirleri ipler ile yerine endirirler. Ammâ bu cisir altından gemiler geçdikden sonra ol göl gibi sığlar içre eğri büğrü giderken sırıklar ile sığları yoklaya yoklaya gitmek gerek.

Ve dahi kal‘anın yıldız tarafında bir liman-ı hudâyî dahi vardır, Dimata derler. Büyük gemiler varmağa kâbil yerdir. Bu limandan Pireveze’nin kal‘ası yıldız rûzgârı üzre tokuz mîldir.

Ba‘dehu cemî‘i guzât ile vedâlaşup cümle gâzîleri firkatelerine süv[â]r olup fermân-ı pâdişâhî getirdiğimiz üzre Manya imdâdına gitdiler. Bu hakîre kal‘a dizdârı bir mükemmel firkate donadup cümle atlarımız ve huddâmlarımız ile “Tevekkülen alallâh” deyüp muvâfık eyyâm-ı müsâ‘id ile 9 mîl yeri tarfetü‘l-ayn içre gidüp,

Evsâf-ı sedd-i metîn derveze, ya‘nî cây-ı emân kal‘a-i Pireveze

Sebeb-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–) (–) dir. Sene 960 târîhinde Süleymân Hân binâsıdır. Rûmeli eyâleti hâkinde Yanya beğinin hâssıdır kim subaşısı hâkimdir. Ve yüz elli akçe kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâlardır. Kethudâyeri ve serdârı ve gayri hâkimleri yokdur, ammâ kal‘a dizdârı ve iki yüz elli aded kal‘a neferâtları ve yedi aded kal‘a ağavâtları ve Pireveze kapudanı var. Üç pâre firkatesi ile deryâda şinâverlik edüp şikâr arar. Cümle levendâtları Cezâyirli esvâbı geyerler.

Kal‘ası Narda vilâyetinin körfezi ağzında bir kumsal burunda şekl-i müdevver yedi aded tabyalı bir Şeddâdî binâ cirmi kâmil bin yüz adım kal‘a-i zîbâdır. İçinde yüz aded kiremitli tahtânî ve fevkânî bâğçesiz daracık evlerdir.

Ve sokakları karanlık ve dıyk tarîklerdir. Bir câmi‘i var, Süleymân Hân’ındır.

Ve bir kapusu var, cânib-i şarka nâzır olup kapunun atebe-i ulyâsı üzre târîhi budur:

Kad benâ hâze’l-kılâ‘ fî zamân eyyâmi devleti’s-sultân Süleymân ibn Selîm Hân hallede’llâhu mülkehu ve ebbede saltanatahu li-sene sitte tis‘a-mi’e fî hicreti’l-Nebeviyye.

Bu kal‘a kapusundan içeri girecek mahalde kapunun sağ tarafında taşdan oyulmuş bir sığır ve koyun başı tasvîri var kim gûyâ zî-rûhdur.

Ve bu kapunun önündeki handak üzre iki kat ağaç cisir üzre kal‘aya girilir. Derûn-ı kal‘ada cebehâne mahâzinleri ve gılâl anbârı ve su yolları ve kırk aded sağîr ü kebîr topları ve mehterhâne kullesi ve bir üstâd-ı kâmil mûsıkî-şinâs zurnazan mehteri vardır.

Evsâf-ı varoş-ı Pireveze: Bu kal‘anın yıldız tarafında üç yüz aded hânedânlı ve bâğ u bâğçeli tahtânî ve fevkânî evlerdir. Ancak bir câmi‘i ve üç mahalle mesâcidleri ve bir medresesi ***[344b]*** ve bir mektebi ve bir tekyesi ve bir hammâmı var, battâl idi. Ve bir hânı ve cümle yüz aded dükkânları ve bî-hisâb bâğçeleri var.

Bunun dahi cümle halkı Cezâyir esbâbı geyerler, zîrâ cümle halkı firkatecilerdir kim Venedik körfezi içini ve Pulya ve Kalavra ve Tementis yakaların korutmuşlardır. Ammâ

bunlar dahi Urûmca kelimât eder gâyet gâzî ve bahâdır yiğitleri var kim her biri serâmed server hünerver yiğitlerdir. Hattâ sene 979 târîhinde Selîm Hân-ı Sânî asrında bâlâda zikri sebkat eden sıngın yılı donanma[mı]zdan firâr eden gemilerimiz küffâr ile ceng ede ede bu Pireveze limanına gelüp gemileri başdan karaya edüp cânların halâs etmişlerken bu Pireveze askeri münhezim olan guzâta cür’et verüp kendü firkateleriyle kâfir gemilerine çatup elli pâre kâfir gemilerin feth edüp karaya dökülen kâfirleri cümle esîr-i bend-i zencîr etdiklerin dahi bilir âdemler vardır. Ya‘nî tâ bu mertebe şecî‘ ü tüvânâ fetâları vardır kim şeb [u] rûz ilâ hâze’l-ân Pireveze limanında aleste durur firkateleri var.

Ammâ limanı kal‘aya nîm sâ‘at ba‘îd şimâl tarafında bir küçük limandır, ammâ sekiz rûzgârdan emîndir kim iki yüz pâre gemi alur. Pireveze körfezi içre körfezin nihâyetindedir kim deryâdan bir kulak körfez girmişdir, gemiler anda yatup körfezin iki tarafları bâğlar ve bâğçelerdir. Bu liman nihâyetinde,

Der-vasf-ı kal‘a-i Küçük Pireveze: Ammâ vîrândır. İçinde âdem ve âdemî-zâddan nâm [u] nişân yokdur. Lâkin bu kal‘a-i harâb altında cümle Pireveze gemileri aslâ demir bırakmadan yatırlar, sekiz aded rûzgârdan emîndirler.

Andan şimâl tarafına bir sâ‘at gidüp bir bayırı aşup Pireveze körfezinin bir büyük kulağına ya‘nî bir körfezine dahi vardık. Ol kenârca bir sâ‘at dahi gidüp balık dalyanların geçüp,

Der-temdîhât-ı kal‘a-i Pireveze-i atîk-i azîm

İmdi ihvân-ı vefâ bu cihânda böyle kal‘a-i azîm binâ olunmamışdır. Hâlâ vîrândır ammâ içinde azîm ma‘mûr u âbâdân çiftlikler vardır.

Kal‘ası rûy-ı arzda misli meğer İslâmbol kal‘ası yâhûd Irâk-ı Dâdyân şehrinin harâbistânı ola. Belki İslâmbol’dan Antakiye ve Kavala kal‘asından büyük ola. El-hâsıl cirmi iki günde devr olunmaz.

Ve iki konak yerden bu şehr-i azîme niçe bin kemerler ile âb-ı hayât sular getirmişler. Bu şehr-i harâbistânın seyr [ü] temâşâsında âdem âlem-i hayretde kalup engüşt ber-dehen eder. Sebeb-i harâbiyyeti zamân-ı kadîmde Ikrît kralı ya‘nî Girid’i amâr eden Ikrît kralın oğlu Rûm pâdişâhı olan putperest Martin-i pelîd nâm kral-ı dâll Karlıeli kralı üzre bin pâre gemilerle gelüp bu şehir Karlıeli kralı Markonton nâm kralın tahtı iken Karlıeli kralını Girid kralı Martin putperest katl edüp yedi ayda bu şehr-i Pireveze-i azîmi harâb [u] yebâb niçe bin Îsevî Rûmların esîr-i kebâb hânelerin türâb edüp hâlâ böyle kalmışdır.

Eğer bunda olan heyâkil-i mutalsamât-ı ibret-nümâ tâk-ı revâk-ı tumturâkları ve niçe bin kubâbları ve niçe bin amûd-ı müntehâ-yı somâkî-i gûnâ-gûnları tahrîr etsek mecmû‘amız harâb-âbâdnâme olur.

Andan yine şark tarafına nîm sâ‘at gidüp ba‘dehu bir sâ‘at Pireveze deryâsın devr ederek ve balık dalyanların temâşâ ederek giderken,

Hikmet-i Hudâ sergüzeşt-i temâşâ

Leb-i deryâda kum üzre âsûde-hâl giderken önümüz sıra henüz gitmiş bir pâre basılmış at ayağı izi gitmiş ammâ ol iz gide gide dahi büyük iz oldu, el-hâsıl üç karış enli iz oldu. Hakîr gulâmlarıma eyitdim:

“Bire oğlancıklar, şol izi temâşâ etdiniz mi?” dediğimde Ferhâd ve Husrev eyitdiler:

“Vallâ sultânım, acâ’ib büyük âdem izi” deyü yolun sol cânibine bakarlar.

“Bire oğlanlar bu sağ tarafa bakın, nice âdem izidir, işte bu at izidir” dediğimde oğlanlar at izin görüp,

“İşte sultânım bu tarafda bir âdem izi de var” dediler. Meğer at izinin solunda berâber atlıyla gider bir yayan izi var.

Hemân hakîr atdan enüp *bismillâhi* deyüp âdem izin karışladım. Ka‘be hakkıyçün âdem izi kâmil dörd karış gelüp dahi yeri harâret üzre ısıcak idi. Aklımız başımızdan gidüp,

“Âyâ bu ne hâl ve ne hikmetdir ki” deyü müşâvere edüp, ne çâre edelim.

Ol izler önümüz sıra leb-i deryâda kumluk üzre gidiyor. Allâh’a sığınup gulâmlar ve refîkler ile Âyetü‘l-kürsî ve Mu‘avvezeteyn’e müdâvemet ederek ayak ayak giderek yol üzre ba‘zı evc-i âsımâna ser çekmiş çınâr ve kavak [ve] meşe ağaçlarının âdem beli kalınlığı dalları gûyâ ustura ile kesüp yere bırakmışlar.

Dibelik hakîre dahi ziyâde dehşet hâsıl olup telâş el verdi, ammâ ne çâre, yolumuz oldur, geri dönmek mümkin değil. El-hâsıl bu hâl üzre dağlar ve ormanlar içre 3 sâ‘at gidüp Pireveze deryâsı kenârın geçüp dahi büyük çengelistân ormanlara girdikde ***[345a]*** cân başımıza sıçrayup giderken hemân on ad[ed] pür-silâh haydud harâmî kefereleri bizi gördüklerinde,

“El-amân meded bu ne sultânım” deyüp tüfengleri ve kılıçların ormanlar içre atup ağlaşarak atlarımızın ayaklarına sarıldılar. Hakîr bunlardan yine alarka durup,

“Bire nedir mel‘ûnlar?” deyü hâllerin su’âl etdim.

“Biz bir alay yolcu kefereleriz, lütf eylen sizin ileride giden büyük atlı ve bir büyük yayan âdem yoldaşlarınız başları ağaçlara bir olup ol yayan âdemin elinde bir sopa deyeneği ve bir elinde kılıcı var ve atlının elinde bir kılıcı var, yollar üzre ağaçları kese kese giderler. Biz sizin ol yoldaşlarınızı görüp aklımız başımızdan bir kenârda kaldık. Ve ol yayan elindeki sopa ile birimizin başına nice urdu ise hurd-ı haşhaş işte leşi” deyü leşini gösterdiler.

Hakîkatü‘l-hâl kefereye eyle nobut urmuş kim âdem vücûdudur diyecek yeri kalmayup cümle hurd olmuş. Ancak keferenin leşi abâsı içinde tiftik tiftik [olmuş.] Biz dahi bu kefereyi bu hâl ile göricek dibelik aklımız başımızdan gitdi. Ammâ bu kefereler harâmîler imiş, mürd olanları başları imiş.

Bu keferelerden dahi havf edüp ormanlar içre atdıkları silâhların cümle alup,

“İşte mel‘ûnlar, anlar bizim ileride yoldaşlarımızdır. Tiz bir dahi silâh ile yola çıkman ve harâmîliğe tövbe eylen” deyü cür’et edüp bir hayli tekellümler eyledim ammâ Hudâ bilir kim bî-cân olayazdım.

Gulâmlarım tokuz aded silâhların alup tokuz nefer kâfirler ormand[a] âlem-i hayretde kalup anda bırakdık, ammâ hakîr dahi ileri gitmeğe aslâ dermânım kalmayup yine

“Tevekkelî alâ Hâlıkî” diyerek yola revâne olup (–) sâ‘atde yine Pireveze deryâsı kenârınca giderken yine izlerine râst gelirdik, ammâ izleri küçülmeğe başlayup Yanyalı Arslan Paşa oğlu Kaplan Paşa çiftliği yanında izlerin gâ’ib etdik, ammâ yüzlerin görmedik.

Ve bu mahallerde yolculara karşu râst geldikde su’âl etdik, zerre mikdârı haberleri yok idi.

Hemân bu abd-i kemter anı mülâhaza etdim ki cemî‘i zamânda ata süvâr oldukda Hazret-i Kur’ân-ı azîme ve Furkân-ı kerîme hıfzen müdâvemet edüp giderdim. Bu yolda ol harâmî keferelere râst gelsek gerek idik. Bir azîm arbedemiz geçüp belki bir kaçımız telef-i nefs edelerdi, ammâ Hazret-i Kur’ân hürmetine Cenâb-ı Allâh bizleri hıfz etmek içün önümüz sıra muhâfazacı refîkler görünüp harâmîbaşıyı nobut ile katl edüp kefereler dahi bizi anlardan zann edüp amân deyüp tövbe edüp silâhlarına mâlik olup Kur’ân-ı azîm hürmetine harâmîlerden halâs olduk kim sûre-i (–) âye[t]: [108] nass-ı şerîfi vardır. Bunun emsâli niçe kerre havâss-ı Kur’ân’ın nef‘in müşâhede etmişimdir. *Hâzâ min fazlı Rabbî.*

Andan nîm sâ‘at cânib-i şimâle gidüp,

Loroz çiftliği: Yanyalı Bebr Paşa’nındır. Anda bî-mecâl mihmân oldukda bizim önümüz sıra katl olunan keferenin katli haberi gelüp keşfine şerî‘at tarafından âdemler gitdi.

Ol gece çiftlik kethudâsı Hasan Ağa dahi merhûm olup hakîr gasl edüp defn edüp ale’s-sabâh Lokoz’dan kulağızlar alup cânib-i şarka **Loroz değirmenlerin** ve bir vîrân kal‘ayı geçüp ve Şahin Beğ‘in **Kanra(?) nâm çiftliğin** geçüp (–) sâ‘atde kayalı dağlar dibinden ubûr edüp ormanları geçüp,

Evsâf-ı fütûhât-ı kal‘a-i Roğoz

Rûm kralları binâsıdır. Sene (–) târîhinde Gâzî Evrenos Sultân Mehemmed Hân-ı Ebü‘l-feth asrında Venedik küffârının derûn-ı kal‘ada karârları firâra mübeddel olup feth olmuşdur kim hâli üzre bırakmışlardır. Kal‘ası Pireveze deryâsı kenârında bir topraklı bayır üzre şekl-i muhammes bir Şeddâdî binâ bir kal‘a-i ra‘nâ olup dâ’iren-mâdâr cirmi bin adımdır ammâ taşrası vîrândır. Lâkin iç kal‘ası ma‘mûrdur, ammâ dizdârı ve neferâtları yokdur. Ancak içinde bir kaç ma‘mûr çiftlikleri vardır kim bu çiftliklerde âzâdlı siyâh zengî Arablar sâkin olurlar. Bu kal‘a dahi Yanya sancağı hudûdu olup bu kal‘anın şark tarafına iki bin adım karîb,

Cisr-i Roğoz: Bir göz bir pül-i ra‘nâdır ammâ Hersek ***[345b]*** sancağında Mosdar köprüsünden sehel alçakdır kim kaddi kâmil elli arşındır ve gâyet ensiz cisirdir kim üzerinden âdem geçmeğe havf eder, zîrâ bir kulaç enlidir. Âdem aşağı bakmağa cür’et edemez. Altından **nehr-i Revani** cereyân eder, tâ şehr-i Yanya ve şehr-i Aydonat dağlarından gelüp Pireveze deryâsına mahlût olur, ammâ kırk arşın derin olup gâyet deli cereyân eder.

Andan bir sâ‘at şarka gidüp **karye-i Hilkadis,** anı geçüp sâfî sahrâlar içre ma‘mûr kurâlar ubûr edüp andan nîm sâ‘at yine semt-i şarka gidüp,

Karye-i İmâret: Kırk hâneli ve bâğ u bâğçeli Fâ'ik Paşa vakfı olup müselmân köyüdür. Hân ve câmi' ve imâret ve medrese cümle Fâ'ik Paşa hayrâtıdır kim gâyet mesîregâh bâğ-ı İrem-misâl yerdir, ammâ câmi'i ve gayri âsâr-ı binâları cümle kiremitlidir. Ve matbah-ı dâru'z-ziyâfesinde cemî'i âyende vü revendegânlara ni'meti subh u mesâ mebzûldür.

Andan nehr-i Narda-i azîmi geçmeyüp nehir kenârınca dahi aşağı dolaşup bir sâ'atde Fâ'ik Paşa'nın on üç göz Şeddâdî ibret-nümâ evce berâber kantarasından ubûr etdik, ammâ ortadaki gözü gâyet yüksek olup ve ziyâde enli pül-i azîm olup elli arşın âlî ve tûlu cümle bir başından bir başına sekiz yüz adım köprü-yi musanna'dır kim dörd aded gözleri yüzer adım enlidir. Bu cisrin üstünden iki araba yan yana geçmek mümkindir. Altından nehr-i Narda cereyân eder, tâ Tırhala ve Kalabakkaya dağlarından gelüp bu cisirden ubûr edüp Pireveze körfezine mahlût olur.

Bu cisirden ubûr edüp iki başında birer sâ'atlik yol kaldırım vardır ve iki cânibleri serâpâ bâğlardır kim limon ve turuncu olur.

Bu cisirden bin adım şimâle kaldırım üzre gidüp bâğ-ı İremleri ve ma'mûr kurâları ve çiftlikleri geçüp,

Der-tavsîfât-ı kal'a-i köhne-binâ hisâr-ı üstüvâr-ı Narda

Sebeb-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–). Binâsı Tırhala sâhibi (–) (–) kralın binâsıdır. Sene (–) târîhinde Venedik elinden Sultân Bâyezîd-i Velî asrında be-dest-i büyük Gâzî Evrenos fethidir. Yanya sancağı toprağında hâss-ı hümâyûn hükûmetidir. Ve yüz elli akçe kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâlardır.

Kal'ası leb-i deryâdan bir sâ'at şimâl tarafına bir kayalı ve alçak dağ dibinde şekl-i murabba' bir Şeddâdî seng-i tırâş bir kal'a-i savaş-ı perhâşdır kim kıbleye nâzır bir kapusunun atebe-i ulyâsı kemerinin iç yüzünde bir mefret balık kemiği maslûb alâmeti var büyük demir kapudur.

Ve iç kal'ası kapunun solunda şehre nâzır olup içinde kırk aded kiremitli hâneleri ve Bâyezîd-i Velî câmi'i var. Dâ'iren-mâdâr cirmi iki bin altmış aded adımdır. Bu kal'anın şimâl ve yıldız tarafları Narda nehri ihâta etmişdir. Maşrık ve kıble ve cenûb tarafları varoş-ı azîmdir. Kal'ada kârgîr minâreli ve serâpâ kiremitli Bâyezîd Hân câmi'i ve hareminde medresesi var.

Bu iç kal'a kara tarafında şehre nâzır kat-ender-kat kral sarâyı var. İçinde ancak dizdâr sâkin olur. Bir harâb mescidi var ammâ aslâ kal'a içinde dükkânları yokdur.

Ve sokakları cümle zâtî(?) beyâz yalçın kaya kaldırımdır.

Ve esâs-ı dîvârı dahi seng-i hârâ üstünde olup sokak aşırı bir namâzgâhı var, aslâ ağaçlar dikili değildir, hemân bir çemenzâr u lâlezâr musallâ-yı ferahfezâdır.

Bu kal'a dâ'iren-mâdâr iki kat olup handakları ancak garb tarafındadır. Gayri taraflarında handak yokdur.

Ve cümle on sekiz aded kulleleri var. Kıblesi tarafındaki varoşunun aşırısında havâle dağları var.

Sitâyiş-i taşra varoş-ı Narda: Cümle kâmil iki bin aded kiremitli bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı hayât sulu havz u şâzrevânlı ve cümle fevkânî ma‘mûr u mükellef evlerdir.

Ve cümle on yedi aded mahallâtlardır, ammâ ancak üç adedi müselmân mahalleleridir. Dördü Yahûdîlerdir. On adedi Rûm keferelerídir. Ermenî ve Freng aslâ yokdur ammâ Latin kefereleri çokdur.

Ve cümle altı aded cevâmi‘-i imâretgâhdır. İki câmi‘i kal‘a içindedir, ammâ çârsû başında kiremitli ve kârgîr minâreli Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i fevkânî olup gâyet cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir. Musallâsı haremindedir.

Ve şehrin cenûb tarafı ucunda Tekye câmi‘i müferrihdir. Ve (–) (–) câmi‘i kâr-ı kadîmdir.

Andan cümle 9 aded mesâcidhâ-yı mü’minâtlardır. Cümleden Yûsuf Beğ sarâyı kurbunda Baba mescidi ve Dizdâr mescidi vardır. Bu şehir içre aslâ kurşum örtülü binâlar yokdur.

Ve cümle üç aded medrese-i sûhtegândır. Cümleden Bâyezîd Hân medresesi ma‘mûrdur. Ve cümle beş aded mekteb-i sıbyândır.

Ve cümle üç aded hânkâh-ı dervîşânları var. Cümleden Tekye câmi‘i ***[346a]*** hânkâhı ma‘mûrdur.

Ve cümle bir aded hân-ı tüccârânı var. Bâyezîd Hân câmi‘inin yol aşırısına vâki‘ olmuş bir hân-ı azîmdir. Bu hânın kapusu önünde,

İbret-nümâ sâ‘at kullesi: Hânın yol aşırısında bir serâmed sâ‘at kullesidir kim çanı gâyet büyükdür. Kâmil bir sâ‘at yerden sadâsı istimâ‘ olunur. Bir çarhlı olup yigirmi dörd sâ‘at devr eder. Gâyet musanna‘dır kim böyle bir çarhlı sâ‘at bir diyârda yokdur.

Ve cümle (–) aded hammâmdır. (–) (–) Ve cümle 400 aded dükkândır. Bıçakçısı ve pâbuççusu çokdur, ammâ kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur, lâkin yine her metâ‘ tuhaf bî-nihâye bulunur. Kahvehâneleri kal‘a dibindedir.

Ve ba‘zı sokakları kaldırımlıdır ve bu şehir kumsal yer olmak ile çok yerleri kaldırımsızdır.

Bu şehir kayalı ve kumsal yerler olmak ile aslâ çeşmeleri yokdur. Cümle bin yüz aded âb-ı hayât lezîz kuyulardan nûş ederler. Şehir içre cereyân eden nehr-i Narda âb-ı hayâtdır, ammâ ahâlî-i vilâyet “Sakîl sudur” deyü andan içmeyüp çâh-ı mâ içerler, zîrâ hevâsı sakîldir.

Sâhib-i tab‘ olanları yaylağa çıkarlar, zîrâ şehrin kıblesi ve şarkîsi alçak ve beyâz yalçın kayalar arasına vâki‘ olmuş şehirdir. Anıniçün halkının reng-i rûyları birez saruya mâ’illerdir. Ekseriyyâ bâde kuvvetiyle zindedirler.

Ve cümle on bir aded kilisaları vardır, ammâ cümleden şehrin cenûb tarafı hâricinde bâğçeler içinde Mihal kral-ı dâll kenîsesi gâyet büyük kubâblı binâ-yı musanna‘dır kim içinde elli aded ruhbânları ve hücreleri vardır. Ve Yûsuf Ağa sarâyı kurbunda Patrik kenîsesi dahi binâ-yı garîb(dir) ü acîbdir kim gâyet ma‘mûr u müzeyyen olup şehir içre niçe yü[z] evkâfları var, cümle Frengistân’dan nezerâtları gelüp iki yüz kadar papasları

cemî‘i âyende vü revendegânlara hidmet edüp ni‘met yedirirler.

Ve bu kiliseden şehir müftüsü ve nakîbü‘l-eşrâfı ve yüz elli akçe pâye ile kadısı ve şehir hâssının ağası ve kal‘a dizdârı ve yetmiş aded kal‘a neferâtları ve muhtesib ağası ve gayri şehir hâkimleri cümle bu kenîsenin evkâfından himâye ulûfesi alırlar. Meşhûr-ı âfâk bir bıtrîk deyridir.

Ve bu şehr-i Narda zamân-ı Feylekos’da şehr-i azîm imiş. Niçe kerre yüz bin aded binâ-yı azîm ve niçe bin yerde âsâr-ı kadîmleri var.

Der-vasf-ı ni‘met-i me’kûlât [u] müsmirât [u] meşrûbât: Cümleden güzîde memdûhu bir vukıyye gelir feyz nârı ve lüffân nârı olur kim Acem diyârında ve (Kara) Ferecik şehrinde böyle dânedâr âbdâr nâr ancak olup dağı ve taşı nâr ağaçları müzeyyen etdüğinden sebeb-i tesmiyesi Narda olmuşdur. Ve limonu ve nârenci ve inciri ve zeytûnu ve bâğ u bâğçesi birer konak yer cihânı dutmuşdur. Rûmeli diyârına cümle nâr ve limon ve turunc bundan gider.

Der-kâr [u] kisb-i ehl-i işgâlât: Ekseriyyâ halkının kâr [u] kisbleri ticâretdir. Bâğlarının mahsûlü olan şarâbların vilâyet vilâyet götürüp satarlar. Ve beyâz bakır kavunu dahi memdûh-ı âlemdir.

Der-hisâb-ı ekâlîm-i büldân: Be-hükm-i ilm-i usturlâb bu şehir ıklîm-i sâlisin nısfında bulunup arz-ı beledi harfeyn-i letâdır ve tûl-ı nehârı harfeyn-i nehdir. Kıblesi cenûb cânibine olan hatt-ı nısf nehârdan cenûb cânibine olan maşrık cânibine otuz tokuz derecedir.

………………(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ibret-nümâ-yı cebel-i Narda: Şehr-i Narda’dan cânib-i şimâle nısf merhale gidüp nehr-i Narda üzre tâ kâfir zamânından beri bir derk-i esfel-vâr bir derenin iki tarafındaki evc-i âsımâna ser çekmiş bir kayadan bir kayaya iki kat yan yana çekilmiş âdem uyluğu kalınlığı demir zencîrlerden bir köprü edüp zencîrler üzre yaban asmasından çitler örüp bir musanna‘ cisir olmuş. Üstünden her bâr benî âdem geçer ammâ ol âdemlerin zehresine aşk olsun kim ödleri çatlayup helâk olmazlar, zîrâ âdem aşağı baksa gözü kararır kim gûyâ çâh-ı gayyâ ve derk-i esfeldir. Bu diyârın halkı alışup bir köyden bir köye gitmeğe aşağı dereleri bir günde dolanmayup bir ânda bu cisr-i silsileden geçüp Kalabakkaya’ya ve Tırhala şehrine giderler. Ammâ rûzgâr urdukça bu zencîr cisir salıncak gibi salınır, lâkin hemân benî âdem ubûr eder. Yohsa at ve katır ve sığır ve câmûs geçemezler, ammâ bu hakîr-i pür-taksîr gördüm ki bir sürü koyun geçdiler.

Bu cisrin tûlu iki bin elli adımdır. ***[346b]*** Zencîrlerin iki başları iki taraf kayalarında mermer amûd-ı müntehâlara bağlıdır. Bu cisrin ta‘mîr ü termîm muhâfazasına dâ’imâ bir köy halkı me’mûrlardır.

Bu cisr-i lâ-nazîri temâşâ edüp andan yine **şehr-i Narda**‘ya gelüp Defterdâr Ahmed Paşa ağası Durmuş Ağa ile ve şehir a‘yânı Yûsuf Ağa ile vedâ‘laşup andan kalkup **karye-i İmâret**‘i geçüp ve Narda sahrâsının dağ eteğinden ubûr ederek kaldırımlı ve kumsallı yerler geçerek cânib-i şimâle 4 sâ‘atde ma‘mûr kurâlar geçerek yol üzre bir ulu öz dere içre,

Kapuağası hânı: Sâbıkan Mısır vezîri olan Hâdım Abdurrahmân Paşa’nın elli ocak kiremitli bir hân-ı azîm-i hasbîsidir kim kapusu üzre târîhi budur:

Kapu ağası Abdurrahmân Ağa,

Temelinden bu hânı etdi binâ,

İki el kaldırup [de]dim târîh,

Cennetde ecrini vere Mevlâ.

Sene 1058.

Bu hândan yine şimâle 3 sâʻatde,

Karye-i Derbend: Bir mahûf u muhâtara yerlerdir.

Andan **Beşkuyu**ʻyu geçüp ve bir yaylağ-ı azîmi aşup (–) sâʻatde iki tarafı bâğ u bâğçeli yerleri geçüp yüzü aşağı gidüp sahrâ-yı Yanya ucunda,

Çiftlik-i Bebr Paşa: Kalʻa-misâl bir hânı ve birkaç dükkânları var.

Andan çemenzâr sahrâ içre (–) sâʻat garba mahsûllü çiftlikler ubûr ederek,

Evsâf-ı dâr-ı amâniyye, yaʻnî sevâd-ı azîm kalʻa-i Yanya

Lisân-ı Rûmca Yanya demek (–) (–) demekdir. Bânîsi Rûm krallarından (–) (–) kralın binâsıdır. Sene (–) târîhinde Ebüʻl-feth Gâzî asrında be-dest-i Gâzî Evrenos Beğ Rûm keferesi elinden feth edüp Rûmeli eyâletinde sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı 460.260 akçedir. Ve zeʻâmeti 62 ve tîmârı 345. Alaybeği ve çeribaşı ve yüzbaşısı vardır.

Cümle erbâb-ı tîmârın kânûn üzre cebelüleriyle beğinin askeriyle cümle dörd bin aded güzîde pür-silâh asker olur.

Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâdır. Beher sene ber-vech-i adâlet kadıya altı bin guruş beğine yigirmi kîse hâsıl olur. Sancağında cümle yigirmi iki aded kazâlardır, niçeleri tahrîr olundu ve baʻde'l-yevm râst geldikçe tahrîr olunur.

Şeyhülislâmı ve nakîbüʻl-eşrâfı ve aʻyân [u] eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kalʻa dizdârı ve (–) aded kalʻa neferâtları ve muhtesib ağası ve bâcdârı ve şehir kethudâsı ve harâc ağası ve gümrük ağası ve şehir subaşısı ve miʻmâr ağası vardır. Ve Urûm kefereleri üzre on iki aded portoyorozları yaʻnî kefere kethudâları vardır.

Kalʻası Yanya gölü kenârında kehkeşân-âsâ semâya kad çekmiş bir till-i refîʻ üzre bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn binâ-yı refîʻu'l-bünyân ve halkı azîmü'ş-şân şekl-i muhammes bir Şeddâdî seng binâ bir kalʻa-i bâlâdır kim bir tarafdan aslâ havâlesi olmayup kenâr-ı buhayrede yalçın kayalar üzre seng binâ bir kalʻa-i garrâdır kim **der-girdâ-gird-i kılâʻât** cümle üç bin adım ihâta eder bir hisâr-ı üstüvârdır.

Ve cümle iki aded büyük kalʻa kapuları vardır. Büyük kapu cânib-i cenûbda olan varoşa bir alçak kemerli kapudur. Piyâde âdemler girir çıkar ammâ bu kapulardan arabalar ve eğerli atlar ve katırlar geçemezler. Meğer at üzre süvâr olan âdemler fârisüʻl-hayl olup eğer boşaldarak at ile büyük varoş kapusundan geçeler. Zamân-ı kadîmde eyle binâ olunmuş.

Ve bir kapu dahi küçük uğrın kapudur kim bu dahi taraf-ı cenûba nâzırdır. Varoşa açılan büyük kapunun solunda vâkiʻ olup bu uğrın kapucukdan aşağı göle kayadan kesme yüz ayak nerdübân ile enilüp gölden su alınır. Bu iki aded mezkûr kapulardan mâʻadâ sekiz aded küçücük su kapucukları var kim anlardan göle nerdübânlar ile enilüp su alınır.

Ammâ iç kalʻadan mâʻadâ bu kalʻanın göl tarafında aslâ büyük kalʻa dîvârları yokdur, zîrâ evc-i âsımâna berâber kad çekmiş kayalar olmağile dîvârları yokdur ve lâzım da değildir. Lâkin aşağı varoş tarafı ikişer kat metîn kalʻa dîvârları vardır kim kırk arşın âlî ve

beş arşın arîz dîvârlardır. Lâkin kâr-ı kadîm olmağile ba‘zı yerleri câ-be-câ rahnedâr olup abûsu’l-vech-misâl siyâh dîvârlardır, zîrâ intihâ-i serhad olmayup Rûmeli diyârının ortasında iç elde kalmış bî-nef‘ kal‘a olduğundan iltifâtdan mahrûmdur.

Bu cirim bu eşkâlde olan kal‘a içre cümle 4 aded mahalle-i müslimîndir, aslâ kefereler yokdur. Aşağı mahalle ve Yukaru mahalle ve Orta mahalle ve Paşa mahallesi var.

Ve cümle *[347a]* sekiz yüz aded tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı bâğçesiz serâpâ kiremit ile mestûr hânedân-ı ma‘mûrlardır. Cümlesi elbette kârgîr kemer kapulu büyût-ı ra‘nâlardır. Bu kal‘anın cânib-i selâsında evc-i semâya ser çekmiş kayalar üzre cümle cihân-nümâ göle nâzır hânedân-ı musanna‘-ı azîmlerdir kim her biri birer tarz [u] tavr üzre mebnî olup mesîregâh evlerdir. Cümleden Koca Mustafâ Paşa sarâyı ve Ako sarâyı ve Paşo sarâyı vâsi‘dir. Câ-be-câ bunlarda dıraht-ı müntehâlar vardır. Ba‘dehu Mustafâ Paşa sarâyından iç kal‘a burnuna varınca iki yüz adımdır.

Sitâyiş-i iç hisâr: İç kal‘anın şehir varoşu tarafı köşesinden iç kal‘aya varınca beş yüz adımdır. Derûn-ı kal‘ada dizdâr ve kethudâ ve imâm ve mü’ezzin ve çalıcı mehterbaşı sâkin olup gayri amâristân yokdur. İllâ göle ener kesme kayadan su yolu ve anbârları ve cebehâne mahzenleri olup kal‘a câmi‘inde ve ba‘zı anbârlarda cümle Kotur kal‘ası mühimmâtiyçün beksumât ve gayri levâzımâtlar memlû olup cümle bâbları mesdûd durur.

Der-cevâmi‘hâ-yı mü’minân-ı büyük hisâr

Cümle dörd aded ibâdetgâh-ı müselmândır. Evvelâ cümleden mükellef ü mükemmel câmi‘-i selâtîn-misâl cemâ‘at-i kesîreye mâlik vâcibü‘s-seyr ibret-nümâ kal‘a içinde,

Koca Kaplan Paşa câmi‘i: Cümleden müzeyyen ve şîrîn ve rûşen binâ-yı musanna‘ câmi‘dir kim diyâr-ı Rûm’da misli meğer Hersek diyârında Taşlıca şehrinde Bulehnikli Hasan Paşa câmi‘i ola, ammâ ol tahtânîdir ammâ bu evc-i âsımâna berâber bir yalçın kaya üzre kasr-ı Havarnak-misâl nigârhâne-i Çîn-misâl bir câmi‘-i cihân-nümâdır kim cemî‘i buhayre ve cemî‘i sahrâ-yı hâmûnlar pâymâl-i rimâl-misâl görünür.

Cümle kubâbları rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr bir mürtefi‘ hevâdâr yerde **câmi‘-i ma‘mûr Arslan** Paşa’dır. Bu kal‘anın şimâl tarafında kûh-ı Bîsütûn-misâl bir kaya üzre cümle şehre ve cemî‘i nevâhîlere havâle bir câmi‘-i dilküşâ-yı rûşendir kim mâ-fevkinde bir şehirde böyle bir ma‘bedgâh yokdur. Çâr dîvâr üzre kubbe-i nüh-tâkı evce ser çekmişdir. Bu câmi‘in tûlu ve arzı yüzer ayakdır. Ve cânib-i erba‘asında revzenleri câm billûr ve necef ve morandır.

Ve cümle mebsût olan hâlîçeler ibrîşim münakkaş olup bir musanna‘ minberi var. Bir kemer üzre üstâd-ı mühendis eyle binâ etmiş kim gûyâ ol minber-i musanna‘ mu‘allak durur. Altında birkaç âdem sığınup ibâdet ederler. Minâresi bir serâmed şeşhâne bânghâne-i zîbâdır kim aşağı kapusundan tâ yukaru şerîfe tabakasına çıkınca seksen beş kademedir. Hakîr bunda urûc edüp şehrin eşkâl-i cirmin hey’eti üzre bir tabak kâğıza resm etdim. Bu minâre-i şerîf[esin]den yukaru külâha varınca on beş kademe dahi vardır. El-hâsıl gâyet musanna‘ minâre ve câmi‘dir.

Kıble kapusu üzre celî hatt ile tahrîr olunan târîhi budur:

Hoş sa‘âdet ana kim oldu mücâhid hayrete,

Ede tâ anı Hudâ devlet-i dâreyne sezâ,

Göricek itmâmını hâtif dedi târîhini,

Pâydâr ola bu bünyâd-ı şerîfi a‘lâ.

Sene 1027.

Ve taşra kubbelerinin üç tarafı dâ’iren-mâdâr mermer sütûnlar üzre câmi‘-i selâtîn-misâl küçük kubâbları üzre cümle altun ile mutalla‘ serâmed alemlerdir, ammâ hareminin ortası mermer döşeli olmayup yeşil duhâvî katîfe-mesâl çemenzârdır. Ve haremin şimâlî ve yıldız taraflarında göle nâzır soffalar var kim aşağısı yüz arşından mütecâviz göldür. Bu soffalar dahi cihân-nümâ mesîregâh olup cümle ahbâb yârân-ı sâdıkân erbâb-ı ma‘ârifân bu soffalarda haşr olup cemî‘i ulûm-ı garîbe ve acîbe müzâkeresi ederler.

Ve bu haremde Şahin Beğ ve Pehlivân Paşa ehli ve Bebr Paşa ehli ve niçe Arslan Paşa evlâd [u] akrabâları kıble önündeki beş aded serâmed kubbelerde bizzât sâhibü‘l-hayrât Arslan Paşa dahi bu kubbelerde medfûndur.

Ve büyük haremden aşağı küçük haremde medrese-i Arslan Paşa kırk aded hücreleri serâpâ kiremit örtülü müte‘addid hücreler ve dershâne kubbesi vardır.

Bu hücrelerin cânib-i garbında kayalar üzre buhayreye nâzır Bebr Paşa’yı Girid’e me’mûr etmeğe gelen Defterdârzâde Kapucubaşı Mustafâ Beğefendimiz bir kasr-ı âlî cihânnümâ inşâ etdikde hakîrin ol kasr-ı nüzhetgâha şikeste beste ale’l-fevr târîhidir:

Kasr-ı Havarnak dediler ihvân,

Evliyâ dedi el-kasru hûbân.

Sene 1081.

Diğer târîh:

Evliyâ gördükde târîhin dedi,

Ey beğim kasr-ı bülend oldu tamâm.

Sene 1081.

Hakkâ ki cihânnümâ kasr-ı müntehâlar- ***[347b]*** –dır kim aşağı göl içinde şinâverlik eden niçe kerre yüz bin elvân mâhîlerin temâşâsı nümâyândır.

Andan bu haremin yine göle nâzır bir köşesinde koca Gâzî Arslan Paşa bir dâru’z-ziyâfe-i me’kel-hâne inşâ etmiş kim cemî‘i pîr u muğân ve gebr [ü] tersâya ve bay u gedâya subh u mesâ âye[t] sûre-i (–) üzre [109] nassı üzre cümle âyende vü revendelere ni‘meti mebzûldür. Her Cum‘a gecesi kırk elli yere et‘ıme-i nefîse summât-ı Muhammedî çekilü[p] ba‘de’t-tenâvül Arslan Paşa’ya def‘-i cû‘ edenler hayr du‘â ile Fâtiha tilâvet ederler, zîrâ evkâf-ı azîmdir.

Ve bu câmi‘den kıble tarafına mahalleler içre beş yüz adım gidüp Sultân Bâyezîd’in **Fethiyye câmi‘i,** harpüşte tavanlı ve serâpâ kiremitli ve kârgîr minâreli ma‘bedgâh-ı

kadîmdir kim mâ-tekaddem kenîse imiş. Bu dahi yalçın kaya üzre kal‘anın bir köşesinde bir câmi‘-i rûşendir kim tûlu yüz ayakdır arzı altmış ayakdır. Bu câmi‘lerden mâ‘adâ bu kal‘a içre,

Der-mesâcidhâ-yı muvahhidân: Cümle yedi ad[ed] mahalle zâviyeleridir. Evvelâ kal‘a kapusunun iç yüzünde Alî Paşa mescidi, cemâ‘at-i kesîreli câmi‘ olmağa müsta‘id zâviyedir. Ve Mehemmed Kethudâ mescidi.

Bu abd-i kemterin bu kal‘ada dörd aded mihrâblar ma‘lûmudur, ammâ bu kal‘ada aslâ dükkân ve hammâm [ve] çeşme ve hân yokdur.

Bu kal‘a-i kadîm Yanya sahrâsının yıldız tarafındaki ucunda otuz mîl ihâta eder bir azîm göl kenârında minâre kaddi yalçın kaya üzre bir kal‘a-i köhne binâ olup cânib-i erba‘asın göl ihâta edüp kal‘aya cisir ile geçilirmiş. Hâlâ cisir yerleri zâhir ü bâhirdir. Ve hâlâ cenûb tarafında olan varoşa giden kapusu tarafı handakları dörd yüz adım göl suyu kesilüp türâb [u] rimâl ile memlû olup bu kal‘a karada kalmışdır, ammâ kefere zamânı göl içinde cezîre imiş. Yine eyle olsa metîn kal‘a olurdu. Bu bir tarafı karadan mâ‘adâ cânib-i selâsın göl ihâta etmiş kayalar üzre kal‘a-i bî-hâ’ildir.

Der-sitâyiş-i varoş-ı azîm-i şehr-i Yanya

Bu varoş-ı müzeyyene mezkûr kal‘anın cânib-i cenûbî ve garbîsine vâki‘ olmuş bir sevâd-ı mu‘azzamdır. Cümlesi 18 aded mahallât-i müslimîndir. Ve cümle 14 aded kefere-i fecere mahallâtlarıdır. Ve cümle 4 aded Yahûdî cemâ‘atlarıdır. Ve Kanlıçeşme yanında bir mahalle-i Çingane vardır. Bu hisâb üzre şehr-i Yanya cümle otuz yedi mahalledir.

Der-aded-i esmâ-i mahallât: Evvelâ Sarây mahallesi, Namâzgâh mahallesi, Loça mahallesi, Şabşadan mahallesi, Lisariça mahallesi. Bu mahalle şehrin ortasında olmak ile sâ‘at bunda olduğundan Sâ‘at mahallesi dahi derler, ammâ gâyet sahîh ibret-nümâ sâ‘atdir. Domuz mahallesi cümle sâfî keferelerdir. Pelbokobur mahallesi, Turko Paliko mahallesi, Kanlıçeşme mahallesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Meşhûr mahallâtlar bunlardır.

Der-vasf-ı aded-i sarây-ı a‘yân [u] ağavât: Bu şehir içre cümle sağîr ü kebîr dörd bin ad[ed] tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı ve serâpâ la‘l-gûn kiremit örtülü bâğlı ve bâğçeli ve vâsi‘ havlılı sarây-ı azîmler vardır. Ekseriyyâ seng-i hârâ dîvârlı evlerdir. Ba‘zı hânelerin dîvârlarının aşağı temellerinden nısfına dek seng binâ dîvârdır, nîminden bâlâsı kireç dîvârlardır. Ammâ binden mütecâviz kemer kapulu ankâ paşa sarâyı kapuları vardır.

Cümleden mükellef ü mükemmel sarây-ı azîm ve kadîm Arslan Paşa merhûmun sarâyıdır kim gûyâ bir hisâr-ı üstüvârdır. Hâlâ şimdi Arslan Paşazâde Bebr Paşa hükmündedir, ammâ kendüleri Girid cezîresine nefy olunmuşlardır kim iki tevâbi‘âtıyla Kandiye kal‘ası içinde muhâfazacı şeklinde mahpûsdur.

Bu sarây-ı dilküşânın taşra havlısı etrâfında üç yüz adedden mütecâviz tevâbi‘ât hücreleri var. Altlarında üç bin at alır ıstabl-ı anterî âhûrları ve matbah-ı Keykâvusları ve kilârları var. Bunda olan kâ‘a ve dîvânhâne ve müte‘addid gılmân-ı hâssa hücreleri ve müte‘addid hammâmları ve harem-i muhteremi ve gül-i gülistânlı bâğ u bâğçesi diller ile ta‘bîr ü tavsîf olunmaz.

Andan Kaplan Paşa sarâyı ve Pehlivân Paşa sarâyı ve Murâd Paşa sarâyı ve Mustafâ Paşa sarâyı ve Şahin Paşa sarâyı ve Alî Paşa sarâyı ve mîr-i livâlara mahsûs (…) sarâylar bu mezkûr sarâyların havlıları ve hânedânları eyle vâsi'dir kim meydânlarında silâhşorânlar iki yanından mehterhâneler ile kütâ-küt cirid oynarlar.

Ve niçe sarây-ı âlîleri dahi vardır ammâ bunlar kal'a-misâl ulu hânedânlardır. Bir âdem on re's atlarıyla bir *[348a]* yıl otursa şîr-i hurmâ ve katr-ı nebât yiyüp ta'yînâtların verüp ne zamân gidersin demek ihtimâlleri yokdur. Her gece ferrâşlar ve tavâşî hüddâmlar cümle müsâfirîne sündüs ü istebrak misilli câme-hâblar getirüp hidmet ederler.

Ve her sabâh her müsâfirhânelere birer sini tahta'l-kahve futûr gelir ammâ vakt-i zuhr ta'âmın cümle müsâfirîn bir yerde dîvânhânede summât-ı Muhammedîde yerler.

Ve cemî'i zamânda bu sarâyların kapuların bevvâbânlar tâ nısfu'l-leyle varınca kapuları kapamayup belki bir müsâfir gele deyü kapuları küşâde dutarlar kim cümle kapuları meftûhdur. Beyt:

Sabâhuke makrûnun bi-'izzin ve devletin

Ve bâbüke meftûhun li-ehli'l-hevâyici

mazmûnu üzre ehl-i hâcâta ve erbâb-ı müsâfirîne kapuları mekşûfdur.

Ve her kaçan bir iki müsâfir gelse ol ân elin yüzün yaykayup önüne mâ-hazar elbette bir ta'âm getirirler. Kapuları kapatmak ve müsâfirîne ri'âyet etmemek ve çârsû-yı bâzârda avret gezmek bu şehirde gâyet ayıbdır. Avreti taşrada görseler hemân amân u zamân vermeden katl ederler, ammâ Urûm karıları yüzleri açık sokaklarda gezüp gûnâ-gûn kâr ederler ayıb değildir. Andan,

Der-imâırethâ-yı cevâmi'-i ehl-i îmân-ı âbidân: Bu Yanya şehri varoşu içre kamusu on sekiz aded mihrâbdır. Cümleden cemâ'at-i kesîreye [mâlik] çârsû ortasında Hunkâr câmi'i, kârgîr minâreli ve serâpâ kiremitli ve haremi küçük kâr-ı kadîm câmi'dir. Hareminde Bebr Paşa'nın ceddi Gâzî Zülfikâr Beğ bir kubbe içre medfûndur.

Ve Namâzgâh'da Mustafâ Efendi câmi'i hareminin sol tarafında namâzgâhı kırk beş aded servi ağaçlarıyla müzeyyen olup gâyet çemenzâr u lâlezâr mesîregâh mecma'u'l-irfân yerdir kim tâ şehir üzre havâle bir cihânnümâ yerdir.

{Ve Behrâm Paşa câmi'i müferrihdir}.

Ve Alî Ağa câmi'i kâr-ı kadîmdir.

Ve İskopya mahallesinde Balı Beğ câmi'i müferrihdir.

Ve Şabşadan mahallesinde İlyâs Efendi câmi'i, ma'bedgâh-ı müzeyyendir kim helâl-i zülâl mâl ile binâ olduğundan rûhâniyyet vardır. Ve sâhibü'l-hayrât İlyâs Efendi câmi'in solunda kendü hücreleri içre medfûndur.

Ve câmi'in kıble kapusunun atebe-i ulyâsı üzre târîhi budur:

Kad benâ haze'l-câmi' fî sebîlillâhi Yusuf bin Kılıç Arslân fî sene tis'în ve tis'a mi'e

Ve Yûsuf Ağa câmi'i gâyet müferrih ve dilküşâdır. Meşhûr ve ma'mûr cevâmi'ler

bunlardır.

Der-mesâcidhâ-yı müvahhidân: Dükelisi on iki aded mahalle mesâcidleri vardır. Cümleden (–) mescidi,

………………(1 satır boş)………………..

Der-evsâfât-ı dâru'l-ulûm-ı âlimân-ı müfessirân: Cümlesi altı aded medrese-i muhaddisân vardır. Cümleden Bebr Paşa pederi Alî Paşa medresesi bir uzun uzadıya on sekiz aded kârgîr binâ hücreli ve her hücre önleri kârgîr kemerler ve amûd-ı mermerler ile mebnî müzeyyen medrese-i ma'mûrdur kim her hücreye beşer akçe vazîfe-i mu'ayyene ve üçer aded şem'-i revgan ve ikişer aded nânpâre ve birer tâs çobraları vardır. Bunda olan imâreti gâyet ma'mûr olup âyende vü revendeye ni'meti mebzûldür. Ve müderrisine (–).

Der-defâtirât-ı d[â]rı'l-kurrâ-i huffâzân: Hepsi üç aded dâru'l-kurrâ-i Kur'ân'dır. Cümleden Koca Arslan Paşa câmi'i kurrâsı, Hunkâr câmi'i kurrâsı, İlyâs Efendi kurrâsı var. Ammâ cümle hâfız-ı Kur'ânları azdır ve Seb'a ve Aşere ve takrîb kırâ'atı okudur ehl-i şeyhi'l-kurrâları yokdur. Ancak Hafs kırâ'atı üzre tilâvet-i Kur'ân ederler.

Der-kâ'imât-ı dâru'l-hadîs-i muhaddisân-ı peygamberân: Umûmisi iki yerde ilm-i hadîs tilâvet olunup *Müslim* ve *Buhârî* ve *Câmi'u's-sağîr* ve *Meşârık* ve *Mesâbih* kitâbları okunur, muhaddis kimesneleri vardır.

Der-ta'rîfât-ı mekteb-i ciğer-kûşe-i püserân: Olancası on bir aded mekteb-i tıflân-ı ebced-hânları vardır. Cümleden Arslan Paşa mektebi ve Bebr Paşa ve Alî Paşa ve Hunkâr câmi'i mektebleri ma'mûr olup beher re's-i senede cümle ma'sûmlar[a] surre ve atiyye ve hil'at-i fâhireleri mukarrerdir.

Der-tavsîfât-ı hânkâh-ı dervîşân-ı meczûbân: Barısı yedi aded tekye-i erbâb-ı tarîk-i fakîrânları var. Cümleden İlyâs Efendi tekyesi, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-tahrîrât-ı hân-ı hâcegân-ı tüccârân: Bardası üç aded kârgîr binâlı vekâle-i azîmlerdir. Cümleden Hunkâr câmi'i önündeki hân-ı azîmdir. Ve hâlâ Kanlıbınar çeşmesi dibinde Bebr Paşa bir çeşme-sâr ve bir hân-ı azîm binâ etmiş kim kal'a-misâl olup cümle altmış üç aded tahtânî ve fevkânî hücrelerdir. Ve kapusu üzre müte'addid vüzerâ mihmânsarâyları vardır. Ve (–) (–).

Der-temdîhât-ı hammâm-ı râhat-ı cân: Olandası iki aded hammâm-ı hâs [u] âmmı var. Biri Hunkâr câmi'ine karîb olup suyu ol kadar ***[348b]*** latîf değildir. Ammâ namâzgâh kurbunda Paşalar hammâmı kâr-ı kadîm ve âb [u] hevâsı ve binâsı latîf ve âb-ı nâbı lezîz hammâm-ı rûşenâdır. Ammâ,

Der-tektîbât-ı aded-i hammâmât-ı mahsûs-ı a'yân: Şehrin âlüfte ve âşüftegânlarının takrîrleri üzre bu şehir içre hemusu sekiz yüz kırk beş aded sarâyların ve evlerin hammâmları vardır, zîrâ havâtînleri aslâ çârsûya çıkmayup sarây hammâmlarında gasl edüp pâk olurlar.

Der-tastîrât-ı çârsû-yı bâzâr-ı bezzâzistân: Hamusu bin tokuz yüz aded ehl-i hıref dükkânlarıdır, lâkin bezzâzistânı yokdur, ammâ Venedik körfezi adası iskelesi ve Parga

iskelesi ve Saya Ada iskelesi ve Dalyan iskelesi yakın olmağın cemî‘i Frengistân’dan dîbâ ve şîb ü zerbâf ve gûnâ-gûn kâlây-ı vâlây akmişe-i fâhireler gelüp fürûht olunur. Gerçi tertîb üzre kârgîr binâ değildir, ammâ benî âdem der[yâ]sı şehir olmağile ma‘mûr u müzeyyen dekâkînlerdir.

Ekseriyyâ terzileri ve dahi kuyumcuları gâyet çokdur. Ve çârsû ortasında bir kahvehâne-i münakkaşı var kim beş bin âdem alup kırk yerde tabi nâm hüddâmları olup bir mecma‘u’l-irfân yârân-ı zârifân kân-ı erbâb-ı ma‘ârifân dervîşân-ı zîşân meskenidir. Bu kahvehânenin çâr mahâfillerinde kıssahân ve mutrıbân ve hânendegân ve sâzendegânlar kâr-ı (…) Hüseyin Baykara fasılları ederler.

Ve bu kahve[hâne] mukâbelesinde yol aşırı Muhtesib Ağa kubbesi var. Bu dahi bir ârâmgâh mesîregâh yerdir. Bu şehirde şeb [u] rûz her bâzâr günleri âdem deryâsı olup bâzâr-ı azîm durup herkes metâ‘ların für[û]ht edüp gûnâ-gûn metâ‘lar alup giderler.

Der-terkîmât-ı çeşme-sâr-ı âb-ı hayât: Ümmetâsı iki aded çeşme-sârları var ey şehr-i azîmdir, ammâ zâlim şehrin cereyân eder suları yokdur, ancak bu iki çeşmedir. Kal‘a halkı cümle âb-ı hayât gölden nûş ederler. Taşra varoş halkı cümle kuyu suları nûş ederler, ammâ âb-ı hayât serî‘u’l-hazm kuyuları vardır.

Der-takrîrât-ı çâh-ı mâ-i cân-perver-i âb-ı hayât: Cümletâsı dörd bin aded evlerde birer ve ikişer aded kuyulardan gayri hâss u âmm içün tarîk-i âmmlar ve mahallâtlar içre cümle dörd bin dörd yüz aded bi’r-i âb-ı hayâtlar vardır. Lâkin hikmet-i Hudâ bu abd-i ahkar bu şehirde iken Akozâde İbrâhîm Çelebi’nin hânesinde bir âb-ı hayât uyûn hâsıl olup bir çeşme binâ olundukda bu hakîr-i fakîr küstâhâne ale’l-fevr bu târîhi eyledik:

Evliyâ bu ayna târîhin dedi,

Âb-ı kevser Hak içün oldu sebîl.

Sene 1081.

Der-beyân-ı tûl [u] arz-ı hatve-i girdâ-gird-i şehr-i Yanya

Evvelâ bu varoş-ı azîm içre her evlerde birer ikişer aded bâğ-ı Merâm bâğçeler olmak ile ve kırk elli aded evler mâbeynlerinde birer mezâristân olup cümle kırk üç yerde şehir içre mezâristânları olup her mezârın seng-i mezârlarının kadleri başı ve ayakları ucunda kâ’im durup ikişer âdem kaddi kadar seng-i hârâlarında gûnâ-gûn hattlar tahrîr olunmuşdur. Böyle kadd-i bâlâ mezâr taşları bir diyârda yokdur. İllâ Kırkkilise şehrinin mezârlığında dahi böyle serâmed kabir taşları vardır.

Bu şehr-i Yanya’nın mezâristânı böyle şehir içre kumsal yerlerde cümle kırk üç aded yerlerde olup her evde bâğ u bâğçeler yapıldığından bu şehr-i Yanya bir sevâd-ı mu‘azzam şehr-i kebîr görünür.

Ammâ bu şehir cümle iki yüz altmış aded şâhrâh sokaklardır kim cümle kumsaldır. Yaz u kış aslâ çamuru olmaz. Evvelâ Sarây mahallesi ucundan tâ Hunkâr câmi‘i önüne gelince ol ulu yol kâmil bin aded adımdır ve serâpâ iri taşlı kaldırımdır. Ve Hunkâr câmi‘i önünden tâ Demür mahallesi içinden tâ Kanlıçeşme mahallesine varınca kâmil bin beş yüz adımdır. Bu dahi cümle taş binâ kaldırımdır, zîrâ şâhrâh araba yollarıdır. Bu hisâb

üzre bu şehrin tûlu iki bin beş yüz adımdır.

Der-vasf-ı arz-ı şehr-i Yanya

Evvelâ iç kal‘ada Arslan Paşa câmi‘inin kayası burnundan cenûb tarafına tâ Yûsuf Ağa câmi‘i kurbunda Bayır mahallesi ucuna varınca bu şehrin enniliği iki bin iki yüz adımdır. Bunun dahi yolları cümle kumsaldır. Ve mezkûr şâhrâhların câ-be-câ yerleri vâsi‘ olup çârsû-yı bâzârlar içre dıraht-ı müntehâ çınâr ve kavak ve bîd-i ser-nigûn ve asma ağaçları dikilüp sâyeleri gûyâ koyağ-ı hıyâbân-ı Acem olup vakt-i seherde ve vakt-i asrda cemî‘i uşşâkân el ele verüp reftâr ederek bu dırahtistânların zıll-ı himâyelerinde reftâr ederek gidüp murâd [u] merâmları olan yerlerin bir çemenzâr ve sâyedâr yerlerinde oturup a‘yân [u] eşrâf ulemâ ve sulehâ-yı müfessirîn ü muhaddisînler ve bizzât şeyh- *[349a]* -ülislâmı bile bu mesîregâhlarda ba‘de’l-asr cem‘ olup mübâhase-i ilm-i şer‘îden fıkıh ferâ’iz ve sâ’ir ulûm vücûhâtlar görüp cilvelenirler, zîrâ bu şehrin erbâb-ı ma‘ârifânı çokdur. Ekseriyyâ halkı Fârisî-hânlardır. Anıniçün şu‘arâları vefret üzredir. El-hâsıl ma‘mûr u âbâdân şehirdir kim ahâlîleri garîb-dostlardır, ammâ Hazret-i Mu‘âviye’yi sevmezler derler ammâ görmedim ve anlardan Mu‘âviye isimli bir kimesne işitmedim.

Der-çârsû-yı bâzâr-ı meydân-ı panayur

Bu şehrin kıblesi tarafında Çingane mahallesinde bir fezâ-yı azîmde kal‘a-misâl çâr-kûşe bir hân-ı azîm binâ olunmuşdur kim güz eyyâmları mevsiminde bunda yılda bir kerre bâzâr-ı azîm durmak içün Narda şehri yolu üzre *merhûm u mağfûrun leh* Gâzî Alî Paşa bir bâzâr yeri binâ edüp dâ’iren-mâdâr cirmi kâmil üç bin adımdır.

Ve cümle çâr-kûşesinde çâr kapusu vardır. Ve cümle dö[r]d aded ulu sokakları vardır. Ve cümle yigirmi aded ensiz sokakları vardır.

Ve cümle üç yüz altmış altı aded dükkânları var. Cümlesi kiremit örtülü dekâkînlerdir. Ve niçe tahtânî ve fevkânî müte‘addid bâzergân hücreleri vardır. Her sene niçe bin âdemler Rûm ve Arab u Acem’den metâ‘larıyla gelüp on gün on gece niçe bin aded hazîne pârelenüp tâzelenüp bâzâr-ı azîm-i germâ-germ durup metâ‘ alınu[p] metâ‘-ı gûnâ-gûnlar fürûht edüp niçe bin hayme ve hargâhlarda şeb [ü] rûz ayş u ışret ve zevk [u] safâlar olup gûyâ Maşkolor ve Dolyan [Doyran] ve Alasonya ve Ösek bâzârları olur.

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı Yanya: Evvelâ bu şehir bir kumsal ve susuz yer olmak ile bâğçeleri çokdur ammâ bî-hâsıldır. Ancak dörd beş yerde bâğları var. Anlar dahi beşer ve altışar aded dölüm bâğlardır. Lâkin cânib-i erba‘ası yakınındaki kurâlarında bâğ u bâğçeleri çok olup cümle âbdâr meyveleri etrâf kurâlarından ve şehr-i Narda’dan nârları bârgîrler ile gelir, zîrâ şehr-i Yanya yaylak olduğundan meyvesi kıtdır, ammâ hevâsı latîfdir, ammâ âbı nazîf değildir.

Der-medh-i ni‘met-i me’kûlât-ı ta‘âm-ı azamât: Evvelâ semiz ve semîn kuzu kebâbları ve kuzu kapamaları ve beyâz ekmekleri ve simit nâm çörekleri ve tavuk börekleri ve Belgradî güllâç baklavaları memdûh-ı âlemdir.

Der-sûret-i çîn-i meh-cebîn mahbûbe [ü] mahbûbât: Belgrad-ı Arnavu[d]luk arzında olmak ile hevâsının letâfetinden mahbûbelerin görmedim ammâ mahbûb mâh-pâre cüvânlarına aşk olsun. Her biri hüsn-i cemâlde ve lütf-i i‘tidâlde olup kelimâtları cümle mevzûn ve dişleri cümle misl-i dürr-i meknûn cümle sîm-beden ve

nâzük-endâm mahbûbu'l-kulûb ehl-i ırz fetâları var. Söze gelseler bedî'u'l-beyân ve fasîhü'l-lisândırlar ammâ lisânları Urûm lehcesine meyyâl kelimât ederler. Ve fasîh ü belîğ Rûmca bilüp okuyup yaz[a]rlar, zîrâ Rûmeli vilâyetinin güzîde yeridir.

Hulâsa-i kelâm böyle mahbûb kadir-şinâs dilberânları meğer Mora cezîresinde Koron kal'asında ola.

Der-kabâ-yı eşkâl-i merd-i meydân: Cümle a'yân-ı kibârları başlarına mutallâ destârlar sarınup cümle semmûr kürk ve harîr hil'at-i fâhireler geyerler ammâ tâze fetâları sıkma çuka ve katîfeden libâslar ve başlarına la'l-gûn kırmızı çukalı semmûr kalpakların kenâreleri siyâh dârâyi dikme kalpaklar geyüp bellerinde teybend harîr kuşaklar ve pala nâm kortela bıçaklar taşıyup sıkma kopçalı çakşır geyüp ayaklarında kubâdî Rûmeli tarzı sarı pâypûşlar geyüp ve gûnâ-gûn akmişe-i fâhire ve elv[â]n çukadan serhadli kontoşlar geyüp tâvûs-ı bâğ-ı İrem-misâl gibi bâzâr-ı hüsnde reftâr edüp arz-ı cemâl ederler. Gâyet âşık-perest dilberânları olur ammâ mü'eddeblerdir, zîrâ yiğit vilâyetidir.

………………(1 satır boş)………………..

Der-libâs-ı nisvân-ı sâhib-isyân: Cümle re'âyâ karıları başlarına beyâz asdardan (…) sarığı sarup saçların sarkıdup cümle yüzleri gözleri açık olup çuka dolamalar ve gûnâ-gûn libâslar geyerler. Gayri diyârın kefere karıları gibi fisdân geymezler. Ammâ şehrin kefere karıları cümle başlarına kırmızı yedekci beratası parankona çukadan geyüp gezerler. Ammâ Kanlıçeşme yanındaki bir mahalle çinganeleri var, anların avretleri dahi kefere avretleri gibi kırmızı çukadan yedekçi berataları geyüp kocalarına çekiç çalup körük çeküp demircilik eder çingane karılarıdır, ammâ gâyet nühûset çehrelerdir.

Der-câme-i eşkâl-i aceblü-yi re'âyâ vü berâyâ: Cümle re'âyâsı Rûm ve Arnavud kefereleri olup başlarında bir sivri ***[349b]*** siyâh takye geyerler. Anın sivri ucuna bir karış yüksek Arnavud kalabağı geyerler, ammâ başlarına aslâ fâ'ideleri olmayup hemân geymemiş gibi durur. Ol kalaba[k] bir pirincli zencîr-i musanna'lar ile başlarına boğazlarından bağlarlar. Başları Adana kabağı kadar büyük olup üzerlerinde kalabakları küçük olup tepelerinde durduğiyçün gûyâ kîr-i hara kelebek kuşu konmuş gibi durur. El-hâsıl bir turfe-hey'et mecmû'a-i aceblü kefere lerdir. Libâsları cümle koyun yapağısından şâllardır, ammâ gâyet dîv tüvânâ zeber-dest ve rencber Ferhâd-vâr çalışır re'âyâları vardır ve gâyet ankâlardır. Ve cümle (–) aded kenîseleri vardır. (–) (–).

Der-manzara-i buhayre-i azîm Yanya: Yanya sahrâsının yıldız tarafındaki ucunda dâ'iren-mâdâr otuz altı mîl ihâta eder bir âb-ı hayât göldür kim cânib-i cenûbunda Yanya kal'ası üç minâre kaddi yalçın kaya üzre şâhin yuvalı kal'a-i serâmeddir. Bu kal'a-i bâlânın şimâl cânibinde göl içinde karşu küffâra bir taş menzili karîb,

Cezîre-i Kefere

Kayık ile beş on aded yârânlar varup temâşâlar etdik. Dörd mîl ihâta eder bir ma'mûr atadır. İçinde aslâ müselmân olmadığından **Kâfir adası** derler. Gâyet mükellef kefere evleri var. Cümle kefereleri sayyâd-ı mâhîlerdir. Ellerinde Ebü'l-feth'den berü hatt-ı şerîfleri olup niçe kerre yüz bin guruşluk mâhîler sayd edüp fürûht ederler. Gayri kimesneler bir karış bir semeke sayd etseler hâkime götürüp tecrîm etdirirler.

Bir kenîseleri ve iki yüz hâneleri ve câ-be-câ bâğları vardır. Ve bu gölde cümle yüz

pâre kayıklar vardır. Gölün kenârındaki kurâlardan şehrin bâzârlarına âdemler götürüp getirüp balıklar sayd ederler. Ve kayıklar ile dağlardan odun ve kömür taşıyup kâr ederler.

Ammâ bu gölün gûnâ-gûn balıklarından memdûhu yılan balığı ve sazan balığı ve turna balıkları (–) (–) (–) (–) balıkları gâyet semîn ve lezîz olur. Gerçi Ohri gölünde ve Gölikesri gölünde ve İskenderiyye gölünde dahi acâyib mâr-ı mâhîler olur ammâ bunun yılan balığı yalan dünyâda gâyet lezîz ve nâfi‘ ve mukavvîdir.

Ve dahi bu buhayrenin şimâlinde olan ma‘mûr kurâlardan evvelâ **karye-i Üstüroni** ve **karye-i Yuvama** ve **karye-i Valişa** ve **karye-i Becanis:** Bu mezkûr kurâlar göl kenârında yüzer ve ikişer yüzer hâneli kilisalı ve bâğ u bâğçeli kasaba-misâl kefere köyleridir. Kimisi vakıf ve kimisi ze‘âmetlerdir.

Andan yine **şehr-i Yanya**‘ya gelüp Yanya’nın kıblesi ve cenûbîsi tarafındaki kurâlara beğler ve paşalar ile sayd [u] şikâra gitdik.

Evvelâ Yanya’nın cânib-i cenûb tarafındaki tûlu üç sâ‘at olan sahrâ-yı çemenzârın dağları dâmenlerinde olan ma‘mûr u âbâdân çiftlikler ve kurâlardan,

Karye-i Kaçka: İki yüz hâneli bâğ u bâğçeli ma‘mûr köydür.

Bunun emsâli bu Yanya sancağında yetmiş bir aded ma‘mûr u âbâdân çiftlikler vardır. Her birinden ekall-i mâ-yekûn biner guruşdan beşer onar bin guruş mahsûl verir Yanya paşalarının ve beğleri ve a‘yânlarının çiftlikleridir. Hemân yılda bir kerre paşaların matbahlarına yigirmişer otuzar bin aded tavuklar ve beşer onar bin kaz ve güvercinler ve niçe bin araba odunlar ve yüz kantâr Venedik sükkeri ve gayri me’kûlât [u] meşrûbâtlar cümle bu kurâlar ve çiftliklerden Yanya şehrine gidüp şehri ganîmet eder.

Ve cemî‘i çiftliklerde cemî‘i mühimmât [u] levâzımâtlardan cümle bakır avânîleri ve gayri bisâtlar cümle müheyyâ olup bir köyden bir çiftliğe göç eyleseler aslâ bir yerden bir yere bir şey götürmezler. Hattâ her çiftliklerde yüzer ikişer yüzer çift müsâfir yorganları ve döşekleri hâzırdır. El-hâsıl Rûmeli eyâletinde böyle bir hânedân-ı azîm çiftlikler yokdur kim midhatinde lisânlar kâsır ve kalemler kâsirdir kim bu diyârın mesîregâh teferrücgâhları bu kurâlar ve çiftliklerdir kim cemî‘i bay u gedâ ve âyende vü revendegânlara hâne-i bî-minnetlerdir.

………………(1 satır boş)………………..

Niçe gün bu şehrin a‘yân [u] eşrâflarıyla zevk u safâlar edüp ba‘dehu Serdâr Alî Paşa’nın hakîr ile gönderdiği emr-i pâdişâhîleri Yanya paşası Diyârbekirli Samancızâde (–) Paşa’nın dîvânında kırâ’et etdirüp cümle a‘yân-ı kibâr “Fermân pâdişâhındır” deyüp Manya vilâyeti muhâfazasına cümle âmâde olup hakîre bir kîse ücret-i kadem ve üç at ve on donluk çuka ve atlâs ve niçe tuhef eşyâlar cümle mîr-i mîrânlardan peydâ edüp ba‘dehu sene 1081 rûz-ı Kâsım’ın bu şehirde sicil edüp ol gün Yanya’dan garb ***[350a]*** tarafına Yanya gölü kenârınca 2 sâ‘at gidüp andan keşişleme cânibine kecistân yolu üzre azamet-i Hudâ eyle ma‘mûr u âbâdân müzeyyen kurâları ve çiftlikler var kim her biri birer gûne bâğ u bâğçeli ve çayır u çemenli buk‘aları hûb ve hâk-i pâkleri beyne’n-nâs merğûb mezre‘âtları vâfir ve çerâgâhları mütekâsir birbirlerine muttasıl aslâ arz-ı hâliye olmayup bu âbâdânları seyr [ü] temâşâlar edüp ubûr ederek 6 sâ‘atde **Saranda Potamo deresi**ni geçüp,

Der-beyân-ı hudûd-ı livâ-i Delvinye: Hâkine dâhil olup anda niçe ma‘mûr kurâlar güzer edüp 6 sâ‘atde,

Karye-i Zeravuç: Memo Paşa’nın ze‘âmet köyüdür kim cümle re‘âyâları Rûm kefereleridir.

Andan garba yine (–) sâ‘atde mahsûllü bâğlı ve bâğçeli Delvinye sancağı kurâların geçüp niçe çiftliklerde ta‘âmlar yeyüp,

Der-fasl-ı şehrengîzât-ı eşkâl-i kal‘a-i şîrîn Aydonat

Be-kavl-i müverrihân-ı Latin bu kal‘ayı Eflâtûn-ı İlâhî ilkâsıyla Rûm krallarından Aydonya nâm kral-ı benâm binâ etdiğinden anın ismiyle müsemmâ olup Aydonat derler. Lisân-ı Rûm’da (–) (–) demekdir. Niçe divelden divelin destine girüp âhır-ı kâr sene (–) târîhinde Ebü’l-feth Sultân Mehemmed Hân asrında be-dest-i (–) Paşa Rûm elinden feth edüp Rûmeli eyâletinde Delvinye sancağı hudûdunda hâss-ı hümâyûndur kim der-i devlet tarafında kilâr-ı hâssa tarafından her sene bir kilâr ağası gelüp hükûmetin zabt u rabt edüp sa‘âdetlü pâdişâh içün niçe yüz tulum yükü Aydonat zeytûnu tahsîl eder, yahşi hidmet-i şehriyârîdir ve subaşılıkdır.

Ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Nâhiyesi (–) kurâlardır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı yokdur. Ancak dizdârı ve yetmiş aded kal‘a neferâtları vardır. A‘yân-ı eşrâfı merhûm Beğko Paşa idi. Hâlâ Hınkoğlu (–) Paşa ve Monla Çelebi ve Beğko Paşa vâlidesi hâlâ bin atlıya mâlik melike-misâl bir şecî‘ hânedân sâhibi hâtûndur.

Eşkâl-i kal‘ası: Bir sivri yalçın sarımtırak püşte-i âlî üzre Yanya Venedik küffârı amâr etmiş bir küçük seng binâ bir sûr-ı ra‘nâ-yı şekl-i muhammes bir kal‘acıkdır ammâ iki katdır. Lâkin handakı yokdur. İçinde mühimmât cebehâneleri çokdur. Ve cümle kırk mikdârı kiremitli evleri vardır. İç hisâr cirmi kâmil bin altmış aded adımdır. Derûn-ı hisârda Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i kiremitli ve kârgîr minâreli bir küçük câmi‘dir. Kal‘anın ba‘zı evlerinde bârân-ı rahmetden cem‘ olma su sarnıçları var, zîrâ suya pek muhtâclardır. Kal‘a içinde câ-be-câ ağaçlar vardır, ammâ hammâm ve hân ve çârsû-yı bâzârlar yokdur. İki katında birer demir kapuları var, şâhrâhdır. Biri şarka ve biri garba nâzır bâb-ı kavîlerdir, ammâ şarka nâzır olan kapu kal‘anın altındaki varoşuna açılır.

Der-eşkâl-i varoş-ı Aydonat

Cümle sekiz yüz aded kat-ender-kat kârgîr binâlı ve cümle kiremitli ve serâpâ kâfirî binâlı mükellef ü mükemmel ve ma‘mûr u müzeyyen ve zîbâ sarâylardır. Her evde birer bâğçe-i iremler mukarrerdir. Cümleden Beğko Paşa sarâyı kal‘a-misâl kulle-i metînli nev-binâ sarây-ı ra‘nâdır. Hınkoğlu sarâyı ve (–) sarâyı. Bunlar cümle içli ve tışlı ve hammâmlı sarâylardır.

Cümle (–) aded cevâmi‘-i âbidândır. Cümleden cemâ‘at-i kesîreye mâlik çârsû (–) câmi‘i kiremitli ve kârgîr minârelidir. Ve Beğko Paşa’nın kızkarındaşı câmi‘i gayri câmi‘ler gibi değildir, gûyâ bir kasr-ı huld-ı berîndir. Cümle kârgîr binâ kubâblı ve serâpâ kiremitli ve kârgîr serâmed minâreli nev-binâ gâyet latîf ma‘bedgâh-ı ra‘nâ-yı müzeyyen câmi‘-i müferrihdir. Büyük mahallede Mustafâ Çavuş câmi‘i gâyet musanna‘dır. Sıdala mahallesinde (–) câmi‘i rûşendir. Bunlar meşhûr cevâmi‘-i ma‘mûrlardır.

[Ve] vümle on bir aded mahallât zâviyeleridir. Evvelâ Büyü[k] mahalle mescidi, Sıdala mahallesi mescidi, Aya Nikola mahallesi mescidi (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle üç aded medrese-i sûhtegândır. Ve cümle altı aded mekteb-i sıbyân-ı püserândır. Evvelâ Hacı Alî mektebi ve Hüseyin Paşa mektebi. Ve cümle üç aded tekyegâh-ı pîşvâ-yı tarîk Âl-i Abâ hânkâhları var. (–) (–) (–) (–)

Ve cümle bir aded hammâm-ı hoş-hevâsı var. Ol dahi Hüseyin Şah'ın hayrâtıdır. Gâyetü'l-gâye âb [u] hevâsı ve binâsı latîf müferrih hammâmdır. Bir hammâm dahi Beğko Paşa sarâyı hammâmı var. Ana dahi berây-ı maslahat şehir a'yânları girirler. Gâyet şîrîn ve müzeyyen ve beyâz *[350b]* mermer-i hâm döşeli mahbûb u rûşen-binâ bir hammâm-ı hoş-hevâ-yı rûşenâdır kim altun lüleli ve havz u fıskiyye [ve] şâzrevânlı ve müte'addid halvetli ve billûr ve necef ve moran câmlı suyu âb-ı hayâtlı hammâm-ı latîfdir.

Ve bu sarây-ı ma'mûr içre latîf ü nazîf âb-ı hayât çeşme-sârlar vardır. Ve içerde ve taşrada kulle-i azîmleri cümle demir kapuludur. El-hâsıl gûyâ bu sarây-ı azîm bir kal'adır.

Andan cümle on yedi aded çeşme-i cân-perverler vardır kim sularını kumkumalar ile Venedik şehrine götürürler. Ammâ cümleden Gümüşsuyu çeşmeleri gâyet lezîz ve cârî âb-ı zülâllerdir. Hakîr anda iken Gümüşsuyu'ndan nev-binâ bir çeşme-i ra'nâ binâ olundukda bu hakîr bi'l-bedâhe bu gûne târîh demişim:

Evliyâ nûş edüp dedi târîh,

Lüle-i zer gerek Gümüşsuyu'na.

Sene 1080.

Ve Aya Nikola mahallesinde bir âb-ı hayât çeşme-sâr vardır. Be-kavl-i hukemâ cümle sulardan hafîf tartılup bunu dahi şîşelerle ve tutyâ kumkumalar ile Dib Frengistân'a suyun götürürler.

Ve cümle iki yüz elli aded dükkânlardır, ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin Venedik körfezi deryâsı kenârında Saya Ada iskelesi ve Körfez adası altı sâ'atlik yer olmak ile cümle Frengistân metâ'ları iskelelerden gelüp bu şehirde bulunur.

Ve cümle iki aded hânları var. Ba'zı zamân Venedik Frenginin elçileri ve konsolozları gelüp bu hânlara konup bey' u şirâ edüp niçe gûne metâ'lar getirirler.

Der-aded-i esmâ-i mahallât: Evvelâ Gurebâ mahallesi gâyet ma'mûrdur. Ve Kalivya mahallesi zamân ile arz-ı hâlîlerden imiş, anıniçün anıniçün Kalivya mahallesi derler, ammâ şimdi gâyet ma'mûr u müzeyyen evler vardır. Ve Galata mahallesi, bir yüksek yerde vâki' olmak ile namâzgâh ve mezâristânlar cümle andadır.

Ziyâretgâh-ı Şeyhler dahi bu mahaldedir kim hâlâ beyne'l-ünâs ziyâretgâh-ı hâs u âmmdır.

Der-hevâ-yı latîf-i cân-fezâ: Hevâsının letâfetinden limonu ve turuncu ve nârı ve inciri ve zeytûnu cihânı dutmuşdur. Bâ-husûs bu şehirde olan zeytûn meğer Koron'da ve Şâm'da ve Karaburun'da ola, ammâ bunun zeytûnu çok olup semiz ve iri ve lezîz ve serî'u'l-haz[m] olduğundan cemî'i zeytûn ağaçları hâss-ı hümâyûn olup her sene kilâr-ı

pâdişâhîden onar aded beyâz külâhlı kilârcılar gelüp cümle dıraht-ı müntehâlardan zeytûnları cem‘ edüp adâlet edüp sâhiblerine bahâların verüp Âsitâne-i pâdişâhîye tulumlarla götürüp cümle vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâlara mertebelerine göre zeytûn bezl ederler.

Der-medh-i incir-i Agriyomasa: Evvelâ şehrin maşrık tarafındaki bâğ u bâğçelerde hâsıl olan Agriyomasa incirinin dördü ve beşi ve altısı bir vukıyye gelir incirdir kim vallâhi bikesri’l-hâ cihânda misli yokdur. Gûyâ bir tulum katr-ı nebât-ı Hamavî cüllâbdır. Aslâ derisi yokdur, ancak üstünde bir duman-misâl zar içinde durur. Ba‘zı zamân şiddet-i harâretden balı akup vücûdu kuru kalır. Sepetlerle çârsû-yı bâzâra gücile gelir. Gayri diyârın incirleri gibi kurutup vilâyet vilâyet gitmez. Ve içinde haşhâş dânesinden hayâl hurde tohumları var. Bir âdem üç dörd vukıyyesin yese aslâ imtilâ olmayup âdemi şişirmez, gâyet serî‘u’l-hazmdır. Ve misk [ü] amber-i hâm gibi râyiha-i tayyibesi olduğundan mâ‘adâ gâyet mukavvîdir. El-hâsıl midhatinde lisân kâsır olup Rûm’un Aydonat şehrinde Agriyomasa inciri gâyet meşhûrdur.

Ve bu şehrin cânib-i erba‘asında olan çiftliklerde sâfî servi ve çınâr-ı müntehâ dırahtları ile müzeyyendir. Ve Hoyana yoluna karîb Hammâmlu çiftliği Hüseyin Paşa’nındır, gâyet mesîregâh-ı teferrücgâh müferrih dilküşâ yerdir. Ve kal‘anın maşrık tarafında olan sahrâ-yı lâle‘ızâr sâfî bâğ-ı İrem olduğundan mâ‘adâ dânedâr beyâz pirinci hâsıl olur.

Istılâh-ı ehl-i beled: Cümle halkı Urûmca ve Arnavudca kelimât ederler ammâ başka bir gûne lehce-i mahsûsalarıyla başka ıstılâhât-ı ibârâtları vardır.

Der-kıyâfet-i kabâ-yı insân: A’yân-ı kibârı mutallâ destâr-ı Muhammedîle semmûr kürklü elvân çukalar ve kontoş ve serhaddî ve ferrâceler geyerler. Tâze fetâları başlarına kırmızı sa[ya] çukalı semmûr kenârlı Rûmeli kalpağı geyüp ba‘zılar kürksüz Arnavud takyesi geyüp bellerinde harîr teybend kuşak ve kortela nâm varsak bıçak taşıyup levendâne baldırı çıplak kubâdî pâypûş geyüp gezerler. Çoğu tüccârdır. Bir sınıfı ehl-i hırefdir. Bir fırkası ulemâlardır. Bir zümresi avânlardır kim kırık çuka dolama ve kopçalı Arnavud çakşırı geyüp hidmetlere giderler.

Der-mahbûbeleri ehl-i perde olup her biri Râbi‘a-i Adeviyye-misâldir. ***[351a]*** Ammâ ahâlî-i vilâyet gâyet garîb-dost ve âlüfte ve âşüfte yârândan ehl-i kerem ve ehl-i merhamet sofra sâhibi âdemleri vardır.

Bu şehirden dahi kalkup cümle ahbâb ile vedâ‘laşup kıblenin sağ tarafına 3 sâ‘atde sengistân dağlar ve beller ve taşlar aşup,

Der-terkîmât-ı kal‘a-i üstüvâr-ı Margılıç

Sene (–) târîhinde bizzât Sultân Bâyezîd-i Velî fethidir, be-dest-i Gedik Ahmed Paşa, hâlâ Delvine sancağı hâkinde voyvadalıkdır ve seksen akçe pâyesiyle kazâcıkdır. Nâhiyesi kırk pâre kurâdır. Re‘âyâları gâyet mutî‘lerdir ammâ kal‘a halkı âsî olduklarından Elbasanlı Küçük Mehemmed Paşa sene (–) târîhinde fermân-ı pâdişâhiyle cümle şehri gâret edüp âdemlerin cümle kılıçdan geçirüp bakıyyetü‘s-süyûfları mutî‘ [u] münkâd oldular.

Kal‘ası bir mahsûllü sahrâda olup ensesi bir top menzili ba‘îd havâleli dağlar olup şekl-i muhammes bir Şeddâdî binâ bir kal‘a-i zîbâdır kim girdâ-gird cirmi sekiz yüz altmış

aded adım bir seng-i tırâş kal‘a-i hâzır-bâşdır. Mâ-tekaddem Venedik elinden feth olunup Margılıç nâm bir balıkçı küffâr-ı benâm binâsıdır. Derûn-ı kal‘ada cümle yüz aded kiremitli hâneciklerdir. Dizdârı ve iki yüz aded kal‘a neferâtları vardır. Müftîsi ve nakîbi yokdur ammâ yeniçeri serdârı vardır. Ancak bir Hunkâr câmi‘i [var,] çârsû-yı bâzâr ve hammâm ve hânları yokdur. Kal‘anın maşrık tarafına nâzır bir kapusu var, sarp sarp dağ başında olmak ile handakı yokdur.

Der-vasf-ı varoş-ı Margılıç: Kal‘anın garb tarafında bir düz yerde bir varoş-ı mu‘azzam müzeyyen cümle bin iki yüz aded kiremitli ve bâğ u bâğçeli ma‘mûr u mükellef taş dîvârlı evlerdir. Cümle altı aded mahallâtlardır. Ve cümle iki aded kârgîr minâreli ve serâpâ kiremitli câmi‘leri var. Biri çârsû içinde (–) câmi‘i (–) (–) câmi‘i (–) (–) var.

Cümle yedi aded mahalle zâviyeleri var. Ve cümle bir aded medrese-i sûhtegân vardır.

Ve cümle iki aded mekteb-i püserânı var. Ve cümle iki aded tekye-i dervîşân-ı âl-i abâlarıdır.

Ve cümle bir aded hammâmı var, kâhîce mu‘attal olur.

Ve cümle iki aded hânları var. Ve cümle on yedi aded müfîd [ü] muhtasar dükkâncıkları var.

Ve cümle bir aded çeşmesi var kim (…) Kilise çeşmesi derler âb-ı hayâtdır. Cümle şehir halkının ehl-i tab‘ olanları suyu andan alırlar. Bunun dahi bâğ u bâğçeleri bî-hisâbdır, zîrâ âb [u] hevâsı gâyet latîfdir.

Ba‘dehu bu kal‘adan kalkup kıblenin sağ tarafına gidüp 3 sâ‘atde dağlar ardına güzer edüp andan leb-i deryâ-yı körfez ile 2 sâ‘at gidüp niçe seyrler edüp andan,

Der-takrîrât-ı fasl-ı kal‘a-i dâr-ı menhûs Parga

Evvel ve âhır Bundukanî Venedik keferesinin hükmünde olup bizim Delvinye hâkindedir. Zerre denlü handakdan taşra alâkası yokdur. Kal‘ası bir sivri dağ eteğinde bir küçük seng binâ kal‘a-i ra‘nâcıkdır. Kal‘adan taşra atlarımız bırağup,

“İçeri girelim” dedikde bevvâblar eyitdiler:

“Nazartete beklemeyince kal‘aya girmek âdet değildir, belki sizde yumurcak vardır” dediklerinde hakîr eyitdim:

“Bire hey mel‘ûnlar, ben kendim size yetişir tâ‘ûn-ı ekberim” deyü niçe gûne cidâllerden sonra âhır-ı kâr bellerimizden silâhlarımızı alup bizi içeri kal‘aya koyup cenerale buluşup kal‘ayı temâşâ etdik. Beş yüz adım kadar cirmli bir kapusu karaya şarka nâzırdır. Bir kapusu deryâya cenûb tarafında iskele ve limana mekşûfdur. İçinde altmış yetmiş mikdârı menhûshâneleri vardır.

Ve yedi sekiz kadar dükkânları var, gayri şeyleri yokdur. Ammâ handakı gâyet ma‘mûr olup leb-ber-leb deryâ ile memlûdur ve limana ve karaya nâzır dirsek tabyaları üzre serâmed topları var.

Kapudan ceneral hakîre ba‘zı hedâyâlar verüp andan çıkup yine atlarımıza süvâr olup limanı kenârınca gidüp temâşâ etdik. Bir hayli limandır kim yüz pâre gemiler alır.

Andan yine leb-i deryâ ile 8 sâ‘at kâh sengistân ve kâh hâkistân ve bî-hâsıl şûre yerleri ve balık dalyanların ubûr edüp,

Karye-i Lopis: Delvinye hâkinde müslim köyüdür, ammâ mel‘ûn âdemleri vardır. Bu mahaller artık Arnavudistân vilâyeti anılur. Cümle yüz mikdârı evleri vardır.

Andan yine cânib-i garba 3 sâ‘at karada gidüp,

Karye-i Sayada: Delvinye sancağı hâkinde bir yüksek sırtda yüz altmış aded kefere hâneli ve hânlı ve kenîseli gâyet ma‘mûr köydür kim Delvinye beğinin hâssıdır. Ve bu Sayada köyünden aşağı leb-i deryâya yokuşlu sa[r]p yol ile enüp cenûba nîm sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı iskele-i Sayada

Leb-i deryâ-yı *[351b]* körfezde meşhûr-ı âfâk bir Sayada benderidir kim Rûm'da ve Arab u Acem ve Frengistân mellâhânları içre ma‘rûf iskeledir, ammâ çârsû-yı bâzârı ve hammâmı ve imâreti ve câmi‘den bir isr-i âsâr yokdur. Ancak bâzergânlar içün binâ olunmuş mihmânsarâylar ve leb-i deryâda niçe mehâzinleri cümle taşdan kârgîr binâlı hânlardır. Cemî‘i ekâlîm-i seb‘anın seyyâhân-ı berr [ü] bihârları ve tüccârları bu hânlarda ve yukaru Sayada köyünde kefere evlerinde konup cemî‘i eşyâların gümrük hânına koyup gümrük-i pâdişâhî verirler. Taraf-ı pâdişâhîden başka gümrük emîni oturup kırk yük akçe iltizâm tahsîl eder. Venedik kralı tarafından dahi bir konsoloz kâfir oturup keferelerin metâ‘ların yazup ol dahi avâ'id [ü] fevâ'idin alır, zîrâ pek işler iskele-i azîmdir. Yanya'nın ve Tırhala'nın ve Yenişehir'in ve Selânik'in ve Serez'in ve niçe kılâ' şehirlerin iskelesidir. Ammâ yolları sarpdır, aslâ ve kat‘â yollarında araba işlemez. Hemân cümle kirâ katırları işleyüp tâ Sofya ve Edirne'ye gidüp gelir. Ve bu Sayada iskelesinden cezîre-i Venedik körfezinin bâğ u bâğçeleri ve liman kılâ‘ları cümle nümâyândır kim cenûb tarafında deryâ içinde iki mîl alarka bir cezîre-i âbâdândır.

Ba‘dehu bu Sayada'dan atlarımıza süvâr olup (–) sâ‘at leb-i deryâ ile sengistân sa‘b yollar ile gidüp,

Der-eşkâl-i kal‘a-i Dalyan

(–) sene (–) târîhinde Beğko Paşa feth eyleyüp devlet tarafından yine Venedik keferesine verdiler. Leb-i deryâda bir küçücük kal‘acıkdır. Venedik küffârının balık dalyanların muhâfaza içün binâ etdi ammâ metîn ve kavî edüp hâlâ Venedik Körfezi cezîresinin iskelesidir. Karşu tarafı bir mîlden ziyâde Körfez adasıdır, ammâ mâbeyne-hümâları sığdır, engin deryâ değildir.

Kal‘ası leb-i deryâda bir püşte-i pest üzre şekl-i murabba‘ taş binâ bir kal‘acıkdır. Bin mikdârı ceng-âver keferleri ve cebehâneleri ve serâmed topları var. Leb-i deryâda kal‘a kapusu kara cânibine Delvine kapusu [var.].

Bu kal‘a Süleymân Hân asrında binâ olunmuşdur. Hattâ sene 943 târîhinin mâh-ı Zilhiccesi'nin yedisinde bizzât Süleymân *aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân* deryâ-misâl asker ile Körfös gazâsına geldikde bu Dalyan kal‘ası yerinden deryâyı doldurmağı başlayup Körfös'e nîm mîl kalup üzerine balyemez toplar koyup kal‘ayı döğmeğe mübâşeret edüp hemân ol gün donanma-i hümâyûn ile Hayreddîn Paşa ve Kapudan Pılak Mustafâ Paşa cezîreye asker döküp germâ-germ cenge âheng ederler. Karadan dahi

Serdâr-ı zafer-şi‘âr Lütfî Paşa seksen bin askerle Hayreddîn Paşa’ya imdâd yetişüp kemâkân savaş-ı perhâş ederler. Akîblerince Süleymân Hân yüz bin asker ile ve Şehzâde-i âzâd[e] Sultân Mehemmed ve Şehzâde Sultân Selîm ile ma‘an bu Körfez kal‘ası gazâsına gelüp cezîre içre bir ma‘mûr kurâlar koymayup âteşlere urup bî-nihâye esîr ve mâl-ı ganâ’imler alup kâmil bir ay kal‘ayı döğüp hevâya tağayyür gelüp asâkir-i İslâmın cenge iktidârları kalmayüp sa‘âdetlü pâdişâha Budin tarafından âdemler gelüp Ungurus kralının ısyân [u] tuğyânı haberleri gelince hemân sa‘âdetlü pâdişâ[h] Sadrıa‘zam Ayas Paşa’ya haber gönderüp,

“Körfös kal‘ası muhâsarasından el çeküp asker-i İslâmı bî-ma‘nâ yere kırdırmayup meterisden çıksınlar” deyü guzât-ı müslimîne haber varup cümle asker-i İslâm meterislerden çıkup**,**

“*El-umûru merhûnetün bi-evkâtihâ* [110]” deyüp karşu Dalyan kal‘ası sahrâsında orduyı İslâma geçüp kal‘a-i Körfös’den ferâğ olunup bî-feth Süleymân Hân “Atf-ı ınân-ı Alman” deyüp gitdikde Venedik kâfiri ol asırda bu Dalyan kal‘asın inşâ etmişlerdir.

Bu hakîr dahi bu kal‘adan bir kayığa süvâr olup eyyâm-ı muvâfık ile bir mîlden ziyâde deryâyı tarfetü‘l-ayn içre karşuya geçüp,

Evsâf-ı cezîre-i kal‘a-i Körfös

Körfez dahi derler. Evvel ve âhır Venedik krallarının bir cây-ı emân pây-i tahtgâhı gibi bir kal‘a-i sedd-i sedîdidir, ammâ sene 943 târîhinde Süleymân Hân elinden gazâl kurtulur gibi bu kal‘a halâs olaldan berü eyle metîn ü müstahkem bir kal‘a-i üstüvâr etmişlerdir kim vâkı‘asında bu kal‘ayı görenlerin dudakları uçuklar. Ol zamândan berü Venedik küffârı Ungurus kralına du‘â ederler kim,

“Eğer Ungurus kralı Ferdina[n]d kral Budin’e sarılmasa bu kal‘ayı elimizden Osmânlı alırdı, hele elhamdü lillâh Ungurus kralının ısyânı sebebiyle Süleymân ığrandup bu kal‘ayı bırağup gitdi” deyü hamd ederler.

Ammâ bu Körfez cezîresi Rûmeli tarafında Delvinye hâkinde Sayada ve Dalyan kal‘ası mukâbelesinde Venedik ***[352a]*** körfezi deryâsı içre Rûmeli kıyısına iki mîl karîb şarkdan garba tûlânî vâki‘ olup kâmil toksan mîl ihâta eder bir ma‘mûr u müzeyyen cezîre-i bî-misâldir. Kayıkdan çıkup ceneraline buluşup bizimle vâfir musâhebetler etdi. Zîrâ Kandiye cenerali iken ba‘de’l-feth-i Kandiye Kumkapu limanında her bâr sarâyına varup âşinâlık kesb etmişdik. Şimdi yine bu Körfös’de ceneral-i dâll bulup bizi bir mesîregâh konak verüp kal‘ayı birkaç gün seyr [ü] temâşâlar etdik.

Evvelâ limanı ikidir. Biri kal‘anın sağında ve biri solunda olup ikisi sekiz rûzgârdan emînlerdir. Ve her birine beşer yüz pâre gemiler ve barça kalyonlar sığar.

Ve kal‘ası bir yalçın kaya üzre Körfez deryâsına ve Akdeniz’e nâzır iki kat sedd-i İskender-misâl on bir aded tabyalı Kahkahâ-vâr kal‘adır kim enderûn [u] bîrûnu hâlâ niçe bin gûne muhîl-i şeytanatlar ile ârâste ve yedi yüz aded balyemez toplar ile pîrâste olmuş bir kal‘a-i sedd-i Ye’cûc’dur.

Ve hâlâ niçe bin küffâr re‘âyâları üşüp niçe binâlar ihdâs dahi ziyâde amâr etmededirler. Hâlâ Venedik kâfirlerinin kilidü‘l-bahri bu kal‘a-i zîbâdır kim bin mîl tûlu

bir Körfez deryâsının ağzında vâki‘ olmuş cân kurtaranlarıdır.

Ve cezîre-i Girid’den ve kal‘a-i Kandiye’den ne kadar re‘âyâ çıkardı ise bu cezîre içre iskân etdirüp âdem deryâsı olmuş.

………………(4.5 satır boş)………………..

Bu hakîre ceneral vâfir in‘âmlar ile şeb [ü] rûz ziyâfet-i azîmler edüp bir bednâm günlerinde bir top şâdımânları etdi kim zemîn [ü] âsımân dir dir ditreyüp üçüncü gün bu hakîri bir kayığa koyup tâ bizimle ceneral vedâ‘laşup yine karşu Dalyan kal‘asına gelüp andan yine refîkler alup 10 sâ‘at kâmil şimâle gidüp ba‘zı taşlık ve ba‘zı sahrâlarda müzeyyen kurâlar içre ubûr edüp,

Der-takrîrât-ı eşkâl-i kal‘a-i Delvinye

Lisân-ı Arnavudca (–) (–) demekdir. İbtidâ bânîsi İşpanya’dir. Ba‘dehu Bundukanî Venedik bir şeytanat ile istîlâ edüp sene (–) târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî Venedik elinden feth edüp yine küffâr istîlâ etdikde sene (–) târîhinde Sultân Süleymân Hân Körfez gazâsına geldikde Arnavudu’l-asl Ayas Paşa Delvinye kal‘ası üzre sipehsâlâr-ı mu‘azzam ta‘yîn olunup be-dest-i Vezîria‘zam Ayas Paşa Delvinye kal‘ası feth olunup pây-ı taht-ı mîr-i Delvinye oldu. Hâlâ yine Rûmeli eyâletinde başka sancakdır.

Beğinin hâssı taraf-ı pâdişâhîden 157.132 akçedir. Ve ze‘âmetleri 24 adeddir ve erbâb-ı tîmârı 155 adeddir. Alaybeğisi ve çeribaşısı var. Hîn-i gazâda kânûn üzre bu livânın askeri cebelüleriyle ve beğinin cündiyle cümle iki bin iki yüz asker olur. Yüz seksen akçe pâyesiyle kazâ-yı âsımânîdir. Ve nâhiyesi cümle (–) aded kurâlardır.

Cümle sancağında (–) aded kazâlardır. Evvelâ kazâ-yı (–) (–) kazâ-yı (–) (–) kazâ-yı (–) (–) kazâ-yı (–) (–) kazâ-yı (–) (–). Bunlar meşhûrdur.

Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve sipâh kethud[â]yeri, yeniçeri serdârı, kal‘a dizdârı, (–) aded kal‘a neferâtları ve şehrin subaşısı, bâcdârı, şehir kethudâsı, muhtesib ağası, harâc ağası vardır. Kal‘ası bir sivri kayanın tâ zirve-i a‘lâsında şekl-i muhammes bir Şeddâdî seng binâ bir kal‘a-i ra‘nâ-yı musanna‘dır kim lâ-nazîr kabîlindendir ammâ küçükdür. Dâ’iren-mâdâr cirmi altı yüz adımdır. Aslâ bir tarafda handakı yokdur.

Ve cânib-i şarka bir demir kapusu var. Derûn-ı kal‘ada üç aded kiremitli hânecikleri var. Biri dizdâr ve biri kethudâ ve biri imâm hânesi olup bir mescidi ve bir gılâl anbârı ve bir cebehâne mahzeni ve bir su sarnıcı var. Bunlardan gayri çârsû-yı bâzâr ve hân u hammâm ve câmi‘ yokdur kim gâyet küçük kal‘acıkdır.

Ve kal‘adan çıkarken sağ tarafında Hunkâr câmi‘i, kiremitli ve kârgîr minâreli çârsûşı bir müfîd ü muhtasar binâlı *[352b]* câmi‘dir. Ve câmi‘ dibinde bir uçurum yerde çârsûsu gâyet daracık mühmelât sokaklı cümle seksen aded dükkânlardır, ammâ bezzâzistânı yokdur.

Der-vasf-ı varoş-ı Delvinye

Kal‘anın şark tarafında yokuş aşağı bu varoş cümle yüz aded kiremitli hânelerdir, ammâ bir düz vâsi‘ yerde vâki‘ olmağile her evleri birbirlerinden birer ok menzilleri uzakdır. Bir hâneyi aşkıyâ haydudlar bassa gayri evlerin âdemleri haberdâr

olmaz. Ol ecilden her bir hânedânların birer dâne demir kapulu kulle-i azîmleri vardır.

Ve cümle dîvârları gâyet metânet üzre binâ olunmuşdur. Ve cümle varoşu (–) aded mahallâtlardır.

Ve cümle (–) aded mihrâblardır. Cümleden çârsû içinde (–) câmi‘i ve (–) câmi‘i (–) câmi‘i (–) câmi‘i (–) mâ‘adâ cümle mahalle (–) aded mahalle mesâcidleridir. Evvelâ Laka mahallesi mescidi ve Kinaleksi mahallesi mescidi, Tabahâne mahallesi mescidi, bunlar meşhûr eynelerdir.

Ve cümle üç aded medrese-i sûhtegânlardır, ammâ aşkıyâ yiğit sûhteleri olur. Andan cümle üç aded mu‘allimhâne-i sıbyân-ı ebced-hândır. Ve cümle üç aded tekye-i ehl-i tevhîd-i fakîrândır.

Ve cümle bir aded hammâmdır. Ve cümle üç aded hânlardır, ammâ cümleden Memo Paşa hânı mükellefdir. Ve cümle on aded çeşme-sârları vardır.

Bu şehir deryâya (–) sâ‘at yakındır. Âb [u] hevâsı ve binâsı gâyet latîfdir.

Ve Laka mahallesi bir çukur yerde vâki‘ olmuşdur ammâ gâyet ma‘mûrdur. Andan dahi aşağı gidüp Kinaleksi mahallesi sâfî bâğ u bâğçedir. Mahkemesi dahi gâyet hevâdâr yerdir.

Ve Memo Paşa sarâyı ve evlâdlarının hânedânları ve kethudâsının sarâyı gâyet ma‘mûrdur. Ve limon ve turuncu ve inciri ve zeytûnu ve nârı ve servi ağaçları bî-hisâbdır kim şehrin dağ u bâğların zeyn etmişdir.

Ve halkı cümle Arnavudca [te]kellüm edüp aslâ Rûmca bilmezler. Gâyet şecî‘ ve bahâdır kavmi vardır, ammâ tâ‘ûndan gâyet havf edüp hastaların evlerde bırağup dağlara kaçarlar. Tâ‘ûnu yok ise de ol âdem açlıkdan zâr u b[î]zâr elbette olup şişüp kalır.

Bu halkın geçinişleri cümle bi-şartı‘s-selâmedir. Ekseriyyâ kâr [u] kisbleri zeytûn ve zeytûnyağı çıkarup vilâyet vilâyet götürüp fürûht edüp kâr ederler.

Reng-i rûyları cümle bay u gedâ-yı sağîr ü kebîr pîr [ü] cüvânın yüzleri humret üzredir, zîrâ cümle ehl-i tarab ve ayş [u] ışrete mâ’il bir alay gâziyân-ı mücâhidânlardır. Ammâ tâze yiğitleriyle sûhte ulemâları gâyet aşkıyâlardır. Hattâ sûhtevâtlarının başlarında bir gûne perîşânî serçe yuvalı sarıkları var kim gören âdemler gülmeden hayrân olurlar.

Ve memdûhât-ı me’kûlât [u] meşrûbâtlarından beyâz Arnavud simidi ve beyâz poğaçası ve bâde-i lâle hamrâsı memdûhdur.

Ve bu şehrin garb tarafındaki yüksek Delvine dağından mezkûr Venedik Körfezi atası re’ânâ görünür.

………………(1.5 satır boş)………………..

Ve bu şehrin cümle yârân-ı bâ-safâlarıyla vedâ‘laşup garb tarafına gidüp 7 sâ‘atde dağlı ve taşlı yollar üzre ma‘mûr [u] âbâdân kurâlar geçerek,

Evsâf-ı kal‘a-i Galata

Mâ-tekaddem Venedik hükmünde iken sene (–) târîhinde Bâyezîd-i Velî asrında Serdâr-ı mu‘azzam Gedik Ahmed Paşa fethidir. Delvinye beğinin hâssıdır kim voyvadası hâkimdir. Ammâ şimdi beğini bunda bulup Manya vilâyeti Serdâr Alî Paşa’dan getirdiğim

emr-i pâdişâhîleri kırâ'at etdirüp mefhûmu ma'lûmları olunca "Fermân pâdişâhın" deyüp Manya muhâfazasına gitmeğe cümle sancağı askeriyle âmâde olup hakîre üç yüz guruş bir at ve beş donluk çuka ve kumâşlar ve hüddâmlarıma da yüz guruş birer çuka verüp şehrin temâşâsına mukayyed olduk.

Bu kal'a Kuryeleş kazâsı binâsıdır. Kal'ası kûh-ı Kuryeleş dâmeninde bir düz yerde şekl-i muhammes bir Şeddâdî küçük taş binâ kal'acıkdır. Dâ'iren-mâdâr cirmi altı yüz adımdır. İçinde ancak yedi aded evleri var.

Ve bir mescidi var ve bir gılâl anbârı var, gayri çârsû-yı bâzâr yokdur, ammâ cânib-i şarka nâzır bir demir kapusu var. Lâkin kal'a ensesindeki ***[353a]*** bir sivri havâle dağı var.

Dizdârı ve yüz aded neferâtları vazîfe-i mu'ayyenelerin Sayada emîninden alırlar.

Ve bu kal'a dibinden cereyân eden (–) deresi Kuryeleş vilâyeti dağları içinden gelüp mezkûr havâle dağın eteğinden dolaşup andan bu Galata kal'asının garb tarafına gidüp leb-i deryâ ile tâ Avlonya kurbunda deryâya girir.

Ba'dehu bu kal'adan kalkup garb tarafına leb-i deryâ ile tâ Avlonya körfezine varınca bir âdeme râst gelmeyüp bu geçitden bir âdem âdemîzâd geçmek muhâldir, zîrâ sarp dağlar ve bî-amân beller ve sengistân yollar cümle kavm-i âsîler olup cümle yetmiş pâre kurâlardır kim cümle yigirmi bin aded fitil[li] tüfeng-endâz Ârnâbûdları *allâhümme âfinâ* müselmânız derler ammâ aslâ dîn [ü] diyânet ve haşr [ü] neşr nedir bilmezler.

Der-beyân-ı fasl-ı ibtidâ-i hasîb ü nesîb kavm-i Ârnâbûd

Bunlar on kavimdir kim Mekke-i Mükerreme'de sâkinlerden kavm-i Kureyş kabâ'ili urbânı idi. Hikmet-i Hudâ bunların Cebel-i Elheme nâm bir şeyhü'l-urbânı ki oymak sâhibi bir kavm-i kübâr-ı kibâr-ı Arab idi. Hatâ'en bir Arab beğinin gözün bu Cebel-i Elheme çıkar[ır]. Gözü çıkan beğ dahi Hazret-i Ömer huzûruna gelüp sûre-i (–): [111] nass-ı kâtı'ı üzre Cebel-i Elheme'nin şer'ile gözün çıkarmağa taleb etdikde Hazret-i Ömer Kitâbullâh kavlince Cebel-i Elheme'nin göz[ün] çıkarmağa hükm edince hemân ol gece Cebel-i Elheme gözü çıkmasının havfinden üç bin âdem kabîlesin alup doğru Antakiye'de Hırkîl krala gelüp dahl düşdükde ol dahi Cebel-i Elheme'ye Cebeliyye dağların verüp anda Cebel sâkin olduğiyçün Cebeliyye dağları andan galat-ı meşhûr.

Bu Cebel-i Elheme'nin bir karındaşı Keysû Ane Selme çöllerinde sâkin olup Keys Urbânı andan kalmışdır. Ba'dehu Hulagu Âl-i Abbâsiyân'dan el-Mustansır Billâh'ı şehîd edüp Bağdâd'ı harâb etdikden sonra Keys Urbânın sürüp Heyhât sahrâsı fezâlarında meşeyistânlar içre iskâ[n] etdirüp Çerâkis Urbânı tenâsül bularak bir lisân-ı ahâr peydâ edü[p] Çerâkis ya'nî Çerkes kavmi oldular. Anıniçün kavm-i Çerkezin asılları kavm-i Kureyş'den Keys Arabı olup andan Çerkes oldular.

Ba'dehu bu Cebel-i Elheme'nin bir oymağı Mekke'den firâr edüp Gazze'de Hazret-i Resûl'ün ammisi Arabü'l-Hâşim'in yanında gelüp kavm-i Hâşimî olurlar. Ba'dehu Hazret-i Ömer, Cebel-i Elheme'nin Hırkîl kral yanına firâr edüp mürted olduğun istimâ' etdikde Ömer ibn Abdülazîz'i ve Hâlid ibn Velîd'i ve Esved ibn Mikdâd'ı kırk bin asâkir-i İslâma bunları serdâr edüp ceng-i azîm etdiklerinde Cebel-i Elheme Cebeliyye'de binâ etdiği kal'ada karâr edemeyüp karârı firâ[r]a mübeddel olu[r]. Cümle tevâbi'âtlarıyla Akdeniz cezîrelerine fir[â]r ederler.

Üç nefer evlâdlarından Abaza ve Lazka ve Mikral nâm evlâdları eyyâm-ı muvâfık ile Makedon[y]a ya‘nî İslâmbol’da Galata’da sâkin Ciniviz kralına gelüp ol dahi bunlara Karadeniz sâhilinde yur[d]lar verüp Abaza, Abaza dağlarında kalup lisân-ı âhar peydâ edüp Abaza olur.

Lazka, Trabuzan semtinde tavattun edüp başka Çico lisânı peydâ edüp kavm-i Laz olurlar.

Mikral nâm oğlu Gönye kal‘ası dibinde cereyân eden nehr-i Çoruğ kenârlarında tâ Batum sancağı hâklerinde tavattun edüp Mikra[l] kavmi olurlar.

Ammâ bu mezkûr Cebel-i Elheme Hazret-i Ömer havfinden bir [yer]de karârdâde olamayup âhır-ı kâr gemileriyle İşpanya kralına varup ilticâ etdikde,

“Biz kavm-i Kureyşîlerdeniz” dedikde bunlara arz-ı hâliye olan zikri sebkat eden Delvinye dağları verüp anda tenâsül bularak ol ulu sarp dağları amâr edüp başka lisân peydâ edüp göz çıkarmamak içün bunlar Ârnâbûd dediler. Lâkin bunlar kavm-i Kureyşî‘den olduklarıyçün hâlâ sâkin olduğu dağlara Kuryeleş ya‘nî Kureyşî dağları derler, bî-amân kavmdir.

Bunlar dâ’imâ Venedik’e günde birer altuna hidmet edüp Kandiye’de bizimle ceng eden cümle bunlar idi. Yine böyle iken müselmânız derler, ammâ yarar ve tüvâ[nâ] ve şecî‘ bahâdır fetâlardır. İşte Ârnâbûd kavm-i anûdun asl [u] fer‘leri böyle olmuşdur, ammâ Cebel-i Elheme Elbasan şehrinde İslâm ile merhûm olmuşdur.

Bu kavm-i karanın ahvâller[i] ale’t-tafsîl *Tevarih-i Tuhfe’*d[e] mastûr. Ve bu Kureyş tâ’ife[si] hakkâki Arab çehrelidir. Cümle silâhlarından gayri okları ve yayları vardır.

Ez în-cânib Galata kal‘asından *[353b]* yarar refîkler alup 7 sâ‘at şimâle sengistân yollar ve çemenzâr beller ile gidüp,

Der-tenkîlât-ı eşkâl-i kal‘a-i zîbâ Julad

Lisân-ı Arnavu[d]ca, Julad (–) demekdir. Mâ-tekaddem İşpanya kralı binâsı olup ba‘dehu bir hîle-i mekrile Bundukanî Venedik’i eline girüp ba‘dehu sene (–) târîhinde Bâyezîd-i Velî asrında bunu dahi Gedik Ahmed Paşa feth edüp hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre Delvinye sancağı hükmünde voyvadalıkdır.

Kal‘ası evc-i âsımâna berâber Kahkahâ-vâr bir kal‘a-i bâlâdır kim Rûmeli’nde eyle bir kal‘a-i bî-hemtâ yokdur. Meğer Mora cezîresinde Gördüs kal‘ası ola, yâhûd Benefşe kal‘ası ola. Ammâ bunun cirmi dâ’iren-mâdâr dörd yüz adımdır ve gâyet metîn Şeddâdî taş binâdır. Şark ile garb mâbeynine nâzır bir kapusu var. İçinde dizdâr evi var, gayri şey yokdur. Ve dizdârı ve cümle yüz elli neferâtları Sayada iskelesi emîninden ulûfelerin alırlar. Ve bu kulların hâneleri kal‘adan iki bin [adım] aşağı nehr-i Yenice ve nehr-i Kuryeleş ikisi birbirine mahlût olduğu yerde[dir],

Der-beyân-ı varoş-ı Julad: Cümle iki yüz aded saman çöpü örtülü fukarâ evleridir. Ve bu nehirlerin ikisi dahi Kuryeleş köylerinden gelüp bu kal‘a ile varoş mâbeyninden ubûr edüp ve iki sâ‘at şarka gidüp kal‘a-i Kardik kurbundan geçüp Ergiri kal‘ası sahrâsından

cereyân edüp Ergiri nehrine mahlût olur.

Ve bu Julad kal‘ası kulunun çoğu Kuryeleş dağının Arnavud kefereleridir. Ba‘dehu Küçük Mehemmed Paşa, “Kâfire kal‘a kulu olmak memnû‘dur” deyü cümle kefere kulların İslâm ile müşerref etdi.

Bu varoşda cümle bir câmi‘ var. Yukaru kal‘ada dahi bir vîrân câmi‘i var. Bu şehirde aslâ çârsû-yı bâzâr ve hân u hammâm ve tekye ve mekteb yokdur, ammâ câ-be-câ bâğları vardır.

Andan Avlonya beği Memo Beğoğlu Osmân Paşa’yı bulup Manya seferine anları da me’mûr edüp emr-i pâdişâhîler dîvânda kırâ’at olunup cümle “sem‘an ve tâ‘a “deyüp cümle livâsı askeriyle Manya muhâfazasına gitmeğe cidd [ü] ihtimâm eyleyüp hakîre bir at ve bir köle ve üç yüz guruş ihsân etdi. Andan şarka **nehr-i Yenice** kenârında (–) sâ‘at çemenzâr yerleri ve ma‘mûr u âbâdân köyleri ubûr edüp,

Evsâf-ı hey’et-i kal‘a-i ra‘nâ Kardik

Lisân-ı Arnavudca bu kal‘aya (–) (–) derler. Sene (–) târîhinde bunu dahi Bâyezîd-i Velî asrında serdâr Gedik Ahmed Paşa feth eylemişdir. Bu dahi Delvinye sancağı hâkinde ve Ergiri kazâsı hükmünde bir sivri depecik üzre şekl-i müdevver bir taş binâ bir küçük sûr-ı üstüvârcıkdır, ammâ cirmi ma‘lûmum değildir, add etmedim. Ancak dizdârı ve yüz aded neferâtları vazîfe-i mu‘ayyenelerin Sayada emîninden alırlar. Gâyet bahâdır ve şecî‘ ve fetâ Arnavud yiğitleri vardır.

Der-ta‘rîf-i varoş-ı Kardik: Kal‘anın aşağısında nehr-i Yenice kenârında yüz elli aded kiremitli ve ba‘zıları kayağan ve saman örtülü fukarâ evleri va[r]. Câ-be-câ müşebbek bostânları ve bâğçecikleri var. Ve bir küçük minâreli ve kiremit örtülü câmi‘i var. Çârsû-yı bâzârı ve hân u hammâmı yokdur. Cümle Ergiri kal‘asına muhtâclardır.

Andan **nehr-i Yenice** kenârınca şark cânibine 2 sâ‘at gidüp Ergiri önünden akan **nehr-i Dirağopola** nehr-i Yenice’ye mahlût olur. Ol mahalle hakîr varup andan gerü cenûb tarafına 3 sâ‘at âbâdânda gidüp,

Karye-i Tirbük ve dahi **karye-i Labova** andan **karye-i Kakos:** Bunlar Delvinye Beği Memo Beğ çiftlikleridir. Bunların önlerinden temâşâ ederek geçüp andan Ergiri bâğları içinden ubûr edüp niçe bâğlarda zevk u safâlar ederek,

Der-tescîlât-ı sûret-i sûr-ı üstüvâr, ya‘nî sitâyiş-i kal‘a-i Ergiri kasrı nâmdâr

Lisân-ı Urûm’da (–) kal‘a demekdir. İbtidâ bânîsi Rûm krallarından Feylekos oğlu binâsıdır. Ba‘dehu niçe divelden divele intikâl edüp âhır-ı kâr sene (–) târîhinde bizzât Bâyezîd-i Velî Arnavud aşkıyâları elinden feth etmişdir, ammâ niçe yerlerinin binâları Venedik kâfiri amârıdır, zîrâ San Marko tasvîrleri vardır kim Venedik alâmetidir.

Süleymân Hân tahrîri üzre hâlâ Delvinye paşasının hâssı voyvadalığıdır ve yüz seksen akçe şerîf kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâlardır.

Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân-ı kibâr eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesib ağası ve bâcdârı ve şehir kethudâsı *[354a]* ve harâc ağası ve mi‘mâr ağası ve şehir subaşısı ve kal‘a dizdârı ve iki yüz aded kal‘a neferâtları vardır.

Kal‘ası balık sırtı gibi bir sırt kayalı püşte-i âlî üzre Şeddâdî kârgîr taş binâ bir kal‘a-i kadîmdir. Dâ’iren-mâdâr cirmi bin dörd yüz aded adımdır. Ve şarkdan garba tûlânîce vâki‘ bir kal‘a-i bî-hemtâdır kim tûlu altı yüz aded germe hatvedir ve arzı yüz adım ensiz kal‘adır. Gûyâ hemân kadırga gibi bir uzun sûr-ı üstüvârdır.

Ve kal‘a içi şarkdan garba ancak bir ulu şâhrâh sokakdır. Ve bu yolun iki tarafında cümle iki yüz kadar serâpâ kayağan örtülü fevkânî kârgîr binâ-yı musanna‘ evler var.

Ve bunda Bâyezîd Hân-ı Velî câmi‘i kâr-ı kadîm kârgîr minâreli ve kayağan taşı örtülü rûhâniyyetli bir büyük câmi‘dir kim tûlu seksen ayakdır. Arzı kırk ayak enlidir. İçinde dörd ade[d] amelî sütûnlar üzre çatma tahta binâlı sütûhdur ammâ tavanı gâyet musanna‘ ve münakkaşdır.

Bu kal‘a evce berâber kaya üzre olmak ile suyu câmi‘in minâresi dibinde yol aşırı bir su sarnıç-ı azîmi var. Cümle kal‘a içindeki evlerin halkı ol âb-ı rahmetden cereyân edüp cem‘ olan âb-ı nâbdan nûş edüp def‘-i atşân ederler, deryâ-misâl bir sarnıç-ı azîmdir. Bundan mâ‘adâ elbette her hânedânlarda birer su sarnıçları mukarrerdir.

Bu kal‘anın iki yerden metîn ve kavî demir kapuları var ammâ cümle üçer kat kapulardır. Bir kapusu şark tarafına nâzırdır kim üç kat kapudur kim bu kapuya taş nerdübânlar ile çıkıldığından atlı âdemler gücile girüp çıkarlar. Üçüncü iç kat kapunun taşrasında cihânnümâ bir lonca köşkü var kim cemî‘i şehrin yârân-ı zarîfân a‘yân-ı kibârları anda oturup sahrâlardaki hadîka-i ravza-i bâğ-ı cinânları teferrüc ederler.

Ve bu kapudan dahi garb tarafına Namâzgâh kapusu var. Bu dahi üç kat hadîd-i cedîd kapulardır. Bu tarafda Namâzgâh meydânıyla kal‘a mâbeyninde yüz adım tûlu ve yigirmi adım arzı bir alçak kal‘a handakı var.

Bu kal‘anın mâ‘adâ üç taraf cânibleri çâh-ı gayyâ-misâl olmak ile aslâ handakları yokdur. Cümle kayağan örtülü iki yüz aded hânedânları cümle kal‘a bedenleri üzre binâ olunup maksûreleri ve cümle şâhnişînleri kal‘anın yemîn ü yesârındaki çâh-ı cahîmde binâ olunan varoşa ve sahrâ-yı lâlezâra nâzır evlerdir.

Der-sitâyiş-i varoş-ı Ergiri kasrı: Bu kal‘anın maşrıka nâzır kapusu önünden yokuş aşağı gidüp bir mahalle kefere mahallesi var, küçük varoş derler. Cümle iki yüz aded vâsi‘ dâr-ı menhûslardır.

Ve kal‘anın şimâlinde kal‘a kayaları altında eski çârsûya Kal‘a çârsûsu derler. Cümle kırk aded dükkâncıklardır. İki başında bezzâzistân-misâl ağaç kapuları vardır. Her gece pâsbân-ı nigâhbânları bu kapuları sedd ederler. Lâkin kapular kapandıkdan sonra aşağı varoşdan kal‘aya yol işlemez olur, ancak Namâzgâh kapusundan işleyüp kal‘aya girüp çıkarlar. Ammâ dahi aşağı büyük varoşunda Memi Beğ çârsûsu nev binâdır kim bu mahaldeki varoşa Memi Beğ varoşu derler. Cümle yüz elli aded kayağan örtülü nev binâ-yı musanna‘ bâğlı ve bâğçeli varoş-ı ra‘nâ evlerdir ve mükellef sarâylardır. Ve mahkeme-i şer‘-i Resûl-i mübîn dahi bunda olup ol dahi Memi Beğ‘in hayrâtıdır.

Büyük varoş-ı atîk: Kal‘anın cânib-i erba‘asında sekiz aded dere ve depeler üzre mâl-â-mâl kat-ender-kat fevkânî kârgîr binâlı cümle kayağan taş örtülü bâğlı ve bâğçeli ve her hânedânda kulleli büyût-ı ma‘mûr [u] müzeyyendir kim bu hânedânların cümle

havlılarının dîvârları bir gûne beyâz seng-i hârâ taşlardan mebnîdir kim gûyâ cemî‘i taşları Engürü kerpici gibi bir kâlıbdan üstâd-ı Ferhâd kesüp dîvâr-ı hemvâr etmişler, ammâ cümle bay u gedânın dîvârları böyledir. Bir diyâr[d]a böyle çâr-kûşe kesilmiş taşlar yokdur. İllâ Anadolu’da Tire ve Mağnisa şehirlerinde bu kıt‘ada dîvâr taşları vardır.

Der-aded-i esmâ-i mahallât-ı Ergiri: Cümle sekiz aded varoş mahallâtlarıdır. Evvelâ Palor mahallesi ve Vutoş mahallesi ve Manalat mahallesi ve Hacı Beğ mahallesi cümleden büyükdür. Ve Dündar mahallesi ve bâlâda Memi Beğ mahallesi. Bunlar gâyet ma‘mûr mahallâtlardır.

Der-aded-i vasf-ı sarây-ı ağavât: Mezkûr sekiz aded mahallâtlar içre cümle iki bin aded kayağan taşı örtülü evlerdir. Cümleden Memo Paşa sarâyı mükellef ve nev binâ sarây-ı ra‘nâdır. Ve oğlu Osmân Beğ sarâyı ve Alaybeğ sarâyı ve Zâ‘im Beko sarâyı dahi niçe sarâylar vardır.

Der-ta‘dâd-ı cevâmi‘hâ-yı müslimât

Cümle sekiz mihrâbdır. Yukaru kal‘ada Bâyezîd-i Velî câmi‘inin bir amelî sütûn üzre celî hatt ile eyle tahrîr *[354b]* etmiş kim,

“Bu şehirden Kandiye gazâsında yedi yüz aded hânedâ[n] sâhibleri şehîd olup hâneleri mesdûd kalmışdır ve yedi bin aded hüddâm[â]n bu şehirden Kandiye’de şehd-i şehâdet câmın nûş etmişlerdir” deyü tahrîr etmişler. Hakkâ ki bu şehirde çok hânedânlar mesdûd kalmışdır. Ehillerin hüddâmları almışdır.

Ve Namâzgâh’ın sağında bir yalçın kaya üzre bir burun ucunda cihânnümâ Hızır Ağa câmi‘i kârgîr minâreli câmi‘-i ibret-nümâdır.

Ve aşağıda hammâm dibinde Hacı Murâd câmi‘i, taş nerdübân ile çıkılır bir serâmed kârgîr minâre-i musanna‘lı ve bir âb-ı hayât çeşmeli ve câmi‘ içinin münakkaş tavanı gâyet nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn câmi‘-i gülgûndur.

Ve Tekye câmi‘i cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir ammâ minâresi yokdur ve câmi‘e altı kademe taş nerdübân ile urûc olunur bir kâr-ı kadîm bâbâyâne ma‘bedgâhdır. Bu câmi‘in hareminde gûnâ-gûn dıraht-ı müntehâlar ile ârâste olup aslâ güneş te’sîr etmeyüp bir âb-ı hayât çâh-ı mâsı var, gâyet lezîz âb-ı hayâtdır. Hareminin etrâfında Halvetî tarîki tekyesi hücreleri var.

Ve haremin bir cânibinde niçe bin kibâr-ı evliyâullâh a‘yân-ı kibârlar medfûndur. Hattâ bu hakîrin bir nâ-resîde gulâmı merhûm olup kendim gasl edüp bu haremde defn etdim. Hattâ cümle Arnavud halkı,

“Sen meyyit yaykadın” deyü hakîrden nefret etdiler.

“Bire vallâhi tâ‘ûnlu değil idi, ishâlden merhûm oldu” deyü niçe bin yemîn-i muğallazalar edüp gücile halkı i‘timâd etdirdim.

Andan Yeni çârsûda Memi Paşa câmi‘i, içine ancak yüz âdem sığar bir teng yerde bir küçük nev binâ bir câmi‘-i ra‘nâdır kim bir kârgîr musanna‘ minâre-i mevzûnu var ammâ bir ân cemâ‘atden hâlî değillerdir. Arnavudistân’ın bu mahalli gâyet musallîlerdir.

Andan Palor câmi‘i, hoş binâ-yı ra‘nâdır.

Andan Vutoş câmi‘i vâsi‘ binâ-yı atîkdir. Meşhûr cevâmi‘ler bu mezkûrlardır.

Der-mesâcidhâ-yı mü’minât: Cümle yedi aded mahalle zâviyeleri vardır. Evvelâ Berkî Efendi zâviyesi ve Vatoş zâviyesi ve Memi Beğ buk‘ası ve Alaybeğ eynesi, bunlar meşhûr mesâcidler[dir].

Der-ilm-i dâru’l-hadîs-i âlimân: Cümle üç aded dâru’t-tedrîs-ı âlimân vardır. Evvelâ Bâyezîd Hân medresesi ve Memi Paşa medresesi.

Der-mekteb-i ciğer-kûşe-i püserân: Cümle beş aded dâru’t-ta‘lîm-i sıbyân-ı ebcedhân vardır. Evvelâ kal‘ada Bâyezîd Hân câmi‘i dibinde Büyük mekteb ve Palor mektebi ve Çârsû mektebi var.

Der-zikr-i hânkâh-ı erbâb-ı tarîk-i dervîşân: Cümle üç aded tekye-i ehl-i tevhîd fakîrân-ı zîşândır. Cümleden mezkûr Tekye câmi‘i hânkâhı meşhûrdur. Şeyhi Abdullâh Efendi sulehâ-yı ümmetden büyük âdemdir. (–) (–).

Der-aded-i esvâk-ı sultânî esnâfân: Cümle iki yüz aded dekâkîn-i zîbâlardır, ammâ Yeni çârsû başka nev binâ seksen aded dükkânlar inşâ olunup iki katdır ve iki başında iki aded metîn kapulu çârsû-yı hüsndür kim şehrin gûyâ bezzâzistânıdır.

Der-çeşme-sâr-ı teşnegân: Cümle beş aded çeşme-i cân-perverleri var.

Der-alâmet-i mihmânsarây-ı tüccârân: Cümle beş aded hân-ı sevdâgerânlar var ammâ cümleden Memi Paşa hânı metîndir.

Der-hevâ-yı hûb-ı câvidân: Bu şehrin gerçi hevâsı latîf olduğundan halkı tendürüst zinde olup mahbûb u mahbûbesi memdûhdur, ammâ suyu şehrine göre gâyet azdır. Tâ aşağı sahrâda cereyân eden bâğlar içre nehr-i Dirağopola suyuna muhtâclardır. Andan atlarla ve eşeklerle dâ’imâ su taşırlar. El-hâsıl bu şehre beş çeşme gâyet azdır.

Der-medh-i hammâm-ı râhat-ı cân: Ancak bir hammâmı şiddet-i şitâda işler, mâh-ı Temmûz’da mesdûd durur. Bir hammâm dahi dâ’imâ mu‘attaldır, ammâ ev hammâmları çokdur. Kâhîce anlara ehl-i beled de girüp gasl ederler.

Bî-medh-i deyr-i râhibân-ı bıtrîkân: Kefere mahallâtları içre üç aded müfîd ü muhtasar kenîseleri vardır.

Bu Ergiri sahrâsından cereyân eden nehr-i Dirağopol kıble tarafındaki sahrânın öte ucundan karye-i Zavaraho’dan çıkup Ergiri sahrâsından yıldıza gidüp andan nehr-i Yenice’ye mahlût olup Depedelen kal‘ası mukâbilinde hemân ol mahalde sehel gidüp nehr-i Viyo’ya mahlût olup üç nehir bir olup şimâl cânibine cereyân ederek Avlonya körfezine karîb nehr-i Kuruçay’a munsab olup yine ol mahalde Avlonya körfezi deryâsına karışırlar *ve’s-selâm.*

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı Ergiri Kasrı: Evvelâ şehir içre Tekye câmi‘i hareminde ziyâret-i Berkî Efendi ve Popo Baba Sultân ve Baba Hasan Dede Sultân ve yine Tekye câmi‘inde Alî Dost Dede, meşhûr kibâr-ı evliyâullâh bunlardır.

{Menâkıb-ı eş-Şeyh Alî Dost Dede}

Hattâ bu Alî Dost Dede merhûm oldukda cümle Ergiri Kasrı halkı bu “Alî Dost Dede tâ‘ûndan öldü” deyü dağlara ve gayr[i] kurâlar[a] firâr ederler. Azîz-i merhûmun

cesed-i pâkleri kırk gün kırk gece savma‘asında kalup ba‘dehu kurâlardan niçe âdemler şehre gelüp cür’et edüp savma‘a kapusun açup görseler kim na‘şe-i Alî Dede hücre içre kıbleye müteveccih olup vücûd-ı şerîfi henüz ter ü tâze ve ıssı olup yatır.

Cümle ahâlî-i *[355a]* vilâyet âlem-i hayretde kalup azîz-i merkûmun sâhibü‘l-hayrâtlar techîz [ü] tekfînini âmâde edüp teneşûy üstünde gasl ederlerken azîzin sadr-ı münevverinde bir kırmızı et pâresinden kudret kalemiyle Alî Dost lafzı yazılmış. Cümle halk hayrette kalup tevhîd tezkîr ile gasl edüp bu Tekye câmi‘i hareminde defn ederler. Hâlâ ziyâretgâh-ı hâss [u] âmmdır. *Kuddise sırruhu*.

Der-mesîre-i garîbe vü acîbe

Hâlâ bu Ergiri Kasrı şehrinde bir âdem tâ‘ûndan değil ancak bir sivrice çıban çıkarsa tâ‘ûndur deyü cümle halk ol âdemden nefret edüp ol âdem artık bir yere varamaz. Ana yakın olan komşuları cümle firâr ederler. Meğer gayri hastalık olsa, ol âdemin yanına varup hâlin hâtırın sorarlar. Ve tâ‘ûnlu eve bir iki yıla dak girmezler. Eğer girirlerse ol evi sirke ile yaykayup gûnâ-gûn buhûrlar dütsü verüp niçe yerleri münhedim edüp ta‘mîr [ü] termîm edüp beyâz kireçler ile her hücreleri ağardup andan girirler.

Ammâ hikmet-i Hudâ halkı tâ‘ûndan ölmezler. Ekseriyyâ ishâl ve zehîr ve hummâ-yı muhrıka ve ağrı hastalığından yollanırlar. Ammâ ekseriyyâ halkı kemâl mertebe müsinn ü mu‘ammer ve Zâl-ı zamân olup kuvveti gitmiş ve hey’eti yitmiş ve ömr-i azîzi yüz yetmişe yetmiş kimesneler olup yetmiş seksen sene sakalların tırâş ederler.

Ve en ednâ pîr-i fânî dediğin âdemleri yine silâhların kuşanup yâ at ile yâhûd piyâde olup Kuryeleş dağının âsî Arnavu[d]larıyla yâhûd Venedik kâfirleriyle cenge gider bir alay gâziyân-ı mücâhidânlardır.

Bunların hakkında dahi Hazret-i Mu‘âviye’yi ve Yezîd’i sevmez ve sebb eder derler ammâ görmedim, lâkin Aydonat halkı gibi bunlar da aslâ mâvî çuka geymezler ve “Mu‘âviye peydâ etdi” deyü zerde aşın yemeyüp, “Mu‘âviye boza yapup, içdi” deyü boza dahi içmezler, ammâ İslâmbol’da ekseriyyâ boza yapan cümle Arnavu[d] kavimleridir.

Diğer mu‘tâd-ı temâşâ-yı garîbe-i kavm-i Ergiri

Kırk elli ve seksen yıldan berü ölmüş âdemlerin esmâların akrabâları yâd edüp elbette her bâzâr günü ol merhûmun rûhiyçün cümle ta‘allukâtları ücretler ile niçe âdemler dutup âmedânî bir evde bir feza‘ u çeza‘ ve nâliş [ü] vâveylâ kopup bu kafile ağlayu ağlayu sağular sağlayup feryâd ederler kim ol şehirde bâzâr günleri feryâd u nâliş vâveylâ kopup feza‘ u çeza‘dan âdem bu şehirde duramaz. Anıniçün bu şehre hakîr şehr-i nâliş dedim. Ammâ garâbet anda kim ücret ile dutulan avretler ve âdemlerin alâkaları yok iken yüz yıllık ölü içü[n] akrabâlarından ziyâde nice ağlayup eşk-i çeşm-i ciğer-hûn dökebilir.

Ba‘dehu bunlar ağlaya ağlaya açlıkdan bî-tâb u bî-mecâl kalup ba‘de’l-bükâ gûnâ-gûn pişiler ve çamukalar ve komoştovar nâm börek gibi şeyler ve mümessek za‘ferânlı helvâlar bu şehir içre evden eve birbirlerine gönd[er]üp her bâzâr günü şehir içre ervâh-ı mevtâ şâdân ola deyü ni‘met-i nefîse bay u gedâya ve cümle müsâfirîn ü mücâvirîne nüzül olunur. Hele bu eyi hasletdir ammâ yüz yıllık nâfile ağlamak bî-ma‘nâdır. Lâkin elbette her diyâr halkının birer gûne âyîn-i kadîmleri vardır.

Hattâ yine kendüleri nakl eder kim bir âdem kendi hâtûnuyla cimâ‘ ederken bir münâsib-nâ mahalde herif eydir,

“Cânım hâtûn yarın bâzâr günüdür” deyince hemân herîf-i zarîfin altında avretin bin kırk üç senesinde Ca‘fer Paşa kapudan iken Akdeniz’de İngiliz kalyonlarıyla ceng ederken bu avretin on yedinci kocası herifin altında cimâ‘ mahallinde hâtırına hutûr edüp ol herifin altında yatup zevk ederken hemân avret saçın yolup,

“Hay benim gazâda şehîd olan on yedinci kırk yıllık kocacığımla ben böyle mi cimâ‘ ederdim? Hay sikişine doyamadığım şehîd kocacığım” deyü eyle feza‘ u çeza‘ u nâliş eder kim girde-bâlişinde seyl-i eşk ceyhûn-vâr revân olunca fakîr herifin aklı başından gidüp vâveylâ vü vâveledâ sikişi cânına geçüp erliği feryâd [u] figân ile kopup fakîr herif bâzâr günün andığına peşîmân olur.

Ol ecilden hakîr vâkıf-ı esrâr oldum ki bu Ergiri halkı cümle ağlamış çehreli âdemler olup halk ile hüsn-i ülfetleri ve hüsn-i zindegâneleri yokdur, ammâ şecî‘ ve gâzî şehbâzları çokdur.

Ekseriyyâ halkı erbâb-ı ma‘ârif ve şu‘arâ-yı mü’ellifînlerdir. Bâhusûs Bükâyî ve Figanî ve Nâlişî ve Sükûtî ve Feza‘î nâm şu‘arâlar hâlâ bu şehirde mevcûdlardır kim her [bir]i birer fende yed-i tûlâların ayân etmişlerdir, ammâ Nâlişî penç-beytde ve kasîde-perdâzlıkda lâ-nazîrdir.

Ve ekseriyyâ halkı muhibb-i Hânedân olup “yâ Alî” der oturur, “yâ Alî” der kalkar. Cümle Fârisî-hân olup muhibb-i Hânedân olduklarından bir fırkası nihânîce Mu‘âviye’ye sebb edüp Yezîd’e âşikâre la‘net ederlermiş ammâ istimâ‘ etmedim.

Ve halkı gâyet ehl-i zevk ve ayş [u] ışrete *[355b]* mâ’il olup bâde-i nâb-ı bî-hicâb ve reyhâniyye nâm mukavvî şeyleri nûş edüp sarhoş olurlar.

Diğer âyîn-i bed-kâr-ı kavm-i Ergiri: Bunlar düğünlerde ve rûz-ı Hızır’da ve nevrûz-ı Hârezmşâhîde ve Kâsım günlerinde ve Sarı Saltık günlerinde ve ıydeynlerde cümle zer-ender-zere müstağrak olup la‘l-gûn bâdeleri nûş edüp cemî‘i pençe-i âfitâb dilberânlar ile âşıkları el ele verüp âyîn-i kâfir gibi kuç kucağ olup horos depüp kuşak kuşağa yapışup hora depme semâ‘ı ederler. Bu dahi bir bed şeydir kim âyîn-i kerihdir, ammâ böyle göre gelmişler, bunu dahi ayıblamazız.

Der-kıyâfet-i kabâ-ı ricâl-i insân: İhtiyârları destâr-ı Muhammedî sarup mâvîden mâ‘adâ elvân çukalar geyüp ayaklarında kopçalı çakşır olup şecî‘âne gezerler, ammâ cemî‘i tâze cüvânları kısa yenli ve kısacık etekli ve negendeli kırmızı harîr atlâs zıbunlar geyüp kolları ve uylukları açıkdır. Cümle tenâsüb a‘zâları meydândadır. Ancak harîrden ak kenârlı gömlekleri kasıklarına dak örter. Mâ‘adâ nâ-mahrem yerleri incecik dondan ve gömlekden nümâyândır. Donları ise dizlerin ancak örter bol paçalı serâvîllerdir, don derler ammâ değildir, hemân bir beyâz çarşafı beline bağlamış, edebde teşelşül ve tegayyuz mahallerinde aslâ uçkur çözmeden donunun paçalarından maslahat görürler. El-hâsıl garîb ü acîb turfe libâs hey’et-i mecmû‘a yiğitleri var, ammâ gâyet pâk dâmenlerdir. Anlarda gulâm ve zenân kısımlarında fi‘l-i şenî‘ olmazdır, zîrâ yiğit vilâyetidir.

Ve avretleri merhûme oldukda [112] ile kapudan taşra çıkar. Bir dahi rahm-i mâder

masdarından taşra çıkup dünyâya kadem basar, lâkin her bâzâr günleri mezkûr üz[r]e feryâd [u] figânları cihânı dutdukları lâ-be'isdir. Yılda bir kerre zenâneleri vâlideynlerinin hânelerine gidemez, tâ bu mertebe Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde havâtînleri vardır. (–) (–)

Âsâr-ı binâsının ve me'kûlât [u] meşrûbâtının memdûhâtından: Evvelâ bâdesi ve reyhâniyyesi ve poloniyyesi ve beyâz Arnavud simidi ve külde pişmiş gül gibi beyâz poğaçası ve saralı nâm mümessek üzümü memdûhdur.

Ve cemî'i evlerinin taş dîvârları tarzı rûy-ı arzda yokdur. Cümle kırmızı sumpara taşından çâr-kûşeden tûlânîce taş dîvârlardır kim aslâ çamur ve kireç ve alçısı yok. Ancak taş taş üzre bir kuru binâ kadleri yigirmi arşın bâlâ dîvâr kim bâlâda sehel memdûhdur, tâ kâfir zamânından kalmış niçe yüz yıllık dîvârlar ve hânedânlar vardır. Ve eyle serâmed hem-vâr dîvâr-ı üstüvârlardır kim bir serçe kuşu tırnak (tırnak) ildirecek yeri yokdur.

Ve âb [u] hevâsı ve binâsı latîf yaylak olduğundan limonu ve turuncu ve nârı ve zeytûnu olmaz.

Bu temâşâları etdiğimizden sonra nasb [u] nakş edüp halkıyla hüsn-i ülfet etmeğe cidd [ü] ihtimâm edüp hâh nâ-hâh bu hakîr anlar ile âlüfte ve âşüftelik ederek mahrem-i râz olup Zeynel Paşa oğlu beğ efendimizin düğününe bin yayan ve bin atlı pür-silâh âdemler ile atlanup

Poğonya kazâsında karye-i Jaravina'dan kız almağa gitdiğimiz konakları ayân u beyân eder

Evvelâ Ergiri Kasrı'dan cânib-i cenûba ol öz içre **nehr-i Dirağopol** kenârınca ol sahrânın iki tarafı dağlar eteğinde cümle altmış sekiz pâre ma'mûr u âbâdân ve bâğ u bâğçeli ve cümle kal'a-misâl kulleli ve cümle evleri serâpâ kayağan taşı örtülü müzeyyen kurâlardır. Hikmet bu kim şark tarafında olan Libohovasındaki sıradaki kurâlar cümle elli pâre ma'mûr köylerdir kim birbirlerine birer ok menzili karîbdir. Ve âb-ı hayât suları bî-hisâbdır, ammâ Ergiri Kasrı tarafında olan kırk pâre kurâlar dağlar eteğindedir, ammâ aslâ suları yokdur aceb hikmetdir.

Bu temâşâları mezkûr sahrâlar içre ederek 6 sâ'atde cânib-i cenûba giderek,

Der-tesvîdât-ı tarz-ı tavr-ı kasaba-i Pıskopi

Ergiri kazâsı nâhiyesinde bir dağ eteğinde bâğlı ve bâğçeli ve bir kayalı dağ-ı serbülend dibinde cümle üç yüz aded kayağan örtülü evlerdir. Ve kayalar dibinde niçe yüz aded su değirmenleri yürüdür âb-ı hayât sular kaynayup çıkar.

Ve dağlar üstünde biri biri üzre binâ olunmuş ma'mûr u şîrîn kârgîr binâ evlerdir ammâ aşağıda değirmenler yanında Memi Paşa nev binâ bir câmi'-i zîbâ ve bir kârgîr minâreli ma'bedgâh-ı ra'nâ inşâ etmiş kim gûyâ Câmi'-i Aksâ olmuş. Cümle kurâ halkı bu câmi'e muhtâclardır kim aceb yerinde binâ olunmuş. Ve bir çârsû binâ etmiş kim cümle yigirmi aded dükkânlardır. Bu köyden şark tarafına dağlar içre 2 sâ'at gidüp,

Karye-i Eksiri Valtoz: Elli aded *[356a]* hânedânları ve bir büyük çiftliği ve yılda bir kerre durur azîm panayır cem'iyyeti olur, yerinde bir azîm hânı ve elli kadar panayır dükkânları var. Mâ'adâ panayır cem'iyyeti zamânı bin aded çalaş malaş çalaşdan külbe-i ahzân-misâl dükkânlar binâ olunup niçe kerre yüz bin hayme ve hargâhlar kurulup azîm

cem‘iyyet-i kübrâ yeri vâsi‘ çemenzâr sahrâ-yı lâlezârdır.

Andan yine cânib-i şarka 3 sâ‘at gidüp ma‘mûr kurâlar geçerek,

Karye-i Zarovina: Yüz evli bir ma‘mûr köydür ve bir kulleli çiftliği var. Bu karye Poğonya kazâsı hudûdudur. Bundan öteye kıble tarafına artık Yanya sancağı kazâsıdır ve bu karyeden şehr-i Yanya 9 sâ‘atlik yerdir. Ve bu Zaravina köyü bâğlı ve bâğçeli bir göl kenârında vâki‘ olmuş ma‘mûr ze‘âmetdir. Anda ziyâfet-i azîmler olup toplar ve tüfengler şâdımânları olup bu köyden kızı alup alay ile yollarda niçe yüz kerre tüfeng şâdımânları edüp cümle yiğitler sadâ-yı Allâh Allâh gülbângı çeküp ammâ yine kefere gibi horos deperek gidüp gayri yol ile gerüye dönüp ma‘mûr kurâlar geçüp 4 sâ‘atde cânib-i garba gidüp,

Der-müsevvedât-ı eşkâl-i kasaba-i Delvinak

Bu kasaba Poğonya kazâsı hudûdunda dörd yüz aded kefere evli ve altı bin aded bâğlı ma‘mûr [u] âbâdân rabta-i zîbâdır. Cümle kırk elli kadar dükkânları ve cümle on aded kenîseleri ve cümle üç aded hânları var. Cümle kefereleri Arnavuddur. Ve kapudan paşa hâssı olup voyvadası hâkimdir. Mefrûzu’l-kalem ve maktû‘u’l-kadem hâssdır.

Andan 6 sâ‘at yine taraf-ı garba,

Karye-i Libohova

Ergiri kazâsı hudûdunda bâğ-ı İrem-misâl âb-ı hayâtları cârî ve revân bir dağ eteğinde cümle iki yüz aded kayağan örtülü Ârnâbûd evleridir, ammâ ahâlîsi müselmânlardır. Bir câmi‘i ve bir mescidi ve bir hânı ve bir küçük hammâmı var. Zeynel Paşa oğlu bunda çiftliği içre sâkindir. Gâyet hânedân-ı azîmdir kim vasfında lisân kâsırdır. Bunda gelini yüz bin gûne şâdımânlar ile getirüp Cum‘a gecesi beğe arûsu teslîm edüp ol gece sabâha dak bir ayş u ışret ve sâz söz ve hây hûy zevk u safâ-yı Hüseyin Baykara meclisleri oldu kim sabâhısı “Yetmiş aded şarâb fıçısı boş kaldı ve iki bin kebâbı tenâvül olundu” deyü tefâhur kesb etdiler.

Hulâsa-i kelâ[m] bu hakîr-i ez‘afu’l-ibâd bu cem[‘]iyyet-i kübrâyı bir hafta temâşâ edüp bir Arnavud tarzı sûr-ı zifâf temâşâları etdim ki vasfında lisân kâsır ve kalemler kâsirdir. Eğer bir hafta içre olan temâşâ-yı âyîn-i ibret-nümâ-yı aceblüyü mâ-vaka‘ı üzre tahrîr etsem bir tomâr-ı dırâz zifâfnâme olur.

Netîce-i kelâm ba‘de’s-sûr-ı ihtitâm beğden bir at ve bir köle ve yüz altun ve on kıt‘a çuka ve kumâşlar ve bir mîkâtlı musanna‘ sâ‘at ihsân alup cümle ahbâb ile vedâ‘laşup cânib-i garba 2 sâ‘atde tekrâr **kal‘a-i Ergiri’**ye gelüp anda dahi cümle dostânlar ile vedâ‘laşup Ergiri kal‘asının kıblesi tarafındaki evc-i semâya berâber yaylanın tâ zirve-i a‘lâsından Delvinye şehri dörd sâ‘atlik yerdir ve gün doğdukda hevâ hoşluğunda Bundukanî Venediği körfezi deryâsı içre cezîre-i Körfez kal‘ası nümâyândır.

Ba‘dehu Ergiri yanından ubûr edüp şimâl tarafına bâğlar içre gidüp ve **nehr-i Dırağopol** kenârınca gidüp sağ tarafımızda,

Karye-i Kakos: Memi Paşa oğlu Alî Beğ çiftliğidir, gûyâ bir kal‘a-i metîndir. Andan yine semt-i garba,

Karye-i Karyan andan **karye-i Labova** andan **karye-i Tirbük** mukâbelesinde nehr-i

Yenice Ergiri nehrine mahlût olduğu yerden bir sâ‘at aşağı,

Karye-i Horomova: Memi Paşa ze‘âmetidir. Andan,

Karye-i Lekel: Önünde Ergiri suyu üzre Mehemmed Subaşı cisri, bir göz taş binâ cisirli olup iki başlarında birer aded küçük gözleri dahi var.

Bu cisri geçüp *el-ıyâzen billâh* âsî Porgonat içidir. Bu menzilde giderken bir günde yolumuza iki kerre Porgonat harâmîleri enüp yarar refîklerimiz olmağile azîm savaşlar eyleyüp âhır refîkimiz Dervîş Râhî râh-ı Hakka şehd-i şehâdetle gidüp ve benim altımda Hamîs nâm bir atım ve bir gulâmım mecrûh olup anlardan iki mel‘ûn mürd olup silâhların alup hamd-i Hudâ Hudâ murğ-ı cânımız âzâd edüp Dervîş Râhî‘yi şâhrâh üzre defn eyleyüp iki kelle ile mansûr u muzaffer Depedelen şehrine revâne olduk.

Ve bu Porgonat Arnavudu âsîleri içinden yüz bin renc-i anâ ile ubûr ederken elli pâre kurâlardır ve yerleri gâyet sarp ve dağıstân ve çengelistân yerlerdir kim ibtidâ-i hudûd-ı Avlonya ***[356b]*** sancağıdır ve Depedelen kazâsı nâhiyesidir. Bu âsîler içinden selâmetle iki sâ‘atde geçüp,

Karye-i Közat: Bu dahi Depedelen hudûdudur. Bu karyeye mukâbil **nehr-i Viyo** Ergiri nehrine mahlût olur. Bu nehr-i Viyo tâ Görice ve Tırhala dağlarından ve Semerine yaylasından gelir.

Andan iki bin adım cânib-i garba sarp dereleri ve depeleri ve dere kenârların renc-i anâ çekerek gidüp.

Der-terkîmât-ı sûret-i kal‘a-i dâr-ı emen, ya‘nî sûr-ı refî‘ü metîn Depedelen

Budin serhaddinde nehr-i Tuna kenârında kal‘a-i Üstürgon-ı meshûn mukâbelesinde bir dahi Depedelen kal‘ası var. Lâkin ol Depedelen palanka çit kal‘adır, ammâ bu seng binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. Sene 897 târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî asrında Gedik Ahmed Paşa fethidir.

Âsî Arnavud Venedik Frengiyle bir olup bu kal‘a içine kapanup guzât-ı müslimîn dahi kal‘aya havâle tabyalar yapup kal‘a içindeki küffârların depelerin deldikleriyçün bu kal‘aya ba‘de’l-feth “Depedelen” deyü tesmiye etdiler. Hâlâ Avlonya sancağı hâkinde voyvadalıkdır ve yüz elli akçe kazâdır.

Nâhiyesi cümle seksen pâre kurâlardır ammâ çoğu Pogonya dağlarında âsîlerdir. Gayri hâkimleri aslâ yokdur, ammâ kal‘a dizdârı ve cümle yüz aded kal‘a neferâtları vardır.

Kal‘ası Ergiri nehrinin kenârında evc-i âsımâna berâber bir yalçın kaya üzre bir bayırlı düz yerdedir. Hîn-i muhâsarada top-ı kûblar ile kal‘ası münhedim olduğundan ta‘mîr ü termîme imkân olmağa iktidârı olmayup anın taşı ile ana karîb yine ol bayırlar üzre sene-i mezbûrda Gedik Ahmed Paşa müceddeden şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî-misâl seng binâ bir kal‘a-i zîbâ inşâ edüp gûyâ sedd-i Adn etmiş. Dâ’iren-mâdâr cirmi altı yüz adım bir küçük kal‘acıkdır, lâkin handakı yokdur, ammâ dîvâr gâyet kalın ve kırk arşın âlîdir.

Ve cümle iki aded kapuları vardır, [biri] şarka ve biri yıldız tarafına nâzırlardır.

Ve kal‘a içinde cümle kırk aded havlısız kırmızı kiremit örtülü küçük neferât evleridir.

Ve ancak Bâyezîd-i Velî‘nin bir küçük câmi‘i var ve bir alçak minâreciği var. Su

sarnıçları ve cebehânesi ve darı ile memlû anbârı var. Kal‘a neferâtları şeb [ü] rûz âsî Porgonatlı Arnavudıyla ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl ederler, zîrâ bu kal‘ayı Gedik Ahmed Paşa ceng-i azîm ile feth edüp hâlâ niçe bin şühedâlarımız Eski Depedelen kurbunda medfûnlardır.

Ve bizim kelleler ile geldiğimizi kal‘a neferâtları işidüp alay ile hakîre istikbâle çıkup tüfeng şâdım[ân]larıyla kal‘aya girüp dizdâr ağa hânesinde sâkin olduk, ammâ garîb ü fakîr âdemlerdir. Vazîfe-i mu‘ayyenelerin Avlonya zifti ma‘deni emîninden alırlar. Atlarımızı ve ba‘zı refîklerimizi kal‘adan taşra varoşa kondurdular.

Der-vasf-ı varoş-ı Depedelen

Cümle iki yüz aded havlılı vâsi‘ evlerin cümlesi kayağan ve saz örtülü câ-be-câ bâğçeli evlerdir. Ve yıldız tarafındaki kapu önünde bir lonca cem‘iyyeti köşkü var.

Ve cümle altı aded müfîd [ü] muhtasar dükkânları var. Ve cümle bir câmi‘i var.

Ve hân u hammâm ve medrese ve mekteb ve gayri imâretden bir nişân yokdur, ammâ keçileri ve koyunları ve sığırları çokdur. Taşra varoş evleri kiremitlidir.

Ve aşağı su kenârında bâğ u bâğçelerinde nârı ve inciri vardır, ammâ garb tarafında bu kal‘aya bir top menzili yerde havâleli dağları vardır.

Ve bu Depedelen’den gayri yarar refîkler alup ale’s-sabâh kalkup gidecek mahalde konağımızın kapusu önünde kal‘a kulundan iki yüz aded bahâdır çatal fitilli gâzîler bizim ile yola revâne olmağa mübâşeret etdiler. Hakîr eyitdim:

“Gâzîler, nedir aslı silâhlanmışsız-a!” dedim. Anlar eyitdi:

“Vallâhi sultânım, dünkü gün siz(in) ceng edüp birkaç kâfirin başların alup niçesini dahi mecrûh etmişsiz, mel‘ûnların akrabâları bu gece şehre gelüp sizi bassalar gerek idi. Kal‘a içinde dizdâr hânesinde yatdığınızdan bir çâre edemediler. Ba‘dehu atlarınızı uğurlamağa çalışdılar, bizler vâkıf-ı esrâr olup sabâha dek sizi ve atlarınızı muhâfaza etdik ve cenâbınızı huzûrunuz uçurmayalım deyü size ve dizdârı haber etmedik. Şimdi ise bu başlar ile sizi bu kâfirler bu yoldan Avlonya paşasına selâmet götürmezler, ileride bir dar boğaz vardır anda sizi elbette beklerler. Biz bugün sizlerden ayrılmayup refîk oluruz” deyü ***[357a]*** iki yüz aded pâk müsellah ve mükemmel yiğitler önümüze düşdüler.

Hakîr dahi vâfir hazz edüp kal‘adan yokuş aşağı yola revâne olup hemân Ergiri nehr-i azîmin gemilerle karşu geçüp ol boğaz dedikleri mahal Ergiri nehrinin öte tarafında kalup karşu tarafda sarp dağlara 3 sâ‘atde çıkup,

Karye-i Damiz: Bir derbend köyü ze‘âmetdir. Andan,

Karye-i Kaşist: Bu kurâlar Ergiri nehrinin solunda kalup yıldız tarafına giden yoldur, ammâ biz beri tarafda emn [ü] emân olan Iskırapar kazâsı hudûduna girüp andan,

Karye-i Marican andan **karye-i Kılçoklar:** Bu mezkûr üç pâre kurâlar mu‘âf müsellemler ve müsellimlerdir. Re‘âyâları Arnavud kefereleridir. Bu mahallerde azîm çiftlikler dahi vardır.

Andan 3 sâ‘atde şarka gidüp,

Der-teşrîfât-ı eşkâl-i sûr-ı dâr-ı karâr ya‘nî hisâr-ı ibret-nümâ-yı Iskırapar

(–) (–) (–) (–) zamân-ı kadîmde Rûm keferesi binâsıdır. Lisân-ı (–) (–) (–) demekdir. Sene (–) târîhinde Ârnâbûd aşkıyâsı elinden Sultân Bâyezîd-i Velî asrında Gedik Ahmed Paşa feth edüp Avlonya sancağı hudûdunda yüz elli akçe kazâdır ve nâhiyesi kırk yedi pâre kurâdır. Yeniçeri ağalığından Kandiye’den çıkup İslâmbol’da kâ’immakâm olan İbrâhîm Paşa’nın şehridir. Kal‘a dizdârı ve elli aded neferâtları var. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve gayri hâkimleri yokdur. Kal‘ası bir depe üzre havâleli ve bir kapulu ve cirmi bin adımlı bir küçük Şeddâdî binâ bir kal‘a-i ra‘nâcıkdır. İçinde cümle kırk beş aded kiremitli hâneleri ve bir Bâyezîd Hân câmi‘i vardır.

Varoşu: Aşağıda yüz aded kiremitli bâğ u bâğçeli evlerdir. Âb [u] hevâsı latîf olup bâğçelerinde zeytûnu ve inciri cihânı dutmuşdur.

Andan 2 sâ‘atde **karye-i Vijkar** andan bir sâ‘atde cânib-i garba,

Karye-i Tırpan: Yeniçeri Hasan Ağa’nın bunda bir âlî içli ve tışlı mükellef haremli çiftliğ-i azîmi var. Âyende ve revendelere ni‘meti mebzûldür.

Andan cânib-i garba meyyâl (–) sâ‘atde gidüp,

Der-şürû‘ât-ı sitâyiş-i kal‘a-i Piremedi

Lisân-ı (–) (–) demekdir. İbtidâ Rûm binâsıdır ve sene (–) târîhinde Gedik Ahmed Paşa fethidir. Dizdârı ve kırk aded merdüm-hisârı var ammâ kal‘a içinde dizdâr hânesinden gayri bir şey yokdur. Cirmi iki yüz adımdır. Kal‘a içre bir kaya üzre bir havzı var. İçinde gûnâ-gûn mâhîleri var. Garâbet anda kim bu yalçın kaya üzre bu havuza su nereden gelir kimse bilmez. Ve cemî‘i zamânda {aslâ suyu eksilmez.

Aşağı varoşu: Cümle yüz elli aded bâğlı ve bâğçeli ve serâpâ kiremitli ve ba‘zısı saz örtülü evlerdir. Cümle bir küçük câmi‘i ve bir mescidi ve bir sûhte medresesi ve bir mektebi ve bir tekyesi ve bir hânı var ammâ hammâmı ve imâreti yokdur. Lâkin altı aded dükkâncıkları vardır. Ve birkaç ev hammâmları var hemcivârları olanlar girirler. Ve bu şehrin âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Bu Piremedi kazâsının kıblesi tarafında kazâ-yı Pogonya’dır.}

Andan cânib-i garba yokuş aşağı (–) sâ‘atde gidüp,

Karye-i Jotom: Lisân-ı Arnavudca’da (–) (–) demekdir. Bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr karyedir kim Raba nehri cenginde suda gark olan Yeniçeri Ağası Mustafâ Paşa merhûmun köyüdür kim sarâyında kal‘a-misâl bir kulle-i azîm binâ etmiş.

Ve bu kurânın karşusunda yarım sâ‘at yer dere aşırı Sultân Murâd ve Sultân İbrâhîm Hân vezîri katl-i şehîd olan Kara Mustafâ Paşa’nın köyü **karye-i Lavdani** sağımızda kalup ana karîb,

Karye-i Roşinik: Köpürlü Vezîr Mehemmed Paşa’nın kasaba-misâl serâpâ kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı ve bâğlı ve bâğçeli cümle (–) aded hânedânlı rabta-i müzeyyendir. Bir ma‘mûr câmi‘i ve bir mescidi ve bir medrese-i sûhtegânı ve bir mekteb-i irfânı ve bir tekye-i dervîşânı ve bir nev binâ hammâm-ı cân-sitânı ve kifâyet mikdârı dükkânları var. Âb [u] hevâsı gâyet latîfdir.

………………(1.5 satır boş)………………..

Andan yine **karye-i Jotom’**a gelüp andan bir sâ‘at yokuş aşağı yıldız tarafına gidüp,

Karye-i Dobrona: Yüz elli aded evli bâğ-ı İrem-misâl kefere köyüdür. Bundan şehr-i Belgrad ayak altında garb tarafında nümâyândır.

Andan garba yokuş aşağı bâğlar içre bir sâ‘at gidüp,

Der-ta‘bîrât-ı sevâd-ı mu‘azzam dâr-ı cihâd, ya‘nî kal‘a-i irem-âbâd, Belgrad-ı hurrem-âbâd

Be-kavl-i müverrihîn-i Latin bu kal‘ayı ibtid[â] (–) (–) binâ edüp niçe divelden divele girüp âhır-ı kâr sene (–) târîhinde bizzât Bâyezîd Hân hilâfetinde Serdâr-ı mu‘azzam Gedik Ahmed Paşa Arnavud ile Rûm ve Bundukanî Frengi elinden feth etmişdir.

Devlet-i Âl-i Osmân’da hâlâ (–) aded kal‘a-i Belgrad nâm sûr-ı benâmlar var. Evvelâ biri Tuna nehri kenârında Tuna Belgradı ve biri Budin serhaddinde Budin’e bir merhaleden ziyâdece ba‘îd Üstolni-Belgradı ve biri de hükm-i Âl-i Osmân’da Erdel Belgradı ve biri de bu dördüncü Arnavud Belgradı‘dır kim hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde Avlonya sancak beğinin tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden beğinin hâssı 229.000 akçedir ve erbâb-ı ze‘âmet 28 ve erbâb-ı tîmârı 489 dur.

Ve alaybeği ve çeribaşı vardır. Paşası hîn-i seferde kânûn üzre kendü cebelüleriyle ve cümle erbâb-ı tîmâr cebelüleriyle dörd bin güzîde asker olup me’mûr oldukları sefere mîr-i livâlarıyla giderler, lâkin gâyet bahâdır ***[357b]*** ve şecî‘ askeri vardır.

Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâsı ve yüz yigirmi pâre nâhiye kurâsı olup ber-vech-i adâlet bu kurâlardan kadıya beher sene altı kîse ve paşasına otuz kîse hâsıl olur. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve (–) aded kal‘a neferâtları ve şehir voyvadası ve muhtesibi ve bâcdârı ve kal‘a kethudâsı ve mehterbaşısı ve şehir kethudâsı ve mi‘mâr ağası ve harâc ağası vardır.

Ve Avlonya sancağında cümle tokuz kazâ yerdir. Taht-ı kazâ bu Belgrad’dır. Ve şimâl tarafında Müzakiyye kazâsıdır kim otuz pâre kurâdır. Ve şark tarafında Tomoriliçse kazâsıdır. Ve buna karîb kıble ile maşrık mâbeyninde kazâ-yı Iskırapar’dır. Ve ana muttasıl kıble tarafında kazâ-yı Piremedi’dir. Bu kazâya muttasıl kıblesi tarafında kazâ-yı Pogonya’dır. Ve bu kazânın garbında kazâ-yı Ergiri ile müşâdır, ammâ bu Ergiri kazâsı Delvinye sancağı hâkidir. Ve bu kazânın şimâlinde kazâ-yı Depedelen’dir. Ve anın cenûbunda kazâ-yı Avlonya’dır, ammâ bu mezkûr tokuz aded kazâlar gâyet mahsûllü yerlerdir, ammâ ba‘zı re‘âyâları âsîlerdir kim ne‘ûzü billâh. Ve bu Belgrad kal‘ası Rûm Kostantin ile Arnavud elinden feth olmuşdur.

Kal‘anın eşkâli: Kıbleden yıldız rûzgârı cânibine tûlânî vâki‘ olmuş bir yalçın boz kaya üzre şekl-i şem‘dân-misâl bir Şeddâdî mücellâ seng-i tıraş bir sa‘b sûr-ı savaş metîn bir hısn-ı hasîn kal‘adır. Lâkin iç elde olmak ile gözden bırağılup câ-be-câ ba‘zı yerleri mürûr-ı eyyâm ile münhedim olmağa yüz dutmuşdur.

Der-girdâ-gird-i kılâ‘ât: Cümle iki bin altı yüz germe adım ihâta eder kal‘a-i serâmeddir. Ve cümle dörd aded metîn ve kavî dervezeleri var. Evvelâ yıldız tarafına çârsûya enecek büyük kapudan çârsû yokuş aşağı kâmil bin adımdır ve bu kapu üç katdır. Her katı mâbeyni yüzer adım birbirlerinden ba‘îd bâb-ı azîmlerdir. Bu kapuların iki aded

kapusu yıldız tarafına nâzırdır. Bir katı içeri kapudur kim şark tarafına mekşûfdur. Ve bu kapunun iki tarafında temel taşları fîl gevdesi kadar seng-i hârâlardır. Meğer bu gûne taşların emsâli Kuds-i Şerîf kurbunda Halîlü‘r-Rahmân’da yâhûd nehr-i Turla kenârında Bender kal‘asında ola. Ve bir kapusu dahi eski manastır dibinde cânib-i garba nâzır kapudur kim aşağı Hüseyin Paşa’nın yeni binâ etdüği Murâd Çelipa mahallesindeki câmi‘ önüne ener kapu yoludur. Ve bir kapu dahi mahalleler arasında şarka nâzır bir küçük uğrın kapudur ammâ ol kadar şâhrâh değildir.

Eşkâl-i iç hisâr: Garba nâzır büyük kal‘a dîvârının bir köşesine muttasıl bir Şeddâdî seng binâ bir sûr-ı ra‘nâcıkdır kim cirmi sekiz yüz adımdır. Ve iki aded kapusu var. Biri şark tarafına meftûh kal‘a içine nâzırdır. Biri garb semtine mekşûf olup taşra aşağı Çelipa mahallesine yokuş aşağı ener iç kal‘a kapusudur kim cenûb tarafına meyyâl kapudur. Ammâ bu mezkûr yedi aded kapuların cümlesi karaağaç tahtasından dervezelerdir kim demir kapular değildir, zîrâ her bir kapular düşmandan gizli kulleler aralarında pinhân olmuş dervezelerdir. Hattâ bir iki kapularının tahta kanatları yerde yatır, zîrâ iç elde iç kal‘adır, düşmandan aslâ havf [ü] haşyetleri yokdur. Ve bu iç kal‘a içinde cümle kırk elli aded kiremit örtülü hânelerdir. Ve bir aded câmi‘-i Bâyezîd Hân’dır. Ve cebehânesi azdır. Altı pâre topları vardır. Ve köhne binâ anbârları ve su sarnıçları ve dizdâr hânesi var, gayri âsâr-ı binâ yokdur.

Sitâyiş-i taşra büyük hisâr-ı Belgrad

Cümle iki yüz aded kiremitli vîrân şekilli evlerdir. Ekseriyyâ Urûm keferesi hâneleridir. Bâğçeleri harâb hayli vâsi‘ meydânları vardır. Ve cümle bir aded kiremitli ve kârgîr minâreli kâr-ı kadîm bir vâsi‘ Bâyezîd Hân câmi‘i köhne binâ cemâ‘atsız garîb câmi‘-i acîbdir. Ve cümle sekiz aded kefere kenîseleri vardır, ammâ biri gâyet ma‘mûr u müzeyyen ve büyükdür. Cümle sokakları kudretden taşlı kaldırımlıdır. Ve bu kal‘anın cânib-i erba‘asındaki kal‘a dîvârına muttasıl evlerdir. Aslâ etrâfında handakları yokdur, zîrâ dâ’iren-mâdâr yalçın uçurum kanara kayalardır kim cenûb tarafındaki Çekebeni Kayası nâm semti evc-i semâya ser çekmiş şâhin ve zağanos ve karakuş âşiyânlı ve devlingeç ve çaylak yuvalı serâmed ve mehîb kayalardır kim âdem aşağı bakmağa cür’et edemez.

Bu mahalle Çekebeni Kayası demeden garaz oldur kim ba‘de’l-feth küffâr-ı hâkisâr-ı dûzah-karâr yine bu kal‘a bir vecih ile pâdişâha feryâdcı gönderemezler. Âhır-ı kâr bu kayalardan bir serdengeçdi şehbâz yiğidi ip ile sarkıdup ol dahi kayalar dibinden cârî ***[358a]*** olan nehr-i (–) şinâverlik edüp kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek Edirne’ye varup ahvâl-i diyer-gûn-ı muhâsarayı bir bir pâdişâha takrîr edüp ihsânlar alup yine üç günde bir şeb-i muzlimde bu Çekebeni Kayası dibine gelüp “Çeke beni” deyü feryâd edicek bildiler kim kal‘adan pâdişâha feryâda giden Gâzî Koskı‘dır kim gelüp kavlü karâr-ı ma‘hûde-i kadîmeleri üzre “çeke beni” dedi. Derhâl Gâzî Koskı‘yı ipler ile kal‘aya çeküp,

“Bire hoş geldin, ne haber” deyince,

“Pâdişâh-ı âlem-penâh vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâ ve şeyhülislâm sizlere selâm etdiler. Benim gâzîlerim inşâallâhu ta‘âlâ on güne dek elli bin aded asâkir-i İslâm ile varup yetişirim. Dîn-i mübîn gayreti anlarındır. Hemân gayret ve cidd ü ihtimâm etsinler, neylerse eylesinler, zinhâr be-zinhâr kal‘ayı küffâra vermesinler, işte cemî‘i ser-i kârda

olanların mektûbları” deyüp cümle mahsûr olan guzât-ı müslimîne tesellî-i hâtır verüp anlar dahi var makdûrların sarf edüp şeb [ü] rûz savaş-ı perhâşlar ederken hakîkatü‘l-hâl on günde yetmiş seksen bin asker âmedânî kazâ vü kader gibi hemân cümle kâfirlere kal‘a altında girişüp küffâra bir sâtûr-ı Bâyezîdî çekerler kim hâlâ Müzakiyye sahrâsında firâr eden keferelerin üstühânları cüste cüste ve püşte püşte yığılup yatdığı nümâyândır.

Ba‘dehu cümle gâzîler pâdişâh-ı cem-cenâbdan ihsân [u] in‘âmlar alup ol çeke beni diyen şehbâza dahi bir ze‘âmet-i azîm ihsân olunup hâlâ oğullarına “Çekebenizâdeler” deyüp ilâ mâşâallâh ber-vech-i temlîk ze‘âmet köyüne mutasarrıflardır. Anıniçün ol sebebden bu kayaya Çekebeni Kayası derler. Meşhûr-ı âfâk bir tâk-ı revâk-misâl bir berrâk ak kayadır. Ve bu Çekebeni kayalarının ba‘zı yerinde kulle ve kenîseler ve mesîregâh köşkler vardır.

{Der-fasl-ı eşkâl-i aşağı hisâr}

Bu kayalar altında su kenârında aşağıda bir kat kal‘a dîvârları dahi var, gâyet metîn dîvâr-ı sedd-i hasîndir. Aşağı büyük köprü başındaki kal‘a kapusundan tâ Kazancılar çârsûsu kapusuna dek cümle sekiz yüz adım uzun çârsûdur kim nehr-i (–) kenârına vâki‘ olmuş sûk-ı sultânîdir.

Ve bu kal‘a içinde cümle yetmiş seksen mikdârı kiremit örtülü sehel ma‘mûr evlerdir. Mâ‘adâ hemân bir şâhrâh üzre cümle seksen aded vâsi‘ dükkânlardır kim bir yoldur, gayri tarîk-i âmm yokdur, zîrâ bir tarafı kal‘anın Çekebeni kayalarıdır ve bir tarafı kal‘a altından cereyân eden nehr-i (–) dir. Ammâ üstâd-ı Ferhâd-ı kûhken bu aşağı kal‘adan ve yukaru kal‘anın Çekebeni kayalarından oyup kesme kaya nerdübânlar ile bir minâre kaddi kal‘a dîvârı su kenârı olmak ile kal‘a temelin su döğer. Ba‘zı yerlerinden suya ener, yetmiş seksen kademe taş nerdübânlar ile enilüp Kazancılar çârsûsu kapusu dibinde bir azîm su kullesi var, tâ suyun içinde binâ olunmuşdur, tâ Çekebeni kayaları içinden oyma yolları var kim yukaru kal‘adan aşağı su kullesine enince bin altmış ayak kesme taş nerdübânlardır kim hîn-i muhâsarada bu kayalar içindeki yollardan su taşıyup mahsûr olanlar aslâ suya zarûret çekmezler. Ve bu yolları düşmanlar dahi görmezler, ammâ Kazancılar çârsûsu kayalarından aşağı su yolları alçakdır, ammâ bu yolları dahi düşmanlar göremezler. Ve bu aşağı kal‘ada olan dükkânlar cümle kazancılar ve câ-be-câ mutâflardır.

Ve bu Kazancılar kapusu ndan taşra *merhûm u mağfûrun-leh* Uzkurlu (–) bir çârsû-yı azîm binâ edüp bu mahallin bir varoş-ı azîm olmasına sebeb olup hâlâ Uzkurlu varoşu derler. Ve Kazancılar çârsûsundan şarka tâ Mutâflar başına varınca kâmil iki bin adımdır ve iki kat şâhrâh yoldur. Ve yemîn ü yesârları serâpâ her esnâfdan pâk ü pâkîze dükkânlardır. Ekseriyyâ dekâkînler cümle Uzkurluoğlu evkâflarıdır kim cümle yedi yüz aded dükkânlardır, ammâ bezzâzistânları yokdur. Lâkin yine cümle metâ‘-ı akmişe-i nâdir[e] ve dîbâ ve şîb ü zerbâf-ı fâhireler cümle mevcûddur. Ekseriyyâ bohçacısı gâyet çokdur.

Der-vasf-ı büyük varoş-ı şehr-i Belgrad-ı Arnavud: Gerçi bir sevâd-ı mu‘azzam varoş-ı azîmdir ammâ kal‘a dîvârı içinde değildir. Yukaru kal‘anın cânib-i kıblesi ve şarkîsi tarafında bir vâsi‘ fezâda ve nehr-i (–) kenâ[rı]nda serâpâ bâğ u gülistânlı ve müşebbek bostânlı rabât-ı azîmdir kim cümle la‘l-gûn musanna‘ kiremit örtülü beş bin aded ma‘mûr u müzeyyen ravza-i cinânlı vâsi‘ ve tahtânî ve fevkânî serâpâ kârgîr binâlı ve

yedi aded dere ve depeli zemîn-i mahsûldârda gâyet musanna‘ dârlar olup yüzden mütecâviz sarây-ı kâşâneler ile ârâste ve her bir hânedânları havuz ve şâzrevânlar ile pîrâste olmuş şehr-i müzeyyendir kim hevâsı ve binâsında rûh vardır. *[358b]*

Der-vasf-ı sarây-ı a‘yân-ı ağavât: Cümleden Hüseyin Paşa sarâyı bâğ-ı Merâmdır. Ve paşalara mahsûs sarâyda vâlî-i vilâyet Çatalbaş Paşa karındaşı Osmân Paşa sarâyında sâkin olup getirdiğimiz emr-i pâdişâhîleri ve Serdâr Alî Paşa mektûbların verüp dîvân-ı pâdişâhîde Depedelen’den getirdiğimiz Porgonatlı harâmîlerinin kellelerin dîvân-ı pâdişâhîde galtân edüp fermân-ı pâdişâhîler kırâ’at olundukda mefhûm-ı kelâmları Osmân Paşa’nın ma‘lûmu olup “Fermân pâdişâhın” deyüp Manya muhâfazasına cemî‘i Avlonya sancağı askeriyle âmâde olmak içün nâdîler nidâ edüp getirdiğimiz kelleler içün hakîrin başına bir çeleng-i şâhî takup ve bir hil‘at-i fâhire geydirüp fermân-ı serdâr getirdiğimiz içün bir kîse guruş ve bir at ve bir köle ve hüddâmlarıma onar altun ve birer çuka kumâş ihsân edüp konağımızda bir hafta safâlar edüp niçe sarâylarda dahi zevkler etdik.

Andan Mehemmed Efendizâdeler sarâyı ve Serdâr Ağa sarâyı ve Uzkurlu sarâyı, bunlar meşhûr sarây-ı âbâdânlar.

Der-defter-i esmâ-i aded-i mahallât: Cümle otuz aded mahallâtlardır. Evvelâ kal‘anın cenûbunda Murâd Çelipa mahallesi ve Uzkurlu mahallesi, Hunkâr mahallesi, Vakıf mahallesi, Baba Kadı mahallesi, Paşmakçılar mahallesi, Akmescid mahallesi, Eskibâzâr mahallesi, Güngörmez mahallesi, (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Otuz aded mahallâtların meşhûr [u] ma‘mûrları bu mezkûr mahallâtlardır. Lâkin on mahallesi keferelerdir. Ve bir mahallesi Yahûdîlerdir, ammâ Ermenî ve Freng ve Çingane mahalleleri yokdur. Lâkin Latin kefereleri çokdur kim gelüp bâzergânlık edüp yine giderler.

Der-imâret-i cevâmi‘hâ-yı elh-i îmân-ı selâtîn-i Âl-i Osmân

Cümle otuz aded mihrâb-ı mü’minân-ı âbidândır, ammâ cümleden cemâ‘at-i kesîreye mâlik tâ şehrin vasatında Sultân Bâyezîd-i Velî câmi‘i tûlu altmış ayak ve arzı elli ayakdır ve bir mevzûn ve musanna‘ ve serâmed minâresi vardır. Ve cümle üç aded kapuları olup iki yan kapusu ve bir kıble kapusu önünde bir câmi‘ kadar dahi soffa-i azîmi var, ammâ haremi dardır. Lâkin bir tarz-ı kadîm binâ olunmuş serâpâ kiremit örtülü kâr-ı atîk câmi‘dir. Mihrâbı önünde (–) Efendi tekyesi, sekiz köşe tahtânî ve fevkânî tekye-i Halvetî‘dir.

Andan Uzkurlu câmi‘i, cümle serâmed kârgîr kubbeli ve serâpâ rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr bir câmi‘-i nûrun alâ nûrdur kim bir serâmed minâre-i mevzûnu var kim misli meğer Sivas eyâletinde Niksâr şehrinde Melik Gâzî câmi‘inin minâresi ola, ammâ bu câmi‘in taşra haremi etrâflarındaki yan soffaları üzre beyâz ve mücellâ mermer sütûn-ı müntehâlar üzre yedi aded kurşum örtülü kubâb-ı âlîlerdir. Ve cümle medrese ve mekteb ve tekye ve imâretleri serâpâ kurşum örtülüdür.

Andan Gâzî Murâd Paşa câmi‘i sâde binâ ma‘bedgâh-ı ra‘nâdır.

Andan yukaru kal‘ada Hunkâr câmi‘i, ana Fethiyye câmi‘i derler.

Andan Murâd Çelipa mahallesinde Kara Murâd Paşa yeğeni Çelebi Hüseyin Paşa

câmi‘i nev binâ bir câmi‘-i zîbâdır kim bu hakîrin ana târîhi budur kim kıble kapusunun atebe-i ulyâsı üzre tahrîr olunmuşdur. Târîh:

Evliyâ penç ism-i a‘zam ile dedi târîhi,

Hayy Azîz u yâ Basîr u yâ Kavî [u] yâ Metîn.

Sene 1081.

Ammâ bir nâzük ve musanna‘ ve serâmed ve şeşhâne kârgîr minâre ve bir kâse-i nîlgûn misâ[l] müdevver kubbesi üzre la‘l-gûn kiremit ile mestûr bir câmi‘-i ma‘mûrdur. Zarâfet ve letâfet ve ilm-i mi‘mârîde misli yok bir bî-bedel ve müferrih ve dilküşâ câmi‘-i zîbâdır.

Andan mahkeme kurbunda nâmına Muşka câmi‘i gûyâ huld-ı berîndir.

Bu mezkûr câmi‘ler meşhûr ma‘bedgâh-ı müzeyyenlerdir.

Der-mesâcidhâ-yı muvahhidân-ı mü’minât: Cümle (–) aded mahallât buk‘aları ve zâviyeleri ve mezkitleridir. Evvelâ Vakıf mahallesi mescidi. Murâd Çelipa mahallesinde üç aded mesâcidler var. Baba Kadı mescidi, Paşmakçılar mescidi, Akmahalle mescidi, Eskibâzâr mescidi, Güngörmez mahallesi mescidi. Ve sekiz aded mesâcidleri dahi var ammâ meşhûr ma‘mûrları bunlardır.

Der-tefhîmât-ı aded-i dâru’t-tedrîs-i müfessirân: Cümle beş aded dâru’l-ulûm-ı âlimândır. Cümleden Sultân Bâyezîd-i Velî medresesi, Uzkurlu medresesi (–) (–) (–) (–) (–). Bunlar meşhûrdur ammâ başka dâru’l-hadîs-i muhaddisânı ve dâru’l-kurrâ-i huffâzânı yokdur. Lâkin yine her câmi‘lerde müderris-i hasbîler vardır kim cemî‘i fünûn-ı vücûhâtlar kırâ’at olunur, zîrâ talebeleri çokdur. ***[359a]***

Der-dâru’t-ta‘lîm-i mekteb-i ciğer-kûşe-i püserân: Cümle (–) aded dâr-ı ebcedhân-ı sıbyândır. Evvelâ Bâyezîd Hân mektebi ve Uzkurlu mektebi ve Şeyh Azîz mektebi ve Murâd Çelipa mektebi ve Tekye mektebi (–) (–) (–) (–) (–). Bunlar meşhûrdur.

Der-zikr-i tekye-i dervîşân-ı erbâb-ı tarîk-i zîşân: Cümle üç aded hânkâh-ı Âl-i Abâ-yı meczûbândır. Evvelâ Hunkâr câmi‘inin mihrâbı önünde Hazret-i eş-Şeyh (–) Efendi hânkâhıdır kim sekiz köşe fevkânî ve tahtânî bir tekye-i Halvetî‘dir kim bir diyârda bu tarz [u] tarh üzre bir tevhîdgâh-ı makâm-ı hânkâh görülmemişdir. Hattâ câmi‘in sağ tarafında dervîşân hücreleri var kim mecmer-i tevhîd ile sûhte olmuş fakr [u] fâka sâhiblerinin savma‘aları nûr-ı tevhîd ile münevver olup tevhîd-i erre ıtrıyyâtiyle âdemin demâğları mu‘attar olur kim cümle kırk aded hücrelerdir. Ve Uzkurlu tekyesi ve (–) (–) (–) (–) (–). Bunlar ma‘rûflardır.

Der-medh-i hammâmât-ı râhat-ı cân: Cümle iki aded germâb-ı gâsılândır. Evvelâ biri Uzkurlu câmi‘i önünde Uzkurlu hammâmı gâyet latîf binâ ve nazîf âb [u] hevâdır. Ve biri tabahâne çârsûsu içinde binâ-yı şâhânî-misâl hammâm-ı rûşenâdır ve hüddâmları pâkdir.

Der-vasf-ı hammâmât-ı mahsûs-ı a‘yân: Be-kavl-i âşüfte ve âlüftegân bu şehir içre yüz yetmiş aded sarây-ı hânedânlarda birer aded hammâmlar vardır.

Der-aded-i çeşme-sâr-ı âb-ı hayvân [u] âb-ı hayât: Cümle (–) aded çeşme-i

teşnegân-ı atşândır. Evvelâ cümleden Uzkurlu hammâmının kapusu önünde yol aşırı İslâmbol'da mi'mâr-ı sultân Kâsım Ağa çeşmesinin târîhidir:

Kâsım Ağa re'îs-i mi'mârân,

Yapdı bir hayr kim gören ede reşk,

Hak kabûl eyleye çûn oldu tamâm,

Bin elli dörd içinde gâ(?) bu çeşme-i seng.

Sene 1054.

Bu târîh çeşme üzre bir kıt'a lâciverdî kâşî üzre beyâz celî hatt ile tahrîr olunmuşdur. Andan Sarrâchâne başındaki çeşme dahi yine Kâsım Ağa'nın olup yine bu merkûm târîh kâşî üzre tenmîk olunmuşdur. Andan tokuz yerde Uzkurlu uyûnları cereyân etmededir.

Der-aded-i çârsû-yı bezzâzistân-ı kapan: Cümle (–) aded bâzâr-ı hüsn sûk-ı sultânîdir, ammâ cümleden sarrâchânesi ve haffâfhânesi ve debbâğhânesi ve kazancılar çârsûsu gâyet ma'mûr ve şîrîn ve müzeyyen tertîb üzre binâ olunmuş dekâkînlerdir, ammâ nehir kenârında henüz nev binâ bir sûk-ı ra'nâyı Hüseyin Paşa binâ etmiş. Cümle bir kâ'ide bir tertîb bir bâzâr yeridir kim mecma'u'l-irfândır kim yüz aded dükkân-ı cedîdlerdir kim esnâf-ı mütenevvi'a anda mevcûddur. Ortası bir meydân-ı azîm olup gûnâ-gûn eşcâr-ı sâyedârlar ile ârâste olup sâye-i zıll-ı himâyelerindeki soffalarda cümle erbâb-ı sanâyi' ve erbâb-ı ma'ârif birer gûne kârgerlik ederler. Bu meydânda,

Der-âsâr-ı ibret-nümâ-yı acâ'ibât: Ol çârsû içre bir sâ'at kullesi var, evce ser çeküp anda Erdel diyârından gelme bir sâ'ati var. Nâkûsu içinde on âdem oturur. Vakt-i zuhr oldukda on iki kerre darb edüp sadâsı bir konak yerde istimâ' olunur. Ta'bîr ü tavsîf ile olmaz, tâ ki görmeğe muhtâc bir sâ'at-i ibret-nümâdır.

Ve bu çârsû kurbunda cümle altı aded kahvehâneleri var. Cümlesi birer gûne nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn kahâvîlerdir kim her biri birer gûne nakş-ı nigârhâne-i Çîndir. Bir kaçı şehir içre cereyân eden nehr-i (–) kenârına vâki' olup ba'zı yârân suda şinâverlik ederler. Ba'zılar mâhî-i gûnâ-gûnlar sayd ederler. Ba'zılar niçe gûne ahbâb u asdıkâ ve erbâb-ı ma'ârifler ile görüşüp bilişüp mübâhase-i ilm-i şer'iyye ve fünûn-ı şi'riyye görürler, zîrâ şu'arâsı ve fusehâ ve büleğâsı ve musannifîn ü mü'ellifînden tekmîl-i fünûn etmiş bahr-i ummân-ı ma'ânî kimesneleri gâyet çokdur, ammâ mezheb kaydında değillerdir. Ancak meşreb kaydındadırlar. Zarîf ve necîb ve reşîd zekiyyü't-tab' âdemleri vardır.

Ve Debbâğhâne çârsûsu nehr-i azîm kenârında vâki' olmağın çınâr-ı müntehâlar ve bîd-i ser-nigûn ve engûr-i gûnâ-gûn eşcârlarıyla müzeyyen olmuş bir koyah-ı sâyedâr kârhâne-i Âh-i Evran'dır kim gâyet pâk ü tâhir mesîregâh yerdir.

Ve Kazgancılar çârsûsunda gerçi sendân ve çekiçlerin bir "taka tır tak taka tak" sadâsı var ammâ ol dahi usûl-ı âheng ile nühâs-ı hâlisi üstâdlar döğdükçe ol dahi bir gûn[e] usûl-i âheng sadâsıdır. Amma bu çârsû dahi gâyet müzeyyen ve sâyedâr dekâkînlerdir kim bir tertîb üzre binâ olunmuşdur.

Ve Gazzâzlar çârsûsu dahi eyle pâk ve latîf ve nazîf bâzâr-ı hüsndür kim bunda olan mahbûb-ı pençe-i âfitâb gazzâz cüvânlarının parmaklarında özdekleri(?) ilikleri seyr olunup cemâl-i bâ-kemâlleri müşâhede olunur. Cemî'i çârsû-yı bâzârından sular cereyân etdiğinden ol kadar pâk bâzârları var kim âdem yollar üzre oturup *[359b]* temâşâ-yı cemâl etmek ister, zîrâ cümle dükkânlar içre olan dilberânları aslâ güneş yakmayup her biri gûyâ gün görmez pâdişâhlarının evlâdlarıdır. Ve bu iki taraf dükkânlarının ekseriyyâ sokakları üzre tahta örtülü dükkânlardır. Cemî'i yârân-ı erbâb-ı ma'ârif sâdıkân-ı âşıkânlar cümle dükkânlarda dilberânlar ile musâhebet ederler, ayıb değildir, zîrâ üstâdları ve peder [ü] mâderleri tefâhür kesb ederler.

Der-şürû'-ı sitâyiş-i hân-ı tüccârân-ı hâcegân: Cümle beş aded kiremit örtülü hân-ı hâcegân-ı sevdâgerânları var, gûyâ kal'alard[ır].

Der-aded-i vekâle-i gurebâ-yı mücerredân-ı ehl-i pişegân: Cümle altı aded bekâ odalarıdır kim içinde garîbü'd-diyâr ehl-i sanâyi'âtlar sâkin olurlar.

Der-aded-i me'kel-i dâru'z-ziyâfât-ı ıt'âm-ı imârât: Cümle üç aded imâret-i me'keldir. Cümleden Bâyezîd Hân ve Uzkurlu ve Azîz Efendi imâreti meşhûrdur.

Der-beyân-ı enhâr-ı zülâl-i cârî âb-ı hayvân mâ-i hayât: Bu şehir içre cereyân eden nehr-i Osum, tâ cenûb tarafında Iskırapar ve kûh-ı Osum ve cebel-i bâlâ Tomor'dan gelüp bu şehir içinden cereyân edüp garb tarafında Morava sahrâsı içre gidüp Kara Osmân Beğ oğlunun çiftliği dibinden geçüp Elbasan suyu nehr-i (–) mahlût olup deryâ-misâl ikisi bir yerden cereyân ederek Müzakiyye sahrâsından ubûr edüp tâ yine Baştova kal'ası dibinde Venedik körfezi deryâsına munsab olup Müzakiyye sahrâsında yaz u kış bu nehr-i Osum gemilerle ubûr olunur.

Der-vasf-ı imâret-i Koru varoş: Bu Belgrad şehrinin bu Osum nehri karşusunda cenûb tarafında su aşırı bir varoş-ı müzeyyen vardır. İsmine Koru varoş derler. Cümle iki yüz aded evli bâğ u bâğçeli ve cümle kiremitli vâsi' evlerdir. Ekseriyyâ Rûmlar ve Arnavud kefereleri sâkinlerdir. Bu varoşun ensesindeki dağa Koru dağ dediklerinde bu kasaba anın ismiyle müsemmâ olup Koru varoş derler. Bir azîm kûh-ı serbülenddir kim dıraht-ı müntehâ-yı azîmler ile müzeyyen olup nehr-i Osum üzre olan cisrin ta'mîr [ü] termîmine dırahtlarının kerastelerin sarf ederler. Her kim bu dağdan bir çubuk kesse hâkim tecrîm edüp hakkından gelirler. Ve şehirde bir âdem kan edüp bu Koru dağa firâr edüp dahl düşse hâkim elinden halâs olup artık hâkim ana vaz'-ı yed edemez, ammâ ol kâtil şehre dahi gelemez. Gelse ol ân katl ederler. El-hâsıl halâs olursa celâ-yı vatan eyler. (–) (–) (–) (–) (–).

Der-mesîregâh-ı erbâb-ı merâm: Bu şehr-i Belgrad etrâflarında cümle yetmiş yedi yerde teferrücgâh [u] mesîregâh yerler vardır. Evvelâ yu[ka]ru kal'ada mesîregâh-ı Çekebeni kayalarının maksûreleri, aşağı Debbâğhâne soffaları, Yeniçârsû meydânı dırahtları ve Tomor dağı yiğitlerin sayd [u] şikârgâhlarıdır. Ve bu Koru dağ mesîregâhı bir çemenzâr-ı lâle'ızâr ve hıyâbân-ı Acem'dir kim gûyâ Konya'nın Merâm'ı ve Malatiyye şehrinin Aspuzu'sudur. Niçe yerlerinden uyûn-ı câriye-i âb-ı hayâtları revân olup her dıraht-ı azîm sâyelerindeki soffa ve mastabalarda yüzer âdem sığar dikkelerdir. Hattâ şehrin aşkıyâca ve maryolca olan levendât makûlesi cânları bu dağın koyahında fısk [u] fücûr edüp bir hafta ayş [u] ışret ederler. El-hâsıl acâ'ib tarbgâh ışretgâh yerdir.

Ammâ bu Kuru varoşda hân ve hammâm ve çârsû-yı bâzâr yokdur. Ancak iki aded kefere deyrleri vardır. Hemân Belgrad şehrinin su aşırı bir mahallesidir. Ve evleri cümle su kenârlarında balık dalyanları ile ma‘mûrdur. Lâkin şehir içre cereyân eden nehr-i Osum tuğyân üzre gelse bu Koru varoşun evlerin ve karşu tarafda Belgrad'ın su kenârında olan mesîregâh debbâğ dükkânların ve niçe evlerin şâhnişîn ve maksûre ve kahvehâneler ve derzî dükkânların su gark eder, zîrâ şehr-i Belgrad'ın gâyet ma‘mûr hânedânlarının revzenleri cümle suya nâzır olup ba‘zı zamân imâretlerin su basup geçer ammâ zarar etmez, zîrâ metânet üzre mebnî binâ-yı azîmlerdir. (–) (–) (–) (–) (–)

Der-binâ-yı cüsûr-ı memerr-i nâs-ı acâ'ibât: Evvelâ şehr-i Belgrad'ın aşağıca Kazgancılar çârsûsu başında nehr-i Osum üzre karşu Koru varoşa ubûr edecek tokuz göz ağaç kantara-i azîmdir, ammâ bu cisrin cümle pâyeleri su içinde kârgîr binâ ibret-nümâ taşlardır. Lâkin üstleri mezkûr Koru dağdan kesme iri meşe ve pelid ağacı direkleri döşelidir. Bir acâ'ib ve garâ'ib pül-i âsâr-ı acîbe ve garîbedir kim gûyâ Hersek vilâyetinde Foça şehrinde nehr-i Dirin üzre Sultân Süleymân'ın bir göz ağaç cisridir, ammâ bu Belgrad cisri tokuz gözdür. Hudâ hıfz eyleye, âmîn. Bu cisr-i azîmin altından cereyân eden nehr-i Osum Belgrad şehrinin karşu tarafındaki sahrâdan cereyân edüp niçe bin pirinç tarlası ve niçe bin müşebbek bostânları var. Ekseriyyâ bu şehr-i Belgrad halkı bu sudan isti‘mâl ederler. Gâyet latîf ve nazîf âb-ı hayâtdır. Ve gâyet lezîz pirinci hâsıl olup cümle Arnavudistân'a gider.

Der-manzara-i mekâlîd-i cebel-i Tomor: Bu Belgrad şehrinin kıble cânibinde iki sâ‘at ba‘îd olan Tomor dağı *[360a]* eyle yüksek ser-bülend kûh-ı bâlâdır kim beş altı konak yerden nümâyân bir mehîb kûh-ı bâlâdır. Anda olan nebâtât [u] giyâhât [u] uşbâtın envâ‘ı olur kim cemî‘i Frengistân ve Latinistân'dan hukemâlar bu cibâl-i bâlâya urûc edüp niçe bin yük gûnâ-gûn edviyeler cem‘ ederler.

Bunda olan âb-ı hayâtlar etrâflarında olan on bir kazâ yerlere cereyân edüp kıble tarafındaki uyûn-ı câriyeler cümle Ohri gölüne akar. Ve bu kûh-ı bâlâda olan ecnâs-ı mahlûkât haşerât-ı mütenevvi‘a meğer kûh-ı Bîsütûn'da ve kûh-ı Sübhân'da ve kûh-ı Demâvend ve kûh-ı Sehend'de ve kûh-ı Ağrı‘da ve kûh-ı Bingöl'de ve kûh-ı Elburz'da ola. El-hâsıl gâyet mesîregâh ve şikârgâh cibâl-i âlîdir. Ammâ bu Belgrad'ın yıldız tarafında olan sahrâ yoluyla şehr-i Elbasan beş sâ‘at yerdir.

Ve bu şehr-i Belgrad yayla eli olmağile âb [u] hevâsı latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet firâvân olup cümle âşık-perestlerdir, ammâ gâyet mü'eddeb ve mü'eddebelerdir. Ve cümle tâzeleri pür-silâh gezerler, zîrâ el-ıyâzen billâh hodi sedi bilmez Arnavudistân'dır. Hemân ışmata hakkıyçün ya‘nî kılıcım hakkıyçün deyüp gezerler. Ammâ askerî ve levendât tâ'ifesi olmayup re‘âyâ oğlu olanlar ekseriyyâ bu şehirden İslâmbol'a gidüp hammâmlarda üstâd-ı kâmil olup dellâklik ederler.

Der-beyân-ı memdûhât-ı me'kûlât-ı ta‘âm-ı azamât-ı meşrûbât: Evvelâ beyâz Arnavud simidi ve nohudlu çöreği ve tavuk böreği ve çamuka ve komoştovar nâm peynir ve yumurtalı tava böreği ve kaymak baklavası ve bâdemli samsası gâyet memdûhdur.

Ve meşrûbâtından üzüm şîresinin bir gûne kaynamış la‘l-gûn şîresi olur ana (ana) reyhâniyye derler. Bir kâse andan nûş eden sarhoş ve sermest olup kâmil bir hafta

demâğından reyhân ve amber râyihası zâ'il olmaz. El-hâsıl bu şehre mahsûs reyhâniyye şerbetidir. Ve darı bozası beyâz ilik gibi olup andan nûş eden susuzluğu def' eder. Gûyâ Mısır'ın pirinç subya bozasıdır.

Ve fevâkihât [u] müsmirâtından âdem kelleli kadar lüffân nârı ve zeytûnu ve inciri ve niçe bin bâğ u hadîka-i cinânları cihânı zeyn etmişdir, ammâ limonu ve turuncu olmaz.

Der-kâr-ı sanâyi'ât-ı masnû'ât-ı mütenevvi'ât: Cümle ehl-i esnâf ehl-i hıref mevcûd olup ammâ ekseriyyâ halkı [113] deyüp kâr [u] kisbleri ticâretdir kim vilâyet vilâyet metâ' götürüp getirirler. Bir sınıfı avândır. Bir zümresi âlimândır. Bir fırkası ehl-i esnâfândır kim çoğu şehir içre gazzâz ve sarrâc ve kuyumcu ve haffâf ve kazgancı ve debbâğdır.

Der-hisâb-ı ekâlîmât: Be-kavl-i ilm-i nücûm-ı ilm-i usturlâb bu şehir dördüncü iklîmin vasatında bulunup arz-ı beledi (–) (–) ve tûl-ı nehârı (–) (–) bir şehr-i şîrîndir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-tâli'-i amâristân-ı Belgrad: Be-kavl-i müneccimîn üstâd kehene-i Padre ve Kolon kavilleri üzre bu şehrin tâli'-i imâreti burc-ı sünbüle ve beyt-i utârid ve turâbîde bulunup şehrinin mahsûlâtı ziyâde olup halkı hâkile yek halûk ve halîm ve selîm âdemlerdir, ammâ bu şehirden çok a'yân-ı vilâyet vüze[r]â ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâ kimesneler kopmuşdur.

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât: Evvelâ beyne'l-akrân gâyet gayret-keş yarar ve bahâdır ve şecî' fetâ gâzîlerdir. Ve gâyet müdebbir ve mütebassır ve cerî hâkimlerdir. Ve her şeyde ve şeş cihetde pâklerdir. Ve Arnavudistân'ın bu kavm-i hasîbü'n-nesîb Kureyşî çelebileridir, ammâ Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at Hanefiyyü'l-mezhebiz derler ammâ bir alay âlüfte ve âşüftegân erbâb-ı ma'ârif âdemleri çokdur.

………………(2 satır boş)………………..

Der-ziyâretgâh-ı Arnavud Belgradı: Evvelâ ziyâretgâh-ı Vâ'ız Mehemmed Efendi ve Cimcim Hoca ve Bâyezîd-i Velî câmi'inin hareminde ziyâret-i Emîrler Sultân ve Uzkurlu câmi'inin (câmi'inin) cenûbî tarafı kurbunda ziyâret-i Pîr Mehemmed Efendi ve meydân-ı mezâristânda cisr kurbunda ziyâret-i eş-Şeyh Alî Dede (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) *Rahmetullâhi aleyhim ecma'în.*

Bu şehrin şimâlî tarafında,

Karye-i Pendi hondi'den ve dahi **karye-i Düşmenik**'den ve dahi **karye-i Lapirda**'dan mezkûr kurâlar gâyet mahsûllü beşer altışar yüz evli ma'mûr köylerdir. Bunları devr etmeden paşa mâl-ı ganâ'imle şehre bir alay-ı azîm ile girüp bir dîvân-ı pâdişâhî edüp Manya muhâfazasına fermân-ı pâdişâhî üzre serâperdesiyle tuğların çıkarup hakîr ile vedâlaşdıkda yine hakîre "vedâ' mahallidir" deyü hakîre iki yüz guruş ve bir siyâh Arab kölesi ve bir âsî Arnavud kızı ve bir kat esvâb ve bir at ve hüddâmlarıma dahi tekrâr birer çuka ve birer kumâş ve onar guruş ihsân edüp yüz aded pür-silâh tüfeng-endâz şehbâz yiğitleri refîk verüp paşa ile öpüşüp vedâ'laşup ***[360b]*** anlar vilâyet-i Manya'ya bizler,

Vilâyet-i Avlonya'ya gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ Belgrad içinde mezkûr ağaç cisirden ubûr edüp cenûb cânibine ma'mûr kurâlar

geçüp kûh-ı bülendler üzre 3 sâ‘at gidüp,

Karye-i Sineya andan **karye-i Bobrat** andan 4 sâ‘atde gidüp,

Karye-i Firakul: Muhtâr Beğ çiftliğidir.

Andan ma‘mûr köyler güzer edüp (–) sâ‘at lodosa gidüp nehr-i Ergiri’yi **karye-i Mikat** altında gemiler ile nehri karşu tarafa ubûr edüp,

Der-beyân-ı temâşâgâh-ı ma‘den-i zift-i siyâh: Avlonya sancağı hâkinde aceb sun‘-ı Hudâ ma‘dendir kim bir dağdan çıkar. Ol dağı kûhkenler Ferhâdî külüngler ile delüp niçe yüz mağârâlardan yasdık gibi ve sandık gibi kıt‘a kıt‘a parçaları çıkarup cemî‘i Frengistân’dan bâzergânları gelüp zift emîni bey‘ eder yetmiş yük akçe iltizâm mâl-ı pâdişâhîdir kim gâyet çok mâl-ı pâdişâhî hâsıl olur.

Bu hidmete me’mûr yigirmi pâre mu‘âf [u] müsellem köyleri var. Ve ne kadar mücrimleri var ise katl etmeyüp bunda mü’ebbed der-zencîr zift ma‘deninde esîr olup hidmet ederler. Ve niçe bin âdemler bu ma‘denlerden kâr edüp beslenirler. Hâlâ bir dağ-ı azîm dahi var idi, meğer bi-emri Hâlık-ı Kevneyn meğer anda dahi zift ma‘deni var imiş. Ol dahi bu mahalde zuhûr edüp anı dahi der-i devlete Avlonya beği arz edüp ol dahi on yük akçe başka iltizâm oldu.

El-hâsıl-ı kelâm Cenâb-ı Bârî sun‘ın ızhâr içün cümle bu dağların üstlerin sebzezâr ve çemenzâr halk edüp içlerini cümle siyâh zift halk etmiş. Âye[t] sûre-i (–) [114]

Bu temâşâ-yı ibret-nümâları edüp hemân bu mahalle karîb,

Nehr-i Aksu: Bunu atlar ile geçüp ammâ hemân yine ol mahalde Ergiri’den gelen nehr-i Ergiri’ye mahlût olup ol dahi ol mahalle karîb Avlonya körfezi deryâsına munsabb olur.

Ve bu Aksu'dan çeyrek sâ'at çemenzâr sahrâ ile gidüp,

Karye-i Mikat: Bir bayır dibinde bâğlı ve bâğçeli ve bir câmi'li ve bir müferrih fezâ-yı lâlezârlı karyedir. Ve ma'mûr sarây-ı azîm çiftliği var kim Sinân Paşazâde Yûsuf Beğ efendimizle kâmil bir hafta bu karye-i merâmda murâd [u] merâmımız üzre cân sohbetleri edüp yetmiş sene mukaddem pederimiz merhûm bizim gibi seyâhatle ol dahi bu köye gelüp bu hânedânda mihmân olup niçe sene sâkin olduğu hücresinde biz de sâkin olup pederimiz rûhiyçün bir hatm-i şerîf tilâvet edüp rûy-ı dîvâra yazduğu hatları ve niçe âsârların ve Yûsuf Beğ'de olan yazduğu kitâbları cümle temâşâ edüp hatm-i şerîfin savâbın pederimizin ve Gâzî Sinân Paşa'nın rûh-ı şerîflerine hibe edüp andan beğ ile vedâ'laşup andan kıble tarafına bir öz içre gidüp,

Karye-i Cevherina, andan yine ana karîb **karye-i Akçakilise**. Bu kurâraları (–) sâ'atde ubûr edüp yine kıbleye ma'mûr kurâlar ubûr edüp,

Der-sûret-i icmâlât-ı dâr-ı emâniyye, ya'nî sûr-ı üstüvâr-ı cihân-nümâ-yı kal'a-i bâlâ Kanye

İbtidâ bu kal'a-i bî-hemtâ İşpanya kralı binâsıdır. Lisân-ı Talyanca ismi Pokrondar'dır. Sene (–) târîhinde asr-ı Sultân Mehemmed Hân-ı Ebü'l-feth'de be-dest-i Vezîr Koca Mahmûd Paşa fethidir. Ba'dehu Venedik Bundukanî Frengi bu kal'ayı istîlâ edüp sene (–) târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî asrında Venedik elinden be-dest-i Gâzî Küçük Evrenos Beğ muhâsara ile bu kal'ayı döğe döğe içinde olan küffârlar vere verüp "Amân ne yeyelim?" deyü su'âl etdiklerinde Gâzî Küçük Evrenos Beğ "Kan yeyin" buyurduklarından ba'de'l-feth bu kal'aya Kanye derler. Anıniçün vech-i tesmiyesi Kanye kalmışdır. Hâlâ Avlonya sancağı hudûdunda vâki' olup bu kal'adan aşağı leb-i deryâda garb tarafında Avlonya kal'asının içindeki kazları ve tavukları cümle görünür.

Bu kal'a-i Kanye evc-i semâya ser çekmiş bir kal'a-i serâmeddir kim bir topraklı ve küfeke taşlı bir kûh-ı bî-hemtâ üstünde şekl-i müselles Şeddâdî binâ bir kal'a-i bâlâdır. Cirmi kâmil üç bin aded adımdır. Ve aslâ bir tarafında bir hatve kadar bir handakı yokdur, zîrâ etrâfı sengistân uçurum kayalardır. İçinde cümle üç yüz kiremitli hâne-i kârgîr binâlar vardır.

Ve bir Sultân Mehemmed Hân câmi'i vardır. Kiremit ile mestûr bir mevzûn minâreli câmi'-i ma'mûru var.

Ana karîb Gâzî Sinân Paşa sarâyı var, gâyet cihânnümâdır kim cümle Avlonya sahrâsı ve Körfez deryâsı ve yüz elli mîl ba'îd Körfez deryâsı içre Körfez cezîresi ve Avlonya körfezi içi ve Dukat ve Porgonat körfezi içi ve kenârlarında (–) (–) kal'ası (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) kal'ası cümle bu Kanye kal'asından nümâyândır, tâ bu mertebe zirve-i âlîde binâ olunmuş kal'a-i Kanye'dir kim cihân ayak altında nümâyândır. ***[361a]***

Ve bu kal'anın üç kat kapuları var. Biri kıble tarafına nâzırdır kim ol tarafda olan varoşa açılır. Ve bir kapusu poyraz cânibine meftûhdur kim aşağı Avlonya kal'asına gider yoldur. Ve biri dahi cenûb tarafındaki Küçük varoşa açılır, ammâ bu kapunun yanında iç kal'adır kim anın bir kapusu şarka nâzır olup yine kal'a içre açılır. Bu iç kal'a içinde ancak yigirmi aded kiremit örtülü kâr-ı kadîm hâneleri ve gılâl anbârları ve cebehâneleri ve su sa[r]nıçları var.

Ve bu iç kal‘a dîvârının taşrasında dîvâr dibinde aşağı Avlonya kal‘ası limanına nâzır dörd aded toplar var kim bir pâdişâh mâlik olmamışdır. Ve bir serhadd-i metînelerde misilleri yokdur. Bu topun birinde bir âdem içinde yaz u kış sâkin olup yorganı ve döşeği ve tanceresi ve kebesi cümle bir top içindedir. Hattâ bir sâhibü‘l-hayr topun ağzına bir kapu etdirüp herîf-i zarîf topun ağzını hânesi gibi açup kapayup sâkin olur. El-hâsıl bir odadır, topda yatup kalkar.

Ve bu poyraz tarafındaki kal‘a kapusu üzre bir beyâz çâr-kûşe mermer üzre celî hatt ile Sultân Süleymân bu kal‘ayı ta‘mîr ü termîm etdiğinin târîhi tahrîr olunmuşdur. Ve bu kal‘anın cümle sokakları eniş yokuşdur. Bunda aslâ çârsû-yı bâzâr ve hân u hammâm ve imâret yokdur, ammâ kal‘anın cenûb tarafındaki varoşda cümle üç yüz aded bâğlı ve bâğçeli ve kiremitli biri biri üzre havâleli kat-ender-kat kârgîr binâlı evlerdir.

Bunda dahi çârsû-yı bâzârdan bir eser yokdur. Ancak Gâzî Sinân Paşa’nın bir müferrih câmi‘-i zîbâsı ve bir serâmed minâre-i ra‘nâsı ve bir aded tekye-i Hacı Bektaş-ı Velî‘si var kim ol dahi Gâzî Sinân Paşa hayrâtıdır, ammâ Rûm u Arab u Acem’de meşhûr-ı âfâk bir kutb-ı istihkâk Hacı Bektaş-ı Velî hânkâhıdır. Erbâb-ı ma‘ârif-i ârif-i billâhdan fakr [u] fâka sâhibi cânları çokdur ve mahbûb-ı zîbâ köçekleri vardır kim mahbû[bu]‘l-kulûblardır. Ve matbah-ı Keykâvus’unda ni‘metleri âyende vü revendelere mebzûldür, zîrâ evkâfı cümle dağlar ve bâğlar ve bâğçeler cümle anındır. Ve tekye civârında sâhibü‘l-hayrât Gâzî Sinân Paşa bir kubbe-i âlîde cemî‘i akrabâ-yı ta‘allukâtları ile medfûnlardır. *Rahmetullâhi aleyhim ecma‘în.* El-hâsıl cihân-nümâ bir hânkâh-ı zîbâdır kim vasfında lisân kâsırdır.

Ve bu Kanye kal‘asının cümle dörd yüz aded kulları ve dizdârı cümle Avlonya emîninden vazîfe-i mu‘ayyenelerin alırlar. Bu kal‘a kulunun dahi nısfın Manya muhâfazasına me’mûr edüp andan aşağı poyraz tarafındaki kapudan taşra çıkup yokuş aşağı 2 sâ‘atde enüp cihânı seyr ederek kâh atlı ve kâh yayan gidüp,

Evsâf-ı cây-ı emân limaniyye, ya‘nî binâ-yı sedd-i Süleymânî kal‘a-i Avlonya

Sene (–) târîhinde Avlonya körfezini Bundukanî Venedik’inden halâs içün Süleymân Hân fermân edüp “Leb-i deryâda bir avlu-misâl bir kal‘acık çevirin” deyü işâret buyurduklarından kal‘ayı binâ edüp Süleymân Hân’ın nutk-ı dürer-bârları üzre ba‘de’l-itmâm kal‘anın ismine “Avluya” derler. Sebeb-i tesmiyesi oldur kim defter-i hâkânîde Avlonya sancağı derler.

Kânûn-ı kadîm pây-i taht-ı livâ budur, ammâ Belgrad vilâyetinin ortası olmağile tahtgâh Belgrad-ı behişt-âbâd olmuşdur, ammâ bu Avlonya kal‘ası Avlonya körfezi ve Dukat körfezi ağzında bir kumsal alçacık burunda şekl-i müsemmen ya‘nî sekiz köşeli ve Şeddâdî-misâl binâlı bir kal‘a-i müstahkem üstüvârdır kim hakkâ ki sedd-i Süleymân Hân’dır.

Osmânlı kal‘a binâ edemez der[ler]. Eğre serhaddinde Segedin kal‘ası ve Özü serhaddinde Turla nehri kenârında Bender kal‘a[sı] ve bu Avlonya kal‘asın görmeyenler Âl-i Osmân nice kal‘a yapdıkların bilmezler.

Bu Avlonya’nın dîvârı kâmil yigirmi arşın yüksekdir. Ve dîvârının her tarafının kalınlığı onar arşın enlidir. Ve sekiz aded köşelerinde sekiz aded tabya-i azîmleri var kim her biri birer sedd-i Ye’cûc ve sedd-i Me’cûc olup her birinde yedişer aded serâmed

balyemez topları var. Bu toplardan mâ‘adâ aşağı yere berâber demir kapular içinde ejder-i heft-serler gibi arabalar üzre körfez ağzına nâzır deryâya berâber kırk yedi pâre serâmed şeşhâne ve burmalı ve kırmızı çuka örtülü balyemez topları var kim her birine âdem sığar toplardır. Dükeli zamânda tıkalı(?) ve ağızlı olup cümle hüddâmları şeb [ü] rûz topların yanında yatırlar.

Ve bu kal‘anın sekiz aded köşe- *[361b]* -sinin bir köşesinden bir köşesine varınca yüz yigirmişer adımdır. Bu hisâb üzre Avlonya kal‘ası dâ’iren-mâdâr tokuz yüz adımdır. Ve içinde Sultân Süleymân Hân câmi‘i var. Ve tâ ortasında Süleymân Şâh kullesi var. Yedi kat serâmed gâyet musanna‘ kulle-i bâlâdır kim sâfî mutarraş seng binâ olup üstü kurşum örtülü külâh kubbedir, tâ zirve-i a‘lâsında mutallâ alemi vardır. Avlonya kal‘asının bu kulle iç kal‘ası olsa gerekdir. Gâyet metîn kulle-i bâlâdır kim gûyâ Selânik’de Kelemerye kullesidir, zîrâ anı ve bunu Süleymân Hân’ın Koca Mi‘mâr Sinân’ı binâ etmişdir.

Bu kullede dizdârdan gayri kimesne sâkin olmayup cümle cebehâne ve sâ’ir mühimmât [u] levâzımâtlar ile tabaka memlûdur. Ve bu taşra kal‘a içre cümle üç yüz aded kiremitli bâğ u bâğçesiz ve havlısız dıyk evlerdir ammâ tarîk-i âmları vâsi‘dir, ammâ cümle alçacık tarz-ı kadîm yer evleridir. Bunda dahi çârsû-yı bâzârdan bir şey yokdur. Ve hân u hammâm ve imâret dahi yokdur.

Ve cümle iki aded kapuları bu dervezelerin mâbeynleri sâfî cebehâne-i gûnâ-gûnlar memlûdur. Ve şeb [ü] rûz nigâhbânları ve dîdebânları mevcûdlardır. Bir kapusu şarka ve bir bâbı taraf-ı garba nâzırdır. Ve dâ’iren-mâdâr taşra handağı ellişer adım enli olup içi leb-ber-leb deryâdır ve bataklıkdır. Ve kapuların önlerinde cisirleri makaralı kantaralar olup her gece cisirleri kaldırup kal‘a kapularına zencîrler ile bağlayup kapuya siper ederler.

Ve cümle sağîr ü kebîr beş yüz aded topları var. Ve dizdârı ve on iki aded ağaları ve cümle dörd yüz aded kulları var. Nısfını Manya vilâyeti muhâfazasına emr-i pâdişâhiyle me’mûr etdik. Ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdâr[ı] ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâsı olup nâhiyesi cümle yüz beş pâre ma‘mûr kurâlardır. Muhtesibi ve bâcdârı ve gümrük emîni ve harâc emîni ve mi‘mâr ağası ve kapudan ağası ve liman kethudâsı ve şehir kethudâsı vardır.

Ve bu kal‘anın şark tarafında bir zeytûnlu bir bayır havâlesi vardır. Cemî‘i dağ u bâğı ve ırağı ve yakını sâfî bâğ u bâğçe ve zeytûnlukdur. Bu havâle burun üzre,

Ziyâret-i (–) Baba Sultân: Birkaç nefer fakr [u] fâka sâhibi Bektaşiyânları var.

Der-vasf-ı musallâ-yı erbâb-ı hâcât: Bu kal‘a ile varoş kasabası mâbeyninde bir çemenzâr yerde vâki‘ bir vâsi‘ namâzgâhı var kim iki bin âdem alur. Ve kal‘adan taşra varoşa varınca kâmil bin adım çemenzâr yerdir.

Evsâf-ı şehr-i varoş-ı Avlonya

Bu şehir aslâ kal‘a içinde değildir. Hemân bir düz vâsi‘ çemenzâr yerde bâğ u bâğçeli ve gül-i gülistânlı limon ve turunc ve zeytûn [ve] nâr ve incirli bâğ-ı İremler içre cümle bin aded kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı mükellef ü mükemmel ve müzeyyen ve ma‘mûr evlerdir.

Ve cümle (–) aded mahallâtlardır. Evvelâ Hunkâr câmi'i mahallesi ve Mumcuzâde mahallesi ve Tabaklar mahallesi ve Hüseyin Ağa mahallesi ve Mahkeme mahallesi ve Çârsû mahallesi, bunlar meşhûrdur.

Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Cümleden Sultân Süleymân câmi'i, kurşumlu ve kârgîr kubbeli ve bir münhedim olmuş minâreli mahbûb câmi'dir. Kıble kapusu üzre târîhi böyle tahrîr olunmuşdur:

İbtidâ Ya'kûb şeyhü's-sâlikîn,

Etdi mescid fî-sebîlillâh evin,

Sâniyen Sultân Süleymânu'z-zamân,

Kıldı Cum'a bârekallâh âferîn,

Dedi Hasbî bu makâmın târîhin,

Nûr-ı Hak bu câmi'u'l-mukarrebîn.

Sene 949.

Bu câmi' gâyet rûhâniyyetli câmi'-i nûrdur.

Andan çârsû içinde cemâ'at-i kesîreye mâlik Mumcuzâde câmi'i, kiremitli ve kârgîr minâreli câmi'-i zîbâdır.

Andan Tabaklar başında Hüseyin Ağa câmi'i, nev binâ bir kiremitli ve kârgîr minâre-i mevzûnlu musanna' beytullâhdır,

Andan Kal'a câmi'i mevsûfdur.

Ve cümle beş aded mahalle zâviyeleri vardır kim mahallâtları bâlâda merkûmdur.

Ve cümle üç aded medrese-i sûhtegândır. Evvelâ Ya'kûb Efendi medresesi ve Mumcuzâde tedrîsi ve Hüseyin Ağa dershânesi var.

Ve cümle beş aded mekteb-i sıbyân-ı ebcedhânı var.

Ve cümle üç aded âsitâne-i ehl-i tevhîd hânkâhları var. Cümleden Ya'kûb Efendi tekyesi hânedân-ı Halvetî'dir kim niçe yüz aded pâ-bürehne ve ser-bürehne hırka-i peşmîne sâhibi abdâlânları var. Andan kal'aya havâle olan dağda bâğlar içre Kuzgun Baba tekyesi, bâğ-ı İrem-misâl bir âsitâne olduğu bâlâda mevsûfdur.

Ve cümle bir aded hammâmcığı var. Karşusunda mahkeme-i şer'-i Resûl-i mübîni var kim Acem Mehemmed Efendi hâkimü'l-vakt iken binâ etmiş bir aceb âsitâne-i şer'-i Resûl'dür.

Ve cümle ***[362a]*** dörd yüz on yedi aded çârsû-yı hüsn-i bâzârı var. Cümle ehl-i hıref ve cemî'i metâ'-ı nevâdirât mevcûddur. Lâkin bezzâzistânı yokdur, ammâ cemî'i kâlây akmişe-i fâhire bî-kıymet ve bî-minnet bulunur, zîrâ Venedik iskelesidir.

Ve cümle dörd aded hânları vardır. Ve cümle sekiz aded çeşmeleri var, ammâ cümleden Ya'kûb Efendi tekyesi kurbunda İlyâs Paşa çeşmesinin târîhidir:

Buldum İlyâs Paşa'nın târîhini yevmü't-tenâd,

Çünki dedim târîhini vehüve hayru'l-ibâd.

Sene (–)

Ammâ gayri çeşmeler battâldır. Bu şehir ahâlîsi gâyetü'l-gâye suya(?) muhtâclardır. Mürûr-ı eyyâm ile su yolları harâb olmuş ammâ âb-ı hayât suları var. Bir sâhibü'l-hayrât sehel şey ile amâr etse Şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ ervâhların şâd ve Düvâzdeh imâmânların ervâhlar[ın] yâd ederdi, zîrâ bir içim ağız suyu içün nısf sâ'at şark tarafında bâğlar içre sığâr u kibâr fukarâlar usret çekerek gidüp su getirirler, ammâ gayri eşyânın envâ'ı mevcûddur. Bâ-husûs bâğ u bâğçelerinde gûnâ-gûn meyve-i âbdârları cihânı dutmuşdur.

Me'kûlât [u] meşrûbâtının memdûhâtından: Evvelâ limanında sazan ve alakerda ve kolyoz ve kefal ve levrek balıkları ve balık yumurtaları olur kim Rûm'da olmazdır.

Ve reyhâniyye nâm bâdesi ve limonu ve turuncu ve zeytûnu ve inciri ve üzümü cihânı dutmuşdur.

Ve Dukat köylerinde kırmızı çuka boyası kökleri ve râvend-i Rûmî hâsıl olup hukemâlar cem' edüp Frengistân'a götürürler.

Ve Avlonya zifti gibi bir lezîz pâk zift bir diyârda yokdur. Husûsan bir yeni bardak içre zifti kaynadup bardak içine koyup çalkayup artanın yine taşra döküp ol bardakdan su içenin vücûdunda aslâ safrâ ve sevdâ ve balgam ve sovulcandan bir emrâz-ı muhtelife kalmayup pâk-vücûd olur.

Ve yukaru Kanye kal'ası altındaki kayalardan değirmen taşları ma'deni var. Göz göz sünger gibi bir taşdır kim anın değirmen taşları Dib Frengistân'a gider kim Akdeniz içre Değirmenlik cezîresi taşından latîf seng-i hârâ değirmen taşları olur.

Ve bâğlar yolu üzre alçı taşı ma'deni ve demir ma'deni ve niçe gûne ma'âdinler dahi çokdur. El-hâsıl kân-ı ma'âdinât bu vilâyet-i Avlon[y]a'dır.

Ve leb-i deryâd[a] ol kadar bî-hisâb balık dalyanları vardır kim misli meğer Anatolkoz deryâsında ola. Hulâsa-i kelâm bu Avlonya sancağı mahsûl cihetinden bir gizlice Mısır mansıbıdır.

Ve bunda hâsıl olan misk [ü] amber-i hâm râyihalı asel-i musaffâ beyâz ve berrâkı Atina'da ve cezîre-i Girit'de olmazdır. Bir filcân balı yigirmi fincân su götürüp yine lezîz şerbeti ve lezîz pâlûde-i teri olur.

Der-sitâyiş-i liman-ı azîm Avlonya

Avlonya kal'ası ile Yengeç kal'ası mâbeyni cümle liman-ı azîmdir kim bin pâre gemi alır. Hattâ Sultân Süleymân eyyâm-ı hilâfetinde bu Avlonya kal'asını binâ etmesi bu limanda yatan gemileri muhâfaza etmek içün binâ edüp ba'dehu donanma-i hümâyûnu bunda koyup andan Venedik'in Körfez cezîresi kal'asına sarıldı, ammâ iri barça kalyonlar Avlonya altına gelemeyüp nîm mîl alarka lenger-endâht olup yatırlar. Ve bu şehr-i Avlonya ile deryâ mâbeyninde,

Karye-i İzvoriç: Yüz elli aded kefere hâneli köydür. Bir mu'azzam ve ma'mûr

kenîsesi vardır. Cümle fecereleri balıkçılar ve tuzculardır. Bunda olan tuz ma‘deni başka emânetdir. Cümle kefereleri tekâlîf-i örfiyyeden berî olup tuz çıkarma hidmetine me’mûrlardır, ammâ tuzu gâyet lezîz ve beyâz tuzu olup niçe yüz gemi yükü tuz Frengistân’a götürürler.

Ve bu köyün cânib-i garbîsinde leb-i deryâdan bin adım ba‘îd bir burunda,

Kal‘a-i Yengeç: Bir vîrân sûrdur, ammâ gâyet büyük limanı var. Liman ağzındaki kulleleri ve kal‘asını cümle Gedik Ahmed Paşa feth edüp câ-be-câ münhedim edüp Süleymân [Hân] asrında taşıyla Avlonya kal‘ası binâ olunmuşdur. Bu Yengeç kal‘ası limanının cümle cânib-i erba‘ası balık dalyanlarıdır.

Ve bu limanın garb tarafında on sekiz mîl alarkada,

Cezîre-i Sazandır: Her sene cümle Venedik kâfiri donanması bu cezîrede kışlayup bağlanup ne cânibe isterse bu cezîreden teveccüh eder. Ve Avlonya kal‘asının lodos tarafında Karaburun demek ile ma‘rûf bir menzilgâh yelken yeri oldur. Ve lodos ile kıble cânibinde âsî Dukat Arnavudistânı cümle yüz pâre âsî kara başlı ve kara şapkalı kara ***[362b]*** keferelerdir, ammâ kefere desen âdemi katl ederler. Lâkin yine her bâr Girid kâfirine bunlar imdâda giderler. Bunlar gâyet şecî‘ bahâdır Arnavud âdemleridir.

Ve bu Avlonya’nın dahi cemî‘i halkı bahâdır ve gâzî dilâver server hünerver yiğitlerdir kim on pâre firkateleriyle cemî‘i Frengistân kâfirlerin korutmuşlardır. Kal‘arın ol firkateler ile korutmuşlar. Hattâ şimdiki hâlde kal‘a neferâtlarının nısfı Manya muhâfazasına firkateleriyle revâne oldular.

Ve bu Avlonya’nın hevâsı gâyet latîfdir, ammâ suyu nazîf değildir, zîrâ kuyu suyu içerler, ammâ mahbûbu ve mahbûbeleri Hudâ hakkıyçün gâyet latîflerdir. Lâkin tâze yiğitleri gâyet aşkıyâ olurlar. Ve esbâbları cümle Cezâyirli gibi kısa ve da[ra]cık esvâb geyüp baldırı çıplak ve başı fesli ve ayaklar[ı] siyâh fillar pâbuçlu arkaları beyâz ihrâmlı gâzî mücâhidîn-i fî-sebîlillâhlardır. Ekseriyyâ başları dâğlı ve sîne-i uryânları bağlı olup sîne-i pür-kîneleri çâk çâk şerha şerha olup bî-pîrehen pâ-bürehne ve ser-bürehne abdâl kalenderî-sıfat gâzîleri var kim dâ’imâ lisânlarında vird-i zebânları otursa tursa ve kalksa “Yâ Muhammed yâ Alî” deyü harekât [u] sekenât eder bir alay muhibb-i Hânedân cânlardır kim cümle Fârisî-hânlardır.

Ve reng-i rûyları cümle humret üzre olup tendürüst ve tenperver bir alay serverlerdir. Hudâ cümlesinden râzı ola, eyi cânlardır.

Andan cümle ahibbâ ve dostânlar ile vedâ‘laşup ve yarar vesîle yiğitler alup andan garb tarafına 2 sâ‘at gidüp,

Karye-i Çirkona: Hunkâr hâssı olup azîm ma‘mûr karyedir. Anı ubûr edüp nehr-i Ergiri Venedik körfezi deryâsına mahlût olduğu mahalde atlarımızla cümle bir keştîye süvâr olup nehr-i Ergiri’yi karşu tarafa geçüp Müzakiyye sahrâsı kazâsına dâhil olup ol sahrâ içre ma‘mûr u âbâdân kurâlarda zevk u safâlar edüp 5 sâ‘at dahi cânib-i garbda kurâlarda gidüp,

Der-kayd-ı hudûd-ı vilâyet-i Elbasan, ya‘nî kal‘a-i eşkâl-i Baştovasan

Lisân-ı Arnavudca (–) (–) demekdir. Bânîsi Bundukanî Venedik’i Pirinc-pirim

kralı binâsıdır. Ba‘dehu sene (–) târîhinde bizzât Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân Arnavud İskenderiyyesi gazâsına giderken bu kal‘ayı be-dest-i Gâzî Mahmûd Paşa ve Gâzî Semendireli Balı Beğ feth etmişlerdir. Hâlâ Elbasan sancağı hâkinde leb-i deryâda Venedik körfezinden şark cânibine girmiş bir körfez dahi vardır. Ol küçük körfezin ağzında Elbasan şehri içinden cereyân eder nehr-i Vâ‘ız ve nehr-i Uşkumbi bu Baştova kal‘ası dibinde deryâ-misâl olup deryâya, deryâ-misâl mahlût olduğu mahalde kal‘anın bir dîvârın mezkûr nehr-i azîm münhedim edüp Venedik körfezi bahrine munsabb olduğu mahallin bir kumsal yerinde şekl-i murabba‘ bir küçük kal‘acıkdır. Dâ’ir[en]-mâdâr cirmi yedi yüz adımdır. Dizdârı ve yetmiş aded neferâtları vardır. Dırac kal‘ası emîni hükmünde olup cümle dalyanları ve sâ’ir mahsûlâtları cümle mîrîdir, zîrâ iskele-i azîmdir kim karşu İşpanya ve Kalavra ve Pulya ve Körfös [ve] Venedik şehirlerinin bender-âbâd iskelesidir.

Derûn-ı kal‘ada bir kiremitli câmi‘i ve kırk elli kadar neferât evcüğezleri vardır. Birkaç kerre Malta küffârı firkateleri bu kal‘aya yıkıklarından girüp ihrâk edüp gitmişlerdir. Çârsû-yı bâzârı ve hân u hammâmı yokdur, ammâ câ-be-câ bâğları vardır.

Ve halkı gâyet garîb ve garîb-dost Arnavudlardır. Balık sayd edüp kifâflanırlar. Ve Freng ile bey‘ [u] şirâ ederler, zîrâ Elbasan’ın bir iskelesi dahi budur, ammâ sığ ve kumsal deryâ olmak ile iri kalyonlar limanına gelemez, ammâ ufak gemilere latîf yatak yeri limandır.

Andan şimâle (–) sâ‘atde yine **Müzakiyye sahrâsı** âbâdânı içre kal‘a-misâl kulleli çiftliklerde zevk u safâlar ederek,

Evsâf-ı dâr-ı emânet-i bâc, ya‘nî köhne-binâ-yı kal‘a-i azîm Dırac

Zamân-ı kadîmde sirâc-ı bedr-i münîr gibi şa‘şa‘a verir bir kal‘a-i münevver imiş kim be-kavl-i müverrihân-ı Latin bu kal‘a Rûm-i Yûnâniyân binâsı olup ba‘dehu İşpanya destine girüp ba‘dehu bir hîle ile Bundukanî Venedik’i eline girüp andan sene (–) târîhinde Ebü‘l-feth Mehemmed Hân-ı Gâzî İskenderiyye ve Ülgün ve Bar ve Leş kal‘aların feth etdikde be-dest-i Mahmûd Paşa bu Dırac kal‘asın dahi zor-ı bâzû ile Bundukanî Venedik elinden feth edüp ba‘dehu küffâr-ı Freng-i bed-reng-i pür-ceng yine bu kal‘aya istîlâ edüp ba‘dehu cülûs-ı Bâyezîd Hân’da sene (–) târîhinde yine bu kal‘a feth olup hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre Elbasan hâkinde voyvadalıkdır. Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf ***[363a]*** kazâdır.

Ve nâhiyesi (–) aded kurâ olup hâlâ hükûmeti hâss-ı hümâyûndur kim maktû‘-ı kalem ve mefrûzu’l-kadem otuz yük akçe iltizâm ile başka emîni var, iki yüz âdemiyle hükûmet eder, zîrâ Elbasan’ın ve gayri vilâyetlerin azîm iskelesidir. Zîrâ Venedik körfezi içidir ve Elbasan’ın şâhrâh emn-i emân yoludur kim dâ’imâ araba işlediğinden cümle bâzergânların gemileri bunda yanaşırlar. Ve azîm tuz ma‘deni vardır kim başka mukâta‘adır. Cümle Rûmeli’ye ve cemî‘i Frengistân’a arabalar ve gemilerle tuz bundan gider, zîrâ gâyet lezîz tuzlası vardır kim iskele başında dağlar gibi tuzlar yığılıdır.

Der-vasf-ı kal‘a-i Dırac: Bir düz tuz sahrâsının deryâ kenârisinde Venedik körfezinden bir küçük körfezcik dahi yetmiş seksen mîl içeridir. Anın kenârında şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i azîm imiş. Mürûr-ı eyyâm ile niçe divelden divele intikâl edüp hıfz [u] hırâseti mümkin olmadığından gözden düşüp vîrân olmuşdur. Ammâ dâ’iren-mâdâr

cirmi beş bin adımdır. Zamân murûriyle içinde âdem az kalup kefere tuğyânından anlar dahi sâkin olmağa iktidârları olmamağın sene (–) târîhinde Bâyezîd Hân-ı Velî asrında bu kal‘anın kıble cânibinde bir köşesin bölüp şekl-i murabba‘ bir küçük kal‘acık binâ etmişler kim cirmi sekiz yüz adımdır.

Ve iki kapusu var. Biri cânib-i şarka nâzır Elbasan kapusudur, biri cânib-i garba meftûh leb-i deryâda emîn iskele kapusudur. İçinde yüz elli aded alçacık binâlı ve kiremitli evlerdir.

Çârsû-yı bâzârı ve hân u hammâmları yokdur. Ancak bir câmi‘i kiremitli ve kârgîr minâreli Bâyezîd-i Velî câmi’idir. Ve bâğ u bâğçeleri ol kadar yokdur, zîrâ alçak tuzlu şûre yerlerdir. Dizdârı ve yüz elli kadar neferâtları ulûfelerin emînden alırlar. Ve yüz elli akçe kazâdır. Kâhîce Elbasan kazâsına ilhâk ederler. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı cümle Elbasan’dadır. Ve cümle on bir aded hurde topcuğazları var.

………………(1.5 satır boş)………………..

El-hâsıl acâ’ib emânetdir ammâ ol kadar şehr-i ma‘mûr değildir.

Andan kalkup cânib-i şarka (–) sâ‘at çemenzâr düz yerlerde ma‘mûr u âbâdân kurâları deryâdan bir körfez girmiş anın kenârınca yemîn ü yesârda olan kurâları ve kulleli âbâdân çiftlikleri seyr [ü] temâşâ ederek,

Evsâf-ı şehr-i bâzâr-ı mahmiyye, ya‘nî kasaba-i metîn Kavaye

Sene (–) târîhinde (–) (–) binâsıdır. Elbasan hudûdunda bu dahi Dırac emîni hükmünde başka voyvadalıkdır. Dırac kal‘ası leb-i deryâda bir cezîre-i bî-hâsıl yerde olmağın Dırac kadısı bunda sâkin olup emîni Dırac’da sâkin olur yüz elli akçe kazâdır. Nâhiyesi yetmiş üç pâre kurâdır. Amâristân-ı şehri bir düz vâsi‘ zemîn-i mahsûldârda ve bir halîc körfez nihâyetinde bâğ u bâğçeli müferrih ve dilküşâ bir şîrîn kasaba-i ra‘nâdır.

Cümle dörd yüz aded tahtânî ve fevkânî ve hadîkalı ravzalı kârgîr binâlı havuz ve şâzrevânlı serâpâ kiremit ile mestûr kâ‘a ve şâhnişîn ve maksûreler ile ma‘mûr u müzeyyen ve mükemmel sarâyları vardır.

A‘yân-ı kibârı ve kübbâr-ı eşrâfı çokdur. Evvelâ Harîszâde ve Paşozâde ve (–) (–) (–).

Ve cümle dörd aded mahallâtlardır. Evvelâ (–) mahallesi ve (–) (–) (–) (–)

Ve cümle dörd aded mihrâbdır. Evvelâ çârsû içinde (–) câmi‘i (–) ve (–) câmi‘i (–) (–) (–), meşhûrlardır. [Ve] cümle 4 aded mahalle mescidleridir, ammâ kârgîr binâ minâreleri yokdur, cümle alçak minâreciklerdir.

Ve cümle iki aded medreselerdir, ammâ sûhtevâtları tâlib-i ilm değillerdir. Ve cümle üç aded dershâne-i sıbyândır. Ve cümle iki aded âsitâne-i tarîk-i dervîşândır.

Ve cümle iki yüz aded ma‘mûr u âbâdân ve müzeyyen çârsû-yı bâzâr dükkânları var kim her şâhrâhında gûnâ-gûn tut meyvesi ağaçları ile müzeyyen olup sâyedâr bir sûk-ı sultânîdir. Cümle ehl-i hıref mevcûd olup cemî‘i metâ‘-ı zî-kıymet bî-kıymet ve bî-minnet bulunur, zîrâ Baştova kal‘ası halkı ve Dırac kal‘ası halkı bu şehrin çârsû-yı bâzârlarına muhtâclardır. Anıniçün bâzârı ma‘mûr u müzeyyendir.

Ve cümle iki aded hân-ı tüccârânı vardır. Bunlar dahi kârgîr binâ olup gûyâ

bezzâzistân gibi her kumâş kâlây vâlây mevcûddur. Ammâ çârsû hammâmı yokdur. Lâkin "Sarây hammâmları kırkdan ziyâdedir" deyü nakl etdiler, ammâ Harîs- *[363b]* -zâde Ağa bir çârsû hammâmı inşâ etmeğe ta'ahhüd edüp çârsû içre zemînin dahi görüp tedârik eyledi. Hudâ itmâmın müyesser ede. Lâkin bu şehrin a'yân-ı kibâr hammâmlarına akrabâ ve ta'allukâtlar girüp çârsû hammâmına ihtiyâcları olmadığından çârsû hammâmı yapmağa bir kimesne sa'y etmemişlerdir, ammâ ankâ ve bâzergân ve mün'im hânedân sâhibi âdemleri vardır. Ve âb [u] hevâsı gâyet latîf olup halkı gâyet garîb-dostlardır.

Andan yine şark tarafına düz yollar ile Elbasan nehri kenârınca 3 sâ'at gidüp,

Evsâf-ı sûr-ı üstüvâr-ı metîn, ya'nî kal'a-i ma'mûr Pekin

Sene (–) târîhinde Dırac ve Kavaye ve Baştova yolları Arnavud aşkıyâsı elinden Elbasan yolları emn-i emân olmağiçün Sultân (–) (–) asrında ol yollar beklensün deyü bu kal'ayı binâ edüp ismine Beklin kal'ası derler. Ba'dehu galat-ı meşhûr evlâ olup Beklin'den galat Pekin kal'ası derler. Vech-i tesmiyesi böyledir. Hâlâ tahrîr-i Süleymân Hân üzre Elbasan beğinin hâssı voyvadalığı hükmünde olup Elbasan kal'ası nâhiyesidir.

Kal'ası bir bayır altında bir vâsi' düz yerde ve Elbasan nehri kenârında şekl-i murabba' bir küçük kal'adır. Cirmi kâmil dâ'iren-mâdâr beş yüz aded hatvedir, ammâ handakı yokdur, ammâ çâr-kûşesinde Çâryâr aşkına çâr aded sa'b kulleleri var. Ve kıble tarafina bu kal'a sehel yokuşdur. Cümle temelleri kayalar üzre vâki' olmuşdur. Ancak bir kapusu şimâl tarafında taşra varoşa açılır. Dîvârının kaddi on iki arşın bâlâdır. Dizdârı ve yetmiş aded neferâtları ve beş aded şâhî topları var. Hâlâ iç eldir kim gâyet emn-i emândır. Derûn-ı kal'ada cümle otuz aded ufak daracık kiremit örtülü dârları vardır. Ve kapusu üzre bir küçük câmi'i var, ammâ minâresi yokdur. Ve kal'anın solunda dîvâra muttasıl bir çemenzâr yerde namâzgâhı var.

Der-ta'rîf-i taşra varoş-ı müzeyyen: Kal'anın şimâli ve şarkı ve garbında cümle dörd yüz aded kiremitli mükellef ü mükemmel sarây-misâl bâğlı ve bâğçeli ve havuz ve şâzrevânlı cümle tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ evlerdir. Cümle yedi aded mahallâtlardır.

Ve cümle dörd aded kiremitli câmi'lerdir. Üçü kârgîr ve musanna' ve serâmed minârelidir, ammâ bir minâresi alçak minâreli câmi'dir, ammâ cümleden çârsû içre Kandiye fethine bâ'is ü bâdî olan Yeniçeri Ağası Vezîr-i Âsaf-dilîr Abdurrahmân Paşa câmi'i, gerçi kiremitlidir ammâ gâyetü'l-gâye cemâ'at-i kesîreye mâlik câmi'-i müferrihdir. Kıble kapusunun atebe-i ulyâsı tâki üzre müzehheb celî hatt ile tahrîr olan târîhi budur:

Hamdü lillâh çûn bu câmi'-i cedîd oldu tamâm,

Her nazar edenlere oldu makâmı dilküşâ,

Nev bahârın evsatında çûn tamâm oldu bu cây,

Bârekallâh oldu ra'nâ târîhi hey ağniyâ.

Sene 1077.

Andan çârsûnun öte başında Harîszâde câmi'inin kapusu üzre lâciverd ve müzehhebli târîhidir:

Hazret-i Hak'dan olupdur işbu câmi' bî-gümân,

Kasaba-i Beklin içre oldu bir âlî nişân,

Her gören hayr du'â ile dedi târîhini,

Hamdü lillâh çûn yine lütf eyleyüp ol Müste'ân.

Sene 1076.

Meşhûr câmi'ler bunlardır.

Ve cümle yedi aded mahallâtlarda yedi aded mesâcidler vardır. Ve cümle üç aded yerde medrese-i tâlibân-ı sûhtegân vardır, ammâ ehl-i ırz hâl sâhibi mü'eddeb âdemlerdir, zîrâ bu diyârın sûhtevâtları cümle aşkıyâlardır. Anların irtikâb etdiklerin kavm-i avân etmezlerdir.

Ve cümle beş aded mekteb-i sıbyân ciğer-kûşe-i püserân vardır, zîrâ gâyet zekiyyü't-tab' necîb ü reşîd gulâmları vardır. Ekseriyyâ manzûm kitâbları hıfzen okurlar. Ve cümle iki aded tekyegâh-ı fukarâ-yı Âl-i Abâ-yı dervîşânı var.

Ve cümle yedi yerde âb-ı hayât çeşme-sârları var. Cümlesi Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa hayrâtıdır. Ve gâyet lezîz âb-ı hayât hoş-güvâr sulardır kim bu şehri mâ-i cârîler ile saky edüp amâr etmişdir, zîrâ bu Abdurrahmân Paşa'nın aslında bu şehir maskat-ı re'sleri olduğunda[n] amâr edüp dahi niçe gûne hayrât [u] hasenâtlara şürû' etmişdir.

Mukaddemâ sene (–) târîhinde Sultân İbrâhîm Hân cülûsunda ve Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi' iclâsında Kulkethudâsı bulunan Çelebi Mustafâ Kethudâ bu şehirli olup Abdurrahmân Paşa, Çelebi Kethudâ'nın kız karındaşzâdesi olup yeğenidir. Mustafâ Kethudâ {Abdurrahmân Paşa'nın dayısıdır kim Buruşukoğulları nâmıyla meşhûr idi. Ol} merhûm yerde sa'îd ü şehîd yatdıkca Cenâb-ı Kibriyâ Abdurrahmân ***[364a]*** Paşa gibi müdebbir ve mubattın ve mubassır gâzî vezîre cenâb-ı Bârî ömr-i tavîller vere, zîrâ Köpürlüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ile yek-dil [ü] yek-cihet olup anın re'y [ü] tedbîriyle Kandiye üç yılda feth oldu, yohsa kırk yılda fethi müyesser olacak kal'a değil idi.

Ve cümle bir aded latîf hammâmı var. Bu dahi Abdurrahmân Paşa hammâmıdır. Gâyet âb [u] hevâsı ve binâsı latîf bir küçük rûşen-binâ bir hammâm-ı rûşenâdır.

Ve cümle iki aded hâncuğazlardır. Ve cümle iki yüz aded Kal'aönü meydânında dükkânlardır. Ekseriyyâ mutâfları ve pâypûşçuları çokdur. Ve Çârsû-yı hüsn içre gûnâ-gûn dıraht-ı müntehâ sâyedâr eşcârından mâ'adâ âbdâr ve lezîz tut dırahtları ve üzüm asmaları ile bu çârsû-yı hüsn sâyedâr olmuşdur kim cümle dırahtlar tertîb üzre dikilüp sûk-ı sultânîyi tezyîn etmişdir.

Ve bu şehrin âb [u] hevâsı ve binâsı gâyet latîf olduğundan mahbûbu ve mahbûbesi gâyet çokdur. Ve cümle ahâlîsi garîb-dostlardır kim âyende vü revendeye ni'metleri mebzûldur. Ve gâyet ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at salâh-ı hâl ile meşhûr âdemleri vardır.

Ve bâğ u bâğçeleri cihânı dutup zeytûnu ve nârı ve inciri ve câ-be-câ limon ve turuncu bulunur. Ekseriyyâ bâğlarının handaklarında bîd-i ser-nigûnlar ve kavak dırahtları dikilidir. El-hâsıl gâyet şîrîn ve müzeyyen kasaba-i ra'nâ ve kal'a-i zîbâdır kim

cümle eşyâ bu rabtada mevcûddur.

Ba‘dehu bunda cümle ahbâb ile vedâ‘laşup ve Abdurrahmân Paşa efendimize a‘yân-ı vilâyetden mektûblar alup andan nîm sâ‘at şarka gider (–) deresi üzre Abdurrahmân Paşa’nın bir göz taş cisr-i musanna‘ından ubûr edüp andan bayırlar dibinden gidüp,

Menzil-i karye-i Çiçol: Abdurrahmân Paşa efendimizin ebâ an cedd vatan-ı aslîsi olan köyüdür kim hânedânında karındaşı Mahmûd Ağa da sâkin olup zevk u safâlar etdik. Bir depe başında bir mürtefi‘ zemîn-i cihân-nümâ hevâdâr yerde bir ma‘mûr çiftlikdir. Bunda bir şâhnişînde sâkin olup kâmil bir hafta sohbet-i hâslar edüp Pekin şehrinden gürûh gürûh ahbâb gelüp Hüseyin Baykara cem‘iyyetleri ederdik.

Ba‘dehu Mahmûd Ağa ile vedâ‘laşup andan yine cânib-i şarka Elbasan nehri kenârınca giderken gemiler üzre binâ olunmuş un değirmenlerin seyr [ü] temâşâlar etdik kim bu dahi böyle bir diyâra mahsûs değil bir tarz-ı musanna‘ değirmenlerdir kim görenin aklı gider. Ve gâyetü‘l-gâye sür‘at üzre işler âsiyâblardır.

Andan yine nehir kenârınca ma‘mûr kurâlar ve bâğ u bâğçeler güzer edüp,

Karye-i Lolat andan **karye-i Payova** andan **karye-i Peşkim** andan **karye-i Kures** andan **karye-i Berdaşiş**: Bunlar cümle Elbasan nâhiyesi köyleridir. Kimi tîmâr ve kimi ze‘âmet ve kimi mu‘âfdır, ammâ mezkûr Berdaşiş köyü Elbasan nehri üzre olan ağaç cisrin ta‘mîr [ü] termîmi içün mu‘âf [u] müsellem bir ma‘mûr köydür.

Bu mezkûr köyleri 4 sâ‘atde ubûr edüp şehr-i Elbasan hâricinde Hısım Mehemmed Paşa’nın çiftliğinde sehel atlardan enüp şehirde Rûmeli eyâletine mutasarrıf olan Çorum Mustafâ Paşa kâ’immakâmına Manya muhâfazasıyçün emr-i pâdişâhîler ile geldiğimizin haberin gönderüp kâ’immakâm dahi cümle a‘yân-ı kibâr zu‘amâ ve erbâb-ı tîmâr ve gayri asâkir-i bî-şümâr ile hakîrin istikbâline çıkup alay-ı azîm ile şehirde beğlere mahsûs sarây-ı azîmde nüzûl edüp dîvân-ı pâdişâhî olup emr-i pâdişâhîler kırâ’at olunup mefhûmu cümle a‘yân-ı kibârın ma‘lûmları olup “Emir pâdişâhın” deyüp ba‘de’d-du‘â ve’s-senâ şehir içre nâdîler nidâ edüp herkes Manya muhâfazasına gitmeğe âmâde olmağa mübâşeret edüp hakîrden on gün mehil ricâ etdiklerinde hakîr eyitdim:

“Eyle olsun ammâ on birinci gün elbette bu şehirden çıkmak gereksiz” dedikde cümle “Fermân pâdişâhındır” deyü herkes işlerine meşgûl oldu.

Meğer merhûm Mustafâ Paşa’nın bu müsellimi olan kimesne Cemâlîzâde nâmıyla ma‘rûf bir mîr-kelâm ve âlüfte ve âşüfte çelebi âdem meğer Elbasan şehrinden imiş. Hemân hakîri Paşalar sarâyından kaldırup kendünün sarâyına kondurup hânedân-ı azîmde cümle hüddâmlarıyla hücreler ta‘yîn edüp şeb [ü] rûz üç nevbet ta‘âm-ı firâvân mümessek ni‘met-i uzmâlar yeyüp şehr-i Elbasan’ın âlüfte ve âşüfteleriyle hüsn-i ülfetler ederek şehrin kibâr-ı evliyâullâhların ve niçe bin gûne temâşâ-yı ibret-nümâlar seyr-i seyrân etmeğe bezl-i ihtimâma sa‘y-i tâm etdik.

Evsâf-ı şehr-i bezek-ârây-ı arûs-ı cihân, ya‘nî belde-i azîm [ü] kadîm kal‘a-i Elbasan

Hakkâ ki Anatolu’da Arabistân’ın bezekistân-ı arûsu şehr-i Ayntâb’dır, ammâ Rûmeli’nde Arnavudistân’ın gelincik şehri bu belde-i Elbasan’dır.

Be-kavl-i müverrihîn-i Latin bu şehr-i kadîmin ibtidâ bânîsi İskender-i Kübrâ asrında

Kavala kal‘ası sâhibi Feylekos-ı Yûnân binâsıdır. *[364b]* Niçe bin hukemâ-yı kudemâ-yı kehenâ-yı kûhen-i selef bu şehri cây-ı vatan edinüp amâr etmişler.

Netîce-i merâm niçe yüz gûne mülûkdan mülûka ve melikeden melikelerin destlerine ba‘dehu Rûmeli diyârları tavâ’if-i mülûk şeklinde olup bu şehr-i azîm Sırf kralı Destpot nâm kral-ı dâllın Banya nâm bir oğlu ve Basanya bir veled-i pelîdi ellerinde bu şehir iştirâk-i sevîler üzre mutasarrıflar iken iki nefer karındaş-ı pelîd-i anîdler hüsn-i zindegâne edemeyüp birbirleriyle ceng-i azîm edüp âhır-ı kâr Basanya nâm şehzâde-i âzâde ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâlden halâs olup doğru Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî‘ye gelüp şehâdet parmağın kaldıru[p] Hudâ-yı Bî-zevâl’i birleyüp kelime-i tevhîd getirüp huzûr-ı pâdişâhîde Akşemseddîn hazretlerinin ta‘lîm [ü] telkîniyle şeref-i İslâm ile müşerref olup bizzât Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed şehr-i Üsküb’den Arnavu[d] İskenderiyyesi fethine azîmet etmişken atf-ı ınânın bu Elbasan üzre çevirüp kırk bin asker ile Koca Mahmûd Paşa talî‘a-i asâkir-i kerrâr olup Basanya nâm müslim olan Mehemmed Beğ‘in delâletiyle bir gece şehri bu kadar el basılup Basanya Mehemmed Beğ karındaşı Banya nâm kralı câme-hâbında basup dipdiri dutup katl edüp Âl-i Osmân i‘ânetiyle İslâma geldiğinden babası şehrin Mahmûd Paşa ile ma‘an feth ederler. Ve içinde olan Rûm ve Freng kâfirlerin cümle kırarlar.

Anıniçün bu şehir el vilâyet halkıyla basıldığından ve Basanya Mehemmed Beğ fethinde bulunduğundan Elbasan şehri derler. Yohsa lisân-ı Rûm’da isme (–) lisân-ı Freng’de nâmı (–) lisân-ı Arnavud’da (–) (–) dır. *Tevârîh-i Latin*‘de mufassal hikâyeleri vardır, ammâ biz ihtisâr üzre tahrîr etdik.

Ba‘dehu bu kal‘a fethi müjdesiyle Basan[ya] Mehemmed Beğ huzûr-ı Mehemmed Hân’a ılgar ile varup müjde etdikde Ebü‘l-feth Gâzî kelâm-ı mu‘cez nutuklarından buyururlar kim,

“Âferim elin basan Mehemmed Beğ sana basdığın baban tahtını ihsân etdim. Anda benim nâmıma gümüş ma‘deninden sikke kesdirüp dahi etrâf vilâyetlerin kabza-i teshîr[e] al” buyurduklarında Akşemseddîn ve Emîr Buhârî ve Monla Gürânî hazretleri ol memleketler feth [u] teshîre hayyiz-i suhûletle girmeğiçün bu niyyete el-fâtiha denilüp hakîkatü‘l-hâl cemî‘i Arnavudistân ve Hersekistân Sultân Mehemmed-i Fâtih ve Sultân Bâyezîd-i Velî-i Nâsıh zamânlarında feth ü fütûh olmuşlardır.

Ba‘dehu bu Elbasan, Süleymân Hân tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde başka sancak beği tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden beğinin hâss-ı hümâyûnu 201.963 akçedir. Ve ze‘âmeti 18’dir ve cümle erbâb-ı tîmârı 138 adeddir.

Alaybeği ve çeribaşı vardır. Hîn-i seferde kânûn üzre cümle erbâb-ı tîmârı dörd bin altı yüz pür-silâh güzîde asker olur. Rûmeli vezîri kankı sefere giderse bunun dahi mîr-i livâsı me’mûr olduğu sefere giderler. Ve üç yüz akçe pâyesiyle tahtabaşı mansıbıdır.

Ve nâhiyesi cümle (–) aded ma‘mûr kurâlardır. Beher sene kadıya ber-vech-i adâlet on kîse hâsıl olur. Beğine otuz kîse hâsıl olur.

Ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân-ı eşrâfı ve şehir nâ’ibi ve muhtesib nâ’ibi ve muhtesib ağası ve bâcdâr ağası ve harâc ağası ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdâr[ı] ve kal‘a dizdârı ve cümle (–) aded kal‘a neferâtları ve beş aded kal‘a ağaları ve

mi‘mâr ağası ve şehir kethudâsı ve mu‘âf kal‘a huddâmı keferesi var.

Ve re‘âyâlar üzre portoyoroz kefereleri vardır kim cümle yigirmi aded hâkimlerdir. Ve gâyet ma‘mûr ve mazbût hükûmet yeridir kim cümle re‘âyâ vü berâyâları mutî‘ [u] münkâdlardır.

Ve sancağı hudûdu içre cümle (–) aded kazâlardır. Evvelâ cenûb cânibinde Baştova kazâsı, Müzakiyye kazâsı, cânib-i garbda Dırac kazâsı ve

………………(1 satır boş)………………..

meşhûr kazâlar bunlardır.

Ve cümle sancağı hükmünde beş yüz yigirmi altı aded kurâlardır, ammâ çoğu mu‘âf u müsellem ve çoğu mîrî köylerdir, beğler müdâhale edemezler.

Der-girdâ-gird-i eşkâl-i kılâ‘ât-ı Elbasan

Kal‘ası bir düz zemîn-i mahsûldârda şimâli rub‘ sâ‘at ve kıble cânibi rub‘ sâ‘at ba‘îd bayırları ve dağları cümle bâğlı bir vâsi‘ öz içinde nehr-i Uşkumbi kenârında şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî bir köhne-binâ kal‘adır kim kaddi on beş arşındır.

Ve dendân-ı bedenleri gâyet musanna‘ ve etrâfında elli aded ebrâcları var. Ve cânib-i erba‘asında handakı iki âdem kaddi kadar amîkdir ammâ elli arşın arîzdir. Ve handakı içre sâfî bâğ u bâğçelerdir. Kal‘anın dâ’iren-mâdâr cirmi iki bin dört ***[365a]*** yüz adımdır.

Ve cümle üç aded demir kapuları vardır. Biri şarka ve biri garba ve biri çârsû tarafında kahveler önünde kıbleye nâzır işlek bâb-ı azîmdir. Ve bu kapu iki kat kapudur, öbürleri dahi ikişer katdır, zîrâ kal‘a dahi gird[â]-gird iki kat hisâr dîvârlıdır. Anıniçün kapuları ikişer katdır. Ammâ bu kıbleye nâzır çârsû kapusunun kemeri üzre Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed’in tâ Âl-i Osmâncığ‘a varınca ecdâdları bir beyâz mermer üzre celî hatt ile tahrîr olunmuşdur ve târîh-i Elbasan yazılmışdır, sene 859.

Ve bu kapu üzre üç aded çâr-kûşe beyâz mermer-i hâs üzre ok ve kurşum darbları urulmuş alâmetleri zencîr ile asmışlar. Cümle âyende vü revendegânlar temâşâ ederler. Ve bu kapu üzre bir fevkânî Hunkâr câmi‘i var, kiremitli bir kâr-ı kadîm câmi‘-i kerîmdir. Bu câmi‘e karîb bir serâmed sâ‘at kullesi var. Gâyet musanna‘ ve dürüst sâ‘ati var kim aslâ dakîka ve derîce fevt etmez. Cümle cevâmi‘lerin mü’ezzinân-ı Bilâlîleri ana nâzırlardır.

Ve bu kal‘a içre cümle dörd yüz altmış aded kiremitli bâğsız ve bâğçesiz sehel vâsi‘ce tahtânî ve fevkânî kâr-ı kadîm köhne-binâ hâneleri var. Dizdâr hânesi bundadır, ammâ iç el olmak ile neferâtlarının kendüleri ve evleri dahi yokdur. Ancâk kal‘aya mu‘âf [u] müsellem kefereler hidmet ederler.

Der-vasf-ı taşra varoş imâret-i hânedân-ı a‘yân-ı ağavât

Evvelâ bu Elbasan kal‘asının cânib-i erba‘asında bayırlar dibine birer sâ‘at mesâfe yerlere dek cümle ma‘mûr u âbâdân u müzeyyen ve bâğ u bâğçe-i besâtîn-i cinân misilli cihân sarâylarıyla ârâste ve gûnâ-gûn kasr-ı Havarnak ve şâhnişînler ile pîrâste olmuş serâpâ la‘l-gûn ve musanna‘ ve hemvâr kiremit örtülü hânedân-ı büyût-ı ra‘nâlardır kim cümle kârgîr binâ ikişer üçer kat şâhâne şâhnişînli ma‘mûr büyût-ı ra‘nâlardır kim elbette her hâne-i ra‘nâlarda birer uyûn-ı câriyeler cereyân edüp havuz [ve] şâzrevân ve selsebîl

fevvârelerden pertâb eder hadîka-i ravza-i Rıdvânlı kâşâne-i zîbâlardır. Ammâ aslâ câmi‘lerin minâre külâhlarından gayri kurşum örtülü binâlar yokdur, hemân cümle ahmer-gûn kiremitler ile mestûr büyût-ı ma‘mûrlardır.

Evvelâ a‘yân-ı kibâr-ı kübbârdan müte’addid sarây-ı azîmlerin biri Hısım Mehemmed Paşa vezîr sarâyı ve paşalara mahsûs sarây ve Mustafâ Ağa sarâyı ve Memi Ağa sarâyı ve Cemâlîzâde sarâyı ve Kara Osmân Ağa sarâyı ve Hısım Mehemmed Ağa sarâyı ve Hısım Hasan Ağa kâşânesi ve Bıçakçızâde hânedânı ve Paşozâde beyti ve Sipâh Ağası âsitânesi niçe yüz sarây-yı zîbâlar vardır. Netîce-i merâm şehir kethudâsı defteriyle cümle bin yüz elli aded sarây ve hânedânlar ve büyût-ı ra‘nâlar vardır. Mâ‘adâları yine bâğçeli vasatu’l-hâl kimesnelerin büyût-ı râhatlarıdır.

Ammâ cemî‘i hânedânlarının kapuları subh u mesâ küşâdedir. Hattâ niçe kapular üzre bu Arabî ebyât celî hatt ile tahrîr olunmuşdur. Beyt:

Sabâhuke makrûnün bi-izzin ve devletin

Ve bâbüke meftûhün li-ehli’l-hevâyici

deyü niçe dervezelerin atebe-i ulyâları üzre tahrîr olunmuşdur.

Ve niçe sarâyın dîvânhânelerinde bu ebyât tahrîr olunmuşdur:

Şerefü‘l-beyti bi-ehlihi,

Ve şerefü ehlihi bi-sehâ’ihi.

Niçe bin bunun emsâli ebyâtlar terkîm olunmuşdur. Bu ebyâtlar mazmûnu üzre bu şehirde kapuların kapamak ve hânedân sâhibi başlı başına müsâfirsiz hüddâmlarıyla ta‘âm yemek gâyet ayıbdır. Anıniçün elbette her hânedânda âyende vü revende müsâfirîn eksik değildir.

Ve her dergâhda bu kadar müsâfirîn atıyla ve hüddâmlarıyla bir ay yatup kalksa istiskâl etmezler. Yıl başında bulunursa hâline münâsib elbette ıydiyye bir kisve verirler. Bu hüsn-i hâlleri kırk yıldan berü bir diyârda görmedim. İllâ Şâm Tarabulusu’nda Yeniçeri Ağası Hızır Ağa’da gördüm, bir de bu Elbasan’da gördüm.

Der-aded-i esmâ-i müzeyyenât-ı mahallât: Bu varoş-ı irem cümle on sekiz aded mahalle-i müslimîndir. Ve cümle on aded mahalle-i Rûm ve Arnavud ve Latin keferesi mahallâtları vardır. Ammâ aslâ Yahûdî ve Freng ve Ermenî ve Sırf ve Bulgar ve Voynuk kefereleri yokdur. Lâkin ticâret tarîkıyla gelüp hânlarda meks edüp yine giderler. Yohsa “Tavattun edelim” deyü kalırlar ise o ân amân u zamân vermeyüp katl ederler, tâ kadîmden böyle göre gelmişlerdir. Evvelâ (–) mahallesi ve

………………(1 satır boş)………………..

meşhûru bunlardır.

Der-beyân-ı aded-i cevâmi‘hâ-yı selâtîn-i Âl-i Osmân sâhibü‘l-hayrât

Cümle kırk altı aded mihrâbdır. Cümleden kadîm Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî câmi‘idir kim kal‘a kapusu üzre fevkânî vâki‘ olup cemâ‘at-i kesîreli câmi‘-i kadîmdir.

Ve kal‘a ortasında *[365b]* Gâzî Sinân Paşa câmi‘i tahtânîdir, ammâ binâ-yı azîm ve atîkdir. Ve çâr-kûşe dîvârlarının taşra rûy-i dîvârında bir nokta konacak kadar hâlî yer yokdur. Cümle ebyât-ı eş‘âr-ı kasâ’id ve hadîs ve müfredler tahrîr olunmuş kim Rûm u Arab u Acem seyyâhânlarının birer kıt‘a hüsn-i hatları var kim yüz mücelled kitâb olur, zîrâ niçe bin şu‘arânın bu câmi‘-i kadîm menzilgâhıdır. Anıniçün herkes teberrüken birer gûne kalem ile arz-ı ma‘rifet edüp niçe kerre yüz bin âsâr terkîm eylemişler, zîrâ gâyet musaykal ve mücellâ ve müşa‘şa‘ dîvâr. Hattâ hakîrin her vardığım kurâ ve kasabâtlarda ve bir cem‘iyyet-i kübr[â] olacak yerde birer âsâr tahrîr etmek de’b-i kadîmim olmağile bunda dahi hakîr küstâhâne bir ebyât tahrîr edüp,

Ketebehu seyyâh-ı âlem Evliyâ.

Sene 1081.

deyü tenmîk etdik. Her şehre ale’l-ittifâk cemî‘i müverrihîn esmâ tevzî‘âtına bir isim komuşlar. Bu şehr-i Elbasan’a “Dâr-ı şu‘arâ” deyü tesmiye etmişler.

Ve bu kal‘a içre bu Sinân Paşa câmi‘i cemâ‘at[i] çok ma‘bedgâh-ı rûhânîdir, ammâ içinde leb-ber-leb Venedik’in Kotur kal‘asına gitmek içün asker-i İslâm beksumâtı me[m]lûdur. Hattâ Manya muhâfazasına giden asker-i İslâma bundan bin kantâr beksumât Dırac’a arabalar ile gidüp andan gemilerle Manya’ya gitdiler.

Andan Uzun çârsû içinde Hasan Balızâde câmi‘i kapusu üzre târîhi budur. Târîh:

Yapup Hasan Balızâde Hudâyçün,

Bu beytullâh çûn mânende cennet,

Bi-hamdillâh tamâm etdi bu hayrı,

Kabûl ede bi-hakk-ı Zât-ı Vahdet,

Ne devletdir bu kim tâ rûz-ı mahşer,

Diyeler rûz [u] şeb rûhuna rahmet,

Manastırî Leâlî dedi târîh,

Zehî oldu ibâdetgâh-ı ümmet.

Sene 1017.

Andan Tahıl bâzârında Bıçakçızâde (–) Ağa câmi‘i, aceb mevzûn minâreli bir câmi‘-i cedîd-i zîbâdır.

Andan Tavşan câmi‘i, mahbûb musanna‘ câmi‘-i pür-envârdır.

Andan Mahkeme kurbunda Sinân Beğ câmi‘i, cemâ‘at-i kesîreye [mâlikdir]. Meşhûr ma‘mûr bildiğimiz cevâmi‘ler bunlardır.

Der-vasf-ı ma‘bedgâh-ı mesâcid-i mahallât: Cümle yigirmi aded mahalle zâviyeleri ve buk‘aları ve mezkitleri eynelerdir. Evvelâ (–) mescidi (–) (–) (–) (–) (–) (–). Bunlar meşhûrdur.

Der-ilm-i dâru’t-tefsîr-i âlimân-ı âmilân: Cümle (–) aded medrese-i tâbilândır.

Cümleden (–) (–) (–) (–) (–).

Der-aded-i dâru’l-hadîs-i muhaddisân-ı peygamberât: Cümle (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-defter-i dâru’l-kurrâ-i huffâzân-ı mücevvidân: Cümle (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-mekteb-i sıbyân-ı ebcedhân-ı tıflân: Cümle (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-tekye-i erbâb-ı tarîk-i Âl-i Abâ-yı dervîşân: Cümle on bir aded hânkâh-ı fakîrândır. Cümleden kal‘a içinde Sinân Paşa’nın tekye-i Halvetî‘si bir şehirde yokdur. Fukarâsı ve evkâfı çokdur. Ve anda Hunkâr câmi‘i tekyesi, fakr [u] fâka sâhibi çille-i merdân sâhibi ârif-i billâh terk [ü] tecrîd cânları var. Andan Hacı Hasan tekyesi, bir hânkâh-ı fukarâdır kim niçe riyâzet-keş halkdan münzevî kûşe-nişîn merdleri var. Kendü der[d]leriyle ciğer-hûn ile tevhîd-i erreye meşgûllerdir. Andan

………………(1 satır boş)………………..

ma‘rûf-ı benâm tekyeler bunlardır.

Der-me’kel-i dâru’z-ziyâfât-ı imârât: Cümle üç aded me’kel-hâne-i müsâfirîndir kim subh u şâm bay u gedâya ve pîr [ü] cüvân ve gebrâ vü tersâ vü muğâna ni‘metleri mebzûldur. Evvelâ Hunkâr imâreti ve Sinân Paşa imâreti ve Tekye imâreti var. Bunlar meşhûr imâretlerdir.

Der-kâ’ime-i hân-ı hâcegân-ı tüccârât: Cümle on bir aded hânlardır. Evvelâ (–) hânı,

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-şerh-i çârsû-yı bezzâzistân: Cümle tokuz yüz aded sûk-ı sultânî dekâkînleridir. Gerçi bir şâhrâh üzre değildir ammâ her tarîk-i âmmda olan dükkânları tertîb üzre binâ olunmuş ma‘mûr u müzeyyen ve pâk ü pâkîze ve üzerleri örtülü sâyedâr çârsû-yı bâzâr-ı hüsndür. Cümleden sarrâchânesi ve gazzâzhânesi ve zergerân çârsûsu şîrîndir.

Ve yedi aded kahvehâneleri var kim gûyâ her biri birer gûne münakkaş nigârhâne-i Çîndir kim cemî‘i erbâb-ı ma‘ârif ehl-i dil şu‘arâlar anda mevcûdlardır. Eğer bu kahâvîlerin her birin mâ-vaka‘ları üzre tahrîr etsek tatvîl-i kelâm olur.

Ammâ bu şehrin âbâdânına göre kârgîr binâlı bezzâzistânı yokdur, ammâ cemî‘i dünyâda olan eşyâ-yı z[î]-kıymet ***[366a]*** la‘l yâkût ve elmâs ve zümürrüd ve dîbâ ve şîb ü zerbâf ve kâmhâ-yı dârây ve niçe bin gûne akmişe-i fâhireler mevcûdlardır.

Der-kâr [u] kisb-i ehl-i işgâlât: Cemî‘i ehl-i sanâyi‘ ve erbâb-ı hıref mevcûddur, ammâ gazzâzları ve Arnavud kalkancıları ve okçuları ve yaycıları gâyet çokdur. Ve gâyet memdûh âlât-ı silâh işlerler. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-şinâh-i ulemâ-yı ebdân-ı hâzikân: Cümle kırk aded tabîb-i nabbâzı vardır, ammâ cümleden Frankul Latin ilm-i nabzda yegâne-i asrdır. Ve Hakîm Muhyî Çelebi, gûyâ Mesîh-i Enfâs’dır. Ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-kâmil-i sâhib-i nazar kehhâl-ı üstâdân: Cümle üç aded kehhâllardır, ammâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-medh-i cerrâh-ı fassâdân-ı âmilân: Gerçi ilm-i cerâhatde çok kimesneler vardır ammâ cümleden (–) (–) (–) üstâd-ı müsellemdir.

Der-vasf-ı rûz-ı bâzâr cem'iyyet-i âdemiyân: Bu şehr-i Elbasan içre her bâzâr günleri bir germiyyet-i cem'iyyet-i kübrâ bâzâr olur kim bu şehrin cânib-i erba'asındaki kurâlardan ve kasabât u kılâ' u şehirlerden niçe bin aded sığâr u kibâr ve avret u oğlan gelüp bu şehir içi âdem deryâsıyla mâl-â-mâl olup omuz omuzu sökmeyüp cemî'i mahbûb u mahbûbeler arz-ı cemâl edüp bî-dirîğ ve bî-bâk ü bî-pervâ seyr [ü] temâşâlar olunup gizli metâ'ların bey' u şirâ ederler, ammâ taşra köylerden ol kadar bedr-i münîr-i tal'at Arnavud kızları gelir kim gûyâ her biri bir bânû-yı perî-peyker ve melek-manzar duhter-i pâkîze-ahterler gelir.

Hulâsa-i kelâm her bâzâr günleri bu Elbasan şehri benî âdem ile pür olup cemî'i kâlây metâ' ile bu şehir bezenüp cümle Rûm diyârının ve cemî'i Arnavudistân'ın gelincik çârsûsu olur.

Ve cemî'i çârsû-yı bâzâr sokakları serâpâ kaldırım döşeli olup iki tarafındaki yaya kaldırımlarının kenârlarından birer gûne lezîz âb-ı hayât sular cereyân edüp cemî'i şâhrâhları sular pâk eder.

Husûsan Çukacılar çârsûsunda ve Okçular ve Yaycılar ve Bıçakçılar ve Kılıççılar çârsûları içre yollar üzre sıra sıra dikilmiş tut ağaçları ve serâmed çınâr-ı müntehâlar ve bîd-i ser-nigûnlar ve niçe bin gûne üzüm ağaçları tertîb üzre yollarda dikilüp şehir içi dıraht-ı sâyedârlar ile müzeyyen olup cümle bâzâr halkı ol dırahtların zıll-ı himâyelerinde oturup metâ'-ı nâdirelerin fürûht ederler.

Ve gayri çârsûlarda dahi gûnâ-gûn dırahtlar dikilmişdir kim cümle dükkân ahâlîlerine mezkûr şecerler sâyebânlar olup aslâ çârsû-yı hüsne güneş te'sîr etmez. Gûyâ bu şehir Macaristân'ın Kurs vilâyetinde hemân Kaşa şehri gibi bâğ-ı İremdir.

Der-sitâyiş-i hammâmât-ı râhat-ı cân: Cümle üç aded hammâm-ı dilsitânları var. Evvelâ biri kal'a içinde şark tarafındaki kal'a kapusunun iç yüzünde Sinân Paşa hammâmı, kâr-ı kadîmdir. Ve âb [u] hevâsı ve binâsı gâyet latîfdir. Suyu handak üzre cisir ile taşradan gelir. Andan taşra varoşda Çârsû hammâmı vâsi' ve hoş-binâ ve pâk ü pâkîze mahbûb hüddâmları ve bısâtları var. Andan,

………………(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı aded-i hammâmât-ı mahsûs-ı kibâr [u] a'yân: Be-kavl-i şehir kethudâsı "Bu şehir içre yüz altmış aded sarây hammâmları vardır" deyü ferah kesb ederler.

Der-fasl-ı enhâr-ı zülâl-i âb-ı hayvân: Bu şehir içre cereyân eden nehr-i Uşkumbi tâ Görice ve Lankada dağlarından gelüp niçe bin aded bâğları ve müşebbek bostânları rey edüp niçe bin âsiyâblar çevirüp bâlâda tahrîr olduğu üzre Bundukanî körfezi içre (–) kurbunda mahlût olur, ammâ şehrin etrâfında olan dağlardan niçe yüz aded uyûn-ı câriyeler cereyân edüp şehrin etrâfında olan niçe bin aded cinîn-i gaytânları rey etdiklerinden mâ'adâ her hânedânlarda birer ve ikişer aded âb-ı revânlar cereyân etdiklerinden mâ'adâ,

Der-aded-i çeşme-sâr-ı âb-ı hayât: Bu şehir içre cümle dörd yüz otuz aded çeşme-i cârîler vardır. Cümleden handak kenârında İslâmbol'da Sultân Ahmed Hân'ın Atmeydânı'ndaki yeni câmi'ini binâ eden mi'mârbaşının bu şehir içre kırk aded çeşme-i âb-ı hayâtları vardır. Cümle çeşme-sârların kemerleri üzre kâşî-i çînde tahrîr olunan târîh budur:

Hazret-i mi'mârbaşı oldurur bir rûy-i pâk,

Deh düşüp târîhini dedi Hüseynî hakîr,

Aşkına geldi Muhammed Mustafâ'nın mâ-i pâk.

Sene (–).

Diğer târîh: Bir çeşmesinin târîhi "Nâb-ı pâk" vâki' olmuşdur.

Ve Bıçakçızâde çeşmesi ve Cemâlî çeşmesi ve Vâ'ız aynı vardır. ***[366b]***

Der-kayd-ı hân-ı gurebâ-yı mücerredân: Cümle tokuz aded bekârhâne odaları var kim içinde ehl-i sanâyi' garîbü'd-diyâr kimesneler kâr edüp işlerler.

Der-reng-i rûy-ı pîr [ü] cüvân: Hevâsının letâfetinden pîr-i nâ-tüvânları zinde olup yüz yaşında iken yüzleri humret üzre olup tâzeleri hem-çünân eylecedir.

Der-medh-i sıfat-ı mahbûb [u] mahbûbân: Mahbûbu ve mahbûbeleri eyledir kim her biri hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde olup hâllerinin her dânesi hâl-i Hâşimî-vârdır.

Der-esmâ-i eşrâf kibâr a'yân: Cümleden velîni'metimiz Cemâlîzâde ve Hısım Mehemmed Paşazâde ve Bıçakçızâde ve Çavuşzâde ve Dizdâr Ağa, bunlar meşhûr a'yândır.

Der-menâkıb-ı sulehâ-yı meşâyihân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-şi'r-i güzîde-i musannifîn-i şâ'irân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-nâmhâ-yı ihvân-ı hoş-sohbet yârân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-sâhib-i hâl-i ehl-i tarîk-i mecâzibân:

………………(2/3 satır boş)………………..

Der-kabâ-yı eşkâl-i ricâl-i merd-i meydân: Cümle halkı çuka ferrâce ve dolamalar geyüp sarık sararlar. Tâzeleri kırmızı arakiyye ve bağır yeleği ve kopçalı çakşır ve Kubâdî pâbuç geyerler.

Der-lisân-ı ıstılâhât-ı merd-i sühandân: Cümle Arnavudca kelimât edüp ekseriyyâ fasîh Türkî bilüp ulemâsı Fârisî-hânlardır. Tüccârları Rûmca ve Frengce dahi bilirler.

Der-nâmhâ-yı delîrân-ı fetâ-yı şecî'ân: Ekseriyyâ isimleri Cemâlîzâde ve Kâsımzâde'dir, ammâ avânları Çelo [ve] Meto ve Paşo ve Afo ve Hamzo ve Koçı nâmlılardır.

Der-esmâ-i hüddâmân-ı halka-begûşân: Ekseriyyâ kölelerinin esmâları (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-libâs-ı gûnâ-gûn-ı bintân-ı nisvân: Ekseriyyâ hâtûnlarının libâsları çuka ferrâceler ve yassı başlı takyeler üzre beyâz dülbend örtüp gezerler.

Der-esmâ-i havâtîn-i kavm-i zenân: Ekseriyyâ havâtînlerinin isimleri Selîme ve Sâlime (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-benâm-ı cevâriyegân-ı ehl-i ısyân: Ekseriyyâ karavaş halâyıklarının esmâları Canısı ve Hanifi (–) (–) (–) (–) (–).

Der-binâ-yı ibret-nümâ-yı amâristân-ı âbâdân: Evvelâ Elbasan kal'ası gâyet musanna'dır. Ve câmi'leri ve zîr-i zemînde su yolları ve serâmed minâre ve hânları metîn binâlardır.

Der-medh-i hevâ-yı hûb-ı câvidân: Âb [u] hevâsı ve binâsı memdûh-ı âlem olup sayf [u] şitâsı dâ'imâ i'tidâl üzre olup halkı ten-dürüstlerdir.

Der-aded-i çâh-ı âb-ı hoş-güvâr-ı hânedân: Cümle şehir içre be-kavl-i şehir kethudâsı iki bin altmış aded âb-ı hayât su kuyuları vardır kim kullanırlar.

Der-hisâb-ı ekâlîm-i arz-ı beled-i şehristân: Be-ilm-i usturlâb bu şehir iklîm-i râbi'de bulunup arz-ı beledi (–) dir. Tûl-ı nehârı (–) (–).

Der-kavl-i müneccimân-ı tâli'-i amâristân: Bu şehrin tâli'-i imâreti be-kavl-i kühhân-ı kudemâ burc-ı mîzân beyt-i zühre ve hevâ'îde bulunup halkı mesrûrdur.

Bî-medh-i kenîse-i râhibân-ı kıssîsân: Bu şehir içre cümle (–) aded kenîseler vardır. Evvelâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-fasl-ı hubûbât sebzevât mahsûlât: Her gûne mahsûlâtları olur, ammâ dânedâr buğdayı ve darısı ve arpası ve mercümeği (–) bî-hisâb olur.

Der-ni'met-i uzmâ-yı envâ'-ı me'kûlât: Evvelâ beyâz çöreği ve bahârlı ve şekerli firançile çöreği ve nohudlu simidi ve kırk gûne ta'âmı memdûhdur.

Der-sun'-ı Hudâ güzîde-i fevâkih-i müsmirât: Evvelâ bir vukıyye gelir emrûdu ve elması ve âbdâr kirazı ve ayvası ve kızılcığı ve kestânesi meşhûrdur.

Der-gûnâ-gûn-ı cân-perver-i meşrûbât: Evvelâ la'l-gûn bâdesi ve hardâliyye ve reyhâniyye müsellesi ve vişnâbı ve bal suyu ve bozası memdûhdur.

Der-cüsûr-ı memerr-i nâs ve cemî'i hayvânât: Evvelâ şehir içre cereyân eden nehr-i Uşkumbi üzre haşeb cisri gâyet musanna' evkâf-ı azîmdir.

Der-ta'dâd-ı bâğ u besâtîn-i hadâ'ikât: Be-kavl-i bâcdâr "Bu şehir etrâfında yigirmi bir bin bâğ u bâğçe dölüm hakkı verir" deyü nakl etdi, ammâ çoğu mu'âfdır.

Der-musallâ-yı ibâdetgâh-ı erbâb-ı hâcât: Bir müferrih namâzgâhdır kim duhâvî yeşil katîfe gibi çemenzârda elli yedi ad[ed] servi-i serâmedler ile müzeyyen ibâdetgâhdır.

Der-sitâyiş-i mesîregâh-ı kibâr-ı ağavât: Bu Elbasan şehrinin enderûn [u] bîrûnu cümle teferrücgâh ârâmgâh yerlerdir, ammâ hâss u âmmlara mahsûs olmuş çemenzâr u

lâle‘ızâr yetmiş yerde merâmgâh mesîregâhları var. Cümleden şehir hâricinde **Lonca Köşkü** nâm olan yerde her gün ba‘de’l-asr şehrin cümle ahibbâ ve dostân âşıkân [u] ma‘şûkânları bu çemenzâr hıyâbân dırahtistân fezâsında köşe be-köşe herkes âşinâları ile gûnâ-gûn cilveler ederler. Gâyet latîf mecma‘u’l-irfân yeridir.

Ve **mesîregâh-ı Aynu’l-hayât:** Şehrin cânib-i şimâlindeki bâğlı bayırlar dâmeninde bir şarâb-ı tahûr sâfî kaynağı kenârında havuz ve selsebîl ve şâzrevânlı ma[k]sûreler ve çemenzâr soffalı yerdir.

Ve **teferrücgâh-ı Büzürg seng:** Şehrin kıble tarafı hâricinde nehr-i Uşkumbi suyu aşırısında bir dırahtistân nahlistân gül-i ***[367a]*** gülistân hıyâbânistân içre bir çemenzâr-ı vâsi‘ fezâda Büzürg seng nâmıyla meşhûr-ı âfâk bir nazargâh-ı uşşâkdır, ammâ Arnavud kavmi lehçesiyle bu mesîregâha Bozeşek derler. Galat-ı meşhûr evlâ olup böyle kalmışdır, ammâ aslı Büzürg seng’den galatdır. Meselâ bu çemenzâr mesîregâhın tâ ortasında bir ulu kaya vardır. Anıniçün Büzürg seng deyü şöhre-i şehr olmuş bir temâşâgâhdır kim Rûm u Arab u Acem’de misli yok bir nazargâh-ı Hudâ‘dır kim evc-i âsımâna ser çekmiş niçe yüz aded bir kâ’ide ve tertîb dikilmiş dıraht-ı müntehâlardan çınâr ve kavak ve meşe ve pelid ve servi ve bîd-i ser-nigûnlar ile müzeyyen olmuş cânib-i erba‘ası gül-i gülistân ve bâğ u bostân hadîka-i cinânlı bir mesîregâhdır kim gûnâ-gûn maksûreler ve nişîmen soffalar ve niçe fıskiyye ve havuz ve şâzrevân fevvâreler pertâb edüp cereyân etmede.

Ve niçe matbah-ı Keykâvuslar ve müte‘addid kilâr ve hücreler ile ârâste ve gûnâ-gûn kameriyye ve dikkeler ile pîrâste olmuş merâmdır. Ve her fevvâreleri çınârların haşeblerine erer âb-ı hayâtdan nişân verir âb-ı şâzrevânlardır.

Ve niçe bin aded pençe-i âfitâb mahbûb-ı cihân gül-fem ve la‘l-gûn kiraz dudaklı kerûbiyân sıfatlı dilberânlar içün uşşâk-ı müştakân hezâr hezâr nâle vü efgân edüp hezârân hezârı nağamât etmeden ferâğat etdirüp her uşşâk andelîb-âsâ nevâsâz ü hânendelikler ile hoş-elhân ve asvât-ı hazîn etdiklerinde bülbülân-ı çemenistân dembeste ve hayrân olurlar.

Her tarafda köşe be-köşe cemî‘i uşşâkân ma‘şûkânlarıyla cilveler edüp bir hây hûy tarab ve ayş [u] ışretler olur kim gûyâ rûzları rûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhî olup şeb [ü] rûz Hüseyin Baykara meclisleri olur. Ve her tarafda gûnâ-gûn hânende ve sâzende ve mutrıbân ve meddâhânların ser âğâze-i hengâmelerinden cemî‘i hezârân hâmûş-bâş olup dem çekmezler.

Ve bu mesîregâh meydânında olan Büzürg seng ya‘nî ulu kayanın altından bir âb-ı hayât su kaynayup pertâb edüp çıkar kim gûyâ turna gözü gibi billûr-vâr şa‘şa‘a verir. Cemî‘i zamânda eyle hayât-ı câvidânî zülâli gibi cereyân etmededir.

Mâh-ı Temmûz-ı rûz-ı nevrûzda değme uşşâk bu ayn-ı zülâlin içinden üç kıt‘a taş çıkarmağa cür’et edemez, meğer bir âşıkın ma‘şûkası “Gir şu suda gasl eyle” deyü fermân ede, ol zamân suya girmek mukarrerdir, ya‘nî tâ bu mertebe bürûdet üzre halk olunmuş âb-ı zülâlden nişân verir şarâb-ı tahûrdur.

Ve bu mesîregâha şehirden ve etrâf [u] eknâf kurâ ve kasabâtlarından niçe bin a‘yân-ı kibârlar hayme vü hargâhlarıyla gelüp niçe bin aded külbe-i ahzânlar binâ olunup yılda bir kerre bir cem‘iyyet-i kübrâ bir âdem deryâsı bâzârı olur kim bunun dahi vasfında diller lâldir, gûyâ hemân Dolyan ve Maşkolor ve Alasonya ve Mizistre panayurıları gibi bâzâr-ı

azîm durup ol kadar bey‘ u şirâ olur kim on gün on gecede beş Mısır hazînesi mâl cem‘ olup niçe hazîne mâl itlâf olup ahâlî-i Elbasan bundan zevk u safâlar edüp felekden sehelce kâm alup geceleri Kadr, rûzları rûz-ı ıyd-ı adhâ olup sohbet-i hâssu’l-hâss olur. Andan mesîregâh-ı

………………(1.5 satır boş)………………..

Niçe teferrücgâhları var ammâ bunlar meşhûrdur.

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Elbasan

Evvelâ bu şehrin cânib-i erba‘asındaki yollar ile gelirken bu Elbasan şehrinin aslâ amâristân imâretleri tâ şehir içre girmeyince bir alâmet görünmez. Hemân eflâke ser çekmiş dıraht-ı müntehâlar içre ve bâğ u bâğçeler içre pinhân olmuş bâğ-ı İrem-misâl bir şehr-i azîmdir. El-hâsıl bu şehr-i ma‘mûre-i kadîm mecma‘-ı ulemâ ve menba‘-ı fuzalâ ve mesken-i şu‘arâ ve iklîm-i acîbe vü garîbedir. Ulemâ ve zurefâları ulûm-ı kesîreye ve fünûn-ı garîbeye mâliklerdir.

………………(6.5 satır boş)……………….. ***[367b]***

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı merâkıd-ı pür-envâr kibâr-ı evliyâullâh-ı şehr-i Elbasan

Evvelâ kal‘a handakı mukâbelesinde Çelebi Efendi merhûm kabr-i şerîfi seng-i mezârındaki celî hatt-ı müzehheb ile tahrîr olunan târîh-i musanna‘dır:

Devr-i âlemden eğer şükr sana eğer âh,

Hiç mümkin mi ki tağyîr oluna hükm-i İlâh,

Dediler hâl-i firâkında ahibbâ târîh,

Göçdü âh kevn-i fenâdan Çelebi tâbe serâh.

Sene 1027.

Târîh-i türbe-i Vukıyyezâde:

Dirîğ eyledi târâc-ı mülk-i ma‘rifeti,

Hemîşe böyle sitemhîz olur felek dâdâ,

Efendiler bu du‘â ile diyelim târîh,

Vukıyyezâde’ye Hak rahmet eylesün ebedâ.

Sene 1074.

Târîh-i meşhed-i Yahyâ Beğzâde:

Yahyâ Beğzâde ubûdiyyet ile sâlih idi,

Rûhuna rahmetini eyle atâ yâ Ma‘bûd,

Bu du‘â ile İlâhâ dedi Rûmî târîh,

Cennet-i Adn ola lütfunla makâm-ı Mahmûd.

Sene 1073.

Andan târîh-i tâ‘ûn:

Dedi Zevkî bî-safâ târîh,

Kıldı vîrân şehri tâ‘ûn âh. Sene (–).

Bu târîh Sinân Paşa câmi‘i dîvârında merkûmdur.

Târîh-i merkad-i Hasan Şâh der-bahr-i müstezâd:

Ger evc-i semâye eresin ka‘r-ı semekden,

Hiç umma emânî

Kim arz [u] semâvâta gelen ins ü melekden,

Hep olmada fânî

Gûş eyleyecek dedi Hilâlî bu beyti,

Hem ola bu târîh

Câm-ı eceli içdi Hasan dest-i felekden,

Sûy-i du cihânı.

Sene 1072.

Ve niçe bin böyle musanna‘ târîhler cemî‘i hân u câmi‘ ve mesâcid [ve] medreselerde manzûrûmuz olmuşdur, ammâ tahrîrinde aczimiz olup seyâhatimize mâni‘ olur ve tatvîl-i kelâm olmasın içün bu kadar ile iktifâ etdik.

Ve merkad-i pür-envâr Emîr Sultânlar, kal‘a içinde Sinân Paşa tekyesinde medfûnlardır kim ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır.

Andan eş-Şeyh-i İlhâm Sultân ziyâreti. Andan eş-Şeyh kutb-ı âfâk mahbûb-ı ale’l-ıtlâk âşık-ı Hayy-ı vedûd ya‘nî eş-Şeyh Dede Maksûd, hâlâ vücûd-ı şerîfleri Ebü‘l-feth asrından berü kabr-i münevveri içre bir seccâde hırkasıyla dest-i şerîfinde tesbîhiyle vücûdu ter ü tâzedir deyü nakl etdiler. *Rahmetullâhi aleyhim ecma‘în.*

Der-beyân-ı ecdâd-ı kadîm kavm-i Ârnâbûd, ya‘nî kabr-i Cebel-i Elheme-i nâ-mahmûd

Elbasan şehri hâricinde (–) (–) nâm mahalde (–) (–) bir mesîregâh yerde medfûndur kim cemî‘i Arnavud kavimleri “Cedd-i ızâmımızdır” deyü ziyâret ederler. Kabri üzre zamân-ı kadîm üzre iri taşlar komuşlardır. Niçe bir kerre münâsebetile ahvâli terkîm olunmuşdur, ammâ şimdi bu mahalde medfûn olduğiyçün bir şemme sergüzeşt-i firârın tahrîr edelim.

Bu Cebel-i Elheme bizzât kavm-i Kureyş‘den Hazret-i Risâlet-penâh’ın sahâbe-i kirâmından olup Tebük ve Uhud ve Tâbût ve Hayber ve Bedr-i Huneyn gazâlarında bile olup niçe gazâlar edüp huzûr-ı Resûl-i Kibriyâ‘ya niçe kerre baş ve diller getirir bir gâzî ve şecî‘ ve tüvânâ mîr-i Arab imiş.

Ba‘dehu Hazret-i Ömer hilâfetinde bir şeyhü‘l-Arab’ın ya hatâ’en ya kasden gözün çıkar[up] şeyhü‘l-Arab dahi bir gözü çıkmış gözün eline alup huzûr-ı Hazret-i Ömer’e gelüp,

“Yâ Ömer, emir şer‘-i Resûl-i mübînindir. Gözüm yerine Cebel-i Elheme’nin gö[zü]n

isterim” dedikde Cebel’i Hazret-i Ömer huzûruna da‘vet edüp su’âl olundukda Cebel eydir:

“Yâ Ömer, kendü kabîlemden bir Arab’ımın gözüdür, ben çıkardım” dedikde ıkrârı sicill-i şer‘a tescîl ü terkîm olup sûre-i (–): [115] Nass-ı kâtı‘ı fehvâsınca Cebel-i Elheme’nin gözü çıkması fermân olunca Elheme ilhâm-ı nâ-şer‘î ile rızâ vermeyüp âr-nâ-bûd edüp cümle ta‘allukât oymağıyla firâr edüp doğru Kayser-i Rûm Hırkîl’e gelir.

Andan Cebeliyye dağların amâr etdiğinden Cebeliyye derler. Anda dahi Hazret-i Ömer Kudüs’ü feth edince duramayup gemilere süvâr olup İşpanya kralına dahl düşüp İşpanya dahi dest-i hükmünde olan Arnavudluk olan Avlonya ve Delvinye hâklerinde Dukat ve Podgorad ve Ferengis dağların Cebel-i Elheme’ye temlîk verüp arz-ı hâliye iken az zamânda mesken [ü] me’vâ edüp Freng ile [i]htilât ederek Arab lisânından Arnavud lisânı peydâ edüp tenâsül bularak hâlâ ibtidâ vatan edindikleri yere Kuryeleş dağı derler, zîrâ bunların aslı kabâ’il-i Arab’dan Kureyşîlerdir. Anıniçün Arnavud tâ’ifeleri,

“Biz ashâb-ı güzîn evlâdlarından Kureyşîleriz” deyü tefâhür kesb ederler.

Lâkin Cebel-i Elheme muhakkak İslâm üzre merhûm oldukdan sonra vasiyyeti üzre bu hıyâbânda defn olunup ba‘dehu evlâd-ı evlâdları Freng-i bed-reng ile kız verüp kız aldıklarından bir fırkası Freng olup kitâbı olmamak ile Ki[li]mente ve Karadağlar ve Kuryeleş ve Porgonat ve (–) dağlarının cümle Arnavudları kitâbsız kefereler olup şeb [ü] rûz yine akrabâları olan müselmân Arnavud ile şeb [ü] rûz ceng ederler ***[368a]*** ve esîr olur, tâ Ebü‘l-feth Gâzî‘ye gelince çok Arnavudistân kavmi mürtedler idi.

Ba‘de İskenderiyye ve Leş ve Ülgün ve Bar ve Leş ve Dırac ve Arnavud Belgradı ve bu Elbasan ve Avlonya ve Delvinye kal‘aları cümle dest-i Âl-i Osmân’a girüp Arnavudistân cümle İslâm ile müşerref olup ancak Kilimente ve Karadağlar ve Kureyleş ve niçe dağların kefereleri isyân üzre geçinirler,

“Cebel-i Elheme hâşâ bizim mezhebimiz üzre mürtedd oldu” derler. Ammâ *Tevârîh-i Tuhfe*‘de İslâm ile gitdiğine zâhib olup kaçan gözün çıkarmağa âr edüp firâr etdikde Kayser Hırkîl yanında iken kayser üzre cenge gelen sahâbe kayser keferelerinden baş kesse nihânîce ihsânlar edüp kendi kaysere imdâd etmeyüp cenge girmezmiş.

Andan ba‘dehu Kostantin’e gelüp anınla dahi Antakiyye üzre Arab cengine gidüp yine kefereye imdâd etmeyüp savaş-ı perhâş etmez imiş, ol ecilden Arnavudlar “Ceddimiz Cebel-i Elheme ashâb-ı güzînden olup İslâm ile merhûm oldu” derler.

Hulâsa-i kelâm Arnavud kavminin aslı kavm-i Kureyş‘den Cebel-i Elheme olup Hazret-i Ömer hilâfetinde Arnavudistân’ı amâr etmiş. Nev-peydâ keferesi bî-kitâb müselmânları pür-savâb bir alay gâziyân-ı mücâhidân hâzır-cevâb şecî‘ fetâlardır. *Ve’s-selâm.* (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Bu şehr-i müzeyyeni dahi seyr [ü] temâşâ edüp cümle ahbâb ile vedâ‘laşup yarar refîkler alup,

Ohri sancağına gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ *bism-i İlâh* ile Elbasan’dan çıkup cânib-i şarka (–) sâ‘atde Babya nâm yaylağın aşdık, ammâ ne acâ’ib şâhrâh olmuş. Meğer merhûm Beğko Paşa Rûmeli eyâletine

mutasarrıf iken Kotur Venediği kâfiri üzre sefere me’mûr oldukda bu yollardan balyemez toplar ve asâkir-i İslâmlar refâhiyyet üzre ubûr etsünler deyü bu yolları tathîr edüp cemî‘i çengelistân ve hıyâbân dağların meşeyistânların kırup cümle âteşe urup kayalara sar[p] sirkeler [dö]küp şâhrâhlar etmiş kim atlar ile cirid oynayarak ubûr etdik.

Aslâ haydud keferelerine bir kemîngâh yerler kalmayup emn [ü] emân üzre hamd-i Hudâ selâmetle 4 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Babya: Hâlâ bu derbend-i calenderi fermân-ı pâdişâhîyle emn [ü] emân edüp tathîrine me’mûr olmuşlar. Bir ma‘mûr Arnavud ve Rûm ve Bulgar keferesi köyüdür.

Andan yine şark tarafına azîm dıraht-ı müntehâlar ve kûh-ı Bîsütûn-misâl evc-i âsımâna ser çekmiş kayalar üzre cereyân eden âb-ı hayâtlar içerek ve tathîr olmuş yollar ile geçerek 4 sâ‘at gidüp,

Karye-i Çura: Bu dahi derbend içün mu‘âf [u] müsellem olmuş kefere köyüdür.

Andan yine cânib-i şarka 8 sâ‘at gidüp Elbasan suyun bir dahi geçüp andan Domuz ovasın dahi ubûr edüp,

Der-hudûd-ı sancağ-ı Ohri: Hemân Babya dağının garb tarafı Elbasan hâkidir. Bu şark tarafı teper aşağı Ohri livâsı hudûdudur.

Ba‘dehu bu mahalde **Koca yaylası**n baş aşağı şark tarafına 5 sâ‘at enüp Ohri gölün şark tarafımıza alup Ohri gölü kenârınca çemenzârlı ma‘mûr fezâları geçüp,

Evsâf-ı kal‘a-i bend-i mâhî Üstürka

Zamân-ı kadîmde Ohrin nâm kralın sayd [u] şikârgâhı olmak içün Üstü[r]ka nâm bir v[ez]îri kal‘a inşâ eylediğiyçün anın nâmıyla müsemmâ olup Üstürka derler. Lisân-ı (–) de (–) demekdir.

Ohri gölünün boğazı üzre şehir içinde çâr-kûşe Şeddâdî binâ bir kal‘a-i ra‘nâ imiş. Gâzî Evrenos sene (–) târîhinde Destpot kralı oğlu elinden feth edüp bu kal‘ayı münhedim etmiş kim “Bir dahi küffâr istîlâ etmeğe tama‘ etmesin” deyü harâb etmiş.

Ba‘dehu Gâzî Evrenos bu kal‘a boğazından Ohri gölün karşu geçüp Poğradas şehrin ve Istarova şehirlerin harâb [u] yebâb eder. Küffâr yine askerin ardın almağiçün bu göl kenârında Üstürka kal‘asına gelüp görse kim kal‘a harâb olup mütehassın olacak bir cây-ı menâs yok. Hemân küffâr hâ’ib ü hâsir gerü dönüp Gâzî Evrenos selâmetle yine Ohri boğazın geçüp Üstürka kal‘asında karâr eder.

Ammâ hakkâ ki göl boğazında bir kal‘a-i zîbâ imiş, eğer amâr olsa göl boğazından karşu bir mahlûk-ı Hudâ ubûr edemezdi ve yine bir ferd-i âferîde geçemez gece ile kapuları kapanır.

Bu Üstürka kasabası ve kal‘ası Ohri sancağı hâkindedir, ammâ hükûmetinin salb [u] siyâseti ve cürm [ü] cinâyeti Ohri gölü emîni hükmünde olup maktû‘-ı kalem ve mefrûzu’l-kadem kırk yük akçe hâss-ı hümâyûn mâl-ı pâdişâhîli emânetdir kim gökde uçan ve yerde gezen ve gölde yüzen cemî‘i mahlûkât-ı mevcûdât emînin iltizâmında olup cümle kaçkın köleler ve cemî‘i yuvalar *[368b]* ve bâc u bâzâr ve aded-i ağnâm ve

ispençe ve kışla hakkı ve tütün hakkı ve dölüm hakkı ve beytü‘l-mâl ve hâss u harâc ve hâne-i avârız el-hâsıl cemî‘i tekâlîf-i örfiyye-i şâkkalar cümle Ohri gölü emîninin hükmünde olup Ohri beğinin aslâ alâkası yokdur. Büyük emânetdir kim iki yüz aded neferâtlarıyla bu hükûmeti fermân-ı pâdişâhiyle zabt [u] rabt-ı tasarruf edüp şeb [ü] rûz gölün etrâfların askeriyle dolaşup hıfz [u] hırâset edüp gölün etrâflarında sayd olunan mâhîlerin öşr-i sultânîlerin alup anın izniyle sayyâdlar balık sayd ederler. Eğer emîninin izinsiz bir kimesne nihânî bir şibr mâhî sayd ederse tecrîm edüp siyâsetler ederler.

Ve cümle Üsürka kasabasının(?) re‘âyâları ve yedi pâre köy re‘âyâları bu emîninin kabza-i tasarrufunda olup mu‘âf [u] müsellemlerdir kim mîrî balık sayd etmeğe me’mûrlardır. Her gece cümle re‘âyâlar on, on beş dâne kayıklara süvâr olup kayıklara meş‘aller yakup balık şebekeleri ve ıġribleri çeküp sayd etdikleri mâhîleri kayık kayık emîne teslîm ederler. Ol d[ah]i cümle Rûmeli’nden gelen bâzergânlara balıkları fürûht edüp anlar da[h]i tuz ile salamura edüp vilâyet vilâyet Ohri balığın götürürler.

Der-vasf-ı eşkâl-i buhayre-i Ohri

Ba‘zılar Ohri yazarlar. Vech-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–) dir. Bu buhayrenin girdâ-girdi kâmil on beş mîldir. Tûla mâ’il müsellesü’ş-şekildir kim kâmil yigirmi dör[d] sâ‘atde devr olunur bir âb-ı hayât şîrîn göldür. Bir kerre Tırhalalı Fâ’ik Paşa’nın şâtırbaşısı bahis ile devr etmişdir, ammâ ol gün gelemeyüp ba‘de’l-gurûb gücile gelüp bir günde serî‘an devr etmişdir. Etrâfında dörd pâre kal‘ası vardır.

Evvelâ biri bu Üstürka kal‘asıdır ve biri Poğradas kal‘asıdır. Cümleden büyüğü göl kenârında evce ser çekmiş kaya üzre Ohri kal‘asıdır kim gölün şimâl tarafına vâki‘ olmuşdur. Ammâ gölün cânib-i etrâfı gâyet ma‘mûr [u] âbâdân çiftlikler ile müzeyyen olmuşdur.

Ve bu buhayrede olan gûnâ-gûn mâ’ideler bir diyâr buhayresinde olmazdır. Bâhusûs yılan balığı misk [ü] amber-i hâm gibi râyiha-i tayyibesi vardır. Gayet semîn ve ter ü tâzesin tefne yaprağıyla kebâb edüp tenâvül edenin bedenine ol kadar kuvvet [ü] kuvâ verüp ol kadar mu[ka]vvîdir kim ehli ile pehlivân-âsâ güleş etse ehlini beş altı kerre yenüp altına alup galebeler ede, tâ bu mertebe şakankur-i berrî-misâl yılan balıkları olur. Ve ağrı hastalığına yeyüp başını tuzlayup balık başın kendü başında götürse bi-emrilleh ol âdem ağrı hastalığından halâs olur.

Ve uştuk balığı ve misarya balığı ve sazan balığı ve alabalığı, bunlar dahi lezîz mâ’idelerdir, ammâ niçe bin gûne mâhîleri olur ammâ bu mezkûr beş aded balıklarda bi-emri Hayy-ı Kadîr aslâ balık râyihaları yokdur.

Ve bu mâhîleri emîn ağa Üstürka kasabasının çak ortasında bir boğazda on iki aded göz ağaç cisir yüz elli adım tavîl bir cisr-i azîmdir, ol kantara-i tavîl üzre emîn ağanın sarây-ı azîmi büyük kazık direkler üzre binâ olunmuş hânedân-ı azîmdir.

Bu sarây ortasında cisr üzre bir ağaç kapu vardır. Her gece bu cisir kapusun pâsbân bevvâbânlar mesdûd edüp öteden beriye ve beriden öteye bir âdem ubûr edemez, zîrâ her gece bu cisir kapusu üzre tâ sabâha dek kırk elli aded pür-silâh dîdebânlar câsûsluk edüp keşik ya‘nî nevbet beklerler, zîrâ kaçkın köleler ve harâmîler ve kanlılar ve balık

uğrıları ubûr etmesin maslahatiyçün bu cisir üzre bu sarây kapusu binâ olunmuşdur.

Ve bu gölün ayağı tâ on konak Arnavudluk içinde İskenderiyye sancağında Leş kal'ası dibinde Körfez deryâsına Sincivan limanı içinde mahlût olur. Bir tarafdan aslâ geçit vermez. Ohri gölü bu vilâyet ortasında sedd olmuş bir buhayre-i azîmdir. Ve iki yerden dahi ayağında cisirleri vardır. Anda dahi emînin âdemleri bekleyüp âyende vü revendegânlardan bâc u bâzâr ve öşr-i mâhîler alup hükûmet ile kuş uçurmazlar, ammâ memerr-i nâs şâhrâh bu Üstürka cisridir. Bu kantaranın alt yanında niçe yüz aded balık dalyanları var kim ta'bîr olunmaz görmeğe muhtâcdır.

Ve bu cisrin altındaki gölü ayağı ol mertebe akar kim göz görmez. Yaz u kış nehr-i Dirava gibi dörd koldan akar aslâ eksilmez. Hikmet ol kim bu gölün içine azîm nehirler mahlût olmaz. Yine böyle iken sayf [u] şitâda bu gölün ayağı nehr-i Ceyhûn gibi akar. Ve garb tarafına cereyân edüp kasaba-i (–) uğrar. ***[369a]*** Andan (–) uğrar. Andan (–) uğrayup mezkûr Leş kal'ası dibinde Sincivan limanında Bundukanî körfezine munsabb olur bir âb-ı hayât göldür, ammâ yaz günleri gâyet ıssıdır, ammâ sehel bardakda durup kesb-i hevâ etse buz pâresi olur. Lâkin kaçan bu göl suyu ıssı oldukda ol zamân balıklar ziyâde sayd olunur.

Ve bu Üştürka kasabası Ohri kazâsı niyâbetidir. Ve göl kenârında bir kumsal yerde ve çemenzâr vâdîlerin düz yerinde cümle üç yüz aded kiremit örtülü kârgîr binâlı tahtânî ve fevkânî bâğ u bâğçeli âb [u] hevâsı latîf kasabacıkdır.

Cümle üç mahalledir ammâ Bulgar ve Rûm kefereleri çokdur. Ve cümle dörd aded mihrâbdır. Evvelâ çârsû içinde Ohrîzâde câmi'i, kurşum örtülü serâmed kubbe ve minâre-i bâlâlı câmi'dir.

Bir hânı ve bir imâreti ve bir medresesi ve bir hammâmı var. Cümle Ohrîzâde hayrâtıdır. Ve cümle üç aded mesâcidleri vardır. Ve cümle beş aded sağîr ü kebîr hân-ı mihmânsarâyları vardır. Ve cümle kırk aded dükkânları var ammâ bezzâzistânı yokdur. Hemân kifâyet mikdârı dekâkînlerdir.

Ve bu çârsû içinde gölden bir kol su dahi akar. Anın üstünde bir ağaç cisir dahi var. İmâret ve medresesinin pençereleri ol suya nâzır olup imâretin ta'âmın tenâvül edenler pençerelerde oturup kesb-i hevâ ederler.

Ve cümle şehrin ve gölün balıkçılar kayıkları bu şehir içre olan suda kayıkların limana bağlarlar.

Ve bu şehir içre yılda bir kerre panayur-ı azîm ya'nî bâzâr durup kırk elli bin âdem cem' olup on gün on gece bir hây hûy bâzâr-ı cem'iyyet-i kübrâ olur kim vasfında lisân kâsırdır. Şehir hâricinde cümle üç yüz aded panayır dükkânları vardır. Ve niçe bin dükkân dahi bâzâr mahallinde çalaş malaş palaşdan dükkânlar binâ edüp kâr [u] kisb edüp giderler.

Bunda a'yân-ı kibârdan hânedân sâhibi Halîl Ağa ve Ömer Ağa ve İmâm Efendi sofra sâhibi kimesnelerdir. Bunda dahi cümle ahbâb ile vedâ'laşup yarar refîkler alup Üştürka'dan cânib-i kıbleye göl kenârınca bâğlar ve bâğçeler geçüp ve Uştuk yaylağından enen âb-ı hayât su Ohri gölüne karışdığı mahalde Ohrîzâde'nin balık avlayacak dalyanın

geçüp bu mahalden tâ Ohri'ye varınca göl kenârınca sekiz bin adım kârgîr binâ beyâz taşlı vâsi' kaldırımdır, anı geçüp 3 sâ'atde,

Der-beyân-ı evsâf-ı dâr-ı mâhî, ya'nî kal'a-i hurrem-âbâd Ohri

Sebeb-i tesmiyesi (–) (–) (–) dir. Bânîsi be-kavl-i müverrihîn-i Latin ibtidâ Rûm pâdişâhlarında[n] Melik Rac'îm ibn Hazret-i Süleymân asrında Melik Rac'îm'in Ohri nâm bir hakîmi ilm-i hikmet ile bu kal'ayı binâ edüp niçe divelden divele intikâl etdiğin İslâmbol'u binâ eden Yanko ibn Madyan'ın karındaşı Yanvan ve müverrih-i Latin Ban bu kal'anın evsâf-ı imâretin gâyet mufassal yazmışlar, ammâ biz ihtisâr üzre güzer edelim. Çünki bu şehir bu Ohri buhayresi kenârında Medâyin ve Bağdâd ve Mısır ve Pozanta ve Makedonya ve Kavala ve Kostantiniyye kadar ma'mûr bender sevâd-ı mu'azzam olup balığın mahsûlât-ı menâfi'inden niçe yüz aded hazâ'in tahsîl olduğun yedi kral istimâ' etdiklerinde cümlesi birer yüzden tama'-ı hâmlara düşüp bu şehre niçe kerre her biri istîlâ etdiklerinden şehir harâba mü'eddî olduğundan yazıkları gelüp âhır-ı kâr yedi kral iştirâk-i seviy üzre bu Ohri şehrin zabt u rabt etmeğe ahd-i mîsâk edüp yedi kralın vezîrleri otururdu.

Evvelâ biri Rûm tekuru ve biri Freng Bundukanî ve biri Sırp Destpot ve biri Bulgar ve biri Hersek Latin ve biri İşpanya tarafından Arnavud ve biri Voynık Ban.

Bu mezkûr yedi aded krallar bu şehri iştirâk-i seviy üzre tasarrufda ikenler sene (–) târîhinde Koca Sultân Murâd Hân-ı Sânî yedi kral ellerinden feth edüp Edirne'de kul gulû-yı âm edüp,

"Murâd Hân kocadır" deyü hilâfetden hal' edüp Ebü'l-feth'i halîfe etdikleri mahalde yedi kral fürce bulup bu kal'ayı dest-i İslâmdan alup dest-i küffârda bu kal'a kaldıkda yine kul gulû edüp,

"Ebü'l-feth küçükdür, iş görmemiş gulâmdır, yine Murâd Hân koca kurnazdır, düşmandan intikâm alur" deyü yine sene (–) târîhinde tekrâr halîfe oldukda ibtidâ yine gazâsı bu Ohri kal'ası olup cümle yedi kral-ı dâll banlarının askerlerin dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçirüp andan ikinci fethi taht-ı Kaydefa İzmir kal'asın feth edüp hikmet-i Hudâ ***[369b]*** def'a-i sânîde yine Murâd Hân'ı hal' edüp yine tekrâr Ebü'l-feth müstakil karâr-[dâ]de pâdişâh-ı cem-kişver oldukda ol aralıkda küffâr-ı füccâr Ohri kal'asına istîlâ edüp bizzât Mehemmed Hân Serez ve Zihne ve Manastır semtlerine geldikde atf-ı ınânın Ohri kal'asına çevirüp sene (–) târîhinde tekrâr dest-i İslâm'a girüp ilâ mâşâallâh kabza-i İslâmdadır.

Hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde sancak beği tahtıdır kim başka hükûmetdir. Beğinin kânûn-ı kadîm üzre hâssı 235.299 akçedir. Ve ze'âmeti 60 ve tîmârı 342 adeddir. Alaybeği ve çeribaşısı vardır.

Kânûn-ı pâdişâhî üzre cemî'i erbâb-ı tîmârları cebelüleri ile yedi bin aded güzîde pür-silâh asker olup Rûmeli eyâleti vezîri sancağı altında me'mûr oldukları sefere giderler.

Hâkimlerinden sipâh kethudâyeri, yeniçeri serdârı, kal'a dizdârı, yetmiş aded kal'a neferâtları var, ammâ ba'zı neferâtları kânûn üzre kal'ayı vere ile veren Rûm kefereleri neferâtlarıdır kim cemî'i tekâlîflerden berîlerdir.

Ve kal‘anın ta‘mîr ü termîmine me’mûr olduklarından her şâkkadan mu‘âf [u] müsellemlerdir, ammâ gayrimüslimlerdir.

Ve hâkim-i şer‘î şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân-ı eşrâfı ve üç yüz akçe pâye ile şerîf kazâsı ve cümle nâhiyesi üç adeddir. Biri Üştürka’dır ve biri Resna’dır ve biri Ohri’dir. Gayri nâhiyeleri yokdur.

Ve cümle sancağı yüz kırk pâre ma‘mûr u âbâdân kurâlardır kim Rûmeli’nde Yanya livâsından sonra bu Ohri sancağı gâyet ma‘mûr u müzeyyendir.

Hâkimân-ı örfîleri; muhtesib ağası ve şehir voyvadası ve bâcdâr ağası ve balık emîni ağası ve harâc ağası ve pandur ağası ve martolosân ağası ve yedi aded kal‘a ağaları ve şehir kethudâsı ve mi‘mâr ağası ve kefereler üzre portoyorozları vardır.

Der-sıfat-ı eşkâl-i girdâ-gird-i kal‘a-i Ohri

Evvelâ Ohri gölünün şimâli kenârında bir yalçın kırmızı kaya püşte-i âlî üzre şekl-i muhammes bir Şeddâdî binâ-yı atîk seng-i tırâş kal‘a-i savaş kâr-ı kadîm ve bir sûr-ı üstüvâr rabât-ı azîmdir kim dâ’iren-mâdâr cirmi dörd bin dörd yüz adımdır. Ve bir bayır üzre taşra kal‘ası içinde şimâle nâzır bir köşedeki kal‘a-i kebîr dîvârına muttasıl bin adım cirminde bir sa‘b iç hisârı vardır. Dîvârının kaddi kâmil kırk arşın âlîdir. Ve şîrînkârlık ile üstâd-ı mühendis gûnâ-gûn musanna‘ ebrâclar ve gûnâ-gûn metîn bedenler tertîb eylemiş kim misli bir kal‘ada yokdur. El-hâsıl bir sedd-i metîn iç kal‘adır.

Ve cümle iki aded kapusu var. Biri kıbleye nâzır büyük kapudur kim Hunkâr câmi‘ine nâzırdır. Ve bu kapu üzre kullede bir tahta örtülü serâmed köşkü vardır. Şeb [ü] rûz mehterhâne anda çalınır. Ve bu kapunun taşrasında dahi bir lonca kasrı var, cihân-nümâdır. Ve bir kapusu dahi şimâl tarafında aşağı varoşa açılır.

Ve derûn-ı kal‘ada bir mescid ve dizdâr hânesi ve gılâl anbârı va[r] gayri şey yokdur, mâ‘ada yerleri bâğçelerdir.

Ammâ taşra büyük kal‘a dîvârı on arşın yüksekdir. Ve cümle kırk aded kulle ve dirseklerdir, ammâ dendân-ı bedenlerin saymadım. Lâkin dîvârı on beş ayak enli ve metîn ve müstahkem dîvâr-ı Şeddâdîdir.

Ve cümle üç aded kapuları vardır. Biri iç kal‘a altında şimâle nâzır göl tarafındaki varoşa açılır büyük kapudur. Ve biri şark tarafına Tabaklar kapusu dur. Ve biri büyük göl kapusu dur.

Ve bu taşra kal‘anın maşrıkdan şimâle ve yıldız cânibinde ve garbında sa‘b ve metîn kal‘a dîvârları vardır. Ve ol taraflar cümle bayırlardır, ammâ göl tarafı ki kal‘anın kıble ve cenûb taraflarıdır kim ol semtler yalçın kanare serâmed kayalar olmağile mahûf ve muhâtara uçurum bî-amân çâh-ı esfelli yerler olup bu taraflarda aslâ kal‘a dîvârları yokdur ve lâzım da değildir. Lâkin kâhîce hayvânlar düşüp pâre pâre olurlar, tâ bu mertebe evce ser çekmiş kayalardır. Zamân-ı evâ’ilde bu uçurum taraflarına korkuluk şekilli dîvârlar binâ eylemişler, ammâ mürûr-ı eyyâm ile câ-be-câ yerleri münhedim olmuş.

Ve bu büyük kal‘a içinde cümle yüz altmış aded la‘l-gûn musanna‘ kiremit örtülü cihân-nümâ kefere hâneleri vardır. Cümlesinin dikke ve revzenleri cenûb cânibinde göle nâzır şîrîn kârlı ma‘mûr evlerdir. Ve cümle biri biri üzre mürtefi‘ dâr-ı menhûslardır.

Ammâ aşağı göl kenârında paşa sarâyı yahşi sarâydır kim üç yüzden mütecâviz içli ve taşralı ve hammâmlı ve vâsi‘ meydânlı ve müte‘addid hücreli ve serâpâ kiremit örtülü hânedân-ı azîmdir. Derûn-ı kal‘ada bundan ma‘mûr sarây-ı kebîr yokdur. Lâkin avân hânesidir kim harâbe olmadadır. Ve cümle 3 aded mihrâblardır.

Der-esmâ-i cevâmi‘-i selâtîn kal‘a-i azîm-i İremezât

Evvelâ Paşa sarâyı dibinde göl *[370a]* kenârında Ayasofya câmi‘i, gâyet ulu câmi‘dir kim misli meğer Selânik'de ve Karadeniz sâhilinde Tarabefzûn'da ve İslâmbol'da Küçük Ayasofya câmi‘leri ola. Ammâ bu Ayasofya câmi‘i, Hazret-i Süleymân oğlu Melik Rac‘îm asrında Yanvan karındaşı Ohr[i] nâm kralın binâsıdır ol binâ etmek ile anın ismiyle müsemmâ olup bu şehrin ismi Ohri Ban'dır, ammâ lisân-ı Rûm'da ismi (–) [a]ndır. Ve lisân-ı Latin'de (–) fülândır. Lisân-ı Freng'de (–) dir, ammâ bu bu ol asrın keferesi asrında bilâ-teşbîh Kudüsleri imiş.

Hamd-i Hudâ şimdi ma‘bedgâh-ı müslimîndir. Lâkin ba‘zı zamân kefereler bevvâblara nihânîce birkaç akçe verüp câmi‘e girüp fi'l-hâl teberrüken âyîn-i Îsâ'yı edüp taşra çıkarlar. Cümle sağîr ü kebîr on yedi ad[ed] kubbe-i azîmlerdir, ammâ cümle kırmızı kiremit ile ve horasânî kireç ile mestûr câmi‘-i pür-nûrdur.

Bunda olan âsâr-ı kadîmeleri ve amûd-ı müntehâları birer birer ta‘bîr ü tavsîf etsem tazyî‘-i evkât olup ve vasfında lisân kâsır ve kalemler kâsirdir, ammâ garîb câmi‘ vîrâna yüz dutmuşdur. Niçe musanna‘ pirinc kapuları ve sadefkârî pençere kanatları fenâ bulmuşdur, zîrâ aslâ cemâ‘ati yokdur. Cümle kefere içinde kalmışdır. Eğer müstakillen kefere elinde kalsa bu câmi‘i ürd-i behişt ederlerdi. Ancak haftada bir kerre cum‘a gün kapuları açılup hüddâmları silüp süpürüp beş on aded pâsbânlar Cum‘a namâzın kılup yine kapuların sedd edüp giderler. Ve hîn-i fethde Fethiyye câmi‘i bu idi, Hudâ amâr eyleye.

Andan yukaru iç kal‘a önünde bir mürtefi‘ yerde câmi‘-i Ohrîzâde, bunlar hasîb [ü] nesîb hânedân sâhibi kralzâdeler imiş. Hâlâ bu şehir anların hükmünde fermân-berdir. Bir kurşumlu ve tahta kubbe örtülü ve bir kârgîr minâreli müferri[h] câmi‘ binâ ederken Allâhu a‘lem Sultân Bâyezîd-i Velî bir gazâya giderken bu câmi‘i görüp,

"Poh bârekallâh ne güzel câmi‘ olmuş" dedikde hemân âkıbet-endîş dûrbîn-fikr Ohrîzâde zemîn bûs edüp,

"Hudâ kabûl eyleye. Savâbı ve binâsı pâdişâhıma hibe olsun" ded[ikd]e pâdişâh hazz edüp,

"Tiz sağ tarafına bir minâre-i âlî dahi binâ etsinler" deyü fermân etdiklerinde binâ edüp ol ecilden hâlâ iki minâreli olup Hunkâr câmi‘i derler. Gâyet evkâfları metîn câmi‘-i cihân-nümâdır. Cümle göl cenûb tarafında nümâyân olup cemî‘i keştîlerin ve cümle balıkçı kayıklarının şinâverlik etdikleri nümâyândır.

Ve kıblesi önünde revzenlerinden buhayre ve sahrâ-yı bî-pâyân içre cümle amâristân zâhir ü bâhirdir. Ve hareminde kehkeşân-âsâ semâya ser çekmiş dıraht-ı müntehâlar var kim her birinin zıll-ı himâyesindeki çemenzâr yerlerde cümla ahibbâ ve yârân-ı bâ-safâ-yı erbâb-ı ma‘ârifân oturup kesb-i tarâvetler edüp mübâhase-i ilm-i şer‘iyyeler edüp bir tarafda dahi levendât makûlesi tâze cüvânlar gûnâ-gûn lu‘bedebâzlıklar ve silâhşorluklar

ta‘lîm etmededirler.

Ve bu câmi‘-i pür-envârın kıble kapusunun atebe-i ulyâsı üzre celî hatt ile *“Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh”* şehâd[et]i tahrîr olunmuşdur.

Ve bu kal‘ada bunlardan gayri cümle iki aded mahalle mesâcidleri vardır. Anlar dahi cemâ‘atden garîblerdir. Ammâ altı aded kefere manastırları var. Eyle ma‘mûrdur kim ve eyle müzeyyen ve âbâdândır kim her birinde kırkar ve ellişer aded ruhbân bıtrîkleri vardır. Cümleden Patirgah deyri ve Latin deyri gâyet ma‘mûrdur kim subh [u] mesâ matbah-ı Mesîhiyyesinden papaslara ni‘metleri çıkdıkça müselmânlara dahi ni‘met-i firâvân bezl ederler.

Ve bu kal‘ada aslâ hân u hammâm ve çârsû-yı bâzâr yokdur. Mâ‘adâ arz-ı hâliye yerleri cümle bâğ u bâğçe ve niçe dölüm arz-ı hâliye yerleri vardır, zîrâ büyük kal‘adır.

Der-sitâyiş-i aşağı şehr-i azîm-i İremezât: Gâyet ma‘mûr u müzeyyendir kim gûyâ Şâm-ı cennet-meşâm merâmdır. Vasfında lisân kâsırdır. Uştuk yaylasından enerken bu şehri gören âdemler Edirne ve Bursa kadar vardır derler. Ammâ,

Der-aded-i esmâ-i mahallât-i Ohri: Cümle on yedi aded mahallâtlardır. Onu müselmân mahallesidir. Yedisi kefere-i Rûm ve Bulgar ve Latin mahallâtlarıdır. Evvelâ cümle mahallâtlardan ma‘mûr u müzeyyen Ohrîzâde mahallesi ve Tekye mahallesi ve Kuloğlu mahallesi ve Haydar Paşa mahallesi ve Koca Siyâvuş Pa[şa]nın Medrese[si] mahallesi ve Zülmiyye mahallesi ve Hacı Hamza mahallesi ve İskender Beğ Mescidi mahallesi ve Yûnus Voyvada mahallesi ve Küçi Beğ mahallesi ve Emîr Mahmûd mahallesi ve Kara Hoca mahallesi. Netîce-i kelâm on yedi aded mahallâtların eşbehi ve ma‘mûr u âbâdânları bunlardır.

Der-fasl-ı cevâmi‘hâ-yı selâtîn [ve] vüzerâ ve kibâr-ı a‘yân: Cümle on yedi on yedi aded mihrâb-ı kıble-i erbâb-ı hâcâtdır.

Evvelâ cümleden cemâ‘at-i kesîreye mâlik göl kenârında Hacı Kâsım câmi‘i, nîlgûn rusâs-ı hâs kurşum örtülü çâr-kûşe *[370b]* tahta kubbe örtülü bir turfe tarz-ı kadîm minâreli câmi‘-i zîbâdır.

Andan Tekye câmi‘i, Sultân Süleymân Hân’ındır. Bir aceb müferrih câmi‘-i pür-nûrdur.

Andan Kuloğlu câmi‘i, tarz-ı kadîmdir.

Andan Haydar Paşa câmi‘i, ma‘bedgâh-ı kadîmdir.

Andan Zülmiyye câmi‘i derler ammâ münevver câmi‘dir. Lâkin ihtimâldir zulm ile binâ olunmuş ola.

Andan Hacı Hamza câmi‘i. Andan yukaru kal‘ada çifte minâreli Hunkâr câmi‘i. Andan kal‘ada Ayasofya-i Kebîr câmi‘i.

Bu mezkûr cevâmi‘ler meşhûr-ı âfâk ma‘bedgâhlardır.

Der-defter-i mesâcidhâ-yı mü’minân-ı âbidât: Cümle 17 aded mahallât buk‘alarıdır. Evvelâ cümleden İskender Beğ mescidi ve Yûnus Voyvada mescidi ve Küçi Beğ mescidi ve Emîr Mahmûd mescidi ve Çârsû mescidi ve Çınârlı mescid ve Kara Hoca

mescidi. El-hâsıl on yedi aded câmi‘ olmağa müsta‘id mesâcidler vardır. Her birinin evkâfları metîn olup hüddâmları mevcûddur.

Der-vasf-ı sarây-ı a‘yân-ı ağavât ve gayri büyût-ı mü’minât: Cümle sicill-i şer‘de merkûm olduğu üzre dörd yüz aded kiremitli kârgîr binâlı tahtânî ve fevkânî cümle ravza-i Rıdvân misilli bâğ-ı cinânlı vâsi‘ hânedân-ı şehr-i azîmdir kim bâğ u bâğçesiyle Ohri sahrâsın zeyn etmişdir. Gören bu şehri on on beş bin evlerdir der.

Ve bu şehr-i mu‘azzam etrâfında aslâ kal‘a yokdur. Hemâ[n] şimâli ve garbı ve cenûbu ve kıblesi tarafı Ohri gölü olup şark tarafı tâ Uştuk yaylası eteklerine varınca serâpâ hıyâbân [u] gül-i gülistân içre bir şehr-i merâmdır. Etrâfında kal‘a olmak muhâldir, zîrâ bâğçeleri ve müşebbek bostânları cihânı zeyn etmişdir. Cümleden mükellef ü mükemmel sarây-ı azîm Ohrîzâde sarâyı kal‘a-misâldir. Müte‘addid dîvânhâneleri ve ıstablları ve göl kenârında maksûreleri ve karındaşının sarâyı dahi ibretdir. Bunlar meşhûrdur.

Der-kâ’ime-i medâris-i âlimân-ı müfessirân: Cümle iki aded dâru’t-tedrîs-i âlimândır. Evvelâ göl kenârında mezkûr el-Hacı Kâsım câmi‘inin solunda yol aşırısında Eski Siyâvuş Paşa medresesi, gûyâ bâğ-ı Sudak’dır. Hareminin etrâfında müte‘addid hücreleri var. Ders-i âmmı ve talebeleri mevcûd olup her hücrenin talebelerine cânib-i vakfdan lahmiyye ve şem‘iyyesi mu‘ayyendir. Andan Süleymân Hân’ın Tekye medresesi, bu dahi ma‘mûr ve niçe zâviye medreseleri dahi vardır.

Der-şerh-i dâru’l-hadîs-i muhaddisân: Cümle bir yerde ilm-i hadîs ve ilm-i tecvîd tilâvet olunur, ammâ muhaddisi ve hamele-i hâfız-ı Kur’ân’ı meşhûr değildir. İlm-i tecvîdde ancak Hafs kırâ’atı tilâvet olunup ilm-i hadîsde Kitâb-ı Buhârî okunur.

Der-ta‘rîf-i mekteb-i ciğer-kûşe-i püserân: Cümle yedi aded dâru’t-ta‘lîm-i ebced-hândır. Evvelâ Ohrîzâde mektebi ve Ağa mektebi var.

Der-şehrengîz-i hân-ı hâcegiyân-ı tüccârân: Cümle üç aded hân-ı zîbâlardır, ammâ sâhibü‘l-hayrâtların su’âl etmedim.

Der-ta‘rîf-i hammâm-ı gâsılân-ı râhat-ı cân: Cümle iki aded hammâm-ı hâss [u] âmmları vardır. Evvelâ biri Ohrîzâde hammâmı, tarz-ı kadîmdir, ammâ hoş hevâdır. Ve biri Gâzî Hüseyin Paşa hammâmıdır. Hevâsı ve binâsı latîf hammâm-ı rûşenâdır.

Der-tavsîf-i hammâm-ı mahsûs-ı kibâr-ı a‘yân: Vilâyet âlüftelerinin nakilleri üzre cümle yetmiş yedi aded sarây hammâmlarımız vardır, deyü tefâhür kesb ederler. Hakîkatü‘l-hâl vardır. Evvelâ Ohrîzâde Beğcüğezin sarâyında iki hammâmı var. Ve karındaşı (–) Efendi sarâyı hammâmı var. Ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-tahrîr-i aded-i çârsû-yı bezzâzistân: Cümle yüz elli aded dükkânlardır. Ve yedi aded mükellef ve müzeyyen mecma‘u’l-irfân kahvehâneleri vardır, ammâ bozahânesi ve meyhâneleri âşikârede yokdur. Lâkin kal‘ada kefere mahallelerinde bâde-i nâbı gâyet çokdur. Lâkin bezzâzistânı yokdur. Yine her gûne metâ‘lar firâvândır. Lâkin çârsûsu dörd yerde pârekende ve perîşândır. Ve şâhrâh çârsûsu sokakları içre azîm dıraht-ı sâyedâr çınâr-ı müntehâlarla zeyn olmuşdur. Ammâ ekseriyyâ çeşmeleri mu‘attaldır ve suya dahi ihtiyâcı yokdur, zîrâ göl suyu gibi âb-ı hayâtı var iken çeşme-sârlar lâz[ım] değildir. Anıniçün cümle uyûnları battâldır. Ve ekseriyyâ hânedân-ı azîmleri göl kenârına vâki‘

olmuşdur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-temdîh-i âb [u] hevâ-yı hûb-ı câvidân: Âb [u] hevâsının letâf[et]inden mahbûbu ve mahbûbeleri gâyet çokdur. Cümle sîm-ten ve nâzük *[371a]* endâm ehline nerm [ü] râm mahbûbu'l-kulûb cüvânları olur kim hüsn-i cemâlleri ile cihân-ârâ olmuşlardır. Niçe cânlar bunda kalmışlardır.

Der-medh-i sun'-ı Hudâ-yı güzîde-i fâkihât: Memdûhâtından tokuz gûne ayvası ve baba ayvası ve ekmek ayvası ve bâ-husûs yigirmi dörd gûne âlu'l-âl âlûsu ve yigirmi dörd elvân emrûdları sicillâtda mastûrdur kim böyle âbdâr hoş-hor emrûdlar Malatiyye şehrinde ve Kürdistân'da Bitlis şehrinde ve Tebrîz vilâyetinde Tesü ve Ordubar şehirlerinde böyle âbdâr emrûdlar görmedim. Cümleden beğ emrûdu ol kadar lezîz ve âbdârdır kim gûyâ bir tulum katr-ı nebâtdır. Lâkin zâlim şehrin meyveleri bir yerden bir yere hedâyâ gidemez, zîrâ gâyet terdir, ammâ elması kutularla her diyâra gidüp henüz letâfet [ü] halâveti bâkî kalup tûl-ı zamânda tüffâhının rengine ve râyiha-i tayyisebine aslâ tağayyür gelmez, ammâ gayri meyveleri bir fersah yere gitmez, ammâ bu hakîr ayvasından tâ Usturumça şehrine dek pembe içinde ayva-yı sefercelisin getirdim.

Der-vasf-ı ni'met-i uzmâ-yı me'kûlât: Bu şehir a'yânına mahsûsdur kim kış geceleri cümle sığâr u kibâr birbirlerine ziyâfet-i azîmler edüp bir sohbette yenilen ta'âm-ı nefîse bir gayri sohbetlerde yenmeyüp her bir ziyâfetde tarz-ı âhar mümessek ta'âm-ı gûnâ-gûnlar yenmek bu şehre mahsûsdur. Hulviyyâtı ve gûnâ-gûn hoşâbları kezâlik bir sohbetdeki hoşâblara ve hulviyyâtlara aslâ ve kat'â müşâhebetleri yokdur. Hattâ Oh[r]izâde ziyâfetinde yigirmi altı gûne hoşâblar yenüp ve hakîr hoşâbdan şehîd olayazdım. Rûm diyârında Ohri ziyâfeti ve hoşâbları meşhûr memdûhdur. (–).

Der-tektîb-i imâret-i dâru'l-me'kel-i sûhtevât: Cümle üç aded yerde dâru'z-ziyâfet-i fakîrân vardır. Evvelâ yukaru kal'a önünde Ohrîzâde'nin pâdişâha ihsân etdiği câmi'-i dilküşânın imâreti subh u mesâ bay u gedâya ve pîr [ü] cüvâna ve gebr [ü] tersâya birer sahan çobrası ve birer nân-pâresi fakîrâne mebzûldur. Ve biri Tekye câmi'i imâreti var.

Der-tastîr-i mihmânsarây-ı kârbân-ı revân: Cümle üç aded mihmânhâne-i hasbîlerdir. Cümleden Küçükbâzâr'da çınâr ağaçları sâyesinde kırk ocaklı kârbânsarây-ı ma'mûrdur. Ve Ohrîzâde mihmândâristânı binâ-yı metîndir.

Der-terkîm-i binâ-yı ibret-nümâ-yı âbâdân: Cümleden câmi'-i Ayasofya-i Kebîr vâcibü's-seyrdir. Ammâ yukaru kal'a önünde Ohrîzâde'nin pâdişâha hibe etdiği câmi' önünde bir âb-ı hayât su kuyusu var kim üstâd-ı Ferhâd bu çâh-ı mâya eyle Ferhâdî külüngler urup bir bi'r-i ibret-nümâ kazup umku kâmil seksen kulaçdır. Garâ'ib anda kim üstâd-ı kûhken kayaları lağım ile delüp tâ Ohri gölünden ilm-i hendese ile su getirüp âb dollâblarıyla suyu çekilüp imârete ve câmi'in havuzu ve Hanefî çeşmelerine ve gayri yerlerde isti'mâl olunur bir temâşâgâh-ı vâcibü's-seyrdir.

Der-takrîr-i mesîregâh-ı müferrihât: Bu şehrin cânib-i erba'asında cümle on iki aded yerde teferrücgâh-ı erbâb-ı merâmlar var kim bir diyâra mahsûs değildir, illâ Ohri'dedir. Evvelâ kayıklar ile göl içre eyyâm-ı muvâfık ile bâdbânların açup çiftliklere gidüp gûnâ-gûn mâhîler sayd edüp deryâ üzre ayş [u] ışretler etmek bu şehre mahsûsdur. Biri dahi kal'anın kıble tarafında yol aşırı bir sazlı gölü vardır, beş hırmen cirminde vardır, ammâ

gâyet amîkdir derler. Anda olan gûnâ-gûn kaz ve ördeklerin sayd [u] şikârı acâ'ibdir. Andan balık dalyanları zevki, andan Uştuk yaylası mesîreleri acâ'ibdirler.

Der-tenkîl-i lehce-i mahsûs-ı ahâlî-i bilâd: Cümle halkı Bulgarca ve Urûmca tekellüm ederler, ammâ Arnavudca bilmezler, zîrâ Rûmeli'dir, Arnavudistân değildir. Lâkin fasîh ü belîğ lisân-ı Türkî bilirler. Gâyet şehri zarîf nüktedân nükteşinâsân erbâb-ı ma'ârif âdemleri vardır.

………………(1 satır boş)………………..

Der-eşkâl-i libâs-ı fetâ-yı şecî'ân-ı dilîrân: Cümle tâze yiğitleri kırmızı saya çukalı semmûr ve zerdeva kalpaklar ve gûnâ-gûn çuka dolamalar ve kopçalı daracık sıkma çakşırlar geyüp ayaklarında sarı Kubâdî pâypûş geyüp bellerinde pala bıçaklar takup reftâr ederler, ammâ ihtiyârları başlarına gûnâ-gûn mutallâ destâr-ı Muhammedîler sarup ve gûnâ-gûn çukadan ***[371b]*** serhaddî ve kontoşlar ve ferrâceler geyerler, ammâ zenâneleri gûnâ-gûn bol yenli ferrâceler geyüp ve yassı bağları üzre dülbend çemberler bağlayup çârsû-yı bâzârdan gayri sûk-ı sultânîlerde mü'eddebâne gezerler. (–) (–) (–).

Der-fasl-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Ohri: Evvelâ bunda dahi Manya vilâyeti muhâfazasıyçün getirdiğimiz emr-i pâdişâhî dîvân-ı pâdişâhîde Ohri beği Alî Beğ huzûrunda tilâvet olunup "El-emrü emrüküm" deyüp cümle asâkir-i İslâm Manya vilâyetine gitmeğe âmâde oldular. Bu hakîre beğ iki yüz guruş ve bir at ve bir âsî Arnavud gulâmı ve bir kılıç ihsân edüp hüddâmlara dahi onar altun ihsân etd[i]. Biz yine zevk [u] şevkimize mukayyed olup anlar dahi asker cem'ine cidd [ü] ihtimâm etdiler. (–) (–) (–) (–).

Der-temâşâ-yı sikkegâh-ı darbhâne-i kadîm

Bu şehr-i azîm Ebü'l-feth'in tahtgâh-ı kadîmi olup bunda cemî'i asâkir-i İslâm ile Bâyezîd Hân-ı Velî bir sene meştâ etdiğinden tahtgâh-ı Âl-i Osmân olup tâ Sultân Murâd Hân-ı Râbi' asrına gelince bu şehirde sikke kesilirdi. Hâlâ darbhânesi aşağı kal'ada paşa sarâyı (ve) kurbunda bir kârhâne-i azîmdir kim hâlâ kapusu mesdûd durur. Cemî'i âlât-ı bisâtları ve cümle enkâzı ve sikkeleri mevcûd durur. Hattâ hakîr hâlisü'l-ayar akçesin görmek [müyesser] olup "Sultân Ahmed bin Mehemmed Hân ızze nasruhu duribe Ohri" deyü sikkesi var idi.

………………(2 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı Ohri: Evvelâ merkad-i Ohrîzâde ve Gâzî Beğ, yukaru kal'ada Hunkâr câmi'i mihrâbı önünde medfûnlardır. Ve Şehîd Hazînedâr, Paşa sarâyının yanında Ayasofya câmi'i sağında göl kenârında bir kaya üzre kiremitli bir kubbede medfûndur. Ve (–) (–) (–) (–) (–)

Ba'dehu Ohrîzâdeler ile niçe yüz âdemler atlarımıza süvâr olup Uştuk yaylası teferrücgâhına revâne olduk. Evvelâ Ohri'den,

Karye-i Çeribaşı: Ohri sahrâsında Bulgar re'âyâlı ma'mûr bâğçeli ve iki yüz hâneli müzeyyen köydür.

Andan baş yukaru cânib-i şarka 5 sâ'atde eflâke urûc edüp,

Der-sitâyiş-i yaylak-ı azîm Uştuk

Bu yaylak Arab u Acem'de meşhûr-ı âfâk bir yaylak-ı nüh-tâkdır kim her cânibde yedi kazâ yerlerin dağ u taşları cümle nümâyândır. Hattâ bu yaylakdan cânib-i garba Ohri şehri cenûb cânibine meyyâl 8 sâ'atlik yerdir. Buhayresiyle ve cemî'i hâmûn-ı vâsi'atü'l-aktâr mezâri'âtlarıyla pâymâl-i rimâl gibi nümâyândır.

Ve bu yaylada velî-ni'am Ohrîzâde Beğcüğez efendinin kâmil üç yüz aded eğrek koyunları otlayup yaylalanır kim cümle yetmiş bin aded gûsfend-i gûnâ-gûndur. Diyâr-ı Rûm'da Alman yaylasından sonra ve Rila ve Destpot ve Serez ve Vitoş yaylalarından sonra bu Uştuk yaylası meşhûrdur.

Bunda hayemâtlar ile koyun sayalarında ve eğreklerinde konup göçüp kaymak ve yoğurd ve teleme peynirleri ve ağız ve anızlar ve kölemezler ve hoşmerimler ve ballı kaymak ve ballı kaykanalar ve tâze peynirler yeyüp ve sarı keçilerin surutka nâm ciğer tâzeler mâ-i cibîn suların içüp ve toklu kuzu kebâbları ve alabalıkları yeyüp gûnâ-gûn buz pâresi âb-ı hayât suların nûş edüp niçe bin gûne nebâtât [u] giyâhâtdan reybâs ve ışgın ve çilek ve yer vişneleri yeyüp gûnâ-gûn asel-i musaffâ şerbetleri nûş edüp zevk [u] safâlar etdik.

Bu yaylada olan sünbül ve misk-i Rûmî ve lâle ve zerrîn ve nergis meğer Erzurûm diyârında Bingöl yaylasında ve kûh-ı Bîsütûn'da ve kûh-ı Demâvend ve kûh-ı Erciş'de ola.

Bu yaylada bir hafta zevk [u] safâlar edüp andan cânib-i şarka kâh yokuş aşağı piyâde ve kâh esb-süvâr 5 sâ'atde, **karye-i Paz**'ı geçüp yine cânib-i şarka 2 sâ'at gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i ma'mûr Resna

Ohri toprağında niyâbetdir ve serbest ze'âmetdir. Kasabası bir vâsi' öz içinde (–) deresi cereyân eder. Bir vâsi' yerde cümle yüz seksen aded kiremitli ma'mûr bâğçeli evlerdir.

Cümle iki mahalledir, nısfı müslim ve nısfı keferelerdir.

Cümle iki mihrâbdır. Biri çârsû içinde Manastır şehirli Ramazân Beğ câmi'i, kiremitli ve kârgîr minâreli ve hareminde bir mektebli câmi'-i latîfdir. Ve biri Hacı Murâd câmi'idir.

Ve cümle bir medrese-i sûhtegân ve cümle bir tekye-i dervîşân ve cümle bir hammâmı var, Savurzâde hayrâtıdır. Ve cümle bir hânı var.

Ve cümle yigirmi aded müfîd [ü] muhtasar dükkânları var ammâ haftada bir gün cemî'i *[372a]* etrâf kurâlarından niçe bin benî âdem cem' olup bir cem'iyyet-i kübrâlı bâzâr-ı azîm durup germâgerm bey' u şirâlar olur. Hakîr bu bâzârda,

"Manya muhâfazasına me'mûr olanlar bir ân durmayalar" deyü dellâllar nidâ etdirüp bu şehir a'yânlarından Koçı Beğ ve Murtazâ Beğ acâ'ib hânedân sâhibleridir. Anlar hakîre ve Ohrîzâdelere azîm ziyâfetler edüp ertesi gün Manya seferine me'mûr oldular.

Bu kasaba-i Resna'nın memdûhâtından kestânesi ve kış emrûdu ve dağlarında kırmızı ihrâm boyası kökleri ve çuka boyası eğirler, acâ'ib meşhûr temâşâ boyalardır. Ve cümle halkının kâr [u] kisbleri bu boya kökleridir kim Frengistân'a götürürler, acâ'ib râyicdir. Cemî'i vilâyetlerden bâzergânları gelüp niçe bin kök boya köklerin bağlayup vilâyet vilâyet boya kökü götürürler.

Bu mahalden Perespe kazâsı solumuzda gâyet yakın kalup andan yine gerüye avdet edüp def‘â;

Menzil-i yaylak-ı Uştuk: Bir gün bir gece dahi anda zevk edüp andan cânib-i garba yokuş aşağı yayladan enüp 5 sâ‘atde yine **karye-i Çeribaşı’**yı geçüp def‘â,

Menzil-i şehr-i azîm Ohri: Bunda bir gece dahi mihmân olup ertesi gün cümle ahbâb ile vedâ‘laşup Ohri beği mehterhânesin çalarak cümle askeriyle Manya muhâfazasına revâne olup,

Hakîr-i pür-taksîr Ohri’den İslâmbol’a gitdiğimiz konakları ayân u beyân eder

Evvelâ ulu yolumuz yine Uştuk yaylası iken anda gitmeyüp Ohri sancağında Manya gazâsına me’mûr olan erbâb-ı zu‘amâları ve erbâb-ı tîmârları sefere sürmek içün ba‘zı kurâ ve kasabâtları deverân u seyerân etmek içün Ohri’den yine cânib-i şimâle gidüp **kasaba-i Üstürka’**yı ubûr edüp Ohri gölü kenârın devr ederek cânib-i cenûba 5 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i şîrîn Poğradas

Bu dahi Ohri beğinin hâssı voyvadalığı hükmünde Istarova kazâsı niyâbetidir. Bu şehrin karşu göl aşırı kasaba-i Üstürka ve kal‘a-i Ohri nümâyândır. Mâbeyne-hümâlarında hemân göl vardır.

Bu kasaba cümle dörd aded mahalle ve cümle dörd aded mihrâbdır. Evvelâ çârsû içinde (–) câmi‘i, kiremitli ve kârgîr minâreli câmi‘-i zîbâdır. Ve (–) câmi‘i, cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir.

Cümle iki aded ma‘mûr mahalle mesâcidleridir. Ve cümle bir aded medrese-i sûhtegândır. Ve cümle iki aded mekteb-i sıbyân-ı ebcedhândır.

Ve cümle bir aded tekye-i dervîşân-ı abdâlândır. Ve cümle üç aded hânları vardır.

Ve cümle bir aded hammâm-ı muhtasarı vardır. Ve cümle altı yüz aded bâğ u bâğçeli ve serâpâ kiremit örtülü hânedânlarda yigirmi aded ev hammâmları dahi vardır.

Ve cümle yüz elli aded dükkânları vardır, ammâ kârgîr binâlı bezzâzistânı yokdur. Lâkin göl kenârında pâk debbâğ dükkânları çokdur.

Ve bu şehir göl kenârında vâki‘ olmağile ba‘zı hânedân-ı azîmlerin şâhnişîn ve maksûreleri göl kenârında olup cümle revzenleri suya nâzırdır. Ba‘zı yârânlar pençerelerde oturup gölden nâzük balık avlarlar, ammâ her gece nisâ tâ’ifesi evlerinde balık avlanup her bâr lezîz balık yerler.

Âb [u] hevâsı latîf olduğundan bâğ u bâğçelerinin gûnâ-gûn âbdâr hoş-hor meyvelerinden emrûdu gâyet lezîz ve terdir. Ve şehri dahi meyvesi gibi şîrîn rabta-i zîbâ olup başka bir rûh vardır.

Bu kasabanın cânib-i kıblesinde şehr-i Görice 8 sâ‘atlik yerdir. Mukaddemâ sene (–) târîhinde şehr-i Görice’yi ve şehr-i Horpuşta’yı ve şehr-i Bilhişte’yi ve şehr-i Gölikesri’yi görmek ile ol câniblere teveccüh etmeyüp yine Ohri gölü kenârınca cânib-i şimâle 2 sâ‘at düz vâsi‘ mahsûldâr kurâlı bâğ u bâğçe ve çiftlikli yerlerde meymene ve meysere emn [ü] emân yerlerde safâ ile gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i ma‘mûr Istarova

Bu rabtadan Poğradas kasabası gâyet nümâyândır. Ve bu kasaba dahi Ohri sancağı hâkinde beğinin hâssı voyvadası hâkimdir. Yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Nâhiyesi yetmiş pâre kurâlardır. Cümle re‘âyâ vü berâyâları Bulgar’dır.

Ve kânûn-ı Süleymân Hân üzre sarây-ı hâssaya sa‘âdetlü pâdişâh içün bu şehre yeniçeri ocağından bir çorbacı değşirme ağası gelüp bundan niçe yüz aded güzîde Bulgar ve Rûm gulâmların değşirüp başlarına kırmızı şebkülâhlar ve eğinlerine kırmızı abâ hil‘atler geydirüp der-i devlete değşirme gulâmları götürüp gâyetü‘l-gâye mahbûb olup *[372b]* asilzâde olanları gılmân-ı hâssa edüp dahi fetâlarını bostân ocaklarına ve yeniçeri ocaklarına ve dahi zeber-destlerin tophâne ve cebehâne ocaklarına verirler. Ammâ gayri kazâların değşirme gulâmların her ocaklara ve a‘yân-ı kibârlara defterler ile verüp ilm ü kemâl-i ma‘rifet öğrendiklerinden sonra acemî oğlanı ulûfesine geçirüp andan yeniçeri kapusuna andan sipâh kapusuna çıkarup eğer kim takdîr-i Hudâ olursa niçeleri vezîria‘zamlar ve müftî ve monlalar olmuşlardır.

Ya‘nî bu Istarova şehri kân-ı cüvânân değşirme kânı yeri bir mübârek rabta-i zîbâdır kim Ohri gölünden dörd bin adım içeri karada alarkadır.

Ve cümle dörd yüz aded kiremitli ma‘mûr [u] âbâdân hânedânlardır. Ba‘zıları fukarâ evleri olmak ile saz örtülüdür, ammâ her evde bâğ u bâğçeler mukarrerdir. Ve cümle dörd aded mahallâtdır. Nısfı müslim ve nısfı gayrimüslim mahalleleridir.

Ve cümle dörd aded mihrâbdır. İkisi câmi‘dir. Çârsû içinde (–) (–) câmi‘i, kiremitli ve bir minârelidir. Ve (–) câmi‘i müzeyyendir.

Ve cümle iki mahalle zâviyesi vardır. Ve cümle bir aded medrese-i sûhtegânı var. Ve cümle bir aded mekteb-i püserânı var. Ve cümle bir aded hânkâh-ı erbâb-ı tarîki var.

Ve cümle yüz aded dükkânları var ammâ bezzâzistânı yokdur, lâkin mutâfları çokdur ve yine her şey mevcûddur.

Ve cümle üç aded hânları var. Ve cümle bir aded hammâmı var, ammâ bunun dahi ev hammâmları vardır. Ve bâğ u bâğçeleri firâvândır. El-hâsıl şîrîn kasaba-i bâğ-ı cihândır. Bunda hânedân sâhibleri zu‘amâlardan (–) ağayı ve (–) ağayı ve gayrileri fermân-ı pâdişâhî üzre Manya muhâfazasına me’mûr edüp anlar ol tarafa bizler der-i devlet tarafına bu şehirden kalkup Ohri şehrine gitmeyüp hemân kıble tarafına Ohri şehri ensesinden Uştuk yaylağı eteğinde yine **karye-i Çeribaşı**‘yı geçüp Bulgar re‘âyâlarından birkaç re‘âyâ kulağızlar alup yine Uştuk yaylağının bir gayri yollarından yaylağı seyr [ü] temâşâ ederek aşup yokuş aşağı 5 sâ‘at enüp,

Karye-i Paz: Sâfî Bulgar keferesi köyüdür ve Ohri hâkidir. Anı geçüp kıbleye (–) sâ‘at yokuş aşağı gidüp,

Evsâf-ı kazâ-yı karye-i azîm Perespe

Bu dahi Ohri sancağı hâkinde voyvadalıkdır kim paşanın hâssıdır. Ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Lâkin kasabası yokdur. Ancak nâhiyesi kırk pâre ma‘mûr kurâlardır kim her biri kasaba-misâldir. Ba‘zı kurâları Perespe gölünün kenârına vâki‘ olmuş ma‘mûr u âbâdân mahsûllü köylerdir.

Der-vasf-ı buhayre-i Perespe: Ohri gölünden küçük şekl-i murabba‘ bir buhayrecikdir kim girdâ-girdi tokuz mîldir, ammâ gûnâ-gûn balıkları gâyet çok çıkar. Bu dahi başka emânetdir, ammâ ba‘zı zamânda bunu da Ohri emîni zabt eder.

Andan bu Perespe kazâsı içre ubûr ederken **Resna kasabası** sol tarafımızda kalup bu hakîr bir meşelik dağ içre giderek **karye-i Derbend[**‘i] geçüp yine şarka 4 sâ‘at gidüp,

Karye-i Güvat: Kefere köyüdür, Manastır şehri hâkidir.

Andan yine şarka 4 sâ‘at gidüp şehr-i Manastır içinden cereyân eden nehr-i (–) kenârında mesîregâh-ı hırâmda sehel ârâm istirâhat edüp niçe bin bülbül-i gûyânın asvât-ı hazînlerin istimâ‘ etdik. Bu bâğ-ı Merâm hıyâbân sene (–) târîhinde tahrîr-i kilk-i beyân ile mevsûfdur, ammâ bu rûy-ı arzda bir bî-bedel lâ-nazîr sun‘-ı Hudâ dırahtistânlı bir bâğ-ı Merâmdır kim Rûm diyârında misli var ise yine bu Manastır şehri merâmıdır. Andan,

Menzil-i şehr-i azîm ve belde-i kadîm mahmiyye-i Manastır

Bu şehre kâmil yedi kerre gelüp meks etmek ile evsâfı çok tahrîr olunmuşdur kim bâlâda cild-i (–) mize nazar oluna. Ne mertebe şehr-i ma‘mûr u âbâdân olduğu andan ma‘lûm oluna.

Bunda Ömer Ağa Zâ‘im karındaşımız hânesinde yine mihmân olup niçe ahbâblar ile görüşüp yine ale’s-sabâh cümle dostânlar ile vedâ‘laşup Manastır şehrinin cânib-i şarkîsindeki sahrâ-yı hâmûnu (–) sâ‘atde ubûr edüp,

Karye-i Beslü: Ömer Ağa ze‘âmetidir. Re‘âyâsı sâfî Bulgardır. Andan yine Manastır sahrâsı içre cereyân eden,

Nehr-i (–)**:** Tâ vilâyet-i Dukagin ve vilâyet-i Pirizren sancaklarının dağlarından gelüp nehr-i Vardar’a mahlût olur.

Bu nehri ubûr edüp yine taraf-ı şarka 7 sâ‘atde ma‘mûr [u] âbâdân kurâlar geçüp İştib şehri kazâsı nevâhîleri içre,

Menzil-i karye-i Varya: Sâfî müselmân kurâsıdır ve serbest ze‘âmetdir.

Andan (–) sâ‘atde yine semt-i şarka düz sahrâlar içre gidüp,

Menzil-i kal‘a-i İştib: *[373a]* Sene 1067 târîhlerinde birkaç kerre bu şehre uğrayup mufassalan evsâfı tahrîr olunmuşdur.

Andan yine şark cânibine 6 sâ‘atde ma‘mûr u âbâdân kurâlar ubûr eyledik. Bu köy kendlerin kurâlarına **Ofçapoli ovaları** derler. Cümle kurâları İslâmbol’da Yeniodalar içinde Orta câmi‘ evkâfı köyleridir kim gâyet ma‘mûr kurâlardır. Anları geçüp,

Evsâf-ı kasaba-i Ardovişta

Radul nâm bir kral-ı dâllin mesîregâhı ve sayd [u] şikârgâhı olmağile ol kral nâmıyla Ardul’dan galat Ardovişta derler. Köstendil sancağı hâkinde paşanın hâssı olup voyvadası hâkimdir. Ve ba‘zı zamân hâss-ı hümâyûna kayd edüp taraf-ı mîrîden zabt olunur, ammâ niçe kerre Üsküb sancağı paşası zabt eder yüz elli akçe kazâdır. İştib nevâhîlerinden ifrâz olunmuşdur kim altmış pâre ma‘mûr kurâlarının cümle re‘âyâları Bulgar’dır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı İştib şehrindedir.

Bu kasaba-i ma‘mûrenin zemîni bir derenin iki tarafında cümle dörd yüz aded kiremitli ekseriyyâ tahtânî ve bâğçeli evlerdir. Ve cümle beş mahalledir.

Ve cümle beş aded mihrâbdır. Evvelâ çârsû içinde (–) câmi‘i (–) câmi‘i ma‘mûrdur. Ve cümle iki aded mesâcideyndir.

Ve cümle bir aded sûhte hücreleri var. Ve cümle bir aded ma‘sûm-ı pâk mektebi var. Ve cümle bir aded tekye-i sâfî sûfîsi var.

Ve cümle bir kesîf hammâmcığı var. Ve cümle üç aded küçük hânları var. Ve cümle iki aded kahvehânesi var, ol kadar müzeyyen değildir.

Ve cümle yüz elli kadar müfîd muhtasar dükkâncıkları var, ammâ kârgîr binâlı bezzâzistânı yokdur. Lâkin bâğ u bâğçesi çokdur. Âb [u] hevâsı latîf kasabacıkdır.

Andan 6 sâ‘at kıble tarafına ma‘mûr u âbâdân kurâlar geçüp her birinin evsâfların tahrîr eylesek muharrir-i âlem olmak iktizâ eder. Ancak mihmân olduğumuz kurâları terkîm edüp 6 sâ‘atde,

Der-fasl-ı sitâyiş-i kasaba-i ma‘mûr Tikveş

Bu dahi Köstendil sancağı hâkinde paşanın hâssı olup voyvadalığıdır. Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi yetmiş pâre ma‘mûr kurâlardır. Ve bâğlı ve bâğçeli cümle re‘âyâları Bulgar köyleridir. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı yokdur, ammâ a‘yân-ı kibârı gâyet çokdur.

Şehri bir bayır dibinde bir fesîh fezâ-yı mahsûldârda âb [u] hevâsı latîf cümle üç yüz aded kiremit örtülü evlerdir, ammâ hîn-i tahrîrde yetmiş aded hâne avârıza kayd olunmuşdur. Cümle dörd aded mahalle-i müslimîn ve cümle iki aded mahalle-i müşrikîndir.

Ve cümle beş aded mihrâbdır, üçü cevâmi‘lerdir. Evvelâ çârsû içinde (–) câmi‘i, kiremitli ve kârgîr minârelidir. Ve (–) câmi‘i, cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir (var).

Ve cümle iki aded mahalle buk‘alarıdır. Ve cümle bir aded sûhtevât savma‘lardır.

Ve cümle bir aded mektebi var ammâ sıbyânları azdır. Ve cümle bir aded hânkâh-ı ehl-i tevhîdi var. Ve cümle bir aded hammâm-ı hoş-hevâsı var, gâyet şîrîn binâdır.

Ve cümle iki aded hân-ı hâcegânları var. Ve cümle yetmiş mikdârı dükkânları var ammâ add etmedim. Ammâ bu şehir halkı her sene civârları yakınında olan Dolyan nâm panayurlarına gidüp cemî‘i levâzımâtların ol cem‘iyyet-i kübrâ-yı azîm bâzârından alup ve kâr [u] kibs-i helâlleri olan beyâz beyâz abâların fürûht edüp şehirlerine gelirler, zîrâ bu Tikveş kasabasının beyâz abâsı Rûm ve Arab u Acem’de meşhûrdur kim gûyâ saya çuka.

Bu kasabayı dahi seyr [ü] temâşâ edüp andan cânib-i kıbleye 8 sâ‘at bir fezâ içre ma‘mûr kurâlar geçerek ve âb-ı hayât sular içerek,

Menzil-i karye-i Çeribaşı: Köstendil çeribaşıların köyü olmağile Çeribaşı derler. Andan,

Karye-i Radoş: Bu kurâları geçüp niçe mahsûldâr fezâları ubûr edüp,

Evsâf-ı kasaba-i zîbâ Vılandiva

Aslı Vılandova'dır. Lisân-ı Bulgar'da "büyük papas" demekdir. Bu dahi Köstendil toprağında voyvadalıkdır. Müselmânları azdır, Bulgar kâfirleri çokdur. Hattâ bu şehri ibtidâ binâ eden Vılandiva papasın neslinden bu keferelere portoyoroz ya'nî köy kethudâsı zâbitdir. Ve ol papasın ismiyle müsemmâ olup bu rabtaya Vılandiva derler. Hâlâ ol papasın bunda bir manastır-ı azîm var, tâ Erdel diyârında ve Alman kâfiristânında ve İsfaç vilâyetinde evsâfın istimâ' etmişdim. Mukaddemâ görmeyüp henüz gördüm ve içine girüp seyr [ü] temâşâ etdim. Hâlâ bir kûhsâr içre kal'a-misâl demir kapulu ve serâpâ kubâbları kurşu[m] örtülü bir deyr-i musanna'dır kim ilm-i mi'mârîden haberdâr *[373b]* olanlar bu deyr-i ruhbâna im'ân-ı nazar ile nazar eden engüşt ber-dehen edüp âlem-i hayretde kalır.

Bunda olan tuhaf avânîleri ve bunda olan musanna'ât maslûbât âvîzeler ve bundaki amûr-ı gûnâ[gû]nlar ve ruhâm-ı ferîş füsûskârî ve halkârîler rûy-ı dîvârlar bir dâr-ı diyâr deyrlerinde deyyâr mânendi yokdur. Bundaki pençe-i âfitâb mûğ-pîçe mahbûb gulâmlar bir bıtrîkhânede yokdur. El-hâsıl vasfında melâlet vardır, ammâ bu deyri binâ eden Vılandiva papasın ismiyle müsemmâ olup Vılandiva manastırı derler.

Hikmet-i Hudâ-yı ibret-nümâ

Mâ-tekaddem Hazret-i Îsâ havâriyyûnlarından Şem'ûn-ı Safâ'ya isnâd ederler. Bir taşa mübârek parmağıyla işâret edüp bir delik zâhir olur. Hikmet-i Bârî yârî kılup ol delikden bir su cereyân eder. Hikmet bu kim hayızlı avret ve hıyânet kefere-i sermest ol taşa varup su almağa mübâşeret etse hemân ol ân ol su kan revân olup cereyân eder, ammâ eğer pâk âdem alsa bir şû[r]luca ya'nî sehel tuzluca şekilli su akar.

Hikmet-i Hudâ cemî'i zamânda cenâb-ı kibriyâ âb-ı hayâtdan ve âb-ı zülâlden gayri sularda râyiha-i tayyibe halk etmemişdir. İllâ Mekke-i Mükerreme'de âb-ı Zemzem'de sehel râyiha vardır ve Kuds-i Şerîf'de ayn-ı Selvân'da kezâlik râyiha şemm olunur. Ammâ bu Vılandiva kenîsesindeki ayn-ı Şem'ûn'dan bir âdem nûş ederken üzerindeki esbâbı üzre su dökülse misk [ü] amber-i hâm ve zaymurân râyihası şemm olunup libâsından aslâ râyihası çıkmaz. Ve nûş edenin demâğı iki üç gün kâzî suyu içmiş gibi kokar.

Ol ecilden anda olan papaslar her bâr varup gayri sularda yaykanup gelüp bu sudan alup nûş ederler. Eğer nâ-pâk ve hıyânet alayım derse kan akar. Garîb sırr-ı acîb temâşâgâhdır. Ammâ ba'zı zamân papaslar hîle edüp kendüleri yaykanmadan nâ-bâliğ küçük gulâmlara bu sudan getirdüp nûş ederler.

Ammâ tabî'atı müshildir. Bir vukıyye içene on kerre hekîm şerbeti kadar amel etdiğimden cemî'i kâfiristâna bu mâ-i Şem'ûn-ı mümessekden kumkumalar ile papaslar götürüp kâr ederler. El-hâsıl garîb mesîregâhdır.

Ve bu Vılandiva kasabası seksen akçe kazâdır. Ve nâhiyesi kırk pâre kurâdır. Ba'zı zamân Tikveş kadılığına ilhâk olur. Bu şehir bir dağlı ve bâğlı ve ormanlı bir kûhîce yerde vâki' olup serâpâ dağları ve ormanları pırnarlık ağaçları olmak ile keçisi ve koyunu çok olup gâyet semîn olurlar. Ve ba'zı dağları taşlıcadır. Ve dağlar eteğinde yüz elli evli ve kiremitli ve tahta ve saz örtülü fukarâ evleridir ve ol kadar a'yânı ve eşrâfı yokdur. Ve cemî'i re'âyâ vü berâyâsı cümle beyâz çuka gibi abâlar geyerler, kara libâs geymek ayıbdır ve meymenet yokdur derler.

Ve cümle sığâr u kibârı beyâz abâ işleyüp yılda bir kerre Dolyan panayırında metâ‘ların fürûht ederler. Ve on altı arşın abâyı altmış yetmiş akçeye verirler, gâyet ucuzdur.

Ve cümle bir aded câmi‘i vardır. Ve cümle bir aded mescidi vardır, ammâ mektebi ve medrese ve tekyesi olduğu hâtırımda yokdur. Ve cümle bir hammâmı vardır. Ve cümle iki aded hânları vardır. Ve cümle elli mikdârı dükkâncıkları vardır, ammâ bâğ u bâğçesi gâyet çokdur.

Ve âb [u] hevâsı latîf olduğundan mahbûbe Bulgar kızları gâyet çokdur. Ve cemî‘i kâfiristânda bu kadar zamân seyâhat etdim, hiç Bulgar ve Macar keferelerinin evleri ve ta‘âmları gibi pâk kavm-i kefere görmedim, ammâ aslında nâ-pâklerdir. Lâkin sûret-i hâlde her bisât-ı âvânîleri pâkdir. Ve bunda cemî‘i mahbûbe kızlarının başları sâfî siyâh geysûları üzre cümle altun ve guruş ve babka ve para ve Dobra-Venedik Frengi dînârı ile başları müzeyyendir. Ve gerdenlerinde göğüsleri üzre birer ikişer vukıyye halhâl ve maftıllar ve bâzûbendler ve niçe gümüş âvânî tılsımâtlar ile sîne-i bî-mûyları müzeyyendir.

Bu kasaba-i ibret-nümâyı dahi temâşâ edüp andan 5 sâ‘atde poyraz tarafına meşeyistân ve çemenistân fezâ-yı mahsûldârlar içre niçe bâğ u bâğçeli ma‘mûr u âbâdân kurâları geçüp,

Evsâf-ı bilâd-ı kadîm şehr-i Aya Nataca, ya‘nî kal‘a-i binâ-yı azîm Usturumça

Üstü Rûmca ve Üsti Urûmca ve Usturumça ve Üsturûmca ve Üstürümçe derler, ammâ lisân-ı Yûnâniyân’da kasr-ı Aya Nataca’dır. Lisân-ı Latin’de (–) derler. Ve lisân-ı Freng’de (–) (–).

Be-kavl-i müverrih-i âlem Yanvan ve sâhib-i *Tevârîh-i Latin Ban* kavilleri üzre bu Usturumça şehrinin ibtidâ bânîsi Kavala kal‘ası sâhibi Feylekos hakîmin oğlu ***[374a]*** İskender-i Yûnân’ın üstâdı Aya Nataca nâm hakîm-i benâm binâ etmeğile ismi lisân-ı Yûnân’da kasr-ı Aya Natacadır.

Ba‘dehu bu vilâyet İskender-i Yûnân’ın fermânıyla üstâdı olan Aya Nataca[ya] hâs ta‘yîn olunup kendü maskata şehri ve binâsı olmağile ol kadar ma‘mûr [u] âbâdân bir şehr-i amâristân eder kim ta‘bîr ü tavsîf olunmaz. Hâlâ âsâr-ı binâları dağları ve taşları dutmuşdur.

Ve bu Aya Nataca eyle hakîm-ı akl-ı Arasto idi kim cemî‘i fünûn-ı şettâda yed-i tûlâsın ayân edüp sivâ(?) ilmi kuvvetiyle İskender-i Yûnân tâ Belh [u] Buhârâ ve Îrân u Tûrân-zemîne ve tâ Mâverâ’ü‘n-nehir’e varup Türk-i Türkistân vilâyetlerine Yûnâniyân mâlik olur. Hattâ diyâr-ı Acem’de Dârâ Şâh bir ulu pâdişâh-ı cem-câh iken Yûnâniyân ana galebe edüp cümle ehl [ü] ıyâliyle Dârâ Şâh’ı giriftâr-ı bend-i belâ edüp vilâyeti ahâlîlerin harâca kesüp Dârâ Şâh’ı iyâlleriyle Rodos cezîresi mukâbelesinde Menteşe kıyılarında Dârâhiyye nâm bir mahalle Dârâ Şâh’ı koyup ol ecilden hâlâ ol diyâra Dârâhiyye kazâsı derler.

Bu maslahatlar cümle bu Usturumça sâhibi Aya Nataca hakîmin re’y [ü] tedbîri eyle idi kim gâyet ulûm-ı şettâlara mâlik ferîdü‘d-dehr dehrî mezheb bir hezârfen bir ferd-i merd imiş, hattâ nücûm kuvveti ile,

“Benim bu Aya Nacata şehrimi sene 709 târîhinde Muhammedîler alalar ve Murâd Beğ nâmında Osmânoğlu hükmünde olacakdır, ammâ ol dahi bizim elimizde şehîd olacakdır” deyü Usturumça kal‘ası şark tarafı kapusu üzre çâr-kûşe mermer üzre yazup gûyâ sikkeyi mermerde kazup yed-i tûlâsın ayân u beyân etdiğiçün altı üç satır Türkçe ve üstü üç satır Rûmca hatlar tahrîr edüp Üstü Rûmca olmuş olur. Cümle nücûm kuvvetiyle bu hatları rumûz [u] künûz edüp kal‘a kapusu üzre bu hatlar bâkî kalırlar.

Hikmet garâbet bunda kim İskender üstâdı Aya Nataca nâm hakîm Usturumça’da sâkin kal‘a kapusu üzre altı satır Türkçe lisân hattı tahrîr etdiği be-kavl-i sâhib-i Tevârîh-i Yûnân üstâd-ı kâmil Yanvan kavli üzre iki bin [yıl] mürûr etmiş hatlardır. Meğer ol zamânda lisân-ı Türkî var imiş.

Hakîkatü‘l-hâl bu abd-i kemter Kırım’dan Deşt-i Kıpçak’dan ve Heyhât sahrâsından Dağıstân pâdişâhına giderken kûh-ı Elburz eteğinde Irâk-ı Dâdyân derler bir şehr-i vîrân vardır. Hâlâ içinde câ-be-câ kavm-i Lezgi ve kavm-i Legzi ve kavm-i Şemhal ve kavm-i Kaytak ve kavm-i Moğol ve kavm-i Boğol ve kavm-i Kumuk ve kavm-i Kamık ve kavm-i Kalmık nâm kimesneler kûh-ı Elburz yaylasından enüp bu harâbistân olan Irâk-ı Dâdyân’ın amâr yerlerinde sâkin olurlar.

Bu vîrânistânın mezâristânlarının taşlarında Türkî lisân ile târîhler yazılmışdır kim yâ Hazret-i Kaffâh gibi ve Hazret-i Uzeyr ve Hazret-i Yûnus gibi târîhleridir kim ol asırlarda Türkî hatlar ve Türkî lisânlar var imiş.

Anıniçün bu Usturumça kal‘ası kapusu üzre İskender-i Yûnân zamânı Türkçe hatlar kazılmışdır. Hakîkatü‘l-hâl lisân-ı Türkî lehce-i kadîmd[ir]. Hattâ Türk-i Türkân semtleri Hazret-i Risâlet-penâh’ın bir mektûb-ı nutk-ı dürerbârların kavm-i Etrâk ve kavm-i Dağıstân ve kavm-i Lezgi ve bâlâda tahrîr olunan kavimler cümle Hazret’in mektûbuyla İslâmı kabûl etdiler kim niçe yüz yıl evvel Türkçe kelimât ederlerdi.

Ve [116] âyet-i şerîfinin tefsîrinde müfessirîn eyle tahrîr etmişler kim Hazret-i Nûh Necî ile gemiye giren Hûşeng Şâh ve (–) (–) (–) ve nebîreleri cümle keştî içre lisân-ı Türkçe kelimât etdiklerinde Mısır kavminden Kehene Kalimûn ve Mısrâyim nâm kimesneler,

“Yâ Nûh bu ne lisândır?” deyü su’âl etdiklerinde, “Bu lisân sâhibi anlardır kim bu cihânın edîm-i arzın anlar cümle kabza-i teshîre alacakdır” deyü işâret buyurmuşlardır.

İmdi andan ma‘lûm oldu kim Nûh Necî‘de gemi içre lisân-ı Türkî kelimât olunduğundan sonra İskender-i Yûnâniyân asrında evlâ bi’t-tarîk lisân-ı Türkî ile Usturumça kal‘ası kapusu üzre lisân-ı Tür[kçe] ve Rûmca kelimât rumûzlarının yazılması muhakkakdır.

Ba‘dehu mürûr-ı eyyâm ile bu Usturumça kal‘ası niçe divelden divele intikâl edüp dest-i Rûm Kostantin tekrûrunda iken bu şehrin amâristânın Gâzî Hudâvendigâr istimâ‘ edüp âhır-ı kâr bizzât kendüleri *[374b]* sene (–) târîhinde kal‘a-i Usturumça üzre sefer edüp be-dest-i Gâzî Evrenos kal‘a feth [u] fütûh olup Gâzî Hudâvendigâr’a miftâhıyla müjdesi gider. Ve der-akab kendüleri de gelüp fetihde bulunurlar.

Ba‘de’l-feth kal‘a kapusu üzre ol rumûz künûz hatları Etrâk tâ’ifesi kapu üstünden kal‘

edüp ol üstü Rûmca hatlar olduğundan bu kal‘anın dahi ismine Üstü Rûmca kal‘ası deyü tesmiye ederler. Hâlâ Üstü Rûmca’dan galat Usturumça ve Üstürûmca derler. Ba‘dehu bir münâsebet ile ol taşı Gâzî Sultân Murâd’a gösterüp,

“Bir zamân Muhammedîlerden Murâd Beğ nâm bir Osmânoğlu bu kal‘ayı feth ede. Kendisi de bizim elimizde şehîd ola” deyü bu hatları tilâvet etdikde buyururlar kim,

“Elhamdülillâh kal‘anın fethi yazduğu târîh üzre bu hakîr Murâd’a müyesser oldu, ammâ elhamdü lillâh hâlâ sıhhatdeyim, şehîd olmadım.

Küllü münecimin kezzâb [117]

[118] deyüp ol rumûz [u] künûzlu yazılmış münakkaş taşı bir köşeye bırağırlar.

Hâlâ ol seng mermer-i müstetır mürûr-ı eyyâm ile Aynaroz ruhbânlarının ellerine Sidirkapsi kal‘asında girüp “Nücûm-ı fünûn-ı künûzdur” [de]yü hıfz etmişler.

Ba‘dehu hakîkatü‘l-hâl fâtih-i Usturumça Gâzî Hudâvendigâr (…) Sultân Murâd-ı Evvel sene (–) târîhinde Kosova’da Seleşdi kral ile ceng-i azîm edüp yedi kerre yüz bin aded küffârları dendân-ı tîğdan geçirüp kendüleri lâşe-i murdâr küffârı seyr [ü] temâşâ edüp,

“İlâhî, havl [ü] kuvvet [ü] kudret [u] nusret senindir. Bu gazâda hikmetin vardır” deyü hamd ederken hemân leşler içinden Miloş Koblaki nâm bir kefere kalkup Sultân Murâd’ın yakasına yap[ış]up hançer-i fecâmıyla Murâd Hân’ı ura ura şehîd eder. Bir rivâyetde bu mel‘ûn elçilikle gelüp Murâd Hân’ın destin bûs ederken bıçağıyla taht üzre Murâd Hân’ı urup şehîd edüp Miloş Koblaki kâfiri dahi pâre pâre edüp Murâd Hân’ın kalbini Kosova’da Piriştine şehri kurbunda Klab nehri kenârında bir kubbe içre defn edüp vücûd-ı Murâd Hân’ı Bursa’ya götürüp Eski Kaplıca câmi‘inde türbe-i pür-envârında defn ederler.

Ol zamândan berü anıniçün elçilerin iki tarafından kapucılar kethudâsı ve (–) yapışup yer öpdürüp andan sonra tahtdan aşağı enmiş bir uzun yeni elçilere öpdürmek kânûn olmuşdur.

Hâsıl-ı kelâm Aya Nataca hakîmin Usturumça kal‘ası kapusu üzre kazu[p] yazdığı târîh-i rumûz [u] künûz cümle zuhûr etdi.

Ez în-cânib bu Usturumça kal‘ası Rûmeli eyâletinde (–) sancağı hâkinde (–) hükûmetdir. Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır.

Ve nâhiyesi cümle (–) aded kurâlardır. Şeyhülislâmı [ve] nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve şehir voyvadası ve muhtesibi ve bâcdârı vardır, ammâ iç el olmak ile kal‘ası harâba yüz dutup dizdârı ve neferâtları yokdur. Lâkin Bulgar martolos kefere neferleri vardır.

Eşkâl-i kal‘ası: Bir püşte tell-i bâlânın tahtında bir vâsi‘ dereli fezâ arasında şekl-i muhammesden tûlânî bir seng binâ-yı Şeddâdî kal‘a-i Âdî‘dir kim İskender-i Yûnân’dan berü köhne binâ olup niçe yerleri rahnedâr olup içinde deyyâr bir dâr-ı diyâr olmayup ancak kış günleri koyunlar ve keçiler ile kefere çobanlar sâkin olurlar. Zamân-ı kadîmde bir sa‘b ve metîn ve müstahkem kal‘a imiş. Cirmi iki bin üç yüz adımdır. Ve üç kapusu vardır.

………………(1.5 satır boş)………………..

Bu şehir hâlâ şehr-i Siroz'a iki konakdan sehel nâkısda varılup Serez şehrinin şimâlinde ve Serez anın cenûbunda vâki' olmuşdur, ammâ Zihne ve Dırama dahi yakınlardır. Bu şehreyn-i ma'mûreynler Usturumça'nın kıblesinde birer merhaleden mesâfe vâki' olmuşlardır.

Der-vasf-ı aşağı şehr-i Usturumça

Gâyet ma'mûr [u] âbâdân şehr-i amâristân olup bir bayırlı dereli ve depeli yere vâki' olmuşdur. Cümle bâğ u bâğçe ve hadîka-i rızvân misilli rabât-ı azîmdir, ammâ etrâfında kal'ası yokdur. Cümlesi iki bin kırk aded tahtânî ve fevkânî serâpâ kârgîr binâlı kat-ender-kat cümle la'l-gûn kiremit örtülü ma'mûr u âbâdân hâne-i zîbâlardır.

Der-aded-i esmâ-i sarây-ı ağavât: Cümleden (–) sarâyı (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[375a]***

Kamusu on dör[d] aded mahallâtlardır, ammâ müslim mahalleleridir. Ve üç aded kefere-i fecere mahalleleridir. Ve mahalle-i Yahûdîlerdir, ammâ Ermenî kefereleri yokdur, gelüp giderler. Evvelâ (–) mahallesi ve (–) mahallesi (–) (–).

………………(1 satır boş)………………..

Ve dükelisi (–) aded mihrâbdır. Evvelâ (–) câmi'i,

………………(1.5 satır boş)………………..

Ma'lûmum olan bunlardır.

Ve hepisi (–) aded mahalle mesâcidleridir. Evvelâ (–) mescidi,

………………(1.5 satır boş)………………..

Ve umûmisi (–) aded medrese-i tâlibândır. Evvelâ medrese-i (–),

………………(1.5 satır boş)………………..

Olancası altı aded mekteb-i sıbyândır. (–)

………………(1.5 satır boş)………………..

Ve barısı (–) aded tekye-i abdâl-ı Âl-i Abâyândır.

………………(1.5 satır boş)………………..

Ve bardası lisân-ı Noğay üzre (–) aded hammâm-ı dilsitândır. Evvelâ (–) hammâmı, rûşen binâdır. (–)

………………(1 satır boş)………………..

Ve olandası 500 aded çârsû-yı bâzâr-ı sultânîdir, ammâ bezzâzistânı yokdur. (–) (–) (–)

………………(1 satır boş)………………..

Ve hemusu yedi aded hân-ı tüccârânları vardır. Evvelâ,

………………(1.5 satır boş)………………..

Ve hamusu on iki aded çeşme-sârları vardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Âb [u] hevâsı ve mahbûbu ve mahbûbesi gâyet latîf ve nerm [ü] râm ve ten-dürüst ve sîm-endâm pençe-i âfitâb mehtâb güzelleri olur.

Ve bâğ u bâğçesi (–) aded cinîn-i gaytân müşebbek bostânlardır kim (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Ve kenîsesi cümle (–) aded bî-medh düyûr-ı râhibândır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Ve mihmânhânesi cümle üç aded kârbânsarây-ı âyende vü revendegân-ı hasbîleri var. Cümleden (–) (–) (–) (–).

Ve gurebâlar vekâlesi cümle altı aded bekâr odaları var kim içinde garîbü'd-diyâr müsâfirînden erbâb-ı ma'ârif erbâb-ı sanâyi' âdemler olur.

Ve yekûnîsi halkının bir alay oğuz tâ'ifedir. Ve sulehâ-yı ümmetden ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at hâl sâhibi Yörük âdemleri vardır.

Ve cem'âsı halkının kâr [u] kisbleri beyâz abâ dokuyup Dolyan bâzârına götürüp fürûht ederler, ammâ latîf abâ ve ihrâmlar işlerler.

Ve ümmetâsı avretlerinin ve erlerinin çoğu beyâz süd gibi abâ ferrâce ve abâ dolamalar geyüp pâk ü pâkîze olup tâ'at ederler.

Ve cümletâsı evlerinin yüzleri cânib-i cenûba ve taraf-ı garba nâzır olup cümle sokakları pâkdir. Câ-be-câ yerlerinde dıraht-ı azîmler dikilidir.

Ve âmmetâsı iki aded me'kel-i imâret-i dâru'l-ıt'âmı vardır. Evvelâ, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve hemetâsı mahsûlâtının buğday ve arpası ve pembesi ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Usturumça: (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[375b]***

Der-ziyâretgâh-ı meşhed-i kubûr-ı mevtâ-yı şehr-i Usturumça

Evvelâ Tekye câmi'inde ziyâret-i eş-Şeyh Vildân Efendi. Ve Kûhî Efendi; ulemâ-yı Kûhistân'dan olup Kûhistân kitâbın hıfzen tekmîl etdiğinden Kûhî Efendi derlermiş. Niçe yüz mücelled kitâb-ı mu'tebere te'lîfâtları vardır. Ve İmâm-ı hümâm Azîz Efendi. Ve Sofyavî Balı Efendi halîfesi Nûrî Efendi. (–) (–).

………………(1 satır boş)………………..

Ve dahi e'azze-i kirâmdan niçe yüz meşâyih ziyâretgâhları vardır, ammâ ziyâret etdiğimiz bu meşhûr-ı âfâk kümmelîn evliyâ-ı ızâmlardır. *Kaddesenâllâhu bi-sırrıhi'l-azîz.*

Andan bu şehir a'yânlarıyla vedâ'laşup ve yarar refîk vesîleler alup bu şehirden (–) tarafa (–) sâ'at gidüp (–) (–) (–) andan,

Evsâf-ı cem'iyyet-i kübrâ mahalli Dolyan panayuru

(–) sancağında Usturumça kazâsı hudûdunda bir mesîregâh dırahtistân-ı çerâgâh fezâ-yı lâlezârda ve bir düz vâsi' mahsûldar murgzâr zemînde kal'a-misâl dörd tarafı porta kapulu hân-ı azîm gibi tahtânî ve fevkânî müte'addid kârgîr binâlı odaları va sadranç nakşı tarh olmuş tarîk-i âmlarının yemîn ü yesârlarında cümle binden mütecâviz dükkânlı serâpâ kiremitli ma'mûr [u] âbâdân bir panayır yeridir kim (–) binâsı olup (–) vakıfdır.

Kapuları üzre sarây-ı azîmler olup cem'iyyet-i bâzâr günleri hâkimler ve kadılar ve

serdârlar bu sarâylarda askerleriyle sâkin olup hükûmet ederler. Ve emînlerin bâzârdan hâsıl olan öşr-i sultânî konacak emîn odaları ve mahzenleri vardır.

Yılda bir kerre kiras mevsiminde bu fezâya yüz bin benî âdem Rûm ve Arab u Acem ve Hind ü Sind ve Semerkand ve Belh [u] Buhârâ ve Mısır u Şâm ve Irâk'dan ve cemî'i Dib Frengistân'dan ve'l-hâsıl ekâlîm-i seb'adan cemî'i tüccârân-ı berr [ü] bihârânların hamusu metâ'-ı firâvânlarıyla bu panayıra cem' olup çârsû-yı bâzâra getirenlerden mâ'adâ taşra vâdîlerde niçe bin hayme ve hargâh ve bârgâh ve külbe-i ahzânlar çalas ve malaş palaşdan kurulup bir ordu-yı bâzâr tüccârı kurulur kim gûyâ İskender-i Kübrâ yâhûd Keyhusrev-i Dârâ ordusu olup bu vâdî âdem deryâsıyla pür olup niçe kerre yüz bin yük metâ'lar elbette meydâna çıkup fürûht olup ve niçe yüz bin yük metâ'lar alınup kuş südü ve âdem südü ve arslan südü dahi bulunur. Kuş südü yumurtadır, âdem südü avret südüdür, arslan südü şarâb-ı bî-hicâbdır. Anlar dahi bulunur. Hattâ yumurta envâ'ından deve kuşu yumurtası ve âdem yavrusu ve körpe âdem kuzusu ve ciğer-kûşeleri bulunur.

Ve ol bâzâr günleri cemî'i kurâ ve kasabât u şehirlerden cemî'i esnâf-ı me'kûlât [u] meşrûbâtçılar ve habbâzîn ve tabbâhîn [ve] debbâğînler gelüp haymeleriyle niçe bin dükkânlar (…) gûyâ cemapur askeri ordusu olup izdihâm-ı benî âdemden omuz omuzu sökmez olup kırk gün kırk gece germâ-germ bâzâr-ı mahabbet durup her eşyâ-yı metâ'dan fürûht olunur.

Hattâ avretler bile gizli metâ'ların âşikâre satarlar. Niçe bin âdem mâl-ı Kârûn'a mâlik olup ve niçe bin âdemler ayş [u] ışret sefâhatiyle bir akçeye ve bir cübbeye ve habbeye muhtâc olurlar. Hattâ bu cem'iyyet-i kübrâda koyun bâzâ[r]ı başka olup niçe kerre yüz bin aded gûsfend ve keçi fürûht olunur.

Ve At meydânı bâzârında niçe bin at ve katırlar fürûht olunur. Ancak Rûmeli'nde deve olmamak ile şütür bâzârı yokdur. Ve sığır ve câmûs bâzâ[r]ı vardır.

Ve İbn-i âdem bâzârı olup niçe bin pençe-i âfitâb mehtâb mahbûb ve mahbûbe kızlar ve oğlanlar bey' u şirâ olunur.

Ve Kara Zengî Arablar bâzârı başka durup hemân kırk elli bin âdemler gelüp kara Arablar alırlar, zîrâ bu diyâr karalar ve karılar gâyet makbûl kölelerdir.

Ve cemî'i esnâfânların birer mahalde sâkin oldukları çârsûları vardır. Ve niçe yüz bin guruşa mâlik ağır bâzergânlar mezkûr kal'a-misâl olan yerdeki dükkânlarda ve müte'addid kiremitli kârgîr binâlı evlerde sâkin olup cümle dîbâ şîb ve zerbâf ve dârâyî ve kemhâ-yı atlâs ve katîfe ve sereng ve la'l yâkût ve zümürrüd ve elmâs ve seylân ve zeberced ve fîrûze ve incü ve akîk-i Yemenî ve aynü'l-hırr ve aynü'l-hir ve aynü's-semek ve niçe bin gûne cevâhir-i kâmyâb makûlelerin bu meydân-ı mahabbete koyup her dükkânçenin rûyı bezekistân-ı arûsek nakş-ı nigârhâne-i Çîn-misâl olup her metâ'-ı nâdirât girân-bahâlara fürûht olunur, zîrâ bu kal'a gibi hân bâzârı mahfûz yer olmak ile her ki[me]sne metâ'-ı zî-kıymetin rûy-ı dükkâna çıkarır. *[376a]* Ammâ bu ağır bâzergânlardan mâ'adâsı taşra panayır çârsûsundaki dükkânlarda ve çadırlarında bey' u şirâ ederler.

Bu sahrâ-yı Tîh içre niçe bin dükkânlar ve niçe bin hayme vü hargâhlar yapılup yigirmi otuz bin koliva ve çadırlar ve kilimden ve ihrâmlardan köşe köşe sâyebânlar sıra sıra

koyulup bu sahrâ-yı çemenistân hayemâtlar ile lâlezâr-misâl olup bey‘ [u] şirâlar ederler.

Ve matbah-ı Keykâvuslarından mâ‘adâ belki bin yerde koyun ve kuzular bütün bütün kebâblar çevirilmededir.

Ve binden mütecâviz kahvehâne ve bozahâne ve meyhâneler vardır ammâ kim kâdirdir kim haddinden ziyâde bed-mestlik edüp gavgâ ve cidâl ede, hemân Serez şehri mollası ve yeniçeri kolluğu çorbacısı emîn voyvadası ve mütevellîsi cümle bunda âmâde olup gavgâ edenlerin hakkından gelüp ta‘zîr ü tecrîm ederler gâyet emân yerdir.

Ve cemî‘i rûy-i arzda ne kadar lu‘bedebâz ve bâzbâzânlar var ise meydânlar ve hayemâtlarda hokkabâz ve surâhîbâz ve cânbâz ve kumârbâz ve sûretbâz ve kâsebâz ve gürzbâz ve kûzebâz ve zorbâz ve resenbâz ve şu‘lebâz ve kuklabâz ve şebbâz ve hayâlbâz ve hîlebâz ve perendebâz ve sinibâz ve kadehbâz ve şîşebâz ve âteşbâz ve tâsbâz ve kadehbâz ve taşbâz ve çemberbâz ve şemşîrbâz ve ayubâz ve maymûnbâz ve keçibâz ve hımârbâz ve matrakbâz ve kemendbâz ve yılanbâz ve kumârbâz ve kuşbâz ve kayışbâz ve kâğıdbâz ve âyînebâz ve çanakbâz ve kellebâz ve’l-hâsıl cemî‘i dünyânın erbâb-ı ma‘ârif bâzbâzânları ve cemî‘i ilm-i sîmyâya mâlik veled-i zinâları bu cem‘iyyet-i kübrâda bulunup cemî‘i hayemâtlarda ve çârsû-yı bâzârlarda her diyârın hânendegân sâzendegân rakkâs-ı mutrıbân kaşmerân mudhikân meddâhân gazelhânları ve pehlivân-ı kûştegîrân kemândârân dilîrân dilberân-ı mahbûb-ı zemânları ve âşıkân-ı sâdıkân gûyendegân bintân-ı zenânları bile cümle bu bâzâr-ı hüsnde mevcûd olup bir cem‘iyyet-i kübrâ olur kim bunu görmeyen ve Mısır’da Nîl kesimin görmeyen ve Mısır kurbunda Şeyh Seyyid Ahmedü‘l-Bed[ev]î ve eş-Şeyh İbrâhîm Dessûkî mevlûdların görmeyen bu cihânda ifnâ-yı vücûd edüp çok şey gördüm demesin. Bu cem‘iyyet-i âlînin geceleri Kadr ve rûzları rûz-ı fîrûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhîdir.

El-hâsıl bu kârhâne-i bâzârda herkese ne takdîr olundu ise anı kâr [u] kisb edüp kimisi yollarda mâldan ve başdan ayrılup bâkî kalanlar bu ıyd-ı adhâ-misâlden sonra herkes vatanlı vatanlarına gidüp bu cem‘iyyet yerinde bir âdem âdemî-zâd kalmayup suyu sovulmuş değirmene dönüp “Âyâ bu meydânda âdem ve âdemî-zâd var mıydı?” deyü âdem ibret alacakdır, gûyâ hemân bu dünyâ bir kârhâne-i hayâl-i hâbdır. Hemân ârif-i billâh olan fânî dünyânın hâlin bu mahalde dahi anlayup âlâyiş-i dünyâdan el çeker. Bir temâşâ-yı garîbe ve acîbe seyrângâh-ı cihândır kim amâristânı da böyledir.

Ba‘dehu bundan sonra 5 sâ‘at kıble tarafına ormanlı ve cengelistânlı yerleri ubûr edüp,

Karye-i Maçko: Kâfir köyüdür ve Selânikli Ramazân Ağa’nın ze‘âmetidir. Cümle yüz aded hânelerdir.

Andan yine kıbleye 6 sâ‘at bir yayla yukaru gidüp,

Sitâyiş-i kasaba-i müzeyyen Petriç

Lisân-ı Sırf’da (–) demekdir. Rûmeli eyâleti vezîrinin hâssı voyvadalığıdır. Yüz elli akçe kazâ ve nâhiyesi seksen aded kurâdır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi [ve] bâcdârı vardır. Cümle iki yüz kırk aded bâğçeli ol kadar ma‘mûr değil kiremitli ve tahta ve saz örtülü evleri var.

Cümle iki mahalledir. Bir mahallesi paşa hâssıdır ve bir mahallesi Sofyalı Şeyhzâde

Mustafâ Ağa'nın serbest ze'âmetidir. Cümle bir câmi'i ve cümle bir mescidi ve cümle bir sûhtevât hücreleri ve cümle bir mektebi ve cümle bir aded fukarâ tekyesi ve cümle iki aded hânı ve cümle bir aded kesîf hammâmı ve cümle elli mikdârı dükkânı var. Ol kadar ma'mûr kasaba değildir, zîrâ kûhistân ve dağıstân içinde vâki' olmağile cânib-i erba'asında dağları evc-i âsımâna ser çekmişdir.

Ve çınâr ve kavak ve mîşe ve pelid ve gürgan ve karaağaçlık ve kestâneliği cihânı dutup Bursa kestânesi kadar meyvesi niçe vilâyetlere ve Sofya'ya gelir.

Bu dağlarda hayduk harâmî kefereleri çokluğundan bu kasabada ehl-i ırz âdemler sâkin olamadıklarından bu rabta ol kadar amâr değildir.

Husûsan sene 1062 târîhinde Melek Ahmed Paşa efendimizle Sofya-i sâfiye vâlîsi iken Kemalî Halîl Ağa ile ol dağlara on bin aded re'âyâlar ile pür-silâh olup hayduk kâfirleri şikâr ederken bu dağlarda *[376b]* günde kırk elli aded sığır kadar sığınlar ve karacalar ve tablalı ve yağmu[r]calar ve bu kadar tavşanlar sayd [u] şikârlar edüp kanlı kebâblar yeyerek beher yevm kırk elli mikdârı hayduk kâfirleri dahi davulları ve zurnaları ile kefereleri sayd edüp mezkûr Petriç kasabasında ve Köstendil şehrinde ve Dobniçse kasabasında ve Samakov şehrinde ve Sofya şehrinde sayd olunan kâfirleri cümle köşe köşe salb edüp gazâlar etdik.

El-hâsıl bu Petriç dağları yaman ibret-nümâ kûh-ı bâlâlardır kim bir ucu tâ Alman dağlarından ve Bosna ve Hersek ve Destpot dağlarından ve Koca dağları ve Çemerne ve Banya ve Yanya yaylasından ve Uştuk yaylası ve Rila'nın dağlarından bu Petriç dağlarından ve Sıçanlı(?) ve Siroz yaylası ve Ferecik ensesinde dağlar tamâm olup deryâ aşırı Bursa ensesinde cebel-i Ruhbân ya'nî Keşiş dağına varır.

Ol dahi Sivas ve Mar'ayş ve Erzurûm'da Bingöl yaylasına, andan kûh-ı Ağrı'ya ve kûh-ı Demâvend ve kûh-ı Bîsü[tû]n'a ve kûh-ı Nihâvend'e ve andan tâ Hindistân'a varınca yedi koldan rûy-ı arza yayılmış kûh-ı bâlâlar kim cümle yüz kırk sekiz aded sun'-ı Hudâ kûh-ı azîmlerdir.

Bunların hakkında Hazret-i Allâh sûre-i Nebe'de [119] buyurmuşdur.

Ve sûre-i (–) [120] buyurmuşdur kim ehl-i müfessirîn, "Mekâlîdden murâd ulu dağlardır kim rûy-ı arza kilid gibi mekâlîdler" deyü tefsîr etmişler.

Hakkâ ki im'ân-ı nazar ile nazar olunsa bu Petriç dağların ve gayri kûhların gördükde âdem âlem-i hayretde kalup hakîr Evliyâ-yı bî-riyâ gibi vâlih ü sergerdân olur.

Ba'dehu Petriç kasabası hudûdundan şarka korular ve azîm dağlar eteklerin geçerek ve ma'mûr kurâlar ubûr ederek konup göçerek ve yiyüp içerek 6 sâ'at gidüp,

Der-vasf-ı kasaba-i Menlik

Sebeb-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) dir. Bu dahi Köstendil toprağı hükmünde voyvadalıkdır ve yüz elli akçe kazâdır. Nâhiyesi (–) kurâdır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdâr[ı] ve muhtesibi ve bâcdâr ve şehir kethudâsı vardır. Ammâ lisân-ı Arab üzre mennîk demek kabaca ve kabîhce ism-i ma'yûbdur. Lâkin şehrinin amâristânı bir dereli ve depeli yerde sâfî bâğ u bâğçeli bir şîrîn ve ma'mûr ve müzeyyen şehr-i azîm-misâl kasaba-i âbâdândır. Cümle (–) aded kiremitli ve tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı vâsi'

hânedânlardır.

Ve cümle (–) aded mahallâtlardır. Ve cümle (–) aded mihrâbdır, ammâ çârsû içinde (–) câmi'i kiremitli ve serâmed minâreli ve cemâ'at-i kesîreye mâlik câmi'-i pür-envârdır. Ve

………………(1 satır boş)………………..

meşhûr câmi'lerdir.

Cümle (–) aded mahalle mesâcidleridir. Evvelâ (–) mescidi, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded medrese-i tâlibân-ı müfessirândır. Evvelâ, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle 3 aded mekteb-i dâru't-ta'lîm-i sıbyân-ı necîbândır. Evvelâ, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded –) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded tekyegâh-ı fukarâ-yı mecâzibândır. Evvelâ, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded hammâmı vardır, ammâ ev hammâmları çokdur. Evvelâ çârsû içinde, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded hân-ı sevdâgerânı vardır. Evvelâ, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded dükkânlardır, ammâ kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle

………………(1 satır boş)………………..

Ve cümle,

………………(2 satır boş)………………..

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı kasaba-i Menlik: Bu rabta-i zîbâ içre haftada bir cem'iyyet-i kübrâlı bâzâr-ı azîm durup cemî'i zî-kıymet metâ'lar bî-kıymet ve bî-minnet bulunur. Ekseriyyâ halkı ehl-i hidmet ve avândır, ammâ Yörük tâ'ifesinden hâl sâhibi sulehâ-yı ümmetden âdemleri vardır. ***[377a]***

Andan kalkup cânib-i şarka 12 sâ'at gidüp el-ıyâzen billâh sa'b ve mahûf yollar ve beller ile **Sırbin yaylası**n aşarken kâh piyâde ve kâh esb-süvâr olup niçe gûne renc-i anâlar çekerek,

Menzil-i karye-i Sırbin: Bir yaylalı ve balkanlık içre ma'mûr Bulgar keferesi köyüdür ve serbest ze'âmetdir.

Andan yine şark tarafına (–) sâ'at gidüp ma'mûr u âbâdân kurâlar geçerek ve ibret-nümâ temâşâlar ederek ubûr edüp,

Der-evsâf-ı kasaba-i şîrîn ü dilküşâ Vetirne

Vech-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–) dir. (–) sancağı hükmünde olup vâlîsi ve kadısı ve voyvadası ve muhtesib hâkimisi ve bâcdârısı ve sipâh kethudâyerisi ve yeniçeri serdârîsi ve harâc ağası ve şehir kethudâsı ve kırk sekiz pâre nâhiye kurâsı vardır, ammâ müftîsi ve

şürefâ efendisi yokdur.

Ve cümle (–) aded kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı ma‘mûr ve mükellef gül-i gülistân ve bâğ [u] bostânlı ve porta kapulu ve şâhnişîn ve revzenli ve serâmed bacalı müzeyyen büyût-ı ra‘nâlardır.

Cümle (–) aded mahallât-ı müslimîndir. Beş aded Bulgar ve Rûm ve Sırf keferesi mahallâtlarıdır.

Cümle (–) aded câmi‘-i a‘yân-ı kibâr sâhibü‘l-hayrâtdır. Evvelâ çârsû içinde (–) câmi‘i, cemâ‘at-i kesîreye mâlik bir serâmed minâreli câmi‘-i zîbâdır. Ve (–) câ

………………(1 satır boş)………………..

meşhûr ma‘bedgâhlar bunlardır.

Ve cümle (–) aded mahalle mezkitleridir. Cümleden, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded medrese-i hocagândır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded mekteb-i ciğer-kûşe-i püserândır(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded hânkâh-ı erbâb-ı tarîkândır.(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded hammâm-ı râhat-ı cân-ı cânândır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded hân-ı bâzergân-ı sevdâgerândır.(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded sûk-ı sultânî ehl-i sanâyi‘ândır, ammâ kârgîr bezzâzistânı yokdur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded çeşme-sâr-ı âb-ı hayvândır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded sebîlhâne-i cân-sitândır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümleden âb [u] hevâsı latîf olduğundan gâyet mahbûbu ve mahbûbesi memdûh-ı âlem dilberânı ve bintân-ı mü’eddebeleri vardır.

Ve cümle (–) aded etrâfında bâğ-ı İrem-misâli hadîka-i ravza-i cinânlı ve müşebbek bostânları var kim her birinin vasfında lisân kâsırdır.

Ve cümle memdûhâtından Vetirne tütünü misk [ü] amber-i hâm râyihalıdır kim Yenice duhânından latîf misk-bû tütünü olur.

Ve cümleden meşhûr Vetirne’nin kırbo nâm küçücük Kirmastı şehri mastısı gibi kırbo köpecikleri yüz ve yü[z] elli dirhem gelir tennûr zağarcıkları ve seyishâne köpecikleri olur kim rûy-ı arzda eyle mudhik ve kaşmer ve cerî ve gazûb ev bekçisi kelb-i mu‘allemcikleri olur kim bir diyârda olmaz. Ve elması ve ayvası dahi memdûhdur.

………………(1 satır boş)………………..

Der-şerh-i tetimme-i şehrengîz-i şehr-i Vetirne: Bu şehr-i Vetirne Demirhisâr’ın garbîsi tarafında vâki‘ olup mâbeyne-hümâları iki menzilden karîb olup aralarından nehr-i Orfan cereyân eder, ammâ Vetirne’ye sehel karîb akar.

………………(2 satır boş)………………..

Bu mahalden hakîr aşağı Gümülcine yollarına gitmeyüp zîrâ ol yollarda olan kurâ ve

kasabâtları cümle gördüğümüz içün bir gayri semtden Edirne'ye gitmek içün Filibe yolların ârzû edüp Vetirne'den kalkup şimâl tarafındaki sa'b (ve) dağları aşup *[377b]* 9 sâ'atde ma'mûr kurâlar ubûr edüp,

Menzil-i karye-i Avcı Yurdu: Müselmân köyüdür. Cümle halkı ehl-i tevhîd Yörükândır. Kârları abâ ve kebe ve ihrâm işleyüp zirâ'at edüp kifâflanırlar. Ve bir mescidi ve kırk elli aded hâneleri var.

Andan yine semt-i şimâle 12 sâ'at bir yaylak-ı azîmi aşup Istanimaka kasabası içinden cereyân eden **nehr-i (–)** kenârında kurâları geçüp,

Menzil-i karye-i Kiliseli: Seksen evli kefere köyüdür ve Istanimaka hudûdunda ze'âmetdir.

Andan ale's-sabâh yine mezkûr nehir kenârınca sarp taşlar içre atların na'lları dökülerek 8 sâ'atde,

Evsâf-ı şehr-i bî-bekâ, ya'nî kal'a-i ibret-nümâ Istanimaka

Sebeb-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–) dir. Bânîsi be-kavl-i müverrihîn Yanvan Filibe-i Makedon kal'asın binâ eden Makedon kralın binâsı olup yayla sarâyı imiş. Hâlâ eser-i binâları niçe yerlerde zâhir ü bâhirdir.

Ba'dehu sene (–) târîhinde Gâzî Hudâvendigâr Sultân Murâd-ı Evvel İdrivne şehrin feth edüp andan şehr-i azîm Makedonya-i Filibe'yi dahi feth etdikde bu Istanimaka kefereleri gulgule-i asâkir-i İslâma tâkat getiremeyeceklerin müşâhede edüp amân ile bu kal'a-i Istanimaka'yı Gâzî Evrenos'a teslîm ederler. Hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde Süleymân Hân vakfı olup Filibe nâzırı tarafından mütevellî hâkimdir. Yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Amâ Filibe monlasına ilhâkdır.

Nâhiyesi kırk pâre ma'mûr u âbâdân kurâlardır. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı hükmündedirler, zîrâ Filibe bir sâ'atlik yerdir kim şimâl cânibinde Filibe kal'ası ve minâreleri görünür. Ammâ bu Istanimaka kal'ası bir bayır dibinde bir vîrân harâb u yebâb kal'adır. Ancak bayır başında bir kulle ma'an kilisesi kalmış bir kiremitli deyr-i sağîrdir. Ve papasları ahmak ve sağırdır.

Ammâ bu şehir iki aded varoşdur. Biri cereyân eden nehrin kal'a tarafında vîrân kal'a dibine dek varmışdır. Cümle üç yüz aded bâğlı ve cinînli ve serâpâ kiremit örtülü vâsi' havlılı serâpâ kefereler sâkin olur, aslâ müselmân yok bir büyük kasaba-i ra'nâdır. Cümle yüz mikdârı dükkânları var, her gûne esnâf bulunur. Ve ba'zı berber ve na'lbend ve derzî gibi müslim ehl-i hırefler vardır, ammâ bu varoşda sâkin olmayup kuyunun karşu tarafında olurlar.

Ve cümle iki hânı var kim ebnâ-yı sebîl içün kârbânsarây-ı hasbîdir. Ve hânlar önündeki meydânda tâ kâfir zamânından kalmış bir âb-ı hayâtdan nişân verir kuyusu var kim çıkrıkında zencîrler ile suyu çekilüp cümle ahâlî-i vilâyet andan nûş edüp def'-i atşân ederler, zîrâ kış günleri bu şehir içre cereyân eden nehr-i Istanimaka donup bu kuyu ol zamân ıssı olup andan nûş ederler. Ve bu varoşda üç aded kefere kenîseleri vardır, ammâ biri mükellefdir.

Ba'dehu bu kuyu önünden şark cânibine çarsu içre gidüp mezkûr nehir üzre üç yerden

yüzer adım ağaç cisirlerden ubûr olunup karşu tarafda,

Der-vasf-ı varoş-ı müslimât: Cümle yüz aded kiremitli ve cümle bâğ-ı hadîkalı tahtânî ve fevkânî kârgîr binâlı vâsi‘ havlılı sarây-misâl pâk ü pâkîze ve küşâde hânedânlardır. Karşu kefere varoşu gibi dıyk ve muzlim değlidir. Cümle bir mahalle ve cümle bir câmi‘ (ve) kârgîr minâreli ve serâpâ kiremit örtülü ma‘bedgâhdır. Cümle iki aded mahalle zâviyesi ve cümle bir sûhtevât hücreleri ve cümle bir aded mektebi ve cümle bir aded tekyesi ve cümle bir aded hammâmcığı ve cümle on yedi aded dükkânları var, gayri şey yok bir küçücük şîrîn rabta-i zîbâdır, ammâ halkı ankâlardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Andan kalkup şark tarafına gidüp, **karye-i Arnavud** andan **karye-i Çervina** andan **karye-i Yukaru Tahtalı** andan **karye-i Aşağı Tahtalı** andan,

Karye-i Büyük Arnavudlu: Koca Mevlevî Vezîria‘zam Mehemmed Paşazâde Süleymân Beğ‘in serbest ze‘âmetidir kim bir değirmenli ve bâğ u bâğçeli ma‘mûr köydür. Bu köyleri ubûr ederken Filibe şehri şimâl tarafında dağların ardında kalup hakîr andan yine şarka niçe ma‘mûr [u] âbâdân kurâlar geçerek,

Karye-i Papas: Bu dahi kefere köyü ve ze‘âmetdir.

Andan cânib-i şimâle giderken **Muştalı yaylası**n (–) sâ‘atde evc-i âsımâna çıkup niçe kerre yüz bin dıraht-ı sun‘-ı Hudâ‘yı temâşâ ederek yokuş aşağı enüp bir hayli yer gidüp,

Karye-i Bardakçılar andan **karye-i Yenice:** Bu iki aded kurâlar Rûmeli eyâletinde ***[378a]*** Çirmen sancağı hudûdundadır ve bu kurâlar **Muştalı suyu kenârında ammâ Ma‘den deresi** derler, niçe yüz aded su değirmenleri vardır.

Der-vasf-ı ma‘den-i şeb-i zergerî

Bu mezkûr dere içre sekiz yerde la‘l-gûn kuyumcular şebi çıkar kim bir temâşâ-yı azîmdir. Bu derede olan kefere kurâları cümle şeb çıkarmağa me’mûr olup sâ’ir tekâlîf-i şâkkadan mu‘âf [u] müsellemlerdir, ammâ müselimler değillerdir. Cümle mîrî mâldır kim defterdâr tarafından başka emânetdir kim yedi yük akçe iltizâmdır. Her kim şeb serîka ederse tecrîm edüp haps-i ebed edüp ma‘dende pây-beste ve dil-haste beste-i zencîr olup esîr gibi hidmet eder.

Bu şabdan kuyumcular alup gümüş ağardırlar.

Ve avretler edebde ferc-i kabîhlerine sürüp daracık küsâm eder gâyet nâfi‘dir.

Ve ishâle hem-çünân aç karnına iki nohud dânesi kadar bu şabdan tenâvül edenin ishâl kanı bi-emri Hudâ kat‘ olur, ammâ kesret üzre isti‘mâl etmeye, yüreği bozar, ammâ cümle yürekdeki kurdu kırar.

Hattâ bu dere içre depe depe niçe yerde şeb kümeleri püşte püşte olup yığılı durur.

Bu derede şeb ma‘d[en]i olduğundan cümle nebâtları ahmer-gûn olup cümle suları da bâde-i hamrâ gibi kırmızı-gûn cereyân eder, andan bir mahlûk-ı Hudâ nûş etmez. Âdem sehel nûş etse ağzın buruşdurur. Anıniçün gayri sular ile cereyân edüp gelen balıklar bu şeb suyuna dâhil olunca cümle sermest olup taşra kenâra gelüp cümle kurâ halkı sayd edüp kifâflanırlar, ammâ lezîz semekleri olur.

Ve bu Ma‘den deresi ve Muştalı suyu ikisi bir olup Edirne yolunda nehr-i Meriç‘e Harmanlık hânı kurbunda mahlût olur.

Ve bu ma‘den sularından yukaru gayri balıklar aşağı akmağa Ma‘den suyundan korkarlar kim cümle mâhîler Muştalı suyunda gâyet çokdur, zîrâ yayladan ener bir âb-ı hayâtdır kim Muştalı suyu derler. Ma‘denden aşağısına Ma‘den suyu derler. İki cânibi ma‘mûr u âbâdân kurâlardır.

Ve bu dere tâ Muştalı yaylasından tâ Harmanlık hânı kurbunda nehr-i Meriç‘e mahlût olunca bu dere dör[d] yüz yigirmi kerre yigirmi sâ‘atlik yerde azâb-ı elîm çekerek geçilir, gayri yol yokdur. İki cânibleri şâhin yuvalı kayalardır kim sa‘âdetlü pâdişâhın şâhincibaşısı hükmünde olup bu kayalarda başka dîdebân sayyâdları vardır kim kemendlerle kayalardan âdemler enüp şâhinleri âsitânelerinden sayd ederler, temâşâgâhdır.

Sa‘b dere olduğundan âdem bu dereyi geçe geçe bîzâr olur, ammâ ganîmet ve ma‘mûr derelerdir. Andan gidüp,

Menzil-i karye-i Kınıklı: Kırk aded saz örtülü müselmân köyüdür. Bir câmi‘i var, kiremitli ve kârgîr minâreli ze‘âmet köyüdür. Ve cânib-i erba‘ası hıyâbân-ı Acem-misâl sâyedâr koyah-ı azîmdir.

Andan yine mezkûr **nehr-i Ma‘den** kenârınca 2 sâ‘at gidüp,

Karye-i İlyâs: Bir ma‘mûr müselmân köyü ve ze‘âmetdir.

Ve bu köyden görünür nîm sâ‘at yine ol **Ma‘den deresi** içre gidüp,

Evsâf-ı menzilgâh-ı Âl-i Abâ, ya‘nî tekye-i fukarâ-yı Hazret-i Osmân Baba

Pîşvâ-yı tarîk-i Âl-i Abâ ve fukarâ-yı bay u gedâ ve sultân-ı ağniyâ ya‘nî mürşid-i râh-ı Hudâ Hazret-i Osmân Baba *kuddise sırruhu'l-azîz* hazretleri bizzât Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî halîfesi fukarâlarındandır. (–) (–) asrında bu cây-ı mesîregâh-ı ma‘hûdede mesken [ü] me'vâ edüp karârdâde olmuşdur. Himmetleri hâzır ve nâzır ola. Hâlâ bu âsitâne-i dergâh-ı mu‘allâ mezkûr Ma‘den deresi kenârında Edirne şehrine giderken yolun sağ tarafında bir bayır başında bir düz zemîn-i mahsûldâr üzre bir dırahtistân-ı hıyâbân gün görmez koruyistân içre bir mesîregâh ve cânib-i erba‘ası duhâvî yeşil katîfe-misâl çemenzâr u çerâgâh bir kal‘a-misâl kârgîr binâdır.

Dîvârlı pâdişâhâne sarây-ı azîm misâlli kasr-ı gûnâ-gûnlu ve şâhnişîn ve kâ‘alı ve matbah-ı Keykâvuslu ve niçe kilâr hücreli ve gûnâ-gûn meydân-ı müzeyyenli ve mihmânhâneli ve müte‘addid ıstabl-ı anteri ve Kamberî âhûrlu ve gâvân ve câmûsân ve bağalân ve çemenderân âhûrlu âhûrlu ve saman ve şa‘îr ve sâ'ir levâzımât mahâzinler ile ârâste olmuş âsâr-ı binâlardır.

Ve ma‘bedgâh-ı selâtîn-i mâzî câmi‘i ve mescidi ve dershâne ve mektebi ve bir hammâmı ve gûnâ-gûn meydân-ı mihmânsarây-ı âyende vü revende dervîşân-ı zîşân merd-i meydân hücreleri ve müte‘addid (müte‘addid) eşyâlar ile amâr olmuş bir sevâd-ı azîm şehir-misâl bir bâğ-ı İremistân âsitâne-i dervîşân-ı zîşândır kim bâğ u bâğçesi ***[378b]*** ve niçe havuz ve fıskiyye [ve] şâzrevân ve fevvâresi pertâb edüp niçe çâh-ı mâları ve niçe çeşme-sâr âb-ı hayâtları ve cirid meydânlı havlıları ile zeyn olmuş bir hânkâh-ı azîmdir.

Cümleden biri ol meydân-ı mahabbetde Sultân Bâyezîd-i Velî velîler ve deliler ve fukarâlar mahabbeti olmak ile bu vâdî-i çemenzâr içre yedi köşe bozdoğan külâhı kisbeti gibi yedi terk bir kasr-ı Havarnak-ı âlî şâd etdirmiş kim yedi iklîmden nişân verir. Diller ile ta‘bîr ve kalemlerle tahrîr olmaz.

El-hâsıl bu kasr-ı zîbânın cânib-i etrâfında kırk aded kapuları var kim kırklara makâm olması nişânesidir. Ve bu kasrın içi sâfî yeşim harekânî ve mermer-i somâkî ve envâ‘-ı füsûs mukavvim mahkûk-ı gûnâ-gûn ruhâm-ı ibret-nümûnlar ile ma‘kûk ma‘kûd kılınmışdır kim gûyâ Hind sadefkârîsi gibi ferşi döşenmişdir. Ve kubbe-i serâmedinin etrâfında ola[n] tâk-ı revâk-ı tumturâklarında umk-ı mencûklar ve beyâz ve siyâh ahmergûn ve gayri gûnâ-gûn ahcâr-ı zî-kıymetler ile her yanı müzeyyen olup serv haşebi tavan kubbesi nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûndur kim kıl kalemin çekmede Freng Mani ve Acem Bihzâd ve Şâhkulı nâm nakkâş-ı benâmlar bir kıl kalem çekmede âcizlerdir. Ve gûnâ-gûn mermer ve somâkî üstüvâneler ile ârâste olmuş bir kâh-ı müzehheb musanna‘dır.

Ve meydân-ı mahabbetde bir şâzrevân fevvâresi pertâb edüp tâ kubbeye müntehîdir. Ve cânib-i erba‘asında gûnâ-gûn revzenlerinden etrâfındaki kûhistân nahlistân gül-i gülistânlar içre gûnâ-gûn andelîbânların hezâr hezârân nağamât-ı hoş-elhân nevâları istimâ‘ olunup iremistânları cümle temâşâ olunur.

Ve bu nüzhet-âbâd kasrın üstü serv-misâl bir serâmed kurşum örtülü kubbe-i nîlgûn üzre altun ile mutallâ olmuş bir alem-i serâmedi var kim bir konak yerden şa‘şa‘ası âdemin çeşmini hîrelendirir. Ve cemî‘i selef pâdişâhları ve sâhibü‘l-hayrât vüzerâ ve vükelâ ve a‘yân-ı vilâyet bu Osmân Baba Sultân rûhâniyyeti hâzır olmağiçün bu tekyegâha birer âsâr-ı azîme edüp cümle amâristan edüp cümle âsâr-ı binâları rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr ve cümle altun alemlerle ma‘mûr olup bu mezkûr Bâyezîd-i Velî kasrının misli Rûm diyârı tekyegâhlarında yokdur. Meğer diyâr-ı Îrân-zemînde misli İmâm Rızâ‘nın meşhed-i azîminde ola.

Der-vasf-ı mesken-i meydân-ı fukarâ: Bu mezkûr Bâyezîd-i Velî kasrının karşu cânibinde kâr-ı kadîm ibret-nümâ bir fukarâ meydânı var kim içine beş altı yüz kadar fukarâ alur. Buna kış meydânı derler. Bir acâ’ib mihmânhâne sarây-ı dervîşândır kim etrâfında niçe yüz dollâblar vardır. Her dollâbın birer dervîşi olup postu üzre cülûs edüp tâ‘at [u] ibâdâta meşgûllerdir. Kapusu bir sarâ[y]-ı azîm dervezesi gibi vâsi‘ olup bu meydân içre arabalar ile odunlar gelüp ocakda âteşler yanup etrâfında cümle fukarâlar cem‘ olup “Herkes kıssadan hisse” deyü sergüzeşt [ü] serencâmların nakl edüp gûnâ-gûn mübâhase-i ilm-i şer‘iyye ve niçe gûne tevârîhler kırâ’at olunup cân sohbetleri ederler. Ve niçe kurbânları kebâblar edüp ve mümessek helvâlar pişüp nısfu’l-leylde cümle ahbâb ta‘âmları yeyüp sâhib-i hayrâtlara hayr du‘âlar edüp ba‘dehu üç kerre gülbâng-ı Muhammedî çeküp herkes postlarında merkezlerine ve niçe cânlar savma‘alarına revâne olurlar. İlâ hâze’l-ân bu kış meydânında altı ay bu tertîb üzre tâ‘at-ı Sübhân edüp sohbet-i hâssu’l-hâs ederler.

Der-sitâyiş-i meydân-ı bahâr-ı yayistân: Mezkûr kış meydânına muttasıl sâhibü‘l-hayrât Yahyâ Paşa oğlu Mehemmed Beğ Üsküb şehrinden gelüp Osmân Baba himmetiyçün bir yaz bahâr meydânı binâ eylemiş kim misli hemân

Karadeniz sâhilinde Varna şehri ile Balçık nâm kasaba mâbeynindeki Batova deresinde Akyazılı Sultân âsitânesine benzer.

Bu dahi anın gibi İslâmbol'da Galata kullesi gibi evc-i âsımâna ser çekmişdir. Ve dâ'iren-mâdâr yedi (yedi) aded köşe kalın ve metîn ve kârgîr binâ-yı serâmeddir kim bir sivri külâh-misâl tahta kubbe üzre kurşum örtülü ve iki âdem kaddi âlî altun yaldızlı alemli kubbe-i serâmedli meydân-ı bahârdır, ammâ ol kadar vâsi'dir kim vakt-i seherde bir tarafda olan cânlar öte tarafda olan insânları gücile fark eder.

Garâ'ib ilm-i mi'mârî üstâd-ı selef kâri var makdûrun sarf edüp arz-ı ma'rifet ile yed-i tûlâsın ayân etmek içün bu meydânın tavan münakkaş halkârî kubbe-i âlîsin sütûnsuz du[r]ğurup böyle vâsi' meydân-ı azîm içre aslâ direk yokdur. Hemân bir tavanlı meydân-ı azîmdir.

Ve bu meydân ortasında ruhâm-ı ibret-nümûn ferş üzre niçe yüz aded altun yaldızlı çerâğlar ve çerâğdân ve buhûrdân ve şem'dân ve gülâbdân ve mecmereler var kim her biri ikişer âdem kaddi kadar çerâğlardır.

Ve herkes yine birer dollâba mâlik olup postları üzre refîkleriyle oturup tilâvet-i Kur'ân ve ma'ârif-i îmân bahisleri edüp ve ba'zı gûnâ-gûn ma'rifetler icrâ *[379a]* edüp yüz pâreli sadefkârî musanna' kaşıklar ve zerdeste ve kâseler keşküller ve karaçalı ve zeytûn ve çemşir köklerinden kaşıklar ve arka kaşağıları ve niçe bin gûne dervîşân ma'rifetlerinden şeyler îcâd-ı sihr-i'câz edüp âyende vü revendegânların a'yân [u] eşrâflarına ma'rifetlerinden hedâyâlar verüp herkesden ihsân [u] in'âmlar alup kifâf-ı nefs ve hırka-bahâ edinirler.

Ve bu meydânın içi sâfî beyâz mermer-i hâm döşelidir. Eyle meydân-ı vâsi'dir kim iki bin âdem alup şeb [u] rûz üç yüz aded post-nişîn sâhib-i seccâde fukarâları sâkindir. Ve sâhib-i tarîk-i pîşvâ Şeyh Alî Baba ocak başında vak' [u] vakâr ile oturup bu âsitâne-i câriyesiyle(?) zabt [u] rabt edüp evrâd [u] ezkârına mukayyeddir. Gayri fukarâlar dahi her biri birer kâra me'mûrlardır. Ve bu meydânın kapusunun atebe-i ulyâsı üzre tahrîr olunan târîhi budur:

Yahyâ Paşa oğlu Mehemmed Beğ rûhunu yâd eyleye, el-fâtiha. Sene (–)

Der-meşhed-i ziyâretgâh-ı mehbıt-ı pür-envâr-ı Hazret-i Osmân Baba *kuddise sırruhu*: Evvelâ zübdetü'l-ahbâb, kıdvetü'l-ashâb, kutb-ı mülk-i vilâyet, mehbıt-ı nokta-i icâbet, âmil-i âlî-mâye hâsıl-ı ömr-i girânmâye, zübde-i evliyâ, umde-i asfiyâ ya'nî eş-Şeyh tarîk-i Âl-i Abâ Hazret-i Gâzî Osmân Baba: Bizzât Hazret-i Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî hazretleri bunların künyelerin Gâzî Osmân Balı buyurmuşlar idi. Anıniçün müddet-i medîd-i ömr-i azîzleri gazâ ile geçüp seyyâh-ı âlem idiler.

Der-sitâyiş-i menâkıb-ı azîz-i merhûm: Bizzât bu Osmân Baba Sultân ır[k]-ı tâhir-i sülâle-i ehl-i Abâ'dandır kim Mûsâ Kâzım hazretlerinin yedinci oğlunun oğullarından Seyyid Alî'dir, anın oğlu Seyyid Hüsâmeddîn'dir, anın oğlu bu Hazret-i Osmân Baba'dır kim hasîbü'n-nesîb ırk-ı tâhirden olup sâdât-ı kirâmdan olduğuna şekk-i şübhe yokdur. İbtidâ Belh [u] Buhârâ'dan kendüler Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî ile Hoca Ahmed-i Yesevî'den me'zûn olup Âl-i Osmân'a imdâda gelüp Orhân Gâzî ile Bursa fethinde bulunup ba'dehu anın asrında Orhân Gâzî oğlu Süleymân Beşe ile meşveret edüp

Süleymân Beşe'den mukaddem üç yüz nefer fukarâlarıyla ibtidâ bu Osmân Baba Rûm'a kadem basup def u kudûmun döğerek ve gülbâng-ı Muhammedî çekerek alem ve (…) ve sancağ bayrakların açarak doğru Edirne kralına buluşup Rûm'da seyâhat ederdi. Ve kadem basduğı yerler cümle İslâm diyârı ola, deyü du'â ederdi.

Ve Rû[m]eli kâfiristânında İşpanya ve Nemse ve Donkarkız ve Danimarka ve Rimpapa ve Paris vilâyetlerin geşt [ü] güzâr ederken "İlâhî İslâm diyârı olup kenîseler ma'bedgâh-ı müslimîn ola ba'de'l-elf mi'e" deyü nefes etmişlerdir.

El-hâsıl ulu sultândır. Ve hayli mu'ammer olup yine seyâhat ile Rûm'a gelüp sene (–) târîhinde Gâzî Hudâvendigâr'a gelüp İdrivne şehri fethine terğîb edüp Murâd Gâzî Osmân Baba sa'yiyle Edirne kal'asın feth etdikde bile bulunup Osmân Baba mukaddemâ seyâhatde bu nazargâhı beğenüp bir âsitâne inşâ etmeğe murâd edindikde Murâd Hân-ı Gâzî nutk-ı dürerbârıyla Osmân Baba eline dest-âvîz bir hatt-ı yarlığ-ı belîğ-i şâhîler verüp,

"Var feth etdiğin yerlerin bir latîf yerinde tâ gözün erdiği yerlere dek senin vakfın olsun" buyurduklarında Osmân Baba dahi cümle fukarâlarıyla def ve kudûmların çalarak bu mahallere gelüp dest-i kâfirden feth edüp kuvvet-i basarı ve kudret-i nazarı yetişdiği yerlere varınca hudûd tarh edüp bu kûhistân çemenistân içre külbe-i ahzânlar edüp üç yüz fukarâlarıyla bu hıyâbânda niçe bin sohbet-i hâsslar eyleyüp ba'dehu i'ânet-i Murâd Hân-ı Evvel ile ibtidâ bir müfîd [ü] muhtasar tekyegâh-ı Âl-i Abâ edüp ba'dehu kendüler de gazâ mâllarıyla niçe âsâr-ı azîmler binâ ederler. Âkıbet sene (–) târîhinde [121] emrine râm u fermân-ber olup fânî cihândan bâkî sarâyında karâr etdikde cesed-i şerîfin bundaki âsitânede defn ederler.

Der-vasf-ı kubbe-i âşiyân-ı pür-envâr: Bir kurşum örtülü kubbe-i serâmed kârgîr binâ-yı âlî içinde âsûde olup misk [ü] amber-i hâm ile mülemma' ve mu'attar olmuş bir kabr-i münevverdir kim cemî'i züvvârânın demâğları mu'attar olup cemî'i selef pâdişâhları ve cümle Âl-i Osmân vüzerâları ve cümle Kırım hânları ve Kırım sultânları birer altunlu ve cevâhirli ve gümüşlü murassa' kanâdîller ve gûnâ-gûn maslûbât âvîzeler (âvîzeleri) bu âsitâneye hedâyâ gönderüp bu kabr-i şerîfi eyle tezyîn etmişlerdir kim diller ile vasf olmaz.

Ve bizzât kendülerinin mübârek pâypûşları ve mübârek abâdan hırka-i peşmîneleri ve seccâde ve alem ve tuğ ve sancağ u bayrağ ve tabl [u] kudûmü ve nefîr ü nakkâre ve zîlleri ve tesbîh ü asâsı ve na'lin-i şerîfleri ve misvâkı ve bozdağanî yedi terk keçe külâhı mübârek ser-i sa'âdetleri ucunda bir taht-ı âlî üzre durur.

Ve cânib-i erba'asında gûnâ-gûn yâdigâr-ı zî-kıymet mutallâ çerâğ-ı musanna'lar ve sîm ü zer âvânî şem'dân ve buhûrdân ve gülâbdânlar *[379b]* ile müzeyyendir. Ve gûnâ-gûn zî-kıymet hüsn-i hatt Kelâm-ı şerîfler etrâfında rahleler üzre ale't-tertîb dizilüp cemî'i züvvâr-ı ünâs tilâvet-i Kur'ân ederler.

Ve niçe bin zî-kıymet kâlây metâ'lar var kim bir âsitânede eyle yâdigârlar yokdur, meğer Bağdâd içinde Hazret-i Abdülkâdir Gîlânî'de ve Bağdâd taşrasında Hazret-i İmâm-ı A'zam'da ve iki merhale ba'îde İmâm Hüseyin'de ve andan üç merhale ba'îd İmâm Alî âsitânelerinde eyle ziynet ola, ammâ "Bu Osmân Baba kabri anlardan müzeyyendir"

desem kizb değildir, zîrâ bunda olan hüsn-i hatt Kelâm-ı İzzetleri bir âsitânede görmedim.

Ve bu kubbe-i mehbıt-ı pür-envâr-ı Osmân Baba'nın taşra kapusunun önünde kemer-i âlîler üzre bir küçük kubbeciği dahi vardır, mecma'u'n-nâs yeridir. Ol kubbenin çâr-kûşe dîvârının sahîfe-i rûyına her gelen seyyâhân-ı Rûm berr [ü] bihârın birer gûne yâdigâr hatları ve kemter cânların zerdeste ve kabakları ve keşkülleri ve sapan-ı Dâvûdî ve pâlheng-i Mûsevîleri ve niçe âvîze şeyleri var. Hakîr dahi küstâhâne celî hatt ile rûy-i dîvâra,

Merhûm Melek Ahmed Paşalı seyyâh-ı âlem Evliyâ
rûhiyçün Allâh rızâsıyçün el-fâtiha,

sene 1081,

deyü tahrîr etdim.

Rûm ve Arab u Acem'de ve Belh [u] Buhârâ'da elbette her câmi' ve hân u imâret ve tekyegâhlarda ve'l-hâsıl bu elli bir yıl seyâhat içre on sekiz pâdişâhlık yerlerde elbette ve elbette üstüme iltizâm-ı mâlâ-yelzem edüp hatt-ı nâ-müstekrehimizle birer Fâtiha ricâ edüp tahrîr eylemişiz. Gören âşıklara hafî değildir.

Ve bu Osmân Baba azîzin merkad-i şerîflerinin atebe-i ulyâsı kemeri üzre bir çâr-kûşe beyâz mermer-i hâm üzre altun ve lâciverd ile tahrîr olunmuş hüsn-i hatt ile tahrîr olunan târîhi böyledir:

Büniye hâze'l-imâret merkad-i Sultân-ı Fukarâ Hazret-i Osmân Baba ve Gâzî Mihal Beğ rûhiyçün ve oğlu İkiyürekli Alî Beğ rûhiyçün el-fâtiha.

Sene 912.

El-hâsıl bu meydânlar bir pâdişâh diyârında yokdur. Meğer Anatolu'da Kırşehri'nde Sultân Hacı Bektaş-ı Velî âsitânesinde ola. İnkırâzu'd-devrân ma'mûr [u] âbâdân ola. Bi-hakkı Hazret-i Rahmân.

Ve bu âsitânede her gece âyende vü revendegânlardan şeb [ü] rûz yüz iki yüz ve üç yüz atlılar ve niçe yüz piyâdegânlar eksik olmayup cümle pâ-bürehne ve ser-bürehne abdâlân-ı Hudâ köçekleriyle cümle müsâfirîne cân baş üzre hiçmet edüp çul ve tobra ve kahve ibriği ve tancere çıkartmadan matbah-ı Keykâvus'undan niçe gûne ni'met-i nefîseleri yedirüp içirüp kondurup göçürürler.

Ammâ selef pâdişâhları bu âsitâneye himmet nazarıyla nazar edüp dırahtistân kûhistân koruları içre ve yaylalarında on iki bin aded sağmal koyunları ve bu kadar sığırı ve câmûs at ve katır ve taylakları vardır. Gayri eşyâ-yı evkâfâtları ana göre kıyâs oluna.

Hulâsa-i kelâm bu dergâhın âb [u] hevâsının ve erbâb-ı ma'ârif cânlarından hazz edüp bir hafta meks eyleyüp azîz-i merhûmun rûh-ı şerîfiyçün bir hatm-i şerîf tilâvet edüp cümle Rûm erenleri cânlarından birer hedâyâların alup andan cümle ahbâb ile vedâ'laşup şark tarafına yine nehr-i Ma'den kenârınca gidüp 1 sâ'atde,

Karye-i Konukçu, andan **karye-i Tatarlı**, andan,

Paşa köyü: Bir kulleli ve bir câmi'li müselmân köyüdür. Osmân Baba tekyesinin

nâzırı olan (–) Paşazâdeler Paşa köyünde sâkin olduğundan Paşa köyü derler.

Andan **Karye-i Hisârlı,** andan,

Karye-i Anabacı: Zamân-ı kadîmde Anabacı nâm bir musâhibe hâtûnun tekyesi imiş. Mürûr-ı eyyâm ile sehel harâba mü'eddî olup birkaç hücreleri ve birkaç evleri kalmış. Andan,

Karye-i İğdebükü: Hakîkatü'l-hâl iğde ağaçları cihânı zeyn etmişdir. Ve,

Karye-i Kütüklü: Edirne şehrine kütük ve kömür cümle bundan gider. Osmân Baba'dan bu mahalle gelince (–) sâ'at kâmil aceb yağmurlar ve çamurlar çekerek andan yine cânib-i şarka gidüp,

Karye-i Alî Baba Tekyesi: Bu azîz-i merhûm dahi Osmân Baba Sultân'ın halîfesidir. Yigirmi otuz kadar abdâlânları var. Evkâfları olmayup hemân kanâ'at tekyesi olduğundan subh u mesâ Cenâb-ı Bârî fukarâların nafakaların verir. Sûre-i (–) [122] nass-ı kâtı'ı üzre fukarâların Rabbü'l-ibâd yedirüp içirüp geydirüp kuşadup perveriş eder. Bu abdâllar dahi yedi terk keçe külâh bozdoğanî kisbet ve tâc-ı revâc geyerler. Ve dâ'imâ "Şey'en lillâh" ile geçinirler. Osmân Baba'dan berü bunlara eyle nefes olunmuş ammâ yine cümle fukarâları "Yâ Ganî" ismine mazharlardır. Ve Cenâb-ı Bârî elbette beher yevm bu tekye fukarâlarına birer koyun kurbân gelmek mukarrerdir. Ve yine her tarafdan sadaka ve nezerât ve ihsân [u] in'âmlar eksik değildir. Ve yine âyende vü revendelere ni'metleri mebzûldür. Andan anı geçüp niçe yerler ubûr edüp,

Karye-i Kuruşlu andan **karye-i Fındıklı** andan **karye-i Dingli:** Bu kurâları 7 sâ'atde ubûr edüp andan yine bârân zahmeti çekerek gidüp, ***[380a]***

Karye-i Derbend: Bulgar ve Rûm keferesi köyü ve hâssdır. Andan bir sâ'at gidüp Edirne'nin ulu yoluna çıkup,

Kasaba-i Cisr-i Mustafâ Paşa: Mukaddemâ sene (–) târîhinde niçe kerre cild-i (–) mufassal merkûmdur.

Andan 2 sâ'at şarka giderken çamur derdinden ulu yoldan sağ tarafa ol dereden düz yollara sapup nehr-i Meriç'i ubûr edüp cisr-i azîm ardımızda kalup bizler baş yukaru cenûba 1 sâ'at gidüp,

Menzil-i kasaba-i Çirmen: Bu dahi sene (–) âmında bâlâda sancak beği tahtı olduğu cümle imâretiyle mâ-vaka'ı üzre tenmîk olunmuşdur.

Andan kalkup 4 sâ'at şarka gidüp yine nehr-i Meriç'i cisirden güzer edüp **tekye-i Hamza Baba Sultân**'ı güzeşt edüp düz sahrâlar ile 3 sâ'at gidüp,

Evsâf-ı menzilgeh-i şehr-i azîm ve taht-ı sânî belde-i kadîm mahmiyye-i Edirne

Bu sevâd-ı mu'azzam dahi sene 1062 târîhinde cemî'i âsâr-ı binâları ve bânîsi ve hâkimi ve cemî'i amâristânlarıyla bâlâdaki cild-i (–) de mufassal meşrûhdur ne mertebe mahrûse-i kebîr olduğunu bilinmek içün murâd olunursa bâlâda fihrislere nazar oluna.

Ammâ niçe kerre bu şehr-i azîme uğrayup zevk [u] safâlar edüp temâşâlar etmişdik, ammâ şimdi seyr [ü] temâşâ etmeden der-ceng-i evvel Edirne şehrinde Manya seferinde

serdârımız olan Kapudan Köse Alî Paşa'nın kapu kethudâsına doğru varup mektûblarımızı verüp hemâ[n] ol ân hakîri sadrıa'zama götürüp mülâkât oldukda Köpürlüzâde Fâzıl Ahmed Paşa hazretlerinin zânûsun bûs etdikde,

"Bire safâ geldin, Evliyâ" dedikde yine dest-bûs edüp Alî Paşa'nın ve Zekeriyyâ Efendi'nin ve sâ'ir a'yân-ı vilâyetin cümle mektûbları ve arz-ı mahzarların verdikde,

"Şimdi paşa ne mahaldedir?" dedikde,

"Hâlâ sultânım, Manya'da Zarnata kal'asın tamâm edüp iki kal'a dahi binâ etmeğiçün ol cânibleri muhâfaza edüp hâlâ hakîr Arnavudluk içinde beş aded sancak askerlerin fermân-ı pâdişâhî üzre Manya muhâfazasına sürüp şimdi hakîr huzûr-ı şerîfe geldim" dedikde,

"Hele Manya gazânız mübârek ola" dedikde,

"Sultânımın himmet-i aliyyesiyle Kandiye kal'ası feth olduğundan Manya küffârı sultânımın samsâm selle-seyfi havfinden amân deyüp kal'a-i Zarnata'yı verdiler, yohsa güzîde Manya vilâyeti kanda kan içinde görünürdü."

"Yâ kal'ayı nice müceddeden binâ etdiniz?" dedikde hemân koynumdan Manya kal'asının ve yetmiş yedi pâre kurâlarının eşkâlleri ve esmâlarıyla tahrîr etmişdim, meydân-ı mahabbete koyup bu eşkâl-i hayâl-pesend kal'a cümle der-i dîvâr tabyaları ve câmi' ve mesâcid medrese tekyelerinin eşkâl [ü] nâm [u] nişânı tasvîrin gördükde,

"İlâhî berhordâr-ı ömr ol" dedikde zemîn-bûs edüp kal'anın miftâhların zerdûz kîse ile eline verüp,

"Gazânız mübârek ola kim bir sâl-i gazâda hem Kandiye fâtihi oldun ve hem Manya vilâyeti gibi bir mülke Âl-i Osmân pâdişâhını mâlik etdin" dediğimde sürû[r u] safâsından at deyüp telhîsî ileri gidüp kendüler dahi sa'âdetlü pâdişâha revâne olup hakîri ma'an huzûr-ı pâdişâhîye götürürken bâğçe-i hâssda hakîre âdâb-ı meclisi sehel işrâb edüp andan Yıldırım Hân kasrında pâdişâha varup miftâhları ve Manya kal'ası tasvîrlerin huzûr-ı pâdişâha koyup pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri miftâhın safâsından ve kal'anın eşkâl-i resminden hazz edüp,

"Bire ne güzel mehâbetli kal'a imişler" dedikde Sadrıa'zam,

"Kal'a fethi müjdesiyle miftâhları getiren ve bu kal'ayı tahrîr eden Melek Ahmed Paşalı Evliyâ kulunuz Kandiye gazâsında bizimle bile idi. Ba'de'l-feth Manya'ya gönderdim. Şimdi bundadır" dedikde sa'âdetlü pâdişâh eydir:

"İşte hikmet-i Lokmân'dan haber alup söyledelim" dedikde hemân Silâhdâ[r] (–) Ağa gelüp,

"Gel beri Evliyâ Çelebi" deyüp üç kerre pertâb edüp ser ber-zemîn edüp eyitdim:

Âfâkı şehâ ma'deletin nûr pür etsin

Hurşîd gibi encümen-i dehre çerâğ ol,

Dâdâr-ı cihân eylemesin âlemi sensiz

Her kande isen pâdişâhım dünyâda sağ ol

deyü bî-bâk u bî-pervâ bu ebyâtları bi't-tamâm terennüm edüp ve niçe gûne du'â ve senâlar edüp,

"Padişâhım cihân durdukça sağ olup elhamdülillâh devâm-ı devlet-i pâdişâhımda Kandiye kal'ası gibi sedd-i Ye'cûc ve sedd-i İskender ve kal'a-i Kahkahâ-misâl bir sedd-i metîn kal'a fethinde bulunup ibtidâ-i fethinde ezân-ı Muhammedî okumak bu abd-i ahkara müyesser olup andan Manya gibi bir bî-amân derbend-i calender vilâyeti feth edüp bu eşkâlde binâ-i azîm kal'a yapup böyle bir gûne tasvîrin yazdım. İnkırâzu'd-devrân dest-i İslâm'da mü'ebbed ola" deyüp hâmûş-bâş oldum.

El-hâsıl vakt-i gurûba *[380b]* varınca kâmil üç sâ'at lâübâlî kelimâtlar edüp her su'âllerine cevâblar verüp hakîre üç yüz altun ihsân edüp sadrıa'zam ile sarâyına gelüp ol gece sarâyda yatup ale's-sabâh bir semmûr hil'at-i fâhire ve bir kat libâs-ı nâdire geydirüp Edirne şehrinde kâmil bir haftada üç kerre huzûr-ı pâdişâha varup her gece sadrıa'zam ile sohbet-i hâslar edüp Manya'dan sonra seyâhat etdiğim yerleri su'âl ederdi.

Ba'dehu niçe a'yân-ı kibâr efendilerimizle görüşüp cân sohbetleri edüp yine Edirne şehrin seyr [ü] temâşâya meşgûl olduk.

Der-tetimme-i şehrengîz-i şehr-i Edirne

Mukaddemâ bu şehri görüp tahrîr etdiğimizden ziyâde şimdi bu Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi' Edirne'de sâkin olaldan berü dörd aded vîrân hammâmlar ve sekiz aded câmi'ler ve kırk kadar mahalle mesâcidleri ve yedi (…) aded sarây-ı azîmler ve evler ve niçe yüz dükkânlar binâ olunup Alî Paşa çârsûsunda zift ve katrân ve araba âletleri(?) ve araba tekerlekleri fürûht olunup anda onar akçeye bir dükkânında kimesne oturmazken şimdi çârsû içre omuz omuzu sökmeyüp cemî'i la'l [u] yâkût cevâhirât bu Alî Paşa çârsûsunda fürûht olup bir dükkânında beher yevm birer ikişer guruşa kirâda oturulup şehr-i Edirne eyle amâristân olmuş kim diller ile ta'rîf ve tahrîr [ü] tastîr olunmaz.

Ve cemî'i ahâlîsi a'yân-ı kibâr olup cümle semmûr kürkler geyüp her esnâfında âdemleri sâhib-i mertebe olup ankâ olmuşlar.

Ba'dehu bu şehirde on iki günden sonra sâhib-i devlet ve kesîrü'l-mürüvvet efendimizden Girid'deki ahd-i mîsâkımız üzre Hacc-ı şerîfe Mısır-ı nâdirü'l-asrda İbrâhîm Paşa efendimize gitmek içün mektûblar ve menzil emirleri ve bir kîse harc-ı râh ve bir küheylân esb-i siyâh ihsânlar alup ve gayri vüzerâ ve vükelâ ve a'yân-ı kibârdan ihsân [u] in'âmlar aldık. Husûsan Yeniçeri Ağası Abdurrahmân Paşa efendimizden yetmiş aded serdârın mukarrernâmelerin ve yüz altun harc-ı râhın alup cemî'i ahbâb ile vedâ'laşup cihân kadar mâl-ı firâvânlar ve niçe donluk akmişe-i fâhireler ve kâlây-ı nâdireler bend edüp,

Edirne'den İslâmbol'a revâne olduğumuz menâzilleri ayân u beyân eder

Evvelâ Edirne'den çıkup kıble tarafına **Güverte(?) sahrâsı**na teveccüh edüp Solak çeşmesin ubûr edüp İslâmbol'un ulu yolun solumuzda koyup andan **kal'a-i Elbeği boğazı** sağımızda nümâyân kalup 7 sâ'atde ma'mûr u âbâdân kurâ ve çiftlikler içre ubûr edüp,

Karye-i Hündi: Edirne’de Kadı Hâncızâde’nin çiftliğidir. Seksen evli ve bir câmi‘li müselmân köyüdür.

Andan yine cânib-i kıbleye (–) sâ‘atde âbâdân kendler güzer edüp ve sahrâ-yı âbâdânlar içre ma‘mûr (ma‘mûr) ve müzeyyen mahsûllü kurâları ve çiftlikleri ubûr edüp,

Der-beyân-ı fütûhât-ı kal‘a-i Gâzî Orhân kulu, ya‘nî kasaba-i ma‘mûr âbâd-ı şîrîn Hayrabolu

İbtidâ bânîsi be-kavl-i Rûm Yanvan Dimodoka kal‘ası sâhibi Dimodoka [nâ]mân bürâderânlar iştirâk-i seviy üzre binâ etmişlerdir. Niçe divelden divele düşüp âhır-ı kâr mu‘cizât-ı Seyyidü‘l-levlâk Fahr-i Enbiyâ berekâtıyla sene 759 târîhinde Orhân Gâzî asrında be-dest-i Süleymân Beşe ibn Sultân Orhân ve bâ-i‘ânet-i Kara Ece Ya‘kûb ve Sarı Hoca ve Kara Koca ve Kara Mürsel ve Kocaeli Beğ ve Kara Foça ve Kara Sığal(?) ve Kara Tazkır nâmân yetmiş aded Kara Koca Kara Foçalar ile ibtidâ Süleymân Beşe Kapudağı‘ndan gemiler ile *bism-i İlâh* ile hâk-i Rûm’a geçüp ibtidâ İpsala’yı feth edüp ibtidâ salâyı anda edâ etdiklerinden İbtidâ Salâ kalmışdır.

Ba‘dehu andan seğirdüp yetmiş nefer kara kocalar bu Hayrabolu kal‘asın muhâsara edüp fethinde usret çekdiklerinde “Nice olur vakit dar olup kal‘a feth olmadı” dediklerinde Gâzî Süleymân Beşe, “Fetih hayri boludur” dediklerinde bi-emri Hudâ kal‘a amân ile feth olup ismine “Hayri bolu”dan galat Hayrabolu derler. Vech-i tesmiyesi budur.

Ammâ bu kal‘adan guzât-ı müslimîn ol kadar mâl-ı Kârûn’a müstağrak olup ol kadar gûnâ-gûn akmişe-i fâhire ve mâl-ı ganâ’imler alup bu şehirde mütemekkin olup vâfir hayrât [u] hasenât etdiklerinden dahi Hayri bolu deyü tesmiye etmişlerdir. Hâlâ Rûmeli eyâletinde Edirne bostâncıbaşısı hükmünde iken hâlâ bu şehirde Âl-i Osmân’ın niçe bin katar develeri meştâsı olup bu kadar kârbânsarây deve âhûrları olduğundan hâlâ Dergâh-ı âlî emîr-i âhûr ağalarının hükmünde olup hâss-ı hümâyûn tarafından sârbân şütürbân başı hükûmet eder.

Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâ-yı kadîmdir. Nâhiyesi (–) kurâdır.

Ve ba‘de’l-feth kal‘asını câ-be-câ münhedim etdiler kim bir dahi küffâr müstevlî olmağa tama‘ etmeye mülâhazasıyla sûrunu berbâd etmişlerdir. Hattâ cümle ***[381a]*** İslâmbol etrâfların ibtidâ feth [u] fütûh etdiklerinde böyle münhedim ederlermiş, zîrâ ol zamân Âl-i Osmân’da kuvvet ve kudretleri yok idi kim feth etdikleri kal‘alara kul ve mühimmât koyup zabt ede. Zabt [u] rabt edemediklerinden hemân Âl-i Osmân Tatar gibi kal‘aları sevmeyüp berbâd edüp geçerlermiş.

Ammâ hâlâ Hayrabolu’nun sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı yokdur, zîrâ Edirne şehri gâyet karîbdir. Anıniçün hâkimleri yokdur ammâ a‘yân [u] eşrâfı gâyet kârîbdir.

Eşkâl-i zemîn-i Hayrabolu: Şehri bir vâsi‘ düz fezâda (–) (–) bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı hayât suları cârî ve revân bir zemîn-i nahlistân ma‘mûr u müzeyyen yerdir kim gûyâ küçük Edirne’dir.

Cümle (–) aded kiremitli ve serâpâ fevkânî ve cümle kârgîr binâlı ma‘mûr [u] müzeyyen kâr-ı kadîm hânedân-ı azîmlerdir. Cümleden binâ-yı latîf (–) (–) hânesidir. Ve

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded mahallâtlardır. Evvelâ

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded mihrâb-ı cevâmi‘-i ma‘mûrelerdir. Evvelâ çârsû içinde (–) (–) (–) câmi‘i,

………………(1.5 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded mahalle eyneleridir. Evvelâ,

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded medrese-i tâlibândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle 3 aded ta‘allümhâne-i sıbyândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded tekye-i ehl-i tevhîddir.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded hân-ı tüccârândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded kârbânsarây-ı şütürbândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded vekâle-i mücerredândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded hammâm-ı râhat-ı cândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded dekâkîn-i sûk-ı sultândır, ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin her metâ‘-ı nâdirât firâvândır. (–) (–) (–) (–).

Ve cümle (–) aded çeşme-sâr-ı atşândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded bâğ u bâğçe-i cây-ı cinândır.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle memdûhâtından sahrâlarında olan nebâtât [u] giyâhâtlarından yoncası ve tirfili ve kara ayrıkı ve lihası(?) ve dürüğ otu ve kök çemeni ve gayri otları bir diyârda yokdur. Meğer Erdel vilâyetinde olan yonca ve sabuc otu ola. Anıniçün Âl-i Osmân'ın iki bin katâr develeri bu sahrâ-yı çemenzâr [u] lâle‘ızârda sele-seyf olup otlayup gezer. (–) (–) (–) (–) (–).

Âb [u] hevâsı ol kadar latîfdir kim mahbûb u mahbûbesi gâyet şahme-misâl pembe tenli olurlar, ammâ hevâsı avred ile(?) develere pek nâfi‘dir.

Der-tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı Hayrabolu

………………(3.5 satır boş)………………..

Der-ziyâretgâh-ı kubûr-ı şühedâ-yı Hayrabolu

Evvelâ ziyâret-i Şeyh Sârbân Alî [De]de: Sofyavî Pîr Alî Dede'nin halîfesidir.

………………(1 satır boş)………………..

Andan cümle ihvân-ı bâ-safâlarla vedâ'laşup andan yine şark cânibine giderken **Eynecik kasabası** sağımız tarafında kalup 7 sâ'at gidüp,

Evsâf-ı şehr-i müzeyyen cihân bâğı ya'nî behişt-i İrem-âsâ mahrûse-i Tekirdağı

Be-kavl-i müverrihân-ı Rûm ân merzibûm anların tahrîri üzre İslâmbol tekrûrlarının bu şehir bâğ-ı hıyâbânları imiş. Her bâr tekrûr kral-ı dâll keştîlere *[381b]* süvâr olup bu cây-i ferah-âbâd-ı dilküşâda birez zamân kesb-i tarâvet edüp bâğ u bâğçelerinin fasılların edüp yine İslâmbol olan Pozanta şehrine gidermiş. Bir iki kerre Âl-i Emeviyyûn Şâm-ı Tarabulus ve Sayda ve Beru[t ve] Akke ve Filistîn ve Yâfa iskelelerinden niçe bin pâre gemilere asâkir-i Arab doldurup eyyâm-ı müsâ'id ile İslâmbol fethine geldikde ibtidâ bu Tekrurdağı kal'asın feth edüp limanına donanmasın koyup İslâmbol'un nısfın ve Galata'sın bu minvâl-i meşrûh üzre Emeviyyûn iki kerre İslâmbol'u feth etmişlerdir, ammâ evveli Tekirdağın feth edüp gitmişlerdir.

Ba'dehu sene 759 târîhinde Orhân Gâzî asrında be-dest-i Gâzî Süleymân Beşe bâ-i'ânet-i Kara Ko(ko)ca ve Kara Foça ve Kara Mürsel nâmân yetmiş aded erler ile bu kal'a-i Tekrûr'u feth edüp mu'tâd-ı kadîmeleri üzre ke'l-evvel hisâr-ı üstüvârını hâke berâber münhedim edüp zabt [u] rabt edüp Silivri'den ve İslâmbol'dan taşra bir kefere çıkmağa iktidârları olmayup hemân her bâr şebhûnlar edüp şikâr alup yine Tekrurdağı'na girüp pinhân olurlarmış. İbtidâ bu Tekirdağı şehrinin feth [ü] fütûhâtı bu yüzden olmuşdur.

Hâlâ kânûn-ı Süleymân Hân tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde topkeşân yörük beğlerinin tahtgâhıdır kim beğinin taraf-ı pâdişâhîden 600.000 akçedir. Ve yüz elli akçe kazâdır kim hâlâ sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâhın hekîmbaşıları arpalığıdır.

Nâhiyesi cümle (–) aded kurâlardır. Şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâf kâ'immakâmı ve taraf-ı pâdişâhîden gümrük emîni oturup yetmiş yük akçe iltizâm emânetdir. Bâcdârları ve dîdebân simsârları ve muhtesibi ve harâc ağası ve şehir subaşısı ve şehir kethudâsı ve kappân emîni vardır, ammâ kal'ası yokdur.

Leb-i deryâda bir liman-ı azîmi olup Mısır'ın ve cemî'i sâhil-i Bahr-i Siyâh ve Bahr-i Sefîd'in iskelesidir kim cümle dâr-ı diyâr bender şehirlerden barça galyonlar ile cemî'i metâ'-ı firâv[â]nlar bunda çıkup niçe bin arabalar ile cümle metâ' iki günde Edirne şehrine var[ır]. Edirne'nin gâyet yakın bender iskelesidir. Şehrinin zemîni Bahr-i Rûm'un kenârında sâfî bâğ u bâğçe ve gülistânlı bayırlar dâmeninde cenûbdan şimâle tûlânî leb-i deryâda vâki' olmuş ma'mûr u âbâdân ve henüz dahi yevmen-fe-yevmen amâristân olmada bir şehr-i benderdir.

Der-defter-i aded-i esmâ-i mahallât:

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-kâ'ime-i büyût sarây-ı kibâr-ı ağavât: Cümle yetmiş aded sarây-ı a'yân [u] kibârdır, ammâ cümleden Hammâmcı Paşa sarâyı ve Muhzır Mustafâ Ağa sarâyı ve Yeniçeri serdârı sarâyı ve Kethudâyeri sarâyı ve Mahkeme sarâyı ve Çeribaşı sarâyı (–) (–)

(–) (–) (–).

Der-cevâmi‘hâ-yı müslimât-ı mü’minât: Cümle (–) aded ma‘bedgâh-ı sâhibü‘l-hayrâtdır. Cümleden çârsû içre cemâ‘at-i kesîreye mâlik Rüstem Paşa câmi‘idir. Bir serâmed ve musanna‘ şîrîn minâre-i zîbâsı var. Kıble kapusu üzre târîhi budur:

Rüstem-i düstûr-ı a‘zam Hak rızâsın kasd edüp,

Bu makâmı eyledi mânend-i gülzâr-ı na‘îm,

Safha-i mâha Uttâr[id] yazdı târîhini,

Ecrini adn eylesün bu câmi‘in Lütf-i Kadîm.

Sene 960.

Ve (–) câmi‘i,

………………(1 satır boş)………………..

Ve henüz nev-binâ Defterdâr Ağası Sâlih Ağa câmi‘i, bunlar meşhûrlardır.

Der-şerh-i mesâcidhâ-yı âbidât: Cümle (–)

………………(1 satır boş)………………..

Bunların niçesi câmi‘ olmağa müsta‘id mesâcidlerin meşhûru bunlardır.

Der-fihris-i medrese-i âlimân-ı sûhtevât: Cümle

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-ta‘rîf-i dâru’l-ulûm-ı muhaddisân: Cümle üç yerde ilm-i hadîsden *Müslim* ve *Buhârî* ve *Câmi‘u’s-sağîr* kitâbları tilâvet olunup hasbî ders-i âmmları vardır ammâ mahsûs kubâblı kârgîr binâlı dâru’l-hadîsleri yokdur. Cümleden fuzalâu’d-dehr Rüstem Paşa câmi‘i ders-i âmmıdır.

Der-tavsîf-i dâru’l-kurrâ-i huffâzân: Cümle üç yerde ilm-i tecvîd şeyh-i kurrâları vardır, ammâ vücûhât okur müsta‘id talebeleri yokdur. Ancak Hafs kırâ’atı üzre hamele-i hâfız-ı Kur’ân necîb ü reşîd sıbyân tâlibânları var. (–) (–) (–) (–) (–).

Der-tahrîr-i mekteb-i sıbyân-ı püserân: Cümle kırk iki yerde mekteb-i nâ-resîde-i tıflân-ı püserân-ı ebcedhânları vardır. (–) ***[382a]***

Der-âsitâne-i hânkâh-ı sâhib-i riyâzât: Cümle (–) aded tekyegâh-ı makâm-ı terk-i tecrîd-i erbâb-ı tarîk savma‘alarıd[ır] kim evkât-ı hamsede tevhîd [ü] tezkîre meşgûl bir alay halkdan münzevî olmuş fakr [u] fâka sâhibi dergâhlarıdır. Cümleden (–) (–) (–).

Der-temdîh-i hammâmât-ı cân hayât: Cümle (–) aded hammâm-ı dilsitânlardır, ammâ cümleden (–) (–) (–) (–) (–) ve (–) hammâmı.

………………(1 satır boş)………………..

Der-manzara-i hân-ı bâzergân-ı kârbân: Evvelâ Rüstem Paşa hânı cümleden müsellem hân-ı azîmdir kim cümlesi (–) aded vekâle-i tüccârân-ı berr [ü] bihârândır. Ve (–) hânı

………………(1 satır boş)………………..

Der-medh-i mihmânsarây-ı müsâfirân: Cümle (–) aded mihmângâh-ı âyende vü revendegân-ı hasbîlerdir kim konup göçene sıladır, ammâ cümleden mükellef,

………………(1 satır boş)………………..

Der-tektîb-i vekâle-i garîbân: Cümleden yigirmi bir aded bekâr garîb ehl-i san‘at odaları var. Başka bevvâbları ve başka odabaşılar var. Kefîlli olan âdemleri koyup ba‘de’l-ışâ bâbların sedd ederler. İçinde olan mücerred garîbü‘d-diyâr âdemler kârlarında olup metâ‘ların bâzârda fürûht ederler.

Der-tastîr-i çeşme-sâr-ı âb-ı hayvân: Cümle kırk yedi aded şarâb-ı tahûr-misâl çeşme-i teşnegânları var. Cümleden Rüstem Paşa uyûnları subh u mesâ cârîdir. Ve

………………(1 satır boş)………………..

Der-terkîm-i sebîlhâne-i cân-sitân: Cümle yetmiş aded köşe başlarında ve sûk-ı sultânîler içre Şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ rûhiyçün sebîlhâne-i atşânlar vardır.

………………(1 satır boş)………………..

Der-takrîr-i çârsû-yı bâzâr-ı kappân: Cümle (–) aded dükkânları üstü cümle kap örtülü sâyedâr çârsû-yı bâzârları vardır. Cümle ehl-i hıref ve ehl-i sanâyi‘ elbette mevcûddur, ammâ sarrâchânesi ve gazzâzhânesi ve bezzâzhânesi gâyet müzeyyendir. Ve aşağı büyük çârsû gûyâ hemân Mısır çârsûsudur. Mısır’ın cümle metâ‘ı anda bulunur. Mahallâtlar içre bezir yağı kârhâneleri gâyet çokdur.

………………(1 satır boş)………………..

Der-ibret-nümâ-yı binâ-yı âbâdân: Cümleden câmi‘ ve hânları binâ-yı azîmelerdir, ammâ gümrükhânesi ve yağ kappânı ve un kappânı ve harîr kappânı gâyet ma‘mûrdur.

………………(1 satır boş)………………..

Der-tenkîl-i mahâzinât-ı navluncuyân: İskele başında ve şehir içinde cümle üç yüz aded mahzenleri var kim cümle Edirne ve İslâmbol’a gidecek gûnâ-gûn metâ‘-ı zahâ’irler memlûdur, zîrâ İslâmbol’da un kappânı navluncularının birer ortakları ve birer ikişer mahzenleri vardır.

Der-tescîl-i me’kel-i dâru’z-ziyâfât: Bu şehir içre cümle üç aded yerde ziyâfethâne imâretleri var kim mâh [u] sâl bi’l-guduvvi ve’l-âsâl bay u gedâ ve pîr [ü] cüvâna ve cümle âyende vü revendegân müsâfirîne ni‘metleri mebzûldur. Cümleden Rüstem Paşa imâreti ve (–) (–).

Der-tezkîr-i hevâ-yı hûb-ı câvidân: Hevâsı ol kadar latîf ve mu‘tedildir kim seher vaktinde bâd-ı sabâ ve bâd-ı nesîm esüp benî âdem hayât-ı râhat-ı cân bulur, ammâ cenûb tarafından lodos rûzgârı esdikçe halkı süst-endâm olup çokluk harekât etmezler.

Bî-medh-i kenîse-i râhibân-ı palâs-pûşân: Cümle yedi aded (aded) kefere kenîseleri vardır, ammâ Yarmenî keferelerinin düyûrları ma‘mûr u müzeyyen olup nezerâtları çok gelir. Urûm kenîseleri azdır ammâ anlar dahi uzdur ve müzeyyenler deyrlerdir.

Der-hisâb-ı arz-ı beled-i iklîmât: Be-kavl-i Restâlîs hukemâ-yı kudemâ bu şehir dahi Kostantiniyye gibi iklîm-i râbi‘in nısfında bulunup arz-ı beledi (–) dir. Ve tûl-ı nehârı (–) sâ‘at ve (–) derîce (–) ve dakîkadır. (–) (–) (–).

Der-kavl-i müneccimîn-i tâli‘-i şehr-i imârât: Be-kavl-i kehene-i selef bu şehrin binâ-yı tâli‘-i imâreti bur[c-ı] mîzânda bulunup beyt-i zühre ve hevâyî olmağın halkı mîzân-ı vezn ile i‘tidâl-i hisâbî geçinüp zühre-misâl zevk u şevk ve ayş [u] ışrete dahi mâ’illerdir ve ekseriyyâ hevâyîlerdir.

Der-tescîl-i mahsûlât-ı hubûbât: Sicillâtlarda mastûr olduğu minvâl üzre bunda hâsıl olan deve dişi buğday Şâm Havrânı‘nda olmaz. *[382b]*

Der-güzîde-i sun‘-ı Hudâ-yı müsmirât: Bâğ-ı İremlerinde her gûne meyve-i âbdârları memdûhdur, ammâ ayvası ve emrûdu ve la‘l-gûn vişnesi rub‘-ı meskûnda yokdur. Üçü ve dördü bir esedî guruş ile denkâ-denk gelüp gâyet hoş-hor vişnesi olur.

Der-temeddüh-i ni‘met-i uzamât: Evvelâ beyâz ekmeği gûyâ Sabanca şehri nânıdır. Ve gerdân ile pişmiş herîsesi meşhûrdur kim hakkında hadîs var. [123] denmişdir. Ve bâdemli baklavası ve karanfilli vişne hoşâbı memdûhdur.

Der-tenmîk-i meşrûbât-ı müskirât: Evvelâ cemî‘i meşrûbâtlarından latîf râyihalı bal şerbeti ve hardâliyye şerbeti ve yedi günlük tâze sıkılmış üzüm şîresi ciğer tâzeler. Ve müskır vişnâbı vardır, bu dahi cihânda yokdur, ammâ sekir vermez vişnâbı râhat-ı cândır.

Der-tektîb-i aded-i bâğavât: Bu şehir muhtesibi ve bâcdârlarının nakilleri üzre şehrin ensesindeki dağlar serâpâ yigirmi bir bin aded bâğlar olup her bir bâğ-ı İremlerden nişân verüp öşr-i sultânî ve dölüm hakkı verirler. Her bir bâğda birer kasırlar mukarrerdir.

Der-mesîregâh-ı müferrihât: Bu şehrin etrâfında on bir yerd[e] teferrücgâh-ı safâgâhlar vardır, ammâ cümleden Hammâmcı Paşa bâğı vâcibü‘s-seyrdir. Ve

………………(1 satır boş)………………..

Der-kâr [u] kisb-i ehl-i işgâlât: Ekseriyyâ halkının memdûh kârları çokdur, ammâ sarrâchânesi işleri ve seccâde ve döşeme yan keçeleri yapup nâzük kilimler dokurlar. Ve

………………(3/4 satır boş)………………..

Der-tastîr-i mütenevvi‘ât-ı masnû‘ât: Ahâlî-i vilâyetin ekseriyyâ sun‘ları avân zümresinden yeniçeri tâ’ifesi geçinirler ammâ yine çoğu navluncuyân tüccârıdır kim cümle Medan Şarı etrâkidir kim gâyet ankâ bâzergânlardır. Bir fırkası ehl-i hırefdir, bir zümresi bâğbânlardır.

Der-terkîm-i musallâ-yı erbâb-ı hâcât: Bu şehirde ve taşra kurâlarda bârân-ı rahmet yağmasa yâhûd vebâ-yı azîm ve yâhûd bir âfât-ı semavî veyâ bir âfât-ı arazî olsa cümle ahâlî-i vilâyet bu musallâya istiskâ du‘âsına çıkup ba‘de salâti’l-fecr du‘â vü senâ ederler.

Der-vasf-ı nebâtât-ı sebzevât: Bu şehrin âb [u] hevâsının letâfetinden fi’s-sayfı ve’ş-şitâ sebzevât [u] hızriyyât makûlesinden nânesi ve mi‘denüvâzı ve kerefsi ve soğanı ve sarımsağı ve pırasası ve salatası eksik değildir. Ve atlara çayırı gâyet memdûh-ı âlemdir.

Der-takrîr-i cân-perver-i âb-ı hayât: Suları, ensesindeki şimâl cânibindeki dağların bâğları içinden selef sâhibü‘l-hayrâtlar getirüp şehrin cümle imâretlerine taksîm etmişler, ammâ Rüstem Paşa merhûmun suyu cümleden âb-ı nâb mâ-i hayât ve serî‘u’l-hazmdır.

Der-cüsûr-ı memerr-i nâs-ı hayvânât: Şehrin enderûn [u] bîrûnunda cümle yedi yerde taş binâ cisr-i musanna‘lar vardır ammâ eyle binâ-yı azîm kantaralar değildir.

Evvelâ şehir içinde Ermenî mahallesinden aşağı, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı reng-i rûy-i pîr [ü] cüvân: Hevâsının kemâl-i letâfet-i i‘tidâlinden ricâl makûlesi kemâl mertebe mu‘ammer ü Zâl-ı zamân olur kim yine at binüp kılıç kuşanup sayd [u] şikâra ve kâr [u] kisbe gider. Tâze yiğitleri hod kemâl mertebe zinde ve [ze]ber-dest olup yüzleri gûyâ bedr-i münîrdir.

Der-sûret-i mahbûbe-i mahbûbân: Cemî‘i mahbûbu ve mahbûbe zen duhter-i pâkîze-ahterleri kemâl cemâl sâhibi olup kelimâtları cümle mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn olup gîsûlarının her târı şeb-târdır. Ve hâllerinin her dânesi hâl-i Hâşimî-vâr mahbûbe-i zamâneleri vardır.

Müşerref olduğumuz kibâr [u] a‘yân: Evvelâ cümled[en] velî-ni‘am hânemiz sâhibi Hammâmcı Paşa hânedân-ı azîm sâhibidir. Lâkin tekâ‘üd ihtiyâr etmişdir. Ve yeniçeri ocağında Beğzâdeler bir birâderi sadrıa‘zam yanında Muhzır Mustafâ Ağa’dır. Ve (–) (–) (–).

Der-şinâh-ı ulemâ-ı tabîb-i hâzikân: Niçe ilm-i hizâkata teksîr kimesneler vardır, ammâ cümleden,

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-üstâd-ı kâmil cerrâhân: Cümleden aşağı çârsû içinde

………………(1.5 satır boş)………………..

Der-menâkıb-ı sulehâ-yı meşâyihân: Sulehâ-yı ümmetden niçe hâl sâhibi halkdan münzevî âdemler var ammâ cümleden (–) Şeyh (–) Efendi kendi bâğı mahsûlüyle geçinüp dâ’imâ kendüsi el değirmeni çeküp arpa ekmeği tenâvül edüp dâ’imâ savm-ı Dâvûd ile geçinir. ***[383a]***

Der-şi‘r-i güzîde-i musannifîn-ı şâ‘irân: Niçe erbâb-ı ma‘ârif çelebileri ilm-i şi‘re tâliblerdir, ammâ cümleden Na‘tî Çelebi pâk-zebân ve kasîde-perdâz çelebidir, ammâ zâlim gâyet gaddâr heccâvdır. Selîkası hicv tarafına düşüp gâyet zebân-dırâzdır. Bundan mâ‘adâ levendâtlar içre çöğür şâ‘irleri vardır.

Der-ehl-i hâl-i mazınne-i kerâme-i mecâzibân: Niçe büdelâ-yı ümenâ ve evtâd u nukebâ ve melâmiyyûn mecâzibûn kimesneler vardır ammâ cümleden keşf [ü] kerâmet sâhibi (–) Dede,

Kandiye şimdi feth oldu,

Çala gidiniz zurnayı,

Ürkütmeniz turnayı.

deyüp kal‘a fethin halka tebşîr edüp gezermiş.

Der-çâh-ı mâ-i hoş-güvâr-ı hânedân: Cümle (–) aded hânedânlarda birer âb-ı hayât kuyuları var kim cemî‘i büyûtlarda ol bi’r-i zülâl sularından isti‘mâl ederler. Gerçi bu şehrin suya ihtiyâcları yokdur, ammâ ziyâde amâristân olduğunda elbette her hânede ve hânlarda kuyular mukarrerdir.

Der-aded-i hammâmât-ı mahsûs-ı sarây-ı a‘yân: Bu şehrin ümmü‘l-ahbâr yârân-ı

zarîfânlarından ve şehir kethudâsından istimâ‘ etdiğimiz üzre bu şehir içre yüz kırk yedi aded sarây ve evlerin mahsûs hammâmları vardır deyü nakl etdiler ve sahîhdir, zîrâ halkı ehl-i ırz olup ev hammâmlarına girirler.

Der-fesâhat-i kelimât-ı ahâlî-i lisân: Ekseriyyâ ehl-i beledi her diyârdan gelüp cem‘ olmuş ecnâs-ı mahlûkâtdır, ammâ nefs-i şehirli kadîm-i ezelden Yörükân kavmi olmağile fasîh ü belîğ Türkçe tekellüm eder, etrâkleri yine lehce-i mahsûsalarıyla irtibât verüp kelimât ederler.

Der-eşkâl-i câme-i merd-i meydân: Ekseriyyâ a‘yân-ı kibârı semmûr postîn elvân çukalı kürkler ve harîr hil‘at-i fâhireler ve mutallâ destârlar geyerler, ammâ vasatu’l-hâl olanlar londura çuka ve elv[â]n boğası kapamalar ve sâde destârlar ve kırmızı çakşırlar geyüp kâr ederler.

Der-esmâ-i ricâl-i insân: Ekseriyyâ ecnâs-ı mahlûk benî âdemlerinin isimleri Eli Beşe Velî Beşe ve Sâlih Beşe ve Dursunoğlu ve Yırık Velî ve Kulıoğlu ve İrceb Beşe ve Deli Nasıf ve Karamanlıoğlu, bunun emsâli esmâlı bâzergânları vardır.

Der-şemâ’il-i kabâ-yı nisvân: Ekseriyyâ kendü âlüfte yâr[â]nlarının kelâmları üzre ehl-i perde olan havâtînlerinin libâsları zen-ender-zer cevâhir-i murassa‘âta gark olup cümle kabâları dîbâ ve şîb ve zerbâf imiş ammâ gördüğümüz hâtûnlar cümle çuka ferrâce ve yassı başlı gezerler.

Der-nâmhâ-yı zenâne-i bintân: Yine kendülerinin rivâyât [u] dirâyâtları üzre havâtînlerinin esmâları Sâliha ve Sâ’ime ve Râziye ve Marziyye ve Çiğdem ve Fahrî ve Ümhân ve Cângülü ve Meryem Kadın ve Esmi Kadın ve Hayme Kadın bunun emsâli nâmları vardır.

Der-esmâ-i çâkerân-ı halka be-gûşân: Ekseriyyâ kölelerinin isimleri Siyâvuş ve Buvan ve Sinân ve Ferhâd ve Pervîz ve Kademli ve Zülfikâr ve Uğurlu ve Mübeşşir ve Kenan ve Cânbaş ve Mirze ve Abdilhay ve Tezgeldi bunun emsâli kul karavaş isimleri var.

Der-benâm-ı cevâriyân-ı erbâb-ı ısyân: Ekseriyyâ câriyeleri cümle beyâz abâ ferrâce geyüp yassı başlı gezerler. Esmâları Hundî ve Dundî ve Cenâne ve Tâbende ve İftede ve Rabişe ve Cânfidâ ve Süglün ve Selviboy ve Selvinâz misilli câriye nâmları var.

Der-vasf-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Tekurdağı: Aceb temâşâ-yı garîbedir kim bu hakîr seyyâh-ı âlem olam, böyle bir şehr-i mu‘azzam İslâmbol’un bir mahallâtından ola da, bu kadar zamândan berü böyle bir ma‘mûr u müzeyyen şehri görmek olmamış idi.

Ammâ ahâlî-i vilâyetin nakilleri üzre “Şehrimiz ibtidâ sefer-i Girid cezîresine açılalı ma‘mûr [u] âbâdân olmağa başlayup emn ü emân vilâyet olmağın Anatolu’dan ve Tokad ve Sivas ve Kayseriyye ve Karaman ve Kâfiryat ve Ermenak şehirlerinden yigirmi bin âdem ol diyârlardan geçüp bu diyâra göçüp tavattun etdiklerinden şehrimiz amâr oldu” deyü nakl etdiler.

Hakîkatü‘l-hâl Karaman ve Medan Şarı Türkleri cümle navluncu olup deve dişi buğday satup mühtekirlik ederler. Ve “Ermenî tâ’ifesi on bin kefereden mütecâvizdir” deyü nakl etdiler ve sahîh kelâmdır, zîrâ şehrin şimâlî ve garbî ensesindeki dağları ve

bâğları Ferhâd gibi kesüp ma‘mûr u âbâdân kefere mahallâtları binâ etmişler.

………………(3.5 satır boş)………………..

Der-bed’-i kibâr-ı ziyâretgâh-ı merâkıd-ı kümmelîn: (–) (–) (–) (–) (–) (–) *[383b]*

Bu Tekirdağı şehrini dahi seyr [ü] temâşâlar edüp cümle âşinâlar ile vedâ‘laşup andan yine cânib-i şark ile şimâle meyyâl (–) sâ‘atde ma‘mûr u âbâdân kurâları leb-i deryâda temâşâ edüp,

Evsâf-ı liman-ı azîm ve kal‘a-i kadîm Ereğli

Kadîm-i ezelde Kostantin-i Rûm binâsıdır. Bunu dahi Âl-i Emeviyyûn, Şâm’dan gemilerle gelüp feth edüp limanına gemilerin bağlayup Kostantin kal‘asın muhâsara edüp nısfın feth etmişlerdir. Ba‘de’l-feth bu kal‘ayı yıkmışlardır. Ve cümle asâkir-i Emeviyyûn Şâm’a gitmişlerdir. Ba‘dehu sene (–) târîhinden sonra Âl-i Osmâniyân’dan Süleymân Beşe ibn Orhân Gâzî yetmiş nefer Kara Koca, Kara Foça yaman bahâdırân serverler ile bu kal‘ayı muhâsara etdiklerinde Eli Eğri nâm bir bahâdır-ı benâm kimesne kal‘aya Allâh Allâh deyü yürü[yü]p dendân-ı beden üzre bayrak diküp ezân-ı Muhammedî tilâvet edince,

“Bire Eli Eğri kal‘ayı feth etdi” deyüp cümle guzât kal‘aya girüp feth etdiklerinde ol feth eden gâzînin ismiyle müsemmâ olup Eli Eğri’den galat Ereğli kal‘ası nâm kalmışdır, ammâ lisân-ı Rûm’da ismi Piga Kasro derler, şehr-i azîm imiş. Hâlâ kal‘ası leb-i deryâda bir alçak kayalı burun üzre şekl-i muhammes bir seng binâ kal‘a-i harâb-âbâddır. İçinde,

………………(1 satır boş)………………..

Ammâ limanı bin pâre gemi alur dörd rûzgâr-ı zorkârdan emîn liman-ı cây-ı emândır, ammâ lodostan gündoğusu ve kıble rûzgârlarına ağzı açıkdır, ihtirâz üzre yatılır. Ammâ kasabası ma‘mûrdur. Cümle (–) aded tahtânî ve fevkânî hâneleri vardır. Ekseriyyâ halkı Rûm kefereleridir. Müselmânları gâyet azdır.

Ve cümle (–) aded mahallâtlardır. Ve cümle (–) aded câmi‘dir.

………………(2/3 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded mesâcidlerdir.

………………(6.5 satır boş)………………..

Ammâ devlet-i Âl-i Osmân’da üç aded Eleğri şehirleri var, ba‘zılar Ereğli derler. Evvelâ biri Karaman Ereğlisi’dir kim bâğ-ı cihândır. Birisi Karadeniz Ereğlisi’dir kim Kastamonu iskelelerindendir. Üçüncüsü bu Tekirdağı Ereğlisi’dir. Hâkimleri,

………………(1 satır boş)………………..

Bunu dahi Tekirdağı niyâbeti hükm eder. Kethudâyeri ve yeniçeri serdârı cümle Tekirdağı‘ndadır.

………………(1 satır boş)………………..

Andan kalkup yine cânib-i şarka meyyâl 5 sâ‘at gidüp,

Karye-i Umurca: Silivri kazâsı nâhiyesinde üç yüz hâneli ve bir câmi‘i ve bir azîm ma‘mûr hânlı ve bî-hisâb bâğ u bâğçeli ma‘mûr köydür.

Andan yine sâhil-i bahr ile 6 sâ‘atde ubûr edüp,

Menzil-i kal‘a-i Silivri: Bu dahi bâlâda cild-i (–) mevsûfdur.

Andan (–) sâ‘atde kasaba-i (–) geçüp andan (–) sâ‘atde kasaba-i (–) ubûr edüp andan kasaba-i (–) güzer edüp andan **kasaba-i Büyükçekmece**‘yi kaytup andan **Küçükçekmece**‘yi gerüye taşlayup 12 sâ‘atde sıhhat ü selâmetle sene 1081 Şa‘bâni’l-mu‘azzamının on beşinci gün beş atımızla üç memlûkumuzla ve altı aded refîkân-ı hüddâmlarımız ile hamd-i Hudâ ol Pâdişâh-ı Bîçûn’a kim bu abd-i kemteri selâmet **belde-i tayyibe ve mahrûse-i Kostantiniyye ya‘nî İslâmbol**‘a dâhil eyledi.

Ve’s-selâm temme’l-kelâm

Dizin

- A -

- B -

- C -

- Ç -

- D -

- E -

- F -

- G -

- H -

- I -

- İ -

- J -

- K -

- L -

- M -

- N -

- O -

- Ö -

- P -

- R -

- S -

- Ş -

- T -

- U -

- Ü -

- V -

- Y -

- Z -

[1] *Kur'ân,* Zâriyât, 58; "Şüphesiz rızık veren, sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allâh'dır"

[2] *Kur'ân,* En'âm, 91 "Allâh'ı, O'nun şânına yaraşır şekilde tanıyamadılar…"

[3] *Kur'ân,* En'âm, 11; "De ki, yeryüzünde dolaşın da…"

[4] *Kur'ân,* Sebe', 18; "Oralarda geceleri ve gündüzleri korkusuzca gezin"

[5] *Kur'ân,* Rum, 50; "Allâh'ın rahmetinin eserlerine bakın…"

[6] Allâh bir nesneyi yaratmak isterse sebebini de yaratır.

[7] Bahane ileri sürüyor ancak karşılığını vermiyordu.

[8] *Kur'ân,* Nisâ, 97; "… Allâh'ın yeri geniş…"

[9] *Kur'ân,* Hud, 6; "Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allâh'a aid olmasın…"

[10] Denizde (inci, mercan; yolculuk, ticaret vs.) sayısız menfaatler vardır. Ancak yine de selamet ve emin olmak istiyorsan, işte o kenarındadır (sahildedir).

[11] *Kur'ân,* Sad, 31; "Akşam üstü kendisine sâfin (üç ayağı üzerinde durup bir ayağını tırnağının üstüne diken) sür'atli koşan (sâf kan Arab) atları gösterilmişti"

[12] *Kur'ân,* Nisâ, 59; "Allâh'a itâat edin, Resûl'e ve sizden olan emir sahibine itâat edin"

[13] *Kur'ân,* Alak, 1; "(Yaratan) Rabbinin adıyla oku"

[14] *Kur'ân,* Fecr, 28; "O, senden, sen de O'ndan hoşnut olarak Rabbine dön!"

[15] *Kur'ân,* İnsan 76; "Tertemiz bir içecek"

[16] *Kur'ân,* Yâsîn, 58; "Onlara merhametli Rabb'in söylediği selâm vardır"

[17] *Kur'ân,* Zümer, 73; "Selâm size. Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya, derler"

[18] *Kur'ân,* en-Nâziât, 24; "Ben sizin en yüce Rabbinizim"

[19] Hadîs; "Peygamber (A.S.) dedi ki: Siz kıvırcık saçlı, yani esmer renkli olan Kıptî insanlara iyi davranınız, bunlar Kıptî olup kıvırcık saçlı insanlardır"

[20] Hadîs, el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl,* 12/35235; et-Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* Irak Baskısı 19/61; "Siz Mısır'ı feth edeceksiniz. Oranın ahalisine iyi muamele ediniz, çünkü onların korunma hakkı ve sizinle akrabalık bağı vardır"

[21] *Kur'ân,* Hûd, 59; "Her inatçı zorbanın işine uydular"

[22] Hadîs, (Keşfü'l-Hafâ, C. I/66) Hadis nr. 532, s. 180.; "Halkın dilleri. Hakk'ın kalemidir"

[23] (Alın teriyle) kazanan, Allâh'ın sevgilisidir.

[24] *Kur'ân,* Cum'a, 9; "Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağrıldığı(nız) zaman, Allâh'ı anmaya koşun, alışverişi bırakın!"

[25] *Kur'ân,* Ahzâb, 41; "Allâh'ı çokça anın!"

[26] *Kur'ân,* Fecr, 28; "Rabbine dön"

[27] *Kur'ân,* Fecr, 28; "Rabbine dön"

[28] Nar, (ateş) kış meyvesidir.

[29] *Kur'ân,* Fecr, 28; "Rabbine dön"

[30] *Kur'ân,* Nûh, 23; "Tanrılarınızı, Vedd'i, Süvâ'ı, Yağûs'ı, Ya'ûk ve Nesir'i bırakmayın dediler." Ayetin aslı şöyledir:

[31] *Kur'ân,* Nûh, 23; "Tanrılarınızı, Vedd'i, Süvâ'ı, Yağûs'ı, Ya'ûk ve Nesir'i bırakmayın dediler." Ayetin aslı şöyledir:

[32] *Kur'ân,* Mü'min, 44; "Ben işimi Allâh'a ısmarlıyorum"

[33] *Kur'ân,* Enbiyâ, 69; "Biz de: 'Ey ateş, İbrahim'e serin ve esenlik ol!' dedik"

[34] *Kur'ân,* Hud, 6; "Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allâh'a aid olmasın…"

[35] *Kur'ân,* En'âm, 163; "(Tek olan) Allâh'ın ortağı yoktur"

[36] İşitmek nasıl görmek gibi olabilir?

[37] Dünyadaki bütün camileri gördük, ancak bunun benzerini görmedik.

[38] *Kur'ân,* Meryem, 57; "Onu yüce bir yere yükseltmiştik"

[39] *Kur'ân,* Meryem, 57; "Onu yüce bir yere yükseltmiştik"

[40] *Kur'ân,* Bakara 20, 106, 109, 148; Âl-i 'İmrân 165; Nahl 77; Nûr 45; 'Ankebût 20; Fâtir 1; "Allâh her şeye kadirdir"

[41] *Kur'ân,* Bakara 20, 106, 109, 148; Âl-i 'İmrân 165; Nahl 77; Nûr 45; 'Ankebût 20; Fâtir 1; "Allâh her şeye kadirdir"

[42] "Kul tedbir alır, Allâh takdir eder"

[43] Çalma kapını çalarlar kapını.

[44] *Kur'ân,* Bakara, 20; "Allâh her şeye kadirdir"

[45] *Kur'ân,* Tîn 4; "Biz insanı en güzel biçimde yarattık"

[46] *Kur'ân,* Bakara 144; "Artık yüzünü Mescid-i Harâm semtine çevir"

[47] *Kur'ân,* Bakara 144; "Artık yüzünü Mescid-i Harâm semtine çevir"

[48] Ağla gözüm ağla, yaşlarından bir çeşme olsun, benim dilberim gelsin, içsin de kansın

[49] Sana ne oldu ki siyah kuş, senin kanatların, senin yumurtan, senin yavruların siyahtır.

[50] Senin de yüreğin sızlıyorsa, benimle beraber ağla.

[51] Kul tedbir alır, Allâh takdir eder.

[52] "Büyüklerin himmeti dağları yerinden atar"

[53] *Kur'ân,* Lokmân 19; "Seslerin en çirkini şüphesiz merkeblerin sesidir"

[54] *Kur'ân,* Hud, 6; "Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allâh'a aid olmasın…"

[55] İşitmek nasıl görmek gibi olabilir?

[56] Kul tedbir alır, Allâh takdir eder.

[57] Allâh bir nesneyi yaratmak isterse sebebini de yaratır.

[58] *Kur'ân,* Kehf, 84-85; "… her şeyden bir sebep verdik. O da bir yol tuttu"

[59] *Kur'ân,* Âl-i İmrân 159; "… (Yapacağın) işler hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi, artık Allâh'a dayan"

[60] Hadîs, "Müminlerin güzel gördüğü, Allâh katında da güzeldir"

[61] Hadîs, "Acele şeytandandır, te'ennî ise Allâh'tan."

[62] Her iş, vakti zamanı gelince olur.

[63] *Kur'ân,* Tevbe, 5; "… (Allâh'a) ortak koşanları nerede bulursanız öldürün, onları yakalayın… "

[64] "Büyüklerin himmeti dağları yerinden atar"

[65] *Kur'ân,* Ahzâb, 26; "… kalplerine korku düşürdü… "

[66] *Kur'ân,* A'raf, 129; "… umulur ki Rabbiniz düşmanınızı yok eder onların yerine sizi hakim kılar… "

[67] *Kur'ân,* Fetih, 20; "Allâh size elde edeceğiniz birçok ganîmetler va'detti"

[68] *Kur'ân,* Saffât, 173; "Ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur"

[69] *Kur'ân,* Hûd, 59; "Her inatçı zorbanın işine uydular"

[70] *Kur'ân,* Sâd, 30; "Biz Davud'a Süleyman'ı verdik. Süleyman ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, daima Allâh'a yönelirdi"

[71] *Kur'ân,* Tevbe, 204; "… Allâh'ın (yasak) sınırlarını koruyan…"

[72] *Kur'ân,* Kehf, 71; "…(Hızır) gemiyi deldi. Musa: Halkını boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen (ziyanı) büyük bir iş yaptın dedi"

[73] *Kur'ân,* Bakara, 286; "Kâfirler toplumuna karşı bize yardım edin"

[74] *Kur'ân,* Hûd, 59; "Her inatçı zorbanın işine uydular"

[75] Her iş, vakti zamanı gelince olur.

[76] *Kur'ân,* Cum'a, 5; "… durumu kitablar taşıyan eşeğin durumu gibidir…"

[77] *Kur'ân,* Bakara 144, 149, 150; "(Namazda) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir"

[78] Kerem sahipleri sözlerinde dururlar.

[79] İşitmek nasıl görmek gibi olur?

[80] *Kur'ân,* Bakara 144, 149, 150; "(Namazda) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir"

[81] Dünyadaki bütün camileri gördük, ancak bunun benzerini görmedik.

[82] *Kur'ân,* Zâriyât 58; "Şüphesiz rızık veren, sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allah'dır"

[83] *Kur'ân,* Rum, 50; "Allâh'ın rahmetinin eserlerine bakın…"

[84] *Kur'ân,* Rum, 50; "Allâh'ın rahmetinin eserlerine bakın…"

[85] *Kur'ân,* Saffât, 173; "Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir"

[86] *Kur'ân,* Al-i İmrân, 147; "[Sadece şöyle diyorlardı] Rabbimiz! [Bizim günahlarımızı ve işimizde taşkınlığımızı bağışla] sebatımızı artır, inkarcı topluluğa karşı bize yardım et"

[87] *Kur'ân,* Bakara, 214; "Allâh'ın yardımı şüphesiz yakındır"

[88] *Kur'ân,* Kehf 71; "…(Hızır) gemiyi deldi. Musa: Halkını boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen (ziyanı) büyük bir iş yaptın dedi"

[89] *Kur'ân,* Ahzâb, 26; "… kalplerine korku düşürdü… "

[90] *Kur'ân,* Ahzâb, 27; "Onların topraklarını, evlerini ve mallarını size miras etti"

[91] *Kur'ân,* Fetih, 1; "Biz sana apaçık bir fetih verdik"

[92] *Kur'ân,* A'raf, 129; "… umulur ki Rabbiniz düşmanınızı yok eder onların yerine sizi hakim kılar… "

[93] *Kur'ân,* Fetih, 20; "Allâh size elde edeceğiniz birçok ganîmetler va'detti"

[94] *Kur'ân,* Tevbe, 5; "… (Allâh'a) ortak koşanları nerede bulursanız öldürün, onları yakalayın… "

[95] Affetmek zaferin şükrüdür.

[96] Efendinin kapısına geri dönmek baldan daha tatlıdır.

[97] Kul kaçsa bile kuldur ve affetmek mevlâ için en doğru ve güzeldir.

[98] Kaçan dîndâr kulu dışlamak mürüvvet değildir. Mazereti olan birini kötülemek mertlik değildir.

[99] Barış hayırlıdır.

[100] *Kur'ân,* Mâide, 33; "Allâh ve elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmağa çalışanların cezâsı, (ya) öldürülmeleri, ya asılmaları, ya ellerinin, ayaklarının çapraz kesilmesi veyâ bulundukları yerden sürülmeleridir" Ayetin aslı şöyledir:

[101] *Kur'ân,* Hicr, 34-35; "Öyleyse çık oradan, çünkü sen kovuldun. Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lânet senin üzerine olacaktır"

[102] Isıran köpeğin dönüşü, sivrisineğin ısırmasından daha onurludur.

[103] *Kur'ân,* Bakara, 20; "Allâh her şeye kadirdir"

[104] Hadîs, "İstişare hayırlıdır"

[105] Hadîs, Keşfü'l-Hafa, C. I, s. 85, Hadis nr. 213; "İşlerinizde dara düştüğünüzde kabir ehlinden yardım isteyiniz"

[106] *Kur'ân,* Bakara, 20; "Allâh her şeye kadirdir"

[107] *Kur'ân,* Âl-i 'İmrân, 37; "Zekeriya onun yanına, mâbede her girdiğinde [yanında bir rızık bulurdu]"

[108] *Kur'ân,* Tevbe, 112; "Allâh'ın (yasak) sınırlarını koruyan insanlardır, o mü'minleri müjdele"

[109] *Kur'ân,* Hûd 6; "Yeryüzünde hiç bir canlı yoktur ki, rızkı Allâh'a aid olmasın"

[110] Her iş, vakti zamanı gelince olur.

[111] *Kur'ân,* Mâide 45; "Onda (Tevrat'ta) onlara: Cana can, göze göz [… kısas] yazdık"

[112] *Kur'ân,* En'âm, 163; "(Tek olan) Allâh'ın ortağı yoktur"

[113] “Kazanç sahibi Allâh’ın dostudur”

[114] *Kur’ân,* İbrâhîm, 27; “Allâh ne dilerse yapar” (Allâh dilediği gibi (izzetiyle) hükmeder).

[115] *Kur’ân,* Mâide 45; “Onda (Tevrat’ta) onlara: Cana can, göze göz [… kısas] yazdık”

[116] *Kur’ân,* Rûm, 1-2; “Elif, lâm, mîm. Rum(lar) yenildi”

[117] Bütün müneccimler yalancıdır.

[118] *Kur’ân,* en-Neml, 65; “Allah’tan başka kimse gaybı bilmez”

[119] *Kur’ân,* Nebe 7; “Dağları birer kazık”

[120] *Kur’ân,* Zümer, 63;“Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur”

[121] *Kur’ân,* Fecr, 28; “Rabbine dön”

[122] *Kur’ân,* Hud, 6; “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allâh’a aid olmasın…”

[123] Hadîs, “Yemeklerin hayırlısı keşkekdir”